ЕТИМО-ЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

А
Г

ТОМ 1

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

В семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том перший

А
—
Г

Київ 1982

Первый том словаря содержит слова на буквы А—Г, в нем подается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением наиболее регулярно образованных производных форм, связанных с приведенными в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иностранного происхождения. Рассматриваются также собственные имена людей, распространенные на Украине.

Для филологов широкого профиля, специалистов по украинскому и другим славянским языкам и всех, кто интересуется происхождением слов,— научных работников, преподавателей, студентов.

Перший том словника містить слова на літери А—Г, у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також власні імена людей, поширені на Україні.

Для філологів широкого профілю, фахівців з української та інших слов'янських мов і всіх, хто цікавиться походженням слів,— наукових працівників, викладачів, студентів.

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000-097}{М221(04)-82}$ передплатне видання

ПЕРЕДМОВА

Етимологічний словник української мови створено відділом загального і слов'янського мовознавства ордена Трудового Червоного Прапора Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР. Реєстр Словника з розподілом слів між словниковими статтями був докладно обговорений і затверджений на робочих засіданнях відділу.

Перший том Словника укладали: Р. В. Болдирєв — від **аніс** до **анýть** і від **борóйлик** до **бýрнýс**, В. Т. Коломієць — від **автентúчний** до **ад** і від **б** до **бервінок**, А. П. Критенко — від **анцерáда** до **арбітр** і від **вівтáр** до **ворсóбитися**, Т. Б. Лукінова — від **акліматизáція** до **алló**, О. С. Мельничук — від **а** до **авря́к**, від **акáфіст** до **акéц** і від **бергамóт** до **борознá**, Г. І. Нікулін — від **амонáл** до **аніж** і від **вудь-вудь** до **гéньцюр**, Г. П. Півторак — від **арсéн** до **асамблéя**, від **вéрий** до **вівсюґ** і від **ворухнýти** до **вýд-вýд**, О. Д. Пономарів — від **áтра** до **аяй**, Н. С. Родзевич — від **алмáз** до **амністія** і від **градáр** до **гушнúк**, Н. П. Романова — від **аргамáк** до **аромáт**, О. Б. Ткаченко — від **Áда** до **акажý** і від **гео-** до **град**[2], А. М. Шамота — від **асенізáція** до **áтом** і від **бýрса** до **вернзýб**. Деякі слова в перерахованих авторських частинах належать не укладачам цих частин, а редакторам тому — В. Т. Коломієць (слова **акур, антам, ахи, биндера, брнбеґа, бридзя, бризястий, вабить, валасатися, видний, видюк, виж**[1], **викапаний, викустрати, виля, вильєтник, виміл, винозір, випулити, виринати, виринниця, Віра, віритися, вірмении, віськак, віха**[2], **віщати, віщий, волочильне, волуйко, вомиг, воняк, гала, галаган, ґалаґан**[1], **ґалаґан**[4], **ґаладзан, галайстра, галалим, ґаламаґа, галамбувати, галанець, галапас, ґалґаи, ґалиця**[2], **ґалиця**[3], **ґалиця**[4], **галка**[1], **галу-балу, гальмо**[2], **гама, гамбар**[2], **гамела, гамзать, гамлати, гамуз**[2], **ґанґулики, гантель, ганцанина, гапалом, гапка, гара, гарабакати, ґараболя, гарбарка, ґарґара, гарикати, гаркати, гармаки, гармасувати, гоблати, говдя, ґовиар, гойса, ґолобати, голобити, голобриш, голодець, голомпак, голубки, ґольопа, гомелуватий, гопленя, ґорґоля, горлиця, горобейник, горупа, грухнути, грядило, грясти**[2], **грястиця, ґуґля**[1], **ґуґля**[2], **гугур, гудж**[1], **гудити, гул, ґухиути**), О. С. Мельничуку (**адекватний, акоз, акось, ало, аля, ано**[1], **ано**[2], **арідиик, асіськи, атась, атешь, ацера, аци, аціба, ачей, бабковий, байрак**[2], **боростатися, борсати, бортіти, босятник, ботик, боц, боця, бочкувати, бранзоля, брез, брезгань, бремкать, бреидати, бриль, бриндяк, брусначка, брухтеля, бруцельоз, бруштин**[2], **брюзгиути, брязун, бугай**[4], **будулавка, букарт, бурай, бурачник, буреки, бурлака, бурмоситися, бурмотати, бутин, бутурлин, буцьке, вала, варапанік, варводити, вашкірка, ве**[1], **ве-ве, вербена, верезати, верло, вериина, верхола**[2], **верхолода, верштаб, вех, вещ**[2], **виґиреґи, видай, визволити, виздоза, вимерхатися, виміл, витати**[1], **витати**[2], **витва, витрибки, витривал, витришки, вишарвати, вишнябати, відай, відбаглувати, відвага, відвертий, відкараскуватися, відиище, відчинити, вістя, віщо, воєвода, воловець, Воніфатій, воркоч, воротич, востікати, вправа, временщик, всілякий, вспинячки, встікатися, встрих, втевелити, втупити, вуглова, вундеркінд, вунтуватися,**

в'юшка, в'ядчиина, ґаб, ґабатн, габзувати, габітус, ґаваґатн, гаваза, ґаваиос, гавран, ґавуля, гавура, гав'яи, гагат, гагауз, гадати, гадинник, гайдай, гайнок, гайнути, гайстер, гак[2], гал[3], ґала, галайда, галатин, галнтн[1], галиця[1], гало, гальмо[1], ґамбуритнся, гамера, гамула, гапсом, гамбар[1], гарбатн, гарбузинка, гарведа, гаргара[2], ґарґачки, гарма-дарма, гармиз, гарнйй, гарнівка, гартувати, гарувати, гарцювати, гарювати, гас[2], гателити, гатнbackнець, гаття, гаяти, гва, геде, гезде, гейс, ґелень-ґелень, ґелка, гемія, гемон, ґенґоритися, геиезнс, генерація, генцинатий, ґербевош, ґерлак, ґеруватн, гетаж, гетазь, гирдиґати, гіацинт, гійво, ґірґалка, гладншка, гладишник, глиматн, глисннк, глобатн, глухиня, глушици, ґодзинка, гопля, гопоту, гопчук, гордовля, горейка, гостриця, гот, готичний, граматка, грація, гребелюк, гребиш, гребля, гришка, гробак, громити, громушина, грубіян, груд, груз[2], грузин, грянь, губовать, гуджу, гулакн, гусак[4], гутати[1], гутати[2], гуторити, гушник і О. Б. Ткаченку (**Антип, Арій, аріяка, асьєк, аць, балбера, ба-ле, балюля, бальтя, бараліжнйй, барандійка, барцьожки, баршавнк, бентег, біз, біхреса, бламанка, бобка, борухатий, бреус, бугаш, бугір, буда, буджак, будзя, буднтн[2], буднітн, бужачка, букн-барабан-башта, варовнйй, варош, вахнутн, вахня, водовуд, гартулець, гарч[1], гарч[2], гастроном[2], гася, Гаська, гатилити, гатра, гаша, гдачка, гевездий, гевсадий, гевтот, ґедзло, гей-брн, гейлята, гейс-берта, гульвіса, гундер, гунджюк, гуня[2], ґурґуля, гурити, гурка[2], гурман[2], гурманом, гуфлинка, гушка, гушма**).

Машннопис Словника рецензували член-кореспондент АН СРСР О. М. Трубачов і членн сектора етимології та ономастнки Інстнтуту російської мовн АН СРСР Ж. Ж. Варбот, Л. А. Гіндін, Л. В. Куркіна, В. А. Меркулова, Г. Ф. Одинцов, І. П. Петлєва, які зробили ряд цінних зауважень і пропознцій до Словника, врахованнх при його остаточному редагуванні. Машинопис І тому Словника рецензували В. В. Німчук і С. П. Левченко, які теж подали чимало ціннвх порад. Усім рецензентам авторськнй колектив висловлює глибоку подяку.

В. В. Німчуку, крім додатків та уточнень до ряду статей І тому, належать етимологічні пояснення слів **акуш, бавда, баймуд, балбута, балуша, берівнйй, биґа, бнрфи, бичованець, бокорван, брандзя, буґер, буґера, вгаладити, виґардить, видзиґанка, вицяпкати, вну, вручість, вточн, вшпатнтн, гавза, гайно, ґеба, ґерґавка, ґолнко, ґонда, ґорондейка, грецнло.**

У попередньому редагуванні окремих частин І тому брали участь укладачі Г. І. Нікулін і Г. П. Півторак, а також О. М. Гаркавець, Т. Г. Линник, О. Ф. Савранчук. О. М. Гаркавцю належить етимологічна розробка статей **бармаки, бурулька[1], веремія, водильця, ґуґля[3], гуч-кара.**

У роботі над технічним оформленням тексту І тому брали участь Т. І. Басс, В. А. Ткаченко, Т. А. Харитонова, Т. О. Черниш і Г. М. Яворська.

Зауваження та побажання просимо надсилати на адресу: Київ-1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або Київ-4, вул. Репіна, 3, видавництво «Наукова думка».

ВСТУП

Характер Словника

У Словнику подаються основні відомості про етимологію (тобто походження і генетичні зв'язки) слів сучасної української мови. Найхарактернішими ознаками Словника, у порівнянні з іншими існуючими етимологічними словниками слов'янських мов, є великий обсяг охоплених ним лексичних матеріалів української мови, які потребують саме етимологічного висвітлення, і пов'язана з цим відносна стислість викладу. У Словнику знаходять етимологічне висвітлення або характеристику стану їх етимологічної розробки зафіксовані в XIX і XX ст. слова української літературної мови і українських діалектів, як здавна успадковані, так і запозичені з інших мов, за винятком явно випадкових, не закріплених у вжитку утворень, слів з невідомим значенням, закономірних для цілих діалектів фонетичних варіантів, найбільш регулярно утворюваних похідних форм, цілком виразно пов'язаних з наведеними в Словнику (перелік таких форм подається далі на стор. 11—12), етимологічно прозорих складних слів (оскільки прості слова, з яких вони утворені, подаються на своїх місцях) і вузькофахових термінів іншомовного походження, про етимологію яких здебільшого подаються стислі відомості в словниках іншомовних слів. З іншомовних запозичень до Словника вводяться лише такі, які стали справжніми елементами словникового складу української мови чи певного місцевого говору, хоч би й територіально обмеженого, пограничного. З власних назв у Словнику розглядаються лише використовувані українцями особові імена і частіше вживані в українській мові етнічні назви, не похідні від назв відповідних країн.

В основу реєстру Етимологічного словника української мови покладено реєстр шеститомного Українсько-російського словника АН УРСР (К., 1953—1963 рр.) і чотиритомного Словаря української мови, упорядкованого Б. Д. Грінченком (К., 1907—1909 рр., перевидання 1958 р.). Крім цього, для укладання реєстру використано близько 30 інших лексикографічних праць, у тому числі перші сім томів тлумачного Словника української мови (К., 1970—1976 рр.), Словник української мови П. П. Білецького-Носенка (1843 р., вид. К., 1966 р.), Словинк української мови Ф. Піскунова (вид. 2, К., 1882 р.), Українсько-німецький словник Є. Желехівського і С. Недільського (Львів, 1886 р.), Словник української мови Д. І. Яворницького (Катеринослав, 1920 р.), Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика) Й. О. Дзендзелівського (ч. І, Ужгород, 1958 р.; ч. ІІ, там же, 1960 р.), сім лексикографічних праць І. Верхратського, ряд опублікованих переважно в післявоєнний період діалектних словників різних авторів, деякі новіші перекладні словники української мови, а також численні матеріали з українських діалектологічних досліджень. Назви цих праць подаються в наведеному далі списку бібліографічних скорочень.

Прагненням до стислості зумовлена побудова Словника за гніздовим принципом: до найпростішого (чи, іноді, найчастіше вживаного) слова, яке потребує окремого етимологічного пояснення, в тій самій словниковій статті приєднуються його фонетичні варіанти і вибрані споріднені слова, словотворчий зв'язок яких з реєстровим словом є цілком прозорим (за винятком найбільш регулярно утворюваних), після чого піддається етимологічному висвітленню, як правило, лише реєстрове слово статті. У Словнику міститься близько 30 тис. таких словникових статей. Для полегшення розшуків слів, поданих під одним реєстровим словом, особливо таких, які починаються з інших букв, до Словника додається покажчик з переліком усіх згадуваних у кожному томі слів

української мови, як і всіх слів інших мов, з позначенням тих місць, де вони наводяться.

Генетично споріднені слова, етимологічний зв'язок між якими вже безпосередньо не усвідомлюється (типу *спинатися, п'ясти, п'ята, путо, перепона*), разом з належними до кожного з них похідними розробляються в окремих статтях, причому глибока етимологія з залученням відповідників з інших індоєвропейських мов подається при якомусь одному з них (найпростішому або першому за алфавітним порядком), а від решти споріднених з ним слів після висвітлення їх ближчих етимологічних вв'язків робляться посилання на це слово за допомогою позначки «Див. ще» або,— коли слово, на яке робиться посилання, названо в кінці статті,— за допомогою позначки «(див.)» після цього слова. Слова, при яких дається коротке етимологічне пояснення з відсиланням до іншої статті, що містить глибшу етимологію, в цій статті не повторюються, але від неї (в кінці статті), як правило, робиться зворотне відсилання до цих слів за допомогою позначки «Пор.». Ця ж позначка використовується для взаємного пов'язування генетично споріднених слів типу *спинатися, п'ята, путо*, кожне з яких, крім короткого етимологічного пояснення у відповідних статтях, дістає глибшу етимологію при висвітленні якогось одного з цих слів (без їх повторення), а також для пов'язування слів, що виявляють формальну і семантичну подібність, яка не піддається точнішій етимологічній характеристиці (напр., у статтях ат і ет). Відсилання за допомогою позначок «Див. ще» і «Пор.» застосовується також у випадках з іншомовними запозиченнями. Зокрема, якщо запозичене в українську мову слово зводиться до такого слова в мові-джерелі, яке перебуває в глибших етимологічних зв'язках з іншим словом української мови, пояснення запозиченого слова доводиться лише до слова в мові-джерелі, а при ньому, замість глибшої етимології, вказується на його етимологічний зв'язок з відповідним словом української мови, до якого робиться відсилання за допомогою «Див. ще» в кінці статті; таким чином, глибша етимологія запозичення дається вже під відповідним йому українським словом, від якого, в свою чергу, може бути зворотне відсилання за допомогою позначки «Пор.» до слова-запозичення. Так, наприклад, у статті **борг** після повідомлення про походження цього слова з німецької мови і вказівки на зв'язок нім. Borg з дієсловом bergen «заховувати, рятувати; давати пощаду» глибшої етимології слова bergen уже не подається, а вказується лише на спорідненість його з укр. *берегти* і в кінці статті робиться відсилання: Див. ще **берегти́**. Дальші етимологічні зв'язки нім. bergen висвітлюються вже в статті **берегти́** разом з етимологією відповідного власне українського слова. Застосована в Словнику система посилань забезпечує послідовне виявлення генетичних зв'язків чи структурної подібності між словами, поданими в різних словникових статтях, а це унаочнює загальну картину історичних стосунків між словами української мови і між українською та іншими мовами світу.

У Словнику подаються лише відомості суто етимологічного характеру: для слів, здавна успадкованих з праслов'янської мови, наводяться дані про походження звукового складу їх основ (коренів) і про розвиток їх семантики, починаючи з найдавнішого реконструйованого стану, а для слів, запозичених українською чи давньоруською мовою з інших,— наявні дані про джерела і шляхи запозичення разом з найстислішою етимологічною характеристикою відповідного слова в мові, що була початковим джерелом запозичення. Власне словотворчі коментарі, особливо до сучасних українських утворень, у словникових статтях, як правило, не даються. Для успадкованих українською мовою спільнослов'янських слів не позначається й час їх першої фіксації в історичних пам'ятках української мови, насамперед тому, що при більшості таких слів подаються їх попередні форми, зафіксовані вже в давньоруських пам'ятках, а також тому, що відповідні історичні дані наводяться у двотомному «Словнику староукраїнської мови XIV—XV ст.» (К., 1977—1978 рр.). Але для іншомовних запозичень форма і час фіксації в історичних пам'ятках всюди, де можливо, подається, оскільки це може сприяти уточненню відомостей про час і шляхи самого процесу запозичення відповідних слів.

З метою повнішого висвітлення етимології окремих слів до етимологічних статей вводяться у ряді випадків не тільки пов'язані з реєстровим словом діалектні форми, а й де-

які варіанти словотвору і наголошення, характерні для певних етапів чи територіальних умов розвитку української літературної мови. У словах з діалектів задньоязичний дзвінкий проривний приголосний послідовно позначається знаком ґ. Виразно діалектні форми, а також окремі значення слів, наявні лише в діалектах, подаються в квадратних дужках. Варіанти словотвору і наголошення слів літературної мови наводяться без спеціальних застережень, причому наявність двох чи кількох варіантів наголошення, у тому числі й діалектних, позначається двома чи кількома знаками наголосу над одним написанням слова без виділення нормативного наголосу, лише, здебільшого, з наведенням основних джерел, у яких ці наголоси зафіксовано. Слова, наголос яких у використаних джерелах не був указаний, подаються в Словнику без позначення наголосу. З огляду на все це Словник не може виконувати роль довідника з питань словотворчих, акцентуаційних чи правописних норм сучасної української літературної мови.

Наукові засади Словника

Кожний етимологічний словник окремої слов'янської мови становить певну ланку в єдиному нерозривному ланцюгу загальнослов'янської етимології, яка, в свою чергу, входить до складу етимології індоєвропейських мов і, ширше, порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства. Тому Етимологічний словник української мови при наявності створених уже раніше відповідних словників інших слов'янських мов не може в основних наукових принципах відрізнятися від цих словників і, таким чином, різко поривати з науковою традицією укладання етимологічних словників слов'янських та інших індоєвропейських мов.

Етимологічний словник української мови укладено в основному на традиційних наукових засадах, прийнятих і в інших сучасних етимологічних словниках індоєвропейських, у тому числі й слов'янських, мов. Успадковані з праслов'янської мови слова індоєвропейського походження зіставляються з спорідненими словами слов'янських та інших індоєвропейських мов з послідовним урахуванням встановлених порівняльно-історичним мовознавством закономірних звукових відповідностей між слов'янськими і взагалі індоєвропейськими мовами та реальних можливостей семантичних змін і переходів між зіставлюваними словами[1]. При словах, успадкованих українською мовою через праслов'янську з індоєвропейської, наводяться не тільки праслов'янські форми і відповідники з інших індоєвропейських мов, а й традиційно реконструйовані індоєвропейські корені. Лише в поодиноких випадках, де це було можливо, подаються нові реконструкції в плані ларингальної теорії або згадуються найбільш переконливі зіставлення з фактами семіто-хамітських, рідше — урало-алтайських мов.

Щодо слів, запозичених даною мовою з інших мов, етимологічні словники здебільшого обмежуються лише вказівками на мову—першоджерело запозичення і на мови, які могли відігравати при запозиченні роль посередників. Етимологічний словник української мови, на відміну від інших етимологічних словників, усюди, де це виявилось можливим, подає стислу етимологію запозиченого слова в мові-першоджерелі. При цьому наводиться лише обмежена кількість іншомовних етимологічних відповідників до слова з мови-першоджерела, без подання реконструйованого кореня (пор. статті **абза́ц**, **абрико́с** та ін.). Якщо першоджерелом запозичення є одна з індоєвропейських мов (грецька, латинська та ін.), то в першу чергу звертається увага на те, чи не має дане іншомовне слово прямого етимологічного відповідника в слов'янських і, зокрема, в українській мові, а при наявності такого відповідника він називається в статті поряд з одним-двома відповідниками з інших індоєвропейських мов і, крім цього, як уже згадано вище, в кінці статті дається відсилання до відповідного

[1] Основи слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, на яких грунтується і цей Словник, викладено зокрема в книзі «Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов», К., 1966.

українського слова, під яким наводяться дальші етимологічні зв'язки тих самих споріднених слів обох мов.

Питання про шляхи проникнення в українську мову іншомовних слів, особливо книжного характеру, в більшості конкретних випадків виявляються досить складними і мало дослідженими. Книжні запозичення з латинської і західноєвропейських мов, зафіксовані в пам'ятках XIV—XVIII ст., могли проникати в українську мову через посередництво польської. Але з огляду на високий рівень освіти на Україні в XVI —XVII ст. і на широке безпосереднє знайомство українських учених і культурних діячів того часу з грецькою і латинською писемністю є підстави припускати, що більшість запозичень цього часу з латинської мови могла бути засвоєна українською безпосередньо, паралельно з засвоєнням тих самих слів польською мовою. Пізніше, в XVIII—XX ст., багато запозичень із західноєвропейських мов могло проникати в українську мову двома шляхами — через російську мову (на територію східної частини України) і через польську (на територію Західної України). Крім того, значна частина іншомовних слів могла бути введена в літературну українську мову українськими культурними діячами безпосередньо з західноєвропейських мов, причому російська і польська мови могли стимулювати такі запозичення своїм прикладом, а могли й зовсім не впливати на них. Таким чином, кожне окреме іншомовне запозичення для свого етимологічного висвітлення потребує грунтовного вивчення конкретних обставин і шляхів його проникнення в українську мову. Оскільки в розпорядженні укладачів цього Етимологічного словника таких конкретних даних, як правило, не було, шляхи запозичення висвітлюваних у Словнику іншомовних слів характеризуються в більшості відповідних статей з належною обережністю. Певні уточнення в цьому напрямі можуть бути внесені в наступні видання Етимологічного словника української мови в міру виявлення необхідних для цього фактичних відомостей. Запозичення інших слов'янських мов, паралельні до запозичень української мови, наводяться як відповідники до українських форм часто незалежно від того, якими шляхами вони приходили в окремі слов'янські мови.

Одна з основних настанов у роботі над Словником полягала в тому, щоб у викладі статей послідовно враховувався і відзначався ступінь наукової обгрунтованості й реалістичності пропонованих пояснень. У Словник не допускалися не публіковані раніше припущення суб'єктивного характеру, позбавлені будь-яких фактичних підтверджень, навіть якщо знайти більш задовільне пояснення слова й не вдавалось. У кращому разі такі припущення подавались як можливі, але тільки після основної констатації «неясне» або «не зовсім ясне». У зв'язку з цим до Словника введено певну кількість статей без будь-яких етимологічних пояснень, лише з загальною оцінкою «неясне». Мета вміщення таких статей полягає в тому, щоб виявити загальний стан етимологічної розробки лексики української мови і звернути увагу майбутніх дослідників на слова, які потребують етимологічного пояснення.

Будова словникових статей

Прийнята в Словнику структура словникової статті має три основних варіанти, залежно від характеру висвітлюваного реєстрового слова. Для успадкованого з праслов'янської мови слова, етимологія якого повністю подається в одній статті, словникова стаття будується з таких частин: а) реєстрове слово; б) фонетичні та словотворчі варіанти реєстрового слова і всі ті похідні від реєстрового слова та його варіантів, які було визнано за доцільне подавати в цьому Словнику під реєстровим словом (див. стор. 7, 11—12); в) етимологічні відповідники реєстрового слова з усіх слов'янських мов, у яких вони зафіксовані; г) реконструйована форма реєстрового слова чи його основи на різних етапах розвитку праслов'янської мови, починаючи від найпізнішого і кінчаючи найдавнішим і, в разі потреби, пояснення до цієї форми на рівні праслов'янської мови; д) етимологічно пов'язані з реєстровим словом слова інших індоєвропейських мов, почи-

наючи з найближчих до праслов'янської фонетичних і словотворчих форм; на початку чи в кінці цієї частини статті, залежно від конкретного характеру матеріалу і зумовленого ним ходу викладу, подається, в разі можливості, індоєвропейський корінь чи поширена основа; е) етимологічно пов'язані з реєстровим словом слова семіто-хамітських чи урало-алтайських мов (де можливо); є) бібліографія найважливішої літератури з питань етимології відповідного слова чи споріднених з ним слів слов'янських і інших мов, якщо вона не була наведена вже в попередній частині статті.

Якщо реєстрове слово перебуває в етимологічному зв'язку з іншим словом української мови, під яким подається глибока етимологія, спільна для обох (чи кількох) таких реєстрових слів, то стаття будується лише з частин а), б) і в деяких випадках в), після чого стисло викладається найближча етимологія реєстрового слова, наводиться бібліографія, а в кінці статті за допомогою позначки «Див. ще» або «(див.)» робиться відсилання до відповідного іншого слова.

При реєстрових словах, що були запозичені в українську або давньоруську мову з будь-якої іншої мови, замість частин г), д), е) подається одна частина, в якій вказуються джерела і шляхи запозичення, а також всюди, де можливо, подається стисла найглибша етимологія запозиченого слова в мові-джерелі.

З фонетичних і словотворчих варіантів реєстрового слова подаються лише такі, які не становлять закономірних діалектних варіантів, послідовно виявлених у певних говорах. Так, при слові **багáтий** наводиться варіант *богáтий*, при слові **вúхор** — варіант *вíхор* (з говору, який у принципі розрізняє **ви** і **ві**), при слові *кінчáти* — діалектний варіант *кончáти*, але не подаються зафіксовані в акаючих чи укаючих говорах варіанти з **а** або **у** замість ненаголошеного **о**, звичайні для багатьох говорів варіанти з **и** замість ненаголошеного **е**, звичайні для північних говорів варіанти з дифтонгами на місці колишніх **о**, **е** в новоутворених закритих складах і наголошеного ě або з голосним **е** на місці ненаголошеного ě і т. д. Як винятки, такі форми подаються лише в тих випадках, коли до них не зафіксовано відповідників з літературної мови чи з говорів, які лягли в основу фонетичної та орфоепічної норми української мови (напр., **астéиця**, **киртúна**). Серед варіантів не наводяться застарілі чи не закріплені в літературній мові форми запозичень типу *аксіомат*, *кляса*, але аналогічні форми, поширені в говорах (напр., *ґрунт*, *лямпа*), до Словника вводяться. Так само враховуються в Словнику варіанти запозичень, паралельно вживані в сучасній літературній мові (напр., *релятúвний* і *релятúвний*). Застарілі орфографічні форми типу *аґроном*, *авіяція*, *діялект* фонетичними варіантами не вважаються і в Словнику не фіксуються.

Похідні від реєстрового слова вміщуються в статті після його варіантів у такій послідовності, що спочатку йдуть безпрефіксні похідні, а після них — префіксальні в алфавітному порядку префіксів. Безпрефіксні похідні групуються за частинами мови з наведенням на першому місці форм тієї самої частини мови, до якої належить реєстрове слово; в межах кожної частини мови слова подаються, як правило, в алфавітному порядку, без розмежування літературних і діалектних форм (останні, як уже згадано, беруться в квадратні дужки). Серед похідних у словниковій статті не наводяться словотворчі варіанти, які мають найбільш регулярний характер і можуть бути вільно утворені від кожного чи, принаймні, від більшості реєстрових слів даної категорії. Так, при дієсловах не подаються дієприкметники (крім ад'єктивізованих типу *печéний*, *пекýчий*), дієприслівники, віддієслівні іменники на *-ння*, *-овка*, форми з часткою *-ся* (крім випадків з незвичайними для частки *-ся* семантичними відхиленнями цих форм від дієслів без *-ся*), ітеративи на *-ува-*, *-юва-* (крім особливих випадків), префіксальні форми з звичайними для кожного даного префікса семантичними відтінками (префіксальні форми типу *дістáти* або *здобýти*, семантика яких, відмінна від семантики безпрефіксних форм *стáти*, *бýти*, не виводиться безпосередньо з самого префікса, розглядаються як реєстрові в окремих статтях з додатковим відсиланням до статей з відповідними безпрефіксними формами або вводяться під безпрефіксне реєстрове слово з зазначенням їх семантики; етимологія префіксів висвітлюється в окремих статтях). При іменниках не наводяться, як правило, похідні від них прикметники

на *-ський*, *-овий*, *-евий*, здебільшого також на *-ний*, найбільш звичайні зменшувальні і збільшувальні форми. При назвах осіб чоловічої статі не подаються, крім поодиноких спеціальних випадків, відповідні їм назви жінок із суфіксами *-ка*, *-иха*. При прикметниках не подаються співвідносні з ними прислівники на *-о*, а також відад'єктивні іменникові форми на *-ість* (крім деяких, вартих особливої уваги). Таке вибіркове наведення похідних утворень від реєстрового слова усуває зайву громіздкість багатьох словникових статей і разом з тим не завдає ніякої шкоди повноті етимологічного висвітлення українського лексичного матеріалу.

Вміщення похідних від реєстрового слів у частині б) — безпосередньо після реєстрового слова і його варіантів, а не в кінці статті, як у деяких етимологічних словниках, зумовлюється, по-перше, неможливістю в ряді випадків провести чітку межу між похідними утвореннями і варіантами реєстрового слова і, по-друге, тим, що наведення похідних слів фактично означає вже встановлення найближчих етимологічних зв'язків реєстрового слова, яке повинно передувати встановленню зв'язків із словами інших слов'янських і індоєвропейських мов.

При вузькодіалектних і введених до Словника вузькофахових словах української мови, які для частини українських читачів можуть виявитися незнайомими, а також при реєстрових словах-омонімах подаються значення за допомогою одного-двох синонімів, що беруться в лапки, або за допомогою стислих описових тлумачень, що беруться в круглі дужки. В разі потреби при реєстровому слові в круглих дужках дається граматична або стилістична ремарка.

Відповідники реєстрового слова з інших слов'янських мов розташовуються в такому порядку: російський, білоруський, давньоруський, польський, чеський, словацький, верхньолужицький, нижньолужицький, полабський, болгарський, македонський, сербохорватський, словенський, старослов'янський. У разі особливої потреби наводяться також відповідники з окремих діалектів слов'янських мов (після відповідника з даної мови, напр., кашубський після польського). Якщо в інших слов'янських мовах чи в якійсь їх частині немає прямого відповідника до українського реєстрового слова чи його варіанта, але є відповідники до похідних від реєстрового слова, наводяться один-два найпростіші за структурою такі похідні відповідники. Слова різних слов'янських мов з абсолютно однаковим написанням (у тому числі з однаковим місцем і позначенням наголосу чи довготи), незалежно від будь-яких відмінностей у вимові, подаються в частині в) як одне слово в тому місці, де мало бути наведене перше з таких однакових за написанням слів із скороченим позначенням усіх тих слов'янських мов, яким властиве таке написання даного слова (при цьому вживаний для позначення наголосу в болгарській мові знак прирівнюється до знака української та інших мов). Коли в якійсь із слов'янських мов існує два чи більше літературних варіантів відповідного слова або коли в іншій слов'янській мові є два граматичні варіанти, один з яких ближчий до українського реєстрового слова семантично, а другий — фонетично, такі варіанти наводяться поруч (напр.: **ава́рія**...; — р. болг. *ава́рия*, бр. *ава́рыя*, п. awaria, ч. havárie, слц. havária, м. *хаварија*, схв. *авàрија*, *хавàрија*, слн. havarija; **бігти**...; — р. *бежа́ть*, *бе́гать*... і т. д.). Значення інослов'янських відповідників вказуються лише в тих випадках, коли вони відрізняються від значення українського реєстрового слова, в тому числі при всіх словах, які не є прямими відповідниками реєстрового слова.

Відповідники з інших індоєвропейських мов у частині д) наводяться, як правило, по одному з кожної мови в зазначеному вище порядку. Якщо відповідники зустрічаються лише в поодиноких індоєвропейських мовах, з окремої мови може бути наведено два-три споріднені слова. Значення індоєвропейських відповідників, як правило, вказуються.

Якщо в словниковій статті наводиться підряд два чи декілька слів тієї самої чи різних мов з однаковим значенням і при цьому є потреба в поясненні їх значення, таке пояснення дається при першому наведеному слові, а при останньому з ряду однозначних слів (при другому, якщо їх тільки два) ставиться позначка «тс.» («те саме»).

У квадратних дужках [ ] подаються діалектні слова або значення слів.

При діалектних словах і значеннях слів української мови, відсутніх в шеститомному Українсько-російському словнику, тлумачному Словнику української мови і в Словнику

Б. Д. Грінченка, за допомогою скорочених позначок указуються друковані джерела, в яких вони зафіксовані; ці позначки розкриваються в загальному списку бібліографічних скорочень. Якщо підряд наводиться дві чи декілька форм, узятих з одного джерела, позначка джерела, коли вона складається з кількох букв, дається лише при першій формі, а при останній з них (після розкриття значення) ставиться позначка «тж» («там же»).

Прізвища авторів, які дотримуються різних думок щодо етимології розглядуваного слова, в середині словникової статті згадуються лише в рідких випадках, звичайно ж наводяться тільки в загальній бібліографічній частині в кінці статті. При цьому подаються лише найважливіші праці, в яких розглядається етимологія відповідного українського слова чи пов'язаних з ним слів інших мов. Оскільки найважливішими здебільшого бувають найновіші етимологічні розробки і словники, в яких підсумовується вся попередня робота над етимологією даного слова, бібліографія в словникових статтях наводиться в такому порядку, щоб список починався з найновіших праць — спочатку тих, у яких розглядається українське слово, потім праць з російської та інослов'янської етимології і т. д. При словах-запозиченнях бібліографія наводиться в послідовності, зворотній до того шляху, яким слово прийшло в українську мову,— починаючи з праць україністичних і кінчаючи працями про етимологію відповідного слова в мові-першоджерелі.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення ремарок

акт.— активний
анат.— анатомічне
арг.— арготичне
архіт.— архітектурне
безос.— безособове
бот.— ботанічне
букв.— буквально
бухг.— бухгалтерське
в.— відмінок
вет.— ветеринарне
виг.— вигук
вим.— вимовляється
військ.— військове
вульг.— вульгарне
геол.— геологічне
гірн.— гірниче
глузл.— глузливе
дав.— давальний
дв.— двоїна
див.— дивись
дит.— дитяче
діал.— діалектне
дієприкм.— дієприкметник
енкл.— енклітика
ент.— ентомологічне
жарт.— жартівливе
жін. р.— жіночий рід
зам.— замість
заст.— застаріле
зах.— західне
зб.— збірна назва
згруб.— згрубіле
зменш.— зменшувальна форма
зн.— знахідний
знев.— зневажливе
зоол.— зоологічне
ірон.— іронічне
іст.— історичне
іхт.— іхтіологічне
клас.— класичне
кн.— книжне
кул.— кулінарія
лайл.— лайливе
літ.— літературне
мат.— математичне
мед.— медичне
мин. ч.— минулий час
мін.— мінералогічне
місц.— місцевий
мн.— множина
муз.— музичне
невідм.— невідмінюване
обл.— обласне
одн.— однина
орн.— орнітологічне
орудн.— орудний
ос.— особа
пас.— пасивний
пд.— південне
перен.— переносне
пн.— північне
поет.— поетичне
полігр.— поліграфічне
політ.— політичне
пор.— порівняй
присл.— прислівник
рідк.— рідко вживане
род.— родовий
розм.— розмовне
с.-г.— сільськогосподарське
спец.— спеціальне
спол.— сполучник
с. р.— середній рід
ст.— старе
ст.-кн.— старокнижне
суч.— сучасне
сх.— східне
текст.— термін текстильної промисловості
теп. ч.— теперішній час
тех.— технічне
тж — там же
тк.— ткацька справа
тс.— те саме

усн.— з усних джерел
фарм.— фармацевтичне
фольк.— фольклорне
церк.— церковне
чол. р.— чоловічий рід
юр.— юридичне

Скорочення назв мов, наріч і діалектів

ав.— авестійська
австрал.— австралійські
аз.— азербайджанська
айн.— айну
ак.— аккадська
ак-ног.— ак-ногайська
алб.— албанська
алем.— алеманська
алт.— алтайська
англ.— англійська
ар.— арабська
арам.— арамейська
аром.— аромунський
ассір.— ассірійська
атт.— аттічний
афг.— афганська (пушту)
бав.— баварський
балкар.— балкарська
балт.— балтійські
балтосл.— балтослов'янська
башк.— башкирська
бенг.— бенгалі
болг.— болгарська
бр.— білоруська
брет.— бретонська
булг.— булгарська
бур.— бурятська
вал.— валлійська
вепс.— вепська
віз.-гр.— візантійсько-грецька
вірм.— вірменська
вл.— верхньолужицька
вн.— верхньонімецька
гаг.— гагаузька
гал.— галльська
гебр.— гебрайська
герм.— германські
гінді — гінді
гол.— голландська
гомер.— гомерівське
гот.— готська
гр.— грецька
груз.— грузинська
дангл.— давньоанглійська (англосаксонська)
дат.— датська
дбрет.— давньобретонська
двн.— давньоверхньонімецька
дінд.— давньоіндійська
дірл.— давньоірландська
дісл.— давньоісландська
дкімр.— давньокімрська
дкорн.— давньокорнська
дмакед.— давньомакедонська
днн.— давньонижньонімецька (давньосаксонська)
дор.— дорійський
дперс.— давньоперська
др.— давньоруська
дтюрк.— давньотюркська
дфриз.— давньофризька
дшв.— давньошведська
ерз.— ерзянська
ест.— естонська
еф.— ефіопська
єг.— єгипетська
єніс.-орх.— пам'ятки єнісейсько-орхонської писемності
жем.— жемайтське
ід.— ідиш
іє.— індоєвропейська
іллір.— іллірійська
іон.— іонійський
ір.— іранські
ірл.— ірландська
ісл.— ісландська
ісп.— іспанська
іт.— італійська
каз.— казахська
калм.— калмицька
камас.— камасинська
кар.— караїмська
карач.— карачаївська
карел.— карельська
каріб.— карібські
каш.— кашубський
кельт.— кельтські
кеч.— кечуа
кипч.— кипчацька

кирг.— киргизька
кит.— китайська
кімр.— кімрська
ккалп.— каракалпакська
копт.— коптська
корн.— корнська
крим.-тат.— кримсько-татарська
кумик.— кумикська
курд.— курдська
лат.— латинська
лит.— литовська
лів.— лівська
лтс.— латиська
лув.— лувійська
м.— македонська
мал.— малайська
малаял.— малаялам
манс.— мансійська
маньчж.— маньчжурська
мар.— марійська
мегр.— мегрельська
мокш.— мокшанська
молд.— молдавська
монг.— монгольська
мор.— моравське
морд.— мордовська
н. (нім.) — німецька
нар.-ар.— народноарабська
нар.- лат.— народнолатинська
нвн.— нововерхньонімецька
нгр.— новогрецька
нл.— нижньолужицька
нлат.— новолатинська
нн.— нижньонімецька
ног.— ногайська
норв.— норвезька
огуз.— огузька
ойр.— ойротська
ос.— осетинська
оск.— оскська
п.— польська
пгерм.— прагерманська
пеласг.— пеласгійська
перс.— перська
пехл.— пехлевійська
пізньолат.— пізньолатинська
пкельт.— пракельтська
полаб.— полабська
полов.— половецька
порт.— португальська
прибалт.— прибалтійські
пров.— провансальська
прус.— прусська
псем.— прасемітська
псл.— праслов'янська
р. (рос.) — російська
рум.— румунська
р.-цсл.— русько-церковнослов'янська
саам.— саамська
сангл.— середньоанглійська
сболг.— середньоболгарська
сван.— сванська
свн.— середньоверхньонімецька
сгр.— середньогрецька
сем.— семітські
сір.— сірійська
сірл.— середньоірландська
сканд.— скандінавські
скімр.— середньокімрська
сл.— слов'янські
слат.— середньолатинська
слн.— словенська
слнц.— словінцький
слц.— словацька
смол.— смоленський
снідерл.— середньонідерландська
снн.— середньонижньонімецька
сперс.— середньоперська
стсл.— старослов'янська
сфлам.— середньофламандська
схв.— сербохорватська
с.-цсл.— сербо-церковнослов'янська
там.— тамільська
тат.— татарська
телеут.— телеутський
тох. А — тохарська А
тох. В — тохарська В
тув.— тувинська
тунг.— тунгуська
тур.— турецька
туркм.— туркменська
тюрк.— тюркські
уг.— угорська
удм.— удмуртська
узб.— узбецька
уйг.— уйгурська
укр.— українська
умбр.— умбрська
фін.— фінська
фр.— французька
фрак.— фракійська
франк.— франкська
фриз.— фризька
фріг.— фрігійська
фріул.— фріульська
хак.— хакаська

хам.— хамітські
хант.— хантийська
хет.— хетська
хорв.— хорватська
циг.— циганська
цсл.— церковнослов'янська
ч.— чеська
чаг.— чагатайська
чан.— чанська
чув.— чуваська
шв.— шведська
швейц.-нім.— швейцарсько-німецьке
шор.— шорська
шотл.— шотландська
шумер.— шумерська
як.— якутська
яп.— японська

Бібліографічні скорочення

Абаев ИЭСОЯ — *Абаев В. И.* Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 1—3 (А—Т'), М.—Л., 1958, 1973, 1979.

Акуленко — *Акуленко В. В.* Головні історичні джерела лексичних інтернаціоналізмів в українській мові.— В кн.: О. О. Потебня і деякі питання сучасної славістики, Харків, 1962.

Ан = Анненков

Анненков — *Анненков Н.* Ботанический словарь. Спб., 1878.

Ба — *Бандрівський Д. Т.* Матеріали до діалектного словника Бориславського і суміжних районів Львівської області.— В кн.: «Дослідження і матеріали з української мови». Т. 4. К., 1961.

Балк. езикозн.— *Балканско* езикознание. Ред. В. Георгиев. Т. 1—20. София, 1959—1977.

Баскаков Введение — *Баскаков Н. А.* Введение в изучение тюркских языков. М., 1962.

БЕ — *Български* език. Год. 1—30. София, 1951—1980.

Бевзенко — *Бевзенко С. П.* Історична морфологія української мови. Ужгород, 1960.

Белар. лексікал. і этым.— *Беларуская* лексікалогія і этымалогія (Праграма і тэзісы дакладаў Міжрэспубліканскай канферэнцыі па беларускай лексікалогіі і этымалогіі 19—23 лютага 1968 г.). Мінск, 1968.

Белар. лінгв.— *Беларуская* лінгвістыка. Вып. 1—20. Мінск, 1972—1981.

Белецкий Принципы — *Белецкий А. А.* Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка). К., 1950.

БЕР — *Български* етимологичен речник. Т. 1—2. (А—К). София, 1971, 1979. Авт.: В. Георгиев, И. Гълъбов, И. Заимов, С. Илчев та ін.

Беринда — *Беринда П.* Лексикон славеноросський. 1627. (Перевидано фотоспособом. К., 1961).

Берл — *Берлізов А. А.* Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. Чернігів, 1959.

Бернштейн Очерк 1974 — *Бернштейн С. Б.* Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы. М., 1974.

Бі — *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови. К., 1966.

Бірыла — *Бірыла М. В.* Беларуская антрапанімія. Мінск, 1966.

Богородицкий Введение — *Богородицкий В. А.* Введение в татарское языкознание. Казань, 1953.

Богородицкий ОКРГ — *Богородицкий В. А.* Общий курс русской грамматики. М.—Л., 1935.

Боровков — *Боровков А. К.* Лексика среднеазиатского тефсира XII—XIII вв. М., 1963.

Боровой Путь слова — *Боровой Л. Я.* Путь слова. Старое и новое в языке русской советской литературы. Изд. 2-е. М., 1963.

Брокгауз—Ефрон — *Энциклопедический* словарь. Брокгауз и Ефрон. Т. 1—41 и доп. Спб., 1890—1907.

БСЭ — *Большая* советская энциклопедия. Изд. 2-е. Т. 1—51. М., 1950—1958.

БТР — *Български* тълковен речник. 2-о изд. София, 1963. Съст.: Л. Андрейчин

Л. Георгиев, Ст. Илчев, М. Костов, И. Леков, С. Стойков, Ц. Тодоров.

Будагов — *Будагов Л. З.* Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Т. 1—2. Спб., 1869—1871. (Перевидано фотоспособом. М., 1960).

Бул=Булаховский Семас. этюды.

Булаховский Семас. этюды — *Булаховский Л. А.* Семасиологические этюды. Славянские наименования птиц.— Вопросы славянского языкознания. Кн. 1. Львов, 1948.

Булаховський Вибр. пр.— *Булаховський Л. А.* Вибрані праці в п'яти томах. Т. І. К., 1975; Т. II. К., 1977; Т. III. К., 1978.

Булаховський Нариси — *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства. Вид. 2-ге. К., 1959.

Булаховський Пит. походж.— *Булаховський Л. А.* Питания походження української мови. К., 1956.

Булыка — *Булыка А. М.* Даўнія запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972.

Бурд.—Мих.— *Бурдон И. Ф., Михельсон А. Д.* Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, с означением их корней. Спб., 1866.

Бурнашев — *Бурнашев В. П.* Опыт терминологического словаря сельского хозяйства, промыслов и быта народного. Т. 1—2. Спб., 1843—1844.

Бурячок — *Бурячок А. А.* Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. К., 1961.

Буслаев — *Буслаев Ф. И.* Историческая грамматика русского языка. М., 1959.

Ва — *Ващенко В. С.* Словник полтавських говорів. Вип. 1. Харків, 1960.

Вайан — *Вайан А.* Руководство по старославянскому языку. М., 1952.

Вахрос — *Вахрос И.* Наименования обуви в русском языке. 1. Древнейшие наименования допетровской эпохи. Хельсинки, 1959 (Neuvostoliittoinstituutin Vuosikirja. № 6—10. Suppl.).

Ващенко — *Ващенко В. С.* З історії та географії діалектних слів. Харків, 1962.

ВеБ — *Верхратський І.* Говір батюків. Львів, 1912.

ВеДо — *Верхратський І.* Про говір долівський.— ЗНТШ, 1900, кн. 3 і 4 (т. 35 і 36).

ВеЗа — *Верхратський І.* Говір замішанців.— ЗНТШ, 1894, кн. 3 (т. 25).

ВеЗн — *Верхратський І.* Знадоби до словаря южноруського. 1. Львів, 1877.

ВеЛ — *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків. Львів, 1902.

ВеНЗн — *Верхратський І.* Нові знадоби до номенклатури і термінології природописної народної. Львів, 1908.

Веске — *Веске М.* Славянско-финские культурные отношения по данным языка. Казань, 1890.

Веснік БДУ — *Веснік* Беларускага дзяржаўнага універсітэта імя У. І. Леніна. Серыя 4. Філалогія, журналістыка. Мінск, 1969—1981.

Вестник ЛГУ — *Вестник* Ленинградского государственного университета. 1946—1981.

Вестник МГУ — *Вестник* Московского государственного университета. 1946—1981.

ВеУг — *Верхратський І.* Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів. В. Словарець.— ЗНТШ, 1899, кн. 4 (т. 30).

Взаимод. и взаимообог.— *Взаимодействие* и взаимообогащение языков народов СССР. М., 1969.

Винник — *Винник В. О.* Назви одиниць виміру в українській мові. К., 1968.

Виноградов Очерки — *Виноградов В. В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX вв. М., 1938.

Виноградова — *Словарь*-справочник «Слова о полку Игореве». Вып. 1—4. М.— Л. 1965—1973. Сост. В. Л. Виноградова.

Вісюліна — Клоков — *Вісюліна О. Д., Клоков М. В.* Короткий визначник вищих рослин УРСР. К., 1948.

ВКР — *Вопросы* культуры речи. Вып. 1—8. М., 1955—1967.

Воїнств.—Кіст.— *Воїнственський М. А., Кістяківський О. Б.* Визначник птахів УРСР. К., 1952.

Волков — *Волков С. В.* Історія ста чотирьох. К., 1969.

Вост.-сл. и общ. языкозн.— *Восточнославянское* и общее языкознание. М., 1978.

Вост.-сл.-молд. взаим. — *Восточнославяно*-молдавские языковые взаимоотношения. Т. 1—2. Кишинев, 1961, 1967.

Вступ — *Вступ* до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. За ред. О. С. Мельничука. К., 1966.

ВСЯ — *Вопросы* славянского языкознания. Вып. 1—7. М., 1954—1963.

ВТ — *Вопросы* тюркологии. Ташкент, 1965.

Вујаклија — *Вујаклија И.* Лексикон страних речи и израза. Београд, [1954].

ВЯ — *Вопросы* языкознания. М., 1952—1981.

Г = Грінч.

Газов-Гинзберг — *Газов-Гинзберг А. М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках? М., 1965.

Георгиев Бълг. етим. и оном.— *Георгиев В.* Българска етимология и ономастика. София, 1960.

Георгиев Въпр. на бълг. етим.— *Георгиев В.* Въпроси на българска етимология. София, 1958.

Германович — *Германович А. И.* Междометия русского языка. К., 1966.

Годишник — *Годишник* иа Софийския университет. Историко-филологически факултет (з 1967 р.— Факултет по славянски филологии). Т. 1—71. София, 1918—1978.

Гордлевский — *Гордлевский В. Л.* Избранные сочинеиия. Т. 2. М., 1961.

Гордлевский Ар. и перс. эл.— *Гордлевский В. Л.* Арабские и персидские элементы в турецком языке. М., 1945.

Горностаев — *Горностаев Г. Н.* Насекомые СССР. М., 1970.

Горяев — *Горяев Н. В.* Сравнительный этимологический словарь русского языка. Тифлис, 1896.

Горяев 1892 — *Горяев Н. В.* Опыт сравнительного этимологического словаря русского литературного языка. Тифлис, 1892.

Горяев Доп. 1 — *Горяев Н. В.* К сравнительиому этимологическому словарю русского языка (изд. 1896 г.). Дополнения и поправки. Тифлис, 1901.

Горяев Доп. 2 — *Горяев Н. В.* Этимологические объяснения наиболее трудных и загадочных слов в русском языке. К сравнительному этимологическому словарю русского языка. Новые дополнения и поправки. Тифлис, 1905.

Гранде Ар. гр.— *Гранде Е. М.* Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. М., 1963.

Гранде Введение — *Гранде Е. М.* Введение в сравнительное изучение семитских языков. М., 1972.

Грінч.— *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови. Т. 1—4 К., 1907—1909 (Перевидано фотоспособом. К., 1958).

Грот Фил. раз.— *Грот Я. К.* Филологические разыскания. Т. 1—2. Спб., 1899.

Даль — *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1—4. М., 1956.

ДБ — *Діалектологічний* бюлетень (Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР). Вип. 1—9. К., 1949—1962.

Дворецкий — *Дворецкий И. Х.* Древнегреческо-русский словарь. Т. 1—2. М., 1958.

Дворецкий—Корольков — *Дворецкий И. Х., Корольков Д. Н.* Латинско-русский словарь. М., 1949.

Джаукян — *Джаукян Г. Б.* Очерки по истории дописьменного периода армянского языка. Ереван, 1967.

Дз — *Дзендзелівський Й. О.* Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я.— Лексикографічний бюлетень (Ін-ту мовознавства АН УРСР), вип. 6, К., 1958.

ДзАтл — *Дзендзелівський Й. О.* Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика). Ч. 1—2. Ужгород, 1958—1960.

Дзендзелевский Молдаванизмы — *Дзендзелевский И. А.* Молдаванизмы и их стилистическая роль в украиисках говорах Нижнего Поднестровья.— Уч. зап. Ин-та истории, языка и литературы Молд. филиала АН СССР, т. 4—5. Кишинев, 1955.

Дзендзелівський УЗЛП — *Дзендзелівський Й. О.* Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. К., 1969.

ДзУЗЛП = Дзендзелівський УЗЛП.

Дмитриев — *Дмитриев Н. К.* Строй тюркских языков. М., 1962.

До — *Дорошенко С. І.* Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини.— Діалектологічний бюлетень (Ін-ту мовозиавства АН УРСР), вип. 9, К., 1962.

Докл. АН СССР — *Доклады* Академии иаук СССР. Серия В. Л., 1925—1933.

Доп. УжДУ — *Доповіді* та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна. № 1—7. 1957—1961.

Досл. з мовозн.— *Дослідження* з мовознавства (Збірник статей аспірантів і дисертантів). К., 1962. Вип. 2. К., 1963.

Досл. і мат.— *Дослідження* і матеріали з української мови. Т. 1—6. К., 1959—1964.

Др. вост.— *Древности* восточные. Труды Восточной комиссии имп. Московского археологического общества. М., 1888—1916.

Дрозд — *Дроздовський В. П.* Спостереження над сільськогосподарською лексикою українських говірок Татарбунарського, Тузлівського і Саратського районів Одеської області.— Праці Одеського ун-ту. Т. 148, 1958.

Дѣло — *Дѣло* (газета з додатками). Львів, 1890—1916.

Дювернуа — *Дювернуа А.* Словарь болгарского языка. Т. 1—3. М., 1889.

Егоров — *Егоров В. Т.* Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары, 1964.

ЕЗб — *Етнографічний* збірник. Т. 1—35. Львів, 1895—1914.

Ез.-етн. изсл.— *Езиковедско*-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски. София, 1960.

Език и лит.— *Език* и литература. Орган на филолозите-слависти. София, 1945—1966.

Езиков. изсл. Младенов — *Езиковедски* изследвания в чест на академик Стефан Младенов. София, 1957.

Ернштедт — *Ернштедт П. В.* Египетские заимствования в греческом языке. М.—Л. 1953.

Ж — *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Т. 1—2. Львів, 1886.

Желех.= Ж.

ЖіС — *Жите* і слово. Т. 1—4. Львів, 1894—1897.

ЖМНП — *Журнал* Министерства народного просвещения. Спб., 1834—1917.

ЖСт — *Живая* старина. Т. 1—25. Спб., 1891—1917.

Заверуха — *Заверуха Б. В.* Квіти дванадцяти місяців. К., 1974.

Зап. Колл. востоковедов — *Записки* Коллегии востоковедов при Азиатском музее АН СССР. Л., 1925—1930.

Зб. заходозн.— *Збірник* заходознавства. Т. 1. К., 1929.

Зб. наук. праць І — *Збірник* наукових праць. Т. І. Мовознавство. К., 1958.

Зе = Зерова.

Зеленин — *Зеленин Д.* Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Ч. 1—2. Л., 1929—1930.

Зерова — *Зерова М. Я.* Їстівні та отруйні гриби. К., 1963.

ЗИВ — *Записки* Института востоковедения АН СССР. Л., 1932—1949.

ЗІНО — *Записки* Інституту народної освіти. Т. 1—4. К., 1926—1930.

З історії сл. мов.— *З історії* української та інших слов'янських мов (Збірник статей). К., 1965.

ЗІФВ — *Записки* Історично-філологічного Відділу АН УРСР. Кн. 1—26. К., 1919—1931.

ЗНТШ — *Записки* Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1892—1916.

ЗоЮР — *Записки* о Южной Руси. Издал П. Кулиш. 1—2. Спб., 1856—1857.

ЗФФУБ — *Зборник* Филозофског факултета Универзитета у Београду. 1948—1961.

ИАН ОЛЯ — *Известия* Академии наук СССР. Отделение литературы и языка (з 1963 р.— Серия литературы и языка). М., 1940—1981.

Изследв. Дечев — *Изследвания* в чест на акад. Димитър Дечев. София, 1958.

ИИБЕ — *Известия* на Института за български език [БАН]. София, 1952—1979.

Илчев — *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.

Ильинский Прасл. гр.— *Ильинский Г. А.* Праславянская грамматика. Нежин, 1916.

Ильинский Сложн. местоим.— *Ильинский Г. А.* Сложные местоимения. Изд. 2-е. Варшава, 1905.

ИОРЯС — *Известия* Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Т. 1—32. Спб., 1896—1927.

ИРЛТЯ — *Историческое* развитие лексики тюркских языков. М., 1961.

ИСГТЯ — *Исследования* по сравнительной грамматике тюркских языков. Т. 1—5. М., 1955—1962.

Исслед. п. яз.— *Исследования* по польскому языку. Сборник статей. М., 1969.

Истрин Разв. письма — *Истрин В. А.* Развитие письма. М., 1961.

Іст. граматика — *Історична граматика* української мови. Вид. 2-е. К., 1962. Авт.: О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.

ІУМ Морфологія — *Історія* української мови. Морфологія. К., 1978.

ЈФ — *Јужнословенски* филолог. Књ. 1—34. Београд, 1913—1978.

Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд.— *Қазақ* тілінің қыскаша этимологиялық сөздігі. Алматы, 1966.

КараЏић — *КараЏић В.* Српски рјечник. 3-е изд. Београд, 1898.

Карп. диал. и оном.— *Карпатская* диалектология и ономастика. М., 1972.

Карпенко ТГР (КаТГР) — *Карпенко Ю. О.* Топоніміка гірських районів Чернівецької області. Чернівці, 1964.

Карпенко ТЦР (КаТЦР) — *Карпенко Ю. О.* Топонімія центральних районів Чернівецької області. Чернівці, 1965.

Карский Белорусы — *Карский Е. Ф.* Белорусы. Язык белорусского народа. В. 1—3. М., 1955—1956.

КІМ — *Лексична* картотека Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Клепикова — *Клепикова Г. П.* Славянская пастушеская терминология. М., 1974.

Климов — *Климов Г. А.* Этимологический словарь картвельских языков. М., 1964.

Ко = Кобилянський Гуц. гов.

Кобилянський Гуц. гов.— *Кобилянський Б. В.* Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття.— Український діалектологічний збірник. Кн. 1. К., 1928.

Кобилянський Діалект і літ. м.— *Кобилянський Б. В.* Діалект і літературна мова. К., 1960.

Козлова — *Козлова Р. М.* Белорусские регионализмы праславянского происхождения (на материале лексики восточного Полесья). АКД. Минск, 1977.

Коломиец Ихтиол. номеикл.— *Коломиец В. Т.* Ихтиологическая номенклатура славянских языков как источник для исследования межславянских этнических взаимоотношений. К., 1978.

Коломиеп Происх. назв. рыб — *Коломиец В. Т.* Происхождение общеславянских названий рыб (рукопис).

Кримський Розвідки — *Кримський А.* Розвідки, статті та замітки. К., 1928.

Кримський укр. і ор.— *А. Ю. Кримський* — україніст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження). К., 1974.

Крымский Укр. гр.— *Крымский А. Е.* Украинская грамматика. М., 1907—1908.

КСИС — *Краткие* сообщения Института славяноведения АН СССР. М., 1951—1965.

Кузнецов Очерки — *Кузнецов П. С.* Очерки по морфологии праславянского языка. М., 1961.

Кур — *Курило О.* Матеріали до української діалектології та фольклористики. К., 1928.

Кух — *Кухаренко Я.* Вівці й чабани в Чорноморії.— Основа. Южнорусский литературно-ученый вестник. Спб., травень 1862.

КЭСРЯ — *Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В.* Краткий этимологический словарь русского языка. Изд. 3-е. М., 1975.

Л — *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів. К., 1974.

ЛБ — *Лексикографічний* бюлетень [Ін-ту мовознавства АН УРСР]. Вип. 1—9. К., 1951—1963.

Л—Г — *Линдберг Г. У., Герд А. С.* Словарь изваний пресноводных рыб СССР на языках народов СССР и европейских стран. Л., 1972.

Ле — *Леонова М. В.* До характеристики говірок північних районів Буковини.— У кн.: Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. Чернівці, 1958.

Лек. раст.— *Лекарственные* растения дикорастущие. Минск., 1965.

ЛексПол — *Лексика* Полесья. Материалы для полесского диалектного словаря. М., 1968.

Лехин—Петров — *Словарь* иностранных слов. Под ред. И. В. Лехина и Ф. Н. Петрова. Изд. 5-е. М., 1955.

ЛЖит — *Лысенко П. С.* Словарь диалектной лексики северной Житомирщины.— В кн.: Славянская лексикография и лексикология. М., 1966.

Лизанець II — *Лизанець П. М.* Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч. II. Будапешт, 1976.

Лизанець III — *Лизанець П. М.* Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч. III. Ужгород, 1976.

Лік. росл.— *Харченко М. С., Сила В. І., Володарський Л. Й.* Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині. К., 1971.

ЛПол — *Лисенко П. С.* Словник діалектної

лексики Середнього і Східного Полісся. К., 1961.

ЛС — *Лексикографический* сборник. Вып. 1—6. М., 1957—1963.

ЛЧерк — *Лисенко П. С.* Словник специфічної лексики правобережної Черкащини.— Лексикографічний бюлетень [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 6, К., 1958.

Лыткин—Гуляев — *Лыткин В. И., Гуляев Е. С.* Краткий этимологический словарь коми языка. М., 1970.

Львов Лексика ПВЛ — *Львов А. С.* Лексика «Повести временных лет». М., 1975.

Льюис—Педерсен — *Льюис Г., Педерсен Х.* Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. М., 1954.

Макарушка — *Макарушка О.*— Словар українських виразів, перейнятих з мов туркських.— ЗНТШ, 1895, кн. 5, № 2.

Малов Пам. др.-тюрк. письм.— *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности. М.—Л., 1951.

Малов Пам. Монг. и Кирг.— *Малов С. Е.* Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. М.—Л., 1959.

Маркевич—Короткий — *Маркевич О. П., Короткий Й. І.* Визначник прісноводних риб УРСР. К., 1954.

Мартынов Балто-сл.-ит. изогл.— *Мартынов В. В.* Балто-славяно-италийские изоглоссы. Минск, 1978.

Мартынов Сл.-герм. взаимод.— *Мартынов В. В.* Славяно-германское лексическое взаимодействие древнейшей поры. Минск, 1963.

Мартынов Сл. и ие. аккомод.— *Мартынов В. В.* Славянская и индоевропейская аккомодация. Минск, 1968.

Ме — *Мельничук О. С.* Словник специфічної лексики говірки села Писарівки.— Лексикографічний бюлетень [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 2, К., 1952.

Мейе ОЯ — *Мейе А.* Общеславянский язык. М., 1951.

Мельничук Молд. эл.— *Мельничук А. С.* Молдавские элементы в пограничном украинском говоре.— Уч. зап. Ин-та истории, языка и литературы Молд. филиала АН СССР, т. 4—5, Кишинев, 1955.

Мельничук Структ. слов. реч.— *Мельничук О. С.* Розвиток структури слов'янського речення. К., 1966.

Мельничук Этим. гнездо — *Мельничук А. С.* Этимологическое гнездо с корнем *ųei- в славянских и других индоевропейских языках. К., 1978.

Мельхеев — *Мельхеев М. Н.* Географические имена. Топонимический словарь. М., 1961.

Менгес — *Менгес К. Г.* Восточные элементы в «Слове о полку Игореве». Л., 1979.

Меркулова Очерки — *Меркулова В. А.* Очерки по русской народной номенклатуре растений. М., 1967.

Миртов — *Миртов А. В.* Лексические заимствования в современном русском языке из национальных языков Средней Азии. Ташкент—Самарканд, 1941.

Младенов — *Младенов С.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, [1941].

Младенов СГЕ — *Младенов С.* Старите германски елементи в славянските езици.— Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, т. 25, София, 1909.

Мо — *Москаленко А. А.* Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса, 1958.

Мовозн.— *Мовознавство.* Наук. зап. Ін-ту мовознавства АН УРСР (стара серія, т. 1—16, К., 1934—1940; нова серія, т. 1—18, К., 1941—1963); орган Відділення літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР (1967—1981).

Москаленко Грам. терм.— *Москаленко Н. А.* Нарис історії української граматичної термінології. К., 1959.

Москаленко УІЛ — *Москаленко А. А.* Українська історична лексикологія. Одеса, 1972.

МСБГ — *Матеріали* до словника буковинських говірок. Вип. 1—6 (А—О). Чернівці, 1971—1979.

Наук. зб. Ленінгр. т-ва — *Науковий* збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. Т. 3. К., 1931.

Нахтигал — *Нахтигал Р.* Славянские языки. М., 1963.

Нед — *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. Т. 2. Львів, 1886.

Нейштадт — *Нейштадт М. М.* Определитель растений средней полосы Европейской части СССР. Изд. 6-е. М., 1963.

Непокупный — *Непокупный А. П.* Балто-севернославянские языковые связи. К., 1976.
Нерознак — *Нерознак В. П.* Палеобалканские языки. М., 1978.
НЗ КДПІ — *Наукові* записки Київського педагогічного інституту ім. О. М. Горького. 1939—1961.
НЗ КДУ — *Наукові* записки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка. 1939—1959.
НЗ УжДУ — *Наукові* записки Ужгородського університету. 1947—1961.
НЗ ЧДУ — *Наукові* записки Чернівецького університету. 1948—1961.
Никонов — *Никонов В. А.* Краткий топонимический словарь. М., 1966.
Номис — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше. Спб., 1864.
Носаль — *Носаль М. А., Носаль І. М.* Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. К., 1959.
Носович — *Носович И. И.* Словарь белорусского наречия. Спб., 1870.
О — *Онишкевич М. Й.* Словник бойківського діалекту [Рукопис. Опубліковані частини: Словарь бойковского диалекта [Буква Б].— У кн.: «Славянская лексикография и лексикология». М., 1966. Словарь бойковского диалекта. [Буква К].— У кн.: «Карпатская диалектология и ономастика». М., 1972].
Общекарп. диал. атлас — *Общекарпатский* диалектологический атлас. Кишинев, 1976.
ОЛА — *Общеславянский* лингвистический атлас. Материалы и исследования. М., 1965, 1970, 1972, 1975, 1977, 1978, 1981.
Ономастика — *Ономастика.* Республіканський міжвідомчий збірник. К., 1966.
Откупщиков — *Откупщиков Ю. В.* Из истории индоевропейского словообразования. Л., 1967.
Па — *Паламарчук Л. С.* Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки.— Лексикографічний бюлетень [Ін-ту мовознавства АН УРСР], вип. 6, К., 1958.
Петровский — *Петровский Н. А.* Словарь русских личных имен. М., 1966.
Пит. топон. та оном.— *Питання* топоніміки та ономастики. К., 1962.
Пі (Піскунов) — *Пискунов Ф.* Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан. Изд. 2-е. К., 1882.
Погодин Следы — *Погодин А.* Следы корнейоснов в славянских языках. Варшава, 1903.
Пол — *Полесье* (Лингвистика. Археология. Топонимика). М., 1968.
Попов Ист. лекс.— *Попов А. И.* Из истории лексики языков восточной Европы. Л., 1957.
Попов Лек. раст.— *Попов А. П.* Лекарственные растения в народной медицине. К., 1969.
Попов Назв. нар.— *Попов А. И.* Названия народов СССР. Л., 1973.
Потебня Из зап.— *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике. Т. 1—2. Изд. 3-е. М., 1958. Т. 3. Изд. 2-е. М., 1968. Т. 4. М.—Л., 1941. Т. 4, вып. 2. М., 1977.
Потебня К ист. зв.— *Потебня А. А.* К истории звуков русского языка. І.— ФЗ, вып. 1—3, 1876. 2—4 («Этимологические и другие заметки»).— РФВ, 1879—1880, 1883.
Прабл. белар. філал. Тэзісы.— *Праблемы* беларускай філалогіі. Тэзісы дакладаў рэсп. канферэнцыі, прысвечанай 50-годдзю БССР і КПБ. Мінск, 1968.
Правда — *Правда* (літературно-науковий вісник). Львів, 1867—1879.
Пр. X діал. н.— *Праці* X республіканської діалектологічної наради. К., 1961.
Пр. XI діал. н.— *Праці* XI республіканської діалектологічної наради. К., 1965.
Пр. XII діал. н.— *Праці* XII республіканської діалектологічної наради. К., 1971.
Преобр.— *Преображенский А. Г.* Этимологический словарь русского языка. М., 1958.
Пробл. ист. и диал.— *Проблемы* истории и диалектологии славянских языков. Сборник статей к 70-летию чл.-корр. АН СССР В. И. Борковского. М., 1971.
ПСМ — *Питання* слов'янського мовознавства. Кн. 1—8. Львів, 1948—1963.
ПСРЛ — *Полное* собрание русских летописей.
Птицы СССР — *Птицы* СССР. М., 1968. Авт.: В. Е. Флинт, Р. Л. Беме, Ю. В. Костин, А. А. Кузнецов.
ПУС — *Польсько*-український словник. Т. 1—2. К., 1958—1960.
Радлов — *Радлов В. В.* Опыт словаря тюркских наречий. Т. 1—4. Спб., 1898. (Перевидано фотоспособом. М., 1963).
Рамстедт — *Рамстедт Г. И.* Введение в алтайское языкознание. М., 1952.

Рейф — *Рейф Ф.* Русско-французский словарь. Спб., 1835.
Романова — *Романова Г. Я.* Наименование мер длины в русском языке. М., 1975.
РР — *Русская* речь. Научно-популярный журнал Ин-та русского языка АН СССР. М., 1967—1981.
РУС — *Русско*-украинский словарь. Т. I—III. К., 1968.
РУСБот — *Російсько*-український словник ботанічної термінології і номенклатури. К., 1962.
Рус. и сл. языкозн.— *Русское* и славянское языкознание. К 70-летию чл.-корр. АН СССР Р. И. Аванесова. М., 1972.
РФВ — *Русский* филологический вестник. Варшава, 1879—1918.
РЧДБЕ — *Милев А., Братков Й., Николов Б.* Речник на чуждите думи в българския език. 3-то изд. София, 1970.
Рыбы СССР — *Рыбы* СССР. М., 1969. Авт.: В. Д. Лебедев, В. Д. Спановская, К. А. Савваитова и др.
Рясянен — *Рясянен М.* Материалы по исторической фонетике тюркских языков. М., 1955.
РЯШ — *Русский* язык в школе. М., 1936—1980.
САН — *Словарь* русского языка, составленный Вторым отделением Имп. академии наук. Т. 1. Спб., 1891—1895.
Сб. Виноградову — *Академику* Виктору Владимировичу Виноградову к его шестидесятилетию. Сборник статей. М., 1956.
Сб. Дринову — *Почесть.* Сборник статей, посвященных М. С. Дринову. Харьков, 1908.
Сб. Милетич — *Сборник* в чест на проф. Л. Милетич, за седемдесетгодишнината от рождението му. София, 1933.
Сб. ОРЯС — *Сборник* Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук [з 1919 р.— Российской АН, з 1925 — АН СССР]. Т. 1—101. Спб., Петроград, 1872—1928.
Сб. Сумцову — *Пошана.* Сборник в честь проф. Н. Ф. Сумцова. Харків, 1909.
СДЕЛМ — *Скурт* дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть. Редакторь: Н. Раевский, М. Габинский. Кишиизу, 1978.
Севортян — *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные). М., 1974.
Севортян II, III — *Севортян Э. В.* Этимологический словарь тюркских языков. Общетюркские и межтюркские основы на букву «Б». М., 1978; на буквы «В», «Г», «Д». М., 1980.
Симоновић — *Симоновић Д.* Ботанички речник. Имена биљака. Београд, 1959.
СІС — *Словник* іншомовних слів. За ред. О. С. Мельничука. К., 1974.
СІС 1951 — *Словник* іншомовних слів. За ред. І. В. Льохіна і Ф. М. Петрова. К., 1951.
Славіст. зб.— *Славістичний* збірник. К., 1963.
Сл. вл. імен — *Словник* власних імен людей (українсько-російський і російсько-український). Уклали С. П. Левченко, Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. 5-е вид. К., 1976.
Сл. и балк. языкозн.— *Славянское* и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов. М., 1975.
СЛиЛ — *Славянская* лексикография и лексикология. М., 1966.
Словн. бот.— *Словник*-довідник з ботаніки. К., 1965. Авт.: П. М. Береговий, І. П. Білокінь, З. Г. Левітська та ін.
Сл. ст.-фр. яз.— *Словарь* старофранцузского языка к книге для чтения по истории французского языка В. Шишмарева. М.—Л., 1955.
С.-луж. сб.— *Сербо-лужицкий* лингвистический сборник. М., 1963.
Сл. филология — *Славянская* филология. Сборник статей. 1—3. М., 1953.
Сл. языкозн.— *Славянское* языкознание. VIII Международный съезд славистов. Загреб—Любляна, сентябрь 1978. Доклады советской делегации. М., 1978.
СМ — *Слов'янське* мовознавство. Т. 1—5. К., 1958—1967.
Смирнов — *Смирнов Н. А.* Западное влияние на русский язык в Петровскую эпоху.— Сборник ОРЯС, т. 88, № 2, Спб., 1910.
Соболевский Лекции — *Соболевский А. И.* Лекции по истории русского языка. Изд. 4-е. М., 1907.
Соболевский Лингв. и арх. зам.— *Соболевский А. И.* Лингвистические и археологические заметки. Воронеж, 1921.
Сорокин — *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка. 30—90 годы XIX века. М.—Л., 1965.

Срезн.— *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка. Т. 1—3. Спб., 1893—1912 (Перевидано фотоспособом. М., 1958).

СРНГ — *Словарь* русских народных говоров. Вып. 1—16 (А—Л). М.—Л., 1965—1980.

СРЯ — *Словарь* русского языка. Т. 1—4. 1957—1961.

ССРЛЯ — *Словарь* современного русского литературного языка. Т. 1—17. М.—Л., 1948—1965.

ССТМЯ — *Сравнительный* словарь тунгусо-маньчжурских языков. Т. I—II. Л., 1975—1977.

Стоянов — *Стоянов И. А.* Глаголы умственной деятельности в болгарском языке. К., 1977.

Страутман — *Страутман Ф. И.* Птицы советских Карпат. К., 1954.

СУМ — *Словник* української мови. Т. 1—11. К., 1970—1980.

Суперанская — *Суперанская А. В.* Как Вас зовут? Где Вы живете? М., 1964.

Татищев — *Татищев В. И.* Лексикон российский исторический, географический, политический и гражданский. Ч. 1—3. Спб., 1793.

ТБР — *Турско*-български речник. София, 1952.

Тез. докл. втор. симп.— *Тюркские* лексические элементы в восточных и западных славянских языках. Тезисы докладов второго симпозиума (25—27 ноября 1969 г.), Минск, 1969.

Тези V сл. конф.— *Тези* доповідей V Міжвузівської республіканської славістичної конференції. Ужгород, 1962.

Терит. діал.— *Територіальні* діалекти і власні назви. К., 1965.

Тимч — *Тимченко Є. К.* Історичний словник українського язика. Т. 1 (А—Ж). К., 1930—1932.

Тимч. Акузатив — *Тимченко Є. К.* Акузатив в українській мові. К., 1928.

ТОДРЛ — *Труды* Отдела древнерусской литературы [Ин-та русской литературы АН СССР].

Толстой Сл. геогр. терм.— *Толстой Н. И.* Славянская географическая терминология. М., 1969.

Топоров — *Топоров В. Н.* Прусский язык. Словарь. A—D. М., 1975.

Топоров II, III — *Топоров В. Н.* Прусский язык. Словарь. Е—Н. М., 1979; I—К. М., 1980.

Трубачев Назв. дом. жив.— *Трубачев О. Н.* Происхождение названий домашних животных в славянских языках. М., 1960.

Трубачев Рем. терминол.— *Трубачев О. Н.* Ремесленная терминология в славянских языках. М., 1966.

Трубачев Терм. родства — *Трубачев О. Н.* История славянских терминов родства. М., 1959.

Труды ИРЯ — *Труды* Института русского языка АН СССР. Т. 1—2. М.—Л., 1949—1950.

Тюркизмы — *Тюркизмы* в восточнославянских языках. М., 1974.

Тюркол. иссл.— *Тюркологические* исследования. Сборник статей, посвященный 80-летию акад. К. К. Юдахина. Фрунзе, 1970.

УЗ БашкГУ — *Ученые* записки Башкирского университета. Серия филол. наук. Уфа.

УЗ БГУ — *Ученые* записки Белорусского университета. Серия филологическая. Минск, 1940—1958.

УЗ КазГПИ — *Ученые* записки Казанского пед. института.

УЗ КиргГУ — *Ученые* записки Киргизского университета. Фрунзе.

УЗ ЛГПИ — *Ученые* записки Ленинградского государственного педагогического института им. А. И. Герцена.

УЗ ТашкГПИ — *Ученые* записки Ташкентского пед. института. Серия общественных наук.

УЛГ — *Українська* лінгвістична географія. К., 1966.

УМЛШ — *Українська* мова і література в школі. Методичний журнал Міністерства освіти УРСР. К., 1963—1979.

Ум.— Сп.— *Уманець М., Спілка А.* Словар російсько-український (фототипічне видання). 1925.

УМШ — *Українська* мова в школі. Орган Міністерства освіти УРСР. К., 1951—1963.

УРЕ — *Українська* радянська енциклопедія. Т. 1—17. К., 1960—1965.

УРЕС — *Український* радянський енциклопедичний словник. Т. 1—3. К., 1966—1968.

УРС — *Українсько*-російський словник. Т. 1—6. К., 1953—1963.

Успенский — *Успенский Л.* Слово о словах. Ты и твое имя. Л., 1962.

Ушаков — *Толковый* словарь русского языка. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. 1—4. М., 1935.

Фасмер = *Фасмер*—Трубачев.

Фасмер ГСЭ — *Фасмер М*. Греко-славянские этюды. 1.— ИОРЯС, 9 (1906), кн. 2. 2.— ИОРЯС, 12 (1907), кн. 2. 3.— Сборник ОРЯС, 86 (1909), № 1.

Фасмер—Трубачев — *Фасмер М*. Этимологический словарь русского языка. Т. 1—4. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1964—1973.

Фауна України — *Фауна* України. В 40 томах. [Опубліковано 33 випуски різних томів]. К., 1956—1981.

Федченко—Флеров — *Федченко Б. А., Флеров А. Ф*. Флора Европейской России. Спб., 1911.

ФЗ — *Филологические* записки. Воронеж, 1860—1917.

Фигуровский — *Фигуровский Н. Д*. Открытие химических элементов и происхождение их названий. М., 1970.

Филин Иссл. о лексике — *Филин Ф. П*. Исследования о лексике русских говоров. М., 1936 (Труды Ин-та языка и мышления им. Н. Я. Марра. Серия 6, № 1).

Филин Образ. яз.— *Филин Ф. П*. Образование языка восточных славян. М.—Л., 1962.

Филин Происх. яз.— *Филин Ф. П*. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк. Л., 1972.

Флора УРСР — *Флора* УРСР. Т. I—XII. К., 1936—1965.

Фортунатов ИТ — *Фортунатов Ф. Ф*. Избранные труды. Т. 1—2. М., 1956—1957.

Худаш — *Худаш М. Л*. Лексика українських ділових документів кінця XVI — початку XVII ст. К., 1961.

Цыганенко — *Цыганенко Г. П*. Этимологический словарь русского языка. К., 1970.

Чопей — *Чопей Л*. Русько-мадярський словар. Будапешт, 1883.

Шанский ЭСРЯ — *Этимологический* словарь русского языка. Под ред. Н. М. Шанского. Т. 1, вып. 1—5 (А—Ж). М., 1963—1973. Т. 2, вып. 6—7 (З—И). М., 1975—1980.

Шарл.— *Шарлемань М*. Назви птахів. [К.], 1927.

Шахматов Древн. судьбы — *Шахматов А. А*. Древнейшие судьбы русского племени. Пг., 1919.

Шахматов Очерк — *Шахматов А. А*. Очерк древнейшего периода истории русского языка. Спб., 1915.

Шейк — *Шейковский К*. Опыт южнорусского словаря. Т. 1, вып. 1 (А—Б). К., 1861. (Т—Ю). К., 1884—1886.

Шел = Шелудько.

Шелудько — *Шелудько Д*. Німецькі елементи в українській мові.— Збірник комісії для дослідження історії української мови. 1. К., 1931.

Шипова — *Шипова Е. Н*. Словарь тюркизмов в русском языке. Алма-Ата, 1976.

Шух — *Шухевич В*. Гуцульщина. Ч. 1—5. Львів, 1899—1908.

ЭИРЯ — *Этимологические* исследования по русскому языку. Вып. 1—7. М., 1960—1972.

Эндзелин ЛП — *Эндзелин И. М*. Латышские предлоги. Т. 1—2. Дерпт, 1905—1906.

Эндзелин СБЭ — *Эндзелин И. М*. Славяно-балтийские этюды. Харьков, 1911.

ЭСБМ — *Этымалагічны* слоўнік беларускай мовы. Т. 1—2. А—В. Мінск, 1978—1980. Автори: Р. У. Краўчук, В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун та ін. Редактор В. У. Мартынаў.

ЭССЯ — *Этимологический* словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1—8. М., 1974—1981.

Этимология — (серія збірників етимологічних досліджень. М., поч. з 1963 р.; позначення року при посиланні належить до заголовка збірника, а не означає рік видання).

Этногр. обозр.— *Этнографическое* обозрение. Т. 1—112. М., 1889—1918.

Я (Яворницький) — *Яворницький Д. І*. Словник української мови. Т. 1. Катеринослав, 1920.

Яз. нар. СССР — *Языки* народов СССР. Т. 1—5. М., 1966—1968.

ЯиМ — *Язык* и мышление. Вып. 1—11. М.—Л., 1933—1948.

Яновский — *Яновский Н*. Новый словотолкователь, расположенный по алфавиту. Ч. 1—3. Спб., 1803—1806.

Яф. сб.— *Яфетический* сборник. 1—7. М.—Л., 1922—1932.

Acta Ling. Hung.— *Acta* Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1—27. Budapest, 1951—1977.

Ad. Kellnerovi — *Adolfu* Kellnerovi. Sborník jazykovědných studií. Opava, 1954.

AfSlPh — *Archiv* für slavische Philologie. Begr. von V. Jagić. Berlin, 1876—1929.
Agrell BSl. Lautst.— *Agrell S.* Baltisch-slavische Lautstudien. Lund, 1919.
AO — *Acta* orientalia. Budapest, 1950—1975.
APhScand — *Acta* Philologica Scandinavica. Aarg. 20—31. Copenhagen, 1949—1976.
Arch. orient.— *Archiv* orientální. Praha, 1929—1980.
ASEER — *American* Slavic and East-European Review. 1—34. New York, 1942—1975.
Balticosl.— *Balticoslavica.* Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. 1—3. Wilna, 1934—1938.
Baltistica — *Baltistica.* 1—16. Vilnius, 1965—1980.
Bárczi — *Bárczi G.* Magyar szófejtő szótár. Budapest, 1941.
Bartholomae — *Bartholomae Ch.* Altiranisches Wörterbuch. 2. Aufl. Berlin, 1961.
Battisti—Alessio — *Battisti C., Alessio G.* Dizionario etimologico italiano. V. 1—5. Firenze, 1950—1957.
Bauer — *Bauer J.* Vývoj českého souvětí. Praha, 1960.
BB — *Beiträge* zur Kunde der indogermanischen Sprachen. Hgb. von A. Bezzenberger. B. 1—30. Göttingen, 1877—1906.
Bern.— *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch. 1. B. (A—L). 2. Aufl., Heidelberg, 1924; 2. B., 1. Lief. (M—Mor). Heidelberg, 1915.
Bezlaj Eseji — *Bezlaj F.* Eseji o slovenskem jeziku. Ljubljana, 1967.
Bezlaj ES Posk. zv.— *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana, 1963.
Bezlaj ESSJ — *Bezlaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga. A—J. Ljubljana, 1976.
Bloch — *Bloch O.* Dictionnaire étymologique de la langue française. T. 1. Paris, 1932.
Boisacq — *Boisacq É.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. 2-e éd. Heidelberg — Paris, 1923.
BPTJ — *Biuletyn* Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Zesz. 1—37. (Wrocław — Warszawa) — Kraków, 1927—1980.
Brehm — *Brehm.* Život zvierat. 1. Bezstavovce. Bratislava, 1975.
Brockhaus — *Der Sprach-Brockhaus.* Deutsches Bildwörterbuch für jedermann. 7. Aufl. Wiesbaden, 1956.
Brugmann Demonstrativpron.— *Brugmann K.* Die Demonstrativpronomina der indogermanischen Sprachen. Leipzig, 1904.
Brugmann Grundriss — *Brugmann K., Delbrück B.* Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. B. 1—3. 2. Bearb. Straßburg, 1897—1916.
Brückner — *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927.
Brückner FW — *Brückner A.* Die slavischen Fremdwörter im Litauischen. Weimar, 1877.
BSL — *Bulletin* de la Société de linguistique de Paris. V. 1—66. Paris, 1868—1972.
Budziszewska — *Budziszewska W.* Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej. Wrocław — Warszawa, 1965.
Būga Aist. stud.— *Būga K.* Aistiški studijai. 1-oji dalis. Peterburgas, 1908.
Būga RR — *Būga K.* Rinktiniai raštai. 1—3 t. Vilnius, 1959—1961.
Chambers — *Chambers's* Etymological Dictionary. London, 1947.
Chantraine — *Chantraine P.* Dictionnaire étymologique de la langue grecque. A—K. Paris, 1968.
Christiani — *Christiani W. A.* Über das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17. und 18. Jhdts. Berlin, 1906.
Cihac — *Cihac A. de.* Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments slaves, magyars, grecs-modernes et albanais. Francforth s/M., 1879.
Cioranescu — *Cioranescu A.* Diccionario etimológico rumano. Tenerifa — Madrid, 1966.
Clauson — *Clauson G.* An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972.
Constantinescu — *Constantinescu N. A.* Dicţionar onomastic romînesc. [Bucureşti], 1963.
Crânjală — *Crânjală D.* Rumunské vlivy v Karpatech. Praha, 1938.
Cuny Invit.— *Cuny A.* Invitation à l'étude comparative des langues indo-européennes et des langues chamito-sémitiques. Bordeaux, 1946.
ČČM — *Časopis* Musea království Českého. З 1920 р. Časopis Národního Musea. Sv. 1—143. Praha, 1827—1974.

ČMF — *Časopis* pro moderní filologii. R. 1—53. Praha, 1911—1971.

Dauzat — *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique de la langue française. 12-e éd. Paris, s. a.

Dauzat Dict. des noms — *Dauzat A.* Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. 3-e éd., Paris, s. a.

Densusianu — *Densusianu O.* Istoria limbii romîne. Vol. 1—2. Bucureşti, 1961.

Diez — *Diez F.* Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen. 4. Aufl. Bonn, 1878.

Dirr Namen — *Dirr A.* Die heutigen Namen der kaukasischen Völker. (Petermanns Mitteilungen, Bd. 54). 1908.

DLRM — *Dicţionarul* limbii romîne moderne. Bucureşti, 1958.

DLZ — *Deutsche* Literaturzeitung. Jg. 1—96. Berlin, 1879—1975.

Don. nat. Schrijnen — *Donum* natalicium Schrijnen. Nijmegen/Utrecht, 1929.

Drăganu Românii — *Drăganu N.* Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei. Bucureşti, 1933.

DWA — *Denkschriften* der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. B. 1—58. Wien, 1850—1914.

Ernout Él. dial.— *Ernout A.* Les éléments dialectaux du vocabulaire latin. Paris, 1909.

Ernout — Meillet — *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. T. 1—2. 4-e éd. Paris, 1959.

ESSJ Sl. gr.— *Etymologický* slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Sv. 1—2. Praha, 1973—1980.

ESSJ Uk. č.— *Etymologický* slovník slovanských jazyků. Ukázkové číslo. Red. E. Havlová. Brno, 1966.

Et. Brun. — Etymologica Brunensia. Praha, 1978.

Falk—Torp — *Falk H. S., Torp A.* Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—2. Heidelberg, 1910—1911.

Feist — *Feist S.* Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache. 3. Aufl. Leiden, 1939.

Ferianc Názv. rýb — *Ferianc O.* Slovenské názvoslovie rýb československej republiky a susediacich krajov. Turčiansky sv. Martin, 1948.

Ferianc Názv. vtákov — *Ferianc O.* Slovenské názvoslovie vtákov. Bratislava, 1958.

Festschr. Čyževškyj — *Festschrift* für D. Čyževškyj. Berlin, 1954.

Festschr. Vasmer — *Festschrift* für M. Vasmer zum 70. Geburtstag. Berlin, 1956.

Fick — *Fick A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. B. 1—3. 3. Aufl. Göttingen, 1874—1876; 4. Aufl. Göttingen, 1890—1909.

Fraenkel — *Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch. Göttingen, 1962.

Fremdwörterbuch — *Fremdwörterbuch.* Leipzig, 1959.

Friedrich HW — *Friedrich J.* Hettitisches Wörterbuch. Heidelberg, 1952—1954.

Frisk — *Frisk H.* Griechisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—2. Heidelberg, 1954—1969.

FUF — *Finnisch*-Ugrische Forschungen. B. 1—41. Helsingfors, 1901—1975.

Gamillscheg — *Gamillscheg E.* Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache. 2. Aufl. Heidelberg, 1969.

Gebauer — *Gebauer J.* Slovník staročeský. D. 1—2. Praha, 1903—1913.

Gesenius — *Gesenius W.* Hebräisches und chaldäisches Handwörterbuch über das alte Testament. 3. Aufl. Leipzig, 1828.

Glotta — *Glotta.* Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache. B. 1—52. Göttingen, 1907—1974.

Gnomon — *Gnomon.* Kritische Zeitschrift für die gesammte klassische Altertumswissenschaft. B. 1—46. Berlin, 1925—1974.

Gombocz — *Gombocz Z.* Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsingfors, 1912.

Grassmann — *Grassmann H.* Wörterbuch zum Rig-Weda. 4. Aufl. Wiesbaden, 1964.

Hellqvist — *Hellqvist E.* Svensk etymologisk ordbok. B. 1—2. 3. uppl. Lund, 1948.

Herne — *Herne G.* Die slavischen Farbenbenennungen. Uppsala, 1954.

Heyse FWb.— *Heyse J. C. A.* Fremdwörterbuch. Hannover, 1903.

Hirt Ablaut — *Hirt H.* Der indogermanische Ablaut, vornehmlich in seinem Verhältnis zur Betonung. Straßburg, 1900.

Hofmann — *Hofmann J. B.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. München, 1950.

Holthausen AeWb.— *Holthausen F.* Altenglisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1934.

Holthausen Awn. Wb.— *Holthausen F.* Wörterbuch des Altwestnordischen. Göttingen, 1948.
Holthausen EW — *Holthausen F.* Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache. Leipzig, 1917.
Holub — Kop.— *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1967.
Holub—Lyer — *Holub J., Lyer S.* Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1967.
Hołyńska-Baranowa — *Hołyńska-Baranowa T.* Ukraińskie nazwy miesięcy na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969.
Horn — *Horn P.* Grundriß der neupersischen Etymologie. Straßburg, 1893.
Hrabec Nazwy Huc.— *Hrabec S.* Nazwy geograficzne Huculszczyzny. Kraków, 1950.
Hübschmann Arm.— *Hübschmann H.* Armenische Grammatik. T. 1. Armenische Etymologie. Leipzig, 1897.
Hübschmann Osset.— *Hübschmann H.* Etymologie und Lautlehre der ossetischen Sprache. Straßburg, 1887.
Hüttl-Worth — *Hüttl-Worth G.* Foreign Words in Russian. Berkley and Los Angeles, 1963.
IF — *Indogermanische* Forschungen. B. 1—80. Straßburg/Berlin, 1892—1975.
IJSLP — *International* Journal of Slavic Linguistics and Poetics. V. 1—22. The Hague, 1959—1976.
Ivanová-Šalingová — Maníková — *Ivanová-Šalingová M.*, Maníková Z. Slovník cudzích slov. Bratislava, 1979.
Jagić-Festschr.— *Jagić-Festschrift.* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. Berlin, 1908.
JČ — *Jazykovedný* časopis (Slovenskej Akadémie vied). До 1952 р. Jazykovedný sborník SAVU. R. 1—32. Bratislava, 1947—1981.
Jelitte — *Jelitte H.* Studien zum Adverbium und zur adverbialen Bestimmung im Altkirchenslavischen. Meisenheim am Glan, 1961.
Jóhannesson — *Jóhannesson A.* Isländisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1956.
Jokl Studien — *Jokl N.* Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung. Wien, 1911.
Jokl LKU — *Jokl N.* Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen. Berlin — Leipzig, 1923.
Jonke Književ. jezik — *Jonke Lj.* Književni jezik u teoriji i praksi. 2-go izd. Zagreb, 1965.
JP — *Język polski.* Organ Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. R. 1—60. Kraków, 1913—1980.
JSFOugr — *Journal* de la Société Finno-Ougrienne. V. 1—70. Helsingfors. 1886—1970.
Jungmann — *Jungmann J.* Slovník česko-německý. Sv. 1—5. Praha, 1835—1839.
Kaestner DL — *Kaestner W.* Die deutschen Lehnwörter im Polnischen. T. 1. Leipzig, 1939.
Kalima — *Kalima J.* Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen. Helsinki, 1919.
Kalužn.— *Miklosich F., Kalužniacki E.* Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten (окремий відбиток з Denkschriften der Philosophisch-hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften. B. 30, Wien, 1879).
Karłowicz SGP — *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. T. 1—6. Kraków, 1900—1911.
Karłowicz SWO — *Karłowicz J.* Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim. Kraków, 1894—1905.
Karstien — *Karstien H.* Infixe im Indogermanischen. Heidelberg, 1971.
Kiparsky Baltend.— *Kiparsky V.* Fremdes im Baltendeutsch. Helsingfors, 1936.
Kiparsky GLG — *Kiparsky V.* Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. Helsinki, 1934.
Klein — *Klein E.* A comprehensive etymological dictionary of the english language. V. 1—2. Amsterdam — London — New York, 1966—1967.
Kluge Seemannsspr.— *Kluge F.* Die deutsche Seemannssprache. Halle (Saale), 1911.
Kluge — Götze — *Kluge F., Götze A.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 16. Aufl. Berlin, 1953.
Kluge — Mitzka — *Kluge F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 18. Aufl. Bearbeitet von W. Mitzka. Berlin, 1960; 20. Aufl., 1967.
Kniezsa — *Kniezsa I.* A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. köt., 1—2 r. Budapest, 1955.
Knutsson GL — *Knutsson K.* Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus buky. Lund, 1929.

Kopaliński — *Kopaliński W*. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. Wyd. 9-te. Warszawa, 1975.
Kopečný — *Kopečný Fr*. Průvodce našimi jmény. Praha, 1974.
Kořínek — *Kořínek J. M*. Studie z oblasti onomatopoie. Praha, 1934.
Kretschmer Einl.— *Kretschmer P*. Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache. Göttingen, 1896.
KSz — *Keleti* szemle. Köt. 1—21. Budapest, 1900—1932.
KZ — *Zeitschrift* für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Begründet von A. Kuhn. B. 1—94. Berlin/Göttingen, 1852—1980.
Language — *Language*. Journal of the Linguistic Society of America. Vol. 1—57. Baltimore, 1924—1981.
Leder — *Leder I*. Russische Fischnamen. Wiesbaden, 1968.
Lehmann PIEPh — *Lehmann W. P*. Proto-Indo-European phonology. Austin, 1955.
Lehr-Spławiński Zapoż.— *Lehr-Spławiński T*. Zapożyczenia dolnoniemieckie w języku połabskim.— Materiały i prace Komisji Językowej Akademji umiejętności, t. 7. Kraków, 1917.
Lehr-Spławiński — Pol.— *Lehr-Spławiński T., Polański K*. Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Z. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962.
Lewy Fremdw.— *Lewy H*. Die semitischen Fremdwörter im Griechischen. Berlin, 1895.
Lexer — *Matthias* Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 28. Aufl. Leipzig, 1956.
LF — *Listy* filologické. R. 1—104. Praha, 1874—1981.
Lidén Arm. St.— *Lidén E*. Armenische Studien. Göteborg, 1906.
Lidén Balt.-sl. Anl.— *Lidén E*. Ein baltisch-slavisches Anlautsgesetz. Göteborg, 1899.
Lidén Studien — *Lidén E*. Studien zur altindischen und vergleichenden Sprachgeschichte. Uppsala, 1897.
Lidén Tochar. St.— *Lidén E*. Studien zur tocharischen Sprachgeschichte. Göteborg, 1916.
Linde — *Linde S. B*. Słownik języka polskiego. T. 1—6. Wyd. 2-e. Lwów, 1854—1860.
LiSl — *Linguistica* Slovaca. Bratislava, 1939/1940.
Lizanec I — *Lizanec P. M*. Magyar-ukrán nyelvi kapczolatok. Uzshorod, 1970.
Loewenthal — *Loewenthal W*. Die slavischen Farbenbezeichnungen. Leipzig, 1901.
Lokotsch — *Lokotsch K*. Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg, 1927.
Lokotsch EWAW — *Lokotsch K*. Etymologisches Wörterbuch der amerikanischen (indianischen) Wörter im Deutschen. Heidelberg, 1926.
LP — *Lingua* Posnaniensis. T. 1—22. Poznań, 1949—1980.
Łoś Gr. p.— *Łoś J*. Gramatyka polska. T. 1—3. Kraków, 1922—1927.
Machek ESJČ — *Machek V*. Etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1968.
Machek ESJČS — *Machek V*. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, 1957.
Machek Jm. rostl.— *Machek V*. Česká a slovenská jména rostlin. Praha, 1954.
Machek Recherches — *Machek V*. Recherches dans le domaine du lexique balto-slave. Brno, 1934.
Machek Studie — *Machek V*. Studie o tvoření výrazů expresivních. Praha, 1930.
Mak — *Makowiecki S*. Słownik botaniczny łacińsko-małoruski. Kraków, 1936.
Malý atlas lieč. rastl.— *Thurzová L*. s kolektívom. Malý atlas liečivých rastlín. 5-e vyd. [Martin], 1973.
Marquart Kum.— *Marquart J*. Über das Volkstum der Kumanen.— Abhandl. der Göttinger Ges. d. Wiss. Philos.-hist. Kl., N. F. 13. B., № 1, Berlin, 1914.
Matzenauer — *Matzenauer A*. Cizí slova ve slovanských řečech. Brno, 1870.
Mayrhofer — *Mayrhofer M*. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. B. 1—3. Heidelberg, 1956, 1963. 1976.
Meillet Études — *Meillet A*. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. 1-e partie, Paris, 1902; 2-e partie, Paris, 1905.
Mélanges Mikkola — *Mélanges* de philologie offerts à J. J. Mikkola. Helsinki, 1931.
Mestica — *Mestica E*. Dizionario della lingua italiana. Torino, 1946.
Meulen — *Meulen R. van der*. De Hollandsche Zee- en Scheepstermen in het Russisch. Amsterdam, 1909.

Meyer EW — *Meyer G.* Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache. Straßburg, 1891.

Meyer-Lübke REW — *Meyer-Lübke W.* Romanisches etymologisches Wörterbuch. 3. Aufl. Heidelberg, 1935.

Mikkola ÄB — *Mikkola J. J.* Die älteren Beziehungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch. Helsinki, 1938.

Mikkola Balt. u. Slav.— *Mikkola J. J.* Baltisches und Slavisches. Helsingfors, 1903.

Mikkola Berühr.— *Mikkola J. J.* Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. B. 1. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen. Helsingfors, 1894.

Mikkola Ursl. Gr.— *Mikkola J. J.* Urslavische Grammatik. T. 1—3. Heidelberg. 1913—1950.

Mikl. EW — *Miklosich F.* Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886.

Mikl. FW — *Miklosich F.* Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen. Wien, 1867.

Mikl. Lex.— *Miklosich F.* Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobona, 1862—1865.

Mikl. TEl — *Miklosich F.* Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. T. 1—2. Wien, 1884—1885.

Mikl. TEl Nachtr.— *Miklosich F.* Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen. Nachtrag. T. 1—2. Wien, 1890.

Mikl. VGr.— *Miklosich F.* Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. B. Lautlehre. 2. Aufl. Wien, 1879; 2. B. Stammbildungslehre. Wien, 1875.

MNTESz — *A magyar* nyelv történeti-etymológiai szótára. 1—3 köt. Budapest, 1967—1976.

MO — *Le Mond* Oriental. V. 1—32. Uppsala, 1906—1938.

Moszyński KLS — *Moszyński K.* Kultura ludowa słowian. Cz. 1. Kultura materialna. Kraków, 1929.

Moszyński PZJP — *Moszyński K.* Pierwotny zasiąg języka prasłowiańskiego. Wrocław—Kraków, 1957.

Möller — *Möller H.* Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch. Göttingen, 1911.

MPKJ — *Materiały* i prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności. Kraków, 1904—1918.

MRI — *Mitteilungen* des Rumänischen Instituts an der Universität Wien. I. B. Heidelberg, 1914.

MSFOugr — *Mémoires* de la Société Finno-Ougrienne (Suomalais-Ugrilaisen seuran toimituksia). № 1—157. Helsinki, 1890—1975.

MSL — *Mémoires* de la Société linguistique de Paris. V. 1—23. 1868—1935.

Muchliński — *Muchliński A.* Źródłosłownik. Спб., 1858.

Mucke — *Mucke E.* Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihrer Dialekte. B. 1—3. Bautzen, 1966.

Mühl.— Endz.— *Mühlenbach K.* Lettisch-deutsches Wörterbuch. Ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. B. 1—6. Riga, 1923—1946.

Naert — *Naert P.* La situation linguistique de l'ainou. Lund, 1958.

Naše řeč — *Naše* řeč. R. 1—64. Praha, 1917—1981.

Neuphilol. Mitt. — *Neuphilologische* Mitteilungen. Jg. 1—61. Helsinki, 1899—1970.

Niedermann B.-sl.— *Niedermann M.* Balto-slavica. Genf, 1956.

Nitsch Hist. p. słown.— *Nitsch K.* Studia z historii polskiego słownictwa. Kraków, 1948.

NSD — *New* «Standard» Dictionary of the English Language. Funk and Wagnale Company. New York and London, 1947.

NTS — *Norsk* Tidskrift for Sprogvidenskab. B. 1—24. Oslo, 1928—1970.

Onomastica — *Onomastica.* Pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu. R. 1—25. Wrocław — Warszawa — Kraków(—Gdańsk), 1956—1980.

Osthoff Parerga — *Osthoff H.* Etymologische Parerga. Bd. I. Leipzig, 1901.

Otrębski Idg. Forsch.— *Otrębski J.* Indogermanische Forschungen. Wilna, 1939.

Otrębski ŻW — *Otrębski J.* Życie wyrazów w języku polskim. Poznań, 1948.

Papahagi — *Papahagi T.* Dicţionarul dialectului aromîn general şi etimologic. Bucureşti, 1963.

Partridge — *Partridge E.* Origins. A short etymological dictionary of modern English. 2-d ed. London, 1952.

Paul DGr.— *Paul H.* Deutsche Grammatik. B. 1, 4. Aufl.; B. 2, 3. Aufl.; B. 3, 2. Aufl. Halle (Saale), 1956; B. 4, 2. Aufl., 1955; B. 5, 3. Aufl., 1957.

Paul DWb.— *Paul H.* Deutsches Wörterbuch. 5. Aufl. Halle (Saale), 1956.

Paul Kl. Vnb.— *Paul K.*— Das kleine Vornamenbuch. 2. Aufl. Leipzig, 1967.

PBrB — *Beiträge* zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Herausgegeben von H. Paul, W. Braune u. a. B. 1—100. Halle (Saale), 1874—1979.

Pedersen Kelt. Gr.— *Pedersen H.* Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen. B. 1—2. Göttingen, 1909—1913.

Peisker — *Peisker J.* Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotataren und Germanen. Stuttgart, 1905.

Persson Beitr.— *Persson P.* Beiträge zur indogermanischen Wortforschung. T. 1—2. Uppsala — Leipzig, 1912.

Petersson Ar. Arm. St.— *Petersson H.* Arische und armenische Studien. Lund, 1920.

Petersson BSl. Wortst.— *Petersson H.* Baltische und slavische Wortstudien. Lund, 1918.

Petersson Sl. Wf.— *Petersson H.* Zur slavischen und vergleichenden Wortforschung. Lund, 1915.

Petersson Verm. Beitr.— *Petersson H.* Vermischte Beiträge zur Wortforschung. Lund, 1915.

Petersson Vgl. sl. Wortst.— *Petersson H.* Vergleichende slavische Wortstudien. Lund, 1922.

PF — *Prace* filologiczne. T. 1—25. Warszawa, 1885—1975.

Philippide — *Philippide A.* Originea Românilor. V. 1—2. Iaşi, 1923—1927.

Plet.— *Pleteršnik M.* Slovensko-nemski slovar. D. 1—2. Ljubljana, 1894—1899.

Pokorny — *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. B. 1. Bern — München, 1959.

Polański — *Polański K.* Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich. Zesz. 2—4. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, 1971—1976.

Poppe — *Poppe N.* Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen. T. 1. Wiesbaden, 1960.

Por. jęz.— *Poradnik* językowy. T. 1—68. Kraków — Warszawa, 1901—1981.

Prace językozn.— *Prace* językoznawcze. № 1—83. Wrocław, 1953—1975.

Prellwitz — *Prellwitz W.* Etymologisches Wörterbuch der griechischen Sprache. 2. Aufl. Göttingen, 1905.

Puşcariu — *Puşcariu S.* Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element. Heidelberg, 1905.

Rakstu kr. Endzelīnam — *Rakstu* krājums, veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam. Rīgā, 1959.

Ramstedt — *Ramstedt G. J.* Kalmükisches Wörterbuch. Helsinki, 1935.

Randuška — *Randuška D.* Lesné rastliny vo fotografii. Bratislava, 1972.

Räsänen Tat. L.— *Räsänen M.* Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsingsfors, 1923.

Räsänen Tschuw. L.— *Räsänen M.* Die Tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen. Helsingfors, 1920.

Räsänen Versuch — *Räsänen M.* Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen. Helsinki, 1969.

RÉS — *Revue* des études slaves. T. 1—53. Paris, 1921—1981.

Richhardt — *Richhardt R.* Polnische Lehnwörter im Ukrainischen. Berlin, 1957.

Rječnik — *Rječnik* hrvatskoga ili srpskoga jezika. D. 1—12. Zagreb, 1880—1937.

RKJ ŁTN — *Rozprawy* Komisji Językowej. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Wydział I. T. 1—21. Łódź, 1954—1975.

RKJ WTN — *Rozprawy* Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego. T. 1—11. Wrocław, 1959—1978.

RL — *Revue* de linguistique et de philologie comparée. V. 1—48. Paris, 1867—1915.

RO — *Rocznik* Orientalistyczny. R. 1—41. Kraków/Warszawa, 1914—1979.

Romanoslavica — *Romanoslavica.* T. I—XVI. Bucureşti, 1958—1968.

Rosetti ILR — *Rosetti A.* Istoria limbii romîne. V. 1—3. Ed. a 4-a. Bucureşti, 1964.

Rozprawy — *Rozprawy* i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii umiejętności. Kraków, поч. з 1874 р.

Rozwadowski Qu. gr. et.— *Rozwadowski J.* Quaestiones grammaticae et etymologicae. V. 1—2. Kraków, 1897—1899.

Rozwadowski Studia — *Rozwadowski J.* Studia nad nazwami wód słowiańskich. Kraków, 1948.

Rozwadowski WP — *Rozwadowski J.* Wybór pism. T. 1—3. Warszawa, 1959—1961.
RSl — *Rocznik* slawistyczny. T. 1—41. Kraków, 1908—1981.
Rudnicki Prasł.— *Rudnicki M.* Prasłowiańszczyzna — Lechia — Polska. Cz. 1—2. Poznań, 1959—1961.
Sadn.— Aitz. HWb.— *Sadnik L., Aitzetmüller R.* Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955.
Sadn.— Aitz. VWb.— *Sadnik L., Aitzetmüller R.* Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen. B. 1 (A—B). Wiesbaden, 1963—1975.
Sborník FFBrU — *Sborník* prací Filosofické fakulty Brněnské University. Řada jazykovědná. Č. 1—26—27. Brno, 1953—1978.
Sb. Trávn.— *Studie* ze slovanské jazykovědy. Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka. Praha, 1958.
Scheludko — *Scheludko D.* Rumänische Elemente im Ukrainischen. «Balkan-Archiv», B. 2. Leipzig, 1927.
Schrader Reallexikon — *Schrader O.* Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. 2. Aufl. Hgb. von A. Nehring. B. 1—2. Berlin, 1917—1929.
Schuchardt Slavod.— *Schuchardt H.* Slavodeutsches und Slavo-italienisches. Graz, 1884.
Schulze Kl. Schr.— *Schulze W.* Kleine Schriften. Göttingen, 1933.
Schuster-Šewc — *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Bautzen. поч. з 1978 р.
Schuster-Šewc Probeheft — *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Probeheft, Bautzen, 1972.
Schütz — *Schütz J.* Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin, 1957.
Schwentner — *Schwentner E.* Die primären Interjektionen in den indogermanischen Sprachen. Hiedelberg, 1924.
SCS — *Šaling S., Šalingová M., Peter O.* Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, 1966.
Sc.-Sl.—*Scando-Slavica.* Tom. I—XXV. Copenhagen, 1955—1979.
SJP — *Słownik* języka polskiego. Pod red. W. Doroszewskiego. T. I—XI. Warszawa, 1958—1969.
SJStsl — *Slovník* jazyka staroslověnského. Díl. I—III (A—П). Praha, 1966, 1973, 1977.
Skardžius — *Skardžius P.* Die slavishen Lehnwörter im Altlitauischen, Kaunas. 1931.
Skeat — *Skeat W. W.* A concise etymological dictionary of the english language. New ed. Oxford, 1901.
Skok — *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knj. 1—3. Zagreb, 1971—1973.
Sköld — *Sköld H.* Lehnwortstudien. Lund, 1923.
Sköld LG — *Sköld H.* Linguistic gleanings. Lund, 1923.
Slavia — *Slavia.* Časopis pro slovanskou filologii. R. 1—48. Praha, 1922—1979.
Slavica — *Slavica.* V. 1—16. Debrecen, 1961—1979.
Slav. slov.— *Slavica* slovaca. R. 1—16. Bratislava, 1966—1981.
Slaw. Studien — *Slawistische* Studien zum V Internationalen Slavistenkongreß in Sofia. Göttingen, 1963.
Sl. Wortst.— *Slawische* Wortstudien. Bautzen, 1975.
Sławski — *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. T. 1—5 (A—Łu.). Kraków, 1952—1978.
Sł. prasł.— *Słownik* prasłowiański. Opracowany przez zespół Zakładu słowianoznawstwa PAN pod redakcją Franciszka Sławskiego. T. 1—3 (A—Dobьrati). Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974—1979.
Sł. rzeczy staroż.— *Słownik* rzeczy starożytnych. Kraków, 1896.
Sł. wyr. obcych — *Słownik* wyrazów obcych. Warszawa, 1971.
SO — *Slavia* Occidentalis. T. 1—37. Poznań, 1921—1980.
SOr — *Slavia* Orientalis. R. 1—30. Warszawa, 1952—1981.
SPAU — *Sprawozdania* z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności. T. 1—50. Kraków, 1890—1950.
Specht — *Specht F.* Der Ursprung der indogermanischen Deklination. Göttingen, 1947.
SSJ — *Slovník* slovenského jazyka. Diel 1—6. Bratislava, 1959—1968.
Stachowski Arab. Lehnw.— *Stachowski S.* Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen. Teil I. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1975.

Stachowski Chronol. turc.— *Stachowski S.* Studia nad chronologią turcyzmów w języku serbsko-chorwackim. Kraków. 1967.
Stender-Petersen — *Stender-Petersen A.* Slavisch-germanische Lehnwortkunde. Göteborg. 1927.
STNL — *Sprawozdania* Towarzystwa Naukowego we Lwowie. R. 1—18. Lwów, 1921—1938.
Stokes — *Stokes W.* Urkeltischer Sprachschatz. Hgb. von A. Bezzenberger. Göttingen, 1894.
Strutyński — *Strutyński J.* Polskie nazwy ptaków krajowych. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1972.
St. sl.— *Studia* slavica Academiae scientiarum Hungaricae. V. 1—26. Budapest, 1955—1980.
Studi baltici — *Studi* baltici. T. 1—7. Roma, 1931—1940.
St. z fil.— *Studia* z filologii polskiej i słowiańskiej. T. 1—15. Warszawa, 1955—1976.
SW — *Słownik* języka polskiego. Ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. T. 1—8. Warszawa, 1900—1927 (Słownik Warszawski).
Symb. Rozwadowski — *Symbolae* grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski. T. 1—2. Kraków, 1927—1928.
Škaljić — *Škaljić A.* Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine. Knj. 1—2. Sarajevo, 1957.
Štrekelj — *Štrekelj K.* Zur slavischen Lehnwörterkunde. Wien, 1904.
Tamas — *Tamas L.* Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter). Budapest, 1966.
Taszycki Rozpr. i stud.— *Taszycki W.* Rozprawy i studia polonistyczne. T. 1—2. Wrocław—Kraków—Warszawa, 1959—1961.
Tiktin — *Tiktin H.* Rumänisch-deutsches Wörterbuch. B. 1—3. Bukarest, 1903—1925.
Tomaschek Thraker — *Tomaschek W.* Die alten Thraker. B. 1—3. Wien, 1893—1894.
Torbiörnsson LM — *Torbiörnsson T.* Die gemeinslavische Liquidametathese. T. 1—2. Uppsala, 1901.
Torp — *Torp A.* Wortschatz der germanischen Spracheinheit. Unter Mitwirkung von H. Falk. Göttingen, 1909.
Trautmann — *Trautmann R.* Baltisch-slavisches Wörterbuch. Göttingen, 1923; 2. Aufl., 1970.
UAJb — *Ural*-Altaische Jahrbücher. B. 24—42. Wiesbaden, 1952—1970 (До 1943 р.— Ungarische Jahrbücher. B. 1—23. Berlin—Leipzig, 1921—1943).
Uhlenbeck — *Uhlenbeck C. C.* Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache. Amsterdam, 1898—1899.
Ułaszyn Jęz. złodz.— *Ułaszyn H.* Język złodziejski. Łódź, 1951.
UngJb — див. UAJb.
Urania Tierr.— *Urania* Tierreich in sechs Bänden. Leipzig—Jena—Berlin, 1967—1969.
Urbańczyk Biblia król. Zofii — *Urbańczyk S.* Z dawnych stosunków polsko-czeskich. Cz. 1. Biblia królowej Zofii a staroczeskie przekłady Pisma św. Kraków, 1946.
Vaillant Gr. comp.— *Vaillant A.* Grammaire comparée des langues slaves. T. 1—2. Paris — Lyon, 1950—1958.
Vámbéry — *Vámbéry H.* Etymologisches Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen. Leipzig, 1878.
Vasmer — *Vasmer M.* Russisches etymologisches Wörterbuch. B. 1—3. Heidelberg, 1952—1958.
Vážný — *Vážný V.* O jménech motylů v slovenských nářečích. Bratislava, 1955.
Vincenz — *Vincenz A. de.* Les éléments roumains du lexique houtzoule. Paris, 1959.
Vondrák — *Vondrák W.* Vergleichende slavische Grammatik. B. 1—2. 2. Aufl. Göttingen, 1924—1928.
VPS — *Vznik* a počátky Slovanů. Sv. 1—7. Praha, 1956—1972.
Vries AEW — *Vries J. de.* Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Leiden, 1962.
Vries NEW — *Vries J. de.* Nederlands etymologisch woordenboek. Leiden, 1963—1965.
Walde — Hofm.— *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann. B. 1—2. Heidelberg, 1938—1954.
Walde — Pok.— *Walde A.* Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. Herausgegeb. und bearb. von J. Pokorny. B. 1—2. Berlin — Leipzig, 1927—1930.

Weekley — *Weekley E.* An etymological dictionary of modern English. Vol. I—II. New York, 1967.

Weigand DWb.— *Weigand G.* Deutsches Wörterbuch. 5. Aufl. Giessen, 1908.

Weise — *Weise F. O.* Die Griechischen Wörter im Latein. Leipzig, 1964.

Wien. sl. Jb.— *Wiener* slavistisches Jahrbuch. B. 1—25. Wien, 1950—1979.

Word — *Word.* Journal of the Linguistic Circle of New York. Vol. 1—24. New York, 1915—1968; Journal of the International Linguistic Association. Vol. 25—30, 1969—1979.

WuS — *Wörter* und Sachen. Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung. Heidelberg, поч. з 1909 р.; нова серія (після т. XVIII), поч. з 1938 р.

WZKM — *Wiener* Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. B. 1—28. Wien, 1887—1914.

Zajączkowski NWT — *Zajączkowski A.* Najstarsza wersja turecka. Cz. 3. Warszawa, 1961.

Zajączkowski StOr — *Zajączkowski A.* Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego. Wrocław, 1953.

Zajączkowski VAK — *Zajączkowski A.* Vocabulaire arabe-kiptchak de l'époque de l'état Mamelouk. 1-e p. Warszawa, 1958.

ZfRPh — *Zeitschrift* für romanische Philologie. 1—94. Halle/Tübingen, 1877—1978.

ZfSl — *Zeitschrift* für Slawistik. B. 1—25. Berlin, 1956—1980.

ZfSlPh — *Zeitschrift* für slavische Philologie. B. 1—41. Leipzig (з 1952 р.— Heidelberg), 1924—1975.

ZONF — *Zeitschrift* für Ortsnamenforschung. B. 1—10. München — Berlin, 1925—1934.

Zubatý St. a čl.— *Zubatý J.* Studie a články. Sv. 1. Výklady etymologické a lexikální. Č. 1—2. Praha, 1945—1949.

Zupitza GG — *Zupitza E.* Die germanischen Gutturale. Berlin, 1896.

ZVSZ — *Základní* všeslovanská slovní zásoba. Brno, 1964.

А

а¹ (сполучник, частка, вигук пізнавання, пригадування тощо); — р. бр. нл. болг. м. *а* «тс.», др. *а* «а, і, то», п. схв. слн. *а* «а, і», ч. *а* «і, а», слц. вл. *а* «і», полаб. ә «тс.», стсл. *а* «а, і, же»; — псл. *а*; — споріднене з дінд. *ā* «і», āt «потім, тоді, і, то», ав. āa̱t «потім, і, та» і, подібно до них, є результатом функціональної видозміни однієї чи кількох відмінкових форм колишнього вказівного займенника *'e-/'o- з пізніше зниклим ларингальним приголосним у корені перед голосним; результатами видозміни інших форм того самого займенника є сполучники *і*, [*о(би)*]; пор. аналогічне співвідношення голосних у сполучниках *та*, *то*, др. *ти*, стсл. **ти**, утворених від різних форм вказівного займенника t-; після звукового збігу *а*¹ з вигуком *а*² вигукові функції обох слів у праслов'янській мові частково змішались; думка про походження сполучника *а* з первісного вигуку (Holub-Kop. 59; Kurz Slavia 24, 144; Skok I 1) недостатньо обгрунтована; лит. õ «а» може бути запозиченням із слов'янських мов.— Мельничук СМ IV 82; Фасмер I 55; Преобр. I 1; Sławski I 23; Machek ESJČ 33; ЭССЯ 1, 33—34; Sł. prasł. I 145; Фортунатов ИТ II 226—227; Мейе ОЯ 389; Zubatý LF 36, 345; Pokorny 281—284.— Пор. **а²**, **і¹**.

а² (вигук болю, переляку тощо); — наявний в усіх слов'янських і багатьох неслов'янських мовах;— результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, який після звукового збігу з багатозначним словом *а*¹ зблизився з ним і в сфері вигукових функцій.— Pokorny 1.— Пор. **а¹**.

а-, *ан-* (префіксальний елемент заперечної семантики в складі запозичених слів типу *алогі́чний*, *ангідри́д*, *аполіти́чний*, *аритмі́чний*, *атоні́чний*, який змінює значення наступної за ним словотворчої частини на протилежне); — наявний в усіх слов'янських мовах; — через посередництво західноєвропейських мов запозичено в складі відповідних слів з грецької мови; для творення деяких слів із цим префіксом було використано латинські основи (напр., *амора́льний*, *анорма́льний*); гр. ἀ-, ἀν- «не-, без-», споріднене з дінд. ав. а(n)-, вірм. an-, лат. in-, двн. гот. un- «тс.», походить від іє. *n̥-, редукованої форми заперечної частки ne.— СІС 7; Holub — Lyer 67; Boisacq 1; Frisk I 1; Pokorny 756—758.— Див. ще **не**.

абажу́р; — р. бр. болг. м. *абажу́р*, п. abażur, ч. слц. abažúr, схв. *аба̀жӯр*; — запозичення з французької мови; фр. abat-jour утворено з дієслова abattre «збивати, ослабляти», яке складається з префікса а-, пов'язаного з лат. ab «від», ab- (перед приголосними с, q, t — abs-) «геть, у-», спорідненим з гр. ἄπο, ἀπο- «від, геть», гот. af «від», і дієслова battre «бити», пов'язаного з лат. battuere, *battere «тс.», спорідненим з укр. *бат*, та з іменника jour «день, світло».— СІС 1951, 9; Фасмер I 55; Holub — Lyer 67; Dauzat 1; Walde—Hofm. I 1—2; Klein 1.— Див. ще **ажу́р¹**, **бат¹**.

[**аба́зь**] (вигук, яким відганяють ягнят);— складне слово, утворене з спонукальної частки *а*¹ і вигуку *базь* (див.).

Абаку́м, *Авакум*, [*Баку́м*], ст. *Аввакум*, *Амваку́къ*, *Абакку́къ* (1627); — р. *Авваку́м*, бр. *Абаку́м*, ч. слц. Habakuk, болг. *Авакум*, цсл. **Аввакоумъ**, стсл. **Амбакоумъ**, **Амбакоукъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀββακούμ (Ἀμβακούμ) походить від імені єврейського пророка

Haḇaqqūq (пряме значення «обійми»; тлумачиться також як «борець сильний» і ін.) — Беринда 171; Петровский 33; Илчев 41; Gesenius 247a.

[абе́] (вигук відрази);— складне слово, утворене з вигуків *а*[2] і *бе*[2] (див.).

абе́тка, [*абе́тло*] Пі, *абе́тний* (заст.) «елементарний»;— власне українська назва азбуки, утворена за вимовою перших двох букв алфавіту (*а*, *бе*), очевидно, під впливом назв *а́збука*, *альфабе́т* і п. abecadło «тс.» (від вимови перших трьох букв a, be, ce).— Sadn. — Aitz. VWb. I 42.— Пор. **а́збука, алфаві́т.**

а́бза́ц;— р. бр. *абза́ц*, болг. *а́бзац*, схв. *абзац*;— запозичення з німецької мови; нім. Absatz «перерва, пауза, уступ, абзац» є похідним від дієслова absetzen «відсувати, відставляти», утвореного з префікса ab- «від-, з-», спорідненого з гот. af «від», лат. ab «тс.», і дієслова setzen «садити», пов'язаного з двн. sęzzen, дангл. sęttan, англ. set і спорідненого з псл. saditi, укр. *сади́ти*.— СІС 7; Фасмер I 56; Paul DWb 8, 10; Kluge — Mitzka 705.— Див. ще **абажу́р, сади́ти.**— Пор. **о́бца́с.**

аби́ (сполучник, частка), *аби-* (перший компонент складних займенників і прислівників з семантикою узагальненості типу *аби́хто́*, *аби́що́*, *аби́який*, *аби́чий*, *аби́де́*, *аби́як*, *аби́коли́*, в яких другі компоненти зберігають властиву їм здавна узагальнюючу функцію);— р. діал. бр. *абы́*, др. *абы*, *абыхъ*, *абыхомъ*, *абысте*, *абыша*, п. слц. вл. ст. нл. aby, ч. aby, abych, abys, abychom, abyste, стсл. **абы**;— результат злиття сполучника і частки *а* з особовими формами аориста дієслова byti (byхъ, by і т. д.), які згодом теж набули значення умовної частки; зіставлення елемента *а-* з гр. ὡς (<іє. *jōs) (Machek ESJČ 33) потребує додаткового обгрунтування. — Мельничук СМ II 151—152; Фасмер I 58; Sławski I 23; Bauer 178; ЭССЯ 1, 35; Sł. prasł. I 148—149; Sadn.— Aitz. VWb. I 2; Vondrak II 136—137; Мейе ОЯ 166, 213.— Див. ще **а**[1], **би.**

[**аби́р**] (вигук, яким відганяють овець);— бр. *абы́р* «тс.»;— складне утворення з частки *а*[1] і вигуку *бир*[1] (див.).

аби́щиця «дрібниця, неважлива справа»;— похідне утворення від *аби́що*, аналогічне до *де́щиця* (від *де́що*), *нісені́тниця* (від *ні се ні те*).— Див. ще **аби́, що.**

а́бко, *абча́нка* — див. **я́бко.**

або́ (розділовий сполучник, питальна частка);— р. [*або́*], бр. *або́*, п. діал. слц. вл. нл. abo;— результат злиття сполучника *а* з часткою bo — в минулому формою середнього роду вказівного займенника; припущення про розвиток *або* через ступінь alibo (Фасмер I 56; Bern. I 21—22; Vondrák II 435) є зайвим.— ЭССЯ 1, 34—35; Sł. prasł. I 147.— Див. ще **а**[1], **бо.**— Пор. **а́льбо́.**

[**абомо́вня**] «луна, ехо»;— не зовсім ясне утворення, до складу якого входить слово [*мовня́*] «блискавка; заграва; луна, ехо».— Кравчук ВЯ 1958/4, 119.— Див. ще **мовня́.**

абоне́ме́нт;— р. *абонеме́нт*, бр. *абанеме́нт*, п. abonament, ч. abonnement (вим. abonma), слц. abonmán, вл. abonement, болг. *абонаме́нт*, схв. *або̀нман*, слн. abonmá;— запозичення з французької мови; фр. abonnement «передплата, абонемент» утворене від дієслова s'abonner «передплачувати», abonner «абонувати», раніше «встановлювати регулярний податок як засіб викупу від повинностей; обмежувати», пов'язаного з фр. ст. bonne (пізніше borne) «межовий стовп», що походить від нар.-лат. bodina, butina «тс.», можливо, запозиченого з галльської мови.— СІС 8; Шанский ЭСРЯ I 1, 15; Dauzat 3, 99.

або́рт, *аборти́вний*;— р. бр. болг. *або́рт*, п. ч. abortus, слц. abort, abortus, м. *абортус*, схв. *або̀ртус*, слн. abórtus;— від лат. abortus «викидень», похідного від дієслова aborior «передчасно народжуюсь, завмираю», утвореного з префікса ab- і дієслова orior «народжуюсь», спорідненого з укр. *рони́ти*.— СІС 8; Шанский ЭСРЯ I 1, 17; Walde—Hofm. II 222—223.— Див. ще **абажу́р, рони́ти.**

абревіату́ра; — р. *аббревиату́ра*, бр. *абрэвіяту́ра*, п. вл. abrewiatura, ч. abreviatura, слц. слн. abreviatúra, болг. *абревиату́ра*, схв. *абревиjату́ра*; — запозичення з італійської мови; іт. abbreviatura «скорочення, абревіатура», по-

ходить від лат. abbrevio «скорочую», утвореного з префікса ab- і прикметника brevis «короткий», спорідненого з гр. βραχύς, двн. murg «тс.».— СІС 8; Шанский ЭСРЯ I 1, 13—14; Walde—Hofm. I 115.— Див. ще **абажýр**.

абрикóс, *абрикóса*, [*абрикóз*, *априкóза*, *обрикóс*, *оберкóс*], *абрикóсівка*, *абрикóсник*; — р. *абрикóс*, бр. *абрыкóс*, п. aprykoza, вл. aprikoza; — запозичення з голландської мови; гол. abrikoos через французьку і іспанську чи португальську мови (фр. abricot, ст. aubercot, ісп. albercoque, albaricoque, порт. albricoque) прийшло з арабської; ар. al barqōk утворилося з сгр. πραικόκκιον (πραικόκια), яке походить від лат. praecox (praecoquus) «скороспілий», утвореного з префікса prae- «перед-, наперед», спорідненого з гр. παραί «до, перед, поряд», укр. *при*, і основи дієслова coquo «варю, кип'ячу», спорідненого з псл. *pekti, укр. *пектú*; варіант [*априкóза*] зайшов через польську і німецьку мови (нвн. Aprikose).— Шанский ЭСРЯ I 1, 18; Фасмер I 57; Преобр. I 2; Kluge—Mitzka 28; Dauzat 4; Walde—Hofm. I 270—271, II 351.— Див. ще **пектú**, **при**.

[**абрю́**] (вигук, що передає воркування голуба), [*абрю́ку*] «тс.», [*абрю́кати*];— складне утворення з частки *а*[1] і вигукового компонента *-брю*, *-брюку*, тотожного з *брýку* (див.).

абсолю́т, *абсолю́тний*, *абсолютизувáти*, ст. *абсолютъ* «самодержець, необмежений монарх» (XVIII ст.), пор. нове *абсолютúзм* «необмежена монархія»;— р. болг. *абсолю́т*, бр. *абсалю́т*, п. absolut, ч. absolutní, слц. absolútum, вл. absolutny, м. *апсолýтен*, схв. *àпсо̄лӯт*, слн. absolút(um); — запозичення з латинської мови; лат. absolūtus «викінчений, довершений, необмежений» пов'язане з дієсловом absolvo «звільняю, завершую», утвореного з префікса ab- і дієслова solvo «відв'язую, звільняю, піднімаю», що є результатом видозміни давнішого *se-luo, утвореного з основи sē- (sēd) «без», генетично пов'язаного з основою зворотного займенника *se-, *su̯e-, укр. *-ся*, *свій*, і дієслова luo «розв'язую, звільняю, відпускаю», спорідненого з гр. λύω «тс.», дінд. lunā́ti «ріже, відрізує», укр. *лáва*; нове значення «абсолютна ідея, істинне саме по собі, цілковитий, довершений» з'явилось у нім. absolut, звідки прийшло в українську мову через російську.— СІС 9; Шанский ЭСРЯ I 1, 19—21; Walde—Hofm. I 2, 834, II 506—507, 557.— Див. ще **абажýр**, **лáва**, **свій**, **себé**.

абстрагувáти, *абстрáктний*, *абстрáкт*, *абстракціонíзм*, *абстракціонíст*, *абстрáкція*; — р. *абстрагúровать*, бр. *абстрагавáць*, п. вл. abstrahować, ч. abstrahovati, слц. abstrahovat', болг. *абстрахúрам*, м. *апстрахúра*, схв. *àпстраховати*, *апстрахúрати*, слн. abstrahírati; — запозичення з латинської мови, переважно через російську і німецьку (нім. abstrahieren «абстрагувати», abstrákt «абстрактний»); лат. abstraho «відтягаю, відволікаю», abstractus «відтягнутий», abstractio «відтягнення, віддалення» утворені з префікса abs- (ab-) «геть» і дієслова traho «тягну», спорідненого або з гот. дангл. dragan «тягти», двн. tragan «тс.», або з кімр. troed «нога, ступня», слн. trag «слід», схв. *трáжити* «шукати».— СІС 10; Шанский ЭСРЯ I 1, 21—22; Walde—Hofm. II 698—699.— Див. ще **абажýр**.

абсýрд, *абсýрдний*, ст. *апсоурда*, *то есть розуменья некгречные* (1598); — р. бр. болг. *абсýрд*, п. вл. absurd, ч. слц. absurdum, м. *апсурд*, схв. *àпсурд*, слн. absúrd; — запозичення з латинської (пізніше з французької) мови; фр. absurde «безглуздя, абсурд» походить від лат. absurdus «недоброзвучний, безглуздий», утвореного з префікса ab- «від-» і прикметника surdus «глухий», мабуть, пов'язаного з лат. susurrus «шипіння, шепіт», спорідненим з дінд. svárati «звучить», стсл. **свирати** «свистіти», р. *свирéль* «сопілка».— Шанский ЭСРЯ I 1, 22; Виноградов Очерки 392; Walde—Hofm. I 5, II 634, 637.— Див. ще **абажýр**.

абхáз, *абхáзець*; — р. *абхáз*, *абхáзец*, бр. *абхáзец*, др. *обезъ*, *обежанинъ*, п. ч. слц. Abchaz; — очевидно, запозичення з грузинської мови; груз. *apxazi* (букв.

«душа»), як і вірм. ap'xaz, є субститутом самонайменування абхазів *апсуа*; пор. сгр. ἀβασγοί «абхази».— Мельхеев 5; Фасмер—Трубачев I 57; Deeters IF 61, 329; Dirr Namen 205.

[**а́бшит**] «відставка», [*а́бшид*, *а́пшид*], [*абшитува́ти*] «звільняти», ст. *абшитъ*, *абшитованый*, *абшитованный* «звільнений від служби» (XVIII ст.); — р. *а́бшид*, бр. ст. *а́пшит*, п. abszyd, apszyt «звільнення з війська»; — запозичення з німецької мови; нвн. Abschied «прощання, відставка» є похідним від дієслова abscheiden «відділятись, від'їжджати», утвореного з префікса ab- «від-» і дієслова scheiden «розділяти; відходити; розставатися», спорідненого з двн. sceidan, гот. skaidan, лит. skíedžiu, skíesti «тс.».— Фасмер I 58; SW I 5; Kluge—Mitzka 641.— Див. ще **абза́ц**.

[**а́ва¹**] «вид рибальської сітки; рибальський каючок Мо»; — болг. [*а́ва*] «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *а́вэ* (рум. ávă) «невід» походить від тур. [av], крим.-тат. aw «тс.», що зводиться до спільнотюркського кореня a:ķ «сітка, невід; полювання».— Болдырев Тюркизмы 45—46; DLRM 58; Севортян 117—118.

[**ава́²**] (вигук несподіванки, здивування, шкодування і ін.) Ж;—бр. [*ава́й*], п. ст. awa «ото», ч. au «ой», ст. ave «ох», вл. aw «ой», полаб. au «ох», схв. *а̀вај* «тс.»; — очевидно, результат злиття вигуку **ав* (au, мабуть, запозиченого з німецької мови, пор. нім. au) і вигуку *а*; можливе також припущення про злиття вигуку *а* з відмерлим тепер вигуком **ва* (пор. *овва́* і ін.).— Див. ще **а²**.

Аваку́м — див. **Абаку́м**.

аванга́рд; — р. бр. болг. *аванга́рд*, п. awangarda, ч. слц. avantgarda, вл. awantgarda, м. *аванга́рда*, схв. *а̀вангāрда*, слн. avantgárda; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську; фр. avant-garde складене з двох слів — avant «попереду», від лат. abante «тс.», утвореного з прийменників ab «від» і ante «перед», спорідненого з гр. ἀντί «напроти», і garde «сторожа, загін», від франк. *wardôn «бути на сторожі», спорідненого з нім. warten «доглядати, чекати».— СІС 10; Шанский ЭСРЯ I 1, 23—24; Фасмер I 58; Kopaliński 101—102; Dauzat 62, 354; Walde—Hofm. I 53.— Див. ще **абажу́р, анти-, ва́рта, гва́рдія.**

ава́нс, *авансува́ти*; — р. бр. болг. м. *ава́нс*, п. awans, вл. awansa, схв. *а̀ванс*, слн. aváns; — запозичення з французької мови; фр. avance «видача грошей наперед» пов'язане з avancer «авансувати», похідним від нар.-лат. *abantiare «просуватися вперед», утвореного від лат. abante «попереду».— СІС 11; Шанский ЭСРЯ I 1, 25; Dauzat 62.— Див. ще **аванга́рд**.

авантю́ра, *аванту́ра*, *авантюри́зм*, *авантюри́ст*, *авантю́рник*, *аванту́рник*, *авантурува́ти*; — р. болг. *авантю́ра*, бр. м. схв. *аванту́ра*, п. awantura, ч. avantura, avantýra, слц. слн. avantúra;— запозичено з французької мови двома шляхами: через польську і російську мови; фр. aventure походить від слат. *adventura «те, що має відбутись», пов'язаного з лат. advenīre «відбуватись, траплятись», утвореним з префікса ad- «до-, при-», спорідненого з гот. дісл. днн. at «до, при, на», і дієслова venīre «приходити», очевидно, спорідненого з гр. βαίνω «іду», дінд. gámati «іде», гот. qiman «приходити», нвн. kommen «тс.».— СІС 11; Шанский ЭСРЯ I 1, 26; Фасмер I 58; Holub—Lyer 89; Dauzat 63; Walde—Hofm. I 11—12, II 747—749.

ава́рець (представник однієї з народностей Дагестану); — р. *ава́рец*, бр. *ава́рац* «тс.», др. *аварьскъ* «аварський», ч. Avar «аварець», вл. Awar, болг. *ава́рин* «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від тюрк. (перс.) avara «волоцюга, задирака» (Dirr Namen 208), проти чого висувались заперечення (Marquart Kum. 74—75).— Фасмер I 58; Менгес 120—121.

ава́ри (іст.) «обри»; — р. бр. *ава́ры*, слн. Avare «тс.»; — назва обрів, запозичена з грецької або латинської мови; гр. Ἄβαρ «обр», лат. avarus «тс.» мають походження, спільне з укр. *обр* (див.).

ава́рія, *аварі́йник*; — р. болг. *ава́рия*, бр. *ава́рыя*, п. awaria, ч. havárie, слц. havária, м. *хаварија*, схв. *а̀варија*, *ха̀варија*, слн. havarija; — запозичення з італійської мови; іт. avaria походить від

ар. 'awārīja «пошкодження корабля чи вантажу», пов'язаного з 'awār «шкода, пошкодження».— СІС 11; Шанский ЭСРЯ І 1, 27; Фасмер І 58; Holub—Lyer 188; Kluge—Mitzka 294; Dauzat 63.

[**ава́та**] (іхт.) «білизна, жерех, Aspius» Берл.; — запозичення з молдавської мови; молд. *ава́т* (рум. avát) «білизна, Aspius rapax» виводиться від тур. haut.— DLRM 58.

[**ава́ч**] «червоний або чорний бик з білою поперечною смугою» Ж;— запозичення з румунської мови; рум. aláciu «перістий» пов'язане, очевидно, з тур. alaca «перістий, строкатий, рябий», похідним від ala «тс.» пратюркського походження, спорідненим з монг. alag «тс.»; в українській формі відбулась закономірна для частини західних говорів зміна твердого l у **в**.— Севортян 129—130; Räsänen Versuch 15.— Пор. **алажа́**.

А́вгуст, *А́вгуста*, ст. *Аугустъ «...славныи, зацн(ый), знаменит(ый), панский»* (1627); — р. болг. *А́вгуст, А́вгуста*, бр. *А́ўгуст, А́ўгуста*, п. ч. слц. August, схв. Āugust, слн. Avgúst, стсл. **Авъгоустъ**; — через старослов'янську мову запозичено в східнослов'янські з грецької; гр. Αὔγουστος походить від лат. Augustus (особове ім'я), утвореного з прикметника augustus «священний», пов'язаного з augeo «збільшую, сприяю», якому відповідає лит. áugti «рости», áukštas «високий», лтс. aûgt «рости», aûgsts «високий», гот. aukan «зростати, збільшуватись», гр. αὔξω «збільшую, підвищую», тох. В auks «зростати».— Беринда 183; Петровский 34; Илчев 41; Walde—Hofm. I 82—83.— Пор. **а́втор**.

[**авдо́тка**] (іхт.) «щипавка, Cobitis taenia L. Ж; голець, Nemacheilus barbatulus L. Л—Г», *авдо́тька* «голець», [*авдошка* Л—Г, *авдюшка* Ж, Л—Г, *авдюшечка* Л—Г, *овдюшка* ЛЖит, *одюшка* ЛЖит, *у́дотка* Ж] «тс.», [*євдошка*] «умбра, Umbra Krameri Walb.» Л—Г, [*явдошка*] «бобирець, Leuciscus borysthenicus» Ва, Л—Г; — р. [*авдо́тка*] «голець», *авдо́тька*, [*авдо́шка, авдюша, авдюшка*] «тс.», [*евдо́тка*] «тс.; вид карпа, Cyprinus alburnus», [*евдошка*] «голець; умбра; бобирець», [*евдюшка*] «голець», [*удотка*], бр. [*аўдо́тка*] «тс.»;— запозичення з російської мови, в якій на сучасному етапі пов'язуються з особовим ім'ям *Авдо́тья (Евдокия)*; як назви риб розвинулись на основі іхтіологічних назв, що відповідали укр. [*ду́нька*] «плітка», випадково зближених із зменшеними формами від жіночого імені *Євдокія:* зіставлення з р. *удод «одуд»* (ЭСБМ І 205) або з р. *вдох* (Leder 120) позбавлені підстав.— Коломиец Происх. назв. рыб; Фасмер—Трубачев II 6.— Див. ще **ду́нька**.

[**авдо́тки**] (бот.) «купальниця європейська, вовча лапа, Trollius europaeus L.» Пі, Mak, [*авдотька* Mak, *удо́тки* Пі] «тс.»; — неясне.

авіа- (перша частина складних слів типу *авіаба́за, авіазені́тний, авіате́хніка, авіашко́ла*); — р. *авиа-*, бр. *авія-*, п. awio-, болг. *авио-*, схв. *авио-*, слн. ávio-; — результат скорочення прикметника *авіаційний* або компонента *авіаційно-* у складних прикметниках.— Див. ще **авіа́ція**.

авіа́ція, *авіа́тика, авіа́тор*; — р. болг. *авиа́ция*, бр. *авія́цыя*, п. awiacja, ч. слц. aviatika, м. *авиjациjа, авиjатика*, схв. *авиjа́циjа*, слн. aviácija; — запозичення з французької мови; фр. aviation, aviateur — штучні утворення (XIX ст.) від лат. avis «птах», спорідненого з гр. οἰωνός «великий птах; ознака», дінд. víḥ «птах», véḥ, ав. vīš vayō (наз. в. мн.) «тс.».— СІС 12; Шанский ЭСРЯ І 1, 28—29; Dauzat 64; Ernout—Meillet I 58; Walde—Hofm. I 84.

Авксе́нтій, *Овксе́нтій, Овксе́нт, Овксе́н, Оксе́нт,* [*Аксе́нтій, Оксе́н, Окса́нт*], ст. *Ауѯентій «растителен»* (1627); — р. *Авксе́нтий*, бр. *Аўксе́нцій*, р.-цсл. **Авѯентій**, болг. *Авксе́нти(я)*, схв. Āksēntije, стсл. **Авъѯентии, Аѵѯентъ**;— через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Αὐξέντιος є похідним утворенням, пов'язаним з дієсловом αὔξω «збільшую, вирощую, звеличую», спорідненим з лат. augeo «збільшую, сприяю».— Беринда 183; Петровский 36; Илчев 42; Frisk I 187—188.— Див. ще **А́вгуст**.

[**аво́**] «ось» Ж, [*аво́сь*] «тс.» Ж; — р. *аво́сь* «можливо; от», бр. [*аво́*] «от», др. *авосе* «от», п. awo «от; можливо, адже», серб. ст. *аво* «ось, а ось», болг. ст. *аво* «от; раптом», схв. ст. avo «от»; — складне утворення з часток *а* і **во* «от» (і вказівного займенника с. р. *се*) (Даль, 1880, I, 3); менш переконливим є пояснення р. *аво́сь* як результату злиття *а* і *осе* (Буслаев 157; Соболевский Лекции 95; Грот САН 1891, I 8; Фасмер I 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 30) або *а*, *ово* і *се* (Zubatý LF 36, 112, 341; Горяев 1; Bern. I 21; Преобр. I 1; Sł. prasł. I 165).— Див. ще **а**[1], **се**.— Пор. **гав**[2].

авра́л — р. болг. *авра́л*, бр. *аўра́л*; — через російське посередництво запозичено, на думку більшості дослідників, з англійської мови (англ. over «нагору», споріднене з нвн. über «над», гр. ὑπέρ «тс.», лат. super «вгору, над», і all «всі», споріднене з нвн. all «весь», гот. alls «тс.», лат. allers «учений», від іє. *alnos як дієприкметника від дієслівної основи *al- «рости»); виводиться також (Фасмер I 59) з голландської мови (гол. overal «всюди» етимологічно тотожне англійському виразові).— СІС 12; Шанский ЭСРЯ I 1, 30; Бурд.—Мих. 8; ССРЛЯ I 31; Kluge — Mitzka 13, 800.

Авра́м, *Овра́м*, *Абра́м*, *Авраа́м*, ст. *Авра́мъ «отецъ вынеслый, або отец высокий, або пришелец...»*, *Авраа́мъ «отец многих [народов]»* (1627); — р. бр. *Авра́м*, др. *Авра(а)мъ*, п. ч. слн. Abraham, слц. Abrahám, болг. *Авра́м*, *Авраа́мий*, схв. *А̀врāм*, *А̀брāм*, *А̀брахам*, стсл. **Авраамъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀβραάμ відтворює гебрайську форму імені 'Aḇrāhām «батько багатьох», яка є видозміною гебр. 'Aḇrām «батько високий», утвореного з āḇh «батько», спорідненого з арам. ābh, abbā, ар. еф. ab «тс.», і rām «високий, піднесений», пов'язаного, очевидно, з rum «височіти, підносити», спорідненим з арам.-сір. ram «височів», ар. rāma «підняв».— Беринда 171; Петровский 37; Фасмер I 57; Илчев 42; Klein 5—6; Gesenius 9—10.

авра́н (бот.) «Gratiola offic. L.» Я;— р. *авра́н* «тс.» (інші назви: *лихорадочная трава, благодать*), [*аврынь*] «ряска, Lemna L.», бр. *аўра́н* «Gratiola»; — очевидно, запозичення з тюркських мов: пор. уйг. auradan «гостриця, Asperugo procumbens L.», каз. *аypy* «хворіти». — Радлов I 72.

[**авру́**] (вигук, що передає воркування голуба), [*авру́кати*]; — звуконаслідувальне утворення.— Пор. **абрю́**.

[**авря́к**] «некастрований баран», [*аврюшник*] «ягня, що може бути авряком»; — запозичення з турецької мови; пор. тур. yavru «новонароджена тварина», yavrulamak «народжувати малят (про тварин), висиджувати пташенят», узб. *јаурі* «молода тварина», *јаурук* «тс.».— Кравчук ЛБ VIII 69; Радлов III 18.

автенти́чний, ст. *автентичний*, *автентычный*, *аутентичный* (1633), *автентичнѣ* (XVII ст.), *автентикъ* (1618), *автентице* (1597), *автентыце* (1612); — р. *аутенти́чный*, *автенти́чный*, бр. *аўтэнты́чны*, п. autentyczny, ч. слц. autentický, вл. awtentiski, болг. *автенти́чен*, м. *автентичен*, схв. *аутѐнтичан*, слн. avténtičen; — безпосереднє запозичення з латинської мови; лат. authenticus походить від гр. αὐθεντικός, пов'язаного з αὐθέντης «самовладний повелитель, безпосередній винуватець», утвореним із займенника αὐτός (> αὐθ-) «сам» і форми *εν-της від дієслова ἀνύω «завершую», спорідненого з дінд. sanṓti «здобуває, виграє».— СІС 13; Тимч. 6; Kopaliński 99; Holub—Lyer 88; Boisacq 100; Klein 130; Frisk I 185.— Див. ще **авто-**.

авто́; — р. *авто́*, бр. *аўто́*, п. ч. слц. auto, вл. нл. awto, болг. м. *а́ято*, схв. *а̀уто*, слн. ávto; — запозичення з французької мови; фр. auto є скороченням з automobile «автомобіль»; в українську мову зайшло двома шляхами; через російську і польську (німецьку) мови.— Шанский ЭСРЯ I 1, 30.— Див. ще **автомобі́ль, авто-**.

авто-; — р. болг. м. *авто-*, бр. *аўта-*, п. ч. слц. auto-, схв. *ауто-*, слн. avto-; — перший компонент порівняно нових складних слів, який у різних випадках зводиться до чотирьох різних лексич-

них одиниць: як скорочення до *автомобільний*, *автóбусний* (напр., *автотрáнспорт*, *автопáрк*), як скорочення до *автоматúчний* (напр., *автопілóт*, пор. Азарова ВКР III 224), як виділений із складу слів грецького походження компонент *авто-* (гр. αὐτο-, етимологічно не зовсім ясне) із значенням «само-» (напр., *автопортрéт*) і як основа, тотожна самостійному слову *автó* (напр., *автомашúна*).— Frisk I 191—192.

автóбус; — р. *автóбус*, бр. *аўтóбус*, п. ч. слц. autobus, вл. awtobus, болг. м. *автобýс*, схв. *аутóбус*, *ȁутобус*, слн. ávtobus; — запозичення з німецької мови; нім. Autobus походить від фр. autobus, утвореного з основи auto «автомобіль» і елемента -bus, виділеного з слова omnibus «омнібус».— Шанский ЭСРЯ I 1, 31; Dauzat 61.— Див. ще **авто-, óмнібус.**

автогéн, *автогéнник*; — р. *автогéн*, бр. *аўтагéнны* «автогенний», п. ч. autogen, слц. autogén, вл. awtogeny «автогенний», схв. *аутȍген*, слн. avtogén; — запозичене через російську мову з французької; фр. autogène «спайка, зварювання» утворене на основі словосполучення soudure autogène «автогенне зварювання»; прикметник autogène походить від гр. αὐτογενής «самородний», утвореного з αὐτός «сам» і γένος «рід»; назва зумовлена тим, що автогенне зварювання відбувається без застосування тиску.— Шанский ЭСРЯ I 1, 31—32.— Див. ще **авто-, ген**[1].

автóграф; — р. *автóграф*, бр. *аўтóграф*, п. ч. autograf, слц. autograf, autogram, вл. awtogram, болг. *автогрáф*, м. *автогрáф*, *автогрáм*, схв. *аутȍграм*, *аутȍграф*, слн. avtográf, avtográm; — запозичено з французької мови через посередництво, з одного боку, російської і, з другого боку, польської мов; фр. autographe утворене з грецьких елементів αὐτός «сам» і γράφω «пишу».— Шанский ЭСРЯ I 1, 32; Фасмер I 60.— Див. ще **авто-, графá.**

автóл; — р. болг. *автóл*, бр. *аўтóл*, п. ч. autol; — складноскорочене слово, утворене з основ слів *авт(омобíль)* і лат. ol(eum) «масло» за аналогією до *ментóл*, *бензóл*, *фенóл* та ін.— СІС 14; РЧДБЕ 24.— Див. ще **автомобíль, олíя.**

автомáт, *автоматизáція*, *автоматúзм*, *автомáтика*, *автомáтник*, *автоматúчний*, *автоматизувáти*; — р.болг. *автомáт*, бр. *аўтамáт*, п. ч. слц. automat, вл. awtomat, схв. *аутȍма̄т*, слн. avtomát; — і основне слово, і його похідні, крім *автомáтник*, засвоєні через посередництво російської мови з французької; фр. automate, automatique, automatisation, automatiser утворені від гр. αὐτόματος «самодіючий», складеного з основ αὐτο-, «сам» і μεν-/μα- (<*mn̥-) «намір, сила», спорідненої з укр. *мн-úмий*, *пá-м'я-ть*, *сý-мн-ів*, та з суфікса -τος-; форма *автомáтник* утворена в українській мові від слова *автомáт* «автоматична гвинтівка» за зразком рос. *автомáтчик*.— СІС 14—15; Шанский ЭСРЯ I 1, 33—34; Frisk I 191.— Див. ще **авто-, мнúмий, пáм'ять.**

автомобíль, *автомобілізáція*, *автомобілíзм*, *автомобілíст*; — р. *автомобиль*, бр. *аўтамабíль*, п. ч. слц. automobil, болг. м. *автомобил*, схв. *аутомȍби̅л*, слн. avtomobíl; — запозичено через посередництво російської і, можливо, німецької мов з французької; фр. automobile утворене з гр. αὐτός «сам» і лат. mōbilis «рухливий» за аналогією до фр. locomobile.— Шанский ЭСРЯ I 1, 34—35; Dauzat 61.— Див. ще **авто-, мобíльний.**

Автонóм (особове ім'я), ст. *Аутоном* «*самозаконникъ, или самозаконенъ*» (1627); — р. *Автонóм*, болг. *Автоном*, стсл. Авътономъ;— через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Αὐτόνομος утворено на основі прикметника αὐτόνομος «самостійний, вільний», який складається з основ слів αὐτός «сам» і νόμος «закон».— Див. ще **автонóмія.**

автонóмія, *автономíст*, *автонóмний*; — р. болг. *автонóмия*, бр. *аўтанóмія*, п. autonomia, ч. autonomie, слц. autonómia, вл. awtonomija, м. *автономиjа*, схв. *аутонȍмиjа*, слн. avtonomíja; — запозичено через посередництво польської мови з грецької; гр. αὐτονομία «самостійність, незалежність» складається з основ слів αὐτός «сам» і νόμος «закон», пов'язаного з νέμω «наділяю, привласнюю, обробляю, пасу», спорідненим з гот. niman «брати», нвн. nehmen, лтс.

ńem̃t «тс.», лит. ńúoma «найм, оренда».— Шанский ЭСРЯ I 1, 35; Frisk II 302—303.— Див. ще **авто-**.

áвтор, *áвторство, áвторка,* ст. *авторъ* (XVI ст.); — р. болг. м. *áвтор,* бр. *áўтар,* п. слц. autor, ч. autor, auktor, вл. awtor, схв. *àутор,* слн. ávtor; — запозичене з латинської мови, можливо, через польське посередництво, спочатку з ширшим значенням «творець, винахідник»; сучасне значення вперше фіксується в XVII ст.; лат. auctor «засновник, творець, письменник, знавець, захисник» походить від дієслова augeo «збільшую, наділяю, сприяю, завдаю».— Тимч. 6; Фасмер I 60; Hüttl—Worth 15.— Див. ще **Áвгуст**.

авторитéт; — р. болг. м. *авторитéт,* бр. *аўтарытэ́т,* п. autorytet, ч. слц. autorita, вл. awtorita, схв. *ауторѝтēт,* слн. avtoritéta; — запозичено з німецької мови через польське посередництво; нвн. Autorität, свн. auctoriteit походить від лат. auctōritas «влада, вплив, воля», утвореного від auctor «творець, захисник, радник».— СІС 16; Шанский ЭСРЯ I 1, 36—37; Фасмер I 60; Kluge—Mitzka 42.— Див. ще **áвтор**.

авý (вигук, що передає виття собаки, вовка); — п. au, awu, ou; — звуконаслідування, яке в окремих мовах могло виникати самостійно або під впливом сусідніх мов; пор. лтс. aŭ «тс.» (Mühl.— Endz. I 214).

[**авулóм**] «огулом» Пі, Ж, [*авульний*] «огульний» Пі; — результат видозміни деетимологізованих слів *огýлом, огýльний,* очевидно, під впливом слова *авýл, аýл* (сукупність жител тюркських народів) і його похідних.— Див. ще **огýлом, агéл**[1].

[**авýр**] (вигук, що передає гарчання собаки, вовка); — звуконаслідувальне утворення.

авýш, *авýша* — див. **агý**[1].

[**áвчик**] «рибалка на каючку Мо; малий рибальський човен Берл», [*гáвчик*] «малий рибальський човен» Дз, Мо, [*гáвчицький*] (*г-а бригада* «бригада рибалок, що використовує гавчики») Дз; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. avcı «мисливець, рибалка» є похідним від av «полювання; здобич»; на українському грунті семантично зближується з *áва* «вид рибальської сітки».— Болдырев Тюркизмы 46; Севортян 62-63.— Див. ще **áва**[1].

агá[1] «старшина, начальник, пан (у турок, татар та ін.)», ст. *ага* (XVIII ст.) «тс.»; — р. бр. болг. *агá,* п. ч. слц. aga, схв. *àга,* слн. ága «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. ağa «пан», іст. «начальник (яничарів)», первісно «старший брат», наявне і в інших тюркських мовах, споріднене з тунг. aka «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 38; Фасмер I 60; Севортян 70—71; Покровская ИРЛТЯ 33—36.

агá[2] (вигук ствердження, здогаду, пригадування, привернення уваги тощо), *агáкати, агáкало;* — р. бр. *агá,* п. ч. слц. aha, болг. *ахá,* схв. *ȁха, а-хȁ,* слн. ahá; — очевидно, результат злиття двох часток займенникового походження *а* і *га* з давнім придиховим h (не g); пор. аналогічні утворення *егé, огó* (Фортунатов ИТ II 218—219, 226); наявність таких вигуків і в неслов'янських мовах (нвн. англ. рум. іт. aha) дозволяє припускати також інший шлях утворення — подвоєння чи емфатичного подовження *аа* з епентетичним придиховим **г**.— Шанский ЭСРЯ I 1, 37—38; Преобр. I 2; Sławski I 23; БЕР I 21.— Пор. **га**[1].

агалúк (бот., у назві *агалик-трава,* Jasione montana L.); — запозичення з турецької мови; тур. ağalık «гідність аги, звання аги; маєток аги» є похідним від ağa «ага, начальник, пан»; ботанічна назва могла бути зумовлена поширенням цієї рослини на землях якогось аги.— Див. ще **агá**[1].

Агáпій, *Агáпія,* ст. *Агáпій* «любимъ», *Агáпіа* «любимаа» (1627); — р. *Агáпий, Агáпия,* бр. *Агáп,* болг. *Агáпий, Агапúя,* стсл. **Агапии, Агапи(ꙗ)**; — запозичені з грецької мови чоловіче і жіноче власні імена; гр. Ἀγάπιος, Ἀγάπη пов'язані з словами ἀγαπάω «люблю», ἀγάπη «любов», етимологія яких не з'ясована.— Петровский 38; Илчéв 42; Frisk I 8; Boisacq 6.

Агафáнгел, *Агатáнгел,* [*Хванькó*], ст. *Агаѳаггелъ* «бл(а)гій вѣстник» (1627); —

р. *Агафа́нгел*, болг. *Агата́нгел*; — запозичення з грецької мови; гр. Ἀγαθάγγελος — складне власне ім'я, утворене з основ слів ἀγαθός «хороший, добрий» і ἄγγελος «вісник».— Див. ще **Ага́фія, а́нгел.**

Ага́фія, *Гафі́я*, [*Афі́я, Га́па, Га́пка, Га́ся*], *Ага́та*, ст. *Ага́ѳіа* «*бл(а)гаа*» (1627); — р. *Ага́фья*, бр. *Ага́та*, др. *Агаѳія*, п. ч. слц. слн. Agata, болг. *Ага́те, Агати́(я)*, стсл. **Агаѳи(ꙗ)**, **Агати(ꙗ)**; — запозичення з грецької мови — форми з **ф** і **п** — через церковнослов'янську і давньоруську мови, форма з **т** — через західнослов'янські і латинську (лат. Agatha); гр. Ἀγαθίας (чол. р.) утворене від прикметника ἀγαθός «хороший, добрий», можливо, пов'язаного з псл. godъ «(належний) час», goditi, гот. goþs «добрий», нвн. gut «тс.».— Петровский 39; Илчев 42; Frisk I 5—6; Boisacq 4—5.— Див. ще **год.**

Агафо́н, *Агапо́н, Гапо́н*; — р. *Агафо́н*, бр. *Агафо́н, Гапо́н*, др. *Агаѳонъ*, п. Agaton, стсл. **Агаѳонъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀγάθων утворено від прикметника ἀγαθός «хороший, добрий».— Див. ще **Ага́фія.**

Агафо́ник, *Агафо́ника*, ст. *Агаѳонікъ* «*бл(а)гопобѣдный*» (1627); — р. *Агафо́ник, Агафо́ника*, болг. *Агато́ник*, стсл. **Агаѳоникъ, Агатоникъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. чоловіче і жіноче імена Ἀγαθόνικος, Ἀγαθονίκη утворені з основ прикметника ἀγαθός «добрий, хороший» і іменника νίκη «перемога» чи дієслова νῑκάω «перемагаю».— Беринда 172; Петровский 39; Илчев 42.— Див. ще **Ага́фія, Ни́кон.**

[**аге́л**[1]] «кругла загорода для овець»; — запозичення з тюркських мов; тур. ağıl «загін для худоби, вівчарня», аз. *ағыл* «тс.», каз. тат. крим.-тат. і ін. *аул* «селище» є похідним від пратюркського кореня ağ «сітка, невід; місце, оточене тенетами, тином; загін; огороджувати».— Болдырев Тюркизмы 47—48; Севортян 83—85; Радлов I 1, 74—75, 141—142, 163.— Пор. **ау́л.**

а́гел[2] (заст.) «диявол», [*агі́л*] «тс.» Ж, ст. *а́ггелъ* «дух» (XVI ст.); — р. заст. *а́ггел*, бр. [*га́гыль*], цсл. **аггелъ** «ангел; злий дух»; — форма книжного походження, викликана буквальною транслітерацією у церковнослов'янському письмі грецького слова ἄγγελος «ангел, вісник» з метою відрізнення значення «злий дух» у цій формі від значення «ангел», що писалося з титлою (**а҃гглъ**); подвійне γγ у грецькому письмі нормально читається νγ (**нг**); виведення бр. [*га́гыль*] від *гагаць* «кричати га-га» (Малько Белар. лінгв. 6, 67), очевидно, помилкове.— Див. ще **а́нгел.**

а́ге́нт, *аге́нтство, агенту́ра, аге́нція*; — р. бр. болг. м. *аге́нт, агенту́ра*, п. ч. agent, agentura, слц. agent, agentúra, вл. agent, схв. *а̀гент, агенту́ра*, слн. agènt, agentúra; — запозичено з німецької мови через російське і польське посередництво, про що свідчить подвійний наголос; похідне *аге́нтство* утворено в російській мові на основі запозичення; нім. Agént, Agentúr походять від фр. agent, agenture, які, в свою чергу, пов'язуються з лат. agens, agentis «адвокат», похідним від ago «дію, веду, жену», спорідненого з гр. ἄγω «жену, веду», дінд. ájati «жене», дісл. aka «їхати».— СІС 18; Шанский ЭСРЯ I 1, 39—40; Фасмер I 60; Горяев 1; Грот САН 1891 I, 11; Walde—Hofm. I 23.— Пор. **аго́нія.**

[**аге́т**] «шахрай, мотяга» Ж; — етимологія неясна.

[**агі́**] «тьху» (вигук незадоволення, лайки), [*агі́й, агі́, агі́й*] «тс.», [*агі́кати, агі́кати*] МСБГ; — п. a hyj «геть» (вигук, яким відганяють собак); — складне слово, утворене з вигуків *а* і *ги* (*гий, гі, гій*) «тю».— Див. ще **а**[1], **гі.**— Пор. **ігі́.**

агі́вка — див. **гаї́вка, ягі́лка.**

агітува́ти, *агіта́тор, агіта́ція, агі́тка*; — р. *агити́ровать*, бр. *агітава́ць*, п. вл. agitować, ч. agitovati, слц. agitovat', болг. *агити́рам*, м. *агити́ра*, схв. *а̀гитовати*, agitírati, слн. agitírati; — запозичення (крім *агі́тка*) з німецької мови; нвн. agitíeren, Agitatión,

Agitátor походять від лат. agitāre «рухати, збуджувати», пов'язаного з agere «діяти», agitātio «приведення в рух», agitātor «той, що рухає», можливо, через французьке посередництво; *агíтка* — нове російське утворення від скороченої основи прикметника *агитациóнный*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 40—41; Walde—Hofm. I 23—24.— Див. ще **áгéнт.**

Аглáя, *Аглаїда;* — р. *Аглáя, Аглáйда*, бр. *Аглáя, Аглаíда*, болг. *Агláе, Аглáй, Аглáя, Аглáйда*, стсл. **Аглаи** (чол. р.); — запозичення з грецької мови; гр. Ἀγλαΐη, дор. Ἀγλαΐα (чол. р. Ἀγλαῖος), утворено на основі іменника ἀγλαΐη (ἀγλαΐα) «блиск, краса», що походить від прикметника ἀγλαός «ясний, чудовий», пов'язаного з іменником γαλήνη «штиль, спокій, ясність» і з дієсловом γελάω «сміюсь, сяю», спорідненими з вірм. caɫr «регіт»; форма *Аглаїда* зводиться до гр. ἀγλαός «ясний» і εἶδος «вигляд».— Петровский 40; Илчев 42; Джаукян 63, 160; Boisacq 8; Frisk I 12, 294 -295. — Див. ще **вид.**

Агнéса; — р. *Агнécса*, бр. болг. *Агнèса*, п. Agnes, Agneszka, Agnieszka, ч. Agnéžka, ст. Agnes, слц. Agnesa, схв. Agnésa, Agnes, Agnéza; — через посередництво італійської (іт. Agnes) або, можливо, якоїсь іншої західноєвропейської мови запозичено з латинської; лат. Agnēs походить від гр. Ἁγνή; менш переконлива спроба (Суперанская 84) пов'язання з лат. agna «овечка», спорідненим з укр. *ягня́*.— Rječnik I 35; Battisti—Alessio I 91; Dauzat Dict. des noms 3; Klein 39.— Див. ще **Áгнія.**

áгнець; — р. бр. болг. діал. м. *áгнец*, др. *агньць*, схв. *ȁгнец*; — книжне запозичення в давньоруську мову із старослов'янської; стсл. **агньць** відповідає східнослов'янському *ягня́*.— Фасмер I 61.— Див. ще **ягня́.**

Áгнія; — р. *Áгния*, бр. *Áгнія*, схв. Ȁgnīja, Jagnija, стсл. **Агни(ꙗ)**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἁγνή, жіноче ім'я, утворене на основі прикметника ἁγνή «чиста, непорочна» (чол. р. ἁγνός); пор. гр. ἁγνεία «чистота, непорочність»; прикметник ἁγνός пов'язаний з етимологічно не зовсім ясним ἅγιος «святий».— Rječnik I 36; Frisk I 10, 13.— Пор. **Агнéса.**

агóв (вигук оклику, відгуку); *агóвкати*; — складне слово, утворене з вигуків *а*[1] і *гов* (див.).

агóнія, *агонізувáти*; — р. болг. *агóния*, бр. *агóнія*, п. agonia, ч. agónie, слц. agónia, вл. agonija, м. *агонија*, схв. *агòнија*, слн. agoníja; — запозичено, очевидно, через польську мову з французької; фр. agonie «агонія», в свою чергу, запозичено з пізньолатинської; лат. agōnia «туга, томління, почуття страху», agōn «передсмертні зусилля» походять від гр. ἀγωνία «боротьба, змагання», ἀγών «тс.», утворених від дієслова ἄγω «жену, веду, іду», спорідненого з лат. ago «жену, веду», дінд. ájati «жене, веде».— СІС 19; Шанский ЭСРЯ I 1, 41—42; Фасмер I 61; Dauzat 18; Frisk I 18.— Пор. **áгéнт.**

[**агóсь**] (відповідь на вигук *агóв*); — складне слово, утворене, очевидно, з вигуку *а*[1] і вказівної частки *ось* із протетичним **г**.— Див. ще **а**[1], **ось.**

агрáрний, *агрáрій, агрáрник*; — р. *агрáрный*, бр. *агрáрны*, п. вл. agrarny, ч. agrární, слц. agrárny, болг. *агрáрен*, м. *аграрен*, схв. *àгрāрнӣ*, слн. agráren; — перші два слова відповідні до нім. agrár «земельний, аграрний», Agrárier «великий землевласник; член аграрної партії», утворених за посередництвом фр. agraire «аграрний» на основі лат. agrārius, похідного від лат. ager «поле, земля», спорідненого з гр. ἀγρός «поле», гот. akrs, двн. ackar, нвн. Acker «тс.» і пов'язаного з лат. ago «веду, жену»; *агрáрник*, українське похідне від *агрáрний*, утворене за зразком рос. *агрáрник*.— СІС 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 42; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 22—23; Ernout—Meillet I 14; Kluge—Mitzka 6.— Див. ще **áгéнт, агóнія.**

агрегáт, *агрегáтник, агрегáція, агрегатувáти;* — р. болг. м. *агрегáт*, бр. *агрэгáт*, п. вл. agregat, ч. слц. слн. agregát, схв. *агрѐгāт*; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. agrégat походить від лат. aggregātum «з'єднане» (aggrego «приєдную»), утвореного з префікса ad- «до-»

і дієслова grego «збираю в стадо», спорідненого з grex «стадо», гр. ἀγείρω «збираю», лит. gre-tà «один поряд одного», р. *горсть*, укр. *гортáти*; слово *агрегáтник* є українським похідним від *агрегáт*.— СІС 20; Шанский ЭСРЯ І 1, 42—43; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 622.— Див. ще **авантю́ра, гóрстка, гортáти.**

агре́сія, *агрéсор, агресúвний*; — р. *агрéссия*, бр. *агрэ́сія*, п. agresja, ч. agrese, слц. agresia, вл. agresija, болг. *агрéсия*, м. *агресија*, схв. *агрѐсија*, слн. agresíja;— запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. agression, agressif, agresseur (нім. Agressión, agressív, Agréssor) походять від лат. aggressio «напад», слат. aggressor, пов'язаних з дієсловом aggredior «нападаю, наступаю», утвореним з префікса ad- «до-» і дієслова gradior «ступаю, іду», спорідненого з gradus «крок, ступінь», лит. grìdyti «ходити, мандрувати», стсл. **градѫ** «іду».— СІС 20; Шанский ЭСРЯ І 1, 43; Dauzat 18; Walde—Hofm. I 615.— Див. ще **авантю́ра.**

Агрипúна, *Агріппíна, Горпúна,* [*Ярепúна, Грúпа Я, Грапúня Я*], ст. *Агріпіна «проста»* (1627); — р. *Агриппúна, Аграфéна*, п. Agrypina, слн. Agripina, стсл. **Агрипини(ꙗ)**, р.-цсл. **Ѡгрипина, Ѡгреѳина, Ѡгрофина**; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Ἀγριππίνη) запозичено з латинської; лат. Agrippina «жінка з роду Агріппи» утворено від лат. Agrippa (чол. р.); Пліній пояснює Agrippa як aegre partus «важко народжений, народжений вперед ногами»; В. Шульце вважає його складним словом, перший елемент якого пов'язує з дінд. ágram «вістря», ав. aγrō «перший», лтс. agrs «своєчасно прибуваючий», а в другому вбачає скорочену назву ноги (пор. Kuryłowicz «Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki» 1968, 176).— Петровский 41; Суперанская 84; Илчев 43; Ernout—Meillet I 18.

агро- (перший компонент складних слів типу *агробáза, агромíнімум, агротéхнік*); — р. болг. м. *агро-*, бр. *агра-*, п. ч. слц. вл. слн. agro-;— основа грецького слова ἀγρός «поле», запозичена спочатку в складі слова *агронóм* і виділена шляхом скорочення цього слова.— СІС 20.— Див. ще **агрáрний.**

агронóм, *агронóмія, агрономíчний*; — р. болг. м. *агронóм*, бр. *агранóм*, п. ч. слц. вл. agronom, слн. agronóm, схв. *агрòном*; — запозичення з французької мови; фр. agronome походить від гр. ἀγρονόμος «службова особа в земельних справах», утвореного з ἀγρός «поле» і νόμος «закон», а фр. agronomie і agronomique утворені від agronome.— Шанский ЭСРЯ І 1, 44; Dauzat 19.— Див. ще **агрáрний, автонóмія.**

áгрус (бот.) «Grossularia», [*агруст* Mak, *áґрус, агрес* Mak, *агрест* Mak, *áґрес, áґрест* Ж, Mak, *аґрис* Mak, *áґрист, аґруст* Mak, *ягрес* Mak, *яґрес* Ж, *яґрест* Mak, *ягрост* Mak, *яґрост, янґрес* ВеЛ, *янґрест* Mak] «тс.», *агрусíвка*, [*аґрусíвка*], ст. *аґрестъ, аґрисъ* (XVIII ст.); — р. [*áгрест, áгрус*], бр. *агрэ́ст*, [*áгрыст, áгруст*], п. agrest, ч. angrešt, схв. *áгрош*, слн. ágres; — через польську мову, в якій agrest у XV—XVI ст. означало «кисле вино з незрілого винограду», пізніше — «агрус», запозичено з італійської мови; іт. agresto «незрілий виноград» походить від лат. agresta «зелений виноград» (за іншими тлумаченнями «пирій»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з гр. ἄγρωστις «кормова трава».— Фасмер І 61; Richhardt 29; Brückner 3; Bern. I 25; Ernout—Meillet I 18.

агý¹ (вигук, яким відганяють курей або гусей), *агýш, агýша*, [*аýш* Mo, *аýша* Me, *авýш, авýша* Mo]; — відоме лише в українській мові складне утворення з вигуків *а¹* і *гуш* (*уш*) або, можливо, втраченого в цьому значенні *гу*. — Див. ще **а¹, гуш.**

агý² (вигук, уживаний при перегукуванні); — р. бр. *агý* «тс.»; — складне слово, утворене з вигуків *а¹* і *гу* (див.).— Пор. **агóв, аý.**

[**агý³**] (вигук невдоволення або обурення) О; — очевидно, результат видозміни форми *агú* «тс.», зближеної фонетично з *агý¹*.— Див. ще **агú, агý¹.**

[**аґý**] (вигук, уживаний при звертанні до немовляти), *аґýсі*, [*аґуґý, аґýкати*]; — р. бр. *агý*; — звуконаслідувальне.— Преобр. І 2; Фасмер І 61.

ад; — р. болг. м. *ад*, др. *адъ*, схв. *ȁд*, стсл. **адъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ᾅδης «ад» походить від міфологічної власної назви Ἅιδης, 'Αΐδης «Гадес, Аїд» (бог смерті, володар підземного царства і, пізніше, саме підземне царство), етимологія якої тлумачиться по-різному: ця назва виводиться із сполучення елементів ἀ- «не» і *ϝιδ- «бачити» (тобто пояснюється як «невидимий»), зіставляється з дінд. sam-vid- «перебувати разом, об'єднуватися» (в т. ч. і в підземному царстві) тощо.— Шанский ЭСРЯ I 1, 44; Frisk I 33—34.

А́да, ст. *Ада́* «згромажене, або оздобна, з сурскаг(о) отдаленаа» (1627);— р. бр. *А́да*, ч. Ada, стсл. **Адъда, Адада**;— через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. 'Αδά, 'Αδδά) запозичено з гебрайської; гебр. ім'я 'Ādhā́ утворене на основі іменника ʿādhā́ «прикраса, краса», пов'язаного з дієслівним коренем *ʿādā «входити, проходити; одягати (щось); прикрашатися», спорідненим з ар. ʿadā «бігти, проходити».— Петровский 41; Gesenius 600—601; Klein 21.

Ада́м, [*Ода́м*, *Яда́м*, *Ада́сь*], ст. *Ада́мъ* «ч(е)л(овѣ)къ, або земскіи, рудый» (1627);— р. бр. болг. *Ада́м*, др. *Адамъ*, п. ч. слц. нл. Adam, вл. Hadam, схв. *А̀дам*, слн. Adam, стсл. **Адамъ**;— через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. 'Αδάμ) запозичено з гебрайської; гебр. Ādām утворено від іменника ādā́m «людина», спорідненого з ар. ādamí «людська істота, людина», ак. ādmu «дитина»; можливий також зв'язок з гебр. ādam «бути червоним» або з гебр. adāmā «(червона) земля» (пор. семантичну паралель: лат. homō «людина» < < *«земна» від humus «земля»).— Петровский 41; Lokotsch 2; Gesenius 13—14; Klein 21; Walde—Hofm. I 654—655.

адама́шка, *адама́шок* «шовкова тканина», [*одомашка*, *єдама́шка*] Пі, [*єдама́шок*, *єдема́н*] Ж, ст. *адамашъка* (1488), *дамаска* (1462); — р. *адама́шка*, ст. *одамашка*, *дамашка* (XVI—XVII ст.), бр. *адама́шка*, п. adamaszek; — через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. adamascus «дамаський» утворене, очевидно, від гебр. (ha) Dammešeq «Дамаск», де ha є артиклем, що дав слат. a- (пор. також лат. Damascus «Дамаск» з гебр. Dammešeq «тс.»); сумнівне пов'язання (Фасмер I 61—62) слат. adamascus з іт. damasco «дамаський».— Richhardt 29; Brückner 2; SW I 7; Sadn.—Aitz. VWb. I 9; Gesenius 194—195.— Пор. **дамасце́нка.**

адвока́т, [*адука́т*, *адунка́т*] Ж, *адвока́тство*, *адвокатува́ти*, *адвокату́ра*;— р. болг. м. *адвока́т*, бр. *адвака́т*, п. adwokat, [adukat, adukant], ч. слц. слн. advokát, вл. adwokat, схв. *адвóкāт*; — запозичення з німецької мови; нвн. Advokát походить від лат. advocātus «обізнаний юрист, судовий захисник, адвокат», букв. «запрошений (для ведення судової справи)», дієприкметника від дієслова advocāre «закликати, запрошувати (також для ведення судової справи)», утвореного з префікса ad- «при-, за-, до-» і дієслова vocāre «кликати, гукати».— СІС 22; Шанский ЭСРЯ I 1, 46; Фасмер I 62; Kluge—Mitzka 8.— Див. ще **авантю́ра, вока́л.**

[**а́дде**] «тут; ось, дивися», [*адє́*] (виг.) «сюди»; — складне утворення з вказівного елемента *ат-*, який вважається паралельним до *от*, і прислівника *де* з можливим скороченням нововиниклого **-дд-** (**-тд-** > **-дд-** > **-д-**).— Німчук НЗ УжДУ 35, 45.— Див. ще **де.**— Пор. **ат.**

адеква́тний; — р. *адеква́тный*, бр. *адэква́тны*, п. вл. adekwatny, ч. adekvátní, слц. adekvátny, болг. м. *адеква́тен*, схв. *ȁдеквāтан*, *ȁдеквāтнӣ*, слн. adekváten; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво російської; фр. adéquat «адекватний» походить від лат. adaequātus, пасивного дієприкметника до дієслова adaequāre «прирівнювати, уподібнювати», утвореного з префікса ad- «при-, до-» і дієслова aequāre «рівняти, прирівнювати»— СІС 22; Шанский ЭСРЯ I 1, 46—47; Kopaliński 28; Dauzat 11.— Див. ще **авантю́ра, еква́тор.**

Аделаї́да, *Аде́ль*; — р. *Аделаи́да*, бр. *Адэлаі́да*, п. Adela, ч. слц. Adelaida; —

запозичення з французької (або німецької) мови; фр. Adélaïde (звідки нім. Adelaide) походить від нім. Adelheid, утвореного з двн. adol (нвн. Adel) «(благородний) рід, родина, походження», спорідненого з дангл. æðelu «тс.», дісл. aðal «природа, властивість, істота», тох. atäl «чоловік», і двн. heit «істота, властивість, стан», спорідненого з двн. hēd «стан, звання», дангл. hād (hǣd) «честь, звання», дісл. heiðr «тс.», гот. haidus «вид, спосіб», дінд. kētuḥ «світлість, світло, образ».— Dauzat Dict. des noms 2, 6; Paul Kl. Vnb. 74; Kluge — Mitzka 7, 301.— Пор. **Адо́льф.**

адже́, [*аже́*], ст. *аже* (XVII ст.); — очевидно, результат злиття виразу *а (от) же.*— Див. ще **а**[1], **же**[1], **от.**

[**а́дзимка**] «прісний хліб, прісняк, вівсяна паляниця, маца», [*адзі́мка* ВеЛ, *азима, га́дзимка*] «тс.», ст. *азима* (XVII ст.); — р. заст. *азим*, п. [azyma, azymus, azymum], р.-цсл. **азимъ, азүмъ**;— запозичення з грецької мови, раніше — книжним шляхом, пізніше, в західні говори,— через посередництво румунської мови (рум. ádzimă, ázimă «тс.»); гр. ἄ-ζῡμος «незаквашений, прісний», складається з частки ἀ- «не-» і основи дієслова ζῡμόω «заквашую», похідного від іменника ζῡ́μη «дріжджі, закваска», спорідненого з псл. *juxa, укр. *юха́.*— Scheludko 125; Фасмер I 63; Vrabie Romanoslavica 14, 127; Crânjală 197; Boisacq 311.— Див. ще **а-, юха́.**

[**адзу́**] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, [*адзю́*] «тс.» ЛЧерк;— складне утворення з спонукальної частки *а* і вигуку *дзусь*, що міг зазнати скорочення.— Див. ще **а**[1], **дзусь.**

[**ади́**] «дивись» [*аді́, ади́си*] «тс.» МСБГ, [*аді́ть*] «дивіться»; — результат злиття частки *а* і *диви́* (*-і́ть*[*ся*]) у вигуковій функції при одночасному скороченні *диви́.*— Див. ще **а**[1], **диви́тися.**

адміністра́ція, *адміністра́тор, адміністрати́вний, адмініструва́ти*, ст. *администрация* (XVII ст.); — р. болг. *администра́ция*, бр. *адміністра́цыя*, п. administracja, ч. administrace, слц. administrácia, вл. administracija, м. схв. *администра́ција*, слн. administrácija;— через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. administrātio «прислуговування, допомога; керування, адміністрація» є похідним від дієслова administro «прислуговую; допомагаю; керую, завідую», утвореного з префікса ad- «при-, до-» і дієслова ministro «служу, керую», похідного від minister «слуга, помічник», спорідненого з стсл. **мьнии**, укр. *ме́нший.*— CIC 23; Шанский ЭСРЯ I 1, 48; Тимч. 8; Koraliński 30; Преобр. I 523—524; Walde—Hofm. II 91.— Див. ще **аванти́ра, ме́нший, міні́стр.**

адміра́л, *адміралте́йство*, ст. *адмѣралъ* (XVIII ст.); — р. болг. м. *адмира́л*, бр. *адміра́л*, п. admirał, ч. слц. слн. admirál, вл. admiral, схв. *адми̏рал;* — запозичення з німецької мови; нім. Admirál через французьке посередництво (фр. admiral XVI ст. «тс.») запозичено з арабської мови; ар. amīr ar-raḥl «командир транспорту» (титул начальника арабського транспортного флоту, що в середньовіччі курсував між Північною Африкою і Андалузією) утворене з ар. amīr «князь, командувач; верхівка дерева», спорідненого з гебр. amīr «верхівка дерева» (обидва від псем. кореня ʼmr «бути високим») і raḥl (з артиклем ar-<al-) «верблюдяче сідло; багаж; транспорт» (очевидно, пов'язане з ар. коренем rḥl «від'їздити»); інакше про походження слова Brückner 2, Фасмер I 62, Holthausen ZfSlPh 22, 145; фр. форма admiral поряд із первісною amiral(t) виникла через неправильне зближення з фр. admirer «дивуватися, захоплюватися» або з слат. admiralius «адмірал», яке утворилося під впливом лат. admirāri «дивуватися, захоплюватися».— Шанский ЭСРЯ I 1, 48—49; Kluge—Mitzka 8; Vries AEW 9; Dauzat 31; Lokotsch 6; Gesenius 54, 56—57.

Адо́льф;— р. бр. *Адо́льф*, п. ч. слц. вл. Adolf, болг. *Адо́лф*, слн. Adolf;— запозичено з німецької мови, можливо, за посередництвом польської; нвн. Adolf зводиться до двн. Athalwolf (із проміжними пізнішими формами Athaulf, Adulf), утвореного з компонентів athal(-)

(adal) «благородний», спорідненого з тох. atäl «чоловік», і wolf «вовк», спорідненого з псл. *vьlkъ, укр. *вовк*; отже, ім'я означало «благородний вовк». — Paul Kl. Vnb. 3; Klein 27; Kluge — Mitzka 7, 151, 867.— Див. ще **вовк.**— Пор. **Аделаї́да.**

адóніс (бот.) «горицвіт, Adonis L.; (мед.) ліки з горицвіту весняного (Adonis vernalis L.)»; — р. болг. *адóнис*, бр. *адóніс*, п. adonis, схв. (розм.) *адонис*, слн. (розм.) adónis; — номенклатурна назва новолатинського походження; нлат. adōnis утворено на основі лат. Adōnis «Адоніс (міфологічне ім'я)», що походить від гр. Ἄδωνις «тс.», імені сина кіпрського царя Кініра та його дочки Мірри, улюбленця Афродити, якого з ревнощів убив Арей, але Афродита перетворила на квітку; очевидно, пов'язане з гебр.-фінік. ᵓādōn «пан» (ᵓadōnī «мій пан»).— СІС 23; Kopaliński 31; Klein 27.

адрéса, *áдрес*, *адресáнт*, *адресáт*, *адресувáти;* — р. *áдрес*, бр. *áдрас*, п. adres, [adresa], ч. слц. вл. нл. adresa, болг. *адрéс*, м. *адреса*, схв. *адрѐса*, слн. adrésa; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. Adrésse походить від фр. adresse «адреса», пов'язаного з дієсловом adresser «скеровувати, адресувати», утвореним з префікса а- «при-, до-», що зводиться до лат. ad- «тс.», і дієслова dresser «підіймати, ставити» як видозміни нар.-лат. *directiare, похідного від лат. dīrectus «прямий».— СІС 23; Richhardt 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 49; Kluge—Mitzka 8; Dauzat 13, 257; Walde—Hofm. I 354.— Див. ще **авантю́ра, дирéктор.**

Адріáн, ст. *Адріанъ* (1627); — р. *Адриáн*, *Андриáн*, бр. *Адрыя́н*, п. Adrian, ч. слц. Hadrián, болг. *Адриáн*, схв. Adrìjān, слн. Hadrijan, стсл. **Адрианъ**;— через посередництво старослов'янської і грецької мов (гр. Ἀδριανός) запозичено з латинської мови; лат. Hadriānus (у слат. вимові Adriānus) «(г)адріанець, мешканець м. (Г)адрії (біля Адріатичного моря в Італії,— лат. Hadria)» було ім'ям римського імператора (117—138 pp. н. е.), що походив з цього міста.— Сл. вл. імен 199; Петровский 42; Илчев БЕ 1958/3, 284. — Пор. **Андріáн.**

[**аду́зь**] (вигук, яким відганяють голубів), [*аду́з*] «тс.» Пі; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і не зафіксованого окремо вигуку *-дузь*, можливо, пов'язаного з п. duś (вигук для підкликання голубів).— SW I 627.— Див. ще **а**[1].

[**аду́нь**] (вигук, яким відганяють індиків) ЛЧерк; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку [*дунь* (*дунь-дунь*...)], вживаного для підкликання індиків.— Див. ще **а**[1], **дуньдунь.**

ад'ютáнт, *ад'ютáнтство;* — р. *адъютáнт*, бр. *ад'ютáнт*, п. adiutant, ч. слц. вл. adjutant, болг. *адютáнт*, м. *аѓутáнт*, схв. *аħу̀тант*, слн. adjutánt; — запозичення з німецької мови; нім. Adjutánt утворене за зразком фр. adjudant або ісп. ayudante, що походять від лат. adiūtans, -antis «помічник», активного дієприкметника від дієслова adiūto «допомагаю», пов'язаного з adiuvo «тс.», утвореним з префікса ad- «до-» і дієслова iuvo «допомагаю, підтримую», спорідненого з дінд. yu-yō-ti «тримає здаля, відокремлює, захищає».— СІС 24; Шанский ЭСРЯ I 1, 50; Kluge—Mitzka 7; Dauzat 11; Walde—Hofm. I 736—737.— Див. ще **авантю́ра.**

[**áдя**] «ось, дивись» ВеЛ; — очевидно, результат злиття підсилювальної частки *а* і форми 2-ої ос. одн. наказового способу *диви́ся* з дальшим скороченням.— Див. ще **а**[1], **диви́тися.**— Пор. **адú.**

аеро- (перший компонент відносно нових складних слів типу *аеробóмба*, *аеромая́к*, *аеропóшта*, *аеросáни*, *аеротрáнспорт*, *аерофлóт*, *аерошкóла*);— р. *аэро-*, бр. *аэра-*, п. ч. слц. вл. слн. aero-, болг. м. схв. *аеро-;*— запозичено з французької мови в авіаційних термінах типу *аеропóрт*, *аеродрóм* (фр. aéroport, aérodrome), де aéro- походить від aéro «аероплан, літак» (скороченої форми від aéroplane «тс.») і має значення «авіаційний», букв. «аеропланний».— Шанский ЭСРЯ I 1, 181—182.— Див. ще **аэроплáн.**

аеродрóм; — р. *аэродрóм*, бр. *аэрадрóм*, п. ч. aerodrom, слц. слн. aerodróm,

болг. *аеродру́м*, м. *аеродро́м*, схв. *ӓеродром, аерòдром;* — запозичення з французької мови; фр. aérodrome є складним утворенням з aéro «аероплан, літак» (скороченої форми від aéroplane «тс.») і компонента -drome (за зразком hippodrome «іподром») з гр. δρόμος «біг», пов'язаного з δραμεῖν «бігти», спорідненим з дінд. dan-dram-yate «біжить».— Шанский ЭСРЯ I 1, 181; Frisk I 414—415.— Див. ще **аеропла́н.**

аеропла́н; — р. *аэропла́н*, бр. *аэрапла́н*, п. вл. aeroplan, ч. слц. слн. aeroplán, болг. м. *аеропла́н*, схв. *ӓеропла̄н;* — запозичення з французької мови; фр. aéroplane утворено з гр. ἀερο- (від ἀήρ «повітря») і фр. -plane від дієслова planer «ширяти», що походить від лат. plānus «рівний», спорідненого з лит. plónas «тонкий», лтс. plâns «плоский, рівний, тонкий».— Шанский ЭСРЯ I 1, 182; Dauzat 14, 564; Walde—Hofm. II 318.— Див. ще **аероста́т.**

аероста́т, *аероста́тика, аероста́тник;* — р. *аэроста́т*, бр. *аэраста́т*, п. ч. слц. aerostat, болг. *аероста́т*, схв. *ӓероста̄т*, слн. aerostát; — запозичення з французької мови; фр. aérostat утворено з гр. ἀερο- від ἀήρ «повітря» неясного походження (припущення про зв'язок з гр. ἄημι, спорідненим із псл. vějati, укр. *ві́яти* — Boisacq 17 — малоймовірне) і στατός «той, що стоїть», пов'язаного з ἵστημι «ставлю, стою» і спорідненого з лат. status «поставлений», дінд. sthitáḥ «той, що стоїть», псл. stati, укр. *ста́ти*.— Шанский ЭСРЯ I, 1, 182; Dauzat 14; Frisk I 736.— Див. ще **ста́ти.**

[ає́] «так»; — результат видозміни форми [*ая́*] «тс.» з фонетичним переходом *а* в *е* після *j* (*й*), характерним для частини південно-західних говірок (пор. *єк* з *як* тощо).— Кравчук ВЯ 1968/4, 120; Janów Symb. Rozwadowski 2, 274.— Див. ще **ая́.**

аж, [*аже́нь*]; — р. [*аж, а́жно́, а́жник*], бр. *аж, ажно́*, др. *аже* «що; якщо; аж; аж от», *ажь*, «тс.», п. aż «аж; поки; як тільки», [aże, ażno], ст. aże «тс.», ч. слц. až «аж; поки», нл. až «до; що; щоб; поки», ažo «тс.», схв. ст. ar(e) < < *aže «бо; аж», слн. ст. àr «тс.»; — псл. aže; — результат злиття сполучника *а* і частки *же* з дальшим відпадінням кінцевого ненаголошеного **-е.**— Шанский ЭСРЯ I 1, 51; Фасмер I 63; Sławski I 24; Mikulášková LF 1960 II 253—258; Machek ESJČ 39; ЭССЯ 1, 41; ESSJ Uk. č. 3—11; Sadn.— Aitz. VWb. I 5.— Див. ще **а**[1], **же**[1].

ажіота́ж; — р. болг. *ажиота́ж*, бр. *ажыята́ж*, п. ażiotaż, ч. слц. ažiotáž, схв. *ажиотàжа*, слн. ažiotáža; — запозичення з французької мови; фр. agiotage пов'язане з agio «ажіо, лаж, промін», яке походить від іт. aggio «різниця цін між паперовими і металевими грішми; надбавка; ажіо», що виводиться від сгр. ἀλλάγιον «прибуток від обміну», пов'язаного з гр. ἀλλαγή «обмін».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 51; Dauzat 17; Bloch I 15; Gamillscheg 18; Kluge — Mitzka 9; Klein 38; Battisti—Alessio I 85—86.

ажу́р[1] (текст.), *ажу́рний, ажуро́вий;* — р. бр. болг. *ажу́р*, п. ażur, ч. ažur, ažura, слц. слн. ažúr, м. *ажурен*, схв. *àжур;* — запозичення з французької мови; фр. ajour «ажур, ажурова робота» утворено на основі виразу à jour «ажурний, просвітчастий», що складається з прийменника à «при» (з лат. ad «тс.») і jour «день, світло, отвір, просвіт» (з нар.-лат. diurnum «день» < лат. diurnum «денне» від diēs «день», спорідненого з псл. dьпь, укр. *день*).— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 52; Скворцов ВКР 3, 187—191; Dauzat 22, 420; Walde—Hofm. I 357, 349—351.— Див. ще **авантю́ра, день.**— Пор. **ажу́р**[2].

ажу́р[2] «повний порядок; (присл.) у порядку; (бухг.) на сьогодні»; — р. бр. болг. *ажу́р*, м. *ажурен* «акуратний, точний», схв. *àжур*, слн. ažur; — через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. à jour «у порядку; (підсумовано) по сьогодні» виникло як зрощення прийменника à «аж до, включно» і jour «день (виконання операції)», що виступають також у виразі à jour «ажурний, просвітчастий».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 51—52; Скворцов ВКР 3, 187—191.— Див. ще **ажу́р**[1].

аз; — р. бр. болг. *аз*, стсл. **азъ;**— назва першої літери старослов'янського

алфавіту, що походить від стсл. азъ «я», спорідненого з укр. *я*.— Sadn.— Aitz. VWb. I 42—43.— Див. ще **я**.— Пор. **áзбука**.

Áза; — р. бр. *Áза*; — жіноче ім'я не цілком ясного походження, яке поширилося, очевидно, завдяки п'єсі М. Старицького «Циганка Аза», що є драматургічною переробкою повісті польського письменника Й. І. Крашевського «Chata za wsią» («Хата за селом»); наявність у повісті значної кількості циганської лексики дозволяє припустити вживання цього імені в циган, можливо, запозиченого ними від тюркомовних народів, де воно існує як скорочена форма імені *Муаззам* (з ар. mu'āzzam «поважана, шановна») і *Азат* (з перс. azad «вільна»); менш вірогідне припущення про проникнення імені через російську мову і запозичення його безпосередньо від тюркомовних народів, а також про його виникнення в російській мові як наслідку синтезу згаданого арабського й перського імен з чоловічим православним канонічним ім'ям *Аза* невідомого походження (Суперанская 84).— Радлов I 561—562.

азáлія (бот.) «Rhododendron L. (Azalea)»; — р. *азáлия*, *азалея* (1835 р.), бр. *азáлія*, п. azalia, azalea, ч. azalka, azála, azalea, слц. azalka, болг. *азáлия*, слн. azaléja; — назва, засвоєна з новолатинської номенклатури; нлат. azalea утворено К. Ліннеєм на основі гр. ἀζαλέος «сухий» (ἀζαλέα ж. р. «суха»), похідного від ἄζω «сушу», спорідненого з нім. Asche «попіл», англ. ash «тс.»; назва зумовлена тим, що азалія любить сухий грунт.— Шанский ЭСРЯ I 1, 52—53; Kopaliński 103; Dauzat 65, 765; Klein 136; Frisk I 25—26.

Азáрій, ст. *Азарїа* «помочъ г(оспод)нѧ» (1627); — р. *Азáрий*, розм. *Азáр*, ст. *Азáрия*, бр. *Азáр*, болг. *Азария*, стсл. Азариꙗ; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἀζαρίας походить від гебр. 'Ăzarjā^{h} (<*'ăzarjāh(ū)), букв. «допоміг бог», утвореного з дієслова 'āzár «допомігг», спорідненого з арам. 'ădár «тс.», ар. 'ádara «вибачив», та іменника jā^{h} (<*jāh(ū)) «бог», етимологічно неясного.— Петровский 42; Klein 136, 496, 568, 824.

[**азарнúй**] «завидний, щасливий» Я; — очевидно, утворення від не засвідченого українськими діалектними словниками іменника *азáр(т/д)* у значенні «(щасливий) випадок, щастя, удача», можливо, пов'язаного з п. рідк. azard, azart «тс.; азарт» (пор. п. hazard, ст. ażard «тс.»).— SW II 23.— Див. ще **азáрт**.

азáрт; — р. *азáрт*, ст. *газард* (XVIII ст.), бр. *азáрт*, п. hazard (рідк. azard, azart), ст. ażard, ч. слц. вл. hazard, болг. *хазáрт*, *азáрт*, м. *хазард*, схв. *хàзард*, слн. hazárd; — очевидно, через російську і польську мови запозичено з німецької; нім. Hasárd «азарт, азартна гра» походить від французького hasard «тс.», запозиченого з іспанської чи португальської мови; ісп. порт. azár «випадковість, риск, невдача; нещаслива карта» пов'язується з ар. az-zahr (<al-zahr) «гральна кість»; висловлювалося також припущення (Lokotsch 170—171; Klein 709—710) про зв'язок з ар. jasara «грати в азартну гру, на гроші» або похідним від нього ар. jasar «група людей, що грають в азартну гру».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 53; Фасмер I 63; Kluge—Mitzka 291; Dauzat 385.— Пор. **азарнúй**.

азбéст; — р. *асбéст*, *азбéст*, бр. *азбéст*, п. слц. azbest, ч. вл. asbest, болг. м. *áзбест*, схв. *àзбест*, слн. azbést; — через польську і, можливо, німецьку (нім. Asbést) мови запозичено з латинської; лат. asbestos походить від гр. ἄσβεστος «негашене вапно; азбест», утвореного з частки ἀ- «не-» і прикметника σβέστος, похідного від дієслова σβέννῦμι «гашу», спорідненого з псл. gasiti, укр. *гасúти*.— СІС 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Sł. wyr. obcych 62; Klein 111; Дворецкий—Корольков 89; Boisacq 856.— Див. ще **а-**, **гасúти**.— Пор. **звисть**.

áзбука, [*áзбýчник* Ж, Я, *азбукóвець* Ж], ст. *азбука* (1627), *язъбука* (XVII—XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *áзбука*, др. *азъбукы*, *азбука*, п. ч. слц. вл. azbuka, схв. *àзбука*, слн. ázbuka; — утворено в давньоруській мові за зразком слів на *-а* від др. *азъбукы*, запозиченого

з старослов'янської мови; стсл. **азъбоукы** утворено за зразком гр. ἀλφάβητος «алфавіт» з назв двох перших літер абетки (пор. гр. ἄλφα — стсл. **азъ**, гр. βῆτα — стсл. **боукы**).— Шанский ЭСРЯ І 1, 53; Фасмер І 63; Срезн. І 9—10; Sadn.— Aitz. VWb. І 41.— Див. ще **аз, бу́ква.**— Пор. **абе́тка, алфа́ві́т.**

а́зимут, *азимута́льний;* — р. м. *а́зимут*, бр. *а́зімут*, п. azymut (рідк. azimut, acimut), ч. слц. вл. azimut, болг. *а́зиму́т*, схв. *а̀зимӯт*, слн. ázimut; — запозичення з французької мови; фр. azimut «азимут» походить від ар. as-sumūt (as-simūt) «дороги (правильні), напрями», пов'язаного з as-samt (<al-samt) «дорога (правильна), напрям».— СІС 26; Шанский ЭСРЯ І 1, 53—54; Dauzat 65; Klein 136; Lokotsch 144.

азо́т, [*азотня́к*] Я, *азо́тистий, азотува́ти;* — р. бр. болг. *азо́т*, п. azot, м. *азот*, схв. *а̀зо̄т*; — запозичення з французької мови; фр. azote утворено в 1787 р. хіміком Лавуазьє на позначення відповідного газу з гр. ἀ- «не-» і ζωτικός «той, що дає життя, животворний», похідного від ζώω «живу», спорідненого з псл. žiti, укр. *жи́ти*; в цілому означає «той, у якому не можна жити».— СІС 27; Шанский ЭСРЯ І 1, 54; Dauzat 65; Klein 136; Frisk І 1, 237—239, 618—619; Boisacq 312.— Див. ще **а-, жи́ти.**

[**азя́м**] «свитина, каптан Ум.— Сп.; цінна східна річ; килим, сідло, кинджал і ін. Пі», [*азямський*] «східний» Пі; — р. [*азя́м, озя́м*] «верхній чоловічий одяг східного крою», ст. *озям* «тс.» (XVI ст.), п. ст. adziamski «перський»; — запозичення з тюркських мов; тур. Acem «перс» acemce «перський», аз. Ачам «Персія» походять від ар. ‘ağam «варвари, неараби, перси».— Шанский ЭСРЯ І 1, 54; Фасмер І 1, 64; Радлов І 516.

[**а́зьдики**] (присл.) «ось де, ось тут» Л; — складне утворення з частки *ось* і прислівника *де*, ускладнене суфіксом *-ки*, характерним для зменшено-підсильних форм прислівників в усно-розмовній мові (пор. *тепе́рки, ту́тки* і под.); форма *а́сьдики* зам. *о́сьдеки* (пор. *о́сьдечки*) відбиває вимову ненаголошеного **-е-** як **-и-** і **а-** замість **о-**, перенесеного з форм, де воно, очевидно, виникло в закономірній для східнополіських говірок ненаголошеній позиції (напр., *ась-де́ <ось-де́*).— Див. ще **де**[1], **ось.**

а́ї́р (бот.) «лепеха, Acorus calamus L.», [*а́ер* Ж, *áер* Ж, *гав'я́р, гаї́р* Mak, *гайві́р* Mak, *ір* Ж, *ірни́к* Ж, *ї́р* Mak, *йор* Mak, *лір* Mak] «тс.»; — р. *а́ир, ир*, бр. *ае́р*, п. [ajer] (з укр.) «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. ağir «тс.» походить від гр. ἄκορον «ірис водяний, Iris pseudacorus», нез'ясованого походження.— Фасмер І 64; Фасмер ГСЭ ІІІ 26—27; Frisk І 55—56; SW І 15.— Пор. **гав'я́н.**

ай[1] (вигук), *ая́й* (*ай-ай*) «тс.», *а́йкати, ая́йкати, а́йкало, ая́йкало;* — р. бр. болг. *ай*, п. ч. слц. вл. нл. м. aj, схв. *а̂ј*, слн. àj; — праслов'янське складне утворення з вигуку *а* і менш ясного *й* (j), яке могло стояти первісно перед *а* (пор. вигук *яй* або вигуки *ой, йой* і *йо*) чи після нього, в супроводі якогось наступного голосного, що зредукувався й занепав; спроби конкретнішого з'ясування первісної форми (Шанский ЭСРЯ І 1, 54; Machek ESJČ 34) поки що малопереконливі; паралельні утворення дінд. ai, гр. αἴ, лат. ai, нвн. ei, фр. aïe.— Преобр. І 4; Sławski І 23.— Див. ще **а**[1].

[**ай**[2]] (спол.) «але; та й» Ж; — результат злиття сполучників *а* та *і* (*й*), як у *тай*.— Німчук ДБ IX 72.— Див. ще **а**[1], **і.**

айва́ (бот.) «Cydonia oblonga», *айві́вка;* — р. *а́йва́*, бр. *айва́*, п. [ajwa] (з укр.); — запозичення з кримськотатарської або турецької мови; крим.-тат. *айва*, тур. ayva «тс.» пов'язані з аз. һейва, дтюрк. aiva, ajva «тс.».— Шанский ЭСРЯ І 1, 55; Фасмер І 64; Sadn.— Aitz. VWb. І 14; Дмитриев 520; Радлов І 63; SW І 15.

[**а́йно**] (частка) «так»; — очевидно, результат скорочення ствердного звороту типу **а іно́ так* «а тільки так», *а іно́ се́* (*це*) «а тільки се (це)» (пор. *іно́се* «гаразд; звичайно») з дальшим злиттям його решти *а іно́* в *айно́;* перенесення наголосу (*а́йно* зам. *айно́*) викликане затемненням походження слова, можливо,

також під впливом п. розм. ano «так», слц. áno «тс.» з наголосом на першому складі.— Дзендзелівський УЗЛП 15—16; Німчук Славіст. зб. 145—146.— Див. ще **а**[1], **інó, інóсе.**

а́йсберг; — р. бр. болг. *áйсберг*, п. iceberg, схв. *ajсберг*; — запозичення з німецької мови; нім. Éisberg «айсберг» походить від норв. дат. isbjerg (шв. isberg) «тс.», утвореного з іменників is «лід, крига», спорідненого з двн. дангл. īs, англ. ice, дісл. īss «тс.», та bjerg (berg) «гора», спорідненого з псл. *bergъ, укр. *бéрег*; буквально означає «льодова гора».— Шанский ЭСРЯ I 1, 55; Falk—Torp I 468, 77; Skeat 253; Kluge—Mitzka 66, 160.— Див. ще **бéрег.**

айсóр (застаріла назва представника невеликої семітичної народності, що живе дрібними групами переважно в Ірані й Туреччині, у межах СРСР, у тому числі й на Україні; інші назви: *ассірійці, арссірійці, сірійці, халдеї, сірохалдеї*); — р. бр. *айсóр*; — очевидно, результат видозміни (здійсненої в якійсь мові Кавказу, пор., напр., аз. *ajсорлар* «ассірійці») назви, запозиченої з новоассірійської (арамейської) мови; новоассір. (арам.) aturāj̯ (мн. aturāj̯i) «ассірієць (айсор)» пов'язане, очевидно, з ак. Aššur «Ассірія» (сучасні ассірійці користуються новоарамейською мовою, хоч можуть бути,— принаймні, частково,— нащадками ассірійців (аккадців), оскільки аккадське (ассіровавілонське) населення ще до нашої ери було асимільоване арамейцями й аккадська мова була витіснена арамейською).— Гранде Введение 35—36; Klein 117.

а́йстра (бот.) «Aster L.», [*áстер*] Ж, *áстра*, [*гáйстер, гáйстра, я́стер*] «тс.»; — р. *áстра, астер* (XVIII ст.), бр. болг. *áстра*, п. aster, jaster, рідк. astr, astra, ч. слц. astra, вл. asterka, нл. aster, слн. ástra «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Áster «айстра» походить від гр. ἀστήρ, -έρος «зірка», спорідненого з нім. Stern «зірка», англ. star, фр. étoile < лат. stēlla, дінд. ав. stār- «тс.»; квітку названо за формою, подібною до зірки.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 165—166; Фасмер I 94; Kluge—Mitzka 747; Frisk I 170—171; Boisacq 91.

акадéмія, *академíзм, академíк, академíст, академíчний*, ст. *академіа* (1627); — р. *акадéмия*, ст. *акадимия*, бр. *акадэ́мія*, п. akademia «академія; урочисті збори; (іст.) університет», ч. akademie «академія», слц. akadémia «тс.», вл. нл. akademija «академія, інститут», болг. *акадéмия* «академія», м. *академиja* «тс.; засідання, збори», схв. *акадѐмиja*, слн. akademíja «тс.»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. Acadēmīa «школа Платона; (пізніше) вища наукова установа» походить від гр. Ἀκαδήμεια, Ἀκαδημία первісно «школа Платона», утвореного від Ἀκάδημος «Академ» (власного імені міфічного героя, якому, за переказом, належала ділянка з садом, де заснував свою філософську школу Платон); укр. ст. *академіа* походить безпосередньо з грецької мови і відбиває новогрецьку вимову слова.— СІС 27—28; Москаленко УІЛ 25; Шанский ЭСРЯ I 1, 56—57; Фасмер I 65; Kopaliński 39; Дворецкий—Корольков 13; Дворецкий 59.

акажу́ (бот.) «лакове дерево, Anacardium occidentale», заст. *акáж* «тс.» Пі;— р. *акажу́*, п. akażu «плоди дерева Anacardium occidentale; гума з дерева Cedrela odorata», слц. akažu;— запозичено, очевидно, різними шляхами з французької мови; фр. acajou «червоне дерево, Semecarpus Anacardium» походить від порт. acaju, caju «тс.», запозиченого з мови гуарані (гуарані caju «тс.»). — СІС 28; Dauzat 5.

ака́фіст «хвалебний спів у церкві, виконуваний стоячи», [*акáфист, акáхвист, акáхтист, окáхтист*] «тс.», [*акáфистник*] «книга акафістів» Ж;— р. *акáфист*, бр. *акáфіст*, др. *акаѳистъ*, болг. *акáтист*, схв. *ака̀тист, ака̀тист;* — запозичення з грецької мови; гр. ἀκάθιστος (ὕμνος) «несідальний (спів)» утворене з заперечної частки ἀ- «не-» і основи дієслова καθίζω «саджу, сідаю», що складається з префікса κατα- (>καθ-) «вниз, низ-», спорідненого з хет. katta «вниз, при, з», можливо, також із кімр. ст. kant «(разом) з» і дієслова ἵζω (< <*σιζω) «сідаю», спорідненого з псл.

sěděti, укр. *сидíти*.—Тимч. 13; Шанский ЭСРЯ I 1, 57; Фасмер I 65; Преобр. I 14; Frisk I 445—446.— Див. ще **а-, сидíти.**

акáція (бот.), [*вакáція* Ме, *окáція*] «тс.»; — р. болг. *акáция*, бр. *акáцыя*, п. akacja, ч. akácie, akat, слц. akácia, вл. akacija, нл. agac, akacyja, схв. *акáција, а̀ка̄ција*, слн. akácija; — запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (нім. Akázie); лат. acacia «акація» походить від гр. ἀκακία «мімоза, жовта акація», яке пояснюється або як похідне від гр. ἀκή «колючка» (Преобр. I 4; Горяев 2; Младенов 4), або як похідне від гр. ἄκακος «невинний, незлобивий» (Фасмер I 65; Heyse FWb. 7); припускається також єгипетське (Holub—Lyer 72) чи взагалі іншомовне (Frisk I 50) походження грецької назви.— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Buffa Slavia 36/2, 173.

[**акáч**] (вигук, яким відганяють качок) Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вживаного для відгону качок вигуку *качá*, похідного від іменника *кáчка*.— Див. ще **а**[1], **кáчка.**

аквамари́н (мін.), *аквамари́нний, аквамари́новий;*— р. болг. *аквамари́н*, бр. *аквамары́н*, п. akwamaryn(a), ч. слц. слн. akvamarín, вл. akwamarin, схв. *аквама̀рӣн;* — запозичення з німецької мови; н. Aquamarín утворено на основі виразу лат. aqua marīna «морська вода»; лат. aqua «вода» споріднене з гот. aƕa «річка», двн. aha, нвн. Ache «тс.», р. *Окá*; лат. marīnus «морський» пов'язане з mare «море», спорідненим з псл. more, укр. *мóре*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Walde—Hofm. I 60, II 38—39.— Див. ще **мóре.**

акварéль, *акварéля* Ж, *акварелíст;* — р. *акварéль*, бр. *акварэ́ль*, п. akwarela, ч. akvarel, akvarela, слц. akvarel, вл. akwarel, болг. м. *акварéл*, схв. *аква̀рел*, слн. akvarél; — запозичено з французької мови у двох варіантах через російську і польську мови; фр. aquarelle «акварель» походить від іт. acquerelle, acquerello, пов'язаного з acqua «вода», яке походить від лат. aqua «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 58; Фасмер I 65; Dauzat 43; Walde—Hofm. I 60.—Див. ще **аквамари́н.**

аквáріум; — р. болг. м. *аквáриум*, бр. *аквáрыум*, п. akwarium, ч. akvarium, слц. akvárium, вл. akwarij, схв. *аква̏ријум*, слн. akvárij; — нове запозичення з латинської мови; лат. aquārium «водойма» є похідним від aqua «вода».— Шанский ЭСРЯ I 1, 59.— Див. ще **аквамари́н.**

[**акé**] (вигук, яким відганяють телят, худобу); — очевидно, результат скорочення вигуку *акéт* або *акéц* (див.).

[**акéз**] (вигук, яким відганяють овець) Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *а*[1] і вигуку *кез* (див.).

[**акéт**] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а*[1] і вигуку *кет* (див.).

[**акéц**] (вигук, яким відганяють телят), [*акéць*] (тс. Пі; вигук для відгону котів Мо); — складне утворення не зовсім ясного походження; може вважатись або результатом видозміни вигуку *акéт*, або самостійним утворенням з підсилювальної частки *а* і вигукової форми *-кец(ь)*, пов'язаної, можливо, з іменником *кúця*.— Пор. **а**[1], **акéт, кіт.**

акліматизáція, *акліматизáтор, акліматизувáти;* — р. *акклиматизáция*, бр. *акліматызáцыя*, п. aklimatyzacja, ч. aklimatizace, слц. aklimatizácia, вл. aklimatizacija, болг. *аклиматизáция*, м. схв. *аклиматизáција*, слн. aklimatizácija; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво російської; нім. Akklimatisatión пов'язане з дієсловом akklimatisíeren «акліматизувати», утвореним, можливо, за зразком фр. acclimater «тс.» на базі лат. ad- (>ac-) «при-, до-» і clĭma (-atis) «погода, клімат».— Шанский ЭСРЯ I 1, 59—60.— Див. ще **авантю́ра, клíмат.**

[**акóз**] (вигук, яким відганяють кіз) Дз, [*акúзь, акíзь*] МСБГ; — бр. [*акы́з*] «тс.»;— складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *коз*, пов'язаного з іменником *козá*.— Див. ще **а**[1], **козá.**

акомпанемéнт, *акомпаніáтор, акомпанувáти;* — р. *аккомпанемéнт*, бр. *акампанемéнт*, п. akompaniament, болг. *акомпанимéнт*, схв. *акомпањирати;* —

порівняно нові запозичення через посередництво російської та німецької мов (нім. akkompanieren «акомпанувати») з французької; фр. accompagnement, accompagnateur є похідними від accompagner «супроводити, акомпанувати», що в старофранцузькій мові виникло на базі сполучення прийменника à «при, до» (з лат. ad «тс.») та іменника compain «товариш», яке походить від нар.-лат. *companio «тс.; однокашник», утвореного з прийменника cum (>com-) «з, разом» та іменника pānis «хліб», пов'язаного з pāsco «пасу», спорідненим з псл. pasti, укр. *пáсти*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 60—61; Младенов 4; Dauzat 7, 191; Walde—Hofm. II 246—247, 260.— Див. ще **авантю́ра, компáнія, пáсти.**

акóрд[1] (муз.) «співзвучність»; — р. *аккóрд*, бр. болг. м. *акóрд*, п. ч. слц. вл. akord, слн. akórd, схв. *àкорд*; — недавнє запозичення з французької мови; фр. accord «згода, угода; співзвучність» походить від іт. accordo «тс.», пов'язаного з слат. accordium «угода, договір», утвореним з прийменника ad-(> ac-) «до, при» та іменника cor, cordis «серце», спорідненого з псл. *sьrdь, укр. *сéрце*; в іт. accordo значення «співзвучність» виникло внаслідок зближення з corda «струна»; допускається можливість (Dauzat 7) безпосереднього утворення фр. accorder (муз.) «настроювати», accord «співзвучність» від лат. chorda «струна».— СІС 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 61; Фасмер I 66; БЕР I 6; Младенов 4; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **авантю́ра, середá, сéрце.**

акóрд[2] «угода, договір», ст. *акордъ* «тс.» (XVIII ст.); — р. *аккóрд*; — запозичення з польської мови; п. akord «угода, договір; відрядна робота», як і ч. слц. вл. akord «відрядна робота», болг. м. *акóрд*; схв. *àкорд*, слн. akórd «тс.», походить від фр. accord «угода», яке зводиться до слат. accordium «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 61; Фасмер I 66; Kopaliński 41; БЕР I 6; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **акóрд**[1].

акордеóн, *акордеоні́ст;* — р. *аккордеóн*, бр. *акардэóн*, п. ч. вл. akordeon, слц. akordeón, болг. м. *акордеóн*, схв. *акордѐо̄н*, слн. akórdeon; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. accordéon, accordéoniste пов'язані з нім. Akkórdion, утвореним у 1829 р. від нім. Akkórd «акорд, співзвучність» (з фр. accord «тс.») винахідником цього музичного інструмента Даміаном.— Шанский ЭСРЯ I 1, 61—62; Dauzat 7; БЕР I 6.— Див. ще **акóрд**[1].

[**акóсь**] (вигук, яким відганяють коней) Дз, [*акóськи*] «тс.» Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *кось*.— Див. ще **а**[1], **кóся.**

[**акóт**] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк, Мо, [*акóтá* ЛЧерк, Мо, Ме, *акотý* Л, Па] «тс.»; — бр. [*акóта*], п. [a kota]; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *кот(а)*.— Див. ще **а**[1], **кіт.**— Пор. **акéт, акéц.**

акредити́в, *акредитувáти;* — р. *аккредити́в*, бр. *акрэдыты́ў*, п. akredytywa, ч. akreditiv, слц. akreditív, вл. akreditiw, болг. м. *акредити́в*, схв. *акредѝти̅в;* — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. accréditive «акредитив» з'явилося внаслідок субстантивації прикметника accréditive «вірча» (з поширеного в діловій мові словосполучення lettre accréditive «вірчий лист»), пов'язаного з лат. accreditīvus «вірчий», утвореним від дієслова accredo «довіряю, даю віру», що складається з префікса ad- (> ac-) «до-, при-» і дієслова credo «вірю».— СІС 29—30; Шанский ЭСРЯ I 1, 62; Kopaliński 41.— Див. ще **авантю́ра, креди́т.**

акрихі́н; — бр. *акрыхі́н*, слц. akrichín, болг. *акрихи́н;* — запозичення з російської мови; р. *акрихи́н* утворено радянськими вченими в 30-х рр., коли було синтезовано і введено в практику цей препарат; назва складається з елементів *акри-* (оскільки це речовина акридинового ряду) та *-хін* (від назви іншого схожого за дією препарату *хíна*); перший компонент тлумачиться також (Шанский ЭСРЯ I 1, 65) як утворення від основи гр. ἄκρος «найкращий» або лат. ācer, ācris «сильний, гострий», споріднених з псл. ostrъ, укр. *гóстрий*.— Див. ще **гóстрий, хíна.**

акробáт, *акробати́зм, акробáтика, акробати́чний;* — р. болг. м. *акробáт*,

бр. *акрабáт*, п. akrobata, ч. слц. вл. akrobat, схв. *акрòбат(а)*, слн. akrobát; — запозичення з французької мови; фр. acrobate, acrobatique, acrobatisme походять від гр. ἀκροβάτης «канатний танцюрист», пов'язаного з ἀκροβατέω «іду навшпиньках», що є складним словом, утвореним з прикметника ἄκρος «верхній» (споріднене з лат. ācer «гострий», псл. ostrъ, укр. *гóстрий*) і дієслова βαίνω «іду», спорідненого з лат. venio «тс.».— СІС 30; Шанский ЭСРЯ I 1, 65—66; Фасмер I 66; Горяев 2; БЕР I 7; Frisk I 59—60, 208—210; Boisacq 32—33, 112.— Див. ще **авантю́ра, гóстрий.**

аксіо́ма, *аксіоматúчний*, ст. *аксиома* (XVII ст.); — р. болг. *аксиóма*, бр. *аксíёма*, п. aksjomat, ч. axióm, axióma, слц. axióma, вл. aksiom, м. *аксиома*, *аксиом*, схв. *аксŷом*, слн. aksióm; — запозичення з грецької мови; гр. ἀξίωμα «аксіома» пов'язане з ἀξιόω «визнаю, стверджую щось як достовірне», що походить від прикметника ἄξιος «значний, вартий», пов'язуваного з дієсловом ἄγω «важу, жену», спорідненим з лат. ago «жену, веду».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 67; Фасмер I 66; Горяев 3; БЕР I 7; Frisk I 116; Boisacq 65.— Див. ще **а́ге́нт.**

акт[1] «вчинок; театральна дія», ст. *актъ* (XVII ст.); — р. бр. болг. м. *акт*, п. ч. слц. вл. akt, схв. *ȁкт*, слн. ákt; — запозичення з латинської мови; лат. actus «дія» походить від ago «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 66; Горяев 3; Kopaliński 42; Holub—Lyer 73; Младенов 4.— Див. ще **а́ге́нт.**— Пор. **акт**[2].

акт[2] «документ», ст. *акта* (мн.), *акты* «книги для запису документів» (XVI ст.); — р. бр. болг. *акт*, п. ч. слц. akt, вл. akta, схв. *ȁкт*, слн. ákt; — запозичено з латинської мови через посередництво польської; лат. actum «розпорядження, протокол» утворено від ago «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 66; Kopaliński 42; Holub—Lyer 73; Младенов 4.— Див. ще **а́ге́нт.**— Пор. **акт**[1].

акти́в, *активізáція*, *активíст*, *активізувáти*; — бр. *акты́ў*, п. aktyw, ч. aktiv, слц. aktív, вл. aktiw, болг. м. *актúв*, схв. *àктӣв*, слн. aktíva; — недавнє запозичення з російської мови; р. *актúв* походить від фр. actif «діяльний», пов'язаного з лат. actīvus «тс.», утвореним від ago «дію».— СІС 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 68—69; Младенов 4.— Див. ще **а́ге́нт, акт**[1].

акти́ній; — р. *актúний*, бр. *акты́ній*, п. aktyn, ч. aktinium, слц. aktínium, схв. *актинијум*, слн. aktínij; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Aktínium, англ. фр. actinium утворено наприкінці XIX ст. від гр. ἀκτίς, -ῖνος «промінь» (актиній є радіоактивним), спорідненого з дінд. aktú- «випромінювання; ніч», а також, можливо, з гот. ūhtwō «світанок» та лит. ankstì «рано».— СІС 32; Фигуровский 52, 150; Klein 20; Frisk I 61; Boisacq 39—40; Feist 515.

акти́нія «морська тварина (класу коралових поліпів)»;— р. болг. *актúния*, бр. *акты́нія*, п. aktynia, слц. aktínia, схв. *актиниjе*, слн. aktínija; — запозичення з російської мови, до якої потрапило на початку XIX ст. з інших європейських мов, де з'явилося як латинський біологічний термін; лат. actinia утворено від actinius «променистий», що походить від гр. ἀκτίς, -ῖνος «промінь» (щупальця актинії розташовані навколо рота у вигляді променів).— СІС 32; Шанский ЭСРЯ I 1, 69.— Див. ще **акти́ній.**

актóр, *актóрство*, *актóрствувати*, *акторувáти*, ст. *акторъ* (XVII ст.); — р. *актёр*, бр. *акцёр*, п. aktor, ч. (заст.) слц. aktér, болг. *актьóр*, м. *актéр*, схв. *àктēр*, слн. aktêr; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво польської; лат. actor «виконавець, актор» пов'язане з ago «дію»; український наголос, відмінний від латинського та польського, встановився, очевидно, під впливом рос. *актёр* з фр. acteur.— Richhardt 29; Шанский ЭСРЯ I 1, 68; Фасмер I 67; Горяев 3; БЕР I 7; Младенов 4.— Див. ще **а́ге́нт.**

актри́са; — бр. *актры́са*, болг. *актрúса*, схв. *актриса;* — недавнє запозичення з російської мови; р. *актрúса* походить від фр. actrice, що є кореляти-

вом жін. р. до acteur «актор».— Шанский ЭСРЯ I 1, 69; Фасмер I 67; Младенов 4.— Див. ще **актóр, áгéнт.**

актуа́льний, *актуалізувáти*, ст. *актуалный* «чинний, фактичний» (XVIII ст.); — р. *актуáльный*, бр. *актуáльны*, п. вл. aktualny, ч. aktuální, aktuelní, слц. aktuálny, болг. *актуáлен*, м. *актуéлен*, схв. *ȁктуāлан*, *ȁктуēлан*, слн. aktuálen; — через польську мову запозичено з латинської; лат. actuālis «діяльний» є похідним від actus «акт, дія», пов'язаного з ago «дію»; сучасне значення «важливий на цей час» з'явилося у французькій мові в XVIII ст.— СІС 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 70; Kopaliński 42; БЕР I 7.— Див. ще **áгéнт, акт**[1].

акýла, *акýлячий;* — бр. болг. *акýла*, схв. *а̀кула;*— запозичення з російської мови; р. *акýла*, давніші форми *áккуле* (Словарь АР 1789, I 18), *аккула* (Словарь АН 1847, I 5), з'явилося у XVIII ст., очевидно, із скандінавських мов, можливо, через посередництво саамської, пор. дісл. hákarl «акула», норв. håkall «тс.», що походять від дісл. hár «тс.» та karl «людина, чоловік», саам. akkli «акула», akkala, akkola, akkale «тс.»; зв'язок із слат. aquilla «порода риб» (Matzenauer 95) заперечується.— Герд ЭИРЯ VII 63—69; Шанский ЭСРЯ I 1, 70; Фасмер—Трубачев I 67; Булаховский РЯШ 1956/4, 15; Преобр. I 4; Младенов 4; БЕР I 7; Sadn. — Aitz. VWb. I 16; Jacobsson Sl. Wortst. 82—86; Vries AEW 203; Itkonen Mélanges Mikkola 49.

[**акýлька**] (бот.) «шоломниця, Scutellaria hastifolia L.»; — р. [*акулúнка*] «коров'як, Verbascum lychnitis L.»; — назви рослин здаються пов'язаними з російською формою жіночого імені *Акýлька* (від *Акулúна*); мотивація такого найменування неясна; можливо, йдеться про пізнішу видозміну якоїсь давнішої деетимологізованої назви.— Див. ще **Килúна.**

акумуля́тор, *акумуля́ція*, *акумуля́тúвний*, *акумулювáти;* — р. *аккумуля́тор*, бр. *акумуля́тар*, п. вл. akumulator, ч. слц. слн. akumulátor, болг. м. *акумулáтор*, схв. *акумỳлāтор;* — запозичено з німецької мови через посередництво російської; нім. Akkumulátor утворено за зразком фр. accumulateur «акумулятор», яке походить від слат. accumulātor «збирач», пов'язаного з дієсловом accumulāre «збирати докупи», що складається з префікса ad- (>ac-) «до-» і дієслова cumulāre «складати, збирати докупи», пов'язаного з іменником cumulus «купа», спорідненим з гр. κῦμα «хвиля».— СІС 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 63; Kopaliński 43; Dauzat 8; БЕР I 7; Walde—Hofm. I 306.— Див. ще **авантю́ра.**

[**акýр**] (вигук, яким відганяють індиків) Мо, [*акýра*] «тс.» Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *кур*, вживаного для підкликання індиків; пор. [*курá*] (вигук для відгону індиків).— Див. ще **а**[1], **кýр.**

акура́тний, *акуратúст*, *акурáт*, [*акурáтнісько*]; — р. *аккурáтный*, бр. *акурáтны*, п. вл. akuratny, ч. akurátní, слц. akurátny, болг. м. *акурáтен*, схв. *ȁкурāтан*, *акýратан*, слн. akuráten; — запозичення з польської мови; п. akuratny походить від лат. accūrātus «ретельний, точний», утвореного від accūrāre «точно виконувати; піклуватися», що складається з префікса ad- (>ac-) «до-, при-» і етимологічно неясного дієслова cūrāre «старатися, дбати, піклуватися», пов'язаного з іменником cūra «піклування».— СІС 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 63—64; Фасмер I 66; Преобр. I 4; Горяев 2; Machek ESJČ 34; Младенов 4; Klein 12—13; Walde—Hofm. I 314.— Див. ще **авантю́ра, курувáти.**

акýстика, *акýстик*, *акустúчний;*— р. болг. м. *акýстика*, бр. *акýстыка*, п. akustyka, ч. слц. вл. akustika, схв. *акỳстика*, слн. akústika; — запозичено з грецької мови через посередництво російської і далі, можливо, латинської; гр. ἀκουστική є субстантивованою формою жін. р. прикметника ἀκουστικός «слуховий; слухняний», пов'язаного з дієсловом ἀκούω «слухаю, чую», що пояснюється або як споріднене з гот. hausjan «слухати», або як складне слово, утворене з основи ἀκ, що виступає в ἄκαινα «стрекало»,

і основи іменника οὖς «вухо».— Шанский ЭСРЯ I 1, 70; Фасмер I 67; Горяев 438; Frisk I 57—58; Boisacq 37—38.

[**аку́ть**] (вигук, яким відганяють телят, корів) МСБГ; — складне утворення з частки *а*¹ і вигуку [*куть*] (див.).

[**аку́ш**] (вигук, яким відганяють коней, лошат); — складне утворення з частки *а*¹ і вигуку *куш* (див.).

акуше́р, *акуше́рка, акуше́рство,* [*куша́рка*] Ме;— р. болг. м. *акуше́р,* бр. *акушэ́р,* п. akuszer, ч. слц. akušér, схв. *аку̀шēр,* слн. akušêr; — запозичення з французької мови; фр. accoucheur є похідним від accoucher «народжувати», утвореного з префікса à «до-, при-», що походить від лат. ad «тс.», і дієслова coucher «лежати, ложити». — СІС 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 71; Фасмер I 67; Holub—Lyer 73; БЕР I 7; Младенов 4; Dauzat 7, 211.—Див. ще **авантю́ра, куш**², **куше́тка.**

акце́нт, *акцентуа́ція, акцентува́ти;* — р. болг. м. *акце́нт,* бр. *акцэ́нт,* п. ч. слц. вл. akcent, схв. *а̀кцен(а)т,* слн. akcènt; — запозичення з французької мови; фр. accent «наголос» пов'язане з лат. accentus «тс.», утвореним з префікса ad- (>ac-) «до-, при-» і іменникової основи cantus «спів, звуки», похідної від дієслова canere «співати, звучати»; лат. accentus є калькою гр. προσῳδία «наголос», утвореного з префікса προσ- «до-, при-» і основи ᾄδω (ἀείδω) «співаю».— СІС 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 71; Kopaliński 39—40; БЕР I 7; Dauzat 6.—Див. ще **авантю́ра, канта́та.**

акціоне́р; — р. болг. м. *акционе́р,* бр. *акцыяне́р,* п. akcjonariusz, ч. akcionář, слц. слн. akcionár, вл. akcionar, схв. *акциòнāр;* — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. actionnaire «акціонер» утворено від action «дія, акція», що зводиться до лат. actio, -ōnis «дія», пов'язаного з дієсловом ago «дію»; значення фінансового терміна фр. action набуло завдяки зближенню з словом actif «актив, готівка»; сумнівне припущення (Фасмер I 67) про можливість запозичення слова російською мовою з німецької.— СІС 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 72; Dauzat 10; Bloch I 9.— Див. ще **а́кція**¹.— Пор. **а́кція**².

а́кція¹ «дія», ст. *акція* (XVI ст.); — р. болг. *а́кция,* бр. *а́кцыя,* п. akcja, ч. akce, слц. akcia, вл. akcija, м. *акциjа,* схв. *а̀кциjа,* слн. ákcija; — запозичено з латинської мови, очевидно, через посередництво польської; лат. actio, -ōnis є суфіксальним утворенням від дієслова ago «дію».— СІС 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 72; Фасмер I 67; Kopaliński 40; БЕР I 7.— Див. ще **а́ге́нт.**— Пор. **а́кція**².

а́кція² «цінний папір»; — р. болг. *а́кция,* бр. *а́кцыя,* п. akcja, ч. akcie, слц. akcia, вл. akcija, м. *акциjа,* схв. *а̀кциjа,* слн. ákcija; — запозичено з голландської або німецької мови через посередництво російської й польської; нім. Aktie «акція (цінний папір)» походить від гол. actie «тс.», яке в цьому значенні утворилося від лат. actio, -ōnis як юридичного терміна із значенням «скарга, претензія скаржника, право на участь», що розвинулося з основного значення «дія».— Шанский ЭСРЯ I 1, 72; Фасмер I 67; Горяев 3; БЕР I 7; Kluge—Mitzka 11.— Див. ще **а́ге́нт, а́кція**¹.

[**алажа́**] «шовкова смугаста тканина» Я, [*галаджо́вий*] «зроблений з певної тканини», ст. *алажа* (XVIII ст.); — р. *алача́, аладжа́,* п. haładżyja «товста шовкова тканина», болг. *аладжа́,* м. ст. *алаца,* схв. *а̀лаца,* alàdža «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. кирг. *алача* «строката, смугаста тканина», тур. alaca «строкатий; строката тканина», аз. *алача* «тс.» є суфіксальними утвореннями від загальнотюркського ala «строкатий, рябий, смугастий, з великими плямами».— Фасмер I 68; Mikl. TEl I 245; Nachtr. I 3; Lokotsch 4; Korsch AfSlPh 8, 647; Младенов 4; Škaljić 81; Радлов I 351, 361—363.— Див. ще **ава́ч.**

а́лгебра, *алгебраї́ст, алгебраї́чний, алгебри́чний;* — р. бр. болг. м. *а́лгебра,* п. algebra, algiebra, ч. слц. вл. algebra, схв. *а̀лгебра,* слн. algébra; — запозичено з латинської мови через посередництво польської і, можливо, німецької (нім. Algebra); слат. algebra є переоформленням ар. al-ğabr «відновлення (розріз-

нених частин)», пов'язаного з дієсловом ğabara «вправляє (вивих); відновлює, приводить у нормальний стан»; слово al-ğabr (al — артикль) у теперішньому значенні поширилося з заголовка підручника алгебри «Al-ğabr wa'l-muqābala» (букв.: «Відновлення і протиставлення») арабського математика Мухаммеда ібн-Муси Алхварізмі (IX ст.).— СІС 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 73; Фасмер I 70; Горяев 3; Kopaliński 48; БЕР I 9; Младенов 4; Dauzat 24; Lokotsch 50.

а́ле́[1] (сполучник) Г, Ж, ст. *але* (XIV ст.); — р. [*але́*], бр. *але́*, п. ч. слц. вл. нл. ale, болг. [*але*], схв. [ale]; — результат злиття сполучника *а* та обмежувальної частки *ле*, тепер збереженої лише в діалектах; зіставлення з гр. ἀλλά «але» (Machek ESJČ 35) необгрунтоване.— Sławski I 24; Holub—Lyer 74; ЭССЯ 1, 37; Sł. prasł. I 154; Sadn.—Aitz. VWb. I 2; Bern. I 22.— Див. ще **а**[1], **ле.**— Пор. **але́**[2], **аль.**

але́[2] (питальна і ствердна частка; вигук), ст. *але* (XVII ст.); — р. болг. [*але́*], бр. *але́*, п. ч. слц. вл. нл. ale, схв. [äle]; — результат злиття частки (або вигуку) *а* та частки *ле*, що тепер виступає лише в діалектах.— Sławski I 24; Machek ESJČ 35; Sł. prasł. I 154; Bern. I 22.— Див. ще **а**[1], **ле.**— Пор. **а́ле́**[1].

алеба́рда, заст. *галяба́рда*, ст. *алябарта* (1596), *галяба́рда* (1627); — р. бр. болг. *алеба́рда*, п. alabarda, halabarda, alabart, halabarta, ч. halapartna, halabarda, слц. halapartňa, вл. halborta, схв. *халебарда*, слн. helebárda; — запозичено через російську та польську мови з французької; фр. hallebarde через посередництво італійської мови запозичено з середньоверхньонімецької; свн. helmbarte «алебарда» складається з іменників helm «рукоятка, топорище», спорідненого з лит. kálpa «поперечна перекладина в санях», kìlpa «стремено», прус. kalpus «подушка у возі», і barte «сокира», пов'язаного з bart «борода» (через значення «борідка сокири, лезо»), якому відповідає псл. *borda, укр. *борода́*.— СІС 35; Шелудько 20; Шанский ЭСРЯ I 1, 74; Фасмер I 70; Sławski I 394—395; Machek ESJČ 157; Dauzat 383; Kluge—Mitzka 303.— Див. ще **борода́.**

алеба́стр, [*лаба́йстер, леба́йстер, либа́стер* Пі, *люба́йстер, шалаба́стер*], ст. *алавастръ* (XVI ст.), *галябастеръ* (XVII ст.), *алябастръ* (XVIII ст.); — р. *алеба́стр*, [*люба́стра*], бр. *алеба́стр*, др. *алавастръ*, п. слц. вл. alabaster, п. ст. ч. alabastr, болг. *алаба́стър*, схв. *алаба̀стер*, слн. alabáster, стсл. **алавастръ**;— запозичення з російської мови, до якої ввійшло, очевидно, з німецької; нім. Alabáster «алебастр» зводиться до лат. alabastrum «посудина для мазі з алебастру», що є запозиченням з грецької мови; гр. ἀλάβαστρος (пізніше ἀλάβαστρον) «тс.» засвоєно з коптської мови, в якій 'a-la-baste означало «посудина богині Ебасте»; виводиться також (Преобр. I 5; Holub—Lyer 74; Holub—Kop. 59) від назви міста і гори в Єгипті; ст. *алавастръ* запозичено через старослов'янську мову безпосередньо з грецької.— СІС 35; Шанский ЭСРЯ I 1, 74; Фасмер I 12; Горяев 3; Mikl. EW 2; Младенов 4; Frisk I 62.

алего́рія, *алегори́зм, алегори́чний*, ст. *аллигорія* (XVII ст.); — р. *аллего́рия*, бр. *алего́рыя*, п. alegoria, ч. alegorie, слц. alegória, вл. alegorija, болг. *алего́рия*, м. *алего́рија*, схв. *алегòрија*, слн. alegoríja; — запозичення з грецької мови; гр. ἀλληγορία є складним словом, перша частина якого пов'язана з ἄλλος «інший», спорідненим з лат. alius, гот. aljis, вірм. ayl «тс.», а друга — з ἀγορεύω «говорю», похідним від іменника ἀγορά «збори, місце зборів, площа», пов'язаного з етимологічно неясним дієсловом ἀγείρω «збираю».— СІС 35; Шанский ЭСРЯ I 1, 77; Горяев 3; Kopaliński 46—47; Младенов 4; Frisk I 8—9, 13—14, 76—77.

[**алеу́та**] «лютня» Пі; — запозичення з румунської мови; рум. alăútă, lăútă «тс.» виводиться з тур. lâvta «тс.», яке походить з ар. al-'ūd «тс., цитра, дерев'яний інструмент», що складається з артикля al і іменника 'ūd «дерево».— DLRM 450; Kluge—Mitzka 427.— Пор. **лютня.**

але́я; — р. *аллея*, бр. болг. *але́я*, п. aleja, alea, ч. alej, слц. aleja, вл. aleja, alej, м. схв. *але́ја*, слн. aléja; — запозичено з французької мови через посередництво російської або польської; фр. allée «прохід» є субстантивованим дієприкметником від дієслова aller «іти», похідного від нар.-лат. *alare «йти», яке вважається спорідненим з кельт. el «ходить».— СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 78; Фасмер I 71; Горяев 3; Machek ESJČ 35; БЕР I 9; Младенов 5; Holub—Kop. 60; Dauzat 25.

[**али́рник**] «нероба, ледар, шахрай»; — р. [*алырник*, *алырщик*, *алыр(а)*, *алырить*]; — оформлене слов'янським суфіксом запозичення з тюркських мов; пор. тур. alır «візьме, відніме», кипч. *алгыр* «спритний, хижий», уйг. al «хитрощі, обман», які зводяться до спільнотюркського кореня *ал-* «брати»; менш імовірне з огляду на поширеність слова у східних російських говорах припущення (Matzenauer LF 7, 2) про зв'язок з англ. allure «спокуса», allurer «спокусник».— Фасмер I 73—74; Преобр. I 6; Радлов I 341, 349, 394; Будагов I 86; Севортян 127—129.

алича́ «сорт слив, Prunus divaricata Ldb.»;— р. бр. *алыча́*;— запозичення з азербайджанської мови; аз. aluča «алича, дрібна слива» походить від перс. aluče «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 83; Фасмер I 74; Преобр. I 6; Радлов I 388; Будагов I 88.

аліл́уя «хвала богу» (вигук у кінці молитви), *алілу́йщик*, *алілу́йщина*, [*алилу́йко*] (глузл.) «піп», [*алилу́йкати*]; — р. *аллилу́йя*, бр. *алілу́йшчык*, др. *аллилуиа*, п. alleluja, halleluja, ч. aleluja, haleluja(h), слц. нл. aleluja, вл. haleluja, болг. *алилу́я*, *алелу́я*, схв. *алелу́ја*, слн. alelúja, стсл. **аллилоуга**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ἀλληλούια «тс.» походить від гебр. hallelū jāh «хваліть Ієгову».— СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 78; Фасмер I 71; Преобр. I 5; Горяев 3; Kopaliński 50; Machek ESJČ 35; БЕР I 9; Sadn.—Aitz. VWb. I 17; Bern. I 27; Mikl. EW 2; Klein 52, 697; Skeat 14; Lokotsch 62.

аліме́нти, *аліме́нтник*;— р. *алиме́нты*, бр. *аліме́нты*, п. alimenta (мн.), ч. слц. вл. alimenty, болг. *алиме́нт*, схв. *алимента*, слн. alimênti;— запозичено з французької мови через російську; фр. aliment «їжа» (у мн. «утримання, аліменти») походить від лат. alimentum «їжа, утримання», пов'язаного з alo «годую, утримую», спорідненим з гот. дангл. alan «рости», дірл. alim, дісл. ala «тс.».— СІС 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 75; Dauzat 25; Walde—Hofm. I 31.

[**алки́р**] «бокова кімната, відділена від світлиці перегородкою», [*алькі́р* Ж, *а́лькеж* Я, *анке́р*, *анки́р*, *антір* МСБГ, *валькі́р*, *ванки́р* Ж, *ванькі́р*, *вантір* МСБГ, *ванькір*, *янкір*], ст. *алкѣръ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. alkierz, як і слц. alkier, arkýr, походить від ч. ст. alkéř, засвоєного з давньоверхньонімецької мови; двн. arkēre походить від фр. ст. arquiere «амбразура», яке через слат. *arcuarium, arcora зводиться до лат. arcus «арка».— Шелудько 120; Richhardt 29; Brückner 3; Machek ESJČ 38; Sadn. — Aitz. VWb. I 28; Kluge—Mitzka 172; Walde—Hofm. I 64.— Див. ще **а́рка**.— Пор. **е́ркер**.

алкого́ль, *алкого́лік*, *алкогілі́чка*, *алкоголі́зм*, *алкоголі́чний*;— р. *алкого́ль*, бр. *алкаго́ль*, п. ч. слц. вл. alkohol, болг. *алкохо́л*, м. *алкохол*, схв. *а̏лкохол*, слн. alkohól; — запозичено з арабської мови через посередництво західноєвропейських (пор. н. Álkohol, гол. alkohol, англ. ісп. alcohol); ар. al-kuḥl «дуже дрібний порошок, сурма» (з ассірійської мови) у цьому ж значенні вживалося і європейськими алхіміками та фармакологами; з кінця XVI ст. воно набуло значення «винний спирт».— СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 76; Фасмер I 71; БЕР I 9; Младенов 5; Brückner 3; Holub—Kop. 60; Holub—Lyer 75; Kluge—Mitzka 13; Klein 46.

А́лла; — р. *А́лла*, бр. *А́ла*; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з гр. ἄλλος, -η «чужий, інший»; в російській мові могло асоціюватися з прикметником *а́лый* «червоний». — Суперанская 85.— Див. ще **алего́рія**.

алло́ «ей; слухаю (по телефону)», *альо́*, *галло́*, *гальо́*; — р. *алло́*, бр. *ало́*,

п. вл. halo, ч. слц. haló, болг. *хáло, áлó*, м. *ало*, схв. *xȁлō, àлō*, слн. haló, àlo; — недавнє запозичення з французької мови; фр. allô, вперше вжите в кінці XIX ст., штучно утворене з вигуку allons «ну»; можливо, укр. *галло́, гальо́*, як і п. halo, ч. haló, схв. *xȁлō*, з'явилися внаслідок контамінації з англ. hallo «галло, здрастуй» або цілком зводяться до нього.— Шанский ЭСРЯ I 1, 79; Holub—Lyer 186; Dauzat 26; Bloch I 22.

алма́з, ст. *алмаз* (1627); — р. бр. *алма́з*, слц. almazia, «дорога річ», болг. *елма́з, алма́з*, схв. *àлмāз;* — запозичення з тюркських мов; тур. elmas, тат. *алмас* є запозиченням з арабської мови, в якій almas «алмаз», elmas «тс.», осмислюване тепер як сполучення з артикля al і іменника mas, походить від етимологічно не зовсім ясного гр. ἀδάμας «діамант», можливо, пов'язаного з ἀδάμᾱς «незламний», утвореного з частки ἀ- «не-» і основи дієслова δαμάζω «приборкую, знищую», спорідненого з дірл. damnain «скручений, зв'язаний», лат. domitor «приборкувач», дінд. damitár «тс.».— СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 80; Фасмер I 71; Преобр. I 5; Жураўскі Веснік БДУ 1969/3, 71; Machek ESJČS 17; Frisk I 346.— Див. ще **а-**.

[**ало́**] «ану» Ж; — паралельне до *ану́, але́* складне утворення з частки *а* і однієї з форм давньої займенникової основи l-, тієї самої, що і в *ле, лем, але.*—Див. ще **а**[1], **ле**.— Пор. **а́ле́**[1], **але́**[2], **ану́**.

ало́е (бот.) «Aloe», [*ало́й*] Ж, ст. *алоесъ, алоизъ* (XVIII ст.); — р. *ало́э*, заст. *ало́й*, бр. *альяс*, п. aloes, alona, ч. aloe, слц. aloa, вл. нл. alowej, болг. *ало́е*, схв. *áлоj, áлоjа*, слн. alója, áloa, стсл. **алъгоүи**; — запозичено з грецької мови через посередництво польської (старі форми), пізніше — німецької (нім. Aloe) і латинської (лат. aloē); гр. ἀλόη загальноприйнятої етимології не має; можливо, походить від гебр. 'ahālīm «дерево алое», запозиченого з давньоіндійських діалектів, де були відомі форми agaru «дерево алое» і haloha «тс.».— СІС 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 80; Brückner 4; Sadn.— Aitz. VWb. I 17—18; Нерознак 40; Frisk I 77; Gesenius 17.

[**ало́мий**] (бот.) «лимон, Citrus medica» Пі, Mak;— очевидно, через посередництво інших мов запозичено з арабської; ар. (al) laimūn «різновид лимона» пов'язане з līmūn «лимон».— Див. ще **лимо́н.**

алте́я (бот.) «рожа, Althaea L.», [*алте́й, альте́й*] «тс.» Пі; — р. *алте́й, алте́я*, слц. altea, болг. *алте́я;* — назва, засвоєна з латинської наукової номенклатури; лат. althaea походить від гр. ἀλθαία «вид мальви», пов'язаного з ἀλθαίνω «лікую, зміцнюю», ἄλθομαι «заліковуюсь, заживаю», очевидно, спорідненими з лат. alo «годую, вирощую».— СІС 38; ССРЛЯ I 100; Горяев 3; Klein 57; Walde—Hofm. I 31—32; Frisk I 72.— Див. ще **аліме́нти.**

алти́н (стара розмінна монета), ст. *алтинъ* (XVII ст.) «тс.»; — р. бр. *алты́н*, др. *алтынъ*, п. ałtyn, болг. *алтъ́н* «золота монета», м. *алтан*, схв. *àлтāн* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; виводиться від не зовсім ясного тюрк. alty «шість» (Шипова 30—31; Богородицкий ОКРГ 352) або від тюрк. altyn «золото; золота монета» з дтюрк. altun «золото», утвореного з al «червоний» і tun (<ton) «мідь» (Шанский ЭСРЯ I 1, 81; Фасмер I 72—73; Sadn.—Aitz. VWb. I 18; Севортян 142—143).

[**алти́ця**] «ластка, вставка під пахвою у сорочці», [*алти́ца*] «тс.» МСБГ, [*алти́чка*] «тс. (зменш.); оздоба з ниток по краях килима» МСБГ; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. altiță «вишивані наплічники на сорочці, вставка» походить з південнослов'янських мов; пор. болг. [*алтица* (*латица, латвица*)] «латка», м. *алтица*, схв. *лàтица* «ластовиця в одязі», що є зменшувальними формами від *лáта*.— Scheludko 125; Vrabie Romanoslavica 14, 128; DLRM 22; Младенов 5; Skok II 274; Cihac II 2.— Див. ще **ла́стовиця, ла́та.**

[**алу́н**] «галун» Ж, [*алу́нка*] «глинозем, окис алюмінію» Ж, [*алуня́к*] «галуновий камінь» Ж;— бр. [*алю́н*] «галун»; — запозичення з польської мови; п. ałun, як і ч. alún, можливо, через

посередництво свн. alūn «тс.» запозичено з латинської мови; лат. alūmen «тс.» споріднене з гр. ἀλύδοιμος «вартий співчуття», дієсл. ǫl «пиво».— Brückner 4; Machek ESJČ 35—36; Walde—Hofm. I 34.— Пор. **галу́н**[1].

алфаві́т, ст. *алфавитъ* (XVII ст.);— р. *алфави́т*, бр. *алфаві́т*, болг. *алфави́т;* — запозичення з грецької мови; віз.-гр. ἀλφάβητος з пізньогрецькою вимовою -βη- як -υῑ- утворено з назв двох перших літер грецької азбуки ἄλφα «альфа» і βῆτα «бета».— СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 81; Фасмер I 73; Преобр. I 5.— Див. ще **а́льфа.**— Пор. **альфабе́т.**

алхі́мія, *алхі́мік*, *алхімі́чний*, ст. *алхимицкый* (1631); — р. бр. болг. *алхи́мия*, п. alchemia, ч. alchymie, слц. alchýmia, вл. alchimija, м. *алхемија*, схв. *алхѐмија*, *алхѝмија*, *алкѐмија*, *алкѝмија*, слн. alkimíja; — запозичено через посередництво російської мови, очевидно, з німецької; нім. Alchimíe походить від слат. alchimia, що відбиває ар. al-kīmiyā' «хімія», в якому al є артиклем, а kīmiyā' походить від гр. χημία «чорна магія», пов'язаного з власною назвою Χημία «Єгипет», яка зводиться до єг. khem (khame) «чорний».— СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 82; Фасмер I 73; Kluge—Mitzka 117; Bloch I 19; Klein 45—46.— Див. ще **хі́мія.**

[**алю́**] (вигук, яким відганяють свиней Г; для підкликання телят ВеБ), [*алю́ськи*] (вигук для підкликання телят) ВеБ, [*алю́шки*] «тс.» Ж; — п. [alu, alusie] (вигук для підкликання свиней); — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *лю*, можливо, вживаного в минулому для підкликання худоби.— Див. ще **а**[1], **лю.**— Пор. **аля́.**

алюмі́ній; — р. *алюми́ний*, бр. *алюмі́ній*, п. ч. aluminium, слц. alumínium, вл. aluminij, aluminium, болг. *алуми́ний*, м. *алуминиум*, схв. *алу̀мӣнӣј*, *алу̀мӣнијум*, слн. alumínij; — запозичено різними шляхами з французької мови; фр. aluminium утворилося (як раніше і в англійській мові) з лат. alūmen «галун».— СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 88; Dauzat 28.— Див. ще **алу́н галу́н**[1].

алю́р «хода коня»; — р. *аллю́р*, бр. болг. *алю́р*, ч. allura, alura, схв. *а̀лӣр;* — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. allure «хода, хід; темп» є похідним від aller «іти».— СІС 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 79—80; Dauzat 26; Bloch I 22.— Див. ще **але́я.**

[**алю́рний**] «акуратний, чепурний»; — очевидно, пов'язане з р. заст. *аллю́ра* «манера», яке походить від фр. allure «хода, виправка, манера, вигляд».— Шанский ЭСРЯ I 1, 80.— Див. ще **алю́р, але́я.**

[**аля́**] (вигук, яким відганяють свиней); — р. [*аля́*] (тс.; вигук для підкликання овець, свиней); — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *ля*, що вживався в минулому, очевидно, для підкликання свиней.— Див. ще **а**[1], **ля.**— Пор. **алю́.**

[**аляля́с**] (бот.) «бузок» Л, [*лилія́с*] «тс.?», [*ялела́с*] «тс». (усн.); — очевидно, результат видозміни у вимові місцевих поміщиків французького слова le lilas «бузок», можливо, зближеного з білоруською формою *алья́с* «алое»; у французьку мову слово lilas (le — артикль) проникло, мабуть, з іспанської; ісп. lila, lilac «бузок» походить від ар. līlāk «тс.», яке зводиться до перс. līlag «рослина індиго».— Краўчук Веснік БДУ 1970/3, 63—64; Фасмер II 497; Преобр. I 454; Dauzat 437; Kluge—Mitzka 441; Skeat 295.— Пор. **ліліяк.**

аля́рм (заст.) «тривога», [*аля́р*] «крик, шум», *альо́р* «тс.» Пі, *алярмі́ст* «схильний до паніки», *алярмува́ти* «піднімати тривогу»; — р. заст. м. *ала́рм*, п. ч. слц. вл. alarm, болг. *ала́рма*, схв. *а̀ларм*, слн. alárm; — запозичено з французької або німецької мови через посередництво польської; нім. Alárm «тривога», фр. alarme «тс.» походять від іт. all'arme «до зброї».— Sł. wyr. obcych 18; Dauzat 22—23; Bloch I 42; Kluge—Mitzka 12.— Див. ще **а́рмія.**

[**аль**] (сполучник) «але» Ж; — очевидно, результат скорочення давньоруського сполучника *али* «тс.; або» (пор.

р. [*а́ли*] «чи, хіба», *аль* «тс.», бр. [*алі*] «але»), який, разом з п. ст. ali «але; поки», болг. *али́* «хіба; або; але», м. *али* «або», схв. *ȁли* «але; або; хіба», слн. àli «або; але» зводиться до псл. ali «але; або», утвореного з сполучника *a* і частки *li*.— ЭССЯ 1, 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 75; Sadn.— Aitz. VWb. I 3.— Див. ще **а**[1], **ли**.— Пор. **але́**[1].

альбатро́с; — р. бр. *альбатро́с*, п. ч. слц. вл. albatros, болг. *албатро́с*, схв. *ȁлбатрос*, слн. álbatros; — запозичення з французької мови; фр. albatros походить від англ. albatross, яке в давнішій формі algatross було запозичене з португальської мови; порт. alcatroz «баклан, альбатрос» (ісп. alcatroz «пелікан»), очевидно, пов'язане з порт. alcadroz «черпак, ківш» (ісп. arcaduz < alcaduz «черпак на водяному колесі»), яке походить від ар. al-qādūs «черпак, ківш».— Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 1, 83; Holub—Lyer 74; Dauzat 23; Klein 44; Kluge—Mitzka 12; Lokotsch 78—79.

[**альбі́я**] «корито для свиней» ВеЛ, [*альбі́йка* Ж, *вальбі́я* ВеЗа] «тс.», [*вальбі́йка*] «собача миска» Ж, [*лайбі́я*] «тс.» Ж; — п. [halbia] «коритце для собак», ч. [hal'bija] «коритце для свиней»; — запозичено в гуцульський діалект з румунської мови; рум. álbie «корито, русло», очевидно, засвоєне з італійських діалектів, у яких albi «корито» походить від лат. alveus «корито, кадка, ванна; русло ріки», спорідненого з лит. aulȳs «вулик», псл. ulica, укр. *ву́лик*, *ву́лиця*.— Кравчук ВЯ 1968/4, 121; Scheludko 125; Cânjală 295—296; Vrabie Romanoslavica 14, 128; Puşcariu 6; Walde—Hofm. I 34.— Див. ще **ву́лик**.— Пор. **ва́лоб**.

[**а́льбо́**] «або» Г, ВеБ, [*а́лбо*] «тс.» Ко; — р. [*а́льбо*], бр. *альбо́*, п. albo, ст. alibo, слц. alebo, нл. albo «тс.»; — псл. ali bo, до складу якого входять сполучники *a*, *li* і частка *bo*; недостатньо обгрунтована думка (Оньшкевич Исслед. п. яз. 238; Кобилянський Гуц. гов. 79) про польське походження укр. *а́льбо́*.— Фасмер I 56; Bauer Sb. Travn. 81, 84; ЭССЯ 1, 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 3.— Див. ще **а**[1], **бо**, **ли**.— Пор. **або́**.

альбо́м; — р. бр. *альбо́м*, п. ч. слц. вл. album, болг. *албу́м*, м. *албум*, схв. *ȁлбум*, слн. álbum; — запозичено в XIX ст. з французької мови; фр. album «альбом для фотографій», раніше «лист, табличка», походить від лат. album, с. р. від albus «білий» (первісне значення: «біла табличка, на якій писали чорнилом»), спорідненого з гр. ἀλφός «білий лишай», двн. albiz, elbiz «лебідь», укр. *ле́бідь*.— СІС 39; Шанский ЭСРЯ I 1, 84; Dauzat 23; Ernout—Meillet I 20; Walde—Hofm. I 26.— Див. ще **ле́бідь**.

алько́в «ніша для ліжка», заст. [*алькоба*] «тс.» Пі, ст. *алкивъ* «ліжниця без вікна» (1710); — р. *алько́в*, бр. *алько́ў*, п. alkowa, ст. alkoba, ч. alkovna, слц. alkovňa, болг. *алко́в*, схв. *ȁлко̄в*, *алко́ва*, слн. alkóva; — запозичено з французької мови через посередництво російської і польської мов; фр. alcôve походить від ісп. alcoba «спальня», яке зводиться до ар. al-qubba[h] «невелике приміщення; склепіння, льох; склеп».— СІС 40; Тимч. 18; Шанский ЭСРЯ I 1, 85; Фасмер I 74; Machek ESJČ 35; Dauzat 23; Bloch I 20; Kluge—Mitzka 13; Klein 46.

альмана́х, ст. *алманах* (XVI ст.); — р. бр. *альмана́х*, п. ч. слц. вл. almanach, болг. *алмана́х*, м. *алманах*, схв. *алма̀нах*, слн. almanáh;— запозичення з німецької (або французької) мови; нім. Almanach походить від слат. almanachus «збірник прогнозів (погоди і под.)», що виникло на основі гр. ἀλμενιχιακόν «календар», яке є видозміненим запозиченням з коптської мови (Шанский ЭСРЯ I 1, 85; Фасмер—Трубачев I 74; Kluge—Mitzka 15; Dauzat 27); середньолатинська форма пояснюється також як запозичення з арабської мови, в якій al-mānāh «календар» складається з артикля al і похідного іменника від основи manā «час, міра», пов'язаної з гебр. manah «рахувати» (СІС 40; ССРЛЯ I 106; Преобр. I 6; Никольский ФЗ 1893 V—VI 36; Бурд.— Мих. 34).

[**альму́жна**] «милостиня» Ба, [*ялму́жна*] Ж, Пі, ст. *алму́жна* (XVII ст.); — бр. *ялму́жная* «тс.»; — запозичення з західнослов'янських мов; п. jałmužna, ч. слц. almužna, вл. jałmožna, нл. wolomužna, ст. almožna, як і схв. ст. almužno, almožno, слн. álmožna, походять

від двн. alamuosa «тс.», яке через посередництво слат. eleemosyna «тс.» зводиться до гр. ἐλεημοσύνη «жалість; милостиня», пов'язаного з дієсловом ἐλεέω «жалію, зглядаюсь», етимологічно неясного.— Дзендзелівський УЗЛП 16; Онышкевич Исслед. п. яз. 238; Sławski I 494—495; Machek ESJČ 35; Sadn.— Aitz. VWb. I 18; Bern. I 27; Kluge — Mitzka 15; Frisk I 490; Boisacq 241.

альпага́ (зоол., текст.), *альпака́;* — р. *альпага́, альпака́*, бр. *альпака́*, п. alpaka, alpaga, ч. слц. alpaka, болг. *алпака́*, схв. *а̀лпака*, слн. alpáka; — запозичення з іспанської мови; ісп. alpaca «південноамериканська коза з довгою шерстю; шерсть цієї кози; тканина з її шерсті» походить від кечуа al(l)paca (вид тварини), пов'язаного з pako «жовто-червонуватий». — СІС 40; Kluge — Mitzka 15; Dauzat 27; Klein 56.

альт, *альти́ст*, [*альті́вка*]; — р. бр. *альт*, п. ч. слц. вл. alt, болг. м. *алт*, схв. *а̏лт*, слн. ált; — через польську і, очевидно, німецьку мови (нім. Alt «альт») запозичено з італійської; іт. alto «високий» (насправді означає низький голос; називається високим тому, що вищий від тенора) походить від лат. altus «високий», пов'язаного з alo «годую, вирощую».— СІС 40; Шанский ЭСРЯ I 1, 86; Фасмер I 74; Kluge—Mitzka 16; Dauzat 28.— Див. ще **алі́ме́нти.**

альта́на, *альта́нка* «бесідка; балкон»; — бр. *альта́нка*, п. altana, altanka, ч. altān, altánek, слц. altán, altánka, схв. *а̀лта̄н*, *алта́на*, слн. altána; — через польську мову запозичено, мабуть, з німецької; нім. Altán «балкон» походить від іт. altana «тераса на даху», яке зводиться до лат. altus «високий».— Акуленко 136; Richhardt 29; Machek ESJČ 35; Kluge—Mitzka 17.— Див. ще **альт.**

альтемба́с «перська парча», *алтаба́с*, [*алтайба́с*], ст. *алтабасъ* (XVI ст.), *алтабасовый*, *алтайбасовый* (XVII ст.); — р. *алтаба́с*, п. altembas, altembas «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. altın bez «парчева тканина» складається з іменників altın «золото» і bez «тканина».— Фасмер I 72; Brückner 4; Sadn.— Aitz. VWb. I 18; Mikl. TEl I 246; Nachtr. 2, 74.— Див. ще **алти́н, бязь.**

альтернати́ва; — р. *альтернати́ва*, бр. *альтэрнаты́ва*, п. alternatywa, ч. alternativa, слц. слн. alternatíva, вл. alternatiwa, болг. м. схв. *алтернати́ва;* — запозичення з французької мови; фр. alternative пов'язане з alterner «чергуватися», що походить від лат. alternāre «чергуватися; вагатися», в основі якого лежить займенник alter «один з двох» (alius «інший; другий»), споріднений з гр. ἄλλος «інший».— СІС 40; Шанский ЭСРЯ I 1, 86; Dauzat 28; Walde—Hofm. I 30, 32—33. — Див. ще **алегорія.**

а́льфа, ст. *альфа* (XVIII ст.); — р. бр. *а́льфа*, др. *алфа*, п. ч. слц. вл. alfa, болг. *а́лфа*, схв. *а̏лфа*, слн. álfa, стсл. **алъфа**;— через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ἄλφα (назва першої літери грецької азбуки) походить від гебр. áleph «бик», застосування якого в ролі назви першої букви алфавіту було зумовлене подібністю начертання цієї букви у фінікійців до голови бика.— СІС 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 87; Истрин Разв. письма 218; Frisk I 81; Klein 56.

альфабе́т, ст. *алфабет* (1627), *алфабетумъ* (XVII ст.); — п. вл. нл. alfabet, ч. слц. alfabeta, болг. м. *алфабе́т*, схв. *алфа̀бе̄т*, слн. alfabét; — запозичення з латинської мови; лат. alphabētum «алфавіт» походить від гр. ἀλφάβητος «тс.».— Hüttl—Worth 15; Kopaliński 47; Младенов 5; Frisk I 81.— Див. ще **алфа́ві́т.**

алья́нс; — р. бр. *алья́нс*, п. alians, ч. aliance, alianc, слц. aliancia, болг. *алиа́нс*, схв. *алија̀нса*, слн. aliánsa; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. alliance пов'язане з дієсловом allier «сполучати», яке походить від лат. alligāre, що утворилося з префікса ad- і дієслова ligāre «зв'язувати», спорідненого з лит. láig(u)onas «брат дружини», укр. *ліга́тися* «з'єднуватися (з кимось)».— СІС 41; Шанский ЭСРЯ I 1, 87; Dauzat 26; Walde—Hofm. I 800.— Див. ще **аванти́ра, ліга́ти[1].**

амазо́нка «вершниця»; — р. бр. болг. *амазо́нка*, п. ч. слц. amazonka, вл. amacona, схв. *ама̀зо̄нка*, слн. amazónka; — запозичено через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. Amazóne походить від гр. Ἀμαζών «амазонка», яке загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з іранським етнонімом *ha-mazan- (букв. «воїн»); виведення від гр. ἀ- «не-, без-» і μαζός «грудь, сосок», пов'язане з міфом про амазонок як войовничих жінок на території Скіфії, які для зручності стрільби з лука випалювали собі праву грудь (Шанский ЭСРЯ I 1, 88—89; Kopaliński 54), належить до сфери народної етимології.— Hüttl-Worth 14; Frisk I 83—84; Chantraine 69.

ама́тор, *ама́торство;* — р. заст. *аматёр*, бр. *ама́тар*, п. amator, ч. слц. amatér, вл. amater, болг. *аматьо́р*, м. *аматéр*, схв. *ама̀те̄р*, слн. amatêr; — запозичено, мабуть, через польську мову з латинської; лат. amātor «любитель» походить від amāre «любити», можливо, спорідненого з гр. ἀμμάς, ἄμμα «мати», алб. amɛ «тітка», дісл. amma «бабуся», двн. amma «мати, мамка».— СІС 42; Holub—Lyer 76; Walde—Hofm. I 40—41; Pokorny 36.

а́мба (виг.) «баста, кінець», [*га́мба*] «тс.» Ме; — р. бр. *а́мба;* — запозичено з італійської мови через посередництво російської, де ненаголошене *о* перейшло в *а*; іт. ambo «обидва; два номери в лотереї, що дають право на виграш» походить з лат. ambō «обидва», спорідненого з лит. abù, псл. oba, укр. [*оба́*].— Шанский ЭСРЯ I 1, 89; Dauzat 29; Walde—Hofm. I 37.— Див. ще **оба́.**

амба́р, [*анба́р* Ж, *вінба́р* Ж, *вімба́р*, *інба́р*, *инбарéць* Ж], ст. *амбаръ* (1766), *винбаръ* (1758), *инбаръ* (XVIII ст.); — р. *амба́р*, [*анба́р*, *имба́р*], бр. [*амба́р*], п. [ambar], ч. слц. hambár, болг. *амба́р*, *хамба́р*, м. *амбар*, схв. *а̏мба̄р*, *ха̏мба̄р;* — запозичення з тюркських мов; тур. ambar, алт. [*анбар*], тат. *анбар* походять від перс. anbār «повітка, сарай», яке пов'язується (через проміжну форму *hampara) з дінд. pṝ- «наповнювати», спорідненим з псл. *pьlnъ «повний», укр. *по́вний* (Sadn.— Aitz. VWb. I 19; Harmatta Acta Ling. Hung. 5, 289) або з дінд. sambhārá-, що складається з префікса sam- «з-», спорідненого з займенником sa «цей», і основи bhāra-, пов'язаної з дієсловом bhárati «несе», спорідненим з гр. φέρω, псл. berǫ, укр. *беру́;* менш переконливе пов'язання (Никольский ФЗ 1893/5—6, 36) з дінд. ambarajami «збирати, накопичувати».— Шанский ЭСРЯ I 1, 89—90; Фасмер I 75; ССРЛЯ I 112—113; РЧДБЕ 50, 791; Sadn.— Aitz. VWb. I 19; Bern. I 28; Grassmann 955, 1478, 1485; Lokotsch 7.

амбі́ція, *амбі́тний*, *амбіці́йний*, *амбіціо́зний*, ст. *амбиціи*, *амбѣція* (XVII ст.); — р. болг. *амби́ция*, бр. *амбі́цыя*, п. ambicja, ч. ambice, слц. ambícia, вл. ambicija, м. *амбициjа*, схв. *амби̏циjа*, слн. ambícija;— через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. ambitio «догідництво, честолюбство» пов'язане з дієсловом ambīre «домагатися», яке складається з префікса amb(i)- «об-, навколо», спорідненого з псл. obь, укр. *об*, і дієслова īre «іти», спорідненого з псл. iti, укр. *іти́*.— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Фасмер I 75; Ernout—Meillet I 90; Walde—Hofm. I 36, 37, 406—407.— Див. ще **іти́, об.**

а́мбра «ароматична речовина», ст. *амбра* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *а́мбра*, п. ч. слц. ambra, м. *амбер*, схв. *а̏мбра*, *а̀мбар*, *а̀мбер*, слн. ámbra; — запозичено, очевидно, через посередництво російської мови з середньолатинської; слат. ambra походить від ар. 'anbar «сіра амбра».— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Lokotsch 7; Dauzat 30; Bloch I 25; Kluge—Mitzka 18.

амбразу́ра «бійниця»; —р. бр. болг. *амбразу́ра*, п. ambrazura, слц. ambrazúra; — запозичено, очевидно, через посередництво російської мови з французької; фр. embrasure «бійниця» походить від дієслова embraser «запалювати», пов'язаного з braise «жар», що є запозиченням з германських мов (дангл. berstan «спалах полум'я», шв. brasa «вогонь», дат. brase «смажити на сковороді»).— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 90; Dauzat 273; Bloch I 98, 248; Jóhannesson 640—641.

Амбро́сій, *Амбро́с(ь), Амвро́сій,* [*Амро́с, Омбро́с(ь), Обріс* Ж, *Мамро́сь* Ж], [*амбро́сити, амвро́сити*] «святкувати день св. Амбросія, байдикувати», ст. *Амбросій* «несмертелный» (1627); — р. *Амвро́сий,* бр. *Амбро́сій,* п. Ambrozy, ч. слц. вл. Ambroz, болг. *Амвросий, Амбро́з, Амбро́зи,* м. *Амвросиј,* слн. Ambrož, стсл. **Амвросии;** — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. 'Αμβρόσιος утворено на базі прикметника ἀμβρόσιος «властивий безсмертним, божественний», пов'язаного з ἄμβροτος «безсмертний», що складається з частки ἀ- «не-» і прикметника βροτός (<*μβροτός) «смертний», спорідненого з лат. mori «мерти», псл. mьrǫ, укр. *мру.*— Беринда 175; Петровский 47; Frisk I 270; Boisacq 134.— Див. ще **а-, ме́рти.**

амбулато́рія «лікувальний заклад для ходячих хворих»;— р. болг. *амбулато́рия,* бр. *амбулато́рыя,* п. ч. ambulatorium, слц. ambulatórium, вл. ambulatorij, схв. *амбула̀то̄рија, амбула̀то̄рӣј,* слн. ambulatórij; — запозичення з німецької мови; нім. Ambulatórium походить від лат. ambulātōrius «пересувний, рухомий», пов'язаного з дієсловом ambulāre «ходити», утвореним з префікса amb- «навколо, об-», спорідненого з псл. obь, укр. *об,* і дієслова *ulare, спорідненого з гр. ἀλάομαι, ἀλαίνω «блукаю, мандрую», лтс. aluôt «тинятися, блукати».— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 91; Walde—Hofm. I 38; Ernout—Meillet 27.

амво́н, [*амбо́н, амбо́на*], ст. *амбона* (XVI ст.), *амвонъ* (1627); — р. *амво́н,* [*амбо́н*], бр. *амбо́на,* др. *амбонъ, анбонъ, амвонъ, онъбонъ, онболъ,* п. ambona, болг. *амво́н,* м. *амвон,* схв. *а̀мво̄н, а̀мбо̄н;* — запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. ἄμβων «підвищення, кафедра» етимологічно неясне. — СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 91; Фасмер I 76; Преобр. I 6; Dauzat 30; Frisk I 90.

аме́ба; — р. бр. *амёба,* болг. м. схв. *аме́ба,* п. вл. ameba, ч. слц. слн. améba; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Amöbe походить від лат. amoeba, яке передає гр. ἀμοιβή «зміна», утворене від ἀμείβω «зростаю, змінююсь», спорідненого з псл. migati, укр. *мига́ти.*— СІС 42; Шанский ЭСРЯ I 1, 91; Frisk I 90.— Див. ще **мига́ти.**

амети́ст, ст. *аметистъ, аматист* (XVII ст.); — р. болг. м. *амети́ст,* бр. *амеоы́ст,* др. *амеѳустъ, амеѳистъ,* п. ч. слц. вл. ametyst, схв. *аме̏тист,* слн. ametíst, стсл. **аметоустъ;** — через посередництво старослов'янської і латинської мов запозичено з грецької; гр. ἀμέθυστος «аметист» (коштовний камінь, що, нібито, запобігає сп'янінню) складається з заперечної частки ἀ- «не-» і прикметника μέθυστος «п'янкий», похідного від μέθυ «вино», спорідненого з укр. *мед;* є спроби пов'язати грецьку назву з фіалковим кольором червоного вина, розбавленого водою, від якого не можна сп'яніти.— СІС 43; Шанский ЭСРЯ I 1, 91—92; Фасмер I 76; Hüttl-Worth 14; Frisk I 90.— Див. ще **а-, мед.**

аміа́к, *аміа́чний;* — бр. *амія́к;* — нове запозичення з російської мови замість давнішого *амонiа́к;* р. *аммиа́к* є зміненою або скороченою формою слова *аммониа́к,* запозиченого з французької мови.— Шанский ЭСРЯ I 1, 92.— Див. ще **амо́ній.**

амі́нь, [*ами́нь, амін* ВеЛ]; — р. *ами́нь,* бр. *амі́н,* др. *аминъ, аминь,* п. ч. слц. нл. amen, вл. amen, hamjeń, болг. *ами́н,* м. *амин,* схв. *а́мен, а́мин,* слн. ámen, стсл. **аминь, аминъ;**— через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ἀμήν походить від гебр. āmēn «дійсно, хай буде так».— Шанский ЭСРЯ I 1, 92; Фасмер I 76; Gesenius 55.

амні́стія, [*амне́стія*], *амністува́ти,* ст. *амнистія* (XVIII ст.); — р. болг. *амни́стия,* бр. *амні́стыя,* п. слц. amnestia, ч. amnestie, вл. amnestija, м. *амнестија,* схв. *амні́стија,* слн. amnestíja; — запозичено з французької мови через посередництво російської (*амне́стія* — через польську мову); фр. amnistie походить від гр. ἀμνηστία «забуття, прощення», утвореного з заперечної частки ἀ- і основи іменника μνῆστις «думка, пам'ять», пов'язаного з дієсло-

вом μιμνήσκω «згадую», спорідненим з псл. mьnjǫ, укр. *пáм'ять*.— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 93; Фасмер I 76; Kopaliński 57; Dauzat 31; Frisk I 13, 238—241; Kluge—Mitzka 19.— Див. ще **а-, пáм'ять.**

амонáл; — р. *аммонáл*, бр. *аманáл*, п. ч. слц. amonal, болг. *амонáл*, схв. *амòнāл*, слн. amonál; — запозичено через російську мову з англійської; англ. ammonal утворене в результаті складення початкових частин двох слів— ammon(iac) «аміак» і al(uminium) «алюміній».— Шанский ЭСРЯ I 1, 92—93; Klein 63.— Див. ще **алюмíній, амóній.**

амóній, *амоніáк;* — р. *аммóний*, бр. *амóній*, п. amon, ч. amonium, слц. amónium, вл. amoniak, болг. *амóний*, м. *амонијáк*, схв. *àмōнūj*, слн. amónij;— запозичення з англійської мови; англ. ammonium утворене хіміком Т. Деві (XIX ст.) на базі слів ammonia «аміак», ammoniac «аміачний», запозичених з французької мови, в якій ammoniaque «тс.» походить від лат. ammoniacum, утвореного від грецького словосполучення ἅλς ἀμμωνιακόν «сіль з Амонії, області в Лівії, де виготовляли аміачну сіль і де знаходився храм єгипетського бога Амона (Ἄμμων)».— Шанский ЭСРЯ I 1, 93; Вујаклија 36; Bloch I 26; Dauzat 31.— Пор. **аміáк.**

амортизáція (тех.), *амортизáтор, амортизувáти;* — р. болг. *амортизáция*, бр. *амартызáцыя*, п. amortyzacja, ч. amortizace, слц. amortizácia, вл. amortizacija, м. схв. *амортизáција*, слн. amortizácija; — запозичено з німецької мови, можливо, через російську; нім. amortisieren «ослаблювати; сплачувати борги в розстрочку» і його похідне Amortisatión «ослаблення, глушіння» зводиться до фр. amortir «ослабляти, зм'якшувати, глушити», раніше «убивати», утвореного від нар.-лат. admortīre «убивати», що складається з префікса ad- «до-, при-» і основи mors «смерть», спорідненої з укр. *мéрти*.— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 94; Kluge—Mitzka 19; Dauzat 32.— Див. ще **авантю́ра, мéрти.**

амóрфний; — р. *амóрфный*, бр. *амóрфны*, п. amorficzny, ч. amorfní, слц. amorfný, вл. amorfny, болг. *амóрфен*, м. *аморфен*, схв. *àморфан, амòрфан*, слн. amórfen;— запозичення з французької мови; фр. amorphe «аморфний» походить від гр. ἄμορφος «тс.», утвореного з заперечної частки ἀ- «не-» і основи іменника μορφή «форма».— СІС 44; Шанский ЭСРЯ I 1, 95; Dauzat 32.— Див. ще **а-, морфéма.**

Амóс, ст. *Амώсъ* «отяжалы(и), -ючі(и), обтяжоны(и)» (1627), — р. бр. *Амóс*, др. *Амосъ*, ч. Ámos, слц. Amos, схв. Āmos, стсл. **Амосъ;** — запозичено в давньоруську мову через старослов'янську і грецьку (гр. Ἀμώς) з гебрайської; гебр. ʻĀmōs пов'язане з ʻāmōs «тягар, вага», ʻāmas «піднімати, нести, навантажувати».— Беринда 176; Петровский 47; Gesenius 636, 637.

амплітýда; — р. болг. м.схв. *амплитýда*, бр. *амплітýда*, п. ч. вл. amplituda, слц. слн. amplitúda; — запозичення з французької мови; фр. amplitude походить від лат. amplitūdo «обширність, просторість», утвореного від прикметника amplus «обширний, просторий», очевидно, пов'язаного з ampla «рукоятка», спорідненим з дінд. ámatram «посуд», вірм. aman «тс.».— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 95—96; Dauzat 33; Walde—Hofm I 41—42.

áмпула; — р. бр. м. *áмпула*, п. ampułka, ч. ampule, слц. вл. ampula, болг. *ампýла*, схв. *ȁмпула*, слн. ampúla; — запозичення з латинської мови; лат. ampulla походить від *ampor-la «пляшка для мазі», зменшеної форми слова amp(h)ora «конічний глечик з двома ручками», запозиченого з грецької мови (гр. ἀμφορεύς «тс.»).— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96; Dauzat 33; Klein 66; Walde—Hofm. I 42; Frisk I 99—100.— Див. ще **áмфóра.**

ампутáція, *ампутувáти;* — р. болг. *ампутáция*, бр. *ампутáцыя*, п. amputacja, ч. amputace, слц. amputácia, вл. amputacija, м. схв. *ампутáција*, слн. amputácija; — запозичення з німецької мови; нім. Amputatión, amputieren походять від лат. amputātio «ампутація», amputāre «відрізати», утворених з префікса am(b)- «об-, навколо» і основи puto

«ріжу, очищаю», пов'язаної з puteus «яма», pavio «товчу», спорідненими з лит. piáuti «різати».— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96; Walde — Hofm. I 42, II 267, 393.— Див. ще **амбіція.**

амуле́т; — р. бр. болг. *амуле́т*, п. ч. слц. вл. amulet, схв. *аму̀лет*, слн. amulét; — через посередництво російської мови запозичене з французької; фр. amulette «амулет» походить від лат. amulētum «тс.» (спочатку, очевидно, «їжа з крохмалю»), утвореного від засвоєного з грецької мови amulum «крохмаль»; гр. ἄμυλον «тс.; солодкий пиріг» складається з частки ἀ- «не-» та основи іменника μόλη «млин», спорідненого з псл. meljǫ, укр. *мелю.*— СІС 45; Шанский ЭСРЯ I 1, 96—97; Фасмер I 76; Dauzat 33; Chantraine I 79; Walde—Hofm. I 42—43; Frisk I 13, 268—269.— Див. ще **а-, моло́ти.**

амуні́ція, [*амуни́ця, муні́ція*], ст. *амуніція, аммуніція* (XVIII ст.); — р. болг. *амуни́ция*, бр. *амуніцыя*, п. amunicja, ч. munice, слц. munícia, вл. municija, схв. *му̀ни̑ција*, м. *муниција*, слн. munícija; — запозичено з французької мови, можливо, через польську; фр. amunition «спорядження» походить від слат. ammunitio, до складу якого входить префікс ad- (>am-) «при-, до-» і основа дієслова mūnīre «споряджати», спорідненого з дінд. minóti «споруджує, будує», лтс. maide «палиця», кімр. mynawyd «шило», брет. minaoued, сірл. menad «тс.».— СІС 45; Richhardt 30; Шанский ЭСРЯ I 1, 97; Фасмер I 76; Виноградов Очерки 58; Walde—Hofm. II 100—101.— Див. ще **авантю́ра.**— Пор. **іму́нний.**

амфі́бія; — р. болг. *амфи́бия*, бр. *амфібія*, п. amfibia, ч. amfibie, слц. amfibia, вл. amfibij, м. *амфибиjа*, схв. *а̀мфи̑биj(а)*, слн. amfíbija; — запозичення з французької мови; фр. amphibie походить від гр. ἀμφίβιος «такий, що веде двоякий спосіб життя», утвореного з ἀμφί «скрізь; двояко-», спорідненого з лат. amb(i)- «навколо», псл. oba «обидва», obь, укр. *оба́, об*, і основи дієслова βιόω «живу», спорідненого з псл. žiјǫ, укр. *живу́.*— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Dauzat 32—33; Frisk I 237—239; Boisacq 120.— Див. ще **жи́ти, об, оба́.**

амфібра́хій «один з віршових розмірів», заст. *амфібра́х, амфібрахіа́льний, амфібрахі́чний;* — р. болг. *амфибра́хий*, бр. *амфібра́хій*, п. ч. amfibrach, слц. amfibrachius, amfibrach, м. *амфибрах*, схв. *амфѝбрах*, слн. amfibrȃh; — запозичення з грецької мови; гр. ἀμφίβραχυς «тс.», букв. «короткий з обох боків», складається з основ ἀμφι- «двояко-» і βραχύς «короткий», спорідненого з лат. brevis «тс.», псл. *bьrzъ, укр. [*бо́рзий*].— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Frisk I 264; Boisacq 132.— Див. ще **амфі́бія, бо́рзий.**

амфітеа́тр, *амфітеатра́льний*, ст. *амфитеатеръ* (XVII ст.); — р. *амфитеа́тр*, бр. *амфітэа́тр*, п. amfiteatr, ч. amfiteátr, слц. слн. amfiteáter, вл. amfiteater, болг. *амфитеа́тър*, м. *амфитеа́тар*, схв. *амфитѐатар;* — запозичення з німецької або французької мови; нім. Amphitheater, фр. amphitéatre походять від гр. ἀμφιθέατρον, утвореного з префікса ἀμφι- «з обох сторін, навкруги» і іменника θέατρον «місце для глядачів».— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Фасмер I 77.— Див. ще **амфі́бія, теа́тр.**

а́мфо́ра, ст. *амфо́ра* (1627); — р. болг. *а́мфора*, бр. *а́мфара*, п. ч. слц. amfora, схв. *а̏мфора, а̀мфора*, слн. ámfora; — запозичення з латинської мови; лат. amphora походить від гр. ἀμφορεύς «конічний глечик з двома ручками» (гомер. ἀμφιφορεύς «тс.»), яке виникло з ἀμφι-, префікса із значенням обопільності, і φορεύς, похідного від φέρω «несу», спорідненого з дінд. bhárati «несе», лат. fero «несу», псл. berǫ, укр. *беру́.*— СІС 46; Шанский ЭСРЯ I 1, 98; Walde—Hofm. I 42; Frisk I 98; Boisacq 58.— Див. ще **амфі́бія, бра́ти.**— Пор. **а́мпула.**

анабіо́з, *анабіоти́чний;* — р. *анабио́з*, бр. *анабіёз*, п. вл. anabioza, ч. слц. anabióza, болг. *анабио́за*, схв. *анабиоза;* — запозичення з грецької мови; гр. ἀναβίωσις «воскресіння, повернення до життя» пов'язане з ἀναβιόω «оживаю, воскресаю», яке складається з префікса

ἀνα- «вгору», очевидно, спорідненого з псл. na, укр. *на*, і дієслова βιόω «живу», спорідненого з псл. žiję, укр. *живý*.— СІС 47; Kopaliński 59; Frisk I 238—239; Boisacq 120; Walde—Hofm. II 808—810.— Див. ще **жи́ти, на**[1].

ана́ліз, *аналіза́тор, аналі́тик, аналі́тика, аналіти́чний, аналізува́ти;* — р. *ана́лиз*, ст. *анализис*, бр. *ана́ліз*, п. вл. analiza, ч. слц. analýza, болг. *анали́за, ана́лиз*, м. схв. *анали́за*, слн. analíza; — запозичення з латинської або з французької мови; фр. analyse походить від лат. analysis, запозиченого, в свою чергу, з грецької мови, в якій ἀνάλυσις «розклад, розкладання, розчленування, аналіз» є похідним від дієслова ἀναλύω «відв'язую, розв'язую, досліджую, аналізую», утвореного з префікса ἀνα- із значенням підсилювання (можливо, спорідненого з псл. na-, укр. *на-*) і дієслова λύω «розв'язую, відв'язую», спорідненого з лат. luo «звільняю», дінд. lū-na «відрізаний», гот. lun «викуп», дангл. ālynnan «виручати, визволяти, рятувати», тох. A, B lut- «віддаляти», вірм. lucanem «розв'язувати».— СІС 47; Шанский ЭСРЯ I 1, 99; Фасмер I 77; Dauzat 34; Frisk II 149—150.— Див. ще **на**[1].

анало́гія, *ана́лог, аналогі́чний, аналогі́йний;* — р. болг. *анало́гия*, бр. *анало́гія*, п. analogia, ч. analogie, слц. analógia, вл. analogija, м. *аналогиjа*, схв. *анало̀гиjа*, слн. analogíja; — запозичення з грецької мови; гр. ἀναλογία «відповідність» є похідним від ἀνάλογος «відповідний, аналогічний», утвореним з основ ἀνα «згідно», спорідненого з дінд. ánu «після, за, пізніше за», ав. anu, дперс. anuv «тс.», можливо, також псл. na, укр. *на*, і λόγος «розум, зміст», пов'язаного з дієсловом λέγω «говорю, розумію».— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 101; Frisk I 95—96.— Див. ще **ло́гіка, на**[1].

анало́й «невеликий високий столик у церкві»; — р. *анало́й, нало́й, анало́гий*, бр. *анало́й*, др. *аналогий*, слц. analoj, болг. *анало́гий*, м. *анало́j;* — запозичення з середньогрецької мови; сгр. ἀναλόγιον «тс.» є похідним від дієслова ἀναλέγω «читаю», утвореного з префікса ἀνα- «вгорі, на-», очевидно, спорідненого з псл. na, укр. *на*, і з основи дієслова λέγω «читаю, говорю».— Шанский ЭСРЯ I 1, 101; Фасмер—Трубачев I 77; Преобр. I 6; Bern. I 28; Boisacq 59.— Див. ще **анало́гія.**

Ана́н, *Ана́нь, Ана́ній*, ст. *Ана́ній, Гананіа* «ласка па(н)ская або м(и)л(осє)рд(і)є па(н)скоє або дар(ъ) па(н)скі(й)» (1627); — р. *Ана́ний, Ана́ния*, бр. *Ана́нь, Ана́ній*, др. *Ананія*, стсл. Ананиꙗ; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Ἀνανίας) запозичено з гебрайської; гебр. Ḥananjā «той, кого захищає Єгова; Єгова був милосердний» утворене з ḥan «захищати», спорідненого з ар. anan зб. «хмари» і iāh, скороченої форми jahuæ «Єгова (одне з імен бога)», нез'ясованого походження.— Беринда 176; Петровский 48; Илчев 48; Gesenius 322—323, 642.

анана́с; — р. бр. болг. *анана́с*, п. ч. вл. ananas, слц. ananás, м. *ананас*, схв. *а̏нанас*, слн. ánanas; — запозичено через португальську та деякі інші західноєвропейські мови (порт. anānas, нім. Ananas, фр. ananas) з індіанських мов Південної Америки (тупі, каріб. anana).— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 12; Фасмер I 77; Kluge—Mitzka 20—21; Dauzat 34; Klein 69.

ана́пе́ст «один з віршових розмірів», *анапести́чний*, ст. *анапестъ* (XVII ст.); — р. бр. *ана̀пе́ст*, п. ч. слц. anapest, болг. *анапе́ст*, м. *анапест*, схв. *ана̀пест*, слн. anapést; — запозичення з грецької мови; гр. ἀνάπαιστος «тс.», букв. «відбитий назад», утворене від дієслова ἀναπαίω «б'ю», що складається з префікса ἀνα-, спорідненого, очевидно, з псл. na, укр. *на-*, та дієслова παίω «б'ю, ударяю», можливо, спорідненого з лит. paisýti «вештатися», псл. pьxati, укр. *пха́ти*.— СІС 48; Шанский ЭСРЯ I 1, 102; Boisacq 740.— Див. ще **на**[1], **пха́ти.**

ана́рхія, *анархі́зм, анархі́ст, анархісти́чний, анархі́чний;* — р. болг. *ана́рхия*, бр. *ана́рхія*, п. слц. anarchia, ч. anarchie, вл. anarchija, м. *анархиjа*, схв. *ана̀рхиjа*, слн. anarhíja; — запозичення з грецької мови; гр. ἀναρχία є

похідним від ἄναρχος «той, що не має начальників», утвореного з частки ἀν- «не-» і основи іменника ἀρχός «начальник, керівник», пов'язаного з дієсловом ἄρχω «починаю, (я) є першим, панулю».— СІС 48; Шанский ЭСРЯ І 1, 103.— Див. ще **а-**, **архаї́чний**.

Анаста́сій, *Анаста́с*, *Наста́с*, *Анаста́сія*, [*Наста́сія*] Ме, *Наста́ся*, *На́стя*, *На́ця*, *Наста́ска*, *На́стка*, *Насту́ня*, *Насту́ся*, ст. *Анаста́сій* «въскресен», *Анастасіа* «въскр(есе)ніє» (1627); — р. *Анаста́сий*, *Анаста́сия*, бр. *Анаста́с*, *Анаста́сій*, *Наста́с*, *Наста́сся*, др. *Анастасій*, *Настасъ*, *Анастасія*, *Настасья*, п. Anastazy, Anastazja, ч. Anastazij, Anastasie, Anastázie, слн. Anastázia, схв. *Ана̀ста̄зиjе*, стсл. **Анастасии**, **Анастаси**, **Анастасиꙗ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀναστάσιος, Ἀναστασία утворені на основі іменника ἀνά-στασις «підняття, воскресіння», похідного від дієслова ἀν-ίστημι «піднімаю, воскрешаю», що складається з префікса ἀνα- (>ἀν-) «вгору, з-, під-», спорідненого, очевидно, з псл. na-, укр. *на-*, і дієслова ἵστημι, спорідненого з лат. sto «стою», укр. *стою́*.— Петровский 48; Илчев 48; Boisacq 384, 902.— Див. ще **на**[1], **ста́ти**.

Анато́лій, *Анато́ль*, *Анато́лія*, ст. *Анато́лій* «всходній» (1627); — р. *Анато́лий*, *Анато́лия*, бр. *Анато́ль*, *Анато́лій*, *Анато́лія*, др. *Анатолій*, ч. Anatol, слн. Anatolij, стсл. **Анатолии**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἀνατόλιος походить від топоніма Ἀνατολή «Мала Азія», утвореного на основі іменника ἀνατολή «схід сонця, місце сходу сонця, схід», похідного від дієслова ἀνατέλλω «сходжу, піднімаюсь», що складається з префікса ἀνα- «вгору, з-, під-», спорідненого, очевидно, з псл. na, укр. *на*, і основи дієслова τέλλω «піднімаюсь, сходжу», спорідненого з лат. tollo «піднімаю, звеличую», дінд. tulā́ «вага», гот. þulan «терпіти», двн. dolēn «тс.», вірм. t'ołum «терплю», тох. А täl, тох. В tal «піднімати».— Boisacq 952; Walde—Hofm. II 688—689.— Див. ще **на**[1].

анато́мія, *ана́том*, *анато́мка*, *анатомі́чний*, *анатомува́ти*, ст. *анатомія* (XVIII ст.); — р. болг. *анато́мия*, бр. *анато́мія*, п. anatomia, ч. anatomie, слц. anatómia, вл. anatomija, м. *анатомиjа*, схв. *анато̀миjа*, слн. anatomíja; — запозичення з латинської мови; лат. anatomia походить від гр. ἀνατομή «анатомування, розчленування», пов'язаного з дієсловом ἀνατέμνω «розрізаю, розтинаю», що складається з підсилювального префікса ἀνα-, можливо, спорідненого з псл. na, укр. *на*, і дієслова τέμνω «розрізаю, розтинаю», спорідненого з псл. tьnǫ, укр. *тну*, *тя́ти*.— СІС 49; Тимч. 21; Шанский ЭСРЯ І 1, 104; Фасмер І 77; Hüttl-Worth 14; Boisacq 954.— Див. ще **на**[1], **тя́ти**.— Пор. **а́том**, **том**.

ана́фема, [*ана́хте́ма* Ж, *ана́фте́ма* Ж, *анате́ма* Ж, *ана́хтем* Г, *онахи́ма* Ж, *анафематизува́ти*, *анатемізува́ти*], ст. *анаѳема* (1376), *анатема* (1435), *анаѳематизовати* (XVII ст.); — р. бр. *ана́фема*, др. *анаѳема*, *анаѳома*, п. anatema, ч. слц. anatéma, болг. м. *ана́тема*, схв. *ана̀тема*, слн. anátema, стсл. **анаѳема**, **анатема**; — запозичення з грецької мови; гр. ἀνάθεμα «відлучення, прокляття» є похідним від дієслова ἀνατίθημι «накладаю», що складається з префікса ἀνα- «на-», спорідненого, очевидно, з псл. na, укр. *на*, і дієслова τίθημι «ставлю, кладу», спорідненого з дінд. dádhāti «ставить», псл. děti, укр. (*по*)*ді́ти*.— СІС 49; Тимч. 21—22; Шанский ЭСРЯ І 1, 104; Фасмер І 77; Sadn.— Aitz. VWb. І 20; Frisk І 100; Boisacq 59, 969.— Див. ще **на**[1], **ді́ти**[2].

анахроні́зм, *анахроні́чний*; — р. *анахрони́зм*, бр. *анахрані́зм*, п. вл. anachronizm, ч. anachronismus, слц. anachronizmus, бол. *анахрони́зъм*, м. *анахрони́зам*, схв. *анахрони̏зам*, слн. anahronízem; — через посередництво російської мови запозичено з французької; фр. anachronisme утворено на базі гр. ἀνα- «на-, проти-», очевидно, спорідненого з псл. na, укр. *на*, і χρόνος «час».— Шанский ЭСРЯ І 1, 105; Dauzat 34; Klein 68.— Див. ще **на**[1], **хро́ніка**.

[**анаці́я**] «скрутне становище, біда», [*ана́ция*] «тс.» Ж, ст. *ванацѣя*, *манацѣя*, *ванацѣйникъ* (XVIII ст.); — неясне;

можливо, пов'язане з лат. annata «плата папському урядові від новообраного єпископа або абата» (у тексті з XVIII ст. йдеться про якийсь обов'язок, накладений попом на дітей прихожан); інші спроби пояснення, в т. ч. зведення до слова *вака́ція* (*вака́ції*) «канікули» (Кравчук Мовозн. 16, 86—87), малопереконливі.

[**ан-ба́**] «ось, дивись» (вигук для привернення уваги) Ж; — складне утворення, що виникло, очевидно, на базі виразу **ан(о) ба́чиш*; компонент *ан-* може бути ототожнений з [*ано́*[1]] «але, а, тільки, лише» (див.).

анга́р; — р. бр. *анга́р*, п. вл. hangar, ч. слц. hangár, болг. *ханга́р*, м. *хангар*, схв. *ха̏нга̄р*, слн. hángar; — через російську мову запозичено з французької; фр. hangar «сарай, ангар» походить від нім. hängen «висіти», спорідненого з двн. hāhan, свн. hāhen (що відбивають пгерм. *hanhan), яким відповідають хет. gang (kank) «тс.», лат. cunctor «гаю, вагаюсь».— СІС 49; Шанский ЭСРЯ І 1, 105; Dauzat 383; Kluge—Mitzka 288.

а́нгел, [*анге́лик*, *ангеля́*, *а́нгель*, *а́нгол*, *анголя́*, *я́нгел*, *янге́лик*, *я́нгель* Ві], *я́нгол*, *янголя́*, [*я́нголь*], *янголи́ний*; — р. болг. м. *а́нгел*, бр. *анёл*, др. *ангелъ*, *анъгелъ*, *аньгелъ*, п. anioł, ч. anděl, anjel, слц. anjel, вл. jandźel, нл. janźel, схв. *а̏нђео*, слн. ángel, стсл. **ангелъ**; — запозичення з грецької мови; гр. ἄγγελος «ангел, посланець, вісник, провісник» пов'язане з дієсловом ἀγγέλλω «оголошую, повідомляю, доповідаю», можливо, спорідненим з дінд. ángiraḥ «божественний»; існує також припущення, що ἀγγέλλω запозичено з мов Сходу.— Шанский ЭСРЯ І 1, 105—106; Фасмер І 78; Machek ESJČ 36; Bern І 29; Boisacq 6; Frisk І 8.

ангі́на; — р. болг. м. схв. *анги́на*, бр. *ангі́на*, п. вл. angina, ч. слц. слн. angina; — запозичення з латинської мови; лат. angina «горлова жаба, запалення горла, ангіна» походить від гр. ἀγχόνη «задушення, повішення», утвореного від ἄγχω «удушую, стискаю, здавлюю», спорідненого з лат. ango «тс.», псл. ǫzъkъ «вузький», укр. *ву́зький*.— СІС 50; Шанский ЭСРЯ І 1, 106; Walde—Hofm. І, 47; Frisk І 17—18; Boisacq 10—11.— Див. ще **ву́зький**.

[**андаґу́ватися**] «частуватися» Ж; — неясне.

[**андара́к**] «вид спідниці з вовняної смугастої тканини», [*ондора́к*] «вид жіночого одягу зі зборками на спині» Л; — р. діал. бр. *андара́к*; — запозичено з німецької мови через польську; п. [anderak, andarak], ст. inderak «спідниця» походить від нім. Unterrock «нижня спідниця», утвореного з unter «під», спорідненого з псл. ǫtrъ, укр. *нутро́*, і Rock «спідниця», спорідненого з двн. roc, дісл. rokkr, дангл. rocc «тс.».— Фасмер І 78; ЭСБМ І 112—113; Brückner 192; Kluge—Mitzka 604.— Див. ще **нутро́**.

[**а́нде**] «онде, там», [*а́ндека*] «тс.»; — складний прислівник, що тлумачиться як результат злиття вказівної частки [**ан*], співвідносної з *он*, і прислівника *де* (Німчук НЗ УжДУ 35, 45); могло виникнути і внаслідок злиття частки *а* з прислівником *онде*.

[**анді́я**] «нісенітниця» Л; — неясне.

Андріа́н, *Андрія́н*, ст. *Андріанъ* «муже(ст)венныи, валечныи або богатоуменъ» (1627); — р. *Андриа́н*, бр. *Андрыя́н*, др. *Андриянъ*, *Андрианъ*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **Анъдрианъ** є наслідком контамінації імен **Адрианъ** і **Анъдреи**.— Див. ще **Адріа́н**, **Андрі́й**.

Андрі́й, *Андро́сь*, *Андру́сь*, [*Андру́се*, *Андру́х*, *Андру́шко*, *Андра́шко*, *Андрі́єць*, *Андрія́к*, *Андрія́ш*, *Яндрі́й*, *Яндру́х*], ст. *Андрѣй* «мужественъ, смѣлы(и)...» (1627); — р. *Андре́й*, бр. *Андрэ́й*, др. *Андрѣи*, п. Andrzej, ч. Ondřej, слц. Ondrej, Andrej, вл. Handrij, болг. *Андре́й*, *Андре́я*, схв. *А̀ндреј*, стсл. **Анъдреи**, **Анъдрѣи**;— через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀνδρέας походить від прикметника ἀνδρεῖος «мужній, сміливий», пов'язаного з ἀνήρ (род. в. ἀνδρός) «чоловік», спорідненим з дінд. nā̆ (nár-) «чоловік, людина», кімр. ner «голова, вчитель», вірм. ayr (род. відм. aṙn) «чоловік».— Беринда 176; Петровский 40; Фасмер І 78; Brückner 5; Frisk І 107—

108; Boisacq 62; Mayrhofer II 148—149.— Пор. **Андріан, Андроник.**

[**андріяк**] «опій»; — походження неясне.

Андро́ник, *Андро́н*, ст. *Андро́нікъ* «мужепобѣдительныи...» (1627); — р. *Андро́ник*, бр. *Андро́н*, др. *Андроникъ*, п. Androny, ч. слц. Andronik, болг. *Андро́н*, *Андрони́к*, стсл. **Анъдроникъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀνδρόνικος утворено з основ іменників ἀνήρ «чоловік, муж» (род. в. мн. ἀνδρῶν) і νίκη «перемога», можливо, спорідненого з псл. nicь, укр. *ниць*; буквальне значення імені — «переможець мужів».— Беринда 176; Петровский 50; Суперанская 74; Boisacq 670—671; Frisk II 320. — Див. ще **Андрій.**

анекдо́т, *анекдо́тник*, *анекдоти́чний;* — р. бр. болг. *анекдо́т*, п. anegdota, ч. слц. вл. anekdota, м. схв. *анегдо́та*, слн. anekdóta; — запозичено з французької мови, можливо, через російську; фр. anecdote походить від гр. ἀνέκδοτα «невидані (твори)» мн. с. р. від ἀνέκδοτος «невиданий, неопублікований», утвореного з частки ἀν- «не-» і дієприкметника ἔκδοτος «виданий» від дієслова ἐκδίδωμι, що складається з префікса ἐκ- «ви-, від-», спорідненого з лат. ex-, ірл. ess- «тс.», і дієслова δίδωμι «даю», спорідненого з лат. dō-, псл. damь, укр. *даю.*— СІС 51; Шанский ЭСРЯ I 1, 107; Фасмер I 78; Dauzat 35; Bloch I 29; Frisk I 388—389; Boisacq 186.— Див. ще **а-, да́ти.**

ане́ксія, *анексіоні́ст*, *анексува́ти*, *анектува́ти;* — р. *анне́ксия*, бр. *ане́ксія*, п. aneksja, ч. anexe, слц. anexia, вл. anektować, болг. *ане́ксия*, м. *анексија*, схв. *анѐксија*, слн. aneksíja; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Annexión, фр. annexion походять від лат. annexio «приєднання», пов'язаного з дієсловом annecto «прив'язую, зв'язую», що складається з префікса ad- «до-» і дієслова necto «в'яжу», спорідненого з псл. snujǫ, укр. *снува́ти*, *ни́тка.*— СІС 51; Шанский ЭСРЯ I 1, 110; Walde—Hofm. I 155—156; Dauzat 37.— Див. ще **авантю́ра, ни́тка.**

анемі́я, *анемі́чний;* — р. *анеми́я*, бр. *анемія*, п. anemia, ч. anémie, слц. anémia, вл. anemija, болг. *ане́мия*, м. *анемија*, схв. *анѐмија*, слн. anemíja; — запозичено з грецької мови, можливо, через французьку; фр. anémie походить від гр. ἀναιμία, утвореного з частки ἀν- «не-, без-» і іменника αἷμα «кров», спорідненого, можливо, з двн. seim «мед» або з дінд. iś «сік, напій».— СІС 51; Шанский ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Frisk I 39.— Див. ще **а-.**

анемо́на (бот.) «Anemone L.»; — р. *анемо́н*, *анемо́на*, бр. болг. *анемо́на*, п. anemon, ч. anemónka, слц. anemonka, слн. anemóna; — запозичення з французької мови; фр. anémone походить від гр. ἀνεμώνη «анемона», пов'язаного з ἄνεμος «вітер», спорідненим з дінд. ánilaḥ «тс.», ániti «дихає», лат. animus «душа, дух», псл. vonja «запах», укр. *воня́ти;* грецька назва зумовлена тим, що час цвітіння рослини збігається з періодом вітрів, або тим, що тонке стебло її хитається від будь-якого вітру.— Шанский ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Frisk I 105—106; Boisacq 61.— Див. ще **воня́ти.**

анестезі́я, *анестезі́йний*, *анестезува́ти;* — р. *анестези́я*, бр. *анестэзі́я*, п. anestezja, ч. anestésie, слц. anestéza, вл. anestezija, болг. *анесте́зия*, схв. *анестѐзија*, слн. anestezíja; — через російську мову запозичено з французької; фр. anesthésie походить від гр. ἀναισθησία «нечутливість», утвореного з частки ἀν- «не-» і прикметника αἰσθητός, похідного від дієслова αἰσθάνομαι «відчувати», αἰσθέσθαι «тс.», спорідненого з псл. javiti і umъ, укр. *яви́ти*, *ум.*— СІС 52; Шанский ЭСРЯ I 1, 108; Dauzat 35; Bloch I 30; Boisacq 29; Frisk I 45, 48—49; Walde—Hofm. I 108.— Див. ще **ум, яви́ти.**

ані́ (заперечна частка, сполучник), [*ани*] О, *ані́-ані́*, ст. *ани* (XVI ст.); — бр. *ані́*, п. ч. слц. вл. слн. діал. ani; — результат злиття часток (сполучників) *а* і *ні.*— Sławski I 24; Machek ESJČ 36—37; ЭССЯ 1, 38; Sadn.—Aitz. VWb. I 3; Bern. I 21.— Див. ще **а**[1], **ні.**

ані́ж (сполучник), ст. *анижъ*, *анѣжь* (XVI ст.); — результат зрощення частки *а*[1] і сполучника *ніж*[2] (див.).

аніс «ганус», [*áнис, áниж, áниш, гá-ниж, óниж*] «тс.», ст. *ганы(ш)* «тс.» (XVII ст.); — бр. *аніс*, [*аныш, ганыш*];— запозичення з російської, польської і чеської мов; п. anyż, hanyż, ч. anýz через посередництво латинської (лат. anīsum, anēsum «тс.») і, можливо, німецької мов (нім. Ánis «тс.»), а р. *анúс* безпосередньо чи через німецьку (пор. вл. anis) або французьку мову (фр. anis) запозичені з грецької мови; гр. ἄνῖσον (ἄνηθον) «кріп» вважається запозиченням з мов Сходу.— Richhardt 30; Шанский ЭСРЯ I 1, 109; Фасмер I 78; ЭСБМ I 115; Machek ESJČ 37; Brückner 5; Sadn.— Aitz. VWb. I 20; Bern. I 29; Kluge—Mitzka 23; Frisk I 106; Boisacq 62.— Пор. **гáнус.**

áнкер (тех.), [*áнкра*] «якір; скоба, гак» Ж, ст. *анкіра, анкvра* (XVII ст.);— р. бр. *áнкер*, п. ankier, ankra, ч. ст. angor, болг. *áнкер, áнкър*, схв. *ȁнкер*, стсл. **ан(ь)кѵра (ан(ь)кира, ан(ь)кыра)** «якір»; — запозичено в староукраїнську мову через посередництво старослов'янської, а в сучасну мову через російську, німецьку (нім. Ánker) і латинську (лат. ancora) та через польську, німецьку (можливо, французьку) і латинську з грецької; гр. ἄγκῡρα «якір» споріднене з ἀγκύλος «зігнутий, кривий», дінд. áñcati «гне, кривить», ankuśáḥ «гачок, гак», лат. ancus (uncus) «скривлений, зігнутий», дірл. ēcath (ēc-<*anc-) «рибальський гачок», двн. angul «тс.», лит. ánka «шнур, зигзаги шляху», р.-цсл. **оукоть** «якір».— Шанский ЭСРЯ I 1, 109; Тимч. 24; Kopaliński 66; Bern. I 29; Frisk I 10—12; Boisacq 7.— Пор. **якір.**

анкéта; — р. бр. болг. м. *анкéта*, п. ankieta, ч. слц. anketa, схв. *анкѐта*, слн. ankéta; — запозичення з французької мови; фр. enquête «розслідування, дослідження, слідство; анкета; репортаж» пов'язане з дієсловом enquérir «довідуватися», що походить від лат. inquīrere «розслідувати, шукати», утвореного з префікса in- «в-», спорідненого з гр. ἐν- «тс.», псл. vъn-, укр. *в-, у-*, та етимологічно неясного дієслова quaero «шукаю, вимагаю», можливо, спорідненого з дірл. ad-cīu «бачу, дивлюсь», ciall «розум», дінд. cakṣ-atē «бачать, дивляться»; пов'язання з питальним займенником quae (Pedersen IF 5, 37) вважається сумнівним.— Шанский ЭСРЯ I 1, 109; Фасмер I 79; Kopaliński 66; Dauzat 280—281; Bloch I 257; Walde—Hofm. II 396—397; Pedersen Kelt. Gr. II 490; Walde—Pok. II 480.— Див. ще **у.**

[**áнó**[1]] (спол.) «але, а, тільки, лише» Ж, ст. *ано* «тс.» (XVIII ст.), «аж, аж тут» (XVIIст.), «і» (1457); — р. *ан*, бр. [*анó*] «а втім», др. *ано* «а, але, та», *анъ* «тс.», п. ano «проте, однак», слн. ȁn «але, а», anti «все-таки, проте; однак; але ж»; — результат злиття сполучника *а* і обмежувальної частки (згодом також сполучника) *но* «тільки»; менш переконливе припущення (Шанский ЭСРЯ I 1, 98—99; Преобр. I 1; ЭССЯ 1, 36—37; Sadn.— Aitz. VWb. I 4; Zubatý LF 36, 113) про утворення псл. ano з *а* і ono.— Фасмер I 77; Brückner 5; Machek ESJČ 37; Bern. I 22.— Див. ще **а**[1], **но.**— Пор. **інó.**

[**анó**[2]] «ану» Ж; (вигук, яким відганяють собак) ЛЧерк, [*аньó*] (вигук, яким відганяють собак) ЛЧерк; — паралельне до *ану́* складне утворення з підсилювальної частки *а* і обмежувальної частки *но*, збереженої в складі частки [*інó*] «тільки» та в спонукальних виразах типу *ідú-но.*— Див. ще **а**[1], **но.** — Пор. **ану́, інó.**

[**анóлéм**] «але, а, тільки, лише»; — п. [anoli] «проте, однак; не інакше»; — складне утворення з сполучника (обмежувальної частки) [*ано*] «але, тільки» і обмежувальної частки [*лем*] «тільки».— Див. ще **áнó**[1], **лем.**

аномáлія, *аномáльний*, ст. *аномалный* (1619); — р. болг. *аномáлия*, бр. *анамáлія*, п. anomalia, ч. anomálie, слц. anomália, вл. anomalija, м. *аномалиjа*, схв. *аномàлиjа, анòмāлиjа*, слн. anomalija; —запозичено через російську і, можливо, латинську (лат. anōmalia) мови з грецької; гр. ἀνωμαλία «нерівність, безладність, неправильність» походить від прикметника ἀνώμαλος «нерівний, непостійний, незакономірний», утвореного з префікса

ἀν «не-, без-» і прикметника ὁμαλός «рівний», пов'язаного з ὁμός «подібний, схожий, однаковий, спільний», спорідненим з дінд. samáḥ «рівний, той самий», дперс. hămа- «подібний, схожий, однаковий», гот. sama «тс.», псл. samъ, укр. *сам*.— СІС 53; Шанский ЭСРЯ І 1, 111; Kopaliński 67; Frisk II 384; Boisacq 700, 702.— Див. ще **а-, сам.**

анонім, *анонімка;* — р. болг. *аноним*, бр. *ананім*, п. anonim, ч. слц. anonym, вл. anonymny «анонімний», м. *анонимен*, схв. *ано̀ним*, *а̏ноним*, слн. anoním; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з французької мови і через польське посередництво — з латинської; фр. anonyme «безіменний, анонім» через лат. anōnymus походить від гр. ἀνώνυμος «безіменний», утвореного з префікса ἀν- «не-, без-» і іменника ὄνομα «ім'я, назва», спорідненого з дінд. nāman-, лат. nōmen, псл. imę, укр. *ім'я*.— СІС 54; Шанский ЭСРЯ І 1, 111—112; Kopaliński 67; Dauzat 37; Bloch I 32; Boisacq 704.— Див. ще **а-, ім'я.**

ансáмбль; — р. бр. *ансамбль*, п. вл. ansambl, ч. ansámbl, ensemble, слц. ensemble, болг. *ансамбъл*, м. *ансамбл*, схв. *ансàмбл*, *ансáмбл*, слн. ansámbel; — запозичення з французької мови; фр. ensemble «разом» походить від лат. insimul, утвореного з прийменника in «в», спорідненого з псл. vъn, укр. *в*, і прислівника simul «разом», спорідненого з лат. similis «подібний, такий самий», псл. samъ, укр. *сам*.— СІС 54; Шанский ЭСРЯ І 1, 112—113; Kopaliński 67; БЕР І 12; Dauzat 281; Bloch I 257; Walde—Hofm. I 386—387, II 538—540.— Див. ще **сам, у.**

антагонізм, *антагоніст, антагоністичний;* — р. *антагонизм*, бр. *антаганізм*, п. вл. antagonizm, ч. antagonismus, слц. antagonizmus, болг. *антагонизъм*, м. *антагонизам*, схв. *антагонизам*, слн. antagonízem; — запозичено через російську мову з французької; фр. antagonisme походить від гр. ἀνταγώνισμα «боротьба, опір», утвореного з префікса ἀντι- «проти-» і основи дієслова ἀγωνίζομαι «борюсь, змагаюсь», похідного від іменника ἀγών «боротьба, змагання», пов'язаного з дієсловом ἄγω «веду, жену», спорідненим з лат. ago «тс.».— СІС 54; Шанский ЭСРЯ І 1, 113; Kopaliński 68; Dauzat 38; Bloch I 32; Frisk I 113—114; Boisacq 11.— Див. ще **агéнт, анти-.**— Пор. **агóнія.**

[**антáл**] «бочонок, бочка», [*антáлок*] «тс.» Ж, ст. *анталъ* «міра вина, барилко» (1717—1734); — р. [*антáл*] «бочонок угорського вина», п. antałek «міра вина; бочечка, барилко», antał «тс.»; — запозичення з угорської мови; походження уг. antalag «вид бочки», ст. átalag, általag (з XIV ст.) не з'ясоване; пор. м. *антав* «неповороткий, незграбний»; рум. antál «бочка», молд. *антáл* «тс.» тлумачаться як запозичення з української мови.— Винник 101—102; Тимч. 24; Фасмер І 79; Sł. wyr. obcych 36; Brückner 5; Sadn.— Aitz. VWb. I 22; Mikl. EW 3; Bárczi 11; MNTESz I 157, 192; СДЕЛМ 30; DLRM 31.

[**антáм**] «он-он, он там»; — складний прислівник, що тлумачиться як результат злиття вказівної частки **ан*, співвідносної з *он*, і прислівника *там* (Німчук НЗ УжДУ 35, 45); могло виникнути і внаслідок злиття виразу *а он там* (пор. Sadn.— Aitz. VWb. I 4).

антéна; — р. *антéнна*, бр. *антэна*, п. вл. antena, ч. слц. слн. anténa, болг. м. схв. *антéна;* — через російську мову запозичено з французької; фр. antenne «рея» пов'язується з лат. antenna, antemna «тс.», очевидно, запозиченим з етруської мови (Тронский Историч. грамм. лат. яз. 38); можливо, споріднене з лит. tem̃pti «тягти».— СІС 54; Шанский ЭСРЯ І 1, 113; Dauzat 38; Bloch I 32; Walde—Hofm. I 54; Ernout—Meillet I 37.

áнти «східнослов'янські племена між Дніпром і Дністром у IV—VI ст.»; — р. бр. *áнты*, п. Anty, ч. Antové; — загальноприйнятої етимології не має; найчастіше пояснюється як іранська назва, пов'язана з дінд. ántaḥ «кінець, край», ántyaḥ «той, що перебуває на краю» (Фасмер І 376); виводиться також від іє. *ven-t- «не той самий, а щось більше» (> псл. *vęt-j- > стсл. **вѧщь** «більший»,

п. więcej «більше») або пов'язується з племінною назвою *в'ятичі* (Бубрих ИАН ОЛЯ 5, 478; Mikkola Ursl. Gr. I 8; Jakobson Word 8, 389), з гот. winja «пасовисько», дперс. vana-m «ліс» (Rospond RS 26/1, 28) та ін.; заслуговує на увагу пов'язання (Филин Образ. яз. 61) з тюрк. ant «клятва», монг. ans (anda) «побратим» як назви, даної аварами тим слов'янам, що на деякий час вступили з ними в союз; менш переконливими є припущення про кельтське походження назви (Шахматов Древн. судьбы 11), про зв'язок її з псл. ǫty «качка» (Брим Яф. сб. V 23—31; Rudnicki Prasł. II 139), про походження назви з кавказьких мов (Polak LF 70, 27) та ін.

анти- (перша частина складних слів типу *антивоєнний, антигромадський, антинауковий, антитіло*, яка семантично відповідає українському префіксові *проти-*); — р. болг. м. схв. *анти-*, бр. *анты-*, п. anty-, ч. слц. вл. нл. слн. anti-; — виділено з запозичених слів типу *антитеза, антихрист*, які походять з грецької мови або були утворені пізніше з грецьких елементів; гр. ἀντι- «проти-» (ἀντί «проти») споріднене з лат. ante «перед», дінд. ánti «проти,перед, коло, поруч», лит. añt (<anta) «на, для, проти», гот. and «над».— СІС 55; Фасмер І 79; Вујаклија 51; Sł. wyr. obcych 37; Frisk I 113—114; Boisacq 64.

а́нти́к, *античний*; — р. *антик*, *античный*, бр. *антык, антычны*, п. antyk, antyczny, ч. слц. antika, antický, вл. antikwa, болг. *антика, античен*, м. *антика, антички*, схв. *àнтика, àнтички*, слн. antíka, antíčen; — запозичено, можливо, через польське посередництво з французької мови; фр. antique «залишок старовини», спочатку «стародавній, давній» походить від лат. antīquus «тс.», пов'язаного з прислівником ante (<*anti) «раніше, давніше», спорідненим з гр. ἀντί «проти», дінд. ánti «проти, перед, коло, поруч».— СІС 55; Шанский ЭСРЯ I 1, 114, 118; БЕР I 12; Младенов 7; Вујаклија 52, 56; Kopaliński 70; Bloch I 33; Dauzat 39; Walde—Hofm. I 53; Frisk I 113—114; Boisacq 64.—Див. ще **анти-**.

антило́па; — р. болг. м. *антилопа*, бр. *антылопа*, п. antylopa, ч. слц. вл. antilopa, схв. *антилòпа*, слн. antilópa; — запозичено, можливо, через російське й польське посередництво з німецької мови; нім. Antilópe походить, очевидно, від гол. antilópe, запозиченого з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. antilope); англ. antelope походить від слат. anthalopus «казкова рогата тварина (ототожнювана пізніше з антилопою)», що є переоформленням сгр. ἀνθόλοψ (1160) «тс.» нез'ясованого походження; зближення сгр. ἀνθόλοψ з гр. ἄνθος «квітка» і ὀφθαλμός «око» чи ὄψ «тс.» як складного слова, що виникло для позначення тварини, нібито, у зв'язку з її гарними очима (Бурд.— Мих. 47; Вујаклија 53) сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 1, 114; Фасмер I 79; Kluge—Mitzka 25; Dauzat 39; Bloch I 33; Klein 82.

Анти́п, ст. *Антіпъ* «для всѣх або проти(в)ко всѣм», *Антіпасъ* «тс.» (1627); — р. *Антип*, бр. *Анціп*, болг. *Антипа*, стсл. **Антипа, Антипасъ**; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. Ἀντίπας букв. «як усякий, заради всякого, щодо кожного» утворилося з прийменника ἀντί «замість, як, заради, щодо» і займенника πᾶς «всякий, кожний; весь, цілий» (Беринда 177); тлумачиться також як «заступник батька» (Илчев 50).— Див. ще **анти-, пан-**.

анти́пка (бот.) «вишня запашна, Cerasus mahaleb Mill.»; — п. antypka «вишня, черешня турецька; чубук з турецької черешні», antybka «тс.»; — очевидно, походить від тур. antep «вишня»; менш імовірний зв'язок з назвою французького міста Antibes.— Макарушка 4; SW I 45.

[**анти́пко**] «чорт (кульгавий)», [*антипка безп'ятий* Ж, *антипцьо* ВеЗн] «тс.»; — бр. [*анціпка*] «нечиста сила», п. [antypko] «чорт» (з укр.); — неясне; можливо, результат заміни (з мотивів табу) форми *анцибол* «болотяний чорт» зменшеною формою *Антипко* від імені *Антип*; припускається (Кравчук ВЯ 1968/4, 121) зв'язок з ім'ям Ірода-Антипи, галілейського і перейського

тетрарха (I ст. н. е.), відомого своєю аморальністю.

Антóн, *Антін*, *Антóній*, *Антонін*, *Антоніна*, *Антóнія*, *Антонúна*, *Антóх*, *Антóшко*, *Антóш* ВеЛ, *Антик* ВеЛ, *Антоньо* ВеЛ, *Антóха*, [*Вінтін*] Я, ст. *Антωній* «свыше да(н)ный, а(бо) скупленый, а(бо) вмѣсто ино(го) купленый» (1627); — р. бр. болг. *Антóн*, п. Antoni, ч. Antonín, слц. нл. слн. Anton, м. *Антон*, схв. Ȁnton, Ȁntun, стсл. **Ѧнътонии, Ѧнътониинъ, Ѧнътонъ**;— через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἀντώνιος, Ἀντονῖνος виводяться від римського родового імені лат. Antōnius, яке пов'язується з гр. ἀντωνέομαι «купую взамін; беру участь у торгівлі, змагаюся в торгівлі, збільшую ціну», утвореним з префікса ἀντι- «замість, взамін, заради» і дієслова ὠνέομαι «купую», спорідненого з дінд. vasnám «ціна покупки», вірм. gin «тс.», псл. vēno, укр. *віно*.— Беринда 178; Петровский 52; Суперанская 75; Pokorny 1173.— Див. ще **анти-**, **віно**.

антóнівка «сорт яблуні»; — бр. *антóнаўка*, п. antonówka, ч. слц. antonovka, схв. *антоновка*, слн. antónovka; — запозичення з російської мови; р. *антóновка* виникло на основі словосполучення *антóновское яблоко*, можливо, від місцевої назви *Антóново*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 118—119; Фасмер I 80.

антóнім «слово з протилежним значенням», *антонімічний*; — р. *антóним*, бр. *антóнім*, п. antonim, ч. antonymon, antonymum, слц. antonymum, вл. antonym, болг. м. *антонúм*, схв. *антòним*, слн. antoním; — запозичення з французької мови; фр. antonyme «антонім» утворено з елементів гр. ἀντί «проти» і ὄνομα «ім'я».— СІС 58; Шанский ЭСРЯ I 1, 118; Holub — Lyer 80. — Див. ще **анти-**, **анонім**.

антрацúт; — р. болг. *антрацúт*, бр. *антрацыт*, п. antracyt, ч. слц. вл. antracit, схв. *антрàцūт*, слн. antracít; — через польське або російське посередництво запозичено з французької мови; фр. anthracite «антрацит» пов'язують з етимологічно неясним гр. ἄνθραξ «вугілля, карбункул», ἀνθρακῖτις «сорт вугілля» (звідки походять також стсл. **анътраксъ**, др. *анфраксъ*, *антракъ* «тс.»), можливо, спорідненим з ісл. sindr «осколок каменю», нім. Sinter «сталактит, окалина» або з вірм. ant'-el «гаряче вугілля».— Шанский ЭСРЯ I 1, 119; Sł. wyr. obcych 36; БЕР I 12; Младенов 7; Вујаклија 57; Dauzat 38; Bloch I 32; Boisacq 63; Frisk I 109—110.

антропóлóгія, *антропóлог*, *антропологічний*; — р. болг. *антропóлогия*, бр. *антрапалóгія*, п. antropologia, ч. ant(h)ropologie, слц. antropológia, вл. antropologija, м. *антропологија*, схв. *антропòлогија*, слн. antropologíja;— запозичення з французької мови; фр. anthropologie є суфіксальним утворенням від гр. ἀνθρωπολόγος «той, що говорить про людину», яке складається з основ слів ἄνθρωπος «людина» (можливо, утвореного з основ ἀν(δ)ρ- «чоловік» і ὠπ(ος) «вигляд», яке зіставляється з гот. saíhan «бачити», лат. sīgnum «знак», укр. *сочúти* «стежити») і λόγος «слово».— Шанский ЭСРЯ I 1, 121; Младенов 7; Bloch I 32; Boisacq 63; Frisk I 110—111.— Див. ще **Андрій**, **лóгіка**, **сочúти**.

анý (вигук), *ану-нý*, ст. *ану* (XVII—XVIII ст.); — р. *а ну*, [*áнó*], бр. *анý*, *анýтка*, п. anu «нубо, нумо, ну-ну, авжеж; то, отже, тож», нл. anu «ану»; — результат злиття підсилювальної частки *а* і вигуку *ну*.— SW I 46.— Див. ще **а**[1], **ну**.

анулювáти; — р. *аннулúровать*, бр. *анулявáць*, п. вл. anulować, ч. anulovati, слц. anulovať, болг. *анулúрам*, м. *анулúра*, схв. *анулúрати*, *анỳлисати*, слн. anulírati; — запозичення з німецької мови; нім. annulíeren походить від слат. annullāre «знищувати», утвореного з префікса ad- «до-» і займенника nullus «ніякий, жодний». — Шанский ЭСРЯ I 1, 110—111; Sł. wyr. obcych 41; Вујаклија 60. — Див. ще **авантюра**, **нуль**.

[**анýть**] (вигук, яким відганяють індиків) ЛЧерк; — можливо, результат злиття вигуку *анý* з не зовсім ясним елементом *ть*, який може тлумачитися як видозміна якоїсь відмінкової форми

займенника *ти* (пор. *а ну тебе*, а також прислівники типу [*до́кить*, *у́ткіть*, *там-кить*], у яких частка *-ть* зводиться до др. *ти* — форми дав. в. одн. від *ты* — Німчук Славіст. зб. 152) або як елемент, зумовлений впливом вигуку *геть*.— Див. ще **ану́**.

[**анцера́да**] «непромокальний рибальський плащ» Мо, [*винцера́да* Мо, *вінцара́д* Берл] «тс.», [*вінцера́да*] (на Сумщині) «плащ, накидка, пильовик»; — р. [*винцера́да*, *винцара́да*, *винсара́да*];— очевидно, запозичення з італійської мови; пор. іт. (tela) incerata «клейонка, церата», пов'язане з cerata «вощанка».— Фасмер I 318.— Див. ще **цера́та**.

[**анци́бол**] «чорт», [*анци́болот*, *анци́болотник*, *анци́бил*, *анци́бор* Н.-Лев., О. Ковінька], ст. *анциболъ* (XVIII ст.);— р. [*анцыба́л*] «болотяний чорт; водяник», [*анцы́бул*, *анчи́бал*, *анчи́бил*] «тс.», [*анчи́болит*] (лайливе слово), ч. [ancibél, jancybel] «антихрист; чорт»; — не зовсім ясне; як давній балтизм у східнослов'янських мовах зіставляється (Топоров Baltistica IX 34—36) з лит. ánčiabalis «качине болото», звідки «той, що належить до качиного болота, болотяник»; припускається також (Кравчук ВЯ 1968/4, 121—122) запозичення з чеської мови, в якій могло бути результатом контамінації слів ancikrist «антихрист» (anciáš «тс.») і d'ábel «чорт» (або Belial «Веліал» — одна з назв Сатани у новозавітній і пізнішій християнській літературі, пор. Machek ESJČ 37); у такому разі зближення кінцевого компонента з основою слова *боло́то* відбулося пізніше.

[**анция́ш**] «антихрист»; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. слц. діал. anciáš «тс.» могло бути утворене з ancikrist «антихрист» під впливом форм власних імен типу Andriáš, Mikuláš; пор. також уг. ántiját «антихрист»; áncziját «тс.», яке тлумачиться (MNTESz I 158) як евфемістичне скорочення лайливого виразу (az) Antikrisztusát «Антихриста» (знах. в. особово-присвійної форми).

анчо́ус (іхт.) «камса, Engraulis encrasicholus L.»; — р. *анчо́ус*, бр. *анчо́ўс*, п. ст. anczosy, ч. слц. ančovička; — запозичення з голландської або німецької мови; гол. ansjovis, нім. Anschóvis походять від фр. anchois, яке, як і ісп. anchoa, зводиться до баск. anchu «тс.»; менше є підстав для виведення від гр. ἀφύη «сардинка».— СІС 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 122; Фасмер I 80; Преобр. I 7; Kluge—Mitzka 25.— Пор. **анчу́га**.

[**анчу́га**] (іхт.) «анчоус Берл; камса Мо»; — схв. *а̀нчуга*, *а̏нчӯга*; — очевидно, результат видозміни назви риби *анчо́ус* під впливом іт. acciuga «тс.».— Див. ще **анчо́ус**.

ао́рта; — р. бр. болг. м. *ао́рта*, н. ч. слц. вл. aorta, схв. *а̀о̄рта*, слн. aórta; — запозичення з французької мови: фр. aorte походить від лат. aorta, що зводиться до гр. ἀορτή «бронхи, аорта», похідного від етимологічно неясного дієслова ἀείρω «прив'язую», можливо, спорідненого з лтс. vērt «відчиняти (двері), втягати (нитку)», лит. vir̃vė «мотузка», укр. *вірьо́вка*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 123; Kopaliński 71; Frisk I 24.— Див. ще **вірьо́вка**.

апара́т «машина, прилад, пристрій; службова установа», *апара́тна*, *апара́тник*, *апарату́ра*, ст. *апаратъ*, *аппаратъ* «приладдя, військова амуніція, церковні шати» (XVII—XVIII ст.);— р. *аппара́т*, бр. болг. м. *апара́т*, п. вл. нл. aparat, ч. слц. слн. aparát, схв. *апа̀ра̄т*; — сучасне *апарат* запозичено з німецької мови; нім. Apparát «апарат» походить від лат. apparātus, що є пасивним дієприкметником від дієслова apparo «приготовляю», утвореного з префікса ad- (>ap-) «при-, до-» і дієслова paro «готую», пов'язаного з pario «народжую», спорідненим з лит. perė́ti «висиджувати»; церковний термін *апаратъ* запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво.— Тимч. 27; Шанский ЭСРЯ I 1, 130; Kluge—Mitzka 28; Walde—Hofm. II 255—256.— Див. ще **авантю́ра**, **ві́порток**.

апати́т; — р. болг. *апати́т*, бр. *апаты́т*, п. apatyt, ч. слц. apatit, схв. *апатит*, слн. apatít; — запозичення з французької мови; фр. apatite утворено

на базі гр. ἀπατάω «ошукую», ἀπάτη «помилка» (мінерал схожий на деякі інші); етимологія гр. ἀπάτη не вияснена.— СІС 60; Шанский ЭСРЯ I 1, 123—124; Sł. wyr. obcych 41; Frisk I 118.

апа́тія, *апати́чний;* — р. болг. *апа́тия*, бр. *апа́тыя*, п. слц. apatia, ч. apatie, вл. apatija, м. *апатија*, схв. *апа̀тија*, слн. apatíja; — запозичення з латинської мови; лат. apathīa походить від гр. ἀπάθεια «байдужість», утвореного з частки ἀ- «без-, не-» і основи іменника πάθος «відчуття, пристрасть, зворушення».— СІС 60; Шанский ЭСРЯ I 1, 124.— Див. ще **а-, па́фос.**

апелюва́ти, *апеля́ція*, ст. *апелевати, апелліовати, аппеліовати* (XVI—XVII ст.), *апел(л)яція* (XVI—XVIII ст.); — р. *апелли́ровать*, бр. *апелява́ць*, п. вл. apelować, ч. apelovati, слц. apelovat', нл. apelowaś, болг. *апели́рам*, м. *апели́ра*, схв. *апели́рати, а̀пеловати*, слн. apelírati; — запозичення з латинської мови; лат. appello «звертаюсь, називаю, апелюю» утворене з префікса ad- (>ap-) «до-, при-» і дієслова pello «б'ю, чіпаю, торкаюсь», спорідненого з гр. ἄπελλα «народні збори», лтс. plītiês (у plīties virsū «приставати до кого»).— СІС 60; Тимч. 26; Шанский ЭСРЯ I 1, 124; Walde—Hofm. II 277.— Див. ще **авантю́ра.**

апельси́н «помаранча», [*апельси́на, апальси́н* СБН, *апальци́н* СБН, *опальци́ни* Ж, *опельси́на* Ж, *опельцина, опальсін* Кур] «тс.»; — р. *апельси́н*, бр. *апельсі́н*, вл. apelsina; — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. appelsien букв. «китайське яблуко» утворено під впливом фр. pomme de Chine «тс.» (апельсин завезено в Європу португальцями в XVI ст. з південного Китаю та Індокитаю).— Москаленко УІЛ 59; Шанский ЭСРЯ I 1, 125; Фасмер I 80; Kluge—Mitzka 27.

апе́ндикс, *апендици́т;* — р. *аппе́ндикс*, бр. *апе́ндыкс*, п. apendyks, ч. слц. apendix, болг. *апе́ндикс*, схв. *апѐндикс*, слн. apéndiks; — запозичення з латинської мови; лат. appendix «додаток, придаток» складається з префікса ad- (>ap-) «до-, при-» і основи дієслова pendeo «звисаю», спорідненого з псл. pędь, pǫditi, укр. *п'ядь, пу́дити*.— СІС 61; Шанский ЭСРЯ I 1, 130; Walde—Hofm. II 280.— Див. ще **авантю́ра, п'ядь, пу́дити.**

апети́т, ст. *ап(п)етитъ* (XVIII ст.);— р. *аппети́т*, бр. *апеты́т*, п. apetyt, ч. apetýt, apetyt, слц. слн. apetít, вл. apetit, болг. м. *апети́т*, схв. *апѐтӣт;* — запозичення з латинської мови; лат. appetītus «бажання, прагнення» походить від appeto «прагну до чого», утвореного з префікса ad- (>ap-) «до-, при-» і дієслова peto «прагну», спорідненого з дінд. pátati «летить, спускається», дірл. āith «перо», гр. πέτομαι «лечу».— Тимч. 28; Шанский ЭСРЯ I 1, 131; БЕР I 13; Walde—Hofm. II 297—298.— Див. ще **авантю́ра.**

апліка́ція, ст. *апплѣковати* «прикладати, стосувати» (XVIII ст.); — р. *аппликá́ция*, бр. *аплика́цыя*, п. aplikacja, ч. aplikace, слц. aplikácia, болг. *аплика́ция*, схв. *аплика́ција*, слн. aplikácija; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. applicātio «приєднання» пов'язане з дієсловом applico «прикладаю, приєдную», утвореним з префікса ad- (>ap-) «при-, до-» і дієслова plico «складаю», пов'язаного з plecto «сплітаю», спорідненим з псл. pletǫ, укр. *плету́*.— СІС 61; Шанский ЭСРЯ I 1, 131; Kopaliński 73; Walde—Hofm. II 321, 323.— Див. ще **авантю́ра, плести́.**

аплодува́ти, заст. *аплявдова́ти;* — р. *аплоди́ровать*, бр. *апладзі́раваць*, п. ст. aplaudować, ч. aplaudovati, слц. aplaudovat', болг. *аплоди́рам*, м. *аплауди́ра*, схв. *аплауди́рати*, слн. aplavdírati; — першоджерелом обох українських форм є лат. applaudere «плескати руками», утворене з префікса ad- (>ap-) «до-, при-» і дієслова plaudere «бити, плескати руками», спорідненого з дісл. flatr, двн. flaz «рівний, плоский»; форма *аплодува́ти* пройшла через посередництво французької мови (фр. applaudir), *аплявдова́ти* зумовлена польським посередництвом.— Шанский ЭСРЯ I 1, 125; БЕР I 13; Dauzat 42; Walde—Hofm. II 319.— Див. ще **авантю́ра.**

апло́мб; — р. бр. болг. *апло́мб*, п. ч. слц. aplomb, слн. aplómb; — запозичення з французької мови; фр. aplomb «самовпевненість; рівновага; вертикальне положення» утворене на основі прийменника à «до, при, під», що походить від лат. ad «тс.», та іменника plomb «свинець, висок (прилад для визначення вертикальної лінії)».— СІС 62; Шанский ЭСРЯ I 1, 126; Kopaliński 73; Dauzat 40.— Див. ще **авантю́ра, пло́мба.**

апоге́й; — р. болг. *апоге́й*, бр. *апаге́й*, п. ч. слц. вл. apogeum, схв. *апо̀ге̄ј*, *апоге́ја*, слн. apogéj; — запозичення з новолатинської мови; нлат. apogaeum походить від гр. ἀπόγαιον «віддаль від Землі», утвореного з префікса ἀπο- «від», спорідненого з лат. ab «тс.», і етимологічно неясного іменника γαῖα (γῆ) «земля».— Шанский ЭСРЯ I 1, 126; Kopaliński 74; БЕР I 13; Frisk I 282, 303.— Див. ще **абажу́р.** — Пор. **гео-.**

апопле́ксія, *апоплексі́чний*, *апоплекти́чний*, ст. *апоплектика* «апоплексія» (XVIII ст.); — р. болг. *апопле́ксия*, бр. *апапле́ксія*, п. apopleksja, ч. apoplexie, слц. apoplexia, схв. *апоплѐксија*, слн. apopleksíja; — через латинську мову (лат. apoplexia) або безпосередньо запозичено з грецької; гр. ἀποπληξία утворено від дієслова ἀποπλήσσω «вражаю ударом», що складається з префікса ἀπο- «від-», спорідненого з лат. ab- «тс.», і дієслова πλήσσω «б'ю, вражаю», спорідненого з лат. plango «б'ю з тріском», укр. *пла́кати*.— СІС 62; Шанский ЭСРЯ I 1, 128; Boisacq 795—796; Walde—Hofm. I 315.— Див. ще **абажу́р, пла́кати.**

а́по́рт (сорт яблук), [*апорта* Mak, *гопорт* Mak, *гопурти* Mak, *опорти* Mak, *опо́ртні яблука*, *ямпорти* Mak, *япорти* Mak] «тс.»; — р. *апо́рт*, [*о́порт*, *о́пором*], бр. болг. *апо́рт*, п. [aporty] «апорт, сорт яблук; сорт груші Pirus austera», [daporty, deporty, dziepurty, japort, japurt, oporty, purt], ч. слц. aport «апорт»; — не зовсім ясне; можливо, через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької; свн. apfalter «яблуня» походить від apfal (нвн. Apfel) «яблуко», спорідненого з псл. (j)ablъko, укр. *я́блуко;* менш переконлива думка, що джерелом слова є порт. Oporto — назва міста в Португалії (Фасмер I 81; Преобр. I 7) або назва річки в Чернігівській області *Опороть* (Соболевский Лингв. и арх. зам. 2—3), а також припущення про зв'язок з рос. [*пори́ть*, *поре́ть*] «товстіти, жиріти» (Меркулова ЭИРЯ II 78—80), до чого можна додати ще укр. *спо́рий* «великий, чималий».— Шанский ЭСРЯ I 1, 128—129; Фасмер—Трубачев I 81.

апо́стол, *апо́стольство;* — р. болг. *апо́стол*, бр. *апо́стал*, др. *апостолъ*, п. apostoł, ч. слц. нл. apoštol, вл. japoštol, м. *апостол*, схв. *а̏постол*, *а̀постол*, слн. apóstol, стсл. **апостолъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. ἀπόστολος «посланець» пов'язане з дієсловом ἀποστέλλω «посилаю», яке складається з префікса ἀπο- «геть», спорідненого з лат. ab- «від-», і дієслова στέλλω «посилаю», спорідненого з укр. *стелю́*.— Тимч. 27; Шанский ЭСРЯ I 1, 129; Фасмер I 81. — Див. ще **абажу́р, стели́ти.**

апо́стро́ф «знак '»;— р. болг. *апостро́ф*, бр. *апо́страф*, п. ч. слц. вл. apostrof, м. *апостроф*, схв. *апо̀строф*, *а̏построф*, слн. apostróf; — очевидно, через посередництво французької мови (фр. apostrophe) запозичено з грецької; гр. ἀπόστροφος «апостроф», букв. «повернутий убік» пов'язане з дієсловом ἀποστρέφω «повертаю», що складається з префікса ἀπο- «від-», спорідненого з лат. ab- «тс.», і дієслова στρέφω «верну, повертаю», пов'язаного з прикметником στρεβλός «кривий, зігнутий».— СІС 63; Шанский ЭСРЯ I 1, 130.— Див. ще **абажу́р.**

апробува́ти, *апроба́тор*, *апроба́ція*, ст. *аппробовати* «схвалити» (XVII ст.), *аппробація* «схвалення» (XVIII ст.); — р. *апроби́ровать*, бр. *апрабава́ць*, п. вл. aprobować, ч. aprobovati, слц. aprobovat', болг. *апроби́рам*, схв. *апробирати*, слн. aprobírati; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. approbo «схвалюю», approbātio «схвалення» утворено з префікса ad- (>ap-) «при-, до-» і дієслова probo «пробую, схвалюю». — СІС 63—64; Тимч. 28;

Шанский ЭСРЯ I 1, 132—133; Sł. wyr. obcych 44. — Див. ще **авантюра, проба.**

[**апсик**] (вигук, яким відганяють кота) ВеЛ; — бр. *апсік* «тс.»; — складне утворення з підсилювальної частки *а*[1] і вигуку *псик* (див.).

аптека, *аптекар*, [*аптика* Шейк, *обтека* Пі, *обтекар* Пі, *оптека*, *оптекар*], ст. *аптыка* (1596), *аптека*, *апатѣка*, *аптика* (XVI ст.), *абтека* «аптека; ліки» (XVII ст.); — р. болг. *аптека*, бр. *аптэка*, п. apteka, [aptyka], ст. apoteka, ч. apatyka, слц. apatéka, apatieka, вл. apoteka, aptyka, нл. (h)apte(j)ka, м. *аптека*, схв. *апотека*, слн. apotéka; — через західнослов'янське і, можливо, німецьке посередництво запозичено з латинської мови; лат. apothēca походить від гр. ἀποθήκη «склад», пов'язаного з дієсловом ἀποτίθημι «відкладаю, ховаю, зберігаю», утвореним з префікса ἀπο- «від-», спорідненого з лат. ab- «тс.», і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з псл. děti, укр. *дівати*.— Акуленко 134; Шанский ЭСРЯ I 1, 133; Фасмер I 82; Hüttl-Worth 15; Sł. wyr. obcych 44; Machek ESJČ 37; Sadn.— Aitz. VWb. I 22—23; Frisk I 670; Boisacq 969. — Див. ще **абажур, діти**[2], **тека.**

[**а-пуль**] (вигук, яким відганяють індиків) Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *пуль*, вживаного для підкликання індиків.— Див. ще **а**[1], **пуля.**

ар;— р. бр. болг. м. *ар*, п. ч. вл. ar, слц. слн. ár, схв. *ар*; — запозичення з французької мови; фр. are «сто квадратних метрів» (міра землі, введена декретом республіки в 1795 р.) походить з лат. ārea «вільне місце, двір», утвореного від дієслова ārere «висушувати», спорідненого з дінд. ā́sah̩ «попіл, пил», вірм. azazem «висушую», гот. azgo «попіл» і, можливо, укр. *ознйця* «отвір для диму в даху».— СІС 64; Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Holub — Kop. 61; БЕР I 13; Dauzat 46; Walde—Hofm. I 65.— Пор. **ознйця.**

араб, [*арабець*, *арабин* Г, Ж], *арабізм*, *арабіст*, *арабістика*, *Аравія*, [*Арабія*, *арабщина*]; — р. бр. *араб*, п. ч. слц. вл. Arab, болг. *арабин*, схв. *Арабљанин*, слн. Arábec, стсл. арапланинъ, арапинъ; — запозичення з французької мови; фр. arabe походить від лат. arabus, що зводиться до ар. ʽárab «араб»; форму *Аравія* через старослов'янську мову запозичено з грецької (гр. Ἀραβία).— Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Фасмер I 82; Dauzat 44; Lokotsch 8—9.— Пор. **арап.**

арабеска; — р. бр. болг. м. *арабеска*, п. arabesk, arabeska, ч. слц. вл. arabeska, схв. *арабѐска*, *арàбеска*, слн. arabéska; — запозичення з французької мови; фр. arabesque «арабеск, позиція у класичному балеті; арабески, орнамент в арабському стилі» походить від іт. arabesco «арабський, в арабському стилі», утвореного від етноніма arabo «араб».— СІС 64; Шанский ЭСРЯ I 1, 134; Kopaliński 77; Dauzat 44.—Див. ще **араб.**

арак «міцний алкогольний напій з рису або пальмового соку», [*гарак*] «ром»; — р. *арак*, п. ч. слц. вл. arak, схв. *арак*, слн. árak; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. arack, arak, нім. Arrak походять від ар. ʽaraq «пальмовий сік».— Фасмер I 82—83; RO 22/1, 133; Sadn.— Aitz. VWb. I 24; Dauzat 44.— Пор. **ракія.**

арап «негр», *арапин*, [*гарап*, *орап*, *орапеня*], ст. *арапъ*, *арапинъ* (XVII ст.); — р. бр. *арап*, болг. *арап*, *арапин*, м. *арап*, *арапин*, схв. *Арап*, *Арапин* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. Arap «араб; негр» походить від ар. ʽárab «араб».— Баскаков Тюркизмы 265; Фасмер—Трубачев I 83; Sadn.— Aitz. VWb. I 24.— Див. ще **араб.**

арапій, *арапник* — див. **гарапник.**

арахіс (бот.) «земляний горіх, Arachis hypogaea L.»; — р. болг. *арахис*, бр. *арахіс*, п. arachidy (мн.), ч. слн. arašíd, слц. arachida, схв. *арàшӣд*; — засвоєна книжним шляхом латинська номенклатурна назва; лат. arachis «рід бобової рослини», arachidna «луговий горошок» походять від гр. ἀράχιδνα «різновид горошку, Lathyrus amphicarpus», ἄραχος (<ἄρακος), зменш. ἀρακίς «Lathyrus annuus», етимологія

яких не встановлена.— СІС 64; Шанский ЭСРЯ І 1, 135; Dauzat 44; Frisk I 128, 129, 130.

[**ара́ші**] «дишло гарби» Г, Ж, [*ариш*] «тс.»; — болг. *аръш* «дишло»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. [arış] «дишло, голобля», крим.-тат. кумик. тат. діал. узб. діал. *арыш* «тс.» мають відповідник у каз. *арыс* «тс.» і, можливо, є похідними від *ar(ı)- «з'єднувати».— Болдырев Тюркизмы 48; Радлов І 1, 277; Севортян 189—191.

арбі́тр, *арбітра́ж*, ст. *арбитеръ* (XVII ст.); — р. *арби́тр*, бр. *арбі́тр*, п. ч. слц. arbiter, вл. arbitraža, болг. *арби́тър*, м. *арби́тер*, схв. *а̀рбитар*, слн. árbiter; — запозичення з французької мови; фр. arbitre походить від лат. arbiter «свідок, посередник, мировий суддя», можливо, утвореного від етимологічно неясного ad-baetere (ad-bītere) «приходити».— СІС 64—65; Шанский ЭСРЯ І 1, 136; Walde—Hofm. I 62; Ernout—Meillet I 43.

аргама́к «кінь арабської породи»;— р. бр. *аргама́к;* — відоме лише східнослов'янським мовам запозичення з тюркських мов; тат. чаг. *арӯамак* «тс.» (більш поширений варіант у тюркських мовах — каз. туркм. алт. *арғымак*, кирг. *аргымак* «тс.») виводиться від тюркської основи *арға-/арғы-* «скакати»; зіставляється також з ар. rumak «поганий кінь; конюх», пор. ар. ramaha «скакати галопом» (Преобр. І 7—8); менш переконливе виведення від тюрської основи *арӯа* «сила, спритність» (Шанский ЭСРЯ І 1, 136).— Фасмер—Трубачев І 84; Одинцов 104; Аракин Тюркизмы 139; Сетаров Тюркизмы 233; Никольский ФЗ 1893/5—6, 37; Sadn.—Aitz. VWb. I 26; Севортян 171; Дмитриев 522.— Пор. **рума́к**.

[**арга́т**] «найманий робітник; робітник на запорізьких риболовецьких промислах; бездомний бродяга», [*арґа́т*, *арґо́т*] «тс.» Ж, [*арґата́р*] «роботодавець» Ж, *арґатува́ти*] «батракувати» Ж, Пі; — болг. *арга́т*, *арга́тин*, м. *аргат*, *аргатин*, схв. *а̀ргатин;* — запозичено з новогрецької мови, очевидно, через посередництво турецької чи румунської (тур. ırgat, рум. argát «тс.»); нгр. ἀργάτης «робітник, ремісник», ἐργάτης «робітник» є похідним від гр. ἐργάζομαι «працюю», ἔργον «праця», спорідненим з двн. werc «праця», werah, нвн. Werk, ав. varəzəm «тс.»; припускається також (Cranjală 199—200) запозичення з турецької мови через грецьке посередництво.— Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Bern. I 30; БЕР І 14; Младенов 8; Sadn.— Aitz. VWb. I 26; Mikl. EW 4; Frisk I 548—549.

арго́н; — р. бр. болг. *арго́н*, п. ч. вл. argon, слц. argón, схв. *а̀ргōн*, слн. árgón; — нове штучне утворення (лат. Argon) від гр. ἀργός «бездіяльний», що складається з частки ἀ- «не-» і основи іменника ἔργον «діяльність», запропоноване в 1894 р. з огляду на хімічну інертність цього газу.— Волков 80; Фигуровский 53.— Див. ще **а-**, **арга́т**.

аргона́вт; — р. болг. *аргона́вт*, бр. *аргана́ўт*, п. argonauci, ч. argonauti, слц. argonaut, схв. *аргона̀ут*, слн. argonávt; — запозичення з грецької мови; гр. ἀργοναύτης «учасник плавання на кораблі «Арго» за золотим руном» є складним утворенням з Ἀργώ «швидка» (назва корабля), пов'язаного з прикметником ἀργός «швидкий, блискучий», спорідненим з лат. argentum «срібло», arguo «показую, виясняю», та ναύτης «моряк, плавець», похідного від ναῦς «корабель», спорідненого з лат. nāvis, дінд. náuş, перс. nāv, дірл. nau.— СІС 65; Шанский ЭСРЯ І 1, 137; Sł. wyr. obcych 46; Frisk I 132—133, II 292—293.— Див. ще **аргуме́нт**.

аргó́нія, *арґо́нія*, *арґі́нія*, *арґі́ня* — див. **георгі́нія**.

аргуме́нт, *аргумента́ція*, *аргументува́ти*, ст. *аръкгуменътъ* (XVI ст.), *аркгументъ* (1596), *аргументація* (XVII ст.), *аркгументуетъ* (XVI ст.), *аргументуючи* (1596); — р. бр. болг. м. *аргуме́нт*, п. ч. слц. вл. argument, схв. *аргу̏мен(а)т*, слн. argumènt; — запозичення з латинської мови; лат. argumentum, argumentāre є похідними від дієслова arguere «показувати, виясняти, доводити, стверджувати», спорідненого з гр. ἀργός «білий, блискучий», дінд. árjunaḥ

«білий», хет. ḫarkiš «білий, світлий», тох. А ārki, тох. Б arkwi «тс.».— СІС 65; Walde — Hofm. I 67; Frisk I 132—133.

аре́на; — р. болг. м. схв. *аре́на*, бр. *арэ́на*, п. вл. arena, ч. слц. слн. aréna; — пізнє запозичення з латинської мови, можливо, через польську чи російську; лат. arēna (harēna) «пісок, піщане місце», згодом «площа, посипана піском, місце бою» етимологічно не з'ясоване.— СІС 65; Шанский ЭСРЯ I 1, 138; Kopaliński 80; Walde—Hofm. I 634.

[**аретíй**] «баран» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. aréte «баран» походить від лат. aries, arietis «тс.», спорідненого з гр. ἔριφος «баранець», вірм. ог-oj «вівця», можливо, також лит. jẽras «ягня», лтс. jẽrs «тс.», ще менш імовірно — з стсл. ıарина «вовна», укр. *я́рка* «молода вівця».— Scheludko 125; Vrabie Romanoslavica 14, 128; Cânjală 199; DLRM 40; Puşcariu 10; Walde—Hofm. I 67.

аре́шт, *арешта́нт*, *арештува́ти*, [*решта́нт* Ж, *оре́шт*, *орештува́ти*], ст. *арештъ* (XVII ст.), *арестъ* (XVIII ст.), *арестую* (XVI ст.), *арештованье* (XVII ст.), *арештують* (XVII ст.); — р. *аре́ст*, бр. *а́рышт*, п. areszt, ч. вл. arest, [(h)areŝt], слц. árešt, [orešt], болг. *аре́ст*, *аре́сто*, схв. *а̀рест*, *а̀рииіте*, слн. arést; — запозичення з німецької мови; нім. Arrést походить від фр. ст. arrest, яке зводиться до слат. arrestum, пов'язаного з дієсловом arrestāre «зупиняти, затримувати», утвореного з префікса ad- «при-, до-» і дієслова restāre «залишатися, чинити опір», яке в свою чергу складається з префікса re- (red-) і дієслова stāre «стояти», спорідненого з нсл. stati, укр. *ста́ти*; характер наголосу ставить під сумнів припущення (Brückner 6; Richhardt 31; Шелудько 21; Фасмер I 85) про польське посередництво; засвідчений у Франка варіант *а́решт* пояснюється пізнішим польським впливом (пор. пізніше рос. *а́рест*); похідне *арешта́нт*, можливо, запозичено з французької мови; фр. ст. arrestant є переоформленням під впливом іменників на -ant дієприкметника мин. часу arrestat «затриманий» (лат. arrestatus); Фасмер виводить цю форму з нім. Arrestánt (від лат. arrestans), первісно «той, хто затримує», з XVIII ст. «той, кого затримують»; у такому разі укр. *арешта́нт* не раніше, ніж з XVIII ст.— Акуленко 134; Шанский ЭСРЯ I 1, 139—140; Sł. wyr. obcych 46; Machek ESJČ 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 26; Kluge—Mitzka 31.— Див. ще **авантю́ра, ста́ти.**

арештува́ти (заст.) «озброїти» Пі, *арешто́ваний* «озброєний, споряджений»; — очевидно, результат контамінації слів *аре́шт* і *риштува́ти* «споряджати» (див.).

ар'єрга́рд; — р. *арьерга́рд*, бр. *ар'ерга́рд*, п. ariergarda, arjergwardia, слц. ariergarda, болг. *ариерга́рд*, схв. *а̀ријерга̄рда;* — запозичення з французької мови; фр. arrière-garde «охорона тилу» складається з прислівника arrière «позаду», що походить від нар.-лат. *ad-retrō «тс.», утвореного з префікса ad- «до-, при-» і retrō «назад», похідного від префікса re-, та іменника garde «сторожа, охорона, загін», похідного від garder (<guarder) «охороняти».— СІС 66; Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Фасмер I 92; Dauzat 49, 354; Bloch I 45, 327.— Див. ще **авантю́ра, гва́рдія, реа́кція.**

ари́к «зрошувальний канал»; — р. бр. *ары́к*, п. ч. aryk; — пізнє запозичення з тюркських мов, очевидно, середньоазіатських, через посередництво російської; кирг. каз. тат. *арык*, тур. arık, ark, аз. *арх* етимологічно не з'ясовані, можливо, похідні від кореня *ar- «протікати, просякати».— Шанский ЭСРЯ I 1, 157; Севортян 188—189; Радлов I 267, 269; Дмитриев 523.—Пор. **арх**.

[**арим'я́к**] «кобеняк, довгий з відлогами чоловічий одяг з овечого сукна» Л, [*арм'я́к*] «тс.» Л; — р. *армя́к*, ст. *ормяк* (1582), *армяк* (XVI ст.), бр. *армя́к*, п. слц. armiak, ч. armjak; — запозичене з тюркських мов, очевидно, через російську; тат. *әрмәк* «одяг халатного крою з верблюжої шерсті», каз. *өрмөк* «тканина з верблюжої пряжі» походять від тюрк. кореня *әр-* «прясти, плести».— Шанский ЭСРЯ I 1, 145; Козырев Тюркизмы 21; Фасмер I 88; Преобр. I 8; ЭСБМ I 149; Севортян 544—545; Радлов I 801; Ramstedt 300.— Пор. **гарма́к**.

аристокра́т, *аристократи́зм*, *аристокра́тія*, *аристократи́чний*, ст. *аристократія* (XVII ст.); — р. болг. м. *аристокра́т*, бр. *арыстакра́т*, п. arystokrata, ч. слц. вл. aristokrat, нл. aristokratija, схв. *аристо̀крата*, *аристо̀крат*, слн. aristokrát; — запозичене з німецької або французької мови через посередництво польської і, пізніше, російської мов; нім. Aristokrát, фр. aristocrate походять від гр. ἀριστοκράτης, утвореного з основ прикметника ἄριστος «перший, кращий, знатний» (вищ. ступінь від етимологічно неясного ἀρείων «тс.») та іменника κράτος «сила, влада», очевидно, спорідненого з дінд. krátu- «сила, розум, воля», ав. xratu- «розум, воля», гот. hardus «твердий, жорстокий».— СІС 66; Richhardt 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 141; Фасмер I 86; Kopaliński 86; Frisk I 136, 140, II 8—10.

арифме́тика, *арифмети́чний*, ст. *арифмитикия* (XV ст.), *аритметика* (XVI ст.), *ариѳметика* (1627), *аритметичний* (XVIII ст.); — р. *арифме́тика*, бр. *арыфме́тыка*, п. arytmetyka, ч. слц. вл. aritmetika, ч. ст. arismetika, arizmetíka, болг. м. *аритме́тика*, схв. *аритмѐтика*, слн. aritmétika, стсл. **арифмитикиа**; — запозичено в східнослов'янські мови з грецької; гр. ἀριθμητική «арифметика» є субстантивованою формою жін. р. прикметника ἀριθμητικός «вправний у лічбі» (з виразу ἀριθμητική τέχνη «мистецтво лічби»), похідного від прикметника ἀριθμητός «числимий», утвореного від іменника ἀριθμός «кількість, число» чи дієслова ἀριθμέω «лічу», спорідненого, можливо, з двн. rīm «число, ряд», дірл. rīm «число», лат. rītus «вживання; звичай»; сучасна форма постала, очевидно, з старого варіанта *арифмитикия* (відомого вже з XV ст.) під впливом п. arytmetyka і перейшла до російської мови, звідки в пізній період повторно з'явилася і в українській; форма *аритметика* (з лат. arithmētica) прийшла через польське посередництво.— СІС 66; Тимч. 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 142; Фасмер I 86; Kopaliński 86; Frisk I 139.

[**ариш**] (вигук, яким відганяють овець), [*гарш*, *герш*] «тс.» Мо; — складне утворення (в останніх двох варіантах фонетично видозмінене) з підсилювальної частки *а* та вигуку *риш*, що є, очевидно, видозміною вигуку *рист*.— Див. ще **а**[1], **рист**.

[**а́рідник**] (гуц.) «чорт; злий дух»; — очевидно, як і р. [*а́ред*] «тс.; старий і злий чарівник; скупердяй; злий, жорстокий дід», походить від *Яред* — імені біблійного чоловіка, що прожив нібито 962 роки; припущення про зв'язок з ім'ям *Ірод* (Janów Symb. Rozwadowski II 266) або з рум. arid «сухий; безплідний» (Scheludko 125) сумнівні.— Франко ЕЗб 10, 9; Фасмер I 85; Преобр. I 8.

арі́єць, *арі́йський*; — р. болг. *ари́ец*, бр. *ары́ец*, п. aryjczyk, ч. слц. Árijec, вл. Arij, схв. *Арија́нац*, *А̄ријевац*, слн. árijec; — запозичення з німецької мови; нім. Arier «арієць», árisch «арійський» походять від індоіранського arya- (пор. дінд. ārya- «вільний, шановний, величний; арієць», ав. airya- «арієць», згодом — назва індоєвропейського (індоіранського) населення Індії й Ірану на противагу «кольоровим» аборигенам); дінд. ārya- пов'язане з aryá- «той, що неухильно прагне, відданий (тут релігії індоіранців, на противагу чужинцям)», похідним від дієслова ar- «приводити в рух; рухатися, іти, прямувати, досягати» (ṛ-ccháti «досягає»), спорідненого з гр. ἔρ-χο-μαι(<*ἐρ-σκο-μαι) «приходжу»; зближення з гр. ἄριστος «найкращий» (Kluge—Mitzka 30) сумнівне.— Grassmann 98—99, 105, 110, 185; Bartholomae 183—184; Frisk I 572; Boisacq 287.

Áрій, ст. *Арий* (1400); — р. *А́рий*, п. Ariusz, ч. Arius, болг. *А́ри*, схв. *А̄рије*, стсл. **арии**; — запозичення з грецької мови; гр. Ἄρειος «Ареїв, присвячений Ареєві (богові війни в давніх греків)», звідки також «військовий, бойовий», походить від Ἄρης «бог війни», спорідненого з гр. ἀρή «біда, нещастя, загибель», походження якого не з'ясовано; виводиться також (Петровский 56) від гебр. 'ariē ('ārī) «лев».— Илчев 52; Frisk I 136—137.

áрія, *аріóзо;* — р. болг. *áрия*, бр. *áрыя*, п. aria, ч. árie, слц. ária, вл. arija, м. *арија*, схв. *ȃрија*, *áрија*, слн. ári-ja; — запозичення з італійської мови; іт. ária «пісня; мелодія» пов'язане з ária «повітря», яке походить від форми знах. в. одн. āera латинського āēr «повітря; імла, туман», запозиченого з грецької мови (гр. ἀήρ), або від прикметника жін. р. лат. āeria «повітряна», похідного від āēr «повітря»; менш переконливе виведення (Holub—Lyer 84) іт. ária від лат. ārea «площа».— СІС 67; Шанский ЭСРЯ І 1, 143; Фасмер І 86; Маргарян ЭИРЯ VI 91; Kopaliński 82; Ernout—Meillet I 11; Kluge—Mitzka 30.— Див. ще **аеростáт.**

[**аріяка**] (лайливе) «розбишака» Я, Ва; — очевидно, пов'язане з *аріáнин* (**арій*) «представник аріанства, релігійної течії, єретичної щодо православ'я й католицтва, поширеної на Україні в XVI—XVII ст.» (пор. стсл. **аріани ариани** «послідовники Арія», др. *ариане* (1073), укр. ст. *аріанскый*, XVII ст.), звідки пізніше перен. «єретик (лайливе); розбишака»; назва секти, відомої з IV ст. н. е., походить від імені священика Арія, що в цей час жив у м. Александрії.— Див. ще **Áрій.**

áрка; — р. бр. болг. м. *áрка*, п. (рідк.) ark, ст. arkus; — запозичено з італійської мови, очевидно, через російську, де слово набуло закінчення *-а* (зам. -о) внаслідок акання; іт. árco «дуга, вигин; лук; арка» походить від лат. arcus «тс.», спорідненого з гот. arƕazna (<*ar-hwa-zna) «стріла», дангл. earh «тс.».— СІС 67; Шанский ЭСРЯ І 1, 143; Bloch I 39; Walde—Hofm. I 64; Ernout—Meillet I 44.

Аркáдій, ст. *Аркаді(и)* «довлѣючі(и)» (1627); — р. *Аркáдий*, бр. *Аркáдзь*, *Аркáдзій*, п. Arkadiusz, болг. *Аркáди(й)*, схв. Ȁrkâdije; — запозичення з грецької мови; гр. Ἀρκάς, Ἀρκάδος «житель Аркадії» походить від тoпоніма Ἀρκαδία «Аркадія», який пов'язується з ἄρκτος, ἄρκος «ведмідь, ведмедиця», згодом «північний» внаслідок перенесення значення від назви північного сузір'я («Північна Ведмедиця»); споріднене з дінд. ṛkṣa-, ав. arša, вірм. arǰ, лат. ursus «тс.»; Беринда (180) виводить ім'я *Аркадій*, очевидно, від гр. ἀρκέω «протистою, вистачаю».— Петровский 57; Суперанская 75; Илчев 53; Frisk I 141—142.

аркáн[1] «товстий мотузок із зашморгом, яким ловлять коней», [*оркáн*], *аркáнити*, ст. *арканъ* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *аркáн*, п. arkan; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. тат. каз. чаг. *аркан* «товстий мотузок, канат», тур. urgan «тс.», балкар. arqán «аркан, ласо» походять від пратюркської дієслівної основи arqı-/arqa- (<*ar-) «вити, плести»; посередництво російської мови при запозиченні в українську (Шанский ЭСРЯ І 1, 143) сумнівне.— Фасмер І 86; Sadn.— Aitz. VWb. I 27—28; Севортян 175—176; Егоров 52.— Пор. **оркáн.**

аркáн[2] «гуцульський чоловічий танець», [*гаркáн*] Ж, [*аргáн*] Vincenz; — ч. слц. arkán (з укр.); — семантика слова розвинулася в українській мові на грунті первісного значення «мотузок»; рум. arcán (arcaná) «народний танець» походить, очевидно, з української мови.— Cânjală 200; DLRM 39.— Див. ще **аркáн**[1].

аркебýз, *аркебýза*, *гаркебýз*, ст. *гаркабузъ* (1564), *аркабузъ* (1572); — р. *аркебýз*, ст. *аркобýз*, бр. схв. *аркебýза*, п. arkabuz, arkebuz, заст. arkiebuz, arkebuza, harkabuz, ч. arkebuza, arkabuza, слц. слн. arkebúza, болг. *аркебýз;* — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; нім. Arkebúse, як і фр. arquebuse, зводяться до іт. archibugio, archobugio, arcobugio «аркебуз», що виникло з свн. hâkenbühse «тс.», утвореного з іменників hâken «крюк, гак» і bühse «отвір; гармата з дерева», яке походить від нар.-лат. buxis «виріб із самшитового дерева», пор. лат. buxus «самшит»; свн. hâkenbühse було переоформлене в італійській мові під впливом іт. arco «дуга, лук».— СІС 67; Тимч. 32, 509; Шанский ЭСРЯ І 1, 143—144; Фасмер І 87; Brückner 6—7; Dauzat 49; Kluge—Mitzka 279.— Див. ще **гак**[1].— Пор. **áрка.**

áркіш — див. **óркіш.**

а́ркуш, *аркуша́т,* ст. *аркушъ* (1570);— р. [*арку́ш*], бр. *а́ркуш,* ст. *аркушъ* (1557), ч. arch, ст. ark, слц. hárok, схв. *ȁрак, а̀рак;* — запозичення з польської мови; п. arkusz «будь-яка розпростерта маса (бляхи, вати, паперу) певної міри» походить від лат. arcus «дуга; лук; арка»; значення «одиниця виміру, папір» розвинулось через значення «зігнутий папір, сувій», можливо, від вигляду паперу, що сушиться, або під впливом німецької мови, в якій Bogen означає «лук» і «аркуш паперу» (Булаховський Нариси 128); похідне *аркуша́т* утворено на українському ґрунті.— Тимч. 32; Richhardt 31; Фасмер I 87; ЭСБМ I 148; SW I 58; Brückner 7; Sadn.— Aitz. VWb. I 28.— Див. ще **а́рка.**

армату́ра «устаткування, прилади; прикраси із зброї», *армату́рник,* ст. *арматура* «зброя, воєнний риштунок» (1634); — р. бр. болг. м. схв. *армату́ра,* п. ч. вл. armatura, п. ст. armatura «зброя навколо герба», слц. слн. armatúra; —запозичено з середньолатинської мови через польську; слат. armātūra «озброєння, види зброї» пов'язане з лат. armāre «озброювати».— СІС 67; Тимч. 33; Шанский ЭСРЯ I 1, 145; Фасмер I 87; Sł. wyr. obcych 47; Walde— Hofm. I 67—68.— Див. ще **а́рмія.**

[**а́рмев**] «віл з червоними і білими смугами» Ж, [*армі́ла*] «тс.» ВеЛ, [*армелі́стий*] «перістий (віл)» ВеЛ, Ж; — неясне; можливо, давнє запозичення з східнороманських говорів; пор. аром. armă «оздоба, прикраса», що походить від лат. arma «зброя», рум. arm «стегно задньої ноги», пов'язане з лат. armus «рука, лопатка, передня нога» (пор. укр. *коза́ бе́дра* «ряба, з плямами на бедрах»), armilla «браслет, обруч»; виводиться також (Кравчук Карп. диал. и оном. 119—124; ВЯ 1968/4, 120) від назви перістих птахів [*армелик* (*армі́лок, армі́лка*)] «щиголь, зяблик»; кінцеве **в** замість **л** у *а́рмев*—результат діалектної фонетичної зміни.— Puşcariu I 10; Papahagi 145; Walde—Hofm. I 68— 69; Ernout — Meillet I 47.— Пор. **а́рмія, армелик.**

[**армелик**] (орн.) «щиголь, Fringilla carduelis; зяблик, Fringilla coelebs L.» ВеНЗн, [*армі́лок, армі́лка, армі́ўка*] «тс.» тж, [*арматка*] «тс.; костогриз, Coccothraustes vulgaris Briss.» ВеНЗн, ВеЛ; — очевидно, пов'язане з [*армі́ла, армелі́стий*] «перістий (віл)» з огляду на строкатість забарвлення птаха (пор. *армелик квіткастий* ВеЛ); виводиться також (Кравчук Карп. диал. и оном. 119—124; ВЯ 1968/4, 120) від двн. amaro «вівсянка», свн. amer «тс.».— Пор. **а́рмев.**

а́рмія, *армі́єць,* [*ва́рмія*] Г, [*армува́ти*] «озброювати» Ж, ст. *армея* (1627); — р. болг. *а́рмия,* бр. *а́рмія,* п. armia, вл. armeja, armija, м. *армиjа,* схв. *а̀рмиjа,* слн. ármija; — запозичено з німецької або французької мови, можливо, через польське посередництво; нім. Armée «тс.», armieren «озброювати», фр. armée «армія», armer «озброювати» походять від лат. arma «зброя», armāre «озброювати, споряджати», спорідненого з лат. armus «верхня частина руки», псл. *ormo, укр. *раме́но,* або з гр. ἄρμενος «з'єднаний, пригнаний», псл. jarьmъ, укр. *ярмо́;* поширена раніше форма *армея* замінена сучасним варіантом за аналогією до форм на *-ія.*— СІС 68; Шанский I 1, 145; Фасмер I 87; Кравчук ВЯ 1968/4, 122; Sadn.— Aitz. VWb. I 29; Kluge—Mitzka 31; Dauzat 48; Ernout— Meillet I 46—47; Walde—Hofm. I 67— 68.— Пор. **раме́но, ярмо́.**

арна́ут (заст.) «албанець», [*арна́вт*] «тс.» Ж; —р. [*арнау́т*], п. ч. Arnaut, болг. *арнау́тин,* схв. *Арна̀ути,* слн. Arnávt; — запозичення з турецької мови; тур. Arnaut, Arnavıt, Arnavut «тс.» походить від гр. Ἀρβανίτης (>Ἀρναβίτης), пізніше Ἀλβανίτης, Ἀλβανός, утвореного від назви міста лат. Arbanum, гр. Ἀλβανόπολις.— Фасмер I 88; Sadn.— Aitz. VWb. I 29—30; Радлов I 303—304.

арна́ўтка «сорт ярої пшениці» СУМ, Ж, [*арнау́т* Ж, *арнау́та* Пі, *орнау́та, орнау́тка, арна́вт* Ж] «тс.»;—р. бр. *арнау́тка,* п. ч. arnautka;— походять, очевидно, від тур. Arnavut «албанський» як назви сорту пшениці; пор. тур. arnaut darısı (сорт проса, букв. «албанське просо»).— Фасмер I 88; Даль I 59; Sadn.—Aitz. VWb. I 29—30; Радлов I 303; Lokotsch 10.— Див. ще **арна́ут.**— Пор. **гарні́вка.**

áрніка (бот.) «Arnica montana L.», [*áрлік* О, *áрнік*, *арника*] «тс.»; — р. болг. *áрника*, п. слц. arnika, ч. arnika, arnyka, слн. árnika; — запозичення з новолатинської мови (діалектні форми, очевидно, з румунської, пор. Кравчук ВЯ 1968/4, 120); нлат. arnica етимологічно неясне; непереконливим видається пов'язання з гр. πταρμική «рослина, що спонукає до чхання», похідним від πτάρνυμαι «чхаю», πτάρω, *πταίρω «тс.» (SW I 59).

арóмáт СУМ, Ж, *ароматизáція*, *ароматúчний*, *ароматизувáти*, ст. *аромáта* (XV ст.), *ароматник* (XVIII ст.); — р. болг. м. *аромáт*, др. *ароматъ*, п. aromat, aroma, ч. слц. слн. aróma, вл. aroma, схв. *арóма*, *арòмāт*, стсл. **ароматъ**; — запозичено з грецької мови через старослов'янську; гр. ἄρωμα, ἀρώματος «пахощі» (первісно «запашні трави») за походженням неясне.— СІС 68; Тимч. 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 146; Фасмер I 88; Frisk I 159; Boisacq 86.

арсéн «миш'як (елемент)», *арсéник* «триокис миш'яку», [*аршéник*, *аршúнник*], *арсéнистий*, ст. *арсеникъ* (XVII ст.); — р. заст. *арсéник*, п. arsen «миш'як», arszenik «триокис миш'яку», ч. слц. слн. arzén, вл. arsen, болг. *арсéн*, *арсéник*, м. *арсен*, схв. *àрсēн*, *арсèнūк*; — засвоєне через польську мову з латинської; лат. arsenicum походить від гр. ἀρσενικόν, запозиченого з середньоперської мови; сперс. *zarnīk «золотий, золотистий» зв'язане з гебр. zarnīkh, сір. zarnīkā «миш'як».— Оньышкевич Иссл. п. яз. 238; Frisk I 152; Klein 108.— Пор. **Арсéн**.

Арсен, *Арсéній*, ст. *Арсеній* «тврьдоумен, или мужествен» (1627); — р. *Арсéний*, бр. *Арсéн*, *Арсéнь*, др. *Арсений*, п. Arseniusz, болг. *Арсéни(й)*, схв. *Àрсеније*, стсл. **Арсении**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἀρσένιος утворене від прикметника ἄρσην (ἄρρην) «чоловічий, мужній, змужнілий, дужий, сильний», іон. ἔρσην «тс.», спорідненого з дперс. aršan «чоловік, самець», дінд. ṛśa-bha «віл, бугай».— Беринда 180; Петровский 58; Илчев 53; Frisk I 152.

арсенáл, *арсенáлець*, ст. *арсена*, *арсеналъ*, *арсенаръ*, *арсенасъ*, *арсенарисъ*, *арсеналный* (всі — XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *арсенáл*, п. arsenał, ч. слц. слн. arzenál, вл. arsenal, схв. *арсèнāл*; — засвоєне через польську (чеську) та російську мови з італійської спочатку в значенні «місце, де переховуються кораблі»; іт. arsenale походить від ар. dār aṣ ṣinā'a «воєнна фабрика, судноверф» (dār «будівля, приміщення», aṣ (<al) — артикль і ṣinā'a «виробництво, індустрія»).— СІС 68; Тимч. 34; Шанский ЭСРЯ I 1, 146; Sł. wyr. obcych 48; Holub — Lyer 85; БЕР I 16; Klein 108.

артезіáнський, [*артезíйський*], *артезíáн* «артезіанський колодязь»; — р. *артезиáнский*, бр. *артэзіянскі*, п. artezyjski, ч. artéský, слц. artézsky, вл. arteziski, болг. *артезиáнски*, м. *артески*, схв. *àртēскū*, слн. artéški, artézijski; — запозичено через російську та польську мови з французької; фр. прикметник artésien утворено від назви графства Артуа (d'Artois), на території якого інженер Белідор (1698—1761) уперше зробив такий колодязь.— Шанский ЭСРЯ I 1, 147; Bloch I 44; Dauzat 50; Klein 109.

Артéм, *Артéмій*, *Артю́х*, ст. *Артемъ* «цѣлъ..., съвършенъ» (1627), *Артемій* (1398); — р. *Артéмий*, *Артём*, бр. *Арцём*, болг. *Артéм*, стсл. **Артемии**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἄρτεμης, Ἀρτεμίος утворене від прикметника ἀρτεμής «свіжий, бездоганно здоровий, неушкоджений», який не має загальноприйнятого етимологічного пояснення.— Беринда 180; Петровский 58—59; Илчев 53; Frisk I 153.

артéрія, *артеріáльний*, ст. *артирія* (XVII ст.); — р. болг. *артéрия*, бр. *артэрыя*, п. arteria, ч. artérie, слц. artéria, вл. arterija, м. *артерија*, схв. *àртēрија*, слн. artêrija; — запозичено через польську мову з латинської (стара форма безпосередньо з грецької); лат. artēria походить від гр. ἀρτηρία «трахея, жила, кровоносна судина, артерія», утвореного з основи іменника ἀήρ «повітря» і дієслова τηρέω «вичікую, оберігаю, утримую» (стародавня медицина

вважала, що ці судини постачають організм повітрям); гр. τηρέω споріднене з дінд. cáyati «сприймає, відчуває, вистежує», псл. čajǫ (<*kē̆jǫ) «сподіваюсь».— Шанский ЭСРЯ I 1, 147—148; Фасмер I 89; ССРЛЯ 1, 192; Frisk I 155; Boisacq 968; Klein 109.— Див. ще **аероста́т.**

артиле́рія, *артилери́ст;* — р. *артилле́рия,* бр. *артыле́рыя,* п. artyleria, ч. artilerie, слц. artiléria, вл. artilerija, болг. *артиле́рия,* м. *артилерија,* схв. *артилѐрија,* слн. artilerija; — засвоєне через російську і польську мови з французької; фр. artillerie походить від фр. ст. artillier «постачати воєнне знаряддя, машини», що утворилося під впливом art «мистецтво» від фр. ст. atilier, atillier «готувати» неясного походження (Dauzat 51; Gamillscheg 53); за іншою точкою зору, фр. ст. artillier утворилося безпосередньо з art (пор. фр. ст. artillos «моторний, спритний, вправний, хитрий»), а фр. ст. atilier, atillier вважається варіантом фр. ст. atirier «розташовувати, розміщувати», утвореним внаслідок схрещення дієслів atirier та artillier, тобто припускається, що artillier вже існувало до появи atilier (Bloch I 45).

арти́ст, *артисти́чний, арти́зм;* — р. болг. м. *арти́ст,* бр. *арты́ст,* п. artysta, ч. слц. artista, вл. artist, схв. *а̀ртист(а),* слн. artíst; — запозичення з французької мови; фр. artiste «артист» походить від слат. artista «освічений, магістр мистецтв», утвореного від ars (artis) «мистецтво» (пор. також фр. art «тс.»), спорідненого з свн. art «спосіб, манера», лит. arti «близько», дінд. ṛtíḥ «спосіб».— СІС 69; Шанский ЭСРЯ I 1, 150; Dauzat 51; Bloch I 45; Walde—Hofm. I 70.

[**арти́ш**] (бот.) «козачий ялівець, Juniperus sabina L.»; — р. [*арты́ш, арды́ш*] «тс.»; — запозичено з тюркських мов, мабуть, через російську або безпосередньо з турецької мови; пор. тат. башк. *артыш,* аз. *ардыдж* «тс.», тур. ardıç «ялівцеві ягоди», які загальноприйнятої етимології не мають. — Фасмер I 85, 89—90; Севортян 173—174; Радлов I 314.

арті́ль, *арті́лець, арті́льник;* — р. *арте́ль,* бр. *арце́ль,* п. слц. artel, ч. artel, болг. *арте́л,* схв. *артељ,* слн. artél; — запозичено з тюркських мов через російську; виводиться від тат. башк. *арт* «задня частина, тил» та *іл* (тур. el) «народ, община», отже, *артіл*— «народ, що знаходиться ззаду, резерв»; за іншою точкою зору — з тобольсько-тат. *урталай* «навпіл, разом» (Будагов I 123); виведення з тур. ortak «спільний, спільник» (Преобр. I 8) непереконливе; не досить обгрунтоване й припущення про зв'язок з іт. artieri (мн. від artiere) «ремесло» (Фасмер I 89; Bern. I 31).— Акуленко 143; Шанский ЭСРЯ I 1, 147; Шипова 39; ЭСБМ I 154—155; Sadn.—Aitz. VWb. I 30; Дмитриев 563.

а́ртус (освячений на великдень спеціальний хліб, який у найближчу суботу роздають парафіянам), [*а́ркуш*] «тс.»; — р. *а́ртос, а́ртус,* др. *артусъ,* п. [artuz, artus, artos], стсл. **артоусъ** — запозичення з грецької мови; гр. ἄρτος «хліб» походить, мабуть, від іран. *arta «борошно» (пор. ав. aša «молочений», перс. ārδ «борошно»).— Фасмер I 89; Ильинский РФВ 1907/3, 226; Frisk I 156.

а́рфа, *арфі́ст,* заст. *арф'я́р, арф'я́рка, арф'я́нка,* [*га́рфа*], ст. *арфа* (XVII ст.); — р. бр. болг. *а́рфа,* п. harfa, arfa, ч. слц. вл. harfa, м. *харфа,* схв. *а̑рфа, ха̑рфа,* слн. hárfa; — засвоєне через польську мову з німецької; н. Hárfe «арфа» походить від двн. harpha, яке зводиться до пгерм. *harprō <іє.*korbā; у зв'язку із значенням іншого ступеня чергування цього кореня —*kerb- «смикати зігнутими пальцями» первісне значення назви арфи можна розуміти як щипковий інструмент (Kluge—Mitzka 289); за іншою точкою зору, назва арфи пов'язана з фр. harpon «гарпун», оскільки арфи робили, імовірно, у вигляді крюка (Bloch I 360); пов'язування назви арфи з її зовнішнім виглядом цілком правомірне, бо є підстави вважати, що вона походить від мисливського лука (БСЭ 3, 150).— СІС 69; Richhardt 31; Шанский ЭСРЯ I 1, 150; Преобр. I 8; Hüttl-Worth 17; Dauzat 385.

[**арх**] «пересохла зрошувана земля» (?) Я; — в інших слов'янських мовах

не засвідчене; — очевидно, запозичення з кримсько-татарської мови; крим.-тат. arch «річка», аз. *арх* «канава, арик» відповідають тур. ark «арик», кирг. каз. тат. *арык* «тс.».— Болдырев Тюркизмы 48; Севортян 187—189.— Див. ще **арик.**

архаїчний, *архаїзація*, *архаїзм*, *архаїка*, *архаїзувати*; — р. *архаический*, бр. *архаічны*, п. archaiczny, ч. слц. archaický, вл. archaiski, болг. *архаически*, м. *архаичен*, схв. *архаичан*, слн. archaičen; — запозичення з французької мови; фр. archaïque «архаїчний» походить від гр. ἀρχαϊκός, утвореного від ἀρχαῖος «старий, старовинний, первісний»; проста основа цих слів у грецькій мові (гр. ἀρχή «початок, походження», ἄρχω «починаю; (я) є перший; керую») задовільної етимології не має.— Шанский ЭСРЯ I 1, 151; Kopaliński 79; БЕР I 17; Dauzat 45; Bloch I 39; Frisk I 158.

[**архалук**] «спідній каптан»; — р. бр. *архалук*; — запозичено через російську мову з азербайджанської; аз. *архалук* «тс.» походить від спільнотюрк. *аркалык* «те, що одягають або кладуть на спину», утвореного від іменника arka «спина».— Шанский ЭСРЯ I 1, 152; Фасмер I 90; Преобр. I 9; Севортян 174—175.

архангел, [*архангол*], ст. *архангелъ* (1404); — р. бр. болг. *архангел*, др. *арханьгелъ*, п. archanioł, ч. archanděl, слц. archanjel, вл. arcyjandźel, м. *арангел*, схв. *архангјео*, *арангјел*, слн. arhángel, стсл. **арханъгелъ**; — запозичено через церковнослов'янську мову з грецької; гр. ἀρχάγγελος складається з префікса ἀρχι- «старший», пов'язаного з прикметником ἀρχαῖος «старий», та іменника ἄγγελος «ангел, вісник».— Шанский ЭСРЯ I 1, 152; Фасмер I 90; БЕР I 16. — Див. ще **ангел, архаїчний.**

архейський (у словосполученні *архейська ера* «найдавніша ера в геологічній історії Землі»); — р. *архейский*, бр. *архейскі*, болг. *архайски*; — утворене від гр. ἀρχαῖος, ἀρχαϊκός «давній, первісний, споконвічний».— Frisk I 158.— Див. ще **архаїчний.**

археологія, *археолог*, *археологічний*; — р. болг. *археология*, бр. *археалогія*, п. archeologia, ч. archeologie, слц. archeológia, вл. archeologija, м. *археологија*, схв. *археологија*, слн. arheologija; — запозичено з німецької мови, мабуть, через російську; нім. Archäologie походить від гр. ἀρχαιολογία «наука про давнину», що є переосмисленням первісного ἀρχαιολογία «розповідь про давнину», утвореного від основ прикметника ἀρχαῖος «давній, споконвічний» та іменника λόγος «слово, розповідь».— Шанский ЭСРЯ I 1, 153; Kopaliński 79; БЕР I 17.— Див. ще **архаїчний, логіка.**

[**архимник**] «шахрай, дурисвіт»; — специфічно українське; очевидно, результат народного переоформлення слова *алхімік* за аналогією до широко вживаних в українській мові іменників чол. р. на *-ник*; початкове *ар-*, можливо, під впливом іменників типу *аркуш*, *артист*, *аршин* тощо або як наслідок наближення до слів з початковим компонентом *архі-*.— Див. ще **алхімія, архі-.**

Архип, ст. *Архіппъ* «начальникъ коній, конюшій, або княжя, або преложоны(й) на(д) ко(н)ми» (1627); — р. болг. *Архип*, бр. *Архіп*, п. Archipp, ч. Archip, стсл. **Архипъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἄρχιππος (букв. «старший конюх») складається з префікса ἀρχι- із значенням «головний, старший», пов'язаного з ἀρχαῖος «старий», і ἵππος «кінь», спорідненого з дінд. áśva, лат. equus «тс.», лит. ešva «кобила» (від. ie. *ek̑u̯os «кінь»), можливо, пов'язаного також з лат. aqua «вода», гот. aƕa «тс.» як первісним «(божественна) кобила» (пор. також хет. e-ku-uz-zi «п'є»).— Беринда 181; Илчев 54; Frisk I 733—735; Boisacq 380—381.— Див. ще **архі-.**

архі-, [*архи-*, *арци-*], ст. *архи-* (XIV ст.), *арци-* (XV ст.); — р. др. болг. м. схв. *архи-*, бр. *архі-*, п. вл. нл. arcy-, ч. слц. arci-, слн. arhi-, стсл. **архи-**; — підсилювальний префікс, запозичений з грецької мови через старослов'янську; форма *арци-* походить з польської мови, куди проникла з грецької через посередництво латинської, і відбиває середньолатинську вимову лат. archi (arci-); гр. префікс ἀρχι- «старший, перший», пов'язаний з ἀρχαῖος

«старий», вживався спочатку в словах виключно грецького походження переважно на означення вищих духовних санів: *архиєрѣй* (бл. 1350), *архимандритъ* (1437), *архиепископъ* (1467) і под., а потім — і в українських новотворах типу *архімытникъ*, *архісатрапъ* (XVII ст.), *арцигетманъ*, *арципожитечный* (XVIII ст.) тощо.— СІС 70; Преобр. I 9; Фасмер I 90; БЕР I 17; Sł. wyr. obcych 45, 46; Kluge—Mitzka 174.— Див. ще **архаїчний.**

архі́в, *архіва́ріус*, *архіві́ст*, [*архива́льний*] Я, ст. *архива* (XVIII ст.); — р. *архи́в*, бр. *архі́ў*, п. archiwum, ч. archiv, archív, слц. archív, вл. archiw, болг. *архи́в*, *архи́ва*, м. *архив*, *архи́ва*, схв. *а̀рхӣв*, *архѝва*, слн. arhív; — запозичено через німецьку мову з латинської; лат. archivum походить від гр. ἀρχεῖον «адміністративна установа, відомство», похідного від ἀρχή «влада, правління; початок», пов'язаного з етимологічно неясним дієсловом ἄρχω «починаю; (я) є першим; керую».— СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1, 153; Фасмер I 90; Kopaliński 80; БЕР I 17; Frisk I 158—159.— Пор. **архаї́чний.**

архієре́й, *архіре́й*, [*архире́й*], ст. *архиерѣй* (бл. 1350), *архиєрейство* (XVII ст.);— р. болг. *архиере́й*, бр. *архірэ́й*, др. *архиєреи*, *архиєрѣи*, *архиереи*, п. archijerej, archirej, ч. слц. archijerej, м. *архиере́ј*, схв. *архиjѐрēj*, слн. arhierej, стсл. **архиєреи**, **архиєрѣи**, **аръхиєреи;** — запозичено через церковнослов'янську мову з грецької; гр. ἀρχιερεύς букв. «первосвященик» утворене від іменника ἱερεύς «священик», похідного від ἱερός «священний, чудовий, сильний», спорідненого з дінд. iṣiráḥ «свіжий, сильний», за допомогою префікса ἀρχι-, пов'язаного з ἀρχαῖος «старший», ἀρχή «початок».— СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1,154—155; Фасмер I 91; Преобр. I 9; БЕР I 17; Frisk I 712—713; Chantraine I 457—458.— Див. ще **архі-.**

архіпела́г; — р. болг. *архипела́г*, бр. *архіпела́г*, п. archipelag, ч. archipel, archipelag, слц. archipel, archipelág, вл. archipel, м. *архипелаг*, схв. *архипѐлāг*, слн. arhipelág; — запозичення з німецької мови; нім. Archipelagus «архіпелаг» походить від гр. ἀρχιπέλαγος букв. «перше (головне) море» (назва Егейського моря з островами), що складається з префікса ἀρχι- «перший, старший; головний» і слова πέλαγος «(відкрите) море», спорідненого з лат. plaga «сітка; країна», двн. flah «плоский».— СІС 70; Шанский ЭСРЯ I 1, 155; Klein 101; Boisacq 759.— Див. ще **архі-**.

архіте́ктор, заст. *архіте́кт*, *архітекту́ра*, ст. *архитектонъ* (XVI ст.), *архітектура* (1627), *архитекторъ* (XVIII ст.); — р. *архите́ктор*, бр. *архітэ́ктар*, др. *архитектонъ*, п. ч. слц. вл. architekt, болг. м. *архите́кт*, схв. *архѝтект(а)*, слн. arhitékt, стсл. **архитектонъ**; — запозичення з середньолатинської мови; слат. architector «творець, будівник» походить від гр. ἀρχιτέκτων «зодчий, будівник» (букв. «головний будівник»), що складається з ἀρχι- «головний, старший» і τέκτων «будівник, тесля», спорідненого з дінд. tákṣati «теше», псл. tesati, укр. *теса́ти*, *те́сля;* укр. ст. др. *архитектонъ*, стсл. **архитектонъ** запозичено безпосередньо з грецької мови.— СІС 70; Тимч. 36; Шанский ЭСРЯ I 1, 156; Фасмер I 91; Hüttl-Worth 15; Boisacq 950—951.— Див. ще **архі-, теса́ти.**

[**арца́б**] «одвірок, лутка» Я, МСБГ, [*арца́ба* Л, *варца́б* Ме, *варца́ба* Мо, *ворца́би* МСБГ) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [arcaby] «рами, лутки, в які вставляють вікна», пов'язане за схожістю з warcaby «шашки, шашкова дошка» (<warcab «шашкова фігура»), походить від ч. ст. vrhcáb «кість (у грі)», що складається з основи дієслова vrhati «кидати» і cáb і є напівкалькою двн. wurfzabel, утвореного з основи wurf- від дієслова werfen «кидати», і zabel «дошка» (від давнішого zabal), що походить від лат. tabula «тс.», можливо, спорідненого з гр. τηλία «дошка для гри в кості».— SW I 52; Brückner 601; Machek ESJČ 700; Walde—Hofm. II 640—641.— Див. ще **ве́рга́ти.**

[**арча́к**] «сідло», [*а́рчик*] «тс.», ст. *арчакъ* «дерев'яна частина сідла»; — р. *арча́к*, ст. *арчакъ*, бр. *арча́к*, п. ст. jar-

czak «татарське сідло»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *арчак* «сідло», алт. хак. *ыңырчак* «в'ючне сідло»; форма з *-ик* виникла в українській мові, очевидно, під впливом слова *óрчик* або за співвідношенням типу *хлопчак* — *хлопчик*.— Кравчук ВЯ 1968/4, 122—123; Фасмер I 92; Преобр. I 9; ЭСБМ I 155; Zajączkowski StOr. 55.

[**аршáк**] «група людей, що супроводить поважну особу; товариство; свита» Ж, [*оршáк*] «тс.». ВеЗн, [*аршакóм*] «гуртом, натовпом» Ж; — запозичення з польської мови; п. orszak «почет, свита, товариство» походить, мабуть, від уг. őrség «варта, сторожа», на думку інших (Linde 3, 582; Sł. wyr. obcych 482) — від уг. ország «країна, держава»; виводилось також (SW III 331) від тат. urszak «натовп людей, зібраних з однією метою»; зв'язок з рум. arţág «сварливість, бажання сваритися» (Scheludko 125) малоймовірний.— Франко ЕЗб 10, 9; Кравчук ВЯ 1968/4, 123; Sulán Slavica IV 134; Mikl. EW 226.

арши́н, ст. *аршинъ* (XVI ст.); — р. болг. м. *аршин*, бр. *аршы́н*, п. arszyn, ч. aršín, слц. слн. aršín, схв. *àршин;* — запозичення з тюркських мов; тур. arşın, [aršun], аз. тат. каз. узб. башк. *аршын* походить від перс. ārāš «лікоть (міра довжини в 15—16 вершків)», що має зв'язок з дперс. arašnīš «тс.», спорідненим з гр. ὠλένη «лікоть», псл. *olkъtь, укр. *лíкоть*.— Тимч. 37; Шанский ЭСРЯ I 1, 156; Фасмер I 9; Sadn.—Aitz. VWb. I 30; Севортян 183—184; Lokotsch 10; Дмитриев 522—523; Pokorny 307—308.— Див. ще **лíкоть**.

арши́нник — див. **арсéн**.

[**áршиця**] «стрімка гора, сонячний бік гори»; — запозичення з східноромансьских мов; молд. *áршицэ* «спека», рум. árşiţă «тс.; пасовисько на пагорку, в лісі на сонячному боці» походить від нар.-лат. *arsīcia «горюча» (лат. ardeo «горю, палаю», перф. arsi «я згорів»).— Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 73; Puşcariu 11; СДЕЛМ 36.

аря́ (вигук, яким відганяють овець або свиней), [*ар'я́*, *агаря́* МСБГ, *ардя́* МСБГ, *гардя́* МСБГ, *гар'я* МСБГ] «тс.», [*гаря́*] (вигук, яким поганяють биків) Дз; — складне утворення з підсилювальної частки *а*[1] та вигуку *ря* (див.).

[**ар'я́н**] «козячий кисляк», [*айр'ян*, *айран*] «тс.», [*ар'я́ниця*] «бочонок для ар'яну»; — р. *айрáн*, [*айрян*, *арья́н*], бр. *айран;* — запозичення з тюркських мов (кримсько-татарської або турецької); тур. ayran «спеціальний напій з кислого молока», крим.-тат. кирг. каз. карач. балкар. *айран* «тс.» виводяться від дієслівної основи *айыр-* «відділяти».— Фасмер I 65, 92; Шипова 26; Севортян 111; Радлов I 25.

ас; — р. бр. болг. м. *ас*, п. as «туз; досвідчений спеціаліст», ч. слц. eso, схв. ȁs, слн. ás; — запозичено з французької мови, можливо, через польську; фр. as, asse «пілот-винищувач; майстер спорту» розвинулося з картярського as «туз» (найвища карта, що побиває всі інші), а це значення пішло від певного терміна гри в кості, що зводиться до лат. ās (род. в. assis) «монета, грошова одиниця», слова неясного походження, можливо, запозиченого з етруської мови.— СІС 70; Гухман ВКР I 224—225; Крысин ВКР V 81—82; Brückner 7; Sł. wyr. obcych 50; Dauzat 51; Walde—Hofm. I 71; Boisacq I 50; Klein 111—112.

[**асá**] (вигук, яким відганяють свиней та овець); — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку [*са*], яким відганяють свиней.— Див. ще **а**[1], **са**.

асамблéя, ст. *асамблея* (XVIII ст.); — р. *ассамблéя*, бр. болг. *асамблéя*, ч. assemblée, схв. *асамблѐја;* — запозичено з французької мови через російську; фр. assemblée «збори» утворено від assembler «збирати, скликати», що походить від нар.-лат. *assimulāre «збирати докупи», яке складається з префікса ad- (>as-) «до-, при-» і дієслова simulāre «уподібнювати», похідного від similis «подібний», спорідненого з дінд. samáḥ «той самий; однаковий», псл. samъ, укр. *сам*.— СІС 70; Тимч. 38; Шанский ЭСРЯ I 1, 161; Фасмер I 93; Преобр. I 9; Dauzat 53; Bloch I 47; Walde—Hofm. II 538—540.— Див. ще **авантю́ра, сам**.

асенізáція, *асенізáтор;* — р. *ассенизáция*, бр. *асенізáцыя*, п. asenizacja, болг. *асенизáция;* — запозичення з фран-

цузької мови; фр. assainisation пов'язане з assainiser «оздоровляти», похідним від sain «здоровий», в основі якого лежить лат. sanus «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 1, 161; ССРЛЯ 1, 206; Kopaliński 87.— Див. ще **саніта́р.**

асигнува́ти, *асигна́ція*, ст. *ассигна́ція* (1798); — р. *ассигнова́ть*, бр. *асігнава́ць*, п. asygnować, ч. asignovati, слц. asignovať, вл. asignacija, болг. *асигни́рам, асигну́вам*, м. *асигнацuja*, схв. *асигнирати*, слн. asignácija; — через посередництво російської і польської мов запозичено з латинської; лат. assignāre «асигнувати, призначати, вказувати» утворено за допомогою префікса ad- (>as-) «при-, до-» від дієслова signāre «вказувати, відзначати», похідного від іменника signum «знак».— СІС 71; Шанский ЭСРЯ I 1, 162; Фасмер I 94.— Див. ще **аванто́ра, сигна́л.**

асиміля́ція, *асимiля́тор, асимiля́торство, асимiляти́вний, асимiляці́йний, асимiлюва́ти;* — р. *ассимиля́ция*, бр. *асiмiля́цыя*, п. asymilacja, ч. asimilace, слц. asimilácia, вл. asimilacija, болг. *асимила́ция*, м. схв. *асимила́циja*, слн. asimilácija; — запозичено з німецької мови через посередництво російської і польської; нім. Assimilatión, assimilíeren походить від фр. assimilation, assimiler, які зводяться до лат. assimilātío «уподібнення», assimilo «уподібнюю», утворених з префікса ad- (>as-) «до-, при-» і основи прикметника similis «схожий, подібний», спорідненого з дінд. samáḥ «рівний, той самий», псл. samъ, укр. *сам*.— СІС 71; Шанский ЭСРЯ I, 1, 162—163; Kopaliński 91; Holub—Lyer 85—86; Dauzat 54.— Див. ще **аванто́ра, сам, симуля́ція.**— Пор. **асамбле́я, дисиміля́ція.**

асисте́нт, *асисту́вати*, ст. *ассистентъ* (XVIII ст.), *ассистенція* (XVII ст.), *ассистовати* (XVII ст.); — р. *ассисте́нт*, бр. *асiстэ́нт*, п. asystent, ч. слц. вл. нл. asistent, болг. м. *асисте́нт*, схв. *аси̏стент*, слн. asistènt; — запозичено з німецької мови через польську; нім. Assistént походить від лат. assistēns, -entis «той, що стоїть поруч», активного дієприкметника від дієслова assisto «стою поруч, допомагаю», що складається з префікса ad- (>as-) «до-, при-» і дієслова sisto, редуплікативної форми до sto «стою», спорідненого з псл. stoją, укр. *стою́*.— СІС 71; Шанский ЭСРЯ I 1, 163; Walde—Hofm. II 548; Walde—Pok. II 603.— Див. ще **аванто́ра, ста́ти.**

[**асі́ськи**] (вигук, яким відганяють овець) ЛЧерк; — не зовсім ясне; можливо, зменшена форма від вигуку [*аса́*], вживаного в інших місцевостях для відгону свиней.

аскари́да, *аскаридо́з*, ст. *аскариды* (XVII ст.); — р. болг. *аскари́да*, бр. *аскары́да*, п. askaryda, ч. слц. askaridóza, схв. *аскарида*, слн. áskaris; — запозичення з грецької мови; гр. ἀσκαρίς, -ίδος «глист», можливо, походить від дієслова ἀσκαρίζω «стрибаю», пов'язаного з дієсловом σκαίρω «тс.», спорідненим з свн. scheren «бігти, поспішати», лит. skėrỹs «саранча», псл. skorъ, укр. *ско́рий*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 158; Frisk I 163, 917—918; II 714—715; Boisacq 88, 494; Walde—Hofm. I 166—167.

аске́т, *аскети́зм, аскети́чний;*— р. бр. болг. *аске́т*, п. asceta, ч. asketa, слц. askéta, asketik, вл. asket, м. *аскет*, схв. *а̀ске̄т, а̀скета, аске́та*, слн. askét; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. Askét) з грецької; гр. ἀσκητής «навчений; борець» є похідним від ἀσκέω «обробляю, привчаю, тренную», етимологічно неясного.— СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 158—159; ССРЛЯ 1, 204; Frisk I 163—164.

Аско́льд; — р. бр. *Аско́льд*, др. *Асколдъ;* — запозичення з давньоскандінавської мови; дісл. Hǫskuldr загальноприйнятої етимології не має; Фріз вважає пояснення Hǫskuldr як «сивоголовий» непереконливим і зводить його до *Hǫkstaldr, порівнюючи з haukstaldr «воїн, ватажок» з давнішим значенням «той, що належить до князівського оточення».— Петровский 60; Фасмер I 93; Vries AEW 214, 282.

асортиме́нт; — р. *ассортиме́нт*, бр. *асартыме́нт*, п. asortyment, ч. слц. asortiment, болг. *асортиме́нт*, м. *асортима́н*, схв. *асорти̏ма̄н*, слн. asortimènt; — запозичено через російську мо-

ву з французької; фр. assortiment «підбір» утворено від assortir «підбирати, сортувати», яке виникло на основі прийменника à, що є продовженням лат. ad «до, при», і іменника sorte «сорт».— СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 163; Dauzat 54.—Див. ще **авантю́ра, сорт.**

асоціáція, *асоціати́вний, асоціаційний, асоціюва́ти;* — р. *ассоциа́ция*, бр. *асацыя́цыя*, п. asocjacja, ч. asociace, слц. asociácia, вл. asociacija, болг. *асоциа́ция*, м. схв. *асоциjа́циjа*, слн. asociácija; — запозичення з французької мови; фр. association походить від слат. associātio «поєднання, зв'язок», похідного від лат. associo «приєдную, з'єдную», що складається з префікса ad- (>as-) «при-» і дієслова socio «пов'язую, поєдную», пов'язаного з socius «спільник».— СІС 72; Шанский ЭСРЯ I 1, 164; Kopaliński 88; Walde—Hofm. II 551. — Див. ще **авантю́ра, соціа́льний.**

аспара́гус (бот.) «Asparagus L.», ст. *аспараґ* (XVII ст.); — р. болг. *аспара́гус*, п. asparagus, слц. слн. asparágus; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; лат. asparagus походить від гр. ἀσπάραγος (ἀσφάραγος) «спаржа», етимологічно неясного.—СІС 1951, 70; Нейштадт 162; Kopaliński 89; Chantraine I 130.— Пор. **спа́ржа.**

аспе́кт, ст. *аспектъ* (1672); — р. бр. болг. *аспе́кт*, п. ч. слц. вл. aspekt, м. *аспект*, схв. *àспек(а)т*, слн. aspékt; — запозичення з латинської мови; лат. aspectus «погляд, вигляд, зір» є похідним від aspecto «дивлюсь», утвореного з префікса ad- (>a-) «до-, при-» і дієслова specto «дивлюсь, спостерігаю», specio «дивлюсь», спорідненого з гр. σκέπτομαι «тс.», двн. spëhōn «шпіонити», дісл. spā «говорити правду», двн. spāhi «розумний», нвн. spähen «шпіонити, стежити», можливо, також псл. pasti, укр. *па́сти*.—СІС 72; Walde—Hofm. II 570; Walde—Pok. II 660.— Див. ще **авантю́ра.**— Пор. **па́сти.**

áспід[1] «гадюка», *áспид* (лайл.). «диявол», [*áспіда*] «зла жінка» О, *гáспид* «гадюка; (лайл.) диявол», [*гáспед, гáспід* Ж] «тс.», [*я́спіда*] «зла жінка» Ж, [*я́спида, я́спідь* Ж] «тс.»; — р. *áспид*, бр. *áспід*, др. *аспида, аспидъ*, п. слц. aspis, болг. *аспи́да*, схв. *àспида*, стсл. **аспида, аспидъ**; — запозичено з грецької мови через давньоруську і старослов'янську; гр. ἀσπίς, -ίδος «змія; єгипетська кобра» походить від ἀσπίς «щит» (тому що змія вкрита щитоподібними лусочками або тому що шия кобри під час нападу набуває круглої форми), яке не має певної етимології.— СІС 73; Шанский ЭСРЯ I 1, 160; Фасмер I 93; Преобр. I 9; Frisk I 168; Chantraine I 126—127; Sadn.— Aitz. VWb. I 33.

áспід[2] «чорний сланець», *áспис* «тс.» Ж, *асписо́вий* Я; — р. *áспид*, бр. *я́спід*, др. *аспидъ* «яшма», болг. *аспи́д;* — запозичення з грецької мови; гр. ἴασπις (назва мінералу і рослини), від якого походить і укр. *я́шма* , запозичено з східних мов.— СІС 73; Шанский ЭСРЯ I 1, 160; Фасмер I 93; Sadn. — Aitz. VWb. I 33—34; Frisk I 706. — Пор. **я́шма.**

аспірáнт, *аспіранту́ра;* — р. болг. м. *аспирáнт*, бр. *аспірáнт*, п. ч. вл. aspirant, слц. ašpirant, схв. *аспѝрант*, слн. aspiránt; — запозичення з французької мови; фр. aspirant «кандидат» походить від лат. aspīrāns «який чогось домагається», пов'язаного з aspīrāre «дихати, прагнути, бажати», яке складається з префікса a(d)- «до-, при-» і дієслова spīro «дихаю», спорідненого з дінд. picchorā «свисток, флейта», свн. vīsen, vīsten «дути», норв. [fisa] «дути», псл. piskati, укр. *пища́ти*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 160; ССРЛЯ 1, 204; Kopaliński 89; Walde—Hofm. II 575; Walde—Pok. II 11.— Див. ще **авантю́ра, писк.**

аспіри́н; — р. болг. *аспири́н*, бр. *аспіры́н*, п. aspiryna, ч. вл. aspirin, слц. слн. aspirín, схв. *аспѝрӣн;* — запозичення з німецької мови; нім. Aspirín тлумачиться по-різному: як утворене поєднанням гр. ἀ- «не-» і основи лат. spīro «дихаю, живу» — на позначення неорганічного походження препарату (Шанский ЭСРЯ I 1, 161) або як сполучення початкової літери назви acetyl чи гр. ἀ- «не-» і початку латинської назви рослини Spiraea нібито на позначення того, що ліки виготовлено не з цієї рослини (Kopaliński 89; БЕР I 19; Dauzat 52).

астенія, *астенік*, *астенічний;* — р. *астения*, бр. *астэнія*, п. astenia, ч. astenie, слц. asténia, вл. astenija, болг. *астения*, схв. *астѐнија*, слн. asteníja; — запозичення з французької мови; фр. asthénie походить від гр. ἀσθένεια, ἀσθενίη «слабість, безсилля», похідного від прикметника ἀσθενής «безсилий», утвореного за допомогою заперечної частки ἀ- «не-» від основи іменника σθένος «сила, міць», що не має певної етимології.— СІС 73; ССРЛЯ 1, 210; Шанский ЭСРЯ І 1, 164; Frisk II 698—699.— Див. ще **а-**.

[**астéнци**] «колодочки, молоденьке пір'я птахів» Л; — очевидно, акаючий варіант форми **остéнці*, спорідненої з *остюк*, *ость* «довгі шерстини хутра», *óстень* «острога».— Див. ще **гóстрий, остю́к, ость**.

астерóїд; — р. *астерóид*, бр. *астэрóід*, п. asteroida, ч. asteroid, asteroida, слц. asteroid, болг. *астерóид*, схв. *астерȍид*, слн. asteroíd; — запозичення з англійської мови; англ. asteroid, утворене астрономом В. Гершелем, складається з aster «зірка», що походить від гр. ἀστήρ «тс.», і суфікса -oid, пов'язаного з гр εἶδος «вигляд».— Шанский ЭСРЯ І 1, 164—165; Klein 118.— Див. ще **áйстра, вид**.

áстма, *астмáтик*, *астматúчний;* — р. бр. болг. м. *áстма*, п. ч. слц. вл. astma, схв. *ȁстма*, слн. ástma; — запозичено через російську мову з французької; фр. asthme походить від лат. asthma, запозиченого з грецької мови; гр. ἄσθμα «задишка, ядуха» пов'язується з ἄημι «дути, віяти», ἄησις «вітер, віяння», ἀήτης «тс.», спорідненими з дінд. vā́ti «віє», псл. vějati, укр. *вíяти*, або через проміжну форму *ἄνσθμα з ἄνεμος «вітер».— СІС 74; Шанский ЭСРЯ І 1, 165; Dauzat 55; Frisk I 161; Boisacq 86—87.— Див. ще **анéмона, віяти**.

астролóгія, *астрóлог*, *астрологíчний;* — р. болг. *астролóгия*, бр. *астралóгія*, др. *астрология*, *астрологъ*, п. astrologia, ч. astrologie, слц. astrológia, вл. astrologija, м. *астрологија*, схв. *астролȍгија*, слн. astrologíja, стсл. **астрологиꙗ**; — запозичено з грецької мови через старослов'янську й давньоруську; гр. ἀστρολογία складається з основи іменника ἄστρον «зірка» і кінцевого компонента -λογια, пов'язаного з λόγος «слово, вчення». — Шанский ЭСРЯ І 1, 166.— Див. ще **áйстра, лóгіка**.— Пор. **астронóмія**.

астроля́бія; — р. *астроля́бия*, бр. *астраля́бія*, п. astrolabium, ч. astroláb, слц. astroláb(ium), болг. *астролáб*, *астролáбия*, схв. *астрȍлаб*, слн. astroláb;— запозичення з латинської мови; лат. astrolabium походить від гр. ἄστρον «зірка» і етимологічно неясного λαβεῖν «брати, пояснювати, тлумачити».— Шанский ЭСРЯ І 1, 166; Hüttl-Worth 15; Boisacq 553.— Див. ще **áйстра**.

астронáвтика, *астронáвт;* — р. болг. *астронáвтика*, п. astronautyka, ч. слц. astronautika, схв. *астронаутика*, слн. astronávt «астронавт»; — запозичення з французької мови; фр. astronautique утворено з основ гр. ἄστρον «зірка» і ναυτική «плавання».— Шанский ЭСРЯ І 1, 166—167.— Див. ще **áйстра, аргонáвт**. — Пор. **космонáвтика**.

астронóмія, *астронóм*, *астрономíчний;* — р. болг. *астронóмия*, бр. *астранóмія*, др. *астрономия*, п. astronomia, ч. astronomie, слц. astronómia, вл. нл. astronomija, м. *астрономија*, схв. *астронȍмија*, слн. astronomíja, стсл. **астрономиꙗ**; — через давньоруську й старослов'янську, пізніше через польську й латинську мови запозичено з грецької; гр. ἀστρονομία складається з основ іменників ἄστρον «зірка» і νόμος «закон».— Шанский ЭСРЯ І 1, 167; Фасмер І 94; Hüttl-Worth 15.— Див. ще **автонóмія, áйстра**.

асфáльт, *асфáльтник*, *асфальтувáти;* — р. бр. *асфáльт*, др. *асфальтъ* «гірська смола», п. ч. слц. вл. asfalt, болг. *асфáлт*, м. *асфалт*, схв. *ȁсфалт*, слн. asfált, стсл. **асфальтъ** «гірська смола»; — очевидно, в сучасному значенні засвоєно через російську, польську і німецьку мови (нім. Asphált «асфальт») з французької; фр. asphalte «тс.» походить від лат. asphaltus «гірська смола; асфальт», запозиченого з грецької мови; гр. ἄσφαλτος «гірська смола (матеріал,

який скріплює стіни, утримуючи їх від руйнування)» розглядають як прикметник, утворений за допомогою частки ἀ- «не-» від дієслова σφάλλεσθαι «руйнувати», спорідненого з дінд. skhálati «спотикається», вірм. sxal «помилка; недостатній»; др. *асфальтъ* запозичено через старослов'янську мову безпосередньо з грецької; менш обгрунтоване припущення про семітське походження слова (Lewy Fremdw. 53; Schrader Reallexikon I 65).— СІС 75; Шанский ЭСРЯ I 1, 165; Фасмер I 94—95; Čyževškyj ZfSlPh 22/2, 335; Frisk I 174, II 827—828; Boisacq 93.— Див. ще **а-**.

[**асю**] (вигук, яким відганяють качок) О, [*ась* О, *аць* О] «тс.»; — неясне; можливо, результат скорочення форми *атáсь* «тс.».

[**ась-éк**] «здається» Ж, Ко; — складне слово не цілком ясного походження; можливо, виникло з *а* + *се* + *ек*, де *ек* — регулярний фонетичний відповідник літературному *як* у частині південно-західних говірок.— Див. ще **а**[1], **сей**, **якúй**.

[**а-сьóк**] (вигук, яким відганяють лошат) Мо; — складне утворення з частки *а* і вигуку *сьок*, що виник, можливо, з *кóся* (назва коня в дитячій мові) або з вигуку *ксьо* внаслідок метатези й скорочення при швидкому повторенні слова у вигуку.— Див. ще **а**[1].— Пор. **акóсь**, **кóся**, **ксьо**, **сьох-сьох**.

ат (виг.) «а; от; що там говорити», (частка) «ледве, майже» ВеЛ; — р. діал. бр. *ат* (виг.) «а; ну його; ну й нехай», др. *атъ* «хай», п. at «а, е»; — очевидно, складне утворення з частки *а* і вказівного елемента *тъ*, пов'язаного з займенником *той*.— Bern. I 21.— Див. ще **а**[1], **той**.— Пор. **ет**.

атавíзм, *атавістúчний*; — р. *атавúзм*, бр. *атавізм*, п. вл. atawizm, ч. atavismus, слц. atavizmus, болг. *атавúзъм*, м. *атавúзам*, схв. *атавúзам*, слн. atavízem; — запозичення з німецької мови; нім. Atavísmus утворено з основи лат. atavus «батько прадіда або прабаби», що складається з префікса at- «понад це», спорідненого з дінд. ati- «понад, проти», лит. at- «назад, від-», псл. ot-(ъ), укр. *від*, і avus «дід», спорідненого з дірл. (h)aue «племінник», псл. ujь, укр. *вуй*.— Шанский ЭСРЯ I 1, 168; Fremdwörterbuch 55; Walde—Hofm. I 75, 88—89.— Див. ще **від**, **вуй**.

атáка, *атакувáти*, ст. *атакованье*, *аттакованье* «напад, штурм»(XVIII ст.), *аттаковати* «напасти, штурмувати, добувати» (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *атáка*, п. слц. atak, ч. atak, ataka, вл. ataka, схв. *àтак*, *атàка*, слн. atáka;— запозичено через російську або польську мову з німецької; нім. Attácke походить від фр. attaque, безафіксного утворення від дієслова attaquer «нападати, атакувати», що зводиться до іт. attaccare «починати (бій)».— Шанский ЭСРЯ I 1, 169; Фасмер I 95; Смирнов 49; Kluge—Mitzka 35; Dauzat 56.

атáсь (вигук, яким відганяють качок) Мо; — складне утворення з підсилювальної частки *а* і вигуку *тась*, вживаного для підкликання качок.— Див. ще **а**[1], **тась**.— Пор. **атéшь**.

аташé; — р. *атташé*, бр. *аташэ*, п. attaché, ч. слц. слн. ataše, вл. atašej, болг. м. *аташé*, схв. *атàше̄*; — запозичено з французької мови, можливо, через російську; фр. attaché «прикомандирований» є дієприкметниковою формою від attacher «прикомандирувати, прикріпити, приєднати», утвореного під впливом фр. ст. estachier «забивати, втикати» на основі прийменника à «в, до», що походить від лат. ad «до, при», і іменника tache у давньому значенні «гачок, застібка», що зводиться до франк. *tēkan «знак», спорідненого з гот. taikns «знак, диво, доказ», двн. zeihhan «знамення», нвн. Zéichen «знак».— СІС 66; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Dauzat 56, 697; Feist 472; Kluge—Mitzka 879—880.

атеїзм, *атеїст*, *атеїстúчний*, ст. *атеизмъ*, *атеиста* (XVI ст.); — р. *атеúзм*, бр. *атэізм*, п. вл. ateizm, ч. ateismus, слц. ateizmus, болг. *атеúзъм*, м. *атеúзам*, схв. *атеúзам*, слн. ateízem; — запозичення, очевидно, з французької мови; фр. athéisme є суфіксальним похідним від athée «безбожний, безбожник», що являє собою переоформлення гр. ἄθεος «безбожник; той, що не вірить у бога»,

утвореного з частки ἀ- «не-» і θεός «бог; божественний», не цілком ясного, можливо, спорідненого з вірм. di-k' «боги», лат. fēriae «святкові дні».— Шанский ЭСРЯ I 1, 170; Dauzat 56; Frisk I 662; Boisacq 339—340.— Див. ще а-.

ательє́; — р. *ателье́*, бр. *атэлье́*, п. atelier, ч. слц. ateliér, вл. ateljej, болг. *ателие́*, м. *ател̓јé*, схв. *атѐлӣјер*, *атѐљē*, слн. ateljé; — запозичення з французької мови; фр. atelier < astelier «майстерня» (спочатку означало «місце, де багато стружок, трісок») розвинулось із фр. ст. astelle (> atelle) «тріски», яке походить від нар.-лат. astella, пов'язаного з лат. astula (assula), зменшеним від assis «дошка», етимологічно неясного, можливо, запозиченого.— СІС 76; Шанский ЭСРЯ I 1, 170; БЕР I 19; Dauzat 55; Bloch I 49; Walde—Hofm. I 74; Ernout—Meillet I 51.

атери́нка (іхт.) «Atherina mochon pontica Eichw.; краснопірка, Scardinius (Leuciscus) erythrophthalmus» Пі, Ж;— р. *атеринка;* — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. ἀθερίνη «рід корюшки, Atherina hepsetus» є похідним від ἀθήρ, -έρος «остюк (колоса); гострий кінець (зброї)» (пор. семантично подібну назву риби укр. [*острйш*] «йорж, Acerina cernua L.» ВеНЗн); етимологія гр. ἀθήρ не розв'язана.— Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Klein 121; Frisk I 28; Boisacq 18.

атеросклеро́з; — р. *атеросклеро́з*, болг. *атеросклеро́за*, ч. слц. ateroskleróza; — науковий термін, утворений з основ гр. ἀθήρη (ἀθάρη) «каша», етимологічно неясного, і σκληρός «сухий, твердий, шорсткий».— СІС 1951, 73; РЧДБЕ 90; Chantraine I 27.— Див. ще **склеро́з**.

атеста́т, *атеста́ція*, *атестува́ти*, ст. *атестація* (1668), *атестаційный* (XVII ст.); — р. *аттеста́т*, бр. *атэста́т*, п. atestat, atestacja, atestować, ч. слц. atest, atestát, вл. atest, болг. м. *атеста́т*, схв. *ȁтест*, *атѐстāт*, слн. atést, заст. atestát; — запозичення з латинської мови — *атеста́т* через німецьку (нім. Attestát), інші два через польську; лат. attestāri «свідчити», attestātum «засвідчене» складається з префікса ad- «до-» і основи дієслова testāri «свідчити, заповідати», похідного від testis (<*terstis) «свідок», утвореного з основ ter- «тричі, третій» і sto- (stā-) «стояти».— СІС 76; Шанский ЭСРЯ I 1, 173; Dauzat 57; Walde—Hofm. II 676—677.— Див. ще **авантю́ра**, **тре́тій**, **стоя́ти**.

[**ате́шь-ате́шь-ате́шь**] (вигук, яким відганяють курей) Я; — неясне; можливо, результат видозміни вигуку *акúш* або *ата́сь*.

атла́с[1] (тканина), *атла́систий*, [*отла́с*, *отласúна*], ст. *атласъ* (XVIII ст.), *гатласъ* (XVII ст.); — р. бр. *атла́с*, п. atłas, ч. слц. вл. atlas, болг. *атла́з*, м. *атлаз*, схв. *ȁтлас*, слн. átlas; — запозичення з тюркських мов; тур. atlaz, atlas, каз. башк. *атлас* походять від ар. atlas «гладкий, рівний», утвореного від talas «гладити»; в українську й російську мови слово могло прийти через польське або німецьке посередництво (нім. Atlas).— Фасмер I 96; Шипова 41; Lokotsch 12; Kluge—Mitzka 35.

а́тлас[2] «зібрання карт»; — р. бр. м. *а́тлас*, п. ч. слц. вл. atlas, болг. *атла́с*, схв. *ȁтлас*, слн. átlas; — мабуть, запозичено через російську мову з німецької; походить від назви картографічної праці Меркатора Atlas (1595 р.), даної автором на честь міфічного короля Мавританії математика і астронома Атласа; вважається невірним виведення назви (Шанский ЭСРЯ I 1, 171; Dauzat 56) від зображення на перших картографічних працях Атланта — міфологічного титана, який за участь у боротьбі проти Зевса повинен був тримати на плечах небозвід; гр. Ἄτλας, Ἄτλαντος пов'язане з τλῆναι «терпіти, витримувати», τέλλω «піднімаюсь».— Machek ESJČ 39; Kluge—Mitzka 35; Frisk I 179.— Див. ще **Анато́лій**, **ато́л**.

атле́т, *атле́тика*, *атлети́зм*, *атлети́чний;* — р. бр. болг. м. *атле́т*, п. atleta, ч. вл. atlet, слц. слн. atlét, схв. *ȁтлēт*, *ȁтлет*, *атлѐта*, *атле́т(а);* — запозичено через російську мову з німецької або французької; нім. Athlét, фр. athlète походять від лат. āthlēta, запозиченого з грецької мови; гр. ἀθλητής «борець» є похідним від ἀθλέω «борюсь,

змагаюсь», утвореного від ἆϑλος «боротьба, змагання», яке переконливої етимології не має.— СІС 77; Шанский ЭСРЯ І 1, 171; Фасмер І 96; Dauzat 56; Frisk I 22.

атмосфе́ра;— р. болг. м. схв. *атмосфе́ра*, бр. *атмасфе́ра*, п. вл. atmosfera, ч. слц. atmosféra, слн. atmosfêra; — запозичено через російську мову з французької; фр. atmosphère утворено складанням гр. ἀτμός «пара, дим, туман», пов'язаного з ἄημι «вію, дму», спорідненим з дінд. vāti «віє», псл. vějati, укр. *віяти*, і σφαῖρα «куля, сфера». — СІС 77; Шанский ЭСРЯ І 1, 172; Dauzat 56.— Див. ще **віяти, сфе́ра.**

ато́ «так, аякже», *ато́ж* «тс.»; — р. [*ато́*] «тс.»; — результат злиття сполучника *а* і частки *то*, очевидно, у виразах типу: *а то ж як*, *а то ж де*, *а то ж що* і под.— Bern. І 21.— Див. ще **а**[1], **той.**— Пор. **ая́.**

ато́л; — р. *ато́лл*, бр. болг. *ато́л*, п. ч. слц. вл. atol, схв. *а̀то̄л*, *а̀тол*, слн. atól; — запозичення з англійської мови; англ. atoll походить від мальдівського atolu «кораловий острів з лагуною посередині»; виведення через французьке посередництво (фр. atoll) від лат. attollo «піднімаю» (Шанский ЭСРЯ І 1, 172) помилкове.— СІС 77; Kopaliński 93; Holub—Lyer 87; Klein 122.

а́том, *атомі́зм*, *атомі́ст*, *атомі́стика*, *атомісти́чний*, *а́томник;* — р. болг. м. *а́том*, бр. *а́там*, п. ч. вл. atom, слц. слн. atóm, схв. *а̀то̄м;* — запозичення з грецької мови; гр. ἄτομος «неподільний» утворено на основі ἀ- «не-» і τέμνω «ділю, рубаю, ламаю», спорідненого з псл. tьnǫ «тну», укр. *тя́ти*.— СІС 77; Шанский ЭСРЯ І 1, 172. — Див. ще **а-, тя́ти.**— Пор. **анато́мія, том.**

[**а́тра**] «невістка» Пі, Ж; — очевидно, утворилося внаслідок утрати звука **й** від *jatra з jętry (пор. [*астря́б*] від **я́струб**).— Див. ще **ятрі́вка.**

атракціо́н «номер у цирковій або естрадній програмі, що приваблює глядачів своєю ефектністю»; — р. *аттракцио́н*, бр. *атракцые́н*, п. atrakcja, ч. atrakce, слц. atrakcia, вл. atrakcija, болг. *атракцио́н*, схв. *атра̀кција*, слн. atrákcija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Attraktión, фр. англ. attraction походять від лат. attràctio «стиснення, стягнення, притягання», пов'язаного з attraho «притягаю», утвореним за допомогою префікса ad- «до-, на-, при-» від дієслова traho «тягну, волочу».— СІС 77; Шанский ЭСРЯ І 1, 174; Kopaliński 94; Holub—Lyer 87; Fremdwörterbuch 57, 641; Dauzat 58; Klein I 125. — Див. ще **авантю́ра, тракт.**

атра́м — див. **трям.**

атра́ме́нт (заст.) «чорнило»; — бр. *атра́мант*, п. слц. atrament;— запозичено з латинської мови, можливо, через польську; лат. ātrāmentum «тс.» походить від слова āter «чорний, темний», можливо, первісно «обпалений», спорідненого в такому разі з ав. ātarš «вогонь», ātrya- «попіл», укр. *ва́тра*.— Онышкевич Иссл. п. яз. 238; Richhardt 31; Ernout—Meillet I 53; Walde—Hofm. I 75—76.— Див. ще **ва́тра.**

атрибу́т «ознака, означення, властивість», *атрибути́вний;* — р. болг. *атрибу́т*, бр. *атрыбу́т*, п. atrybut, ч. вл. atribut, слц. слн. atribút, м. *атрибут*, схв. *атри̏бӯт;* — запозичення з латинської мови; лат. attribūtus являє собою дієприкметник від attribuo «надаю, постачаю; приписую», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, на-, при-» від tribuo «ділю, розподіляю; приписую».— СІС 78; Шанский ЭСРЯ І 1, 173; Kopaliński 95; Holub—Lyer 88; Klein 125.— Див. ще **авантю́ра, трибу́н.**

атрофі́я «зменшення розміру клітин; ослаблення, змертвіння», *атрофува́тися;* — р. *атрофи́я*, бр. *атрафі́я*, п. слц. atrofia, ч. atrofie, болг. *атро́фия*, схв. *атро̀фија*, слн. atrofíja; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Atrophíe, фр. atrophie, англ. atrophy походять від лат. atrophia, яке зводиться до гр. ἀτροφία «брак харчів, голодування; прив'ядання», пов'язаного з ἄτροφος «недогодований, худий», що складається з заперечного префікса ἀ- та основи слова τροφή «їжа, харчування».— СІС 78; Шанский ЭСРЯ І 1, 173; Kopaliński 94; Holub—Lyer 88; Klein 123.— Див. ще **а-, тро́фіка.**

ату́ (вигук цькування), *ату́кати;* — р. бр. болг. *ату́*, п. [atuha]; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться як слов'янське утворення, аналогічне до *атю*, *ачу́* (Преобр. I 10) або як запозичення з французької мови, в якій вираз à tout «на все» складається з прийменника à «на, до», що походить від лат. ad «до, при», і займенника tout «все, весь», що зводиться до.лат. totus «весь» (Шанский ЭСРЯ I 1, 174; Фасмер I 96).— ЭСБМ I 202. — Див. ще **авантю́ра, тота́льний.** — Пор. **атю́.**

атю́ (вигук цькування); — бр. *ацю́* «тс.»; — очевидно, результат злиття підсилювальної частки *а*[1] і вигуку *тю* (див.).

атя́ — див. **гаття́.**

ау́ (вигук оклику, привернення уваги), *ау́кати;* — р. *ау́*, бр. *агу́;* — пояснюється як звуконаслідувальне утворення (Фасмер I 96; Преобр. I 10) або як наслідок злиття вигуків *а* та *у* (Шанский ЭСРЯ I 1, 174).— Пор. **аго́в, агу́**[2].

аудито́рія, *авдито́рія;* — р. болг. *аудито́рия*, бр. *аўдыто́рыя*, п. audytorium, ч. auditorium, слц. auditórium, вл. awditorij, м. *аудиториум*, схв. *аудѝто̄риј(а)*, *аудѝто̄ријум*, *аудито́ријум*, слн. avditórij; — запозичення з латинської мови; лат. audītōrium походить від дієслова audio «слухаю», спорідненого з дінд. āvíḥ «очевидно, явно», ав āviš «тс.», псл. (j)aviti, укр. *яви́ти.*— СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Ernout—Meillet I 55; Walde—Hofm. I 80.— Див. ще **яви́ти.**

аукціо́н, *аукціоне́р*, *аукціоні́ст*, [*а́вкція*, *авкціоне́р*]; — р. болг. *аукцио́н*, бр. *аўкцыён*, п. aukcja, ч. aukce, слц. aukcia, вл. awkcija, схв. *а̀укција*, *аỳкција*, слн. ávkcija; — через посередництво німецької мови (нім. Auktión) запозичено з латинської; лат. auctio, -iōnis «прилюдний торг» походить від дієслова augeo «збільшую, збагачую».— СІС 78; Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Ernout—Meillet I 56.— Див. ще **А́вгуст.**

ау́л «селище в кавказьких та деяких середньоазіатських народів», [*аву́л*] «тс.», [*ау́ла*] «юрба»; — р. бр. болг. *ау́л*, п. auł, ч. aúl, слц. aul, схв. *аул*; — запозичення з тюркських мов, можливо, з татарської; тат. узб. каз. кирг. *аўл* «аул», каз. ног. башк. *авыл* «тс.», аз. *аɣыл* «кошара», тур. ağıl «тс.» походять від кореня *а:в*° (<**а:ɣ*) «збиратися», спорідненого з монг. ail «сім'я; селище, юрта; кочова стоянка».— Шанский ЭСРЯ I 1, 175; Преобр. I 10; Севортян 65—66, 83—85; Дмитриев 524.— Пор. **аге́л**[1].

а́ут (спорт.); — р. бр. болг. м. *а́ут*, п. aut, out, ч. out, слц. aut, схв. *а̀ут*, *а̏ут*, слн. out; — запозичення з англійської мови; англ. out «тс.» виникло на основі прийменника out «поза, зовні», спорідненого з гот. ūt «із», двн. ūz, нвн. aus «тс.», дінд. ud- «вгору, геть». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 175—176; БЕР I 20; Klein 1104; Feist 537; Kluge—Mitzka 39.

аутодафе́, *автодафе́* «прилюдне спалення єретиків та єретичних книжок за присудом інквізиції»; — р. болг. *аутодафе́*, бр. *аўтадафэ́*, п. autodafe, ч. слц. autodafé, схв. *аутода̀фе̄*, слн. avtodafé; — запозичення з французької мови; фр. autodafé «тс.» походить від порт. auto-da-fe «акт віри», що відповідає лат. actus fidei «тс.»,; лат. fidēs «віра», fīdo «вірю, покладаюсь» споріднені з гр. πείθομαι «слухаюсь», псл. běditi «переконувати», укр. [*біди́ти*] «лаяти».— СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 176; Фасмер I 97; Dauzat 61. — Див. ще **а́ге́нт, акт**[1], **біди́ти.**

Афана́сій, *Опана́с*, *Пана́с*, *Атана́с*, *Атана́сій*, [*Автана́с*, *Тана́сій*, *Тана́сь*, *Тасько́*, *Афта́н* ВеЛ, *Афтана́с*], ст. *Аѳана́сій* «бесъмрътенъ... бесмертный» (1627); — р. *Афана́сий*, бр. *Апана́с*, др. *Афанасии*, п. Atanazy, ч. Athanasius, слц. Atanáz, ст. Atanázius, болг. *Атана́с*, схв. *Атана̀сије*, *Ата̀нас*, слн. Atanazij, стсл. **Аѳанасии, Атанасии**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἀθανάσιος походить від прикметника ἀθάνατος «безсмертний», утвореного з заперечної частки ἀ- «не-, без-» та іменника θάνατος «смерть», спорідненого з дінд. ádhvanīt «він згас, він зник», dhvāntáḥ «темний, похмурий», ірл. du(i)ne «смертний».— Беринда 173; Петровский 61; Илчев 55;

Boisacq 333; Frisk I 652—653; Pokorny 266.— Див. ще **а-**.

афе́кт, *афекта́ція*, *афекти́вний*, *афекто́ваний*, ст. *а́фектъ* (1627); — р. *аффе́кт*, бр. болг. *афе́кт*, п. ч. слц. вл. afekt, м. *афект*, схв. *а̀фек(а)т*, слн. afékt; — запозичено з латинської мови через польську, пізніше через німецьку (н. Affékt); лат. affectus «пристрасть, хвилювання, почуття» пов'язане з дієсловом afficio «завдаю, уражаю, впливаю», утвореним з префікса ad- (>af-) «до-, на-» та дієслова facio «роблю, чиню».— СІС 79; Кравчук ВЯ 1968/4, 123; Шанский ЭСРЯ I 1, 178; Фасмер I 97; БЕР I 21; Walde—Hofm. I 440—444.— Див. ще **авантю́ра, факт.**

афе́ра, *афери́ст;* — р. болг. схв. *афе́ра*, бр. *афёра*, п. вл. afera, ч. слц. aféra, м. *афера*, слн. afêra; — запозичення з французької мови; фр. affaire «справа, афера» утворене з префікса *a-*, що походить від лат. ad- «до-, при-», і дієслова faire «робити», що зводиться до лат. facere «тс.». — СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 176; Kopaliński 33; Holub—Lyer 70; Младенов 11; Dauzat 14.— Див. ще **авантю́ра, факт.**

а́фина (бот.) «чорниці, Vaccinium myrtillus L.», *а́фини*, [*га́фини*, *я́фини*], *а́финник*, *афиня́к*, *афиня́нка;* — п. afyna; — запозичення з румунської мови; рум. áfină «тс.» етимологічно неясне; зіставлялося (Cânjală 198) з н. Affenbeere (бот.) «водянка, Empetrum nigrum L.», букв. «мавп'яча ягода», назва якої складається з іменників Affe «мавпа» та Béere «ягода»; виводилось (Tiktin 27; Machek Jm. rostl. 179) від уг. áfonya «чорниці», яке більшістю дослідників, навпаки, виводиться з румунської мови; пов'язувалось також (Puşcariu Dacoromania, Cluj, VII, 103—105) з лат. acinus «ягода».— Кравчук Карп. диалектол. и ором. 129—139; Scheludko 125; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 72; Machek ESJČ 155; MNTESz I 99.— Пор. **я́фира.**

а́фікс (лінгв.), *афікса́ція*, *афікса́льний;* — р. *а́ффикс*, бр. *а́фікс*, п. слн. вл. afiks, ч. слц. afix, болг. *афи́кс*, схв. *а̀фикс;* — очевидно, запозичення з французької мови; фр. affixe походить від лат. affīxus «прикріплений», дієприкметника від affīgo «прикріплюю, прибиваю», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, на-, при-» від fīgo «вбиваю, встромляю».— СІС 79; Шанский ЭСРЯ I 1, 178—179; Kopaliński 34; Klein 34.— Див. ще **авантю́ра, фіксува́ти.**

афі́ша, *афішува́ти;* — р. м. *афи́ша*, бр. *афі́ша*, п. afisz, ч. слц. afiš, болг. *афи́ш*, схв. *афѝша*, *а̀фиш*, слн. afišírati; — запозичення з французької мови; фр. affiche походить від дієслова afficher «приліплювати, прикріплювати», утвореного з префікса *a-* «до-, при-», що походить від лат. ad- «тс.», і дієслова ficher «забивати, встромляти», пов'язаного з лат. *figicare, що походить від fīgo «вбиваю, встановлюю, вивішую».— СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 176—177; Holub—Lyer 71; БЕР I 21; Dauzat 15, 322.— Див. ще **авантю́ра**, **фіксува́ти**.

афори́зм, *афористи́чний;* — р. *афори́зм*, бр. *афарызм*, п. aforyzm, вл. aforizm, ч. aforismus, слц. aforizmus, болг. *афори́зъм*, м. *афори́зам*, схв. *афорѝзам*, слн. aforízem; — запозичення з французької або німецької мови; фр. aphorisme і нім. Aphorísmus походять від лат. aphorismus, що зводиться до гр. ἀφορισμός «визначення», похідного від дієслова ἀφορίζω «визначаю, відмежовую», яке складається з префікса ἀπο- (ἀφ'-) «від-» та дієслова ὁρίζω «встановлюю, межую».— СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 177; Kopaliński 34; БЕР I 21. — Див. ще **абажу́р, горизо́нт.**

африка́та (лінгв.) «складний приголосний звук», *африка́т* «тс.», *африкати́вний*, *африка́тний;* — р. *аффрика́та*, бр. *афрыка́та*, п. afrykata, вл. afrikata, ч. слц. afrikáta, болг. *африка́т(а)*, схв. *африка́та*, *афрѝка̄т*, слн. afrikáta; — запозичення з німецької мови; н. Affrikáta (Affrikáte) походить від лат. affricātus, дієприкметника минулого часу від affrico «тру, обтираю», утвореного за допомогою префікса ad- «до-, на-, при-» від frico «тру».— СІС 80; Шанский ЭСРЯ I 1, 179; Holub—Lyer 71; Klein 34.— Див. ще **авантю́ра, фрикати́вний.**

[**афте́мний**] «навіки проклятий» Ж, [*на афте́му*] «ущент, зовсім, до тла» О; — очевидно, результат випадіння *-на-*

з незасвідченого прикметника *анафтémний, похідного від анáфтéма «прокляття, відлучення».— Див. ще анá-фема.

ах (виг.), *áхати, áхкати;* — наявне у всіх слов'янських і багатьох неслов'янських мовах; виникло на основі інстинктивного вигуку. — Шанский ЭСРЯ I 1, 179; Фасмер I 97; Преобр. I 10; Sławski I 23.— Пор. **а**[2].

[**ахани́**] «риболовна снасть, пастки на красну рибу» Мо;— р. [*ахáн, охáн*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, є запозиченням з грецької або іранських мов; пор. гр. ἀχανής «з широким ротом або отвором», ἀχάνη «кошик; (перс.-беот.) міра сипких тіл»; думка Горяєва (7) про запозичення з татарської мови не знаходить підтвердження.

[**ахи́**] (вигук для відтворення звуку кашлю); — варіант вигуку *кахи́* звуконаслідувального характеру.

ахінéя, *ахинéя* Ж; — р. *ахинéя*, бр. *ахінéя;* — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (Фасмер I 97) з грецьким ἀθηναῖος «афінський» як семінарське слово; зіставляється також (Виноградов Рус. речь, Нов. с. 3, 28—46) з діалектними російськими словами *охи́нить* (< *хи́нить* «ганити, гудити, лаяти») та *хинь* «нісенітниця, безглуздя»; сумнівна з семасіологічного погляду думка (Matzenauer LF 7, 1) про зв'язок з гр. ἀχηνία «бідність». — Шанский ЭСРЯ I 1, 179; Фасмер I 97.

[**ац**] (вигук, яким повертають волів праворуч) Я; — результат злиття прийменника *од* і займенника *ся* «себе» (*од-ся* > *от-ся* > *оця* > *аця* > *ац*); форма **аця* виникла, можливо, внаслідок переходу **о** в **а** перед складом з наголошеним **а**; *ац* з'явилося після відпадіння кінцевого **а** та ствердіння **ц**.— Див. ще **від, сéбé.** —Пор. **гаття́.**

[**ацáрн**] «вид клена, Acer platanus» Пі; — запозичення з румунської (або молдавської) мови; рум. arțár (молд. *арцáр*) виникло, очевидно, з слат. [*arcearius], яке походить від лат. acer «клен», спорідненого з двн. ahorn (нвн. Ahorn) «тс.»; припускається як можливий також глибший зв'язок латинського слова з лат. ācer «гострий», спорідненим із псл. ostrъ, укр. *гóстрий* (у зв'язку з формою листя).— СДЕЛМ 36; Pușcariu I 11; Walde—Hofm. I 6—7; Ernout—Meillet I 6.—Див. ще **гóстрий.**

[**ацéра**] (вигук, яким відганяють овець, ягнят) Мо, [*аци́ра* Мо, *ацáрки* МСБГ] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з вигуком *аци́* (див.).

ацетилéн; — р. болг. *ацетилéн*, бр. *ацэтылéн*, п. вл. acetylen, ч. слц. acetylén, слн. acetilén, схв. *ацетѝлēн;* — запозичення з французької мови; фр. acétylène «тс.» є неологізмом французького хіміка Е. Даві, утвореним на основі лат. acētum «оцет, кисле вино» та фр. éthylène «етилен».— Шанский ЭСРЯ I 1, 180; Dauzat 8.— Див. ще **óцет, етилéн.**

ацетóн; — р. болг. *ацетóн*, бр. *ацэтóн*, п. ч. вл. aceton, слц. слн. acetón, схв. *ацèтōн;* — запозичення з французької мови; фр. acétone «ацетон» є суфіксальним утворенням від лат. acētum «оцет, кисле вино».— СІС 81; Шанский ЭСРЯ I 1, 180.— Див. ще **óцет.**

[**аци́**] (вигук, яким відганяють кіз) ВеЛ, МСБГ, [*аци́й* О, *аці* МСБГ] «тс.»;— очевидно, вигуковий варіант прислівника (*з*)*відси*(< *отси*) з пізнішою зміною **о** в **а** під впливом вигуків типу *агýш, акóт.*— Див. ще **відси.**

аціба (вигук, яким відганяють щенят) Ж, [*аціб* МСБГ, *аціва* Ме, *аціпа* МСБГ, *ціба* Ме, *ціва* Ме] «тс.»; — походження неясне; можливо, виникло в результаті злиття прийменника *од* (<*от*) і якогось утворення від займенникової основи *с-* з пізнішим переходом початкового **о** в **а** і відпадінням **а** під впливом вигуків *акóт—кот, агýш—гуш;* зіставлення з [*ці*] (вигук для підкликання кіз), *ціп-ціп* (вигук для підкликання курчат) (Crânjală 234) непереконливе.

[**ацá-ацá**] (вигук для підкликання свиней); — неясне; можливо, результат видозміни вигуку *коцьó-коцьó* «тс.».

[**аць**] «тільки, лише» Ж, [*ач*] «тс.» Ж; — очевидно, виникло на підставі румунського словосполучення (cît pe) aci «майже, мало не, трохи не», яке зазнало скорочення і семантичної зміни при запозиченні; рум. aci є варіантом прислівника aici «тут, сюди», що виник

з лат. ad «до» і *hicce «цей, тут», пов'язаним з hic (ст. hec < he-ce) «тс.», що є, очевидно, складним утворенням, перша частина якого споріднена з дінд. ha «звичайно, зрозуміло, потім», друга (-ce<*ke) споріднена з вірм. -s (артикль.) — DLRM 16; Walde—Hofm. I 192—193, 644—645.

[**аць**ó**с**] (вигук, яким відганяють коней, лошат) ЛПол, [*аць*ó*сь* Па, *а цюсь-цюсь* О] «тс.»; — неясне; можливо, варіант вигуку *ац* (див.).

ач (вигук подиву, захоплення, обурення), [*еч, ич*] «тс.»; — р. [*ач*], бр. *ач* «тс.»; — результат скорочення *б*á*чиш* чи *бач*.— Грінченко І 11; ЭСБМ І 227.— Див. ще **б**á**чити**.— Пор. **ба**[2].

ачé**й** «можливо, принаймні, хоча б», [*ач*é*нь, ач* Ж] «тс.», [*ач*и́*й*] «тс.; хіба, чи» Німчук Славіст. зб.; — бр. [*ач*é*й*] «хіба що», [*ач*] «хоч, якщо», др. *ачи* «можливо», *аче* «якщо, хоча», п. ст. acz «будь-» (aczkoli «коли б, якщо б, хоч»), acz nic «принаймні», ч. ст. ač «якщо; хоча», ače «тс.», вл. hač «хоча», стсл. ѧче «тс.»;— результат злиття сполучника *а* з займенниковим елементом če (*че*), спорідненим з болг. *че* «що» (спол.), лат. -que «і», дінд. ca, гр. τέ «тс.», іє. *k[u]e; кінцеве -*й* може бути залишком енклітичної частки *і*, кінцеве -*нь* — заперечної частки *ні* (пор. п. ст. acz nic) або давньої вказівної частки -ni.— Німчук Славіст. зб. 148—149; ЭСБМ І 227—228; ЭССЯ 1, 35—36; Sadn.— Aitz. VWb. I 2; Bern. I 22; Walde—Pok. I 507—508.— Див. ще **а**[1], **і, ні**.— Пор. **чей, чи**.

[**ач**ý] (вигук, яким відганяють свиней), [*аци* МСБГ, *ац*ю́, *аць*ó МСБГ, *аць* О, *ас*ю́ О, ЛексПол] «тс.»; — бр. [*ац*ю́] «тс.»; — результат злиття підсилювальної частки *а*[1] з вигуками *чу, цю* (див.).

[**ач-урда-ши**] (вигук, яким завертають баранів) ВеЛ, [*ач-урдааш*] «тс.»; — неясне; можливо, складається з вигуку, спорідненого з [*ач*ý] або запозиченого з румунської мови (рум. [aci] «сюди»), і лайливого виразу *урдаши*, що може бути зведений до уг. ördögség «чортовиння, чортівня».

[**ащ**] «якщо» Ж, [á*щби*] «якби» Ж, [á*щеби*] «тс.» Ж; — р.-цсл. **ащє**, стсл. **аште**; — незвичайна для української мови звукова форма слова, відомого з давньоруського періоду в формі *аче* «якщо»; очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови, де, як і др. *аче*, пояснюється як результат давнього злиття сполучників *at (>a) і *je, реконструйованого на підставі дінд. yāt «з (часу), від», ав. yat «коли, це», дперс. yātā, «коли» або сполучника at і займенникової основи *če (<*ke), спорідненої з лат. -que «і», гр. τέ, дінд. ca «тс.»; може розглядатись і як місцеве діалектне утворення в результаті контамінації *аже* і *аче* (Ogonowski Stud. 213, 10).— Фасмер І 98; ЭССЯ 1, 90—91; Sadn.— Aitz. VWb. I 5; Bern. I 34.— Див. ще **а**[1], **аж**.

[**а**я́] «так, авжеж», [*а*є́] «тс.», *а*я́*кати*; — очевидно, результат скорочення виразу *а*я́*кже*.— Кравчук ВЯ 1968/4, 120, 124.— Див. ще **а**[1], **як**.— Пор. **ат**ó.

ая́**й** (вигук болю, здивування, страху), *а*я́*йкати, а*я́*йкало* «той, хто каже *а*я́*й*, боягуз»; — р. *а*я́*й* (*ай-ай*) «тс.», [*а*я́*йка*] «боягуз, боягузка», бр. *а*я́*й* «тс.»;— результат подвоєння вигуку *ай*: *ай-ай* = *аяй*.— Преобр. І 42.— Див. ще **ай**[1].

Б

б — див. **би.**

ба[1] (сполучник; частка; вигук несподіванки); — р. болг. м. схв. *ба* (вигук, частка), п. ч. слц. ba «справді», слн. bà (вигук нехтування); — псл. ba; — лит. bà (стверджувальна частка), лтс. ba (підсилювальна частка), ав. bā «справді», вірм. ba (видільна частка), гр. φή «немов, ніби»; — ie. *bhā, займенникова форма, споріднена з *bho, від якої походить і укр. *бо*; пор. аналогічний паралелізм вигуку *на* і частки *но*, часток р. *ка* і *ко* та ін.; відрив р. болг. схв. *ба* від укр. *ба*, ч. п. слц. ba (Фасмер I 99; Bern. I 36; Sadn.—Aitz. VWb. I 61) необгрунтований.— Мельничук Структ. слов. реч. 211; Sławski I 24; Skok I 82; ЭССЯ 1, 105; Sł. prasł. I 169; Trautmann 22—23; Mühl.—Endz. I 246; Pokorny 105—106.— Пор. **ба**[2], **бо.**

ба[2] (вигук здивування: *ти ба*), *бákати* «говорити ба»; — результат скорочення дієслівної форми *бачиш* (*бачив*); пор. р. *ишь* з *видишь;* після фонетичного збігу з давнім *ба*[1] частково змішало з ним і свої вигукові функції.— Див. ще **бáчити.**— Пор. **ба**[1].

бáба[1] (в т. ч. з різними переносними значеннями), [*бабéна*] «стара жінка» Я, *бабúзна* «спадщина від баби», [*бабúзнина* О, *бабівщúна*] «тс.», *бабúнець* «місце в церкві, де стоять жінки», [*бáбич*] «бабій», *бабíй*, *бабнúк* «бабинець», [*бабнóта*] (зб.) НЗ УжДУ 26, *бабня́*, *бабóта*, *бáбство*,]*баб'я́тина* Я] «тс.», [*бабкувáтий*] «зморшкуватий», [*бабнúцький*] «акушерський» Я, *баб'я́чий*, *бáбити* «бути повитухою, знахарювати», *бабувáти* «тс.», *бáбитися* «виявляти безвільність, нерішучість, розніженість; [проводити час серед жінок]», [*бабíти*] «ставати схожим на бабу; набрякати; зморщуватися», [*бáбчитися*] «зморщуватися» Ж, [*побабúстий*] «зморшкуватий», [*побáбицце*] «зморщитися» Л, [*розбáбка*] «ворожка» Ж; — р. бр. др. болг. м. *бáба*, п. слц. вл. нл. baba, полаб. babə, bobə, bobo, ч. слн. bába, схв. *бȁба*, *бáка* «бабуся», стсл. **баба**; — псл. baba;— лит. bóba «стара жінка», лтс. bāba, свн. bābe, bōbe «тс.»; — давнє слово з дитячої мови, ie. *bābā або *bhābhā, утворене шляхом повторення того самого складу, як і в інших словах подібного типу; рум. bábă, уг. bába, алб. babë є запозиченнями з слов'янських мов.— Трубачев Терм. родства 71—73, 193—197; Шанский ЭСРЯ I 2, 3—4; Фасмер I 99; Преобр. I 10; ЭСБМ I 245; Skok I 82—83; ЭССЯ 1, 105—108; Sł. prasł. I 169—171; Bern. I 36.

[**бáба**[2]] «квасоля Мак; головня (на кукурудзі) ВеНЗн; рід великих груш; кругла грудка глини», *баби* (бот.) «полуниці, Fragaria collina» Мак, [*бабéшки*] «нутрощі тварин», [*бабіех*] «жмут злиплої вовни на вівці» Л, [*бáбка*] «ріжки (головня на колосках) ВеНЗн; латаття Мак», [*бабкú*] «сорт слив (округлих, скороспілих)» ВеНЗн, [*бáбки*] «кульбаба», [*бабóвка*] (бот.) «ряст, Corydalis ligitata» НЗ УжДУ 26, [*бабóха*] «велика квасоля» ВеНЗн, [*бабýля*] «булька, пухир» ВеБ, [*бабýр*] «пуголовок» Л, [*бабухáтий*] «пузатий»; — р. [*бабóшка*] «картоплина; поплавок з кори; брунька», [*бабýшки*] «віспинки; кір; болячки на дитині», [*бабáшка*] «поплавок на вудці; (полігр.) пропуск у складанні, пустий квадрат»; п. baba «вид опуклих груш», болг. [*бáба*] «крупна дика ягода», м. *бабулица* «прищик», схв. [*бȁба*] «круглий камінець», *бáбац* «великий горіх», *бáбура* «сорт великого перцю», *бáбушка* «круглий наріст на листі, шишка»; — назви різних предметів кулястої форми; можуть бути зведені до гіпотетичної

основи псл. bab- «надуватися, розбухати, бути кулястим» (Rječnik I 129—133).— ЭСБМ I 244.—Пор. **ба́ба³**, **бабе́ць**, **ба́биці**, **ба́бичка**, **ба́бка⁵**.

ба́ба³ «рід печива з пшеничного борошна; [рід паски]», [*ба́бка*] «страва з борошна, пшона, картоплі, локшини, рису, сиру та ін.; здобна булка ЛексПол; хліб з гречаного борошна ЛексПол]», [*бабни́к*] «посуд для випікання баби»; — р. *ба́ба* «рід печива, паска», *ба́бка* «вид страви», [*баба́шка*] «хлібина; пиріжок; калач»; [*баба́ха*] «пампушка, млинець», [*баби́шка*] «тс.», [*ба́бки*] «хлібні кульки, які пекли для худоби», [*бабо́шка*] «грудочка (борошна в страві), затірка, галушка, булочка», [*бабу́шка*] «тс.», бр. *ба́ба* «вид страви», *ба́бка* «баба, паска, бабка», п. baba «рід печива, паска», babka «тс.», ч. bába «вид страви», bábovka «паска», слц. baba «паска», вл. baba, babka «тс.», нл. baba «рід печива», болг. [*ба́ба*] «ковбаса з товстої свинячої кишки», схв. *ба̏ба* «паска»; — псл. baba «галушка, кругле печиво»; — очевидно, як і *ба́ба²*, пов'язане з основою псл. bab- «надуватися, розбухати, бути кулястим»; пов'язання з *ба́ба¹* «стара жінка» (Brückner 9) недостатньо обгрунтоване.— Поповић ЈФ 19, 168; ЭССЯ 1, 105—108.— Див. ще **ба́ба²**.— Пор. **ба́биці**, **ба́бичка**, **ба́бка⁵**.

[**баба⁴**] (бот.) «частуха подорожникова, Alisma plantago aquatica L.» Mak, [*бабка* (*водяна*)] «тс.» Mak; — результат перенесення і видозміни назви *ба́бка* «подорожник, Plantago»; перенесення зумовлене зовнішньою схожістю листків обох рослин.— Див. ще **ба́бка¹**.

[**баба́й**] «домовик»; — р. [*баба́*, *баба́й*] «дід» (іноді вживається для лякання дітей), м. *баба*, *бабаjко* «батько», *бабалак* «тесть, дід», схв. *ба́ба̀*, *бо̀ба̄jко* «батько»; — запозичення з тюркських мов; тур. baba «предок, прадід, батько», крим.-тат. *баба* «батько», тат. *баба* «дід» і т. д. є утвореннями, аналогічними до іє. (слов.) baba «стара жінка».— Фасмер I 99; Skok I 83; Räsänen Versuch 53.

[**баба́йка**] «велике весло», [*баба́їти*] «гребти» Дз; — р. [*баба́йка*] «весло з цілої колоди, цурка, обрубок, кочет», схв. *ба̀бак* «ручка на кіссі; поперечна руко-

ять на веслі»; — очевидно, походить від *ба́ба* з переносним значенням «чурбак» і под. (Преобр. I 10); можна припустити також зв'язок з формою [*бабо́й*] «дерев'яний виступ у човні» (Кравчук ВЯ 1968/4, 124).— Пор. **ба́ба¹**, **бабо́й**.

баба́к (зоол.) «Marmota bobac; Arctomys bobac; ледар», *байба́к*, [*боба́к*] Ж «тс.», *бабача́*, [*бабако́вина*] «купа землі, нарита байбаком», [*бабачи́ння*] «тс.», *байба́цтво* «егоїстична замкнутість» Ж; — р. *байба́к*, [*баба́к*], бр. *байба́к*, п. [bajbak] «ледар», bobak «тс.; (зоол.) Arctomys bobac»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. башк. каз. *байбак* «Marmota»; — спроби пов'язати з кар. baidbax, baibax «поганий», тур.-перс. bedbaht «нещасна людина» (Фасмер I 107; Zajączkowski JP 19, 37; Преобр. I 12), ккалп. *балпак* «коротконогий», каз. тат. *байпак* «панчохи вовняні» (Дмитриев 563) або з тур. bai böjük «великуватий» (Mikl. TEI. Nachtr. I 9) позбавлені підстав.— Шанский ЭСРЯ I 2, 11—12; Sadn.— Aitz. VWb. I 226.

ба́ба-куль — див. **кульба́ба**.

[**баба́на**] «стара вівця»; — запозичення з румунської (молдавської) мови; рум. babánă, молд. *баба́нэ* «тс.» є похідним від рум. bábă, молд. *ба́бэ* «стара жінка, баба».— Scheludko 125; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 73; DLRM 62.

[**бабару́нка**] (ент.) «сонечко, Coccinella», [*бабру́на*, *бабру́н*, *бабри́ська*, *бабру́нька*, *бобору́нка*, *бобру́нка*, *бобруни́ця* Ж] «тс.»; — п. biedronka, ст. biedrunka (XVII ст.), ч. bedruňka, berunka, beruška, [verunka, meruňka] «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої давнішої форми **бедру́нка*, похідної від колишнього прикметника **бедрий* «рябий, з плямами іншої масті на бедрах», під впливом слів *баба* (пор. п. [baba] «сонечко», схв. bàburica «тс.»), *ба́брати* і *бруни́ти;* думка про запозичення з польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 238) позбавлена підстав.— Коломієць Мовозн. 1967/3, 49—51.— Див. ще **бе́дра**, **бе́дрик**.— Пор. **бабе́ць**, **ба́бка⁴**.

баба́х, *баба́хати*, *баба́хкати*, [*бабу́х*] Ме; — р. *баба́х*, *баба́хнуть*, бр.

бабáх, бабáхаць, п. [babá, babách]; — слова звуконаслідувального характеру, утворені шляхом неповного подвоєння вигуків *бах, бух.*— Шанский ЭСРЯ I 2, 5.— Див. ще **бах**[1], **бух.**

[**бабáц**]; — результат афективної видозміни вигуку *бац* з неповним подвоєнням його звукового складу.— Див. ще **бац.**

[**бабенник**] (бот.) «бобівник, Menyanthes trifoliata L.» Mak; — результат видозміни форм типу *бобівни́к*, [*бібни́к, бобóвник*] «тс.», зближених з основою *бáба* у назвах рослин.— Див. ще **бобівни́к.**— Пор. **бабкóвий, бабчýк.**

бабéць (іхт.) «бичок, головач, Cottus gobio» [*бáба* О, *бáбик* Я, *бáбка, баб'ю́к*] «тс.»; — п. [babec] «тс.», болг. *бабóй, бобóй, бабáн, бáбушка* (назви риб), схв. *бȁбица* «вид риби», *бȁбак* «тс.; окунь», *бȁба* «вид риби»; — очевидно, пов'язане з *бáба* «стара жінка» за ознакою великої голови (мається на увазі звичай старих жінок намотувати на голову товсту хустину); пор. іншу назву тієї самої риби *головач*, нім. Kaulkopf (дослівно «куляста голова») заслуговує на увагу також припущення про окрему праслов'янську основу bab- «надуватися, розбухати, бути кулястим», представлену також у схв. bàburica «сонечко», bȁbica «стонога», bàbura «тс.; великий м'ясистий перець», п. babka «сонечко», укр. *бáба* «кругла грудка глини; квасоля; кругла груша; головня» (Rječnik I 129).

[**бабздéля**] «баба» (вульг.) Я; — п. babsztyl «бабисько»; — результат контамінації слів *бáба*[1] і *бзді́ти* (див.).

[**бабинцина**] (бот.) «бирючина, вовчі ягоди, Ligustrum vulgare L.» Mak; — р. [*бабинщина*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з основою *баб-* «кулястий»; назва могла бути зумовлена круглою формою плодів бирючини, які залишаються на кущі.— БСЭ 5, 253.— Пор. **бáба**[2].

бáбиці «біль, кольки в животі, хвороба»; — бр. [*абабэніць*] «здутися від переїдання (про живіт)», болг. [*бáбица*] «шлунок, кишки, послід», [*бáбици*] «шлункові кислоти, шлункова хвороба з кислою відрижкою», [*бáбек*] «шлунок»; — очевидно, разом із словом [*ба-бéшки*] «нутрощі тварин» може бути зведене до основи bab- «надуватися, розбухати, бути кулястим» (Rječnik I 129—133).— Див. ще **бáба**[2].— Пор. **бáба**[3], **бáбичка, бáбка**[5].

[**бáбичка**] (бот.) «фізаліс, Physalis alkekengi L.» НЗ УжДу 26, [*бабúчник*] «вербозілля, Lysimachia nummularia L.; дзвоники лісові, Campanula persicifolia L.» тж, [*бабі́чник*] «тс.» тж, [*бабúшник*] «гикавка, Berteroa incana DC (Alyssum)», [*бабин* Mak, *бáбиць, бабочник* Mak] «тс.», [*бáбиця*] «бурячок польовий, бородавник, Alyssum campestre L.» Ж, Mak; — р. [*бабúшник*] «омег водяний, Oenanthe phellandrium Lam.», ч. [babka] «калюжниця болотна, Caltha palustris L.», [babík] «тс.»; — очевидно, пов'язані з основою *баб-* у назвах кулястих чи пухирчастих предметів; назви могли бути зумовлені круглою чи овальною формою плодів цих рослин (у вербозілля і дзвоників — коробочок, у гикавки і бородавника — стручків, у фізаліса — пухирців).— БСЭ 6, 294; 17, 527; Randuška 220, 308.— Див. ще **бáба**[2].— Пор. **бáба**[3], **бáбиці, бáбка**[5].

[**бабúшник**] (бот.) «вербена, Verbena officinalis L.»; — р. [*бабúшник*] «тс.»; — очевидно, похідне від *бáбиці* «кольки в животі»; назва могла бути зумовлена лікарськими властивостями рослини.— Див. ще **бáбиці.**

[**бабі́нка**] «вузька різнокольорова тасьма» (для обшивання теплих хусток, фартухів); — неясне; можливо, похідне від **бáба**[1].

бáбка[1] (бот.) «подорожник, Plantago L.; буквиця, Betonica officinalis L.» НЗ УжДУ 26, *бабкú* «подорожник», [*бабки*] «шавлія, Salvia officinalis L.» Mak, [*бабочки*] «тс.» Mak, [*бабник*] «болотяна рослина, з якої роблять купіль малим дітям; жовтозілля, Senecio vulgaris L.» НЗ УжДУ 26, [*бабочки*] «пирій, Agropyrum cristatum» Mak; — р. *бáбка* «подорожник» та ін., *бáбки* «вид шавлії», бр. [*бáбка*] «подорожник», [*бабін цвет*] «тс.», п. babka «подорожник» та ін., ч. babí list (babí ucho) «подорожник», [babí brúch] та ін. «шавлія», babka vodní «частуха, Alisma L.» (схожа на

подорожник), babí lesk «горицвіт, Ranunculus arvensis», babky (babák, babí hněv) «лопух, Arctium L.», слц. babka blysk (назва різних рослин), болг. [*ба́бух*] «шавлія», [*ба́бка*] «тс.», схв. [*бабика*] «подорожник»; — пов'язані з *ба́ба* «знахарка»; назви зумовлені використанням відповідних рослин у народній медицині.— ЭСБМ I 253; Machek Jm. rostl. 218.—Див. ще **ба́ба**[1].

[**ба́бка**[2]] (бот.) «гриб-зонтик великий, Lepiota procera Scop. Mak; підберезовик, Boletus scaber; Agaricus procerus», *бабка жовтопорова* «гриб Krombholzia tessellata» Зе, *бабка темна* «підберезовик, Krombholzia scabra (Bull.) Karst.» Зе, [*оба́бок*] «підберезовик» Г, Ж, Пі; — р. *оба́бок* «тс.; бабка жовтопорова», бр. *ба́бка* «підберезовик, червоноголовець», *аба́бак* «тс.», п. babka «шершавий гриб»; — очевидно, пов'язане з *ба́бчитися* «морщитися, м'якнути», р. *оба́биться* «розпаритись, обм'якнути»; назва могла бути зумовлена м'якістю, в'ялістю відповідних грибів; менш переконливі пов'язання (Фасмер III 97) з *ба́ба* «пень» на тій підставі, що обабки ростуть купками, і зіставлення *оба́бок* з *опе́ньок*.— Меркулова Очерки 176—177; ЭСБМ I 253—254.—Див. ще **ба́ба**[1].

[**ба́бка**[3] (*чорна, смердюча*)] (бот.) «ранник, Scrophularia nodosa L.» Г, Mak, [*бабки*] «коров'як, Verbascum phoeniceum L., Verbascum speciosum Schrad., Verbascum lychnitis L.» Mak; — схв. *ба̏бља̄к* «коров'як»; — не зовсім ясні; можуть бути пов'язані з *ба́ба* «знахарка» як назви рослин, застосовуваних у минулому для лікування пухлин (ранник) або близьких до лікарської рослини коров'яка аптечного (Verbascum officinale); назви могли бути утворені також від основи *баб-* «кулястий» за формою плодів (двогніздих коробочок) або за характером кореня ранника (з кулястими потовщеннями).— Лік. росл. 86; БСЭ 30, 165; Machek Jm. rostl. 211.

ба́бка[4] (вид комахи), [*ба́бич*] «самець бабки»; — р. *ба́бочка* «метелик», [*ба́ба*] «тс.», [*ба́бка*] (назва різних видів комах), п. [baba] «сонечко», [babka] «тс.», ч. babka «хрущ», слц. bábka «лялечка», babočka «кропив'янка», вл. babka «бджола», болг. [*ба́бушка*] «лялечка, зародок метелика», схв. [*ба̏ба*] «стара бджола», *ба́бак* «сонечко»; — вважається утвореним від *ба́ба* в значенні «відьма, чарівниця» на тій підставі, що неприємні для людей тварини, в т. ч. деякі комахи, приймались у минулому за чарівників (Machek ESJČ 40; Važný 289; Шанский ЭСРЯ I 2, 5—6); на думку інших (Потебня РФВ 7, 69; Преобр. I 10; Фасмер I 100), назва зумовлена уявленням про переселення душі померлого (баби) в комаху; можливе припущення про зв'язок з гіпотетичною основою псл. bab- «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133).— Див. ще **ба́ба**[1].— Пор. **ба́ба**[2], **ба́бка**[1].

ба́бка[5] «гральна кістка з надкопитного суглоба тварини; гральний камінець; камінець, грудочка, що пускається рикошетом по воді»; — р. бр. *ба́бка* «гральна кістка», п. ч. слц. babka «тс.»; — очевидно, похідне від гіпотетичної основи псл. bab- «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133); менш переконливе зіставлення (Шанский ЭСРЯ I 2, 5) з *ба́ба* «колода, чурбак».— ЭСБМ I 254.— Див. ще **ба́ба**[2].— Пор. **ба́ба**[3], **ба́биці, ба́бичка.**

ба́бка[6] «коваделко для клепання коси», [*бабни́к*] «стільчик, на якому укріплюється бабка» Мо, [*бабча́р*] «дерев'яна підставка бабки»; — р. бр. *ба́бка* «коваделко, підставка, ніжка», п. baba, babka «залізко, коваделко, на якому клепають косу», ч. слц. babka, схв. *ба̏бица*, [*ба̏пка*], *ба̏ква*, слн. bábka «тс.»; — вважається похідним утворенням від слова *ба́ба* з переносним значенням «колода, чурбак» і т. д. (Sadn.—Aitz. VWb. I 61—64); може бути виведене і від гіпотетичної основи bab- «надуватись, розбухати» (Rječnik I 129—133).— Див. ще **ба́ба**[1].— Пор. **ба́ба**[2], **ба́бка**[5].

[**ба́бка**[7]] (бот.) «чистець, Stachys silvatica L.» Mak, [*бабочник*] «гравілат, Geum rivale L.» Mak; — очевидно, пов'язане з основою *баб-* «кулястий»; назва могла бути зумовлена горішкоподібною формою плодів обох рослин; не виключена й можливість зв'язку

з *ба́ба* «знахарка» з огляду на те, що окремі різновиди цих рослин використовувались для лікування.— БСЭ 12, 373; 47, 398; Machek Jm. rostl. 105—106, 198.— Див. ще **ба́ба**[2].— Пор. **ба́ба**[1].

ба́бка[3] (бот.) «кульбаба, Taraxacum officinale Wigg. Mak; насіння кульбаби НЗ УжДУ 26», [*бабки*] «кульбаба; жовтило, Anthemis tinctoria L.» Mak; — схв. [*баба марта*] «кульбаба»; — не зовсім ясне; з одного боку, може бути пов'язане з бр. [*папка*] «кульбаба», [*папкі, пупок*] «тс.», [*папаўка*] «жовтило», [*пупаўка, пупкі*], р. *пупа́вка*, укр. [*пупки*] «тс.», *пу́п'янок;* паралелізм фонетичних варіантів основи *bab-: *pap- «набрякати» припускається вже для індоєвропейської прамови (Pokorny 91); назви могли стосуватися зовнішнього вигляду квіткових пуп'янків рослин або кулястої форми відцвілого суцвіття кульбаби; з другого боку, нвн. [Alte Weibertreu] «кульбаба», [Grossmutters Nachtfunzla] «тс.» підтримують припущення про зв'язок з *ба́ба* «стара жінка; знахарка» (Краўчук Белар. лінгв. 1974/6, 65).— Пор. **ба́ба**[1], **ба́ба**[2], **пуп, пу́п'янок.**

[**бабко́вий**] «лавровий» Ме; — результат видозміни форми *бобко́вий* «тс.» під впливом слова *ба́бка* (зокрема як ботанічної назви).— Див. ще **ба́ба**[2], **біб.**— Пор. **бабчу́к.**

[**ба́бло**] «болото, трясовина» Я, [*ба́ба*] «тс.» ЛЖит, [*ба́блятися*] «бабратися», [*ба́длятися*]«тс.», [*баблявий*] «такий, що бабляється» ВеЗа;— п. [bablać] «полоскати, мочити», babłać (bebłać) «бабрати», Bebło (Bybło) (назва озера), ч. [bablat se] «бруднитися; бабратися»; — очевидно, давній варіант тієї самої основи, що і в слові *ба́брати.*— Brückner 9—10; SW I 79; Machek ESJČ 40; ЭССЯ 1, 110; Sł. prasł. I 173.— Пор. **ба́брати.**

[**бабо́вка**] «лялька» НЗ УжДУ 26; — очевидно, запозичення з чеської або угорської мови; — ч. bábka, bábika, bábinka, уг. báb, bába, bábu «тс.» вважаються паралельними місцевими утвореннями дитячої мови.— Machek ESJČ 40; MNTESz I 209.

[**бабо́й**] «один із двох дерев'яних виступів у човні для прив'язування сіті Мо; один із двох товстих кілків у човні для намотування мотуза Дз»; — очевидно, пов'язане з молд. *бэбо́й* «бабисько», похідним від *ба́бэ* «баба; верхня балка; стояк у млині», запозиченого з слов'янських мов; можливий також зв'язок з формою *баба́йка* «весло; кочет».— Кравчук ВЯ 1968/4, 124.— Див. ще **ба́ба**[1].— Пор. **баба́йка.**

[**бабо́ни**] «забобони» ВеУг, [*бабони́ти*] «ворожити»; — др. *бабуны* «чари», *бабунъ* «єретик, богомил», ч. baboněk «мана, мара», слц. babona «повір'я», с.-цсл. **бабоуни** «єретики, богомили»; — очевидно, результат видозміни основи слова *бобо́ни* «забобони», зближеної з словом *ба́ба* «знахарка, чарівниця» або здавна зв'язаної з коренем іє. *bhā- «баяти, говорити».— Фасмер I 100; Срезн. I 38; ЭССЯ 1, 111—112; Sł. prasł. I 288; Bern. I 36.— Див. ще **забобо́н.**

ба́брати «бруднити», *ба́братися* «копатися, порпатися, ритися», [*бе́брати*] «бруднити; перегортати, шукаючи кращого (про їжу)» Па, [*бабра́йло*] «людина, що бабрається в болоті» О, [*бабрани́на*] «халтура, погана робота О; брудна робота ВеУг», [*бабра́чка*] «брудна робота» ВеУг, [*ба́брош*] «замазура», [*бабру́ля*] «неохайна жінка», [*бабру́н*] «гнойовий жук» О; — п. babrać (się), bebrać, ч. babrati (se), слц. babrat' (sa), схв. *ба̏брати* «бабратися»; — псл. babrati; — очевидно, давнє експресивне утворення, належне до ряду однотипних форм з тим самим значенням: укр. [*ба́блятися*], п. bablać, paprać, ч. piplati з подвоєнням першого кореневого приголосного; пор. *по́рпати;* зіставляється також (Machek ESJČ 40) з хет. paprāhh- «бруднити, оскверняти», paprāi- «забруднитися»; може розглядатись і як утворення з неповною редуплікацією кореня *бр-*(*ати*) (<*bher-).— ЭССЯ 1, 112—113; Sł. prasł. I 173.— Пор. **ба́бло.**

[**бабря́к**] (бот.) «латаття, Nymphaea alba L.» Mak; — очевидно, результат видозміни форми [*бобряк*] «тс.» під впливом назв рослин з основою *баб-*.— Див. ще **бобря́к.**

[**бабчу́к**] (бот.) «червоний карликовий мигдаль, Amygdalus nana Г, Я,

Mak; мигдаль звичайний, Amygdalus communis L. Mak»; — результат видозміни форми *бобчу́к* «карликовий мигдаль», зближеної з ботанічною назвою *ба́бка*.— Див. ще **бобчу́к.**— Пор. **бабенник, бабко́вий.**

[**ба́вда**] «кілька стручків укупі (у квасолі) ВеБа; грудка, гудз ВеЗа»; — не зовсім ясне; зіставляється (Верхратський ЗНТШ III 188) з ч. balvan «грудка»; може бути пов'язане і з уг. bojt «китиця», етимологічно неясним (MNTESz I 325).

ба́вити «забавляти, розважати, затримувати, затримуватись, перебувати», [*бави́ля*] «жінка, яка бавить дитину» О, [*бави́нниця*] «тс.» О, [*бави́льник*] «чоловік, який бавить дитину» О, [*бави́нник*] «тс.» О, [*ба́вка*] «розвага, іграшка», [*бави́льце, баву́шка*] «тс.», [*баву́н*] «весельчак», [*ба́вний*] «забарний, повільний», *забавля́ти* «розважати», *заба́ва, за́бавка, заба́вник, заба́вний,* [*неба́вком*] «незабаром», [*неба́вом, не́ба́вці* Г, Ж, *незаба́вом, незаба́вки*] «тс.», [*незаба́вно*] «негайно», [*нео́бавки, нео́бавці* Ж] «тс.», [*обавля́тися*] «баритися», [*оба́ва*] «затримка»; — р. [*ба́вить*] «гаяти, зволікати», бр. *ба́віць* «гаяти», др. *забавляти* «утруднювати, турбувати», п. bawić «перебувати, гаяти, забавляти», ч. baviti «розважати», слц. bavit' «тішити, займати, розважати», вл. zabawjeć, болг. *ба́вя* «затримуюся, забавляю», м. *бави* «бариться», *забави* «забавляє», схв. *ба̏вити* «займатися», *ба̏вити се* «перебувати», *за̀бављати* «забавляти», слн. zabávati «тс.», báviti se «займатися»; — досі ототожнюється з утвореннями типу *відбавля́ти, збавля́ти* і вважається каузативним утворенням від byti «бути» (Фасмер — Трубачев I 101; Sł. prasł. I 197—198; Sadn.— Aitz. VWb. I 101; Bern. I 47 та ін.); насправді це дві окремі групи утворень, які в усіх слов'янських мовах чітко розрізняються семантично і етимологічно; *ба́вити* «розважати, затримувати» пов'язане з псл. основою baviti «говорити, розповідати», похідною від іє. *bhā- «говорити» і збереженою в стсл. **обавати** «замовляти, заклинати», р.-цсл. **обавьникъ** «ворожбит, волхв», **обавьникъ** «тс.; лікар», с.-цсл. **забавати** «замовляти, заклинати», схв. заст. *за̀бавити* «наговорити, зганьбити», слн. zabávljati «прискіпуватись, лаятись, виявляти незадоволення», ч. baviti se o čem «розповідати один одному про щось», р. [*ба́вить*] «говорити», можливо, також *ба́утка* (<**бавутка*) «приказка», *приба́утка* «тс.»; від значення «розмовляти, розважати розмовами, займати розмовами» до «затримувати» перехід цілком природний (Мельничук Этимология 1967, 61—62); лит. bõvytis «бавитись, розважатись, займатись» є запозиченням з білоруської або польської мови (Fraenkel I 53).— Див. ще **ба́яти.**— Пор. **бари́ти, вибавля́ти.**

[**бавку́н**] «місце в річці, де сильно б'є вода» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з [*бовч*] «яма в гирлі річки», п. ст. bełk «вир».

ба́во́вна, *бабо́вник,* [*бавелна* Пі, *ба́вина, ба́вільня* Я, *бавільник* Mak, *ба́вна, ба́волна, баволник* Mak, *баволня* Mak, *баволь* Mak, *бавольна* Mak, *ба́вон* Пі, *бавона* Mak, *ба́ву́на* Г, Ж], [*ба́вниця*] «червона нитка; пов'язка для голови, вишивана хустка», [*ба́вовниця*] «ватна ковдра» Я, *баво́вництво, баво́внище, баво́вняник,* [*бавов'я́ник*] «бавовник» Я, *бавовня́нка, бавовня́р,* [*ба́вняний*] «бавовняний», [*бобня́ний*] «тс.» Я, ст. *баволна* (1408), *бавовна* (XVIII ст.), *бавелна* (XVIII ст.); — р. [*ба́вольник*] «бавовник», бр. *баво́ўна,* п. bawełna, ч. bavlna «волокна бавовни», bavlník «бавовник», слц. bavlna, bavlnina, вл. нл. bałma; — через чеську і польську мови запозичено з німецької; нім. Báumwolle (свн. boumwolle) утворено з іменників Baum «дерево», спорідненого з дієсловом biegen «гнути», і Wolle «вовна» (помилково вважалось, що імпортована бавовна росте на дереві); про чеське посередництво свідчить наголос на першому складі і, очевидно, форми *ба́вна, ба́вуна, ба́вина;* на українському грунті зазнало зближення з словом *во́вна.*— Кравчук УМШ 1960/6, 60; Фасмер—Трубачев I 101; Sławski I 28; Hüttl-Worth 18; Paul DWb. 71; Kluge — Mitzka 57. — Див. ще **бум**[3], **во́вна.**

[**ба́войка**] «гостинна господиня, що затримує гостей»; — на думку Грінченка,

зменшувальна форма від гіпотетичного **бава,* пов'язаного з дієсловом *бáвити.*— Грінч. І 15.— Див. ще **бáвити.**

[**бáву́са**] «вуса» ДзАтл І, [*бáвса*] «тс.» тж, [*бáус*] «вус»; — результат контамінації запозиченого з угорської мови *бáюс* «вус» і укр. *вýса.*— Дзендзелівський УЛГ 62—64.— Див. ще **бáюс, вус.**

[**бáвхати**] «розкидати, валяти, перемішувати» ВеБ; — результат експресивної видозміни основи слова *бáхати* (пор. *бéвхати — бéхати*).— Див. ще **бах**[1].

[**баг**] «сад» Я, [*бáгá*] «виноградник» Мо, Дрозд, [*бáжня*] «тс.» Дрозд; — схв. *бäг* «виноград, сад»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. bağ «виноградник, сад», крим.-тат. baγ «тс.» походить від перс. bāγ «сад», яке пов'язується з ав. bāga- «доля», дінд. bhāgá- «частина, власність».— Радлов IV 1446; Lokotsch 15; Horn 39.— Пор. **бакшá, бог.**

[**бáґа**] «гар з чубука, тютюн для жування, сік з тютюну»; — п. [baga] «тютюн для жування, пережований тютюн, сік з тютюну», [bago] «тс.», ч. bago «шматок жованого тютюну, жуйка з тютюну», слн. bága «залишки в люльці»; — запозичення з угорської мови; уг. bagó «жувальний тютюн» пов'язується з колишнім нім. tobacco «тютюн», у якому початкове to- могло бути сприйняте як артикль.— Machek ESJČ, 42; Sadn.— Aitz. VWb. I 105—106; MNTESz I 216; Bárczi 13.— Пор. **баку́н.**

[**багабáч**] «струдель» Ж.; — неясне; можливо, результат контамінації двох різних за походженням назв печива [*боґач (погáча)*] і **гбаник.*— Див. ще **бáник, боґач.**

багáж, *багáжник;* — р. бр. болг. *багáж,* п. bagaż, ч. bagáž, слц. bagáž, bagážia, вл. нл. bagaža, м. *багаж,* схв. *бàгāж,* слн. заст. bagáža; — запозичення з французької мови; фр. bagage «дорожні речі, вантаж» пов'язане з фр. ст. bagues «тс.», яке виводиться від дісл. baggi «зв'язка, вузол», зіставлюваного з ісл. bagga «перешкоджати» (Dauzat 67, 68), або від пров. bagas (мн.) «вантаж», baga «зв'язка», що вважається запозиченим з готської мови (Gamillscheg 70, 71).— Шанский ЭСРЯ І 2, 6; Фасмер І 101; Jóhannesson 598—599; Walde — Pok. II 130.— Пор. **бахтáти.**

[**багáкати**] «співати» Шух; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *бегéкати;* можливо, результат контамінації форм *бегéкати* і *балáкати.*

[**баґаля́с**] «картопля» ВеНЗн, Мак;— неясне.

[**багамéл**] (жарт.) «палиця, ціпок»; — можливо, в якийсь спосіб пов'язане з р. [*багáн*] «жердина, кіл», [*баганá*] «жердина».— Див. ще **багáн.**

[**багáн**] «клуня» Ж; — р. [*багáн*] «жердина для встановлення кочової кибитки; вбитий у землю кіл з суками для просушування сіна», [*баганá*] «жердина», [*баганы́*] «палки, жердини навколо центрального стовпа копиці сіна»;— пов'язується з *бáгóр* (Ильинский ИОРЯС 24/1, 121; Фасмер І 101); більш переконливим є зіставлення (СРНГ 2, 32—33) з тат. башк. *багана* «стовп, підпора», спорідненим з як. *баҕана* «товстий стовп», чаг. bakan «жердина для підпирання покрівлі юрти», телеут. pakkan «підпора, колона», далі з монг. bagana «колона» (Räsänen Versuch 58).

[**баґáнча**] «пантофля» Ж, [*баґáньжі*] «постоли» О, [*баґóнчі*] «вид взуття» Ж, [*бакáнчі*] «чоботи» Ко; постоли О», [*боґанчі*] «черевики» ВеЛ, [*бокáнки*], [*бокáнчі*] «погані черевики з грубої шкіри» МСБГ, [*букáньчі*] «солдатські черевики» Мо; — п. [bagańc] «черевик; великий, старий чобіт», ч. baganče «військовий черевик», bakanče, [bagančˇ, bagan], слц. baganča, [bakanče] «тс.», схв. *бàкāнца* «важкий черевик, підбитий цвяхами»; — запозичено з угорської мови, можливо, деякі форми через посередництво чеської і румунської мов (рум. bocánci «черевики»); уг. bakancs «військовий черевик» пов'язане з boka «кісточка, щиколотка», запозиченим з тюркських мов (пор. чаг. *бакаі* «бараняча гомілка», кирг. *бакаі* «кістка над копитом»).— Machek ESJČ 41; Vincenz 9; Sadn.—Aitz. VWb. I 227—228; MNTESz I 222, 327.

[**бáґари**] «широкий шкіряний пояс»; — слц. bagária «юхта», схв. [baga-

rija], слн. [bagaria]; — запозичення з угорської мови; уг. bagaria «юхта» пов'язане з назвою волзької Болгарії.— Machek ESJČ 41—42; MNTESz I 214.

бага́тий, [*бога́тий*], [*бога́чий*] «багацький» Ж, *багатíй, бага́ч,* [*бога́ч*] Ж, [*багатиня́*] «багач», [*богатíня*] «тс.» Ж, *багатúр,* [*богатúр*] «багач» Ж, *багатирня́, багатúрство, бага́тство,* [*богатúрство* Ж, *бога́тство* Ж], [*бага́тько*] Я, *багачня́,* [*бага́тьмо*] «велика кількість, купа, безліч» Ж, *бага́то, бага́цько,* [*бога́то* Ж], [*багатúтися*], *багатíти, бага́тшати,* [*бага́тшити*] «збагачувати», *збага́чувати, збага́чувач, збага́чувальний,* [*убога́чення*] «збагачення»; — р. *бога́тый,* бр. *бага́ты,* др. *богатыи,* п. нл. bogaty, ч. слц. bohatý, вл. bohaty, болг. *бога́т,* м. *богат,* схв. *бо̀гат, бо̀гати,* слн. bogàt, стсл. **богатъ**; — псл. bogatъ «той, хто має великий наділ», похідне від *bogъ «доля, майно, багатство»; — дінд. bhágaḥ «маєток, щастя», пов'язане з bhájati «надавати, давати, наділяти», ав. baga-, baγa- «бог, господь», тох. А pāk, тох. В pāke «частина, доля», алб. bagëtí «скотина, велика рогата худоба, тяглова худоба»; в українській мові *ба-* замість *бо-* виникло як результат асиміляції до *а* в наступному складі (пор. *кажан, калач, качан, халява* та ін.); лит. bagótas, лтс. bagâts «багатий» є запозиченнями з слов'янських мов; думка (Trautmann 23) про давню спорідненість цих слів із слов'янськими неприйнятна.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 11—12; Шанский ЭСРЯ I 2, 148—149; Фасмер—Трубачев I 182; Machek ESJČ 59; ЭССЯ 2, 158; Sł. prasł. I 295—296; Bern. I 67; Mühl.— Endz. I 249; Fraenkel 29.— Пор. **бог, збíжжя, не́біж, небíжчик, небора́к, убо́гий.**

бага́ття «вогнище», [*бага́ч*] «смолисте дерево для підпалу» ВеНЗн; — р. [*бага́тье*] «вогонь», [*бага́ть, бага́ч*] «тс.»; — очевидно, псл. bag- «горіти, тліти»; — споріднене з двн. bacchan, bahhan «пекти», дісл. baka, дангл. bacan, нвн. backen «тс.», гр. φώγω «смажу, печу»; іє.*bhōg- «пекти» (Pokorny 113; Boisacq 1044); безпідставно пов'язувалося (Потебня ЖСт 1891/3, 117; Зеленин II 59—60) з *бага́тий* як результат табуїстичної заміни назви небезпечної стихії, що знищує багатства.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 12—13; Фасмер I 101—102; ЭССЯ 1, 124; Sadn.—Aitz. VWb. I 106.

[**багаши́нка**] (бот.) «злинка, Erigeron acer L.» (вид бур'яну, занесеного з Канади) Я; — неясне.

[**багва́**] «болотиста низина, драговина, мочар», *багови́ння* «рід водоростей, Conferva rivularis», [*баговíння, багови́на* Ж] «тс.», [*багівни́ці*] «русалки» Ж; — нл. bagi «тундра, болота»; — очевидно, псл. *bagy, *bagъve < іє. *bhāgū, основа на -ū від іє. кореня *bhag-, bhōg-, того самого, що і в слові *багно́.*— Коломієць УМЛШ 1967/6, 14; Марусенко Досл. з мовозн. 33—36; Фасмер I 102; ЭССЯ 1, 134; Бернштейн Очерк 1974, 235; Sadn.— Aitz. VWb. I 112.— Див. ще **багно́, багти́.**

баге́т «планка для рам чи для оздоблення стін», *баге́тник;* — р. бр. болг. *баге́т,* п. bagieta; — запозичення з французької мови; фр. baguette «палка, прут; жезл; багет» походить від іт. bachetta, зменшувальної форми від bacchio «палка», що зводиться до лат. baculum, спорідненого з гр. βάκτρον «тс.», дірл. bacc «гак».— СІС 82; Dauzat 68; Walde—Hofm. I 92.— Пор. **бакте́рія, баци́ла.**

[**багиле́ти**] «хатнє легке взуття» До;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *бахи́ли* (див.).

[**багла́й**] «ледар Я; тюхтій О», *багла́ї* (у виразах *б. бити, б. напали, б. вкинулись*), [*балга́ї*] «тс.» ЛЧерк, [*баглíй*] «ледар» Я, [*багливик, багливець*] «тс.» Пі, [*баглúвий*] «ледачий» Ж, Я; — р. [*багла́й*] «незграба, ледар, дармоїд», бр. [*богла́й*] «ледар»; — вважається запозиченням з турецької мови (тур. bağlamak «зв'язувати, закривати», СРНГ 2, 33); можливе також припущення про зв'язок з р. [*багля́*] «вимощена колодами дорога», [*ба́глить*] «мостити колодами; довго і боляче бити»; в такому разі *багла́й* означало чурбак чи цурку, а значення «ледар» розвинулось на основі виразу *баглаї бити* «ледарювати» (власне,

«бити цурки») після того, як було забуто первісне значення слова *баглáй.*

багнéт, [*бáґнет* Ж, *багнíт, багничáйка* Ж] «багнет»; — бр. заст. *багнéт*, слц. заст. bagnét, нл. bagnet; — запозичення з польської мови; п. bagnet (< bajnet), як і ч. слц. вл. bajonet, болг. *байонéт*, м. *бajонéт*, схв. *бajòнēт*, слн. bajonét, походить від фр. baionette, утвореного від назви міста Байонни (Bayonne), де, нібито, багнети вперше почали вироблятись.— Коломієць Мовозн. 1975/6, 84; Brückner 10—11; Machek ESJČ 42; БЕР I 27.

[**багнíтка**] (бот.) — «сережка, котик», [*багня́*] «тс.», [*багнúця*] «верболіз»; — бр. [*багня́*] «пухната брунька на вербі», п. ст. bagniątko, ч. [bahnatka] «тс.», слц. bahniatka «цвіт верби чи осики»; — як і інші назви того самого суцвіття (*бáзька, барáнчик* тощо), безпосередньо пов'язане з **багня* «ягня» (пор. п. [bagnię] «ягня», ч. bahnice «ягниця, молода вівця», слц. [bahniatko] «ягнятко», болг. *бáгни се* «окочується» (про вівцю) — всі форми з початковим b- від перерозподілу псл. ob-agniti sę «окотитися» з переосмисленням початкового *о* з префікса ob- як окремого префікса).— Iljinskij PF 11, 184; Sł. prasł. I 175.— Див. ще **о**[1], **ягня́.**— Пор. **бáзя**[2], **бúчка, кóтик.**

багнó «болото, драговина, мочар; (бот.) Ledum palustre L.», [*багенник*] (бот.) «багно» Mak, [*багнúнá*] «мокре місце, млака» О, *багнúще, багнюка*, [*багновúця*] «болотисте місце», [*багнóвище, багня́чка* Ж] «тс.», [*багóнка*] «калюжа», [*багня́к*] «торф Я; вид гриба ВеБ», [*багнюк*] «гриб з роду Boletus; багно, Ledum palustre L. Mak», [*багон*] (бот.) «багно» Mak, [*багóнник, багоник* ВеНЗн, *багýн*] «тс.», [*багнýлька*] «Udora accidentalis» Ж, *багнúстий*, [*багня́вий, багнувáтий* Я, *бáгонний* Я], [*багнúти*] «бруднити», [*багнíти*] «робитися болотистим», [*розбагнúтися*] «зробитися брудним»; —р. [*багнó*], бр. *бáгна*, п. нл. bagno, ч. слц. bahno, вл. bahno, bahmo, полаб. bognö; — псл. bagno, bagъno, безпосередньо споріднене з *bagti «бажати» (первісно «пектись, горіти», далі «терпіти спрагу»), bagrъ «багровий, темно-червоний» (назва стосувалась первісно торф'яних боліт, придатних на паливо, або боліт рудого кольору) (Коломієць УМЛШ 1967/6, 14—15; Филин Образ. яз. 207; Происх. яз. 519—521; Brückner 11; Младенов РФВ 68, 377; Pokorny 161); менш переконливі зближення з двн. bah «струмок», дісл. bekkr «тс.», ірл. bual (<*bhoglā) «вода» (Трубачев С.-луж. сб. 159—160; Фасмер I 102; ЭССЯ 1, 125—127; Sł. prasł. I 177—178; Mikkola BB 21, 218; Bern. I 38; Torp 257), з гол. bagger «намул» (Sławski I 25; Schuster-Šewc Probeheft 18; van Wijk IF 24, 231), з лит. bojus «трясовина» (Buga RR I 433) і з лат. stāgnum «багно» (Machek ESJČ 42).— Див. ще **багтú.**— Пор. **багáття, багвá.**

[**багнянка**] (бот.) «водянка, Empetrum nigrum L.» Mak; — бр. *багнóўка*, [*багнаўка*] «тс.»; — похідне утворення від *багнó*; назва зумовлена поширенням рослини по лісових болотах.— БСЭ 9, 120.— Див. ще **багнó.**

[**бáгор**[1]] «косяк, частина складеного обода колеса», [*багр, бáгра*] «тс.» О, [*багрó*] «обід колеса» ВеУг, [*бáхра*] «обід колеса, частина обода», [*бáгрити*] «робити косяки в колесах»; — п. [bachro, bahro] «косяк колісного обода», слц. bahor «обід; частина колісного обода»;— псл. *bagrъ; — очевидно, похідне від іє. *bhāgh- «гнути, згинати», яке простежується в дінд. bāhúḥ «рука», ав. bāzuš, вірм. bazuk, дісл. bōgr «тс.», гр. πῆχυς (< πᾶχυς) «передпліччя, рука, вигин в середині лука», дангл. bōg, bōh «передпліччя; відгалуження, сук», н. Bug «вигин, суглоб»; можливо, в українські і польські говори зайшло з словацької мови (Дзендзелівський ДБ VIII 79); менш обгрунтованим здається безпосереднє пов'язання (ЭССЯ 1, 132) з псл. bēg- «бігти»; зближення з нвн. Félge «косяк колеса», двн. fëlga «тс.» (Machek ESJČ 22) непереконливе.— Шанский ЭСРЯ I 2, 6—7, Ondruš Sl. Wortst. 119—120; Sł. prasł. I 179; Kluge—Mitzka 109; Pokorny I 108.— Пор. **бáгóр**[2].

бáгóр[2] «довга дерев'яна тичина з металевим вістрям і гаком» СУМ, Ж, [*баг-*

ровище] «держак багра» Ж; — р. *багор*;— мабуть, генетично тотожне з *багор*[1] (первісне спільне значення «вигин, загнутість»); пор. також р. [*багай*] «залізний лом з загнутим роздвоєним кінцем»; менш обгрунтовані припущення про походження від дісл. *bátgarr «жердина на човні» (Mikkola Berühr. 80) чи від нвн. Bágger «землечерпалка» (Matzenauer 100; Karłowicz SWO 21) або про зв'язки з дангл. becca «мотика», свн. bicke (van Wijk IF 24, 232; Ильинский ИОРЯС 24/1, 121).— Шанский ЭСРЯ I 2, 6—7; Фасмер I 102; Sł. prasł. I 179.— Пор. **багор**[1].

[**багрий**] «темно-червоний», [*багрувий*] «тс.», *багровий* «яскраво-червоний», *багряний, багрянистий*, [*багр*] «багровий колір» Пі, *багра* «тс.; [чорна корова О]», [*багор*] «пурпуровий колір», *багрець*, [*багрівки*] «сорт слив» Mak, [*багрянки*] «тс.» Mak, [*багрій*] «сіро-бурий віл», [*багрінь*] «пурпурова фарба», [*багровець*] (бот.) «родовик, Sanguisorba officinalis L.» Ж, [*багрохи*] «великі сині сливи» ВеНЗн, [*багруля*] «пурпурно-червона слива», [*багря*] «буро-червона корова», *багрянець* СУМ, Ж, *багряниця* «царська пурпурова мантія», [*багрянка*] «живиця; пурпурова гусінь» Ж, [*багрянь*] «багрець» Ж, *багрити, багрянити, багріти, багриніти*, [*убагрянка*] «живиця» ВеЗн; — р. *багровый*, бр. [*багра*], *багровы*, др. *багърь* «тканина багрового кольору», *багъряный*, вл. bahorowy «багряно-червоний», болг. м. *багра* «колір; пурпур», схв. *ба̏гар*, слн. ст. bagrên і ін. (з рос.), стсл. багръ;— похідне утворення від псл.* bagti (bagnǫti) «горіти» (пор. mokrъ — moknǫti; щодо семантики пор. укр. *жовтогарячий*); менш переконливі зіставлення з ар. magra «червоний грунт» (Lokotsch 107; Sadn.—Aitz. VWb. I 107—108), з гот. fagrs, двн. fagar «прекрасний» (Преобр. I 11), а також спроба виділення частки ba- і кореня gъr- (gor-) (Львов ЭИРЯ IV 67—71).— Коломієць УМЛШ 1967/6, 14; Шанский ЭСРЯ I 2, 7—8; Фасмер—Трубачев I 103; Младенов 39; ЭССЯ 1, 130—132; Sł. prasł. I 178—179; Herne 48.— Див. ще **багти**.— Пор. **багно**.

[**багрина**] «болото, багате джерелами місце»; — слц. bahurina «мокра, багниста місцевість»; — очевидно, похідне від не засвідченої в інших словах основи псл. *bagr-, *bagъr- з тим самим коренем *bag-, що і в словах *багва, багно;* найближчою паралеллю є гол. baggaert «твань»; припущення (Machek ESJČ 26) про зв'язок словацького слова з п. bajura, bajor «багно» необгрунтоване.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 14—15; ЭССЯ 1, 127.— Див. ще **багно**.

[**багти**] «бажати», [*багчи, багнути, багати*], *бажати*, [*бажіти* Ж, *бажити, бага* Ж, *бажний* Ж], [*вибагати*] «вигадувати; розуміти; виявляти примхливі бажання» Ж, [*вибаг*], [*вибаганка*] «примха» Ж, [*вибагливець*] Ж, *вибагливий*, [*вибажний, забагати, забаг*] Ж, *забаганка*, [*набажний, незабагливий*] Ж, *побажання*, [*прибагати, прибагти, прибагнути, прибаг* Пі], [*прибажний*] «бажаний з примхи», [*прибагом*] «випадково, з примхи»; — р. [*бажать, бажить*], бр. *бажаць*, п. [zabagać się], ч. bažiti, слц. bažiť, [bahnuť]; — псл. *bagti, bagnǫti, *bažěti <*bagēti, утворення від того самого кореня, що й *багаття;* пряме значення в минулому — «горіти, пектись», далі, очевидно, «терпіти спрагу» (пор. *пражити* «смажити»— *прагнення* «бажання»); пов'язання з лит. gobėtis «бажати, бути хтивим» і припущення метатези b і g на слов'янському грунті (Machek ESJČ 49) непереконливе.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 13—14; ЭССЯ 1, 123—124; Sł. prasł. I 179—180; Sadn.— Aitz. VWb. I 107; Bern. I 38.— Див. ще **багаття**.— Пор. **збагнути**.

[**багульник**] (бот.) «багно, Ledum palustre L.; андромеда, Andromeda polifolia L.» Mak, [*богульник*] «багно, Ledum»; — очевидно, запозичення з російської мови: р. *багульник* «багно, Ledum, [Andromeda та ін.]» зводиться до основи *баг-*, тієї самої, що і в слові *багно* «болото», через проміжну форму [*багул(а)*] «багно, Ledum» (Шанский ЭСРЯ I 2, 8—9) або є результатом видозміни форми [*багунник*] «тс.», похідної від [*багун*] «тс.», пов'язаної з *багно*

(Меркулова ЭИРЯ III 15—17); вважається також (Абаев Studia linguistica slavica baltica. Lundae 1966) результатом контамінації форми [*вагу́льник*] «Ledum» з похідними від *багно́*.— Филин Происх. яз. 520.— Див. ще **багно́.**

ба́да́тися «старатися, мотатися Я; переборювати труднощі, перебиватися Л», [*бадну́ти*] «штовхнути» Ж, [*баду́ритися*] «штовхатися» Я, [*бада́*] «перешкода, перепона, затримка, утруднення» Пі; — р. *бода́ть* «штовхати, бити», [*бодя́ться*] «шлятися, бродити, тинятися», [*бадяться*] «тс.», [*бо́таться*] «метатись, хитатись», бр. *бадзя́цца* «бродити, волочитись, тинятись, поневірятись», др. *бадати* «колоти», слц. bádať «штовхати», badkať «іти дрібними кроками», badúriť «підштовхувати, спонукати, підбурювати», bádurkať «тс.», схв. *бадати* «колоти; обережно йти»; — очевидно, пов'язане з псл. badati «штовхати, колоти», ітеративом до bosti <*bodti «колоти».— ЭССЯ 1, 121—122.— Див. ще **бості́.** — Пор. **обада́ти.**

баддя́, *баде́йка*, [*баді́йка*] «дерев'яне відро над криницею» Я, [*бадя́*] «журавель (колодязний)» Ме; — р. *бадья́* «велике відро біля криниці», бр. [*бадзе́йка*] «мала шайка», п. badja «міра сипучих для міряння руд», болг. [*бадия́*] «дерев'яне відро», схв. *ба̀дија* «дерев'яне відро, цеберко»; — запозичення з турецької мови; тур. badya «посуд для вина, ківш» походить від перс. bādye «тс.», пов'язаного з bāda «вино».— Шанский ЭСРЯ I 2, 9; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52, 60; Фасмер I 104; БЕР I 25; Sadn.— Aitz. VWb. I 105; Lokotsch 14.

[**баде́ня**] «яма на дні річки; калюжа на дорозі», [*бадо́ня, баду́ня*] «тс.»; — п. [badunia] «калюжа на дорозі» (з укр.); — можливо, утворення від псл. *bad-/bod- «колоти, довбати, пробивати» (пор. молд. *бадо́нэ* «vulva»); менш обґрунтованими є зближення з коренем *bъd- (укр. *бодня*) (Балецкий St. sł. 4, 399—400), з нвн. Bad, baden або думка про запозичення з південнослов'янських мов (Марусенко Досл. з мовозн. 2. 62—64, без вказівки на конкретне джерело запозичення). — Див. ще **бості́.**

бади́лля, [*баді́лля*], *бадили́на*, [*бадило́*] Ж, *бадилля́стий* Я; — р. [*бадыль*] «суха стеблина», [*бадылёк*] «дика коноплля, Galeopsis tetrahit L.», бр. *бады́лле* «бадилля», п. badyl, badel, слц. [badil'] «стебло кукурудзи», схв. *бадр̀љица* «стебло», *бāдаљ* (*бāдељ*) «осот, будяк»;— похідні утворення від кореня псл. *bad-/bod-, того самого, що і в словах *бости́* (*бода́ти*), *будя́к* та ін.— Sławski I 25; ЭССЯ 1, 123; Sł. prasł. I 176; Bern. I 37.— Див. ще **бості́.**

[**бадиля́рка**] (зоол.) «кутора, Neomys (Mus minutus)» Ж; — очевидно, пов'язане з *бади́лля* (див.).

[**ба́дога**] «бляха, листове залізо» ДзАтл II, [*ба́доґ*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. bádog «бляха» етимологічно не з'ясоване.— Дзендзелівський УЛГ 54; MNTESz I 214; Bárczi 13.

[**ба́дя**] «чоловік старшої сестри; (дит.) старший брат» Ме, [*ба́дьо*] «батько, старший віком чоловік», [*ба́діка*] «тс.»;— запозичення з східноромaнських мов; молд. *ба́де* «дядьку», рум. báde «тс.» походять, можливо, від болг. *ба́тя, ба́тьо, ба́те* «тс.». — Scheludko 119, 126; Мельничук Молд. эл. 163—164; СДЕЛМ 43; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 73, 74.— Див. ще **ба́тько.**

бадьо́рий, [*бадьо́рний*] «кмітливий, спритний» Пі, *бадьори́стий*, [*ба́дьор*] «жвавість Г; жвава людина Я», *бадьори́тися*, [*ободяри́тися*] «зміцніти, оправитись», *підбадьо́рити*, *підбадьо́рливий;* — запозичення, яке витіснило з літературної мови власне українську форму *бо́дрий*, вживану в діалектах; джерелом запозичення вважається або білоруська мова (Булаховський Пит. походж. 164—165), або південноросійські говори, в яких форма *бадёр*, як і бр. *бадзёры*, зумовлена акаючою вимовою ненаголошеного **о** і появою вставного **ё** між **д** і **р**. (Ляпунов Наук. зб. Ленінгр. т-ва III, 1—3).— Див. ще **бо́дрий.**

[**бажа́нт**] «фазан» Ж, [*бажа́нка*] «тс.» Па; — р. [*бажа́нт*], бр. [*бажа́н, базя́н*]; — запозичення з польської мови; п. bażant, як і ч. слц. bažant, вл. bažan «тс.», через посередництво середньо-

верхньонімецької, французької і латинської мов (свн. vasant, фр. ст. fesant, лат. phāsiānus) прийшло з грецької мови; гр. φᾱσιᾱνός (ὄρνις) «фасидський (птах)» є похідним від назви міста Φᾶσις (-ιδος) «Фасида» (у Колхіді).— Richhardt 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 260; Bern. I 47; SW I 108; Kluge—Mitzka 185; Dauzat 312; Дворецкий 1715.

бажа́ти — див. **багти́.**

[**ба́жок**] «шлунок» Я; — пов'язане з [*бóжóк*] «свинячий шлунок», [*бог*] «шлунок; перший шлунок жуйних тварин», *богу́н* «тс.»; може бути зіставлене з гр. φάγω «їм, пожираю»; пояснення «від *бажáти*» (Яворницький 9) позбавлене підстав.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 12.— Пор. **бог**[2].

[**баз**[1]] «скотний двір», [*бáза*] «хлів» Ж; — р. *баз* «двір, [скотний двір]»; — запозичення з тюркських або калмицької мов; пор. тат. кар. *баз* «яма, льох», калм. *бас* «скотний двір»; зіставлялося (Горяев 9) з нвн. Bánse «амбар», дісл. bas «хлів»; припускався (Iljinskij PF 11, 186—187) перерозподіл гіпотетичного дієслова *obazati (з префікса ob- і кореня, наявного в лат. ago «жену», гр. ἄγω «тс.», ав. azaiti «жене»); обидва припущення позбавлені достатніх підстав.— Фасмер I 105; Шанский ЭСРЯ I 2, 9.

[**баз**[2]] (бот.) «бузина, Sambucus nigra L.; бузок, Syringa vulgaris L.» Mak, [*базни́к*] «тс.» Ж, Mak, [*базни́че*] «зарості бузини» Ж; — р. [*бас*] «бузина», слц. baza, bazina, нл. baz «тс.»; — очевидно, псл. *bazъ «бузина», споріднене з лат. fāgus «бук», гр. φηγός, дісл. bōk, двн. buohha, гот. bōka «тс.» (іє. *bhāĝ-); заслуговує на увагу і припущення (Bern. I 111) про походження слц. baza від псл. *bъz- (пор. укр. *бзина*, *боз*), у зв'язку з чим українські форми слід було б розглядати як запозичення з словацької мови.— ЭССЯ 1, 172.— Див. ще **боз, бузина́, бузóк.**

бáза, *базувáти;* — р. бр. болг. м. схв. *бáза*, п. вл. нл. baza, ч. báze, слц. слн. báza; — запозичено з німецької або французької мови через російське або польське посередництво; н. Báse, фр. base походять від лат. basis «основа, фундамент», запозиченого з грецької мови; гр. βάσις «хід, рух, крок, нога, підставка, основа» пов'язане з βαίνω (<*βαν-ιω) «ходжу», спорідненим з лат. venio «приходжу», гот. qiman «приходити», нвн. kommen «тс.», дінд. gámati «іде»; неточним є твердження (Шанский ЭСРЯ I 2, 9—10) про запозичення в давньоруську мову безпосередньо з латинської (йдеться, мабуть, про форму *базес* 1499).— СІС 82; Фасмер I 105; Dauzat 76; Frisk I 208—210.— Пор. **бáзис.**

[**базалá**] «тюхтій, неповороткий», [*базалі́й*] «тс.» Я; — частково відповідає р. [*бáзгала*] «пустун, гульвіса, жартівник», [*баскáла*] «джигун, франт», [*базлáн*] «плакса», [*базлó*] «непотріб, мотлох», схв. *бȁзало* «гультяй, нероба», *бȁзати* «тинятись»; — можливо, зазнало впливу форм *байдалá, байтáла;* походження не з'ясоване; може бути пов'язане з основою *баз-* у дієслові *базі́кати*; пор. тур. basıklı (непристойний вираз про жінку).— Фасмер I 106; Ильинский РФВ 60, 431.— Пор. **базі́кати, байдалá, байтáла.**

[**базалу́ччя**] «різний мотлох»; — р. [*базлó*] «щось старе, непридатне» (про худобу, одяг); — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. bozulmak «псуватись; бути розбитим, виснаженим, схуднути»; оформлення слова могло зазнати впливу з боку ст. *базалучье* «наплічник» (XVIII ст.), яке зводиться до тур. ст. bezel- «бути оздобленим, намальованим».— Тимч. 50; Clauson 391.

базáльт; — р. бр. *базáльт*, п. ч. слц. вл. bazalt, болг. *базáлт*, м. *базалт*, схв. *бȁзалт*, слн. bazált; — запозичення з німецької або французької мови; н. Basált, фр. basalte походять від пізньолат. basaltes «пробний камінь», яке пов'язується з гр. βάσανος «тс.», що виводиться від єг. baḫan (вид сланцю, що використовувався як пробний камінь).— СІС 82; Шанский ЭСРЯ I 2, 10; Sł. wyr. obcych 73; Dauzat 76; Chantraine I 166.

[**базáн**] «задня щогла трищоглового корабля»; — р. [*базáнная (снасть)*] «корінна (мотузка, що зв'язує вершину

щогли з носом корабля)»; — результат видозміни форми *бізáнь* «задня щогла», р. *бизáнь* «тс.», запозиченої з голландської мови; гол. bezaan походить від іт. mezzana «тс.», яке зводиться до ар. mazzān «щогла».— Шанский ЭСРЯ I 2, 116—117; Kluge—Mitzka 68—69.

базáр, [*базарéнко*] «син базарного торговця» Я, [*базарúнка*] «базарні товари, подарунок з базару; дрібниці, іграшка» Пі, [*базарúсько*] «місце, де буває базар», [*базарúще*] «тс.», *базарувáльник* «той, хто продає що-небудь на базарі», *базарчýк* «?» Ж, [*базарянúн*] «дрібний базарний торговець» Я, [*базаркóвий*] «базарний», *базарувáти*, *базарювáти*, *розбазáрювати*, [*розбазáр'я*] «закінчення базару», ст. *базаръ* (XVIII ст.); — р. бр. *базáр*, др. *базаръ*, п. ч. вл. bazar, слц. слн. bazár, болг. *базáр*, *пазáр*, м. *базар*, *пазар*, схв. *пàзāр;* — запозичено в давньоруський період з татарської мови; тат. *базар* походить від перс. bāzār «критий ринок».— Акуленко 137—138; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 10; Фасмер I 105—106; Lokotsch 23.

базарúнка «подарунок, хабар; [пеня, штраф за заподіяне каліцтво]»; — результат контамінації слів *базáр* і [*басарýнок*] (див.).

бáзграти «невміло або неохайно писати чи малювати», *базгранúна* «мазанина», [*бáзграч*] «мазій» Я; — бр. [*базгранúна*], ч. [bažgrat] «погано писати; мазюкати», [bažgranina, ubazgrať], слц. [bazgrivý] «замазаний»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. bazgrać з похідними bazgracz, bazgrała «мазій» вважається новотвором неясного походження.— Sławski I 29; Machek ESJČ 49; Sadn.— Aitz. VWb. I 259.

[**Базúлій,** *Базúль*, *Базь*]; — чоловіче ім'я, запозичене з польської мови; п. Bazyli, як і ч. Bazili, слц. Bazil, походить від лат. Basilius (Basileus), що зводиться до гр. Βασιλεύς, від якого походить і укр. *Васúль* (див.).

бáзис; — р. болг. *бáзис*, бр. *бáзіс*, ч. basis, слц. bázis, схв. *бáзис*; — очевидно, нове запозичення з німецької мови; н. Básis походить від лат. basis «основа, фундамент», до якого зводиться й форма *бáза* (див.).

базíкати, *базíка*, *базíкало*, [*базíчня́*] «балаканина», [*бáзі*] «тс.», [*базúч*] «базікало»; — р. [*бáзить*] «голосно кричати, плакати, лаятись», бр. [*базы́кацьо*] «базікати», м. *базика* «дражнить»; — очевидно, похідне утворення від основи псл. *ba- «розмовляти», аналогічне до *балáкати*, *багáкати* тощо.— Див. ще **бáяти.**

[**базíн**] «водосховище, викопана і зацементована яма» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *базúн* (рум. bazin) «басейн» походить від фр. bassin «тс.».— СДЕЛМ 44.— Див. ще **басéйн.**

[**базінка**] (бот.) «суниці лісові, Fragaria vesca L.» Mak, [*базюмка*, *базюнка*] «тс.» Mak; — видозмінене запозичення з білоруської мови; бр. [*пазёмка*, *пазёмкі*] «тс.» утворено з прийменника *па* «по» і основи іменника *зямля́* «земля».— Див. ще **земля́, по.**

[**бáзок**] «ремінь при музичному інструменті» Я; — очевидно, результат видозміни форми *пáсок* під впливом назви музичного інструмента *бас*.— Див. ще **бас, пас¹.**— Пор. **базувáти¹.**

[**базувáти¹**] «грати на контрабасі»; — похідне утворення від назви музичного інструмента *бас*; пор. ч. basovati «акомпанувати на басах; співати басом», слц. basovať «грати на контрабасі»; зміна **с** в **з**, пов'язана з назвою *бас*, спостерігається і в слові *бáзок*.— Див. ще **бас.**— Пор. **базувáти², бáзок.**

[**базувáти²**] «теревенити, базікати» Пі; — очевидно, результат видозміни дієслова *базíкати* під впливом фонетично близької форми [*базувáти*] «грати на контрабасі».— Див. ще **базíкати, базувáти¹, бас.**

базýка «реактивна протитанкова зброя»; — р. бр. *базýка*, п. bazooka, схв. *бàзука*, слн. bazúka; — запозичення з англійської мови; англ. bazooka «тс.» є результатом семантичної видозміни слова bazooka «тромбоноподібний звуковий інструмент», створеного в США (XX ст.).— СІС 83; Klein 156.

бáзя¹ (дит.) «вівця, ягня», [*базю́к*] «баран» О, [*бáзьо*] «тс.» О, *бáзька* «ягня», [*бáська*] «тс.», [*байзю́к*] «мале ягня» Я,

[*базни́к*] «ягня; ягняча шкурка» Ж, [*базькúй*] «пухнастий, шерстистий» Ж, [*базь-базь*] (вигук для підкликання овець), [*базю-базю*] «тс.» Ме; — р. [*базь-базь*] (вигук для підкликання овець), [*ба́зя-ба́зя, бась-бась, башь*] «тс.», п. bazia «овечка», baź (вигук для відгону овець), baś, bazi, baśka, baszka «тс.», м. *бajка* (дит.) «вівця», *бaj* (вигук для підкликання овець); — здрібніла форма від іменника *бара́н* (з дитячої мови).— SW I 107.

[**ба́зя**[2]] «сережка (на дереві)» Ж, [*базька, базінка* ВеНЗн] «тс.», [*базьки*] (бот.) «подорожник, Plantago major L.» Mak, [*базьочки́*] «тс.»; — п. bazia «сережка», bażka, basiurka «тс.»; — результат видозміни значення слова *ба́зя* «вівця», зумовленої подібністю пухнастих котиків на дереві до ягняти; пор. інші аналогічні назви того самого суцвіття: *котик, баранчик, багнітка* і т. д.

базь — див. **ба́зя**[1].

[**бай**] (спол.) «та й» О; — результат злиття сполучників *ба* та *і* (*й*).— Див. ще **ба**[1], **і**.

[**ба́йбар**] «кашовар» Я, [*байбарча́*] «син байбара» Я; — неясне.

[**байба́ра́**] «довгий батіг пастухів Г, СУМ, Ж; лозина, хворостина, ломака, батіг; степова трава Ва», [*байбарак*] «тс.» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [*барба́ра*] (див.).

[**байбара́к**] «чоловічий або жіночий верхній одяг», ст. *байбаракъ* «кожух, критий сукном або іншою матерією» (XVII ст.); — р. ст. *байбере́к* «вид тканини (парча)», [*бабере́к*] «тс.», п. [bajbarak] «вид верхнього одягу», [bajborak] «вид шовкової тканини», схв. bajbèrek (bejbèrek) «строката вишивка на полотні»; — запозичення з тюркських мов; очевидно, складне слово, утворене з тур. (крим.-тат. аз. каз.) baj «багатий» і чаг. bäräk «вид грубого сукна», що походить від перс. bäräk «матерія з козиного пуху».— Тимч. 50; Фасмер I 107.

[**байба́рзо**] «байдуже», [*байба́рзі*] «тс.» Мо; — запозичення з польської мови; п. bajbardzo «тс.» є складним словом, структура якого остаточно не з'ясована; припускається утворення з часток ba «ба», i «і» та прислівника bardzo «дуже» (SW I 83), але можливо, що йдеться про утворення з дієслівної форми baj «говори́» і bardzo, аналогічне до укр. *байду́же*.— Див. ще **ба́рзо**.— Пор. **ба**[1], **ба́яти**.

байбірство — див. **ба́львір**.

[**байва́рчик**] «острів» Я; — неясне.

[**ба́йда**[1]] «паля», [*ба́йдик*] «дерев'яна підставка під війя або дишло» Я, [*байдажо́к*] «кілок для розправляння підкрилка ятера» Дз, ст. *ба́йда* «паля, загострена колода» (XVII ст.); — бр. *ба́йда* «паля»; — виводиться (Тимч. 50) від нвн. [Beute] «діжа; вулик»; можливо, пов'язане з *ба́йда* «довбаний човен»; у такому разі зберігає в собі сліди давнішого значення «колода, стовбур», від якого може бути виведене і значення «довбаний човен», а також «гультяй, ледар».— Пор. **ба́йда**[2], **ба́йда**[3].

[**ба́йда**[2]] «довбаний човен» Я; — р. [*ба́йда́*] «барка», п. bajda «корито»; — зв'язок з польським словом, яке виводиться від нвн. [Beute] «діжа; вулик» (SW I 83), залишається непевним; можлива спорідненість з *байда́к* «річкове судно»; в такому разі різні значення слів *ба́йда* («човен», «паля», «дошка» і т. д.), *байда́к* і *ба́йдики* можуть бути виведені із значення «брус, колода», властивого р. *байда́к*.— Фасмер I 107.

ба́йда[3] «гультяй, ледар», [*ба́йдич*] «ледар» Я, [*байдакува́ти*] «бродити, тинятися, бути нежонатим» Я, [*байдува́ти*] «ледарювати»; — очевидно, результат метонімії від назви *ба́йди* «цурки, чурбаки», *ба́йдики* «тс.» на основі виразу *ба́йди* (*ба́йдики*) *бити* «не працювати, ледарювати».— Див. ще **ба́йда**[1].

[**ба́йда**[4]] «незграбна жінка»; — афективне утворення, можливо, похідне від *ба́йда* «ледар», зумовлене впливом слова [*байта́ла*] «бамбула, бовдур».

[**ба́йда**[5]] «окраєць, шматок хліба, велика скибка», [*па́йда*] «тс.» Ж, [*байда́к*] «шматок (хліба, цукру, дерева)», [*байду́рка*] «круг, грудка (сиру)» О; — п. pajda «великий шматок хліба», bajda, схв. bajda «тс.»; — очевидно, походить від тур. paj «порція».— Brückner 391; Nitsch Hist. p. słown. 91—92.— Див. ще **пай, пайда́**.

байда́к[1] «річкове судно», [*ба́йдак*] «невеликий млин (на Дніпрі)» Я, *байда́чник* «робітник на байдаку», ст. *байдакъ* «судно» (XVII ст.), сюди ж, мабуть, і [*байда́к*] «велика крижина» Берл.; — р. *байда́к* «судно; [невеликий плавучий водяний млин]», ст. *байдакъ*, *бодакъ*, п. bajdak, bejdak, bajdas; — вважається (Фасмер I 107) запозиченням з якоїсь східної мови, точно не визначеної; можливо, споріднене з *ба́йда* «довбаний човен».

[**байда́к**[2]] «вільне місце» Ж; — р. [*байда́н*] «пустир, незабудоване місце», бр. *байда́н* «земля, залишена для пасовиська»; — можливо, у словнику Желехівського кінцеве **к** помилково замість **н**; у такому разі можна припустити давнє запозичення з татарської мови, в якій **б** виступає на місці **м** і через це форма *байдан* могла бути варіантом запозиченого з перської мови *майдан*.— Дмитриев 527.— Див. ще **майда́н.**

[**байдаки́**] «селезні, які збиваються в зграї, коли качки водять виводки», *б. гонити* «ледарювати», *б. бити* «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви *байда́к* «вид судна»; вираз *б. бити* зблизився і змішався у значенні з фонетично подібним виразом *байдики бити*.— Див. ще **байда́к**[1].— Пор. **ба́йда**[1].

[**байдала́**] «ледар» Я; — результат видозміни форми *ба́йда* «ледар» під впливом слова [*байта́ла*] «бамбула, бовдур» і, можливо, [*базала́*] «тюхтій, неповороткий».— Див. ще **ба́йда**[3], **байта́ла.**

байда́ра, *байда́рка*; — бр. болг. *байда́рка*, ч. bajdarka, схв. *байдара*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *байда́ра*, *байда́рка* вважається утвореним від *ба́йда* «довбаний човен» або від *байда́к* «річкове судно».— Шанский ЭСРЯ I 2, 12; Фасмер I 107; Преобр. I 12.— Див. ще **ба́йда**[2].

[**ба́йдати**] «молоти дурниці, говорити нісенітницю», [*ба́йдиґи*] «теревені» (*б. плести* «базікати, розводити теревені»); — п. [bajdać] «розповідати», bajda «вигадка, байка», ч. [bajdat] «базікати»; — афективне утворення, пов'язане з *ба́яти*, можливо, вже праслов'янське (псл. *bajьda, як *voržьda, стсл. **вражьда**).— Sławski I 25; Machek ESJČ 42; ЭССЯ 1, 140—141; Sadn.— Aitz. VWb. I 116—117.— Див. ще **ба́яти.**

[**байде́**] «байдуже»; — можливо, результат скорочення слова *байду́же*.— Грінч. I 20.— Див. ще **ба́йду́же́.**— Пор. **байделе́.**

[**байделе́**] «байдуже» Я; — неясне; може, якось пов'язане з *байде́*.

ба́йдики (у виразі *б. бити* «не працювати»), [*ба́йди*] (у виразі *б. бити* «тс.»), *байдикува́ти* «бити байдики»; — р. [*байди́к*, *бади́к*, *бати́к*, *ба́дег*] «батіг, палка, хворостина», бр. *ба́йды* (у виразі *б. біць* «байдикувати»), п. bajdykować «байдикувати» (можливо, з української мови);— очевидно, пов'язане з *байда* «колода, чурбак», значення якого лише частково збереглось в укр. [*ба́йда*] «па́ля», [*ба́йдик*] «дерев'яна підставка під війя або дишло»; можливо, *б. бити* означало якийсь вид дитячої гри (пор. гру в цурки); думка (Парасунько НЗ КДПІ 33, 107—109) про угорське походження форм *ба́йди*, *ба́йдики* (уг. *bajd, мн. *bajdak, пор. уг. faid «глухар», комі-зирянське *байдӧг* «куріпка») потребує додаткової аргументації; непереконливим є виведення (Кравчук УМЛШ 1960/6, 60) сучасного значення виразу *бити байдики* з припущення, нібито виготовлення дрібних речей з дерева вважалося в минулому легкою роботою.— Пор. **ба́йда**[2], **ба́йда**[3].

[**байди́ха**] «кухонний тарган, Periplaneta orientalis» ВеНЗн, [*байдо́ха*] «тс.» ВеНЗн; — неясне; можливо, похідне від [*ба́йда*] «незграбна жінка» (>«неакуратна господиня»).

[**байдра́к**] «будяк, Carduus L.; осот, Cirsium L. ВеНЗн; чортополох, Onoperdon acanthium L. Ж»; — результат видозміни деетимологізованої форми *бодла́к* чи *бодя́к*.— Див. ще **будя́к.**

[**байдрачка**] (бот.) «свербіжниця, Knautia arvensis Coult.» Mak; — похідне утворення від [*байдра́к*] «будяк; чортополох»; назва зумовлена подібністю квіток свербіжниці і чортополоху.— БСЭ 23, 40.— Див. ще **байдра́к.**

ба́йду́же́, *байдужі́сінько*, *байду́жливо*, *байду́жно*, *байду́жки*, *байду́женьки*, *байду́же́чки*, [*байдуже́нно*, *байду́жовато*] Я, *байду́жий*, *байду́жливий*, *байду́жний*,

байду́жість, байду́жність, байдужі́ти, байдужні́ти, збайдужі́лий; — р. [*бай-ду́же*], п. [bajduże] (з укр.); — власне українське складне утворення, структура якого тлумачиться як об'єднання наказового способу дієслова *бай* «говори» і *дуже* (Фасмер I 107); це тлумачення підтверджується вживанням *байдуже* з прийменником *про* (*мені про це байдуже* і под.).— Див. ще *ба́яти, ду́жий.*— Пор. **байба́рзо.**

[**байду́р**] «зальотник, джигун, залицяльник, ловелас»; — п. [bajdura] «плетун»; — очевидно, складне утворення з основ слів *ба́яти* і *дури́ти* (див.).

ба́йка[1], *байка́р, байка́рство, байки́й, байкі́вни́ця, байко́* — див. **ба́яти.**

ба́йка[2] — див. **ба́я.**

[**ба́йла**] «шутий, безрогий» Ж; — неясне.

[**байла́ш**] «спроба» Ж, [*байли́чити*] «пробувати, перевіряти, куштувати» Ж, [*байлува́ти*] «тс.» Ж, [*пробайлу́нок*] «спроба» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. bajlódni «возитись».— Кравчук ЛБ VIII 70; Чопей 7.

[**байли́к**] «безплатна примусова робота, на яку виганяли селян румунські бояри на Ізмаїльщині» Мо; — запозичення з турецької мови; тур. baylık — утворення з суфіксом -lık «-ство, -щина» і т. д. від іменника bay «пан, господар»— є, очевидно, калькою або відповідником до укр. *пан-щина*; пор. тур. крим.-тат. і ін. baylık «багатство» (з давнішого «господарство»).— Радлов IV 2, 1428.

[**байло́**] (лайл.); — неясне; можливо, пов'язане з [*ба́йла*] «ворожбит», р. [*байло́*] «базіка», похідними від *ба́яти*; може розглядатись і як результат контамінації слів [*байта́ло*] «нероба, волоцюга» і *вайло́* «тюхтій, телепень».

[**байло́ва**] «виносне дишло», [*байло́га*] «тс.», [*байло́вка*] «тс.; жердина для підіймання якоря на великий човен», [*байлува́ти*] «припрягати другу пару волів і витягати віз на гору; лупцювати», [*бальвува́ти*] «зчіплювати, зв'язувати»;— запозичення з тюркських мов; пор. ак-ног. *байла* «прив'язувати, зав'язувати, зв'язувати», тур. bağlı — «зв'язаний, прив'язаний», bağlamak «зв'язувати, прив'язувати».— Кравчук ЛБ VIII 70.

[**ба́ймуд**] «дурень, телепень»; — складне утворення від основ дієслова *ба́яти* «розповідати, ворожити» і прикметника др. *мудьныи* «повільний», пов'язаного чергуванням голосних з р. *ме́дленный* «повільний»; первісне значення «такий, що повільно говорить».— Див. ще **ба́яти.**

[**ба́йно**] «атож, саме так» Ж; — результат злиття підсилювальної частки *ба* «та» і стверджувальної частки [*а́йно*].— Желех. I 10.— Див. ще **ба**[1], **а́йно.**— Пор. **бата́йно.**

[**байодити**] «базікати, брехати» Я; — афективне утворення від *ба́яти* «розповідати», близьке до [*ба́йдати*].— Див. ще **ба́йдати, ба́яти.**

[**байор**] «крайка», [*байо́рка*] «крайка; широка стрічка; обвита металевою ниткою товста струна», [*байо́рок*] «товста струна; золота нитка», [*ба́йорці*] «плетені шнурочки при поясі» Ко, [*ба́юр*] «крайка, шнурок» Ж, [*боюро́к*] «вузький пояс» Ж, [*бою́рка*] «тс.»; — п. bajorek «металева нитка для гаптування і оздоб; обвита металевим дротиком струна», болг. *ба́е́р* «намисто», *байр* «жіноча прикраса»; — запозичено з румунської мови, очевидно, через польське посередництво; рум. báier(ă) «шнурок, тасьма» виводиться з лат. bajulus «носій» неясного походження (Vrabie Romanoslavica 14, 129; DLRM 63) або з лат. varius «різнобарвний» (Puşcariu 14—15); менш переконливе припущення (SW I 84) про запозичення через польську мову з італійської (іт. bagliore «блиск»); безпідставно пов'язується (БЕР I 26) з тур. bayır «могила, горб»; рум. [baiúră] є зворотним запозиченням з української мови.— Vasmer RSl 3, 167; Cânjală 205; Sadn.— Aitz. VWb. I 226.

байра́к[1] «лісок у яру; лісова долина», [*бар'я́к*] «тс.» Кур, ст. *байракъ* «порослий лісом яр» (XVI ст.); — р. *буера́к* «сухий яр, водомий, водорий», [*байра́к, бара́к*] «тс.»; — запозичення з турецької мови, хоча відносно турецького слова-оригіналу думки розходяться; більшість авторів вказує на тур. bayır

«горб, зарослий деревами схил гори» (пор. монг. bügerag «піщаний горбик», калм. böräg «тс.») (Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Шанский ЭСРЯ I 2, 214; Фасмер I 231; Paasonen JSFOugr 21, 42; Ramstedt 57), інші виводять від тур. buyrak «ущелина, прірва» (Макарушка 4; Lokotsch 28); пор. також тур. burak «непридатна земля». — Менгес 188; Sadn.— Aitz. VWb. I 227.

[**байра́к**[2]] «вудила вуздечки Г; черкеська сідельна збруя Ж»; — очевидно, запозичення з якоїсь іранської мови; пор. ос. baräg «вершник», bairag «лоша», перс. bārāgī «кінь» і т. д., які зводяться до дієслівної основи bār- «їздити верхи».— Абаев ИЭСОЯ I 232, 236—237.

[**байра́к**[3]] «велика вівчарка» Ж; — неясне.

[**байса́**] «пусте базікання» Ж; — похідне утворення від дієслова *ба́яти* «розповідати», можливо, аналогічне до р. *пла́кса*.— Див. ще **ба́яти.**

байстрю́к «нешлюбна дитина», [*бастрю́к, ба́йстер, ба́стир* ВеБ], *байстря́*, [*бастря́*] «тс.», [*байстря́тник*] «чоловік жінки, що має нешлюбну дитину» Я, ст. *байструкъ*, *байстря* (XVII ст.); — р. [*бастрю́к*] «нешлюбна дитина», [*ба́йстрык*] «тс.», бр. [*байстру́к*], п. [bajstruk], ст. baster, bastrzę «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. bastart (нвн. Bástard) «нешлюбна дитина» походить від фр. ст. bastart «тс.», яке зводиться до пізньолат. bastardus «тс.», утвореного від bastum «в'ючне сідло»; отже, bastardus означало «син в'ючного сідла» (жартівливий натяк на стосунки між служницями постоялих дворів і погоничами мулів); виводиться також (Kluge—Mitzka 55) від германського етноніма Bastarnen «бастарни»; пропонувались і інші тлумачення; п. [bajstruk] із вставним j (як у *айстра*) є зворотним запозиченням з української мови.— Richhardt 32; Фасмер I 132; Brückner 17—18; Bern. I 45; Dauzat 78; Gamillscheg 92.

[**байта́ла**] «незграба, бовдур», [*байта́ло*] «нероба, волоцюга», [*байталува́тий*] «грубий, неотесаний»; — п. bajtała «недотепа, незграба, нездара», [bajdała] «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. battal «непридатний, громіздкий» походить від ар. baṭala «бути недійсним, бездіяльним, безробітним», baṭṭāl «незайнятий, безробітний, поганий».— Stachowski Arab. Lehnw. I 26.— Пор. **байдала́, бата́л.**

ба́йца «протрава; міцна горілка», [*байцува́ти*] «травити, роз'їдати, пропікати»; — р. *байцева́ть* «фарбувати тверді предмети їдкими речовинами, витравляти, морити», п. bejc «протрава», bejca «хімічний і фарбувальний розчин; грунт під фарбу», болг. *байц* «столярна фарба», *ба́йца* «розчин для закріплення фарби», схв. *ба̏јц*, *ба̏јца* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Béize «протрава; міцна горілка» пов'язане з дієсловом béizen «травити, роз'їдати; пропікати; полювати з соколом», двн. beizzen «змушувати їсти» як каузативом до дієслова béiβen «кусати», спорідненого з дінд. bhid- «колоти», лат. findere «тс.», псл. biti, укр. *би́ти*.— БЕР I 27; Kluge—Mitzka 63.— Див. ще **би́ти.**

[**байца́рка**] «частина ткацького верстата»; — запозичення з румунської мови; рум. brăţără «скоба; браслет» пов'язане з braţ «рука, ручка», що походить від лат. bracchium «рука», запозиченого з грецької мови; гр. βραχίων «верхня частина руки» тлумачиться як форма вищого ступеня від прикметника βραχύς «короткий», нібито в значенні «коротший від передпліччя».—Scheludko 126; Puşcariu 18; Walde—Hofm. I 114; Frisk I 264.

бак[1] «посуд для рідини»; — р. бр. *бак* «тс.», болг. м. *ба́ка* «металевий посуд для їжі, корму», схв. *ба̏квица* «дерев'яний посуд для води»; — запозичення з французької, німецької або голландської мови; фр. bac «чан, бак» походить від нар.-лат. baccus, запозиченого з галльської мови; гол. bak «резервуар, таз», н. Back «глибока дерев'яна миска», англ. back «посуд, чан» походять від нар.-лат. bacca «посуд для води», спорідненого з лат. baccus.— СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 13; Фасмер I 108; Skok I 97; Dauzat 66; Kluge—Mitzka 43.

[**бак**[2]] (частка) «пак»; — розглядається (Потебня РФВ 4, 163) як один з випадків паралелізму **п** і **б** в слов'янських і балтійських мовах; може бути й результатом видозміни частки *пак* під впливом частки (і вигуку) *ба*.— Див. ще **пак.**

бáка (у виразах *забивати баки* «збивати з пантелику, замилювати очі», *світити баки* «підлабузнюватись»); — бр. [*бáкі*] «очі» (*б. забівáць* «замилювати очі»), *бáкулы* «балухи, очі», п. baka (bakę або baki świecić «підлабузнюватись»);— похідне утворення з первісним значенням «очі» від дієслова *бáчити*.— Фасмер I 108; Vaillant RÉS 22, 7; Il'jinskij PF 11, 183; Bern. I 24.— Див. ще **бáчити.**

[**бакáй**] «глибока яма в річці, ставку; наповнена водою вибоїна; випорпане курми гніздо в землі ЛЧерк», [*бакáль*] «озеро», [*бакані*] «заболочена рівнина» Пол, [*бакáя*] «яруга» ВеНЗн, [*бакаїстий*] «з ямами під водою; вибоїстий», [*бакаювáтий, бокáїстий* НЗ УжДУ 26] «тс.»; — р. *бакáй* «річкова протока; прохід у плавнях», [*бакáлда*] «яма з водою; вибоїна з водою», [*бокáлда*] «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. крим.-тат. узб. уйг. каз. bok «кал, гній, бруд», які зіставляються з монг. bog «бруд, сміття»; менш переконливе зближення з р. [*баклáн*] «колода», [*бакýлька*] «виструганa паличка», [*баклýша*] «заболонь у дерева», схв. *бȁкуља* «тс.» та ін. (ЭССЯ 1, 142—143); позбавлені підстав зіставлення з гал. baccus «заглибина, впадина» (Горяев 1896, 9), з р. *бок* (Соболевский Slavia 5, 441) або з укр. *бак* «резервуар».— Фасмер I 109; Радлов IV 2, 1645; Räsänen Versuch 79; Ramstedt 48—49.

бакáлія[1] «група харчових продуктів і предметів споживання», [*бакáлея*] «овочі» Пі, *бакалíйник* «торговець бакалією», [*бакалíйщик*] «продавець овочів» Пі, ст. *бакалія* «південні сушені плоди» (XVIII ст.); — р. *бакалéя* «сушені плоди, чай, кофе, какао, цукор, солодощі», бр. *бакалéя* «тс.», п. bakalie «бакалія, бакалійні товари», болг. *бакалúя* «товари й продукти домашнього вжитку», м. *бакалница* «бакалійна крамниця», *бакаллак* «бакалійні товари, бакалійна торгівля», *бакал(ин)* «бакалійник, власник бакалійної крамниці», схв. *бȁкāлница* «бакалійна крамниця»; — запозичення з турецької мови; тур. bakkal «торговець овочами», bakkaliye «бакалія» походить від ар. baqqāl «зеленяр, торговець овочами, плодами, солониною, в'яленою рибою, ковбасами», baqqāliyyā «бакалія», пов'язаного з baql «сушені плоди і овочі».—СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 14; Фасмер I 109; Преобр. I 50; Skok I 95; Stachowski Arab. Lehnw. I 25; Räsänen Versuch 59; Lokotsch 16; Sadn. —Aitz. VWb. I 228.

бакалія[2] — див. **вакéлія.**

бакáн «червона фарба, кошеніль»; — р. бр. *бакáн* «багряна фарба, венеціанський лак», болг. *бакáм* «дерево, з якого добувають червону фарбу; вид фарби», м. *бакам* «тс.», схв. *бȁкам* «вид косметичної фарби, рум'яна»; — запозичення з турецької мови; тур. bakkam «красильне дерево, з якого добувають червону фарбу» (пор. чаг. bakam aɣadžy «дерево, з якого роблять фарбу»), походить від ар. baqqam «тс.».— Фасмер I 109; РЧДБЕ 98; Skok I 95; Sadn.— Aitz. VWb. I 228—229; Räsānen Versuch 59; Lokotsch 16—17.

[**бáкати**] (на щось) «звертати вину» Ж; — р. [*бáкать*] «балакати, розмовляти», [*бакýлить*] «тс.», [*бáка*] «балакун, оповідач», [*бакýлы*] «пусті слова, плітки, чутки», бр. [*бáкаць*] «теревенити; повільно говорити, запинаючись читати», п. ст. bakać «гукати, звати, лаяти», ч. bakati «сварити, нацьковувати», [bákat] «теревенити», схв. ст. bakati «кричати; лаяти»; — псл. bakati «балакати»; — похідне утворення від іє. *bhā- «розповідати, говорити», паралельне до дієслова *бáяти*.— Желех. I 10; Фасмер I 109; ЭССЯ 1, 141—142; Christiani AfSlPh 34, 364.— Див. ще **бáяти.**

бáкен «поплавець на якорі для позначення фарватеру і небезпечних місць», *бáкенник, бáкенщик;* — р. *бáкен, бáкан,* [*бáкон*], бр. *бáкен* «тс.», п. bakan «бакен, сигнальна башта, маяк», болг.

ба́кен, ба́кан; — через російську мову запозичено з голландської; гол. baak «сигнал, знак», мн. baken, споріднене з снн. bāke «освітлювальний вогонь», фриз. ст. bāken «тс.», які через проміжну форму основи *bauknа- виводяться від лат. būcina «сигнальний горн».— СІС 83; Шанский ЭСРЯ І 2, 14; Фасмер І 109; Matzenauer 101; Meulen 24; Kluge—Mitzka 45.

бакенба́рда, *бакенба́рди*, заст. *бакенба́рд*, заст. *ба́кен;* — р. *бакенба́рда*, п. bakenbardy, болг. *бакемба́рди* (з рос.), схв. *ба̀кенбарди, ба̀кенбарти;* — запозичення з німецької мови; н. Bácken-bart «бакенбарди» є складним утворенням з основ іменників Bácke «щока», спорідненого з гр. φαγόνες «тс.», φάγω «їм», укр. [*бог*] «шлунок», та Bart «борода», спорідненого з псл. *borda, укр. *борода́*.— Шанский ЭСРЯ І 2, 14—15; Фасмер І 110; Brückner 12; Kluge—Mitzka 43, 54.— Див. ще **бог**[2], **борода́**.

[**баки́р**[1]] «казан, переважно мідний», [*бака́рний*] «мідний» ЕЗб. 30; — болг. [*бакъ̀р*] «мідна посудина для води, мідний казан», м. *бакарник* «мідний казан», схв. *ба̀ка̄р* «тс.», слн. báker «мідь»; — запозичення з турецької мови; тур. bakır «мідь», як і тат. *бакыр* «тс.», каз. *бақыр* «бронза», виводиться від перс. baḫyr.— БЕР І 28; Skok І 96; Lokotsch 17; Bern. І 40; Räsänen Versuch 58.— Пор. **бакра́ч**.

[**ба́кир**[2]] — див. **набаки́р**.

[**бакла́г**] «фляга», *бакла́га, бакла́жка* «тс.», *баклажо́к* «мала баклага; [рід писанки]», [*бакло́*] «баклага», [*бо́кла*] «плоске барильце», *бо́кла́г, бокла́га*, [*бокла́ва* Ж, *бокла́й* Ж, *бо́клю*] «тс.», [*боклажо́к*] «плоске барильце; пуголовок; сорт яблук», [*бо́клак*] «кільцевидний глиняний посуд», [*буклажки*] Crânjală, [*букла́к*] «глечик, кухоль» Ж, [*бокла́тий*] «пузатий», ст. *боклага* (1565), *боклагъ* (1699); — р. *бакла́га, бакла́жка*, [*бо́клаг, бо́клах*] «фляга, сулія; дерев'яний посуд різного вигляду», [*баклаха*] «глиняний посуд», [*бакло́вка*] «посуд для молока», бр. *бікла́га* «фляга», *бакла́га* «тс.», п. bukłak «бурдюк, дзбан», bukłaha, [bokłak, bokłażka], ст. bokłaszek «тс.», м. *баклица* «дерев'яна баклага», схв. *ба̏кла* «дерев'яний посуд»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. *баклак* «вид посуду», *бакла* «тс.», крим.-тат. *бакла* «мірка для збіжжя»; менш обгрунтоване пов'язання (Шанский ЭСРЯ І 2, 15—16) з р. *баклу́ша* «обрубок деревини», [*бакла́н*] «чурбак»; значення «барильце» в карпатських говорах могло з'явитись під впливом румунської мови, в якій [butlágă] «барильце», [bătlag, bîtloagă] «тс.» (Scheludko 126) є, очевидно, турцизмами.— Макарушка 4; Фасмер І 110; Преобр. І 12; Brückner 48; Дмитриев 563; Crânjală 216.

баклажа́н «помідор, Solanum lycopersicum; (синій) Solanum melongena L.», [*бадаржан*] «помідор» Мак, [*бадижан* Мак, *баклахан* Мак, *батлажан* Мак, *падлажан* Мак, *покла́жа́н* Кур, Па, *патлажа́н* Ме, *патлажа́на* Ме] «тс.», [*баклажа́ни*] «вид узору на писанці» Я; — р. *баклажа́н*, [*бадаржа́н*], *бадижа́н*, [*батлажа́н*], бр. *баклажа́н*, п. bakłażan, ч. baklažán, patlažán, слц. baklažán, болг. *баклажа́н, патладжа́н*, м. *патлиџан*, схв. *патлѝџан;* — запозичення з турецької мови; тур. patlıcan «тс.» походить від перс. bādindžān (>bādin-g'ān), ар. bādinžān «тс.».— Акуленко 137; Шанский ЭСРЯ І 2, 15; Фасмер І 110; Skok І 99; Sadn.—Aitz. VWb. І 230; Дмитриев 525; Lokotsch 14; Mikl. TEI 2, 140; Радлов IV 1176, 1179.

бакла́н «водяний птах, Phalacrocorax Briss.»; — р. бр. *бакла́н* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. тат. ст. *баклан* «дика гуска», *баглан, баклан каз* «тс.», тур. bağlan «дрохва»; менш переконливе припущення про зв'язок з гр. πελεκάν (Горяев 1896, 9; Преобр. І 13).— Булаховский Семас. этюды 184; Шанский ЭСРЯ І 2, 16; Фасмер — Трубачев І 110; Дмитриев 525.

[**бакра́ч**] «відро» Мо; — болг. *бакра́ч* «мідний казан», схв. *ба̀кра̄ч* «казан, казанок, чавун»; — запозичення з турецької мови; тур. bakraç «мідний черпак, казанок» є похідним від bakır «мідь».— Дювернуа І 53; Стаховский Этимология 1965, 198.— Див. ще **ба́кир**[1].— Пор. **бо́ґрач**.

бактéрія, *бактеріáльний, бактеризувáти;* — р. болг. *бактéрия,* бр. *бактэ́рыя,* п. bakteria, ч. bakterie, baktérie, слц. baktéria, вл. нл. bakterija, м. *бактерија,* схв. *бàктēрија,* слн. baktêrija;— запозичення з німецької або французької мови; н. Baktérie, фр. baktérie походять від лат. bacterium «паличка», яке зводиться до гр. βακτήριον, βακτήρια «тс.», пов'язаного з βάκτρον «палка», спорідненим з лат. baculum «тс.», дірл. bacc «гак».— СІС 83; Шанский ЭСРЯ I 2, 17; Frisk I 211—212.— Пор. **багéт, бацйла.**

бакýн «сорт тютюну», [*бакунь* Mak, *батунь* Mak, *батюн* Пі, *багун* Mak] «тс.», *бакуня́р* (заст.) «контрабандист бакуну»; — р. *бакýн,* п. bakun, bakón, bakuń; — очевидно, пов'язане з нвн. [bako, bāgo] «тютюн», яке виникло в результаті переосмислення початкового to- в старій формі tobacco «тютюн» як артикля; кінцеве *-ун* пояснюється впливом слова *тютюн* (Sadn.—Aitz. VWb. I 105—106); менш переконливі зіставлення (Горяев Доп. 1, 2) з назвою міста Баку і з англ. baccy «тютюн».— Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 141; Фасмер I 111.— Пор. **бáґа.**

[**бакунт**] «сплав міді з цинком»; — неясне.

[**бакшá**]; — р. бр. болг. *бахчá,* п. bachcza, м. *бавча* «сад, город», схв. [*бâхча, бâкча, бâгџа*] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *бахча,* тур. bağçä, каз. *бакша* і т. д. зводяться до перс. bāgčä «садочок», похідного від bāg «сад».— Шанский ЭСРЯ I 2, 60—61; Фасмер I 111; Горяев 1896, 9; Дмитриев 527; Sadn.—Aitz. VWb. I 228; Bern. I 39; БЕР I 36.— Див. ще **баг.**

бакши́ш «дарунок, хабар (у Туреччині); надбавка (до зарплати і под.); чайові»; — р. *бакши́ш* «чайові, могорич, хабар», п. bakszysz, ч. слц. bakšiš, болг. *бакши́ш,* м. *бакшиш,* схв. *бàкшиш,* слн. bákšiš «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. bahşiş, bahşış «тс.» зводиться до перс. bahšiš «тс.», похідного від дієслова bähšīdän «дарувати», спорідненого з ав. baχš- «тс.».— Фасмер I 111; БЕР I 28; Mikl. TEl I 253, Nachtr. II 79; Horn 43.

бал[1] «вечір з танцями», [*баль*] «пишна гулянка, п'янка» Па, *балувáти* «проводити час на балах», *балювáти* «тс.»; — р. болг. м. *бал,* бр. *баль,* п. нл. bal, ч. слц. слн. bál, схв. *бâл;* — через російську (варіант з твердим **л**) і польську (з м'яким **ль**) мови запозичено з французької; фр. bal (первісно «танець») утворене від дієслова baller «танцювати», що походить від гр. βαλλίζω «танцюю», пов'язаного з βάλλω «кидаю», можливо, спорідненим з тох. А, В klā «падати», ав. ni-γrā-ire «жбурляються» (пас.).— СІС 84; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 17—18; Фасмер I 111; Dauzat 69; Kluge—Mitzka 46; Frisk I 215—217.

бал[2] «оцінка, одиниця виміру»; — р. *балл* «оцінка, одиниця виміру; куля при балотуванні (ст.)», бр. болг. *бал,* слн. bál; — запозичення з німецької або французької мов; н. Ball «куля», фр. balle «м'яч, куля» походять від франк. або іт. діал. balla «куля», спорідненого з двн. bal «кулястий предмет», дісл. bǫllr «куля», дангл. beallоc «яєчко», лат. follis «балон», гр. φαλλός «penis».— СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 116—117; Dauzat 70; Kluge—Mitzka 46.

[**бáла**] «бовдур, тюхтій»; — схв. *бàло* «сопляк, слюнтяй, базіка», *бáлоња* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *бáли* «теревені» (пор. цілком аналогічне *бáйлó*); може бути зіставлене і з тур. [bala] «хлопчик» (пор. дінд. bāla «молода, дурна істота»).— БЕР I 28.— Див. ще **бáли.**

балабáн[1] (орн.) «різновид сокола», ст. *болобанъ* (XVII ст.); — р. [*балабáн*] «великий сокіл, Falco cherrug Gray; яструб», болг. [*балабан*] «чапля; голуб'ятник (хижий птах)», схв. *балàбан* «чапля»; — запозичення з турецької мови; тур. balaban «яструб-перепелятник; бугай (птах)», крим.-тат. balaban «вид хижого птаха» виводиться від перс. balābān «бугай (птах)».— Фасмер I 111; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 279—280, 10/2, 75; Skok I 98; Менгес 90, 91; Sadn.—Aitz. VWb. I 124; Mikl. EW 6; Räsänen Versuch 59.— Пор. **балабáн**[2].

[**балабáн**[2]] «велика квасоля» ВеБ, [*балабáнка*] «тс. ВеНЗн; сорт дуже ве-

ликої картоплі»; — запозичення з турецької мови; тур. balaban «величезний» відповідає крим.-тат. balaban «головатий» і разом з ним зводиться до balaban «вид хижого птаха».— Радлов IV 1494—1495; Räsänen Versuch 59.— Див. ще **балаба́н**[1].

[**балаба́н**[3]] «вид печива»; — очевидно, запозичення з турецької мови; об'єктом запозичення могло бути тур. balaban у значенні «великий», або «великий барабан», або «вид птаха» (за зовнішнім виглядом печива, пор. укр. *гусочка* «вид печива» і под.); проте можливе також припущення про зв'язок із словами *бала́бух* і под., зокрема про видозміну слова *бала́бух* під впливом *балаба́н*[1], *балаба́н*[2]. — Радлов IV 1494. — Пор. **балаба́н**[1], **балаба́н**[2], **бала́бух.**

[**балабан**[4]] (бот.) «гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala Gilib.; перстач, Potentilla tormentilla Schr.» Mak, [*балабанка*] «гадючник шестипелюстковий» Mak, [*талабан, талбан, тарабан, тарлабан*] «тс.» Mak; — неясне.

[**балаба́с**] «сорт слив» ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни форми **бала́бух** (див.).

[**балабо́лка**] «торохтійка, пустомолот» Я, [*балабу́н*] «балакун, базіка» Я, [*балабо́ни*] «нісенітниця, пуста балаканина» (*б. бити* «говорити дурниці») Я, [*балабо́шити*] «базікати»; — р. [*балабо́ла*] «балакун», [*балабо́н*] «тс.», бр. [*балабо́лка*] «торохтійка», *балабо́н* «базіка», *балабо́ніць* «торохтіти», болг. *бла̀боля* «бубоню», ч. bláboliti «белькотати»; — очевидно, псл. *bolboliti, звуконаслідувальне утворення, зближене пізніше на східнослов'янському мовному грунті з основою *бал-* «балакати, гомоніти»; пор. лат. balbus «заїка», balbūtio «заїкаюсь».— Фасмер I 111—112; Шанский ЭСРЯ I 2, 18; Преобр. I 13; Machek ESJČ 55; Sadn.—Aitz. VWb. I 121—122; Bern. I 69. — Пор. **балабо́н**[1], **ба́ли, балбута.**

[**бала-бо́м**] (передача звучання дзвона) Я, [*балабо́мкати*] «дзвонити» Я; — звуконаслідувальне утворення, фонетична структура якого, можливо, зазнала впливу з боку *балабо́н* «дзвоник, брязкальце», *балабо́нити* «дзвонити, бренькати». – Див. ще **балабо́н**[1].— Пор. **бала́м.**

балабо́н[1] «дзвоник, брязкальце», [*балаба́лька, балабо́лка, балабо́лька*], *балабо́нчик* «тс.», [*балабо́нити*] «дзвонити, бренькати»; — р. [*балабо́нчик*] «брязкальце, дзвінок», *балабо́лка* «підвіска, дрібна висяча прикраса», бр. *балабо́н* «дзвінок»; – утворення не зовсім ясного походження; довгий час вважалося запозиченням з татарської мови (Яновский I 317); пов'язується також (Фасмер I 112) з *балабо́ла* «базіка».— Шанский ЭСРЯ I 2, 18.— Пор. **балабо́лка.**

[**балабо́н**[2]] «земляний горіх» Мо, [*балабо́нка*] «рід рослини з бульбами, схожими на картоплю»; — п. [bałabon] «картопля», [bałabun, bałaban, bałabaja, bałabajka] «тс.»; — очевидно, результат контамінації форм типу [*балаба́н*] «велика квасоля», [*балаба́нка*] «тс.; сорт великої картоплі» і *балабо́н* «дзвоник, брязкальце»; з другого боку, початкова частина слова *бала-* могла бути зближена з словами *бала́бух* і под. за ознакою круглої форми.— Див. ще **балаба́н**[2], **балабо́н**[1].— Пор. **бала́бух, ґалаґа́н, ґалаґо́н.**

[**бала́бух**] «грудка; невелика булочка», [*балабу́х*] «невелика хлібина» Ж, [*бала́буха*] «грудка», [*бала́бухи*] «галушки з часником Пі; хлібні пишки Ва», *бала́бушка* «грудка; [здобна булочка Пі; кукурудзяний пряничок Мо]», [*бала́бушок*] «грудка», [*балабу́шок*] «невеликий хлібець» Ж, [*балабо́шки*] «круглі товсті коржики» Я; — р. [*бала́буша*] «булка, білий хлібець», [*бала́бушка, бала́бка*] «тс.», [*балабо́шки*] «пампушки, млинці», бр. [*балабу́ша*] «житній або пшеничний хліб», [*балабу́шка, балайву́шка*] «тс.», п. [bałabuch] «гречаний або житній пиріг» (з укр.), [bałabuszek, bałabuszka] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, експресивне утворення; компонент *бала-*, здається, означає «щось кругле, кулясте».— Sadn.— Aitz. VWb. I 124.

балага́н «тимчасова будівля (для торгівлі, театральних вистав тощо); безладдя», *балага́нник*, *балага́нити* «пустувати, блазнювати»; — р. бр. *балага́н*,

п. bałagan; — через російську мову запозичено з тюркських; башк. каз. кирг. туркм. узб. уйг. *балаган* походять від перс. bālāhānä «верхня кімната; високий балдахін», яке складається з bālā «високий» і hānä «будинок».— Супрун УЗ КиргГУ 3, 93; Шанский ЭСРЯ I 2, 18—19; Фасмер I 112; Дмитриев 566; Будагов I 235—236.

[**балаґува́ти**] «жити в бездіяльності»; — слц. [balagovac] «гаяти час»; — очевидно, споріднене з болг. *балагу́вам* «мурмочу, базікаю», яке зводиться до основи псл. bal- «говорити, базікати»; пор. також *благу́чити* «сидіти без діла, лінуватися».— ЭССЯ 1, 144; Sadn.— Aitz. VWb. I 123.— Див. ще **ба́ли.**

балагу́ла «критий дорожній віз; єврейський візник», [*балаґула*] «тс.»; — бр. *балаго́л* «підвода, візник», п. [bałaguła, baragoła] «вантажна підвода; багатий фурман; великі дзвінки для коней»; — запозичення з мови ідиш; ід. balagole «візник» походить від гебр. baal «господар» і agalath «підвода».— Верхратський ЗНТШ 12, 42; Фасмер I 112; Altbauer JP 17, 47—49; SW I 90.

балагу́р «балакун, жартівник, байкар», *балагу́рити* «жартувати, весело розмовляти», [*балагу́ркати*] «збивати з пантелику, заговорювати» О; — р. бр. діал. *балагу́р;* — складне утворення з основ *бала-* «теревені, жарти» і *гур-* (псл. gur-) як фонетичного варіанта основи *говор-*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 19; Фасмер I 112; Смолина РР 1967/3, 66—69; Погодин РФВ 39 2; ЭССЯ 1, 145; Sadn.— Aitz. VWb. I 122—123. — Див. ще **ба́ли, говори́ти, ґу́ркати.**

[**балагу́ра**] «натовп, юрба» Ме; — результат видозміни слова *балагу́ла* «підвода, на якій їздять євреї», під впливом форми *балагу́р*.— Див. ще **балагу́ла, балагу́р.**

бала́да «вид віршованого твору»; — р. *балла́да*, бр. болг. м. схв. *бала́да*, п. ballada, ч. слц. вл. balada, слн. baláda «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. ballade походить від пров. balada «танець», згодом «поема під час танцю», пов'язаного з balar «танцювати», яке зводиться до лат. ballāre «тс.».— СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 117; Dauzat 70.— Див. ще **бал**[1].

[**балазала́**] — див. **бандала́**.

[**бала́й**] (у виразі *на гала́й, на б.* «непродумано, похапцем, абияк») Ме; — субстантивоване утворення на грунті виразу *на гала́й-бала́й* «непродумано» і под.— Див. ще **гала́й-бала́й.**

бала́кати «розмовляти, розповідати, говорити», [*баля́кати*] «тс.», *бала́ки* «розмови; надокучливе базікання», *балака́нина*, [*бала́канка, балакня́*], *бала́чка*, [*ба́ляка*] «безглузда розмова» Пі, [*баля́ки*] «розмови» (у виразі *б. підпускати* «дурити, обдурювати»), [*балака́й*] «говорун, балакун, базіка» Я, [*бала́кайло, балака́рь* Я] «розповідач», [*бала́кер*] «балакуча людина, що вміє цікаво розповідати» Мо, [*балаклі́й*], *балаку́н, балаку́ха, балакли́вий,* [*бала́куватий*], *балаку́чий;* — р. *бала́кать*, бр. *бала́каць*, п. [bałakać], слц. baláchat' «брехати, базікати», схв. ст. balakati; — похідне утворення від основи *бал-* (псл. bal-) «розмова, базікання»; зіставлення з основою bol- у словах типу [*балабо́лка*] (Mikl. EW 5; Bern. I 40) позбавлене підстав.— Шанский ЭСРЯ I 2, 19; Фасмер I 112; ЭССЯ 1, 145; Sł. prasł. I 184—185; Sadn.— Aitz. VWb. I 121; Bern. I 40.— Див. ще **ба́ли.**— Пор. **балабо́лка, балагу́р, балала́йка.**

балала́йка «музичний інструмент», [*балаба́йка*] «тс. Г; вид дитячої гри Я», *балала́єчник*, [*балаба́йник*] Я, ст. *балабайка* (XVIII ст.); — бр. *балала́йка*, [*балаба́йка*], п. bałałajka, bałabajka, ч. слц. balalajka, болг. *балала́йка*, схв. *бала̀ла̄йка*, слн. balalájka; — запозичення з російської мови; р. *балала́йка*, [*балаба́йка, бала́бойка*]; очевидно, первісною була форма *балабайка* як складне утворення з двох синонімічних основ bal- «балакати, гомоніти» і baj- «розповідати»; пор. р. [*балоба́йка*] «балалайка; пуста людина, базіка», [*балобо́й*] «базіка, пустомолот, брехун»; спроби виведення з татарської мови (Яновский I 317; Горяев 1896, 10; Lokotsch 17) необгрунтовані.— Шанский ЭСРЯ I 2, 19—20; Фасмер I 113; Bern. I 40; Миртов 14.— Див. ще **ба́ли, ба́яти.**

[**бала́м**] (передача звучання дзвона), [*бала́мкати*] «бити в дзвін; гойдати СУМ; гойдатися Ж», [*баламкоті́ти*] «дзвонити, бренькати» Я; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бала-бо́м* (пор.).

баламу́т¹ «порушник спокою, підбурювач, спокусник, обдурювач, дурисвіт», *баламу́та* «тс.; вид гри в карти Пі», [*баламу́тки*] «крутійство» О, [*баламутня́*] «порушення спокою» Я, *баламу́тство, баламу́тити*, ст. *баламутъ* «пуста людина, вітрогон» (XVI ст.); — р. бр. *баламу́т* «спокусник, обдурювач, підбурювач», п. bałamut «тс.», ч. balamuta «базікало», [balamuťa] «брехун», balamutič «підбурювач», balamutil «тс.», слц. balamuta, balamutina «замішання, сум'яття, непорядок, хаос; поширення пліток»; — пояснюється по-різному: як складне утворення з основ bal- «розмова, балаканина» і mǫt- «смута, суперечка» (Шанский ЭСРЯ I 2, 20—21; Фасмер I 113; Преобр. I 14; Bern. I 40; Machek ESJČ 43; ЭССЯ 1, 145—147; Sł. prasł. I 185—186); менш переконливо, як запозичення з монгольської мови — монг. balamut «пустун, норовливий» (Mikl. TEl Nachtr. I 10; Горяев 1896, 10; Lokotsch 17; Sławski I 26; Sadn.—Aitz. VWb. I 125—126), як пов'язане з тюрк. bulamak «перешкоджати» (Korsch AfSlPh 8, 650) або як споріднене з гр. φηλός «облудний» (Petr BB 21, 208; Prellwitz 487).— Див. ще **ба́ли, мути́ти.**

[**баламу́т**²] (іхт.) «скумбрія, Scomber scombrus»; — р. [*баламу́т*] «чорноморська скумбрія», болг. *паламу́д* «паламіда, морська риба з родини скумбрій, Palamis sarda»; — запозичення з турецької мови; тур. palamud (вид риби) походить від нгр. παλαμίδα «тунець», пов'язаного з гр. παλάμη «долоня», спорідненим з лат. palma «тс.», двн. folma «рука», дінд. pāṇíḥ «тс.».— Радлов IV 1166; Frisk II 466; Boisacq 741.

[**бала́н**] «білий віл Г; білий кінь, собака Мо; білявий хлопець Ме», [*бала́я*] «біла корова ВеНЗн, Ме; білява дівчина Ме»; — п. [bałan] «світло-жовтий або білий віл»; — запозичення з східнороманських мов; рум. bălán (молд. *бэла́н*) «білявий, білий», рум. băláĭă (молд. *бэла́е*) «біла» (кличка корови) є суфіксальним утворенням від рум. băl «білявий; білої масті», молд. *бэл* «тс.», яке походить від болг. ст. *бѣлъ* «білий».— Scheludko 126; Мельничук Молд. элементы 164; Клепикова 63; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 74—75.— Див. ще **бі́лий.**

[**бала́нда́**¹] «нудний балакун», [*баланді́ти*] «базікати»; — р. [*бала́нда́*] «балакун, пустомолот», [*бала́ндать*] «марнувати час, базікати», [*бала́нди́ть*] «тс.»; — похідне утворення від основи псл. bāl- «розповідати, балакати».— Див. ще **ба́ли.**— Пор. **беленді́ти.**

[**бала́нда́**²] «незграбна людина», [*бала́ндати*] «хитати туди й сюди, гойдати»; — р. [*бала́нда́*] «повільна, незграбна людина; нероба, пройдисвіт», п. [bałanda] «повільна, незграбна людина» (з укр.); — не зовсім ясне; може бути пов'язане з р. *вала́нда* «повільна, незграбна людина», яке вважається запозиченням з литовської мови (лит. valandà «дозвілля»), *вала́ндать* «повільно працювати, марнувати час» (Шанский ЭСРЯ I 2, 21); може розглядатись і як результат видозміни значення слова *бала́нда́*¹ «балакун» (>«непрацьовитий»> «повільний, незграбний»).

баланда́³ «дуже рідка пісна юшка; [їжа з м'ятої картоплі ЛПол]»; — запозичення з російської мови; р. [*бала́нда*] «погана їжа, бурда; окрошка» є, очевидно, результатом видозміни слова [*бала́нда*] «лобода; гичка», що вважається запозиченням з литовської мови; пор. лит. balánda «лобода», лтс. balanda «тс.», похідні від лит. bálti «біліти», лтс. bāls «блідий, білий», споріднених з псл. bělъ, укр. *бі́лий.*— Шанский ЭСРЯ I 2, 21; Фасмер I 113; Преобр. I, XXVI; Горяев 1896, XXXVII.

бала́нс «порівняльний підсумок прибутків і витрат; рівновага», заст. *біля́нс* «тс.», *балансува́ти* «утримувати рівновагу», *балансе́р* «акробат, канатоходець», *баланси́р* «довга палиця для зберігання рівноваги на канаті; коромисло, важіль, який передає рух поршня або служить для рівномірного розподілу

ваги; маятник годинникового механізму»; — р. бр. болг. *бала́нс*, п. слц. bal ans, ч. bilance, вл. balansa, м. *баланс*, схв. *ба̏ланс*, слн. bilánca «підсумок прибутків і витрат», baláns «рівновага»; — запозичення з французької мови; фр. balance «ваги, рівновага» походить від лат. bilanx «ваги з двома чашками» (через нар.-лат. *bilancia), утвореного з основ bi- «двічі, два» і lanx «чашка, шалька», спорідненого з гр. λέκος «корито, миска», λεκάνη «тс.», псл. lękǫ «гну», укр. *лук*.— СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 21; Dauzat 69; Walde —Hofm. I 761.— Див. ще **біс**[2], **лук.** — Пор. **лоха́ня.**

бала́нці — див. **ба́лува́ти.**

бала́ст, *баластува́ти;* — р. *балла́ст*, бр. болг. *бала́ст*, п. ч. слц. вл. balast, м. *баласт*, схв. *ба̏ласт*, слн. balást; — через російське посередництво запозичено з голландської або нижньонімецької мови; гол. bállast виводиться від дат. або шв. barlast (букв. «пустий вантаж»), утвореного з основ прикметника bar «позбавлений, порожній, голий», спорідненого з двн. днн. bar «голий», псл. bosъ, укр. *бо́сий*, та іменника last «вантаж» (пор. нвн. Last «тс.»), похідного від laden «вантажити», спорідненого з дісл. hlaða, гот. hlaþan «тс.», лит. klóti «стелити», псл. klasti, укр. *кла́сти*.— СІС 84; Шанский ЭСРЯ I 2, 25; Фасмер I 117; Kluge —Mitzka 46.— Див. ще **бо́сий, кла́сти.**

[**баласу́ри**] «скляні сережки» Ж, Я, [*барасу́лі*] «велике скляне намисто»; — п. [bałasury] «намисто, скляні сережки» (з укр.); — можливо, запозичення з турецької мови; тур. billûrsal «кришталевий», billûrsu «подібний до кришталю» походять від ар. ballūr «кришталь, скло», billaur «тс.».— Кравчук ЛБ 8, 70.

[**балафу́т**] «рушник» Ж; — очевидно, запозичення з перської мови, в якій могло становити вираз, утворений з перс. bālā «верхній, високий; угорі» і futä «кусок тканини для обгортання в лазні; покривало, рушник, фартух», що походить від ар. fūta «рушник, фартух для лазні».— Кравчук ЛБ VIII, 70—71.— Пор. **фо́та.**

балахо́н «просторий верхній одяг»; — р. *балахо́н*, [*балахна́, балахня́*], бр. *балахо́н*, п. [bałachon] (з укр.) «тс.»; — можливо, давньоруське запозичення з татарської мови; виведення від перс. bālāǯāme «верхній одяг» (Преобр. I 14) у фонетичному відношенні сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 2, 22; Фасмер I 114.

[**балахрестити**] «пустувати, бешкетувати, жартувати, теревенити»; — р. [*балахры́ст*] «швендя, волоцюга», [*балахлы́ст, балахны́ст*] «тс.», [*балахры́стить*] «швендяти, байдикувати, відривати від роботи», [*балахлы́стить, балахны́стить*] «тс.»; — результат складення основи *бала-* «розповідати, базікати» з етимологічно неясною основою, пізніше ототожненою з *хрести́ти*.— Фасмер I 114; Преобр. I 14.— Див. ще **ба́ли.**— Пор. **балагу́рити.**

[**бала́ш**] «залізна руда»; — не зовсім ясне; можливо, походить від рум. baláş «різновид рубіна» або від р. *бала́с* «коштовний камінь» (пор. схв. ба̏лас «рубін»), які виводяться від ар. balaḫš, ар.-перс. balxaš «тс.», пов'язаних з місцевою назвою Balaxšan, що походить від іранської назви місцевості Badaḫšan, де видобувався цей камінь; звідти ж слат. balascius (коштовний камінь), іт. balascio, фр. balais «тс.».— Фасмер I 113—114; Skok I 99; Mikl. TEl, Nachtr. 2, 81; Dauzat 69; DLRM 64; Lokotsch 14.

[**балбе́ра**] «ряд рибальських гачків на вірьовці з поплавками», [*барбе́ра* Берл., *балби́ра*] «тс.», [*балбе́рка*] «поплавок у рибальських сітях», [*бомбирки́*] «тс.» Я; — р. [*балбе́ра*] «кора дерева; поплавок з неї», [*балбе́рка*] «поплавок у рибальських сітях»; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. barbaia «велика рибальська сітка» є похідним від barbo (назва риби, яку ловлять цією сіткою, лат. barbus), пов'язаним з іт. barba «борода», що походить від лат. barba «тс.», спорідненого з двн. bart «тс.», псл. *borda, укр. *борода́*; свою назву цей вид риби дістав від вусиків на щелепах, які в італійській мові мають назву bárba «борода».—

Battisti—Alessio I 429, 431, 434; Walde—Hofm. I 96; Ernout—Meillet I 66.— Див. ще **бородá**.— Пор. **барабýля, барбýн.**

[**балбута**] «балакун, базіка» Я; — п. ст. balbot «недоріка», [bałbotać] «белькотати», болг. [*балбýтин*] «простак, дурень», [*балабýтин*] «тс.»; — очевидно, запозичення з латинської мови (через середовище семінаристів і под.); лат. balbus «заїкуватий», balbūtio «заїкаюсь» походять від звуконаслідувальної основи bal-, очевидно, спорідненої з псл. *bol-, укр. *балабóлка;* менш переконлива думка (Brückner 12) про власне польське походження наведених польських форм.— Walde—Hofm. I 94.— Пор. **балабóлка.**

[**балгóни**] «дерев'яні стовпи, на яких укріплюється навіс перед амбаром» Я; — очевидно, результат видозміни слова *балкóни* (мн. від *балкóн*) з переходом **к**>**ґ**>**г** і зміною значення; пор. р. [*балхóн*] «балкон».— Див. ще **балкóн.**

балдá[1] «телепень; незграбна жінка»; — р. *балдá* «телепень; шишка, дрючок», бр. [*балдá*] «нижня ручка поздовжньої пилки», ч. balda «телепень; [дрючок]», слн. balda «чурбак, поліно»; — остаточно не з'ясоване; вважається давнім запозиченням у слов'янські мови з тюркських, у яких значення «дрючок» уже не збереглось; можливо, в тюркських мовах було споріднене з тур. balta «сокира»; виведення безпосередньо від тур. balta «сокира» (Фасмер I 114) або baldek «ефес шаблі» (Korsch AfSlPh 9, 487; Machek ESJČ 43) ґрунтується на припущенні незвичайного напрямку розвитку семантики; висловлюється також думка (Шанский ЭСРЯ I 2, 22—23; Кравчук Тез. докл. втор. симп. 29) про слов'янське походження слова.— Чернякевич Веснік БДУ 1971/2, 65.— Див. ще **балдá**[2].

балдá[2] «великий молот; [велика сокира]», [*бáлда*] «топір, топірець» Ж, [*бáлта*] «топір, велика сокира» Г, ВеЗн, [*балтúна*] «топірець», ст. *балта* «топір» (1627); — р. [*балтá*] «сокира», [*бáлдá*] «великий молот, ручна баба, товсте кореневище, дубина», бр. [*бáлта*] «сокира», п. ст. bałta «бойовий топір», bełta, слц. balta «тс.», болг. [*балтúя*] «сокира», м. *балта, балтија*, схв. *бȁлта, бàлта*, слн. bávta, bálta; — запозичення з турецької мови, в частині випадків через угорську (уг. balta «топір»); тур. balta «сокира» споріднене з каз. кирг. туркм. *балта* «тс.», як. *балта* «ковальський молот», узб. *балға* «молоток», чаг. *балға* «довга булава», монг. balta (baltu) «топір, алебарда» і є похідним утворенням від тюрк. bal «колоти, рубати».— Дзендзелівський УЛГ 60—62; Макарушка 4; БЕР I 30; Skok I 102; Sadn.—Aitz. VWb. I 232; Bern. I 41; Mikl. EW 6; Lokotsch 18; Радлов IV 1500—1502; Räsänen Versuch 61.

балдахíн, ст. *балдахинъ, балдахіумъ* (XVIII ст.); — р. болг. м. *балдахúн*, бр. *балдахíн*, п. baldachim, ч. слц. baldachýn, схв. *балдàхӣн*, слн. baldachín;— запозичення з німецької мови; н. Báldachin походить від іт. baldacchino «балдахін», яке зводиться до пізньолат. baldacinus «шовкова матерія з Багдада», пов'язаного з пізньолат. Baldac «Багдад».— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 23; Фасмер I 114—115; Kluge—Mitzka 45.

[**бáлди**] «ганчір'я» Я; — п. bałda «каглянка, ганчірка для затикання кагли (димоходу)»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з *балдá* «сокира», р. *бáлдá* «наріст, товсте кореневище, дубина, трамбовка, ручна баба»; в такому разі слід припустити, що димоходи в минулому затикались дерев'яними обрубками, назва яких була перенесена на ганчір'яні каглянки.— Див. ще **балдá**[2], **бáлта**[2].

[**балдúкати**] «базікати» Я; — р. [*балдыкать*] «базікати, балакати»; — очевидно, результат контамінації форм *балáкати* і *галдúкати* «вести пусті розмови» (див.).

[**ба-ле**] (вигук на позначення подиву) ВеЛ, [*ба-ле-ба*] «тс.» ВеЛ; — складне утворення, що виникло, очевидно, з часток [*ба*] «та» і [*алé*] «невже».— Див. ще **алé**[2], **ба**[1].

[**бáлéґа**] «кізяк рогатої худоби», [*балúґа*] «тс.» Ж, [*бáлік*] «коров'ячий чи кінський кізяк» Мо, [*бéлéґа*] «кізяк»,

[*баледжянúк*] «жук гнойовик» ВеУг, [*балежанúк, балежанка*] «тс.» ВеНЗн; — м. *балега* «кізяк», схв. *бȁлега* «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. bálígă (bálegă), молд. *бáлигэ* (*бáлегэ*), як і алб. bágël'ë «тс.», можливо, походять від пн.-іт. [bagola] «тс.», здрібнілого утворення від baga, що зводиться до лат. bāca «ягода», спорідненого з кімр. bagwy «гроно», корн. bagas «тс.»; припускається також (Skok I 100—101) іллірο-фракійське походження слова.— Шаровольський Зб. заходозн. 54; Scheludko 126; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 2, 122; Sadn.—Aitz. VWb. I 230—231; Bern. I 41; Meyer IF 6, 116; СДЕЛМ 45; DLRM 65; Walde—Hofm. I 91.

балéт, *балéтник* «артист балету», *балерúна;* — р. бр. болг. м. *балéт*, п. ч. слц. вл. balet, схв. *бȁлēт*, слн. balét; — запозичення з французької мови; фр. ballet «тс.» походить від іт. balletto, демінутива до ballo «бал, танець»; форма на *-ник* є українським утворенням від запозиченого слова.— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 23—24; Фасмер I 115; Dauzat 70.— Див. ще **бал**[1].

[**бáлець**] «покривало для голови, хустина (у весільному обряді); коровай»; — запозичення з румунської мови; рум. balţ «фата» походить від лат. balteus «пояс; кайма», яке вважається запозиченням з етруської мови.— Scheludko 126; Puşcariu 15; Walde—Hofm. I 95.

[**бáли**] «розмови, балачки» (*б. точити* «розводити теревені»), [*балúта*] «ворожбит» О, *балý-балý* (передача звучання балаканини), *галý-балý* «тс.», [*балутабéньки*] «теревені» Ж; — р. *бáлы* «ляси, жарти» (*б. точúть* «точити ляси»), [*бáлить*] «жартувати», [*балúть*] «теревенити», бр. [*бал*] «дурниця, брехня», п. [bału-bału] «балу-балу», ст. bałuch «галас», bałuszyć «галасувати», слц. balušit' «говорити в гарячці, уві сні; верзти; турбувати», м. *балави* «плете дурниці», схв. *бȁлити* «плести нісенітницю», *бȁло* «базіка», *бȁлоња* «тс.»; — очевидно, від псл. bal- «балакати, гомоніти»; — в такому разі може розглядатись як праслов'янське утворення з суфіксом -l- від іє. *bhā- «розповідати».— Мельничук Этимология 1967, 63; ЭССЯ 1, 150.— Див. ще **бáяти**.

балúк «пров'ялена спинка риби», ст. *баликъ* (1759); — р. бр. *балы́к*, п. [bałyk], болг. *балъ̀к;* — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. balyk «риба», тур. balık «тс.» споріднені з кирг. каз. тат. як. *балык*, узб. *балик*, аз. чаг. *балығ*, уйг. *белик*, алт. *палык*, хак. *палых*, чув. *пулă*.— Тимч. 53—54; Макарушка 4; Шанский ЭСРЯ I 2, 27; Фасмер I 119; Дмитриев 525; Bern. I 41—42; Радлов IV 1496, 1166; Егоров 164; Räsänen Versuch 61.

балíстика «розділ фізики, що вивчає рух тіла, кинутого під кутом до горизонту; наука, що вивчає закони руху артилерійських снарядів», *балістúчний;* — р. *баллúстика*, бр. *балíстыка*, п. balistyka, ч. слц. balistika, вл. balisticki, болг. м. *балúстика*, схв. *балѝстика*, слн. balístika; — запозичення з німецької мови; н. Ballístik утворено від лат. ballista «баліста, машина для метання каменів або колод», що походить від гр. βαλλιστής, пов'язаного з βαλλίζω «кидаю снаряд», похідним від βάλλω «кидаю».— СІС 85; Koraliński 107; Holub — Lyer 92.— Див. ще **бал**[1].— Пор. **гіпéрбола, емблéма, парáбола, проблéма, сúмвол**.

бáлія, ст. *балія* (1756); — р. [*бáлья*], бр. *балéя, балéйка;* — запозичення з польської мови; п. balia походить від нім. Bálje «бак, чан», запозиченого з французької мови; фр. baille «тс.» зводиться до лат. *bajula, пов'язаного з етимологічно неясним bajulus «носій (води)».— Richhardt 32; Brückner 12; Bern. I 41; Dauzat 68; Gamillscheg 72; Walde—Hofm. I 93—94.

бáлка[1] «степовий яр, долина», [*бáвка*] «русло висохлої річки», [*бáлище*] «степовий яр», [*бáлок*] «балка», [*балчáнський*] Я, *вúбалок*, [*перéбалочок*] «невелика балка», *прúбалок, прибáлковий;* — р. *бáлка*, п. [bałka] (з укр.); — остаточно не з'ясоване; здебільшого пов'язується з *болóто, болóння* «долина», лтс. bala «долина», лит. balà «болото» (Uhlenbeck 97; Bern. I 40; Ernout—Meillet I 253; Шанский ЭСРЯ I 2, 24); зіставлялось

також з тур. bulak «джерело» (Rozwadowski RSl 2, 103), з каз. *балкаш* «болотисте місце» (Vasmer RSl 3, 255—256), з дангл. balc «підвищення між двома борознами» (Matzenauer 103), з топонімом *Балкан* (Соболевский РФВ 71, 439); виводилось від псл. ob-valiti «обвалити» через фонетично закономірну форму o-baliti (Марусенко Досл. з мовозн. 2, 64—68).— Фасмер I 115—116; ЭССЯ 1, 149—150; Sadn.— Aitz. VWb. I 127.

ба́лка² «брус, колода», *ба́лок* «тс.», [*ба́лька*] «балка Я; поперечна жердина колодязного журавля Л», [*ба́лькей*] «балка для хати» Я, [*ба́льок*] «брус», [*бальо́к*] «сволок» Л, [*бальчо́с*] «поперечний сволок» ВеБ, [*ба́ля*] «тс.» Я, [*бе́лька*] «балка», [*баля́р*] «майстер, що виробляє бельки і клепку» Я, [*бале́рка*] «місце і пристрій для різання дощок» Ж, ст. *бал'ки* (1599); — р. *ба́лка*, бр. [*ба́лька*], п. belka «брус, перекладина»; — запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; свн. balke (двн. balko, нвн. Bálken) «балка» походить від зах.-герм. *balkan- «тс.», спорідненого з гр. φάλαγξ «стовбур дерева», лит. balžíena «дрючок», р. [*бо́лозно*] «дошка».— Акуленко 134; Шанский ЭСРЯ I 2, 24; Фасмер I 115; Kluge—Mitzka 46.

балко́н; — р. бр. болг. *балко́н*, п. вл. нл. balkon, ч. слц. слн. balkón, м. *балкон, схв. ба̀лкōн;* — запозичення з французької мови; фр. balcon походить від іт. balcone, яке зводиться до двн. balko «колода».— Москаленко УІЛ 52; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 24—25; Фасмер I 116; Dauzat 70.— Див. ще **ба́лка**².— Пор. **балго́ни.**

[**ба́лмуш**] «мамалига на сметані» Ж, [*ба́лмус*] «густа рідина», [*побúти на б.*] «сильно побити», [*ба́муш*] «мамалига на сметані» Ж, [*ба́нуш*] «тс.; суп з яловичиною», [*ба́нуша*] «яєчня»; — п. [balmosz] «мамалига на сметані»; — запозичення з румунської мови; рум. bálmoș «їжа з яєць і кукурудзяного борошна», bálmuș «тс.», як і уг. bálmos, походить від болг. [*балму́ш* (*бял мъж, бел муш*)] «каша з бринзи і борошна», яке зводиться до тур. bulamaç «борошняна каша для дітей», [belmuž (belmiž)] «солодка їжа з прісної бринзи», пов'язаних з дієсловом bulmak «змішувати, бруднити».— Scheludko 126; Crânjală 206; БЕР I 29; Георгиев Бълг. етим. и оном. 10; Балецкий St. sl. 10, 4—5; Sadn.— Aitz. VWb. I 231; MNTESz I 232.

[**балове́ць**] «сорт слабого тютюну» Ж, [*бало́вець*] «бакун» О; — неясне; можливо, пов'язане з *ба́лува́ти* (пор.).

бало́н; — р. бр. болг. м. *бало́н*, п. вл. нл. balon, ч. слц. слн. balón, схв. *ба̀лōн;* — запозичення з французької мови; фр. ballon походить від іт. [ballone] (< pallone), утвореного від palla «куля».— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 26; Виноградов Очерки 54; Фасмер I 117; Dauzat 70. — Див. ще **бал**².

балотува́ти «голосувати за когось, щось», *балотува́льний*, *перебалотува́льний;* — р. *баллоти́ровать*, бр. *балаці́раваць*, п. balotować, ч. balotovati, слц. balotovat', болг. *балоти́рам*, схв. *балоти́рати*, слн. balotáža «балотування»;— запозичено з німецької мови через польське і, можливо, російське посередництво; нім. ballotíeren «балотувати» походить від фр. ballotter «проводити повторне голосування», пов'язаного з ballotte «кулька для голосування», яке виводиться від balle «куля» (Gamillscheg 76) або від іт. ballotta «куля для балотування», похідного від [balla] «куля» (Dauzat 70).— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 26—27; Фасмер I 117; Смирнов 54; Виноградов Очерки 51; Kluge—Mitzka 47.— Див. ще **бал**².

[**ба́лта**¹] «рідке болото, трясовина, калюжа»; — болг. [*ба́лта*] «болото»; — запозичення з східнороманських мов; рум. báltă, молд. *ба́лтэ* «тс.» споріднені з псл. *bolto «болото».— Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 2, 122; Scheludko 126; СДЕЛМ 45.— Див. ще **боло́то.**

ба́лта², *балти́на* — див. **балда́**².

ба́лува́ти «пестити СУМ, Пі; [гуляти, розважатися; витрачати, розкидати; знати добре, мати досвід у чомусь О]», *баловство́* «пустощі, пестощі», *ба́лощі*, [*бала́нці*] «тс.» Ж, [*баловня́*] «пестощі, пустощі» Ж, [*балу́ха*] «пустунка» Л, [*балови́тий*] «пустотливий» Я, *ба́луваний* «розбещений, вередливий»; — р. *ба́*

лова́ть, бр. *ба́лавацъ*, др. *баловати* «лікувати», слц. [balovac] «поводитися (з кимсь)», слн. [balováti] «говорити дурниці», стсл. **балованик** «лікування, ліки», **балии** «лікар»; — похідне утворення від основи псл. bal- «розмовляти», яка зводиться до іє. *bhā- «говорити, розповідати»; паралельне до *бала́кати*, *балу́-балу́* і под.; зв'язок з дінд. bāláḥ «молодий, дитячий, дитина» (Uhlenbeck 189; PBrB 18, 238; Абаев ИЭСОЯ I 249) малоймовірний, як і зіставлення (Соболевский Slavia 5, 441) з лат. fallo «обдурюю».— Шанский ЭСРЯ I 2, 27; ЭИРЯ III 63; Фасмер I 147; Преобр. I 15; ЭССЯ 1, 148; Sadn.— Aitz. VWb. I 118—120; Bern. I 42.— Див. ще **ба́ли, бала́кати, ба́яти.**

[**ба́лух**] «забава, бенкет», [*балуша*] «тс.»; — п. [bałuch] «галас», [bałuszyć] «галасувати»; — очевидно, пов'язане з основою псл. bal- «розмовляти», похідною від іє. *bhā- «говорити» і представленою також у словах *ба́ли* «розмови, балачки», *бала́кати*, *ба́лува́ти*.— Brückner 12; Sadn.— Aitz. VWb. I 119.— Див. ще **ба́ли, ба́яти.**— Пор. **бала́кати, ба́лува́ти.**

ба́лухи «баньки, очі», *балуха́тий*, [*балаха́тий*] «вирячкуватий» Па, *вибалу́шувати;* — запозичення з польської мови; п. [bały] «балухи», bałuchy, [bałonie] «тс.», як і ч. balata «тс.», слц. balatko «скляна кулька», походять, очевидно, від нім. Ball «куля»; необгрунтовано пов'язується (Brückner 13; Machek ESJČ 43) з р. *балда́* «наріст на дереві, палка».— Див. ще **бал**[2].

[**балу́шє**] (ж. р.) «коза коло рота періста» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з рум. bále «слина, піна (біля рота)»; в такому разі первісно означало «(коза ніби) з заслиненою мордою».

[**балхва́**] «кольорова смужка в тканині»; — бр. [*балхва́*] «кольорові нитки для вишивання», [*баўхва́*] «тс.»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов; пор. кирг. *балкы* «напівшовковий», каз. *былкы* «тс.», що походять, очевидно, від ар. balqā'u «строкатий, перістий».

[**балца́нка**] «оплетена лозою банка або бутель», [*балса́нка*] «металевий посуд» Ва, [*бальза́нка*] «бляшанка для зберігання рідини, напр., гасу», [*бакса́лка*] «тс.» Л, [*баласца́нка*] «металевий посуд, сулія для олії, гасу» Ва; — запозичення з польської мови; п. balsamka «банка, посуд для бальзамів і духів, флакон» є похідним від balsam «бальзам»; пов'язування з рум. balţ «петля, вузол» (Puşcariu 15) позбавлене будь-яких підстав.— Див. ще **бальза́м.**

[**балю́ля**] «кирпата дитина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з вигуком [*баю́лі*] (приспів у колисковій пісні) і первісно стосувалося малої дитини.

баляндра́си «теревені», [*балянтра́си*] «тс.» Пі, *баляндра́сник* «балакун», *баляндра́сити* «балагурити»; — р. [*баляндра́сы*] «теревені», [*балендря́сы, балянтря́сы, балентря́сы*] «тс.», [*балентря́с*] «жартун», [*балендря́с, балянтря́с*] «тс.», бр. [*билиндра́сы*] «теревені»; — не зовсім ясне утворення від основи псл. bal- «розмовляти, розповідати», можливо, викликане впливом форм *баля́си, баланді́ти*.— Фасмер I 115.— Див. ще **бала́кати, бала́нда**[1], **ба́ли, баля́си.**

[**ба́ля́с**] «гомін», *баля́си* «теревені» (*б. точити* «теревенити», *б. підпускати* «обдурювати»), [*баля́сник*] «балагур, пустун», [*балясува́ти*] «балагурити, галасувати, пустувати»; — р. *баля́сы* «теревені», *баля́сник, баля́сить, баля́сничать*, [*балы́зник*] «балакун», бр. *баля́снік* «балагур, веселий оповідач», ч. мор. [balásat] «умовляти», схв. *баљѐзгати* «плести нісенітницю», *баљѐзгало* «базіка»;— очевидно, утворення від основи псл. bal- із суфіксом -(j)as- (пор. *галас, викрутас, вихиляс*, п. gonias, obertas і ін.); може бути зіставлене з лит. balãzyti «гудити»; вираз *б. точити* міг розвинутися під впливом омонімічного етимологічно відмінного *баля́си* «поручні, стовпці балюстради» (але пор. і *точити ляси, точити теревені, розмова точиться);* етимологічне ототожнення *баля́си* «теревені» з *баля́си* «поручні, стовпці балюстради» (Шанский ЭСРЯ I 2, 29—30; Фасмер I 119 і ін.) є помилковим.— Мельничук Этимология 1967, 63—64.— Див. ще **бала́кати, ба́ли, ба́лува́ти.**— Пор. **баля́си.**

баля́си «поручні», *баля́сина* «точений стовпець в огорожі, поручнях і под.»; — р. *баля́сы, баля́сина*, бр. *баляса, баля́сіна* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. balas «вал, круглий стовп, стояк» походить від іт. balaustro (balaustrata, пор. фр. balustrade) «стовпець поручнів», утвореного від лат. balaustrium (< гр. βαλαύστιον) «квітка дикого граната» за подібністю форми стовпця до гранатової квітки; у польській мові при запозиченні могло набути форми з кінцевим -as під впливом власне польських слів із суфіксом -as типу gonias, obertas (пор. укр. [*ба́ляс*]).— Richhardt 32; Шанский ЭСРЯ I 2, 29—30; Фасмер I 119; SW I 26; Brückner 12.

[**ба́львір**] «фельдшер» Я, [*байбірство*] «знахарство (до худоби)» Ж, ст. *балбѣръ* «голяр, лікар» (XVI ст.), *балвера* (1581), *балвѣръ* (1624); — бр. ст. *барверъ* «цирульник, лікар» (1507), *барберъ* (1541), *балверъ* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. balwierz «цирульник; фельдшер», balbierz «тс.», як і ч. barbíř «тс.», слц. barbier «цирульник», схв. *бàрбйр* «тс.» через н. Barbíer «перукар» зводиться до іт. barbiere чи фр. barbier «тс.», утворених від основи barb- «борода» (лат. barba), спорідненої з псл. *borda, укр. *борода́*.— Шелудько 21; Тимч. 52—53; Brückner 12; Sadn.— Aitz. VWb. I 244; Dauzat 73; Walde—Hofm. I 96.— Див. ще **борода́**.

бальвува́ти — див. **байло́ва.**

бальза́м, [*бальса́н*] Я, [*бальса́мник мировець*] «фіміам з бальзамника Bosswelia serrata Roxb.» Ж, *бальзамува́ти*, ст. *балсам* (XVII ст.), *балсан* (XVIII ст.), *валсамъ* (XVII ст.); — р. бр. *бальза́м*, [*бальса́м*], др. *валсамъ*, п. вл. balsam, ч. balzám, слц. нл. balzam, болг. м. *ба́лсам*, схв. *бàлсам*, слн. bálzam;— запозичення з грецької мови, спочатку безпосередньо (в формі *валсамъ, балсам*), пізніше через німецьку і латинську мови (в формі *бальзам*, з н. Bálsam, лат. balsamum); гр. βάλσαμον «бальзамін; ароматична камедь бальзаміну» походить від гебр. bāšām «бальзам, аромат» або ар. bašām «бальзамове дерево; бузина».— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 28; Фасмер—Трубачев I 119; Buffa Slavia 36/2, 173; Lokotsch 25; Kluge—Mitzka 47; Frisk I 217; Gesenius 131.

бальзамі́н (вид рослини), [*бальзамі́на, бальзами́на, байсамі́на*]; — р. *бальзами́н*, бр. *бальзамі́н*, [*бальзамі́на, бальсамі́на*], п. balsamina, ч. слц. balzamína, болг. *балсами́н*, слн. balzamína, balzamínka; — запозичене двома шляхами, через російську і польську мови, з латинської; лат. balsamina є похідним від balsamum «бальзам».— СІС 85; Шанский ЭСРЯ I 2, 28.— Див. ще **бальза́м.**

[**ба́льо**] (дит.) «бублик; гостинець» Ж, Ме; — результат характерного для дитячої мови скорочення назви [*оба́рінок*] «бублик».— Див. ще **обари́нок.**

[**бальо́га**] «лівша»; — запозичення з угорської мови; уг. balog «тс.» є похідним утворенням від bal «лівий», спорідненого з удм. ст. palljan «тс.».— MNTESz I 226; Bárczi 14.

бам (вигук для передачі звучання дзвона), *ба́мкати* «бити в дзвін»; — п. ч. слц. bam, м. *бамка* «стукати, ударяти, бити», слн. bàm, bám; — спільнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бом, бум, бім, бала́м* (пор.).

[**бамба́ра**] «ягода; полуниця, Fragaria vesca L. Mak», [*бамбе́ра*] «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. Brómbeere «ожина» походить від свн. brāmber «тс.», утвореного з основ brāme «терен», спорідненої з англ. broom «рокитник», і ber «ягода» (нвн. Béere), спорідненої з гот. basi «тс.», можливо, також з сірл. base «червоний».— Шелудько 21; Paul DWb. I 74; Kluge—Mitzka 59.— Див. ще **ба́рма**[1].

[**бамберка**] «лісковий горіх» ВеНЗн, [*бамбарка*] «тс.» ВеНЗн; — результат контамінації слів *бамбу́лька* і *бамба́ра* (див.).

[**бамбиза**] «вайло;. здоровило» Пі; — бр. *бамбі́за* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [bombiza] «незграбний пузань; протестантський ксьондз», [bambiza] «тс.» пов'язується з лат. bombyx «шовкопряд», спеціально видозміненим єзуїтськими школярами з опущенням кінцевого **x** як знака початкових звуків

слова ksiądz для глузливого підкреслення негідності протестантських служителів культу бути ксьондзами; очевидно, було підтримане в ужитку схожістю з *бамбу́ла*, п. bambuła «вайло»; пор. лит. bambìzas «кальвініст» того ж походження.— Brückner 35.— Пор. **бамбу́ла.**

[**бамбиля́ти**] «слабо дзвонити», [*бамбала́й*] «дзвін» О; — п. [bąbelać się] «гойдатися», ч. [bambulati] «хитати, кивати, гойдати», [bambylati, bombolati, bombélat, bambat] «тс.»; — очевидно, як і [*бо́мбатися*], запозичення з польської мови, в якій це слово пов'язане з bąbel «висулька, кулька і под.»; значення «дзвонити» розвинулось під впливом співзвучних слів *бам*, *ба́мкати;* виведення з основи *koleb- через гадані проміжні форми *kolbél-, *kombél-, *bombel- (Machek ESJČ 44—45) залишається непереконливим.— Пор. **бам, бо́мбатися.**

[**ба́мбір**] «гул» О, [*ба́мборити*] «бити у дзвони; вдаряти» О, [*бамбу́рити*] «тс.» О; — звуконаслідувальне утворення, частково зближене з [*бамбиля́ти*] «слабо дзвонити» (пор.).

бамбу́к; — р. бр. болг. *бамбу́к*, п. bambus, bambusa, ч. слц. bambus, вл. bambusnica «бамбукове стебло», м. *бамбус*, схв. *ба̏мбус*, слн. bámbus; — запозичено з новолатинської мови через російське посередництво; нлат. bambuc, bambusa, очевидно, походить від фр. bambou, яке через португальську або голландську мову запозичено з малайської; мал. bambu «бамбук» є результатом видозміни мал. mambu «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 30; Фасмер I 120; Lokotsch 18; Holthausen EW 13; Dauzat 71.

бамбу́ла «вайло» (про людину або неповороткого вола чи коня), [*бамбу́лух*] «телепень» ВеБ, [*бамбули́стий*] «товстолиций; нечемний» МСБГ, *бамбулува́тий* «незграбний», [*забамбу́литися*] «неакуратно одягтися; потовстіти» МСБГ; — п. [bambuła] «вайло», [bambuch], ч. bambula «тс.», слц. bambuch «дурень»; — очевидно, як і *бамбу́лька* «кулька», результат видозміни рано запозиченої з польської мови основи, збереженої в формі bąbel «булька, банька, набряк» і под.; в такому разі польські діалектні форми є зворотними запозиченнями з української мови або результатами розпаду носового голосного на чистий голосний і носовий приголосний; можливо також, що польські звукові форми з bam- походять з литовської мови (пор. лит. bam̃balas «пузань; хрущ» при bámba «пуп», bamblỹs «ледача дитина, злодійчук; віхоть соломи, листок, стовбур дерева»); значення «вайло» могло підтримуватися схожістю з словом [*бамбиза*] «тс.», п. [bambiza, bombiza] «тс.; протестантський ксьондз», лит. bambìzas «кальвініст»; менш імовірне походження від уг. bamba «дурний» (Machek ESJČ 44).— Fraenkel 33.— Див. ще **ба́мбу́х.**— Пор. **бамбиза.**

[**бамбу́лька**] «кругла ягода на картоплинні; кулька; бутон; круглий гудзик» ВеЗа, [*бамбо́лі*] «великі яйця» Я;— ч. bambule «куляста річ, великий гудзик, куля», [bambulina] «бульба», слц. bambolec «куляста річ», bombolec «тс.», bambulník «вид декоративної рослини (з бульбами під землею)», нл. bambulka «ягідка на картоплинні», bombolica «набряк»; — очевидно, давнє запозичення з польської мови, пов'язане з п. bąbel «булька, банька, набряк»; основа bąb- у польській мові відповідає основі *буб-* в укр. *бу́блик*, [*бу́ба*] (дит.) «рана, нарив, болячка, вавка», схв. *бубу̀љица* «прищик» і под.; менш переконливе пояснення (Machek ESJČ 44) з припущенням незасвідчених проміжних форм bulbul-, bumbul-.— Див. ще **бу́ба, бу́блик.**— Пор. **бамбу́ла.**

[**бамбура́**] «велика, груба річ» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації форм *бамбу́ла* «вайло» і *банду́ра* в переносному значенні «велика, груба річ»; переміщення наголосу на кінцевий склад могло бути викликане емоційним фактором.

[**ба́мбу́х**] «шлуиок ВеЛ; коров'ячий шлунок ВеУг», [*бембух*] «шлунок» ВеЛ; — п. [bambuch] «незграбна, груба людина», слц. bambuch «пузо; дурень»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації основ типу [*бабе́шки*] «нутрощі тварин», [*бабуха́тий*] «пузатий» і *бамбу́ла;* пор., проте, близькі

форми лит. bam̃balas «пузань», bámba «пуп», лтс. bam̃ba (bum̃ba) «куля», які зіставляються з шв. [bamb] «пузо», норв. [bembel] «пуп» (Mühl.—Endz. I 261; Fraenkel 33), але споріднені і з псл. bǫb- (укр. *бу́ба*, *бу́бон* і т. д.).— Пор. **ба́ба², ба́биці, бе́бех², бендю́х.**

ба́мія (бот.) «Hibiscus esculentus Monos.», [*баня*] «тс.» Mak; — р. *ба́мия*, болг. *ба́мя*, [*ба́мия*, *ба́бня*], схв. *ба̏мња*, *ба̀мија*, *ба̏мља;* — запозичення з турецької мови; тур. bamya, bamye «тс.» походить від ар. bāmijā «тс.».— СІС 85; БЕР I 30; Skok I 104; Sadn.— Aitz. VWb. I 234; Mikl. TEl I 256.

баналю́ки «дурниці» (*б. плести*), [*бандилю́ґи* МСБГ, *бандилю́ки* МСБГ, *банелю́ки*, *банялю́ки*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. banialuki «дурниці», ст. banieluka «беззмістовна книжка» походить від імені королівни Банялюки (можливо, пов'язаної з назвою югославської місцевості Bȁnja Lúka, букв. «банова лука»), персонажа віршованої казки Ієроніма Морштина (1650).— Brückner 14; Jonke Knjiž. jezik 319—320.

бана́льний, *бана́льщина;* — р. *бана́льный*, бр. *бана́льны*, п. вл. banalny, ч. banální, слц. banálny, болг. м. *бана́лен*, схв. *ба̀на̄лан*, слн. banálen; — запозичення з французької мови; фр. banal «звичайний, банальний», яке спочатку означало «належний сюзеренові», потім «спільний для жителів села», потім «загальний, без оригінальності», походить від франк. ban «відозва сюзерена до жителів (зокрема, для створення війська)», спорідненого з двн. ban «наказ, заборона», псл. bajati «мовити», укр. *ба́яти*.— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 30—31; Dauzat 71; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще **бані́т, ба́яти.**

бана́н; — р. бр. болг. *бана́н*, п. banan, ч. слц. banán, вл. banana, м. схв. *бана́на*, слн. banána; — запозичення з французької мови; фр. banane походить від порт. banana, запозиченого з африканської мови баконго; можливо, пов'язане з ар. banān «палець» (за зовнішньою подібністю плоду).— СІС 96; Шанский ЭСРЯ I 2, 31; Фасмер I 120; Holub—Lyer 92; Dauzat 71.

ба́нда¹, [*ба́ндина*] «велика компанія», [*бандор*] «голова банди» Пі; — р. бр. болг. м. *ба́нда*, п. ч. слц. вл. нл. banda, схв. *ба̏нда*, слн. bánda; — запозичення з німецької мови; н. Bánde «банда»; походить від іт. banda «корогва, прапор загін, зграя» або від фр. bande «тс.», засвоєного через народну латинь з якоїсь германської мови (пор. гот. bandwa «прапор, знак», споріднене з дісл. benda «подавати знак», гр. φαίνω «показую», дінд. bhā́ḥ «світло»).— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 31; Фасмер I 120; Sadn.— Aitz. VWb. I 235—236; Kluge—Mitzka 48; Feist 79—80.— Пор. **банди́т.**

ба́нда² (заст.) «дім розпусти» Пі, [*ба́ндур*] (заст.) «хазяїн дому розпусти», [*банду́р*] «шинкар; звідник» Ж; — р. [*ба́ндырь*] «хазяїн дому розпусти»; — неясне; можливо, походить від рум. pandúr «опришок», яке разом із схв. *па̀ндӯр* «посіпака; сільський поліцейський стражник» зводиться до уг. pandúr, що зіставляється з сл. *pǫdarь «погонич, пастух», похідним від псл. pǫditi «гнати».— Machek ESJČ 432; Skok I 107; DLRM 580; Bárczi 234; Kniezsa I 1, 383—384.— Пор. **пу́дити.**

банда́ж, *бандажи́ст*, *бандажува́ти;* — р. бр. болг. *банда́ж*, п. bandaż, ч. слц. bandáž, вл. нл. bandaža, схв. *ба̀нда̄ж*, *банда́жа*, слн. bandáža; — запозичення з французької мови; фр. bandage є похідним від дієслова bander «перев'язувати», ст. bender, яке походить від франк. *bĭnda, спорідненого з нвн. binden «в'язати», англ. bind «тс.».— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 31—32; Фасмер I 120; Dauzat 71. — Див. ще **бант, би́нда, бинт.**

[**бандала́**] «великий чорний біб, що в'ється по тичках» Ж, [*бандо́лі*] «сорт крупної квасолі» МСБГ, [*балазала́*] «велика квасоля» ВеНЗн; — неясне; пор. р. [*ба́ндал*] «дуже товста палка», тур. bakla «біб» (з ар. bāqilā' «єгипетські боби»).

бандеро́ль, [*бандеро́ля*], *обандеро́лити;* — р. *бандеро́ль*, бр. *бандэро́ль*, п. вл. banderola, ч. banderol «стрічка; (ст.) корогва», слц. banderola «стрічка», болг. *бандеро́л*, схв. *бандѐрола*, слн. banderóla «стрічка»; — через польську

і російську мови запозичено з французької; фр. banderole «вимпел, перев'язь, бандероль» походить від іт. banderuola «прапорець, вимпел», демінутива до bandiera «прапор», яке походить від германського кореня band- (пор. гот. bandwa «прапор»).— СІС 86; Шанский ЭСРЯ І 2, 32; Dauzat 72; Mestica 175.— Див. ще **бáнда**[1].

банджюр, *банджюра, бандюра, банюр, банюра* — див. **баюра.**

[**бандз**] «картопля», [*бундз*] «тс.»Мак, [*бандзі*] «картопляники», [*бандзовиня*] «картоплиння» ВеНЗн; — п. [bandz] «картопля» (з укр. ?); — можливо, результат видозміни форми [*бандýра*] «тс.» під впливом звукової форми слова [*бундз*] «грудка сиру; вузол».— Пор. **бýдзі.**

[**бандикувáти**] «повільно працювати» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*бáндя*] «ледар» і *байдикувáти*.— Див. ще **бáйдики, бáндя.**

[**бандúлє**] «картоплиння» ВеНЗн, [*бандилúнє*] «тс.»; — результат контамінації форм *бадúлля* і [*бандз*] «картопля» (див.).

бандúт, *бандитúзм;* — р. болг. м. *бандúт*, бр. *бандыт*, п. bandyta, ч. слц. bandita, вл. bandit, схв. *бàндӣт, бàндит*, слн. bandít; — через польську мову запозичено з італійської; іт. bandito «вигнанець, висланий» походить від bandire «висилати», яке зводиться до франк. *bannjan «заслати» (пор. нвн. Bann «заслання»); у слов'янських мовах семантично і фонетично приєдналось до *бáнда*, первісно іншого походження.— Шанский ЭСРЯ І 2, 32—33; Фасмер І 120; Kluge—Mitzka 48.— Див. ще **баніт.**— Пор. **бáнда**[1].

[**бандóс**] «колун для дров» Мо; — очевидно, запозичення з німецької мови; пор. нвн. Bánkaxt «теслярська сокира», утворене з основ іменників Bank «лава» і Axt «сокира», спорідненого з англ. axe, гр. ἀξίνη «тс.», псл. ostrъ, укр. *гóстрий*.— Kluge—Mitzka 42; Paul DWb. 65.— Див. ще **бáнка**[3], **гóстрий.**

бандýра[1] «кобза; [велика або незграбна річ; телепень Ж]», *бандурúст, бандурúста,* [*бандурúстий*] «бандурист» Я, *бандýрник* «майстер, що робить бандури; бандурист», [*бандуровáтий*] «дурний» О, ст. *бандура* (XVIII ст.);— р. бр. болг. *бандýра* «кобза», п. ч. слц. bandura, слн. bandúra, схв. *бàндура* «тс.» (у більшості цих мов з української); — запозичено з грецької мови або, можливо, через польську з італійської; іт. pandura (слат. pandūra) походить від гр. πανδοῦρα «цитра», яке було запозичене, мабуть, з Лідії.— Фадєєв Мовозн. 1970/6, 52—53; Шанский ЭСРЯ І 2, 33; Фасмер І 190; Richhardt 32—33; Brückner 14; Sadn.—Aitz. VWb. І 236; Bern. І 42; Mikl. EW 7; Machek ESJČS 352; пор. Абаев ИЭСОЯ І 447—449; Moszyński JP 37/5, 371.

[**бандýра**[2]] «картопля», [*бандýрка, бандуря́та*] «тс.», [*бандурчáник*] «картопляний коржик», [*бандурчáнка*] «картоплиння», [*бандурчина, бандуря́нка*] «тс.»; — запозичення з польської і словацької мов; п. [bandurki] «картоплі», слц. [bandurka] «картопля», як і ч. [bandor, bandur], brambor «тс.», пов'язані з назвою німецької землі Brandenburg; непереконливе зіставлення (Machek ESJČ 63—64) ч. brambor з лтс. bimbulis, bumbulis «картопля».— Закревська Досл. і мат. VI 34; SW І 93; Holub—Lyer 103—104; Holub—Kop. 75; Frinta Naše řeč 39, 259.— Пор. **барабóля**[1].

[**бáндури**] «нутрощі, переважно у тварини», [*бандýрник*] «дрібний торговець, перекупник риби», [*бандýрити*] «натягувати» Я, [*вúбандурити*] «випотрошити», [*вúбандулити, вúбандилити*] «тс.»; — р. [*бандýра*] «нутрощі тварини; нечистоти, заховані в чомусь», п. [bandziochy] «нутрощі», ч. (згруб.) bandur «товстун, незграба»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*бáндать*] «бруднити».— Пор. **бендю́х.**

[**бандýрка**] «муха-одноденка» ВеУг;— очевидно, пов'язане з [*бáндури*] «нутрощі, переважно у тварини» як вказівка на те, що муха сідає на покидьки.

[**бáндя**] «ледар» Я; — п. bandoch «найманий робітник на жнивах», bandos «тс.; польова робота, виконувана найманими робітниками»; — пов'язується з п. banda «гурт» і т. д., яке походить від н. Bánde.— Brückner 14.—

Див. ще **ба́нда**[1]. — Пор. **бандикува́ти, ба́нити.**

[**ба́ник**] «смажений пиріжок, сирник» Г, Ж, [*банік*] «тс.» St. sl. 10, [*баня́та*] «баники» Ж, [*баничата*] «тс.» St. sl. 10; — р. [*ба́нник*] «весільний хліб, зашитий в скатертину», [*ги́баница*] «вид книша або кренделя», [*ги́банец*] «тс.», слц. [banik] «вид пирога», болг. м. *ба́ница* «пиріжок з бринзою, овочами або м'ясом», м. [*баник*], схв. *ги́баница*, gbanica «тс.», слн. gibánica «вид пирога», gubánica «тс.»; — результат спрощення давнішого **гбаник* < gъbanikъ, gybanica, пов'язаного з псл. *gъb-/gyb-, тим самим, що і в дієслові *гну́ти*, р. *изги́б* та ін.— Балецкий St. sl. 10/1—2, 1—17; БЕР I 31.— Див. ще **гну́ти.**

[**ба́нити**] «тріпотіти на вітрі» (про вітрила) Берл; — неясне.

[**ба́нить**] «важко працювати» Л; — неясне; можливо, пов'язане з п. bandoch «найманий робітник на жнивах», bandos «тс.; польова робота, виконувана найманими робітниками», або з [*ба́ня*][3] «копальня» (в такому разі могло означати «працювати на копальнях»).— Пор. **бандикува́ти, ба́ндя, ба́ня**[3].

бані́т «вигнанець», *бані́та, бани́та* «тс.», *банітува́ти* «шельмувати, лаяти», *бані́ція* «вигнання з країни, зіслання», [*збагнітува́ти*] «зганьбити, зіпсувати»; — запозичення з польської мови; п. banita «вигнанець», bannita, banit, bannit, bandyta «тс.» через іт. ст. bandito «вигнанець», похідне від bando «оголошення; вигнання з країни», пов'язується з нвн. Bann «вигнання», двн. ban «наказ або заборона під страхом кари», спорідненим з лат. fāri «говорити», псл. bajati, укр. *ба́яти*.— Richhardt 33; Brückner 14; Sadn.—Aitz. VWb. I 236; Paul DWb. I 68; Kluge—Mitzka 50.— Див. ще **ба́яти.**— Пор. **бантува́ти.**

банк, [*ба́нок*] «банк» Я, *банкі́р, банкі́вка* «банкнота» Ж, *банківни́к* (у грі в карти), *банкува́ти* «держати банк (у грі в карти)»; — р. бр. *банк*, п. bank, ч. слц. вл. нл. banka, болг. м. *ба́нка*, схв. *ба̑нка*, слн. bánka; — запозичення з німецької або французької мови; н. Bank «банк», фр. banque «тс.» походять від іт. banca (banco) «лава, стіл міняйла, банк», яке зводиться до герм. bank «лава».— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 1, 33; Фасмер I 120; Kluge—Mitzka 49; Dauzat 72.— Див. ще **ба́нка**[3].

ба́нка[1] (посудина; мед.); — бр. *ба́нка;* — запозичення з російської мови; р. *ба́нка* походить, очевидно, від укр. *ба́нька* або п. bańka; спроба пов'язати безпосередньо з псл. banja (Фасмер I 121; Шанский ЭСРЯ I 2, 34) менш переконлива. —Brückner KZ 45, 26; ССРЛЯ I 268. — Див. ще **ба́ня**[2], **баня**[4].

[**ба́нка**[2]] «кільце для скріплення коси з кіссям» Л, [*ба́нька*] «тс. Л; пряжка ЛексПол.»; — р. [*ба́нка*] «кільце для скріплення коси з кіссям», [*ба́нька*] «тс.», бр. [*ба́нька*] «металеве кільце в упряжі, біля хвіртки і т. д. для скріплення»; — очевидно, через давніші форми **бантка*, **банта* походить від н. Band «зв'язок» і т. д.— Див. ще **ба́нта.**

ба́нка[3] «поперечна лава на човні; сидіння для веслярів»; — р. *ба́нка* «тс.»; — через російську мову запозичено з німецької або голландської; н. Bank «лава», гол. bank «тс.» походять від іє. *bheg- «гнути» з інфігованим -n-.— Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 120; Kluge—Mitzka 48—49.

ба́нка[4] «мілина»; — р. бр. *ба́нка* «тс.»; — через російську мову запозичено з німецької або голландської; н. Bank «мілина», гол. bank «тс.» є результатами видозміни значення слів н. Bank «лава», гол. bank «тс.».— СІС 86; Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 120.— Див. ще **ба́нка**[3].

[**банка́с**] «залізний шпеник для закріплення дошки при стругáнні на столярному верстаті»; — п. bankajz, bankajza «лапа, скоба»; — через польську мову запозичено з німецької; нім. Bánkeisen «скоба, лапа» є складним словом, утвореним з іменників Bank «лава, верстат» і Eisen «залізо», спорідненого з англ. iron, пкельт. īsarno- (дірл. iarann, кімр. haiarn «тс.»).— Шелудько 21; Kluge—Mitzka 160—161.— Див. ще **ба́нка**[3].

банке́т, *банке́тник* — див. **бенке́т.**

банкру́т, *банкро́т, банкру́тство, банкро́тство, банкрутува́ти, банкротува́ти, збанкрути́лий*, ст. *банкрутъ*

(XVIII ст.); — р. бр. *банкро́т, банкру́т*, п. bankrut, ч. слц. вл. нл. bankrot, болг. *банкру́т*, м. *банкро́т*, схв. *бàнкрōт*, слн. bankrót «тс.»; — через польську і російську мови запозичено з французької і німецької мов; фр. banqueroute «банкротство», нім. Bankrott (< Bankerott) «тс.» зводяться до іт. banca rotta «поламана лава» (контори банкрутів розбивали); іт. rotto «зламаний, розбитий» походить від лат. ruptus «тс.», пов'язаного з дієсловом rumpere «рвати, розбивати, ламати», спорідненим з дінд. rōpayati «обриває, відламує», двн. roub «грабіж», схв. rŭpa «яма».— СІС 87; Шанский ЭСРЯ I 2, 35; Фасмер I 121; Dauzat 72; Walde—Hofm. II 451.— Див. ще **банк, ба́нка**[3].

ба́нник «ганчірка, щітка на держаку для прочищання і змащування дула гармати»;— р. *ба́нник* «тс.», [*ба́нец*] «ручайка клоччя, яку прядільник обмотує навколо поясниці», бр. *ба́ннік* «банник», болг. *ба́нник* «тс.» (з р.); — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від давнішої форми **гба́ник*, пов'язаної з дієсловом **гбати* < *гъбати* «гнути»; пов'язується також з р. *ба́нить* «мити, чистити» (Даль I 113).— Пор. **ба́ник, ба́ня**[1], **бга́ти.**

бант, [*ба́нта*] «бант» Я, *ба́нтик*; — р. бр. *бант*, п. bant «перев'язка», вл. нл. bant «стрічка, бант»; — через російську або польську мову запозичено з німецької; свн. bant (нвн. Band) «стрічка, тасьма, зав'язка» пов'язане з дієсловом binden «в'язати», спорідненим з гр. πεῖσμα «канат», дінд. bándhu «родич».— Наконечна 139—140; Шелудько 21; Шанский ЭСРЯ I 2, 35; Фасмер I 121; Weiss-Brzezinowa Prace językozn. 21, 156; Paul DWb. I 96; Kluge—Mitzka 48, 78.— Пор. **ба́нта, би́нда.**

ба́нта «перекладина, яка скріплює крокви в даху», [*бант*] Ж, *ба́нти́на* «тс.», *банти́ння* (зб.), [*бантува́ти*] «набивати банти» Ж; — п. banta, [bant] «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; н. Band «зв'язок» є похідним від дієслова binden «в'язати»; пор. н. Bándrute «бантина» (з Band «тс.» і Rúte «прут»), видозмінене в нл. bandrug, bandruga, bandtrugi «тс.».— Шелудько 21; Brückner 15.— Див. ще **бант.**

[**банта́жити**] «бити, карати» Я, [*бантіжити*] «бити, шмагати» Я; — схв. ст. bantižati «прогнати, вислати», bandižati «тс.»; — очевидно, результат видозміни не зафіксованого в українських джерелах слова **бантіжити* «виганяти, банітувати»; семантична зміна могла відбутись під впливом слів *батіг, батожи́ти;* можливий також зв'язок з *бантува́ти* «нищити, бурити».— Див. ще **баніт, бантува́ти, батіг**[1].

[**ба́нти**] «солодке печиво», [*бантъ, ба́нті*] «тс.» Я; — очевидно, результат видозміни слова *ба́ник* або якийсь словотворчий варіант, споріднений з цим словом; можливий також зв'язок із словом *бант* (за зовнішньою подібністю форми печива).— Пор. **ба́ник, бант.**

[**бантува́ти**] «турбувати, штовхати, бурити Ж; нищити ВеЛ», [*банітува́ти розумом*] «баламутити», ст. *бантовати* «турбувати» (XV ст.); —п. bantować «ображати, бити, галасувати, тріскати нагаєм», ч. [bantovat'] «обшукувати комусь кишені; будити; баламутити», слц. bantovat' «непокоїти, морочити, ображати», схв. bȃnta «труднощі, неприємність; штраф», *бȁнтовати* «набридати, перешкоджати, турбувати», слн. bántovati «ображати»; — запозичення з угорської мови; уг. bánt «зачіпати, турбувати, ображати» історично є каузативним утворенням від дієслова bán «шкодувати».— Machek ESJČ 46; Skok I 108; Sadn.— Aitz. VWb. I 237; Bern. I 42; Reychmann JP 37, 383—384; MNTESz I 240; Bárczi 15.— Див. ще **банува́ти.**— Пор. **банта́жити.**

[**банува́ти**] «тужити; нидіти», [*банітува́ти*] «тужити, плакати» О, [*бана́*] «туга» Ж, [*банли́вий*] Ж, [*ба́нно*] «сумно, шкода, страшно», ст. *бановати* (XV ст.); — п. [banować], ч. [banovati] «шкодувати, тужити», слц. banovat', болг. [*бану́вам*] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. bán «шкодувати, каятись», bánat «сум, туга, горе» етимологічно неясні.— Дэже St. sl. 4, 93; 7, 160; Балецкий St. sl. 9, 338; Sadn.— Aitz. VWb. I 237; Bern. I 42; Mikl. EW 7; Bárczi 15; MNTESz I 236.

ба́нуш, *ба́нуша* — див. **ба́лмуш.**

ба́ня[1] «лазня; [цілюще джерело ВеЛ]», *ба́нник, ба́нщик, ба́нити* «мити, купати», *передба́нник*, ст. *баня* «лазня» (XV ст.); — р. болг. *ба́ня* «лазня», др. *баня* «тс.», нл. banja «ванна», болг. *ба́ни* «курорт з цілющими джерелами», схв. *ба̏ња* «купання; курорт; ванна», *ба̏њати се* «купатись (у теплій воді)», м. *бања* «лазня, ванни, гарячі джерела, курорт», слн. bánja «ванна», стсл. банꙗ «лазня»; — псл. banja, запозичене з народнолатинської мови; нар.-лат. bāneum (< balneum) «лазня, купальня» походить від етимологічно неясного гр. βαλανεῖον «тс.», очевидно, середземноморського походження, яке раніше зіставлялося з дінд. galanaḥ «капаючий» (Froehde у Fick I[4] 404); менш переконливе припущення (Преобр. I 16; Machek ESJČ 45) про безпосереднє праслов'янське запозичення з грецької мови, як і думка (Torp 256; Ильинский ИОРЯС 23, 197—202; Brückner 14; Ondruš St. sl. 4, 242—243) про власне слов'янський характер слова.— Филин Образ. яз. 215; Шанский ЭСРЯ I 2, 36; Фасмер I 121—122; Sławski I 26; БЕР I 32; Skok I 108—109; ЭССЯ 1, 151—152; Sł. prasł. I 189—190; Frisk I 212—213; Boisacq 113.— Пор. **ба́ня**[2], **ба́ня**[3].

ба́ня[2] «купол на будівлі», ст. «круглий мідний посуд Я; невеликий глечик Пі», [*баня́*] «чашечка», *баня́к* «чавунний горщик, казан, глиняний або скляний посуд, дзбан», [*баня́чка*] «яйце» Я, *ба́нька* «куля; посуд з вузьким горлом; водяна бульбашка; білок ока», *банькú* «очі», *банька́ч* «з випуклими очима», *банька́тий, банькува́тий* «тс.», ст. *бан'ка* «опукла посудина; купол» (XVI ст.), *банька* (XVII ст.); — р. *ба́нка*, бр. *ба́нька* «банка», п. bania «опукла річ; опуклий посуд; купол», ч. báň «купол; опукла посудина або річ», слц. baňa «купол, опукла річ», baňatý «опуклий», вл. нл. banja «кухоль, гарбуз», слн. bánjka «посуд для рідини»; — здебільшого пояснюється як результат видозміни значення слова *ба́ня*[1] «лазня» через проміжний ступінь «ванна, посуд для води» (Шанский ЭСРЯ I 2, 34; Фасмер I 121; Machek ESJČ 45; ЭССЯ 1,151—152; Sadn. — Aitz. VWb. I 85—86; Bern. I 43); висловлювались і заперечення зв'язку між значеннями «опукла річ» і «лазня» (Brückner 14; Преобр. I 15).— Див. ще **ба́ня**[1].— Пор. **ба́ня**[3].

[**ба́ня**[3]] «солеварня, копальня» ВеУг; ст. *баня* «залізорудна копальня» (XV ст.); — п. bania «тс.; солеварня», ч. báně «копальні», слц. baňa «копальня»; — пов'язується з словом *ба́ня*[1] «лазня» з видозміною значення, обумовленою тим, що первісні лазні викопувались у землі, або тим, що давні копальні мали округлу форму (Sławski I 26; Machek ESJČ 45; Murko WuS 5, 1—42; Sł. prasł. I 189—190); менш переконлива думка про первісне значення «низина» і про зв'язок з п. banior «мочар» (Brückner 14).— Див. ще **ба́ня**[1].— Пор. **ба́ня**[2], **баю́ра.**

[**баня**[4]] «гарбуз» ВеЗа, Мак; — бр. [*ба́ня*], п. bania «тс.; тиква; диня», вл. нл. banja «гарбуз»; — очевидно, результат перенесення назви *ба́ня* «круглий посуд» на гарбуз за схожістю форми предметів.— Див. ще **ба́ня**[2].

баня[5] — див. **ба́мія.**

[**баня́с**] «знахар» Ж, [*буня́с*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *баля́си* «теревені»; може бути зіставлене також з уг. banya «відьма», яке є результатом помилкового виведення від давнього складного іменника jóbanya «бабуся», утвореного з основ jób (jobb) «гарніший» і anya «мати» (Bárczi 15).— Пор. **ба́ля́с.**

[**банькра́т**] «домкрат» Мо, [*банькре́т*] «тс.» Ме; — очевидно, результат видозміни форми *домкра́т* (див.).

[**бар**[1]] «мокре місце між горбами», [*бару́ля*] «яр, провалля» До; — р. [*бар*] «болото; глибоке місце в морі», др. *бара* «болото», п. [bary] (мн.) «схили гір», [barzyna] «болото», ч. [bara] «болото», [bařina] «тс.», слц. [bara] «болото, трясовина», [barina] «калюжа, трясовина, болото, струмок», вл. bara «калюжа», болг. *ба́ра* «стояча вода, калюжа», м. *бара* «калюжа», схв. *ба̏ра* «калюжа, стояча вода», слн. bára «болото, трясовина»; — псл. bara «калюжа, болото»;— остаточно не з'ясоване; зіставляється (Фасмер I 122; БЕР I 32; Младенов

ИОРЯС 17/4, 228—229; Krahe Glotta 22, 125) з алб. bërrák «болотистий грунт», гр. βόρβορος «намул», брет. béra «текти», дінд. barburám «вода», Barbarā, Barbarī (назви річок), іллір. Barbanna (назва річки); вважається (ЭССЯ 1, 153—155; Machek ESJČ 47) західнобалканським субстратним елементом; виводиться (Sł. prasł. I 191; Rozwadowski Studia 28—31) від іе. *bher- «бурхливо рухатись; бризкати; кипіти»; припускалось (Bern. I 431) походження від камас. bare «болото».— Sadn.— Aitz. VWb. I 157—158; Клепикова 595—602.

бар[2] «ресторан; стойка»; — р. бр. болг. *бар*, п. ч. слц. bar, вл. bara, схв. bȃr, слн. bár; — запозичення з англійської мови; англ. bar «стойка» походить від фр. barre «бар'єр», яке зводиться до нар.-лат. *barra «бар'єр», етимологічно неясного.— СІС 87; Шанский ЭСРЯ I 2, 37; Dauzat 75.

бар[3] «наносний підводний вал у прибережній зоні моря або в гирлі річки; мілина»;— р. бр. *бар* «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. bar «обмілина» походить від фр. barre «бар'єр».— СІС 87; Шанский ЭСРЯ I 2, 37; Фасмер I 122; ССРЛЯ I 118.— Див. ще **бар**[2].

[**ба́раб**] «зайда» ВеУг, [*бара́ба*] «тс. ВеУг; пройдисвіт О», [*ба́рабер*] «зайда» ВеУг; — п. [baraba] «пройдисвіт», ч. [baraba] «голодранець, волоцюга»; — очевидно, запозичення з сербохорватської мови; схв. *бара̀ба* «груба людина, босяк; наволоч», *бара́бер* «босяк», як і слн. barába «нікчема, негідник», походять, мабуть, від іт. [baraba] «розпусник, нероба», [barabba] «тс.», яке зводиться до імені біблійного злодія Barabba (лат. Barabbas) «Варавва», утвореного з арам. bar «син» і abbā «батько».— Онишкевич СЛиЛ 69; Machek ESJČ 46; Skok I 110; Sadn.— Aitz. VWb. I 243; Klein 147.

бараба́н[1], *бараба́нник*, *бараба́нщик*, *бараба́нити*, ст. *барабанъ* (XVII ст.); — р. бр. болг. *бараба́н*, п. [baraban] (з укр.), м. *барабан;* — через російську мову запозичено з татарської; тат. *дарабан*, яке має в українській і польській мовах ближчий відповідник *тараба́н* (taraban), зазнало в російській мові асимілятивної зміни початкового **д** на **б**; менш імовірний зв'язок з тур. balaban «тс.», яке походить з перської мови (Горяев 11; Mikl. TEl, Nachtr. 1, 10; 2, 81), або з перс. baland «високий» і bang «звук» (Корш у Преобр. I 16).— Шанский ЭСРЯ I 2, 37; Фасмер I 122; SW I 96; Sadn.— Aitz. VWb. I 243; Дмитриев 564.— Пор. **тараба́н.**

[**бараба́н**[2]] «запічок» Мо; — р. [*бараба́н*] «залізна піч; отвір у пічній трубі»; — неясне; можливо, результат зміни значення *бараба́н*[1] (див.).

[**бара́-бара́**] (вигук для підкликання овець) Мо; — р. [*бар-бар*, *барь-барь*, *ба́ри-ба́ри*] «тс.», схв. [bȁr] (вигук для заспокоєння вівці під час доїння); — один з варіантів давнього вигуку для підганяння і підкликання овець; пов'язується з *бара́н* (Фасмер I 123).— Див. ще **бир.**— Пор. **бара́н.**

[**ба́рабер**] «шляховий робітник» ВеУг, [*ба́раб*, *бара́ба*] «тс.» ВеУг; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. baraba «робітник на залізницях чи тунелях», слц. заст. barábег «тс.», можливо, походять від н. Báhnarbeiter «шляховий робітник», яке зблизилося з формами ч. [baraba] «голодранець, волоцюга», укр. [*ба́раб*] «зайда, пройдисвіт», [*бара́ба*] «тс.».— Пор. **ба́раб.**

барабо́ля[1] «картопля», [*барабо́ня* Ж, *бараб́уля* Mak, *бараб́іль* Ж, *бараб́ій* Mak, *бараб́ін* Ж, *барабо́н* Mak, *барбо́ля* Ж, *балабу́рка*, *ґарабо́ля* Ж, *ґараґо́ля* Mak] «тс.», *барабо́линня* «картоплиння», *барабо́лисько* «поле з-під картоплі» Ж, [*барабо́лінник*] «пиріг з картоплею», [*барабо́ляник*] «тс.» Я; — п. [barabola] (з укр.), ч. brambor «картопля»; — фонетичні видозміни назви німецької землі Brandenburg, через яку картопля поширювалась на схід; на ці фонетичні видозміни могла мати вплив звукова форма давніших українських слів типу *балабо́лка* «дзвінок, брязкальце»; — з української мови походить рум. barabúla «картопля», baraboi, звідки болг. *барабо́й* «тс.»; думка (БЕР I 32—33) про походження рум. baraboi від ч. brambor безпідставна.— Закревська

Досл. і мат. VI 31—32; Bern. I 81—82.— Пор. **балабо́н²**, **банду́ра²**, **гандабу́рка**, **мандибу́рка**.

[**бараболя²**] (бот.) «земляна груша, бульба, Heliantus tuberosus L.» Mak, [*барабольча*] «жовтець-пшінка весняна, Ficaria verna Huds.» Mak, [*барабольча́к*] «тс.» Ж, Mak, [*барабольки́*] «тс. Г, Mak; ранник, Scrofularia nodosa L.», [*барбольки́*] «ранник» Ж; — результат перенесення і словотворчої видозміни назв *барабо́ля* «картопля», [*барбо́ля*] «тс.»; перенесення зумовлене схожістю кореневих бульб цих рослин до бульб картоплі.— БСЭ 17, 13; 30, 165; 47, 407.— Див. ще **барабо́ля¹**.

[**барабо́сити**] «базікати, теревенити»; — р. [*барабо́шить*] «бурмотіти, говорити нісенітницю», [*барабо́ша*] «базіка, пуста людина», [*барабо́шь*] «нісенітниця, теревені», п. barabas «крик, галас»; — давнє слов'янське складне утворення з двох словотворчих варіантів основ bar- і bas- (bos-), похідних від кореня ba-, того самого, що і в словах *ба́яти*, *бала́кати* та ін.; недостатньо очевидним є встановлюваний Шанським (ЭСРЯ I 2, 38) зв'язок із схв. *бр̏босати* «говорити схлипуючи», гр. βάρβαρος «заїка».— Фасмер I 123; Погодин РФВ 39, 1—2.— Див. ще **ба́ли**, **ба́ри**, **ба́яти**.

барабу́ля (іхт.) «султанка, Mullus barbatus», [*барабу́лька*, *барбу́ля*, *барбу́лька*, *барбу́н* Ж] «тс.»; — р. *барабу́лька*, [*барбу́ля*, *барабу́ля*, *барабу́ня*, *барбу́ня*, *барвена́*], болг. *барбу́н*, схв. *ба̀рбӯн*, *ба̀рбōн*, слн. barbón «тс.»; — запозичення з турецької або новогрецької мови; тур. barbunya через нгр. μπαρμπούνι «тс.» зводиться до іт. barbone «тс.; велика нечесана борода», похідного від лат. barba «борода», що є спорідненим з псл. *borda, укр. *борода;* назва зумовлена наявністю вусиків на нижній губі барабулі; пор. російську назву тієї ж риби *краснобородка*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 38; Фасмер I 125; БЕР I 33; Sadn.— Aitz. VWb. I 250; Battisti—Alessio I 429, 431, 434.— Див. ще **борода́**.— Пор. **ба́рма²**.

бара́к; — р. *бара́к*, п. слц. barak, ч. barák, вл. baraka, болг. *бара́ка*, м. *барака*, схв. *бара̀ка*, слн. baráka; — запозичення з французької мови; фр. baraque «тс.» походить від іт. baracca «намет», що зводиться до ісп. barraca «глиняна хатина», похідного від barro «глина», яке є, очевидно, словом іберійського походження.— Шанский ЭСРЯ I 2, 38—39; Фасмер I 123; Dauzat 73.

[**баралі́жний**] «вільний, незайнятий, бездіяльний» Ж, [*бороліжний*, *бороліз-ни́й*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок контамінації слів *переліжний* «перелоговий» (від *переліг*) і *пар* (про землю), що могла призвести до утворення прикметника **пароліжний*, який у зв'язку з затемненням значення зазнав дальшої формальної видозміни.

бара́н «самець вівці; гребінь замету, крижини; [вал або колесо для підтягування тягарів Берл; залізна баба ВеУг]», [*барани́*] «кожух з овечих шкур; сорт груш ВеНЗн», [*барана́р*] «торговець баранами» Ж, [*бараня́р*] «тс.; злодій, що краде баранів», [*бара́не́ць*] «невеликий важіль для підіймання мішків у млині Пі, Я; бекас; якірці земляні, Tribulus terrestris L. Дз; якір для виловлювання відра з колодязя До», *бара́нина* СУМ, Ж, *барани́ця* «вичинена овеча шкура; запона з овечого хутра», [*баранко́ша*] «назва вівці» Доп. УжДУ 4, [*бара́нник*] «баранячий пастух», [*баранок*] «вид теплого одягу» Пі, *баранці́* «легкі хмарки; піняві хвилі», [*баранча́*] «ягня», [*бараня́*] «тс.», [*бара́нчик*] «бекас; хвостик кавуна; частина вуздечки», [*баранчу́к*] «баран; дурна людина Я; (орн.) сорокопуд, Lanius L. ВеУг», [*бара́шка*] «кучер на голові» Ж, [*бара́шки*] «певного виду хмари» Я, [*бара́ній*] Ж, *бара́нячий*, [*баранкува́тий*] «вирячений, як у барана» Я, [*бара́ні́ти*] «дивитись бараном, губитись, дурнішати» Я, [*баранкова́тіти*] «скручуватись, морщитись» Ж, *обара́нити* «оточити, напасти з усіх боків», ст. *баранъ* (XVI ст.); — р. бр. *бара́н*, др. *баранъ*, *боранъ*, п. слц. нл. baran, ч. beran, baran, вл. boran, схв. bȁran; — загальноприйнятого пояснення немає; спроба (Meyer EW 33; Bern. I 43—44; Meillet RSl 2, 69—70) пов'язати з гр. βάριον «вівця», βάριχος «вівці, барани», алб. berr «вівця, дрібний скот», bari «пастух» викликає

заперечення з фонетичних міркувань (Трубачев Назв. дом. жив. 74—75); припущення про запозичення з тат. (каз.) bärän «ягня» (Mikl. TEl Nachtr. 2, 83; Дмитриев 526; Räsänen Versuch 62) необгрунтоване, оскільки тат. bärän само є запозиченням з російської мови; деякі дослідники припускають утворення за допомогою суфікса -anъ від основи bor-, тієї самої, що і в рос. *боров*, др. *боровъ* «кабан і баран вихолощений» (Шанский ЭСРЯ I 2, 39; Brückner 15; Linde I 55—56) або від звуконаслідувального комплексу bar- (Schuster-Šewc Probeheft 25—26); Трубачов виводив від дієприкметника дтюрк. *baran «ідучий», вбачаючи тут паралель до інших назв вівці з аналогічною етимологією: гр. πρόβατα, оск. *eituvo, хет. i̯ant і т. д.— всі з первісним значенням «іти» (Трубачев Назв. дом. жив. 75—76); останнім часом висловлено думку (ЭССЯ 1, 158) про походження псл. baranъ від гіпотетичного ір. *varan, встановлюваного на підставі дінд. ura-ṇa- «ягня, баран», вірм. garn «ягня», гр. ἀρήν «вівця, баран».— Фасмер — Трубачев I 123—124; Sł. prasł. I 191—192; Moszyński JP 35/2, 122—123; Sadn.— Aitz. VWb. I 239—240.

[**барандійка**] «бляшана посудина, подібна до сулії» Я; — неясне; можливо, утворене від первісного тюрк. [*berändä] (форма відкладного одн.) «з металу найвищої якості», пор. кирг. *берäн* «найкраща сталь».

[**баранець**[1]] (бот.) «п'ядич, плаун, Lycopodium complanatum L. Пі, Lycopodium annotinum L.» Mak;— p. *плаýн-баранéц* «Lycopodium selago L.», [*баранéц*] «плаун, Lycopodium annotinum L.», бр. [*бронец*] «тс.», *баранéц* «Lycopodium selago L.», [*варанец*] «плаун звичайний, Lycopodium clavatum L.»; — пов'язане з *бара́н;* назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина застосовувалась проти ковтунів у овець (пор. інші назви плауна: [*колтунник*], ч. koltunova zelina).— Machek Jm. rostl. 27.— Див. ще **бара́н.**

[**баранець**[2]] (бот.) «арніка гірська, Arnica montana L.» Mak, [*баранка, баранє зілє, бараня трава*] «тс.» Mak; — р. [*бара́нья трава́*] «тс.»; — пов'язане з *бара́н;* мотивація назви неясна.

бара́нка «рульове колесо»; — нове запозичення з російської мови; р. *бара́нка* «тс.» виникло як результат перенесення назви *баранка* «бублик» за подібністю.— Див. ще **обари́нок.**— Пор. **баранок**[2].

[**баранки**] (бот.) «кульбаба, Taraxacum officinale Wigg.» Mak, [*бара́шки*] «цвіт у вигляді сережок, базьки» Я; — р. [*бара́шки*] «сережки у берези»; — похідне утворення від *бара́н*, паралельне до [*ба́зя*] «сережка на дереві»; назва зумовлена подібністю пуху кульбаби і сережок до м'якої шерсті ягняти.—Див. ще **бара́н.**— Пор. **ба́зя**[2].

[**бараня́**] «бруд, що налипає на спицях колеса»; — неясне.

[**бара́нок**[1]] «рубанок», [*бара́н*] «великий рубанок, яким працюють двоє» МСБГ; — р. *бара́нок* «рубанок», бр. *бара́н* «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *руба́нок* шляхом метатези і зближення з словом *бара́н*.— Фасмер I 124.— Див. ще **руба́нок.**

[**баранок**[2]] «крендель, бублик» Пі; — запозичення з російської або білоруської мови; р. *бара́нка*, бр. *бара́нак*, [*бара́ник*] «тс.» утворилися від дієслова *обварити* (>**обваренок*, *обвара́нок*) подібно до укр. *обари́нок* «тс.» з випадінням **в** і початкового **о**; пор. схв. *ба́рити* «варити», м. *бари*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 40—41; Фасмер—Трубачев I 124; Преобр. I 16.— Пор. **обари́нок, обаря́ти.**

[**бара́нчик**] (бот.) «первоцвіт, Primula officinalis Jacq.», [*баранчики*] «тс.; ряст, Corydalis solida Sm. Mak»; — р. [*бара́нчики, бара́шки*] «первоцвіт»; — похідне утворення від *бара́н*; назва зумовлена подібністю квіток первоцвіту і рясту до баранячих ріжків.— СРНГ 2, 107; БСЭ 46, 342.— Див. ще **бара́н.**

[**баранчики**] (бот.) «козельці лугові, Tragopogon pratensis L.» Mak; — результат семантичного зближення назви *козе́льці*, похідної від *козе́л*, з назвою *бара́н* (див.).

[**баранячка**] «вид грибів, Clavaria flava Sch. Ж; вовнянка, Agaricus necator Bull.» Mak, [*барані ріжки*] «Clavaria flava. Sch.» Mak; — похідне утворення від *бара́н*; назви зумовлені зовнішньою

подібністю гриба до баранячого рога.— Див. ще бара́н.

барахло́, [*барахлечко́*] «залишок, дріб'язок» Я, *барахо́льник, барахо́льщик, барахля́ний, барахо́льний, барахо́лити;* — бр. *барахло́;* — запозичення з російської мови; р. *бара́хло́*, очевидно, походить від монг. (калм. або бур.) *бараа хоол* «майно, яке бралось кочівником у дорогу» (з монг. *бараа* «товар, ганчір'я, пожитки» і *хоол* «їжа, провіант»); менш переконливі зіставлення з р. [*бо́рошень*] «дорожні пожитки» (Шахматов ИОРЯС 7/2, 352—354; Шанский ЭСРЯ I 2, 41) або з тур. bark «житло» (>*barx>*barax>baraxla) (Reychman JP 1965/3, 157).— Откупщиков ЭИРЯ V 73—79; ССРЛЯ I 275.

[**барахта́тися**] «борсатися» Ж, [*барахта́*] «неспокійна уві сні дитина» Я; — р. *бара́хтаться* «борсатися», бр. [*баро́хтаць*] «рухати», [*баро́хтацца*] «вовтузитися, борсатися», [*барахма́цца*] «тс.», схв. *бара̀тати* «ритись, копатись»; пор. також. п. brechtanina «перехід через болото вбрід»; — пізньопраслов'янське утворення з суфіксальним -ta- від основи псл. *borx-/berx- з **х** на місці **s**, яке зберігається в іншому варіанті тієї самої основи bъrs- (укр. *бо́рсатися*); звукова форма barax є результатом афективної видозміни borx-; непереконливо пов'язується з *боро́тись* (Горяев 12; Шахматов ИОРЯС 7/2, 353— 354) або виводиться від звуконаслідувального *барах* (Лопатин ЭИРЯ II 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 41).— Фасмер I 124; Преобр. I 16.— Пор. **бу́хта-бара́хта.**

[**барашкува́ти**] «розводити теревені, нічого не робити» Ж; — п. baraszki «жарти, фіглі, збитки, байдики», baraszkować «байдикувати»; — неясне; можливо, є похідним від основи bar- «розмовляти, балакати»; пов'язання з укр. *чабара́шка* «коротка весела пісенька» (Sadn.— Aitz. VWb.I 240—241) викликає сумнів.— Мельничук Этимология 1967, 60. — Див. ще **ба́ри.**

[**барба́ра**] «нагайка» Я, [*відбарба́рити*] «побити», ст. *барбара* «линва на паромі; нагайка» (XVII—XVIII ст.); — п. barbara «линва на паромі; нагайка»;— значення «линва» здається тут основним; можливо, йдеться про якесь запозичення (з нім. Bandfähre «паром на линві»?) або про видозміну укр. *байбара*; мало переконливо пояснюється як результат жартівливого перенесення власного імені на знаряддя биття (Brückner 15).— Пор **байба́ра.**

барбари́с (бот.) «Berberis L.», [*барбари́ск* Я, *барбари́сник, барбери́с, байбари́с, байберис* Mak, *бербери́с, берберу́с*]; — р. *барбари́с*, [*бербери́с*], бр. *барбары́с*, п. berberys; — запозичення з новолатинської мови; нлат. berberis здебільшого пов'язується з ар. berbārīs (букв. «берберський») «вид черепашки» (ягода барбарису, схожа на цю черепашку).— Шанский ЭСРЯ I 2, 42; Фасмер I 125; Lokotsch 20; Mikl. TEl I 247.

[**барбачія**] «чубатий жайворонок, посмітюха, Galerida cristata» ВеЛ; — очевидно, запозичення невідомого походження.

барбо́с «собака»; — бр. *барбо́с* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *барбо́с* загальноприйнятого пояснення не має; висловлювалось припущення (Kiparsky ZfSlPh 27/1, 32—34; Striedter ZfSlPh 28/1, 74) про зв'язок з ім'ям героя староросійського перекладного роману «Барбос — разбойник гишпанский»; зіставлялося також (Ройзензон Белар. лексікал. і этым. 135—137) з каз. *бөрбос(и)* «вовкодав», узб. *бўрибоси*, уйг. *борибосар*, кирг. *борубосар* «тс.»; залишається непереконливою спроба (Шанский ЭСРЯ I 2, 42) пов'язати з укр. [*бараббсити*] «базікати», схв. *бр̏босати* «говорити схлипуючи».— Фасмер—Трубачев I 125.

ба́рва «фарба, колір; [ворс; форменний одяг, ліврея]», [*барвинки́*] «ворсинки» Я, *барвни́к, барви́стий, ба́рвний, ба́рвити, заба́рвлення*, ст. *барва* (XVI ст.); — бр. *ба́рва* «багрець; плащик яскравого кольору», п. нл. barwa, ч. слц. barva, вл. barba, слн. bárva «фарба»; — через польське і словацьке посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. varwe, двн. farawa «тс.» походять від пгерм. *fahrwa «кольоровий», пов'язаного з дінд. pr̥śni- «перістий», гр. περκνός «тс.».— Richhardt 33; Sławski I 28; Sadn.— Aitz. VWb. I 248—249;

Kluge—Mitzka 184, 212.— Пор. **бáрма, фáрба.**

[**бáрват**] «кожух» ЕЗб 2; — неясне; можливо, арготизм, пов'язаний з *бáрва* «[форменний одяг, лівpeя]».

барвíнок[1] (бот.) «Vinca minor L.», [*барвенок* Mak, *барвинок* Mak, *барвíн, барвінéць, баравíнок* ВеНЗн] «тс.», *барвíнина* «одна рослина барвінку», [*барвíнка*] «вінок з барвінку; грядка барвінку» Пі, [*бервинок*] «барвінок» Mak, [*бервíнець, бервíнок*] «тс.» Mak; — р. *барвúнок*, бр. *барвéнак*, п. barwinek, ч. barvínek, слц. barvienok, вл. barbjenk, нл. barwjeńk «тс.»; — через польську і чеську мови запозичено з німецької; німецьке слово, яке тепер має форму Bärwinkel (букв. «ведмежий куток»), походить від лат. vinca, pervinca «барвінок», утвореного від основи vincīre «обв'язувати, обвивати», спорідненої з дінд. vi-vyákti «охоплює», ав. vyāxa- «збори», за допомогою префікса per-, спорідненого з псл. *per-, укр. *пере-*.— Булаховський НЗ КДУ 5/1,95; Richhardt 33; Шанский ЭСРЯ I 2, 42; Фасмер I 125; Мельников Slavia 36/1, 98; Machek ESJČ 47; Sadn.— Aitz. VWb. I 250; Bern. I 44; Walde—Hofm. II 791.— Див. ще **пере-.**

[**барвінок**[2]] (бот.) «зимолюбка, всезелен, Chimaphila umbellata Nutt.» Mak, [*барвíнок дикий*] «вербозілля, Lysimachia nummularia L.» Mak, [*барвíнок єловий*] «омела, Viscum album L.»; — результат перенесення назви барвінку (Vinca minor L.) на інші рослини за подібністю їх листя або за їх належністю до вічнозелених рослин (пор. бр. [*зíмазелень*] «вербозілля»).— БСЭ 31, 17; Machek Jm. rostl. 176.— Див. ще **барвíнок**[1].

бáрдá[1] «теслярська сокира», [*бардúна*] «тс.», [*бардáш*] «велика сокира; теслярська сокира», [*бáртка*] «невелика сокира», [*бердúнка*] «тс.» Ж, [*бердéш*] «бойовий топір» Ж, *бердúш* «тс.», [*бардинкú*] «стружки» Ж, ст. *барда* (XVIII ст.); — бр. [*бардá*] «тупа сокира», п. [barda] «широка сокира», barta «тс.», нл. ст. barda «сокира», полаб. bordåińă «сокира, топірець», слн. [bārda] «сокира»; — запозичення з східнороманських і з угорської мов; рум. bárdă, молд. *бáрдэ* «теслярська сокира», пов'язані з пізньолат. barducium «легка сокира», походять від уг. bárd «сокира, колун», яке може бути виведене або з днн. barda, свн. barte, або з фр. ст. barde «тс.», запозиченого з германських мов; двн. barta, днн. barda «тс.» пов'язані з двн. bart (нвн. Bart) «борода» через порівняння леза сокири з бородою.— Мельничук Молд. эл. 164; Scheludko 126; Кобилянський Гуц. гов. 81; Vincenz 10; Bern. I 73; Mikl. EW 19; MNTESz I 248; Bárczi 16; Kluge—Mitzka 54.— Див. ще **алебáрда.**

бáрдá[2] «відходи спиртової промисловості, брага» СУМ, Ж; — р. *бáрдá*; — запозичення з російської мови, в якій, на думку Фасмера, є видозміною слова *бурдá*, як *салтáн* при *султáн*.— Фасмер I 126; Шанский ЭСРЯ I 2, 43.

[**бардá**[3]] «окраєць хліба», [*бардúґа*] «великий окраєць»; — результат видозміни слова *партúка* «тс.» через проміжну форму [*пардúґа*], в якій частина *-иґа* була осмислена як збільшувальний суфікс.— Див. ще **партúка.**

[**бардадúм**] «росла людина; здоровило»; — р. [*бардадым*] «тс.; недотепа; король чорної масті (у картах)», бр. [*бардадын*] «монах ордену св. Бернарда»; — запозичення з польської мови; п. bernardyn «чернець-бернардинець», ст. barnardyn, bernadyn «тс.» походить від фр. bernardin «тс.», утвореного від власного імені Bernard, яке походить від нім. Bernhard.— Кравчук ЛБ VIII 73; Трубачев ЭИРЯ III 42—44; Фасмер—Трубачев I 126; Sadn. — Aitz. VWb. I 245; Constantinescu 23.

бардáк, *бардéль, бордéль*, [*бýрдель*] «дім розпусти» Ж, [*бурдéй*] «тс.; землянка; курна хата; циганський намет Ж», [*бурдíй*] «тс.», [*бурдéйка*] «повія» Ж; — р. *бардáк*, [*бордáк*], *бордéль*, п. ч. слц. bordel, болг. *бардáк*, схв. *бòрдел*, слн. bordél; — запозичення з французької мови (через російське і через польське посередництво); фр. bordel «публічний дім» (первісно «мала хатина») утворено від borda «дощата хатина», франкського за походженням слова, похідного від bord- «дошка», спорід-

неного з нвн. Brett «тс.»; форма з *-ак* виникла в російській мові, можливо, під впливом *кабáк*; менш переконлива спроба (Дмитриев 493) виведення форми *бардáк* від тюрк. (тур. аз.) bardak «склянка, келих».— Шанский ЭСРЯ I 2, 166; Фасмер—Трубачев I 193; Dauzat 98; Kluge—Mitzka 92.— Пор. **борт, бурде́й.**

[**бардинки**] (бот.) «сокирки, Delphinium ajacis L.» Mak; — похідне утворення від *бáрдá* «сокира»; назва зумовлена подібністю цвіту рослини до сокири.— Див. ще **ба́рда́**[1].— Пор. **сокиркú.**

баре́ж «вид негустої тканини», [*барúж*] «однокольорова хустка» МСБГ, [*барúш*] «тс.» МСБГ, [*барíж*] «хустина з негустої тканини» Я, [*барежнúк*] «шерстяна хустина» Мо; — р. *барéж* «негуста тканина», п. bareż «легка тканина», ч. bareš «тс.», болг. *бáрез* «тонка прозора тканина», *барúш*, *барѣш*, схв. *бȁрēж*, слн. baréž «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. barège «вид шерстяної тканини» походить від назви містечка Barèges у Піренеях.— Шанский ЭСРЯ I 2, 43; Фасмер I 126; БЕР I 34.

барелье́ф; — р. *барельéф*, бр. *барэльéф*, п. barelief, ч. слц. basreliéf, болг. *барелéф*, *барелиéф*, м. *барелјеф*, схв. *барѐљеф*, *барѐљеф*, слн. básreliéf; — запозичення з французької мови; фр. basrelief утворено з прикметника bas «низький», що походить від пізньолат. bassus «тс.», та іменника relief «рельєф, підвищення, опуклість».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 43; Фасмер I 126.— Див. ще **бас, рельéф.**

бар'є́р; — р. *барьéр*, бр. *бар'éр*, п. вл. bariera, ч. слц. bariéra, болг. м. *бариéра*, схв. *барuјéра*, слн. barièra; — запозичення з французької мови; фр. barrière «застава; перепона» походить від barrer «перегороджувати», утвореного від barre «колода, бар'єр».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 50—51; Виноградов Очерки 52; Фасмер I 129; Dauzat 75.— Див. ще **бар**[2].

ба́ржа; — р. *бáржá*, бр. болг. *бáржа*, п. barża; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і англійську; фр. barge (англ. barge) «баржа» походить від пров. або іт. barca, яке зводиться до лат. barca «човен».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 43—44; Фасмер I 126; Sadn.—Aitz. VWb. I 243; Dauzat 75.— Див. ще **ба́рка.**

[**ба́рза**] «чорна вівця з білими грудьми; чорний цап», [*барзíй*] «тс. Г; чорний баран з білими грудьми Ж», [*бáрдза*] «чорна коза з білими грудьми» ВеНЗн, [*бáрдзя*] «тс.», [*барзúста*] «чорна коза з білими пасмами» ВеНЗн, [*барзя*] «тс.» ВеНЗн; — болг. [*барз*] «попелястий, сивий», [*бáрзав*, *бардз*, *бардзúв*, *бáрдзав*] «тс.», м. *барз*, *барзав* «з білими смугами на голові або на тілі (про козу); попелястий», схв. [*бáрза*] (кличка барзистої вівці, кози), [*бȁрзаст*] «барзистий»;— запозичення з румунської мови; рум. [bárză] «лелека» (з чорними крилами і білими грудьми), [bărzóiu] «тс.», (capra) bardză («коза) ряба з чорним», аром. bardzŭ «білявий», очевидно, походять від алб. bardhë «білий, білявий», спорідненого з псл. *berza «береза» і ін.; відповідники південнослов'янських мов пройшли, очевидно, через аромунську мову.— Scheludko 126; Клепикова 68—69; БЕР I 34; Bernard Балк. езикозн. 1, 101—103; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 49; Skok I 115; Sadn.—Aitz. VWb. I 146; Vrabie Romanoslavica 14, 130; Philippide II 698.— Див. ще **бере́за.**— Пор. **березу́на.**

[**ба́рзо**] «дуже», [*бардз*, *бáрдзо*, *барз*, *бáрзе*, *бáрзки*, *бáрске* Кур, *барзí* Пі, *бáздер* Кур] «тс.», [*бáрже*] «дужче», [*бардзíй*] «тс.», ст. *барзе*, *барзо* (XVI ст.); — бр. [*бáрзы*] «гарний, ввічливий», [*бáрзінькі*] «швиденький, гарненький»; — запозичення з польської мови; п. bardzo «дуже; (ст.) швидко», [barzo, barz], ст. barzo «тс.» споріднене з р. *бóрзый*, укр. [*бóрше*] «дужче, швидше», ч. brzý «швидкий» та ін.— Дзендзелівський УЗЛП 17—18; Онышкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 33; Sławski I 27.— Див. ще **бо́рше.**— Пор. **байба́рзо.**

ба́ри (невідм.) «теревені» (у виразі *тáри-бáри*), [*розбáркати*] «розрадити, розважити» Ж, [*розбáркатися*] «розважитися» Ж; — р. бр. *тáры-бáры*, слн. bârati «питати»; сюди ж, очевидно, укр. *барúти* «затримувати» (первісно «за-

балакувати»), слц. bár, bárs (частка і сполучник) «хоч, хоч би», болг. *бар*, *баре́*, *ба́ри*, *баре́м*, *бари́м* «принаймні, все-таки, хоч би», *не́баре* «немов», м. *бар*, *барем* «хоч (би), принаймні», схв. *ба̏рем*, *ба̑рем* «тс.»; — утворення з суфіксом -r- від іє. *bhā-, того самого, що і в *ба́яти*, *бала́кати* та ін.— Мельничук Этимология 1967, 61.— Див. ще **ба́яти.**— Пор. **бала́кати, бари́ти.**

барика́да, *барикадува́ти*; — р. *баррика́да*, бр. *барыка́да*, п. barykada, ч. слц. слн. barikáda, вл. barikada, болг. м. схв. *барика́да;* — запозичення з французької мови; фр. barricade «барикада» пов'язане з barriquer «барикадувати», утвореним від іменника barrique «бочка», яке походить від того самого кореня, що й *бари́ло* (з бочок часто робили барикади); припускається (Gamillscheg 88; Фасмер I 128) запозичення в французьку мову з італійської (іт. barricata).— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 48; Dauzat 76.— Див. ще **бари́ло.**

бари́ло, [*бари́ла* Ж, *бари́лка*, *бариля* Пі, *бари́вка*, *бери́лка* Доп. УжДу IV, *барі́вка*, *бері́вка*], *барильчи́на*, [*бариль-ни́к*] «бондар» Я, *бари́лкуватий*, [*бари́ль-кува́тий*] Г, Ж, ст. *барило*, *барила* (XVI ст.); — р. [*бари́ло*], бр. [*бары́ла*], п. baryła «тс.», слц. barel «залізний посуд на бензин і под.», barigla «кадочка, бочонок», схв. *ба̀рило* «бочка», *ба̏рило*, *ба̏рио*, barîl «тс.», слн. baríl «невеликий посуд»; — через польську мову запозичено з італійської або середньолатинської; іт. barile «бочонок» походить від слат. barilla, barillus «тс.», що може бути пов'язане через проміжну форму *barricca з ібер. *barro- «бруд, глина» (пор. ісп. barro «бруд, глина, глиняна посудина»); українська форма з *-ило* замінила давнішу форму *бари́ла* під впливом іменників із суфіксом *-ило* (типу *бурмило*, *світило*).— Винник 101; Москаленко УІЛ 27; Richhardt 33; Фасмер I 126—127; Witkowski SOr 19/2, 208; Skok I 112—113; Sadn.—Aitz. VWb. I 246; Bern. I 44; Battisti—Alessio I 441.

[**ба́рин**] «пан» Ж, *ба́риня*, [*бари́ня*] Ж; — бр. *ба́рыня* «вид танцю», ч. слц. bárin «пан», болг. *ба́рин*, слн. bárin «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *ба́рин* є результатом скорочення слова *боя́рин*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 44; Фасмер I 127.— Див. ще **боя́рин.**

бари́ти «затримувати, гаяти; [боронити Ж]», *заба́ра* «затримка», *заба́рли-вий*, *забарни́й*, *невзаба́рі*, *незаба́ром*, *обаря́ти* «баритися», [*оба́ратися* Ж, *унезаба́рі*]; — р. [*бари́ть*] «затримувати», бр. [*бары́ць*] «тс.»; — залишок псл. bariti «говорити, балакати», спорідненого з *ба́ри*, похідного від іє. *bhā-, того самого, що і в словах *ба́яти*, *бала́кати* та ін.; значення розвивалось так: «балакати — забалакувати — затримувати розмовами — затримувати»; непереконливими є спроби пов'язання з коренем by-, тим самим, що в *бути* (Mikl. EW 26), зокрема з його різновидом у слові *ба́вити* (Ильинский РФВ 62, 251—253), або з схв. *забдравити* «забути», псл. variti «іти вперед» (Trubačev, ZfSl 3, 671), як і з р. *ба́рин* «пан» (Даль I 49; Краўчук Белар. лінгв. 4, 68).— Мельничук Этимология 1967, 60.— Див. ще **ба́ри, ба́яти.**

барито́н, *баритона́льний;* — р. болг. м. *барито́н*, бр. *бары то́н*, п. ч. baryton, слц. barytón, вл. baritonist «співак баритон», схв. *бари̏то̄н*, слн. báriton; — запозичення з французької або італійської мови; фр. baryton, іт. baritono походять від гр. βαρύτονος «низький голос», утвореного з βαρύς «важкий, низький» і τόνος «тон».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 45; Dauzat 76.— Див. ще **ба́рій, тон.**

бари́ш, *бари́шник*, [*баришівни́к* Г, Ж, *барашівник* ЕЗб 10], *бари́шни́цтво* Г, Ж, *баришівне* «плата маклерові», *баришува́ти*, ст. *барышъ* (XVIII ст.); — р. бр. *бары́ш*, п. barysz «могорич», borysz «тс.», barasznia «маклерство», barysznik «маклер, посередник», baraśnik, bareśnik «тс.», болг. [*бараши́к*] «помирений»;— запозичення, очевидно, з татарської мови; у сучасних тюркських мовах barыš означає «мир, згода» (тур.), «ходити разом; говорити разом» (каз. кирг.) і є похідним від дієслова *бар* «рухатися, іти».— Болдырев Тюркизмы 49—50; Шанский ЭСРЯ I 2, 50; Фасмер I 129; Преобр. I 18; Brückner 36; Mikl. TeI I

257; Bern. I 45; Lokotsch 22; Дмитриев 526; Räsänen Versuch 62.

ба́рій; — р. болг. *ба́рий*, бр. *ба́рый*, п. bar, ч. baryum, слц. báryum, вл. barium, м. *бариум*, схв. *ба̏риjум*, слн. bárij; — запозичення з англійської мови; англ. baryum утворено в 1808 р. хіміком Деві від гр. βαρύς «важкий», спорідненого з дінд. gurúḥ, гот. kaúrus, лтс. grũts «тс.», можливо, також ав. gouru-, лат. gravis «тс.».— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 44; Dauzat 76; Frisk I 221—222; Mayrhofer I 340.

ба́рка «річкове судно», *ба́рочник*, ст. *барка* (XVIII ст.); — р. бр. *ба́рка*, п. barka, ч. слц. слн. bárka, схв. [*ба̏рка*];— давнє запозичення з німецької мови; снн. свн. barke (нвн. Bárke) походить від лат. bārca (<*bārica), запозиченого з грецької мови; гр. βᾶρις «египетський човен» походить від копт. barī «човен».— Шанский ЭСРЯ I 2, 45; Фасмер I 127; Čyževśkyj ZfSlPh 22, 335; Skok I 113; Sadn.— Aitz. VWb. I 242; Kluge—Mitzka 52; Frisk I 220.

барка́н «гатунок ситцю» Я, [*бара́кан*] «товста вовняна матерія» КІМ, ст. *бараканъ* «гатунок вовняної тканини» (XVIII ст.); — р. *барка́н* «вид тканини», [*баракан́*], бр. [*барка́н*] «тс.», схв. *бара̀ка̄н* «вовняне покривало», слн. bárkan «бумазея»; — запозичено, очевидно, з італійської мови; іт. barracano «вовняна тканина» походить від ар. barrakān «грубий матеріал (очевидно, з верблюжої вовни) або плащ із нього».— Фасмер I 123; Skok I 110; Sadn.— Aitz. VWb. I 245—246; Mikl. TEI 1, 257; Lokotsch 21.— Пор. **бархáн**[2].

барка́с «велике веслове судно»; — р. бр. болг. *барка́с*, п. barkas, слц. barkasa, схв. *барка̀са*, слн. barkása; — запозичення з французької або німецької мови; фр. barcasse є похідним утворенням від barque «барка», пов'язаного з лат. barca; нвн. Barkásse через снідерл. barkas, ісп. barcaza зводиться до іт. barcaccia «велика барка», пов'язаного з лат. barca.— СІС 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 45—46; Фасмер I 127; Sadn— Aitz. VWb. I 243.— Див. ще **ба́рка.**

ба́рки «плечі» (*брати за б.* «хапати за груди під час бійки»), ст. *барки* «верхня частина спини» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. bark «частина руки від плеча до ліктя; верхня частина хребта» пов'язується з ч. brk «стрижень пера», укр. *приборкувати*.— Онышкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 33; Sławski I 27; Brückner 17.— Див. ще **бо́ркати.**

барлі́г «лігво ведмедя, свині і под.; калюжа бруду», [*берлі́г*], *берло́га*, [*бі́рло* Я] «тс.», *барлі́жний* Я, *барложи́тися* «валятися в калюжі»; — р. *берло́га*, бр. *бярло́г*, др. *берлога* «ліс», *бьрлогъ* «печера», п. barłóg, [berłóg], ч. brloh, brloha, слц. brloh, вл. borło, нл. barłog, болг. *бърло́га*, м. *брлог*, схв. *бр̀лог*, слн. brlòg, цсл. **брьлогъ, бьрлогъ;** — псл. *bьrlogъ, *bьrloga, утворене, очевидно, за допомогою суфікса -og- від основи *bьrl-, тієї самої, що і в схв. *бр̀љав* «брудний», br̃lota «брудна людина», п. bardlić «бруднити», лит. bur̃las «бруд», гр. φορύνω «перемішую, забруднюю»; може розглядатись і як складне утворення з основ *bьrl- і log- (leg-), тієї самої, що і в *лі́гво* (Machek ESJČ 67); невірні припущення про зв'язок з н. Bärenloch (Горяев 1892, 6; Karłowicz SWO 35) і спроби розкладу на основи bьr- «бурий» (пор. лит. bė́ras «коричневий», н. Bär «ведмідь») і log- (Uhlenbeck 197; Torp 263) та деякі інші; звук **а** в укр. *барліг* міг виникнути на місці **е** під впливом слів *бару́ля* «барліг», *бара* «болото».— Шанский ЭСРЯ I 2, 99—100; Фасмер—Трубачев I 158—159; Sławski I 27; Младенов 54; Moszyński PZJP 130—131; Bern. I 120.

[**барлі́й**] (бот.) «полин польовий, Artemisia campestris L.», [*барлі́т* Я, *барлян* Mak, *барльон* Mak] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з п. barlerka (бот.) «Barleria», borzelitka «тс.», утвореними від прізвища французького ботаніка Барле (Barreller, XVII ст.).— SW I 99, 193.

[**ба́рма**[1]] «одяг; плата грішми і речами» Ж, Пі, [*бармува́тися*] «підроблятись під кого, наслідувати кого», ст. *барма* «мундир, ліврея» (XVII ст.); — р. *ба́рмы* «наплічник з зображеннями царів і вищих духовних осіб», *ба́рма*, [*бара́ма, бра́ма*], бр. *ба́рмы*, др. *бармы*

«тс.»; — очевидно, запозичення з давньоісландської мови; дісл. barmr «край, берег» споріднене з свн. brëm «опушка, обшивка», шв. bräm «борт», гол. barm(e) «купа», двн. brāma, brāmo «ожиновий кущ», псл. borъ, укр. *бір* «сосновий ліс»; частково змішалося з *брам* «вузька смужка хутра для обшивання», запозиченим через німецьке посередництво.— Шанский ЭСРЯ I 46; Фасмер—Трубачев I 127—128; Преобр. I 17; Matzenauer LF 7, 9; Jóhannesson 616—617.— Див. ще **бір**[1].— Пор. **бамба́ра, брам.**

ба́рма[2] (іхт.) «марена, усач, Barbus barbus L.» Пі, Л—Г; — п. [barma], brzana, вл. нл. barma «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Bárme, Bárbe «марена, усач» походить від лат. barbus «тс.», утвореного від лат. barba «борода».— Див. ще **борода́.**— Пор. **барабу́ля, бра́нка.**

[**ба́рма**[3]] «накип, пінка при варінні меду, варення», [*бармува́ти*] «збирати накип, пінку»; — запозичення з німецької мови; н. Bárme, Bärme «піна, дріжджі» споріднене з Brot «хліб», дангл. beorm(a) «дріжджі», англ. barm «тс.», лат. fermentum «кисле тісто», алб. brumë «тс.».— Фасмер I 127; Kluge—Mitzka 52, 103.

[**ба́рма**[4]] «глина з домішкою залізної руди», [*барми́ця, барми́чка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ба́рва* «фарба»; назва могла бути зумовлена червоним кольором цієї глини, яка використовується для обмазування припічків, призьб та ін.— Див. ще **ба́рва.**

[**бармаки́**] «вила з тупими ріжками до картоплі або буряків До; дерев'яні вила на 5 ріжків Мо», [*бірма́к*] «тризуб; вила»; — р. [*бармаки́*] «плоскі дерев'яні вила з 5—6 ріжками»;—очевидно, запозичення з кримсько-татарської мови; пор. крим.-тат. bärmäk (bärmak, b'erm'äk') «давати, давання» (вилами подають солому, сіно на ожеред, підводу тощо).

[**барна́**] «темно-сірий віл», [*ба́рна*] «тс.; чорна корова» О, [*барно́ля*] «руда, темно-червона корова» О, [*барно́ха*] «темно-сіра корова», [*барну́ля*] «чорна корова О; червоно-бура корова», [*ба́рник*] «вид птаха (пташок верхом барнявий, сподом червоний)» ВеЛ, [*барна́вий*] «бурий», [*барна́стий, барня́вий, барня́стий*] «тс.»; — слц. barnavý «коричневий», barnuša «брюнетка; руда корова», схв. *ба́рна* «бурий віл або кінь», *ба̀рнуља* (кличка бурої корови), *ба̏рнаст* «бурий»; — запозичення з угорської мови; уг. barna «коричневий, бурий, карий» пов'язується з свн. brûn «тс.», хоча фонетичні відмінності при цьому залишаються неясними (Skok I 113; MNTESz I 253; Kniezsa I 2, 794; Bárczi 16); може бути виведене з тюркських мов (пор. каз. *баран* «темний», як. *бара̄н* «тс.»), що походять від монг. baragan «темний, чорний».

[**бароба́їтися**] «рухатися; животіти» Я; — р. [*бара́баться*] «ритися, копатися, борсатися, вповзати, лізти вгору»; — очевидно, пов'язане з основою *бар, бара* «болото» і т. д.; можливо, проте, що йдеться про російське утворення від р. *бара́хтаться.*— Пор. **бар**[1], **барахта́тися.**

ба́рок «орчик», [*оба́рок*] Л, ст. *барокъ* (XVIII ст.) «тс.»; — р. [*ба́рок*], бр. *ба́рак* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. bark «тс.» ототожнюється з словом barki «верхня частина спини» і под.— Sławski I 27.— Див. ще **ба́рки.**

баро́кко; — р. *баро́кко*, бр. *баро́ка*, п. слц. вл. barok, ч. barok, baroko, болг. *баро́к, баро́ко*, м. *барок*, схв. *ба̀рок*, слн. barók; — запозичення з італійської мови; іт. barocco «дивний, химерний; стиль барокко» загальноприйнятої етимології не має.— СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 46; БСЭ 4, 254; Kopaliński 112; Holub—Lyer 94; Dauzat 75; Gamillscheg 87; Battisti—Alessio I 443.

баро́метр, ст. *барометрумъ* (XVIII ст.);— р. бр. *баро́метр*, п. ч. вл. barometr, слц. нл. barometer, болг. *баро́мѐтър*, м. *баромѐтар*, схв. *ба̀роме̄тар*, слн. barométer; — запозичення з французької мови; фр. baromètre утворено Бойлем у 1665 р. з гр. βάρος «тягар, вага», спорідненого з βαρύς «важкий» і μέτρον «міра»; припущення (Фасмер I 128) про польське посередництво сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 2, 46; Dauzat 75.— Див. ще **ба́рій, метр.**

баро́н, *бароне́са, баро́нство;* — р. бр. болг. *баро́н*, п. ч. вл. baron, слц. слн. barón, м. *барон*, схв. *ба̀рōн*; — запозичення з французької мови; фр. baron походить від франк. (двн.) *baro «вільний; воїн», спорідненого з дісл. berjask «сперечатися», псл. *borti «бороти», укр. *боро́ти*.— СІС 89; Шанский ЭСРЯ І 2, 47; Преобр. І 17; Skok І 113; Dauzat, 75; Kluge—Mitzka 53.— Див. ще **боро́ти.**

барс (зоол.) «ірбіс, Uncia uncia», *барса* «тс.» Пі, ст. *барсовым* (1555); — р. бр. *барс*, п. bars «тс.», слн. bars «пантера»; — запозичення з тюркських мов; туркм. уйг. *барс* «тигр, пантера», каз. *барыс* «пантера, тигр, леопард», тур. pars «пантера» виводяться з іранських мов.— СІС 89; Шанский ЭСРЯ І 2, 48; Фасмер І 128; Шипова 62; Дмитриев 555; Lokotsch 21; Mikl. ТЕl II 140.

бару́ля — див. **бар**[1].

барха́н[1] «нанесений вітром піщаний горб у пустелі або в степу»; — р. бр. *барха́н*, п. ч. слц. barchan (з рос.); — запозичення з казахської мови; каз. *бархан* «тс.», споріднене з уйг. *барган* «ідучий, рухомий горб», є похідним від тюркського дієслова *бар* «рухатися».— СІС 89; Шанский ЭСРЯ І 2, 49; Фасмер—Трубачев І 129; Преобр. І 18; Sł. wyr. obcych 69; Дмитриев 564.

барха́н[2] (заст.) «бумазея», [*барха́нка*] «одяг з бумазеї» Я, [*барха́ня*] «хустина» О, *ба́рха́т* «оксамит» СУМ, Ж, [*бархати́н*] «рід тканини», *ба́рха́тка* СУМ, Ж, [*ба́рхіт*] «байка» МСБГ, [*бархоти́на*] «бархатна тканина» Я, [*бархати́нний*] «зроблений з бархату», *бархати́стий*, [*бархо́тний*] «з бархату» Ж, ст. *бархановий* (1615), *бархатном* (XVIII ст.); — р. [*барака́н*], *барка́н*, *ба́рхат*, бр. [*барка́н*], п. barchan, barakan «лляно-бавовняна тканина», ч. ст. слц. barchan «бумазея», barchet, вл. barchent, болг. *ба́рхе́т*, м. *бархет*, слн. bárcha(n)t, bárkan «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Bárchent «бумазея», іт. barracano, baracane «види тканини», гол. barkaan «вид тканини», фр. barracan «груба тканина» походять від ар. barrakān «груба тканина». — Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ І 2, 49; Фасмер І 123; Holub—Lyer 93; Sadn.— Aitz. VWb. І 245—246; Bern. І 44; Lokotsch 21.— Пор. **барка́н.**

[**барцьожки**] «бахрома навколо хустини» Я, [*барцьошка, парцьо́шка*] «тс.»;— очевидно, первісним варіантом є форма *парцьо́шка* (<**парцьо́жка*), в якому кінцеве -(*ьо*)*жка*, можливо, викликане впливом семантично близького *стьожка*; може бути зіставлене з перс. porze «ворс; бахрома» або з тур. parça «шматок; клаптик; частина», яке, в свою чергу, походить від перс. pārčā «шматочок; частка».

[**баршави́к**] «сорт соусних кабачків» Дз; — неясне; можливо, результат засвоєння і асиміляції молдаванами укр. **борщови́к* «сорт кабачків, що кладуть у борщ» як молд. [**боршови́к*] (пор. молд. *борш* «борщ», рум. borş — з укр. *борщ*) з наступним зворотним запозиченням і відповідними фонетичними змінами в українських говірках.

[**баршан**] «оксамит», [*ба́ршун*] «святкова матерія до капелюхів ВеУг; вид трав'янистої рослини ВеЛ», [*баршни́ця*] «вид рослини» ВеЛ, [*барича́ни́ця*] «тс.» ВеЛ, ст. *баршоновыи* «оксамитовий» (XVIII ст.); — слц. baršún «оксамит», схв. *ба̀ршӯн*, baršon «тс.», baršúnak «вид рослини»; — запозичення з румунської або угорської мови; рум. [barşón] «оксамит» походить від уг. bársony «тс.», запозиченого з якоїсь тюркської мови (пор. у тюркському словнику Махмуда Кашгарського barčun «шовк», яке виводиться з перської мови, зокрема зіставляється з перс. abrēšim «шовк»).— Балецкий St. sl. 9, 388; Vincenz 9; DLRM 69; MNTESz І 254; Bárczi 17; Räsänen Versuch 34, 63.— Пор. **парча́.**

бас «низький голос; музичний інструмент», *баси́ло* «дуже гучний, сильний бас; [чоловік з грубим голосом Я]», [*басок*] «басова струна» Пі, *баси́ста* «той, хто грає на контрабасі», *баси́стий* «[тс.]; басовитий», *басови́тий, баси́ти*, [*басува́ти*] «мурчати; підтакувати», *баса́* «басом», *зба́са* «тс.», *підба́сок* «баритон», *підбасо́вувати* «підтакувати», ст. *басъ* (XVIII ст.); — р. бр.болг. м. *бас*, п. ч. слц. вл. нл. bas, схв. *ба̀с*, слн. bás; — через польську мову запозичено з ні-

мецької, французької або італійської; н. Bass «низький голос; смичковий інструмент», фр. basse «низький голос» походять від іт. basso «тс.», яке відповідає нар.-лат. bassus «товстий; низький», можливо, запозиченому з оскської мови.— СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 51; Фасмер I 129; Преобр. I 19; Hüttl-Worth 17; Dauzat 77; Kluge—Mitzka 54; Ernout—Meillet I 67.

басама́н «смужка з тканини, смуга на тілі від удару», [*басейма́н* Я, *басаму́га*] «тс.», [*басама́га*] «знак від побоїв» О, [*басамо́нка*] «крайка, тасьма», [*басаму́нка, басану́нка*] «тс.», [*басанунча́*] «мала крайка», [*басама́нити*] «робити синяки, бити до синяків» Пі, ст. *басаманъ* «облямівка, галун» (1718); — видозмінені запозичення з польської мови; п. [basamuny] «облямівка, галун», pasaman, pasamon, ст. paseman «тс.» походять від фр. passement «позумент, галун, обшивка»; раніше фр. passement виводилось через іт. passamano від ісп. pasamano «край, балюстрада» (Преобр. I 18), тепер воно вважається похідним від фр. passer «проходити» (Dauzat 536).— Див. ще *паса́ж*.— Тимч. 60.— Пор. **баса́н²**, **пасама́н**.

[**басама́ння**] «домашнє начиння»; — пов'язане з *басама́н* «смужка тканини, тасьма»; тасьмою (рос. *басо́н*) оздоблювались домашні меблі.— Даль I 53.

[**баса́н¹**] «сап'ян» Ж; — запозичення з французької мови; фр. basane «тс.» походить від пров. bazana «тс.», пов'язаного з ісп. badana «вичинена баранячa шкіра», яке зводиться до ар. bidâna «підкладка».— Піскунов 13; Dauzat 76; Gamillscheg 89.

[**баса́н²**] «облямівка сукні»; — р. *басо́н* «тасьма; позумент; кант, галун»; — ставиться в зв'язок з діалектним варіантом н. Posamént «позумент», яке походить від фр. passement «тс.»; в українській мові, очевидно, є результатом видозміни слова *басама́н*, яке зазнало впливу з боку [*баса́н¹*].— Фасмер I 131; Преобр. I 18.— Див. ще **басама́н**.

[**баса́нь**] «крита галерея навколо церкви»; — можливо, результат видозміни форми *опаса́ння* «тс.», похідної від *пас* «пояс».— Див. ще **пас¹**.

[**басара́н**] (бот.) «айстра, Aster amellus L.» ВеНЗн, [*басанти́р, базанди́р*] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

басари́нка «подарунок, хабар», [*басари́нок, басари́мок, басаври́нок*] «тс.», [*басару́нок*] «корм, який дають корові під час доїння; додаток до зарплати», *базари́нка* «подарунок, хабар; гостинець з базару», ст. *басарунокъ* «винагорода за побої» (XVII ст.); — р. [*баса́ринка*] «панщина, праця за оренду землі», п. basarunek «винагорода, відшкодування; хабар», ст. beserunek, basarynek «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; свн. bezzerunge «виправлення» є похідним від прикметника bezzer «кращий» (нвн. besser), пов'язаного з нвн. bass «дуже, надзвичайно», двн. baz, дангл. bet «тс.», спорідненими з снн. bate «перевага», дісл. bati «тс.», двн. bazēn «поліпшуватися», гол. baten, дангл. batian «тс.».— Тимч. 60; Фасмер I 130; Brückner 17; Kluge—Mitzka 54, 70.

басе́йн; — р. *бассе́йн*, бр. болг. *басе́йн*, п. basen, ст. basyn, ч. слц. слн. bazén, вл. basenk, м. *басе́н*, схв. *ба̀сēн, ба̀зēн;* — запозичено через російську мову з французької; фр. bassin (< basin < слат. *baccīnum) «басейн» походить від слат. bacca «посуд для води».— СІС 89; Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 132; Dauzat 77.— Див. ще **бак**.— Пор. **баси́н**.

[**басе́тля**] «віолончель», [*басе́тня*] «тс.», [*басе́тник*] «віолончеліст», [*басо́ля*] «віолончель»; — р. [*басо́ля*] «басовий гудок», бр. *басэ́тля* «контрабас», *басо́ль* «тс.», п. basetla «контрабас; товста жінка», ч. basetl «віолончель», basetka «мала віолончель»; — через польську мову запозичено з італійської; іт. bassetto «невеликий контрабас» є похідним від basso «контрабас».— Sł. wyr. obcych 71; Brückner 17; SW I 103.— Див. ще **бас**.

[**ба́си**] «смуги», [*збасува́ти*] «побити до синяків» Ж; — результат спрощення слова *басама́ни* «смуги» під впливом *па́си*.— Див. ще **басама́н, пас**.

[**баси́н**] «яма для зберігання дощової води на поливання городини» Ва, [*баси́на*] «тс.» Ва, Дз; — п. basyn «басейн, водозбірна яма»; — через польську мову

запозичено з французької.— Див. ще **басе́йн.**

[**ба́ска**] «довга кофта з оборками Я; жіночий жакет, пошитий в талію Дз»; — р. *ба́ска* «широка оборка на платті; [кофта в талію]»; — запозичення з французької мови; фр. basque «оборка» є результатом видозміни під впливом basquine «широка сукня» давнішої форми baste «оборка», яке походить від іт. basta «складка», пов'язаного з дієсловом bastir «зшивати», похідним від франк. bast «кора», *bastjan «працювати з корою», споріднених з нвн. Bast «лико», двн. дісл. bast, дангл. baest «тс.», можливо, також лат. fascia «зав'язка», сірл. base «нашийна пов'язка», іллір. βαστά «взуття»; думка Шанського про походження р. [*ба́ска*] від р. [*баса́*] «краса» здається сумнівною.— Шанский ЭСРЯ I 2, 51; Dauzat 77, 78; Kluge—Mitzka 55.

баска́к «татарський збирач податків на Русі; татарський урядовець»; — р. бр. *баска́к*, др. *баскакъ*, п. ч. baskak; — запозичення з давньотатарської мови; тат. ст. *баскак* «тс.» задовільного пояснення не має; можливо, воно є запозиченням з половецької мови; менш переконливим є пояснення др. *баскакъ* (Фасмер I 131; Преобр. I 18) як запозичення з чагатайської або іншої тюркської мови, в якій воно мало бути утвореним від тюркського кореня bas «давити» і мало означати «гнобитель».— СІС 90; Аракин Тюркизмы 115—117; Шанский ЭСРЯ I 2, 51—52; Дмитриев 526; Семенов ИАН ОЛЯ 6/2, 137—146; Sadn.—Aitz. VWb. I 256—257; Räsänen Versuch 64.— Пор. **ба́сма́.**

[**баскали́читися**] «чинити опір; пручатися, комизитися», [*баскали́ти*] «рватися, квапитися, хапатися» Ж, [*баска́литися*] «пручатися, метатися, рватися» Пі; — р. [*ба̀ска́литься*] «ламатися, маніритися, красуватися, кокетувати», [*ба́згала*] «пустун, гульвіса, жартівник», [*ба́згальничать*] «дуріти, пустувати»; — очевидно, похідне від основи псл. bas-, збереженої в р. [*бас*] «прикраса», [*баса́*] «краса» і, мабуть, спорідненої з дінд. bhā́saḥ «світло, блиск», bhā́sati «світить, блищить», оскільки припущення про запозичення р. [*бас*, *баса́*] з мови комі викликає сумніви; на словотвір і українські значення могли вплинути близькі за звучанням форми іншого походження. — Фасмер I 129—130.

баскетбо́л, *баскетболі́ст*; — р. бр. *баскетбо́л*, п. вл. слн. basketball, ч. слц. нл. basketbal, болг. *ба́скетбол*; — нове запозичення з англійської мови; англ. basket-ball складається із слів basket «корзина», яке походить, очевидно, від вал. basged «чаша, корзина» (пор. запозичене з бритської мови лат. bascauda «чаша, полоскальниця») і ball «м'яч», запозиченого з французької мови.— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 52; NSD 234; Walde—Hofm. I 97.— Див. ще **бал**[2].

ба́сма́ «[чорна шовкова хустка на шию Я, Ж]; (іст.) грамота татарського хана»; — р. *басма́* «зображення татарського хана; печать, знак; турецька повсть; [тасьма]», бр. *басма́* «лист хана», болг. *басма́* «тонка хустина; набивна тканина», м. *басма* «ситець», схв. *ба̀сма* «вид полотна»; — запозичено давніше з татарської і пізніше з турецької мов; тат. *басма* «тиск», тур. basma «друкування, ситець» походять від спільнотюркського кореня bas «тиснути, давити».— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 52; Фасмер I 131; Дмитриев 526; Sadn.—Aitz. VWb. I 256; Bern. I 45; Mikl. TEI I 257; Räsänen Versuch 64.— Пор. **баска́к.**

[**ба́сні**] «теревені, пусті балачки» Ж;— р. *ба́сня* «байка», *басн*ь «тс.», п. baśń «оповідь, переказ», ч. слц. báseň «вірш», вл. basnica «байка», нл. baseń «вірш», заст. basnja «байка», болг. *ба́сня* «тс.», м. *басня* «тс.; [замовляння, заклинання]», схв. *ба̏сма* «магічне слово, заклинання», *ба̏сна* «байка», слн. básen «тс.», básna «приповідка», стсл. **баснь** «тс.»; — псл. basnь, похідне утворення з суфіксом -snь від *bati, bajati «розповідати» з іє. *bhā- «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 131; Bern. I 45; Sławski I 28; Brückner 18; Machek ESJČ 47; Schuster-Šewc Probeheft 21; ЭССЯ 1, 161—162; Sł. prasł. I 193; Sadn.— Aitz. VWb. I 120.— Див. ще **ба́яти.**

басо́ля — див. **басе́тля.**

ба́ста (виг.) «кінець, досить», *бастува́ти* «страйкувати», *забастóвка* «страйк»; — р. бр. болг. *ба́ста* «кінець, досить (зокрема, в грі в карти)», п. ч. слц. basta «досить», схв. *ба̏ста*, слн. básta «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. basta «досить» є особовою формою дієслова bastare «бути достатнім», яке розвинулось у народній латині з етимологічно неясного гр. βαστᾶν (βαστάζειν) «нести» з семантичним переходом «переносити, витримувати; тривати, бути достатнім (спочатку в грі в карти)»; форма *забастóвка* запозичена з російської мови, в якій є похідною від дієслова *забастова́ть*.— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 53; Фасмер I 132; Преобр. I 18; Kopaliński 114; Holub—Lyer 94; Kluge—Mitzka 55; Frisk I 225; Boisacq 116.

бастіóн; — р. болг. м. *бастиóн*, бр. *бастыён*, п. ч. bastion, слц. слн. bastión, схв. *бастѝōн*; — запозичення з французької мови; фр. bastion «тс.» або походить від іт. bastione «форт, бастіон», утвореного від bastia «невелика фортеця», або є похідним від фр. bastille «укріплення», що виводиться від пров. bastida «збудована».— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 54; Фасмер I 132; Виноградов Очерки 52.— Пор. **ба́шта**[1].

[**басту́ня**] «бугшприт; (перен.) великий ніс» Я; — болг. *басту́н* «палка», м. *бастун*, схв. [*ба̀стӯн*, *ба̀штӯн*] «тс.»; — запозичено з італійської мови, можливо, через посередництво новогрецької (нгр. μπαστοῦνι «палиця»); іт. bastone «палка; бугшприт» походить від пізньолат. bastum «палка», очевидно, запозиченого з грецької мови; гр. *βάστον «носилки» утворено від основи βαστάζω «несу, піднімаю», можливо, пов'язаного з βαίνω «іду».— Bielecki, Bollettino dell' Atlante Linguistico Mediterraneo 8, 56—58; БЕР I 35; Dauzat 77—78; Frisk I 225; Walde—Hofm. I 98.

басува́ти «ставати дибки, скакати, пустувати, гордо виступати (про коня)», *баски́й* «гарячий, жвавий, шпаркий», [*басóваний*] «галопуючий» Пі, [*баскó*] «завзятий працівник; баский кінь» Я; — р. [*басова́ть*] «басувати», бр. [*ба́совацьь*] «пустувати, дуріти»; — остаточно не з'ясоване; зіставляється (Даль I 52) з р. [*баса́*] «краса».

[**бат**[1]] «батіг Мо; палка», *батю́га* «великий батіг», [*бату́ра*, *батурмéн*] «тс.»; — р. [*бат*] «дрючок», бр. [*бат*] «довгий батіг», п. bat «батіг; тонкий посторонок; тілесна кара, побиття», схв. *ба̏т* «молоток, дрючок, батіг», *ба̏та* «тс.», слн. bàt (bát) «дрючок, дерев'яний молоток»; — псл. batъ «палка», пов'язане з дієсловом batati «бити, рубати»; — очевидно, похідне від іє. *bhăt- «бити», з яким пов'язані також галльсько-лат. battuo «б'ю», двн. Batu- «битва», дангл. beadu «тс.», лат. con-fūto «збиваю» (Bern. I 46); зіставлення з кімр. bathu «бити, рубати» (Фасмер I 133) непевне, оскільки останнє може бути запозиченим з латинської мови (Walde—Hofm. I 99).— ЭССЯ 1, 167—168; Sł. prasł. I 195—196.— Пор. **бата́ти**, **баті́г**[1].

[**бат**[2]] «вітрильний човен», ст. *батъ* (XVII ст.); — походження остаточно не з'ясоване; може бути пов'язане з р. [*бат*] «видовбаний з однієї колоди човен», яке виводиться від дісл. batr «човен», що походить від дангл. bāt «тс.» (Elis. Meyer ZfSlPh 5, 144; Kluge—Mitzka 91; Skeat 54), або з п. bat «вітрильний човен», яке походить від іт. batto «човен», battello «тс.» (Brückner KZ 48, 162), що зводиться до того самого дангл. bāt; Фасмер (I 133) пов'язує р. [*бат*] «видовбаний з однієї колоди човен» з [*бат*] «дрючок», припускаючи початкове значення «колода, стовбур».

[**батайно**] «атож, аякже» ВеЗа; — результат лексикалізації стверджувального виразу *ба та айно*.— Див. ще **а́йно**, **ба**[1], **та**.— Пор. **ба́йно**.

[**бата́л**] «якийсь городній овоч» Я; — очевидно, походить від тур. battal «покинутий, непридатний» (щодо якоїсь несортової овочевої культури), запозиченого з арабської мови, де baṭṭal «поганий, незайнятий» є похідним від дієслова baṭala «бути фальшивим, пустим, бездіяльним; припинятися, бути скасованнм».— Пор. **байта́ла**.

[**баталéв**] «збивачка в масничці; посуд на молоко Ко», [*батала́*] «копистка,

якою мішають сир» О, [*баталéй*] «збивачка в масничці», [*батáлів* О, *ботелéв* Ж, *ботелéв*] «тс.», [*баталів*] «копистка для вимішування мамалиги» ДзАтл II, [*баталю́в*] «тс.» ДзАтл II, [*баталія*] «колотівка, мішальник» ЕЗб 4; — запозичення з східноромансьних мов; рум. bătălắu «праник для білизни; товкач» утворене за допомогою суфікса -ălău від основи дієслова báte «бити», яке походить від лат. batt(u)ere «тс.», запозиченого з галльської мови і спорідненого з псл. batъ, batati, укр. *бат, батáти*.— Scheludko 126; Шаровольський Зб. заходозн. 54; Кобилянський Гуц. гов. 82; DLRM 74.— Див. ще **бат**[1], **батáти.**

батáлія «бій, битва», *баталíст* «художник, який малює батальні картини», *батáльний*, ст. *баталія* (XVIII ст.); — р. болг. *батáлия*, бр. *батáлія*, п. batalia, ч. batalie «утруднення», слц. patália «неприємність», схв. *бàталија*, слн. (заст.) batálja; — через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. bataille походить від слат. battualia «вид фехтування», пов'язаного з battuere «бити», можливо, запозиченим з галльської мови.— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 55; Kopaliński 114; Dauzat 77; Walde—Hofm. I 99.— Пор. **бат**[1], **батальйóн, батарéя.**

батальйóн; — р. *батальóн*, бр. *батальён*, п. batalion, ч. слц. batalión, вл. bataljon, болг. *баталиóн*, м. *баталиjóн*, схв. *батàљōн*, слн. bataljón; — запозичення з французької мови; фр. bataillon походить від іт. battaglione, утвореного від battaglia «військова частина; бій, битва», що походить від лат. battuere (> battere) «бити», запозиченого з галльської мови.— СІС 90; Шанский ЭСРЯ I 2, 55; Смирнов 57; Виноградов Очерки 52; Фасмер I 133; Преобр. I 19; Dauzat 78; Walde—Hofm. I 99.— Див. ще **бат**[1], **батáти.**— Пор. **баталéв.**

батарéя (військ., тех.), *батарéєць*, [*баталéрія*] «батарея» Я, **ст.** *батерія* (XVIII ст.); — р. болг. *батарéя*, бр. *батарэ́я*, п. bateria, ч. baterie, слц. batéria, вл. baterija, м. *батерија*, схв. *бàтēрија*, слн. baterija; — запозичення з німецької або французької мови; фр. batterie (звідки і нім. Batterie) пов'язане з дієсловом battre «бити», яке походить від лат. battuere (> battere).— СІС 90; Москаленко УІЛ 49; Шанский ЭСРЯ I 2, 55—56; Фасмер I 134; Преобр. I 19; Dauzat 78.— Див. ще **батальйóн.**

[**батáти**] «різати великими кусками, батувати, панахати» Ме, *батувáти* «тс.; [бити Пі]», [*батáльня*] «бительня» Ме, [*батáла, батальни́ця*] «тс.» Ле, [*батáвний*] «задерикуватий, упертий» Ж, [*розбатáти*] «розірвати, розпанахати»; — р. [*батовáть*] «бити, вдруге обмолочувати (зерно)», [*бóтать*] «стукати, торохтіти», др. *батати* «бити, ударяти», схв. *бáтати* «бити, стукати»; — псл. batati «бити», пов'язане з іменником batъ; — споріднене з двн. Batu- «битва», дангл. beadu «тс.», галльсько-лат. battuo «б'ю», можливо, також лат. con-fūto «збиваю»; іє. *bhāt- «бити».— ЭССЯ 1, 164—165; Sł. prasł. I 194; Sadn.— Aitz. VWb. I 70, 72—73; Bern. I 46.— Пор. **бат**[1], **батíг**[1].

бати́ст (вид тканини); — р. м. *бати́ст*, бр. *баты́ст*, п. batyst, ч. слц. вл. batist, болг. *бати́ста*, схв. *бàтūст*, слн. batíst; — запозичення з французької мови; фр. batiste «тс.» походить від ст. (soie, toile) batisse (batiche) «сорт шовку, полотна», утвореного від основи *bat-, поки що не ідентифікованої; помилково виводилось (Dauzat 78; Фасмер I 134; Шанский ЭСРЯ I 2, 56) від власної назви Baptiste, імені вигаданого фламандського майстра XIII ст., який, нібито, уперше виготовив цю тканину.— Gamillscheg 93; Höfler ZfRPh 80, 455—464.

батíг[1], [*батíй*] ЛЧерк, [*батíже*] «батоги, довгі стебла, вуса у рослин» Ж, [*батóжжя*] «батоги, нагаї», *батожи́лно* «пужално», *батожи́на*, [*батóжник*] «той, що займається лише батогами і кіньми» Ж, [*батýг*] «батіг» ДзУЗЛП, [*батýга*] «великий батіг», *батожи́стий*, *батóжити*; — р. *батóг* «палка, хворостина, батіг», др. *батогъ* «батіг», п. batog «нагай, канчук», ч. ст. batoh «батіг», стсл. батогъ «тс.»; — похідне утворення від *бат* «палка» з тим самим суфіксом -og-, що і в слові *пиріг*; спроба пов'язати з тюрк. botak, budak «гілка, сук»

(Mikl. TEl I 17; Sławski I 28; Добродомов Этимология 1967, 253—258) здається менш обгрунтованою.— Дзендзелівський УЗЛП 18—20; Шанский ЭСРЯ I 2, 56—57; Фасмер I 134; Преобр. I 19; Iljinskij PF 13, 498; Brückner 18; ЭССЯ 1, 165—166; Sł. prasł. I 195; Sadn.— Aitz. VWb. I 73—74; Bern. I 46.— Див. ще **бат**[1], **бата́ти.**

[**баті́г**[2]] (бот.) «Chondrilla juncea L.; змійчка, Scorzonera rosea W. K.» Г, Mak, [*батіжки*] «підмаренник, Galium verum L.; цикорій, Cichorium intybus L.» Mak, [*батіжник*] «цикорій; ферула, Ferula L.» ВеНЗн, ВеЗа, Mak, [*батіжок*] «цикорій» Mak, [*батогй*] «тс.; хондрила» Г, Ж, Mak, [*батошки*] «свербіжниця, Knautia arvensis L. (Scabiosa arvensis L.); вероніка колосиста, Veronica spicata L.» Mak; — р. [*батогй*] «голубий цикорій»; — назви пов'язані з *батіг*[1] і мотивуються, головним чином, подібністю стебел (іноді коренів) відповідних рослин до батогів.— Заверуха 124; Меркулова Очерки 119—120; Machek Jm. rostl. 236.— Див. ще **батіг**[1].

[**ба́тка**] «виткана кольорова смуга (на домотканих виробах)» Ме, [*батка́тий*] «різнокольоровий» (шовк) Я; — п. bat «тонкий посторонок»; — очевидно, пов'язане з дієсловом [*бата́ти*] «батувати», давніше «ударяти» через значення «бич, нагай, мотузка, стьожка» або безпосередньо через значення «ударяти лядою (під час ткання)».— Див. ще **бата́ти, бат**[1].

[**батлама́**] «різноманітна болотяна трава; всяка всячина; сміття» Я, [*батлау́к*] «бур'ян, переважно болотяний» Я, Дз, Мо, [*батлаву́к*] «трава з роду осок» Дз, [*батлау́ка*] «тс.» Дз; — р. [*батлау́к*] «тягуча трава», [*батлау́ка*] «невелике брудне болото», [*батмак*] «тс.»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; компонент *бат-* зводиться до тур. крим.-тат. bat «грузнути, в'язнути, тонути», тур. batak «болото, трясовина», bataklı «болотистий»; пор. р. [*басалы́к*] «болотяний, кислий грунт», [*басалу́к*] «тс.» (Фасмер I 130).— Räsänen Versuch 65.— Пор. **патлама́.**

[**батлан**] (бот.) «стрілиця, Sagittaria sagittifolia L.» Mak; — р. [*батлан*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з [*батлама́*] як назва болотяної рослини; менш переконливе виведення (Меркулова Очерки 133—134) від тат. batmancьq «водяний горіх, Trapa natans L.» як похідного від batman «міра ваги; повний горщик, глечик».— Див. ще **батлама́.**

[**батлачик**] (бот.) «китник, Alopecurus nigricans Hornem.; Alopecurus pratensis L.; Alopecurus ruthenicus Weinm.» Mak, [*батлачок*] «Alopecurus ruthenicus» Mak; — р. *батлачо́к* «тс.», [*батла́чик*] «водяний горіх, Trapa natans L.; стрілиця, Sagittaria L.; змійчка, Scorzonera L.», бр. *батла́чык* «китник»; — очевидно, пов'язане з [*батлама́*] «болотяна трава», [*батлаву́к*] «трава з роду осок»; назва може бути зумовлена вологолюбністю китника.— Див. ще **батлама́.**

бато́ва́ (заст.) «запорозька валка в'ючних коней; лава, ряд; загін, партія; кілька пар волів цугом; [юрба; валка]», [*бата́ва*] «тс.», [*батівня́*] «валка в'ючних коней», [*бато́вня́*] «тс.» Пі, Ж, [*батовня́*] «юрба» Я, [*батовйй*] «в'ючний», [*батова́ти*] «робити батову; зв'язувати коней поводами» Пі, [*батува́ти*] «тс.; брати в полон» Ж; — п. [batownia] «валка пов'язаних в'ючних коней» (з укр.), bat «тонкий посторонок»; — очевидно, похідне від **бат* «посторонок, повід» (пор. п. bat «тонкий посторонок»), пов'язаного з *бат* «нагай, батіг, палка».— Див. ще **бата́ти, бат**[1].— Пор. **ба́тка.**

бато́н «білий хліб довгастої форми»; — р. бр. *бато́н* «тс.»; — запозичено з французької мови через російську; фр. bâton «палка» є похідним від пізньолат. bastum, очевидно, запозиченого з грецької мови.— Шанский ЭСРЯ I 2, 57; Dauzat 78; Walde—Hofm. I 99.— Див. ще **басту́ня.**

батра́к, *батра́цтво, батра́чити, батракува́ти;* — р. бр. *батра́к;* — очевидно, запозичення з татарської мови; тат. *батрак* «найманий робітник» загальноприйнятого пояснення не має; вважається (Радлов IV 2, 1516) запозиченням з російської мови; р. *батрак* виводиться також (Соболевский РФВ 70, 1913, 77; Фасмер I 134—135) від р. [*батырь*] «підрядчик в артілі крючників», яке походить від тат. *батыр*

«силач, молодець».— Шанский ЭСРЯ I 2, 57; Преобр. I 19.

батувáти[1] — див. **батáти.**

батувáти[2] — див. **батóвá.**

[**батýрúнка**] «вид верхнього жіночого одягу» Г, Ж; — утворено від назви міста *Батурин*, звідки походив зразок відповідного одягу.— Грінч. I 33.

[**батю́та**] «юнак з особливостями дитини» Ж; — новотвір афективного характеру, можливо, пов'язаний з *бáтько* (пор. вираз *батьків синок*).

бáтяр, *батярувáти* — див. **бéтяр.**

бáтько, *бáтя,* [*бáтьо* Ж, *батýсь* Ж, *батю́к* Я], [*батю́хна*] «батенько» Я, *бáтюшка* «піп» (з рос.), *бáтьківщúна* СУМ, Ж, *батькувáти* «лаяти батька; бути батьком», *безбáтченко* «позашлюбний син», [*побáтько*] «прийомний батько» Ж, [*побатькáтися*] «стати в стосунки батька й сина»; — р. *бáтя, бáтька* «батько», [*бáтко*] «тс.», [*бат*] «брат», бр. [*бáцька*], др. *батя* «батько», ч. bát'a (звертання до простакуватого чоловіка), слц. bát'a «дядько; [батько; старший брат]», болг. *бащá* «батько», [*бáте*] «старший брат», м. *бате, батко* «тс.», схв. *бáта* «братик», *бȁħа* «тс.», [*бáча*] «батенько, свекор», *бȁштина* «батьківщина»; — очевидно, псл. bata, batja, яке може бути зіставлене з дінд. pita «батько», лат. pater, гр. πατήρ «тс.»; вважається також результатом фонетичного спрощення псл. bratrъ «брат»; значення «батько» в такому разі розвинулось уже після спрощення; думки про запозичення з іранських мов (Соболевский РФВ 64, 149), про субстратне балканське походження (Polák RSl 18, 28), як і про запозичення з тюркських мов (Mikl. EW 8), недостатньо обґрунтовані.— Бурячок 10—23; Трубачев Терм. родства 21, 195; Шанский ЭСРЯ I 2, 58—59; Machek ESJČ 48; БЕР I 37; Skok I 86; ЭССЯ 1, 163—164; Sł. prasł. I 196—197; Sadn.— Aitz. VWb. I 224—226; Bern. I 45—46.

баýл «дорожній сундук», [*баýла*] «шкіряна сумка» Я, [*багул*] «тюк» Пі, ст. *бавулъ* (1748), *баулець* (1722); — р. бр. *баýл*, болг. *бáул*, схв. *бȁул*, baûl, [*бȁјӯл*]; — запозичення з італійської мови; іт. baule «скринька для білизни, чемодан» походить від тюрк. baul «сундук».— СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 59; Фасмер I 135—136; Преобр. I 20; Skok I 123; Niedermann ZfSlPh I 449.

бах[1] (вигук для передачі звуку від удару, пострілу, сильного тріску), *бáхати, бáхкати, бáхкало* «хлопавка»; — р. бр. *бах*, п. слц. bach, ч. bách, схв. *бȁхат* «стук, грюкіт»; — псл. bахъ, звуконаслідувальне утворення.— Шанский ЭСРЯ I 2, 59; ЭССЯ 1, 134; Sł. prasł. I 180.— Пор. **бабáх, бех, бух.**

[**бах**[2]] «бахур» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. bach «бахур» є результатом скорочення слова bachor «тс.».— Див. ще **бáхур.**

[**бáха**] «випуклість, складка» Ж, [*бахáстий*] «опуклий, зморшкуватий» Ж;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане, як запозичення, з свн. bache «стегно, окорок», що є варіантом форми backe «тс.», від якої походить фр. ст. англ. bacon «бекон»; з другого боку, може бути пов'язане з п. [bachórz] «пузо», [bachora] «тс.», ч. слц. bachor «пузо, рубець (частина шлунка жуйних тварин)», болг. [*бáхур*] «товста кишка (у тварин)», які виводяться (Laskowski RSl 26/1, 51—57) від псл. *bax- «набухати, набрякати».— Пор. **бахмáтий.**

[**бахúли**] «шкіряні штани Мо; галоші для валянок Л», [*бахлú*] «саморобні галоші для валянок» Мо; — р. [*бахúлы*] «чоботи з високими халявами, на підтяжках», бр. *бахíлы* «постоли»; — очевидно, запозичення з південно-західних тюркських мов, у яких *бахлы* (тур. bağlı) «зв'язаний» є похідним утворенням від основи *бах-* (bağ-) «зв'язувати, з'єднувати»; менш переконливим є виведення від р. *бах, бахать* (Шанский ЭСРЯ I 2, 59—60) або від слат. bacle «вид жіночого взуття», що походить від гр. βαχνίδες «вид взуття» (Mikkola Ber. I 82), як і пов'язування з *башмáк* (Mikl. EW 8).— Фасмер—Трубачев I 136; Вахрос I 63—66.

[**бахмáт**] «верховий кінь; в'ючний кінь» Ж, ст. *бахматъ* (1542); — р. [*бахмáт*] «малорослий міцний кінь», бр. ст. *бахматъ, бохматъ*, п. bachmat «тс.»; — не зовсім ясне; вважається запозиченням з татарської (точніше, ногайської)

мови, в якій пояснюється як складне слово, утворене з *пахн* «широкий» (перс. peḫn «тс.») і *ат* «кінь», спільнотюркського походження; виводиться також (Menges Festschr. Čyževškyj 187—195) від тюрк. Mähmäd «Магомет».— Трубачев Назв. дом. жив. 57; Одинцов Этимология 1971, 195—201; Сетаров Тюркизмы 233—234; Фасмер I 136—137; SW 180; Lokotch 11; Mikl. EW 414.

[**бахма́тий**] «мішкуватий, занадто широкий (про одяг); неповороткий (про людину) Пі», [*бахма́тний*] «обвислий, присадкуватий; настовбурчений», ст. *бахматоватый* «низький, присадкуватий» (XVIII ст.); — р. [*бахмéт*] «незграбний, неповороткий», п. [bachmaty] «мішкуватий, незграбний, занадто широкий», bachmatowaty «низький, присадкуватий, пузатий», bachmat «пузань»; — очевидно, результат контамінації слів [*бáха*] «опуклість, складка», [*бахáстий*] «опуклий, зморшкуватий» і [*бахмáт*] «верховий кінь; в'ючний кінь».— Див. ще **бáха**, **бахмáт**.

[**бахму́тка**] «вид солі»; — бр. [*бахму́тка*] «сіль з кримських озер»; — пов'язане з назвою міста Бахмут (тепер Артемівськ, Донецької обл.), в якому здавна були розташовані соляні копалини.— Грінч. I 34; БСЭ 3, 130.

бáхра — див. **бáгор**[1].

бахромá «тороки по краю текстильного виробу», [*бахрáма*] «вид шовкової тканини» Ж, *бахрóмчастий* «з бахромою», *бахрóмчатий* «тс.»; — р. [*бахромá*] «тороки», болг. *махрамá* «велика хустина з узорами», *бахрамá* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. makrama «велика хустина з узорами», крим.-тат. maxrama «вуаль для жінок» походять від ар. maḫrama «хустина»; початкове **м** чергується з **б** уже в кипчацьких тюркських мовах.— Шанский ЭСРЯ I 2, 60; Фасмер I 137; Дмитриев 527; Преобр. I 20; Mikl. TEl II 121; Korsch AfSlPh 9, 654; Räsänen Versuch 322.— Пор. **нафрáма**.

[**бáхта**] «фабричне біле полотно» Ме, [*бахтóвий*] Ме; — р. [*бахтá*] «вид набивної бавовняної тканини; велика фата, покривало», [*бафтá, пахтá*] «тс.»; — запозичення з якоїсь тюркської мови; чаг. baxta «бавовна», кирг. *бакта*, туркм. уйг. узб. *пахта* «тс.» походить від перс. pāḫta «тс.».— Фасмер I 137; Радлов IV 1138, 1444, 1464; Räsänen Versuch 378.

[**бахтармá**] «зворотний бік шкіри», [*бутурмá*] «тс.»; — р. *бáхтáрмá* «нижня поверхня гриба; спід, виворіт, зворотний бік шкіри; верхня плівка бересту; бахрома», [*бáхтерма*] «нижня поверхня гриба»; — задовільного пояснення не має; зіставляється з тюрк. bastyrma «здавлене, стиснене».— Jakobson Word 7, 189; Фасмер — Трубачев I 137; Преобр. I 56.

[**бахтáти**] «буйно рости»; — слн. bohtéti, bohotáti «тс.», bohôt «достаток, надмір», bohóten «пишний», bohotẹ́ti «бути пишним, повним чого»; зіставляється також з р. [*бáхорь*] «вихор», схв. [*бȁх*] «зухвалець», *бȁхат* «зухвалий», *бахȁтати се* «чванитися», слн. báhati se, нл. bachaś, bachtaś «тс.», ч. bachatý «товстий, пузатий»; — походження неясне.—Sadn. —Aitz. VWb. I 76—78; ЭССЯ 2, 163.— Пор. **бухтíти**.

[**бахтíрувáти**] (слово, вживане циганами) «навмисне торгувати у цигана коня, щоб підбити селянина на купівлю» Я; — неясне; можливо, циганське, пов'язане з ос. baex «кінь», baextaeraeg «погонич коней» (Абаев ИЭСОЯ I 255—256).

бáхур «волоцюга, розпусник; байстрюк; [хлопчисько, єврейська дитина]», [*бáхор*] [«хлопчик, шибеник» Ме, *бáхурка* «розпусниця», [*бахурня́*] «дітлашня», [*бахурчá*] «малий бахур», [*бахурувáтий*] «розпусний», [*бахурня́тський*] «розпусницький» Я, *бахурувáти* «розпутничати», ст. *бахуръ* «єврейська дитина (1616); полюбовник (XVIII ст.)», *бахоръ* «єврейська дитина» (XVIII ст.); — р. [*бáхарь*] «полюбовник», бр. [*бáхур*] «волоцюга; коханець; молодий єврей», [*бахар*] «коханець», п. bachor «вередлива дитина; байстрюк»; — запозичення з гебрайської мови; гебр. bāxūr «юнак» (первісно «вишуканий, красивий»), ід. Bacher «юнак; учитель» є похідними від дієслова baxar «обирáти, вибирати».— Фас-

мер I 137; Lokotsch 18; Верхратський ЗНТШ 12, 42—43; Gesenius 100—101.

бац (вигук для передачі різкого короткого звуку), [*бабáц*], *бáцати* «різко вдаряти», [*бáцяти*] «тс.», [*бáцькати*] «штовхати, тикати, стріляти», [*бацкати*] «штовхати» ВеЛ; — р. бр. *бац*, п. bac, рас, ч. слц. bác, м. *баца се* «брудниться», схв. *бȁцати* «кидати», *бȁцати* «колоти», слн. bacníti (bácniti) «бити, штовхати», becáti «хвицати»; — очевидно, псл. *bat-sati, утворення з елементом -s- від основи bat- «бити»; менш переконливим є виведення (ЭССЯ 1, 118—119) від гіпотетичного псл. *bodьcati «поколювати» або тлумачення *бац* (Преобр. I 20; Bern. I 37; Фасмер I 138) як звуконаслідувального утворення; форма *бабáц* є подвоєнням віддієслівного вигуку *бац* за аналогією до *бабáх* (< *бах*).— Шанский ЭСРЯ I 2, 61; Machek ESJČ 41.— Див. ще **батáти.**

бацúла, *бацилярний;* — р. *бацúлла*, бр. *бацы́ла*, ч. слц. bacil, болг. м. *бацúл*, схв. *бȁцил*, слн. bacíl; — запозичення з німецької мови; н. Bazíllus (мн. Bazíllen) «бацила» утворено в XIX ст. на основі лат. bacillum «паличка», що є демінутивом від baculum «палка» (з *bac-tlom, *bac-(c)lom), можливо, спорідненого з гр. βάϰτρον «палка», βαϰτηρία «тс.», ірл. ст. bacc «гак, ковінька», псл. bokъ, укр. *бік.*— СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 61; Walde—Hofm. I 92; Meillet-Ernout I 64; Frisk I 211—212; Bern. I 68, 69.— Див. ще **бік.**— Пор. **бактéрія.**

[**бацмáн**] «щось велике» Ва, [*бацамáн*] «тс.» Ва, [*бацáн*] «велика квасоля, великий горох» ВеНЗн, [*бецáй*] «тс.» ВеНЗн, [*бацáр*] «товстун» Я; — ч. [bác] «вид печива», [bacan, bacán] «тс.; невдалий корж»; — можливо, запозичення з німецької мови; н. Bátzen «купа глини, товстий кусок» є похідним від дієслова bátzen «бути клейким, м'яким», стягненого з *backezen.— Machek ESJČ 41; Kluge—Mitzka 56.— Пор. **бéцмáн, бець, боц.**

[**бацýк**] «водяний щур» Л, [*боцýк*] «тс.» Л; — бр. [*бац*] «пацюк», п. bac «вид великих щурів», нл. baś, bašo «кастрований кабан»; — як назва кабана, очевидно, похідне від основи псл. bat- «бити» (отже, первісне значення «збитий, звалений», пор. рос. *бóров* від *борóть*); на щурів назва перенесена за зовнішньою подібністю їх до поросят.— Див. ще **бац.**— Пор. **пацюк**[1], **пáця.**

[**бача**] «старший вівчар» ВеЛ; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. bača «тс.», як і п. baca, [bacza], ч. bača, м. *бач*, схв. *ба̑ч* «тс.», а також уг. bacsa «тс.» (з слц.), вважається (Machek ESJČ 41) давнім словом карпатської культури; пов'язується також (Wędkiewicz MRI I 276—277; Crânjală 201—202; Sławski I 24) з схв. *бȁча* «батько, старший брат».— Sadn.—Aitz. VWb. I 223—224.

[**бачáлка**] «бочонок, невелика кадка» Я; — неясне; можливо, видозмінений результат контамінації слів *бóчка* і *бачóк.*

бáчити, *бáчця* «здається», [*бáча*] «видіння» Пі, *бáчність* «обережність», *бáчний* «обережний», [*бачлúвий*] «тс.; уважний» Ж, [*бачýчий*] «зіркий», [*бачýщий*] «тс.», *вибачáти* «прощати», *вúбачити* «пробачити; [роздивитись, розгледіти Кур]», [*збачáти*] «прощати; помічати», *завбáчити*, *завбáчливий*, [*знéбачки*] «несподівано», [*знéбашки*, *знеóбачка*] «тс.», [*зóбачити*] «попробувати» Кур, [*навбáч*] «на вигляд», *недобачáти*, [*недобáчливий*] «з поганим зором», [*недобáчний*] «невидимий, неоглядний» Ж, [*необáчка*] «безпечність, нерозсудливість», [*необáчки*] «несподівано» Ж, *обáчити* «побачити, помітити», [*обáчитися*] «видужати», *обáчний* «обережний», *обáчливий* «тс.», [*перебачáти*] «прощати» Ж, *передбачáти*, *передбáчливий*, *побáчення*, *пробачáти* «прощати», *пробáчення*, *пробáчливий*, [*убáчливий*] «уважний», ст. *бачити* «пильнувати» (1436); — р. [*бáчить*] «бачити», бр. *бáчыць*, п. baczyć «звертати увагу, зважати; (ст.) бачити», ч. [přebačić] «не помітити», слц. [báčiť] «дивитись»; — більшість дослідників (Bern. I 23—24; Фасмер I 138; Шанский ЭСРЯ I 2, 61—62; Richhardt 32; Sławski I 24; Sł. prasł. I 174—175) вважає запозиченням з польської мови, в якій пояснюється як результат перерозкладу префіксального дієслова *ob-ačiti, пов'язаного, нібито, з іменником *oko; п. ba-

czyć виводилось також від іменника *baki «очі» (Brückner 10), від гіпотетичного *bakъ «сторож, наглядач, опікун» (Baudouin de Courtenay Szkice 438—439), від вигуку здивування ba (Lehr-Spławiński JP 26, 166—170), від patrzyć «дивитись» (Machek ESJČ 425), а також від ір. *abi-āxšaya- «бачити, спостерігати, оберігати, пам'ятати» (Трубачев Этимология 1965, 43—47); не може бути категорично відкинуте і припущення (Matzenauer LF 1, 4) про запозичення з турецької мови, в якій дієслівна основа bak- «дивитись, турбуватись, звертати увагу, бути обережним» і т. д. є спільнотюркською.

баша́ «турецький урядовець», ст. *баша* (1595); — р. бр. болг. *паша́*, п. basza, pasza, ч. paša, слц. baša, paša, м. *паша*, схв. *ба̀ша*, *па̀ша*, слн. paša; — запозичення з турецької мови з контамінацією турецьких слів paşa «високий урядовець; генерал» (від перс. bāšā, bādšāh «губернатор», пор. pādšāh «монарх») і baş «начальник, голова» (спільнотюркського походження). — Макарушка 12; Дмитриев 541—542; Преобр. II 31; Lokotsch 131; Skeat 432; Радлов IV 1546—1550.

башибузу́к; — р. *башибузу́к*, бр. *башыбузу́к*, п. baszybuzuk, ч. слц. bašibozuk, болг. *башибозу́к*, м. *башибозук*, схв. *башибо̀з(л)ук*, слн. bašibozúk; — запозичення з турецької мови; тур. başıbozuk «цивільний; солдат іррегулярної військової частини» утворено з основ іменника baş «голова» і прикметника bozuk «зіпсований, поламаний, порушений, поганий»; первісне значення «пропаща голова». — Шанский ЭСРЯ I 2, 62; Дмитриев 528; Škaljić 123—124.— Див. ще **ба́шка́**.

ба́шка́ «голова» СУМ, Ж, *башкови́тий* «розумний»; — р. *башка́*; — запозичення з тюркських мов, очевидно, через російську; тур. baş «голова», аз. крим.-тат. тат. *баш*, як. *бас*, ойр. *паш* «тс.» є спільнотюркською основою; форма з -*ка* утворилась, мабуть, на грунті російської мови; менш переконливе припущення (Фасмер—Трубачев I 139) про її походження від тюркської форми давального відмінка baška.— Макарушка 5; Козырев Тюркизмы 11—13; Шанский ЭСРЯ I 2, 62—63; Преобр. I 20; Шипова 71; Менгес 97; Дмитриев 528; Lokotsch 22; Räsänen Versuch 64.

башки́р, *Башки́рія*; — р. болг. *башки́р*, бр. *башкі́р*, п. Baszkir, ч. слц. вл. Baškir; — запозичення з тюркських мов; башк. тат. *башҡурт*, узб. *башкир* і т. д. певної етимології не мають; пов'язуються народноетимологічно з тюрк. *баш* «голова» і *курт* «вовк».— Фасмер I 139; Дмитриев 493; Räsänen Versuch 64.

башли́к, ст. *башликъ* (1749); — р. бр. *башлы́к*, п. baszłyk, ч. bašlík, слц. bašlik, болг. *башлъ́к*, м. *башлак*, схв. *ба̀шлук*, *ба̀шлик*; — запозичення з тюркських мов; тур. başlık, тат. *башлык* і т. д. є похідними від тюрк. baš «голова».— Москаленко УІЛ 46; Шанский ЭСРЯ I 2, 63; Фасмер I 139; Дмитриев 528; Brückner 18; Sadn.—Aitz. VWb. I 254; Lokotsch 22; Räsänen Versuch 65.— Див. ще **ба́шка́**.— Пор. **шлик**.

башло́вка (іст.) «розподіл здобичі; [зняття шкури з тварини для приготування м'яса Я]», [*башлува́ння*] «зняття шкури» Я, ст. *башловка* «розподіл здобичі» (XVIII ст.); — р. [*ба́шловка*] «почесний подарунок із здобичі»; — суфіксальне утворення від запозичення з турецької мови; тур. розм. ba'šla «дарувати» є результатом спрощення форми bağišla «тс.», похідної від bağiš «подарунок», запозиченої з перської мови; перс. bähš «частка, частина» пов'язане з ав. baga- «частка», baγa «бог», дінд. bhágaḥ «обдаровуючий, пан», укр. *бог*; невірне зіставлення Кравчука (ЛБ VIII 71) з тур. bašlı «головний».— Радлов IV 1453, 1556; Räsänen Versuch 56.— Див. ще **бог**.

башма́к «[черевик Ж]; (тех.) колодка», *башма́чник* (тех.), ст. *бачмаґа* «черевик» (1599); — р. бр. *башма́к*, п. [baszmaki] (мн.), ст. baszmag; — запозичення з турецької мови; тур. başmak «черевик» (пор. тат. *башмак* «тс.») є або похідним від тюркського baş- «нога» (пор. каз. *баша* «нижня частина ноги, лапа»), або результатом семантичної видозміни başmak «однорічне теля»; у технічному значенні слово *башмак* увійшло в укра-

їнську мову з російської, у якій є запозиченням з татарської мови.— Москаленко УЇЛ 29; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 63; Фасмер I 139; Козырев Тюркизмы 19; Дмитриев 528; Brückner 10; Sadn.— Aitz. VWb. I 254—255; Bern. I 45; Reychman JP 31/5, 208.

ба́шта[1], [*ба́хта*] «башта», [*ба́шня*] «тс.» Ж, [*башни́к*] «баштовий сторож» Ж, ст. *башта* (XVI ст.); — р. *ба́шня*, бр. *ба́шта*, п. baszta, ч. слц. вл. bašta, схв. ст. bašta; — через чеську і, можливо, польську мови запозичено з італійської; іт. bastia «бастіон, фортеця» походить від пізньолат. bastia, пов'язаного з дієсловом bastīre «будувати», запозиченим з франкської мови, в якій *bastjan означало «обплітати тином».— Шанский ЭСРЯ I 2, 64; Фасмер I 139; SW I 104; Brückner 18; Bern. I 45; Holub—Lyer 94; Sadn.— Aitz. VWb. I 252—253; Battisti—Alessio I 455.

[**ба́шта**[2]] «висока стара смерека», [*баштанни́к*] «старий смерековий ліс»;— неясне; можливо, виникло на грунті виразу типу **баштова смерека*, *баштовий ліс* (пор. вираз *корабельний ліс*); непереконливо пов'язувалося з тур. bostan «город» (Кобилянський Гуц. гов. 82).— Пор. **ба́шта**[1].

башта́н, [*бошта́н*] «баштан; гарбуз О», *башта́нник*, *башта́нництво*, *баштани́ще* «поле, на якому був баштан», *баштани́сько* «тс.» Мо, [*баштани́на*] «все, що росте на баштані» Я, ст. *баштан* (XVIII ст.); — р. бр. [*башта́н*] (з укр.), п. basztan (з укр.), болг. *боста́н*, м. *бостан*, схв. *ба̀шта*; — запозичення з турецької мови; тур. bostan «город» походить від перс. bōstan «город, сад; баштан», пов'язаного з bō «запах».— Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Шанский ЭСРЯ I 2, 64; Фасмер I 139; БЕР I 69; Bern. I 77; Lokotsch 27; Horn 54.

[**баштарма́к**] «дерев'яні вила на 4—5 ріжків Мо, Дз; дерев'яні тризубі вила Кур; тризубі граблі», [*поштарма́к*] «тс.» Дз; — запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. beş «п'ять», каз. узб. *тармак* «зубці», каз. *ўш тармакка* «вила з трьома ріжками»; виведення від тур. bosturmak «бути вільним, очищеним» (Дзендзелівський НЗ УжДу 13, 69) необгрунтоване.— Радлов III 1, 873.— Пор. **бармаки́**.

баю́ра «велика калюжа; вибоїна на дорозі; ямка в долівці; [яма, провалля До]», [*ба́юр*] «баюра», [*байо́ро*] «тс.», [*баню́ра*, *баню́р*] «тс.; глибоко розмите місце в річковому березі, глибока яма в річці», [*балю́ра*] «баюра», [*бандю́ра*] «тс.; глибока яма в річці», [*банджю́р*] «тс.», [*банджю́ра*] «ополонка» ВеЛ, *баю́ристий;* — п. bajoro «калюжа, баюра», bajura, bajor «тс.», [baniory] «глибокі місця»; — через форму *баню́ра* пов'язується з псл. banja «яма, заглибина» (Sławski I 26; Brückner 12).—Толстой Сл. геогр. терм. 234.— Див. ще **ба́йя**[3].

[**баю́ри**] (у виразі *взяти на б.* «взяти на плечі, на шию») Ж; — очевидно, пов'язане з тур. bayır «горб, схил гори».

[**баю́с**] «вус», [*баю́са*] УЛГ, [*баю́си*] ВеЛ, [*баюса́тий*] «вусатий»; — запозичення з угорської мови; уг. bajusz «вус, вуса» етимологічно не з'ясоване.— Дзендзелівський УЛГ 62—64; MNTESz I 220; Bárczi 14.— Пор. **ба́ву́са**.

[**баю́тка**] «маленька хатина, курінь» Ва; — очевидно, запозичення з сербохорватської мови, пов'язане з переселенням у степову Україну вихідців з південнослов'янських територій; схв. *ба̏јта* (*ба̏јта*) «барак, колиба», як і слн. bájta «хатина, халупа», вважається запозиченням з італійської мови; іт. baita «притулок, хатина (в горах)» остаточної етимології не має; пов'язується з баск. baita «дома, близько», beiti «землянка», фрак. báita, ƀáite «шкіряне шатро, куртка пастуха», гебр. baith «хата».— Skok I 94; Mikl. EW 6; Battisti—Alessio I 409.— Пор. **бо́йтар**.

ба́я[1] «вид сукна», *ба́йка* «тс.; фланель; зимовий каптан ЕЗб 30»; — р. бр. *ба́йка* «товста шерстяна тканина», п. baja, [baj], beja, bajka «грубе сукно; зимова спідниця; товстий каптан; бумазея», ч. páj, pája «грубе сукно», слн. bája «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нн. baie (нвн. Boi) через гол. baai «шерстяна тканина» зводиться до фр. ст. baie (boie), яке походить від лат. badius, baius «каштановий, гнідий».— Richhardt 32; Шан-

ский ЭСРЯ I 2, 12; Фасмер I 107; Преобр. I 12; Brückner 12; Machek ESJČ 427; Matzenauer 101; Kluge—Mitzka 89.— Пор. **бойк.**

[**бая́**[2]] «авжеж» О, [*бая́кати*]; — результат злиття часток *ба* і *ая́* «так».— Див. ще **ба**[1], **ая́**.

[**бáяк**] «авжеж, звичайно», [*бая́ґже*] «тс.» О; — результат злиття частки *ба* і питального прислівника *як*, паралельний до складеної стверджувальної частки *ая́кже*.— Див. ще **ба**[1], **як.**

бая́н (вид музичного інструмента), *бая́ніст*; — бр. *бая́н*, п. bajan «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *бая́н* є недавнім результатом перенесення на інструмент імені давньоруського співця Бояна, пов'язаного, очевидно, з *бои* «бій» і пізніше зближеного з *баяти* «розповідати» (інакше Менгес 80—82).— Шанский ЭСРЯ I 2, 65; Фасмер I 203.— Див. ще **бáяти, би́ти.**

[**бáяти**] «розповідати; ворожити», [*бáйкати*] «розповідати (писати) байки; балакати», [*бай*] «казкар» Пі, *бáйка, байкáр, байкáрство, байкі́вни́ця* «збірник казок і легенд» Ж, [*байкó*] «казкар, брехун» Я, *бáєчник* «тс.», [*бáйла*] «ворожбит» Ж, [*бáйло*] «тс.» Ж, [*бáйчар*] «балакун, базіка, пліткар», [*баю́н*] «казкар, брехун» Я, [*бая́н*] «співець» Я, [*байки́й*] «говіркий» Ж, *бáєчний, байбáй* (приспів колискової пісні), [*бáюбáю, баю́лі*] «тс.» Я, [*забая́ч*] «заклинач, ворожбит, знахар» Ж; — р. *бáять* «говорити», бр. [*бáиць*] «говорити, базікати, плести нісенітницю», др. *баяти* «розповідати байки; чарувати», п. bajać «розповідати казки; базікати, вигадувати», ч. bájiti «розповідати казки», ст. báti, baju «тс.», слц. báj «міф», bájka «байка», вл. заст. bać «розповідати казки, говорити нісенітницю», нл. bajaś «базікати, розповідати казки», болг. *бáя* «замовляю, ворожу», м. *бае*, схв. *бȁјати* «тс.», слн. bájati «базікати, заклинати, ворожити, пророкувати», [bajúlje] «якісь дитячі пісні», стсл. **баıати** «розповідати байки, замовляти, заворожувати, заклинати»; — псл. bajati; — споріднене з дінд. bhánati «говóрить», sabhā «збори», лат. fārī «говорити», гр. φημί (дор. φāμί) «говорю», вірм. ban «слово, мова», пн.-фриз. bālen «говорити», дангл. bōian «хвалитися»; з іє. *bhā-; невірно пов'язується (напр., Sławski I 25; Шанский ЭСРЯ I 2, 65) з лит. bóti «звертати увагу», яке походить від п. dbać чи бр. *дбаць* і не має приписуваного йому іноді при перекладі значення «питати».— Фасмер—Трубачев I 140; ЭССЯ 1, 138—139; Sł. prasł. I 182; Sadn.—Aitz. VWb. I 115; Bern. I 39; Būga I 584; Fraenkel 53; Mayrhofer II 469—470; Holthausen PBrB 48, 460; Pokorny 105—106.— Пор. **бази́кати, балáкати, бані́т, бáри, бари́ти, бáсні.**

бгáти «складати, згортати; [вити (гніздо)]; втискувати, впихати, м'яти; робити з тіста пироги, коровай», [*бгáйниця*] «жінка, що робить із тіста весільні хліби», [*бгал*] «колода для вигинання полозів» Ж, [*бгаля́р*] «майстер, що вигинає обіддя, полози», [*бгáльня*] «дві вбиті в землю колоди для вигинання санних полозів; колодка для вигинання рибальських та інших крючків Я», *бгáнка* «складка, зморшка», [*бгáнок*] «пакунок», [*бгачки́й*] «гнучкий», [*нáбгом*] «напхом, щільно», [*обгáва*] «бгал» Ж, [*убигáти*] «втискувати»; — р. [*бгать*] «гнути, м'яти», [*бгáться*] «протискуватися», [*обы́га*] «теплий одяг, ковдра», бр. [*бгаць*] «пхати, тиснути»; — загальноприйнятої етимології не має; вважається (Mikl. EW 82; Bern. I 366) результатом метатези основи *gъb-atī «гнути»; пов'язується також (Потебня РФВ 4, 125; Ильинский РФВ 62, 253—254, 259; Machek Slavia 23, 65; Sł. prasł. I 463) з дінд. bhujáti «гне», гот. biugan «гнути», нвн. biegen «тс.», лит. pabūgti «злякатись», які походять від іє. *bheugh- «гнути».— Фасмер—Трубачев I 140.— Пор. **гибáти, гну́ти, бі́гти.**

бджолá, [*бжолá*], *бджоляни́к* «погріб для зимівлі бджіл; сад, де розводять бджіл Пі», [*бжоляни́к*] «тс.», *бджоля́р*, [*бджóлня*] «бджоли» Я («вулик» ?), [*бджолі́ця*] «кропива» Мо, *бджі́льни́цтво*, [*бджоловé*] «подать з вулика», *бджолянкувáти* «займатися бджільництвом», [*пчеля́*] (с. р.) «бджола» Ж, [*пчеля́та*] (мн.) Ж, [*пчéльня*] «пасіка» Л, Мо, [*пчі́лка*] «бджола», [*пчільни́к*] «пасіка»

Ж, [*пчільни́цтво*] Ж, [*пчола́*] «бджола», [*пчола́р*] «пасічник» ВеУг, [*пчоли́не́ць*] «омшаник» Г, ВеЗн, [*пчоли́нок*] «вулик» ВеУг, [*пчоля́р*] «пасічник» Ж, [*пчоля́рня*] «омшаник» Л, [*пчі́льний* Ж, *пчільни́чий* Ж, *пчоляни́й* Ж, *пчоля́чий*]; — р. болг. *пчела́*, бр. *пчала́*, др. *бъчела*, *бьчела*, п. pszczoła, ст. pczoła, ч. слц. včela, вл. нл. pčoła, полаб. celă, м. *пчела*, схв. *пчѐла*, слн. čebéla, čbela, žbela, včela, стсл. **бъчела, бьчела**; — псл. bъčela і bьčela; — єдиної етимології не має; здебільшого виводилось від звуконаслідувальної основи *bъk-, пов'язуваної з основою būkati, būčati (<*boukati, *boučěti), і вважалося спорідненим з *бик* (Mikl. EW 25; Wiedemann AfSlPh 10, 652; Brückner 446; Sł. prasł. I 456—457); більш переконливою здається точка зору Мейє, який пов'язує псл. bьčela з лит. bitìs «бджола», bìte, лтс. bite, двн. bini, bīa, нвн. Biene, ірл. bech «тс.», що зводяться до основи іє. *bhei- (Meillet MSL 14, 362, 476, 477; Fraenkel 45); у такому разі слов'янський звуковий варіант з bъč- може бути вторинним результатом впливу основи *boučěti; висловлювалась думка (Ильинский ИОРЯС 23/1, 158—162) про походження різних звукових варіантів назви бджоли у слов'янських мовах від окремих звуконаслідувальних коренів: *bъk-, *bьk-, *bъz-, *vъk-, *kъm-, *čьb-; припускається також (Machek ESJČ 679) початкова звукова форма *čьbela (слн. čbela), пов'язана з псл. čьmelь.— Фасмер III 416; Преобр. II 158; Sadn.—Aitz. HWb. 215; ЭССЯ 3, 104—105; Kořínek 136—137; Bern. I 116; Pokorny 116; Walde—Hofm. I 555.— Див. ще **бик, бу́ча**[2].

бе[1] (вигук для відтворення крику кози або вівці), *бе́кати* «кричати, як коза або вівця; погано говорити», [*бекота́ть*] «бекати» Л, [*бечати*] «мекати» (про козу) ВеЗа, [*бе́вкати*] «бекати» (про овець) ВеУг, [*бе́кало*] «хто погано говорить» Я; — р. [*бе́кать*], п. be, beczeć, ст. bekać, ч. слц. bé, вл. be, bjekać «бекати, кричати», болг. *бе́е*, м. *бе*, схв. *бȇ*, *бе́кати*, слн. bê; — загальнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. bē, лат. bee, гр. βῆ, нвн. bäh і т. д.— ЭССЯ 1, 183—184; Sł. prasł. I 201—202; Bern. I 48.

бе[2] (вигук для вираження огиди), *бе́ка* (дит.) «гидота», *бе́ця* «тс.», [*бецяти*] (дит.) «какати», *бецькати* «тс.»; — р. *бя* (вигук гидливості), *бя́ка* «бека», п. be, ч. bakaný, bekaný (дит.) «гидкий», [be'] «тс.», слц. baka «гидота», вл. bak «гидкий», слн. bàk (дит.) «тс.»; — загальнослов'янське утворення афективного характеру.— Фасмер I 261; Machek ESJČ 42—43; Schuster-Šewc Probeheft 18.

бебе́х[1] (вигук для передачі звуку падіння чи удару), [*бебе́вх*] «тс.», *бебе́хнути* «сильно кинути, вдарити; упасти», [*бебе́вхнути*] «тс.», *бебе́хнутися* «упасти», [*бебе́сі*] (дит.) «упасти, звалитися»; — р. [*бебё́х*] «удар», [*бебё́хнуть*] «ударити кулаком»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *баба́х*.—Ильинский РФВ 62, 237.— Див. ще **бах**[1], **баба́х**.

[**бе́бех**[2]] «велике черево» О, *бе́бехи* «перина, подушки (переважно єврейські); нутрощі, тельбухи»; — р. [*бе́беки*] «перини, подушки; нутрощі», [*бе́бехи*] «нутрощі», бр. *бэ́бахі* «нутрощі; ганчір'я», п. bebechy «нутрощі, тельбухи; черево; злиденна постіль, пожитки», bebech, [bech] «товста дитина»; — очевидно, пов'язане з *бабе́шки*, *бабуха́тий* і под.; позбавлене підстав зіставлення з *баба* (Brückner 19) і з *бебе́х* (Sławski I 29; Ильинский РФВ 62, 237).— Див. ще **ба́ба**[2], **ба́биці**.

[**бебе́шка**] «широка блуза без пояса» Ва, [*бибе́шка*] (заст.) «вид жіночої кофти» Дз, [*бабе́шка*] «тс.» Мо; — очевидно, пов'язане з [*бе́бех*[2]] «велике черево» (див.).

бе́брати — див. **ба́брати**.

бебря́ний — див. **бобе́р**.

бев (вигук для передачі протяжного звучання дзвона), *бе́вкати* «дзвонити в один дзвін; говорити дурниці», [*бе́вхати*] «глухо ударяти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бов* (пор.).

бевзь «бовдур, йолоп», *бе́взень* «тс.»; — очевидно, з давнього *bъlz-, bъlzьnь, пов'язаного з *бла́зень*.— Шахматов ИОРЯС 7/2, 340.— Див. ще **бла́зень**.

[**бéвка**] «пійло для худоби; варена страва з рідко розведеного у воді борошна»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; пор. молд. *бэутýрэ* (рум. băutúră) «пійло», пов'язане з дієсловом *бя* (bea) «пити», що зводиться до лат. bibo «п'ю».— Мельничук Молд. эл. 165; Scheludko 119, 126.

[**беґ**] «якась психічна хвороба; зовнішня пухлина» Я; — неясне; можливо, пов'язане з схв. bàga «якась хвороба коней».

[**бéґар**] «палка», [*беґарúна*] «тс.» О, [*бéґарці*] «палички до цимбал» ВеУг, [*беґéря*] «велика пастуша палка», [*беґéра*] «кийок, палка» Мо, [*бéґир*] «дрючок, палиця» Па, [*биґáр*] «палка», [*бúґар, біґар*] «тс.» О; — задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з *бúґа* (у виразі *збивати биґи*); пор. також п. wekiera «кий з булавою на кінці; вид танцю», [wiekiera] «тс.», яке виводилось (Brückner 606) від укр. [*веґéря*] «вид танцю».—Пор. **бúґа, бúґасень.**

[**бегéкати**] «мекати, бекати, блеяти, співати по-козячому, монотонно говорити»; — утворено на основі вигуку *бе-(ге)*, що передає крик кіз і овець, можливо, під впливом рум. behăí «мекати, бекати, блеяти»; менш переконлива думка (Vincenz 4) про пряме запозичення з румунської.— Пор. **багáкати, бе**[1], **беґечáти, беговáтий.**

бегемóт «гіпопотам»; — р. бр. болг. *бегемóт*, п. ч. behemot; — запозичення з німецької мови; н. Behemóth походить від гебр. behēmōth, що є формою множини до гебр. behēmāh «нільський гіпопотам», яке відбиває єг. p-ehe-mau «тс.» (букв. «водяний бик»).— Шанский ЭСРЯ I 2, 67; Фасмер I 142; Преобр. I 21; Kopaliński 118; Matzenauer 108.

[**беґечáти**] «співати по-козячому; — звуконаслідувальне утворення на основі вигуків *бе, беґе*, що відтворюють крик кіз і овець.— Пор. **бегéкати.**

[**беговáтий**] «буркотливий, сварливий Ж; дражливий ВеЗн», [*биговáтий*] «тс.» ВеЗн; — не зовсім ясне; пов'язується (Scheludko 126) з рум. begăí «бекати», утвореним від вигуку behe, що передає крик кіз і овець.— Пор. **бегéкати.**

[**беґонíти**] «бекати, мекати»; — звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом звуконаслідувального уг. bégetni «бекати», bégni «тс.».

бегóнія (бот.); — р. болг. *бегóния*, бр. *бягóнія*, п. begonia, ч. begónie, слц. begónia, схв. *бѐгōнија, бегòнија*, слн. begónija; — запозичення з французької мови; фр. bégonia утворено Плюм'єром (1646—1706) від прізвища любителя ботаніки Бегона (Bégon, 1638—1710).— СІС 91; Шанский ЭСРЯ I 2, 67—68; Dauzat 81.

[**бéдзвін**] «безмен»; — результат видозміни деетимологізованої форми *бéзмен*, зближеної з *дзвін*.— Див. ще **бéзмін.**

[**бéдзвір**] «здоровило; звірина» Я; — очевидно, результат контамінації слів [*безувíр*] «бузувір» і *звір*.— Див. ще **бузувíр, звір.**

бедзь — див. **бендзь.**

[**бéді**] (у виразі *б. збивати* «байдикувати») Ж; —очевидно, діалектний фонетичний варіант форми *бúґи* з характерним для гуцульських говорів розширенням наголошеного **и** в **е** і переходом **-ґі** (< **ґи**) в **д'і.**— Див. ще **бúґа.**

[**беднар**] «бондар» ВеЛ; — запозичення з словацької мови; слц. [bednár] (літ. debnár) є відповідником ч. bednář, п. bednarz, укр. *бóндар*.— Верхратський Говір лемків 390; Buczek JP 34/4, 245—257.— Див. ще **бóндар.**

[**бéдра**] (у виразі з казки *коза б., півбока обдрата*) Я, [*бедрáта*] «чорна, руда або сіра з білою поперечною смугою» (про корову) ВеБ; — форма жін. р. давнього прикметника **бедрий* із значенням «рябий, перістий, рудий з білим», з якою пов'язані і п. [biedrawa] «періста; червона; біла; біла на хребті (про корову)», [biedrona, biedrula] «тс.»; прикметникова форма походить від псл. bedro (bedra) і первісно означала «плямистий на бедрах».— Коломієць Мовозн. 1967/3, 49—52.— Див. ще **бедрó.**— Пор. **бабарýнка, бéздрик.**

[**бедрак**] (ент.) «борозняк, личинка хруща»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. pędrak «тс.; карапуз, малюк», звідки й укр. [*пендрáк*] «кара-

пуз, малюк»; виводиться також (ЭССЯ 1, 180—181) від основи bed-/bod- «колоти»; пов'язання з [бе́дрик] (ент.) «сонечко» (там же; Sadn.— Aitz. VWb. I 262) недостатньо обгрунтоване.— Див. ще **пендра́к.**

[**бедренець**] «голодранець» Пі; — очевидно, результат видозміни слова *обідранець* під впливом слова *бедро́* або *бедри́нець*.— Див. ще **дра́ти.**

[**бе́дрик**[1]] (ент.) «сонечко, Coccinella L.»; — п. biedronka, ст. biedrunka, ч. bedruňka, bedrunka; — похідне утворення від псл. *bedrъ «перістий, плямистий (на бедрах)», збереженого у виразі *коза бедра;* пор. [*бедра́та*] «чорна, руда або сіра, через середину впоперек біла» (про корову) ВеБ; менш переконлива спроба виведення (ЭССЯ 1, 180—182) від основи bed-/bod- «колоти» або пов'язання з укр. *бедри́нець* (бот.), стсл. **бєдрънъ** «багатий» (Lunt Language 29/2, 128—133).— Коломієць Мовозн. 1967/3, 49—52; Sławski I 32.— Див. ще **бе́дра, бедро́.**— Пор. **бабару́нка, бе́здрик.**

[**бе́дрик**[2]] (у виразі *щедрик-б.* із щедрівки); — результат видозміни деетимологізованої форми *ве́дрик*, фонетично зближеної з *бе́дрик*[1] «сонечко»; менш переконливе пов'язання (Lunt Language 29/2, 128—132) форми *бедрик*, як основної в цьому значенні, з стсл. **бєдрънъ** «багатий».— Див. ще **ве́дрик.**

[**бе́дрик**[3]] (у виразі *на б.* «на майбутнє»); — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *бе́зрік*; проміжним варіантом могла бути форма *бе́здрик* (тепер також «сонечко») з фонетичним **д** між **з** і **р**, як у *роздрухатися, ніздрі* та ін.— Коломієць Мовозн. 1967/3, 51.— Див. ще **бе́здрик, бе́зрік.**

бедри́нець (бот.) «Pimpinella L. (вживана для лікування рослина, гостра на смак); [смовдь оленяча, Peucedanum cervaria Guss.; цикута отруйна, Cicuta virosa L. Пі]», [*бедрець*] «бедринець ломикаменевий, Pimpinella saxifraga L.» Mak, [*бедріне́ць* Ж, *бедренець* Mak, *бедри́ч* Ж, *берді́нець* Mak, *бидринець* Mak, *педринець* Mak, *ядринец* Mak] «тс.», [*бедренец*] «тс.; родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L.» Mak, ст. *бедренецъ* «Pimpinella L.», *бедринець* «тс.» (XVIII ст.);— р. *бедрене́ц* «Pimpinella L.; [перстач гусячий, Potentilla anserina L.]», бр. *бядры́нец* «Pimpinella L.», п. biedrzeniec, ст. wiedrzeniec, ч. bedrník, слц. bedrovník, ст. bederník, схв. *бѐдренац, бѐдринац* «тс.», слн. [bedrenec] «бедринець ломикаменевий»; — загальноприйнятої етимології не має; з огляду на гострий смак бедринцю пов'язується з основою bed-/bod- «колоти», від якої виводиться і псл. bedro, укр. *бедро́* (ЭССЯ 1, 177—178); менш переконливе пов'язання (Lunt Language 29/2, 128—133; Sł. prasł. I 200—201) з стсл. **бєдрънъ** «багатий», дінд. bhadráḥ «щасливий, добрий», зіставлення (Преобр. I 21) з тур. (перс.) badränž «меліса, Melissa officinalis», а також зведення до псл. *bъdrъ «бадьорий» (Brückner 25).— Фасмер—Трубачев I 142—143; Machek ESJČ 50; Sadn.— Aitz. VWb. I 261—262; Mikl. EW 8.— Див. ще **бости́.**

бедро́, [*бедри́ця*] «бедро» Ж, [*бедре́ниця*] «біль у бедрі, ішіас» Ж, *бедра́тий* «широкобедрий», [*бедра́та*] «чорна, руда або сіра, через середину впоперек біла» (про корову) ВеБ (первісно, мабуть, «з бедрами іншої масті»), [*бедри́ти*] «привалюватись бедром до голоблі» (про коня) Я, [*межибедре́нний*] Ж, [*підбе́дрє*] Ж, [*побе́дрина*] «горизонтальна перекладина в різних пристроях; перехрестя»; — р. *бедро́*, [*бедра́*], бр. *бядро́*, др. *бедра, бедро*, п. biodro, ч. bedra (мн.) «спина, крижі», слц. bedro, вл. bjedro, нл. ст. b'edro, болг. *бедро́*, м. *бедро*, схв. *бѐдрица, бѐдро*, слн. bêdro, [bédra], стсл. **бєдра**; — псл. bedra, bedro; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (ЭССЯ 1, 179) від основи bed-/bod- «колоти, бити»; менш переконливі зіставлення (Petr BB 21, 210; Eckert ZfSl 8/6, 881; Bern. I 47—48) з лат. femen «бедро, стегно» (< іє. *bhed-), а також (Rozwadowski RSl 2, 104) з лтс. bedre «яма, западина», спорідненим з укр. *бости́* або (Osten-Sacken IF 23, 377—378) з дінд. jñu-bādh «коліна згинаючий», дісл. knē-beet «колінопреклоніння», другий компонент яких пов'язаний з дінд. bādhatē «давить, стискує», гот. bida «молитва, прохання» і ін.; без-

підставно пов'язується (Machek ESJČ 50) з свн. zimere (zimb(e)re) «бедро».— Шанский ЭСРЯ I 2, 69; Фасмер I 143; Sławski I 33—34; Sł. prasł. I 199—200; Sadn.— Aitz. VWb. I 263—264.

[**бедроо́кий**] «витрішкуватий, вирячкуватий» ДБ V; — результат видозміни деетимологізованої форми **берлоокий*.— Див. ще **берлао́ки**.— Пор. **вирлоо́кий**.

беж (невідм.) «світло-коричневий з жовтуватим відтінком», *бе́жевий* «тс.»;— р. *беж*, бр. *бэж*, п. beż, ч. béž, слц. béžový, болг. *бе́жов*, схв. *бе̏ж*; — недавнє запозичення з французької мови; фр. beige, ст. bege «тс.» походить, очевидно, від лат. baeticus «із провінції Бетіка» (у південно-західній Іспанії, де вироблялась славетна вовна).— Шанский ЭСРЯ I 2, 70; Machek ESJČ 53; БЕР I 39; Gamillscheg 99.

[**без**[1]] «бузок», [*бевз* ЛЧерк, *беш* Mak] «тс.»; — р. [*бе́за*], бр. *бэз*; — запозичення з польської мови; п. bez «тс.» є закономірним відповідником укр. *боз* «тс.».— ЭСБМ I 434. — Див. ще **боз**[1], **буз**.

без[2] (прийм.) «при відсутності; крім», [*біз*] «тс.» Ж; — р. бр. болг. м. схв. *без*, др. *безъ*, п. ч. слц. bez, вл. нл. bjez, слн. brez, стсл. безъ, без; — псл. bez «без», давніше «зовні, поза»; — споріднене з лит. bè «без», лтс. bez, прус. bhe «тс.», дінд. bahíḥ «зовні», bahirdhá «ззовні»; іє. *bheĝh-.— Шанский ЭСРЯ I 2, 70—71; Фасмер I 144; Sławski I 30; ЭССЯ 2, 7—13; Sł. prasł. I 218—219; ESSJ Sl. gr. 1, 45—46; Sadn.— Aitz. VWb. I 291—292; Bern. I 54; Топоров I 217—218; Trautmann 28; Mühl.— Endz. I 281; Pokorny 112.— Пор. **бе́сіда**.

[**без**[3]] «через, протягом», [*брез*, *пез*] «тс.»; — п. bez «через»; — результат фонетичної видозміни форми [*перез*] «через» (і *прѣз* < п. przez «тс.») при одночасному впливові давнього *без* «при відсутності, крім».— Тимч. Акузатив 20; Мельничук СМ III 148; Sł. prasł. I 218—219.— Див. ще **без**[2], **перез**, **през**.— Пор. **брез**.

[**бе́збач**] «без мети, як попало, врозбрід, світ за очі», [*бе́збеш*, *бі́збач* Ж] «тс.», [*бе́збаш*] «гармидер», заст. *безба́шний* «безпорядний» Я, ст. *безбашъ* (XVII ст.); — видозмінене пізніше під впливом *ба́чити* утворення з прийменника *без* і турецького за походженням слова *баш* «голова».— Кравчук ЛБ VIII 71; Sadn.—Aitz. VWb. I 253.— Див. ще **без**[2], **ба́шка́**.

[**безве́ршки**] (бот.) «вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L.»; — слн. bezvršec, ч. bezekvítek «тс.»; — результат злиття прийменникового виразу *без вершків;* назва мотивується тим, що квітки рослини легко відпадають.— Machek Jm. rostl. 213.— Див. ще **без**[2], **верх**.

[**бе́звини**] «дикі незаселені місця», [*бе́зва*] «провалля, прірва; глибінь» О, [*бе́вза*, *бевз*, *бевзина*] «тс.» О; — очевидно, результат контамінації форм [*бе́зна*] «запущене поле; погане, непридатне місце» і [*я́звини*] «нори, ущелини, яри»; могло асоціюватися з словосполученням *без вини́* («без повинності»?).— Див. ще **бе́зна**, **я́звина**.

[**бе́звіч**] «наосліп, не дивлячись» Ж; — бр. [*бе́звач*] «сліпо»; — очевидно, результат злиття виразу *без віч* (**без* (*в*)*очь*) «без очей».— ЭССЯ 2, 35.— Див. ще **без**[2], **о́ко**.

[**безві́ччя**] «покалічення, каліцтво» Ж, [*обезві́чити*] «скалічити», [*убезві́чити*] «тс.»; — р. [*безве́чье*] «покалічення», бр. [*бязьве́чча*] «тс.»; — давнє східнослов'янське утворення від *вѣкъ* «вік, сила», пор. р. *уве́чье*.— Фасмер I 144; ЭССЯ 2, 50—51.— Див. ще **без**[2], **вік**.

[**безгаму́льний**] «невгамовний» Ж; — запозичення з польської мови; п. [bezhamulny] утворене з прийменника bez «без» і скороченої основи іменника hamulec «гальмо; гамулець».— Див. ще **без**[2], **гаму́лець**.

[**бе́згар**] «надмір; занадто велика ціна; перевага» Ж, [*безга́рний*] «надміру великий; незграбний» Ж;— п. [bezhar] «надмір» (з укр.); — утворення з прийменника *без* і тієї самої основи *гар-* «данина», що і в прикметнику *га́рний*; первісно означало, очевидно, перевищення збирачами данини встановлених норм, а також непридатність для данини.— Мельничук Мовозн. 1969/1, 33.— Див. ще **без**[2], **га́рний**.

[**бездóбний**] «неможливий, даремний» Ж, [*не-без-дíб*] «недаремно» Ж; — др. *бездобь* «даремний; даремно», р.-цсл. **бездобьнъıи**, стсл. **бездобь** «даремно; невчасно»; — псл. bezdobь, утворене з прийменника bez і основи іменника doba.— ЭССЯ 2, 17.— Див. ще **без**², **добá**.

[**бéздрик**] (ент.) «сонечко, Coccinella L.»; — результат видозміни деетимологізованої форми [*бéдрик*] «тс.», зближеної з формою **бездрíк* (**бездрик*) «через рік, протягом року», яка в зв'язку з цим сама змінилась у [*бéдрик*] (у виразі *на бéдрик* «на майбутнє»).— Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52.— Див. ще **бéдрик**¹, **бéдрик**³, **бéзрік**.

[**безéмстний**] «немстивий»; — запозичення з польської мови; п. *bezemstny утворене з прийменника bez «без» і іменника msta «помста».— Див. ще **без**², **мстúти**.

[**безéцний**] «безсоромний, ганебний», [*безéцник*] «безсоромник», ст. *безецный* «поставлений поза законом (1574); нечестивий, ганебний, безсоромний (1690)»; — бр. [*безéцны*] «безсоромний, безчесний»; — запозичення з польської мови; п. bezecny «безчесний, ганебний», bezecnik «безчесна людина» утворені з прийменника bez «без» і основи ct- (<čьst-) «честь».— Див. ще **без**², **цнóта**, **честь**.

беззавíтний; — книжне запозичення з російської мови; р. *беззавéтный* утворено з прийменника *без* і старокнижного іменника *завет* «заповіт, умова», пов'язаного з стсл. **завѣщати**, утвореним з префікса **за-** і основи дієслова **вѣтити** «говорити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 76; Преобр. I 109; Machek ESJČ 687.— Див. ще **без**², **вітáти**, **за**¹.

[**беззуб**] (бот.) «вовконіг європейський, Lycopus europaeus L.» Mak; — результат злиття виразу *без зубів* або спрощення форми *беззýбий*; назва мотивується, очевидно, тим, що листя рослини має позублені краї.— Machek Jm. rostl. 202.— Див. ще **без**², **зуб**.

[**безúменка**] «дошка, тонша від вершкової, але товстіша від шалівки», [*безýменка*] «дошка завтовшки 50 мм» Л, [*базýманка*] «тс.» Л; — р. [*безымéнка*] «дошка, тонша від вершка; всякий несортовий товар»; — утворення від прикметника *безімéнний*, зумовлене проміжним, нестандартним розміром дошки.— Див. ще **без**², **ім'я́**.

бéзмін «прилад для зважування», *бéзмен*, [*бéзмин* Ж, *бéзьман* Л, *бéзьмин* Л, *бéзьмін* Л, *бéзвін* Ва, *бéзмір* ЛЧерк], ст. *безмѣнъ* (1396), *безменъ* (1518);— р. *безмéн*, бр. *бязмéн*, п. bezmian, przezmian, ч. přezmen (з польської);— запозичення з якоїсь тюркської мови; здебільшого виводиться від тур. vezne «ваги», що походить від ар. uizna «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 2, 77; Фасмер I 144—145; Lokotsch 169; Korsch AfSlPh 9, 489; Brückner 23); пов'язується також (Machek ESJČ 492) з кумик. bazman; непереконливими були спроби визнати слово власне слов'янським (Bern. I 53—54; Худаш 144—145), германським (Срезн. I 60; Горяев 1892, 5; насправді дісл. besman, снн. besemer, bisemer, як і лтс. bezmēns, vezmēns «тс.», запозичено з російської мови) або пов'язаним з чув. *viśmen «вимірювач» (Räsänen Mélanges Mikkola 274).— Винник 129—131; Sadn.—Aitz. VWb. I 258—259.

[**бéзна**] «запущене поле; погане, непридатне місце», [*забéзнити*] «запустити (поле)»; — очевидно, результат видозміни форми [*бéзно*] «безодня, провалля, прірва» ЛЧерк, утвореної з прийменника *без* і іменника *дно*.— Див. ще **безóдня**.— Пор. **бéзвини**.

безнастáнний; — видозміна форми *безустáнний*, викликана, можливо, впливом виразу *настане кінець*.— Див. ще **без**², **стáти**.

безóдня, [*безóднява*] «безодня», [*безóдень* Ж, *бéзно* ЛЧерк] «тс.», [*бéздно*] «дуже глибоко» Мо, [*безóдний*] «дуже глибокий» Пі; — р. болг. м. *бéздна*, бр. *бéздань*, *бяздóнне*, др. *бездъна*, *бездъны*, *бездънь*, *бездъние*, п. bezdeń, bezdnia, ч. bezedno, ст. bezden, bezedna, bezednie, слц. bezdno, вл. bjezdno, bjezedno, схв. *бѐздан*, *бѐздана*, *бѐздно*, слн. brêzno, заст. brêzen, стсл. **бездъна**, **бездънаıа**, **бездъние**; — псл. bezdъnъ, bezdъna, bezdъno, bezdъnь, bezdъnьje, утворені з прийменника bez і основи іменника dъno (<*dъbno) «дно».—

ЭССЯ 2, 21—23; Sł. prasł. I 319—320.— Див. ще **без²**, **дно**.— Пор. **бе́зна**.

безпардо́нний «безцеремонний, зухвалий»; — бр. *беспардо́нны*, п. bezpardonowy, bezpardonny; — запозичення з російської мови; р. *беспардо́нный* утворено на основі виразу *без пардо́на* «без пробачення»; слово *пардо́н* походить від фр. pardon «пробачення», пов'язаного з дієсловом pardonner «пробачати», утвореним з префікса par- від лат. per-, спорідненого з укр. *пере-*, і дієслова donner «давати» від лат. dōnāre «дарувати», спорідненого з укр. *дати*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 103; Dauzat 254, 530, 532; Walde—Hofm. I 360—363, 371, II 283—286.— Див. ще **без²**, **да́ти**, **пере-**.

безпе́ка, [*безпече́нство*] «безпека», *безпе́чний*, [*безпе́чити*, *безпеча́ти*], *забезпе́чити*, [*обезпе́ка*, *обезпеча́ти*, *обезпе́чити*] Ж, [*убезпе́ка*], *убезпеча́ти*, *убезпе́чити*; — р. *беспе́чный*, бр. *бяспе́ка*, [*безпеча́ць*] «обнадіювати», п. bezpieczny, ч. bezpečný, слц. bezpeka, болг. *безпе́чен*; — псл. bezpečьnъ(jь), утворене з прийменника bez і основи іменника *peča «турбота, клопоти», пов'язаного з дієсловом *pekti, укр. *пекти́*.— ЭССЯ 2, 38.— Див. ще **без²**, **пекти́**.— Пор. **опі́ка**, **печа́ль**, **піклува́тися**.

безпере́чний, **бе́зпереч** — див. **пере́ка**.

безпу́тний, *безпу́тник*, *безпу́тство*, *безпу́ття* — див. **путь**.

бе́зрік (у виразах *на б.* «назавжди», *в б.* «тс.», *за б.* «дуже нескоро; ніколи»), [*бе́дрик*] (у виразі *дай боже й на б.* «дай, боже, й на майбутнє»); — результат злиття і семантичної та фонетичної видозміни виразу **без рік* «через рік».— Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52.— Див. ще **без³**, **рік**.

[**безслинник**] (бот.) «паслін чорний, Solanum nigrum L.» Mak, [*слинник*] «тс.» Mak; — результат видозміни деетимологізованих форм *паслі́н*, [*па́слин*, *паслі́на*] Ж, зближених з основою іменника *сли́на*.— Див. ще **паслі́н**.

безсме́ртник (бот.) «цмин, Helichrysum Gaertn.; безсмертки, Xeranthemum L.», *безсме́ртка* «тс.», *безсме́ртки*, [*несмертельник*] «безсмертки» Mak; — р. *бессме́ртник* «цмин», бр. *бяссме́ртнік* «тс.»; — похідні утворення від *безсме́ртний*; назви зумовлені тим, що ці рослини, засихаючи, надовго зберігають вигляд свіжих квітів.— Див. ще **без²**, **смерть**.

[**бе́зу́нка**] «молода корова, що передчасно отелилась Ж; ягниця, що передчасно покрилась ДзАтл I», [*бе́зумка*] «ягниця, що передчасно покрилась», [*бе́зонка*] «тс.» ДзАтл I, [*бидзу́нка*] «корова або вівця, що в другім році має теля або ягня» ВеНЗн; — не зовсім ясне; вважається похідним від прикметника [*бізо́вний*] «дійсний, справжній», як, нібито, вказівка на перетворення в справжню корову чи вівцю (Дэжэ St. sl. 7, 160—161); разом з тим, можливе зіставлення з бр. [*безу́ля*] «пустун, пустунка, свавільник, свавільниця, розпусник, розпусниця», [*безу́льный*] «розпусний», п. [byziówka] «повія», [byzia] «овечка, базя»; на формі *бидзу́нка* відбився вплив дієслова [*би́дзати(ся)*] «гедзатися»; можливо також, що всі варіанти назви зводяться до форми *безумка*, яка вказує на передчасність запліднення.

безшаба́шний «нестримний, відчайдушний»; — р. *бесшаба́шный*, бр. *бесшаба́шны*; — запозичення з російської мови, в якій вважається утворенням на основі виразу *без шабаша* «без перерви, без відпочинку».— Шанский ЭСРЯ I 2, 111; Булаховский Труды ИРЯ I 177.

без'язи́чник — див. **язи́чник**.

бей «титул дрібних феодальних власників або вищих чиновників у султанській Туреччині та в давні часи у татар», ст. *беіове* (наз. в. мн.— XVIII ст.); — р. бр. болг. *бей*, п. ч. слц. bej, м. *беј*, схв. *бѐј*; — запозичення з турецької мови; тур. bey «пан», ст. beg «тс.», споріднене з аз. *бәк*, каз. *бий*, єніс.-орх. *бег*, як. bī «старший», є, очевидно, давнім запозиченням з китайської мови.— Тимч. 81—82; Шанский ЭСРЯ I 2, 82; БЕР I 40; Дмитриев 528—529; Räsänen Versuch 67; Clauson 322—323.— Пор. **бек¹**.

[**бе́йдак**] «дурень, йолоп», [*бейдуля*] «дурепа»; — неясне; можливо, пов'язане з *бейла* (пор.).

[**бе́йкати**] «кричати на звірів, тюкати»; — похідне утворення від діалектної вимови вигуку [*бей*] «бий», з яким проганяють звірів.— Грінч. I 48; Желех. I 23.— Див. ще **би́ти**[1].

[**бе́йкатися**] «волочитися», [*бе́катися*] «тс.», [*забе́йкувати*] «задрипувати» Ме, [*оббе́йкувати, підбе́йкувати*] «тс.» Ме, [*убе́йкатися*] «забруднитися»; — неясне; можливо, похідне від дит. *бе́ка* «бруд».— Див. ще **бе**[2].

[**бейла**] «йолоп, дурень»; — неясне; можливо, пов'язане з *бе́йдак, байло́* (пор.).

бек[1] «пан, князь», ст. *бегъ* «пан у турків» (XVIII ст.); —р. бр. *бек*, п. beg, bek, beh, ч. слц. beg, м. *бег*, схв. *бȅг*; — запозичення з турецької мови; тур. ст. beg «намісник», споріднене з тур. bey «пан», аз. *бәк*, каз. кирг. узб. *бек* «пан», є, очевидно, давнім запозиченням з китайської мови.— Тимч. I 65; Шанский ЭСРЯ I 2, 82; Дмитриев 528—529; Clauson 322—323.— Пор. **бей.**

бек[2] (спорт.) «захисник»; — р. бр. болг. м. *бек*, п. слц. bek, ч. bek, back, схв. *бȅк*, слн. bék; — запозичення з англійської мови; англ. back «захисник» є результатом видозміни значення back «задній», спорідненого з псл. bokъ, укр. *бік*.— СІС 92; Шанский ЭСРЯ I 2, 82—83; Klein 139.— Див. ще **бік.**

бе́ка — див. **бе**[2].

бе́ка́с (орн.) «Capella gallinago L.», СУМ, Г, *бекаси́нник* «сорт дробу для стрільби по дрібній дичині», *бекаси́ний;* — р. болг. *бека́с*, бр. *бака́с*, п. bekas, ч. bekasina, bekasína, схв. *бекаси́на*; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. bécasse (н. Bekassíne) «бекас» є суфіксальним утворенням від bec «дзьоб», що походить від лат. beccus «тс.», запозиченого з галльської мови.— Шанский ЭСРЯ I 2, 83; Булаховский Семас. этюды 184; Dauzat 80; Walde—Hofm. I 99.

[**бе́ке́рник**] «китиця (на кептарі у парубка); кутас у байбарака» ВеУг; — похідне утворення від запозичення з румунської мови; рум. bechér «парубок, холостяк» походить від тур. bekâr «холостий, нежонатий», яке зводиться до перс. bīkār (bī kār) «без заняття».— Vincenz 9; DLRM 75; БЕР I 41.— Пор. **бе́тяр.**

беке́т (іст.) «військовий пікет, сторожа»; — р. [*беке́т*] «тс.»; — розмовне запозичення з німецької мови, паралельне до літ. *піке́т*.— Фасмер I 146.— Див. ще **піке́т.**

беке́ша «вид шуби», ст. *бекеша* (XVII ст.); — р. бр. *беке́ша*, п. bekiesza, ст. bekieszka, ч. слц. bekeš, bekeč, болг. *беке́ш*, схв. *бȅкеш*; — здебільшого вважалося запозиченням з угорської мови, можливо, через польське посередництво; уг. bekecs, bekes «тс.» пов'язувалося або з тат. *бикач*, bikäč «телиця; ярка», або з рум. oáche̦să «світлошерста вівця з темними колами навколо очей» (Тимч. 82; Richhardt 34; Фасмер I 146; Bárczi 18); останнім часом підтверджується думка Лінде про польське походження слова; п. bekiesza розглядається як зворотне утворення від п. bekieszka, похідного від прізвища угорського полководця К. Бекеша (Киш ЭИРЯ IV 48; Балецкий St. sl. 9, 346; Шанский ЭСРЯ I 2, 83).

[**беке́шка**] «брила землі»; — неясне.

[**беклеме́си**] «компліменти» Я; —неясне; не зовсім переконливо пов'язується (Кравчук ЛБ VIII 72) з тур. beklemez «той, хто не чекає» (нібито про залицяльника, який через свою нетерплячість сипле компліментами).

бекме́с «згущений сік фруктів або овочів; штучний мед»; — р. [*бекме́с*] «виварна патока з фруктів», схв. *пѐкмез* «повидло, джем»; — запозичення з турецької мови; тур. bäkmäz, päkmäz «густо зварений виноградний сік» походить від перс. bakmäz «тс.».— Фасмер I 146; Радлов IV 1220, 1580; Räsänen Versuch 68.

[**бе́кса**] «плаксій, скиглій» Ж, [*бе́ксати*] «з усіх сил кричати», [*бе́ксання*] «плач дитини» Я; — п. beksa «плаксій, плакса»; — похідне утворення від звуконаслідувальної основи *бек-*, однотипне з *пла́кса*.— Brückner 20.— Див. ще **бе**[1].

[**белебе́нити**] «теревенити»; — р. [*белебе́нить*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *балабо́нити* «тс.».— Фасмер I 147; ЭССЯ 1, 184.

бéлебень «підвищене і відкрите місце; [глибоке місце у воді]», [*белибéнь*] «незарослий горбок, пустка» Мо, [*біли-бінь*] «глибина» ЭССЯ; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *белебéнити*; назви мотивуються шумом вітру або води у відповідних місцях.— ЭССЯ 1, 184; Балецкий St. sl. 5, 183—184.

[**белéй**] «личинка хруща, борозняк; йолоп»; — виводиться від рум. bălái «білий».— Scheludko 127; Cioranescu 60.

[**белелюга**] «гнила кров, сукровиця» Ж, [*белелюжити*] (про погану погоду) Ж; — неясне.

[**белена**] «блекота чорна, Hyoscyamus niger L.; паслін, Solanum L.» Mak, [*белéна бараболя*] «картопля, Solanum tuberosum L.» Ж, [*бéлень*] «блекота» Черніг., [*беленувáті*] «пасльонові Ж; тютюнові Mak», [*білун*] «блекота чорна» Mak, *сбеленíти* «роздратуватися, розлютуватися»; — р. *беленá* «блекота», др. *беленъ*, п. слц. blen, ч. blín, болг. *блян*, схв. *бу̑н*, *бу̑ника*, слн. blèn «тс.»; — псл. *belnъ (*belna): *bьlnъ (*bьlna); — споріднене з дангл. belene, beolone, снн. billen, двн. bilisa, нвн. Bilse(nkraut), гал. βελένιον, belinuntia «тс.», похідними, очевидно, від іє. *bhel- «говорити; гавкати; ревти; звучати»; виводилось також (Шанский ЭСРЯ I 2, 84; Фасмер I 147—148; Bern. I 48; Sadn.— Aitz. VWb. I 134; Specht 140; Pokorny 120) від *bhel- «блискучий, білий»; безпідставно відносилось (Торп 267; Преобр. I 23) до запозичень з германських мов.— БЕР I 59; ЭССЯ 1, 185—187; Sł. prasł. I 202.— Пор. **блена́**.

[**белендíти**] «базікати», [*белендá*] «дурниці» О; — результат видозміни звукової форми [*баландíти*] «тс.», очевидно, зближеної з *белькотáти*.— Див. ще **балáнда**[1].

белетрúст, *белетрúстика*, *белетризáція*, *белетристúчний*, *белетризувáти*; — р. *беллетрúст*, бр. *белетры́ст*, п. beletrysta, ч. слц. beletrista, вл. beletristika, болг. м. *белетрúст*, схв. *белѐтрист*, слн. beletríst; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Belletríst утворено на основі фр. belles-lettres (мн.) «красне письменство», утвореного з прикметника belles (мн. жін. р. від beau «гарний»), що походить від лат. bellus (<*duenlos) «гарний», спорідненого з лат. bonus «добрий», дінд. dúvaḥ «виявлення пошани», і lettres, яке походить від лат. littera «буква».— СІС 92; Шанский ЭСРЯ I 2, 87; Фасмер I 148; Kluge—Mitzka 64; Dauzat 80, 434; Walde—Hofm. I 101, 111.— Див. ще **лíтера**.

[**бéлех**] «швець; чинбар» Ж, ст. *белехъ* «шевський інструмент для обробки міздрі» (XVIII ст.); — запозичення з турецької мови; тур. belek «лопатка» походить від перс. bīl «лопата, заступ», ст. bēl «тс.», яке зводиться до ав. bray- «різати».— Тимч. 82; Räsänen Versuch 69; Horn 59.

[**бéлечка**] «овечка»; —загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з рум. băl «білий (про тварину)» (Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 131); пор. ще слц. belička «біла овечка».

[**белмет**] (бот.) «очанка, Euphrasia odontites L.» Mak, [*бельмет*] «Euphrasia lutea L.» Mak, [*белмец*] «хрінниця широколиста, Lepidium latifolium L.» Mak; — неясне.

бéльбас «вайло, ледар», *бéлбас* «тс.»; — р. *балбéс* «тс.», [*бéйбус*] «ледар, розбещений», бр. [*балбéс*] «бельбас», п. [belbas] «тс.» (з укр.); — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови; каз. кирг. ног. *билбес* «він не знає, невіглас», споріднене з тур. bilmez «незнаючий, невіглас»; відрив р. *бéйбус* від *балбéс* (Фасмер I 145) безпідставний.— Шанский ЭСРЯ I 2, 22; Фасмер I 114; Преобр. I 14; Шипова 55; Менгес 91; Дмитриев 525; Корш ИОРЯС 8/4, 27; Sadn.— Aitz. VWb. I 319; Lokotsch 26.— Пор. **бельмéс**.

бéльбахи «нутрощі», [*бéльбехи*], *бéльбухи* «тс.»; — результат контамінації форм *бéбехи* і *тéльбухи* (див.).

[**бéлька**] «балка; колона», [*бéльок*] «тс.»; — бр. *бэ́лька* «балка у стелі, сволок»; — запозичення з польської мови; п. belka «балка, брус» походить від снн. balke «тс.».— Richhardt 32; Brückner 20.— Див. ще **бáлка**[2].

бéлькнути, *белькотáти, белькотíти, бéлькіт,* [*бéлькот, белькотня́*], *белькотýн;* — п. bełkotać «белькотіти; булькати», ч. blkotati «булькати; воркувати; мимрити»; — утворення від звуконаслідувального кореня псл. *bьlk- «белькотати».— Brückner 20; Bern. I 117—118.

бельмéс (у виразі *ні б. не знати* «нічого не знати»); — р. [*бельмéс*] «бельбас, дурень», п. [ani belmesa, ani belmeza, ani bilmeza]; — запозичення з турецької мови; тур. bilmez «незнаючий, невіглас» споріднене з каз. кирг. ног. *бильбес* «він не знає, невіглас».— Фасмер I 149—150; Дмитриев 525, 529; Korsch AfSlPh 9, 491; Sadn.— Aitz. VWb. I 319—320; Bern. I 40; Lokotsch 26.— Пор. **бéльбас.**

бем (вигук на позначення удару дзвона), *бéмкати* «звучати від ударів» (про дзвін і т. ін.); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бам* (пор.).

[**бéмба**] «йолоп, телепень», [*бéмбул*] «тс.»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *бамбýла* (пор.).

бéмський (у виразі *бéмське скло* «віконне скло високої якості»); — бр. *бéмскі;* — запозичення з російської мови: р. *бéмское* (*стеклó*) походить від н. böhmisch «богемський» («чеський»), утвореного від географічної назви Böhmen «Богемія» («Чехія»), що походить від слат. Bohemia «тс.».— Фасмер I 150; Шанский ЭСРЯ I 2, 90.

[**бендзь**] (вигук на позначення раптового падіння), [*бенц* Ме, *бедзь* Я, *бень* Я] «тс.», [*бéмцнути*] «упасти» Я; — бр. [*бэнц*] (вигук на позначення швидкої дії, удару, раптового падіння зі звуком); — очевидно, запозичення з польської мови; п. bęc «бах, беркиць» є звуконаслідувальним утворенням, яке фонетично відповідає укр. *буц* (див.).

[**бендюгá**] «ломака, дрюк; колода для повертання вітряка; одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі», [*бендю́жина*] «тс.», *бéндюгѝ* «вид простої підводи, ломовий віз» СУМ, Г, Ж, *биндюгѝ* «тс.», *бендю́г* «кінь-ломовик», *биндю́г* «тс.; [биндюги]», [*бендюхѝ*] «колішня», *бендю́жник* «ломовий візник», *биндю́жник* «тс.»; — р. [*бендю́ги*] «прості сани для соломи, гною», [*бúндюх*] «великий ломовий віз», бр. [*биньдзю́к*] «підвода на залізних осях, верхня частина воза»; — походження остаточно не з'ясоване; вважається (Шелудько 21) запозиченням з польської мови; п. binduga «прибережний пліт у гавані: сплав дерева; склад дерева для сплаву», [biendugа], заст. winduga «тс.» виводиться від н. Winde «коловорот, лебідка, домкрат»; українські форми виводяться також (Потебня РФВ I 263; Добродомов Этимология 1967, 259) від нім. Bindwagen «дроги, биндюги»; з української мови запозичено п. [bindiuha] «бендюги».— Brückner 27; SJP I 156; Фасмер—Трубачев I 150, 166; Kiparsky Neuphilol. Mitt. 53, 44.

[**бендюгѝ**[1]] (бот.) «півники садові, Iris germanica L.» ВеНЗн, [*бендасѝ*] «тс.» ВеНЗн, [*биндаси*] «півники болотні, Iris pseudacorus L.» Mak, [*бéнда*] «осока струнка, Carex gratilis Curt.» О; — неясне.

[**бендюги**[2]] «сорт слив» Mak; — неясне; можливо, пов'язане з [*бéндюх*] «пузо; низька пузата людина» Па, [*бендю́г*] «шлунок» ВеУг.

[**бендю́жина**] «повія»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від [*бендю́жити*] «ганьбити, зневажати»; пор. також [*бендю́жина*] «одна з чотирьох жердин для підкладання під снопи на возі».

[**бендю́жити**] «ганьбити, зневажати» ВеБ, [*збендю́жити*] «сильно угнівати» ВеУг; — очевидно, результат видозміни форми *бентéжити* під впливом *бендюгá, бендю́х* і, можливо, словацького дієслова bendečit' «лаятися».— Див. ще **бентéжити.**

[**бендю́х**] «пузо», [*бендю́г*] «шлунок» ВеУг, [*бéндюх*] «низька пузата людина» Па; — р. [*пендюх*] «пузо», п. [bandzioch], ч. [beňd'úr, baňd'och] «тс.»; можливо, сюди ж укр. [*бáндури*] «нутрощі», ч. bandur «пузо», pandur «тс.»; — походження неясне; можливо, результат контамінації *бéмбух* (*бáмбýх*) і *кéндюх*; з інших мов найближче стоять уг. bendő «пузо» і лтс. penderis «шлунок, пузо», обидва без певної етимології; чеські форми [beňd'úr, bandur, pandur] і т. д.

пов'язуються з ісп. pandero «військовий барабан».— Верхратський ЗНТШ 30, 202; Machek ESJČ 432; Mühl.—Endz. III 199—200; Bárczi 18; MNTESz I 278.— Пор. **ба́мбу́х, ба́ндури, ке́ндюх.**

[**бе́нево**] «водяна поверхня річки, що не замерзає і не пересихає»;— очевидно, результат видозміни фр. bas niveau «низький рівень».— Див. ще **бас, ніве-люва́ти.**

Бенеди́кт, [*Бене́гда* Ж, *Бене́дь*, *Бене́дьо* Ж, *Бе́нько* Ж], ст. *Бенко* (1398), *Ѣѣнко* (1399); — бр. *Бенядзі́кт*, п. Benedykt, ч. слц. Benedikt, схв. Benedikt, слн. Benedíkt; — через польську мову запозичено з латинської; лат. особове ім'я Benedictus утворене з дієприкметника benedictus «благословенний», до складу якого входить прислівник bene «добре», пов'язаний з лат. bonus «добрий», спорідненим з дінд. dúvaḥ «виявлення пошани», і пасивний дієприкметник dictus від дієслова dicere «говорити».— Петровский 63; Walde—Hofm. I 111.— Див. ще **дикта́нт.**— Пор. **белетри́ст, Венеди́кт.**

бене́ря (лайл.) «лиха година; нечиста сила; біс», [*бенебе́ря*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни лайливого виразу [*бинде́ра*] (див.).

[**бе́нже**] «ніби, як» Л; — неясне.

[**бе́нзель**] «віхоть для мазання долівки» Л, [*бе́ндель*] «тс.» Л; — р. [*бе́нзель*] «малярський пензель»; — очевидно, результат видозміни слова *пе́нзель*.— Даль I 81.— Див. ще **пе́нзель.**

бензи́н, [*бензи́на*] Ж, *бензи́нка;* — р. болг. *бензи́н*, бр. *бензі́н*, п. benzyna, ч. benzin, слц. benzín, вл. нл. bencin, м. *бензин*, схв. *бѐнзӣн*, слн. bencín; — через російську і польську мови запозичено з французької; фр. benzine походить від латинської ботанічної назви benzoe, утвореної на основі ар. lubân-djâwi «яванський ладан».— СІС 93; Шанский ЭСРЯ I 2, 91; Фасмер I 151; Šmilauer Naše řeč 26, 51; БЕР I 42; Dauzat 83.

[**бензьоо́кий**] «косоокий», [*бензео́кий*] «?» Я; — неясне; можливо, результат контамінації форм [*берлао́ки*] «витрішкуватий» і [*зизоо́кий*] «косоокий».

[**бенітува́ти**] «скаржитися, вважати себе скривдженим» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. benyújt «подавати (скаргу, прохання)» складається з префікса be- «в-, за-» і дієслова nyújt «простягати, подавати» прафінно-угорського походження (пор. манс. njūsi «видавати, витягувати», удм. nu-jal- «простягатися», nujt- «простягати»).— MNTESz II 1057; Bárczi 220.

[**бе́нкарт**] «байстрюк» Ж, [*бе́нькарт*] «шибеник, хлопчисько» Ме, ст. *бенкартъ* «байстрюк» (XVI ст.), «виродок» (XVII ст.); — бр. [*бэнка́рт*] «байстрюк», *банка́рт* «тс.», п. bękart «байстрюк, хлопчисько», ч. [panchart] «байстрюк», ст. pankhart, слц. [pankhart], нл. bańkart, схв. pankert «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; свн. banchart (нвн. Bánkert, заст. Bankart «тс.») утворено на зразок імен на -hart (Gerhart, Reinhart) від іменника banc «лава»; німецьке слово іронічно підкреслює факт позашлюбного зачаття дитини на твердій лаві (пор. н. hart «твердий») замість подружнього ложа.— Шелудько 21; Richhardt 34; Brückner 23—24; Machek ESJČ 432; Kluge—Mitzka 49.— Див. ще **ба́нка³.**

[**бенкель**] «сорт сукна» Пі, ст. *бенкель* «тс.» (XVIII ст.); — неясне.

бе́нке́т Г, Ж, *банке́т*, [*бе́ н ькет*], *бенке́тник*, заст. *бенкета́р*, *бенкетува́ти*, ст. *банкеты* (XVI ст.), *банкетъ* (XVII ст.), *бенкет* (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *банке́т*, п. bankiet, ч. слц. banket, схв. *бàнкēт*, слн. bankét; — через польську мову запозичено з німецької або французької; н. Bankétt, фр. banquet походять від іт. banchetto «лава», зменш. від banco «лава» (згодом «їжа і напої на такій лаві», далі «бенкетування»).— Шанский I 2, 34; Фасмер I 121; Kopaliński 109—110; Kluge—Mitzka 51; Dauzat 72.— Див. ще **ба́нка³.**

[**бента́чка**] «мантачка» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми *манта́чка*, можливо, зближеної з [*бенти́*] «поворозки для підперізування» (до яких мантачка могла прив'язуватися).— Пор. **бенти́.**

[**бенте́г**] «послушник» Г; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. bende «раб, слуга», як і чаг. *бенде*, тат. *мӓндӓ* «тс.», походить від перс. bende «тс.», пов'язаного з дперс. ba(n)daka- «тс.».— Радлов IV 1590; Räsänen Versuch 70; Horn 53.

бенте́жити «хвилювати, турбувати; викликати замішання; [лаяти, соромити, ганьбити; зв'язувати О; вантажити О]», *бенте́жний*, [*збендьо́житись*] «раптово збентежитися» Кух; — бр. *бянтэ́жыць* «викликати замішання, лякати», слц. bendečit' «лаятися»; — походження остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з уг. bénitás «розслаблення, калічення, нівечення», bántás «образа, кривда, мучення» (Ткаченко УМШ 1959/2, 65); можливо, пов'язане з [*бенте́г*] «послушник», тур. bende «раб, слуга»; в такому разі первісно могло означати «поневолювати» (під час ворожих набігів).— Пор. **банта́жити, бендю́жити, бенте́г.**

[**бенти́**] (тільки мн.) «поворозки біля фартуха для підперізування» Дз; —не зовсім ясне; можливо, запозичення з німецької мови (пор. н. Bände(r) «зав'язки, стрічки», форма множини від іменника Band «зав'язка, стрічка»); може бути також результатом видозміни форми *бинти́* (мн. від *бинт*).

[**бенчати**] «бриніти, гудіти» (про комах) ВеЗа, [*бунча́ти*] «тс.»; — п. bęk «гудіння» (про комах), bęczeć «гудіти»;— звуконаслідувальне утворення, можливо, зумовлене впливом польських форм.— Пор. **бо́мок.**

[**бе́нчик**] «глечик з великим на верху вухом» Мо; — неясне.

[**бер**] «кладка, місток з двох колод», [*бе́рва*] «тс.», [*берв*] «стовбур дерева», [*бир*] (род. в. *бирви*, *бирі*) «кладка» ДзАтл I, [*бирх*] «тс.» тж; — др. *брьвь* «колода», п. ber (тільки у виразі czarnym szlakiem a berem iść з укр.), ч. ст. břev «місток», болг. *бръв* «перекладина, місток», схв. *бр̑в* «колода, дошка», слн. bŕv «кладка, місток»; — псл. *brьvь, *brъvь (> *берв*, з відпадінням кінцевого в); — споріднене, можливо, з дісл. brú «міст», bryggia, двн. brucka, гал. brīva «тс.», лит. briaunà «край, ребро», далі з псл. *bry (brъve) «брова»; менш переконливе зіставлення з *бра́ти*, псл. *bьrati (Brückner 26), а також з *бри́ти* (Ильинский РФВ 65, 224).— Шанский ЭСРЯ I 2, 191—192; Фасмер I 209—210; Преобр. I 43; Janów Symb. Rozwadowski 2, 276; Sławski I 33; БЕР I 82; Skok I 222; ЭССЯ 3, 71—72; Sadn.—Aitz. VWb. I 450—453; Sł. prasł. I 400—401; Bern. I 92; Топоров I 252.— Пор. **бервено́.**

[**бербени́ця**] «діжка (для молочних продуктів), барило», [*бербі́вка*] «дерев'яний посуд», [*беребо́йка*], ст. *бербеница* «діжка, бочонок» (1458, 1466); — п. [berbenica] «вид діжки, бодня» (з укр.);— запозичення з румунської або угорської мови; рум. bărbînţă, berbinţă «тс.» зіставляється з уг. berbence «діжечка».— Орос Доп. УжДУ 2, 75; Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 110; Vrabie Romanoslavica 14, 131; Vincenz 10; Brückner 21; СДЕЛМ 67; DLRM 74.

[**бервено́**] «колода, стовбур», [*берве́ння*] (зб.) «колоди», [*бе́рвина*] «поперечні дерев'яні зв'язки у ткацькому верстаті в ролі навоїв», [*бе́ревна*] «кіл, стовп» Ж, [*береве́ло*] «колода, стовбур» Я; — р. *бревно́*, [*бе́рва*, *бервено́*], бр. *бервяно́*, др. *бервьно*, *брѣвьно*, *беревьно*, п. bierwiono, ч. břevno, слц. brvno, схв. *бр̏вно*, стсл. **брьвьно**;— псл. *brьvьno, утворене за допомогою суфікса -ьno від іменника *brьvь «колода».— ЭССЯ 3, 72—73.— Див. ще **бер.**

бергамо́т (сорт груші), [*бергамо́та*];— р. бр. болг. *бергамо́т*, п. bergamota, bergamuta, [bargamuta, pergamota], ч. bergamotka, слц. bergamota, bergamotka, схв. *бѐрга̄мка*, слн. bergamótka; — запозичення з французької мови; фр. bergamote (сорт груші) походить від іт. bergamotta, яке під впливом назви міста Bergamo утворилося з тур. beg armud-ı букв. «князівська груша».— СІС 94; Шанский I 2, 92; Фасмер I 151; Дмитриев 529; Machek ESJČ 51; Skok I 139; Lokotsch 24; Dauzat 83—84; Gamillscheg 102—103; Радлов I 341.

[**бе́рда**] «варта, сторожа», [*бердо́в*, *бердо́ва*] «тс.», [*бердо́*] (оклик у сільських сторожів), [*бердовати*] «кричати *бердо*» Пі; — схв. *бѐрдо̄* (оклик варто-

вого), *бердо́кати* «кричати *бердо*», п. ст. werdo (оклик вартового), werda «тс.»; — видозмінене запозичення з німецької мови; нім. wer da «хто тут» складається з займенника wer, спорідненого з гот. ƕas «хто», лат. quod «що, яке», лит. kas «хто», псл. kъ-to, укр. *хто*, і прислівника da «там, тут», спорідненого з двн. dar, гот. þar «тс.», псл. tamo, укр. *там*.— Skok I 139; Караџић 23; Linde VI 235; Kluge—Mitzka 119, 855.

берда́нка (вид гвинтівки);— р. бр. болг. *берда́нка*, п. ст. berdanka, berdanówka, ч. berdanka, м. *бердана*, *берданка*, схв. *бѐрдāнка*; — утворено в російській мові від прізвища американського винахідника Berdan.— СІС 94; Шанский ЭСРЯ I 2, 92; Фасмер—Трубачев I 152; ССРЛЯ 1 393.

берде́ш, *бердйнка*, *бердйш* — див. **ба́рда**[1].

бе́рдо[1] (частина ткацького верстата), *бе́рдник* «виготовлювач берд» Ж, [*бердій*] «тс.» О; — р. *бёрдо*, бр *бёрда*, п. нл. bardo, ч. слц. brdo, полаб. b'ordü «бительня, поліно; бердо», болг. *бъ́рдо*, м. *брдо*, схв. *бр̏до*, слн. bŕdo; — псл. *bьrdo; — лтс. birde «ткацький верстат» (можливо, запозичення з слов'янських мов, пор. Трубачев Этимология 1963, 31), гот. baúrd (у fotubaúrd «стільчик для ніг»), двн. bort «борт», дангл. bord «дошка, щит, стіл»; спочатку бердо мало вигляд дощечки, якою прибивалась нитка ткання між нитками основи до тканини, згодом набуло вигляду довгого гребеня, ще пізніше — сучасного берда з двома рамками; слов'янська назва виводиться також (Bern. I 118) від праформи *bhr̥̄dom із значенням «вістря, грань» і пов'язується з дісл. barða, двн. barta «сокира»; деякі дослідники (Uhlenbeck 187, 193; Hirt Ablaut 127; Reichelt KZ 39, 35) через праформу *bheredh- зіставляють з дінд. bardhakaḥ «який відрізує, стриже», гр. πέρθω «руйную», лат. fortex «ножиці»; думка про походження слов'янського і латинського слова з германських мов (Pokorny 138) безпідставна.— Шанский ЭСРЯ I 2, 92—93; Фасмер—Трубачев I 152; Brückner 16; Machek ESJČ 65—66; Slavia 21, 269; Schuster-Šewc Probeheft 20; БЕР I 101; Skok I 204—205; Трубачев Рем. терминол. 26—29, 130—131; Откупщиков 113—114; Jurkowski St. z fil. 6, 151—152; ЭССЯ 3, 164—166; Sadn.—Aitz. VWb. I 265—266; Sł. prasł. I 428.

бе́рдо́[2] «обрив, горб; скеля» Г, О, [*бердів'я́*] «брили, пороги» О, [*бердова́ня*] «велика скеля» О, [*бердя*] «велике каміння» О; — р. [*бёрдо* (*бёрда*)] «невеликий горб; мілина», п. bardo «вершина гори», ч. [brd, brdo] «тс.; горб», слц. brdo «скеля» (поет.), болг. *бъ́рдо* «горб», м. *брдо* «тс.», схв. *бр̏до* «гора, горб», слн. bŕdo «тс.», стсл. **брьдо** «горб»; — псл. *bьrdo; — очевидно, пов'язане з *бе́рдо*[1] (від значення «вістря» або «гребінь»); менш обгрунтоване пов'язання (Zupitza KZ 36, 65) з гр. βρένθος «горб», кімр. brynn «тс.», дісл. brattr «крутий», дангл. bront «тс.»; запозиченням з української мови є п. berda, berdo «вершина гори».— Кобилянський Гуц. гов. 82; Толстой Сл. геогр. терм. 96—97; Откупщиков 113—114; Иллич-Свитыч ИАН ОЛЯ 1960/3, 224—225; Machek ESJČ 66; Schuster-Šewc Probeheft 20; БЕР I 101; Skok I 204—205; ЭССЯ 3, 164—166; Филин Образ. яз. 121; Sadn—Aitz. VWb. I 265—266; Jurkowski St. z fil. 6, 151—154; Moszyński PZJP 157; Bern. I 118—119.

[**бе́рдо**[3]] «мертва рука; мертва нога» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *бе́рдя* «колода» (пор.).

[**бердуле́ць**] (бот.) «рододендрон, Rhododendron L.» Г, Ж, [*бердульон*, *бердульчик*] «тс.» Mak, [*бердулян*] «тс.; азалія, Azalea pontica L.» Mak; — результат видозміни назви [*бредуле́ць*] «багно, Ledum palustre L.», перенесеної на рододендрон за загальною схожістю обох рослин, які належать до родини вересових.— БСЭ 4, 29; 36, 605.— Див. ще **бредуле́ць.**

[**бе́рдя**] «дерев'яна кладка, колода» Ж, [*берца*, *берце́*] «тс.», [*бе́рце*] «орчик ВеЛ; снізка у ярмі О; щабель у драбині, бороні О», [*бі́рце*] «тс.» О; — п. [bark] «орчик», слц. brdce «тс.»; — псл. *bьrd-(ьk-), очевидно, тотожне з *bьrd-o «бердо, поліно»; Славський (Sławski I

27) ототожнює п. bark «орчик» з bark «плече, рука» і, не наводячи власне українського та словацького відповідників, притягає як паралелі сумнівні в цьому відношенні ч. brk «стрижень пташиного пера», р. [*берк*] «стебло; пень; загострене перо», схв. bȓk «вус».— Див. ще **бéрдо**[1].

бéре (сорт груші), [*бéра*] «тс.»; — р. *бéре*, бр. *бэ́ра*, п. béra; — запозичення з французької мови; фр. beurré, дослівно «масляний», утворено від іменника beurre «масло», що походить від лат. būtȳrum «тс.», яке зводиться до гр. βούτῡρον «тс.; коров'ячий сир», утвореного з основ іменників βοῦς «корова, бик», спорідненого з лат. bos «бик», псл. gov-ędo «велика рогата худоба», укр. [*гóв'єдо*] «тс.», і τυρός «сир», спорідненого з ав. tūⁱri- «кисле молоко, сироватка».— СІС 94; Sł. wyr. obcych 76; Dauzat 86; Frisk I 260—261; Boisacq 992.

[**berебéшки**] «крем'яшки» (вид дитячої гри) Мо; — очевидно, пов'язане з тур. *berebeş, утвореним з прийменника ber «по, в, згідно» і числівника beş «п'ять» (у цій грі використовується п'ять невеликих крем'яшків).

бéрег, [*бéріг*], [*бережóк*] «зарослий лісом горб» Ж, [*бережкú*] «металева оправа колодочки ножа», [*береговинá*] «побережжя», *бережúна*, [*береговúсько*, *береговúще*] «тс.», *бережинá* «берегова трава», [*бережáк*] «прибережний житель», [*бережáн*] «тс.», *бережня́к* «берегові зарості; [викинуті водою на берег куски дерева]», [*берегíвка*] «берегова ластівка», [*береговéнник* ВеНЗн, *берегýля*, *берегýлька*, *берегýлиця* ВеУг, *бережáнка*, *берéжниця* ВеНЗн] «тс.», [*береговáтий*] Я, *бережúстий* «з високими берегами», *безберéжжя*, *безберéгий*, *безберéжний*, *відберéжний*, *зáбережень* «прибережний лід», *нáбережна*, *надберéжжя*, *надберéжний*, [*підберéжка*] «берегова ластівка» ВеНЗн, [*підберéжник*, *підберéжок*] «тс.» ВеНЗн, *підберéжний*, [*поберегýлька*] (орн.) «плиска, Motacilla L.» ВеНЗн, *побережáнин*, *побéрежець*, *поберéжжя*, [*поберéжина*] «прибережжя», *поберéжник* «берегова ластівка», [*поберéжниця*] «тс.» ВеНЗн, [*побережня́к*] «вітер, що дме вздовж берега» Мо, *побе-режний*, *приберéжжя*, *приберéжник* «морська трава», *приберéжниця* (бот.) «Aeluropus», *приберéжний*, [*уберéже*] Ж, *узберéжжя*, [*ýзберіж*] «вздовж берега» Ж; — р. *бéрег*, бр. *бéраг*, др. *берегъ*, п. brzeg, ч. břeh, слц. breh, вл. brjóh, нл. brjog, полаб. brig, болг. *бряг*, м. *брег*, схв. *брêг*, *брйјег*, слн. brég, стсл. **брѣгъ**; — псл. *bergъ; — двн. berg «гора», гот. baírgahei «гори», ав. barəzah- «гора, висота», ос. bærzond «висота», вірм. berj «тс.», дінд. bṛhant- «високий», ав. bərəzant, хет. parkuš «тс.», кімр. bre «гора, горб»; безпосередню успадкованість сл. *bergъ з індоєвропейської прамови визнає більшість дослідників (Jagić AfSlPh 30, 457; Brückner AfSlPh 42, 138; Брандт РФВ 21, 206; Младенов 47; Георгиев БЕ 2, 247; Gołąb LP 16, 55; Machek ESJČ 72; Sławski I 46; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Skok I 210; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 17 і ін.), причому невідповідність у слов'янських мовах звука g, рефлексу непалатального іє. g(h), рефлексові палатального ĝ в інших мовах satəm (пор. ав. z) пояснюється як одне з численних відхилень від звичайної рефлексації індоєвропейських задньоязичних або як відмінність слов'янських мов від інших індоєвропейських у характері розширення кореня *bher-; інші дослідники, зважаючи на цю звукову невідповідність, припускають праслов'янське запозичення з германських чи з якихось інших мов групи centum (Bern. I 49—50; Meillet RSl 2, 69; Преобр. I, 23; Trautmann 30—31; Kiparsky GLG 101—102; Pokorny 140—141 і ін.).— Критенко Вступ 527, 550; Шанский ЭСРЯ I 2, 93—94; Фасмер—Трубачев I 153; БЕР I 84—85; ЭССЯ 1, 191—193; Sł. prasł. I 203—204; Sadn.—Aitz. VWb. I 271—273; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 163—164; Абаев ИЭСОЯ I 254.

[**берегомéт**] «місце, де берег річки розмивається водою» КаТГР, [*берегомíть*] «обривистий берег» КаТГР; — складне утворення з основ іменника *бéрег* і дієслова *метáти* «кидати»; пор. *перемéт(ов)ище* «ділянка, зрита і перемита швидкою течією» (Німчук Пр. XI діал. н. 146—147).— Карпенко ТГР 14,

ТЦР 7—8; Лимаренко Пит. топон. та оном. 150.— Див. ще **бе́рег, мета́ти.**

берегти́, [*бере́чи́, бережи́ти*], *бережки́й, бережли́вий, бережни́й,* [*зберіга́ч* Я], [*незаберéжка*] «необережність» Ж, [*обере́га*] «обережність», [*обере́жка*] «попередження» Ж, *обере́жний;* — р. *бере́чь,* бр. *берагчы́,* др. *беречи,* серб. ст. *бриjeħu,* стсл. **брѣшти,** п. bróg «оборіг», ч. [bráh] і т. д.; можливо, також схв. [brìći] «славити, святкувати»; — псл. *bergti; — споріднене з лит. [birginti] «берегти, заощаджувати», гот. baírgan «ховати», двн. bergan «тс.», borgên «убезпечити себе»; ie. *bhergh- «ховати»; припущення про запозичення з германських мов (Hirt PBrB 23, 332; Moszyński KLS I 232) необгрунтоване.— Шанский ЭСРЯ I 2, 97; Фасмер I 153; Sławski I 44; Skok I 210—211; ЭССЯ 1, 189—191; Sł. prasł. I 204; Sadn.—Aitz. VWb. I 270—271; Bern. I 49; Pokorny 145.— Пор. **обо́ріг.**

[**бере́жа**] «жеребна» (кобила) Ж; — р. [*берёжая*], ч. březí, схв. *брѐђа* «тс.», *брѐђати* «вагітніти», слн. bréja, brejíti «запліднювати», стсл. **брѣжда**; — псл. *berdja; — здебільшого пов'язується з лат. forda «вагітна», спорідненим з fero «несу», укр. *беру́* і т. д. (ie. *bher-); інший можливий зв'язок — з лит. brė́stu, bréndau «набухати, дозрівати», brìnkti «розбухати», прус. pobrendints «обтяжений», sen brendekermnen postāt «завагітніти».— Трубачев Назв. дом. жив. 54; Фасмер I 154; Machek ESJČ 73; Skok I 206; ЭССЯ 1, 188—189; Sł. prasł. I 202; Sadn.—Aitz. VWb. I 282—283; Bern. I 49; Топоров I 249—250.

бере́за[1] (бот.), *бере́зина* «березове дерево; березовий ліс», [*березина́*] «березняк; березові гілки» О, *бере́зівка* «березова настоянка», [*бере́зівка*] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.» ВеНЗн, *бере́зник,* [*березни́ця*] «березник», *березня́к,* [*березови́ця*] «березовий сік» Ж, [*березовни́к*] «березовий гай; вид узору на писанці» Я, *бе́рест* «березова кора», [*бере́зто*] «тс.» Ж, [*березтя́нка*] «березова земля; придатний для берези грунт» Ж, *берестя́нка* «кошик або коробка з березової кори», [*березневáтий*] «покритий місцями березою» Я, *бере́зові,* [*березова́ті*] «березові» Ж, *берестяни́й* «зроблений з бересту», *підбере́зник,* [*підберезо́вець*] «підберезник»; — р. *берёза,* бр. *бяро́за,* др. *береза,* п. brzoza, ч. bříza, слц. breza, вл. brěza, нл. brjaza, полаб. breză, болг. *бреза́,* м. *бреза,* схв. *брѐза,* слн. bréza, стсл. **брѣза**; — псл. *berza<*berĝa «береза»; — споріднене з лит. béržas, лтс. bẽrzs, прус. berse, ос. bærz, bærzæ, дангл. beorc, двн. birihha, нвн. Birke «тс.», дінд. bhū́rjaḥ «порода берези», лат. fraxinus «ясен»; утворення від ie. *bherəĝ-/*bhr̥ĝ- «береза», пов'язаного з *bherē̆ĝ'- «блищати; світлий», відображеним у болг. *бряз* «з білими плямами», укр. *березу́на* (кличка вівці); первісне значення назви дерева — «світла, біла»; зближується також (Schuster-Šewc Sl. Wortst. 17) з ie. *bhereĝh- «високий, піднесений», псл. *bergъ, укр. *бе́рег;* менш переконлива спроба (Machek ESJČ 74) пов'язання з нвн. Borke «кора» і прийняття цього значення за первісне; – припускається споконвічний зв'язок ie. *bherē̆ĝ- з сем. b-r-h, b-r-q і хам. b-r-q, b-r-g: ар. клас. bariḥa «яснішає», barâḥuⁿ «щось ясне», barâḥu «сонце», гебр. baraq «блискати» (про грозу), ак. barâqu «тс.», birqu «блискавка», єг. b-r-q, b-r-g «блискати».— Критенко Вступ 513, 548; Шанский ЭСРЯ I 2, 94—95; Фасмер I 154; Schuster-Šewc Probeheft 29; БЕР I 76; Skok I 207; ЭССЯ 1, 201—203; Sadn.—Aitz. VWb. I 144—146; Sł. prasł. I 210; Moszyński PZJP 27; Bern. I 52; Топоров I 211—213; Trautmann 32; Абаев ИЭСОЯ I 253; Wiedeman IF 1, 512; Walde—Hofm. I 544; Cuny Invit. 121—122; Möller 35.— Пор. **березу́на, бе́рест**[1].

бере́за[2] (заст.) «ватажок колядників; ватажок парубків на вечорницях; головна особа серед дівчат; заспівувач у хорі»; — очевидно, залишок давнього прикметника **бере́зий* «строкатий, чорний з білим», збереженого в болг. *бряз* «з білими плямами» (про буйвола), слн. bréza «періста»; це слово первісно могло означати строкатий одяг рядженого під час зимових свят; пор. рум. brezáiă

«ряджений колядник», утворене від тієї самої слов'янської основи, а також нім. Berchte «ряджений з дзвіночками під час свят», пов'язане з двн. beraht «блискучий», гот. baírhts «світлий, блискучий, ясний», етимологічно тотожними з укр. *бере́за*, **березий;* думка про запозичення українського слова з румунської мови (Vincenz 3) недостатньо обгрунтована.— Коломієць Мовозн. 1968/3, 43—45; Веселовский Сборник ОРЯС 32/4, 118—121, 209—210.— Див. ще **бере́за**[1], **березу́на.**

бе́резень, [*бе́резінь, березо́вень* Ж];— бр. заст. *березови́к* «березень», ч. březen, сболг. *брѣзень* «квітень», *брѣзокъ* «тс.», хорв. brezen «березень», слн. brézen «тс.», стсл. **брѣзьнъ** «квітень»; — Голуб і Копечний (Holub—Kop. 80) помилково вважають цю назву місяця виключно чеською; — очевидно, псл. *berzьnь, утворене від *berza «береза»; назва мотивується тим, що в цей місяць починають зеленіти берези; пор. *ли́пень* — місяць, коли цвітуть липи; недостатньо обгрунтоване припущення (Machek ESJČ 72—73) про зв'язок із словом *бере́жа* «жеребна, кітна», ч. březí «тс.»; пор. лит. biržẽlis «липень», beržẽlis «тс.», пов'язане з béržas «береза».— Кочерган Мовозн. 1967/1, 52; Hołyńska-Baranowa 33—35; Кобилянський Гуц. гов. 75; ЭССЯ 1, 209; Sł. prasł. I 214; Шаур Этимология 1971, 95; Fraenkel 40—41.— Див. ще **бере́за**[1].— Пор. **бе́резіль.**

бе́резіль (заст.) «березень» СУМ, Г, *березо́ль*, [*березозі́л, березозі́ль, березозо́л* Ж] «тс.»; — др. *березозолъ*, стсл. **брѣзозолъ** (**брѣзозоръ**); — псл. *berzozolъ (*berzozolь), утворене з основ *berz- «береза» і *zol-, що тлумачиться по-різному: як різновид кореня zel- «зелений» (Фасмер I 154; Горяев 16; ЭССЯ 1, 207), як пов'язане з укр. [*зола*] «березовий сік» (? Miklosich DWA 17, 2) або як тотожне з укр. *зола́* «попіл», що мало означати спалювання берез навесні перед оранкою (Кравчук УМШ 1955/3, 61; Hołyńska-Baranowa 35—39; Sł. prasł. I 212).— Кочерган Мовозн. 1967/1, 52—53; Sadn.—Aitz. VWb. I 144.— Див. ще **бере́за, зеле́ний, зола́.**

бере́зка (бот.) «повій, Convolvulus arvensis L.; [повитиця, Cuscuta L.; гірчак повійковий, Polygonum convolvulus L. Mak; гірчак перечний, Polygonum hydropiper L. Mak; горошок бульбистий, Lathyrus tuberosus L. Mak; гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala L. Mak]», [*берестень*] «повій» Mak, *бері́зка* «тс.; [повитиця; гірчак]», [*бірузки*] «повій» Mak, [*бере́зчаний*] Я;— р. *берёзка* «повій; [грушанка, Pyrola L.]», бр. *бяро́зка* «повій; [гірчак]»; — очевидно, результат зближення з основою *бере́за*, деетимологізованої давнішої назви, відбитої в р. [*берлозга́*] «гірчак повійковий», бр. *beралёзка* «тс.»; ця назва може бути зіставлена з слн. [bȓlja] «дзига», схв. *брљ* «овеча вертячка», м. *брл* «тс.», ч. ст. brlooký «такий, що крутить очима в різні боки»; у такому разі назви рослин зумовлюються їх витким характером; менш переконлива спроба (Кравчук Белар. лексікал. і этым. 85) виведення назви *бере́зка* з **об-верезка.*— Пор. **берлао́ки, ви́рло, вирлоо́кий.**

[**березу́на**] (назва вівці) Доп. УжДУ 4;— п. [brzezawy] «перістий, червоно-білий», [brzeziasty, brzeziaty] «тс.», [brzezula] «періста корова», ч. [březavá] «чорна або руда з білою спиною і білим животом» (про корову), слц. brezavý «пістряво-білий» (про корову), болг. *бряз* «з білими плямами» (про буйвола), м. *брез* «з білою плямою на лобі» (про домашню тварину), схв. *брѐзаст* «тс.», *брȇз* «з білою шерстю», *брѐзан* «тс.», слн. bréza «періста»; — очевидно, похідне від псл. *berz- <*berĝ- «білий, світлий», спорідненого з псл. *berza «береза»; — споріднене з лит. beršti «біліти», двн. beraht «блискучий», гот. baírhts «світлий, блискучий, ясний», дінд. bhrajāti «блищить»; іє. *bherĝ-/*bhr̥ĝ- «блищати, ясніти; світлий»; ар. клас. bariḫa «яснішає», гебр. baraq «блискати»; припущення про «валаське» походження слов'янських назв (Кравчук ВЯ 1968/4, 128—129) потребує переконливого обгрунтування; від рум. breaz «білолобий» (про тварину), запозиченого з болгарської мови, походять лише такі форми, як укр. [*брязу́н*] (назва барана)

Доп. УжДУ 4, [*брядзýн*] «тс.» тж.— БЕР II 85; Bernard Балк. езикозн. 1, 102—103; ЭССЯ 1, 203; Bern. I 52; Cuny Invit. 121—122; Möller 35.— Пор. **берéза**[1], **бéрест**[1].

[**берéка**] (бот.) «різновид горобини, Sorbus torminalis; горобина, Sorbus aria Crantz. Ж; клен татарський, Acer tataricum L. Mak», [*берек*] «глід» Mak; — р. *берёка* «Sorbus torminalis», [*бéрек*] «тс.», п. brzekinia «Pirus torminalis», ч. břek «Sorbus torminalis», слц. brekyňa «тс.», [brakyňa] «горобина», вл. brěčina «тс.», brěkowc «шовковиця», нл. brěka «Sorbus torminalis», болг. [*брекúна*], м. *брекина*, схв. *брèкиња*, слн. brêka, [brȩ̂k] «тс.»; — псл. *berkъ, *berka; — задовільної етимології не має; пов'язується (ЭССЯ 1, 194) з псл. berǫ «беру» (як рослина, що «бере» птахів, тобто приваблює їх своїми ягодами); зіставляється (Sadn.—Aitz. VWb. I 149) з псл. *berza «береза»; зближується (Machek ESJČ 72; Jm. rostl. 115) з герм. *spero «Sorbus», яке простежується в двн. sperboum, spereboum, spirboum, нвн. Spierling; виводиться (Младенов 44; БЕР I 77) від псл. *breskъ «терпкість» (пор. укр. [*збрескнути*] «прокиснути»), а також (Schuster-Šewc Probeheft 28) від іє. *bher- «прокислий, різкий»; спроба пов'язання з лит. brìnkti «набрякати» (Bern. I 50) фонетично не обгрунтована; запозиченням з української мови є п. bereka.— Фасмер I 154—155; Skok I 206; Sł. prasł. I 205.— Пор. **брякúня**.

[**берéлик**] «невелике свердло» Ж; — походження не зовсім ясне; пор. нвн. Bóhrahle «шило, пробійник», утворене з основ дієслова bohren «свердлити» і іменника Ahle «шило», пов'язаного з двн. āla, гот. *ēla, дат. else.— Kluge—Mitzka 9.— Див. ще **бур**[1].

[**берем'я**] «тягар» Пі, [*берéмено*] «невеликий вантаж у мішку» НЗ УжДУ 14, Доп. УжДУ 2, [*беремíнна*] «вагітна» Ж, [*берéмок*] «оберемок», [*оберéм*], *оберéмок*, [*оберемéнок* Ж] «тс.», [*оберéмнена*] «вагітна» Дз; — р. *берéмя* «оберемок», бр. *бярэ́мя*, *бярэ́ма*, др. *беремя*, п. brzemię «тс.», ч. břemeno «ноша», břímě «тс.», слц. bremä «тягар», вл. brěmjo «тс.», нл. brěmje «тс., ноша», болг. м. *брéме* «тягар; оберемок», схв. *брȇме* «тс.», слн. brême «тягар», стсл. **брѣмѧ** «тс.»; — псл. *bermę, похідне від основи дієслова berǫ «беру, (давніше) несу», утворене за допомогою суфікса -mę (<-men), наявного в таких споріднених словах інших мов, як дінд. bhárma «збереження, турбота», bhárīman- «несення, збереження», гр. φέρμα «плід в утробі», лат. offerumenta «принесення в жертву».— Шанский ЭСРЯ I 1, 95—96; Фасмер I 155; Sławski I 46; Machek ESJČ 72; Schuster-Šewc Probeheft 28; БЕР I 77; Skok I 201; ЭССЯ 1, 196—197; Бернштейн Очерк 1974, 182; Sł. prasł. I 206; Sadn.— Aitz. VWb. I 282; Eckert ZfSl 8/6, 886; Pokorny 128.— Див. ще **брáти**.

бересклéт (бот.) «бруслина, Evonymus verrucosa Scop.», [*бересклéн*, *вересклéп*] «тс.»; — р. *бересклéт*, [*бересклéд*] та ін., п. przmiel, trzmiel, ч. brslen, ст. brsněl (brsniel), слц. bršlen (ст. brslen), болг. *бръшлян* «плющ, Hedera helix L.», м. *бршлан*, *бршлен*, схв. *бр̀шљан*, *бр̀штан*, слн. bršljân «тс.»; — результати видозміни якоїсь праслов'янської чи, можливо, й неслов'янської назви,— на думку деяких дослідників, псл.*brъskljanъ (*brъskjanъ) «плющ» або псл. *prȩslenъ, пов'язаного з *prȩslo «прясло» (за формою плодів); на формування різних наведених звукових варіантів мали вплив такі слова, як *берéза*, *вéрес*, *клен* тощо.— Шанский ЭСРЯ I 2, 96; Фасмер I 156; Machek ESJČ 69; Jm. rostl. 141; Sł. prasł. I 409—410.

бéрест[1] (бот.) «в'яз, Ulmus L.», [*берестóк*] Mak, *берестю́к* «тс.», *берестúна*, [*берестнúк*] «берестовий гай», [*берестня́к*] «тс.», [*берестя́нка*] «гриб, що росте на берестових пнях»; — р. *бéрест*, бр. *бéраст*, др. *берестъ*, п. brzost, ч. břest, слц. brest, болг. *бряст*, *брест*, м. *брест*, схв. *брȇст*, *бр̏јест*, слн. brést, стсл. **брѣстъ**; — псл. *berstъ<*berztъ, похідне від основи, яка зберігається в слові *берéза* (<*berza); — паралельне до двн. beraht «світлий, блискучий», гот. baírhts «тс.»; не може бути категорично відкинуте і припущення (Moszyński PZJP 32—33) про псл. *berstъ як колишнє прикметникове означення до

іменника vęzъ «в'яз», утворене через проміжну форму *berd-to- від кореня іє. *bher- «рубати, колоти» (з огляду на потріскану кору береста Ulmus campestris) або від омонімічного кореня *bher- «виступати, стирчати, утворювати гострі грані» (з огляду на характерні для береста коркові нарости); пор. заперечення Славського (JP 33/5, 399).— Шанский ЭСРЯ I 2, 96; Фасмер—Трубачев I 156; Sławski I 47; БЕР I 85; Skok I 207; ЭССЯ 1, 199—200; Sadn. —Aitz. VWb. I 147—148; Sł. prasł. I 209; Bern. I 52.— Див. ще **бере́за**[1].

[**берест**[2]] (бот.) «верес, Erica L.» Mak, [*берестовисько*] «вересовисько» Mak; — результат видозміни деетимологізованої форми *ве́рес*, фонетично зближеної з *бе́рест* «Ulmus L.».— Див. ще **ве́рес.**

берестя́нка (орн.) «пересмішник, Hippolais icterina Vieill.»; — пов'язане з *бе́рест* «березова кора»; назва птаха зумовлена тим, що своє гніздо на дереві він маскує березовою корою.— Воїнств.— Кіст. 310—311.— Див. ще **бере́за.**

бере́т, *бере́тка;* — р. *бере́т*, бр. *бера́т*, п. ч. ст. beret, biret, ч. baret, слц. baret, baretka, вл. baret, болг. *баре́та, бере́та*, м. *баре́тка, бере́тка*, схв. *бѐрē, берѐта, бѐрета, берѐтка, бȁрет(а);* — через російську і західнослов'янські мови запозичено з французької і, можливо, італійської; фр. béret «баскська шапка» походить з беарнського berret, яке відтворює пров. ст. berret «ковпак», що зводиться до пізньолат. birrum «халат з капюшоном», можливо, запозиченого з галльської мови; від цього ж латинського (галльського) слова походить і іт. berretta «ковпак», ст. barrette «тс.», засвоєне французькою мовою в формі barrette.— Шанский ЭСРЯ I 2, 96—97; Machek ESJČ 47; БЕР I 34; Dauzat 76, 83; Gamillscheg 88, 102.

[**біржу́ля**] (кличка корови) Ж; — неясне; можливо, споріднене з [*березу́на*] (пор.).

бе́ричний — див. **біру́чний.**

[**берівни́й**] «багатий, заможний» ВеУг; — очевидно, пов'язане з [*бірува́ти*] «могти, бути спроможним» (див.).

[**берізка**] (бот.) «дереза, Caragana frutescens DC.» Mak; — результат видозміни деетимологізованої форми *дереза́*, зближеної з *бере́за*.— Див. ще **дереза́.**

[**бе́ркати**] «заляпувати, задрипувати», [*оббі́рканий*] «забрьоханий»; — болг. *бъ́ркам* «бреду; мішаю, перемішую», схв. *бр̏кнути* «зачерпнути; шубовснути»; — очевидно, псл. *[bьrk-ati] «ляпати, бризкати»; — пор. схв. *бр̀љага* «калюжа», *бр̀љати* «бруднити; каламутити», лит. bur̃las «бруд», burlungis «трясовина»; занадто широкі зіставлення болг. *бъ́ркам* з різними семантично віддаленими словами допускає Бернекер (Bern. I 108).— Būga RR I 435.

[**берке́т**] «тонка вірьовка, з якої виготовляють «верхи» і «споди» ставних сіток» Берл; — очевидно, запозичення з турецької чи кримсько-татарської мови; тур. berk et «зміцни, закріпи» складається з прикметника berk «міцний, твердий» і основи дієслова etmek «робити»; пор. тур. berkit «зміцни, закріпи», форму наказового способу дієслова berkitmek, похідного від прикметника berk.— Радлов IV 1601—1602.

беркі́ць (вигук на позначення раптового падіння), [*берґі́ць* Я, *пеке́ць* Ж], *беркі́цьнути;* — звуконаслідувальні утворення, можливо, пов'язані з ч. brkati «спотикатися»; друга частина вигуку може бути зіставлена з [*кец, ке́цати*] (див.).

бе́рковець (стара міра ваги, 10 пудів); — р. *бе́рковец*, бр. *бе́ркавец*, др. *бьрковьскъ*, п. berkowiec, ст. bierkowiec, ч. berkovec, схв. *берковец* (з р.); — давньоруське слово є прикметниковою формою (як означення до *вѣсъ* чи *пудъ*), утвореною від назви шведського міста Bjärkö (лат. Birka, др. **Бьрка*); запозиченнями з давньоруської мови є лит. bìrkavas, лтс. bir̃kavs «корабельний фунт».— Винник 128—129; Филин Происх. яз. 564; Шанский ЭСРЯ I 2, 98; Фасмер I 156—157; Преобр. I 24; Горяев 16; Sadn.— Aitz. VWb.I 273; Bern. I 50; Būga RR I 527; Mühl.— Endz. I 298.

бе́рку́т (орн.) «орел, Aquilla regia»;—р. *бе́рку́т*, бр. *бе́ркут*, п. berkut, birkut; — запозичення з тюркських мов

(тат. *біркут*, тюрк. кирг. *бүркүт*, каз. *бүркіт*, башк. *бөркөт* та ін.); у польську мову запозичено через східнослов'янське посередництво. — Булаховский Семас. этюды 183; Шанский ЭСРЯ I 2, 98; Фасмер I 157; Супрун Тюркол. иссл. 42—43; Дмитриев 529; Brückner 21; Sadn.- Aitz. VWb. I 273; Радлов IV 1891.

[**берлади́нка**] (бот.) «братки, Viola tricolor L.»; — неясне; у звуковому відношенні здається найближчим до нвн. Bernhardinerkraut «стоголовник, Centaurea benedicta» і до давньої назви місцевості *Берладь* (між Прутом і Серетом; про етимологію цього топоніма див. Фасмер I 157).

[**берлао́ки**] «витрішкуватий; більмастий» Л; — п. ст. brłok (brlok) «зизоокий, косоокий», ч. ст. brlooký «такий, що швидко крутить очима в різні боки», [brlavý] «кривий (про веретено, трубку); кульгавий», ст. «косоокий», слц. brloočný «косоокий», ст. brlavý «тс.», схв. *брљ* «овеча вертячка», слн. bȓlja «дзига», brljàv «короткозорий»; — очевидно, псл. *bьr̥lookъ — складний прикметник, утворений з основ *bьr̥l- із значенням «вертітися» і ok- «око».— Machek ESJČ 67; Skok I 214; Sł. prasł. I 420—421.— Див. ще **о́ко**.— Пор. **бере́зка, ви́рло, вирлоо́кий.**

[**бе́рлик**] «шапка» Ж; — п. bermyca «ведмежа військова шапка», [berlica, berlitek], ст. bermica «тс.»;— очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Bärenmütze «ведмежа шапка» утворене із слів Bär «ведмідь», спорідненого з лит. bė̃ras «бурий», лтс. bērs «тс.», і Mütze «шапка», яке в формі двн. almuz, armuz походить від лат. almucia «накидка (каноніків)», що через посередництво ар. (al) mustaqah «шуба з довгими рукавами» зводиться до пехл. mustak (перс. muštä) «шуба».— Weiss-Brzezinowa Prace językozn. 21, 141; SW I 116; Kluge—Mitzka 50, 497.

берли́н (заст.) «вид карети», *берли́на* (заст.) «вид річкового судна, баржі», [*берлі́на* Дз], *берли́нка* «тс.», ст. *берлинъ* («коляска называемая б.» XVIII ст.); — р. *берли́н* «старовинна карета», *берли́на* «тс.; вид судна», п. berlinka «тс.», ч. berlina «старовинний вид карети», слц. berlína, болг. *берли́на*, схв. *берлина* «тс.»;— запозичення з французької мови (принаймні, як назва екіпажа); фр. berline «берлінська карета» походить від назви міста Berlin; як назва судна могло бути вперше ужите в польській мові; у цьому значенні пов'язується також (Горяев Доп. I 3; Richhardt 34) з п. berło (укр. *бе́рло*).— Шанский ЭСРЯ I 2, 98—99; Фасмер—Трубачев I 157—158; Яновский I 371; Kopaliński 122; Machek ESJČ 51; Holub—Lyer 97; Dauzat 84.

бе́рло (заст.) «скіпетр», ст. *берло* «тс.» (1627); — п. berło «тс.»; — через польську мову запозичено з чеської; ч. berla «костур, скіпетр», berle «милиці», мор. [brla] «милиця», як і слц. brla, barla «тс.», berla «скіпетр», вл. bjerło «тс.», слн. bérgla «милиця, костур», [bȩrla] «тс.», походить від двн. ferala «дрючок», яке зводиться до лат. ferula «прут, різка», пов'язаного, можливо, з лат. fertūca «стеблина».— Richhardt 34; Sławski I 30; Brückner 21; Machek ESJČ 51; Sadn.— Aitz. VWb. I 274; Bern. I 44; Walde—Hofm. I 487.

берло́га, *берлі́г* — див. **барлі́г.**

бертвінок — див. **бритва́нник.**

[**беру́лька**] «ягня»; — найближче пов'язане з ч. beruška, berunka «овечка, (перен.) лагідна дівчина», похідними від ч. beran «баран».— Див. ще **бара́н.**

[**берфе́ла**] (частина вертлюга, гак для підвішування казанка), [*берфе́ло́*] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, походить від рум. [bîrféi] «занізки; певні частини воза, ткацького верстата; дощечки для пресування тютюну», яке зводиться до уг. [berfa] «занізка; певна частина воза, ткацького верстата», belfa «тс.», від якого походить і укр. [*бі́рфи*] «щаблі в драбині»; зіставлення з *берве́но́* (ВеЗн 2), з рум. bîrfeală «лихослів'я» (Vincenz 12) або з рум. borfă «ганчір'я», boarfele «тс.» (Кобилянський Гуц. гов. 82) фонетично або семантично не вмотивовані.— Кравчук ВЯ 1968/4, 126—127.

берца, *берце́*, *бе́рце* — див. **бе́рдя.**

бе́са́ги «сакви», [*би́са́ги, бесе́ги* Ж, *беса́га*] «тс.», [*бе́саг*] «тс.; мішок», [*биса́г*] «тс.», [*биса́жина*] «половина саков» Ме, [*бесе́га*] «велика кишеня» Мо, ст. *биса́га* «торбина» (1627); — п. biesagi, [biesaga, besaga], слц. bisahy, нл. bizagi, bizegi, болг. *диса́г(и)*, [*биса́ги*], м. *дисаги, дисаѓи*, [*биса́ѓи*], схв. *би̏са̄г, би̏сага, би̏саге*, слн. bisága, [beságа]; — очевидно, через польське і, далі, чеське посередництво запозичено з латинської мови; лат. bisaccium «перекидна торба» утворено з основ слів bis «двічі» і saccus «мішок».— Brückner 26; Skok I 156; Sadn.— Aitz. VWb. I 321—322; Bern. I 57.— Див. ще **біс²**, **сак¹**.— Пор. **са́ква.**

бесеме́р, *бесеме́рівець, бесеме́рівський, бесемерува́ти;* —р. *бессеме́р*, бр. *бесеме́р*, п. besemerować, ч. besemerovati, слц. besemerovať, вл. bessemerovy, болг. *бесемеров*, схв. *бесемеров*, слн. bésemerski; — запозичення з англійської мови; англ. Bessemer «бесемер» утворено від прізвища англійського інженера Бессемера (Bessemer), який розробив спосіб одержання сталі шляхом продування розтопленого чавуну повітрям.— СІС 95; УРЕ І 525—527.

[**бесеку́р**] (бот.) «Virga aurea L.» Г, Mak, [*бесеґур*] «тс.», [*бусекі́р*] «рід трави з грубим стеблом і довгими вузькими листками» О, [*бусекор*] «жовтозілля Фукса, Senecio fuchsii Gmel.» Mak; — неясне.

[**бесиво**] «блекота, Hyoscyamus niger» Пі; — р. [*бе́сиво*] «тс.; дурман, Datura; одуряюче зілля»; — очевидно, похідне від *біс¹, бісі́тися* (пн.-укр. *беси́тися*); в такому разі назва зумовлена отруйною властивістю рослини. — Див. ще **біс¹**. — Пор. **бесіжни́к, біси́на**.

бе́сіда «розмова; забава, бенкет; товариство», [*беседа*] «тс.; весільна забава» Пі, *бесі́да* (заст.) «бесіда; гості, товариство» Бі, *бесі́дка* «альтанка», [*бесе́дка*] «лава для гребців у човні», *бе́сідник* «співрозмовник», *бесі́дувати*, [*бесе́дувати*], [*бесі́дливий*] «говіркий»; — р. болг. *бесе́да*, бр. *бясе́да* «бенкет; [бесіда]», др. *бесѣда* «місце для сидіння; розмова», п. biesiada «бенкет», ч. слц. beseda «дружня розмова; зібрання для розмови», ч. besídka «альтанка», слц. besiedka «тс.», вл. bjesada «розмова, товариство співрозмовників», болг. *бесе́дка* «альтанка», м. *беседа* «розмова», схв. *бѐседа* «промова, проповідь», слн. beséda «слово, розмова, мова, обіцянка», стсл. **бесѣда** «слово, розмова»; — псл. besěda, утворене з прислівника bez «зовні» і іменника sěda «сидіння»; первісне значення — «сидіння надворі», пізніше «зібрання», «розмова» і т. д.; вважається також (Rozwadowski RSl 2,104—105; ЭССЯ 1, 211—212) спорідненим з дінд. bhasád- «зад» (<*«сидіння»); помилковим було тлумачення початкового *бе-* як префікса, відповідного лит. be- в дієсловах тривалого виду (Брандт РФВ 21, 207; Погодин РФВ 39, 3), а також пояснення слова *бе́сіда* як похідного від гіпотетичної форми кореня *bes- (<*bhes-) «розмова, звуки», нібито того самого, що і в словах *бáяти, бáйка* та ін. (Горяев 17; Ильинский РФВ 62, 237—239; Brückner 26—27); запозиченнями з слов'янських мов є лит. [besieda], уг. beszéd «мова, бесіда».— Шанский ЭСРЯ І 2, 101—102; Фасмер І 160; Преобр. І 25—26; Machek ESJČ 52; БЕР І 44; Skok I 140; Sł. prasł. I 215—216; Sadn.— Aitz. VWb. I 291; Wanstrat ZfSlPh 14, 101—103; Bern. I 52.— Див. ще **без²**, **сиді́ти.**

[**бесіжни́к¹**] (бот.) «вороняче око, Paris quadrifolia L.»; — очевидно, результат контамінації назв [*беше́зни́к, бешизни́к* Mak] «тс.», [*беши́шник*] «лобода гібридна, Chenopodium hybridum L.» і слів *біс, бісі́тися* (пн.-укр. *беси́тися*), зв'язок з якими міг бути зумовлений отруйністю рослини; **-сі-** замість очікуваного **-си-** могло з'явитися в результаті деетимологізації слова під впливом *бе́сіда* чи *бесі́дка*, зокрема через зближення з назвою [*бесіжни́к огородний*] «рожа, мальва, Alcea rosea L.».— Див. ще **беше́зни́к, біс¹**.— Пор. **бесиво, бесіжни́к², біси́на.**

[**бесіжни́к²** (*огородний*)] (бот.) «рожа, Alcea rosea L.»; — очевидно, пов'язане з *бесі́дка* «альтанка».— Див. ще **бе́сіда.**

[**бесі́т**] (бот.) «зніт, Epilobium angustifolium»; — неясне.

бе́ске́д «крутизна, прірва, яруга; скеля, гора», *бе́скі́д, бе́ске́т* «тс.», *беске́ддя* (зб.), *беске́ття* (зб.) «тс.», [*беске́да*] «крутизна, прірва, яруга», [*бес-*

кéдина, бешкéт] «тс.», *бескéди* «гори, гірський хребет», [*бискéти*] «тс.», [*бескидник*] (заст.) «народний повстанець у Західному Прикарпатті» УІЖ 1962/2, *Бескид* (частина Карпат), *Бескúди, Бещáд, Бещáди* «тс.», [*бескúдувати*] «пасти худобу в горах»; — р. *Бескúды*, др. *Бескыдъ*, п. [beskid] «гірський хребет, через який можна перейти; ліс на горі», Beskid, Beszkid, ст. Bieszczad, ч. [beskyd] «гірська сідловина; голий гірський хребет», [beskydy] «гори», Beskydy, слц. [beskyd, bezkyd] «гірський хребет»; — загальноприйнятого етимологічного пояснення не має; частина дослідників (Perwolf AfSlPh 7, 625; Brückner 21—22) пов'язує з назвою фракійського племені βέσσοι «бесси», βίεσσοι «тс.» або з алб. (фрак.) bješkε «полонина, ряд високих гір» (Dobrowolski RSl 15, 177), але при цьому залишається нез'ясованим компонент -(*к*)*ед*; з формального боку дещо переконливіша спроба пов'язати з снн. beschêt «відокремлення», нн. beschêt «границя», утвореним з префікса be- і основи дієслова нвн. scheiden «відокремлювати», спорідненого з гот. skaidan, лит. skíesti, skáidyti, лтс. šķiest «тс.», šķiedet «ділитись на частини» (пор. [*діл*] «гірський хребет» або назву гірського хребта рум. Deal від сл. dělъ), а також двн. gaskeiti «вершина гори» (Schachmatov AfSlPh 33, 54; Соболевский РФВ 64, 101; Rozwadowski JP 2, 162—163; Sł. prasł. I 217—218), але таке пояснення недостатньо підтримується історичними стосунками між слов'янами і германцями на відповідній території; можливо, що назва є залишком іллір. *biz-kit-/biz-kēt- (<*buz-) букв. «буковий ліс» (О. Н. Трубачев Названия рек Правобережной Украины 281; A. Mayer Die Sprache der alten Illyrier II 65, 190); інші пояснення (розглянуті у Марусенко) обгрунтовані слабіше.— Марусенко ЛБ IX 65—73; Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Фасмер I 161; Korečný Ad. Kellnerovi 158—173; Kluge—Mitzka 641.

бéстія, [*бестія́нка, бестія́нський*], *бестія́льський* Бі, *бестія́рськи* Я, ст. *бестиа, бестія* (XVI ст.), *бествѣю* (1627), *бестіялський* (XVII ст.), *бестіалство* (XVIII ст.); — р. *бéстия*, бр. *бэ́стыя*, п. bestia, ч. bestie, слц. beštia, вл. bestialski «звірячий», м. *бестиjа*, схв. *бѐстиjа, бѐштиjа*, слн. bêštija, béstija; — основне слово запозичено з латинської мови книжним шляхом чи, можливо, через польське посередництво; лат. bestia «тварина» споріднене з лтс. dvẽsele «дихання, душа, життя», лит. dvẽsti «задихатися», dvasià «дух», псл. duxъ (<*dous-), dūša (<*dousja), укр. *дух, душá;* похідні форми утворено від запозиченого слова на грунті української і польської мов.— Шанский ЭСРЯ I 2, 109; Фасмер I 162; Преобр. I 25; Machek ESJČ 52; Sadn.—Aitz. VWb. I 288—289; Walde—Hofm. I 102.— Див. ще **дúхати, дух.**

бéсур — див. **бісурмáн.**

[**бéта**] «уміння Пі, кебета Ж»; — п. [bietka] «клепка (в голові)»; — очевидно, пов'язане з р. [*беть*] «поперечна скріпа барок; колода, що перекидається з борта на борт і врубується», [*бéтины*] «поперечні балки в човні як упори бортів» (пор. нвн. Biet «підмостки, риштування; дошка на кінці судна»), яке зіставляється з дісл. biti «балка, колода», шв. [bita] «лави на човні», що зводяться до дісл. bîta «кусати», первісно «розколювати», спорідненого з нвн. beißen «кусати», дінд. bhḗdāmi «розколюю, розламую», лат. findo «розколюю»; в такому разі значення українського слова розвинулось через значення «планка, клепка»; у морфологічному відношенні можливий зв'язок із словом *кебéта.*— Фасмер I 162; SW I 153; Meyer AfSlPh 5, 142—144; Falk—Torp I 67, 72; Jóhannesson 602—603.— Пор. **кéба.**

[**бетанґ**] «волоцюга» ВеЛ, [*битáнг*(*а*), *бітáнга*] «тс.» ЕЗб 4, ст. *битанка* «волоцюга» (XVIII ст.); — слц. bitang «нікчема», схв. *бѝтāнга* «ледар»; — запозичення з угорської мови; уг. bitang «волоцюга», первісно «здобич» походить із свн. būtunge «здобич», спорідненого з снн. būte «обмін, поділ», (ūt)būten «ділити, брати здобич», нвн. Beute «воєнна здобич» і, можливо, з дісл. ȳta «подавати», дат. yde «надавати» або з дірл. būaid «перемога», кімр. budd «здобуток,

виграш».— ВеЛ 391; Тимч. 92; Skok I 58; MNTESz I 306—307; Bárczi 21; Kluge—Mitzka 72.

[**бете́га**] «хвороба; нікудишня людина», [*бетего́та*] «нездара», [*бетю́г*] «слабість» ВеУг, [*бете́жний*] «хворий», [*бетега́ти*] «хворіти» ВеУг, ст. *бетегъ*, *бе́тюг*, *бетѣгъ* (XVII ст.), *бетюгъ* (XVIII ст.), *бетежный* (XVI ст.), *бетѣжный* (XVIII ст.); — слц. beťah, схв. *бѐтег*, слн. bêteg; — запозичення з угорської мови; уг. beteg «хворий» задовільної етимології не має.— Дэже St. sl. 7, 150, 160; Sadn.— Aitz. VWb. I 292—293; MNTESz I 290; Bárczi 19.

бете́ги — див. **бе́тлах.**

бете́ль (рослина родини перцевих; суміш для жування з листя цієї рослини та інших складників); — р. *бе́те́ль*, бр. *бе́тэль*, п. ч. слц. betel, болг. *бетел*, слн. bétel; — запозичено через російське посередництво з французької або португальської мови; фр. bétel «тс.» через посередництво порт. betel запозичено з мови гінді, в якій відповідне слово в формі véttila походить від мал. veṭṭila, утвореного шляхом лексикалізації виразу veru ila «простий листок».— СІС 95; ССРЛЯ 1, 445; Kopaliński 124; Dauzat 85; Klein 167.

[**бе́тка**] «гриб» Ж, Я; — запозичення з польської мови; п. betka, bedłka, bedłek, ст. bdła «тс.», як і р. [*блі́цы*] (<**бъдлицы*) «гриби, губки», ч. bedla (вид грибів), вл. bodło, нл. bedło, bła «тс.», походять від псл. [*bъd-ъla], пов'язаного з лит. budėlė̃, budė̃ (вид грибів) (на думку Махека, литовські слова є запозиченнями з слов'янських мов); не зовсім певним є зв'язок з гр. βωλίτης «гриб».— Меркулова Этимология 1964, 96—97; Фасмер I 176; Vasmer RSl 4, 170; Sławski I 29; Machek ESJČ 50; Sł. prasł. I 459—460; Trautmann 39.

[**бе́тлах**] «відходи при молотьбі, сміття», [*бе́тлих*, *бе́тляг* Ме, *бе́тяг* Мо, *бе́тюг* Ж, *бете́ги* Ж] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Béttel «мотлох; нісенітниця» пов'язане з bitten «просити», спорідненим з гр. πείθω «переконую», псл. u-běditi, р. *убеди́ть*; українські звукові форми могли розвинутися через проміжні форми **бетля*, **бетла* з доданням кінцевого **-х** під впливом *мо́тлох* і кінцевого **г** під впливом *тягти́*, *лягти́*.

бето́н, *бетоні́т* «штучний камінь з бетону», *бето́нник*, *бетоня́р*, *бетоня́рка*, *бетоньє́рка*, *бетонува́ти*, *обето́нити*;— р. бр. болг. *бето́н*, п. ч. вл. beton, слц. слн. betón, м. *бетон*, схв. *бѐтōн*; — основне слово запозичено з німецької мови; н. Betón походить від фр. béton, що зводиться як запозичення до лат. bitūmen «намул, пісок; мінеральна смола, асфальт», спорідненого з дінд. játu «лак, гума», двн. quiti «клей», cuti «тс.», нвн. Kitt «замазка, цемент»; від фр. bétonière походить і *бетоньє́рка*, решта похідних форм утворена в українській мові від запозиченого *бето́н*.— СІС 95; Шанский ЭСРЯ I 2, 112; Фасмер I 162; Kluge—Mitzka 71; Dauzat 85; Walde—Hofm. I 107.— Пор. **кит²**.

[**бетоні́ка**] «буквиця, Betonica officinalis L.», [*бето́нька*] «тс.» Пі; — р. *бето́ника*, п. ст. betonika; — запозичено з латинської мови, можливо, через російську чи польську; лат. betonica (bettonica, vettonica) пов'язується з кельтською чи іберійською етнічною назвою Vettōnes «веттони» або з кельтськими словами ben «голова», ton «гарний».— Нейштадт 473; Walde—Hofm. II 776.

бе́тюг, *бе́тяг* — див. **бе́тлах.**

[**бе́тяр**] «волоцюга, розбійник», [*ба́тяр*, *ба́цяр*] «тс.» О, [*бетярчу́к*, *батярня́* (зб.), *батя́рний* О, *батярува́ти* О];— п. [baciárz] «підліток; волоцюга», [batiar, byciár] «тс.», ч. діал. слц. bet'ár «пройдисвіт, розбійник», болг. *беки́рин*, *бекя́р* «холостяк, бобиль», м. *бе́ќар* «холостяк, гультяй», схв. *бѐħāр* «тс.»; — в українську і західнослов'янські мови запозичено через посередництво уг. betyár «нероба, волоцюга, розбійник» з болгарської або сербської мови, де це слово походить від тур. bekâr «холостий», що зводиться до перс. bīkār (bī kār) «без заняття»; виведення від ар. bikr «дівчина» чи перс. bekr «незайманий, непорочний» (БЕР I 41) помилкове.— Zaręba JP 31, 117; Reychman JP 31, 208; Machek ESJČ 52; Škaljić 127;

Sadn.— Aitz. VWb. I 267; MNTESz I 291; Bárczi 19.— Пор. **бéкéрник.**

бех¹ (вигук на позначення шуму від удару при падінні), *бéхати* «грюкати; бити», *набéхкати* «щільно втискуючи, наповнити; [багато в щось накидати]»;— звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бах, бух.*

[**бех**²] (бот.) «болиголов, Cicuta virosa L.; сусак зонтичний, Butomus umbellatus L. Mak»; — р. [*бех*] «болиголов»; — результат видозміни деетимологізованої форми [*вех*] «цикута», можливо, зближеної з [*бесиво*] «блекота» (пор. [*бес*] «сусак» Mak).— Див. ще **вех.**

[**бех**³] «вид хвороби; бешиха Ж» (згадується в заклинаннях поряд з *бешиха*);— очевидно, утворене шляхом зворотного словотвору від *бешиха*, в якому компонент *-иха* був сприйнятий як суфікс.— Див. ще **бешúха.**— Пор. **бех**².

[**бéхтірь**] «вид військового обладунку» Я, ст. *бехтеръ* «кольчуга, кіраса» (XVI ст.); — р. [*бéхтéрь*] «велика корзина з дранки», ст. *бехтерецъ, бахтерецъ* «обладунок з металевих пластинок», бр. ст. *бехтеръ* «обладунок», п. bechter «обладунок, панцир», ст. bechtyr, bechterz, схв. *бехтер* «кольчуга», ст. *бахтерец;* — запозичення з перської або монгольської мови (перс. bagtar, монг. begter «вид панцира»); помилково пов'язувалося (SW I 110) з тат. *бахтá* «тканина».— Абаев ИЭСОЯ I 241; Brückner 19.

бецáй — див. **бацмáн.**

бéцмáн «телепень, вайло», [*бéцмáнка*], [*бицмáн*] «вайло» Ж, [*бúцман*] «велика товста дитина Бі; великий палець Я»;— очевидно, похідне утворення від *бец* (*бець*) «грудка; телепень», паралельне до [*бацмáн*] «щось велике».— Див. ще **бець.**— Пор. **бацмáн.**

[**бець**] «грудка (тіста, глини і т. д.); вид великого хліба (?)», [*бéцок*] «телепень» Ж; — п. [bec] «товста дитина» (з укр.); — афективне утворення, подібне до м. *беца* «неповоротка жінка», молд. *боц* (рум. boţ) «грудка, брила, кулька». — SW I 109.— Пор. **бéцмáн, боц.**

[**бецькóм**] «міцно» (у виразі *б. поснути*); — можливо, пов'язане з [*бець*] «грудка, брила» (пор. *лежати каменем*).

бечовá, *бичовá* «вірьовка; линва; припрягання додаткових коней чи волів», *бечíвка, бичíвка* «вірьовка», *бечівнúк*, [*бичівнúк*] «жердина коло воза для припрягання третього коня», [*бичивнúк*] «берегова смуга, якою тягнуть невід» Мо, [*бичівнúця*] «мотузяна крамниця» Пі, [*бичовнúк*] «підвищений берег» ЛексПол, [*бичовий*] «пристяжний», *бечувáти, бичувáти* «припрягати додаткового коня чи вола»; — р. *бечевá, бичевá*, бр. [*бичéйка*], п. [bicz] «мотузка чи жердина коло воза для припрягання третього коня; шнурок (намиста)», [biczowia] (у виразі koń na biczowie «припряжений кінь»); — задовільного пояснення не має; вважається (Matzenauer LF 7, 6) запозиченням з тюркських мов (уйг. *бак, бек* «стрічка, мотузка», кирг. *бак, баг̄* «ремінь»), можливо, через стадію субстантивації похідного від **бек* прикметника **бечовий* із словосполучення **бечова тяга;* пов'язується також (Sköld 5—6) з перс. pīč «вигин, звивина»; деякі дослідники (Iljinskij PF 11, 187; БЕР I 45) залучають сюди також схв. *бȅчва, бјȅчва* «панчоха», болг. *бéчви, бéчвища* «вузькі штани» і виводять з *běči < <*obvěči, в якому припускають той самий корінь, що і в р. болг. *вúца* «прут»; зіставлялося (Горяев 17) ще з гр. φάκελος «зв'язка», лат. fascis «тс.»; Даль виводив від *бич;* насправді варіанти з *би-* виникли, очевидно, лише як результат впливу з боку *бич* і його похідних.— Шанский ЭСРЯ I 2, 112; Фасмер I 162; Даль I 90.

[**бешéзнúк**] (бот.) «вороняче око, Paris quadrifolia L.», [*бешиха*] «лобода міська, Chenopodium urbicum L.» Mak, [*бешúшник*] «лобода гібридна, Chenopodium hybridum L.», [*бешичник* Mak, *бишúшник* Ж, *бишівник* Mak, *бішишник* Mak] «тс.»; — похідні утворення від назви хвороби [*бешéги*], *бешúха;* назви лободи зумовлені застосуванням її в давнину для загоювання ран.— Machek Jm. rostl. 82—83.— Див. ще **бешúха.** — Пор. **бесіжнúк**¹, **бишник.**

бешúха «інфекційне запалення шкіри», [*бишúха, бешúґа, бишúґа, беш* Я, *бешúшник*] «тс.», [*бешéги*] «збудники якоїсь хвороби»; — р. [*бешúха*] «запалення

шкіри; пухир, гуля, опух», п. [beszycha, beszyga] (з укр.), схв. *бèшика* «міхур»;— запозичення з східноромансьних мов; молд. *бешúкэ* (*бэшúкэ*) «міхур, пухир», рум. băşícă (beşícă) «тс.» походять від лат. *bessica (<vēsīca) «сечовий міхур, пухир», яке пов'язується з дінд. vastíḥ «сечовий міхур», vaniṣṭhuḥ «пряма кишка», лат. venter «живіт»; в українській мові кінцевий компонент *-іка* уподібнився до суфікса *-иха* (пор. пов'язане з цим виділення діалектної форми *беш*, а також слово *бех*); форма *бешéги*, можливо, зумовлена впливом з боку іншого запозичення — *бетéга* «хвороба».— Шаровольський Зб. заходозн. 54; Scheludko 127; Vincenz 3; Фасмер I 163; Sadn.— Aitz. VWb. I 292; Bern. I 53; СДЕЛМ 50; Puşcariu 15—16; DLRM 74; Walde—Hofm. II 750—751.— Пор. **бех**[3], **бетéга.**

бéшкет, [*бéшпет*], *бешкéтник*, *бешкéтництво*, *бешкетувáти*, [*бешпéтити*] «бруднити»; — остаточно не з'ясоване; виводилось (Потебня РФВ I 264) від нвн. Beschiss «обман, хитрість», снн. beschiten «обдурювати», утворених за допомогою префікса be- «об-» від основи дієслова scheißen (снн. schiten) «випорожнятися, бруднити», спорідненого з лит. skíesti «розбавляти, розділяти», лтс. šķidrs «хворий на понос», лат. scindere «розколювати»; але можливість запозичення з нижньонімецьких говорів слова, відомого лише на східноукраїнській території, сумнівна.— Фасмер I 163; Kluge—Mitzka 641.

бешмéт «вид верхнього одягу; каптан під черкеску»; — р. *бешмéт* «стьобана ковдра; суконний каптан», бр. *бешмéт* «вид одягу», слц. bešmet «тс.»;— через російську мову запозичено з татарської; тат. *бишмäт* «ватний одяг» споріднене з башк. *бишмэт*, аз. *бэшмэт*, кирг. *бешмант*, каз. *бесбет* «тс.».— Дмитриев 529; Радлов IV 1789.

бéштати «лаяти, ганити», [*бештанúна*]; — запозичення з польської мови; п. besztać «тс.» походить від ст. beszte «бестія», яке разом із слц. bešte «тс.» зводиться до уг. beste(lélek) «тс.; скотина» (лайл.), утвореного з bestia «бестія» (з лат.) і lélek «душа».— Richhardt 10, 35; Zaręba 31/3, 118; Brückner 22; Gregor St. sl. 17/1—2, 110; Sadn.— Aitz. VWb. I 288.— Див. ще **бéстія.**

[**бждирка**] (іхт.) «гольян, Phoxinus rivularis», [*бздúрка*] «рід дрібної риби» О, [*бздéрка*, *здéрка*] «тс.» О; — р. [*бздерка*] «гольян», [*бздырка*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [bzderka, psterka, zderka, zdyrka] «тс.» є результатами видозміни деетимологізованої форми pstrąg «[тс.]; форель».— Див. ще **пструг.**

[**бжичáти**] «дзижчати» (про комах) ВеБ, [*бжунíти*] «дзижчати, гудіти», [*бжук*] (ент.) «гнойовик, Scarabeus stercorarius», [*бжун*, *бзюк* ВеНЗн] «тс.»; — похідні утворення від звуконаслідування *бжж*, що передає дзижчання комах (*бжук*, очевидно, під впливом *жук*).— Пор. **бзик.**

[**бжур**] (бот.) «бузина, Sambucus ebulus L.» Ж; — др. *бжуръ* «вид рослини»; — східнослов'янське утворення від кореня бъz- за допомогою рідковживаного суфіксального комплексу -iour- (як у *дівчýр*, *німчурá*).— Пор. **бзинá.**— Див. ще **боз**[1].

[**бздúрка**] «широка скіпка, скалка; віддертий кусок, клапоть» Ж, [*здúрка*] «тс.» Ж; — похідне утворення від дієслова *здирáти;* початкове **б-** не зовсім ясне; можливо, зумовлене зближенням з фонетично подібною назвою [*бздúрка*] «рід дрібної риби».— Пор. **бждирка.**

бздíти, [*биздíти*, *пездíти*], *бздúкати*, [*бздик*] «бздун» Ж, [*бздилá*] «жук вонючка, Blaps», *бздúни*, [*бздíльня*] «спальня» Я, *бздо*, *бздун*, *бздýнка*, *бздюх*, *бздюхá* «порхавка, Lycoperdon L.; вид комахи», [*бзьдóха*] (ент.) «кровососка коняча; овід» Ж; — р. *бздеть*, бр. [*бздюль*] «вид комахи», п. bździeć, bzdnąć, ч. bzdíti, слц. bzdieť, вл. bzda, нл. bźeś, болг. *бъздя́*, м. *базди*, схв. *бàзд(j)ети*, слн. pezdéti; — псл. *bьzděti <*pьzděti; — споріднене з лит. bezdė́ti «випускати гази», лтс. bezdêt, гр. βδεῖν (<*bzdein), лат. pēdere, нвн. fisten «тс.», можливо, також з дінд. bhasád «зад», bastáḥ «цап» (первісно «смердюх»); вважається індоєвропейським утворенням від звуконаслідувального кореня *bz-/*ps- або

*bhes-.— Фасмер I 163; Brückner 54; Machek ESJČ 79; БЕР I 97; Skok I 125—126; Fraenkel 42; Trautmann 221; Schmidt KZ 27, 320; Iljinski AfSlPh 34, 12; Walde—Hofm. II 273—274; Mayrhofer II 422—423.

[**бзднюка**] (бот.) «паслін, Solanum nigrum L.» Mak, [*бздюжник* ЛексПол, *бздюнка* Mak] «тс.»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*поздника*] «тс.» (див.).

[**бзик**] «гедзь, овід» Ж, [*бзік, бзюк*] «тс.» ВеНЗн, [*бзича́ти*] «дзижчати», [*бзеніти* ВеБ, *бзимча́ти* ВеБ, *бздунча́ти* ВеНЗн] «тс.»; — р. [*бзык, быз*], бр. *бзык* «тс.», п. bzyk (звуконаслідувальний вигук, що відтворює шипіння розжареного тіла в холодній воді), bzykać «дзижчати», bzyczeć «тс.», [bzik] «гедзь», ч. слц. bzz (звуконаслідування дзижчання), ч. bzí «тс.», bzikati «дзижчати», bzíti «тс.», bzikavka «овід», слц. bzik «пурх», bzíkať «пурхати», bzučať «дзижчати», bzíkavka «овід», вл. bzučeć «дзижчати», нл. byzaś «тс.», byzk «гедзь», byzkaś «гедзатися», схв. *зо̀ља* (<*bъzolja) «оса», слн. bezljáti «гедзатися», bezati, bęzgati, bzíkati «тс.»; — похідні утворення від звуконаслідувального кореня bz-/bъz-, що відтворює дзижчання; паралельними утвореннями вважаються дінд. bábhasti «дує», двн. bīse, нвн. Biese «північно-східний вітер», bisen «бігати, як худоба від гедзя».— Шанский ЭСРЯ I 2, 113; Фасмер I 164; Sławski I 53; Machek ESJČ 79; Sł. prasł. I 466—468; Bern. I 111—112. — Пор. **бжича́ти, би́дзати.**

[**бзи́ка**] «пасіка» ЕЗб 2, [*бзи́чник*] «вулик» (з жебрацького жаргону); — можливо, залишки похідних утворень від одного з давніх варіантів назви бджоли, похідного від звуконаслідувального кореня *bъz- і спорідненого з п. pszczoła (<*bъz-čela).— Ильинский ИОРЯС 23, 158—162.— Див. ще **бджола́, бзик.**

[**бзина́**] (бот.) «бузина, Sambucus ebulus L.», [*бзиско* ВеНЗн, *бзюк, бзик* ВеНЗн, *бзік*] «тс.»; — п. [bzina] «бузина», [bziak] «кущ бузку», ст. bzik «бузок, Syringa», ч. [bzinka] «бузина»; — суфіксальне утворення від кореня bъz-, того самого, що і в словах *бузина́, боз.*— Див. ще **боз.**— Пор. **баз**[2], **бжур, буз.**

би (частка для оформлення умовного способу дієслова), *б* «тс.», [*бим, бих, бись, би́сьмо, би́сьте*] (форми 1-ї і 2-ї ос. одн. і мн.), *-би* (складова частина складних сполучників, напр., *аби́, якби́*), *-б* «тс.» (напр., *щоб*); — р. бр. *бы, -бы*, др. *быхъ, бы, быхомъ, быстe, быша, быховѣ, быста, быстe*, п. -bym, -byś, -by, -byśmy, -byście, ч. (-)bych, (-)bys, (-)bychom, (-)byste, слц. by, -by, вл. (-)bych, (-)by, (-)bychmy, (-)byšće, (-)bychu, (-)bychmoj, (-)byštaj (byštej), нл. by, -by, болг. м. *би, -би*, схв. *бих, би, бисмо, бисте*, слн. bi, стсл. **быхъ, бы, бы, быхомъ, быстє, быша, быховѣ, быста, бимь, би, бимъ, бистє, бѧ, быховѣ**; — залишок (власне, колишня форма 3-ї ос. одн.) окремого різновиду аориста (на by-) або умовного способу (на bi-) від допоміжного дієслова byti «бути», яке в східнослов'янських мовах перетворилось у відповідних формах у частку в результаті втрати особових закінчень цих форм.— Іст. граматика 350—351; Мельничук Структ. слов. реч. 78—83.— Див. ще **бу́ти**[1].

[**би́ба**] (дит.) «мамалига» Ме, [*біба*] (дит.) «хліб» МСБГ; — п. (дит.) byby (невідм.) «м'ясо»; — очевидно, нове утворення на грунті української або польської мови.

[**биба́к**] «чиряк»; — очевидно, пов'язане з [*бу́ба*] «рана» (дит.), [*буба́чка*] «нарив».— Див. ще **бу́ба.**

[**би́вний**] «багатий, достатній» Ж, [*бивнува́ти*] «мати в достатку» Ж; — утворення від запозичення з угорської мови; уг. bő «багатий, рясний, щедрий», очевидно, запозичене з тюркських мов (пор. тюрк. уйг. *бег* «пан, князь», тур. bey).— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 202; MNTESz I 356—357; Bárczi 26.— Див. ще **бек**[1].

[**бі́га**] «хтивість, пристрасть» Ж, [*бигова́тий*] «запальний, буркотливий, грубий» ВеЗн, [*бегова́тий*] «тс.» Ж; — схв. behnuti «спонукати, підбурювати; дратуватися; озиратися»; — очевидно, пов'язане з рум. bîhă у виразі a prinde b. «норовитися» (про коней, волів); у сербо-хорватській мові зіставляється з тур.

bihmak «сердитися» (Rječnik I 226) або виводиться від вигуку bah (Skok I 133); позбавлене підстав зіставлення (Scheludko 126) з рум. behăi «бекати».

[**би́ґа**] (у виразі *би́ґи збивати* «байдикувати»); — запозичення з угорської мови; уг. bige «цурка» (загострений з двох кінців цурпалок, яким діти граються, підбиваючи і ловлячи його), büge, pige «тс.» вважається звуконаслідувальним утворенням.— MNTESz I 298.— Пор. **бе́ґар.**

[**би́ґасень**] «телепень, бельбас», [*бе́ґас*] «негідник, нероба»; — п. ч. діал. bigas, gibas, bimbas «тс.», слц. [bibas];— очевидно, запозичення з угорської мови; уг. bibasz «дурень, недотепа» походить від циг. bibaçt «лиха доля, нещастя», bibáχt, bibaχ «тс.».— Machek ESJČ 54; Sadn.— Aitz. VWb. I 319—320; MNTESz I 292—293.

[**би́дзати**] «гедзатися» Ж, [*би́дзатися, би́дзкатися, бызкатися* ВеУг] «тс.», [*би́дзень*] «гедзь», [*би́дзавка*] «овід» Я, [*би́дзькавка, би́зканка* ВеНЗн, *бызканка* ВеУг] «тс.»; — очевидно, результат взаємодії в українській мові кореня bъz-, на ступені подовження byz-, того самого, що і в слові [*бзик*] (пор. нл. byzać «дзижчати»), з коренем *гедз-*.— Див. ще **бзик, гедзь.**

[**бидзівни́к**] «посуд у вівчарстві» Доп. УжДУ 4; — результат видозміни форми **будзівник*, похідної від назви молочного продукту *будз;* пор. іншу назву того ж посуду [*будзов'яз*] (Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 110).— Див. ще **будз.**

бидзу́нка — див. **бе́зу́нка.**

би́дло «худоба, скотина», [*бидля́*] «худобина», [*бидли́на*] «тс.», [*бидля́к*] «скотина» (лайл.), [*бидля́чка*] «екскременти рогатої худоби», [*бидля́чий*] «скотинячий», [*бедлю́га*] «звірина; люта» Я, *збидлитися* «оскотиніти»; — бр. *быдла;* — запозичення з польської мови; п. bydło «худоба», як і ч. bydlo «прожиток, засоби до існування», слц. bydl'a «худібка, теля», bydlo «житло», вл. нл. bydło «тс.», є похідним від дієслова byti (п. być) «бути», утвореним за допомогою суфікса -dl-, що відповідає укр. *-л-* (пор. укр. *били́на,* (*не*)*били́ця*); первісне значення — «житло, місцеперебування».— Richhardt 38; Sławski I 52; Brückner 52; Sł. prasł I 472—473; Sadn.—Aitz. VWb. I 100.— Див. ще **бу́ти.**

[**би́зє**] «бузок, Syringa vulgaris» ВеНЗн; — пов'язане з *боз, бузо́к*; голосний **и**, можливо, є ступенем подовження голосного **ъ** з псл. bъz-.— Див. ще **боз**[1], **буз.**

[**би́йний**] «буйний, дорідний» (про зерно) Кур; — не зовсім ясний у генетичному плані варіант основи *бу́йний*; можливо, є залишком давнього чергування ou:ū в цій основі (пор. *кий*: *кую* з *kūj-: *kouj-).— Див. ще **буя́ти.**

бик, *бича́, бичня́* «стадо волів; загін для волів», [*бичи́на́*] «яловичина» Г, Ж, [*бича́чина*] «тс.», [*бича́тниця*] «доглядачка волів» Л, [*бичу́сь*] «кличка вола», [*бичу́ш*] «тс.», [*бицю́к*] «велике теля», *би́ця* (дит.) «бик, корова», [*би́ня, би́ньо*] «тс.», *бича́чий, би́чий,* [*би́шки*] (окрик на телят), *биць-биць* (вигук для підзивання телят), [*би́цю-би́цю, бицю́ль* Я] «тс.», *бинь-бинь* (вигук для підзивання корів), [*бись-бись*] «тс.» ЛЧерк;— р. бр. *бык,* др. *быкъ,* п. вл. нл. byk, ч. слц. býk, ч. ст. býkati «ревти», болг. м. *бик,* схв. *би̑к* «бик», слн. bìk, стсл. **быкъ**; — псл. bykъ, похідне від звуконаслідувального кореня būk-/bъk-, який зберігається також у дієслові bukati «глухо ревти», bykati «тс.» (п. ст. bykać, ч. boukati, bučeti, ст. býkati, слн. búkati, bučáti, схв. *бу́чати,* болг. *буча́,* п. buczeć, вл. bučeć) і в іменнику *bъčela (укр. *бджо́ла* і т. д.); — споріднене з лит. baũkti «ревти», bũkas «бугай (птах)», лтс. bucêt «звучати, гудіти»; недостатньо обгрунтоване пов'язування з тюрк. buka «бугай» (Korsch AfSlPh 9, 493; Sköld 17) і з кельт. boukkō «корова» (Schachmatov AfSlPh 33, 87).— Критенко Вступ 544; Шанский ЭСРЯ I 2, 243—244; Трубачев Назв. дом. жив. 41—42; Фасмер I 258; Sł. prasł. I 473—474; Sadn.— Aitz. VWb. I 193—194; Kořínek 134—136; Bern. I 112; Persson Beitr. 38—39.— Пор. **бджола́, бу́кати.**

[**бики́ня**] «вика» НЗ УжДУ 26; — запозичення з угорської мови; уг. bükköny «тс.» походить від німецької австрійсько-баварської форми [wicken]

«тс.», яка відповідає літературному нім. Wicke «тс.».— Лизанець НЗ УжДУ 26, 130; Bárczi 29.— Див. ще **вíка.**

[**билéба**] «дурень» (переважно про людину високого зросту) Па (очевидно, **белеба*); — пов'язане в якийсь спосіб із *бéльбас* і, можливо, з [*белебéнити*]; пор. також п. bałaban «недотепа».— Див. ще **белебéнити, бéльбас.**

[**билéмбатися**] «іти повільно, перевальцем (у групі — останнім)» Па (очевидно,* *белéмбатися*); — п. [belędać się, bełątać się] «тс.»; — експресивне утворення на грунті таких слів, як *плéнтатися* «тс.», [*бóмбатися*] «хитатися, гойдатися» тощо, можливо, під впливом наведеного польського відповідника.

[**билúти**] «базікати, балакати» Ж, [*набилúти*] «натякнути» Ж, [*набилúнити*] «тс.» Ж, [*набúлуваmu*] «нагадувати» Ба, [*набúлювати*] «натякати» Ме, [*набíляти*] «тс.», [*набúлюватися*] «роїтися в голові» Ба, [*нáбілки*] (у виразі *н. набити* «пустити плітки»), [*пробилувáти*] «вимагати, претендувати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, псл. *biliti «балакати», споріднене з лит. bilti «говорити», bylóti, лтс. bil̃st, прус. billīt «тс.».— Пор. **билúця.**

билúця «розповідь, бувальщина», [*билúчний* Ж], *небилúця*, [*небелúця* Ж, *небилúчний* Ж, *небелúчно* Ж], [*небилúчити*] «розповідати нісенітниці» Ж; — р. *быль, былúна*, бр. *быль;* — очевидно, похідні утворення від давньоруського дієслова *быти* «бути»; пор. др. *былина* «героїчна розповідь» (Ухов Вестник МГУ 1953/4, 129—135); може бути пов'язане і з дієсловом [*билúти*] «балакати».

[**билó**[1]] «стебло», *билúна* «стеблина, бур'янина; [(бот.) чорнобиль, Artemisia vulgaris L. Mak]», *билúнець* (бот.) «Gymnadenia R. Br.», [*билúсько*] «заросле бур'яном місце», [*билúця*] «стебло; (бот.) чорнобиль Ж», *бúлля* «бур'ян, зілля», [*билянка*] «поле з-під кукурудзи» ДзАтл II, [*бильнянка*] «тс.» ДзАтл II, [*билянúця*] «тс. ДзАтл II; вижате поле ВеУг», [*биль*] (бот.) «чорнобиль» Mak, [*бúлька*] «стебло картоплі», [*бильнúк*] «черешки в листку; (бот.) чорнобиль; сухоребриця, Draba verna Mak», [*бíльник*] (бот.) «чорнобиль» Mak, [*былянка*] «стебло картоплі» ВеЛ, [*быль*] «тс.» ВеЛ; — р. *быльё* «бур'ян», *былúна*, бр. *быллё*, [*бы́лле*], др. *былие, быль* «трава», п. [był] «стебло квітки», ст. byle «кущ», ч. býlí (бот.) «пажитниця, Lobium», слц. byl' «стебло», п. нл. bylica «чорнобиль», вл. bulica, bal(ica) «тс.», болг. *бúлка* «лікарська рослина», м. *билје* «рослини, бур'яни», схв. *бйље* «тс.», слн. bíl «стебло, травина», bíla, bílka «тс.», стсл. **быль** «трава», **былиѥ** «рослини»; — псл. bylo, bylьje, похідні від кореня by-(ti); — пор. споріднене гр. φύλλον «листя, зілля» аналогічного утворення. — Шанский ЭСРЯ I 2, 244; Фасмер I 259; Sławski I 53; Mośko Por. jęz. 1959/3—4, 168; Machek ESJČ 78; Schuster-Šewc Probeheft 35; БЕР I 47; Skok I 158; Sł. prasł. I 474—476; ЭССЯ 3, 149; Sadn.— Aitz. VWb. I 101; Bern. I 112.— Див. ще **бýти**[1].

бúлó[2] «крило саней; полудрабок, верхня бокова перекладина воза», [*бúлка*] «тонкий стовбур дерева», *бúльцé* «рама колиски; спинка ліжка; частина витушки; паличка у вулику; частина воріт; брус у бороні» та ін., *бúльця* «поручні», [*бильчáк*] «дерев'яна колода», [*билівнúк*] «свердлувальник граблів» Ж, *бильчáстий* «перильчастий»; — р. [*бúло*] «передок саней», бр. *біла* «полудрабок», п. bidło «бильце у бороні», ч. слц. bidlo «жердина», слц. bilnica «орчик», болг. м. *бúло* «верхнє ребро даху», м. *било* «балка», схв. *бйло* «брусок граблів»; — семантика не дозволяє ототожнити це гніздо з *бúло*, похідним від *бúти*; скоріше тут ідеться про такі похідні утворення від іє. *bhei- «бити», які вже в ранньопраслов'янський період утратили зв'язок із слов'янськими формами того ж походження на позначення биття; пор. гр. φῖτρός «колода, поліно, стовбур», похідне від того самого індоєвропейського кореня *bhei-/*bhī-.— Трубачев Рем. терминол. 131—132; Machek ESJČ 53—54; ЭССЯ 2, 94—95; Sł. prasł. I 248; Sadn.— Aitz. VWb. I 314—315; Boisacq 1027—1028.— Див. ще **бúти**[1].

[**бíмбас**] «здоровило, бельбас»; — бр. [*біндас, бінда, біндус*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [bimbas] «довгань, бельбас» є афек-

тивним утворенням за зразком слів типу bilbas «бельбас»; можливо, на творення цього слова мало деякий вплив п. bimbać «байдикувати» (від «гойдатися») або відоме в польській мові турецьке слово bimbasza «начальник тисячі (в турецькому війську)».— SW I 155.

би́нда «стрічка», [*биндик*] «зв'язка стрічок» Пі, ст. *бинда* «перев'язка, стьожка», *бѣнда* «тс.» (XVII ст.); — п. binda «пов'язка», вл. binda «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Binde «пов'язка, бант» є похідним від дієслова binden, спорідненого з дінд. bandh- «зв'язувати, зміцнювати», гр. πεῖσμα «зв'язка, мотузка» (з *bhendhsmn̥).— Онышкевич Исслед. п. яз. 237; Шелудько 21; SJP I 524; Kluge—Mitzka 78.— Пор. **бант, бинт.**

[**биндéра**] (лайл.) (у виразах *куди тебе б. несе! щоб тебе б. взяла!*) Па; — результат пейоративного переосмислення слова *бандéрія* (*бандéра*) «кінний загін» як назви банди, ватаги і под. або назви міста *Бендери* (пор. *бендерська чума*).— Грінч. I 49. — Пор. **бенéря.**

[**бинджýк**] «ледар»; — бр. [*биндзюк*] «бельбас»; — очевидно, пов'язане з [*бинч*] «трутень».— Див. ще **биндю́к.**

биндю́г, *биндюги́, биндю́жник* — див. **бендю́га́.**

[**биндю́к**] «джміль», [*биндéк*] «тс.» Ж, [*биндзáрь*] «гедзь» ВеУг, [*бинч*] «трутень»; — очевидно, похідні утворення від дієслів [*би́нькати*] «бриніти», [*бинчáти*] «дзижчати».— Див. ще **би́нькати.**— Пор. **бинджýк.**

бинт, *бинтувáти;* — р. болг. м. *бинт*, бр. *бінт;* — запозичено через російську мову з німецької; нвн. Binde «пов'язка, бант» — те саме, від якого походить і давніше запозичення *би́нда.*— Шанский ЭСРЯ I 2, 120—121; Преобр. I 26.— Див. ще **би́нда.**— Пор. **бант.**

[**би́нькати**] «бриніти, дзижчати», [*бинчáти*] «дзижчати»; — ч. ст. binknouti «заторохтіти», нл. bincaś «дзижчати, бриніти», byńcaś «тс.»; — утворення звуконаслідувального характеру.— Пор. **биндю́к, бинджýк.**

бир[1] (вигук, яким підганяють овець), [*бер, би́ря* Дз] «тс.», *бир-бир* (вигук для скликання овець), [*бар-бар* Л, *би́ра-би́ра* Бі, *бирцá-бирцá* Ме, *брца-брца* Мо] «тс.», [*бири́к-бири́к*] (вигук для скликання індиків) ЛЧерк, [*би́ркати*] (скликати овець), *би́ря* (дит.) «вівця», *би́рка* «вівця; овеча шкура», [*биркáстий*] (про вовну) «у дрібних завитках», [*відби́ркатися*] «злучитися з бараном» (про вівцю) Ж; — р. *бырь-бырь* (вигук для скликання овець), [*бéри-бéри, барь-барь, бáри-бáри*] «тс.», [*бы́рка*] «ягня, ярка», п. birka «вівця, хутро, шапка», слн. bîrka «вівця»; — вигуки *бир, бер, бар* виникли на основі відтворення крику овець, решта наведених слів є похідними від цих вигуків; очевидно, з української мови походять уг. birka «вівця, баран» і запозичені з угорської мови ч. bira «вівця з короткою густою вовною», bírka, birka, слц. birka, схв. *би̏рка* «тс.», слн. [bîrka] «вівця»; думки про запозичення *би́рка* в українську мову з угорської (Тимч. 90) або румунської (Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 75) безпідставні. — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 123; Machek ESJČ 54; Клепикова 54—59; Sł. prasł. I 477; Sadn.— Aitz. VWb. I 241; Kniezsa I 1, 92—93; Bárczi 20.

бир[2], *бирх* — див. **бер.**

[**бирзувáтися**] «злитися, шаленіти»; — очевидно, фонетичний варіант дієслова [*бирсувáтися*] «тс.»; спроба виведення з рум. bîrzoiá (Scheludko 127; Cioranescu 84) здається невдалою, оскільки значення «сердитися», властиве цьому слову в румунській мові, погано в'яжеться з його основним значенням «чванитися, дерти носа» і через це може саме розглядатись як результат впливу з боку укр. [*бирсувáтися*].— Див. ще **би́рса.**

[**би́рів**] «війт, сільський староста, сільський суддя», [*бéрів* ВеУг, *бірів* ВеУг, *біров* ЕЗб 4, *биро́в* ЕЗб 4, *бірув* НЗ УжДУ 26] «тс.», [*биро́вка*] «війтиха» НЗ УжДУ 26, [*биро́вство*] «війтівство» тж, [*бировúти*] «бути сільським суддею», ст. *бировъ* (1434); — болг. [*биро́ф*] «сільський староста» Език и лит. 14/3, схв. *би̏ро̄в* (заст.) «помічник сільського старости; посильний сільської общини»; — запозичення з угорської мови; уг. bíró

«суддя; староста» є похідним від дієслова bír «володіти, могти».— Тимч. 1, 91; Sadn.— Aitz. VWb. I 320; MNTESz I 305; Bárczi 20.— Див. ще **бірува́ти.**— Пор. **бирша́ґ.**

би́рка[1] «палка для карбування рахунків; вид дитячої гри», [*бірка*] «тс.», [*бирки*] «вид гри біля мерця у гуцулів» Я, [*биркува́ти*] «робити помітки, карбувати», ст. *бирка* «гральна шашка; жереб» (1627); — р. *би́рка* «палка для карбування», бр. *бірка* «тс.», п. bierka «гральна шашка, гральна кістка, прутик для дитячої гри, балотувальна куля, доля, жереб, вирок; позначка для розрахунку», [birka, biera] «тс.»;— остаточно не з'ясоване; виводилось від тат. *бир, ике* «один, два» (Korsch AfSlPh 9, 491; Mikl. TEl Nachtr. 1, 15; Тимч. 90); зіставлялося з норв. (і дат.) birk «береза» (Богданов Этногр. обозр. 109, 32—33; Zelenin ZfSlPh 2, 207); пов'язувалося також і з псл. sъbirati «збирати», др. *биръ* «подать» (Bern. I 57; Брандт РФВ 18, 30; Mikl. EW 9; Преобр. I 26; Шанский ЭСРЯ I 2, 122—123) або з тат. *бермек* «брати», уг. bér «податок» (SW I 152).— Фасмер I 167.— Пор. **бірки́.**

[**би́рка**[2]] «сережка, котик; соснова шишка»; — результат видозміни значення слова *би́рка* «вівця, ягня», викликаної зовнішньою подібністю пухнастих котиків на дереві до ягняти; пор. інші аналогічні назви цього суцвіття: *ко́тик, ба́зька, бара́нчик, бі́чка* тощо.— Див. ще **бир**[1].

[**бирна́к**] «палка з ключкою для ловіння овець», [*барна́к*] «загнутий кінець гирлиги, її дерев'яна ключка»; — не зовсім ясне; виводиться (Scheludko 127; Cioranescu 84) від рум. bîrnă «балка, колода», яке, в свою чергу, походить від слов'янського *bьrvьno (стсл. **брьвьно**); може бути зіставлене з тюрк. (крим.-тат. туркм. та ін.) *бармак* «палець».

[**би́рса**] «сильний вітер, буря; епілепсія», [*бирсува́тися*] «опинатися, шаленіти»; — очевидно, споріднене з р. [*бырь*] «вир, вихор», [*быри́ть*] «текти швидко, з шумом», [*бы́ркать*] «кидати», вл. byrać «метати», нл. byraś «тс.», які можуть розглядатися як пов'язані чергуванням голосних з основою слів *бу́ря, бу́рити;* українські форми можуть бути зіставлені також з *бо́рсатися.*— ЭССЯ 3, 151; Sł.prasł. I 476; Sadn. —Aitz. VWb. I 489; Bern. I 113.— Див. ще **бу́рити.**— Пор. **бирзува́тися, бо́рсатися.**

[**би́рфи**] «щаблі в драбині»; — запозичення з угорської мови; уг. [bérfa] «драбини воза», bélfa «тс.» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з укр. [*берви*] «перекладини, колоди» (ВеЗн 3).

[**би́рче**] «такса для збирання податку» Ж, ст. *бирчий* «збирач податків» (XVI ст.), *бирчое* «оплата на користь бирчого» (XVI ст.); — др. *биръчии* «збирач податків»; — похідне від др. *биръ* «подать», якому відповідають болг. *бир* «подать», м. *бир* «подать на монастир чи священика», схв. *бӣр* «доходи священика», слн. bîr «придане», стсл. **биръ** «подушна подать»; єдиної точки зору на походження др. *биръ*, стсл. **биръ** немає; виводилось (Mikl. EW 13; Gombocz 43—44) від уг. bér «плата»; вважається (БЕР I 49; Skok I 155; Sadn.— Aitz. VWb. I 281) запозиченням з булгарської чи якоїсь іншої давньої тюркської мови; пов'язується також (Bern. I 57; Шанский ЭСРЯ I 2, 122—123; ЭССЯ 2, 98—99) з слов'янським дієсловом *бирати* «збирати»; форма *бирчий* нагадує форми тюркського походження на *-чий.*— Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер I 167; Преобр. I 26.— Пор. **бір**[2].

[**бирша́ґ**] «кара, штраф», ст. *берша́ґ* (XVII ст.), *биршаг* (XVIII ст.) «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. bírság «штраф» є похідним від дієслова bír «володіти; спонукати».— Балецкий St. sl. 2, 379—380; MNTESz I 306; Bárczi 21.— Див. ще **бірува́ти.** — Пор. **би́рів.**

бирючи́на (бот.) «вовчі ягоди, Ligustrum vulgare L.», [*бірючи́на* Я, Mak, *бирю́чка* Ж] «тс.», [*бирючина*] «бруслина бородавчата, Evonymus verrucosa Scop.» Mak, [*бирюкува́тий*] «недовірливий, скритний» Ж; — р. *бирю́к* «вовк», [*бирю́чище*] «відлюдник», *бирючи́на* «вовчі ягоди», [*бирюкова́тый*] «скритний», бр. [*біру́к*] «вовк; злодій, відлюдник», *біручы́на* «вовчі ягоди», слц. birjučina «тс.»; — похідні утворення від запозиченого з тюркських мов іменника **бирю́к*, який зберігається в російській

і білоруській мовах; полов. börü «вовк», кирг. *бөрү*, каз. *бөрі*, узб. *бўри*, тат. *бүре* «тс.» зіставляються з ос. bīraeğ, beraeğ «вовк». — Шанский ЭСРЯ I 2, 123; Фасмер I 168; Budziszewska 290; Дмитриев 529—530; Räsänen Versuch 84; Абаев ИЭСОЯ I 262—263.

би́стрий «швидкий; жвавий; спритний; гострий, меткий; [крутий, обривистий ВеЗа; ясний ЛексПол]», [*бри́стрий*] «бистрий» Ж, [*би́стрень*] «прудкий потік», [*бистре́ць, би́стриця*] «тс.», [*би́стрик*] «бистра протока між рукавами Дніпра» Я, *бистрина́* «прудка течія», [*бистриня́*], *би́стрінь, би́стря́*, [*бии́стрик*] «тс.», *би́стрість, бистрота́*, [*бистру́шка*] «бистра істота» Я, [*бистря́к*] «бистрий чоловік» Я, *бистря́нка* «бистра глибока річка; (іхт.) Alburnoides; [Alburnus baldneri]», [*бистри́ти*] «прудко текти»; — р. *быстрый*, бр. *быстры*, др. *быстрыи*, п. вл. bystry, ч. слц. bystrý, нл. bytšy «світлий, чистий, ясний», болг. *би́стър* «прозорий, чистий», м. *бистар*, схв. *бȉстар* «тс.», слн. bíster «прозорий, чистий; здібний», стсл. **быстръ** «кмітливий, спритний, жвавий»; — псл. bystrъ (<*bysrъ) «швидкий»; — пояснюється по-різному; найпереконливішим є виведення від кореня bys- (іє. *bhūs-), інший варіант якого *bhous- виступає в слові *бушувати;* в такому разі споріднене з дісл. bysia «прудко мчатись», сх.-фриз. būsen «шуміти», кімр. buan «швидко» та ін. (Bern. I 113; Преобр. I 56—58; Brückner 54; Schuster-Šewc Probeheft 39; БЕР I 50; Sł. prasł. I 480—481); сюди ж приєднується (Вайан Сл. филология I 1958, 74—75) також стсл. **бъхъма** «зовсім», **бъшиѭ** «тс.», схв. *бàхнути* «раптово з'явитися; виникнути»; пов'язується також (Machek ESJČ 78) з дінд. bhūṣati «є жвавим, старанно піклується»; інше пояснення (Matzenauer LF 7, 19; Ильинский Jagić-Festschr. 291) виходить з кореня *byd- як іншого ступеня чергування до bъd- (стсл. **бъдѣти, бъдръ** і т. д.), поширеного суфіксом -tr-.— Шанский ЭСРЯ I 2, 245; Фасмер—Трубачев I 259—260; ЭССЯ 3, 153—154; Sadn.— Aitz. VWb. I 490—492.

[**би́стрики**] «прищики на вим'ї» ВеБ; — результат видозміни деетимологізованої форми [*пі́стрики*] «прищики», фонетично зближеної з словом *би́стрий*. — Див. ще **пістря́к**[2]. — Пор. **би́стрий.**

[**бистричка**] (бот.) «стокротка, Bellis perennis L.» Mak; — результат видозміни деетимологізованої форми [*ві́стрічки*] «тс.», зближеної з основою *би́стрий* за ознакою раннього весняного цвітіння стокроток.— Див. ще **ві́стрічки.**

би́ти[1], [*бі́яти*] «бити», *би́вень*, [*бии́ниця*] «бительня» Л, [*бийча́к*] «тс.» Л, [*би́лень*] «бич ціпа», *би́ло* «дошка для відбивання сигналів», [*би́лка*] «вид гри», *би́тва, бите́льня*, [*бете́льня* Ва], *бите́льниця*, [*бите́ць*] «каменяр», [*би́тка*] «бійка; розбите яйце; вид дитячої гри; гральна кістка; бительня», [*би́тниця*] «бительня», *бито́к* (кул.), *биття́*, [*битько́*] «забіяка» Ж, [*бию́ра*] «палиця, ломака» Л, *бия́к* «бич ціпа», *бій, бі́йка, бійни́ця, бі́йня*, [*бі́йство*] «бійка», [*бія́к*] «колун» ЛЧерк, *боє́ць*, [*бо́їсько*] «тік; побоїще Ж», *бо́їще* «місце для бою; [тік Ж; бій Ж]», [*бо́йка*] «бойня; посуд для збивання масла» Л, [*бойко́*] «забіяка» Я, [*бойку́н*] «забіякуватий півень» Ж, [*бо́йло*] «биття», *бойни́ця* «бійниця», *бо́йня, бойові́к, бойові́сько* «битва; поле бою», *бойови́ще* «тс.», *бойо́к*, [*бойча́к*] «бительня» Л, [*боя́к*] «боєць» Ж, *битли́вий*, [*бійкува́тий*], [*бі́йни́й*] «буйний» Ж, *бійни́чий*, [*бо́йкий*] Ж, [*бо́йний*] «бойовий», *бойови́й*, [*вби́тки*] «вид гри» Ж, [*вбо́їско*] «нечутливий до биття» ЛексПол, [*вибива́нець*] «побитий, покараний» Я, *вибива́нка* «вид тканини», *ви́бійка* «тс.», [*вибива́чка*] «колотушка» Я, *ви́бивка, ви́бій* «вибоїна; забій (у шахті)», *ви́бійка* «тканина з набивним візерунком», *вибі́йник*, *вибо́їна, вибійча́ний* «зроблений з вибійки», [*вибі́яний*] «вибитий, штампований» Я, [*визбо́їти*] «очистити від збоїн» Я, *відбива́льник, відбива́ч, відби́ток, відбиття́, відбі́й, відбивни́й, добива́тися* «домагатися; добиратися», *збива́лка*, [*збива́ч*] «скнара», *збива́чка*, [*збит*] «збите з дерев листя» Я, *зби́тень, збиття́*, [*збий*] «витоптаний скотиною посів» Л, *збій* «тс.; [витоптаний худобою переліг

Мо; місце, де часто їздять] Я», [*збі́йник*] «розбійник», [*збой*] «ноги, голова, хвіст зарізаної тварини Л; місце з каламутною водою Дз; збільшення води при березі від вітру Мо», *збо́йка*, [*збо́ї*] «стоптана худобою цілина» Я, *збо́їни* «побита солома; [ноги, голова, хвіст зарізаної тварини Л]», [*збо́їч*] «ляда (ткацька)», [*збо́їще*] «тирло; битва» Ж, Пі, [*збо́я*] «пробоїна» (мет.) Ж, *збива́льний*, [*збо́єцький*] «розбійницький», *забивка* «те, чим забивають отвір», [*забі́йця*] «убивця», [*забі́йство*], *забиття́*, *забі́й*, *забі́йник*, [*забі́йниця*] «знаряддя для вбивання ховраха; бодня для одягу Я», *забі́яка*, *забо́їна* «вибоїна; [замет]», [*забо́й*] «завірюха» Л, [*забо́йство*] «убивство», [*за́битний*] «засніжений» Ж, *забі́йчий*, *забіякува́тий*, [*забо́їстий*] «занесений снігом; сніжний», [*забо́йний*] «тс.», *набива́льник*, *наби́ванка* «тканина з набивним візерунком», [*наби́вач*] «палка для набивання борошна в мішки», [*наби́вачка*] «тс.», *наби́вка* «те, чим щось набивають», [*наби́вок*] «жвавий попит; нав'язування» Ж, [*набия́к*] «шомпол» Ж, [*на́бівка*] «верхня половина ляди у ткацькому станку», *набі́й*, *набі́йка* «пластинка, прибита до каблука», [*на́бивом*] «насильно» Ж, *набива́льний*, *набивни́й*, [*набойча́тий*] «з набивної тканини» Ж, *навби́тки* (у виразі *гратися н.*), *навпереби́вки*, *навперебі́й*, *наперебі́й*, *недо́биток*, [*оби́вка*] «обиття» Ж, [*обия́к*] «бияк (ціпа)» ВеБ, *оббиття́*, *обби́вка*, *оббива́лка*, *оббива́льник*, *оббива́ч*, *оббива́льний*, *перебива́льник*, *перебива́ч* (полігр.), *переби́вка*, [*переби́йко*] «хто перебиває мову» Ж, *перебі́й*, [*перебі́йниця*] «жердина для прибивання дерев у плоті» Ж, *перебі́єць* «борець, учасник поєдинку», [*перебо́єць* Ж, *перебі́йця* Пі] «тс.», [*перебо́й*] «перешкода» Ж, [*перебо́їна*] «перекладина, перегородка», [*перебо́йна*] «тс.» Ж, *перебивни́й*, [*переби́вчастий*] «безладний, переривистий», [*переби́вчивий*] «тс.», *перебі́йний*, *підби́тися* «піднятися вгору; стомитися», *підби́вка* «підкладка», [*підбитеня́к*] «чорний каптан, опушений білими овчинами», [*підбитя́к*] «тс.», *підбиття́*, *підбі́й*, *підбі́йка*, [*підбія́к*] «сердак на овчині», [*підбо́я*] «підпора» Ж, *підбива́льний*, *підбивни́й*, *підбійча́ний*, [*поби́ванка*] «поразка», [*побі́йка*] «тс.» Ж, [*побива́ч*] «покрівельник; колотушка бондаря», Ж, [*побивач*] «знаряддя для набивання обручів», [*поби́вачка*] «тс.», *побиття́*, *побі́й*, [*побі́йця*] «забіяка» Ж, *побо́ї*, *побо́їще*, [*побойови́сько*] «побоїще», [*побойови́ще*] «тс.», [*прибива́ч*] «знаряддя для вибивання саморобних мідних гудзиків», *прибі́вка*, *прибі́й*, [*прибі́йниця*] «частина знаряддя для виготовлення коробок», *прибивни́й*, *прибі́йний*, *пробива́ч*, *проби́вка*, *пробиття́*, *пробі́й*, *пробі́йник*, [*пробо́єць*], *пробо́їна*, [*пробиша́ка*] «розбишака», *пробивни́й*, *пробива́льний*, *пробі́йний*, [*пробо́єм*] «напролом», [*розбива́ч*] Ж, *розби́вка*, *розбиття́*, *розби́ток* «уламок», [*ро́збиш*] «розбійник», *розбиша́ка*, *розбиша́цтво*, [*розбия́ка*] «забіяка, розбишака», *розбі́й*, *розбі́йник*, *розбі́йництво*, [*розбі́йство*], *розбі́яка*, [*розбо́й*] «верстат для виготовлення килимів» Мо, [*розбивни́й*], *розбитни́й*, *розбишакува́тий*, *розбі́йний* «узятий розбоєм», *розбі́йничий*, *розбі́йничати*, *розбишакува́ти*, *убі́вець*, *убі́вця*, *убі́вство*, [*убі́й*] Ж, *убі́йник*, *убо́їсько*, *убо́їще*, *убі́вчий*, [*убі́йний*] Ж, *убі́йчий*; — р. *бить*, *бой*, бр. *біць*, *бой*, др. *бити*, *бой*, п. вл. bić, bój, ч. bíti, boj, слц. biť, boj, нл. biś, boj, полаб. bajt «молотити, бити», болг. *бúя*, *бой*, м. *бие*, *бој*, схв. *бѝти*, *бо̑ј*, слн. bíti, bòj, стсл. **бити**, **бои**; — псл. biti (<*bītei або *beitei), bojь, утворення від двох різновидів того самого кореня; — походить від іє. *bhei̯(ə)-/bhoi-/bhī-, що простежується також у ав. byente «б'ють», двн. bīhal «сокира», нвн. Beil «тс.», лат. per-fīnēs «розбиваєш», вірм. bir «дрючок, палка», ірл. benim «ріжу, б'ю», biail «сокира», гр. φῑτρός «поліно, колода, стовбур».— Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ I 2, 126, 152; Фасмер I 169, 185; Преобр. I 26—27; БЕР I 51—52; Skok I 161—162; ЭССЯ 2, 99—100; Sł. prasł. I 251—252; Sadn.— Aitz. VWb. I 310—314; Bern. I 117; Pokorny 117—118.— Пор. **би́ло**[2], **бич**.

[**бити**[2]] «бути» ЕЗб 4, [*битува́тися*] «жити в достатку» Ж, [*би́тность*] «перебування» ЛЧерк, [*вби́ток*] «шкода, втрата, збиток» Ж, Я, [*ві́дбит*] «збут;

відхід» Ж, [*добива́ти*] (у виразі *д. віку* «доживати віку»), [*добива́тель*] «видобувач» Я, *доби́ток* «добування; грабіж; [скот; велика кількість Ж]», [*до́бих*] «здобич, здобуток», *до́бич* «здобич; [скот]», *доби́ча* «тс.» Ж, [*доби́тча*] «худобина» Ж, *доби́чник* «розбійник», [*доби́ччаний*] «скотинячий», [*зби́ти*] «позбутися» Ба, [*збит*] «збитки», *зби́тки, збито́чник, збито́шник, збито́чний, збито́шний*, [*збиткува́ти(ся)*], *здоби́ток* «здобуття, здобуток», [*здо́бих*] «здобуток» Я, *здо́бич*, [*здоби́чник*] «розбійник», [*здоби́шник*] «тс.», [*наби́ток*] «майно, надбання; здобуток» Ж, [*не́бить*] «неприємність, прикрість» Ж, [*непо́бит*] «відсутність» Ж, *обива́тель, обива́тельство* Ж, *обива́тельщина, побі́вка, по́бит* «побут; спосіб, причина», [*прибі́лець*] «прибулець» Ж, [*прибиль*] «прибуток» Ж, [*при́біль*] «тс.» Ж, *приби́ток* «прибуток», [*при́биш*] «новоприбулий» Ва, [*при́бишень*] «прибулець; загарбник, окупант» Ж, [*при́біч*] «прибуток», [*пробива́нка*] «існування», [*пробива́нки*] «тс.» Ж, [*роздоби́ти*] Ж, *роздоби́ча*, [*уби́ток*] «збиток» Ж; — діалектні або літературно-традиційні залишки давньої фонетичної форми дієслівної основи *бы-ти*, витісненої в сучасній українській мові фонетичною формою *бу-ти;* збереження основи *би-* в діалектах здебільшого пов'язане з деетимологізацією відповідних слів або зближенням їх з основою *би́ти* «вдаряти».— Див. ще **бу́ти**¹.

битю́г «ломовий кінь», *битю́к* «тс.»;— бр. *біцю́г* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *битю́г, битю́к* «тс.» походить, очевидно, від назви річки *Битюг* (ліва притока Дону), як «кінь з річки Битюг» (Даль I 90; Преобр. I 27); менш переконливе виведення від чаг. *биту́* «верблюд» чи узб. *бит* «тс.» (Корш ИОРЯС 8/4, 42; Дмитриев 556) або від тюрк. ст. bitük «цілий, здоровий, міцний» (Будагов I 271; Menges Festschr. Čyževškyj 189).— Шанский ЭСРЯ I 2, 126; Сетаров Тюркизмы 234; Фасмер I 169; Отин Этимология 1970, 230—234.

бич «палиця, частина ціпа; частина сукновального товкача; батіг», [*бича́га*] «велика палка» Я, [*бича́р*] «бич» Ж, [*бичи́на*] «палиця», [*бичиня́*] «пужално» Ж, [*бичівно́* Ж, *бичвина* ВеБ] «тс.», [*бичи́сько*] «плетене пужално; довга лозина (до коней)» Мо, [*бичо́к*] «бич ціпа» Л, [*бічу́к*] «тс.» Л, *бичува́ти* «бити батогами»;— р. болг. м. *бич*, бр. *біч*, др. *бичь*, п. bicz, ч. слц. вл. bič, нл. bic, схв. *бйч*, слн. bîč, стсл. **бичь;** — псл. bičь, похідне з суфіксом -čь від дієслова biti «бити»;— за походженням не має нічого спільного з *бичува́ти* «припрягати додаткового коня чи вола», *бичі́вка* «мотузка» і т. д., які з'явились у результаті позиційного звуження ненаголошеного **е** (з *бечі́вка* і под.).— Шанский ЭСРЯ I 2, 127; Фасмер I 169; ЭССЯ 2, 94; Sł. prasł. I 247; Sadn.— Aitz. VWb. I 315.— Див. ще **би́ти**¹.— Пор. **бечова́**.

[**бича́к**] «ніж з невеликою колодочкою», [*бічко́, бі́чок* Доп. УжДУ 2] «тс.»; — п. biczak «кишеньковий ніж», слц. bičak, схв. *би́чак* «тс.», м. ст. *бичакчиjа* «ножар»; — запозичення з угорської або турецької мови; уг. bicsak «кишеньковий ніж» походить від тур. bıçak «ніж», спорідненого з уйг. byčak, алт. *пычак* «тс.», що зводяться до спільнотюркського кореня bič- (тур. bıç) «різати».— Machek ESJČS 31; Радлов IV 1734, 1780; Räsänen Versuch 73.

[**бичилува́ти**] «оцінювати» ВеБ, [*бичалува́ти*] «шанувати, поважати» ЕЗб 4, [*бі́чалува́ти*] «тс.», [*бичилу́нок*] «оцінка», [*биче́лний*] (лист) «оцінка, таксація» тж, ст. *бечеловати* «цінити» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. becsülni «оцінювати» є похідним від іменника becs «вартість, цінність», етимологічно неясного.— Тимч. 88; MNTESz I 266; Bárczi 17.

[**би́чка**] «сережка, котик», [*бе́чка*] «верба з розпущеними сережками» Ж;— очевидно, результат перенесення колишньої в українських джерелах не засвідченої назви **би́чка* «овечка», спорідненої з слн. bîčica «ягничка», bîca «вівця», bîc «баран» (пор. інші назви цього виду суцвіття: *бара́нчик, ба́зька, багні́тка*); варіант з *бе-* є результатом закономірного для карпатських говорів переходу наголошеного **и** в **е**.

[**бичка́р**] «піскар, коблик» Мо; —результат контамінації назв риби *бичо́к*

«Gobius; Cottus» і *піскáр* «Gobio vulgaris».— Див. ще **бичóк, піcóк.**

[**бичовáнець**] «дворебрий ячмінь» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *бич* за подібністю колоса до плетеного батога.

[**бичóк**] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L. (Gobio fluviatilis); пічкур, коблик, Gobio gobio L.; чіп, Aspro zingel L. Л—Г», *бичкú* «невелика головата морська риба, Gobiidae», [*бичéшник*] «рибалка, що ловить бички» Мо; — р. [*бычóк*] «бабець-головач; йорж, Acerina cernua L.; амурський бичок, Rhinogobius similis Gill.», *бычкú* «Gobiidae», бр. [*бычóк*] «бабець-головач», *бычкí* «Gobiidae»;— пов'язане з *бичóк* «молодий бик, теля»; назва зумовлена, очевидно, великими розмірами голови цих видів риби (пор. англ. bullhead «бабець-головач», букв. «бичача голова») або, можливо, як і р. [*ревя́к*] «тс.», перебуває в зв'язку з характерним звуком, що його видає бабець-головач своїми зябрами (Leder 149); назва може бути калькою герм. (гот.) *kalba- «теля», застосування якого в функції назви риби припускається на підставі р. [*колб*] «бабець-головач», [*колбь*], п. kiełb «тс.» (пор. укр. *кóблик* «тс.»), що можуть бути запозиченнями з готської мови (Трубачев ЭИРЯ II 38); пор. також лат. bōs «бик, віл; (іхт.) бичок, риба родини камбалових».— Див. ще **бик.**

бишáк «сорт астраханських оселедців»; — р. [*бишáк*] «великий оселедець», [*бешáк, бежáк*] «тс.»; — неясне; зіставляється (Миртов 20, 22) з р. *бешеная рыба* (*бéшенка*) «тс.».

[**бишвá**] «чинбарська кадка для виправляння шкір» ВеЗн; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. [bečva] «кадка», як і болг. *бъ́чва* «бочка», м. *бочва*, схв. *ба̏чва*, [*бе̏цва, бо̏чи*], слн. [bečvà], báčva, [báčev], стсл. **бъчьва** «тс.», походить від псл. *bъčі, -čьve.— Бернштейн Очерк 1974, 238; Sadn.— Aitz. VWb. I 210.— Див. ще **бóчка.**

[**бишник**] (бот.) «частуха, Alisma plantago L.» Mak, [*бишняк*] «тс.» Mak;— очевидно, результат скорочення форми *бешúшник*, можливо, зумовленої тим, що ця рослина містить речовину, яка викликає подразнення шкіри.— Див. ще **бешúха.**— Пор. **бешéзнúк.**

[**бі**] «бігме, їй-богу» Ж; — результат редукції виразу **біг мене* чи **біг мені* з опущенням другого компонента і наступним відпадінням придихового **г** в кінці слова [*біг*] «бог».— Див. ще **бігмé, бог.**— Пор. **дáлебі, прóбі.**

бі- (перша частина складних слів типу *біквадрáт, білабіáльний*, яка семантично відповідає укр. *дво-*); — р. болг. м. *би-*, бр. *бі-*, п.ч. слц. слн. bi-, схв. *бӣ-*, *би-;* — через західноєвропейські мови (фр. н. bi- запозичено з латинської, в якій bi- «дво-», що є спрощеним різновидом самостійного слова bis «двічі», здавна виконувало аналогічну функцію в структурі складних слів (пор. лат. bicolor «двокольоровий», bilinguis «двомовний» і ін.).— Див. ще **біс²**.

біб (бот.) «Vicia faba L.», *бíбка* «овечий і под. послід; маленька кулька», *бібóк*, [*бúбка*] «тс.», [*бíбки*] «гвоздика (прянощі) Ж; ягоди ялівцю», [*біб'яшок*] «овечий послід; брунька», [*бобик*] «біб дрібний, Vicia faba var. parvula L.; люцерна, Medicago sativa L.» Mak, *бобúна* «зернина бобу», [*бобівнúк*] «конюшина, Trifolium fibrinum», [*бобовúна*] «стебла бобу» Ж, *бобовúння*, [*бобовúця, бобов'я́нка* Ж] «тс.», *бобовúсько* «поле з-під бобу» Ж, *бобовúще* «тс.» Ж, [*бобавéць*] «вид з родини бобових» Ж, [*бібчáстий*] «боботодібний» Я, *бобóві*; — р. бр. *боб*, др. *бобъ*, п. bób, ч. вл. нл. bob, слц. bôb, полаб. büb, болг. м. діал. *боб* «квасоля», схв. *бо̏б*, слн. bòb, стсл. **бобъ**; — псл. bobъ;— споріднене з прус. babo, лат. faba «тс.» і, мабуть, з алб. bathë «тс.», гр. φακός «сочевиця»; іе. *bhăbhā; сумнівним є зв'язок з двн. bôna «біб», дангл. bean, нвн. Bohne «тс.», що мають довгий голосний.— Критенко Вступ 548; Шанский ЭСРЯ I 2, 147; Фасмер I 180; Machek ESJČ 58; Schuster-Šewc Probeheft 25; БЕР I 59; Skok I 176—177; ЭССЯ 2, 148—149; Sł. prasł. I 291—292; Sadn.— Aitz. VWb. I 355; Bern. I 65; Trautmann 23; Топоров I 181; Сабаляускас Rakstu kr. Endzelīnam 232—233; Pokorny 106.

[**бíбла**] (іхт.) «вобла, плітка, Rutilus rutilus L.», [*бíблиця, бíбля, бýблиця* Л—Г,

Ж] «тс.»; — результат видозміни деетимологізованої назви *во́бла* (*ві́бла*); зміна початкового **в** на **б** викликана асиміляцією до наступного **б** і, в одній з форм, впливом слова *бу́блик*.— Див. ще **ві́блий, во́бла.**

бібліогра́фія, *бібліо́граф, бібліографі́чний;* — р. болг. *библиогра́фия*, бр. *бібліягра́фія*, п. слц. bibliografia, ч. bibliografie, м. *библиографиjа*, схв. *библиогра̀фиjа*, слн. bibliografíja;— запозичення з французької мови; фр. bibliographie утворено з основ грецьких слів βιβλίον «книга» і γράφω «пишу» (пор. гр. βιβλιογραφία «переписування книг»).— СІС 96; Шанский ЭСРЯ I 2, 114; Dauzat 86.— Див. ще **бі́блія, графа́.**

бібліоте́ка Г, Ж, *бібліоте́кар*, ст. *библиотека* (XVII ст.); — р. *библиоте́ка*, заст. *библио́тека*, болг. схв. *библиоте́ка*, бр. *бібліятэ́ка*, п. biblioteka, ч. слц. bibliotéka, м. *библиотека*, слн. bibliotéka;— запозичено (можливо, через польське посередництво) з латинської мови; лат. bibliothēca походить від гр. βιβλιοθήκη, утвореного з основ слів βιβλίον «книга» і θήκη «сховище».— СІС 96; Тимч. 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 115; Кузнецов ЭИРЯ I 39—45; Hüttl-Worth 14.— Див. ще **бі́блія, те́ка.**

бі́блія, [*бі́блея*] ВеЛ, *бі́бле́йщина*, ст. *библѣя* (XVII ст.); — р. болг. *би́блия*, бр. *бі́блія*, п. слц. biblja, ч. bible, вл. нл. biblija, м. *библиjа*, схв. *би̏блиjа*, слн. biblija, цсл. **библиꙗ** (XV ст.);— запозичення з латинської мови; лат. biblia «книга» походить від гр. βιβλία «книги», пов'язаного з βίβλος (βύβλος) «єгипетський папірус», що зводиться до назви сірійського міста *Бібл* (гр. Βύβλος), звідки папірус довозили до Греції.— СІС 96; Тимч. 88; Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Фасмер I 164; Kopaliński 124—125; Machek ESJČ 53; Holub—Lyer 97.

[**бібни́к**] (бот.) «трилисник, Menyanthes trifoliata L.», [*бобо́вник*] «тс.», [*бобівни́к*] «тс.; сусак, Butomus umbellatus L.; вероніка струмкова, Veronica beccabunga L.» Ж;— р. *бобро́вик, бобро́вица* «трилисник»;— очевидно, результат спрощення форми **бі́брник* і інших пов'язаних з нею похідних від *бобе́р*; пор. [*боброк*] «трилисник» Мак, [*бобряк*] «лататтячя біле» Мак; первісна назва зумовлена тим, що відповідні рослини ростуть у воді і на болотах (біля бобрів).— Див. ще **бобе́р.**

[**бі́бок**] (орн.) «волове очко, кропивник, Troglodytes parvulus» ВеЗа, [*бо́бик, бо́бік*] «тс.» ВеНЗн; — похідне утворення від *біб;* назва зумовлена малим розміром птаха.— Верхратський ЗНТШ III 189.— Див. ще **біб.**

[**бібу́ла**] «обгортковий папір; промокальний папір», [*бебу́ля*] «обгортковий папір», [*бібули́на*] «подібний до бібули матеріал» Ж, [*бібуля́стий*] «схожий на бібулу», ст. *бибула* (1741), *бѣбула* (XVIII ст.);— запозичення з польської мови; п. bibuła «промокальний папір» походить від лат. (charta) bibula «вбираючий (папір)», похідного від bibo «п'ю», яке через давнішу форму pibo пов'язується з дінд. píbati «п'є», гр. πίνω «п'ю», псл. piti, укр. *пи́ти*.— Brückner 25; Walde—Hofm. I 103—104.— Див. ще **пи́ти.**

[**бів**] «лебідь» Ж;— очевидно, пов'язане з *бі́лий*, зокрема з колишньою короткою формою цього прикметника *бѣлъ* (>**біл*), як результат фонетично закономірного для деяких західних говорів переходу кінцевого **л** у **в** (**ў**); назва зумовлена білим забарвленням лебедів.— Див. ще **бі́лий, ле́бідь.**

бівуа́к, *біва́к;* — р. *бивуа́к, бива́к*, бр. *біва́к*, п. biwak, biwuak, ч. bivak, слц. bivuak, вл. biwak, болг. *бива́к*, м. *бивак*, схв. *би̏вак*, слн. bivák;— через російську мову запозичено з німецької і французької мов; н. Biwak, фр. bivouac походять з нн. bîwake (швейц.-нім. [bîwacht] «додатковий караул біля будівлі, в якій перебуває основна сторожа»), утвореного з префікса bî- «при-, побічно» (пор. нвн. bei- «тс.»), спорідненого з гот. bi «навколо, при», гр. ἀμφί, лат. ambi «тс.», і іменника wake «варта» (пор. нвн. Wache «тс.»).— СІС 96; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Фасмер I 164; Dauzat 91; Kluge—Mitzka 80.— Див. ще **ва́хта.**

[**біґа**] «кирка», [*біга*] «лом» Пі, [*бігацька*] «ломик» Пі, [*беґа*] «кирка для обтісування каменю»;— п. bika «кирка, сапа, кайло», biga «тс.»;— запозичено з німецької мови, мабуть, через посередництво польської; н. Bicke (Picke) «кирка, мотика», Bickel «тс.», похідне від свн. bicken «колоти, вдаряти», очевидно, перебуває в генетичному зв'язку з іт. becco «дзьоб», фр. bec, англ. beak «тс.».— Brückner 27; Sadn.— Aitz. VWb. I 319; Kluge—Mitzka 74.

[**біґарник**] «негідник, лайдак» ВеУг, [*беґарник*] «волоцюга», [*беґарош*] «тс.», [*бигароваmu*] «ледарювати» О;— пов'язується з рум. [bechiár] «холостяк», яке ототожнюється з bechér «тс.», що походить від тур. bekâr «тс.», запозиченого з арабської мови (Scheludko 126; DLRM 75); рум. [bechiár] може розглядатись і як пов'язане з уг. betyár «розбійник»; не підтверджується фактами припущення (Верхратський ЗНТШ 1899 IV 203) про зв'язок з уг. bigaros «?».— Див. ще **бетяр**.

[**біґлязь**] «праска» ДзАтл II, [*біґляз, біґляйзь, біґлез, піґляз, піґлязь, піґляйз, піґлізь*] «тс.» ДзАтл II; — запозичення з німецької мови; н. Bügeleisen «праска» утворено з основ іменників Bügel «скоба» (пов'язаного з дієсловом biegen «гнути», спорідненим з гр. φεύγω «утікаю», лит. búgti «лякатися, відступати») і Eisen «залізо» (спорідненого з англ. iron «тс.», пгерм. *īsarna-, пкельт. *īsarno); початкове значення «залізо зі скобою (ручкою)».— Paul DWb. 2, 111; Kluge —Mitzka 109, 160—161. — Пор. **бігти**.

бігма (заст.) «немає»;— складне утворення з іменника [*біг*] «бог» і стягненої дієслівної форми *ма* «має» (пор. розм. *чортма* з тим самим значенням).— Див. ще **бог, мати**[2].

бігме (заст.) «їй-богу», *бігма*, [*богме*] «тс.», [*бігматися*] «божитися», [*богмитися*] «тс.»; — м. *богме* «бігме», схв. *бо̏гме, бо̏ме*, слн. bógme «тс.»; — складне утворення з іменника [*біг*] «бог» і скороченої форми займенника *мене* чи *мені* на грунті усталених виразів типу *бог мене побий* (*покарай* і под.) або *бог мені допоможи*. — Потебня РФВ 1880 III 105.— Див. ще **бог, мене**.

бігос «тушкована капуста з м'ясом», [*біґус, бігось* Пі, *бикус* Я] «тс.», [*бикус*] «підлива; зварене у квасі м'ясо» Пі; — р. [*бикус*] «окрошка», бр. [*бигус*] «їжа з залишків печені», п. bigos «м'ясна солянка»;— через польську мову запозичено з німецької; н. Béiguss «підлива» утворене з префікса bei- «при-, до-» й іменної форми Guss «литво», пов'язаної з дієсловом gießen «лити», спорідненим з гр. χέω «ллю», лат. fundo, fudī «тс.»; пов'язується також з н. Begúß «поливка» від дієслова begießen «поливати».— Шелудько 22; Фасмер I 164; Потебня РФВ 1, 262; Sł. wyr. obcych 79; Sadn. — Aitz. VWb. I 318—319; Mikl. EW 13; Kluge — Mitzka 257.— Див. ще **бівуак**.

бігти, [*бігчи, бічи, бєти* Ж], *бігати*, [*бігнути*], [*бігатися*] «гуляти» (про корову) Ж, *біг*, [*біга*], *біганина, біготня* Ж, *бігун, бігуха*, [*біглець* Ж], *біженець, біженство*, [*біжакй*] «Cursoria» Ж, [*бігалка*] «водяна блоха» ВеНЗн, ВеУг, [*біганка*] «тс.» ВеУг, *бігунка* «понос», [*бігавка, бігучка, бігачка* Ж] «тс.», [*біжак*] «стежка», [*біговисько*] «іподром», [*біжня*] «тс.», *бігунки* «дрожки», *бігунці* «тс.», *бігун* «верея; [великий льон ВеНЗн]», *бігунок* (тех.), *бігунчик* «зигзаг», *бігом*, [*бігою*] «риссю», *бігцем, бігма*, [*бігці, біжка, бізцем*], *бігкий, біглий, бігучий*, [*біжний*] «завідний» (край невода), *біжучий*, [*вибіжна*] «місце для причалювання човна після закидання невода» Мо, Берл, *збіг* «поєднання, одночасність; схожість; поступове потоншення; [утікач, утеча]», [*збіглене*] «передчасні роди» Ж, [*збіглина*] «тс.» Ж, [*збіглець*] «утікач» Ж, [*збіглість*] «управність» Ж, *збіговисько, збіговище, збіганий* «утомлений біганиною», *збіглий, збіжний, збіжистий* «який різко потоншується» (про стовбур дерева), *забіг, забіг, забіга, забігайло, забігайлівка, забіжка, забіжний, забіглий, запобігати, запобіжник, запобігливий*, [*запобігучий*] Я, *запобіжний, набіг, набіжка, набігці, набіжний, обіг, обіжник, обіжний, перебіг, перебіжка, перебіжчик*, [*перебігом*, Ж, *перебіжки*

Ж], *перебі́жний*, *підбі́гцем*, *побіга́йка*, *побіга́нки*, *побіга́шки*, *побіге́ньки*, *побі́гач*, *побігу́ця*, *побі́жний*, *побігу́щий*, [*побіжу́щий*] Ж, *прибіжа́нин*, *пробі́г*, *пробі́жка*, *ро́збіг*, *розбі́жка*, *розбі́жний*, [*спобі́гчи*] «спіткати» Ж, [*убіга́ч*] Ж; — р. *бе́гать*, *бежа́ть*, бр. *бе́гчы*, *бе́гаць*, др. *бѣгати*, *бѣжати*, *бѣчи*, п. biegać, biec, ч. běhati, běžeti, слц. behať, bežať, вл. běhać, běžeć, нл. běhaś, běžaś, полаб. bezət, болг. *бя́гам*, м. *бега*, схв. *бѐжати*, *бѐгати*, слн. bégati, béžati, стсл. **бѣгати**, **бѣжати**; — псл. běg-/běž- (<*bědž'-)<*bēg- «утікати з переляку»; — лит. bė̃gti, лтс. bêgt, прус. begeiti, гінді bhāgnā «бігти, утікати, уникати», бенг. bhāgā «утікати, вислизати», тох. А pkäpt, гр. φέβομαι «утікаю, боюся», φόβος «втеча, страх»; не всіма приймаються зіставлення (Hirt Ablaut 135; Reichelt KZ 39, 40) з гр. φεύγω «утікаю», лат. fugio «тс.», гот. biugan «гнути», лит. búgti «лякатися, відступати», дангл. būgan «гнутися, утікати»; з української мови рум. bihúncă «дрожки», молд. *бихýнкэ* «тс.».— Критенко Вступ 554; Шанский ЭСРЯ І 2, 67, 70; Фасмер І 143; Преобр. І 59; Machek ESJČ 53; ЭССЯ 2, 58—59, 92—93; Кузнецова ЭИРЯ ІІ 160—161; Sł. prasł. I 224—225, 245—246; Ondruš Sl. Wortst. 119—120; Sadn.— Aitz. VWb. I 301—307; Bern. I 55; Топоров І 206—207; Walde—Hofm. I 556—557.

біда́[1], *біда́га*, *біда́к*, *біда́р*, *біда́рство*, *біда́ха*, *біда́цтво*, *бідачи́сько*, *біда́чка*, [*біди́ло* Я, *бі́дник* Ж, *бідни́ця* Г, Ж, *бідні́вство́*], *бідно́та́*, [*бідночі́я*] «біднота», [*бідня́* Г, Ж], *бідня́га*, *бідня́к*, *бідня́ка*, *бідня́тко*, *бідня́цтво*, *бідо́та*, [*бідо́шка* Ж, *біду́шка* Ж, *бідя́га*], [*бідо́шний*], *бі́дний*, *бідо́вий*, [*бідяни́й* Ж], [*біда́кати*] «нарікати» О, *біди́ти* «бідувати» Пі, *бі́дкатися*, *бідкува́ти*, *бідни́ти* «збіднювати», *бідні́ти*, *бідні́шати*, *бідува́ти*, *збідо́ваний*, [*небеди́*] «непогано» Л, *перебі́дкатися* «перебідувати», [*побіди́ти*] «скривдити» Ме, [*побіда́ш*] «бідолаха», [*побіде́нник*] «тс.»; — р. болг. *беда́*, бр. *бяда́*, др. *бѣда*, п. bieda, ст. biada, ч. bída «злидні, нужда», слц. bieda, вл. нл. běda, м. схв. *бе́да*, слн. béda, стсл. **бѣда**; — псл. běda; — споріднене з лит. bėdà «біда, горе», лтс. bę̀da «тс.», лит. bãdas «голод», лтс. bads «тс.», дінд. bā́dhate «гонить, витісняє, утискує», bā́dhaḥ «труднощі, страждання»; іноді в цьому зв'язку згадуються псл. bodǫ «колю», лит. bèsti (bedù) «колоти, копати», badýti «тс.», лтс. best (bedu) «копати, поховати», badît «колоти, бити» (Mühl.— Endz. I 248; Kalima Neuphilol. Mitt. 51, 38—39); помилково сюди ж відносять р. *убеди́ть*, гот. baidjan «примушувати», двн. beitten «тс.», алб. bē «присяга» (з *bhoidh-).— Шанский ЭСРЯ І 2, 68; Фасмер—Трубачев І 142; Ляпунов ИОРЯС 31, 34; Machek ESJČ 53; БЕР І 39; Skok I 148; ЭССЯ 2, 54—57; Sł. prasł. I 221—222; Sadn.— Aitz. VWb. I 293—295; Bern. I 54; Fraenkel 29, 38; Būga RR I 346.— Пор. **біди́ти**.

біда́[2] «двоколка», *бі́дка*, *біда́рка* «тс.», [*при́бідка*] «поганий візок» Ж; — бр. *бэ́да* «двоколка», п. bida, bidka, biga, bieda «тс.»; — через польську мову запозичено з латинської; лат. bīga «парна запряжка; запряжена парою колісниця», bīgae (*bi-jūgae) «тс.» є складним словом, утвореним з основ слів bis «двічі» і jūgum «ярмо», спорідненого з гр. ζυγόν «ярмо», гот. juk, нвн. Joch, англ. yoke, стсл. **иго** «тс.»; в українській мові зазнало впливу з боку слів *біда́* «злидні» і, можливо, *байда́рка*.— Brückner 25; Walde—Hofm. I 105.— Див. ще **біс**[2], **і́го**.

[**біди́ти**] «лаяти, ганьбити» Ж, [*біду́лі*] «брехуни?»; — р. *убеди́ть* «переконати, умовити», др. *бѣдити* «переконувати», *бѣда* «примус», ч. nabízeti (nabídnouti) «пропонувати», pobízeti (pobídnouti) «запрошувати», vybízeti (vybídnouti) «пропонувати, просити, запрошувати», ст. poběditi «примушувати, запрошувати», болг. *бедя́* «зводжу наклеп», *убежда́вам*, *убедя́* «переконую; зводжу наклеп», м. *беди* «зводить наклеп», схв. *бе́да* «наклеп», *бе́дити* «зводити наклеп», стсл. **бѣдити** «примушувати, умовляти, переконувати»; — псл. běditi «умовляти; обмовляти, ганьбити»; — споріднене з гот. baidjan «змушувати», дісл. beiða «просити, вимагати, змушувати», дангл.

baedan «тс.», лат. foedus «угода, договір, союз», алб. bē (<*bhoidha) «присяга»; іє. *bhoidh- «розмовляти, домовлятися, переконувати, обмовляти»; позбавлене підстав пов'язування з *бідá* «лихо» (Фасмер—Трубачев I 142; Шанский ЭСРЯ I 2, 68; ЭССЯ 2, 56—57, та ін.).— Пор. **бідá**[1].

[**бідко**] (орн.) «чирка альпійська, славка зимова, Accentor alpinus Bechst.» ВеНЗн;— неясне.

бідолáха, *бідолáх*, *бідолáга*, [*бідолáйчик*], *бідолáшка*, [*бідолáка*, *бідолáк*, *бідалáка* Я, *бідорáка*, *бідорáха*]; — р. *бедолáга*, *бедолáха* (з укр.); — Потебня (РФВ 1882 VII 70) розглядав як похідне утворення від основи *бід-* із суфіксами *-ол-* і *-аг-;* тлумачення (Львов ВКР IV 167—169) як складного утворення з основ *бід-(а)* і *лаг-/лог-*, *лег-*, пор. р. *сулага* «дерев'яні столярні лещата», тобто як «людина, що лежить у біді (з бідою)», сумнівне.

бідóн; — р. болг. *бидóн*, бр. *бітóн*, ч. bidon; — нове запозичення з французької мови, очевидно, через російську; — фр. bidon вважається запозиченням із середньогрецької мови (сгр. πιθῶν «бочка») або із скандінавських мов (ісл. bida «ваза»).— Шанский ЭСРЯ I 2, 116; Gamillscheg 109; Dauzat 87.

[**біжáлмо**] «турецьке яблуко, айва» ЕЗб 4; — запозичення з угорської мови; уг. birsalma «айва» є складним словом, утвореним з іменників birs «айва», ст. biss «тс.», неясного походження, і alma «яблуко», запозиченого з тюркських мов (пор. кипч. чаг. кирг. *алма*, тур. elma, чув. *улма* «тс.», що походять, очевидно, від дінд. amláḥ «кислий», спорідненого з вірм. amok' «солодкий», алб. ëmbl'ë «тс.», лат. amārus «гіркий, гострий»).— MNTESz I 140; Bárczi 7, 21; Севортян 138; Егоров 273; Walde—Hofm. I 35; Mayrhofer I 46.

[**біждерев**[1]] (бот.) «полин польовий, Artemisia campestris L.», [*біждерево*] «тс.; Artemisia abrotanum L. Mak; Artemisia procera L. Mak; авран лікарський, Gratiola officinalis L. Mak», [*божедерево*] авран лікарський» Mak, [*біздерево*] «Artemisia procera» Mak, [*бісдерево*] «тс.; Artemisia abrotanum» Mak, [*божúдерев*] «полин польовий», [*біждéрко*] «Ailantus glandulosa» (декоративне дерево) Ж; — р. [*божедрéвко*] «Artemisia abrotanum L.», слц. božedrievä «полин; [кущ]», пор. болг. *бóжо дърво* «Artemisia camphorata», п. boże drzewko «Artemisia abrotanum», схв. *бо̏жjе дрвце* «тс.»; — складне слово, утворене з короткої форми прикметника *божь* (>*біж-*) «божий» і основи іменника *дéрево;* назва зумовлена або позитивними властивостями відповідних рослин, зокрема, приємним бальзамічним запахом божого дерева (Artemisia abrotanum) і його застосуванням як ароматичної і лікарської рослини, або тим, що ця рослина розводилась у монастирських садах чи в'язалась до свячених букетів.— Носаль 192—194; Machek Jm. rostl. 249.— Див. ще **бог, дéрево.**— Пор. **біждерев**[2], **бісдéрево.**

[**біждерев**[2] (*зарінковий*)] (бот.) «тамариск, Myricaria (Tamarix) germanica Desv.» Mak, [*бізьдерник*, *буждеревен*] «тс.» Mak, [*біждерник*] «тс.; Tamarix tetrandra Pall.» Mak; — складне утворення з основ прикметника *бóжий* (ст. *божь*>*біж-*) та іменника *дéрево*; назва зумовлена, очевидно, тим, що засохлий сік одного з різновидів тамариску — Tamarix gallica сінайські монахи продавали як біблійну манну.— Machek Jm. rostl. 70—71.— Див. ще **бог, дéрево.**— Пор. **біждерев**[1], **бісдéрево.**

[**біжмо**] (бот.) «полин польовий, Artemisia campestris L.» Mak; — очевидно, результат контамінації форм типу [*біждерев*] «тс.» і *пíжмо* (див.).

біжутéрія «ювелірні вироби»; — р. *бижутéрия*, п. bižuteria «тс.», ч. bižutérie «дрібні оздоби», слц. bižutéria «тс.», вл. bižuterija, болг. *бижý* «коштовність», *бижутéр* «ювелір», *бижутéрия* «ювелірні вироби», схв. *бижутѐриjа*, слн. bižuteríja «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. bijouterie «тс.» утворено з bijou «коштовність», що походить від брет. bizou «перстень», пов'язаного з biz «палець».— СІС 96; Holub—Lyer 99; БЕР I 46; Dauzat 88.

[біз] (род. в. *бо́зу*) бот. «бузок, Syringa L.» Mak; — очевидно, форма гіперичного характеру, що виникла з *буз* «тс.» на межі північних (західнополіських) і південно-західних говірок у результаті відштовхування від північноукраїнського чергування голосних типу *вул* (літ. *віл*) — *вола́*.— Див. ще **буз.**

бізо́н; — р. болг. м. *бизо́н*, бр. *бізо́н*, п. ч. вл. bizon, слц. bizón, схв. *би̏зо̄н*, слн. bízon; — запозичення з французької мови; фр. bison походить від пізньолат. bison (bisontis), яке виводять з гр. βίσων (Фасмер I 165; Holub—Lyer 99; Charpentier MO 6, 128—129) або з двн. wisent, дангл. wesend «дикий бик» (NSD 281; Skeat 61; Dauzat 90); германське слово зіставляється (БЕР I 46) з прус. wir-sambrs «дикий бик».— СІС 96.

[**бізува́ти**] «ручатися, підтверджувати; правити (плотом); бути спроможним», [*бизува́ти*] «тс.», [*бізува́тися*] «братися (за щось)», [*безува́тися*] «тс.» Ж, [*бизівний*] «вірний, надійний», [*бізівно, бізу́вно*] НЗ УжДУ 26, [*бізо́вно*] Ж, [*бізу́н*] «плотогон, стерновий», ст. *бѣзоватися* «надіятися» (XVI ст.); — слц. [bizovať] «довіряти»; — запозичення з угорської мови; уг. bizni «довіряти, надіятися», очевидно, споріднене з удм. ст. baz- «надіятися, сподіватися» і, в такому разі, може вважатися праугро-фінським; форма [*бізува́ти*] «бути спроможним» могла бути запозичена з румунської мови, в якій bizuí «бути спроможним, наважуватися» теж походить від уг. bizni.— Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Німчук Досл. з мовозн. 1962, 124; Балецкий St. sl. 9, 338; Дэже St. sl. 7, 160—161; Vincenz 13; Sadn.— Aitz.VWb. I 325—326; DLRM 82; Bárczi 21.

[**бізу́н**] «нагайка»; — р. [*бизу́н*] «тс.», [*бызу́н*] «удар нагайкою», [*бызова́ть*] «бити нагайкою», бр. *бізу́н* «батіг, нагайка»; — запозичення з польської мови; п. bizun «батіг, нагайка; удар», bizon «тс.» певної етимології не має; непереконливо пов'язувалося з уг. bizony «звичайно, саме так» як вигуком під час биття (Brückner 28) і з назвою бізона, п. bizon (SW I 160).— Sadn.—Aitz. VWb. I 325.

бій, *бі́йка*, *бійни́ця*, *бі́йня*, *бі́йство бійкува́тий*, *бійни́й*, *бійни́чий* — див. **би́ти**[1].

[**бійо́**] «облямівка килима чи скорси Дз; кант на одязі з іншої матерії Мо»;— неясне.

бік, [*бока́нь*] «бокастий», [*боківе́ня*] «судак малої довжини; 500 штук укладеної риби», [*боковéнька*] (*на боковеньку* «спати»), [*боко́вня*] «бокові стінки ткацького верстата» Мо, [*бо́ций*] «білобокий віл» Ж, [*бочу́ля*] «білобока або пузата корова» Ж, [*бо́ця*] «тс.» ВеНЗн, [*бочане́ць*] «житель протилежного берега річки», [*боча́нин*] «тс.», *бічни́й*, *бока́тий*, *бока́стий*, [*боча́стий*] «товстобокий», [*бочи́стий*] «тс.», [*бокува́ти*] «сидіти боком; уникати зустрічі», *бочи́ти* «збочувати; дивитися вбік», *бочи́тися* «скоса дивитися», *бо́ка* «боком», *бокаса́* «тс.», [*вибо́чувати*] «виводити боки в горшку» Я, [*збіч*] «схил», *збо́ччя* (зб.) «схили», [*збочи́стий*] «схилистий» Ж, [*збочи́ти*] «ухилитися», [*збочи́тися*] «лягти набік», *збо́ку*, [*набо́куватий*] «нахилений», *на́бік*, [*нау́бочі*] «збоку», [*нау́бочу*, *нау́збіч*] «тс.», [*о́боч*] «схил, об'їзд» Ж, *обо́чина*, [*о́бочень*] «боковий вітер» Ж, *о́бік*, *о́біч*, [*о́бок*] «поблизу» Пі, [*обо́ча*] «збоку, вбік» Пі, [*побічни́ця*] «бокова дошка колиски, бокова планка стола», [*побі́чка*] «печінка риби» Мо, *по́бочень* «бокова смуга в шлеї», [*побо́чина*] «бокова стіна», *побі́чний*, *по́бік*, *по́біч*, *прибі́чник*, [*при́бік*] «прибудова», *спри́бока* «збоку», *су́біч* «обіч, поруч», [*у́біч*] «бік; косогі·», [*у́боч*] «бокове місце» Нед, [*убі́чнистий*] «з крутими схилами», [*убі́к*], *у́збіч* «схил», *узбі́ччя*, *узбо́чина* «обочина», *узбі́чний* «розташований по боках», [*уза́боч*] «збоку», *у́збіч* «тс.»; — р. бр. болг. діал. м. *бок*, др. *бокъ*, п. ч. слц. вл. нл. bok, схв. *бо̑к*, слн. bȍk, стсл. **бокъ;** — псл. bokъ; — остаточно не з'ясоване; можливо, споріднене з дісл. bak «спина», дангл. baec, двн. bah, англ. back «тс.» (Младенов 40; Machek ESJČ 60); менш переконливе зіставлення з лат. baculum «палка», гр. βάκτρον «жезл», дірл. bacc «гак» (через значення «ребро») (БЕР I 64; Bern. I 68; Walde—Hofm. I 92; Zupitza KZ 36, 234); висловлювалось необгрунтоване припущення (Hirt PBrB

23, 331) про праслов'янське запозичення з германських мов.— Шанский ЭСРЯ I 2, 153; Фасмер I 185; Skok I 183—184; ЭССЯ 2, 170; Sł. prasł. I 300—301; Sadn.—Aitz. VWb. I 376—378.

[**білавка**] (бот.) «стокротка, Bellis perennis L.» Mak, [*білило*] «зірочник ланцетовидний, Stellaria holostea L.» Mak, [*білина*] «королиця, ромен, Leucanthemum vulgare Lam.» Mak, *білйця* «юринея, Jurinea cyanoides Rchb.; [талабан, вередник, Thlaspi arvense L. Mak]», [*білка*] «тс.» Mak, [*білочка*] «юринея» Mak, [*білюк*] «віхалка гілляста, Anthericum ramosum L.» Mak, [*білявка*] «стокротка» Mak, [*біля́чка*] «бурачок, білоцвіт, Alyssum L.» Я, [*біль*] «гикавка, Berteroa incana (L.) DC.; калюжниця, Caltha palustris L.» Mak, [*підбіл*] «юринея» Mak; — р. [*белйца*] «королиця», [*белйк*] «тс.», бр. *бялю́к* «віхалка»; — похідні утворення від *білий*; назви зумовлені білим кольором квітів цих рослин (пор. бр. [*белаквет*] «королиця», [*белая ляхаўка*] «тс.», [*макрыца белая*] «зірочник середній, Stellaria media Vill.»).— БСЭ 16, 554; 29, 554; 49, 658.— Див. ще **білий**.— Пор. **білоголовець**, **білоза́рка**.

[**біланка**] (бот.) «гриб Agaricus colubrinus Pers.» Mak, [*білас*] «білий гриб, Boletus edulis Bull.», [*білаш*, *білик*] «тс.» Mak, [*білю́га*] «хрящ-молочник перцевий, Agaricus piperatus» ВеНЗн, [*біля́нка*] «хрящ-молочник солодкий, Lactarius subdulcis (Pers.) Fr. Mak; сироїжка, Russula Pers.»; — р. [*белевйк*] «білий гриб», [*белы́ш*, *беля́к*, *беля́нка*] «тс.», бр. [*бяля́нка*] (вид грибів), п. bielak «білий гриб»; — похідні утворення від *білий;* назви зумовлені білим кольором грибів або соку в їх м'якоті.— Див. ще **білий**.

біле́т, *білете́р*, *оббіле́тити* «роздати квитки» (пасажирам) Дз; — р. болг. м. *биле́т*, бр. *біле́т*, п. ч. заст. слц. bilet, схв. *бѝлēт*, слн. biljetêr «білетер»; — через російську і польську мови запозичено з французької; фр. billet є формою чол. р. до давнішого billette, що виникло з bullette «записка з печаткою», похідного від bulle «булла» (з лат. bulla), під впливом слова bille «кулька»; лат. bulla (первісно «водяна бульбашка, гудзик, брунька, золота капсула з амулетом»), очевидно, споріднене з лат. bucca «надута щока», лит. bulìs «сідниця», дінд. burìḥ, bulìḥ «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 2, 118; Фасмер I 165; Преобр. I 25; Holub—Lyer 98; Dauzat 89; Walde—Hofm. I 122.

білий, [*біла́вий*, *біла́ний* Ж], *біла́стий*, *білйзняний*, *білйльний*, *білко́вий*, [*біловастий* Ж], *біловйй*, *білува́тий*, *білу́жачий*, *біля́вий*, *біля́стий*, *більма́стий*, *більма́тий*, [*більовйй*] «з білої пряжі», [*більо́хий*], [*біла́вка*] «блондинка; сорт черешні ВеНЗн», *біла́н*, [*біла́ня*] «біла корова, кобила Я, ВеНЗн; вкрита снігом полонина ВеНЗн», [*біла́шко*] «білява дитина; білої масті тварина Я», [*біленик*] «вибілена спідниця», [*біле́нце*] «полотно», [*білень*] «липень» (місяць, коли білять полотно) Ж, [*біле́та*] «біла корова» ВеНЗн, [*білик*] (ент.) «білан, Pieris; білий пес ВеНЗн», *білйльник*, *білйльня*, [*біле*] «білизна» ВеУг, *білина́*, *білизна́*, *білйзна*, *білизня́рство*, [*білйзнина*] «білизна», *білйзна* (іхт.) «Aspius rapax», [*билизня́к*] «тс.» Берл, *білйло*, *білйця* «непострижена монашка; крейдяний грунт; біла осика ВеНЗн; біла коза ВеНЗн», *білі*, [*білі́нка*] «біла слива» Ж, [*білушка*, *білянка*] «тс.» ВеНЗн, *білість*, [*білко*] «біла або тверда оболонка ока» Ж, [*білько*] «тс.» Ж, *білковйна*, [*білля*] «білило», [*біло́ба*] «тс.» Ж, *біловйк*, *біло́к*, [*білота́*] «білість» Я, [*біло́чниця*] (див. *білко*) Ж, [*білохи*] «сорт білих слив» Mak, [*біло́шка*] «тс.», [*білто́к*] «білок», [*біўтко*] «тс.» ВеЗа, *білува́льник*, *білу́га* (назва риби за кольором м'яса), *білу́жина*, [*білу́та*] (кличка білої корови) ВеБ, *білу́ха* «полярний дельфін; блондинка», [*білю́га*] (іхт.) «білуга Ж; білизна, Aspius rapax ВеНЗн», [*білюжча́*] «білуженя» Мо, [*білюза*] (іхт.) «Aspius rapax» ВеНЗн, [*білюх*] (ент.) «білан, Pieris», *білю́ха* «блондинка; біла вівця ВеНЗн», [*білюхи́*] «сорт черешень» ВеНЗн, [*біля́вець*] «блондин», [*біля́вка*] «блондинка», [*біля́вина*, *біля́виця*] «тс.», [*біля́ша*] (ент.) «бабка, Libellula», *біля́к*, *біля́на* «непросмолене біле судно», *біля́нка* «білість обличчя; [біла сорочка Ме; сорт білих слив]», *біля́р*, [*біля́чка*]

(мед.) «білі», *біль* «біла пряжа; білі нитки; білість; білило; біла іржа; [жир, сало; заболонь ВеУг]», [*більця́*] «білі нитки» Ме, *більма́к*, [*більмаки́*] «очі зайця» ВеНЗн, *більма́ч*, *більмо́*, [*більчо́к*] «білок», *білúти*, *білі́ти*, *білі́шати*, *білува́ти* «білити», *біля́віти*, *ви́біл*, *за́біл* «те, чим забілюють страву», [*за́білка*] «тс.», [*за́біль*] «гнучкий азбест» Ж, *на́біл* «молоко, молочні продукти», *на́біло*, *перебі́лка* «перебілювання, переписування начисто», *побі́л* «біла глина, побілка», *пробі́л* «пропуск», *пробі́льний*, *пробі́льник*, [*про́білуватий*] «білуватий»; — р. *бе́лый*, бр. *бе́лы*, др. *бѣлъ*, *бѣлыи*, п. biały, ч. bílý, слц. biely, вл. нл. běły, полаб. b'olĕ «біла», болг. *бял*, схв. *бȅо*, *бѝјел*, *бȇли̑*, слн. bél, стсл. **бѣлъ**; — псл. bělъ, очевидно, з *bēl- як результату подовження ĕ в давнішому *bĕl- або з *bhoilos<*bholịos;— споріднене з лит. bãlas «білий», гр. φαλός «тс.», φάλιος «світлий, білий», разом з якими походить від іє. *bhel-/ *bhol-, спорідненого з *bhā- «сяяти, блищати»; безпосереднє зіставлення з дінд. bhālam «блиск», bhā́ti «світить», дірл. bān «білий» (Шанский ЭСРЯ I 2, 88; Фасмер—Трубачев I 149; Bern. I 55) здається менш точним; спроба пов'язати з гр. βαλιός «білий» (Machek ESJČ 54) фонетично не узгоджується з рештою індоєвропейського матеріалу.— Критенко Вступ 519; Преобр. I 60; Sławski I 31; БЕР I 107—109; Skok I 152; ЭССЯ 2, 79—81; Sł. prasł. I 238; Sadn.— Aitz. VWb. I 128—132; Herne 104—105; Pokorny 119; Persson Beitr. 29, 269.

білка, [*білик*] «самець білки», *білченя́*, *більча́*, *біля́чий*; — р. *бе́лка*, *бе́ла*, др. *бѣла*, *бѣлъка*, п. ст. białka, болг. *бя́лка* (зоол.) «ласка»; — на думку більшості дослідників, назва, похідна від прикметника *білий*; др. *бѣла вѣверица* вважається свідченням того, що *бѣлъка* спочатку означало лише рідкісний вид білих вивірок (Соболевский РФВ 67, 214—215; Булаховский Труды ИРЯ I 162; Фасмер I 148; Шанский ЭСРЯ I 2, 86); інше пояснення припускає спорідненість з лат. fēlis «куниця, кішка», двн. bilih «вовчок» (Petr BB 21, 209; Loewenthal 6). – Див. ще **білий**.

білобри́сий; — р. *белобры́сый*, бр. *белабры́сы*; — складне утворення з основ слів *білий* (bĕl-) і *брова́* (bry), первісне значення «білобровий»; звуковий елемент *-с(ий)* міг з'явитись під впливом слова *білору́сий*; існування слова **бри́са* «пика» (Бі) нічим не підтверджується.— Фасмер I 148; Шанский ЭСРЯ I 2, 87.— Див. ще **білий, брова́**.

[**білоголовець**] (бот.) «стокротка, Bellis perennis L.» Mak, [*білоголовка*] «конюшина гірська, Trifolium montanum L.» Mak, [*білоголовник*] «деревій, Achillea millefolium L., Ach. nobilis L.; королиця, Leucanthemum vulgare Lam.; гадючник, Filipendula hexapetala Gilib.» Mak; — р. [*белоголо́вец*] «деревій», [*белоголо́вка*] «деревій; конюшина гірська», [*белоголо́вник*] «конюшина; деревій; королиця»; — похідні утворення з основ прикметника *білий* та іменника *голова́*; назви зумовлені білим кольором квітів цих рослин (пор. бр. [*падбел*] «деревій», [*белаквят*] «королиця», [*белая ляха́ука*] «тс.», [*трылістнік белы*] «конюшина гірська», [*ка́урыга белая*] «тс.».— БСЭ 41, 456.— Див. ще **білий, голова́**.— Пор. **білавка**.

[**білоголовка**] (бот.) «бугила, Anthriscus silvestris Hoffm.» Mak; — р. [*белоголовка*] «тс.»; — результат видозміни деетимологізованих форм типу [*болиголовка*, *болиголов*, *богила́*] «тс.», зближених з назвами рослин, утвореними з основ прикметника *білий* та іменника *голова́*.— Див. ще **болúголов, бугила́**.

[**білогурка**] (орн.) «міська ластівка, Chelidon urbica Boil.» ВеНЗн; — очевидно, діалектне похідне утворення від *білого́рла* (за характером забарвлення) чи, можливо, від чеського відповідника цього слова bělohrdlá.— Див. ще **білий, го́рло**.

[**білоза́рка**] (бот.) «віхалка гілляста, Anthericum ramosum L.» Ж, Mak; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. bělozářka утворено Преслем у 1819 р. з основ прикметника bílý «білий» та іменника záře «сяйво, блиск», спорідненого з укр. *зоря́*; назва зумовлена рожево-білим кольором квітів рос-

лини.— Machek Jm. rostl. 264.— Див. ще **білий, зоря́.**— Пор. **білавка.**

білозі́р[1] «красень; епітет місяця»; [*білозо́р*] «тс.», *білозі́рець* «епітет сокола», *білозо́рець*, [*білозе́рець*] «тс.», *білозі́рка* «[красуня]; вид кримської солі», [*білозо́рий*] «світлоокий»; — п. białozor «кречет, сокіл, Falco L.», ст. białozorzec «великий північний сокіл, кречет, Falco gyrfalco L.» (з укр.?), ч. ст. bělozor, bělozorec «білий сокіл», слц. [belozor] «тс.»; —складні утворення, можливо, вже праслов'янського періоду, з основ слів *білий* (běl-) і *зір* (zor-/zar-); очевидно, в одній частині утворень основа zor- у значенні «погляд, очі», а в іншій — у значенні «вигляд, обличчя» (у кречетів білявий живіт; північні соколи старшого віку білішають); у слові *білозерець* Булаховський вбачає вплив слова *о́зеро* (НЗ КДУ 7/3, 56).— Strutyński 113—114; Brückner 24; Basaj Por. jęz. 1961/1, 31; ЭССЯ 2, 76; Sł. prasł. I 237.— Див. ще **білий, зір.**

білозі́р[2] (бот.) «гадай-зілля, Parnassia palustris L.», [*білозор*] «тс.» Mak; — р. *белозо́р*, [*белозар*], болг. *белозо́р* «тс.»; складне утворення з основ прикметника *білий* та іменника *зір* «погляд, вигляд»; назва зумовлена білим кольором квітів рослини.— БСЭ 4, 459; ЭССЯ 2, 76; Sł. prasł. I 236.— Див. ще **білий, зір.**

[**білоклен**] (бот.) «клен польовий, Acer campestre L.» Mak, [*білокленина, біло́клень*] «тс.» Mak; — складне утворення з основ прикметника *білий* та іменника *клен;* виникло, очевидно, як результат протиставлення клена польового кленові звичайному (*клен*) та кленові татарському (*чорноклен*), хоча й клен польовий місцями має назву *чорноклен.*— Див. ще **білий, клен.**

[**білоко́ст**] «червона з чорним тканина», [*білоко́с*] «шовкова узориста тканина» Ж; — р. *белоко́с* «старовинна шовкова тканина з візерунками»; — неясне.

білоку́рий; — р. *белоку́рый*, п. ст. białokurowaty (очевидно, з укр.); — складне утворення, в якому роль першого компонента відіграє основа прикметника *білий*, а природа другого компонента остаточно не з'ясована; Булаховський вважає майже в однаковій мірі ймовірними три різні пояснення цього компонента: як видозміненого *-кудрий*, як р. *кау́рый* «світло-каштановий» і як похідного від р. *кур* «півень»; Фасмер (І 148) пов'язує з основою слова *кури́ти* (пор. укр. *ку́рява*, п. kurz «пил»), припускаючи первісне значення «покритий білим пилом».— Булаховський Мовозн. 1951 (IX) 74—75; Шанский ЭСРЯ I 2, 87—88; SW I 143.— Див. ще **білий.**

білолі́зник (бот.) «Eurotia Adans.»;— р. [*белоло́зник*] «Eurotia ceratoides», [*белоло́з*] «верба, Salix Gmelini; Salix stipularis Smith.; Salix amygdalina L.»;— складне утворення з основ прикметника *білий*, іменника *лоза́* і суфікса *-ник*; назва зумовлена зовнішнім виглядом рослини — її листя покрите білими зірчастими волосинами.— Флора УРСР 4, 339—340.— Див. ще **білий, лоза́.**

[**білому́ха**] (орн.) «синьошийка, Luscinia svecica» Ж, [*білому́шка*] «тс.» Ж;— назва пов'язана, очевидно, з білою плямкою (мушкою) на грудях пташки.— Воїнств.— Кіст. 329; БСЭ 6, 620.— Див. ще **білий, му́шка.**

[**білоніг**] (бот.) «остудник, Herniaria glabra L.» Mak; — складне утворення з основ прикметника *білий* та іменника *нога́;* назва зумовлена тим, що розтертий остудник дає піну, яка добре відмиває шкіру.— БСЭ 13, 148.— Див. ще **білий, нога́.**

[**білополя**] (бот.) «тополя біла, Populus alba L.» Mak; — результат злиття словосполучення *біла тополя* «тс.».— Див. ще **білий, топо́ля.**

білору́с; — р. *белору́с*, бр. *белару́с*, п. Białorus, ч. Bělorus, слц. Bielorus, вл. нл. Běłorus, болг. *белору́син*, м. *Белорус*(*ин*), схв. *Бело̀ру̑с*, слн. Belorús; — похідне утворення від назви *Бѣлая Русь* (з XVI ст.), первісна семантика якої остаточно не з'ясована; тлумачилась як «Русь, вільна від татар» (Потебня ЖСт, 3, 1891, 117—118), як пов'язана з білим одягом і переважно світлим волоссям населення (Карский Белорусы I 117; Perwolf AfSlPh 3, 23;

8, 22; Kretschmer Glotta 21, 117) або з назвою міста *Бельск* (Ильинский Slavia 6, 390).— Фасмер—Трубачев I 149; Никонов 48—49; Rastorgujev ZfSlPh 7, 220; Vakar ASEER 8, 201—213.— Див. ще **білий, ру́син.**

[**білотал**] (бот.) «біла верба, біла лоза, Salix alba L.; Salix amygdalina L.; Salix viminalis L.» Mak, [*білоталь*] «тс.» Mak, [*білота́ла*] «Salix amygdalina L.» Я, [*білотіл*] «тс.» Я; — р. *белота́л* «тс.; Salix viminalis», [*белота́льник*] (порода верби); — складне утворення, що виникло на грунті виразу *білий тал* (порода вербових з білим забарвленням кори); *білотіл* є результатом зближення з *тіло.*— Див. ще **білий, тал.**

[**білотернь**] (бот.) «обліпиха, плоховник, Hippophae rhamnoides L.» Mak; — очевидно, результат контамінації слів [*білотал*] (порода вербових) і [*верботернь*] «обліпиха», [*терен таловий*] «тс.».— Див. ще **білотал, верботернь.**

білоту́рка «сорт ярої пшениці»; — р. *белоту́рка* «сорт пшениці, арнаутка», бр. *белату́рка* «тс.»; — складне утворення з основ слів *білий* і *ту́рок;* назва зумовлена, очевидно, походженням сорту з території, яка належала Туреччині (пор. *арнау́тка*).— Див. ще **білий, ту́рок.**

[**білоцвіт**] (бот.) «гикавка, Berteroa incana (L). DC.» Mak; — р. [*белоцве́т*] «тс.»; — складне утворення з основ прикметника *білий* та іменника *цвіт;* назва зумовлена білим кольором квітів гикавки (пор. р. [*белоголо́вник*] «тс.»).— Див. ще **білий, цвіт.**— Пор. **білавка.**

[**білочник**] (бот.) «перстач гусячий, Potentilla anserina L.» Mak; — р. [*белочник*] «королиця, Leucanthemum»; — неясне; можливо, результат видозміни форми **палечник*, [*палочник*] «тс.».

[**білпух**] (бот.) «підбіл, Tussilago farfara L.» ВеЗа, [*бівпух, бівпу́шок*] «тс.»; — р. [*белопу́шица*] «скереда, Crepis tectorum L.», [*белопу́шка*] «тс.», п. białpuch (Brückner 24); — складне слово, утворене з короткої форми прикметника *білий* та іменника *пух* (*пушок*); назва відображає біле опушення нижнього боку листків рослини. —Вісюліна— Клоков 329—330.— Див. ще **білий, пух.**

білува́ти «знімати шкуру із забитої тварини»; — р. *белова́ть*, бр. *бялі́ць* «знімати кору; знімати шкуру з забитої тварини», п. bielic «знімати шкуру з забитої тварини», слц. bieliť «очищати від лушпиння», вл. bělic «тс.», нл. běliś «тс.; знімати шкуру з забитої тварини», болг. *бе́ля* «очищаю від лушпиння, лущу; здираю кору», м. *бели* «здирає кору, очищає від лушпиння», схв. *бе́лити* «очищати від лушпиння, лущити, [здирати кору]», слн. belíti «знімати лико, [усувати кору, шкуру]»; — пов'язане з *білий;* первісно могло стосуватися білої деревини, яка відкривається після очищення від кори; менш вірогідним є припущення (Мартынаў Белар. лінгв. 1, 16), нібито основа běl- у цьому випадку мала давнє значення «чистий».— ЭССЯ 2, 67; Sł. prasł. I 231—232.— Див. ще **білий.**

[**білю́жа**] «тоня, яку тягнуть неводом» Берл; — очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; пор. р. [*белужья заводина*] «перемет, яким загороджують білугам вихід у море з Кандалакшської затоки і Печерської губи».— Див. ще **білий.**

біля́, [*би́ля, піля, пілі, пиля* Л, *полі, для, бля, ля*], *побіля́;* — р. *по́дле*, бр. заст. *подлѣ*, др. *подълѣ*, п. podle, ст. pole, ч. podle, ст. podlí, вл. нл. podla «тс.»; — результат видозміни давньоруського складного прийменника *подьлѣ* (укр. ст. *подлѣ, подли, подле*), утвореного з прийменника *по* і іменника **дьля* (*dьlja) «довжина», через незасвідчену стадію **підля*, **пілі* з наступним випадінням **д** перед **л;** заміна початкового **п** на **б**, на думку Потебні, звичайна для української мови (РФВ 1880 IV 163), могла відбутись під впливом синонімічного прийменника *близько;* кінцеве **-я** викликане, очевидно, східнослов'янською тенденцією до заміни кінцевого **ѣ**, 'е в частині випадків більш відкритим голосним **'а (я)**; пор. *відкіля* (<*отъколѣ*), *після* (<*послѣ*) і ін.; спроба виведення від *obъ-dьlě (Трубачев Этимология 1965, 383) не узгоджується з характером голосного **і** в *біля.*— Мельничук СМ III 145—146; Гумецька Досл. і мат. IV 48; Фас-

мер III 297; Brückner 425; ESSJ Sl. gr. 1, 68—69, 73; Bern I 252; Mikl. VGr. IV 254, 518.— Див. ще **бля, для, по.**

біль, [*бола́*] «важка хвороба, болячка» Ж, [*бо́лещ*] «хвороба; туга», [*бо́лещі*] «тс.», [*бо́лізнь*] «хвороба» Ж, [*бо́лість*] «тс.», *болі́льник*, [*бо́ліч*] «біль» Ж, [*боля́*] «хвороба, недуга» Л, [*боля́к*] «болячка», [*боляка*] «велика болячка» Я, *боля́чка*, [*болячі́вник*] «від рослини з лікувальними властивостями» ВеУг, [*болесни́ця*] «лікарня» Ж, [*бо́льниця*] «тс.», [*боль*] «хворий» Ж, *болі́ти*, [*болізнува́ти*] «хворіти» Ж, [*бо́лезний*] «болісний», [*бо́лесний*, *бо́лізний*] «тс.», *бо́лісний*, *болю́чий*, [*болякува́тий*], *болячкува́тий*, *боля́щий*, *больо́вий*, [*бо́лізько*] Ж, *бо́ляче*, [*бо́лько*], *обезбо́лювати*, [*ро́збіль*] «захворювання», [*розбо́ла*] «причина болю», *уболіва́ти*, *уболіва́льник*; — р. бр. *боль*, др. *боль* «хвороба», п. вл. слн. ból, ч. bol «скорбота, сум», слц. bôl', нл. bol, полаб. bülě «болить», болг. *боли́* «болить», *бо́лка* «біль», м. *бол*, схв. *бо̏л*, стсл. **боль** «хворий», **болѣти**;—псл. bolјь, bolěti; — очевидно, споріднене з двн. balo «згуба, зло», дісл. bǫl «злість», дангл. bealu «тс.», гот. balwjan «мучити»; менш переконливе виведення (Трубачев ВСЯ 3, 124—126; ЭССЯ 2, 187—189; Vaillant RÉS 22, 40) від псл. bolь «великий»; безпідставною була думка (Hirt PBrB 23, 331) про запозичення слов'янських слів з германських мов; пов'язування з лат. dolēre «боліти; страждати, сумувати» (Machek ESJČ 60) необгрунтоване.— Критенко Вступ 528; Фасмер — Трубачев I 191; Шанский ЭСРЯ I 2, 155—156; Sławski I 40; БЕР I 64, 65; Skok I 184—185; Sł. prasł. I 304, 315; Sadn.— Aitz. VWb. I 381—383; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 195—198; Pokorny 125.

бі́льший, *більші́льний*, *більш*, *бі́льше*, *більша́ти* «збільшуватися», [*більші́ти*] «тс.», [*більши́ти*] «збільшувати», [*більша́к*] «старший віком» Ж, [*більшина́*] «більшість; величина», *бі́льшість*, [*вэбі́льшки*] Ж, *завбі́льшки*, *збі́льшувач*, *перебі́льшення*, *убі́льшки*; — р. *больщо́й* «великий», *бо́льший* «більший», *бо́лее* «більше», бр. *бо́льшы* «більший», др. *болии* «більший», *больши* «більша», болг. [*бо́ле*] «більше», [*бо́лье*] «тс.», схв. *бо̏љӣ* «кращий», слн. bȍlj «більше», [bǫ̑lji] «кращий», стсл. **болии** «більший», **больши** «більша»; — псл.* bolьјь, bolьši «тс.»; — споріднене з дінд. bálīyān «сильніший», báliṣṭhaḥ «найсильніший», bálam «сила, міць», гр. βέλτερος «кращий», фріг. βαλήν «король», нн. pal (pall) «міцний, тугий», лат. de-bilis «слабкий»; іє. *bel-/bol- «сильний».— Шанский ЭСРЯ I 2, 160; Фасмер—Трубачев I 191; БЕР I 65; Skok I 187; ЭССЯ 2, 193—194; Sł. prasł. I 316; Sadn.— Aitz. VWb. I 383—384; Bern. I 72; Osthoff IF 6, 3—4; Mayrhofer II 416—417; Pokorny 96.

більшови́к, *більшови́зм*, *більшовизува́ти*, *більшовиза́ція*; — бр. *бальшаві́к*, п. bolszewik, ч. bolševik, слц. boľševik, вл. bólšewik, нл. bolšewik, болг. м. *болшеви́к*, схв. *бољше̏вӣк*, слн. boljševík; — калька р. *большеви́к*, утвореного в 1903 р. від основи слів *бо́льше*, *большинство́* для позначення очолюваної Леніним частини РСДРП, яка на II з'їзді РСДРП дістала більшість голосів при виборах у центральні органи партії.— ССРЛЯ I 561.— Див. ще **бі́льший.**— Пор. **меншови́к.**

білья́рд, *більярдна*; — р. *бильярд*, *биллиа́рд*, бр. *більярд*, п. вл. bilard, ч. biliár, слц. biliard, болг. *биля́рд*, м. *билја́рд(о)*, схв. *било̀ја̄р*, *би̏ла̄р*, слн. biljárd; — запозичення з французької мови; фр. billard «більярд», первісно «кий», утворене від bille «кулька» (спочатку дерев'яна), яке походить від нар.-лат. *bīlia, очевидно, запозиченого з галльської мови, в якій означало «стовбур дерева».— СІС 97; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ I 2, 119; Dauzat 89.

[**бім-бім**] (передача звуків, створюваних при доторканні пальцями до нижньої губи), [*бімбува́ти*] «байдикувати; говорити під ніс»; — п. bim-bam «бім-бам», bim (відтворення бою годинника), ч. bim, bimbam (передача звуку від удару), м. *бим* «тс.», схв. *би̏м-ба̏м* (відтворення звуку великого дзвона); — звуконаслідувальне утворення; похідне дієслово створено на українському грунті.

[**бімбува́ти**] «чванитися, гордо триматися»; — очевидно, результат розвитку значення «байдикувати» в омонімічному дієслові [*бімбува́ти*], похідному від [*бім-бім*] (див.).

біно́кль; — р. *бино́кль*, бр. *біно́кль*, п. binokle «пенсне», ч. binokl «пенсне; бінокль», слц. binokel «бінокль», вл. binokl, болг. *бино́къл*, м. *бино́кл*, схв. *бино̀кл*, слн. binókel «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. binocle «пенсне, лорнет» утворено за зразком лат. binoculus «бінокль», штучно створеного в 1645 р. з лат. bini «двічі», спорідненого з псл. dъva, укр. *два*, і oculus «око», спорідненого з псл. oko, укр. *о́ко*.— СІС 97; Шанский ЭСРЯ I 2, 120; Dauzat 89; Walde—Hofm. I 106.— Див. ще **два, о́ко.**— Пор. **біс**[2].

біо- (перший компонент складних слів типу *біогеогра́фія*, *біофі́зика*, який відповідає семантично прикметникові *біологі́чний*); — р. болг. м. схв. *био-*, бр. *бія-*, п. ч. слц. вл. слн. bio-; — запозичення з європейських мов; н. фр. англ. bio- «тс.» є результатом скорочення н. Biologie «біологія», фр. biologie, англ. biology «тс.» (н. biologisch «біологічний», фр. biologique, англ. biological «тс.»).— Див. ще **біо́лог.**

біо́граф, *біогра́фія*, *біографі́чний;* — р. *био́граф*, бр. *біёграф*, *біягра́фія*, п. biograf, ч. biograf «кінотеатр», слц. biograf «біограф; кінотеатр», вл. нл. biografija, болг. м. *биогра́ф* «біограф», схв. *био̀граф*, слн. biográf «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. biographie «біографія» і похідні від нього biographe «біограф», biographique «біографічний» утворено з грецьких слів βίος «життя» і γράφω «пишу»; припускається (Фасмер I 166) запозичення в російську мову з латинської (лат. biographia) через польське посередництво.— Марковский РЯШ 1970/4, 97; Шанский ЭСРЯ I 2, 121; Dauzat 89.— Див. ще **біо́лог, графа́.**

біо́лог, *біоло́гія*, *біологі́чний;*— р. *био́лог*, бр. *біёлаг*, *біяло́гія*, п. ч. слц. biolog, вл. biologija, болг. м. *биоло́г*, схв. *био̀лог*, слн. biológ; — запозичення з французької мови; фр. biologie «біологія» (похідні від нього biologue «біолог», biologique «біологічний») утворене Ламарком у 1802 р. з основи гр. βίος «життя», спорідненого з ав. ǰyā-tu- «життя», gaya- «тс.», стсл. **жити**, укр. *жи́ти*, за зразком слів théologie і под., з другим компонентом, похідним від основи гр. λόγος «слово, розум».— Шанский ЭСРЯ I 2, 121—122; Dauzat 89; Frisk I 237—239.— Див. ще **жи́ти, ло́гіка.**

біо́ніка «наука, яка вивчає біологічні процеси з метою розв'язання інженерних задач», *біо́нік* «фахівець у галузі біоніки», *біоні́чний;* — р. *био́ника*, бр. *біёніка;* — назва науки, що виникла на основі біології і електроніки (ВКР 6, 219); очевидно, результат злиття назв обох наук; англ. bionics може розглядатись також як похідне від прикметника bionic «наділений здатністю до передачі в спадок певних морфологічних ознак» (про організм), утвореного від гр. βίος «життя».— СІС 99.— Див. ще **біо́лог.**

бір[1] «сосновий ліс», [*бірни́к*] «дрібний сосновий ліс, сосновий гай», [*борове́ць*] «сосновий жук, довгоносик» Ж, *борови́к* «[житель бору]; білий гриб, Boletus edulis Bull. Mak», [*борови́на*] «бір; трясовина», [*борови́ха*], [*борови́ця*] «бір», [*борівни́ця*] «тс.», [*боровни́к*] «білий гриб» Ж, [*боруши́ї*] «шишки» Я, [*боря́к*] «лісок» Мо, *су́бір* «мішаний ліс (сосна з дубом або ялиною)»; — р. бр. *бор*, др. *боръ* (*бъръ*) «сосна; сосновий ліс», п. вл. bór «бір», ч. bor «ліс», слц. bôr «сосна; сосновий ліс», нл. bór «сосна», болг. м. *бор*, схв. *бо̑р*, слн. bôr, bóra «тс.», стсл. **борик** «сосна», **боръ** «сосновий ліс»; — псл. borъ «сосна; сосновий ліс» від того самого кореня іє. *bher-/bhor-, що й *борода́;* — споріднене з дісл. bǫrr «дерево», дангл. bearu «ліс», двн. baro «тс.»; зближується також (Persson Beitr. 993) з слн. brìn, brìna «яловець, сосна» або (Walter Slavia 36, 260—262) з герм. *forhu «сосна»; допускався (Brückner 36) зв'язок з псл. bara «болото»; висловлювалась безпідставна думка (Hirt PBrB 23, 331) про запозичення з германських мов.— Критенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 2, 164—165; Фасмер I 193; Преобр. I 39;

Moszyński PZJP 284, 287, 313; ЭССЯ 2, 216—217; Sł. prasł I 335—336; Sadn.—Aitz. VWb. I 398—399; Эккерт ВСЯ 4, 110; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 108—111; Bern. I 76; Белецкий Принципы 88; Pokorny 109.

[**бір**[2]] «податок»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. bir «податок, данина», молд. *бир* «тс.» походить від болг. ст. *бир* «податок», стсл. **биръ** «подать, данина».— Vrabie Romanoslavica 14, 132.— Див. ще **бúрче**.

бір[3] — див. **бор**.

бíржа «у капіталістичних країнах — установа для укладання торговельних угод; торгова площа; місце найму робочої сили; (заст.) стоянка візників», [*бúржа*] «тс.», *біржáк* «біржовий візник» *біржанúк*, [*биржанúк*], *біржовúк*, [*биржовúк*] «тс.», [*збíржа*] «екіпаж візника» Ж, [*збіржанúк*] «візник» Ж; — р. *бúржа*, бр. *біржа*, п. birża «стоянка візників» (з рос.), ч. bursa, слц. burza, болг. *бóрса*, м. *берза*, схв. *бȅрза*, слн. bórsa;— очевидно, запозичення з німецької мови; н. Börse «біржа» походить від фр. bourse «гаманець; біржа», в якому зберігається слат. bursa (byrsa) «гаманець», що зводиться до гр. βύρσα «шкіра; шкіряна сумка», етимологічно неясного.— Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 122; Фасмер I 166; Преобр. I 26; Kluge—Mitzka 92; Dauzat 106; Frisk I 277—278.

[**біриш**] «парубок до волів» ЕЗб 4, [*бирéш*] «тс.», [*бирéшити*] «служити»; — запозичення з угорської мови; уг. béres «наймит, сільськогосподарський робітник» є похідним від іменника bér «плата за найми», запозиченого або з тюркських, або з слов'янських мов (пор. дтюрк. чаг. bär- «давати», др. *биръ* «подать», болг. *бир* «тс.», схв. *бйр* «плата священикам і учителям»). — MNTESz I 280; Bárczi 18—19.— Пор. **бúрче**.

[**біркú**] «дрібні річкові черепашки» Я; — очевидно, результат зміни значення слова *бíрка* (*бúрка*) «гральна кістка, шашка» і т. п.— Див. ще **бúрка**[1].

бірмáк — див. **бармакú**.

[**біровáти**] «могти, бути спроможним Ж; намагатися О», ст. *бировати* «володіти, рядити» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; походження уг. bír «володіти, могти» остаточно не з'ясоване.— ВеЛ 392; Тимч. 90; MNTESz I 303—304; Bárczi 20.

[**бíрýчний**] (*ніж*) «струг», [*бúручний*, *бéричний*] «тс.» ДзАтл II; — результат видозміни слова [*обíрýчний*], утвореного від основ слів *обá*, (*обí*, *обúдві*) і *рукá*.— ДзАтл II 220.— Див. ще **обá, рукá**.

бíрше — див. **бóрзий**.

бірюзá;— р. *бирюзá*, ст. *берюза*, бр. *бірузá*, схв. *пùрӯз*; — запозичення з турецької або половецької мови; тур. piruzä, firuze, полов. *пäрӯзä* походять від перс. pīrūzä «тс.», яке зводиться до ав. *paitiraōčah-, утвореного з префікса paiti- «назад, знову, проти, з-» і основи дієприкметника raočant- «блискучий», від дієслова raok «блищати, сяяти», спорідненого з дінд. rócate «блищить, сяє», rōkáḥ «світло», лат. lūceo «сяю», псл. lučь (<*loučь), укр. *лучúна* — СІС 100; Шанский ЭСРЯ I 2, 123; Фасмер I 167—168; Дмитриев 556; Горяев 1896 17; Lokotsch 49; Räsänen Versuch 384; Horn 78; Bartholomae 822—829, 1491; Walde—Hofm. I 823—824.— Див. ще **лучúна**.

біс[1] «чорт; [шал, скаженість ВеУг]», *бісеня́*, [*бісúтель*] «чорт, який сварить людей між собою» Я, [*бісúха*] «чортиця» Я, [*бісúця* Я, *бісýрка*] «тс.», [*бісóвщина*], *бісóта* «нечиста сила», *біснувáтий*, [*бíшений*] (у виразі [*бíшені огíрки*] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.») Mak, *бісúти*, *біснувáтися*, *добíса*, *достобíса*, *забісóваний*, [*збіс*] «шал, скаженість» ВеУг, [*збíса*] «багато», [*збісинíти* Я, *збісновáтіти* Ж, *збішíлість* Ж], *обісíти*; — р. м. *бес*, др. *бѣсъ*, п. bies, ч. вл. нл. ст. běs, слц. bes, болг. *бяс*, схв. *бȇс* «лють, злість, шал», слн. bés, стсл. **бѣсъ**;— псл. běsъ < *boids- (<іє. *bhoidh-), очевидно, пов'язане з bojati sę «боятися»; — у такому разі споріднене з лит. baisà «страх», baisùs «жахливий, бридкий», лат. foedus «бридкий», гр. πίθηκος «мавпа» та ін.; менш переконливе зведення (Moszyński PZJP 191 — 192) до іє. *bhōs- «блищати, світити» і пов'язування з дінд. bhāsati «блищить», bhāsá «світло, блиск», як і зіставлення (Ильинский РФВ 65, 215—216) з *бóсий*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 100—101; Фасмер — Трубачев I 160; Преобр. I

60; БЕР I 109—110; Skok I 149; ЭССЯ 2, 88—91; Sł. prasł. I 244; Sadn.— Aitz. VWb. I 296—298; Bern. I 56; Mühl.— Endz. I 251; Топоров I 182; Pokorny 161—162; Persson Beitr. 234.— Пор. **боя́тися.**

біс[2] (вигук, яким глядачі запрошують повторити виступ), *біси́рувати* «викликати і виступати на біс»; — р. болг. *бис*, бр. *біс*, п. ч. слц. bis, схв. *би̏с*, слн. bís; — запозичення з французької мови; фр. bis являє собою запозичене лат. bis «двічі», яке походить від іє. *du̯i- і є спорідненим з лит. dù (dvì) «два», дінд. duvā́, гот. twai «тс.», стсл. **дъва**, укр. *два*.— СІС 100; Фасмер — Трубачев I 168; Шанский ЭСРЯ I 2, 124; Fogarasi St. sl. 3, 413—416; Walde — Hofm. I 107.— Див. ще **два.**

[**бісде́рево**] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.», [*бісдрево* Пі, *бізьде́рево, бузьде́рево*] «тс.»; – складна назва, утворена із слів *біс* і *де́рево;* назва зумовлена отруйними властивостями рослини.— Див. ще **біс**[1], **де́рево.**— Пор. **біждерев**[1,2], **біси́на.**

бі́сер «кольорові бусини», [*би́сер*] «тс.; перлина Ж», [*бісері*] «намисто» ЕЗб 4, [*бі́сор, бі́сур, би́сюр*] «тс.» ДзАтл II, *бісери́на*, [*бисе́рниця (рі́чна)*] (зоол.) «перлівниця річкова, Margarita margaritifera» Ж; — р. *би́сер* «кольорові бусини», бр. *бі́сер* «тс.», др. *бисеръ, бисьръ* «бісер, перли», п. bisior «вісон; морський шовк; бісер», ч. ст. biser «перли», болг. м. *би́сер*, схв. *би̏сер*, слн. bíser, стсл. **бисеръ, бисъръ, бисьръ** «тс.»; — очевидно, через старослов'янську мову запозичено з тюркської (булгарської); гіпотетичне булг. *büsrä виводиться від ар. busra «штучні перли, стеклярус»; Ільїнський (PF 11, 189) непереконливо виводив з **обвисерь* (*висѣти*).— СІС 101; Шанский ЭСРЯ I 2, 124; Филин Образ. яз. 170; Трубачев КСИС 33—34, 208; Фасмер I 168; Преобр. I 26; Sławski I 34; Machek ESJČ 54; БЕР I 49; Рачева ZfSl 24, 107—108; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 117; Sadn.— Aitz. VWb. I 322—323; Bern. I 58; Lokotsch 30.— Пор. **бу́си.**

[**біси́на**] (бот.) «блекота чорна, Hyoscyamus niger L.; дурман, Datura stramonium L.» Дз, [*бісина́*] «дереза» Мо; — похідне утворення від основи *біс* (*бі́си́тися*); назва зумовлена отруйними властивостями рослин.— Див. ще **біс**[1].— Пор. **бесиво, бесіжни́к.**

бі́скуп «католицький єпископ», [*би́скуп, биску́пство*], *бискупля́нин* (ст.) «селянин, що живе на землях єпископства», [*би́скупщина*], ст. *бискупъ* (1347); — р. ст. *би́скуп*, бр. *бі́скуп*, п. ч. слц. biskup, вл. нл. biskop, схв. *би̏скуп*, слн. bìskup, стсл. **бискоупъ**; — запозичено з давньоверхньонімецької мови, очевидно, через польську і чеську; двн. biscof походить від лат. episcopus, яке зводиться до гр. ἐπίσκοπος «епископ».— Тимч. 91; Дзендзелівський УЗЛП 20—21; Фасмер I 168; Richhardt 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 323—324; Bern. I 58; Kluge—Mitzka 79.— Див. ще **єпи́скоп.**

бісма́ «немає», *біс-ма́є* «тс.»; — складне утворення з іменника *біс* і дієслівної форми *ма́є*; пор. *чортма́* «тс.».— Див. **ще біс**[1], **ма́ти**[2].

бі́смут — див. **ві́смут.**

[**бісурма́н**] «бусурман», [*бісурма́нець, бе́сур*] «тс. »; — результат видозміни негативно забарвленого слова *бусурма́н* під впливом слова *біс*[1].— Див. ще **бусурма́н.**

[**біхреса**] «чорт (у лісі в червоній шапці)»; — неясне; можливо, первісне **безхреста* (дитина), **безхрестий* (пор. [*біз*] «без») із формальною зміною, викликаною евфемістично-табуїстичними міркуваннями або затемненням первісного значення; вірування про походження частини «нечистої сили» від померлих нехрещених дітей були дуже поширені.— Див. ще **без**[2], **хрест.**

[**біця́ня**] (назва вівці) Доп. УжДУ 4; — неясне; можливо, пов'язане з уг. biceg «шкандибати», [bice] «кривий», що вважається звуконаслідувальним утворенням (MNTESz I 296); може бути зіставлене і з [*бе́чка*] «вівця», [*бі́ська*] «тс.» (дит.) О (щодо звукових співвідношень пор. *бичо́к* — *би́ця*).

[**біць**] «брат» Я; — запозичення з молдавської мови; молд. *би́цэ* (рум. bìţă) «братик, дядько» є результатом скорочення зменшувальної форми молд. *бэ-*

дúцэ (рум. bădiţă) «тс.», похідної від молд. *бáде* (рум. báde) «тс.».— Див. ще **бáдьо.**

блавáт «блакитна шовкова тканина; (бот.) волошка, Centaurea L.», [*блáватень*] «тс.» Ж, [*блаватáс*] «блакитна шовкова тканина», [*блавáтус*] «тс.», [*блаватинь*] «волошка синя, Centaurea cyanus L.» Mak, [*блаватoк*, *блавит*] «тс.» Mak, [*блевíт*] «волошки», [*глават*] «тс.» Mak, [*блавáтний*] «шовковий», ст. *блаваты* «вид тканини» (XVII ст.); — р. [*блавáтка*] «волошка», п. bławy «блідоблакитний», bławat «волошка; шовкова тканина», ч. ст. blavat «волошка», полаб. blově «блакитний»; — запозичено через польську мову з середньоверхньонімецької; свн. blawe (blaw, blâ) «синій, темний; фальшивий» (нвн. blau «синій») споріднене з англ. blue «тс.», лат. flavus «жовтий, мутний».— Шелудько 22; Richhardt 35; Sadn.— Aitz. VWb. I 235—236; Herne 93; Bern. I 58; Mikl. EW 13; Kluge—Mitzka 82.

[**блавýчити**] «сидіти без діла, лінуватися»; — очевидно, пов'язане з нім. blau у виразі blauen Montag machen «не виходити в понеділок на роботу» (букв. «робити синій понеділок»); німецький вираз пов'язується з тим, що раніше при фарбуванні вовни в синій колір її на неділю клали в розчин, а весь понеділок вона повинна була висіти на повітрі, що давало змогу робітникам гуляти без діла; пор. рум. a face blau «не виходити на роботу після свята» (з нім.).— Kluge—Mitzka 82; DLRM 83.— Див. ще **блавáт.**

благáти «просити, молити», [*благáщий*, *благýщий*], *благáльний*, [*благáч*], *невблагáнний*, *ублажáти;* —запозичення з польської мови; п. błagać «благати» походить від ч. ст. blahati «величати», пов'язаного з blaho «благо». — Sławski I 35; Urbańczyk Biblia król. Zofii 100.— Див. ще **блáго.**

блáго «добро, щастя», *блáгість*, *благостúня*, *блажéнство*, *благúй* «блаженний; [тихий, спокійний ВеУг]; поганий», *благéнький* «поганенький, слабенький», [*благувáтий*] «недоумкуватий» Г, *блажéнний*, *блажнúй* «божевільний» Бі, [*благувáти*] «допомагати (хворому)» Ж, [*блажúтися*] «згоджуватися» Г, *блажéнствувати*, [*зблажúтися*] «присмирніти» Ж, [*наблáжити*] «принести благо»;— р. *блáго* «добро; добре; погано», *благóй* «добрий; [поганий]», бр. *блáга* «погано», *благí* «поганий; нездара», др. *благо* «добро, щастя»; — запозичено в давньоруську мову книжним шляхом із старослов'янської; стсл. **благо** «добро, щастя», **благъ** «добрий» з неповноголосним -**ла**-, як і болг. м. *блáго*, схв. *бла̑го* «тс.», слн. blagó «майно, скот, добро», ч. слц. blaho, ч. blahový «нерозумний», відповідають р. [*бóлого*] «благо; добре», укр. [*не-з-болóга*] «не з добра» Ж, п. błogo «благо», błogi «блаженний», нл. błogość «блаженство», полаб. blåd'ütně (< blagotьnъ) «веселий, безжурний»; — псл. *bolgo, *bolgъ; — вважається спорідненим з дінд. bhárgaḥ «сяйво», лтс. bal̃gans «білявий», лат. fulgor, flagro «горю, палаю, тлію», гр. φλέγω «горю», можливо, також з ав. bərəǰayeiti «запрошує, виявляє пошану», bərəχδa- «дорогий, бажаний», bərəg «релігійний ритуал», дінд. bṝhas-pátiḥ «господь», лат. flāgitāre «вимагати»; припущення про зв'язок *благúй* «поганий, дурний» з гр. βλᾱξ «дурний», лат. flaccus «слабий, безсилий» (Mikl. EW 13, 17; Bern. I 58; Machek ESJČ 55; Walde-Hofm. I 507) малопереконливе: йдеться про табуїстичну заміну негативної назви її антонімом, підтриману прямим зв'язком одного із значень слова *блажéнний* «юродивий» із значенням слова *дурнúй*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 131—132; Зализняк ВСЯ 6, 36; Фасмер I 170, 171; Преобр. I 27—28; Sławski I 36; Schuster-Šewc Probeheft 23; БЕР I 52—53; Skok I 166—167; ЭССЯ 2, 173; Sł. prasł. I 306—307; Sadn.— Aitz. VWb. I 327—333; Moszyński PZJP 85, 316; Fick I[3] 153, I[4] 94.

[**благобúт**] «добробут» Ж; — застаріле запозичення з чеської мови; ч. слц. blahobyt «добробут, достаток» є книжним складним утворенням з основ blaho і byt, пов'язаним, можливо, ще з стсл. **благобытиѥ**, що було калькою гр. εὐεξία «добре самопочуття», утвореного з основ εὐ «добре» і ἔχω «маю».— Див. ще **блáго, бýти.**

благоговіти «ставитися з глибокою пошаною», *благоговіння*, *благоговійний;* — р. *благоговеть*, др. *благоговѣти*, болг. *благоговея;* — запозичено в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. **благоговѣти**, утворене з основ **благо** «добре» і **говѣти** «ставитися з релігійною пошаною», є калькою гр. εὐλαβεῖσθαι «тс.», утвореного з εὐ «добре» і λαβεῖσθαι «поважати, боятися».— Шанский ЭСРЯ I 2, 129.— Див. ще **бла́го, говіти.**

[**благоди́ш**] (бот.) «бородата трава, бородач, Andropogon citratus» Ж, Мак;— очевидно, запозичення з чеської мови; пор. ч. blahodyšný «дихаючий блаженством, блаженний», слн. blágo dyšèč «пахучий»; назва, можливо, пов'язана з тим, що ця рослина добре поїдається худобою.— Словн. бот. 62.— Див. ще **бла́го, ди́хати.**

благослови́ти, *благословляти*, *благословенний*, [*благословенство*]; — р. *благословить*, бр. *благаславіць*, др. *благословити*, п. błogosławić, ч. blahoslaviti, слц. blahoslaviť, болг. *благославям*, *благословя*, м. *благослови*, схв. *благослòвити*, слн. blagosloviti; — запозичено в давньоруську мову церковно-книжним шляхом із старослов'янської; стсл. **благословити**, складне дієслівне утворення з основ **благо** і **слово**, є калькою гр. εὐλογεῖν, утвореного з основ εὐ «добре» і λόγος «слово»; менш переконлива думка (Moszyński PZJP 85, 316) про власне слов'янське походження слова.— Шанский ЭСРЯ I 2, 133; Фасмер — Трубачев I 171; Meillet RÉS 1, 11. — Див. ще **бла́го, сло́во.**

[**благу́знити**] «теревенити, базікати» Г, [*благу́тити*] «марити» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [*блеву́знити*] «варнякати», аналогічний до діалектної видозміни [*нау́т*] «нут (вид бобових)» > [*наву́т*, *нагу́т*] «тс.» (Мельничук ЛБ II 86); на звукову форму могли вплинути слова з основою *благ-;* до [*благу́тити*] пор. схв. *блу̏тити* «плести нісенітницю», слн. blagútati «хитатися на ходу».— Див. ще **блеву́знити, блюзни́ти, блюва́ти.** — Пор. **блягу́зкати.**

[**бладарі́я**] «мережка до косинок, нижніх сорочок» Мо; — можливо, пов'язане з молд. *блэнэрúе* (рум. blănărie) «хутро, хутряні вироби», похідним від молд. *бла́нэ* (рум. blană) «шерсть, хутро».— Див. ще **блан.**

бла́зень «паяц; дурень; молокосос», [*бла́зен*], *блазню́к* «тс.», *бла́зенство*, [*блазеня́*] «розбещене дитя», [*блазня́*] «тс.; жарт Бі», [*бла́зеньки*, *блазе́нщина* Бі] «пустощі», [*блазни́ця*] «пустунка, балагурка» Я, [*блазну́ха*] «молококососка; дурна», [*блазню́ха*, *блазню́чка*] «тс.», [*блазни́тися*] «пустувати; спокушатися», [*блазнува́ти*] «дуріти», *блазнюва́ти* «бути блазнем», [*облазни́ти*] «обдурити»; — р. [*бла́зень*] «дитинча; пустун; привид», [*блазни́ть*] «спокушати», бр. *бла́зан* «блазень, молокосос», *бла́зен* «тс.», др. *блазнъ* «спокуса, обман», *блазнити* «спокушати, обманювати», *блазовати* «чванитися», п. błazen «блазень», ч. слн. blázen «божевільний», слц. blázon «божевільний; блазень», вл. błazn «дурень», нл. błazan, błazn «тс.», болг. *бла́зня* «спокушаю», м. *блазни* «спокушає», стсл. **блазнъ** «омана, спокуса»; — загальноприйнятої етимології не має; найчастіше зіставляється через початкове значення «омана, блукаючий вогник» з лтс. blāzt «блимати», blāzma «блимання, блиск, відображення» (Petersson BSl. Wortst. 55), лат. flagrāre «горіти, сяяти», flamma «полум'я» або з лат. flagrum «бич», flāgito «бичую», дісл. blak «удар» (Георгиев Бълг. етим. и оном. 9; БЕР I 53—54), лат. flāgitium «ганьба, мерзота» (Petr BB 18, 283; Meillet Études II 442); менш обгрунтовані зіставлення з двн. blâsan «дути», blâsa «міхур», лат. flāre «дути», гр. φλήναφος «балаканина» (Bern. I 59; Schuster-Šewc Probeheft 21—22), з *бла́го*, *благи́й* (Mikl. EW 14; Charpentier AfSlPh 29, 5), з стсл. **блаждѫ** «розпутничаю» (Jokl AfSlPh 28, 1—2).— Фасмер I 171—172; Piernikarski Por. jęz. 1960, 297—298; Skok I 170—171; ЭССЯ 2, 105—107; Sł. prasł. I 254; Sadn.— Aitz. VWb. I 333—335; Kořínek 53; Mühl.— Endz. I 312; Walde—Hofm. I 510—511, 513.

[**блак**] «смола, якою просмолюють човни та рибальські снасті» Дз, [*бла-*

кува́ти] «просмолювати блаком» Дз; — р. *блак* «вид смоли, дьогтю»; — неясне; можливо, пов'язане з нн. blāk «кіптява на лампі».— Фасмер—Трубачев І 172; Kiparski Neuphilol. Mitt. 53, 441.

блаки́ть «голубий колір», *блаки́т*, [*бла́кіть* Ж, *блакі́тє* Ж, *бля́кіт* Ж] «тс.», *блаки́тний*, *блакитна́вий*, *блакитня́вий*, *блакитнува́тий*, *блакитні́ти*, *блакитні́шати*, ст. *блакитний* (1562); — бр. *блакі́т*, п. błękit, ч. слц. blankyt «тс.», схв. blakitan «блакитний»; — запозичення з польської мови; походження польських форм остаточно не з'ясоване; вони виводяться або з свн. blancheit «біла, сталево блискуча фарба» (Zaręba JP 30, 21—22; Sławski І 36; Шелудько 22), або через чеське посередництво з пізньолат. blanchetus, blanketus, blanquetus (назви різних кольорів) (Gebauer І 60; Bern. І 58; Machek ESJČ 55); пізньолатинське слово походить від франк. *blank «блискучий», спорідненого з н. blank «тс.».— Richhardt 34; Sadn.— Aitz. VWb. І 336—337; Herne 93; Dauzat 92.— Див. ще **бланк**[1].

[**блам**] «хутряний виріб», ст. *бламы* (1496), *бламъ* (1596); — бр. *блам* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. błam «шматок хутра» виводиться з н. Flämme, Flamm «тс.», що є продовженням свн. vlamene «тс.»; пізніше на українському грунті міг мати місце взаємовплив між *блам* і запозиченим з румунської мови *блан*, *бла́ня* «хутряний одяг».— Richhardt 35; Brückner 30; Шелудько 22.— Пор. **бла́н**.

[**бламанка**] «ласощі»; — неясне; можливо, пов'язане з фр. blanc-manger «бланманже (солодка страва): желе з молока з мигдалем і цукром», букв. «біла їжа» (за кольором основних складників), утвореним з прикметника blanc «білий» і іменника manger «їжа, страва», похідного від дієслова manger «їсти», що продовжує лат. manducāre «жувати; їсти», похідне від mandūcus «ненажера», пов'язаного з mando «жувати», спорідненим з гр. μασάομαι «жую, кусаю», двн. mindil «вудила», гот. munþs «рот», двн. mund (нвн. Mund) «тс.». — СІС 102; ССРЛЯ І 502; Dauzat 455; Walde—Hofm. II 24—25.— Див. ще **бланк**[1].

[**блан**] «гуцульський хутряний одяг», [*бла́ня*] «тс.; хутряна опушка», [*блане́ний*] «опушений хутром»; — вважається запозиченням з румунської мови; рум. blănă «хутро, шуба» виводиться від болг. [*бла́на*] «вичинена шкура з вовною»; форма чол. р. *блан* могла бути зумовлена впливом запозиченого з польської мови *блам* «хутро», але відповідне слово існувало і в чеській та словацькій мовах, пор. ч. ст. blána «шкіра, шкурка», blány «хутро», blanař «кушнір», слц. ст. blanár «тс.»; усі ці форми пов'язані з [*бла́на*] «шибка», ч. blána «плівка, (заст.) пергамен».— Шаровольський Зб. заходозн. 58; Scheludko 127; DLRM 83; Cioranescu 86—87; Machek ESJČ 55; Sadn.— Aitz. VWb. І 133—134.— Див. ще **бла́на**.— Пор. **блам**.

[**бла́на**] «шибка НЗ УжДУ 26; шкірка, пергамен Ж; плівка Дз УЗЛП», [*блана́р*] «скляр» Ж, [*бланя́р*] «тс.», [*блано́витий*] «такий, що має багато пліви» (про м'ясо) Дз УЗЛП; — запозичення з словацької мови; слц. blana «шкірка, плівка, оболонка», сх.-слц. [blaňar] «скляр», як і п. [błoniarz] «тс.», ч. blána «плівка, (заст.) пергамен», ст. blanař «кушнір», слц. blanár «тс.», слн. blána «оболонка, пергамен», відповідають укр. *боло́на* «оболонка»; розходження в семантиці наведених відповідників пояснюється тим, що в давнину вікна робили не з скла, а з прозорої шкіряної плівки, проолієного паперу тощо; менш переконливе припущення (Richhardt 35) про запозичення з польської мови і асиміляційну зміну bło- в *бла-*.— Дзендзелівський УЗЛП 148; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Machek ESJČ 55; Sadn.— Aitz. VWb. І 133—134.— Див. ще **боло́на**.

бланк[1] «оформлений друкарським способом папір для офіціальних справ», *бланкі́вка* «видрукувана карта для нанесення різних спеціальних позначок»; — р. бр. *бланк*, п. blankiet, ч. blanket, слц. blanketa, болг. *бла́нка*, м. *бланке́т*, схв. *бла̀нкēт*, слн. blankét; — через російську мову запозичено з французької; фр. blanc «білий, чистий; бланк» походить від франк. *blank «блискучий», спорідненого з нвн. blank «блискучий, чистий», гр. φλέγω «горю, блищу», лат.

flagro «горю»; менш переконливе виведення (Фасмер I 172) від н. blanko «чистий, незаповнений», запозиченого з італійської мови (іт. bianco < blanco).— СІС 102; Шанский ЭСРЯ I 2, 135—136; Dauzat 92; Kluge—Mitzka 81.

[**бланк**[2]] «товстий шкіряний товар на підошви» Я; — запозичення з польської мови; п. blank «тс.», очевидно, походить від свн. blanke «планка, товста дошка», варіанта форми свн. planke (нвн. Plánke) «тс.», що через пікардійське посередництво зводиться до лат. planca «дошка».— SW I 162; Kluge—Mitzka 553.— Див. ще **плáнка.**

блат «злодійський жаргон; особисте знайомство в офіціальних установах, використовуване заінтересованими особами», *блатни́й* «босяцький, злодійський»; — р. бр. *блат*; — вважається запозиченням з польської мови; п. blat «переховувач украдених речей» пов'язується з ід. blat «утаємничений; згодний» (Фасмер I 172; Шанский ЭСРЯ I 2, 136; Landau AfSlPh 24, 142; Christiani AfSlPh 32, 265; Трахтенберг Блатная музыка 7—8); інакше Łoś JP I 297 (нібито з нім. *Blatt «паперові гроші»).

[**блахвáн**] «лист, на якому печуть коржики, пиріжки» Мо; — запозичення, джерелом якого може бути або польська мова (п. blachman «металева пластинка», blachmal «тс.» походять з н. Bláchmal «прикраса з чорної емалі; накип на металі»), або німецька (н. Brátpfanne «сковорода», утворене з основи дієслова bráten «смажити» і іменника Pfánne «сковорода»).—Див. ще **блахмáн.**

[**блахмáн**] «туман перед очима», [*бляхмáн*] «тс.» Ж, ст. *бляхмаль* «емаль» (XVIII ст.); —запозичення з польської мови; п. blachman «більмо, полуда», blachmal «тс.» походить від н. Bláchmal «прикраса з чорної емалі або з золотих чи срібних бляшок; накип на металі», свн. blachmâl «прикраса з чорної емалі», blamâl «тс.», утвореного з основ прикметника свн. blach «плоский, гладкий», спорідненого з нвн. flach «плоский», лит. plãkanas «тс.», укр. *плóский*, та іменника mal «прикраса, знак». — SW I 161; SJP I 540—541; Lexer 22, 132, 290; Kluge—Mitzka 200.— Див. ще **малювáти, плóский.**

[**блевýзнити**] «плести нісенітницю, варнякати»;— бр. *плявýзгаць*, п. blewązgać «тс.»; — похідне утворення від тієї самої основи псл. *bleu-/*bləu-, що й в *блювáти, блюзни́ти;* первісне значення — «вивергати з себе»; — споріднене з лит. blevẽzgoti «непристойно говорити», blevỹzgoti «тс.»; білоруський відповідник виявляє пізнішу видозміну. — Brückner 50; Otrębski ŻW 255—256; Sadn.—Aitz. VWb. I 175—176; Fraenkel LP 5, 11.— Див. ще **блювáти.**— Пор. **блюзни́ти, благýзнити.**

[**блéйвас**] «свинцеве білило», ст. *блейвасъ*, *блейвесъ* «тс.» (XVIII ст.); — п. blejwas, blejwajs, blajwas, ч. ст. blajvajs, blejvajs «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Bléiweiβ (пізньосвн. blīwīʒ) «тс.» є складним словом, утвореним з основ іменника Blei «свинець», двн. blīo «тс.», спорідненого з лит. blývas «фіолетовий», і прикметника weiβ «білий», двн. (h)wīz, дангл. hwīt «тс.», спорідненого з псл. světъ, укр. *світ*.— Шелудько 22; Richhardt 35; Brückner 28; Kluge—Mitzka 83—84, 849.— Див. ще **світ.**

[**блéйтрам**] «вузька поличка для ікон» Я; — п. blejtram «підрамник; рама для виготовлення ікони»; — запозичення з німецької мови; н. Bléndrahmen «підрамник» є складним словом, утвореним з основ дієслова blénden «затуляти, маскувати, засліплювати», спорідненого з дангл. blendan, стсл. **блѫдити**, укр. *блуди́ти*, і іменника Ráhmen «рама».— SW I 165; Kluge—Mitzka 84.— Див. ще **блуд, рáма.**

[**блéкіт**[1]] «бекання (овець)» Ж, [*блекотáти*] «белькотати, бекати» Ж; — р. [*блекотáть*] «теревенити; бекати», бр. [*блекатáць*] «бекати», п. [blekotać] «белькотати; гавкати», [blekać, bleczeć, blakać] «жалібно озиватися» (про тварин), ч. blekot «бекання», blekotati «бекати», слц. bl'akat' «бекати», bl'akot «бекання», bl'akotat', bl'ačat', [blekotit'], вл. bjakać «бекати», нл. bjakaś «тс.», blakaś «базікати», blakotaś, заст. blekotaś «тс.», схв. *блêк* «бекання», *блèкēт* «тс.», *бле-*

кѐтати, слн. blekáti «бекати», bleketáti «тс.», blekotáti «белькотати», bleknìti «сказати, ляпнути», р.-цсл. блекати «бекати», блекотати «тс.»; — псл. blekati, blekotъ, blekotati; — звуконаслідувальне утворення праіндоєвропейського періоду, споріднене з гр. βληχάομαι «бекаю», н. blöken «бекати», алб. bl'egërás «тс.».— Фасмер I 173; Machek ESJČ 56; ЭССЯ 2, 108—109; Sł. prasł. I 256—257; Sadn. — Aitz. VWb.I 187—188; Bern. I 59.— Пор. **блéяти.**

[**блéкіт**[2]] (бот.) «цикута, Cicuta L.; болиголов, Conium maculatum L.; собача петрушка, Aethusa cynapium L. Mak», [*блéкот*] «блекота, Hyoscyamus niger L.; собача петрушка Mak», *блекотá* «Conium maculatum; Hyoscyamus niger; Cicuta virosa Mak», [*блекотець*] «болиголов» Mak, [*блекотúця*] «болиголов; блекота», [*зблекотúтись*] «збожеволіти» Ва; — р. [*блёкот*] «болиголов; блекота», [*блекотá*] «тс.», бр. *блёкат* «блекота», п. blekot «собача петрушка», ч. [blekot] «тс.» (з укр. ?), слц. bl'akota «болиголов», вл. blek «блекота», болг. [*блек*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *блекотáти* «белькотіти, невиразно говорити», псл. blekotati, blekati «тс.» (пор. українську діалектну назву блекоти *німúця*); подібні назви зумовлені отруйними властивостями відповідних рослин; виведення від кореня іє. *bhleik- «сяяти» (Otrębski LP 1,122; Sadn.— Aitz. VWb. I 141—142) позбавлене підстав.— Machek ESJČ 56; Jm. rostl. 160, 170, 205; БЕР I 55; ЭССЯ 2, 108, 109; Sł. prasł. I 257.— Див. ще **блéкіт**[1].

[**блекíтниця**] (бот.) «мухомор зелений, бліда поганка, Agaricus phalloides (Agaricus verrucosus, Amanita)» Ж, Mak; — очевидно, пов'язане з [*блéкіт*] «цикута, болиголов, блекота» (пор. німецьку назву цього гриба Schierlingsblätterschwamm — букв. «цикутний гриб» Ж); назва могла бути зумовлена подібністю отруйних властивостей блідої поганки і цикути, болиголова чи блекоти.— Див. ще **блéкіт**[2].

блéкнути, *блéклий*, [*блéкній*] «бляклий, блідий» Ж, *блéклість*, *зблéклий*, *поблéклий;* — р. *блёкнуть;* — очевидно, псл. *blьknǫti (<*bhlĭk-), поряд з яким, можливо, існувала форма псл. *blěknǫti з *bhloik-;— споріднене з лит. nubliẽkti «блякнути»; похідне від того самого кореня *bhel-/bhl-, який зберігається і в словах *білий*, *блиск*, *блідий;* зв'язок з *блекотá*, [*блéкіт*] (Bern. I 63; Sadn.— Aitz VWb. I 141—142) недостатньо обгрунтований.— Шанский ЭСРЯ I 2, 137; Фасмер — Трубачев I 173; Преобр. I 29; Otrębski LP 1, 122; Sł. prasł. I 274—275; Persson Beitr. 929; Pokorny 157.— Пор. **бля́кнути.**

[**блекотóра**] «дійна матка з сисунцем», [*блекотóря*, *бликотóря*] «тс.»; — результат видозміни запозиченого з румунської мови *плекотóра* «тс.», зближеного з *блéкіт*, *блекотáти*.— Див. ще **плекотóра.**

[**блена́**] (бот.) «блекота» Ж, [*бленовúна*] «гіосціамін» (речовина, що є в насінні блекоти) Ж; — запозичення з польської (п. blen «блекота») або чеської (ч. blín, ст. blén) чи словацької (слц. blen «тс.») мови, на що вказує неповноголосна форма кореня, відповідна до рідкісного власне українського утворення з повноголосною формою кореня *беленá* (див.).

блéнда — див. **бли́ндá**[1].

[**блéндати**] «швендяти, повільно йти Пі; плентати (ногами)», [*блендиґáти*] «тс.» Ж, [*блúнда*] «нездара» ВеБ, [*блиндáр*] «віл, що косо ступає»; — бр. [*блэ́ндаць*] «блукати»;—очевидно, запозичення з якогось польського говору, в якому могло бути утворення *błędać, похідне від błęd «блуд», błądzić «блудити» (пор. *блéнькáти*); запозичення підтримане синонімічним і фонетично близьким *плéнтати* (пор.).— Онышкевич СЛиЛ 82; Richhardt 35.— Див. ще **блуд.**

[**блéнькáти**] «швендяти без діла, блукати» Ж, Ме, [*блéнкати* Ба, *бленькáтися* О] «тс.»; — запозичення з старопольської мови; п. ст. błękać «блукати» (сучасне błąkać) є прямим відповідником до укр. *блукáти* (див.).

блéшня́ «блискуча металева принада на рибальському гачку в вигляді рибки, комахи тощо», [*блещí*] «тс.» (мн.), [*блешнювáти*] «ловити рибу на блешню» Я; — р. болг. *блеснá* «блешня», бр. *блéшня*, *блясна́* «тс.»; — похідне утворення від

кореня *блес(к)*-; пор. **лит.** blìzge «блешня», blyškëti «блискати»; в українській і білоруській мовах с закономірно перейшло в **ш** під впливом наступного йотованого **нь** (< -nj-), як у *колішня*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 138; Фасмер I 174; Būga RR I 434, III 780—781.— Див. ще **блиск.**

[**блéяти**] «бекати (про овець); базікати», [*бліяти*] «бекати» Г, О, [*бляяти* ВеНЗн, *бляти* О] «тс.», [*блéйка*] «чутка, неправдоподібна розмова, брехня» Мо;— р. *блéять* «бекати», бр. *бляяць*, ч. ст. bleti, болг. *блея́*, м. *блее*, схв. *блéјати*, слн. bléjati, р.-цсл. **блѣıати** «тс.»;— псл. blejati, blějati «тс.»; — давнє звуконаслідувальне утворення, споріднене з свн. blæjen, blæn, plēhen «бекати», лтс. blêt «тс.», лат. flēre «плакати».— Шанский ЭСРЯ I 2, 139; Фасмер I 174; БЕР I 56; Skok I 171—172; ЭССЯ 2, 107; Sł. prasł. I 260—261; Sadn.— Aitz. VWb. I 187; Bern. I 60; Trautmann 34; Holthausen ZfSlPh 22/I 146; Walde—Hofm. I 515—516; Pokorny 123—124, 154.— Пор. **блéкіт**[1].

[**блєшня́вий** (*на óчі*)] «сліпучий, блискучий» (?) Ж; — схв. *блѝјешњāк*, *блêшњāк*, *блйшњāк* «іскри з очей» (від удару), *блијѐштити* (очі) «засліпити»; — очевидно, похідне утворення від основи blěs(k)-; звукова форма *блє-* може пояснюватись як результат контамінації фонетично закономірної, але не засвідченої форми **блі-* і форми *бле-* (як у *блéшня́*) або як діалектна вимова незасвідченої форми **бляшнявий*, що була б пов'язана з *бляск*.— Див. ще **блиск, бляск.**— Пор. **блéшня́.**

[**блúгий**] «близький», [*блигóмий*] «тс.»; — відоме лише в українській мові утворення від варіанта основи іє. *bhlīg- «близький» з непалатальним g при звичайному для всіх слов'янських мов рефлексі цієї ж основи з палатальним ĝ (*bhlīĝ-).— Див. ще **близ.**

близ (заст.) «близькість», [*блúзень*] «близька відстань», [*блúзéць*]«близнюк» Г, Ж, [*близиня́*] «близькість», [*близнúця*] «близнючка; дерево з двома стовбурами ВеНЗн; рушниця-двостволка», *близню́к*, *близня́* «близнюк», *близня́та* «близнюки; [дві з'єднані посудини]», [*блúзці*] «близнята Ж; дві з'єднані посудини», *блúзькість*, [*близéнний*] «близький», [*близóмий*] «тс.», *близький*, *блúзити* «наближати», [*блúжити*] «тс.», *блúжчати*, [*блúзчитися*] «наближатися», [*близнúти*] «родити близнят», *зблúження*, *зблúзька́*, [*нáближ*] «наближення» Пі, [*нáблиз*] «тс. Пі; близькість Ж», *наблúження*, [*наблúжній*] «близький, однорідний» Ж, *поблúжче* «ближче», [*поблизнúчити*] «народити близнят», *поблизу́*, [*пóблизький*] «близький», *приблúзний*; — р. *близ* «біля», *блúзкий*, [*блúзый*] «близький», бр. *блíзкі*, др. *близъ* «близько», *близь* «тс.», *близъкъ*, п. bliski «близький», [blizu, blizo] «близько», ч. blízký, слц. blízo, blízky, вл. нл. bliski, полаб. blajzěk, болг. *блúзо* «близько», *блúзък*, **м.** *близу* «близько», *близок*, схв. *блúзу*, *блѝзак*, слн. blìz «близько», blízu, blízi «тс.», blízek, стсл. **близъ, близь, близъкъ**;— псл. blìzъ, blizъkъ; — очевидно, від основи іє. *bhlīg'-/bhleig'- «давити, тиснути», яка зберігається також у лтс. blaîzît «давити, бити, терти», bliêzt «рубати, бити», лат. flīgere «бити», гр. іон. φλῖβω «тисну»; до розвитку семантики пор. фр. près «близько», іт. presso, appresso «тс.» — лат. pressus «стиснутий» або гр. ἄγχι «близько» — ἄγχω «зав'язую»; менш переконливе пов'язування (Machek ESJČ 57) з **гр.** πέλας «близько» з припущенням праслов'янської зміни початкового p на b; невдалою була спроба (Mikkola Balt. u Slav. 37) пояснити як запозичення з давньоверхньонімецької мови (двн. bilidi «зображення»), виходячи із значення подібності.— Шанский ЭСРЯ I 2, 139—140; Фасмер—Трубачев I 174; Меркулова Этимология 1967, 170; Sławski I 34; БЕР I 56—57; Skok I 173; ЭССЯ 2, 121—122; Sł prasł. I 268; Sadn.— Aitz. VWb. I 345—348; Bern. I 61—62; Fraenkel 46.— Пор. **блúгий.**

блúзна́ «рана, шрам», [*ближнь*] «тс.», Ж, *близнó* «огріх у тканні», [*блезнó*] «тс.», *близнувáтий* «покритий шрамами»; — р. [*близна́*] «зморшка; шрам; огріх при тканні», бр. [*блíзна́*] «огріх при тканні», [*блюзна́*] «тс.», др. *близна* «шрам», п. blizna «тс.», вл. błuzna «шрам,

знак», нл. bluzna «шрам, синяк», болг. [близна́] «пропущена нитка основи при тканні; пропуск», м. близна «закал у недопеченому хлібі», схв. бли̏зни (мн.) «огріх у тканні»; — псл. blizna, blizno, похідне від тієї самої основи іє. *bhlīg'- «давити, бити», від якої походить і близ. близький; — споріднене з лит. blyžẽ «розрив у тканині», лтс. bliêzt «бити, рубати, кидати», можливо, також слн. [bôlzen] «щілина, відстань, діра», р. [бо́лозень] «мозоль» (Bezlaj Eseji 82, 131; Меркулова Этимология 1967, 169—170); припущення зв'язку з *bhlī- «сяяти» (Sławski I 34—35; Sadn.— Aitz. VWb. I 140—141; Specht 117; Pokorny 155—156) недостатньо обгрунтоване.— Шанский ЭСРЯ I 2, 140; Фасмер I 175; БЕР I 56; ЭССЯ 2, 118—120; Sł. prasł. I 264—265; Otrębski LP I 123; Bern. I 61; Fraenkel 46—47; Walde—Hofm. I 517.— Див. ще **близ.**

бли́кати «блимати», бликоті́ти «тс.», [бли́ку́н] «примітивна лампа» Ва, блик «блим» (вигук на позначення блимання світла); — р. [бли́кать] «блискати» (про блискавку), ч. blikati, blik «блим», слц. blikat', blik «блимання»; — псл. blikati; — утворення від іє. *bhlī- (*bhlei-) «сяяти», споріднене з блиск.— Sł. prasł. I 262; Sadn.— Aitz. VWb. I 340.— Див. ще **блиск.**— Пор. **бли́мати.**

бли́мати, [бли́мавка] «блукаючий вогник» Ж, блимли́вий, блим (виг.); — слц. blinkat' «блимати»; — паралельне до бли́кати утворення від основи іє. *bhlī- (*bhlei-) «сяяти», споріднене з блиск.— ЭССЯ 2, 115—116.— Див. ще **бли́кати, блиск.**

[**блин**] Ж, [блине́ць]; — р. болг. блин, бр. блін, п. ч. слц. blin (з р., бр.); — результат дисимілятивної видозміни давнішої форми млинъ «млинець»; непереконливою була спроба (Ильинский РФВ 61, 239—240) відірвати блин від млинъ і пов'язати його через гіпотетичну давнішу форму *бълинъ з нвн. Beule «гуля», гот. ufbauljan «роздувати». — Спринчак РЯШ 1958/3, 12; Шанский ЭСРЯ I 2, 141; Фасмер I 175; Преобр. I 30; Mikl. EW 186.— Див. ще **млине́ць.**

[**бли́нда́**[1]] «сильний висип на шкірі» Ж, [бле́нда] «тс.» Ж; — болг. блѣнда «пухир на шкірі»; — запозичення з румунської мови; рум. blîndă «тс.» є результатом субстантивації прикметника blînd «спокійний, м'який» на основі виразу bolfă blîndă «спокійна (м'яка) болячка»; рум. blînd походить від лат. blandus «ласкавий, ніжний, приємний», очевидно, спорідненого з лат. mollis «м'який», дінд. mr̥dúḥ «м'який, ніжний», кімр. blydd «ніжний», гр. ἀμαλδύνω «розслаблюю, руйную», псл. *moldъ «молодий», укр. моло́ди́й.— Scheludko 127; БЕР I 58; Niță-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 76; Vrabie Romanoslavica 14, 132; Cioranescu 88; DLRM 84; Walde—Hofm. I 108, II 103.— Див. ще **моло́дий.**

[**бли́нда**[2]] «жебрак; сліпа особа Ум, Я», [блинда́р] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, походить від нвн. blind «сліпий», Blinder «тс.» (іменник), спорідненого з дангл. blendan «засліплювати», псл. blǫditi, укр. блуди́ти; може бути зіставлене і з бле́ндати «швендяти, плентати ногами».— Пор. **бле́ндати, блуд.**

блиск, [блеск, блескі́тка], [блесте́нці] (мін.) «блиски» Ж, [блестя́нка] «шкідник рапсу» Я, [блещи́ця] «блищання» Я, [блещі́] (мн.) «блешня», [блискаве́ць] (ент.) «світляк, Lampyris noctiluca L.», блискави́ця, бли́скавка «блискавиця; [блешня Мо; (ент.) світляк Ж; (іхт.) риба, що часто вистрибує з води; густера, Blicca, bjoerkna L.; верховодка, Alburnus alburnus L. Ж, Л—Г]», [бли́скавки] «скляні буси», [бли́скалка] (бот.) «глечики жовті, Nuphar luteum Sm.», [бли́скальце] «блискітка» Ж, бли́скіт, бли́скітка, [блиску́н] «каганець Я; блешня Мо», [блиску́чка] «блискавка» Ва, [блисня́к] «слюда», [бли́ща] «блискітка, сяйво» Пі, [бли́щавка] (іхт.) «гольян озерний, Phoxinus percnurus Pall.» Г, Л—Г, [блища́к] «блискітка Ж; (ент.) світляк», [бли́щик] «блискітка», [блищи́ця] (іхт.) «верховодка», [блищі́] (мін.) «блиски» Ж, блись (виг.), [блесь] «тс.», бли́скати, блиско-ну́ти, блискоті́ти, блисті́ти, блища́ти, [бле́скати ВеБ, блескоті́ти, блесну́ти], блискави́чний «раптовий», блискотли́вий, блиску́чий, блища́чий, [блищачки́й Я, блиска́вий] «блискучий», [бле́скавий Ж,

бле́стний Ж], *ви́блиск*, *ві́дблиск*, *зблиск*, [*о́блеск*] Ж, *пере́блиск*, *про́блиск*, *ро́зблиск*, [*ро́зблеск*] Ж; — р. *блеск*, *блесте́ть*, бр. *бліск*, *бліскаць*, *блісь*, др. *бльскъ*, *блискъ*, *бльстѣти*, *блискати*, п. blask, błysk, błyskać, ч. слц. blesk, blysk, вл. blěsk «блиск», вл. нл. błysk «блискавка», болг. *бля́сък* «блиск», *бле́сна* «блисну», м. *блескот* «блиск», *блесне* «блисне», схв. *бле̑сак*, *бли̑сак* «блиск, блискавка», слн. blèsk «блиск», blísk «блискавка», стсл. **бльскъ** «блиск», **блискъ** «блискавка»; — псл. blьskъ, blěskъ, blisk-, суфіксальні утворення від іє. *bhlei-*bhloi-, *bhli-, того самого, що і в *блі́дий* та ін.; — споріднені з лит. blaikštýtis «прояснятись», blyškė́ti «блискати», лтс. blaiskums «пляма», двн. bleih «блідий», нвн. bleich, дісл. bleikr «тс.», blíkja «блискати»; звукова форма укр. *бле-* походить від псл. blь- з ь у сильній позиції (як у blьskъ), а звукова форма *бли-* в українській мові могла виникати як на місці псл. bli-, так і на місці псл. blь- з ь у слабій позиції (як у blьščěti). — Варченко Терит. діал. 105—108; Шанский ЭСРЯ I 2, 138—139; Фасмер I 173—174, 176; Бурлакова ВСЯ 6, 56; Варбот Этимология 1965, 132, 136; Sławski I 34; Machek ECJČ 58; Moszyński PZJP 190; Schuster-Šewc Probeheft 24; БЕР I 55—56; Skok I 172—173; ЭССЯ 2, 116—117; Sł. prasł. I 261, 262, 263, 275—276; Sadn.— Aitz. VWb. I 137—138; Jurkowski JP 41/2, 116—126; Bern. I 60—61; Persson Beitr. 339, 880; Trautmann 34; Pokorny 156—157.— Пор. **бле́кнути**, **блі́дий**.

[**бли́ска**] (орн.) «плиска, трясогузка, Motacilla L.», [*бли́скавка*, *бли́сканка*, *бли́ставка* ВеНЗн] «тс.»; — слц. [blysk] «плиска біла, Motacilla alba L.», [blyska] «тс.»; — результати видозміни деетимологізованої форми *пли́ска* «тс.» з наближенням до фонетично подібного дієслова *бли́скати*.— Див. ще **пли́ска**.

[**бли́тва**] «буряк; різновид лободи» Ж; — ч. blít «різновид лободи», слц. blit «щир, Amaranthus blitum L.», схв. *бли̏тва* «буряк; різновид салату», слн. blítva «буряк столовий, Beta vulgaris L.»; — запозичення з латинської мови; лат. blitum «лобода, різновид шпінату», яке походить від гр. βλίτον «лобода» (<*mlito), спорідненого з двн. melda, нвн. Melde «тс.», зазнало в латинській мові змішування з bēta (blēta) «буряк», запозиченим, очевидно, з кельтських мов.— Machek ESJČ 57; Skok ZfSlPh 2, 396; Sadn.— Aitz. VWb. I 348; Bern. I 61; Walde—Hofm. I 102, 110.

[**бли́хавити**] «марнувати час»; — очевидно, пов'язане з *біхува́ти* «білити (полотно)», п. blechować, blichować «тс.» (при білінні полотна на сонці робота зводилась до нагляду за ним).— Див. ще **біх**.

[**бліг**] «переліг, перелогова земля» Ж, [*блуг*] «тс.» Я; — результат деетимологізації і спрощення форми *облі́г*, [*облу́г*] «тс.», утвореної з префікса *об-* і основи дієслова *лежа́ти*.— Яворницький 41.— Див. ще **лежа́ти**, **о**[1].

блі́дий, *бліда́вий*, *блі́дний*, *блідува́тий*, [*блі́длий*] Пі, *блі́дість*, *блідо́та*, [*бліднúця*] «недокрів'я Ж; (бот.) білоцвітник, Leucojum vernum L. Ж», [*блі́день*] «бура» Ж, *блі́днути*, *зблі́длий*, *поблі́длий;* — р. *бле́дный*, бр. *бле́дны*, [*бляды́*], др. *бле́дыи*, п. blady, ч. слц. bledý, вл. нл. blědy, полаб. bledaić «блідість», болг. м. *блед*, *бле́ден*, схв. *бле̑д*, слн. blèd, стсл. **блѣдъ**; — псл. blědъ, утворення з суфіксом -do- від іє. *bhloi-/bhlei-, того самого, що і в *блиск* та ін.; — споріднене з лит. blaĩvas «блідий, збляклий» (<*blaidvas), двн. bleizza «блідість», дангл. blât «блідий», можливо, алб. bl'ehurë «блідий».— Шанский ЭСРЯ I 2, 136—137; Фасмер—Трубачев I 173; Преобр. I 31; ЭССЯ 2, 111—112; Sł. prasł. I 260; Sadn.— Aitz. VWb. I 135—136; Otrębski LP 1, 122—123; Fraenkel 46.

блік «світла пляма, відблиск»; — р. болг. *блик*, бр. *блік*, п. blik; — через російську мову запозичено з німецької; н. Blick «погляд, блиск, світле місце» споріднене з гр. φλέγω «горю, блищу», лат. flagro «горю», далі з псл. blikati, blьskъ, укр. *бли́кати*, *блиск*.— СІС 103; Шанский ЭСРЯ I 2, 138, 140—141; Brückner 29; Sadn.— Aitz. VWb. I 340; Kluge — Mitzka 82—84; Walde — Hofm. I 510.— Див. ще **бли́кати**, **блиск**.

[**бліх**] «вибілювання; білильня, місце вибілювання полотна», [*бліха́р*] «білильник (полотна)», [*бліхо́вня*] «білильня», [*бліхува́ти*] «вибілювати (полотно)», [*блішйти*] «тс.», ст. *блѣхаръ*, *блѣхарня* (1627); — бр. *блех* «місце для вибілювання полотна», п. blich, blech «місце, де білиться віск, полотно», нл. blejcha «місце для вибілювання»; — через польську мову запозичено з німецької; н. Bléiche «місце для вибілювання» пов'язане з bleich «світлий, блідий», спорідненим з псл. blědъ (<*bloid-), blьskъ, укр. *блі́дий*, *блиск*.— Шелудько 22; Richhardt 35; SW I 164; Kluge—Mitzka 83.

блок[1] (тех.), *бло́чний*, *блокува́льний*, *блокува́ти;* — р. бр. болг. м. *блок*, п. ч. слц. вл. blok, схв. *бло̏к*, слн. blók; — запозичення з німецької або голландської мови; н. Block (гол. blok) є нижньонімецьким варіантом верхньонімецького Bloch, яке походить від двн. bloh «колода», спорідненого з дірл. blog «уламок».— Шанский ЭСРЯ I 2, 142; Фасмер I 176; Kluge—Mitzka 85.

блок[2] (політ.), *блокува́тися;*— р. бр. болг. м. *блок*, п. ч. слц. blok, схв. *бло̏к;*— запозичення з французької мови; фр. bloc «об'єднання, блок, масив, маса, брила, колода» походить від гол. blok «колода», спорідненого з н. Block.— СІС 103; Шанский ЭСРЯ I 2, 142; Dauzat 93; Kluge—Mitzka 85.— Див. ще **блок**[1].

блока́да, *блокува́ти;* — р. *блока́да*, *блоки́ровать*, бр. *блака́да*, *блакірава́ць*, п. blokada, blokować, ч. blokáda, blokovati, слц. blokáda, blokovat', вл. нл. blokada, болг. *блока́да*, *блоки́рам*, м. *блока́да*, *блоки́ра*, схв. *блока́да*, *блоки́рати*, слн. blokáda, blokírati; — запозичено, очевидно, з німецької мови; н. blockíeren, Blockáde походять від фр. ст. bloquer «блокувати, облягати» (ісп. blocquada «блокована, обложена»), утвореного на основі валонського чи пікардійського blocquehuis «фортеця» (давніше «будинок з колод»), яке було запозичене з снідерл. blochuis «будинок з колод», утвореного з основ іменників bloc «колода» і huis «будинок», спорідненого з двн. hūs, нвн. Haus «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 142; Фасмер I 176; Kluge—Mitzka 85.— Див. ще **блок**[1], **блок**[2], **хи́жа.**

блокно́т; — р. *блокно́т*, бр. *блакно́т*, п. bloknotes, ч. (poznámkový) blok, слц. bloček, схв. *бло̏к;* — запозичення з французької мови; фр. bloc-notes походить від англ. block-notes, утвореного з block «група, об'єднання» і notes «записки, примітки, ноти».— СІС 104; Шанский ЭСРЯ I 2, 143; Dauzat 93.— Див. ще **блок**[1], **блок**[2], **но́та.**

[**бло́мба**] «сорт квасолі» Дз; — результат контамінації назв *бо́мба* (обл. *бо́мбочка*, в застосуванні до певних сортів квасолі) і *пло́мба* (див.).

блонди́н, *блонди́нка*, *блонди́нистий;* — р. болг. *блонди́н*, бр. *бландзі́н*, п. blondyn, ч. blond, blondýn, слц. blond, blondín, вл. blondinka, схв. *блондӣнка*, слн. blondínec; — запозичення з французької мови; фр. blondin «блондин», blondine «блондинка» утворені від прикметника blond «білявий», яке походить від кореня *blund-, очевидно, германського. — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 143; Фасмер I 176; Dauzat 93; Gamillscheg 121.

[**блони́ця**] «круп» (хвороба); — запозичення з польської мови; п. błonica «дифтерія» є похідним від błona «оболонка», що відповідає укр. [*боло́на*] (див.).

[**бло́ня**] «частина поля»; — р. [*бло́нье*], бр. *блонь* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. błonia, błonie, błoń «тс.», як і нл. błomje «громадський вигін, долина», błoń «лука», полаб. blån «лука», blånə «тс.», відповідає укр. *боло́нь*. — Richhardt 35.— Див. ще **боло́ння.**

блоха́, [*блиха́*], *блохва́* (зб.) «блохи» Г, Я, *блошва́* Я, *блошня́* «тс.», [*блошкара́*] «земляна блоха» Я, [*блоха́р*] «той, хто має багато бліх» Ж, [*блоша́нка*] «нічна сорочка», [*блоха́вий*, *блоха́стий*, *блохи́вий*, *блохли́вий*, *блоша́чий*, *блоши́вий*], *блоши́ний*, [*блоши́стий*, *блошли́вий*], [*блоши́ти*] «заносити блохи»; — р. *блоха́*, бр. *блыха́*, др. *блъха*, п. pchła, [błycha], ч. blecha, слц. blcha, вл. bka, [pcha, pchica], нл. pcha, ст. błocha, полаб. blåxə, болг. *бълха́*, м. *болва*, схв.

бу̀ха, слн. bólha; — псл. blъха <*blŭsa; — споріднене з лит. blusà, лтс. blusa, гр. ψύλλα, вірм. lu (<*bhlu-), дінд. plúṣiḥ, алб. plesht, лат. pulex, н. Floh, афг. vraža (<*brušā) «тс.».— Критенко Вступ 512; Шанский ЭСРЯ I 2, 143—144; Фасмер I 176—177; Зализняк ВСЯ 6, 38; Machek ESJČ 56; Schuster-Šewc Probeheft 21; БЕР I 99; Skok I 229; ЭССЯ 2, 129—130; Sł. prasł. I 273—274; Sadn. — Aitz. VWb. I 354; Liewehr ZfSlPh 23, 97; Bern. I 62—63; Fraenkel 51—52.

[**блохо́вник**] (бот.) «м'ята болотна, Mentha pulegium L. Г, Ж; м'ята водяна, Mentha aquatica L. Mak», [*блосота*] «Mentha pulegium L.» Mak, [*бло́шник*] «спориш, Polygonum persicaria L. Ж, Mak; уман, Pulicaria vulgaris Gaertn. Mak; злинка їдка, Erigeron acer L. Mak», *блошни́ця* «уман, Pulicaria vulgaris Gaertner; [спориш Mak; злинка Mak; вид осоки, Carex pulicaris Ж]»; — р. *бло́шница* «блошниця, Pulicaria Gaertn.; [м'ята польова, Mentha arvensis L.]», [*блошни́к*] «м'ята болотна, Mentha pulegium L.; м'ята польова», ч. blešník «блошниця, Pulicaria; [спориш, Polygonum lapathifolium]», слц. blešník «блошниця»; — похідні утворення від *блоха́;* назви зумовлені тим, що принаймні частина цих рослин (м'ята, блошниця, деякі види споришу) застосовувалась для боротьби з блохами.— Machek Jm. rostl. 87, 241.— Див. ще **блоха́**.

[**блощва́**] (бот.) «блощична трава, Cimicifuga foetida L.» Ж, Mak, [*блощи́нник*] «багно, Ledum palustre L.», [*блощи́чник*] «тс.; зірочник, Stellaria graminea L. Mak»; — р. [*блощичник*] «зірочник», ч. ploštičník «блощична трава»; — похідні утворення від *блощи́ця;* назви зумовлені тим, що ці рослини використовувались для боротьби з шкідливими комахами; пор. р. [*клопо́вник*] «багно».— Попов Лек. раст. 22; Machek Jm. rostl. 44.— Див. ще **блощи́ця**.

блощи́ця, [*бло́ска*] «блощиця», *блощи́чий;* — р. *площи́ца* «лобкова воша», [*плоску́ша*] «тс.», п. [błoszczyca, płoszczyca, płaszczyca, płaszka, plos], pluskwa «блощиця», ч. ploštice «деревна блощиця», [bloščka] «блощиця», слц. plcštica «тс.», нл. błusk «лобкова воша»; — похідне від псл.*bloska як фонетичного варіанта *ploska, тотожного прикметникові ploskъ «плоский, сплющений»; — споріднене з лит. blãkė, blãkutė̃ «блощиця», лтс. blakts «тс.»; народноетимологічне зближення з *блоха́*, яке помилково приймається і в деяких наукових працях, зумовлене випадковим звуковим збігом основ обох слів у східнослов'янських мовах.— Фасмер I 177, III 287; Ильинский ИОРЯС 20/3, 113; Brückner 419; Machek ESJČ 462; ЭССЯ 2, 124—125; Sadn.— Aitz. VWb. I 355; Bern. I 62; Mikl. EW 15; Otrębski LP 1, 124; Fraenkel 47.— Див. ще **пло́ский**.— Пор. **блоха́**.

блуд, [*блу́ден*] «той, що заблудився, блудить» Ж, [*блу́день* Ж, *блуде́ць*] «тс.», [*блу́дик*] (орн.) «кропивник» ВеНЗн (пор. *дуре́ць, дури́льце, дурихло́пчик, дуриба́ба* «тс.» ВеНЗн), [*блуди́ло*] «блукаючий вогник» Ж, *блу́дник* «розпусник», *блу́дство* «блудодіяння», [*блудя́га*] «бродяга», [*блудя́жка*] «повія», [*блудько́*] «бродяга, блукач» Я, *блудли́вий, блу́дний, блудя́щий, блуди́ти*, [*блуда́ти*] «блукати, блудити» Ж, *заблу́да* «той, що заблудився», *заблу́дний*, [*зблу́да*] «заблукання, втрата дороги» Я, [(*з*) *наблуд*(*у*)] «блудячи, випадково» Ж, *приблу́да* «бродяга, зайда»; — р. *блуд, блуди́ть*, бр. *блуд, блудзі́ць*, др. *блудъ, блудити*, п. błąd «помилка», błądzić «помилятися; блукати», ч. blud, blouditi «заблудитись», слц. blud, blúditi, вл. нл. błud «помилка, божевілля», вл. błudźić «блукати», нл. błuźiś «тс.», полаб. blǫdål «блудив», болг. [*блъдя́, блъда́*], м. *блада* «маячить, говорить з гарячки», *бланда* «блукає», *блуд, блуди*, схв. *блу̑д* «розпуста», *блу̏дети* «блукати», *блу̏дити* «блудити», слн. blód «розпуста», blóditi «блукати», стсл. **блѫдъ** «розпуста», **блѫдити** «блукати; блудити»; — псл. blǫdъ, blǫditi < *blond- пов'язане чергуванням голосних з основою blęd-(<*blend-), збереженою в слові *блядь;* — споріднене з лит. blandýti(s) «хмуритись; тинятися; опускати очі (від сорому)», blandùs «мутний, темний», дісл. blunda «закривати очі» та ін.— Шанский ЭСРЯ I 2,

144; Фасмер I 177; Sławski I 36; Machek ESJČ 57; БЕР I 57; Skok I 173—174; ЭССЯ 2, 125—127; Sł. prasł. I 270—272; Sadn.— Aitz. VWb. I 340—344; Fraenkel 47—48.— Див. ще **блядь.**

блу́за, *блю́за, блу́зка;*— р. бр. болг. м. схв. *блу́за*, п. ч. вл. bluza, слц. слн. blúza; — запозичено з французької мови через російську (форми з *блу-*) і через польську або німецьку (форми з *блю-*); фр. blouse походить від слат. pelusia «пелузький одяг», утвореного від назви єгипетського міста Pelusium.— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 145; Фасмер I 177—178; Илчев Език и лит. 10/4, 309.

блука́ти, [*блуґать*], *блуканúна, блука́нка* «блукання», *блука́ч*, [*блуква*] «вигін, пасовисько», [*блука́вий* Пі, *блуклú-вий* Я]; — р. [*блука́ть*], [*блука́ла*] «блукач», [*блука́ш, блыку́н*] «тс.», бр. *блука́цца* «блукати», п. błąkać się, ч. bloukati se, слц. blúkat' sa «тс.»; — псл. blǫkati, яке вважається вторинним утворенням від blǫditi, зумовленим, можливо, впливом lǫkъ, oblǫkъ; — паралельне до лит. blañkti «бліднути», лтс. blañkstît «піти вбік», blañkstîtiês «тинятись, ледарювати» (пор. лит. blandùs «мутний, темний», лтс. bluodîtiês «блукати», відповідні до сл. blǫditi); Ільїнський (PF 11, 190) вважає результатом перерозкладу дієслова ob-lǫkati (п. ob-łąkać) «збити з дороги», в якому вбачає корінь lǫk-, відповідний до укр. *лук*.— Фасмер I 178; Sławski I 36; ЭССЯ 2, 128; Sł. prasł. I 273; Sadn.— Aitz. VWb. I 344; Bern. I 62; Būga RR I 434; Mühl.— Endz. I 309.— Див. ще **блуд.**

[**блу́чка**] «волічка, гарус» Ж; — запозичення з польської мови; п. włóczka «гарус» є прямим відповідником до укр. *волі́чка;* початкове **б** замість w з'явилось, очевидно, вже після запозичення.— Див. ще **во́лок.**

блюва́ти, [*блю́ти* Ж], [*блю́нути*] «хлинути, раптово вилитись» Я, [*блюва́к*] «вид отруйного гриба, Agaricus emeticus Harz. (Russula) Mak», *блюва́ка* «той, що блює; конус псевдовулканічного виверження газів» Я, *блюва́ки* «блювотина», *блюва́чка* «блювання», *блюво́та, блювотúна, блювотúння,* [*блеватúни* Ж], *блюво́тне*, [*блю́вне* Ж, *блюва́тний* Я]; — р. *блева́ть*, бр. *блева́нне*, [*блюва́ць, блява́ць*], др. *бльвати*, п. ст. bluć, blwać, ч. blít, слц. bl'uvat', вл. bleć «плювати», нл. bluwaś «плювати, блювати», ст. bluś «тс.», полаб. bl'åvə «плює, блює», болг. *бъ́лвам* «блюю», м. *блујавица* «блювотина», схв. *бљу̏вати*, слн. bljuváti «блювати, плювати», bljeváti «тс.», стсл. **блькати** «блювати»; — псл. blьvati; — здебільшого вважається спорідненим з лит. bliáuti «бекати, ревти», bliūti «заревти», лтс. bl'aût «ревти, кричати», гр. φλύω «клекочу, вивергаю рідину, течу через край», φλέω «переповнююсь», лат. fluo «течу, ллюсь»; розглядається також (Трубачев С.-луж. сб. 161—162; Otrębski LP 9, 18; ЭССЯ 2, 140—141) як давня фонетична паралель до *плюва́ти;* зіставляється з нл. bluraś «виливати розбризкуючи» і лит. biauróti «гидити, загидити», biaurùs «гидкий».— Шанский ЭСРЯ I 2, 136; Фасмер I 173; БЕР I 98—99; Skok I 175—176; Sł. prasł. I 276—277; Sadn.— Aitz. VWb. I 172—174; Bern. I 64; Fraenkel 49; Persson Beitr. 801.

блю́до «велика миска», *блю́дце*, [*блюдя́*] «блюдце» ВеУг; — р. болг. *блю́до*, бр. *блю́да*, др. *блюдо, блюда, блюдва*, п. ст. bluda «дерев'яна миска», вл. нл. blido «стіл», м. *бљуд* «кругла дошка, на якій місять тісто або їдять», *бљудо* «блюдо», схв. *бљу̏до* «миска», стсл. **блюдо, блюдъ** «тс.»;— псл. bljudo, bljudъ;— запозичено в праслов'янську мову з готської; гот. biuþs, род. в. biudis «стіл, блюдо» пов'язане з biudan «пропонувати, давати», спорідненим з нвн. bieten «тс.», Beute «ночви, вулик», можливо, також псл. bъdětí «бути уважним, не спати», укр. [*бо́дрий*]; спроби витлумачення слова як споконвічно слов'янського (Ильинский ИОРЯС 23/2, 206—208; Обнорский РФВ 73, 82—85; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 192—195; Откупщиков 115—117; Milewski RSl 26, 132) недостатньо обгрунтовані.— Критенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 2, 145; Фасмер I 178; Трубачев Рем. терминол. 278—285; С.-луж. сб. 157; Преобр. I 31; БЕР I 58; Skok I 175; ЭССЯ 2, 132—135; Sł. prasł. I 277—278; Sadn.—

Aitz. VWb. I 348—349; Bern. I 64; Mikl. EW 15; Kluge—Mitzka 71, 75.— Див. ще **бо́дрий.**

блюзни́ти «богохульствувати, ганити», [*блю́зник*] «богохульник, кощун», *блюзні́р, блюзні́рство;* — р. [*блю́згать*] «базікати», [*блюзгота́ть*] «тс.», бр. [*блюзні́ць*] «блюзнити», п. bluźnić «богохульствувати», bluzgać «вивергати; плести нісенітницю», ч. blouzniti «говорити нісенітницю», слц. blúznit' «маячити», схв. *бљу̏згати, бљу̏знути* «говорити дурниці»; — псл. bljuzniti, утворене за допомогою суфіксального -zn- від тієї самої основи *bleu-/bləu-, що й *блюва́ти;* безпосередньо пов'язане з bljuzgati «бризкати», первісне значення — «вивергати з себе»;— споріднене з лит. bliaũzgóti, bliaũzyti «базікати», blevyzà «базіка»; в українській і білоруській мовах, очевидно, з польської; спроба виведення від псл. blǫditi «блудити» (Machek ESJČ 57—58) необгрунтована.— Richhardt 36; Sławski I 35; ЭССЯ 2, 139—140; Sł. prasł. I 281; Sadn.— Aitz. VWb. I 174; Otrębski LP 1, 123—124; Būga RR I 281, 434; Persson Beitr. 801.— Див. ще **блю́зну́ти.**— Пор. **блюва́ти.**

[**блю́зну́ти**] «ударити струменем, бризнути» Ж, [*блю́хнути*] «тс.»; — п. bluzgać «бризкати», bluz(g)nąć, схв. *бљу̏згати* «з шумом текти; говорити дурниці»; — псл. bljuzgati «бризкати», bljuz(g)nǫti, пов'язане з blьvati «блювати», bljuzniti «говорити дурниці».— ЭССЯ 2, 139; Sł. prasł. I 280; Persson Beitr. 801.— Див. ще **блюва́ти.**— Пор. **блюзни́ти, блюхави́на.**

блю́мінг «прокатний стан для формування блюмсів», *блюмс* «формований на блюмінгу з великих стальних злитків брус квадратного перерізу»; — р. *блю́минг*, бр. *блю́мінг*, п. bluming, ч. blumink, болг. *блу́минг;* — запозичення з англійської мови; англ. blooming «процес виготовлення блюмсів» утворене від bloom «маса ковкого заліза; стальна болванка», пов'язаного з дангл. blōma «грудка металу; пудлінгований метал», походження якого не з'ясовано.— СІС 104; ССРЛЯ 522; Klein 181.

[**блю́са**] «смужка шкіри для прикриття шва у шубах» Ж; — запозичення з німецької мови; нвн. Blösse «шкіра, цілком підготовлена для дублення, звільнена від волосся» пов'язане з нвн. bloss «голий, оголений», спорідненим з свн. blōʒ, дангл. blēat «тс.», двн. blōʒ «гордий», дісл. blautr «м'який, свіжий, ніжний», гр. φλυδαρός «м'який від вологи», φλύω «клекочу», лат. fluo «течу».— Kluge—Mitzka 86.

[**блюсти́,** *блюди́ть* ЛПол]; — р. *блюсти́*, бр. *блю́сць*, др. *блюсти*, схв. ст. *бљусти*, стсл. **блюсти, съблюдати;** — псл. bljusti <*bjudti < *beudtei, пов'язане чергуванням голосних з buditi < *boudītei «будити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 146; Фасмер I 178; Преобр. I 31—32; Skok I 175; ЭССЯ 2, 136—137; Sł. prasł. I 278—279; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—354; Bern. I 64.— Див. ще **буди́ти.**

[**блюхави́на**] «сльота, негода»; — п. plucha «негода», pluchota «тс.», pluchać «хлюпати», слн. pljúzga «рідке болото», bljȗzgati «брести по болоті»; — очевидно, похідне від тієї самої основи blju- (<*bhleu-) «бризкати, вивергати рідину», що й у слові [*блю́хнути*] «бризнути»; стосунок до польського варіанту з початковим pl- є таким самим, як між словами *блюва́ти* і *плюва́ти*, хоча Брюкнер утворення з pl- вважає звуконаслідувальними (Brückner 30, 419); менш переконливе зіставлення (Būga RR III 780) з схв. *бљу́штити* «відчувати огиду», лит. bláustis «хмуритись», blúostas «змикання очей».— Див. ще **блюва́ти, блю́зну́ти.**— Пор. **плющі́ти.**

[**блющ**] (бот.) «плющ, Hedera helix L.» Ж, Mak, [*блюш*] «виткий паслін, Solanum scandens, Solanum dulcamara L.» Ж, Mak; — р. [*блющ*] «плющ», п. bluszcz, ч. ст. bl'ušč «тс.», слц. [bl'ušť] «тс.; паслін чорний, Solanum nigrum L.», вл. нл. blušć «плющ», болг. [*блюш*] «хміль, Humulus lupulus L.; вид виткої рослини, тамус, Tamus communis», схв. *бљу̏шт* «Tamus», [*бљушац*] «переступень, Bryonia alba L.», слн. bljúšč «плющ; Tamus»; — псл. bljuščь, пов'язане з blьvati, bljujǫ «блювати, блюю»; пор. схв. *бљу́штити* «гидувати»; назва зумовлена блювотними властивостями ягід плюща,

отруйністю переступня і схожістю з ними інших названих так рослин, зокрема тим, що всі вони виткі; зіставлення з гот. biugan «гнути», дінд. bhujáti «гне» (Meillet IF 5, 333; Ильинский РФВ 62, 257; AfSlPh 29, 486), з прус. bleusky «очерет» (Osten-Sacken IF 33, 213; Топоров I 234—235), з гр. ἀνα-βλυστονεῖν «знову пускати паростки» (Фасмер I 179), з лит. blùkti «бліднути» (Machek ESJČ 58; Sadn.— Aitz. VWb. I 142—143) або, як запозичення, з свн. bluost «цвіт, цвітіння», нвн. Blust «тс.» (Karłowicz SWO 57; Petr BB 21, 210) недостатньо обгрунтовані.— Преобр. I 32; Sławski I 35; Schuster-Šewc Probeheft 24; БЕР I 58; Skok I 175; ЭССЯ 2, 138—139; Sł. prasł. I 279—280; Štrekelj AfSlPh 27, 64—65; Bern. I 64—65.— Див. ще **блюва́ти.**— Пор. **плющ.**

[**бля**] «біля; для»; — результат редукції прийменника *біля́* (у минулому з кінцевим наголосом), характерної для різних службових слів; значення «для» з'явилося внаслідок змішування з фонетично близьким прийменником *для.*— Див. ще **біля́.**— Пор. **для.**

[**блявда́ти**] «плямкати» Пі; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *пля́мкати.*

[**бля́вкати**] «ляпати язиком; говорити дурниці», [*бля́кати*] «тс.»; — п. [blakać] «жалібно озиватись» (про кота та ін.), ч. blafkati «гавкати; патякати», blafati «тс.», слц. blavkat' «гавкати, дзявкати», вл. blawkać «тс.», нл. blawkaś «гавкати; лаяти»; — звуконаслідувальне утворення.— Schuster-Šewc 41.

благу́зкати «плести нісенітницю; брехати, зводити наклепи»; — п. blazgonić «теревенити»; — очевидно, результат контамінації українських слів [*бля́кати (бля́вкати)*] «ляпати язиком; плести дурниці» і [*благу́знити, блеву́знити блюзкати*] «тс.».— Див. ще **бля́вкати, благу́знити, блеву́знити, блюзни́ти.**

блядь «повія», *бля́дина* «тс.», *блядю́н* «розпусник», [*бля́дка*] «розпусниця» Пі (тут дано тлумачення латинською мовою з позначкою «растение»), *бля́дство, блядува́ти, ви́блядок* «байстрюк»;— р. *блядь* «повія», др. *блядь* «обман; повія», *блясти* «помилятися; розпусничати»; п. [blędzieć] «говорити не до речі, верзти», ч. ст. blesti «верзти», вл. bledzić «базікати, верзти», нл. blada «базікання; плітки», полаб. bl'ǫdə «марить; бачить уві сні», схв. blesti, bléditi «говорити дурниці, ганьбити», слн. blêsti «марити, верзти», стсл. **блѧдь** «базікання, марення; єресь; розпуста»; — псл. blęd-, пов'язане чергуванням голосних з blǫdъ «блуд»; — споріднене з лит. blę̃sti «замішувати (їжу)», blę̃stis «темніти, смутніти», лтс. blensties «недобачати», гот. blinds «сліпий», двн. blint «тс.», дангл. blundren «збовтувати, змішувати»; іє. *bhlendh- «блудити; погано бачити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 144; Фасмер I 180; Преобр. I 31; Machek ESJČ 56; Skok I 173—174; ЭССЯ 2, 114—115; Sł. prasł. I 258—259; Sadn.— Aitz. VWb. I 340—342; Bern. I 61; Brückner 31; Lidén Studien 76—77; Pokorny 157—158.— Пор. **блуд.**

бля́кнути, [*блякува́ти*] «линяти», [*блакува́ти*] «тс.» Я, *бля́клий, блякува́тий, бля́клість, зблякли́й, побля́клий;* — бр. *бля́кнуць*, п. blaknąć, blakować «блякнути», вл. blak «блідість, бляклість»; — вважається запозиченням з польської мови, в якій форма з bla- замість очікуваного *ble- відповідно до укр. *бле́кнути*, р. *блёкнуть* пояснюється як результат впливу з боку blady «блідий» (Bern. I 63); лит. nubliẽkti «блякнути» вказує на можливість поряд з формою псл. blьknǫti, збереженою в укр. *бле́кнути*, р. *блекнуть*, паралельної форми псл. *blěknǫti з основи *bhloik-, похідної від того самого кореня іє. *bhel-/bhl-, який зберігається і в словах *білий, бле́кнути, блиск, блідий.*— Шанский ЭСРЯ I 2, 137; Фасмер — Трубачев I 173; Преобр. I 29; ЭССЯ 2, 112—113; Sł. prasł. I 274—275; Sadn.— Aitz. VWb. I 141—142; Persson Beitr. 929; Pokorny 157.— Пор. **бле́кнути.**

[**бляск**] «блиск», ст. *блàскъ* «блиск; розкіш» (XVII ст.); — бр. *бляск;* — запозичення з польської мови; п. blask, як і нл. ст. blask, походить від праслов'янського варіанта основи *blěsk- (<*bloisk-), збереженого також у др.

блѣскъ, укр. [*блиеск*].— Jurkowski JP 41/2, 118; Sławski I 34.— Пор. **блиск.**

[**блят**] «ткацьке бердо; пластина; дошка для малювання; дошка стола» Ж, [*блятівни́к*] «бердник», ст. *блят* «плита; плоска тарілка» (XVIII ст.); — п. blat «верхня дошка стола, верстата», вл. blota «пластина»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Blatt «лист, дошка, бердо» споріднене з днн. гол. дат. шв. blad «лист; лезо», дангл. blaed, англ. blade «лезо; довгий лист», дісл. blađ, двн. blāt «цвіт», лат. flōs «квітка». — Шелудько 22; SW I 163; Kluge—Mitzka 81, 86.

бля́ха «жерсть; [полиця Дз]», *бляха́р*, *бляха́рня*, *бляха́рство*, [*бляхі́вка*] «літрова бляшанка», *бляша́нка*, [*бля́шка*] «мірка на горілку, децилітр» ЕЗб 4, [*бле́хлик*] «бляшана мірка» ВеУг, [*блешник*] «тс.» ВеУг, [*бляхо́ваний*] «критий бляхою; карбований» Пі, *бляша́ний*, [*бляхува́ти*] «оббивати бляхою», ст. *бляха* «зброя (XV ст.); жерсть (XVII ст.)»; — р. *бля́ха* «металева пластинка», бр. *бля́ха* «жерсть», п. blacha, ч. plech, слц. bl'ach, plech, вл. нл. blach «тс.», болг. *блех*, *блях* «жерсть; пряжка», *бля́ха* «металева пластина на осі колеса»; — через польську мову запозичено з німецької; свн. blëch, нвн. Blech, споріднене з дісл. blik «сітка шолома», псл. blьskъ, укр. *блиск;* непереконливою була спроба (Соболевский ЖСт 1892/2, 124) пов'язати з фр. plaque «пластинка, бляха з номером».— Дзендзелівський УЗЛП 21; Шелудько 22; Richhardt 35; Шанский ЭСРЯ I 2, 146; Фасмер I 180; Преобр. I 32; Zaręba JP 41/1, 5; Brückner 28; Sadn.— Aitz. VWb. I 338—339; Bern. I 59; Kluge—Mitzka 82, 83.— Див. ще **блиск.**

бо (сполучник причини; підсилювальна частка); — бр. др. *бо*, п. bo «тс.», ч. слц. нл. ст. схв. ст. bo «тому що», стсл. **бо** «тому що; отже»; — псл. bo, один з формальних варіантів займенникового кореня b-, того самого, що і в сполучнику *ба*; пов'язання з хет. ma «або» (Machek ESJČ 58) необгрунтоване.— Sławski I 37—38; ЭССЯ 2, 141—142; Sł. prasł. I 285—286; Sadn.— Aitz. VWb. I 59—61; Bern. I 65; Абаев ИЭСОЯ I 229.— Див. ще **ба**[1].

[**боба́лька**] «вид галушки», [*бобальчаки́*] «тс.» (мн.); — слц. [bobal'ky] «печені або варені пампушки»; —очевидно, похідне утворення від псл. bobъ «біб»; пор. ч. bobule «кулястий (невеликий) плід».— Див. ще **біб.**

[**боба́чик**] (бот.) «підмаренник, Galium verum L.»; — очевидно, похідне від др. *бобъ* «біб» у зв'язку з круглою формою плодів, у більшості різновидів рослини відкритих, або з круглими наростами на стеблі, які викликаються яйцекладкою комарика Cecydomyia Gabii; пор. ч. (мор.) [kabačka] «підмаренник». — Нейштадт 402—404.— Див. ще **біб.**

бобе́р (зоол.) «Castor fiber», [*бібр*, *бобро́*], *бобри́ця* «самка бобра» Я, *боброви́к* «мисливець на бобрів», *бобро́вник* «тс.», *бобро́вина* «м'ясо бобра» Я, *боброви́на* (фарм.) «бобровий струмінь» Ж, [*бобро́вка*] «шапка з бобра» Я; — р. *бобр*, *бобёр*, бр. *бабёр*, др. *бобръ*, п. bóbr, bober, ч. вл. нл. bobr, слц. bobor, болг. *бо́бър*, схв. bȍbr, bȍbar' *дȁбар*, слн. bóber; — псл. bobrъ, bebrъ, bьbrъ; — споріднене з лит. bẽbras «бобер», bebrùs, сх.-лит. bãbras, лтс. bebrs, прус. bebrus, двн. bibar «тс.», дінд. babhrú- «коричневий; крупний іхневмон», ав. bawra- (bawri-) «бобер», лат. fiber, feber «тс.»; іє. *bhebhru- є результатом неповного подвоєння кореня *bher-, який зберігається в укр. *бу́рий*, лит. bė́ras «бурий» та ін.— Критенко Вступ 510, 544; Шанский ЭСРЯ I 2, 147; Фасмер I 180—181; Преобр. I 32; Откупщиков 183; Sławski I 40; Machek ESJČ 59; Schuster-Šewc 46—47; БЕР I 60; ЭССЯ 2, 145—146; Бернштейн Очерк 1974, 247; Sł. prasł. I 290—291; Эккерт ВСЯ I 107—109; Sadn.— Aitz. VWb. I 150—151; Bern. I 47; Топоров I 203—205; Pokorny 136.

[**бо́берки**] «котики» (на дереві) ВеНЗн; — не зовсім ясне; може бути пояснене як похідне від *бобе́р* (пор. інші назви того ж суцвіття, похідні від назв тварин: *ко́тики*, *ба́зьки* і под.) або як афективне утворення, паралельне до [*бамбу́льки*] «кульки, бутони».

боби́ль «одинокий чоловік; (іст.) бідняк»; — бр. *бабы́ль*, п. bobyl, bobył

(з бр.); — запозичення з російської мови; р. *бобыль* остаточного пояснення не дістало; пов'язувалося з шв. ст. boaböle (boabyle) «селянин-орендар» (Mikkola Berühr. 89), з лит. bumbilas «батрак; ледар» (Mikkola ÄB 50) тощо; Фасмер (I 181) звертає увагу також на нез'ясоване рум. bobîlca «вид танцю», bobîlnic «настурція».— Шанский ЭСРЯ I 2, 147—148; Преобр. I 32—33; ЭСБМ I 258.

бобир (іхт.) «йорж, Acerina cernua L.», [*бобір*] «коблик, Cyprinus gobio» Mo, [*бобур*] «йорж» ЛЧерк, [*бубар*] «тс.», [*бубир*] «тс. Берл; вид риби Ва»; — р. [*бобырь*] «коблик; йорж», [*бубырь*] «йорж», п. [bobyr] «йорж» (з укр.); — задовільного пояснення не має; слід врахувати нез'ясоване болг. *бобой* «вид річкової риби», *бабой* «тс.» (БЕР I 59), укр. [*бабець*] «бичок, Gobius», [*бабик, баб'юк*], п. babec «тс.».

бобівник[1] (бот.) «трифоль, Menyanthes trifoliata L.; [вероніка поручайна, Veronica beccabunga L.] Ж», [*бобовник*] «Menyanthes trifoliata»; — р. [*бобовник*] «Menyanthes trifoliata», бр. *бабок*, [*бобік, бабоўнік*], п. bobownik, [bobrek] «тс.», ч. слц. [bobovník] «вероніка», болг. *бобовляк*, слн. bobóvnik, bôbovec «тс.»;— псл. bobovьnikъ, похідне від bobъ «біб»; назва зумовлена подібністю листків цих рослин до бобових.— Меркулова 36—37; Machek Jm. rostl. 213.— Див. ще **біб**.

[**бобівник**[2]] (бот.) «сусак, Butomus umbellatus L.»; — р. [*бобовник*] «тс.; калюжниця, Caltha palustris L.; білокрильник болотний, Calla palustris», бр. [*бабоўник*] «білокрильник болотний»;— очевидно, результат видозміни форми **бобрівник*, похідної від *бобер*, як назви болотяних і водяних рослин (біля яких водяться бобри), зближеної з назвою *бобівник*, що здавна означає рослини Menyanthes trifoliata і Veronica beccabunga, також болотяні або водяні; пор. р. [*бобровник*] «бобівник, Menyanthes trifoliata L.», бр. [*баброўнік, бобрык*], п. bobrek, ч. [bobřek] «тс.», які зазнали протилежної звукової зміни (з давнішого bobovьnikъ, очевидно, під впливом нім. Biberklee «тс.», букв. «боброва конюшина»).— Machek Jm. rostl. 183.— Пор. **бобряк**.

бобка «спортивна блуза Л; літня сорочка з короткими рукавами; [зимова чоловіча сорочка з застібкою на змійці] МСБГ», [*бубка*] «спортивна блуза» Л; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*бобка*] «сорочка, дитяча сорочка», [*боба*] «дитяча сорочка», [*бобанька*] «тс.» може бути пов'язане з [*бобка*] «дитяча іграшка», бр. *бобка* «кругла цятка на матерії, кулька; зернина бобу», що зводяться до *боб* «біб».— Див. ще **біб**.

[**бобовх**] (виг.) «шубовсть»;— звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бовть*, *шубовсть*, бр. *боўк*, рос. *бултых* і т. д.

[**бобок**] (бот.) «лаврова ягода» Mak, *бобки* «тс.» (мн.), [*бобковець*] «лавр, Laurus nobilis» Г, Ж, *бобковий* «лавровий», [*бабковий*] «тс.» Ме; — р. *бобки* «лаврові ягоди», бр. *бабкі* «тс.», п. ч. bobek «лавр», слц. bobok «тс.»; — похідні утворення від *біб* (< bobъ); назва зумовлена характером плодів лавра — невеликих овальних кістянок; збереження кореневого **о** замість закономірного **і** викликане, очевидно, впливом польської мови.— Див. ще **біб**.

бобона — див. **забобон**.

бобрик[1] «вид сукна з стоячим ворсом», *бобриком* (присл.) «чоловіча коротка стрижка з стоячим волоссям спереду»; — р. *бобрик*, бр. *бобрык*, ч. bobrik (з рос.); — запозичення з російської мови, в якій утворено від назви *бобр*, *бобёр* за подібністю до бобрової шерсті.

[**бобрик**[2]] «саморобна мідна бляшка у вигляді гудзика», [*боблик*] «плід картоплі після цвітіння; овечий послід; кулька, балабончик, невеликий круглий предмет» МСБГ; — очевидно, похідні утворення від *біб* (див.).

[**бобряк**] (бот.) «латаття, Nymphaea alba L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *бобер* як назва водяної рослини, що може рости там, де водяться бобри.— Див. ще **бобер**.— Пор. **бобівник**[2].

бобчук (бот.) «дикий мигдаль, Amygdalus nana», [*бобівник*] «тс.» Ж; — р. [*бобовник*] «тс.»; — похідне від *біб;* назва зумовлена характером плодів, подіб-

них до бобів (пор. р. *полевые, калмыцкие орешки* «тс.»).— Див. ще **біб.**

[**боб'ястий**] (про смушок) «з великими слабими завитками»; — п. bobiasty «подібний до бобу», слн. bóbast «тс.»; — похідне від слова *біб*, утворене на основі подібності форми завитків до великих зернин бобу.— Див. ще **біб.**

бов (вигук для передачі глухого звуку, дзвону), *бовк* (вигук для передачі звуку при падінні важкого тіла), *бовкати* «глухо звучати; необдумано говорити», [*бовкало*] «язик у дзвона, било; дурний балакун», [*перебовком*] «передзвонюючи»;—звуконаслідувальні утворення, аналогічні до бр. [*бовк*] «шубовсть», [*бовкаць*] «шубовтати».

бовван «ідол, кумир, істукан; [хвиля Пі]», [*болван*] «ідол» Ж, [*балван* Ж, *буван*] «тс.», [*буванець*] «колодка для розтягування шапок», *бовваніти* «виднітися в далині», [*бованіти, бовваня́чити, бованячити, буваніти*] «тс.»; — р. *болван* «ідол; дурень», бр. *балван* «тс.», др. *бълъванъ* «пень, стовп, колода, йолоп, ідол», *болванъ, блъванъ, балъванъ* «тс.», п. bałwan «ідол; снігова баба; колода; йолоп; клуб; велика хвиля», ч. balvan «скеля», [blvoň] «дурень, йолоп», слц. bolvan «йолоп, ледар», болг. *балван* «скеля», *болван* «тс.», схв. *бàлван* «ідол; колода, брус», bòlvan «ідол», слн. balván «брила», bolván «тс.»; — псл. bъlvanъ, bolъvanъ, balъvanъ; —запозичення з тюркських мов, можливо, подвійне; пор., з одного боку, дтюрк. balbal «намогильний камінь, пам'ятник» і, з другого, каз. *балуан* «борець», кирг. *балбан* «тс.», сх.-тюрк. palvan «борець, силач, герой», узб. *полвон*, [palvan], тур. pählivan «тс.», що походить від перс. pählivān «герой, борець», пов'язаного з pählu «сила, хоробрість; бік»; менш переконлива думка (Ильинский ИОРЯС 24/1, 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 154—155; Торр 266) про утворення від гаданого псл. *baly, *balъve, яке мало б бути спорідненим з дісл. bulr «стовбур, тулуб», bolr «тс.», свн. bole «дошка», нвн. Bohle «брус» і т. д.; безпідставними є спроби (Prellwitz 342; Meringer IF 17, 159) пов'язати з гот. balwawēsei «злість», balwjan «мучити», гр. φῆλος, φηλός «облудний» або через посередництво шв. bulván «солом'яне опудало» з ірл. balbán «тс.» (Sköld 12—13), оскільки шв. bulván, як і нім. [Balbahn] «тс.» самі є запозиченнями з східних мов; неприйнятною залишається давня спроба (Mikl. TEI, Nachtr. 1, 10; 2, 81) виведення від тюркського balaban «великий, товстий».— Фасмер—Трубачев I 186—187; ЭССЯ 3, 121—122; Дмитриев 530; Корш ИОРЯС 8/4, 2—6; 11/1, 46; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 280; 10/2, 68; Mazon RES 43, 91—92; Sł. prasł. I 187—188; Sadn.— Aitz. VWb. I 482—484; Менгес 87—91; Lokotsch 129.

[**бовгар**] «пастух худоби, волів», [*бовгарка*] «загін для худоби, загорода», ст. *бовгарь* (XVII ст.); — п. [bouhar] «пастух»; — запозичення з румунської мови; рум. bouár (boár) «пастух» (молд. *боуар* «тс.») походить від лат. bovārius «бичий, воловий», в основі якого лежить лат. bōs (bovis) «бик», споріднене з псл. govędo «худоба».— Шаровольський Зб. заходозн. 55, 63; Scheludko 127; Vincenz 9.— Див. ще **гов'ядо.**

[**бовдур**[1]] «димар; густий клуб диму, густа хмара; бовван, неотеса, йолоп», *бовдуритися* «здійматися високими стовпами» (про дим); — р. [*болдырь*] «димар», [*булдырь*] «будинок на белебні; димар»; — неясне; виведення від чув. pəldər «прибудова біля хатини; літня кухня», pəl «дерев'яний димар» (Räsänen FUF 26, 136; Кравчук ЛБ VIII 68; Фасмер I 187, 238) з погляду географічного поширення слова є занадто сумнівним; може бути зіставлене з [*болдига*] «кам'яна брила» (див.).

[**бовдур**[2]] «рибальська жердина, бовт»; — результат видозміни слова *бовт* «тс.», викликаної звуковою подібністю до *бовдур*[1] «димар; йолоп»; безпідставно ототожнювалось (Кравчук ЛБ VIII 68) з *бовдур*[1] «димар».— Див. ще **бовдур**[1], **бовтати.**

бовкун «запряжений одинцем віл; великий сніп очерету»; — р. [*бовкун*] «запряжений одинцем віл», [*болкун*] (про волову упряжку); — неясне; вважалося утвореним за допомогою суфікса *-ун* від рум. bóu (молд. *боу*) «віл» (Шаро-

вольський Зб. заходозн. 55; Cioranescu 100—101); виводилось також із префікса *об-* і основи дієслова *волокти́* (Фасмер I 188; Кравчук ВЯ 1968/4, 127).

[**бовт**] «склепіння ВеУг; магазин Дз Атл I», [*бо́вта*] «купецька ятка» Шух, [*бовта́р*] «купець» Шух, [*бовта́ш*] «крамар» УЛГ, [*бовдова́ння*] «склепіння» ЕЗб 4; — запозичення з угорської мови; уг. boltív «склепіння», bolt «магазин, крамниця» походить від іт. volta «склепіння», яке зводиться до лат. vola «тс.» (volvo «обертаю, кручу»), спорідненого з укр. *валя́ти*, р. *волна́*.— Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 61; Лизанець НЗ УжДУ 26, 119; Bárczi 23; MNTESz I 335; Walde — Hofm. II 825, 832—833.

бо́вта́ти, *бовт* «жердина з порожнистим потовщенням на кінці, якою заганяють рибу в сітку; палка для розмішування рідини; [зіпсоване яйце ЛЧерк]», [*бо́вта*] «жердина для полохання риби» О, [*бовта́ч, бовч* Я, Ж, *болт* Берл] «тс.», [*бо́втало*] «палка для розмішування» Я, *бо́втанка* «розбовтане пійло», [*бо́втиця*] «підвісна прикраса», [*бовти́ще*] «болт» Дз, [*болти́ще*] «тс.», *бовту́шка* «вид яєчні; [глечик для води Я]», [*бо́втень*] «зіпсоване яйце» Я, [*бовти́ш* Я, *бовто́к, бовту́н, бовтю́к, боетя́к* Я] «тс.», [*бовту́ха*] «рибальська снасть» Л, *бовть* (вигук на позначення одноразового збовтування), [*ви́бовт*] «вибоїна в річці» ВеНЗн, *ро́збовток* «бовтун»; — р. *болта́ть* «бовтати; базікати», бр. *бо́ўтаць*, п. bełtać «бовтати; белькотати»; — псл. *bъltati; — споріднене з лит. bildėti «лунко звучати, стукати», дат. buldre, шв. bulta «стукати», снн. bulderen, нвн. poltern «тс.»; іє. *bhel- звуконаслідувального походження.— Шанский ЭСРЯ I 2, 158; Фасмер I 190; Преобр. I 35; ЭССЯ 3, 119—120; Sł. prasł. I 284; Sadn.— Aitz. VWb. I 170—171; Bern. I 118; Kluge—Mitzka 559.

[**бовч**] «ковбаня в річці» ВеУг, [*бо́вчик*] «вимита водою калюжа» ВеУг; — п. bełt «вир, ковбаня», bełk, bełczak «тс.», слн. bôlt «прірва, вир»;—вважається пов'язаним з *бо́втати* як звуконаслідувальне утворення.— Балецкий St. sl. 4, 400.— Див. ще **бо́вта́ти.**

бог[1] «господь», *біг, бі, божо́к* «ідол», [*богі́ця*], [*божи́ця*] «ікона з жіночим зображенням» Ме, *боженя́, божество́, божни́ця* «полиця (тумбочка) для ікон; церква», [*біжни́ця*] «тс.», *божни́к* «полиця для ікон», [*біжни́к*] «тс.», [*богови́к*] «продавець ікон» Я, [*бо́жка*] «богиня; піст Ж; божіння Г», *божба́* «божіння, клятва», *біжба́*, [*божотва́* Я] «тс.», [*божка́р*] «святенник», [*божу́ха*] «той, хто часто божиться» Я, [*бозю́н*] «святенник, богомільний» Я, *бо́жий, бо́жеський, боже́ственний, богува́ти* «бути богом; чаклувати; [лаятися в бога Дз]», *божестви́ти*, [*божи́ти*] «брати присягу» ВеУг, *божи́тися, бо́жкати* Я, [*божкува́ти*] «постити», *безбо́жник, збезбожні́ти* Ж, [*набі́жливість*] «набожність» Ж, [*набі́жний*] Ж, *набоже́нство* «богослужіння», [*набо́жник*] «рушник до ікони», *набо́жний*, [*незбо́жний*] «безбожний», *обожа́тель, обожа́ти, обо́жнювати, обо́жувати, побо́жний;* — р. бр. болг. м. *бог*, др. *богъ*, п. слн. bóg, ч. bůh, слц. boh, вл. bóh, нл. bog, полаб. büg, схв. *бо̑г*, стсл. **богъ**; — псл. bogъ; — споріднене з дінд. bhágaḥ «наділяючий, податель, пан, владика», bhájati, bhájate «наділяє», ав. baγa «господь, бог», baχšaiti «бере участь»; можливо, через давніше значення «майно, їжа» пов'язане з укр. [*бог*] «шлунок, рубець», *богу́н* «тс.», гр. φαγεῖν «їсти, пожирати», алб. bagëti «велика рогата худоба»; неодноразово висловлювана думка про пряме запозичення з іранських мов (Корш Сб. Сумцову 53; Миккола РФВ 48, 278; Solmsen KZ 34, 49; Moszyński PZJP 92—93 та ін.) не витримує критики.—Коломієць УЛМШ 1967/6, 12; Критенко Вступ 523; Трубачев Этимология 1965, 10—11, 25—30; Филин Образ. яз. 140—141; Шанский ЭСРЯ I 2, 148; Фасмер—Трубачев I 181—182; Зализняк ВСЯ 6, 34; Преобр. I 33—34; Sławski I 40; Brückner 33—34; Machek ESJČ 75; Skok I 179; Dukova ZfSl 24, 11—13; ЭССЯ 2, 161—163; Sł. prasł. I 296; Sadn.— Aitz. VWb. I 361—363; Bern. I 67.— Пор. **бог**[2], **ба́жок, збі́жжя, не́біж, небі́жчик, убо́гий.**

[**бог**[2]] «шлунок; перше відділення шлунка жуйних тварин, рубець» Ж,

[*богýн, богúня* ВеУг] «тс.», [*бóжóк*] «свинячий шлунок» Г, Ж, [*богýк*] «начинений свинячий шлунок» ЛексПол, [*бігун*] «сальцесон, копчена ковбаса» ВеЗн; — споріднені з *бáжок* «шлунок» і збережені в українській мові слов'янські відповідники до гр. φάγω «їм, пожираю», яке через давніше значення «їжа, майно, доля» може бути споріднене з *бог*[1]; спроба витлумачити *бóжóк* як запозичення з румунської мови (Vincenz 2) позбавлена підстав, оскільки саме рум. bojóc, bojóg «легені, нутрощі», молд. *божóк, божóг* «тс.» не може бути пояснене інакше, як запозичення з української мови.— Коломієць УМЛШ 1967/6, 12.— Див. ще **бог**[1]. — Пор. **бáжок.**

[**бóгад**] «посад, посаг, місце для молодих» (на весіллі); — неясне; можливо, пов'язане з *багáтий* — пор. [*богáття*] «багатство, придане» ЛЧерк.

[**богаділáти**] «благати, дуже просити» О, [*богоділáти*] «тс.» О; — утворення на основі давньоруського виразу *бога дѣля* «бога ради»; пор. схв. *богарá-дити* «жебракувати» з *бога ради*.— Пор. **богадíльня, богарáдити.**

богадíльня «будинок для бідних»; — бр. *богадзéльня;* — запозичення з російської мови; р. *богадéльня* утворилось на основі давнього виразу *бога дѣля* «бога ради».— Шанский ЭСРЯ I 2, 148; Фасмер I 182.— Пор. **богаділáти.**

[**бóґар**] «жук, хрущ» ВеНЗн, ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. bogár «жук» етимологічно неясне.—MNTESz I 321.

[**богарáдити**] «виявляти доброчинність, (матеріально) підтримувати», [*збогарáдитися*] «виблагати»; — р. [*богарáдный*] «жебрак», схв. *богарáдити* «жебракувати»; — складне утворення на основі виразу *бога рáди*.— Фасмер I 182; Jagić AfSlPh 30, 458—459.— Див. ще **бог, рáди.**

[**боґастíйник**] «польовий жайворонок, Alauda arvensis L.» ВеНЗн, [*богостíйник*] «тс.»; — неясне утворення, можливо, результат видозміни форми **богаспівник*.

богатúр «герой», *богатúрство*, ст. *багатырь* «герой, муж великої сили» (XV ст.), *богатыръ* «тс.» (XVIII ст.); — р. *богатырь*, др. *богатырь*, *богатуръ*, п. bohater, bohatyr (з укр.), ч. bohatýr (з рос.), слц. bohatier, болг. *богатúр* (з рос.), схв. *богàтӣр* (з рос.); — запозичення з тюркських мов; дтюрк. baγatur «герой», споріднене з тур. bahadır «хоробрий, герой», чаг. batur «смілий, воєначальник», шор. paγattyr «герой» та ін., походить від перс. bahādur «силач».— Шанский ЭСРЯ I 2, 149; Фасмер I 183; Преобр. I 33; Корш ИОРЯС 7/1, 45; Brückner 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 374—375.— Пор. **багáтий.**

[**боґáч**] «хліб, малай, пиріг» ЕЗб 4, [*богáж*] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. pogácsa «тс.» походить від схв. *пòгача* «прісний хліб, корж», яке разом з болг. *погáча*, м. *погача* «тс.», слн. pogáča «булка» зводиться до іт. focaccia «пшеничний корж», що походить від пізньолат. focacea «коржик», утвореного від лат. focus «вогнище, вогонь».— ЕЗб 4, 235; Bárczi 245; Младенов 437; Mikl. EW 254; Battisti—Alessio 1673.— Див. ще **фóкус.**

Богдáн, *Богдáна*, [*богдáнка*] «дочка, богом дана»; — р. *Богдáн*, бр. *Багдáн*, [*богдáн*] «підкидьок», п. bogdan, bohdan (з укр.) «дорогий, кавалер», ч. слц. Bohdan, м. *богодан* «богом даний», схв. *бȍгодāн* «богом даний», Bògdân; — спільнослов'янське власне і загальне ім'я, утворене з основи іменника bogъ і дієприкметника danъ від дієслова dati; на думку Мілевського (I Międzyn. Slawist. konf. onomast. 243—244), псл. *Bogodanъ походить як запозичення-калька від мідійсько-скіфського Bagadāta (дперс. Baga-dāta).— Див. ще **бог**[1], **дáти.**

богúлá (бот.) «Anthriscus Hoffm.» Г, Ж, [*бýгиль*] «тс.» Ж, *бугúлá* «тс. Г, Ж; [болиголов, Conium maculatum L. Mak]», [*буглáв*] «болиголов», [*булав*] «тс.» Mak; — р. [*богýла*] «таволга, Spiraea ulmaria; таволожник, Aruncus silvester», [*багýля*] «отруйний, лікарський гриб», [*багýльный*] «терпкий, гострий; отруйний, одурманюючий»; — очевидно, похідне від основи псл. bog- «поїдати, пожирати», збереженої в укр. [*бог*] «шлунок», [*богýн*] «тс.» і спорідненої з гр. φάγω «пожираю»; щодо розвитку зна-

чення пор. р. *яд* від псл. jěsti (*jēd-ti); пізніше зазнало впливу з боку складного слова *болі́голов*.— Пор. **бог**², **болі́голов.**

богме́, богми́тися — див. **бігме́.**

[**богоро́жник**] (бот.) «берека, Sorbus torminalis Crtz. (Pyrus torminalis Ehrh.); глід, Sorbus aria Crtz. (Crataegus aria L.)», [*богорошник*] «горобина, Sorbus aucuparia L.» Mak, [*бого́шник*] «берека; глід» Пі; — р. [*богоро́жник*] «вид глоду, Crataegus torminalis», п. bożorożec «берека; рослина з родини метеликових, гуньба, Trigonella»; — не зовсім ясне; очевидно, утворене з основ слів *бог*¹ (або *бог*²) і *ріг* (rog-) з огляду на те, що відповідні рослини покриті колючками; може розглядатись і як результат видозміни форми [*боярі́шник*] «глід».— SW I 194.— Див. ще **бог**¹, **бог**², **боярі́шник, ріг.**

[**бо́ґрач**] «малий казан, дійниця» ЕЗб 30; — запозичення з угорської мови; уг. bogrács «казан» походить від тур. bakraç «мідний черпак, казанок».— MNTÉSz I 323; Bárczi 22.— Див. ще **бакра́ч.**

[**богу́н**¹] «жердина для сушіння риби»; — можливо, пов'язане з крим.-тат. bağ «вірьовка, шнурок» або bogun (bogum) «суглав, коліно; сув'язь».

богу́н²— див. **бог**².

бода́й «нехай би, щоб; хоч би», [*бода́* О, *богда́й*] «тс.»; — бр. *бада́й*, [*багда́й*], п. bodaj, bogdaj «тс.», ч. bodej (бажальна частка, стверджувальна частка та ін.), ст. bohdejž, bohdejt', слц. bodaj «щоб», bohdaj «тс.», нл. ст. bodaj;— поширене в північних слов'янських мовах утворення, яке виникло на грунті давнього словосполучення *бог дай* «бог нехай дасть».— Булахаў Веснік БДУ 1971/2, 60; Sadn.— Aitz. VWb. I 363.— Див. ще **бог**¹, **да́ти.**

бода́к, бода́чник, бодя́к — див. **будя́к.**

[**бодва́нка**] «продовгуватий шаплик»; — очевидно, результат видозміни запозиченого нвн. Bádewanne «ванна», утвореного з основи дієслова báden «купати», спорідненого з нвн. bähen «парити», backen «пекти», гр. φώγω «жарю, палю», укр. *бага́ття*, та іменника Wánne «ванна».— Див. ще **бага́ття, ва́нна.**

[**бодла́к**] (бот.) «чортополох, Carduus L.; жовтозілля, Senecio L.; крушина, Rhamnus frangula L.» Mak, Г, [*бодлак дикий*] «водяні горіхи, Trapa natans L.» Mak, [*бодла́ччя*] (зб.), [*бодляк*] «чортополох; осот» Mak, [*будля́че*] (зб.) Ж; — р. [*бодла́к*] «терен, Prunus spinosa L.; крушина»; — вважається (Sadn.—Aitz. VWb. I 373) запозиченням з польської мови з огляду на звукосполучення **дл** (як у mydło); але п. bodłak «чортополох», ст. «миколайчики польові, Eryngium campestre L.», як і ч. bodlák «чортополох», слц. bodl'ač «тс.», не є закономірним утворенням із суфіксальним dḷ, бо звук d належить у цій формі до кореня bod-; таким чином, ідеться про утворення з рідкісним складним суфіксом -lak-, у якому немає нічого специфічно польського.— Див. ще **будя́к.**

бодну́ти, *бодли́вий, бодя́н, бодя́чий, бодь* — див. **брсти́.**

бо́дня «діжка з кришкою; різновид вулика Г; верхня частина воза з дощок МСБГ», [*бодéнка*] «барильце О; масничка ДзАтл II», [*боде́нча*] «посуд на горілку» О, [*боденча́*] «масничка, посудина для збивання масла», [*бо́днар* Г, О], *бо́ндар*, [*бодня́к*] «велика дубова колода» Я, [*боднаре́нко*], *бондаре́нко*, [*боднари́на* Ж, *боднарівна* Ж], *бондарі́вна*, [*боднари́ха*], *бондари́ха*, *бо́нда́рка* «бондариха», *бонда́рня*, *бонда́рство*, *бондарча́*, *бондарчу́к*, *бонда́рний*, [*боднáрити*], *бондарюва́ти*, ст. *бодня* (1564), *бондар* (XVII ст.); — р. [*бо́дня*] (можливо, з укр.), п. bednia «бодня», [bodnia, bęḍnia] «тс.», ч. bedna «ящик», слц. [bednia], debna «тс.», болг. *бъдне́* «великий бочонок», схв. *бадањ* «чан, кадка; лоток, жолоб», слн. [bedènj] «бодня»; — псл. *bъdьnь; — через германське посередництво (двн. butîn «кадка», нвн. Bütte «тс.», свн. bütenaere «бондар») або безпосередньо запозичено з латинської мови; лат. butina, нар.-лат. *budina походить від гр. πυτίνη «обплетена пляшка; нічний посуд», етимологія якого не з'ясована; у формі *бондар* і похідних відбулась метатеза **дн** (пор. р. *бондарь*, болг. [*бъндé*] «бочонок»); припускається (Топоров Этимология 1974, 8)

і власне слов'янський характер слова *bъdьnь як здавна успадкованого.— Фасмер І 184; Трубачев Рем. терминол. 301—302; Sł. prasł. I 461—462; Sadn.— Aitz. VWb. I 476; Bern. I 106; Kluge— Mitzka 114; Boisacq 829.— Пор. пу́тня.

[**бодо́рка**] «посудина у вівчарській справі» Доп. УжДУ 4; — етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *бо́дня*, пор. [*бо́де́нка*] «масничка».

[**бодо́ря**] «назва вівці» Доп. УжДУ 4; — очевидно, запозичення з угорської мови; пор. уг. bodros «кучерявий», bodorít «завивати», яке може бути або спорідненим з удм. bidyrjo «кучерявий», або варіантом до етимологічно неясного уг. fodorít «завивати».— Bárczi 22, 81; MNTESz I 319.

[**бо́дрий**] «бадьорий», [*бодра́к*] «бадьора людина», [*бодро́к*] (кличка пса), [*бодри́ти(ся)*]; — р. *бо́дрый*, *бдеть*, бр. *бадзёры* «бадьорий», [*бо́дзер*] «тс.», др. *бъдрыи*, *бодрыи*, *бъдѣти*, п. bodry (з укр.), ч. слц. bodrý (з рос.), bdíti, болг. *бо́дър* (з рос.), м. *бодар* (з рос.), схв. *бо̏дар* (з рос.), *ба̏дар*, слн. bóder (з рос.), стсл. **бъдръ, бъдѣти**;—псл. bъd-rъ, bъdě-ti (<*bŭd-), утворення від варіанта тієї самої основи, що і в *буди́ти*, *блюсти́*; — споріднене і словотворчо тотожне з лит. budrùs «пильний», ав. zaēni-buδra «старанно пильнуючий»; збережена українською мовою в говорах фонетично закономірна форма слова. — Шанский ЭСРЯ I 2, 151—152; Фасмер I 184; Преобр. I 34; Machek ESJČ 59; БЕР I 62; Sł. prasł. I 461; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—352; Meillet Études 114; Pokorny 150—152.— Див. ще **буди́ти, блюсти́.**— Пор. **бадьо́рий.**

бодя́га (зоол.) «водяна губка, надошник, Spongia fluviatilis L.»; — р. *бодя́га*, [*бадя́га*], бр. *бадзя́га*, п. bodzięga; — очевидно, похідне від тієї самої основи *бод-*, що і в словах *бости́*, *будя́к;* у такому разі назва зумовлена характером скелета губки, який складається з крем'яних голок.— ЭССЯ 2, 153.— Див. ще **бости́, будя́к.**

бодя́н (бот.) «Illicium anisatum L.; зірчастий аніс, Pimpinella anisum», [*бадиян*] «Illicium anisatum» Mak, [*бад'ян*] «ясенець, Dictamnus albus L.» Mak, ст. *бодянъ* (XVIII ст.); — р. *бадья́н* «Illicium anisatum; Dictamnus albus», бр. *бадзя́н*, п. bodzian, bidjan «бодян», ч. badián «тс.»; — через польську мову запозичено з італійської чи іспанської або через російську з татарської; іт. badiana, ісп. badiana «тс.», тат. badjan, madijan «аніс» походять від перс. bādiān «зірчастий аніс».— Фасмер I 104; Преобр. I 12; SW I 81; Lokotsch 14; Mikl. TEI Nachtr. 2, 79.

бо́є́ць — див. **би́ти**[1].

[**бождеревок**] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.»; — складна назва, утворена на основі словосполучення *боже дерево;* зумовлена лікувальними властивостями звіробою.— Див. ще **бог**[1], **де́рево.**— Пор. **біждерев.**

божеві́льний «психічнохворий», [*божевілець* Я, *божеві́льник*] «тс.», *божеві́лля*, *божеві́льня* «будинок для божевільних», *божево́літи* «втрачати розум», ст. *божевольный* (XVIII ст.); — р. [*божево́льный*] «божевільний» (очевидно, з укр.);— власне українське складне утворення, що виникло на основі словосполучення *божа воля;* відображає релігійне уявлення про божевільних (юродивих) як виразників божої волі; пор. рос. *блаже́нный* «божевільний».— Даль IV 669; Sadn.— Aitz. VWb. I 365.— Див. ще **бог**[1], **во́ля.**

[**боже́ник**] «помічник сільського старости» Ж, [*божівни́к*] «присяжний (у сільській громаді)» Ж, ст. *боженикъ* «присяжний» (XVIII ст.); —ч. ст. boženník «присяжний радник», boženík «тс.», слц. ст. boženík «понятий»;— очевидно, пов'язане з *божитися* «присягати», ч. božit se «тс.».— Див. ще **бог**[1].

[**божкода́йло**] «святенник»; — експресивне утворення на основі виразу *дай, боже*, характерного для богомільних людей.— Див. ще **бог**[1], **да́ти.**

бо́жо́к — див. **бог**[2].

[**боз**[1]] (бот.) «бузина, Sambucus L.; бузок, Syringa vulgaris L. Mak», [*бозина́*] «бузина», [*бозник*, *бозняк* Mak] «тс.», [*бозь*] «бузок» Mak; — р. [*боз*] «бузина», п. ч. bez «бузина; бузок», слц. baza «тс.», вл. bóz «бузина», нл. [bez],

baz, полаб. bâz, болг. *бъз*, м. *боз*, схв. *ба̏з*, *ба́за*, *бзо́ва*, *зо́ва* «тс.», слн. [bə̀z] bezèg «бузина; бузок»; — псл. bъzъ <*bŭzъ, варіант тієї самої основи (būz- <*bouz-), що і в словах *бузо́к*, *бузина́*;— найчастіше виводиться від іє. *bhug'- /*bhāug'- і пов'язується з лат. fāgus «бук», гр. φηγός, н. Buche «тс.», курд. būz «в'яз»; етимологія непевна; на слов'янському грунті можна припустити зв'язок з дієсловом *бзді́ти*, враховуючи міцний запах відповідних рослин (Brückner KZ 46, 193—194); зіставляються також (ЭССЯ 3, 145) із звуконаслідувальною основою *bъz- «бриніти» (як назва рослини, з якої роблять сопілки); з української мови рум. boz, молд. *боз* «бузина».— Критенко Вступ 548—549; Фасмер—Трубачев I 184—185; Филин Образ. яз. 144; Sławski I 30—31; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 17, 19; БЕР I 97; Skok I 125; Sł. prasł. I 469—470; Sadn.—Aitz. VWb. I 487—489; Rudnicki BPTJ 15, 127—133.— Пор. **баз**[2], **бжур, бзина́, буз.**

[**боз**[2]] «біб», [*бозуля*] «гуля» ВеЛ; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане як варіант з формою *боц* «грудка, кавалок», пор. *баца́н* «крупний горох», *беца́й* «велика квасоля».— Див. ще **боц.**

бо́зна «невідомо, хтозна»; — р. [*бо-знат*], слц. bohzná, болг. *бо́зна*, схв. *бо̑гзна̄*, bozna «тс.»; — утворення на основі виразу *бог знає* (псл. bogъ znajetь); пор. *ка́зна*, *хто́зна*, слц. bohvie «бозна».— Див. ще **бог**[1], **зна́ти.**

[**бо́їти**] «кипіти», [*бо́їчкий*] «кипучий» ЕЗб 26, 334; — вважається запозиченням з румунської мови, в якій припускається незасвідчена форма, що має бути продовженням лат. bullīre «кипіти, булькати», похідного від bulla «водяна бульбашка», спорідненого, очевидно, з лит. bulìs «сідниця», дінд. buriḥ, buliḥ «тс.; vulva» та ін.— Janów STNL 18, 16; Walde—Hofm. I 122.

[**бой**] «їй-богу», [*бо́йє*] «тс.»; — переконливого пояснення не має; може розглядатись як результат фонетичного перерозкладу діалектної форми *є́й-бо́ (ї́й-бо́)* в процесі характерної для південно-західних говорів повторної вимови цього вигуку (*є́й-бо-є́й-бо-є́й*... і под.).— Див. ще **їй-бо́гу.**— Пор. **бо́йко.**

[**бо́йдек**] «келишок» ВеБ; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з польським арготизмом bojdek «горище».

[**бойк**] «бавовняна тканина зеленого кольору з китичками з червоного гарусу» Я;— п. bojka «вид тканини», boja «тс.»; — через польську мову запозичено з англійської чи німецької; англ. boy «вид тканини», н. Boi «шерстяна тканина» походять від фр. ст. baie «тс.», що зводиться до лат. badius «каштаново-коричневий».— SW I 186; Kluge—Mitzka 89.— Див. ще **ба́я**[1].

бо́йка, *бо́йкий*, *бойко́*, *бойку́н*, *бо́йла*, *бо́йло*, *бо́йний*, *бойни́ця*, *бо́йня*, *бойови́й*, *бойові́к*, *бойови́сько*, *бойови́ще*, *бойо́к*, *бойча́к* — див. **би́ти**[1].

бо́йко, *бо́йка* «жінка з родини бойків», *бойки́ня*, *бойчи́ха* «тс.», *бойчу́к* «малий бойко», *Бо́йківщина*, *бо́йкати* «говорити *бой* (*бо́йє*)»; — назва середньокарпатської частини українського населення, утворена від вигуку [*бой* (*бо́йє*)] «їй-богу», характерного для місцевого діалекту (пор. прізвище *Бойкало* (1586—1590); пор. також назву *ле́мко*, утворену від частки [*лем*] «лише, тільки»); безпідставними були спроби пов'язання з кельтською етнічною назвою Boii, Boïkoi (Šafařík ČČM 10, 23—26; Целевич Правда 1868, 419; Партицький Дѣло № 255, 1894; Perwolf AfSlPh 7, 617—618).— Verchratškyj AfSlPh 16, 592—593; Франко ЖіС 3, 146—149; Фасмер I 185; Brückner 35.— Див. ще **бой.**

бойко́т «протест чи боротьба в формі припинення зносин», *бойкотува́ти;* — р. болг. *бойко́т*, бр. *байко́т*, п. ч. слц. вл. bojkot, м. *бојкот*, схв. *бо̀јкот*, слн. bojkòt; — запозичення з німецької мови; н. Boykótt «тс.» походить від англ. boycott «тс.», яке виникло на основі прізвища англійського капітана Бойкотта (Boykott), що вперше зазнав на собі такої форми протесту з боку ірландців.— Кравчук УМШ 1957/4, 80; Шанский ЭСРЯ I 2, 152—153; Фасмер I 185; Преобр. I 34; Kluge—Götze 96; Klein 193.

бо́йня «різниця (для худоби); (перен.) велика війна»; — бр. *бо́йня*, п.

bojnia «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *бо́йня* «тс.» пов'язане з *бить* «бити».— Див. ще **би́ти**[1].

[**бо́йтар**] «підпасич» ВеУг; — п. [bojtar] «вівчар», слц. bojtár «підпасич; погонич», схв. *бо̀јта̄р* «підпасич»; — запозичення з угорської мови; уг. bojtár «тс.», очевидно, виникло шляхом розкладу уг. bujtár-legény «погонич», утвореного з неясної основи bujtár, пов'язаної, можливо, з уг. bujtogat «бунтувати, підбурювати» та іменника legény «хлопець»; пов'язується також (Sadn.— Aitz. VWb. I 114) із слн. báita «хатина, халупа», іт. baita «притулок, хатина в горах».— Дзендзелівський УЛГ 56; Bárczi 23; MNTESz I 325—326; Mikl. EW 6; Battisti — Alessio 409.— Див. ще **баю́тка.**

[**бок**] «пак» ВеБ; — результат контамінації часток *бо* і *пак* (див.).

бока́л; — бр. *бака́л;* — запозичення з російської мови; р. *бока́л*, як і п. ст. bukał «келих», bokał «тс.», ч. ст. bokál «кухоль», bukál, слц. bukara «тс.», болг. *бъ́кел* (*бъ́къл*) «дерев'яна посудина для води», м. *бокал* «келих», схв. *бо̀ка̄л*, *бо̏ка̄л* «тс.», походить від слат. baucalium (baucalis) «посудина для пиття з вузькою шийкою» (в російську мову запозиченого через французьку або італійську, пор. фр. bocal, іт. boccale), яке зводиться до гр. *βαυκάλιον* (βαύκαλις) «тс.», запозиченого з єгипетської мови. — Шанський ЭСРЯ I 2, 153; Фасмер I 185; Преобр. I 34; Brückner 35; Skok I 184; Sadn. — Aitz. VWb. I 378—379; Hüttl-Worth 19; Dauzat 94.

бока́нки, *бока́нчі* — див. **баґа́нча.**

[**бока́тка**] «відро, цеберка» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з *бока́тий* (за формою посудини; пор. *носа́тка* «посудина з довгим носиком»).

[**бо́кла**] (зоол.) «плавуча блощиця, Corixa», [*бо́клаг*] «водяна тваринка (блощиця?)»; — неясне; можливо, переносне вживання слова [*бо́кла*] «плоский бочонок» (за зовнішньою подібністю).

[**бокози́йник**] «косоокий»; — складне утворення, першою частиною якого є основа *бок-* «бік», а другою — не зовсім ясний елемент, пов'язаний або з псл. zij-ati «зяяти» (пор. схв. *зѝјати* «видивлятися, ловити гав»), або з *зиз*, *зи́зий* «косоокий». — Див. ще **бік, зиз, зя́яти.**

[**бо́ко́р**] «пліт», ст. *бокора* «тс.» (XVI—XVIII ст.); — п. bokura «вид плота» (з укр.); — запозичено з угорської мови, можливо, через румунську (рум. bocor «кущ; купа; великий пліт»); уг. bokor «кущ; купа» етимологічно неясне.— Сабадош Мовозн. 1974/3, 71; Манівчук тж 76; Sadn.— Aitz. VWb. I 380; Дэжэ St. sl. 7, 160; Bárczi 23; MNTESz I 328—329.

[**бокорва́н**] «чиряк, карбункул»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. pokolvar «вид чиряка» (?), букв. «пекельний струп», утворене з іменників pokol «пекло», запозиченого з слов'янських мов (псл. рькълъ «тс.»), і var «короста, струп», спорідненого з комі *ор* «гній», удм. *ур* «тс.; короста».— Bárczi 245, 332; Лыткин—Гуляев 206.— Див. ще **пе́кло.**

[**бокре́йда**] «китиця (штучних) квітів; павине перо (у молодого на весіллі)», [*бокре́йта* Ж, *боґри́да* ВеУг, *покре́йда*, *покре́йта* Ж, *покрийта* Доп. УжДУ 8] «тс.»; — слц. bukréta «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. bokréta «китиця квітів» зіставляється з уг. bokor «кущ», яке переконливої етимології не має.— Лизанець Доп. УжДУ 8, 48, 49; Sadn.— Aitz. VWb. I 380; Bárczi 23; MNTESz I 328—329.

бокс, *боксе́р*, *боксува́ти;* — р. бр. болг. м. *бокс*, п. вл. boks, ч. слц. box, схв. *бо̏кс*, слн. bòks; — запозичення з англійської мови; англ. box «удар, бокс; бити кулаком» етимологічно не з'ясоване, іноді пов'язується з дат. baske «бити» (NSD 320) або вважається результатом переосмислення англ. box «коробка» у зв'язку з подібністю рингу до коробки (Shipley 55); припускається при запозиченні посередництво французької мови (Фасмер I 186).— СІС 105; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 153—154; Klein 192.

[**боку́ри**] «ремінний пояс, вузький ремінь», [*бокорі́йка* Ж, *бокурі́я*, *буко́рія* Ж, *букурі́я*, *букурі́йка*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Sadn.— Aitz. VWb. I 380) від

уг. bokor «кущ, купа, букет»; пов'язується також з рум. bucurie «радість» (Кобилянський Гуц. гов. 82; Vincenz 9) або з рум. bócuri, наз. в. мн. від boc «стільчик, невелике сидіння» і под. (Cioranescu 90).

[**бокша**] «корова з білою плямою на боці; назва вівці Доп. УжДУ 4», [*бокшана*] «назва вівці», [*бокшáня*] «тс.» Доп. УжДУ 4, [*бокшúй*] «віл з боками іншої масті», [*бочúй*] «тс.», [*бокшúстий*] «з білою плямою на боці»; — пов'язується з молд. *бокшáн, букшáн* «порода рогатої худоби» (Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 132); можливо, є утворенням із суфіксом *-ш-* (пор. *лівша*) від основи псл. bok- «бік».

[**бóлбóт**] «базіка» Г, Ж, [*бóльбут* Я, *бýлботень* Л] «тс.», [*болботáти*] «базікати; невиразно говорити», [*болботлúвий*] «балакливий; недорікуватий»; — р. [*болботáть*] «бурмотіти», бр. *балбатáць* «базікати, торохтіти; булькати», п. bołbotać «бовтати рідину; белькотати», ч. bleb(o)tati «незв'язно говорити, патякати», blaboliti «тс.», слц. blbotat' «дзюрчати», blebtat' «базікати», вл. blabać, blabotać «базікати», нл. blabotaś «тс.», blobotaś «заїкатись, бурмотіти», болг. *бълбóля* «дзюрчу; невиразно говорю, бурмочу», *блабóля* «тс.», м. *болботи*, *баботи* «грюкає, кричить, бубонить», схв. *блебѐтати* «базікати, плести нісенітницю», blàbositi «невміло говорити», слн. blebetáti «базікати»; — псл. *bъ̥lb- (*bolb-), основа звуконаслідувального походження; — пор. лит. balbatúoti «базікати, теревенити», balbė́ti «базікати», лат. balbūtīre «заїкатись», дінд. balbūthaḥ «заїка».— БЕР I 90; Skok I 171; ЭССЯ 2, 171—172; Sł. prasł. I 301—302; Sadn.— Aitz. VWb. I 166—167; Būga RR I 434; Walde—Hofm. I 94.— Пор. **бурбоніти, вáрвар.**

болвáн, *болвáнка;* — форми, запозичені з російської мови; р. *болвáн, болвáнка* є прямими відповідниками укр. *боввáн* та ін. (див.).

болгáрин, [*болгáр, бовгáр*], *Болгáрія*, [*Болгáрщина*]; — р. *болгáрин*, бр. *балгáрын*, др. *болгаре* (мн.), п. Bułgar, ч. слц. Bulhar, болг. *бѫлгарин*, м. *бугарин*, схв. *Бу̏гарин*, слн. Bolgár, стсл. **блъгары** (зн. в. мн.); — засвоєна від тюркських болгар назва одного з південнослов'янських народів; дтюрк. bulγar «метис, змішаного походження» утворене від дієслова bulγamak, bulğmak «змішувати»; первісне значення слова тлумачиться як «бунтар» (Pelliot, Oeuvres posthumes 2, 228—229); менш переконливими були спроби пов'язання з назвою *Вóлга* (Šišmanov KSz 2, 47—48; Partridge 63), з герм. (н.) balgen «битися, боротися» (Detschew ZONF 2, 198—199) або з ос. bylgaeron «берег, обмілина; край (скелі, берега)» (Vernadsky, Origins of Russia 87).— Фасмер I 187; Преобр. I 35; БЕР I 99; Mladenov RÉS 1, 44—45; Skok I 228.

[**болдан**] (бот.) «крушина, Rhamnus frangula L.» Mak, [*болобан, бован*] «тс.» Mak; — результати фонетичної видозміни деетимологізованої форми [*бодлáк*] «тс.», пізніше зближеної з *боввáн*.— Див. ще **бодлáк.**

[**болдúга**] «кам'яна брила»; — п. [bołd] «гола бовваняста скеля», [bołda] «тс.», [bałdy] «голі скелі», ч. (мор.) [balda] «брила»; — походження неясне; можливо, східне.— SW I 189.— Пор. **бóвдур.**

[**бóле**] «добре», [*бóли*] «тс.» Ж, [*бóледь*] «либонь» Ж, [*бóледь що*] «слава богу, що» Ж; — не зовсім ясні утворення; пов'язуються (Німчук Терит. діал. 71) з др. *боле* «більше, краще».— Див. ще **більший.**

[**бóлень**] (іхт.) «білизна, Aspius aspius L.» ВеНЗн, ВеУг; — п. boleń, ч. bolen, слц. boleň, схв. *бо̏ле̄н*, слн. bólen «тс.»; — псл. bolenь; — очевидно, похідне від того самого кореня bol-, що і в словах *болóто, болóння* та ін.; в такому разі зводиться до іє. *bhel-/bhol- «білий»; зіставляється також (ЭССЯ 2, 172; Sadn.—Aitz. VWb. I 380—381; Cimochowski LP 1, 165—181) з гр. φάλλαινα «кит», φάλλη, лат. ballaena «тс.», алб. bli «осетер».— Коломиец Происх. назв. рыб; Machek ESJČ 60; Sł. prasł. I 302.— Див. ще **білий, болóння, болóто.**

болúголов (бот.) «омег, Conium maculatum L.; [цикута, Cicuta virosa L.

Mak; дурман, Datura stramonium L. Mak; бугила, Anthriscus silvestris Hoffm. Mak; бутень, Chaerophyllum bulbosum L. Mak]», [*болй́голова*] «омег», [*болеголова, болиголі́в*] «тс.» Mak, [*болиголовка*] «бугила» Mak; — р. *болй́голов* «омег», [*болй́голова*] «бугила», п. boligłówka «болиголов», ч. слц. bolehlav, нл. bolgłowa «тс.», схв. *болй̏глав(а)* «цикута; болиголов»; — псл. *boligolvъ, *boligolva, утворене з основ дієслова bolěti та іменника *golva «голова»; назва зумовлена отруйною властивістю рослин; можливо, що в окремих випадках ця назва розвинулась вторинно в результаті деетимологізації назви *бугила́, богила́*.— Machek Jm. rostl. 169; ЭССЯ 2, 175.— Див. ще **біль, голова́.**— Пор. **боги́ла́.**

болі́ти і т. д.— див. **біль.**

[**бо́лоз**] «полоз, змій» Ж; — очевидно, результат одзвінчення початкового **п** в слові *по́лоз* (див.).

[**боло́на**] «перепонка, оболонка», [*болонка́р*] «шкляр», [*болона́стий*] «перетинчастий» Ж, [*болони́стий, болонкова́тий*] «тс.» Ж, [*болонча́стий, болонча́тий*] «тонкошкірий» Ж, *за́болонь* «молодий шар деревини безпосередньо під корою», *оболо́на* «оболонка; [шибка]», [*оболо́ни*] «віконні рами» Ж, [*оболо́ники*] «тс.» Ж, *оболо́нка*, [*оболо́нник*] «шкляр» Ж, [*оболонщи́к*] «тс.» Пі; — р. *болона́* «наріст на дереві», [*бо́лонь*] «м'яка кора дерева», бр. [*болона*] «велика шибка», п. błona «оболонка», ч. blána, слц. blana «тс.», вл. błońk «клітина», нл. ст. błona «плівка, перетинка, оболонка», слн. blána «перетинка; пергамент»; — псл. *bolna «плівка, оболонка», похідне від іє. *bhol-/bhel- «білий»; — споріднене з псл. bělъ «білий», лит. bálnas «тс.», гр. φολίς «луска (плазунів)»; пов'язується також (Machek ESJČ 55, 458; Мартынов Sl. Wortst. 62—63) з псл. *pelna «пелена», лит. plėnė̃ «плівка», лат. pellis «шкіра».— Шанский ЭСРЯ I 2, 157; Фасмер I 189; Sławski I 37; ЭССЯ 2, 175—177; Sł. prasł. I 307—308; Sadn.— Aitz. VWb. I 126—134; Bern. I 169—170; Trautmann 25; Pokorny 118—119; Specht 116—117.— Див. ще **білий.**— Пор. **боло́ння, боло́то.**

боло́нка «кімнатний песик з довгою шерстю»; — р. *боло́нка*, бр. *бало́нка;* — похідне утворення від назви міста *Боло́нья*, з якого ця порода собак раніше вивозилась; пор. п. bononka, утворене від лат. Bononia «Болонья».— Шанский ЭСРЯ I 2, 157; Фасмер I 189; ССРЛЯ 1, 551.

[**боло́ння**] «заросла травою низина, луг, вигін», [*боло́нь*] «тс.», *оболо́ння* «заплавні луки», *оболо́ня, оболо́нь* «тс.», [*оболо́ничі*] «стежка через болото» Ж; — р. [*боло́нье*], бр. [*боло́на, боло́нь*], *абало́на*, др. *болонье, болонь*, п. błonia, błonie, błoń, ч. blana, нл. błomje, полаб. blån, blånə, blånĕ «оболоння», болг. *бла́на* «дерн»; — псл. *bolnь «трав'яниста низина», похідне утворення від того самого кореня bol-, що й [*боло́на*], *боло́то;* — споріднене з лит. balà «торф'яне болото».— Филин Образ. яз. 207—208; Происх. яз. 522—524; Sławski I 37; БЕР I 54; Machek ESJČ 55; Schuster-Šewc Probeheft 22; ЭССЯ 2, 175—177; Sł. prasł. I 308—309; Sadn.— Aitz. VWb. I 133—134.— Див. ще **білий, боло́на, боло́то.**

[**болотник**] (бот.) «багно, Ledum palustre L.; андромеда, Andromeda L.; торфник гостролистий, Sphagnum acutifolium Ehrh.; мохнаток, Luzula pilosa Willd.» Mak, [*болотнина*] «Sphagnum acutifolium Ehrh.» Mak, [*боло́тни́ця*] «шейхцерія, Scheuchzeria palustris L. Ж; торфник, Sphagnum Ehrh. Mak», [*болотняк*] «Luzula pilosa Willd.» Mak, [*болотнянок*] «перстач гусячий, Potentilla anserina L.» Mak, [*болотянок*] «тс.; жовтець болотний, Caltha palustris L.» Mak, [*болотяник*] «багно, Ledum palustre L.» Mak, [*болотянка*] «шейхцерія» Mak, [*болох*] «жовтець болотний»; — п. błotnica «шейхцерія», ч. blatnice «тс.», blatouch «жовтець болотяний», ст. blatúch «тс.», слц. blatnica «шейхцерія», болг. *бла́тник* «жовтець болотяний», [*бла́тня́к*] «тс.»; — похідні утворення від *боло́то;* назви зумовлені тим, що все це болотяні рослини.— Див. ще **боло́то.**

боло́то, [*боло́та́вка*] (орн.) «трясогузка, Motacilla» Ж, [*болоте́нник*] «любитель гратися в болоті Ме; нечепура

МСБГ; (орн.) червононіжка, Tringa totanus L. ВеНЗн», [*болоти́на*] «висохле болото», [*болоти́ще*] «місце, де було болото», [*болотне́ча*] «дуже розмокла земля» Ж, [*болотня́*] «тс.» Ж, [*боло́тнина*] «торф», [*болотні́вка*] «болотяна трава», [*болотяни́к*] «болотяний чорт», [*боло́тник*] «тс.; болотисте пасовисько» Ж, [*болотю́к*] (ент.) «п'явушник, Limnaeus stagnalis» Ж, [*болотю́х*] (ент.) «коловодник, Machetes pugnax» ВеНЗн, [*боло́тянка*] (ент.) «бабка з темно-синіми крилами», *болоти́стий*, [*болоти́й*] «болотистий», [*болоткува́тий*] «болотний» Ж, [*болотня́ний*], *боло́тяний*, *заболо́чувати*, [*поболо́тниця*] (орн.) «грицик, Limosa L.» Ж; — р. др. *боло́то*, бр. *бало́та*, п. нл. błoto, ч. bláto, слц. blato, вл. błóto, болг. м. *бла́то*, схв. *бла̏то* «болото; (заст.) озеро», слн. bláto, стсл. блато; — псл. *bolto, похідне від того самого кореня, що й *боло́ння*, *боло́нь*, іє. *bhol-/bhel- «білий»; — споріднене з лит. balà «болото», báltas «білий», лтс. bal̃ts «тс.», алб. baltë «болото»; до розвитку семантики пор. р. [*бель*] «болото», п. [biel] «тс.» як протиставлення до *руда́* (власне, «болото червоного кольору»); польську назву пов'язують також із старопольською назвою рослини biel «пухівка, Eriophorum L.», якою заростають болота (Moszyński JP 35/2, 123); помилковими були спроби (Torp I 218; Bern. I 70; Uhlenbeck 97) пов'язати з двн. pfuol «калюжа», англ. pool, норв. pola «тс.», які є запозиченнями з іллірійської мови.— Шанский ЭСРЯ I 2, 157—158; Фасмер I 190; Sławski I 37; Machek ESJČ 55; Schuster-Šewc Probeheft 22—23; Skok I 168—169; ЭССЯ 2, 179—182; Sł. prasł. I 311—312; Sadn.— Aitz. VWb. I 132—133; Fortunatov AfSlPh 4, 579; Fraenkel 30—32; Топоров I 189—190; Нерознак 140 141, 184—185; Pokorny 119.— Див. ще **білий**.— Пор. **боло́ння**, **руда́**.

[**болототисячник**] (бот.) «авран, Gratiola officinalis L.» Mak; — результат видозміни форми [*золототи́сячник*] «тс.» із зближенням першого компонента з основою *боло́то*.— Див. ще **золототи́сячник**.

[**болохо́вець**] «мисливець» Ж, ст. *болохо́вник* «запорозький козак, що полював на звірів» Я, *болохо́вий* «тс.» Я; — др. *болоховь* «населення в басейні Дністра в XII—XIII ст.»; — похідне від назви міста *Болоховъ*, утвореної від особового імені *Болохъ*, *Болехъ;* пор. п. bolecha «товстун; ледар», споріднене з укр. *більший*, р. *бо́лее*, *большо́й* та ін.

болт; — р. бр. болг. *болт*, п. bełt «болт»; — запозичення з німецької мови; нн. bolt(e) споріднене з гол. bout «тс.» (яке було запозичене в російську мову ще раніше), з англ. bolt, нвн. Bolzen < < Bolz «тс.» і лит. beldù «стукаю», baldà «стук, шум».— Шанский ЭСРЯ I 2, 158; Фасмер I 190; Преобр. I 35; Kluge—Mitzka 90.

[**бо́люс**] «балабушка, кулька»; — р. [*бо́люс*] «тонка і чиста глина; крейдяний вапняк», п. bolus «крейда для записування на картярському столику», ч. bolus «сорт глини»; — через лат. bōlus «шматок, кусок, грудка» зводиться до гр. βῶλος «грудка, кусок», яке певної етимології не має.— SW I 188; Frisk I 279.

[**бо́ля**] (дит.) «картопля»; — результат редукції назви *барабо́ля* (див.).

бо́льба — див. **по́лба.**

[**бо́льфа**] «болячка Ж; пухир, пухлина МСБГ», [*бо́вфа*] «болячка» Ж; — запозичення із східнороманських мов; рум. bólfă (молд. *бо́лфэ*) «опух, гуля, ангіна» вважається експресивним утворенням.— Vincenz 3; Crânjală 217; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Cioranescu 94.

бом (вигук для передачі глухого удару дзвона), *бо́мкати* «глухо ударяти в дзвін; базікати», [*бо́мки*] (вигук на позначення удару в дзвін) Я; — бр. *бом*, п. слц. bom (вигук для передачі звуку дзвона); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бам*, *бім*, *бум* (див.).

бо́мба, *бомбарди́р*, *бомбардува́льник*, *бомбардува́ти*, *бомби́ти*, ст. *бомбы* (зн. в. мн., XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *бо́мба*, п. ч. слц. вл. нл. bomba, схв. *бо̏мба*, слн. bómba; — запозичення з німецької або французької мови; н. Bómbe, фр. bombe «бомба» походять від іт. bomba, первісно «ядро, що дзижчить», спорід-

неного з лат. bombus «шум, дзижчання», яке зводиться до гр. βόμβος «шум, гудіння».— Шанский ЭСРЯ I 2, 161; Фасмер I 191; Kluge—Mitzka 90—91; Dauzat 96; Ernout—Meillet I 130.

[**бо́мба́к**] «фабрична пряжа, використовувана для домотканого полотна» Я, Ме, [*бак*] «тс.» Я;— р. *бо́мба* «старовинна шерстяна тканина», п. bombak «сорт полотна»; — запозичення з східнороманських і польської (з початковим наголосом) мов; молд. *бумба́к* (рум. bumbác) «бавовна» походить від перс. pänbä, пехл. pambak «тс.», яке проникло в балканські мови через пізньолатинську (пізньолат. bombax, bombex «бавовна, сорт тканини»); польське слово, можливо, як і ч. bombas «сорт тканини», пов'язане з фр. bombakin, bombasin «бумазея», що походить від іт. bambagine «тс.», пов'язаного з bambagia «бавовна», яке через лат. bombacium, гр. παμβάκιον зводиться до того самого перського джерела.— Мельничук Молд. эл. 164; SW I 189; Machek ESJČ 60; Skok I 235; Sadn.— Aitz. VWb. I 232—233; Bern. I 101.— Пор. **бума́га.**

[**бомба́р**] (ент.) «хрущ, Melolontha vulgaris», [*бомба́к, бумба́к*] «тс.» ВеУг; — болг. діал. [*бу́мбар*] «твердокрила комаха», [*бъ̀мбър*] «тс.», схв. *бу̏мба̄р* «джміль»; — похідне утворення від звуконаслідувального кореня bŭm-/bŭm-; пор. гр. βόμβος «шум, гудіння».— Онышкевич СЛиЛ 98; БЕР I 89; Skok I 235—236.— Пор. **бум, бом, бо́мок.**

[**бомбари́к**] (бот.) «дереза, Lycium barbarum L.»; — очевидно, результат видозміни назви *барбари́с*, перенесеної на дерезу за подібністю плодів; менш імовірний зв'язок з другою частиною латинської назви (barbarum).

[**бо́мбати**] «гойдати, теліпати» Ме, [*бо́мбатися*] «гойдатися Ме; іти повільно, перевальцем Па»; — п. [bąbać się] «коливатися», [bąbelać się] «гойдатися», нл. bombaś se «гойдатися», слн. bombati se «тс.»; — пов'язується з звуконаслідувальним н. bammeln «погойдуватися», bummeln «тинятися» як запозичення; щодо відповідності сл. -mb- н. -mm- пор. *бо́мбель* — н. Bommel.— SW I 108; Kluge—Mitzka 47, 57, 110—111.

[**бо́мбель**] «пухир, прищ; квасоля; висяча кулька, висулька», [*бо́мбіль*] «висулька» Ме, [*бомбе́лик*] «тс.» Ме, [*бо́мбиль*] «велика квасоля» ВеБ, [*бомбу́лька*] «ягода на картоплі», [*бомбовка*] «тс.», [*бо́мбочка*] «продовгувата кулька», *бомбори́шки* «бомбульки» ВеУг, *бомборі́шки* «тс.» ВеУг, [*бомбу́шка*] «крапля (роси)» Ж; — п. bąbel «пухирець, булька, ягода на картоплі», bombel «тс.», вл. bombjel «висулька, китиця; пухир», нл. bombolica «тс.», слн. [bómbelj] «висулька»; — очевидно, форми з давнім звукосполученням -om-, яке не зазнало закономірного переходу в **у** (пор. *бу́блик*, п. bąbiel) через експресивний характер слів; у деяких випадках **ом** могло бути підтримане польською вимовою відповідних слів.— Richhardt 36; Sławski I 29; Kluge—Mitzka 110—111.— Див. ще **бу́ба, бу́блик.**

[**бомборо́сити**] «промовляти заклинання; бубоніти», [*борборосі́ти*] «ревіти, буркотіти» Ж, [*борборо́си*] «буркання, зла мова» Ж; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. bolborosí «бубоніти» походить від того самого звуконаслідувального кореня *bol-/bḷ-, що й укр. *бо́лбо́т*, лат. balbūtīre.— Vincenz 3; DLRM 87.

[**бо́мок**] (ент.) «гедзь, Tabanus bovinus L.», [*бо́мко* ВеБ, *бонк* ВеНЗн] «тс.», *бо́мки би́ти* (*збива́ти, стріля́ти*) «байдикувати»; — запозичення з польської мови, видозмінене в результаті невиразної вимови форм непрямих відмінків (*бонка, бонки*) як *бомка, бомки;* п. bąk «овід, гедзь» (bąki zbijać «байдикувати», bąka strzelić «ляпнути дурницю») (пор. нл. ст. buk «собача муха»), пов'язане з дієсловом bąkać «гудіти», походить від того самого кореня *būk-, *bouk-, що й *бик, буча́ти*, ускладненого вставним -n-. — Sławski I 29; Brückner 19; Schuster-Šewc Probeheft 34.— Див. ще **бик.**

бо́ндар та ін.— див. **бо́дня.**

Боніфа́тій, *Боніфа́т* — див. **Воніфа́тій.**

[**бонк**] «байстрюк, бенькарт» Ж;— запозичення з польської мови; п. bąk «тс.», очевидно, походить від bękart

«байстрюк», що могло зазнати зближення з bąk «гедзь». — Brückner 23—24.— Див. ще **бéнькарт.**

[**бонюх**] «гнойовий жук»; — неясне; можливо, пов'язане з [*бóня*] «калюжа»; може бути зіставлене і з слн. [barn'úk] «гнойовий жук».

[**бóня**] «глибоке місце в річці Тези V сл. конф.; калюжа, ковбаня ВеУг»; — зіставляється (Німчук Тези V сл. конф. 92) з слн. bedenj «глибоке місце в річці»; може розглядатись і як звуковий варіант форми *бáня* «заглиблення», наявний також у складі форми [*калабóня*] «ковбаня» ВеУг, паралельної до [*калабáня*] «тс.» ВеУг, *ковбáня.*

[**боня́к**] (бот.) «гвоздика, купчак, Tagetes patulus L.»; — результат видозміни діалектної назви [*повня́к*] «тс.», зумовленої формою (повнотою) квітки цієї декоративної рослини (на відміну від споріднених з гвоздиками чорнобривців).— Див. ще **повня́к.**

[**бор**[1] (род. в. *бру*)] (бот.) «дике просо, мишій, Setaria italica P. B.; Setaria glauca P. B.; Setaria viridis P. B.», [*бриця*] «Setaria glauca L.» Mak, [*брінни́й*] «просяний, пшоняний» Ж; — р. [*бор*] «чорне просо, Milium effusum L.; просо, Panicum miliaceum L.», др. *боръ* «різновид проса, Panicum», п. ber «італійське просо, Panicum italicum», ч. bér «різновид проса, Setaria», вл. bor «тс.», нл. ber «дрібнозернисте італійське просо, Setaria italica», схв. *бâр*, слн. bár «тс.»; — псл. bъrъ; —очевидно, пов'язане з іє. *bher- «бути гострим» (рослина має остюки); зіставляється також з дангл. bere «ячмінь», дісл. barr «тс.», алб. bar «трава, сіно», лат. farīna «борошно», дірл. bairgen «хліб», дінд. bhárvati «жує, харчується», гр. φέρβω «пасу, годую» (Маковский Этимология 1965, 251); Махек (ESJČ 51; Jm. rostl. 294) вважає це слово субстратним неіндоєвропейським.— Фасмер I 193; Brückner 21; Schuster-Šewc Probeheft 25; Skok I 108—109; Sł. prasł. I 465; Sadn.— Aitz. VWb. I 395—396; Trubačev Slavia 29, 9; Nieminen KZ 74, 3—4, 169; Bern. I 110.— Див. ще **бір, боронá, борть.**

бор[2] (хім. елемент); — р. бр. болг. м. *бор*, п. вл. bor, ч. bor, bór, слц. слн. bór, схв. *бôр*; — запозичення з французької мови; фр. bore утворене з borax «бура, селітра», яке через слат. borax «тс.» зводиться до ар. bûraq.— СІС 106; Фигуровский 57—58; Шанский ЭСРЯ I 2, 165; Dauzat 98.

бор[3] «зуболікарське свердло»; — р. бр. болг. *бор* «тс.»; п. bor «свердло»;— запозичення з німецької мови; н. Bóhrer «свердло» пов'язане з bóhren «свердлити», спорідненим з псл. *borti, *borna, укр. *борóти, боронá.*— СІС 106; Шанский ЭСРЯ I 2, 165; Kluge—Mitzka 89.— Див. ще **боронá, борóти.**— Пор. **бур**[2].

бóрá «буря, ураган», [*бóрва*], *борві́й*; — р. *борá* «приморська буря; ураган», бр. *бóра*, п. bora, ч. слц. bóra «тс.», схв. *бóра* «північно-східний вітер»; — запозичення з турецької мови; тур. bora «буря» походить від нгр. μπόρα чи іт. bora «тс.», яке зводиться до гр. βορέας «північний вітер; Борей, бог північних вітрів» (>лат. Boreās «тс.»); на формі *борві́й* виявився вплив основи *вій-* (*ві́яти*, пор. *буреві́й*).— Шанский ЭСРЯ I 2, 165; Фасмер I 193; БЕР I 67; Sadn.— Aitz. VWb. I 204—205.

[**бóрах**] «джигун, полюбовник» Л; — бр. [*бóрох*] «єврей; нечупара»; — пов'язане з власним ім'ям *Бáрух, Бóрух* (з гебр. Bārux, букв. «благословенний»); нове значення в слові *бáрух* (>*бóрох, бóрах*) розвинулось у результаті сплутування з фонетично близьким *бáхур* (див.).

борг, [*бор*], *боржни́к, боргувáти, заборгóваність, нáбір* «у борг», ст. *борг* (1529), *бор* (XVIII ст.); — п. borg, bórg, слц. borg; — через польську мову запозичено з німецької; н. Borg «позичка», borgen «позичати», споріднене з англ. borrow «позичати», зводиться до того самого кореня, що й н. bergen, укр. *берегти́*, і первісно означало «давати пощаду, давати строк для виплати».— Акуленко 134; Шелудько 22; Paul I 104; Kluge—Mitzka 66, 92.— Див. ще **берегти́.**

[**бордýн**] (бот.) «жовтець їдкий, Ranunculus acer L.»; — неясне; можливо,

пов'язане з [*бредуле́ць*] (бот.) «багно, Ledum palustre» (обидві рослини ростуть на болотах).

[**бо́ре**] «більше» Ж, [*бі́рше*] «тс.»; — очевидно, результат зворотного словотвору від [*бі́рше*], яке могло виникнути на базі *більше* під впливом [*бо́рше*] «швидше» (від [*бо́рзо*]).— Див. ще **більший, бо́рзий.**

[**боре́ць**[1]] (бот.) «аконіт, Aconitum napellus L.»; — р. *боре́ц* «тс.»; — результат перенесення назви *борець* «воїн», зумовленого подібністю квітки аконіту до шолома; пор. слц. prilbica «шолом; аконіт».— Machek Jm. rostl. 45—47.— Див. ще **боро́ти.**

[**боре́ць**[2]] «воронка» Ж, [*боро́ло*] «ущелина в скелі»; — очевидно, пов'язані між собою слова, які можуть бути зведені до того самого кореня іє. *bher-/bhor- «бити, колоти», що й двн. borōn «свердлити», лат. forāre «тс.», forāmen «дірка», рум. bórtă «тс.; дупло, щілина», дірл. berna «розколина, ущелина», псл. *bъ̂rtь «борть», укр. *борть* (з іншою огласовкою).— Див. ще **борть.**— Пор. **борона́, боро́ти, борті́ти.**

[**бо́рзий**] «швидкий», [*боржі́й*] «швидше», [*бо́рше*] «тс.», [*бі́рше*] «більше», [*борзина́*] «бистрина», [*бо́рзість*], [*борзі́ти*] «квапити», [*на́борзі*] «наспіх»; — р. *бо́рзый* «скорий», бр. *бо́рзды* «швидкий», [*бо́рзо*] «швидко», др. *бързыи* «швидкий», п. bardzo «дуже, вельми», ст. barzo «тс.», ч. brzy «швидко», вл. bórzy «скоро», нл. bórze «тс.», полаб. borz «швидше», болг. *бърз* «швидкий», м. *брз*, схв. *бр̑з*, слн. bȓz, стсл. **бръзъ** «тс.»; — псл. *bъ̂rzъ <*bъ̂rg'-; — споріднене з лит. burzdùs «жвавий», burzdė́ti «рухатися, махати», цірл. bras «швидкий, стрімкий», можливо, також дінд. bhuráti «швидко рухається»; менш обґрунтованими є зіставлення (Преобр. I 37; Machek ESJČ 71; БЕР I 102; Зализняк ВСЯ 6, 36; Sadn.— Aitz. VWb. I 486—487) з гр. βραχύς «короткий», лат. brevis «тс.» — Шанский ЭСРЯ I 2, 168; Фасмер I 194; Schuster-Šewc Probeheft 27; Skok I 222; ЭССЯ 3, 137—139; Sł. prasł. I 427; Gołąb LP 16, 56; Bern. I 109—110; Būga RR I 282; Specht 192.

[**бори́кати**] «рити (рогами, рилом)»; — р. [*бо́ркать*] «штовхати, бити», вл. bórkać «підкидати (землю рилом)», болг. *бъ̀ркам* «мішаю, змішую, риюсь», м. *брка* «тс.», схв. *бр̏кати* «змішувати», *бр̏кнути* «зачерпнути», слн. bȓkati «бити, кидати»; — псл. *bъ̂rkati «перемішувати, розгрібати, розкидати, кидати, ударяти», можливо, пов'язане з *bъ̂rkati «бурчати, муркотіти, бриніти», що мало звуконаслідувальний характер; українська форма з **-и-**, очевидно, є результатом видозміни закономірного **бо́ркати* під впливом *брика́ти* або *рика́ти.*— БЕР I 102—103; Skok I 213; Sł. prasł. I 418—419; Sadn.— Aitz. VWb. I 195—198.— Пор. **бу́ркати, розбо́ркати.**

[**борина**] (бот.) «брусниця, Vaccinium vitis idaea L.; чорниця, Vaccinium myrtillus L.; журавлина, Vaccinium oxycoccos L.; буяхи, лохина, Vaccinium uliginosum L.» Mak, [*борі́вка*] «брусниця Mak; чорниця ВеНЗн, Mak; буяхи Mak», [*борови́к*] «вовче лико, вовчі ягоди, Daphne cneorum L.; грушанка, Pyrola minor L.; зимолюбка, Pyrola umbellata L. (Chimaphila)» Mak, [*боровина*] «брусниця; чорниця» Mak, [*борові́ця*] «чорниця», [*боровниця*] «тс.» Mak; — р. [*борові́ка*] «брусниця», бр. [*бару́ўка*] «тс.», п. borówka, ч. [borůvka] «ягода чорниці», [borovnica], вл. нл. заст. borowka «тс.», болг. *борові́нка* «брусниця», схв. *боро̀вница* «чорниця», *боро̀вӣнка*, слн. borovníca «тс.»; — похідні утворення від *бір* «сосновий ліс»; назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у соснових лісах. — БСЭ 9, 45; 13, 145; Machek Jm. rostl. 178—179; Schuster-Šewc Probeheft 26.— Див. ще **бір.**

Бори́с, *Бо́ря*, *Бори́ско*, *Бо́рко*, [*Бори́ло* Я, *Бо́рич* Я]; — р. болг. *Бори́с*, бр. *Бары́с*, др. *Борисъ*, п. Borys, ч. слц. Boris, м. *Борис*, схв. ст. Boriš, слн. Boris, стсл. **Борисъ**; — через церковнослов'янську форму зводиться до імені болгарського царя Богориса (Бориса), який хрестився в 864 р. і поширив християнство в Болгарії; в основі цього імені лежить монг. bogori «малий»; на думку Соболевського (ЖСт 1893/4, 445) і Ма-

ретича (LF 15, 153), *Борис* є скороченою формою від *Бориславъ* (як *Боримъ* від *Боримиръ*).— Фасмер I 194; Brückner 36.

боріг — див. **оборіг.**

борікати — див. **бороти.**

боркати «підрізувати крила (птахам)», [*обборкати*] Ж, *прибірк(ув)ати* «тс.»; — р. [*борк*] «стрижень пташиного пера», п. barki «плечі; (ст.) крила, махові крила», ч. brk «стрижень пера»; — псл. *bъrkъ «шпичак, стрижень (пера)»; — похідне від ie. *bher-/bhor- «бути гострим, колоти», того самого, що і в слові *борона*, нвн. Borste «щетина»; немає підстав для пов'язування (Фасмер I 195; Шахматов ИОРЯС 7/2, 336) з р. *боркать* «штовхати, бити», схв. *бр̏кнути* «кинути», слн. bŕkati «штовхати, кидати», спорідненими з укр. *борікати, буркати*.— Sławski I 27; Brückner 16—17; БЕР I 102; Sł. prasł. I 419—420; Sadn.— Aitz. VWb. I 396—398.— Пор. **борки.**

[**борки**] «бакенбарди» Ж, [*бурці*] «тс.» Я, [*борчастий*] «з бакенбардами» Ж; — схв. *бр̑к* «вус», слн. bŕk «тс.»; — псл. *bъrkъ «вус, бакенбард»; — південнослов'янські форми вважаються спорідненими з р. [*борк*] «стрижень пташиного пера», п. barki «плечі; махові крила», укр. [*боркати*] «підрізувати крила», н. Borste «щетина», похідними від ie. *bher-/bhor-/bhr- «бути гострим, колоти»; українські форми не зовсім переконливо виводяться (Bern. I 119) від уг. barkó «бакенбард», яке, в свою чергу, є, очевидно, запозиченням із слов'янських мов, пов'язаним з південнослов'янськими формами.— Sławski I 27; Brückner 16—17; БЕР I 102; Skok I 212; ЭССЯ 3, 128—129; Sł. prasł. I 419—420; Sadn.— Aitz. VWb. I 396—397; MNTESz I 251; Bárczi 16.— Пор. **боркати.**

[**боркут**] «джерело мінеральної води, гейзер», [*боркіт* ДзАтл II, *буркут*] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської і молдавської мов; уг. borkut «джерело кислої мінеральної води», звідки молд. *буркут* «мінеральна вода», рум. burkút «тс.», є складним словом, утвореним з іменників bor «вино», тюркського походження (пор. уйг. bor «тс.»), і kút «джерело, криниця», етимологічно неясного.— Sadn.— Aitz. VWb. I 197; MNTESz I 341, II 685; Bárczi 24, 181.

борлак «Адамове яблуко», [*борланка, борлит* Я] «тс.», [*бурлак*] «тс. Ж; гортань ВеЗн»; — вважається запозиченням із східноромавських мов; молд. *бурлан* (рум. burlán) «труба, жолоб» пов'язується з тур. boru «труба».— Vincenz 2; СДЕЛМ 64; DLRM 102.

[**борматися**] «клопотатись, запинатись, силкуватись» Я; — афективне утворення на основі дієслів *борсатися*, [*бормотати*], *боротися* (*борюкатися*) і, можливо, *матися*.

боровинка «сорт яблуні»; — бр. *баравінка*, ч. borovinka; — запозичення з російської мови; р. *боровинка* виникло з виразу *боровинское* (*бравинское*) *яблоко*, утвореного за ім'ям тульського садівника Бравіна.— Шанский ЭСРЯ I 2, 170; Фасмер I 195; Горяев Доп. I 4.

борода, *бородай, бородань, бородач, бородастий, бородатий, підборіддя;* — р. *борода*, бр. *барада*, др. *борода*, п. вл. нл. broda, ч. слц. brada, болг. *брада*, м. *брада*, схв. *бра̏да*, слн. bráda, стсл. брада; — псл. *borda; — споріднене з лтс. bàrda, bārzda, лит. barzdà, прус. bordus, двн. bart, лат. barba (<*farba) «тс.»; походить від того самого ie. *bher-/ /bhor- «бути гострим, колоти», що і *бір*, [*борки*], *борона*.— Критенко Вступ 521, 542—543; Шанский ЭСРЯ I 2, 170—171; Фасмер I 196; Brückner 40—41; Machek ESJČ 62; БЕР I 72; ЭССЯ 2, 197—198; Sł. prasł. I 317—318; Sadn.— Aitz. VWb. I 391—393; Trautmann 27; Mühl.— Endz. I 273; Топоров I 240—242; Specht 87. — Див. ще **бір.**— Пор. **борки, борона.**

бородавка, [*бородавканя*] «жаба-ропуха», *бородавкуватий, бородавчастий, бородавчатий,* [*бородоватий*]; — р. *бородавка*, бр. *барадаўка*, п. brodawka, ч. bradavice, слц. bradovica «бородавка», bradovka «сосок», вл. brjodawka, brodawka, нл. brodajca, brodawka, болг. м. *брадавица*, схв. *бра̏давица* «бородавка; сосок», слн. bradavíca; — псл. *bordavъka, *bordavica; — очевидно, результат праслов'янської видозміни під

впливом *borda «борода» давнішої звукової форми *vordava, спорідненої з нвн. Warze «бородавка» і похідної від іє. *u̯erdh- «рости»; пор. р. *вéред*; вважається (Bern. I 73; БЕР I 72; Sł. prasł. I 319—320; Sadn.— Aitz. VWb. I 392—393; Persson Beitr. 926) і давнім похідним від *borda «борода».— Фасмер—Трубачев I 196; Шанский ЭСРЯ I 2, 171; Machek ESJČ 63; Горяев 1892,10; ЭССЯ 2, 199—200.— Див. ще **бородá, вередувáти.**

борóдáвник (бот.) «бурачок, Alyssum calycinum L.; празелень, Lampsana communis L.; [ломиніс, Clematis vitalba L., Clematis viticella L.; червець, дивало, Scleranthus annuus L.; чистотіл, Chelidonium majus L.; ранник, Scrophularia nodosa L., Scrophularia alata Gilib.; кульбаба лікарська, Taraxacum officinale Wigg.; дивина чорна, коров'як чорний, Verbascum nigrum L.] Mak», [*бородавниця*] «празелень» Mak, [*бородавочник*] «чистотіл; ломиніс, Clematis viticella L., Clematis vitalba L.; скабіоза, Scabiosa ochroleuca L.» Mak, [*бородявник*] «ломиніс, Clematis vitalba L.» Mak; — р. *бородáвник* «чистотіл; празелень»; — похідні утворення від *борóдáвка;* назви зумовлені застосуванням окремих рослин (напр., чистотілу) проти бородавок або зовнішніми особливостями частини цих рослин.— Sł. prasł. I 320.— Див. ще **борóдáвка.**

бородáч (бот.) «бородата трава, Andropogon ischaenum L. Я, Mak; [ластовень лікарський, Vincetoxicum officinale Mnch. Mak]»,[*бородúш*] «надбородник, Epipogon aphyllum Sw.» Ж, Mak, [*бородка*] «біловус, мичка, Nardus stricta L.» Mak, [*бородýха*] «лісова борода, лишайник бородатий, Usnea barbata Fr.» Ж, Mak, [*бородчатка*] «бородач», *надборóдник* «Epipogon»; — р. *бородáч* «Andropogon», *надборóдник* «Epipogon», бр. *надбароднік* «тс.», [*чортава барада*] «біловус», болг. *брáдест* «Usnea barbata»; — похідні утворення від *бородá;* назви зумовлені зовнішньою подібністю, головним чином, сухого суцвіття цих рослин до чоловічої бороди або вусів.— Див. ще **бородá.**

[**бородічкú**] «помідори» НЗ УжДУ 26; — запозичення з угорської мови; уг. paradicsom «помідор» походить від н. [Paradíesapfel, Paradeiser, Paradeis] «тс.», букв. «райське яблуко», утворених з іменників Paradíes «рай», запозиченого з латинської мови (лат. paradīsus, гр. παράδεισος «тс.» походять з перської мови), і Apfel «яблуко», спорідненого з псл. *ablъ-ko, укр. *яблуко;* на українському грунті відбулось народноетимологічне зближення угорського слова, в якому короткі голосні **а** вимовляються близько до укр. **о**, з укр. *бородá*.— Лизанець НЗ УжДу 26, 120; Bárczi 235; Paul DWb 449; Kluge—Mitzka 531.

борознá, [*бороздá*] ВеУг, [*борознúк*] (с.-г.) «той, що борознить», [*борозéнник*] «личинка хруща» ВеБ, *борознюк, борозняк* «тс.», *борозéнний* «правий в упряжі», *борóзний* «тс.», *борозéнчастий* «покритий борознами», *борознúстий* «такий, що має борозни, робить великі борозни», [*бороздúти*] «робити наперекір, заперечувати», [*бороздувáти*] «виляти (Umwege machen)» Ж, *борознúти* «робити борозни», *борознувáти* «боронувати», [*зáборозняк*] «личинка хруща»; — р. *бороздá*, бр. *баразнá*, др. *борозда*, п. brózda, bruzda, brózna, ч. слц. brázda, вл. brózda, нл. brozda, полаб. borʒ̆ə, borzdə, болг. *браздá*, м. *бразда*, схв. *брáзда*, слн. brázda, стсл. бразда; — псл. *borzda, в українській мові поширене суфіксом *-н-*; — очевидно, споріднене з лит. biržis «борозна», лтс. bìrze, birz(i)s «тс.», гр. φαρόω «орю», ав. bāra «з вістрям», лат. forāre «свердлити»; в такому разі походить від того самого іє. *bher-/bhor- «бути гострим, різати», що й *бір*, [*борк*], *боронá* та ін.; Откупщиков (ЭИРЯ IV 87—95) виводить від іє. *bhreg'- «ламати, розбивати, дробити, товкти».— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2,51; Шанский ЭСРЯ I 2, 171—172; Фасмер I 196; Преобр. I 37—38; Sławski I 45; БЕР I 73; ЭССЯ 2, 220; Sł. prasł. I 333—334; Sadn.— Aitz. VWb. I 402—403; Schuster-Šewc Probeheft 32; Moszyński PZJP 74; Bern. I 75; Fraenkel 44—45; Pokorny 135; Specht 142.

[**борóйлик**] «жук-рогач, жук-олень» Ж; — очевидно, пов'язане з *борóти(ся);*

пор. [*боройло*] «той, хто любить боротьбу» Я.— Див. ще **бороти.**

бороліжний, *боролізний* — див. **баралiжний.**

[**бороло**] «скеля» О, [*бороло*] «ущелина в скелі», *заборбло* «частина шолома; щит на фортеці»; — р. *забрало* (від цсл. **забрало** «захисна стіна»), др. *заборол*о «захисна стіна», ч. ст. bradlo «низька стіна; скеля», слц. bradlo (bralo) «скеля», стсл. **забрало** «захисна стіна»; — псл. *bordlo «захисна (оборонна) споруда», похідне від *borti «бороти».— Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Фасмер II 70; Преобр. I 240; Sławski I 43; Machek ESJČ 63; ЭССЯ 2, 200—201; Sł. prasł. I 320—321; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—408.— Див. ще **бороти.**

борона́[1], *борінник* «той, хто працює з бороною», [*бороняк*] «кінь для польової роботи» Ж, [*боронниця*] «худа конякa» Я, [*бороняний*] Ж, *боронити, боронувати, боронувальник;* — р. *борона́*, бр. *барана́*, п. нл. brona, каш. borna, barna, brona, слнц. bå̃rnă, ч. brány, слц. brány, brána, вл. bróna, полаб. bornə, болг. *брана́*, м. *брана*, схв. *бра̏на*, слн. brána; — псл. *borna «борона», пов'язане, очевидно, з *borna «оборона, заслона»; корінь той самий, що і в *бір, борозна́*, іе. *bhar- «гострий», *bher-/bhor- «ударяти, колоти, різати, терти»; — споріднене з лтс. bẽrzt «терти», гр. φαρόω «орю», лат. forāre «свердлити», двн. borōn «тс.», barta «сокира»; неприйнятними виявились спроби виведення псл. *borna з складнішої основи *borxna < < *bharsna (Pedersen IF 5, 72—73) або з ірл. barn «борона» (Meyer EW 44—45), як і реконструкція праслов'янської форми (Откупщиков 230—232; ЭИРЯ IV 87—95) у вигляді *bhorĝsnā, з виведенням від ускладненого кореня іе. *bherĝ- «ламати, дробити».— Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 2, 172; Фасмер I 196—197; Sławski I 43; Machek ESJČ 64; БЕР I 74; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 204—206; Sł. prasł. I 324; Sadn.— Aitz.VWb. I 400—401; Bern. I 73—74; Lehr-Spławiński — Pol. I 45; Moszyński PZJP 74; Mühl.— Endz. I 280; Persson Beitr. 781; Pokorny 133—135; Horn 47—48.— Пор. **борозна́.**

[**борона́**[2]] «весільний пиріг, спечений у домі молодого для батька молодої» Я; — неясне.

боронити «захищати; забороняти», [*борона*] «захист, диспут» Пі, [*боронець*] «захисник», [*боронило*] «тс., охоронець» Я, [*відборона*], *заборона*, [*зборонник*] «охоронець» Ж, *оборона, оборонець, оборонник, оборонство, оборонний*, [*одборонний*] Ж, *розбороняти* «рознімати тих, хто б'ється, сперечається», [*розборона*] Ж; — р. заст. [*боронить*], бр. *бараніць*, др. *боронити*, п. bronić, ч. brániti, слц. brániť, вл. brónić, нл. bróń «зброя», болг. *браня*, м. *брани*, схв. *бра̏нити*, слн. braníti, стсл. **бранити**; — псл. *borniti, похідне від *bornь «сварка, битва, боротьба», утвореного, в свою чергу, від *borti «бороти» (пор. аналогічне утворення лит. barnis «сварка» при bárti «ганити, лаяти», лтс. bãrt «лаяти»).— Фасмер I 197; Преобр. I 38; Горяев 24; Sławski I 43—44; Brückner 41—42; Holub — Kop. 75; Machek ESJČ 64; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 207—209; Sł. prasł. I 325—327; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—407; Bern. I 74; Trautmann 27; Torbiörnsson LM II 7 і далі.— Див. ще **бороти.**

[**боростатися**] «возитися в грязюці, намагатися вибратися з болота», [*борохтатися*] «чинити опір, упиратися, сперечатися» Я; — бр. [*борохтаць*] «рухати», [*барохтацца*] «боротись», ч. [berchat se] «повільно і важко рухатися, вставати, іти», мор. [brsat se] «дертися, лізти»; — два аналогічні до *колисати — колихати* фонетичні варіанти утворення, спорідненого з [*барахтатися*]; вважається похідним від псл. *borti sę «боротися» (Горяев 12; Шахматов ИОРЯС 7/2, 353), але п. brzechtać się «борсатися» свідчить, скоріше, про те, що це була окрема етимологічно неясна праслов'янська основа в двох чи трьох фонетичних варіантах: *borx-, *berx-, *bъrx-; паралелізм **с** : **х** в середині слова зводиться до давнього s, яке в позиції після **r** (псл. *bors-) закономірно переходило в **х**, крім випадків, коли далі йшов проривний **k, p**

або **t**; у формі *боро́хтатися* фонетично незакономірне **х** може бути зумовлене впливом якоїсь тепер уже невідомої форми без наступного **t** (типу *borxati > **борохати*).— Фасмер I 124; Львов Этимология 1967, 186—187; ЭСБМ I 317; Machek ESJČ 66.— Пор. **барахта́тися, бо́рсатися**.

боро́тати «очищати від лузги (просо); термосити(?), спантеличити (?)», [*заборо́тати*] «затермосити; спантеличити», [*оборота́ти*] «очистити від лузги» Ж, [*обарата́ти*] «сильно побити» Ж, [*оборо́тяниця*] «облущене просо»;— неясне.

боро́ти «долати, перемагати», *боро́тися*, [*бо́ратись*] «боротись» ЕЗб 4, *боріка́ти* «бити рогами, лобом», [*борюка́ти*] «тс.» Пі, *боріка́тися* «борюкатися, боротися», [*борика́тися*] Ж, *борюка́тися*, *бору́шка́тися* «тс.», [*боруха́тись*] «тс.; битися навкулачки» Л, *боротьба́*, *бороття́* Пі, *боре́ць*, [*бори́тель*] Ж, *борня́* «боротьба», *бо́ріння*, [*боро́йло*] «той, хто любить боротьбу» Я, *незбо́рений*, *незбори́мий* «непереможний», *незбо́рний*, *необо́рний*, [*необори́мий*] Ж, *непобори́мий*, *непобо́рний* «тс.», *перебо́рний*, *побо́рник*; — р. *боро́ть*, бр. *баро́цца* «боротись», *баро́ць* «бити рогами», др. *бороти*, п. ст. bróć się, слц. boriť sa, вл. ст. wobróć so, нл. wobrojś se, полаб. börĕ «гавкає», болг. *бо́ря се*, м. *бори се*, схв. *бо̀рити се*, слн. boríti se, стсл. **брати, борѭ**, р.-цсл. **барати**; — псл. *borti (*boriti); — споріднене з лит. bárti «ганити, лаяти», лтс. bãrt «лаяти», дісл. berja «бити» (мин. ч. barða), berjask «боротися», двн. berjan «бити», гр. φάρω «розколюю», лат. ferīre «бити, рубати, колоти», ірл. bara «гнів», алб. birni «б'єте»; іє. *bher-/bhor- «ударяти, колоти, різати, терти».— Шанский ЭСРЯ I 2, 172—173; Фасмер I 197; Brückner 36; Sławski I 39; Lehr-Spławiński — Pol. I 47; Machek ESJČ 61; Младенов 41; БЕР I 69; Skok I 189—190; ЭССЯ 2, 213—214; Sł. prasł. I 331; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—406; Bern. I 76—77; Trautmann 27; Meillet MSL 19, 185; Walter Slavia 36, 262—265; Walde—Hofm. I 481—482; Pokorny 135.— Пор. **борозна́, борона́, боронити, борщ**.

бо́рошно́, *бороше́нник*, [*борошня́к*] «хрущак мучний» Ж, *бороше́нний*, *борошни́стий*, *борошня́ний*, *борошни́ти* «обсипати борошном», *наборо́шнювати*— р. [*бо́рошно*] «житнє борошно», [*борошня́*] «всякий вид борошна», др. *борошьно* «борошняна їжа», вл. нл. brĕšna «свято тіла Христового», болг. м. *бра́шно* «борошно», схв. *бра̏шно* «тс.», *браша̏нце* «їжа, харчування, тіло господнє, вечеря», слн. brášno «харчі в дорогу», brášnja «тс.», стсл. **брашьно** «їжа»; — псл. *borxьno <*borsьno;— споріднене з лат. far, род. в. farris «полба, крупа, борошно», farīna «борошно», гот. barizeins «ячмінний», дісл. barr «ячмінь», дангл. bere «тс.», сюди ж лтс. barĩba «харчування», baruôt «годувати, відгодовувати»; первісне значення «плоди рослини з остюками», пор. дінд. bhṛṣṭiḥ «вістря, кінчик, зубець», лат. fastīgium «вістря, кінчик, верхівка, вершина», ірл. корн. брет. barr «тс.; спис; чуб, вихор, маківка голови», дісл. barr «ялинова хвоя», burst «щетина», дангл. byrst «тс.»; праслов'янська форма з суфіксальним -ьn-, як і лат. farīna, гот. barizeins, первісно була прикметниковою і виводиться також від раннього псл. *bor-ĝ-si-no з коренем іє. *bhorĝ-/bherĝ-/bhreĝ- «дробити, розмелювати», тим самим, що і в лат. frango «ламати, кришити» (Откупщиков 228—230); менш переконливе припущення (Шанский ЭСРЯ I 2, 191) про зв'язок з ч. brašna «торбина», яке виводиться від того самого кореня іє. *bher- «нести», що й *бра́ти*; необґрунтоване твердження (Hirt PBrB 23, 331) про запозичення з германських мов.— Болдирев Рідне слово 8, 86—89; Фасмер I 197; БЕР I 75; Skok I 198; ЭССЯ 2, 212—213; Sł. prasł. I 330—331; Sadn.— Aitz. VWb. I 393—394; Bern. I 74—75; Trautmann 27; Mühl.— Endz. I 265; Pedersen IF 5, 54; Walde—Hofm. I 455—456; Pokorny 111.

[**борощá́ник**] (бот.) «плющ, Hedera helix L.» ВеНЗн, ВеУг; — очевидно, походить від уг. borostyán «плющ; лавр», що, в свою чергу, виводиться від слов'янських назв плюща — укр. *брочетан*, *прочита́н*, п. [brzesztan, brzestan], ст. brzeszczan, brzostan, схв. *бр̏штан*.—

MNTESz I 347—348; Bárczi 25.— Див. ще **брочетан.**

[**бо́рсати**] «низати, шнурувати, затягувати, застібати» Ж, ВеЗн, [*набо́рсати*] «нанизати; наплутати (ниток)», [*оборса́ти*] «обв'язати, обплутати»; —бр. [*барса́ць*] «зав'язувати» — неясне; можливо, споріднене з болг. *бъ́ркам* «всовую руку», лит. brùkti «втискати»; в такому разі генетично пов'язане з [*броси́ти*] «кинути» і з [*бо́рсатися*] «кидатися», від якого семантично відокремилось уже, очевидно, в дослов'янський період.— Див. ще **бо́рсатися, броси́ти.**

бо́рсатися «кидатися, метатися», [*бо́рсати*] «тс.; мучитися, надриватися; хитатися» Ж, [*бурсува́тися*] «вовтузитися в боротьбі»; — на думку Трубачова (Этимология 1965, 383), походить від псл. *bъrsati (sę) як фонетичної видозміни *brъsati «терти, скребти», р. *броса́ть* «кидати», укр. [*броси́ти*] «кинути»; непереконливі спроби виведення від рум. borăsc «блюю» (Reichenkron ZfSlPh 17, 148—149) або пояснення як *ob-vors-ati з запозиченим коренем *vors- (Janów Symb. Rozwadowski 2, 277).— ЭССЯ 3, 130—131.— Див. ще **броси́ти.**— Пор. **би́рса, боро́статися.**

бо́рсу́к (зоол.) «Meles meles, Meles vulgaris, Meles taxus», [*бо́рсюк, барсу́к* Я] «тс.», [*бо́рсучка*] «самка борсука» Я, *бо́рсу́чий*, ст. *боръсоуковые* (XV ст.), *борсуковыи* (XVII ст.); — р. *барсу́к*, [*борсу́к*], бр. *барсу́к*, др. *борсукъ*, п. слц. borsuk (мабуть, з укр.), болг. [*борсу́к, бурсу́к*];— очевидно, давньоруське запозичення з тюркських мов; тур. borsuk, porsuk, тат. *бурсык, барсык*, каз. уйг. карач. *борсук*, узб. *бурсук*, аз. *порсуғ*, кумик. алт. *порсук*, ккалп. *порсык*, каз. ног. *борсык*, туркм. *торсук*, дтюрк. borsuq «тс.» тлумачаться по-різному: як похідні від кореня *бо̄р- «сірий» (Bang KSz 17, 136), від кореня *бор- «ситий, жирний» (Ramstedt 52 a) або від дієслова *бор- «пахнути, смердіти» (Цельникер Этимология 1963, 120—123); залишається недоведеним твердження (Никольский ФЗ 1893/4—6, 45) про безпосереднє запозичення в слов'янські мови з давньоперської. — Болдирев Белар. лексікал. і этым. 16; Шанский ЭСРЯ I 2, 48—49; Фасмер — Трубачев I 128; Горяев 12; Дмитриев 493, 526; Brückner 36; Sławski I 39; Machek ESJČS 38; Bern. I 74; Mikl. EW 7; Kałużn. 12; Cânjală 218; Егоров 165—166; Щербак ИРТЛЯ 139.

борт «бік корабля, стінки кузова, майданчика, посуду; край одягу», [*бортни́ця*] «товста широка (і довга) дошка» Дз, *бортови́й*, [*отбортну́тись*] «відсахнутись, відійти» Мо; — р. бр. *борт*, п. bort, burta «борт корабля, берег каналу», ч. bort, слц. bort, bord, болг. *борт, борд*, схв. *борд;* — запозичено через російське посередництво з голландської мови і через польське посередництво з німецької; гол. boord «борт корабля», н. Bord «тс.», Bórte «обшивка, край» споріднені з псл. *borzda, *borna, укр. *борозна́, борона́*.— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 173; Фасмер I 198; Sadn.— Aitz. VWb. I 418—419; Vries NEW 77; Meulen 40; Яновский I 393; Kluge—Mitzka 92; Pokorny 133—135.

[**бортак**] «йолоп, телепень», [*борту́ля*] «дурна жінка»; — очевидно, пов'язані з [*бо́рта*] «трухляве всередині дерево», [*бо́ртниця*] «обрубок».— Див. ще **борть.**

[**борті́ти**] «рити, штовхати, накидати» Ж, [*бурти́ти*] «свердлити, буравити», [*буртува́ти*] «рити» Ж, [*борти́ця*] «кріт» ДзАтл I, [*наборчувати*] «рити (купами)» ВеБ;— очевидно, похідні утворення від того самого кореня, що й *борть* «дупло, вулик у дереві», [*борт*] «тс.; паз, жолоб»; пов'язання з *борт* «бік корабля» та ін. (Sadn.— Aitz. VWb. I 418) недостатньо обгрунтоване.— Див. ще **борть.**

борть «вулик у дереві, [дупло Тези V сл. конф.]», [*борт*] «тс.; паз, жолоб», [*бо́рта*] «трухляве всередині дерево» Ж, [*бортло́*] «тс.» ВеЗн, *бо́ртник, бо́ртництво*, [*бо́ртниця*] «видовбаний кусок, обрубок дерева» Ж, [*бо́ртніца*] «дупло для бджіл, видовбане в пеньку сосни» Л, [*бортня́к*] «ведмідь» Ж, [*бортяни́к*] «бортник», [*бортяни́ця*] «місце для зберігання меду» Я, *борта́вий* «трухлявий всередині», *бо́ртний, бортяни́й*, [*борти́ти*] «робити паз, видовбувати» Ж, [*буртува́ти*] «тс.», *бортникува́ти;* — р. *борть*, бр. *борць*, [*бо́рціна*], др. *бърть, борть*, п. barć «дупло, в якому живуть

бджоли», ч. заст. brt, brt' «тс.», слц. brt' «тс.; вулик», полаб. bártcė «невеликі лісові вулики», м. *бртва* «видовбана в дереві або в стіні діра для приваблювання роя»; — псл. *bъrtь з вихідним значенням «проріз, щілина»; — пов'язують з болг. *бъ́рна* «губа, уста», лит. burnà «тс.», bùrtas «жереб», bùrti «ворожити», алб. brimë «дірка», лат. forāmen «тс.», forāre «свердлити», рум. bórtă «дірка, дупло, щілина», дірл. berna «розколина, ущелина», двн. borōn «свердлити»; все це похідні від іє. *bher- «ударяти, колоти, різати, терти», як і псл. *borti, *borna, укр. *боро́ти*, *борона́*.— Дзендзелівський УЗЛП 22—24; Критенко Вступ 538; Филин Образ. яз. 212; Шанский ЭСРЯ I 2, 173; Фасмер I 198; Преобр. I 38; Горяев 11; Brückner 15—16; Sławski I 28; Machek ESJČ 69; Holub—Kop. 78; ЭССЯ 3, 132—133; Sł. prasł. I 423; Sadn.— Aitz. VWb. I 412—413; Bern. I 109; Эндзелин ЖМНП 1910, липень, 200; Mühl.— Endz. I 354; Потебня ЖСт 1891/3, 119—120; Meringer IF 16, 160; Meillet Études 279—280; Pokorny 133—135.— Пор. **боро́ти.**

борушки́ — див. **бір**[1].

борча́стий — див. **бо́рки.**

бо́рше — див. **бо́рзий.**

борщ «суп із буряка, капусти і різних спецій; буряковий квас для борщу; [(бот.) морквяник, Chaerophyllum aromatum L.; борщівник, Heracleum L. Г, Mak]», [*борщевик*] (бот.) «борщівник» Mak, [*борщевник*] «тс.; астранція більша, Astrantia major L.» Mak, *борщівни́к* (бот.) «Heracleum L.; [бугила лісова, Anthriscus silvestris Hoffm.]; морквяник, Chaerophyllum aromaticum L. Mak; горщик для борщу; [любитель борщу; глумлива назва рота Ba]», [*борщі́вка*] «ямочка біля бороди, вусів Ж; борщівник Mak», [*борще́вка*] (бот.) «борщівник» Ж, [*борче́вка* Ж, *боршівка* Mak] «тс.», *борщівни́ця* «торговка борщем; любителька борщу», [*борщівки́*] «червона рослина, яку беруть на борщ» ВеНЗн, [*борше́вка*] (бот.) «болиголов, Conium maculatum L.; яглиця, Aegopodium podagraria L. ВеНЗн», [*борщівни́чити*] «торгувати борщем», *борщува́ти* «їсти борщ», [*доборщи́ти*] «довести до кінця, завершити, доробити» Я, *переборщи́ти* «зробити щось зайве, перебільшити»;—р. ст. [*борщ*] (бот.) «борщівник», бр. *борщ*, *барщ*, п. barszcz, ч. bršť, слц. [bršt], вл. baršć «тс.», нл. baršć «пастернак; брунька, росток», слн. bȓšč «цілюща трава; борщівник; пастернак»; — псл. *bъrščь<*bъrstjь (<*bъrst+*j+ь) «борщівник» (бот.), згодом назва страви; — пов'язане (через те, що у борщівника гостре листя) з іє. *bhr̥stio-, від якого походять також лтс. burkšis, burksnis (бот.) «яглиця звичайна, Aegopodium podagraria L.» (<*bur[k]šk̦is<*burstis Эндзелин ЖМНП 1910, липень 200), дінд. bhr̥ṣṭíḥ «зубець, вістря, край, кут», лат. fastīgium (<*farsti-) «верх, верхівка», ірл. barr «маківка, верхівка», корн. bar «гілка», брет. barr «тс.», двн. parrēn «дибитися, їжитися», дісл. шв. barr «ялинова хвоя», шв. норв. borre «реп'ях», дат. burre «тс.», двн. berst «мітла з жорсткого волосся», дісл. bursti «тс.», дангл. byrst «щетина», нвн. Bórste «тс.», Bürste «щітка»; менш переконливе пов'язання з р.-цсл. **обрѧзгнѫти** «скиснути», ч. břesk «терпкий смак», п. (o)brzazg (Machek IF 63, 129—130; ESJČ 69), схв. *бр̑ст* «листя, паростки», укр. *брость* «брунька» (Потебня РФВ 4, 216; Шанский ЭСРЯ I 2, 174), з н. Borre[t]sch «огіркова трава, Borrago officinalis L.» (Korbut PF 4, 402; Meyer I 175) або з н. Bär «ведмідь» і його похідними (Vaillant RÉS 16, 82); для слов'янських форм значення «борщівник» первісне, потім «юшка з борщівника» і нарешті, спочатку лише в українській мові, «юшка, суп з буряка і капусти», звідки р. *борщ*, ч. слц. boršč, каш. bωoršč, болг. *борш*, схв. *бо̏ршч*, слн. bóršč «тс.».— Москаленко УІЛ 29; Шанский ЭСРЯ I 2, 173—174; Фасмер I 198; Преобр. I 38—39; Brückner 17; Sławski I 27—28; Schuster-Šewc Probeheft 20; Lehr-Spławiński — Pol. I 45; БЕР I 69; ЭССЯ 3, 131—132; Sł. prasł. I 422; Sadn.— Aitz. VWb. I 394—395; Bern. I 109; Pedersen Kelt. Gr. I 44; Petr BB 21, 211; Walde—Hofm. I 461—462.— Пор. **боро́ти, борть.**

бос «господар, керівник» (у капіталістичних країнах); — р. *босс*, заст. *бас*, бр. болг. *бос*, п. ч. слц. boss, слн. bòs; — запозичення з англійської мови; англ. boss «хазяїн, патрон» походить від гол. baas, спорідненого з фриз. baes «тс.»; дальші зв'язки цих слів неясні.— Шанский ЭСРЯ I 2, 176; Partridge 54; Dauzat 99; Klein 188; Vries NEW 25.

бóсий, [*босвá*] (зб. лайл.) «босота» Я, [*босíга*] «босяк» Я, *бóсúни* «єврейське свято (Судний день, коли євреї ходять тільки в панчохах); траур у євреїв (коли вони вісім днів повинні ходити босими)», [*босовикú*] «черевики, взувані на босу ногу» Я, [*босовúло*] «босяк» Я, [*босик*] «кличка пса з білими ногами» ВеБ, [*бóсік*] «тс.» ВеБ, [*бóска*] «повія», *боскó* «собака з білими лапами (до колін)», *босóта* (зб. лайл.), *босяк* «голодранець, безпритульний», *босячня* (зб.), [*босíти*] «ставати босим», [*босувáти*] «ходити босоніж», *босякувáти*, [*босячити*] Я, *босакá* «босоніж», [*босаком, босачкá* Пі, *босякá* До, Па, *босякóм*] «тс.», [*босéм босісінький*] «зовсім босий», [*прáбісь*] «у взутті на босу ногу» Ж, [*прáбос*] «тс.» Ж, [*прáбісьний*] «босий» Ж; — р. *босóй*, бр. *бóсы*, др. *босыи*, п. bosy, каш. [boesi], ч. bosý, bosatý, слц. bosý, вл. bosy, bosaty, нл. bosučni, bósy «босий, погано одягнений», полаб. bösě «босий», büösě, болг. м. *бос*, схв. *бôс*, *бȍсū*, слн. bós, стсл. **бо́съ**; — псл. *bosъ; — споріднене з лит. bãsas «босий», лтс. bass «тс.», двн. свн. bar «голий», дангл. bær, дісл. berr, вірм. bok' (<*bos-ko-) «тс.»; іє. *bhosos «голий», можливо, споріднене з *bhā- «світити, блищати», звідки й укр. *білий* (Преобр. I 39; Uhlenbeck 200), або з *bhes- «стирати, знищувати, розсипати» (пор. дінд. bhásma- «попіл, зола», гр. ψῑλός «голий, лисий, босий», Bern. I 77; Kretschmer KZ 31, 414; Persson Beitr. 826; Pokorny 163, 145—146).— Шанский ЭСРЯ I 2, 175—176; Фасмер I 199; Горяев 25; Sławski I 39; Machek ESJČ 61; Младенов 41; Lehr-Spławiński—Pol. I 48; ЭССЯ 2, 223—224; Sł. prasł. I 340; Sadn.— Aitz. VWb. I 422—424; Trautmann 28; Fraenkel 36; Джаукян 256; Hübschmann I 430; Kluge—Mitzka 50; Pedersen IF 5, 46.

[**босóрка**] «ворожка, відьма, чаклунка», [*босúрка* Бі, *бісýрка*, *бісурканя* О, *борсукáня* О, *босурґáня* О, *босюркáня* О, *бусурканя*, *пошуркáня* О] «тс.», [*босоркáня*] «тс.; нічний метелик, Phalaena; жаба, Bufo ВеУг», [*босоркýн*] «упир», [*босорúти*] «ворожити»;— мор.-слц. слц. [bosorka] «відьма, чаклунка», vozorka «тс.», bosorák «чаклун», vozorák, vozierač «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. boszorkány «дух померлих, примара, (ст.) відьма, чаклунка», можливо, пов'язане з тюрк. basyrkan «нічний кошмар», що походить від bas- «давити, штовхати; мучити»; пор. узб. [basərγan] «відьма», удм. busturgan «нічний кошмар» (з чув.); [*босоркýн*], очевидно, утворене від [*босоркáня*] (Німчук НЗ УжДУ 14, 176); менш переконлива спроба Ільїнського (РФВ 1911/1, 212—217) через др. *босъ* «біс» (?), *босовъ* пов'язати з псл. běsъ, укр. *біс*, *басувáти*, *баскúй*.— ВеУг 205; Фасмер I 251; Machek ESJČ 61; Važný 92; Sadn.— Aitz. VWb. I 426; MNTESz I 351—352; Bárczi 25; Munkácsi KSz 14, 219 і далі. — Пор. **бáсмá**.

[**бостú**] «бити (колоти) рогами», [*боднýти* Ж, *бодлúвий* Ж, *бодячий*], [*бодян*] «гостророгий і бодливий бик» Ж, [*буодки*] «шпильки хвойного дерева» Л, [*бодь*] (вигук на позначення удару чи уколу); — р. *бодáть*, [*бостú*], бр. *басцí*, др. *бости*, п. bodnąć, bóść, ч. bodati, заст. bůsti, ст. bósti «колоти, жалити, бости», слц. bodat' «тс.», вл. bosć «штовхати, буцати» (про худобу), полаб. büst (büöst) «колоти, жалити», болг. *бодá* «колю, боду», м. *боде*, схв. *бôсти* «бити рогами», *бáдати* «колоти», слн. bósti «тс., бости», стсл. **бости**;— псл. bosti < *bodti «бити, колоти»; — споріднене з лит. badýti «бости; колоти, тикати», bèsti «втикати, встромляти», лтс. badît «бости, тикати, колоти», прус. boadis «укол», лат. fodio «копаю, рию», fodicāre «колоти, жалити», кімр. bedd «могила», двн. betti, beti «постіль; грядка», хет. padda- «копати»; іє. *bhed-/bhod-. — Шанский ЭСРЯ I 2, 151;

Фасмер—Трубачев I 183; Преобр. I 34; Sławski I 41; Brückner 33; Machek ESJČ 59; LP 7, 1958, 78; Lehr-Spławiński—Pol. I 62—63; БЕР I 61, 62; Младенов 38; Skok I 191—192; ЭССЯ 2, 222—223; Sł. prasł. I 339—340; Sadn.—Aitz. VWb. I 369—374; Bern. I 65—66; Trautmann 29; Būga RR I 434; Топоров I 238—239; Meillet MSL 19, 184; Pokorny 113—114.— Пор. **бодлáк, будя́к.**

бот[1] «вид взуття», [*бiт*] «чобіт» Бі, ст. *ботъ* (1571); — р. бр. *бот*, п. boty (мн.), but (одн.) «чобіт», ч. bota «тс.», boty (мн.) «взуття», слц. bota «вид шкіряного взуття, чобіт», слн. bǫ́ta; — через старопольську мову запозичено з французької; фр. botte «чобіт» етимологічно неясне; в сучасному значенні це слово прийшло в російську і українську мови в XIX ст. безпосередньо з французької. — Шанский ЭСРЯ I 2, 176—177; Фасмер I 201; Преобр. I 39; Горяев 26; ССРЛЯ I 593; Вахрос 70; Brückner KZ 48, 175 і далі; Sławski I 51; Sadn.—Aitz. VWb. I 369; Gamillscheg 129; Dauzat 99; Bloch 90.— Пор. **боти́нок.**

бот[2] «вид сýдна», ст. *ботъ* (XVIII ст.); — р. *бот* «однощогловий парусник», бр. *бот;* — пов'язане (мабуть, через російське посередництво) з нн. гол. boot, що походять від сангл. bōt (дангл. bât), спорідненого з дісл. bāt-r, шв. båt «човен», лат. fodio «копаю», лит. bèsti «втикати», псл. bosti «бити, колоти»; менш переконливе виведення р. *бот* безпосередньо з англ. boat «човен» (Круазе ван дер Коп ИОРЯС 15, 4, 9; Brückner KZ 48, 162; Meyer ZfSlPh 5, 144 і далі).— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 177; Фасмер I 199—200; Преобр. I 39; Смирнов 64; Брандт РФВ 21, 206; Christiani 38; Meulen 41; Vries NEW 28; Kluge—Mitzka 91.— Див. ще **бости́.**

ботáніка, *ботáнік, ботанізи́рка, ботані́чний, ботанізувáти;* — р. болг. м. *ботáника,* бр. *батáніка,* п. ч. слц. вл. botanika, схв. *бòтаника,* слн. botánika; — запозичення з німецької мови; н. Botánik походить від нлат. botanica, яке зводиться до гр. βοτανική (ἐπιστήμη), похідного від βοτάνη «трава», пов'язаного з βόσκω «пасу»; *ботáнік* походить від лат. botanicus «ботанічний», гр. βοτανικός, утвореного від βοτάνη «трава».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 177; Фасмер I 200; Смирнов 63; Kopaliński 139; БЕР I 69; Kluge—Mitzka 93; Frisk I 254—255.

[**бóташний**] «неміцний на задні ноги» (про коня) Кур; — неясне.

[**бóтва**] (бот.) «мангольд, цукровий буряк, Beta vulgaris L.; буряк червоний, Beta cicla L.» Ж, [*ботви́на*] «тс.» Ж, *ботви́на* «стебла і листя коренеплодів», *ботви́ння* «тс.», [*ботви́нє*] «бурякове листя» Ж, [*бутви́нá* Ж, До, *бутви́нє* Ж] «тс.», [*бýтвиння*] «зелень до борщу»; — р. *ботвá* «листя і стебла коренеплодів», бр. [*ботвá*] «буряк, Beta cicla L.; взагалі зелень городніх коренеплодів», п. boćwina «бурячиння, ботвина», botwina «тс.», схв. *бȁтво* «гілка, пагін», слн. bét-va «стебло»; — очевидно, псл. *bъty (род. в. *bъtъve), пов'язане з botěti, укр. *боті́ти* «жиріти, товстіти», похідне від іє. *bheu-/bhū- «рости, збільшуватися, робитися, вирощуватися»; — споріднене з гр. φυτόν «рослина», стсл. **былиѥ** «тс.», укр. *били́на;* пов'язання з нн. beete «буряк», двн. bioʒa, pioʒa, bieʒa, утвореними від лат. bēta «тс.» (Bern. I 77, 78; Walde—Hofm. I 103), помилкове.— Шанский ЭСРЯ I 2, 178; Фасмер—Трубачев I 200; Brückner 51; Skok I 123; Sł. prasł. I 466; Sadn.— Aitz. VWb. I 71—72; Osten-Sacken AfSlPh 34, 554—559; Pokorny 146—150.— Див. ще **билó**[1], **бýти.**— Пор. **боті́ти.**

[**ботéй**] «отара овець; молодий пастух у гуцулів», [*бутéй*] «тс.», [*бутéя*] «отара» Ж, [*бóта*] «тс.» УжДУ 4, [*бутéєць*] «овечий пастух» Ж, [*бутéїти*] «змішувати овець» Ж; — п. [butej] «молодий пастух у гуцулів, помічник чабана» (з укр.); — запозичення з румунської мови; рум. botéi «отара» виводилось від гр. βούτης «пастух» (Kałužn. 13; SW I 241) або від сл. botěti, укр. *боті́ти* «жиріти, товстіти» (Crânjală 280; Cihac II 281; Mikl. EW 19; Bern. I 77—78).— Дзендзелевский ОЛА 1965, 122—123; Кобилянський Гуц. гов. 82; Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 76.

ботелéв — див. **баталéв.**

[**бóти**] (мн.) «дубові дошки на човни», [*бóтя*] «кокора всередині човна; частина борта в човні Дз», [*боть*] «заслінка вічка колодного вулика»; —очевидно, споріднене з р. [*бот*] «рибальська жердина», схв. [*бо̏тва*] «рибальський остень», [*бо̏та*] «палка», слн. [bòt] «тс.; дерев'яний молот»; — псл. botъ «дрючок», пов'язане з botati «ударяти».— Sł. prasł. I 341—342.— Пор. **ботíти, бутати.**

ботúнок, [*бутúнок*]; — р. *ботúнок*, болг. *ботúни*, *ботúнки* «дитячі або жіночі туфлі», *ботúнка* «ботинок до коліна»; — запозичено через російське посередництво з французької мови; фр. bottine «ботинок, черевик» походить від botte «чобіт».— Шанский ЭСРЯ I 2, 178—179; Фасмер I 201; Преобр. I 39; БЕР I 69; Sadn.— Aitz. VWb. I 369; Dauzat 99; Bloch 90.— Див. ще **бот¹**.

[**бóтинь**] «борщ» ЕЗб 2; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*бóтва*] «цукровий буряк, буряк червоний» або з [*ботíти*] «товстіти, жиріти» (пор.).

[**ботíти**] «жиріти, товстіти» Ж, [*ботíлий*] Ж, [*бóта*] «нарив» ВеУг; — р. *ботéть* «товстіти; достигати; розростатися, зеленіти», [*ботúть*, *ботвéть*] «тс.», п. [botwieć] «товстіти», ч. botnati «надуватися, пухнути, набухати», слн. botavéti «наливатися, пухнути», стсл. **разботѣти** «розповніти, розжиріти»;— псл. botěti є, очевидно, похідним від того самого кореня іє. *bheu-/bhū- «рости», що й гр. φυτόν «рослина», псл. bylьje, byti, укр. *билúна*, *бýти*, *бóтва*; в індоєвропейський період ця основа могла мати структуру *bhu̯ə-t-; виводиться також (Sławski I 51—52; Sł. prasł. I 341—342) від псл. botati «ударяти»; ряд інших пояснень (як запозичення з гол. bot «тупий, короткий і товстий», дат. but, н. butt «тс.» — Bern. I 77; як споріднене з лат. bassus «товстий, жирний», шв. patte «жіночі груди» або з лат. botulus «кишка», гр. βότρυς «гроно винограду» — Petersson Sl. Wf. 36, 38; як споріднене з лат. tābeo «тану» — Machek ESJČ 61) позбавлені підстав.— Фасмер—Трубачев I 200—201; Преобр. I 40; Горяев 25; Потебня К ист. зв. III 38; Skok I 193—194; ЭССЯ 2, 225; Sadn.— Aitz. VWb. I 70—71.— Див. ще **билó¹, бýти.**— Пор. **бóтва, бóти, бутвíти.**

[**бох**] «тулуб» Я; — запозичення з польської мови; п. boch «обдертий тулуб (якоїсь худоби), тулуб вола; тулуб», як і ч. ст. bóch «лопатка свині», очевидно, походить від свн. bache «шинка, заднє стегно, окорок, шмат (сала, м'яса)», до якого зводиться й укр. *бáха* «випуклість, складка». — Brückner 33; SW I 179; Machek ESJČ 59.— Див. ще **бáха.**

[**бóхи**] «околот» Ж, [*бох*] «10 китиць соломи» О; — неясне; можливо, пов'язане з [*бох*] «тулуб» (пор.).

[**боц**] «велика куля з тіста; товста, неповоротка особа (зокрема, дитина)» Ме; — паралельне до *бець* «тс.» афективне утворення, можливо, пов'язане з *бацмáн* «щось велике», *бацáр* «товстун»; може бути зіставлене також з [*буць*] «невдало спечений хліб», [*буц*] «свіжий овечий сир, з якого роблять бринзу».— Пор. **бацмáн, бець, будз.**

бóцман; — р. *бóцман*, ст. *ботсман*, бр. болг. *бóцман*, п. bosman; — запозичено, мабуть, через російське посередництво, з голландської мови; гол. bootsman «боцман» утворене з основ іменників boot «човен» і man «людина», спорідненого з двн. man, дангл. mann(a), гот. manna, дінд. ав. mánu- «тс.», псл. *mǫžь «муж», укр. *муж;* пов'язання слов'янських форм з англ. boatsman (Горяев 25) необгрунтоване.— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 179; Фасмер I 202; Смирнов 64; БЕР I 70; Christiani 40; Meulen 42; Vries NEW 78; Kluge—Mitzka 459.— Див. ще **бот², муж.**

[**бóця**] «біла вівця, в якої чорний ніс чи чорні цятки на носі» НЗ УжДУ 26, [*бочаї̈стий*] «з білими смугами біля очей» (про корову) ВеУг; — результат видозміни значення слів типу [*бóця*] «білобока корова», [*бочýля*] «тс.», [*боцúй*] «білобокий віл» і под.— Див. ще **бік.**

[**боцян**] (орн.) «чорногуз, лелека, Ciconia», [*бацáн* ДзАтл II, *бóцáн* ДзАтл II, *бóцóк* ЕЗб 4, ДзАтл II, *бóцюн* Г, ВеБ, *бóцюра*, *бóцьок*, *бочáн*], ст. (*подобенъ*) *боцяну* (1627), *ботянъ* (XVII ст.),

бочаны (XVII ст.), *боцянъ* (XVIII ст.) «тс.»; — р. [*ботьян, ботя́н, батя́н, бадья́н, бача́н*], бр. [*буця́н, бацян*], ч. сх.-мор. [bocán], слц. bocian «тс.»; — запозичення з польської мови; п. bocian (з XV ст.), [bocan, bociuń, bocień, bocek, bociek, boczoń, baczoń, bucień], каш. заст. [kłobocian], як і вл. bačon, нл. bóśan, bóśon, полаб. büöt'an, büt'ăn (<*botěnъ, *botěni), певної етимології не має; можливо, пов'язане з звуконаслідувальним р. *бо́тькать* «стукати» (Iljinskij PF 13, 497—498); непереконливо пов'язувалося з р. *забо́та, забо́титься* (через гумористичне зближення вигляду замисленої людини з лелекою — Соболевский РФВ 65, 418), з п. [kłobocian], каш. [kłobocon] від *kłobotati «стукати дзьобом», пор. лтс. klabatât «тс.» (про лелеку), вн. Klapperstorch «білий лелека» (Мартынов Sl. Wortst. 180—181; Machek ESJČ 59), з п. bok, р. *бок*, укр. *бік* (Musiałek Lud 14, 170—178); можливе припущення про зв'язок з укр. *бу́сол*, [*бузок, бусок*], р. [*бу́сел, бу́сол*], бр. *бу́сел*, п. [buseł, busioł] «лелека, молодий лелека»; непереконливим є зведення (Варченко Терит. діал. 115—118; Steffen JP 51/1, 59) українських та інших слов'янських форм до іє. *bhod- «колоти, бости».— Richhardt 36; Балецкий St. sl. 4, 401; Фасмер—Трубачев I 201; Клепикова ВСЯ 5, 153—158; Sławski I 38; Brückner 33; Schuster-Šewc Probeheft 17—18; Lehr-Spławiński—Pol. I 63; ЭССЯ 2, 226—227; Sł. prasł. I 342—343; Sadn.—Aitz. VWb. I 104; Bern. I 78; Christiani AfSlPh 34, 311; Niedermann Balto-Slavica 1956, 29.

бочій — див. **бо́кша**.

бо́чка «велика дерев'яна або металева циліндрична посудина; [вид дитячої гри; (заст.) весільна хлібина, яку роздають усім гостям Л; вузенький хід всередину ятера Дз; назва з карточної гри Я]», [*боча́лка*] «невелика бочка», [*бочівчи́на*] «посудина з цілого дерева (на зерно)» ВеБ, [*бочі́вка*] «бочка», [*бочі́лка*] «тс.» Ж, *бочо́нок* (з р.), *бочкува́тий;* — р. бр. *бо́чка*, др. *бъчьвь* «бочка», *бъчька* «тс., діжка», *бочька, бъчелъка, бчелка* «тс.», п. beczka, ч. bečka «бочка», bečva «чан», слц. bečka, [bočka, bačka], болг. *бъ́чва*, м. *бочва*, схв. *ба̏чва* «бочка», bȅčka «пивна бочка», слн. bečvà, bečka, báčva, р.-цсл. стсл. **бъчьвь, бъчька**; — псл. bъčьka, очевидно, похідне від *bъčь < < *buki (пор. слн. bȅč «велика бочка») або від псл. *bъča; — походження праслов'янських форм остаточно не визначене; виводяться або з германських мов, зокрема від двн. botahha «бочка, чан, діжка», *butihha, свн. boteche, botech, нвн. Bóttich «чан» (Machek ESJČ 49; Bern. I 105; Weigand DWb 273—274; Mikl. EW 25; Брандт РФВ 21, 212; Uhlenbeck AfSlPh 15, 484; Knutsson GL 51—52), герм. *bukjô, швейц.-нім. bücki «діжка, бочка», англ. buck «діжка для води», дангл. bûc «глечик», дісл. búkr «живіт», двн. bûch «тс.» (Stender-Petersen 289—290; Osthoff BB 29, 254; Holthausen AeWb 38—39; Младенов 42, 54), бав. Butschen (Kiparsky GLG 213—232; Sławski I 29; Sł. prasł. I 458—459), або з сгр. βοῦττις, βουττίον, пов'язаних з нар.-лат. *buttis (Преобр. I 40; Holub—Кор. 67; Фасмер ИОРЯС 12/2, 205, 223; Vasmer RSl 3, 263), або з лат. *buttis, слат. butica (Brückner 19; Bern. I 105), або, нарешті, вважаються власне слов'янськими утвореннями, пов'язаними з псл. *bouk-/bŭk-, до якого зводиться й укр. *бучни́й* (Sadn.— Aitz. VWb. I 209—210), з псл. *bokъ, укр. *бік*, р. [*бокура*] «бочка» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 211; Шанский ЭСРЯ I 2, 180) чи з псл. *bъk- (kj > č), експресивним варіантом (з метатезою приголосних) того самого кореня, що й укр. *ку́бок*, дінд. kambháḥ, гр. κύμβη, лат. cupa, гр. κύπη (Liewehr 15; Шанский тж).— Винник 100; Фасмер I 202; БЕР I 105; ЭССЯ 3, 107—109.— Пор. **бишва́**.

[**бочко́ри**] (мн.) «вид шкіряного взуття, постоли», [*боцькори* Тези УжДУ 1965, *бошко́ри* ДзАтл I] «тс.»; — п. [bačkor] «пантофля, хатня туфля; просторе і незграбне взуття», [boczkor] «тс.», ч. bačkor(a) «хатня туфля, пантофля», слц. bačkora «черевичок»; — запозичення з угорської мови; уг. boczkor «постіл, личак» етимологічно неясне.— Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 61—62; Балец-

кий St. sl. 9, 338; Brückner 10; Machek ESJČ 41; Bárczi 22; MNTESz I 317.

[**бочкува́ти**] «бити корів, телят, взагалі тварин по боках» Мо; — результат видозміни форми [*бучкува́ти*] «бити бучком» (тобто палкою) як прояв гіперизму щодо укання під впливом слова *бо́ки* шляхом зближення з виразом *бити по боках.*— Див. ще **бук.**

[**бочку́р**] «очкур»; — очевидно, результат контамінації слів *очку́р* «тс.» і [*бочко́ри*] «постоли» (волоки у постолів могли асоціюватися з очкурами).— Див. ще **бочко́ри, очку́р.**

[**бо́шоно**] «пшоно» Я; — результат видозміни форми *пшоно́*, можливо, викликаної впливом слова *бо́рошно́.*— Див. ще **пшоно́.**

[**боюся**] (бот.) «Aconitum lycoctonum L.» Mak, [*боя́н*] «молочак, Euphorbia procera L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *боя́тися;* назви могли бути зумовлені тим, що ці рослини містять отруйні речовини і не поїдаються худобою.— Нейштадт 254—255. — Див. ще **боя́тися.**

боя́ри́н Г, Ж, [*буярин* ЛПол], *боя́ри́ня* Ж, *боя́ришня*, *боя́рство*, *боя́рчик*, *боя́рщина*, [*боя́рий*], *боя́рський*, *бояринува́ти*, ст. *бояре* (мн.) «особи вищої служилої верстви» (1375), *боярь* (1388), *боярина* (XV ст.); — р. *боя́рин*, бр. *бая́рын*, др. *бояринъ*, п. bojarzyn, bojar, ч. bojar, bojarin, [bojařín], болг. *боля́рин*, *боля́рка*, схв. *бо̀љарин*, *бо̀љар*, слн. boljár, стсл. **болꙗринъ, болѣринъ**, (мн.) **болꙗрє**; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось від дтюрк. bai «знатний, багатий», baiär «знатна людина» з заміною *бой-* на *боль-* під впливом *болий* «більший» (Малов ИАН ОЛЯ 5, 132, 137 і далі; RÉS 23, 189; 41, 33; Младенов 40; Machek ESJČ 59—60; Räsänen AfSlPh 20, 448—449); більше прихильників мало виведення від дтюрк. boila «благородний, знатний», від якого походить і сгр. βοιλᾶς, βοηλᾶς, βολιάδες (Mikl. TEl I 266; Брандт РФВ 21, 210; Brückner 34—35; KZ 43, 324; 48, 175; БЕР I 66), але при цьому залишаються нез'ясованими фонетичні невідповідності (пор. закономірне стсл. **былꙗ**, др. *быль*, *быля* з дтюрк. boila, buila — Korsch AfSlPh 9, 492; ИОРЯС 7/1, 44; 8/4, 32; 9/1, 278; Mikl. EW 17), які не усуваються і реконструкцією тюрк. *bojla äri (Marquart Kum. 26); є думка (Sadn.— Aitz. VWb. I 384—386), що звукові форми **болꙗринъ** (стсл.) і *бояринъ* (др.) були запозичені незалежно одна від одної з різних тюркських джерел; не знайшла підтримки спроба виведення з дірл. bó-aire, що походить від bó «корова» і aire «господар» (Schachmatov AfSlPh 33, 86, 87) або з ісл. boearmen «знатна людина» (Сабинин ЖМНП 16, 44); висловлюється також припущення про походження псл. *bojarinъ від *bojarь, утвореного від *bojь «битва, бій», причому враховується п. ст. bojar «боєць, воїн», bojarz «тс.» і початкове значення др. *бояринъ* «дружинник» (Шанский ЭСРЯ I 2, 181—182; Даль I 121; Linde I 142); останнім часом Трубачов (ЭИРЯ IV 160—163) висунув досить переконливе пояснення як результату видозміни давньобулгарського етноніма bulγar (>*bül'är > *böl'är).— Львов Лексика ПВЛ 208—220, Фасмер I 203—204; Филин Образ. яз. 170; Дмитриев 556; Sławski I 39; Менгес 83—86.

[**боя́ри́шник**] (бот.) «глід, Crataegus monogyna L.» Ж, Mak, [*бариня*] «глід колючий, Crataegus oxyacantha L.» Mak, [*бориня*] «тс.» Mak; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *боя́рышник* «глід» пов'язують з *боя́рин*, *боя́рич* «син боярина»; пор. р. [*боя́рка*] «глід, ягода глоду», [*барки́*] (мн.) «глід», утворене від **боярꙑкъ;* пор. ще *боярская спесь* (бот.) «вогняна квітка, Lychnis chalcedonica L.», *барская снить* (бот.) «ласкавець, Bupleurum L.»; наголос української форми, мабуть, пов'язаний з укр. [*боя́ри́ня, боя́ри́н*].— Шанский ЭСРЯ I 2, 182; Фасмер I 204; Булич ИОРЯС I 296; Преобр. I 41; Соболевский РФВ 67, 217; Mikl. EW 17; Васильев УЗ БашкГУ 18, 72—74.— Див. ще **боя́ри́н.**

боя́ришниця (ент.) «п'ядак глодовий, Ennomos crataegata»; — р. *боя́рышница* «білан жилкуватий, Aporia crataegi L.», бр. *бая́рышніца* «тс.»; — мабуть, запозичено з російської мови, в якій пов'язане з назвою глоду *боя́рышник*, листям

якого живиться гусінь цих комах.— Шанский ЭСРЯ I 2, 182; Нейштадт 259—260; Васильев УЗ БашкГУ 18, 72—74.— Див. ще боярúшник.

боя́тися, [*бій*] «боязнь, страх», [*боюн*] «боягуз», *боягу́з, боязли́вець, боя́знь, бóясть, боягу́зливий, боязкúй,* [*боязькúй, боязкувáтий*], *боязли́вий, боязнúй* [*бійзько*] «боязно», [*бíйно*] «тс.», *нéбій, небоян, побóюватися;* — р. *боя́ться,* бр. *баяцца,* др. *боятися,* п. bac się, [bojac się], ч. báti se, [bojný], слц. bát' sa, [bojat' sa], вл. bojeć so, нл. bójaś se, полаб. bet «боятися», bŭji-sä «боїться», болг. *боя́ се,* м. *бои се,* схв. *бо̀јати се,* слн. bojáti se, báti se, стсл. боꙗти сѧ; — псл. bojati sę; — споріднене з лит. bajùs «страшний», bájmė «страх», báilė «боязнь, страх», bijótis «боятися», лтс. bijâtiês, bîtiês, прус. biātwei «тс.», дінд. bháyatē «боїться», bibhēti «тс.», bhayám «страх, боязнь», bhīmá- «страшний», bhītá «боязливий, лякливий», bhītáḥ «той, хто боїться», ав. bayente «бояться; лякають», дірл. báigul «небезпека»; зводяться до того самого кореня іє. *bhei-/bhoi-/bhī-, що й псл. *biti, укр. *бúти* (Zubatý St. a čl. I 1, 79—90); зближення з алб. dboj, bdoj, [vdoj] «сполохати, злякати», гр. πτοέω «лякаю» (Mann Language 28/1, 32) потребує додаткової аргументації.— Шанский ЭСРЯ I 2, 183; Фасмер—Трубачев I 204; Преобр. I 41; Горяев 26; Sławski I 25; Brückner 10; Machek ESJČ 48; БЕР I 71; Lehr-Spławiński—Pol. I 31; Skok I 183; ЭССЯ 2, 163—164; Sł. prasł. I 297—298; Sadn.—Aitz. VWb. I 299—301; Bern. I 68; Trautmann 24; Топоров I 218—219; Mühl.— Endz. I 250—251; Fraenkel 43; Pokorny 162; Pedersen Kelt. Gr. I 56; Persson Beitr. 700.— Пор. би́ти[1], біс[1].

бра «настінний канделябр»; — р. бр. болг. *бра;* — запозичення з французької мови; фр. bras «настінний свічник» є результатом перенесення назви bras «рука», що походить від лат. brā(c)chium (> braciu(m) «тс.», яке зводиться до етимологічно неясного гр. βραχῖων «рука, передпліччя», можливо, пов'язаного з βραχύς «короткий».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 183; Фасмер I 204; Dauzat 108; Bloch 99; Gamillscheg 147; Chantraine I 193.— Пор. **брас, браслéт.**

брáвий, *бравірувати, бравувáти, бравáда, бравýра;* — р. *брáвый,* бр. *брáвы,* п. brawować, brawada, болг. *бравúрам;* — очевидно, через російське і, можливо, німецьке посередництво (н. brav «добрий, чесний, хоробрий») запозичено з французької мови; фр. brave «хоробрий, сміливий, чесний, хороший, славний», bravade «бравада», bravoure «хоробрість» виводяться з італійської та іспанської мов; іт. ісп. bravo «хоробрий, сміливий», іт. bravata «зухвалий вчинок, хвастощі», bravura «хоробрість; чванство» походять від слат. bravus «дикий, грубий», яке зводиться до двн. raw, hrao «тс.», спорідненого з англ. raw «сирий», нвн. roh «тс.», лат. crūdus «жорсткий, сирий, твердий», cruor «кров», псл. *kry «кров», укр. *кров;* менш імовірне припущення (Bloch 99; Kopaliński 142) про походження фр. brave від лат. barbarus «варвар».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184—185; Фасмер I 105; Преобр. I 41; Dauzat 111; Kluge—Mitzka 604—605.— Див. ще **кров.**

брáво (виг.); — р. болг. *брáво,* бр. *брáва,* п. brawo, ч. слц. bravo, м. *браво, бравос,* схв. *бра̏во,* слн. brávo; — запозичення з італійської мови; іт. bravo «молодець» виникло як вигук схвалення в опері на базі прикметника bravo «хоробрий, сміливий».— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184; Преобр. I 41; Holub—Lyer 104.— Див. ще **брáвий.**

бравýрний; — р. *бравýрний,* бр. *бравýрны,* п. brawurowy, ч. bravurní, слц. bravúrny; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло утворитися в складі виразу *бравýрная áрия,* відповідного до фр. air de bravoure.— СІС 107; Шанский ЭСРЯ I 2, 184; Фасмер I 205.— Див. ще **брáвий.**

брáга «рід напою з просяного солоду; відходи горілчаного виробництва, якими годують худобу», [*брагáрник*] «браговар» Я, [*брагúля*] «спеціаліст по виготовленню браги» Я, [*брáжнúк*] «чан для браги; продавець браги» Ж, Г, [*брáжниця*] «продавщиця браги; шинок Я», [*бражýха*] «брага», *бражнúй* «від-

годований брагою», *бра́жничати* «пиячити» Бі, [*ви́бражений*] «виношений, виходжений, зношений» (одяг тощо) Мо, [*набра́житися*] «упитися», ст. *брага* (XVI ст.); — р. бр. болг. *бра́га*, р. ст. *брага* (XV ст.), п. braha (з укр.), слц. brága (з рос.); — можливо, давньоруське запозичення з тюркських мов; пор. чув. pĕraga «слабке пиво; вижимки», споріднене з тур. ног. тат. башк. *буза* «напій з проса, пиво», пор. тат. [*буза*] «відходи картоплі після перегонки спирту» (Шанский ЭСРЯ I 2, 185; Фасмер—Трубачев I 205; Toivonen Mélanges Mikkola 310; Sadn.— Aitz. VWb. I 430—431; Räsänen FUF 29, 195; ZfSlPh 20, 448); досить імовірне також зіставлення з ірл. braich «солод», кімр. brag «тс.» (Вернь I 80; Machek Slavia 8, 210; Brückner 38; Lehr-Spławiński RSl 18, 6; Moszyński PZJP 68; Критенко Вступ 531); спроби виведення з нвн. Brühe «юшка» (Mikl. EW 20; Matzenauer 20), нвн. Brägel «густа каша» (Karłowicz SWO 63), вестфальськ. braie (Melich FUF Anz. III 100), шв. brage-bägare (Sköld 11), як і зіставлення з дінд. bhṛjjáti «смажить», гр. φρῡγω «піджарюю, сушу», лат. frīgo «тс.», прус. au-birgo «кухмістер» (Uhlenbeck 205; Petr BB 21, 208) або з нвн. brauen «варити», р. *броди́ть* (Горяев 1892, 11—12), позбавлені грунту.

[**брадло́**] «великий стіг снопів» ДБ II, [*брадло*] «скирта, стіжок» ЕЗб 4, 30; — запозичення з словацької мови; слц. [bradlo] «скирта соломи», як і п. [bródło, brodło] «тс.; стіг сіна; копа хліба», ст. brodło «стіг сіна», пов'язується з слц. bradlo «скеля», bralo, ч. Bradlo, ст. bradlo «тс.», bradla (мн.) «укріплення», укр. [*бороло́*] «скеля».— Дзендзелівський УЗЛП 149; Фасмер II 70; Machek ESJČ 63; ЭССЯ 2, 200—201; Sł. prasł. I 320—321; Sadn.— Aitz. VWb. I 403—408.— Див. ще **бороло́**.

бразолі́я (бот.) «темно-синій сандал, деревина дерева Caesalpinia brasiliensis», [*бредзелі́я, брезелі́я, брези́лія*] «тс.» Ж, [*бразилі́я*] «рід квітки», [*бразо́ля*] «тс.», [*бразолі́йник*] «горщик, в якому варять сандал», [*бразолі́йний*] «сандалово-синій, пофарбований синім сандалом», ст. *бразалѣя* (бот.) «Caesalpinia: *от каменя бразалѣи*» (1727); — давнє запозичення з польської мови; п. brezylia «тс.», [brazylja] «стружки бразолії», ст. bryzylja походить від лат. brisilium «азіатська фарбувальна деревина» (можливо, сюди ж лат. brizilla «рослина медунка, з фіолетовими квітками»), що зводиться до мал. berzi, засвідченого у XIII ст. М. Поло; ця назва дерева перенесена на країну (укр. *Бразі́лія*, р. *Брази́лия*, п. Brazylia, Brezylia), на узбережжі якої росли дерева, що давали фарбу темно-синього кольору; назва дерева неточно виводилась (Тимч. 131; SW I 205) від назви країни *Бразі́лія*.— Онышкевич Исслед. п. яз. 93; Brückner 40.

[**брай**] «товкач для збивання бринзи»; — очевидно, пов'язане з рум. brái(u) «тс.»; характер зв'язку неясний.— Кравчук ВЯ 1968/4, 128.

брак[1] «щось непридатне, вада; відсутність; [відходи після спалювання дров, соломи тощо; гній з рани Л]», [*бра́карь*] «сортувальник» Я, *браке́р*, *бракува́льник*, [*браковщи́к* Я] «тс.», *бракера́ж*, *брако́вка*, [*бракови́тий* Ж, *брако́вий* Я], [*брашни́й*] «забракований, недоброякісний, другосортний» Ме, *бракува́ти* «сортувати; нехтувати, відкидати; невистачати», *бра́кнути* «невистачати», *вибрако́вка*, *перебрако́вка*, *розбрако́вка*, ст. *подбрак* «рід» (1559), (*чинити*) *брак* «вибір» (XVII ст.), (*не было*) *браку* (XVIII ст.) «нехтування, вибраковування»; — р. бр. *брак*, п. brak «брак, недолік, хиба», ст. brak «вибір» (XV, XVI ст.), «відсутність» (з XVIII ст.), ч. слц. brak «брак, недолік, відсутність», вл. нл. brach «вада, недолік, хиба, відсутність», болг. *брак*, м. *бракува* «бракувати», слн. brák; — запозичено, мабуть, через польське посередництво, з середньонижньонімецької мови; снн. brak «вада, недолік; відсутність» (нвн. Brack «брак (товару)») пояснюється порізному: як пов'язане з нвн. brechen «ламати», гот. brikan, англ. break «тс.», пор. снн. gebrek «шкода, дефект, вада, недуг», gebreck, нвн. Gebrech, Gebrechen «тс.» (Фасмер I 206) або як верхньонімецька видозміна нижньонімецького

Wrack «пошкоджене судно» (Kluge — Mitzka 94—95); зв'язок з тур. brak «покидь» («покинь»?) (Тимч. 132) не доведений.— СІС 108; Richhardt 36; Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 186—187; Смирнов 65; Brückner 38; Sadn.— Aitz. VWb. I 431; Bern. I 80—81; Christiani 41.

[**брак**[2]] «набір до війська, призов»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *брáти* (пор. *бранка* «набір (рекрутів)»), але не виключена й можливість зв'язку з укр. *вйбракування*.— Пор. **брак**[1], **брáти.**

[**брак**[3]] (бот.) «берека, Sorbus torminalis Crtz., Pyrus torminalis Ehrh.»; — очевидно, пов'язане, як результат деетимологізації, з [*бéрек*], *берéка* «тс.». — Moszyński PZJP 54.— Див. ще **берéка.**

[**брáклен**] (бот.) «чорноклен, Acer campestre L.» Ж, [*брéклен*] «тс.» ВеБ; — неясне; спроби виведення від гіпотетичного балтослов'янського *braga-klenas < *mraga-klenas «кольоровий клен», пор. лит. margas «різнокольоровий» (Loewenthal ZfSlPh 7, 407; RÉS 11, 73) та ін. залишаються непереконливими.— Див. ще **клен.**

браконьєр, *браконьєрство;* — р. *браконьéр*, бр. *браканьéр*, п. brakonier, болг. *бракониéр*, *браконéр;* — запозичення з французької мови; фр. braconnier «браконьєр», раніше «мисливець із псом», пов'язане з braconner «полювати без дозволу», раніше «полювати з собакою», утвореним від *bracon (пор. пров. ст. bracon «порода собаки», фр. braque «лягавий пес»), запозиченого з германських мов (пор. двн. bracko «собака-шукач», споріднене з лат. frango «ламаю»).— СІС 108; Bloch 97.—Пор. **бреш.**

[**брам**] «вузька смужка хутра для обшивання кожухів», [*брáма*] «опушка з сап'яну, плису або смушок», [*обрáнка*] «облямівка верхнього одягу шнурками», [*óбранка*] «сукно для облямування одягу; обшивка» Ж, ст. *брама* «лиштва в платті, облямівка» (1574), *брамовати* «обшивати по краях» (1573); — р. заст. [*брáма*], [*барáмá*] «барма, опліччя; намисто на урочистому одязі, риза священика; кільчастий обладунок (кольчуга)», п. ст. bram, brama «прикраса на руках чи ногах жінок», bramka «дорога прикраса на голові або на шиї жінки», ч. prým «галун, позумент, нашивка», ст. prém, слц. prám «тс.», вл. brama, нл. bram, слн. prâm; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нвн. [Bráme] (Bräme, свн. brëm) «обшивка, опушка, хутряна оторочка» споріднене з гол. braam «край, борт», англ. brim «тс.», нвн. verbrämen «облямовувати, обшивати», двн. brāma «ожиновий кущ», дісл barmr «край, кайма, облямівка, обшивка», сангл. barme «тс.», що походять від іє. *bher- «виступати вперед, випинатися»; в слов'янських мовах запозичення, що походять від свн. bram' і від дісл. barmr, частково змішались; непереконливе пов'язання (Mikl. EW 783) з слов'янським *рамо*, *рамя* як наслідку граматичного перерозподілу форм типу р. *обрáмья*, *обрáмок*, *обрáменье*, *рáменье* «край, межа лану».— Brückner 38; Machek ESJČ 489; Matzenauer LF 7, 9; Kluge—Mitzka 102, 813.— Пор. **бáрма**[1].

брáма «ворота», [*брЯма*] «тс.» Ж, [*брáмний*] «воротар, сторож», ст. *брама* (1591); — р. заст. [*брáма*, *брáна*], бр. *брáма;* — давнє запозичення з польської мови; п. brama «в'їзд, вхід до будови, великі двері, ворота; передмур'я; ключ; дорога, підхід, приступ», [bráma, wráma, brań], ст. brana «тс.» походить від ч. заст. [brána] «широкий прохід, вхід, в'їзд до будівлі, саду, міста», ст. [brána] «оборонні укріплення, окоп, шанець», що, як і слц. brána «ворота, вхід, міська застава», є прямим відповідником до п. ст. brona «перегородка, бар'єр; гребля, загата; перешкода, перепона; укріплення»; сюди ж належать аналогічні споріднені утворення др. *боронь* «перегородка, перешкода, перепона», вл. bróniсa «діафрагма», м. *брана* «гребля, загата млинова», схв. *брáна* «тс.», пов'язані з псл. *borniti, укр. *боронйти.*— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 119—120; Richhardt 36; Sławski I 41, 43; Brückner 38; Machek ESJČ 64; Holub—Kop. 75; Sadn.— Aitz. VWb. I 407; Bern. I 74.— Див. ще **боронйти.**

бра́мурний (у виразі *б. камінь* «азотний окис кобальту»); — неясне; можливо, пов'язане з *бра́мурт* (пор.).

[**бра́мурт**] «червона фарба» Ж; — п. bramrot, [brambrot]; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. bráunrot складається з основ прикметників braun «коричневий, темний», спорідненого з дісл. brūnn, двн. свн. brun «тс.», укр. *бриніти* «дозрівати», і rot «червоний», спорідненого з двн. rōt, дангл. read, дісл. rauðr, гот. rauþs, лит. raũdas, псл. *rudъ «тс.», укр. *рудий*.— Шелудько 22; SW I 200; Kluge—Mitzka 97, 609.— Див. ще **брині́ти, бруна́тний, руди́й.**

[**браму́шка**] «мурашка» ЕЗб 30, ст. *брамушки* (XVIII ст.) «мурашки, хробаки (?)»; — неясне.

[**брандебу́ри**] «шнури гусарського мундира» Ж; — запозичення з польської мови; п. brandebury «вишивки, галуни, позументи» походить від назви німецької землі Brandenburg.— Richhardt 36; Шелудько 22; Brückner 38.

бра́ндер «судно, застосовуване для підпалювання ворожих кораблів і для того, щоб загородити їм шлях до порту»; — р. *бра́ндер*, бр. *бра́ндэр*, п. brander; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. brander, нвн. Bránder «тс.» пов'язані з нвн. гол. Brand «пожежа», нвн. brénnen «горіти», спорідненими з двн. гот. brinnan «тс.», дірл. bruth «жар, шал», лат. fervēre «кипіти».— СІС 108; Фасмер I 207; Смирнов 65; Christiani 40; Kopaliński 141; Meulen 47; Kluge—Mitzka 95.

[**бра́нджя**] «галузь, фах; вид» Ж, [*бра́ньжа*] «компанія, гурт; банда» О; — п. branża «галузь», bransza «тс.», слц. bran(d)ža «тс.; наволоч, покидьки»; — через польське, словацьке і, можливо, німецьке посередництво (н. Bránche «галузь, фах, спеціальність») запозичено з французької мови; фр. branche «гілка, сук; розгалуження; галузь» походить від лат. branca «лапа, нога», можливо, пов'язаного з гал. br-, утвореним від *u̯r-, спорідненого, мабуть, з лит. rankà, псл. *rǫka «рука», укр. *рука́;* зв'язок лат. branca безпосередньо з германськими словами (Meyer-Lübke REW 1271) або з гр. φάραγξ «розколина, ущелина; безодня» (Schröder AfSlPh 28, 33) сумнівний.— Kopaliński 142; Bloch 98; Dauzat 110; Gamillscheg 145; Fremdwörterbuch 87; Walde—Hofm. I 114; Ernout—Meillet I 75.— Пор. **рука́.**

[**бра́ндзя**] «бур'ян»; — очевидно, пов'язане з [*бра́ньжа*] «гурт, банда».— Див. **бра́нджя.**

брандспо́йт; — р. бр. болг. *брандспо́йт;* — через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. brandspuit утворено з основ іменників brand «пожежа», спорідненого з н. Brand «тс.», і spuit «труба для поливання», пов'язаного з дієсловом spuiten «помпувати, поливати, бризкати», спорідненим з дісл. spyta «плювати», двн. днн. spīwan, гот. speiwan, лат. spuo, лит. spiáuti, стсл. **плькати,** укр. *плюва́ти*.— СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 188; Фасмер I 207; Meulen 47; Vries NEW 687; Vries AEW 539; Jóhannesson 904—905.— Див. ще **бра́ндер, плюва́ти.**

[**бранзоле́та**] «браслет», [*бранзоля, брансолета*] «тс.»; — бр. *бранзале́т;* — запозичення з польської мови; п. bransoleta, branzoleta «тс.» є результатом видозміни фр. bracelet «браслет».— Brückner 38; SW I 201.— Див. ще **брасле́т.**

[**бранзо́ля**] «внутрішня підошва (черевика)», [*брандзе́ль, брандзо́лі, бриндзо́лі*] «тс.»; — п. [branzola] «устілка», brandzel «внутрішня підошва у взутті», [brandzla, bronzel], ч. branzol, branzole, слц. branzol, [branzola]; — запозичено (можливо, через польське і словацьке посередництво) з німецької мови; нвн. Brándsohle «устілка» виникло в результаті скорочення складного слова Brándledersohle, утвореного з іменника Brándleder «палена шкіра» (тобто шкіра, пошкоджена тавром), що складається з основ іменників Brand «горіння, пожежа» і Leder «шкіра», спорідненого з дангл. lēđer, дірл. lethar, кімр. lledr «тс.», та іменника Sohle «підошва», запозиченого з латинської мови (лат. sola, мн. від solum «підошва ноги, грунт, земля», споріднене з сірл. solaig «підошви» (мн.), гр. ὑλία «підошва»).— SW I 200; Kluge—Mitzka 95—96, 714; Walde—Pok.

II 532; Walde—Hofm. II 507—509, 554, 557.— Див. ще **бра́ндер.**

[**бра́нка**[1]] (іхт.) «марена дніпровська, Barbus fluviatilis (B. b. borysthenicus Dyb.)» ВеЛ, Г, [*брянка*] «тс.» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. brzana (іхт.) «Barbus», brzanka «Barbus Petenyi», [mrzanka, mrzewka] споріднені з укр. [*мере́на*] «дніпровський усач», [*меренка*] «гольян» (псл. *merna); початкове b на місці закономірного m розвинулось на польському мовному грунті в позиції перед r'; виведення польських форм від лат. mūraena «мурена» (Brückner 44) помилкове.— Коломиец Ихтиол. номенкл. 27.— Див. ще **мере́на.**— Пор. **маре́на, мере́нька.**

[**бра́нка**[2]] «хвороба бджіл» Л; — неясне.

брас (стиль плавання); — р. *брасс*, бр. болг. *брас*, п. bras; — нове запозичення (можливо, через російське посередництво) з французької мови; фр. brasse «обхват двох рук; вид міри довжини; морський сажень; стиль плавання», можливо, через ст. brace (XII ст.) пов'язане з лат. brāc(c)hia, наз.-знах. в. мн. від brāc(c)hium «рука».— СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 189; Dauzat 111.— Див. ще **бра.**— Пор. **брасле́т.**

брасле́т, ст. *браселики* (мн., 1571); — р. болг. *брасле́т*, п. ст. braselet, bracelet, ч. brazolet, brazoleta, слц. brazoleta, м. *бразле́тна*, схв. *бразлѐтна*, — запозичення з французької мови; фр. bracelet «браслет» виводиться від лат. brachiale «тс.», похідного від brac(c)hium «рука», або від фр. bras «рука», що походить від лат. brāc(c)hium, слат. braciu(m) «тс.».— СІС 108; Шанский ЭСРЯ I 2, 189; Фасмер I 207; Brückner 38; Bloch 99; Gamillscheg 143; Dauzat 111.— Див. ще **бра.**— Пор. **брас.**

брат, [*бра*] «брате» Ж, [*бря*] «тс.» Ж, [*брата́к*] «друг» Ж, [*брата́ч*] «тс.» Ж, [*бра́таш*] «тс., брат» Я, [*брата́н*] «племінник», [*брата́нець, брата́нич, брата́нок* Ж, *брату́нок* ВеЛ, *бра́тичич* Я] «тс. (по брату)», [*братня́к*] «син дядька чи тітки» НЗ УжДУ 26, [*братра́нець*] «тс.» тж, [*братня́чка*] «дочка дядька чи тітки» тж, [*брата́нна*] «дочка брата» тж, [*брата́шия*] «братці», *братва́*, [*бра́тейка*] «братик» Я,[*бра́тейко*], [*брате́льник*] «старший брат церковний» ВеБ, [*брате́рник*] «тс.» ВеБ, *брате́рство*, [*брати́ло*] «брат» Я, [*брати́ня*] Ж, [*братій*, *бра́тчик* Ж, *бра́тунь* ВеБ, *брату́сь* Я, *бра́шень* Ж] «тс.», [*братьо́*] «тс.; товариш, побратим, двоюрідний брат» НЗ УжДУ 26, [*брати́м*] «побратим», [*брати́мство*] «побратимство», [*брати́на*] «братуха, [дружина брата Пі]», [*брати́ця*] «дружина брата» Я, [*брати́ха*] «тс.», [*брато́ва́*] «тс.; дружна компанія» Г, Ж, Пі, [*брати́телі*] «двоюрідні брати і сестри», [*братівство́*] (зб.) «брати» Г, Ж, [*братовизна*] «спадщина після брата», [*браті́вщина*] «тс.; військова дружина, загін» Пі, Ж, [*брати́ща*] (зб.) Ж, *бра́тія*, [*братки́*] (мн.) «вид хлібного печива», *бра́тство*, [*братчина́*] «братство» Ж, [*бра́тщина*] «церковне братство» Я, *бра́ття*, [*бра́тця*] «брати́» Ж, *бра́тчик* «брат; член братства (церковного тощо); член Січі», [*бра́тчиця*] «учасниця в дівочому братстві» Я, *брате́рній*, [*бра́тин*] Ж, [*бра́тнин*] Ж, *бра́тній*, *брата́ти* «здружувати», *брата́тися*, [*по́брат*] «побратим» Ж, *побрати́м* Ж, Г, [*побрати́мець*, *по́бро* Ж] «тс.», *побрати́мство*, [*побрати́мий*] Ж, [*побра́тний*] Ж, *ро́збрат* «ворожнеча»; — р. бр. болг. м. *брат*, др. *братъ*, *братръ*, п. brat, ст. bratr, ч. bratr, ст. brat, слц. brat, вл. bratr, brat, (мн.) bratřa, нл. brat, bratš, полаб. brot, схв. *бра̏т*, слн. bràt, стсл. **братръ, братъ**; — псл. bratrъ, bratъ; — споріднене з гр. φρᾱ́τηρ, φρᾱ́τωρ «член фратрії», прус. brāti, bratrīkai (мн. зменш.) «братки», лит. broterēlis «братик», лтс. brātarītis «братець», дінд. bhrā́tā «брат», ав. brātar-, ос. ärvad, вірм. ełbair, лат. frāter, ірл. brāthir, гот. brōþar, двн. bruoder, тох. A pracar, тох. B procer «тс.»; пор. ще зменш. лит. brólis, лтс. brālis, іллір. βρᾶ; недостатньо обгрунтоване пов'язання слов'янських форм з іє. *bher-, *bhra- «нести, родити» (Горяев 26—27).— Бурячок 66; Критенко Вступ 504, 540; Шанский ЭСРЯ I 2, 189—190; Трубачев Терм. родства 58—63; Фасмер I 207—208; Преобр. I 42; Sławski I 41; Brückner 39—40; Machek ESJČ 64—65; Lehr-

Spławiński—Pol. 54—55; БЕР I 74—75; Skok I 199—201; ЭССЯ 2, 238; 3, 8—9; Sł. prasł. I 361—362; Sadn.— Aitz. VWb. I 432—434; Лопатин ЭИРЯ IV 42; Георгиев Бълг. език 1961/2, 101; Bern. I 82; Meillet IF 2, 295—296; Mikl. EW 20; Trautmann 36; Топоров I 247—248; Būga RR I 434; Mühl.— Endz. I 328—329; Белецкий Принципы 137; Kretschmer Glotta 3, 33; Otrębski LP 2, 283; LP 8, 186; LP 9, 21; Джаукян 231; Mayrhofer II 530; Pedersen Kelt. Gr. I 48; Pokorny 163—164.

[**братва́н**] «сковорода» Ж, [*братва́нка* Ж, *бритва́н* До, *бритва́на*, *бритва́нка*, *бритва́нна* Ба] «тс.; деко», ст. *брытвана* «тс.» (XVI ст.); — р. *про́тивень* «деко», п. brytwana, brytfana, brytfanna «деко, лист», заст. brotfanna, [bratfana, brotfana], ч. [brutvan, brutfan, protvan] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Brátpfanne «сковорода» складається з основ дієслова bráten «жарити смажити», спорідненого з двн. brātan, днн. brádan, дфриз. brēda, дангл. brædan «тс.», лат. fretāle «сковорода», fermentum «кисле тісто», і іменника Pfánne «сковорода, деко», який зводиться до нар.-лат. panna (*patna), лат. patina «миска, каструля, сковорода», що, можливо, походить від гр. πατάνη (*πετάνη) «миска», пов'язаного з πετάννυμι «розстилаю, розгортаю», спорідненим з лат. pateo «я відкритий», лит. petỹs «плече», ав. paϑana «широкий».— Шелудько 22; Тимч. 138; Sł. wyr. obcych 96; Brückner 43; Machek ESJČ 70; Kluge—Mitzka 540—541; Walde—Hofm. II 447; Boisacq 750, 775—776.— Див. ще **ферме́нт**.

бра́ти, *беру́*, *бра́тися* (*за*) «починати», *бра́льник* «робітник, який збирає льон, коноплі», [*бра́ля*] «бральниця», *бра́нець* «полонений; [рекрут; людина, яку найняли вибрати коноплі]», *бра́нка* «полонянка; [набір рекрутів; сваха, що веде молодих у дім молодого Я; назва, пов'язана з ткацьким верстатом Доп. УжДУ I]», [*бра́чки*] (мн.) «рогач» Л, [*бра́чка*] «тс.; вимога на продукти, купівля; [соснова лопата Ва; тупа лопатка, якою підбирають сміття, глину тощо ЛЧерк; грабарка Л]», [*бра́тка*] «взятка» (при грі в карти), *беркий* «липкий, клейкий; проворний (до роботи)», *беручки́й* «тс.», [*брачки́й*] «той, хто любить брати, хабарник», [*бра́чний*] «застосовуваний при вибиранні» ЛЧерк, *вбира́льня*, *вбира́ч* (спец.), [*вби́рка*] «франтиха» Ж, *вбира́льний*, *вбирни́й*, *вибира́тися* «збиратися в дорогу, виїжджати», [*виби́ранка*] «вибір», *ви́бір*, *ви́бірка*, *ви́бірки* «залишки, брак; вередливість, перебірливість; [узори Мо]», *вибірни́к* (спец.), [*ви́борець*] Ж, *ви́бори*, *вибра́нець*, *вибірко́вий*, [*ви́бірний*] Ж, [*вибі́рчий*] «збирач податків» Ж, *ви́бо́рни́й*, *виборо́вий*, [*ви́борочний*] Я, [*ви́бо́рчий*] Ж, [*відбира́льник*] «приймальник, покупець; одержувач» Ж, [*відбо́рець*] «тс.», [*ві́дбір*] «приймання; набір рекрутів» Ж, *відбі́рка*, *відбі́рник*, *відбо́рчик* «відбірний струг», *відбірни́й* «добірний; такий, що відбирає», *впі́дбір*, *добира́ти* «доїдати; догадуватися, метикувати», *добира́тися* «діставатися», *добира́ч*, *до́бір*, *добі́рка*, [*добра́ння*] «вибір», *дови́бори*, *добі́рний*, [*добі́рчивий*] «розбірливий» Ж, [*забі́ра́ти*] «перегороджувати стінкою», *забира́тися* «зайти, залізти; піти геть», [*забе́рки*] «складки на спині свити» Я, [*забо́ри*] «тс.; задатки за роботу» Я, *забірни́к*, [*за́бір*] «вишивки на кінцях перемітки; грабіж, захват Ж», [*у за́бір*] «на заробітки», *забірня́к* «той, хто бере плату за роботу вперед», [*забо́р*] «перегородка з дощок (у хліві) Я; відправлення боржників на польові роботи Ж», [*забо́ра*] «ряд каміння, що перерізує русло ріки (на дніпровських порогах); комишева стінка, що перетинає річку (під час ловіння риби котцем) Г; барикада, оборона, захист, гребля Ж», *забо́рка* «шуба з складками на спині», [*заборя́нин*] «робітник, який іде на роботу для виплати податків» Ж, Г, [*забе́раний*] «мережаний» (про сорочку) Ж, [*забі́рний*] «такий, що багато бере» Ж, [*забі́рчивий*] «загарбницький, хижацький» Ж, [*забі́рчий* Я, *заборчи́вий* Ж] «тс.», [*забо́ром*] «спосіб ткання (квітчастих килимів тощо)» Ме, [*збі́ркувати*] «щось легке збирати» Ж, [*зборува́ти*] «ярмаркувати» ВеУг, *збира́ч*, [*збіра́нник*] «збирач» Ж, *збира́льник*, *збір* «збори; колекція, зібрання; [продукти з молока (сме-

тана, масло); ярмарка; зібрані внески, податок Ж|», [*збі́ранка*] «збирання», [*збі́рани́на*] «тс.; зібрання, зібране звідусіль», [*збі́раниця*] «тс.», *збі́рка* «збори; сходка; збирання; колекція, зібрання; [овечі шкури, що скуповувались на полтавських ярмарках Г]», *збі́рник* «зібрання, колекція» Ж, Г, [*збі́рниця*] «мітла; зборище», *збі́рня* «кімната, де збираються на сходку», [*збі́рщик*] «збирач податків» Ж, [*збі́рщина*] «зібрані гроші» Ж, *збо́ри* «зібрання людей; складки на одязі», *збо́рище*, *збо́рка* «складка на одязі», [*збо́рниця*] «ящик, скриня для збирання» Ж, [*збо́рня*] «збори; дім, де збираються люди тощо; общинний дім; казарма» Ж, *збо́рчий* «збирач податків», *збира́льний*, *збірни́й*, *збірча́стий*, *збо́ристий*, *зібра́ння*, [*набира́ти*] «наривати (про болячку); купувати матеріал для шиття», *набі́р* «набирання (рекрутів); сукупність (чого-н., кого-н.); [вантаж Ж]», *набо́р* «тс.» Ж, *набо́рщик* «складач», [*набо́рщицтво*] «складання» Ж, *набо́рна* «складальна», [*набі́раний*] «зшитий з купованого матеріалу», *набірни́й* «складальний», [*набо́ристий*] «прикрашений, оздоблений» Ж, [*набо́рний*] «вантажний» Ж, *недобі́р* «нестача; [залишок, невиплата; дефіцит; малий вибір Ж]», *оббира́ти* «обчищати», [*оббира́тися*] «знаходитися; називатися», [*оббира́льник*] «грабіжник, здирщик», *обира́ти*, [*обира́льник*] «скребло (шкіряника)» Ж, *обо́рка* «бордюр, обшивка; бахрома; вістря» СУМ, Ж, *обра́нець*, *перебира́ти* «вередувати; згадувати; переодягати», *перебира́тися* «переселятися; переходити, переправлятися; переодягатися», [*перебернйченько*] «вередун» Ж, *перебира́ч*, *перебі́р* «лишок, надлишок; огляд, ревізія; перебірливість, вибагливість, каприз, примха», *пере́бі́рка* «сортування; переодягання; дощечка або паличка між рядами ткацької основи; перегородка», [*пере́бірки*] Ж, [*перебі́рник*] «вередун», [*перебі́рчик*, *перебо́ра*, *перебо́рець*, *перебо́рщечка* Ж] «тс.», [*перебо́р*] «заборгованість» Л, *перебо́рка* «перегородка», *перебірко́вий*, *перебі́рливий* «вибагливий», *перебі́рчивий* «тс.», *перебо́ристий*, *перевйбори*, *перевйборний*, *підбира́тися* «підкрадатися; підроблятися», *підбира́ч*, *підбі́р* «добір; [каблук; мотузка]», *підбо́р* «набивка на взутті під п'ятою», [*підбо́рний*] «фальшивий, підроблений; належний до каблука», [*побі́ра́тися*] «виряджатися, рушати», *побра́ти* «вирвати (льон, коноплі)», *побра́тися* «[тс.]; одружитися», *побі́р* «побори, хабарі», [*побі́рець*] «збирач», [*побірни́ці*] «плоскінь», [*побі́рчий*] «збирач податі», *побо́ри*, *прибира́ти* «брати; упорядковувати; одягати, виряджати, чепурити; вибрати, підібрати (до чого-н.)», *прибі́р* «одяг, вбрання, одягання, убирання; готування (до свята, весілля тощо); прикраса, оздоба; [узорна вишивка різнокольоровими нитками по лацкану кожуха]», *прибірни́ця* «та, що прибирає», *прибо́р* (столовий), *прибо́рка*, *прибира́льник*, *призбйрувач*, [*прибі́рний*] «нарядний», *пробира́ти* «виривати якусь частину рослин (коноплі тощо); звільняти, готувати (місце); лаяти», *пробира́тися* «продиратися», [*пробі́ра́нець*] «людина, що її недавно морально покарали» Л, *пробо́р*, *розбира́ти* «розкладати на складові частини; роздягати; розпізнавати, розрізняти; розуміти, метикувати; пройняти», *розі́бра́тися* «зазнатися», *розбира́ч*, *ро́збір*, *розбо́р*, [*розбо́рка*] Ж, *розбі́рливий*, *розбірни́й* «чіткий, легко зрозумілий; такий, що його можна розібрати і скласти», *розбо́рливий* «тямущий, розсудливий», *убира́ти* «одягати, прикрашати; бруднити; їсти», *убира́тися* «збиратися, залізти; увійти, оселитися; піти геть», [*убе́речко*] «одяг, убрання», *убира́льня*, [*убира́ч*] «прикрашувач» Ж, [*убі́рок*] «прикраса» Ж, [*убі́ря*] «вбрання» Ж, *у́бір* «одяг, вбрання; церковне облачення», *убира́льник* «скребло (шкіряника)», [*убі́ра́ння*] «одягання; одяг, штани», *убо́р* (заст). «убір», *убо́рщик* (спец.), *убра́ння́* «одяг; [штани]», *убра́нство*, [*убирни́й*, *убо́ристий*, *убра́ний* «одягнений», *убра́тий* «тс.»; — р. *брать*, бр. *браць*, др. *бьрати*, *брати*, п. вл. brać, ч. bráti, слц. brať, нл. braś, полаб. berĕ «бере», болг. *бера́*, м. *бе́ре*, схв. *бра̏ти*, слн. bráti, стсл. бьрати; — псл. bьrati, berǫ, похідне від іє. *bher- «носити, приносити»; — споріднене з дінд. bhárati, bíbharti, bibhárti «несе, приносить, веде, відбирає», ав. baraiti «несе», курд. bərən

«віднести», гр. φέρω «несу», вірм. berem «тс.», алб. bie «веду, приношу», лат. fero «несу», гот. baíra «тс.», baíran «носити; родити, утворити, виробити», ірл. biru «несу», tobiru «приношу, даю»; сюди ж, можливо, лит. beñti «сипати», лтс. bẽrt «тс.» (Mühl.— Endz. I 291, 292), ос. barуn «зважувати» (Абаев ИЭСОЯ I 194, 238), дінд. bhṛtíḥ «несення, утримання, винагородження», лат. fors «випадок», ірл. brith «народження», гот. baúrþei «ноша, тягар», нвн. Bürde «тс.», Geburt «народження» (Zubatý LF 28, 31; Bern. I 51; Trautmann 31; Uhlenbeck 196; Būga RR II 314; Mikkola Ursl. Gr. I 43); первісне значення «нести» зберігається в укр. *беремо́к* «оберемок», р. *бе-ре́мя*, бр. *бере́мо*, п. brzemię «тягар», ч. břímě, слц. bremeno, вл. brěmjo, нл. brěmje, болг. *бре́ме*, схв. *бре̏ме*, стсл. брѣмѧ «тс.», пор. дінд. bhárīman- «несення, зберігання», переносні розвинулись спочатку в префіксальних формах типу *sъbьrati, первісно «знести».— Шанский ЭСРЯ I 2, 190—191; Фасмер— Трубачев I 159; Преобр. I 42—43; Горяев 27; Sławski I 41; Machek ESJČ 64; Lehr-Spławiński.— Pol. 30—31; БЕР I 42—44; Skok I 201—202; ЭССЯ 3, 162—163; Sł. prasł. I 485—487; Sadn.— Aitz. VWb. I 275—286; Mikl. EW 9; Vaillant RÉS 22, 29; Čop Slav. rev. 13, 181—210; RÉS 42, 297; Джаукян 86; Mayrhofer II 473, 480, 532; Pedersen Kelt. Gr. II 475; Pokorny 128—132.

бра́тки́ (бот.) «фіалка триколірна, Viola tricolor L.», *бра́тіки* «тс.; перестріч, Melampyrum nemorosum L.», [*бра́тка*] «Viola tricolor», [*брато́к*] «Viola sylvestris Lam.», *бра́тчик* (*і сестри́чка*) «Viola tricolor L.», *бра́тчики* «Melampyrum nemorosum L.»; — р. [*братки́*] «Viola tricolor L.; Melampyrum nemorosum L.», бр. *бра́ткі* «Viola tricolor; Viola hybrida Hort.; [перестріч, Melampyrum L.]», п. bratki «Viola tricolor»; — похідні утворення від *брат*; назви зумовлені тим, що кожна квітка відповідних рослин має різнокольорові пелюстки, і пов'язані з казкою про брата і сестру, які, не знаючи про це, одружилися, а щоб не розлучатися, перетворилися в цю квітку.— Фасмер II 114; Вісюліна—Клоков 181—182; Нейштадт 389—394, 499—500; Brückner 678; Machek Jm. rostl. 71, 214.— Див. ще **брат.**

братру́ра «піч для смаження; духовка» О, [*браґру́ра*, *браду́ра*, *бранду́ра*, *брату́ра*] «тс.» О; — п. [bratrura]; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нвн. Brátröhre «піч для розігрівання; маленька піч для піджарювання» утворене з основ дієслова bráten «жарити, смажити» і іменника Röhre «труба, трубка», спорідненого з двн. rōr(r)a, rōrea «тс.; стеблина очерету, порожниста стеблина», нвн. Rohr «труба, ствол; очерет, тростина», гот. raus, двн. rōsc(i) «спритний, гнучкий», укр. *рух*.— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Kluge—Mitzka 605.— Див. ще **братва́н, рух.**

[**браца́р**] «срібний браслет Мо; манжета, обшлаг рукава сорочки», [*брей-цара*] «залізне кільце, яким прикріплюється барнак до герлиги», [*брицарі*] (мн.) «манжети» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. brățáră «браслет», молд. *брэца́рэ* «тс.; вишита манжета», *брэцэ́рь* «тс.» походять від лат. brāchiāle «браслет», пов'язаного з brāc(c)hium «плече, передпліччя, рука».— Scheludko 127; Vrabie Romanoslavica 14, 133; Niță-Armaș та ін. Romanoslavica 16, 76; Pușcariu 18; СДЕЛМ 60; DLRM 92.— Див. ще **бра.**— Пор. **брасле́т.**

бра́шпиль «коловорот для піднімання якоря на кораблі»; — р. *бра́шпиль*, бр. *бра́шпіль*, п. braszpil «тс.»; — пов'язане, очевидно, через російське посередництво з гол. braadspil «тс.» або нвн. Bratspill «брашпиль, якірний коловорот, лебідка, кабестан; невелика щогла».— СІС 109; Фасмер I 208; ССРЛЯ 1, 619; Смирнов 65; Meulen 45.

бре (приспів у піснях: *гей, море, бре!*), *брей* «тс.», [*бре*] (вигук звертання; часто вживається як засіб інтимізації мови) Ме, Ко, [*бре*] «тс.» Ме; — п. bre! bre! (вигук, розгульний крик, поширений у XVII ст.), болг. *бре* (вигук звертання до чоловіків; підсилення — «гей»; незадоволення — «ах, ой, ех»; сполучник), *брей* (виг.), м. *бре* (виг.) «ого, еге, гей, ей, слухай» (при звертанні до чоловіків), схв. *бре̏* (виг.) «хіба, невже,

ну», *брê* — пов'язане (в українській і польській мовах через молдавське і румунське посередництво,— пор. молд. *бре*, вигук звертання, рум. bre «тс.») з гр. μπρέ (виг.) «ну, гей, ей, ти що», яке походить від μωρέ «дурню», кличної форми до μωρός «дурний, простодушний, блазень, скоморох», можливо, спорідненого з дінд. mūráḥ «телепень, ідіот» (з іє. *mō(u)r-, *mūr-); пор. болг. *море* (вигук до чоловіків), *мори* (вигук до жінок), тур. bre (виг.) «ти що, гей, ей, ну» (з гр.).— Мельничук Молд. эл. 164; Кобилянський Гуц. гов. 82; Brückner 39; БЕР I 75—76; Младенов 44; Bernard Балк. езикозн. I 96—97; Boisacq 655.

[**бреверíя**] «суперечка; сварка, чвари», [*броварíя*] «сварка, бійка, галас»;— запозичення з польської мови; п. breweria «галас; бешкет, скандал; безшабашне юнацтво», brewerie, [brawerja, brawarje] «тс.» пов'язані з іт. breveria «самохвальство, фанфаронство», braveria «тс.», похідними від bravo «енергійний, діловий; відважний», до якого зводиться й укр. *брáвий*.— Sł. wyr. obcych 94; Brückner 39; Battisti—Alessio 592; Dauzat 111.— Див. ще **брáвий**.

[**брéвкати**] «жерти», [*брéвкало*] «ненажера», [*бревкó*, *бревтíй*] «тс.»; — афективні утворення.

брегéт «годинник, що відбиває хвилини і показує числа місяця»; — р. *брегéт*, бр. *брэгéт*, п. bregiet; — пов'язане з прізвищем швейцарського годинникаря Брегé—Bréguet (1747—1823).— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 192; Фасмер I 210; Brückner 39.

брéдень — див. **брестú**.

[**бредúна**] (бот.) верболіз, Salix caprea L.» Я; — р. [*бредúна*] «верба», [*бред*] «тс.; зрізані на корм вербові гілки»; — не зовсім ясне; пов'язується з *брúти* «зрізувати» (Корнев ЭИРЯ VII 104—112; Откупщиков 117—118); менш переконливим здається пов'язання з *бредý*, *брестú*, яке мотивується тим, що рослина росте по мокрих місцях (Фасмер I 210; Преобр. I 44; Bern. I 83; Trautmann 36); недостатньо обгрунтованим є пов'язання назв цих рослин з алб. breth, bredhi «ялина» (Meyer EW 45); ще більш сумнівне припущення Соболевського (Slavia 5, 440; Лекции 64) про існування вихідної форми *брѣдъ і порівняння з ч. ст. jabřadek «гілка винограду», п. ст. jabrząd «тополя» (пор. також Bezlaj Eseji 149; Sadn.—Aitz. VWb. I 158—159).— ЭССЯ 3, 11—12.

бреднЯ «дурниці, химери», *бриднЯ*, [*бридéнька*] «тс.», ст. *бредня* «верзіння, недоречність, дурниці» (XVI ст.); — р. *бред*, *брéдить*, *брéдни* «бредня, дурниця, нісенітниця», [*бредá*] «балакун, базіка, дурень», бр. [*бреднЯ*] «брехня», [*брéдзиць*] «брехати; обмовляти, зводити наклеп», п. brednia «бредня, дурниця, нісенітниця», bredzić «марити, верзти, ляпати, молоти», [bryda, breda], заст. brydnia, ст. brydzić (XVI ст.); — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *брестú*, *бредý*, якому приписується початкове значення «ходити без певної мети», пор. р. *сумасбрóд* (Фасмер I 210; Bern. I 83; Mikl. EW 20; Sławski I 41—42; Sł. prasł. I 366; Sadn.—Aitz. VWb. I 210—214); п. brednia змушує припустити псл. *brъd-, паралельне до *bryd- (Brückner AfSlPh 11, 123); з огляду на це робиться непереконливе припущення про запозичення східнослов'янських форм з *бред-* з польської мови (Richhardt 37); ці форми пов'язуються також через проміжне значення р. [*бред*] «скошена різносортна трава» з дієсловом *брúти* (Корнев ЭИРЯ VII 109—112); спорідненість з дангл. breodian «кричати, кликати, звати», свн. braten «базікати» (Holthausen ZfSlPh 22, 146) сумнівна; ще менш вдале зіставлення з снн. снідерл. praten «говорити, базікати», англ. prate «базікати» (van Wijk IF 128—130).— ЭССЯ 3, 12—13.

бредулéць (бот.) «багно болотяне, Ledum palustre L.», [*брезулéць*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірним здається походження від рум. brăduléţ (молд. *брэдулéц*) «ялинка», демінутива від brad (*брад*) «ялина, смерека», яке зіставляється з алб. breth (bredh) «ялина»; перенесення назви ялинки на багно в румунській мові могло бути зумовлене тим, що вічнозелене листя багна подібне до глиці ялини; менш переконливе зіставлення з р. [*бред*] «верба», [*бредúна*] «тс.» як назв

рослин, що ростуть на болоті, по якому треба брести (Фасмер I 210); необґрунтованим є пов'язання з ч. ст. jabřadek «гілка винограду» (Соболевский Slavia 5, 440; Лекции 64; Trautmann 36) або безпосередньо з алб. breth (bredh) «ялина» (Meyer EW 45).

[**брез**] «через; без», [*брис*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни прийменника [*през*] (**перез*) «через» під впливом прийменника *без*.— Мельничук СМ III 148; Тимч. Акузатив 20.

[**брéзгань**] «пліснява на квасі» Я, [*бреск*] «вологість; пліснява» О, [*брéзгати*] «гидувати» Ж, [*брéзкати*] «тс.» Бі, [*збрéскнути*] «закиснути» Ж, [*збрéсклий*] «закисаючий» (про молоко), [*набрéзґлий*] «скислий» (про молоко); — р. *брéзгать* «гидувати», [*брóснеть*] «пліснявіти», [*бросньи*] «пліснява, цвіль», [*обрéзнуть*] «закиснути» (про молоко), п. brzazg «гіркий (кислий) смак», brośń «пліснява», brośnieć «пліснявіти», zbrzazgnąć «скиснути», ч. břesknouti «киснути», р.-цсл. **обрѣзгнѫти** «закиснути» (про квас), **обрьзгнѫти** «тс.»; — очевидно, псл. *brězgъ, *brъzgъ, *brosk- «кислий смак»; — споріднене з норв. brisk «гіркота», brisken «гіркий, терпкий»; можливо, похідні від того самого кореня, що й *бридкий;* менш переконливе зближення (Bern. I 85—86; Преобр. I 44) з гр. φρῖκη «дріж, страх» або з лат. fraceo «гіркну, протухаю», а також ототожнення (Brückner 44) з р. *брéзжить* «світати», п. brzeszczy się «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 192; Фасмер I 211; Machek ESJČ 72; ЭССЯ 3, 18—19; Sł. prasł. I 375, 376; Sadn.— Aitz. VWb. I 434—435; Walter Slavia 36, 267—268; Wood KZ 45, 61; Mikkola Balt. u. Slav. 35.

брезéнт; — р. *брезéнт*, ст. *презенинг*, бр. *брызéнт*, п. brezent, болг. *брезéнт, бризéнт;* — запозичення з голландської або німецької мови; гол. presénning «брезент», нвн. Presenning, Present «тс.» походять від фр. préceinte «оболонка», що розвинулось із лат. praecincta «тс.», похідного від praecingere «оточувати, оперізувати», утвореного з префікса prae- «пере-, перед-», спорідненого з гр. παραί «при», псл. pri, укр. *при*, і дієслова cingo «оперізую, оточую», спорідненого з дінд. kāñcatē «в'яже», kāñcī «пояс», гр. κιγκλίς «перегородка», лит. kinkýti «запрягати» (коні).— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 192; Фасмер I 211; ССРЛЯ 1, 623; Смирнов 236; Грот ФР II 370; Sł. wyr. obcych 94; БЕР I 76; Kluge—Mitzka 564; Vries NEW 546; Meulen 156; Walde—Hofm. I 216—217, II 351.—Див. ще **при.**

брéзкнути «пухнути, опухати, набрякати», [*бря́зкнути*] «брезкнути» Па, *брéзклий* «опухлий, одутлий; сирий (про дерево», [*брезкúй*] «одутлий», [*брезькúй*] «тс.», [*брéсклu*] (мн.) «сирі дрова» Ж, [*забрéзклu*] «трохи припухлий» Л, [*набрéзґнути*] «набрякнути» Ж, [*обрéзклий*] «одутлий» Ж; — очевидно, похідне від тієї самої основи, що й *бря́кнути* «розбухати»; словотворчі стосунки між обома формами не зовсім ясні.— Див. ще **бря́кнути.**

брезулéць — див. **бредулéць.**

[**брекекé**] (відтворення жаб'ячого квакання), *брекекéкати* «квакати» (про жабу); — звуконаслідувальне утворення.

брелóк «прикраса на ланцюжку до годинника чи браслета»; — р.. болг. *брелóк*, п. brelok, brylok; — запозичено, очевидно, через російське посередництво з французької мови; фр. breloque «брелок» (з XVII ст.) споріднене з етимологічно неясним (можливо, звуконаслідувальним) brelique «дрібна прикраса» (з XVI ст.).— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 193; Фасмер I 211, 212; Горяев 28; Brückner 39; Matzenauer 118; Dauzat 112; Bloch 100; Gamillscheg 150.

[**брéмерці**] «маленькі плоскогубці» Мо, [*брéмирці*] «тс.» Мо; — неясне.

[**брéмза**] «гальмо», [*брéндза*] «тс.» О, [*бремзувáти*]; — п. bremza «гальмо», схв. *брѐмза* «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Brémse «гальмо, гальмовий башмак» споріднене з снн. гол. pramen «будувати міст, дорогу» і, можливо, свн. pfrengen «протискувати, втискувати», гот. anapraggan «гнобити, утискати», снн. снідерл. prame «насильство; тиск, натиск», гол. pram «тс.», вестфальськ. prām(e) «прес, лещата», раннє нвн. bremes «затискач; клема;

намордник».— Онышкевич СЛиЛ 93; Kluge — Mitzka 99.

[**бре́мкать**] «неголосно ревти, мукати» Л; — очевидно, споріднене з п. brzmieć «звучати», м. *брмчи* «бренить», двн. brëman, свн. brëmen, нвн. brummen «бурчати, ревти», лат. fremere «тс.», дінд. bhramaráḥ «бджола».— ЭССЯ 3, 68—69; Kluge — Mitzka 104; Bern. I 94—95; Walde — Hofm. I 544.

бре́мсберг «похила галерея в копальнях і ін.»; — р. *бре́мсберг*, бр. *брэ́мсберг;* — запозичення з німецької мови; нвн. Brémsberg «сортувальна гірка, бремсберг» складається з основ дієслова bremsen «гальмувати», пов'язаного з іменником Brémse «гальмо», та іменника Berg «гора», спорідненого з псл *bergъ, укр. *бе́рег*.— СІС 109; ССРЛЯ 1, 624.— Див. ще **бе́рег, бре́мза.**

[**бре́ндати**] «бродити, вештатися» Ж, [*забре́ндатися*] «забруднитися» Ж; — р. [*бры́ндать*] «вештатися», бр. [*бры́ндаць*] «ходити, чалапати», *абры́ндаць* «заляпати, забризкати», *забры́ндаць* «тс.», ч. bryndati se «бруднитися, борсатися в грязюці», болг. [*бре́нцам*] «тиняюсь», [*бре́ндзам*] «забруднюю»;— очевидно, результат пізньої (після припинення процесу утворення носових голосних) афективної видозміни основи bred-, brod-, яка зберігається в формах *брести́, броди́ти;* пор. лит. brendù «бреду», brìsti «брести».— БЕР I 77; Sadn.— Aitz. VWb. I 210—213.— Див. ще **брести́.**

бре́нзил, *бре́нзилі* — див. **фре́нзлі.**

[**брени́ця**] (ент.) «лугова муха, Limnobia» Ж;— не зовсім ясне; може бути зіставлене з *брень, брені́ти* (пор. болг. *бръ̀нчелива му́ха*, Дювернуа I 161) або з р. *бре́ние* «глина, болото», др. *бьрние* «тс.».

[**бре́нчка**] (бот.) «дзвінець, Rhinanthus crista galli»; — пов'язане з *бреньча́ти, бриньча́ти;* назва зумовлена тим, що насіння достиглого плоду дзвінця звучить, як брязкальце (пор. російську назву тієї ж рослини *погремо́к*); спроба пов'язання з *брені́ти* «бриніти, червоніти, красуватися» (Moszyński JP 37/4, 293—295) недостатньо обгрунтована.— Вісюліна — Клоков 276—277, 281; Нейштадт 502—503.— Див. ще **брень.**

[**брень**] (вигук, що передає звучання струни), *бринь* «тс.», [*брені́ти*] «звучати, дзижчати, дзвеніти», *брині́ти* «тс.», *бре́нькати* «погано грати; смикати струну», *бри́нькати* «тс.», [*бреньча́ти*], *бриньча́ти*, [*бренли́вий*], [*бренч*] «трутень» ВеНЗн, [*бре́нчик*] «тс.» тж, [*бре́нька́ч*] «поганий музика; дзвінка монета», [*бринька́ч*] «дзвінка монета», *бре́ньків*, [*бринчо́к*] «дзвінок, бубонець» ВеУг, *бри́нькало* «всякий музичний інструмент, на якому можна бриньчати» Я, [*брони́ти*] «бриніти, дзвеніти» Я; — р. *брень, брынь, бренча́ть, брынча́ть*, бр. [*брин-брин*], *бры́нкаць*, п. brnieć, ч. brnk, brnčeti, brnkati, слц. brnk, brnčat', brnkat', вл. brink, brinčeć, нл. brjeńk, brjeńkaś, brincaś, болг. *бре́нцам* «тихо плачу», *бръ̀нбръ̀н, бръ̀нкам*, м. *брмне, брмчи* «бринить», схв. *брѐнкати, бре̏нцати*, слн. brenčáti, brnéti; — очевидно, утворення від чотирьох праслов'янських варіантів основ *bre-n-, *brь-n- *brъ-n-, *bry-n-, споріднених з основою *brę-, збереженою в *бря́кати;* українські форми на *бри-*, мабуть, усі походять від основи *brъ-n-, форми на *бре-* — від основи *bre-n-.— Шанский ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер I 212; Преобр. I 44—45; Горяев 28; Otrębski PJ 1962/1, 21; Brückner 45; Machek ESJČ 67, 72; БЕР I 83; Младенов 44; Skok I 206—207; ЭССЯ 3, 68—69; Sł. prasł. I 369—371; Sadn.— Aitz. VWb. I 178—182; Bern. I 84, 88.— Див. ще **бря́кати.**

брести́ «іти (переходити) вбрід; повільно йти», *броди́ти* «ходити, йти по воді; ловити рибу бреднем; повільно ходити без мети», [*бре́день*] «невід, сітка, волок» Ва, [*бре́дець*] «бродяга» Я, [*брелі́ць*] «той, хто переходить вбрід» Я, *брід*, [*брілі́ць*] «той, хто переходить вбрід» Я, [*бро́дисько*] «брід», [*бродня́*] «блукання» Я, [*бродя́к*] «волок, рибальська снасть» Мо, Берл, [*бро́до́к*] «малий брід; поточок» ВеЗн, Я, Ж, *бродя́га*, *бродя́жити*, [*брідня́вий*] «грузький» Ж, [*брі́дьма*], *бро́дом*, [*вз́абро́д* (ходити)] Ж, *вро́збрід*, *ви́бродити*

«задрипати», *забродúти* «тс.», *забрíд* «відхід на заробітки, бродяжництво; бурлакування; рибний завод», *забрóда* «задрипанець; волоцюга», *забрóдчик* (заст.) «робітник, який ловить рибу сітками (на заводах)», *збрíд* «потолоч; [вузьке місце в річці; мілке місце, де пристає пором» Ж]», [*збрíдє*] «місце нижче броду» Ж, [*збрíдь*] «потолоч» Ж, [*зброд, збродь*] «тс.» Ж, [*збрóдень*] «бродяга, приблуда» Ва, [*збрóдник*] «волок» Я, [*межúбрід*] «місце між двома бродами» Ж, *нáбрід* «пришельці, потолоч», *нáбрóд* «тс.», [*пóбридки*] «бродяжництво», *рóзбрід, убрíд*, [*убродú*] «убрід»; — р. *брестú, бродúть*, бр. *брадзíць*, др. *брести, бродити*, п. brnąc «брести, грузнути», brodzic, ч. břísti, broditi se, слц. [bŕst'], brodit', bŕdnút', вл. brodźic, нл. brożiś, полаб. bradě (*brode[tъ]), болг. *брóдя*, м. *броди*, схв. *брòдити*, слн. brêsti, brodíti, стсл. **брести**; — псл. *brьsti < *brьdti (* bredǫ), broditi; — споріднене з лит. brendù, brìsti «переходити вбрід», brýdoti «стояти у воді», bradýti «переходити вбрід», лтс. bridu, brist «бродити, переходити вбрід», bradât «переходити вбрід, чалапати (по болоті)», можливо, також алб. breth «підстрибую», фрак. Βρέδαι (топонім), тох. В preściye «баговиння, грязюка»; іє. *bhred-; зіставлення з гр. ἄρδω (<*mr̥dō) «змочую, мочу» (Jóhannesson KZ 30, 451) сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер—Трубачев I 210—211; Преобр. I 45; Brückner 40; Sławski I 41, 42; Machek ESJČ 74; Lehr-Spławiński — Pol. 49; Кузнецов ВЯ 1957/2, 108; Георгиев ВЯ 1958/6, 16; БЕР I 80; Skok I 216; ЭССЯ 3, 14—15; Sł. prasł. I 368—369, 382—383; Sadn.— Aitz. VWb. I 210—212; Bern. I 83; Trautmann 37; Fraenkel 58; Mühl.— Endz. I 321—322, 332—333; Arumaa AfSlPh 26, 128; Meyer EW 46; IF 5, 181; Pokorny 164. — Пор. **бродúти**.

бретéль, *бретéлька;* — р. *бретéль*, п. bretelka, схв. *бретела*, м. *бретела;* — запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. bretelle «лямка, бретелька» загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з двн. brittil «повід, вуздечка», brettil «тс.» (Dauzat 112; Bloch 100) або з гіпотетичним дієсловом *braieteler, похідним від іменника braie «канат» (Gamillscheg 151). — Шанский ЭСРЯ I 2, 194; Фасмер I 212.

бретнáль (заст.) «даховий цвях, костиль, цвях», [*бринтáло, бринтáль, блатнáр*] «тс.», [*брентáль*] «тесовий цвях» Я, ст. *за братнали* (1633); — запозичення з польської мови; п. bretnal, bratnal походить від н. Bréttnagel, яке складається з основ іменників Brett «дошка», що є давнім варіантом до форми Bord «борт», і Nágel «цвях», спорідненого з лат. ungula «кіготь, копито», лит. naga «копито», укр. *ногá*.— Тимч. 137; Шелудько 22; Richhardt 36; Korbut PF 4, 496; Sł. wyr. obcych 94; Brückner 39; Kluge—Mitzka 99, 500—501.— Див. ще **бéрдо**[1], **борт, ногá**.

[**брéус**] «незграбна, нетактовна, велика на зріст людина»; — неясного походження.

брехáти «говорити неправду; гавкати», [*брех*] (виг.), [*брех*] «гавкання», *брéхіт* «тс.», [*брéха*] «брехун, брехуха», [*брехáка*] «тс.; епітет собаки», [*брехáло*], [*бреханúна*] «брехня» Я, [*брехáрь*] «брехун» Я, *брехáч, брехáчка, брехéнька* «баєчка, небилиця», [*брéхи*] «вигадки» ВеБ, [*брехлó*] «брехун» Я, [*брéхля*], *брехнá*, [*брéхтя*], *брехýн, брехунéць* (заст. ірон.) «адвокат», *брехýнка* «брехуха; [жмуток волосся і заглибина на задній частині шиї]», *брехýха*, [*брешкó*] «брехунчик; гавкаючий собака», *брехлúвий*, [*набрехáч*] «донощик, обмовник» Ж, [*обрéхи*] «брехні, наклепи» Ж, *перéбрех* «перебріхування, перекручення фактів», *перебрéха* «брехун, брехуха», *підбрéхач*, [*побрехáч*] Ж, *побрехéнька*, [*прибрехáч*] «донощик, обмовник» Ж; — р. *брехáть*, бр. *брахáць*, др. *брехати* «гавкати», п. br(z)echać (заст.) «гавкати, брехати (про собак); базікати», ст. brzechotać «гавкати; кричати (про деяких птахів)», ч. břechati «дзявкати», слц. brechat' «гавкати; говорити неправду», болг. *брéхам* «стогну; чихаю», схв. *брèхати* «задихатися; кашляти», слн. bŕęhati «тс.», brękati «кричати; верещати»; — мабуть, псл.

*brexati (<*breksati) «лаяти; кашляти», пов'язане з іє. *bher-/bherk-; — споріднене з лтс. brèkt «кричати, плакати», двн. praht «галас», свн. braht «тс.», дангл. breahtm, bearhtm «кричу, плачу», ірл. bressim «крик», дангл. beorcan «лаяти; кашляти», англ. bark «тс.»; зв'язок з р. *бре́дить*, [*бреда́*] «базіка, дурень», п. ст. brzedzić «базікати» (Brückner KZ 43, 313 і далі) потребує додаткової аргументації.— Шанский ЭСРЯ I 2, 195; Фасмер I 203; Преобр. I 45; Brückner 39; БЕР I 78; ЭССЯ 3, 13—14; Sł. prasł. I 366—367; Sadn.—Aitz. VWb. I 186—187; Bern. I 83—84; Mühl.— Endz. I 330—331; Scheftelowitz KZ 56/3—4, 203; Pokorny 138.

[**бре́чка**] (бот.) «дика гречка, Polygonum tataricum» ВеБ; — пов'язане з *гре́чка* (*татарська*) «Fagopyrum tataricum Gaertn.»; зміна початкового **г** на **б**, можливо, зумовлена впливом назви [*бро́чка*] (бот.) «шерардія, Sherardia».— Див. ще **броч, гре́чка.**

бреш «пролом»; — р. *брешь*, заст. *бреша*, п. bresza, болг. *бреш*, схв. *бре̏ша;* — запозичено з французької мови через російське посередництво; фр. brèche «пролом, бреш, прорив; пробій» походить від двн. brecha «ламати», спорідненого з нвн. brechen, гот. brikan, англ. break, лат. frangere «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 195; Фасмер I 213; Виноградов Очерки 52; Смирнов 65; РЧДБЕ 121; Bloch 99; Dauzat 111; Kluge—Mitzka 98.— Пор. **брухт.**

[**брибе́ґа**] «дурнуватий чоловік» Мо;— очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *бербе́к* «баран» походить від лат. berbēx «валах», vervēx «тс.», спорідненого з гр. гомер. εἶρος (<*ϝεpϝος) «вовна», дінд. ūrā «вівця», дісл. vara «шкура»; менш переконливе виведення (Vrabie Romanoslavica 14, 134) від рум. pribeag «блукач, бурлака».— DLRM 77; Walde—Hofm. II 767—768.— Пор. **прибе́ґа.**

бриг «вид судна»; — р. болг. *бриг*, бр. *брыг*, п. bryg, ч. слц. briga, схв. *бриг*, слн. bríg; — запозичення з англійської або німецької мови; дангл. brig (н. Brigg) «тс.» є скороченням англ. brigantine, що походить від іт. brigantino «піратський корабель».— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 195—196; Фасмер I 213; Преобр. I 45; Kopaliński 145; Klein 200; Chambers 52; Holthausen EW 24; Kluge—Mitzka 100; Jóhannesson 959.— Див. ще **бриганти́на.**— Пор. **брига́да.**

[**бри́га**] (снігу) «брила, грудка» ВеБ;— неясне; можливо, є результатом контамінації іменників *бри́ла* і *кри́га.*

брига́да, *бригади́р*, *брига́дник;* — р. болг. м. *брига́да*, *бригади́р*, бр. *брыга́да*, *брыгадзі́р*, п. brygada, brygadier, ч. brigáda, заст. brigádník, слц. brigáda, brigadier, вл. brigada, схв. *брига́да*, *брига̀дӣр*, слн. brigáda, brigadír; — через російське і польське посередництво запозичено з німецької або французької мови; н. Brigáde, Brigadíer походять від фр. brigade і утвореного від нього brigadier, які зводяться до іт. brigata «військо, бригада; група людей, компанія», утвореного від briga «боротьба, суперечка, спір, сварка, неспокій, турбота», що вважається запозиченням з кельтських мов (пор. дірл. brigh «сила», кімр. bri «тс.»).— СІС 109; Акуленко 143; Шанский ЭСРЯ I 2, 196; Фасмер I 213; Преобр. I 45; Горяев 28; Reitsak ZfSl 8/1, 45; Смирнов 66; Christiani 33; Kopaliński 145; Kluge—Mitzka 100; Gamillscheg 152; Bloch 101; Dauzat 113; Battisti—Alessio 599, 600.— Пор. **бриг, бриганти́на.**

бриганти́на «легкий парусний корабель»; — р. болг. *бриганти́на*, бр. *брыганты́на*, *брыганці́на*, п. bryganityna, ч. brigantina, слц. слн. brigantína, схв. *бриганти̑н*, *бриганти́на;* — запозичено через російське і польське посередництво з французької мови; фр. brigantine походить від іт. brigantino «піратський корабель», утвореного від brigante «грабіжник, розбійник», пов'язаного з brigare «добиватися, дбати, боротися», що походить від briga «боротьба, суперечка, неспокій, турбота»; менш обгрунтоване пов'язання з англ. brigantine, що походить від фр. brigantine (Chambers 52) або безпосередньо з італійськими словами (Фасмер I 214; Смирнов 66; Falk—Torp 101).— СІС 109;

Шанский ЭСРЯ I 2, 196; Kopaliński 145; Holub—Lyer 105; Dauzat 113; Battisti—Alessio 600.— Див. ще **бригада.**— Пор. **бриг.**

[**бригидимка**] «капризна, вередлива жінка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*бригітка*] «черниця з ордену «бригіток» Я, яке походить від п. brygidka «тс.», утвореного від імені святої Brygida.— SW I 214.

[**брид**] «гидота, погань; гидка людина», [*бридь, брить* ЕЗб 4, *бридя*] «тс.», [*бридак*] «гидка, бридка, негарна людина», [*бридаль, бридас, бридець* Я, *бридій*] «тс.», [*бридня*] «погань» Ва, [*бридуля*] «бридка жінка», *бридкий, бридливий*, [*бридно*], *бридити* «викликати огиду, бридитися», *бридитися, бриднути, набридливий, набридлий, набридати*, [*обрид*] «відраза» Ж, [*обрида, обридство* Ж] «тс.», [*обридливець*] «противна людина» Ж, [*обридник*] «тс.», *обридлий, обридливий, обридний*, [*обридальний*], [*обридити*] «зробити бридким» Ж; — р. [*брида*] «докучлива, набридлива людина», [*бридкой*] «різкий, пронизливий (вітер)», [*брыд*] «гострота, гіркота в повітрі, дим, чад», [*брыдкий*] «гострий, гіркий, гидкий, димний, смердючий», бр. *брыдкі, брыда*, др. *бридъкыи* «терпкий, гострий, кислий, гіркий; жорстокий, суворий», *бридыи* «жорстокий», п. brzyd «огидність, бридкість, гидота, сором; негарний, бридкий», brzydki «бридкий», [brzydak], ч. břid, břitký «гострий», břiditi «псувати, робити негарно, бридко, гидко», слц. brid' «бруд, огида», болг. *бридй* «віє, дме, ріже» (про вітер), схв. *бриjдак* «гострий, різкий», *бриjђети* «палити, свербіти; пронизливо дути», ст. brid «гострота», слн. brídek «різкий, гіркий», bridéti «бути гострим; свербіти», стсл. **бридъкъ** «гострий»; — очевидно, псл. bridъ, спочатку «гострий, кислий, огидний», потім «негарний, бридкий, поганий», bridъkъ «тс.», що, як і briti «брити», brudъ, зводяться до іє. *bher- «різати чимось гострим», *bhr(e)i-; — споріднені з ав. pairi-brīnaiti «обрізувати», лтс. brīdinât (brīdinêt) «загрожувати, лаяти», brīdêt «застерігати, страшити»; мало переконливе припущення (Machek ESJČ 73; Hujer IF 44, 226—228; Noha ZfSlPh 5, 212; Niedermann IF 37, 145—147) про слов'янську метатезу **r** під впливом псл. *soldъkъ і про зв'язок псл. bridъkъ (<*bidrъkъ) з гот. baitrs «гіркий», нвн. bitter, англ. bitter «тс.»; зв'язок з вигуком *брр* (Бузук ЗІФВ 7—8, 69—70) не доведений; укр. [*бридак, бридаль, бридас*], очевидно, виникли під впливом польської мови. — Фасмер — Трубачев I 214; Sławski I 47; JP 31/4,158—160; Brückner 46; БЕР I 78: Skok I 209; Sł. prasł. I 378—380; Sadn.— Aitz. VWb. I 214—216; Bern. I 88; Meillet Etudes 319, 325; Vaillant BSL 31, 44; Mühl.— Endz. I 337; Pokorny 133—134.— Див. ще **брити.**— Пор. **бруд.**

бридж (гра); — р. болг. *бридж*, бр. *брыдж*, п. brydż, bridż, ч. bridge, слц. bridž, схв. *бриџ*, слн. brídge, brídž; — запозичення з англійської мови; англ. bridge (вид гри в карти) пояснюється як результат адаптації якогось запозичення з східних мов.— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 196—197; Kopaliński 145; Holub—Lyer 105; Klein 199; Dauzat 113.

[**бридзя**] «чорна коза» ВеНЗн; — очевидно, пов'язане з [*бризястий*] «чорний з білими смугами» (див.).

[**бриди**] «спосіб вишивання» ДБ VII; — неясне.

брижа «складка, зборка, зморшка; зиб (на воді)», *брижі* (мн.), [*брижанка*] «жіноча полотняна сорочка, зібрана коло коміра» МСБГ, *брижик* «зморшка; нерівність верхньої частини буряка», *брижатий*, [*брижнастий*] «обшитий, облямований оборкою, зморшкуватий», *брижуватий* «тс.», [*брижоватий*] «кучерявий; зморшкуватий (про полотно)» Ж, *брижчатий, брижитися* «морщитися, зморщуватися, утворювати складки», *брижувати* «прикрашати зборками, складками», [*збрижувати*] «зморщувати, утворювати складки» Я, [*набрижжувати, набрижкувати*], ст. *брижоване* (1596), *за брижѣ* (1713); — р. *брыжи*, бр. *брыжы*; — давнє запозичення з польської мови; п. bryże, ст. brize (1394), frize походить від нвн. Fries «фриз,

грубе сукно», що, як і двн. brize «тс.», виводиться з французької мови; фр. frise «фриз, повсть», можливо, походить від снідерл. frise «кошлате сукно» або від назви країни Frise «Фризія, Фрисландія»; зв'язок слов'янських слів з етимологічно неясним н. Breis(e) «вид прикраси на рукаві» (Matzenauer 121) не доведений.— Шелудько 22; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 204; Фасмер I 221—222; Преобр. I 47—48; Brückner 43; Kluge—Mitzka 219; Bloch 317; Dauzat 344.

бриз «легкий береговий вітер (на морі)»; — р. болг. *бриз*, бр. *брыз*, п. bryza, ч. brisa, briza, слц. bríza, схв. *бриза;* — запозичено з французької мови через російську і польську; фр. brise «бриз, вітерець; північний вітер», відоме й іншим романським і германським мовам (ісп. brisa «бриз», порт. briza «північно-східний вітер», іт. breʒʒa «холодний вітерець, бриз», breʒʒare «дути, віяти», англ. breeze «легкий вітер, бриз», дангл. brize, н. Brise, гол. brise, bries, дат. brise, норв. шв. bris «тс.»), можливо, походить із саксонської або фризької мови.— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197; Kopaliński 145; БЕР I 78; Bloch 102; Dauzat 114; Klein 198; Kluge—Mitzka 101.

бри́зкати «прискати», *бри́знути* «приснути; вдарити», *бри́знутися* «приснутися; кинутися, впасти», [*бри́зькати*, *бри́зґати* Ж, *бри́згати*, *бризк* Ж], *бри́зка*, [*бри́зкавець*] (вид риби) Ж, *бри́зкалка* «те, чим бризкають», [*бризкі́на*] «бризка», [*бризьк*] Ж, [*бризґу́н*] (іхт.) «водостріл, Toxotes» Ж, *бризь* (вигук, що імітує бризкання, падіння, удар), [*на́бриск*] Ж, *оббри́зкувач*, *розбри́зкувач*, *розбри́зкувальний;* — р. *брызгать*, бр. [*бры́зкаць*], п. bryzgać, ч. [brýzgat], слц. brýzgať, нл. bryzgaś, болг. *бръзгам*, схв. *бри̏згати*, слн. brízgati; — псл. bryzgati; — паралельне до pryskati давнє звуконаслідувальне утворення, очевидно, споріднене з лтс. brūzgât, brùzgât «бризкати; пирхати, форкати (про коней)», лит. bruzgė́ti «шуміти, бродити; клекотіти», снн. нн. prūsten «сопіти, шипіти, хропіти», сюди ж, можливо, гр. φρέαρ «колодязь», гот. brunna «колодязь; фонтан, джерело».— Шанский ЭСРЯ I 2, 204—205; Фасмер I 222; Преобр. I 48; ЭСБМ I 388; Sławski I 45; Brückner 43; Machek ESJČ 71; БЕР I 83; Skok I 212; ЭССЯ 3, 66; Sł. prasł. I 405—406; Sadn.— Aitz. VWb. I 176—178; Bern. I 94; Fraenkel 57; Mühl.— Endz. I 342; Osten-Sacken IF 23, 379; Persson Beitr. 330—332; Uhlenbeck PBrB 18, 240; Pokorny 171—172.— Пор. **при́скати.**

[**бризя́стий**] «чорний з білими смугами»; — запозичення з польської мови; п. [brzeziasty] «перістий, червоно-білий» споріднене з укр. [*березу́на*] (назва вівці), болг. *бряз* «з білими плямами», м. *брез* «з білою плямою на лобі», схв. *брѐзаст* «тс.», слн. bréza «періста». — Кравчук ВЯ 1968/4, 128—129.— Див. ще **березу́на.**

бри́кати «підкидати задні ноги, хвицати, вихати; бігати підстрибуючи; норовитися, вередувати, зазнаватися» Г, ВеБ, *брика́тися* «битися задніми ногами; норовитись», *бри́кну́ти* «дригнути, хвицнути; впасти, перевернутися» Г, Па, *бриклі́вий* «той, хто дригає, хвицає; норовливий, вередливий», *бри́ку́чий* «тс.», [*брика́йло*] «той, хто має звичку хвицатися», [*брикане́ць*] «стрибок коня», [*бри́ку́ля*] «бриклива корова» ВеЗн, *бри́ку́н* «баский кінь; пустун, пустотливий хлопчик; норовиста людина», [*бри́ку́ха*] «пустунка; норовлива», *брик* (вигук, що передає брикання, поштовх ногою), *бри́ку-бри́ку*, *стри́кубри́ку* «тс.», *ви́брик*, *ви́бриком;* — р. *брыка́ть*, бр. *брыка́ць*, п. brykać «брикати, підплигувати, підстрибувати», схв. *бр̏кати* «штовхати, стирчати, стовбурчитися», слн. bŕkati «брикати»; — очевидно, псл. brykati «бити, ударяти, брикати», пов'язане (як многократне) з *brъkati «тс.»; — споріднене з р. [*брука́ть*] «брикати, бити ногами», лит. briáukšt, brúkšt (вигук на позначення різкого ривка), braũkti «торкатися, терти, змахувати, рвати, шарпати, скребти», braukýti «терти, рвати, стягувати»; пов'язання з р. *прыгать* (Kořínek 247) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 2, 215; Фасмер I 222; ЭСБМ I 389; Sławski I 45; Brückner 43; Schuster-Šewc Probeheft 38;

ЭССЯ 3, 53—54; Sł. prasł. I 404; Sadn.— Aitz. VWb. I 220—222; Bern. I 93; van Wijk IF 28, 127—128; Osten-Sacken IF 28, 146, 147.— Пор. **бру́ка́ти.**

брике́т «речовина, спресована у форму цеглинки, плитки», *брикетува́ти;* — р. болг. *брике́т*, бр. *брыке́т*, п. brykiet, ч. слц. briketa, схв. *бри̏кет*, слн. brikét; — запозичено (можливо, через російське і польське посередництво) з французької мови; фр. briquette «брикет» через форму brique (XII ст.) «цегла» зводиться до снідерл. bricke «цегла», спорідненого з н. brechen «ламати».— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197; Bloch 102; Dauzat 114; Gamillscheg 154; Vries NEW 87.— Див. ще **бреш.**

бри́ла «глиба, великий кусок», [*брила́*] «глиба землі; насипний горб; турецьке укріплення» Я, [*брильо́вий* (шлях)] (заст.) «з насипаними по боках могилками» Я, [*брі́ла*] «затула» ЕЗб 30, 336, [*брилі́в'є*] «велике каміння», *брила́стий*, *брили́стий*, [*брилка́стий*, *брилкова́тий* Ж], *брилува́тий;* — р. [*брыль*] «пагорбок, купина», бр. [*бры́ла*] «брила, глиба», п. bryła «тс.», ч. [břila] «плоский камінь», слц. [brila] «тс.», нл. bryła «болотний залізняк»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з іє. *bher- «бити, розбивати, дробити», *bhrū-lā, *bhrī-lā; — спорідненість з р. [*брыла́*] «губа», [*брыль*] «карниз» (Фасмер I 222; Sadn.— Aitz. VWb. I 453—454) не доведена.— ЭСБМ I 389; Sławski I 45; Śmieszek MPKJ IV 391—393; ЭССЯ 3, 64—65; Sł. prasł. I 404; Bern. I 93.— Пор. **бриль.**

бриль «капелюх, солом'яний капелюх», ст. *брылевъ* (род. в. мн., 1588), *бриль* (XVIII ст.);— р. [*бриль, брыль*], бр. [*брыль*] «тс.; козирок»; — запозичення з польської мови; п. [bryl] виводиться від іт. ombrello «парасоль; капелюх», що походить від лат. umbrella «тс.», пов'язаного з umbra «тінь», спорідненим або з лит. ùnksnā «тінь», або з дінд. andháḥ «темний, сліпий» (SW I 215; Battisti — Alessio IV 2446; Walde—Hofm. II 814—815); може бути зіставлене також з р. [*брылй*] «краї, оборки, поля круглого капелюха», [*брыла́*] «губа (особливо верхня)», [*брила́*] «тс.». — Richhardt 36—37; Фасмер I 214; ЭСБМ I 389—390; Bern. I 93.— Пор. **бри́ла.**

брилья́нт; — р. *брилья́нт*, бр. *брылья́нт*, п. brylant, ч. bril(l)ant, слц. briliant, болг. *бриля́нт*, м. *брилиjа́нт*, схв. *брили̏јант*, слн. briljánt; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; фр. brillant «брильянт» (н. Brillánt «тс.») утворене на базі фр. brillant «блискучий, ясний», пов'язаного з briller «блищати, сяяти», яке походить від іт. brillare «хвилюватися; блищати», пов'язаного з beryl «берил», що походить від лат. bēryllus, яке через гр. βήρυλλος «тс.» зводиться до дінд. *verulija, утвореного, можливо, від назви міста південної Індії Vēlūr > Bēlūr.— СІС 109; Шанский ЭСРЯ I 2, 197—198; Фасмер I 214; Преобр. I 45; Kluge—Mitzka 101; Dauzat 114; Gamillscheg 153; Frisk I 234; Chantraine I 174.

[**бринда́к**] (ент.) «хрущ, Melolontha vulgaris; жук взагалі» ВеУг, [*бриндза́р*] «джміль, Bombos» Ж, [*бриндзе́й*] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *брині́ти.*— Див. ще **брень.**— Пор. **бри́ндало.**

[**бри́ндало**] «дитяча іграшка в вигляді прив'язаної на мотузочку лінійки, яка при обертанні дає характерний звук» Пр. XI діал. н., [*бри́нкало*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з *брині́ти.*— Див. ще **брень.**— Пор. **бринда́к.**

[**бриндува́ти(ся)**] «чепуритися» Ж, [*брендо́лити(ся)*] «тс.» Ж, [*брендю́ля*] «чепуруха» Ж, [*бренду́ша*] «тс.» Ж, [*бри́ндик*] Brückner, [*вибри́ндюватися*] «причепурюватись, вибагливо причісуватись чи одягатись» Ме, [*ви́бриндитися*] Ме, [*обрандува́тися*] «одягтися» Ж, [*обрендува́тися*] «одягтися без смаку» Ж; — р. [*бры́нда*] «широкі рукава», бр. [*бры́нды*] «оборки на широких рукавах, фалди»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [bryndować się] «чепуритись, прикрашатись», заст. bryndzić się «тс.» походить від етимологічно неясного brynda «прикраса, коштовність, іграшка»; неприйнятне зіставлення (Bern. I 93) слов'янських форм з фр. brinde «випивка».— Фасмер I 222—223; ЭСБМ I 390—391; Brückner 43.— Пор. **при́ндитися.**

бринду́ша (бот.) «шафран посівний, Crocus sativus L.; просуреньки, шафран весняний, Crocus vernus L.», [*бриндуш*] «Crocus variegatus Hop. et Horn.» Mak, [*бринду́шки*] «тс. Mak; Crocus vernus Ж», [*бриндусь*] «шафран банатський, Crocus banaticus Heuf.; Crocus variegatus Hop. et Horn.» Mak, [*бриндюшкй*] «шафран банатський», [*бранду́ші*]» шафран сітчастий, Crocus reticulatus L. (Crocus variegatus Hop. et Horn. Mak)», [*бранду́шки*] «тс.», [*бранду́шки білі*] «рястка, Ornithogalum umbellatum L.», [*брандушка руська*] «Bulbocodium ruthenicum Bge.» Вісюліна — Клоков, Mak, [*брандюші*] «Crocus reticulatus L. Пі; Crocus variegatus Hop. et Horn. Mak», [*брандюшки*] «тс.» Пі, Mak, [*бренду́ля*] «Crocus vernus L.» Ж, [*бренду́шка*] «тс.» Ж, [*брендуші*] «Crocus variegatus Hop. et Horn.» Mak; — p. [*бра́ндушка*] «Bulbocodium vernum», болг. *бренду́шка* «підбіл, Tussilago farfara L.», *бранду́шки* «тс.», схв. *бр̀ндуша* «шафран», *бр̀нђушка* «тс.»; — пов'язане в якийсь спосіб з етимологічно неясним рум. brîndúşă «шафран, Crocus; дикий шафран, Colchicum autumnale L.»; можливий зв'язок з укр. *бриніти* «червоніти», р. [*брындеве́ть*] «блищати»; припущення про слов'янське походження румунської форми (Scheludko 127) потребує додаткової аргументації.—Vincenz 8; Vrabie Romanoslavica 14, 134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 124; Crânjală 219, 438; Machek Jm. rostl. 272—273; БЕР I 74, 77; Младенов 44; Skok I 214—215; Sadn.— Aitz. VWb. I 438—439; DLRM 94; Cioranescu 104.

[**бриндя́к**] «вартовий при фінансах» Ж; — очевидно, пов'язане з **бринда* «коштовність, прикраса», що мало бути тотожним п. brynda «тс.».— Див. ще **бриндува́ти(ся)**.

бри́нза «овечий сир», [*бри́ндза, бри́ндзя*] «тс.», [*бриндзяник*] «коржик з бринзою», [*бриндзя́нка*] «бочонок для зберігання бринзи», [*бри́ндзити*] «робити бринзу», ст. *бриндзя* (XVIII ст.);— р. *бры́нза*, [*бры́ндза*], бр. *бры́нза*, п. bryndza (з XVII ст.), ч. brynza (з XVI ст.), слц. [bryndza] (з XV ст.), болг. *брѐндза*, схв. ст. brençe «волоський сир» (1370); — запозичення з східноромантських мов; молд. *бры́нзэ* «сир, бринза», рум. brînză «тс.» переконливої етимології не має; гаданий зв'язок з назвою місцевості Brienz (у Швейцарії) тепер заперечується (Wędkiewicz MRI I 289); вважається праєвропейським словом (Machek ESJČ 70—71; Brückner 43; Шанский ЭСРЯ I 2, 205); виводиться також (Çabej Rev. Shkodra I 26) від алб. (për)brëndësa-t «нутрощі; внутрішня оболонка шлунка ягняти, використовувана для виготовлення сиру», пов'язаного з brënda «всередині».— Дзендзелівський Терит. діал. 86—87; Акуленко 138; Кобилянський Гуц. гов. 82; Scheludko 128; Шаровольський Зб. заходозн. 60; Vrabie Romanoslavica 14, 134; Фасмер I 223; Преобр. I 48; ЭСБМ I 391; БЕР II 83; Sadn.— Aitz. VWb. I 439—440; Bern. I 93; Нерознак 207; Kniezsa 109.

брині́ти «цвісти, красуватися, червоніти, достигати; блищати; [робитися ледве помітним]», [*брені́ти*] «тс.», [*броні́ти*] «золотаво ясніти» Я, [*броні́ти*] «дозрівати», [*бри́нявий*] (про зрубану смереку, що почала вже червоніти); «перестиглий» Шух; — р. *броне́ть* «світліти; виблискувати жовтим, сірим, червоним кольором; [(про овес) достигати, наливатися, біліти, сивіти]», [*бруне́ть, брыне́ть*] «тс.», заст. *бро́ный* «білий, світлий», [*бронь*] «спілий колос, переважно вівса», [*брунь, брон, бро́ня, брона́, бро́нка*] «тс.», др. *броныи* «білий, білосірий, сірий, буланий» (про коня), *бронии* «тс.», п. brony «гнідий», ч. brůna «білий кінь», ст. bronу́ «білий», слц. broniet' «червоніти, достигати», слн. [brunệti] «достигати, буріти»;— очевидно, псл. *bronъ, *broněti, можливо, також *brъněti, bryněti, пов'язані з іє. *bhr-/bher- «блискучий, блідо-коричневий», *bhron- «тс.»; — найближче споріднене або двн. brûn «блискучий, коричневий», лит. bė̃ras «гнідий», гр. φαρύνει (Sadn.— Aitz. VWb. I 151—153; Bern. I 87; Lidén Studien 68, Tochar. St. 9; Kluge— Mitzka 97), або дінд. bradhnáḥ «рудуватий, буланий» (Преобр. I 46; Срезневский I 180; Fick I 93; Strachan BB 20,

26; Schulze Kl. Schr. 112; Loewenthal 7; Uhlenbeck 192; Trautmann 35; Mayrhofer II 451).— Филин Образ. яз. 208—209; Фасмер—Трубачев I 217; Bezlaj ESSJ I 49; ЭССЯ 3, 41—42; Herne 106—107; Топоров I 254—255; Pokorny 136—137.— Пор. **бобе́р, бруна́тний.**

[**бриснува́ти**] «обгризати, об'їдати, облуплювати кору» Ва; — р. [*брóснуть*] «обривати головки льону, обшморгувати коноплі; збирати ягоди», др. *бръснути* «брити, голити», *обръснути* «обстригти, обрізати», *обръсти* «постригти, поголити», болг. *бръ́сна* «брию», *бръ́ша* «тру; стираю», схв. *бр̏сати* «стирати, витирати», слн. bŕsati «торкатися, зачіпати», стсл. **брысати** «шкребти»; — псл. *brъs-, паралельне до brys-, brus- (<*brous-), пов'язане з укр. [*бросúти*] «кидати; відкидати», *брус* «точильний камінь»; — споріднене з лит. brùkti «тіпати льон», лтс. brucinât «струшувати».— Ващенко 9; Шанский ЭСРЯ I 2, 201; Фасмер I 218; ЭССЯ 3, 55—57.— Див. ще **брус**[1].— Пор. **бросúти.**

[**брись**[1]] «кличка собаки», [*брúсько*] «тс.; великий дворовий пес, дворняга ВеЛ; бульдог ВеБ»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. bryś «малий англійський дог; (перен.) грубіян, хам, простак», brysio «тс.» походить від brytan «порода великих собак», якому відповідає укр. *бритáн* «тс.; бульдог».— Brückner 43; SW I 216.— Див. ще **брита́н.**

[**брись**[2]] (вигук, яким проганяють котів) Я, ЛЧерк, [*брúськи*] «тс.» ЛЧерк, [*бризь*] (вигук, яким відганяють ягнят) Мо, [*брусь*] (вигук, яким відганяють овець) Мо, [*бри(-гайда)*] «тс.» Мо; — р. *брысь* (вигук, яким відганяють котів), [*брыс*], бр. [*брысь*] «тс.»; — давнє утворення афективного характеру, споріднене з *тпрусь* і, можливо, з *бир, бр;* припущення звуконаслідувального походження (Преобр. I 48; ЭСБМ I 392; Фасмер I 223) позбавлене підстав; малопереконливе виведення р. *брысь* від дієслів [*брыснуть*] «прогнати кота», *бросáть, брыкáть, брызгать* (Шанский ЭСРЯ I 2, 205).— Пор. **бир, тпрусь.**

[**брись-брись**] (вигук для скликання овець, ягнят) Мо, [*бриць-бриць* Дз, *брúшка-брúшка* Дз, *брúшки-брúшки* Дз, *брí-брí* Мо, *брíшка-брíшка* ЛЧерк, *брýсь-брýсь* Л, *брýшки-брýшки* Л, *дрíшки-дрíшки* ЛЧерк] «тс.»;— результат видозміни вигуку *бир-бир* «тс.», можливо, під впливом фонетичної форми вигуку *брись*, яким відганяють котів.— Див. ще **бир.**

[**брúта**] «полотнище; штука полотна у три пілки Пі», [*брит*] «пілка», ст. (*пять*) *брить* (XVIII ст.); — п. bryt «полотнище, пілка; ширина тканини, сукна, землі», [bret, bryta, breta] «тс.»;— запозичено, мабуть, через польське посередництво з німецької мови; н. Bréite «ширина тканини; полотнище» пов'язане з breit «широкий», свн. двн. breit, днн. дфриз. brēd, гол. breed, дангл. brād, англ. broad, дісл. breiðr, гот. braiþs «тс.», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються неясними.— Шелудько 22; Тимч. 141; Brückner 43; SW I 216; Kluge—Mitzka 98.

брита́н «бульдог, порода великих собак», ст. *британами* (ор. в. мн, 1728); — бр. [*брытáн*]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brytan (з XVII ст.) «тс.» утворене від географічної назви Brytania.— Тимч. 141; Richhardt 37; Brückner 43; SW I 216.— Див. ще **бритт.**

[**бритва́ль**] (у гончарів) «тигель, горщик для плавлення олова»; — неясне.

[**бритва́нник**] (бот.) «вовча лапа, Trollius europaeus L.» Ж, ВеЗн, [*бретвáнник* ВеЗн, *бретвíнок* Mak, *брецьвíнок* Mak, *бертвíнок* Mak) «тс.»; — переконливої етимології не має.

брúти, [*брúтвати, брúтвити* Я, *брúтити*], *брúтва*, [*брúтвиці*] «прилад для бриття», *брúтовка, бритóвниця* «скринька для бритв», [*брить*] «гострота; лезо» Ж, [*брич*] «бритва», [*броя́ка*] «чоловік, який не вміє бритись чи бриється погано» Мо, [*брúвий*] «бритий» Я, *бритв'я́ний*, *брúючий* (політ), [*вúбричитися*] «поголитися» Ж; — р. *брить, брúтва*, бр. *брыць, бры́тва*, др. *брити, бритва, бричь*, п. brzytwa, [brzytew], ч. břiti, břitva, břit «вістря», слц. britva, britiev, вл. britej, [britwja], нл. britwa, britwej, болг. [*брúя*] «брию», [*брúча*] «тс.», [*брич*] «бритва», [*брúтва*] «складаний ніж», м. *бричи* «бриє; обдирає»,

брич «бритва», *бритва*, схв. *брѝјати*, *бри́чити*, *брѝтва*, *брѝјāч* «бритва», *брич* «тс.», слн. bríti, brítev, brítva, р.-цсл. **брити, бричь** «бритва», **бритва** «тс.»; — псл. briti «різати чимось гострим», пов'язане з іє. *bher- «терти, скребти, різати», *bhrī-, *bhrēi-; — споріднене з дінд. bhrīṇāti «поранить», ав. pairibrīnaiti «обрізує кругом», brōiϑra- «лезо», перс. burrīdan «різати, стригти», фрак. βρίλων «цирульник», лат. friāre «розривати», лит. brė̃žti «дряпати, шкрябати, скребти», дірл. brissid «розбитий», брет. bresa «битися»; очевидно, сюди ж алб. britmi i parë «вересень» (букв. «перший місяць жнив»), britmi i dütë «жовтень» (букв. «другий місяць жнив»); мабуть, алб. brisk «бритва» походить від болг. [*бри́чък, брич*]; запозиченням із слов'янських мов вважається також і лит. britvà.— Шанский ЭСРЯ I 2, 198; Фасмер—Трубачев I 213; Преобр. I 45—46; Горяев 28; Sławski I 47; Brückner 46; Machek ESJČ 74; Schuster-Šewc Probeheft 30; БЕР I 79; Георгиев Бълг. етим. и оном. 10; Младенов 45; ЭССЯ 3, 31—32; Sł. prasł. I 380—381; Sadn.— Aitz. VWb. I 414—415; Bern. I 94; Mikl. EW 44; Mühl.— Endz. I 333; Skardžius 46; Jegers ZfSlPh 27, 89—103; Rozwadowski WP II 119; Otrębski KZ 75/3—4, 207—210; 78/1—2, 207—208; Meyer EW 48—49; BB 20, 124; Bartholomae 972; Uhlenbeck 207; Mayrhofer II 532—533; Pokorny 166—167; Persson Beitr. 781—782; Jóhannesson 635; Vries AEW 56.— Пор. **брид.**

бритт, *брита́нець*, *брето́нець*, ст. *Врита́нія* (XVII ст.), *в... Британскомъ* (1665);— р. *бритт*, *брето́нец*, бр. *брыт*, *брэто́нец*, п. brytaniec, bretończyk, ч. Brit, Bretoněc, слц. Brit, Bretónec, вл. Britanija, britiski, нл. Britanska, болг. *брита́нец*, заст. *брити*, схв. *Брѝтанија*, слн. británski; — запозичення з англійської мови; англ. Brit, Brett, дангл. Bret засвоєне з мови бриттів; англ. Briton, сангл. Breton через фр. ст. Breton зводиться до лат. Brittōnem, зн. в. від Brittō «бритт»; англ. кімр. Brython, як і лат. Brittō, дангл. Bret, походять від дкельт. *Britto, первісне значення якого було «шумний, буйний, бунтівний», потім «войовничий, воїн, боєць».— Фасмер I 214; Klein 198, 201, 205; Partridge 59—60; Chambers 51, 52.

бри́ця (бот.) «мишій сизий, Setaria glauca (L.) P. B.; [куряче просо, Panicum Crus galli L. Mak; березка, Convolvulus arvensis L. Mak; трава, яка стелеться по землі Ba]»; — р. [*бри́ца*] «мишій сизий; куряче просо; китник, лисохвіст, Alopecurus L.», бр. [*брыца*] «куряче просо», п. ст. brzyca «сорт проса», болг. [*бри́ца*] «сорт пшениці», схв. [brı́ca] «тс.»; — очевидно, псл. *bъrica, похідне від *bъrъ, якому відповідає укр. *бор* «різновид проса»; припущення про спорідненість із фрак. βρίζα «вид зернової рослини» (Младенов 45) необґрунтоване.—Фасмер I 215, 193; ЭСБМ I 393; БЕР I 79; ЭССЯ 3, 125; Sł. prasł. I 465; Sadn.— Aitz. VWb. I 395—396; Bern. I 110.— Див. ще **бор.**

бри́чка[1] «легкий візок для їзди», *бри́ка* «хура»; — р. *бри́чка*, *бри́ка*, [*бры́ка*], бр. *бры́чка*, ч. bryčka, pryčka, слц. brička, bryčka, болг. *бри́чка*; — запозичення з польської мови; п. bryczka, bryczyna, bryka, каш. [brička] виводиться (через н. Birutsche «двоколісний тарантас») з іт. biroccio (baroccio) «двоколка», що походить від лат. birota, утвореного з основ прислівника bis «двічі» і іменника rota «колесо» (Шелудько 22; Шанский ЭСРЯ I 2, 198—199; Преобр. I 46; Sławski I 45; Machek ESJC 46; Въгленов БЕ 3, 237—238; Младенов 45; БЕР I 79; Bern. I 93); помилковим є пов'язання п. bryka (з XVIII ст.) з фр. break (з 1859), що походить від англ. break «англійська коляска» (Фасмер I 215; Wartburg FEW I 508), а також з н. Pritsche «дошка» (Brückner 43; Holub—Kop. 78; Sadn.— Aitz. VWb. I 436).— Richhardt 37; ЭСБМ I 393.— Див. ще **бі-, ро́тор.**

[**бри́чка**[2]] (бот.) «подорожник, Plantago L.» Mo; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бри́ця* (через певну зовнішню схожість густого колосовидного суцвіття відповідних рослин) або з *бри́чка*[1] (із стебел подорожника діти плетуть іграшки в вигляді брички).

[**бри́шкати**] «хвастати, заноситися, чванитися, вередувати»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бри́кати* «дригати, хвицати; норовитися, капризувати, зазнаватися»; може бути зіставлене і з *брехати*.

[**брідня́ука**] «ропуха» ЕЗб 30, 336; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*брідня́вий*] «грузький, заболочений»; може бути зіставлене і з *бридки́й*, *брид*.

бро́ва́ Г, Ж, [*брива́* ВеБ, *бі́рва* Ж], *брова́нь* «з великими бровами», *бровеня́*, *бровко́* «кличка пса з великими бровами», *брова́стий*, *брова́тий*, *міжбрів'я*, *надбрівник* «дівочий головний убір», *надбрів'я*, *надбрі́вний*, [*обе́рво*] «брова» Ж, [*обирві́*] «брови» Ж; — р. *бровь*, бр. *брыво́*, др. *бръвь*, *бры*, *обръвь*, п. brew, род. в. brwi, ч. слц. brva «вія», слц. obrva «брова», вл. browki, brjowka, полаб. bråvoį (bråvaį) наз. в. мн. «брови», болг. [*бъ́рва*] «брова, вус», схв. *о̏брва* «брова», слн. obȓv, obȓva, bȓv, стсл. **бръвь** «брова»; — псл. *bry, род. в. brъve, що походить від іє. *bhrū-, *bhrēu-, *obhrū-,*obhrēu-; — очевидно, пов'язане з псл. *brьv-, *bьrv- «колода; стовбур, кладка», укр. [*бер*] «кладка», [*бервено́*] «колода»; — споріднене з лит. bruvìs «брова», прус. wubri «вія», дінд. bhrū́ḥ «брова», ав. brvat-; перс. abrū, barū, гр. ὀφρῦς, дмакед. ἀβροῦτες, ірл. brūad (род. в. дв.), дангл. brū, дісл. brún «тс.», brá «вія», двн. brāwa «брова», brā(ha), тох. A pärwān-, тох. B pärwāne «тс.».— Критенко Вступ 507, 542; Шанский ЭСРЯ I 2, 199; Фасмер I 215; Преобр. I 46; Горяев 28—29; Sławski I 42; Brückner 40; Machek ESJČ 70; Lehr-Spławiński — Pol. 50; БЕР I 101; Skok I 222; ЭССЯ 3, 63—64; Sł. prasł. I 403; Sadn.— Aitz. VWb. I 450—453; Bern. I 91—92; Trautmann 38; Pokorny 172—173; Persson Beitr. 17; Specht 162; Mayrhofer II 534—536; Vries AEW 51—52; Kretschmer KZ 31, 336; Schmidt KZ 32, 330; Solmsen KZ 34, 549.— Пор. **бер**, **білобри́сий**.

бро́ва́р «пивоварня; робітник пивоварні, броварник» СУМ, Ж, [*брова́рниця*] «пивоварня», *брова́рня* «тс.», *брова́рник*, [*брова́рити*], ст. *бровара* род. в. одн. (1456); — р. [*брова́рня*] «пивоварня», бр. *бро́вар* «пивовар», п. browar «пивоварний завод, броварня; бровар», ст. browarnia, browarz «пивовар», нл. bruwaŕ; — давнє запозичення (мабуть, через польське посередництво) з німецької мови; свн. brouwer «пивовар», briuwer, нн. bruwer, нвн. Bräuer «тс.», bräuen «варити» споріднене з нвн. braten «смажити».— Шелудько 23; Richhardt 37; Фасмер I 215; Потебня РФВ I 262; ЭСБМ I 379; Brückner 42; Schuster-Šewc Probeheft 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 442; Bern. I 88; Kluge—Mitzka 96, 102.— Див. ще **братва́н**.

бро́вка «підвищення, край канави, кромка з випуклим обідком»; — запозичення з російської мови; р. *бро́вка* є суфіксальним утворенням від *бровь*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 199; Горяев 28—29.— Див. ще **бро́ва́**.

броди́ти, *броди́сько*, *бродня́*, *бро́дом*, *бродя́га*, *бродя́жити*, *бродя́жництво*, *бродя́к*, *бродя́чий*.— Див. **брести́**.

[**бро́їти**] «колобродити, пустувати, витворяти; чинити всупереч законам, грішити Бі», [*бро́їтися*] «ввижатися», [*пробро́їтися*] «завинити; наколобродити» Г, Пі; — р. [*бро́йть*] «торкати, ворушити, рити», бр. [*бро́іць*] «пустувати», п. broić «пустувати, витворяти; [говорити]; (ст.) робити, виконувати; робити безладдя», ч. brojiti «неспокійно триматися», ст. brojiti sě «тс.», слц. brojit' (proti niečomu) «боротися з чимнебудь, виступати проти кого-небудь», вл. brojić «марнувати», нл. brojś «тс.; розсипати», brojś se «мотатися», болг. *броя́* «лічити», м. *брои*, схв. *бро̀јити*, слн. brojiti, с.-цсл. **броити** «тс.» — псл. brojiti, каузатив від briti (пор. pojiti: piti; gnojiti : gniti; gojiti : žiti) з первісним значенням «різати» (пор. п. miecz broi, [miecz brojący]; південнослов'янське «лічити» вторинне від робити надріз, карб»); значення «ввижатися» у слова [*бро́їтися*] є, очевидно, результатом видозміни значення «ворушитися, ритися» (пор. р. і ч. ст.); пов'язання з псл. *borjǫ, *borti «боротися» або з гр. πορφύρω «неспокійно рухаюсь» (Machek ESJČ 68) сумнівне.—

Sławski I 43; Brückner 41, 46; Holub—Kop. 77; БЕР I 81; ЭССЯ 3, 38—39; Sł. prasł. I 384—386; Sadn.— Aitz. VWb. I 414—417; Bern. I 94.— Див. ще **бри́ти.**

[**брок**] «кусок заліза, дрібний шріт» Ж, [*брóкі*] (мн.) «кульки, дріб» ЕЗб 30, 336, ст. *броки* (наз. в. мн.) «дрібний шріт» (1679); — п. brok «дріб, шріт», ч. brok «дробина», слц. brok «дріб»; — мабуть, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Bróсken «кусочок, крихта; уламок, осколок», свн. brocke «тс.» пов'язане з дієсловом brechen «ламати».— Тимч. 143; Brückner 41; Holub — Kop. 77; Machek ESJČ 68; Kluge — Mitzka 101.— Див. ще **бреш.**

брока́т «французька парча»; — р. болг. бр. ст. *брокáт*, п. вл. brokat, ч. слц. слн. brokát, м. *брокат*, схв. *брòка̄т;* — через польське і німецьке посередництво (нвн. Brokát «парча») запозичено з італійської мови; іт. broccato «тс.» є дієприкметником від дієслова broccare «в'язати, вишивати», яке разом з brocca, brocco «паросток, пагонець; голка» походить від слат. broc(c)atum, brocat, утворених від лат. brocchus «висунутий уперед; вишкірений», яке виводиться з кельтських мов: дірл. brocc «борсук», кімр. корн. broch, брет. broc'h, гал. Broc(c)omago «тс.», *broccos «вістря, кінчик; вершина; гострий», галло-романське *brocca; висловлено також думку (Battisti—Alessio 600—601) про етруське походження цього латинського слова.— СІС 110; Фасмер I 216; Смирнов 66; Brückner 40—41; Kopaliński 143; Machek ESJČ 68; Вујаклија 133; Walde—Hofm. I 116; Ernout—Meillet I 76.

бром, *бромíди*, *брóмистий;* — р. бр. болг. м. *бром*, п. вл. brom, ч. слц. слн. bróm, схв. *бро̑м*; — запозичення з французької мови; фр. brome «бром» утворено на основі етимологічно неясного гр. βρῶμος «сморід».— СІС 110; Волков 52; Фигуровский 58—59; Шанский ЭСРЯ I 2, 199—200; Горяев 29; Kopaliński 144; БЕР I 80; Вујаклија 133; Dauzat 115; Bloch 103; Frisk I 275; Boisacq 136.

брóнза, [*брóндза*]; — р. бр. м. *брóнза*, п. bronz «бронза; коричневий колір», brąz, ч. слц. bronz, болг. *бронз*, схв. *бро̑нза*, *бро̀нза*, слн. brónsa;—запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Brónze); фр. bronze пов'язане або з назвою міста Brundisium (у Калабрії, де, за переказом, були бронзові заводи), або з перс. birinǰ «мідь», piriŋ̌, pirinǰ «тс.»; припускається також можливість італійського посередництва (іт. brónzo) при виведенні фр. bronze від цих (або й деяких інших) джерел.— СІС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Фасмер I 217; Преобр. I 46; Горяев 29; Brückner 41; Machek ESJČ 68; БЕР I 80—81; Sadn.— Aitz. VWb. I 440; Kluge—Mitzka 102; Dauzat 116; Bloch 103; Falk—Torp 105; Lokotsch 132—133.

бронíти — див. **бринíти.**

бронх, *бронхíт*, *бронхіáльний;* — р. *бронх*, заст. *бронхия*, бр. *брóнха*, п. bronchy (мн.), ч. слц. bronchus, болг. м. *брóнхи* (мн.), схв. *брòнхије*, слн. brónhus, brónhij; — запозичення з німецької чи французької мови; н. Brónche «бронх», фр. bronche «тс.» походять від слат. bronchia, яке відповідає неясному гр. βρόγχος «горло, дихало, трахея».— СІС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Dauzat 115—116; Bloch 103; Kopaliński 144; Вујаклија 134; БЕР I 81; Boisacq 132, 134; Frisk I 264—265.

брóня́[1] «панцир, лати, захисна обшивка; [зброя]», *бронь* «тс.», *броньовúк*, *бронювáти;* — р. *броня́*, [*брóня*], *бронь*, бр. болг. *брóня*, др. *бръня*, *броня*, п. ст. brnia, bronia, ч. brň, слц. brnenie, вл. bróńčka «зброя; панцир, лати», стсл. бръня (мн.); — псл. brъnja, запозичене з германських мов; гот. brunjō «броня, панцир, лати», двн. brunja, brunna «тс.», дангл. brunnia «нагрудник» запозичені з кельтських мов; пор. дірл. bruinne «груди», споріднене з нвн. Brust «тс.»; остаточно не розв'язане питання про зв'язок з болг. *бр̌нка* «невеликий обруч», схв. br̂njica «кільце, що вставляється тварині у ніздрю; сережка»; прус. brunyos, лтс. bruņas могли бути запозичені як із слов'янських, так і з германських мов (Būga RR II 92; Mühl.— Endz. I 340; Trautmann 38).—

Шелудько 23; Львов Лексика ПВЛ 296—298; Шанский ЭСРЯ I 2, 201; Фасмер—Трубачев I 217—218; Горяев 29; Machek ESJČ 67; БЕР I 81; Skok I 215; ЭССЯ 3,55; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 58—60; Sł. prasł. I 398; Sadn.— Aitz. VWb. I 449—450; Kiparsky GLG 230—231; Rudnicki Prasł. II 77, 107; Bern. I 90; Mikl. EW 23; Meillet RSl 2,60; Соболевский ЖМНП 1911, травень 162; Unbegaun BSL 48, 96; Kluge—Mitzka 105; Feist 107—108; Vries AEW 62; Jóhannesson 637.

бро́ня² «закріплення чого-н. за ким-н.; документ про закріплення», *бронь* «тс.»; — бр. *бро́ня;* — запозичення з російської мови; р. *бронь* «тс.» виникло як результат переосмислення *бро́ня́* «панцир, лати», *бронь* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 201.— Див. ще **бро́ня́**¹.

[**броси́ти**] «кидати, відкидати» Ж, [*бро́снути*] «кинути, залишити» (неприємну роботу тощо) Ме, [*бросо́к*] «тонкий мотузок, за допомогою якого піднімають і опускають на тросі парус» Дз; — р. *броса́ть* «кидати», [*бро́снуть*] «збивати руками дзвіночки і головки льону, конопель»; — характерний лише для російської мови і окремих західноукраїнських говорів результат видозміни значення «обшморгувати, оббивати, обчищати (насіння, гілки тощо)», яке зберігається в [*бриснува́ти*]; псл. *brъsiti «скребти, терти», *brysati від іє. *bhreu̯k̑-, *bhru̯k̑-; від іншого варіанта цієї ж основи з велярним **k** походить р. [*брока́ть*] «кидати», [*брука́ть*], схв. *бр̏кати* «тс.», лит. braũkti «витирати, проводити (рукою); тіпати», лтс. brukt «відламувати; відпадати».—Шанский ЭСРЯ I 2, 201—202; Фасмер—Трубачев I 218; Преобр. I 46—47; ЭССЯ 3, 55—57; Sł. prasł. I 398—399; Sadn.— Aitz. VWb. I 216—218.— Див. ще **брус**¹.— Пор. **бриснува́ти.**

[**броска́й**] «жаба» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *броско́й* «самець жаби» пов'язане з *броа́скэ* «жаба», рум. broáscă «жаба, черепаха», що разом із фр. ст. bruesche «жаба», сардіньск. bruciu, ісп. bruju «тс.» зводяться до етимологічно не зовсім ясного слат. bruscus «різновид жаби», яке (якщо його не об'єднувати з ruscus «жаба», як, наприклад, у Ernout Él. dial. lat. 128) походить від герм. frosk «жаба» (двн. дат. англ. frosk, свн. vrosch, дісл. froskr, нвн. Frosch, пгерм. *fruska-), спорідненого з р. *пры́гать* «стрибати, скакати».— Vrabie Romanoslavica 14, 134; DLRM 94; Puşcariu 18; Pokorny 845—846; Walde—Hofm. I 117; Kluge—Mitzka 220; Vries AEW 144; Jóhannesson 544.— Пор. **плига́ти.**

[**бросква**] (бот.) «персик, Persica vulgaris Mill.» Mak, [*броскви́на* Mak, *броскві́ня* Ж, *броско́в* Mak, *брускві́на*, *брускві́ня* Ж, *брусви́на* Mak, *брескві́ня* Ж] «тс.», [*бресќиня*] «тс.; абрикос», [*бре́сква*] «тс.» Я, Mak, [*бруви́на*] «сушені персики, шептала», [*броскві́ння* Я, *броскі́ння* Я] «тс.», [*борosкв́а*] «абрикос», [*бряски́н*] «тс.» Пі, [*бруви́нячий*] «із сушених персиків», ст. *броскви́н* (род. в. мн.) «персиків» (1595); — р. [*броскви́на, брускви́на*], п. brzoskwinia, brzoskiew, [broskiew], ст. brzeskinia, brzoskinia, broskinia (з XV ст.), ч. broskev, broskvoň, ст. břěskev, breskev, слц. broskva, broskev, вл. brěšk, brěška, [brjošk], нл. [brjasken], болг. *пра́ск(о)ва, пра́ск(о)вица*, м. *бресква, праска, прасква*, схв. *бре̏сква*, [br̂skva, br̂ska], prȃskva, ст. braskva, слн. bréskev, bréskva; — запозичення з середньолатинської мови (у східнослов'янські мови, в основному, через польське посередництво); слат. pers(i)ca «персик» (mālum persicum «персидське яблуко») походить від гр. μῆλον περσικόν «тс.», сгр. περσίκιον; згодом у польській (як і в чеській) мові форми з основою bresk-, похідні від слат. pers(i)ca, змішалися з brosky (broskiew, brzoskiew) «капуста» (від лат. brass(i)ca «тс.»); українські форми на *бре-*, очевидно, пов'язані з ч. ст. břěskev (Richhardt 36), форма [*бороскв́а*] — з уг. barack «абрикоса».— Фасмер I 218; Sławski I 46—47; Brückner 49; Machek ESJČ 68; Jm. rostl. 178—179; Šmilauer Naše řeč 26, 171; Holub—Kop. 77; Младенов 503—504; Schuster-Šewc Probeheft 28—29; Skok I 198—199; Sł. prasł. I 207—208; Sadn.— Aitz.

VWb. I 286—288; Kiparsky GLG I 120—122; Knutsson GL 10—11; Bern. I 51—52; Skok RÉS 7, 192; Walde—Hofm. II 291.

[**бро́слива**] (бот.) «персик, Persica vulgaris Mill.»; — контамінована форма з [*бро́сква, бросквина*] «тс.» і *сли́ва* (див.).

[**бро́слина**] (бот.) «персик, Persica vulgaris Mill.»; — результат контамінації форм [*бро́сква, бросквина*] «тс.» і *бруслина* (див.).

брость «брунька; зелень на дереві, гілля», [*брост*] «брунька», [*бро́сте*] «брость» ВеБ, [*бро́сто́к*] «паросток» Ж, [*брости́на*] «брунька», [*бруст*] «брость» ВеУг, *броснатий, бро́статися, брости́тися*, [*броступа́ти, ви́брост* Ж], *ви́бростити*, [*розбрости́тися* Ж]; — р. [*брость*] «брунька», п. [brość] (з укр.), слц. brost «брунька бука», болг. *бръст* «молоді паростки», м. *брст*, схв. *брст* «молоді паростки, молоде листя», слн. bȓst «брунька, паросток, лоза»; — псл. *brъstь < *brŭd-tis або *brŭs-tis; — споріднене з дангл. brustian «пускати паростки», bréotan «ламати», дісл. brióta «тс.», двн. proȝ, свн. broȝ «брунька, паросток», brieȝen «відламувати гілки», brosem «хлібна крихта», broseme, нвн. Brósame(n) «тс.»; можливо, сюди ж лат. frutex «кущ, чагарник», fruticāre «відламувати гілки»; іе. *bhrud- (*bhreu-d-) «проростати, набрякати» або *bhreus- «тс.», до якого зводиться й укр. [*бру́хо*], р. *брюхо;* допускається також (ЭССЯ 3, 58) зв'язок з псл. *brъsati «обшморгувати, обривати»; зближення з *борщ* (Потебня РФВ 4, 216), з лат. frons «лоб» (Petr BB 21, 210) менш переконливі.— Фасмер I 219; Преобр. I 47; БЕР I 84; Skok I 218; ЭССЯ 3, 57—58; Sł. prasł. I 400; Sadn.— Aitz. VWb. I 448—449; Bern. I 90—91; Holthausen I 18—19, II 34; Pokorny 169,171; Wijk IF 24, 235; Walde—Hofm. 554.

[**брота́ти**] «загнуздувати» Ж; — р. *брота́ть* «тс.»; — результат перерозкладу морфем дієслова **обротати*, похідного від *оброть*.— Фасмер I 219; Ильинский РФВ 70, 274; PF 11, 194; Bern. I 92; Vaillant RÉS 22, 9.— Див. ще **обро́ть**.

[**броч**] (бот.) «марена красильна, Rubia tinctorum L.» Ж, [*бріч*] «тс.; дрік красильний, Genista tinctoria L.», [*брочник*] «підмаренник м'який, Galium mollugo», [*броча*] Мак, [*бро́чка*] «шерардія, Sherardia» Ж, [*брочи́ти*] «фарбувати, забарвлювати; рум'янити» Ж; — п. (з укр.?) brocz «рідина, барва, фарба (заст.); марена красильна», broczyć «обливати, кровоточити» (з XVII ст.), ч. brotiti «бруднити, червонити, заливати (кров'ю)» (з 1400), ст. brotec «Rubia herba, корінь», болг. *брощ, брожд*, схв. *бр̏ħ* «марена», *бр̀ħити* «фарбувати мареною, крапом», слн. bròšč, bròč, brǫ̑čiti, стсл. **брощь**; — псл. *brotjь; — переконливої етимології не має; зіставлялося (Bern. I 88, через те, що з коріння добувають червону фарбу, а квіти, листя, стебла дроку містять жовту фарбу) з гр. βρότος «застигла кров», βροτόεις «кривавий», βροτόω «розбризкую кров»; пов'язувалось (Rozwadowski RSl 2, 78—79; Studia 32—34) з лтс. brakas мн. «кровотеча (під час пологів)»; виводилось також як запозичення (Jokl, Jagić-Festschr. 485; Фасмер I 220—221; БЕР I 81; Skok I 215—216; ЭССЯ 3, 40—41) від лат. brattea «позолочені металеві пластинки», пізніше «пурпур» та ін.— Вісюліна—Клоков 214, 218, 299; Нейштадт 341, 515; Sławski I 42; Brückner 40; Machek ESJČ 68; Sł. prasł. I 388—389; Sadn.— Aitz. VWb. I 440—442; Bern. I 88; Nitsch Hist. p. słown. 72—76; Mühl.— Endz. I 322; Walde—Hofm. I 109.

[**брочетан**] (бот.) «плющ, Hedera helix L.» Мак, [*бречитан*] «тс.» Мак, [*прочита́н*] «тс. Ж; копитень, Asarum europaeum L. Мак»; — п. brzecztan, brzestan, ст. brzeszczan, brzostan, ч. břečťan, ст. břěčtan, мор.-слц. [brεštán, beštrán, breštrán, brεčtreň], слц. brεčtan, схв. [*бр̀штан, брстан*]; — етимологічно не зовсім ясне; в якийсь спосіб пов'язане з болг. *бръшлян*, [*бъ̀рчлен, бръчлян, бръшлен*], м. *бршлан, бршлен*, схв. *бр̀шљан*, слн. bršljân «тс.», яке виводиться (ЭССЯ 3, 59—61) з псл. *brъščь-

l'anъ/brъščьlenъ, похідного від *brъsati/brъskati «обривати» (як «обірване на корм»), можливо, також з укр. [*берестень*] «березка, Convolvulus arvensis L.», *бересклéт*, *бруслúна* «Evonymus», ч. brsnel «тс.»; зіставлення (Sadn.— Aitz. VWb. I 148—150) з псл. *berka, укр. *берéка*, як і припущення (Machek ESJČ 72; Jm. rostl. 153) про праєвропейське походження цих слів і зв'язок з лат. (b)ruscus «колюча рослина, Ruscus aculeatus L.», потребує переконливішої аргументації. — Brückner 30; Holub — Kop. 79; БЕР I 84, 85; Младенов 47. — Див. ще **бруслúна**[1].— Пор. **бересклéт.**

бро́шка; — р. *брóшка*, *брошь*, бр. болг. *брóшка*, п. broszka, brosza, ч. brož, brože, слц. brošňa, вл. brоša, нл. broša, brož, м. *брош*, схв. *брȍш*, *брȍша*, слн. bróša, bróška; — очевидно, через російське і, можливо, німецьке посередництво (пор. н. Brósche) запозичено з французької мови; фр. broche «брошка», як і іт. bróccо «паросток, пагонець; голка», пров. ст. broc «тс.», broca «брошка», зводиться до нар.-лат. brocca «голка, шпилька», що походить від brocchus «випнутий уперед, вишкірений» (про зуби), до якого зводиться й укр. *брокáт*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 202; Фасмер I 219; Горяев 29; Brückner 42; Sł. wyr. obcych 95; Holub—Kop. 77; БЕР I 81; Младенов 45; Вуjаклиjа 134; Kluge—Mitzka 102; Bloch 102; Dauzat 115; Gamillscheg 155.— Див. ще **брокáт.**

брошу́ра, *брошурувáльник*, *брошурувáльний*, *брошурувáти*, *брошируваáти*;— р. *брошю́ра*, бр. *брашу́ра*, п. broszura, ч. brožúra, слц. слн. brošúra, вл. brošurka, болг. м. *брошу́ра*, схв. *брошúра*, *брошу́ра*; — очевидно, через російське та польське і далі, можливо, через німецьке посередництво (н. Broschüre «брошура», broschieren «брошурувати») запозичено з французької мови; фр. brochure «тс.» пов'язане з brocher «зшивати», похідного від broche «голка, шпилька, брошка».— СІС 110; Шанский ЭСРЯ I 2, 202—203; Фасмер I 219; Sł. wyr. obcych 95; Brückner 42; БЕР I 81; Вуjаклиjа 134; Kluge—Mitzka 102; Bloch 102; Dauzat 115.— Див. ще **брóшка.**

броя́ка, *броя́кú* — див. **бру́я.**

брр (вигук незадоволення, огиди, антипатії); — р. бр. *брр*, п. brr, bru, ч. br(r), слц. br(rr), ŕŕ(ŕŕ), схв. *бр̄* «тс.»;— очевидно, давнє афективне утворення; неясно, чи існує зв'язок з псл. bry-d-, bru-d-, bri-[d]-, укр. *брид*, *бруд*.

брувúна, *брувúнячий* — див. **броскваю.**

бруд[1] «нечистота», *брудóта*, *брудно́та*, *брудни́й*, *брудновáтий*, [*бру́дити*] Г, Ж, *брудни́ти*, *бруднíти*, [*ви́брудок*] «брудний осад; ранній викидень»; — р. діал. бр. *бруд*, п. слц. brud, вл. нл. brud(a), ч. bruditi, мор. [břud]; — очевидно, псл. bru-d-ъ-, спочатку «щось гостре, неприємне на смак» або «щось замазане», потім «гидота, бруд», пов'язане з bridъ «бридота» похідне від іє. *bher- «скребти, різати»; зіставляється також (ЭССЯ 3, 44—45) з лат. de-frutum «варене сусло», фрак. βρῦτος (βροῦτος) «ячмінне пиво»; зіставлення з герм. *smud- (нвн. Schmutz «бруд») (Machek ESJČ 69) позбавлене підстав.— Бузук ЗІФВ 7, 69—70; Фасмер I 219; Sławski I 44, 47; JP 31, 158—160; Brückner 42; Schuster-Šewc Probeheft 32; Sł. prasł. I 390; Sadn.— Aitz. VWb. I 214—216; Bern. I 88; Specht 163.— Див. ще **брид, бри́ти.**— Пор. **бородá, бороздá, боронá.**

[**бруд**[2]] «борода» Л, [*бру́ды*] «тс.» Л, ст. *бруду* (род. в.) «поріст на обличчі чоловіка, що голиться» (1741); — р. [*брудáстый*] «зарослий шерстю (?); товстощокий з другим підборіддям», ст. *бруди* «бакенбарди», бр. [*брудзы*] «пушок, волосся на губах і підборідді», др. *бруди* «бакенбарди»; — очевидно, застаріле східнослов'янське утворення; можливо, споріднене з *бородá* або *бруд* «нечистота», *бри́ти*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 203; Фасмер I 219; Горяев Доп. 1, 5; Виноградов Очерки 375.

бру́дер «апарат для обігрівання пташат, виведених в інкубаторі»;— р. болг. *бру́дер*, бр. *бру́дэр*; — через російське посередництво запозичено з англійської мови; англ. brooder «тс.» походить від

brood «виводок; висиджувати пташенят», спорідненого з дангл. brōd, гол. broed «висиджування; виводок», нвн. Brut «тс.», похідними від того самого кореня, що й braten «смажити», Brot «хліб», brühen «обварювати».— СІС 110—111; ССРЛЯ 1, 648; Klein 198—199, 203; Kluge—Mitzka 105.— Див. ще **бровáр, фермéнт.**

брудершáфт; — р. *брудершáфт*, бр. *брудэршáфт*, п. bruderszaft, болг. *брýдершафт*, схв. *брудершафт;* —запозичення з німецької мови; н. Brúderschaft «братерство», Brūderschaft «тс.; братство» утворені додаванням суфікса -schaft до основи іменника Brúder «брат», спорідненого з псл. bratrъ, укр. *брат*.— СІС 111; Шанский ЭСРЯ І 2, 203; Koraliński 144; РЧДБЕ 123; Вујаклија 134; Kluge—Mitzka 103.— Див. ще **брат**.

[**бружмéль**] (бот.) «бересклет, бруслина, Evonymus europaea L., verrucosa Scop.» Ж; — р. [*бружмéль, бружáвель, брухмéль*], бр. [*бружмéль, бружамель, бружмень, бружмен, бружнеýнік, бружэль*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з п. ст. przmiel «тс.».— Див. ще **бересклéт.**

[**брузумéнт**] «позумент»; — не зовсім ясний результат видозміни форми *позумéнт* (див.).

брук «мостова», *брукíвка*, [*бруковúця, бурк* Ж, *бýрок, буркíвка* Мо, *буркóвка*] «тс.», [*брукáр*] Ж, *брукувáти* «мостити камінням», [*буркувáти*] «тс.», ст. *по бруку* (1598), *на бурку* (1598), *бруковати* (1597), *бурковали* (1633); — бр. *брук, брукавáць*, п. bruk, [burk], brukować, ст. bruk, brug, burk, burg; — через польську мову запозичено з середньонижньонімецької; снн. brugge «міст» споріднене з гол. brug «тс.», нн. stēn-brügge «мостова, брук», дангл. brycg «міст», brycgian «мостити», двн. brucka «міст», нвн. Brücke «тс.», дісл. bryggja «пристань, мол», brū «міст», гал. brīva «тс.», спорідненість яких з укр. *бер* «кладка, місток з двох колод», *берв* «пень», *бéрва* «перекладина, місток», *бервенó* «колода» (Kluge—Mitzka 103; Bern. I 92; Pedersen Kelt. Gr. I 62) потребує спеціальної аргументації; виведення п. bruk безпосередньо з нвн. Brücke «міст» (Шелудько 23; Тимч. 144; ЭСБМ І 383; Brückner 42; SW I 212; Bern. I 89) є неточним.— Richhardt 37; Lehr-Spławiński—Pol. 56; Sadn.—Aitz. VWb. I 443—444; Mikl. EW 22; Jóhannesson 641; Vries AEW 59.

[**брýкáти**] «бруднити, мазати» Ж, ст. *брукают* (1657); — р. [*брукáть*] «паскудити», п. brukać «тс.», болг. *брýка* «пухирчик на тілі», м. *брука* «прищик», схв. *брýкати* «соромити», *брýка* «сором, стид»; — псл. brukati < *broukatei, пов'язане з brudъ < *broud- «бруд», як blǫkati «блукати» з blǫditi «блудити»; — споріднене з лит. braũkti «витирати», лтс. braũcît «гладити, терти»; похідне від того самого кореня іє. *bher- «терти, скребти, різати», від якого походять і *бруд, брус, брид, брúти, брúкáти*, [*бриснувáти*]; чергування **к і с** в основах *брýкáти, брúкáти* і *брус*, [*бриснувáти*] пояснюється як рефлексація чергування іє. **k** і **k̂**; менш переконливе тлумачення псл. brukati (Skok I 219) як звуконаслідувального утворення.— Фасмер І 220; Sławski I 44; Brückner 42; Rozwadowski RSl 2, 78—79; БЕР І 81; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 121, 125; ЭССЯ 3, 46; Sł. prasł. I 392; Sadn.— Aitz. VWb. I 215; Mühl.— Endz. I 326; Trautmann 36—37; Osten-Sacken IF 28, 145—147.— Пор. **брид, брúкáти, бриснувáти, брúти, бросúти, бруд, брус.**

брýква (бот.) «Brassica napus L.», [*брýков* Ж, *бруковка* Mak, *брюква* Mak] «тс.», [*брукви́ня*] «листя брукви» Mak, *брýквяний;*— р. *брюква*, [*брýква*], бр. *брýчка*, ч. brukev, слц. brukva, болг. *брюква;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. brukiew «брукваа», [brukwa], первісно, можливо, *bruky, пов'язане з нн. bruke, wrûke «тс.», які вважаються запозиченими з італійської мови; іт. ruca (ruchetta) «дика гірчиця» (пор. фр. roquette «тс.») виводять з лат. (brassica) ērūca «дика капуста», етимологічний зв'язок якого з ēr- «їжак» не зовсім певний; деякі німецькі дослідники (Kluge—Mitzka 871, услід за Віком) вважають, що запозичення відбувалось не з німецької в польську, а навпаки; в російську мову слова *брюква*,

бру́ква прийшли з польської через українське посередництво.— Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 206; Фасмер I 224; Преобр. I 48—49; РФВ 67, 255; Попов Ист. лекс. 20; Славский ВЯ 1967/4, 58; Brückner 42; Korbut PF 4, 483; Machek ESJČ 69; LP 2, 158; Бернштейн Очерк 1974, 233; Sadn.— Aitz. VWb. I 443; Bern. I 89; Mikl. EW 22; Knutsson GL 14; Schwarz AfSlPh 42, 285; Dauzat 638; Ernout—Meillet I 201; Walde—Hofm. I 417—418.

[**брукс́елька**] (бот.) «брюссельська капуста, Brassica oleracea gemnifera» Mak; — запозичення з польської мови; п. brukselka «сорт капусти» походить від назви міста п. Bruksela «Брюссель», яке відтворює фр. Bruxelles «тс.».— Sł. wyr. obcych 95; SW I 212.

[**бру́ку́**] (вигук, що передає воркування голуба), [*буркýкý*] «тс.», [*брýкáти*] «воркувати»; — бр. [*бруку-бруку, брукаць, брукава́ць*], *буркава́ць* «тс.»;— звуконаслідувальні утворення.— ЭСБМ I 383.— Пор. **абрю, авру́.**

[**брунáт**] «коричневий, темно-жовтий колір», [*бруна́тка*] «сорт картоплі з темною шкіркою» Ж, *бруна́тний* «коричневий», *бруна́стий* «тс.», [*бру́нявий*] «смаглявий, темний; брудний» Я, ст. (*сукномъ*) *брунатънымъ* (1378);— п. brunat «коричневий колір, барвник коричневого кольору; (заст.) сукно коричневого кольору», brunatny «коричневий», ст. brunat «коричневий колір», sukno brunaticum (1394 — про темнувате сукно), ч. brunát «червоний, пурпуровий», ст. brunát «темно-пурпурове сукно», слц. brunátny «темно-червоний, темно-гнідий», вл. brunjaty «пофарбований у бурнатний колір», нл. brunaty «буруватий; смаглявий, (ст.) буро-червоний», р.-цсл. **брȣнатьнъ** «синій, темний, смаглявий»;—запозичення з середньоверхньонімецької мови; свн. brūnât «темна тканина» походить від фр.ст. brunet, пізньолат. brunetum «фарбоване сукно», brunaticus «темний, чорнуватий, смаглявий», які, можливо, разом з слат. brūnus перебувають у зв'язку з свн. двн. днн. дфриз. дангл. brūn «коричневий», дісл. brūnn «тс.», що разом з гр. φρῦνη, φρῦνος «жаба», дінд. babhrúḥ «коричневий, рудий», лит. bė́ras «гнідий», лтс. bērs «коричневий, бурий, смаглявий, карий, гнідий», укр. *бобе́р* походить від іє. *bhē̆ros, *bheru-s «світлий, ясний; коричневий, бурий, смаглявий, карий, гнідий».— Шелудько 23; Фасмер—Трубачев I 217, 220; Гумецкая Исслед. п. яз. 220—221; Sławski I 44—45; Brückner 42; Machek ESJČ 70; Sadn; — Aitz. VWb. I 153; Kiparsky GLG 143; Bern. I 89; Mikl. EW 22; Kluge—Mitzka 97; Pokorny 136—137; Osten-Sacken IF 28, 144.— Пор. **бобе́р, бриніти, брюне́т.**

[**бру́ндук**] «канат, яким прив'язують човен до кілка», [*брундуки бити*] «байдики бити, нічого не робити, ледарювати» Я; — р. [*брунду́к*] «віровка на щогловій линві; линва (на річкових суднах); верблюдячий повід», [*бурунду́к*] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *бурундуқ* «верблюдячий намордник», кирг. *мурунту́к* «верблюдячий повід», туркм. *бурунлы́к*, аз. *бурунтаг* «тс.», похідні від *бурун* «ніс» (первісне значення — «віровка, простромлена крізь ніс верблюда»); значення виразу [*брундуки бити*], можливо, вторинне і пов'язане з [*брендюки бити*], [*бре́ндати*] «тс.».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 17—18; Фасмер I 248.

[**брунéлька**] (бот.) «суховершки, Prunella vulgaris L.»; — р. [*брунéла*], бр. [*брунэ́лька*], п. brunelka «тс.»; — через польське і, можливо, німецьке посередництво (н. Brunélle «тс.») виводиться від іт. prunella «тс.», пов'язаного з лат. prūnella «сливове дерево», похідним від prūnus «тс.», яке зводиться до гр. προῦμνη «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь малоазійської мови.— Фасмер I 220; Matzenauer 119; Walde—Hofm. II 379.

[**брунт**] «коштовне велике намисто» Mo; — неясне; можливо, пов'язане з [*бунт*] «кілька низок намиста».— Пор. **бунт**[2].

[**брунь**] (вигук, що передає бриніння), [*бруні́ти*] «бриніти, шуміти під час польоту», [*бру́нькати*] «бринькати», [*брунча́ти*] «дзижчати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бринь, брень;* мабуть, з української

мови п. [bruńka] «швидке проведення пальцем кому-н. по носі і губах» (SW I 213).— Див. ще **брень.**

бру́нька[1] (на дереві), [*бруньки́*] «вид візерунка на писанці; кульки кізяка на вовні» Я, [*бру́нитися*] «викидати бруньки», [*бруньку́вати*] «поїдати бруньки», [*набру́нитися*] «набубнявіти» (про бруньки на деревах) Ж; — п. [bruńka] «сережки, березові котики» (з укр.); — загальноприйнятого пояснення не має; виводиться від псл. [brunь] < *br-ou-ni-, яке зіставляється з дінд. bhrūṇá- «зародок», лтс. braũna «луска, лушпиння; сорочка (в якій іноді народжується дитина)», ч. ст. brnka «послід» як похідне від іє. *bher- «нести, приносити, народжувати» (Трубачев Этимология 1964, 3—4) або разом з р. [*бруне́ть*] «наливатися, дозрівати» пов'язується з *бриніти* «червоніти, дозрівати, квітувати» (Sadn.— Aitz. VWb. I 151—153).— SW I 213; ЭССЯ 3, 47—48; Sł. prasł. I 387—388.—Див. ще **бра́ти, брині́ти.**

бру́нька[2] «смичок шаповала»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане із *бру́нькати* «бринькати».— Грінч. I 102. — Пор. **брунь.**

брус[1] «чотиригранний шматок, обрізок; чотиригранна колода; точильний камінь», [*бруси́ло*] «коритце з водою для бруса» Я, [*бруси́ни*] «вода з-під точильного каменя», [*бруслі́на*] «тс.», [*брусни́к*] «ріжок, куди кладуть брус для коси ДзАтл I; хлопчик, що носить брусило й брус за косарями Я», *брусо́к* «шматок; точильний камінь; частина полудрабка», *бру́сся* (зб.), *брусо́ваний* «обтесаний з чотирьох боків; зроблений з чотиригранних колод», *брусови́й*, [*бруси́ти*] «точити каменем, гострити; терти, м'яти шкіру точильним каменем; [бити Я]»; — р. *брус*, [*бруси́ть*] «ламати каміння», бр. болг. м. *брус*, др. *обрусити* «обідрати, зіпсувати», п. ч. вл. нл. brus, слц. слн. brús, полаб. brå̂isė «чистить (рибу)», схв. *бру̑с* «точильний камінь»;— очевидно, псл. brusъ < *brousъ (з s < іє. k̂, яке могло чергуватися з **k**), похідне від дієслова brusiti, утвореного від давнішого кореня *brou- (> bru-), що разом з його варіантами *brŭ- (>brъ-), *brū- (>bry-), *brĭ- (>brь-) тощо походить від іє. *bher- «терти, скребти, різати, дробити»; — споріднене з лит. braũkti «витирати, змахувати», braukýti «терти, потирати, гладити», дісл. brýni «точильний брусок», brýna «точити», дірл. brū- «край (чого-н.), берег», лтс. brukt «відламувати, відбивати».— Фасмер I 220; Шанский ЭСРЯ I 2, 203; Корнев Вестник ЛГУ 1970 № 20, 142—149; Преобр. I 47; Sławski I 45; Brückner 42; Slavia 13/2—3, 272—280; Galas JP 31/1, 32—33; Rospond JP 31/2, 85—86; Machek ESJČ 68—69; Holub—Kop. 78; Schuster-Šewc Probeheft 33; БЕР I 82; ЭССЯ 3, 48—49; Sł. prasł. I 393—394; Sadn.—Aitz. VWb. I 216—219; Rudnicki Prasł. II 151; Bern. I 89—90; Wiedemann BB 27, 244; Mühl.—Endz. I 327; Jóhannesson 636; Vries AEW 60; Pokorny 170.— Див. ще **брид, бриснува́ти, бри́ти, броси́ти, бруд**[1]**, ґру́ка́ти.**

[**брус**[2]] «грубіян, нахаба» Ж, [*брусова́тий*] «незграбний, неотесаний» (про людину) Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. brus «неотеса, грубіян» пов'язане з brus «точильний камінь, колода, брус», спорідненим з укр. *брус* «тс.» (SW I 213). — Див. ще **брус**[1]**.**

[**бруса́к**] «торбина для хліба; вузол, клунок» Ж, [*бруца́к*] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; н. Brótsack «торбина для хліба» складається з основ іменників Brot «хліб», спорідненого з дієсловами brauen «варити», braten «жарити, смажити», і Sack «мішок», що походить від лат. saccus «тс.».— Kluge—Mitzka 102—103.— Див. ще **братва́на, сак**[1]**.**— Пор. **бутербро́д.**

[**бруса́ки**] «вид печива (схожого на бруски або палички)» Я, [*бру́сик*] «вид пряника (схожого на маленькі бруски або сургучеві палички)» Я; — р. [*бруса́к*] «суцільний довгастий хліб», [*бурса́ка*] «хліб у формі брусків», [*бурса́к*] «тс.; вид сухаря на маслі», [*бурса́чки*] «невеликі здобні булочки неправильної форми, довгастий хліб чотирикутної форми, печиво, довгасті пампушки, сухарі»; — очевидно, запозичення з тюрк-

ських мов, пізніше зближене з *брус*, *брусóк;* пор. кирг. тат. *баурсак* «маленькі шматки тіста, жарені на баранячому салі», можливо, сюди ж калм. *борцок* «вид печива»; менш переконлива думка (Даль I 144) про зв'язок з *бýрса* «духовне училище; гуртожиток при ньому».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 16; Супрун Тюркол. иссл. 43—44; Миртов 27, 31—32; Радлов IV 1433.

[**брусáти**] «пакувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*брусáк*] «вузол, клунок», у якому кінцевий звуковий комплекс *-ак* міг бути осмислений як суфікс і через це при утворенні дієслова відкинутий.— Див. ще **брусáк.**

[**брýсла**] «вид довгої кофти без рукавів», [*брýслик*] «вид жилета», [*брýсля*] «короткий кожушок без рукавів Г; нагрудник, куртка, кофта без рукавів, жилет Ж», [*брусля́к*] «кожушок без рукавів, вид довгого камзола», [*брушля́к*] «тс.» ВеЛ, [*брýшлік*] «жилет» ЕЗб 30; — р. заст. *бушлáт* «бушлат», п. [bruszlak] «свита без рукавів, корсет, жилет із стоячим коміром», [brzuślak, bruślik, bruslek, bruclek, bruslac] «тс.», ч. [bruclek] «вид жилета», [bruslek] «тс.», слц. [brusliak] «вишитий жіночий жилет, ліф», [bruslek, bruclík, bruclek] «тс.», заст. [prusliak] «жіночий і чоловічий жилет, піджак без рукавів (або з рукавами), ліф», нл. bruslac(a) «жилет, камзол», brustlac «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польське і чеське посередництво; нвн. Brústlatz «нагрудник» утворено з іменників Brust «груди», спорідненого з гот. brusts, англ. breast, дісл. brjōst «тс.», свн. briustern «набрякати, прибувати, розбухати», псл. brjuxo, укр. [*брýхо*], і Latz «лацкан, нагрудник», пов'язаного з свн. laz «стрічка; зав'язка; обруч», нвн. ст.latz «шнурована частина одягу», що через фр. ст. laz «шнурок, тасьма», іт. laccio «віріьовка, шнур» зводиться до лат. laqueus «мотузок, аркан», lacio «заманюю»,етимологія яких залишається спірною; виводиться також (SW I 222; Machek ESJČ 69) від нім. Brústfleck «нагрудник; фартух»; позбавлене підстав зіставлення [*брýсля*] (ВеЗн 4) з цсл. **броусна** «якась частина тіла», як і зіставлення [*брушля́к*] (ВеЛ 394) з стсл. **бръчькъ** «indumentum».— Шелудько 23; Richhardt 37; Brückner 42; Sadn.— Aitz. VWb. I 444—445; Kluge—Mitzka 105, 425; Walde—Hofm. I 744—745; Ernout — Meillet I 346—348.— Див. ще **брýхо.**

бруслúна[1] (бот.) «бересклет, Evonymus L.», [*бризлелúна*] «Evonymus verrucosa Scop.», [*брузлелúна*] «Evonymus L.» Г, Mak, [*брузлевина*] «тс.» Mak, [*брусле́вина, брусле́нина, бруснúна*] «тс.», [*бруселина*] «Evonymus europaea L.», [*брусилина, брусинина*] «тс.» Mak; — р. [*бруслина, брусленина, бруслён, брусклён*], бр. *брызгліна*, [*брузлявіна, брызгеліна, бруслён*]; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бересклéт* (ЭССЯ 3, 59—60; Фасмер I 156; Попов Ист. лекс. 29); можна припустити також зв'язок із словами *бруснúця* (бот.) «Vaccinium vitis idaea L.», [*бруснакú*] «сорт яблук», р. [*бруск*] «пурпур, червоний колір», в яких може бути виділена праслов'янська основа brus-(<*brous-) із значенням «червоний».— ЭСБМ I 388.— Пор. **бересклéт, бруснакú, бруснúця.**

[**бруслúна**[2]] (бот.) «брусниця, Vaccinium vitis idaea L.» ВеБ, [*брослина*] «тс.» Mak; — результат змішування назви *бруснúця* з назвою *бруслúна* «Evonymus L.» через подібність звучання.— Див. ще **бруслúна**[1], **бруснúця.**

[**бруслúна**[3]] «окалина, шлак»; — очевидно, пов'язане з *брус* «точильний камінь», [*брусúти*] «точити каменем» (як назва відходів при обробці металу).— Див. ще **брус**[1].

[**бруснакú**] «яблука з брусначки» Ж, [*бруснáчка*] «вид яблуні з солодкими яблуками» Ж; — не зовсім ясне; можливо пов'язане з *бруснúця* (бот.) «Vaccinium vitis idaea L.», *бруслúна* «Evonymus L.», р. [*бруск*] «пурпур, червоний колір», [*брусвя́ный*] «червоний, багряний», у яких може бути виділена праслов'янська основа brus- (<*brous-) із значенням «червоний».— Пор. **бруслúна**[1,2], **бруснúця.**

[**бруснáтий**] «кудлатий Ж, неголений Я»; — неясне; пов'язання з *брус* «шматок, колода» (Желех. I 46) залишається непереконливим; можливо, в якийсь

спосіб пов'язане з [*бруд*] «поріст на обличчі чоловіка», [*брудь*] «тс.»; може бути зіставлене також з р. [*брусни́ть*] «викидати колос, волоть» (про овес), [*брусни́ться*] «розпускатися, ворситися» (про тканину).

брусни́ця (бот.) «Vaccinium vitis idaea L.», [*брусника, брусничник*] «тс.» Mak; — р. *брусни́ка*, [*брусни́ца, брусёна, брусе́ня*], бр. *брусні́ца*, [*брушни́ца*] «тс.», [*бруснѣць*] «червоніти, загоряти», [*бруснѣлый*] «червонуватий, загорілий», п. bruszniса, [bruśnica] «брусниця», [bróśnieć] «червоніти», каш. [brēśnica] «брусниця», ч. brusnice, brusinka, слц. brusnica, вл. brusnica, bruslica, нл. brusnica, болг. [*брусни́ка*] «тс.», [*брусни́ца*] «кір; брусниця, чорниця», м. [*брусница*], схв. *бру̀сница*, слн. brúsnica; — псл. brusьnica < *brous-ĭn-īka; — пов'язується з *брус* «точильний камінь», р.-цсл. **(о)брусити** «гладити; намазувати, фарбувати; торкатися; точити», стсл. **събрысати** «зіскоблювати, обрубувати» через те, що спілі ягоди легко зривати, пор. нвн. Streichbeere «брусниця» від streichen «торкатися» і Beere «ягода»; назву порівнюють також з лит. brùknė «брусниця», лтс. brùklene «тс.», спорідненими з лит. braũkti «змахувати, стирати» (Меркулова Очерки 214—216; Филин Образ. яз. 208; Фасмер—Трубачев I 221; Гринкова Сл. филология III 113—114; Преобр. I 47; Младенов 46; Brückner 42; Schuster-Šewc Probeheft 33; ЭССЯ 3, 51—52; Sł. prasł. I 394—395; Sadn.— Aitz. VWb. I 220; Bern. I 90; Trautmann 36—37; Mühl.— Endz. I 341), або через те, що ягоди дрібні, як зерна бруса (БЕР I 82); менш обгрунтоване зближення з н. Bráusbeere, Práusbeere, які разом із слов'янським словом нібито мають «праєвропейське» походження (Machek LP 2, 159; Jm. rostl. 178—179; Holub—Kop. 78; ще інакше Walter Slavia 36, 266—267); можна припустити утворення від праслов'янської основи brus- (*brous-) «червоний», пор. р. [*бруск*] «пурпур, червоний колір», укр. *бруслúна* (бот.) «Evonymus L.» (рослина з червоними плодами), [*бруснакú*] «сорт яблук»; пор. також п. czerwieniсa «брусниця».— Шанский ЭСРЯ I 2, 203—204; Вісюліна—Клоков 245, 247; Нейштадт 339—340; ЭСБМ I 384—385; Skok I 221.— Див. ще **броси́ти, брус**[1].

[**брусту́ра**] (бот.) «лопух, Arctium L.», [*бруступник*] «вид рослини; листок тютюну» Ж, [*бростур*] «вид рослини» ВеЛ; — очевидно, походить від етимологічно неясних рум. brústure «лопух, реп'ях; [кремена лікарська, Petasites officinalis Mnch., живокіст, сальний корінь, Symphytum officinale, Symphytum cordatum]», brústur «лопух, реп'ях», які, можливо, походять від псл. *brъstь «брость» (Vrabie Romanoslavica 14, 134; Crânjală 220—221; Tiktin I 229).— Шаровольський Зб. заходозн. 61.

[**брусува́ти**[1]] «їсти що-небудь нерідке», [*бруси́ти*] «їсти» Ж, [*брусова́ти*] «бенкетувати (на весіллі)» Пі; — очевидно, пов'язане з *брусува́ти* «терти, м'яти шкіру за допомогою бруса» (у чинбарів).— Див. ще **брус**[1].

[**брусува́ти**[2]] «бити» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *брус* «чотиригранний шматок; точильний камінь».

брусь-брусь — див. **брись-брись.**

брута́льний; — бр. *брута́льны*, п. вл. brutalny, ч. brutální, слц. brutálny, болг. м. *брута́лен*, схв. *бру̏та̄лан*, слн. brutálen; — запозичене, мабуть, через польське посередництво з французької мови; фр. brutal (з XIV ст.) «грубий, брутальний; твариннячий, звірячий; раптовий, різкий» походить від слат. brutalis, пов'язаного з лат. brūtus «важкий; незграбний, неповороткий», де b- на місці іє. *g^{u}- (зам. лат. рефлексу g-) пояснюється оскськo-умбрським походженням слова, спорідненого з лтс. grũts «важкий», лат. gravis, дінд. gurúḥ, гр. βαρύς, гот. kaúrus «тс.». — Акуленко 135; Sł. wyr. obcych 95; Dauzat 118; Bloch 105; Walde—Hofm. I 117.— Пор. **брýтто, гравіта́ція.**

брýтто «вага товару разом з упаковкою»; — р. *брýтто*, бр. *брýто, брýта*, п. ч. слц. brutto, болг. м. *брýто*, схв. *бру̏то*, слн. brúto; — запозичення з італійської мови; іт. brutto «брутто; груба, нечиста (вага)» продовжує лат. brūtus «неповороткий, важкий».— СІС 111; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 204; Фасмер I 221; Kluge—Mitzka 105; Bat-

tisti — Alessio I 619.— Див. ще **брута́льний.**

[**бру́хо**], [*брухі́й*] «пузань, черевань» Л, [*брухлі́й*] «тс.» Л, [*брі́х*] «живіт, черево, пузо» ВеЛ, [*брух* ВеБ, *брюх* ВеЛ, ВеБ, ВеУг] «тс.», [*бріхач* ВеЛ, *бріха́тий* ВеЛ, *брюха́тий* ВеЛ], [*набрю́шник*] «компрес на живіт» Ж; — р. *брю́хо* «пузо», бр. *бру́ха*, п. brzuch, заст. brzucho, [каш. břě̄χ], ч. břich, břicho, ст. břicho, břuch, břucho, слц. brucho, brúch, нл. вл. brjuch «тс.», болг. [*брюк*] «піхурець», [*брюка, брука*] «тс.», м. *брука* «прищик»; — псл. br(j)uх-, brjuxo пов'язане з іє. *bhreuso-, *bhrēu-s- «пухнути, набрякати, розбухати; надимати, роздувати», яке простежується також у дісл. briōsk «хрящ», свн. brūsche, нвн. Bráusche «гуля, жовно», свн. briustern «роздувати, розпухати, набрякати», а також дісл. briōst «груди», дангл. brēost, днн. briost, гот. brusts, двн. brust «тс.», дінд. bhrūnáḥ «ембріон», дірл. brū «тіло; живіт, черево, пузо», bruinne «груди» (<*brus-, *brusn-), кімр. brū (анат.) «матка».— Шанский ЭСРЯ I 2, 207; Фасмер I 225; Sławski I 47; Machek ESJČ 73; ЭССЯ 3, 33—34; Sł. prasł. I 411—412; Sadn.— Aitz. VWb. I 446—447; Kořínek 209; Bern. I 95—96; Kluge—Mitzka 105; Wiedemann BB 27, 228, 232; Falk—Torp I 80; Pedersen Kelt. Gr. I 73, II 109; Uhlenbeck PBrB 30, 271; Osten-Sacken IF 28, 142; Persson Beitr. 950; Vries AEW 57—58; Klein 197.

брухт; — запозичення з німецької мови; н. Bruch «полом, лом; тріщина; перелам; дріб» пов'язане з дієсловом brechen «ламати, зривати».— Kluge—Mitzka 103.— Див. ще **бреш.**

[**брухте́ля**] «залізний обруч (до воза)» Я; — неясне; здається найближчим до нім. Brúchstelle «місце розлому», утвореного з основ Bruch- «розлом» і Stelle «місце», спорідненого з укр. *ста́ти*; в такому разі може йтися про обручі, які набиваються на колодки колеса чи інші частини воза, щоб вони не розламувались.— Див. ще **бреш, брухт, ста́ти.**— Пор. **бру́штин.**

бруцельо́з (інфекційна хвороба); — р. *бруцеллёз*, бр. *бруцэлёз*, п. bruceloza, ч. слц. слн. brucelóza, болг. *бруцело́за;* — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької або англійської мови; н. Brucellóse утворено від іменника Brucéllen «бруцели, збудники інфекційних хвороб», пов'язаного з прізвищем англійського бактеріолога Д. Брюса — Bruce.— CIC 111; Kopaliński 144; Fremdwörterbuch 89.

[**бру́штин**] «залізні обручі на колодках коліс (набиваються, щоб колодка не розкололась при забиванні спиць)»; — очевидно, пов'язане з нім. Brúchschien «обруч для запобігання розлому», утвореного з основ Bruch- «розлом» і Schiene «шина, обруч»; звук т міг з'явитись під впливом близькозначної форми *брухте́ля.*— Див. ще **брухт, ши́на.**— Пор. **брухте́ля.**

бруща́тка «бруківка; камені у формі брусків»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *брусча́тка* походить від *брус*, спорідненого з укр. *брус* «кусок, чотиригранний шматок, точильний камінь; чотиригранна колода» (див.).

[**бру́я**] «швидка течія в річці; бистрина; протяг», [*броя́ка*] «сильна течія води» Мо, [*броя́кі́*] «пороги на річці» Г, Мо; — р. [*бру́я*] «струмінь, течія», [(*вода*) *бруи́т*] «сильно струмує», бр. [*бру́іць*] «мочитися», *бру́іцца* «струмувати», [*бруй*] «той, хто мочиться під час сну», [*брулі́*] мн. «сеча», п. [bruić] «мочитися під себе», [bruj, brul, brulka] (з бр.); — не цілком ясне; очевидно, споріднене з лит. briáutis «продиратися, пробиватися», гр. βρύειν «текти струменем; виливати; вирувати», гот. brunna, двн. brunno «джерело, колодязь», нвн. [brunzen, prünzen, бав. brunnlen, швейц.-нім. brunneln] «мочитися», лат. defrūtum «виноградне сусло; сидр; виноградний сік, сироп», двн. brinwan «варити; шипіти», ірл. bruith «кипіння; куховарство»; є спроби пов'язати також з гр. φρέαρ «колодязь», гомер. φρήατα «джерело», φρείατα «тс.» (<*φρήϜατα, φρήϜαρ), вірм. ałbiwr, ałbewr «джерело» (Bern. I 88—89) або з р. *бры́згать*, укр. *бри́зкати* (Osten-Sacken IF 23, 379); українські форми з *бро-* могли з'явитись під впливом дієслова *бро́їти.*— Топоров I

251—252; Фасмер I 221; ЭССЯ 3, 45—46; Sadn.— Aitz. VWb. 222; Hübschmann Arm. 415; Trautmann 37; Kořínek 208—209; Kluge—Mitzka 105; Walde—Hofm. I 333—334.

[**брю́згнути**] «набрякати», [*брюзка́вий* Я, *брю́зглий*]; — р. *брю́згнуть* «набрякати», [*брю́кнуть*] «тс.»; — очевидно, псл. [*breuzk-], діалектний варіант похідного утворення, паралельний до bręk- (укр *бря́кнути*), brezk- (укр. *бре́скнути*); може бути виведене від тієї самої основи *bhreu-, що й [*бру́хо*]; пов'язується (Шанский ЭСРЯ I 2, 206; ЭССЯ 3, 35; Sadn.— Aitz. VWb. I 183—184; Bern. I 96) з р. *брюзжа́ть* «бурчати», лит. briaũgzti «базікати» (як *бря́кнути* «бренькнути» з *бря́кнути* «набрякати», п. brzmieć «бриніги» з nabrzmieć «набрякнути»).— Фасмер I 224; Преобр. I 48.— Див. ще **бру́хо.**

брюне́т «темноволосий чоловік; чорнявий», *бруне́т*, *брюне́тка*, *бруне́тка;* — р. болг. *брюне́т*, бр. *бруне́т*, п. ч. слц. brunet, схв. *бри̏нет*, слн. brinét, brunet; — запозичене через російську і польську мови з французької; фр. brunet «брюнет», brunette «брюнетка» походять від brun «коричневий», запозиченого з давньоверхньонімецької мови; двн. brûno «коричневий» (нвн. braun «тс.; бурий, смуглявий, каштановий») споріднене з р. [*бро́ный*] «білий, світлий», укр. [*брині́ти*] «червоніти, дозрівати».— Шанский ЭСРЯ I 2, 207; Фасмер I 224; Горяев 30; Sł. wyr. obcych 95; БЕР I 84; Вујаклија 133; Dauzat 118; Bloch 104—105; Kluge—Mitzka 97, 104.— Див. ще **брині́ти**², **бобе́р.**

[**брязо́к**] (у виразі *на брязку́* «ось-ось, зараз»); — неясне.

[**брязу́н**] (назва барана) Доп. УжДУ 4, [*брядзу́н*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*березу́на*] (назва вівці); звукосполучення *бря-* відповідно до повноголосого *бере-* нагадує болгарську або румунську звукову рису (пор. болг. *бряз* «перістий, з білою плямою на лобі або на хвості», рум. breaz «білолобий»).— Див. ще **бере́за**², **березу́на.**

брязь (вигук, що імітує дзенькіт металу або скла), *бря́зкати* «дзвеніти», *бряжча́ти*, *брязкоті́ти*, [*брещга́ти* ВеБ] «тс.», *бря́знути* «тс.; упасти; ударити», *брязк* «звук від удару речей з металу або скла, дзенькіт», *бря́зкіт*, [*бря́зкит*] Я, *брязкоті́ння*, *бря́зкальце* «дрібничка, іграшка», [*брязкі́лка*, *брязкі́лька*], *бря́зкітка*, [*брязку́лька*, *брезку́лька*], *брязкоте́льце* «тс.», *бря́зкало* «тс., било; той, хто брязкає, бренькає», *брязката́ло*, *брязку́тка* «тс.», *брязкітня́*, *брязкотня́*, *брязка́ч* «дзвінка монета», [*брязкі́ти*] «брязкальця», *брязку́н* «той, хто бряжчить», [*брящга́ло*] «все, що брязкає» Я, [*брящго́т*] «меч, лезо меча» Ж, *бря́зкальний*, *брязку́чий*, [*побря́зкач*] «дзвінка монета» Г; — р. [*бря́згать*] «дзенькати», [*бря́зги*] «базікання, чвари», бр. *бразь* «дзень», *бра́знуць* «дзенькнути», др. *бряздати* «брязкати», *брязнути* «тс.»; — очевидно, східнослов. *brę(k)-z-, похідне від псл. *bre-n-(k)-, *brь-n-(k)-; — аналогічними за складом приголосних є литовські форми з різним ступенем вокалізму brę̃zgiù, breñgsti «зазвучати, забриніти, застукати, загрюкати», branzgu, brangsti «звучати»; можливо, пов'язане з р. *брюзжа́ть* «бурчати», *брюзга́;* непереконливе зближення (Jokl AfSlPh 28, 13) з *боро́тися.*— Фасмер I 225; ЭССЯ 3, 24; Sadn.— Aitz. VWb. I 178—179; Bern. I 84; Trautmann 37; Топоров I 253; Būga RR I 435; Fraenkel 56.— Див. ще **брень.**— Пор. **бряк.**

[**бряк**] «бренькання» Я, Ж, *бря́кнути* «задзвеніти», *бря́кнутися* «з шумом упасти»; — р. *бряк*, *бря́кать*, бр. [*бряк*] (про падіння), [*бра́кацъ*] «бренькати; падати», др. *брякнути* «дзижчати, гудіти», п. brzęk «дзенькіт, брязкіт; дзижчання, гудіння», brzęczeć «дзенькати, брязкати (про метал або скло); дзижчати, гудіти, бриніти (про комах)», brzęknąć, brząknąć «тс.», ч. ст. břěčěti «звучати, гриміти», нл. brjakaś «гриміти», brjěkaś «тс.», полаб. brącě «гуде», brącajkə «варган», болг. *бре́цам* «ревти (про бика); звучати (про волинку); [дражнити, бурчати]», м. *бреца* «дражнить, ображає, допікає; жартує; глузує; докоряє, дорікає», схв. *брêк* «звук, дзвін», *бре̏ка* «крик, шум», *бре̏цати* (*бре́цати*) «дзвеніти, звучати» (про дзвони), *бре́чати* «тс.», *бре̏цати се* «кричати (на когонебудь)», стсл. **бряцанне** «звук струн-

ного інструмента», р.-цсл. **бръцати** «брязкати», **бръчати** «дзижчати, гудіти»;— псл. *bręk- (<*bren-k- або *brin-k-); — споріднене з давніми звуконаслідувальними утвореннями лит. brìnkterėti «грюкнутися», brìnkt (виг.) «бах, бух», brìñkt «тс.», дінд. bhṝñgaḥ, bhṝñgā «велика чорна бджола»; — сюди ж (з іншим ступенем вокалізму) р. [*брюк*] «жук», ч. brouk, вл. нл. bruk «хрущ» (псл. *brǫk-).— Шанский ЭСРЯ I 2, 207—208; Фасмер I 225; ЭСБМ I 377; Sławski I 46; Brückner 44—45; Holub—Kop. 76; Lehr-Spławiński — Pol. 51; БЕР I 78; Младенов 44; ЭССЯ 3, 22; Sł. prasł. I 369—373; Sadn.—Aitz. VWb. I 178—182; Vaillant Gr. comp. III 335—336; Bern. I 88; Trautmann 37; Fraenkel 58; Būga RR I 601, II 700; Zupitza KZ 36, 58, 69; Uhlenbeck 204; Wiedemann BB 25, 295; Mayrhofer II 518, 519.— Пор. **брень**, **брязь**.

[**брякиня**] (бот.) «берека, різновид горобини, Sorbus torminalis» Ж; — п. [brzęk] «груша», ст. brząk, ч. (мор.) [břak] «клен», [břakyně] «плід клена»; — очевидно, псл. [*bręk-] <*brenk-, назалізований варіант основи *berk- «берека».— Sadn.— Aitz. VWb. I 148—149.— Див. ще **берека**.

брякнути «бубнявіти, набухати», [*брякти*] «тс.», *набряк, набряклий;* — р. *брякнуть*, бр. *бра́кнуць*, [*бряклый*] «мокрий, насичений вологою», п. nabrzękać «набрякати», болг. [*бре́квам*] «сердитися, вибухати, набухати, пухнути, швидко, раптово текти, вирувати, клекотати», м. *брекне* «пухне, набухає», слн. zabrékniti «набрякнути»; — псл. *bręk-; — споріднене з лит. brìnkstu, brìnkti «набрякати, набухати», brankà «набухання», дісл. bringa «груди», дангл. bring-ádl «хвороба легенів», ісл. bríngr «горб», які виводяться з іє. *bhren- «виступати (вперед), випинатися; край, виступ»; зіставляється також (Sadn.—Aitz. VWb. I 184; Brückner 44—45) з *брякнути* «задзвеніти» (як *брюзгнути* «набрякати» з р. *брюзжать* «бурчати», *брюзга́*, п. brzmieć «бриніти» з nabrzmieć «набрякнути»). — Фасмер I 225; БЕР I 76—77; Bernard Балк. езикозн. 3/2, 73; ЭССЯ 3, 23; Bern. I 84; Trautmann 36; Zupitza GG 129; Jóhannesson 640; Vries AEW 57; Wiedemann BB 27, 228; Bezzenberger BB 29, 152.— Пор. **брезкнути**, **брюзгнути**.

[**брямчати**] «брязкати, деренчати», [*брянча́ти*] «тс.» ВеЛ, [*брянчик*] «джміль» ВеУг; — не зовсім ясне: або безпосереднє звуконаслідувальне утворення, або результат контамінації *бряжча́ти* чи *брякнути* і *бриньча́ти*, *бреньча́ти*.

[**брянути**] «дзенькнути» Я; — очевидно, результат перерозкладу й скорочення форми *брякнути* на власне українському грунті.— Див. ще **бряк**.

[**бряск**] «блиск, сяяння, зоріння, світанок» Ж; — р. [*брезг*] «світанок», *бре́зжить*, п. brzask «світанок, світання; досвіток», ст. brzazg, brzeżdżyć się «світати, розвиднятися», [каш. břωsk] «сутінки», ч. břesk «світанок», слц. bresk «тс.», полаб. brezd'ojě (<*brěžǯaje[tъ] від *brěžǯati) «світає», слн. [brêsk] «світанок», стсл. **пробрѣзгъ** «тс.»; — псл. *brězgъ/*brěskъ; — споріднене з лит. brėkšta «світанок, світання», brė̃ško, brė̃kšti «світати, розвиднятися», ару́breškis «світанок», можливо, також дінд. bhrā́jate «блищить, світить», ав. brāzaiti «блищить, сяє»; в такому разі пов'язане з *береза;* можливо, сюди ж належить свн. brehen «раптово сліпуче блиснути» (Schmidt KZ 25, 129); до української мови слово, судячи з рефлексації ě (я зам. і), потрапило, очевидно, з польської.— Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 193; Фасмер I 211; Преобр. I 44; Sławski I 46; Brückner 44; Machek ESJČ 72; Lehr-Spławiński—Pol. 52; ЭССЯ 3, 17, 19; Sł. prasł. I 376; Sadn.— Aitz. VWb. I 150; Bern. I 85; Mikl. EW 21; Trautmann 37, 38; Pokorny 139.— Див. ще **береза**[1], **береза**[2], **березуна**.

[**брячка**] «пряжка»; — результат не зовсім ясної видозміни форми *пряжка*, можливо, зумовленої впливом фонетично і семантично близьких форм *бряк*, *брякати* або діалектним одзвінченням початкового п.— Див. ще **пряжка**, **бряк**.

[**брьона**] «вівця з чорними вухами і білим у чорних цятках носом» НЗ УжДУ 26; — неясне.

брьóхати «поволі йти по воді, болоту, снігу; ляпати, бити по воді; плескатися, хлюпатися», *брьóхнути* «упасти, гепнутися; шпурнути, кинути, вдаривши об що-небудь», [*брóхкати*] «брьохати» Ме, [*брохáтися*], *брóхнути*, [*брюхатися*] «валятися в багні, повзати в багні» Бі, [*забрóхкатися*] «забрьохатися, набрати на себе грязюки по дорозі» Ме, [*забрьóха*] «заляпаний багном»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*брокáть*] «кидати», болг. *бръкна* «запускаю руку», *бъ́ркам* «бреду; мішаю, перемішую», схв. *бр̏кнути* «зачерпнути, шубовснути», *бр̑цам*, *бр̀цати* «кидати», *брýкнути* «прориватися, раптово з'являтися, виступати» (пор. споріднені лтс. brukt «кришитися, обвалюватися, зсуватися», лит. brùkti «втискувати», braũkti «терти, рвати, скребти, торсати»); фонетичні зміни, можливо, зумовлені впливом афективного характеру слова.— Шанский ЭСРЯ I 2, 201—202; Фасмер—Трубачев I 216—217; Лопатин ЭИРЯ II 142; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 121, 125; Bern. I 90; Trautmann 36; Mühl.— Endz. I 339; Osten-Sacken IF 28,145. — Пор. **бéркати.**

[**буб**] «крик» ЕЗб 30; — неясне; можливо, споріднене з *бýбон*, [*бýбен*].

[**бýба**] «зерню гороху, бобів (розм'якле); ягода; рана, нарив; сліди удару; біль Ба; болячка, нарив Мо; ранка, боляче, хвороба Ме», [*бубáчка*] «нарив», [*бýбка*], [*бубкú*] «бруньки» Ва, [*бýблях*] «бутон» Па, [*бýбляхи*] «верхні плоди на картоплі», [*бýбати*] «боліти» Ж; — р. [*бýба*] «нарив, жовно», бр. [*бýба*] зб. (дит.) «зерно»; — псл. *bǫb-/bub- «розбухати, набухати»; — споріднене з лит. bámba «пуп», buburaĩ «прищі, пухирчики, висип», лтс. bubulis «вузол у пряжі», buburīte «кульки», гр. βουβῶν «залоза», а також з *бýблик*, *бубнíти* «набрякати»; пов'язання з етимологічно неясним рум. búbă «прищ, нарив, чиряк; слабе місце» (Бандрівський Досл. і мат. IV 13; Мельничук Молд. эл. 164; Scheludko 120; Vincenz 3; DLRM 96) сумнівне.— Фасмер—Трубачев I 225—226; Преобр. I 49; ЭСБМ I 396; Поповић ЈФ 19, 159; ЭССЯ 2, 229—230; Sł. prasł. I 346; Sadn.— Aitz. VWb. I 161—166; Fraenkel 33; Būga RR I 323—324; Mühl.— Endz. I 261; Boisacq 128; Pokorny 94.

[**бубáр**[1]] «байструк», [*бубарчýк*] «тс.»; — неясне.

бубáр[2], *бубúр* — див. **бобúр.**

бýблик, [*бýба*] «бублик», *бублéйник*, *бублéйниця*, [*бублéшниця*], *бýбличник*, *бýбличниця*, [*бýблишний*, *бýблишниця*, *бублíй*, *бублíйник*, *бублíйниця*];— р. *бýблик* (з укр.), др. *бубуля* «дощова бульбашка», п. bąbel «водяна, повітряна, мильна бульбашка; булька; прищ; пухир», bąblica «булька, пухирець; прищ», ч. boubel «водяна булька, пухир; прищ», bublina «тс.», ст. bublénka «булька», bublanka (бот.) «чорнильний горішок», вл. нл. bublin «гудзик, запонка, кнопка; набалдашник», схв. *бубу̏љица* «булька, пухир; прищ; вузол, опух; пагорок; вид сливи», *бу̏бла* «брила, грудка, зливок, згусток», слн. bobljáti «робити бульки з води»; — псл. *bǫbъlь похідне від bǫb-a «буба»;— споріднене з лит. bámba «пуп», bam̃balas «карапуз, крихітка», bum̃bulas «головка; брунька; кулька», bùmbulis «зіниця», bumbulỹs «бруква; булька», лтс. bumba «куля, ядро, м'яч», bumbulis «вузол, опух; гуля, горб, жовно; сук, наріст; карапуз», можливо, також з дінд. bimbaḥ «диск, кружок; куля, ядро; півкуля», bimbam «тс.», гр. βέμβιξ «дзига; вихор», βομβόλη, βομβυλιός «посудина з вузькою шийкою».— Шанский ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Fortunatov AfSlPh 11, 572; Sławski I 29; ЭССЯ 2, 231—232; Skok I 224; Sł. prasł. I 348—349; Sadn.— Aitz. VWb. I 161—163; Bern. I 78—79; Fraenkel 64; Mühl.— Endz. I 261; Matzenauer LF 7, 22; Mayrhofer II 431; Uhlenbeck PBrB 18, 238.— Див. ще **бýба.**— Пор. **бубнíти.**

бýблиця — див. **бíбла.**

бýбна «дзвінка» (у картах); — р. *бýбны*, бр. *бýбня*, слц. bubnový «бубновий»; — можливо, запозичення з чеської мови; ч. bubny «бубна», як і п. zwonki «тс.», є лексико-семантичною калькою нвн. Schellen «дзвінок, бубонець; дзвінка» (Шанский ЭСРЯ I 2, 209; Фасмер—Трубачев I 226; Unbegaun BSL 48/2, 95—96);

пояснюється також як власне утворення, зумовлене тим, що спочатку на картах цієї масті зображувались бубонці (Преобр. I 49).— Див. ще **бу́бон.**

бубні́ти «розбухати, набухати», *бубня́віти* «набрякати, розбухати», *бубня́вий* «розбухлий, набряклий, набубнявілий», [*бу́бна*] «гуля»; — болг. *бъ́бна* «набрякати; здуватися; прибувати (про воду); пухнути», *бъбъне́ц* «опух»; — очевидно, пов'язане з псл. *bǫb- «розбухати, набухати»; — споріднене з лит. bam̃bti «набрякати, пухнути, здиматися».— Шанский ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Преобр. I 49; Sławski I 29; БЕР I 96; Bern. I 78—79; Pokorny 94—95.— Див. ще **бу́ба.**— Пор. **бу́блик.**

[**бубо́вник**] (бот.) «дзвінець великий, Rhonanthus major Ehrh. (Alectorolophus major Rchb.)»; — пов'язане з *бу́бон* (через схожість зрілих плодів з 1-2 насінинами у коробочках з бубонцем).— Вісюліна—Клоков 277, 281; Нейштадт 392—393.— Див. ще **бу́бон.**

бу́бон «вид барабана», [*бу́бен*] «тс.», [*бубна́р*] «той, хто грає на бубні», *бубні́й* «тс.; базіка», [*бубни́ло*] «барабан», [*бубні́стий* ЛЧерк], *бубня́р*, *бубоне́ць* «дзвінок», [*бубна́рити*] «звучати (про бубон); грати на бубні», *бубни́ти* «звучати (про бубон); грати на бубні; розголошувати», *бубні́ти* «бурмотіти; бити в бубон», [*бубнува́ти*] «тс.», [*бубнова́ти*] «барабанити» ВеЛ, *бубоні́ти* «говорити нерозбірливо, мурмотати; дрібно стукати; бити в бубон», *бубота́ти* «бурмотіти», *бубоні́ти* «тс.»; — р. *бу́бен*, ст. *бубонъ*, бр. *бу́бен*, др. *бубонъ*, *бубенъ*, п. bęben, ч. buben, слц. bubon, вл. нл. bubon, полаб. bǫbån, м. *бубен* (прикметник у виразі *бубна опна* (анат.) «барабанна перетинка»), схв. *бу̑бањ* «барабан», слн. bóben «тс.», цсл. бѫбьнъ;— очевидно, псл. bǫbъ(ь)nъ; — споріднене з дінд. bambhāravaḥ «мукання корів», лит. bambė́ti «бурчати», лтс. bambât «бити, стукати», дісл. bumba «бубон», гр. βομβέω «глухо гуджу», алб. bumbulit «грім гримить», вірм. [bambačel] «тупати; сильно бити по голові»; іє. *baˣmb- звуконаслідувального походження: імітує глухий неясний звук.— Шанский ЭСРЯ I 2, 208; Фасмер I 226; Преобр. I 49; Sławski I 31; Lehr-Spławiński — Pol. 48; БЕР I 85; Skok I 223; ЭССЯ 2, 232—233; Sł. prasł. I 349—350; Sadn.— Aitz. VWb. I 161—164; Bern. I 79; Trautmann 26; PBrB 18, 238; Būga RR I 271; Mühl.— Endz. I 261; Matzenauer LF 7, 23; Frisk I 250; Uhlenbeck 186; Meyer EW 53; Джаукян 98; Falk— Torp I 69; Pokorny 93—94.

[**бу́валячка**] «різновид великого бобу (квасолі)» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з [*бу́вал*] «буйвіл», [*бу́вол*] «тс.». — Див. ще **бу́йвіл**.— Пор. **буга́й**[3].

[**бу́га**] «плакса» Ж, Пі, [*бу́ґа*] «тс.» Ж;— очевидно, звуконаслідувальне утворення.

[**бу́га**] «бугай; (орн.) пуга, пугач, Bubo maximus, Bubo bubo L.» ВеУг, [*бу́ґа*] «тс.» Ж, ВеУг; — болг. *бу́га́*; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [búgă] походить, мабуть, з тюркських мов (пор. тур. boğa «бик»).— Scheludko 128; БЕР I 86.— Див. ще **буга́й**[1].

буга́й[1] «племінний бик; [хліб на весь стіл з наліпленою головою бика Я]», [*буга́ло*] «бик» Ж, [*бугайкува́тий*] «подібний до бугая», *буга́ячий*, [*бугаюва́ти*] (про бика), ст. *бугай* (XVIII ст.);— р. діал. ст. бр. *буга́й*, п. buhaj (XVII ст.), bugaj (обидва з укр.); — мабуть, давньоруське запозичення з тюркських мов; тат. [*буга*] «бик», тур. boğa, чаг. boγa, аз. ккалп. *буға*, узб. уйг. *бука*, дтюрк. buqa «тс.», кирг. *бугу* «самець оленя» є звуконаслідувальними утвореннями, спорідненими з монг. bugu «тс.», *бух(а)* «бик»; менш імовірне безпосереднє пов'язання укр. *буга́й* з турецькими формами (Scheludko 128); з української мови походить молд. *буха́й* «бик», рум. buhái «тс.» — Болдырев Тюркизмы 50—51; Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 120—121; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 209; Абаев ИЭСОЯ I 264; Дмитриев 530; Sławski I 48; Sadn.— Aitz. VWb. I 463; Bern. I 97; Mikl. TEl I 67; Lokotsch 28; Iliescu RL 7/1, 115; Севортян II 230—232; Räsänen Versuch 86, 87; СДЕЛМ 65; DLRM 98.—Пор. **бу́ґа.**

буга́й[2] (орн.) «болотний птах, Botaurus (Ardea) stellaris»; сюди ж, очевидно, й [*буга́й*] «дзига»;— р. бр. *буга́й* (орн.); — очевидно, звуконаслідувальне утворення (за характером крику птаха, пор. *і бугай : бугу* Грінч. I 105), контаміноване з *буга́й* «племінний бик».— Булаховський Мовозн. VI 1948, 37, 57; Семас. этюды 165; Никончук Карп. диал. и оном. 151.— Пор. **бу́га, буга́й**[1].

[**буга́й**[3]] «вид квасолі ВеБ; сорт яблук Я», [*буга́йка*] «сорт картоплі» Я; — неясне; можливо, пов'язане (за подібністю зовнішньої форми або за величиною плодів) з *буга́й* «племінний бик».— Пор. **бу́валячка.**

[**бугай**[4]] «вид одягу» Я, [*вуга́й*] «тс.» Я; — р.[*буга́й*] «верхній одяг великих князів; поганий чи робочий селянський сарафан», ст. *бугай* «верхній одяг на хутрі»; — неясне; зводиться (Фасмер I 228; Шанский ЭСРЯ I 2, 209) до *буга́й* «бик».— Sadn.— Aitz. VWb. I 463.

[**буга́й**[5]] (бот.) «вид дерева з неприємним запахом, подібного до оцтового Ме; вид кімнатної квітки МСБГ; вид гороховидної рослини О», [*бугаї*] «журавлина, Vaccinium oxycoccos L.» Mak, [*бугайни́к*] «ромашка, рум'янок, Matricaria chamomilla L.; петрів хрест, Lathraea squamaria L. Mak»; — р. [*бугань*] (вид рослини), [*бугонь*] «тс.»; — неясне; можливо, походить від тюркських назв рослин типу тур. boğan букв. «задушливий» (it boğan «аконіт», kurt boğan «тс.»); пор. ще етимологічно неясні п. bugaj (невиразно окреслена назва місцевості; місця, розташовані над водою, Sławski I 48), р. *бу́га* «низинні береги річки, зарослі вербняком, осокориною, чагарником» (Фасмер I 227—228).

[**бу́гаш**] «запустілий ліс» (з XVI ст.); — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. buháş «ялина з опущеними на землю гілками; [невелика, квола ялинка з густими гілками]», [buhăşie] «хаща, гущавина з невеликих ялинок» походять, мабуть, від болг. *бу́хвам* «буйно розростатися; підійматися (про тісто)» або пов'язаного з ним *бухла́т* «розложистий; пишний (про гілки)», споріднених з укр. *бу́хнути, набуха́ти;* сумнівніше протилежне виведення румунського слова від українського, яке необґрунтовано пов'язується з якимось турецьким (Crânjală 225); непереконливе зближення з рум. búfniţă «сова, пугач» на підставі гаданої схожості скуйовдженого пір'я на голові цих птахів з хащами (Tiktin I 235, 236) або búhă «тс.» (Scheludko 128); рум. buháv «розбухлий», етимологічно споріднене з buháş, неправильно зближується (Cihac 31, 208) з puf, що походить від сл. рихъ. — Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 15; Шаровольський Зб. заходозн. 62, 63; БЕР I 94.— Див. ще **бу́хнути.**

[**буґер**] «четвертак (дрібна монета)» ЕЗб 30; — слц. buger «тс.», схв. заст. *бу́гер* (австрійська мідна монета); — запозичено з угорської мови, можливо, через словацьку; уг. ст. buger «четвертак» походить від нвн. (бав.-австрійськ.) [bug(g)erthaler] «вид французького таляра» (XVIII ст.), утвореного з нвн. (лотарінг.) [bugər] «нікчема, ледащо» та назви монети Thaler «талер».— MNTESz I 379—380.— Див. ще **буґе́ра.**

[**буґе́ра**] «волоцюга»; — слц. [bugeri] «назарени (секта)», bugriš (розм.) «дебелий хлопець»; — запозичення з угорської мови; уг. заст. bugër «огидна особа; селянин» походить від нвн. [bugər] «тип, суб'єкт; нікчема, ледащо», яке зводиться до фр. bougre «суб'єкт; шахрай; огидна особа», ст. bolgre «єретик», що походить від лат. Bulgarus «болгарин» (у зв'язку з тим, що маніхействуючі болгари в часи середньовіччя вважались єретиками).— MNTESz I 379—380; Dauzat 101—102; Gamillscheg 132.— Див. ще **болга́рин.**— Пор. **буґер.**

бугйла́, *бу́гиль, бугла́в* — див. **богйла́.**

[**бугі́р**] (род. в. *бугбру*) «сильний вітер» Ж; — неясне; можливо, результат деетимологізації п. Węgier (=укр. **вугор, угрин*) «південний вітер», сприйманого у Прикарпатті як «сильний вітер» (з гір, що знаходяться тут на півдні); слово мало зазнати формальних змін, очевидно, вже після запозичення як незрозуміле; п. Węgier «південний вітер» виникло з Węgier «угорець» як назва вітру з Угорщини.

бугóр «пагорб», [*бугéр* Л, *бугíр* Ж] «тс.», *бугорчáтка* (заст.) «туберкульоз», [*бугрáстий*] Я, *бугрúстий, бугруватий;* — р. бр. *бугóр*, бр. [*бугóрынне*] «нагромадження, купа», [*бугóрыць*] «будувати, зводити абияк»; — псл. *bugъrъ; — мабуть, споріднене з лтс. baũgurs «горб, пагорок», buguraĩns «горбкуватий», bauga «поплавець на рибальській сітці», budzis «гуля, жовно», а також дінд. bhugnáḥ «гнутий», нвн. biegen «гнути», гот. biugan «тс.», від іє. *bheug(h)- «гнути»; сумнівне пов'язання з укр. *бгáти*, р. [*бгать*] (Ильинский РФВ 62, 258; Шанский ЭСРЯ I 2, 209) або *горá* (Mikl. EW 73), а також етимологічне виведення з чаг. bögri «кривий, зігнутий», тур. [bögri] «горб» (Преобр. I 50; Bern. I 97; Matzenauer LF 7, 17; Mikl. TEl Nachtr. II 90) або зіставлення з ос. būk' «згорблений», bok' «тс.», нвн. Buckel «горб» (Абаев ИЭСОЯ I 269).— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 15; Фасмер I 228; Горяев 31; Sławski I 48; ЭССЯ 3, 9; Sł. prasł. I 436; Sadn.— Aitz. VWb. I 109; Rozwadowski Studia 242—243; Trautmann 28; Эндзелин ЖМНП 1910, липень 200—201; Mühl.— Endz. I 267, 345; Būga RR I 324.

бугý «вигук, що імітує крик водяного бугая»; — звуконаслідувальне утворення.— Пор. **бугáй**[2].

[**бугурéц**] (орн.) «сич» ВеУг, [*бугурéза*] «сова» ВеУг; — очевидно, походить від рум. buhuréz «сова вухата, Asio otus L.».

бýда[1] «курінь, будка; (заст.) поташний завод; критий екіпаж; верх фургона», [*будá*] «курінь; фургон» Пі, [*бýдище*] «місце, на якому був поташний завод», *бýдка*, [*бýдник*] «будочник; робітник на поташному заводі», *бýдочник* «залізничний сторож; поліцай, що мав будку», [*будчúк*] «залізничний сторож, що живе в будці», [*будáра*] «фургон», [*будар*] «тс.» Пі, ст. *в буди* (XV ст.); — р. *бýда* «хатина; (заст.) будівля взагалі; місце для виварювання поташу», бр. *бýда* «фургон; верх фургона; курінь», п. buda (з XV ст.), ч. bouda, слц. búda, вл. нл. buda «крамниця; хатина», болг. *бýдка*, схв. [búda]; — запозичено з середньоверхньонімецької мови, очевидно, через польську; свн. buode «курінь, хата» (нвн. Bude «тс.») споріднене з англ. booth, дісл. būð і пов'язане з свн. būwen «будувати», нвн. bauen, дісл. (зах.) būa «жити», а також дінд. bhūti «буття», гр. φύσις «природа», псл. byti, укр. *бýти;* думка про зв'язок з р. *оборýдовать* (> *obudovati) і про зворотний шлях запозичення з слов'янських мов у німецьку (Machek ESJČ 61—62) позбавлена підстав; сумнівне припущення (Фасмер I 230) про посередництво чеської мови при запозиченні слова з німецької в польську.— Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 211—212; Преобр. I 50; Горяев 14; Sławski I 48; Brückner 46—47; Schuster-Šewc Probeheft 34; Sadn.— Aitz. VWb. I 459—461; Kluge—Mitzka 56, 108; Vries AEW 63; Kiparsky GLG 143; Грот Фил. раз. II 484.— Див. ще **бýти**.— Пор. **будúнок, будувáти.**

[**бýда**[2]] (дит.) «ягода» ЛЧерк; — очевидно, пов'язане з [*бýба*] «зерно гороху, бобів (розм'якле); ягода»; причина формальної зміни неясна.— Див. ще **бýба.**

[**будáвка**] «голка» ЕЗб 2, [*будáвчити*] «шити, вишивати» ЕЗб 2; — очевидно, результат видозміни (з уканням) форми [*бодáвка*], пов'язаної з [*бостú, бодý*] «колоти рогами; раніше — колоти взагалі».— Див. ще **бостú.**— Пор. **будяк.**

[**будáк**] (бот.) «волошка ворсиста, Centaurea Scabiosa L.»; — очевидно, на підставі деякої зовнішньої схожості пов'язане з [*бодáк*] «будяк».— Вісюліна — Клоков 330, 331—333; Нейштадт 444—445, 449.— Див. ще **бодяк.**— Пор. **будяк.**

[**будáра**] «річкове судно, човен» Ж, [*бударáжити*] «ладнати човни, бýдари» Ж, [*бударáга*] «людина, що має стосунок до бударі, човна» ЭИРЯ III; — р. [*будáра*] «(видовбаний) човен, барка»; — очевидно, результат видозміни форми *байдáра* під впливом *бýда*[1]; безпідставні спроби зближення з двн. bodam «дно, основа» (Ильинский РФВ 70, 272), з *блюдо* (ИОРЯС 23/2, 207—208) або з гол. vrijbujtare «пірат», англ. freebooter «тс.» (Kluge Seemannsspr. 287—288).— Тру-

бачев ЭИРЯ III 44—46; Фасмер I 229.— Див. ще **байда́ра.**

будди́зм, *буддист, буддійський;* — р. *будди́зм,* (заст.) *буддисм,* бр. *будызм,* п. buddyzm, buddaizm, ч. buddhismus, слц. budhizmus, вл. buddhizm, болг. *буди́зъм,* схв. *будѝзам,* слн. budízem; — запозичення з французької мови; фр. bouddhisme є суфіксальним утворенням від власного імені Bouddha «Будда», яке походить від дінд. Buddhá, пов'язаного з buddhá- «пробуджений», пізніше «освічений, обізнаний, знаючий», спорідненим з псл. buditi, укр. *буди́ти.*— СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 210; Kopaliński 146; Pokorny 150.— Див. ще **буди́ти**[1].

бу́день, [*бу́ддень*], *буде́нщина, бу́дній,* [*бу́дний*] Ж, *буде́нний;* — р. *бу́день,* бр. *бу́дзень,* п. budny «буденний», budzień (з укр.); — результат гаплології словосполучення budьnъ dьnь «робочий день», у якому budьnъ пов'язане з buditi «будити (зі сну, в тому числі і до роботи)»; пор. укр. *бу́дній* «буденний», болг. *бу́ден* «бадьорий, пильний», слн. búden «бадьорий, веселий»; інші спроби пояснити *бу́день* з псл. *budь dьnь < < *bǫdi dьnь «будь-який день» (Mikl. EW 27), з псл. *bogъ-dьnь «божий день» (Jagić AfSlPh 7, 496) чи з псл. *obydьnь «протягом дня», звідки під впливом аналогії до р. *буди́ть* > р. [*обудень*] (Ильинский РФВ 66, 282), малопереконливі.— Шанский ЭСРЯ I 2, 212; Фасмер I 229; Преобр. I 50; Brückner 47; ЭССЯ 3, 77—78; Sł. prasł. I 434—435; Sadn.— Aitz. VWb. I 353; Bern. I 98; Грот Фил. раз. II 891.— Див. ще **буди́ти**[1], **день.**

[**буджа́к**] «хатня піч Мо; куток, запічок ЕЗб 30»; — болг. [*буджа́к*] «куток у хаті, звичайно коло вогнища», м. *буџак* «куток», схв. *бу̏џа̄к* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. bucak «кут» споріднене з крим.-тат. budžak, аз. budžaχ, уйг. кипч. bučγak «куток», чаг. bučkak «тс.», монг. buča «вертатися».— БЕР I 86; Räsänen Versuch 85.

[**будз**] «свіжий овечий сир; висушений сир; прокисле молоко, з якого роблять бринзу Мо», [*будзьо́к*] «шматок, кусок; скибочка», [*буз*] «свіжий овечий сир, з якого роблять бринзу» Клепикова, [*буц*] «тс.» тж, [*бундз*] «молодий овечий сир; великий шматок овечого сиру»;— п. [bundz, bunc, bondz] (з укр.), слц. [buz]; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [bulț] «брила (солі, землі); кулька, грудка, згусток, клубок», [bulț] «тс.» загальновизнаної етимології не має; пов'язується з нар.-лат. *[bulgius], похідним від *bulgulus «грудка, куля», форми, утвореної від лат. bulga «мішок», що походить з галльської мови, пор. ірл. bolg «тс.» (Pușcariu I 19); менш обгрунтовані спроби пов'язати це слово з етимологічно неясним bulz- «скеля, пагорбок; стрімкий, гострий» у румунських географічних назвах (Drăganu Românii 494), вважати його словом готського походження (Philippide I 351) або варіантом рум. brînză (п. bryndza) (Brückner 673).— Дзендзелівський Терит. діал. 81; Scheludko 128; Клепикова 159—162; Сл. и балк. языкозн. 188; SW I 228, 234; Cânjală 228—229.— Пор. **боц.**

[**бу́дзя**] «м'ясо»; — неясне; можливо, пов'язане з [*будз*] «висушений сир», первісним значенням якого, судячи з рум. [bulț] «шматок, грудка», що лежить в його основі, було «шматок, кусок» (пор. [*будзьо́к*] «шматок, кусок»); отже, [*бу́дзя*] означало первісно «шматок, кусок», пізніше «шматок м'яса» і, нарешті, «м'ясо»; пор. близький семантичний розвиток слова [*будз*] «овечий сир».

буди́нок, ст. *будынкомь* (1599); — р. [*буди́нок*] «хатка, мурована невелика будова», бр. *буды́нак;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. budynek, [budunek], каш. [budink], як і слц. заст. budúnok, виводиться або від свн. *būding «будування», незасвідченого віддієслівного утворення від būden «будувати», пов'язаного також з свн. buode «курінь, хата», або від п. budować «будувати»; менш імовірне виведення п. budynek від budunek (Brückner 46), сумнівне з фонетичного погляду.— Москаленко УІЛ 26; Richhardt 37; Sławski I 48; Lehr-Spławiński JP 22, 111—117.— Див. ще **бу́да**[1].— Пор. **будува́ти.**

буди́ти[1] «переривати сон; [боронувати (перед сівбою) зорану землю]», *буди́ль-*

ник, *збýджувати*, *збýдник*, *збýджувальний*, *збýдливий*, *збýдний*, [*обýда*] «пробудження, збудження» Ж, *побýдка*, *побýдник*, *побýдливий*, [*пробужáти*], [*прóбуд*] «пробудження» Ж, [*пробýдок*] «тс.» Ж; — р. *будúть*, бр. *будзíць*, др. *будити*, п. budzić, ч. buditi, слц. budiť, вл. budźić, нл. bužiš, полаб. våzbåudėt «будити, збуджувати», болг. *бýдя*, м. *буди*, схв. *бýдити*, слн. budíti, стсл. бѹдити; — псл. buditi, мабуть, каузатив від bъděti (пор. р. *бдеть*, др. *бъдѣти*, ч. bdíti, слц. bdieť, болг. *бдя*, м. *бди*, схв. bdjèti, слн. bdéti, стсл. бъдѣти); — споріднене з лит. baudžiù, baũsti «примушувати, спонукати; карати», [báudinti] «заохочувати, спонукати», pasibaudýti «підніматися, вирушати (в дорогу)», лтс. baũslis «заповідь», прус. etbaudints «збуджений, бадьорий», budē «пильнує, наглядає», дінд. bódhati «тс.; прокидається», bodháyati «будить, повчає», ав. baoδayeiti «вчить», baoδaitē «пильнує, наглядає», ос. æmbūdyn «чути; нюхати; відчувати» (пор. ір. baud «відчувати»), гр. πεύθομαι «пізнаю», гот. anabiudan «наказувати», дангл. bēodan «сповіщати, пропонувати», нвн. bieten «пропонувати, надавати», gebieten «наказувати, веліти»; іє. *bheudh- «не спати, пильнувати, охороняти, слідкувати, чекати, підстерігати».— Шанский ЭСРЯ I 2, 211; Фасмер I 230; Преобр. I 21; Горяев 31; Sławski I 48; Brückner 47; Machek ESJČ 74—75; БЕР I 86—87; Skok I 127—128; ЭССЯ 3, 76—77; Sł. prasł. I 434; Sadn.— Aitz. VWb. I 349—354; Bern. I 96—97; Топоров I 258—259; Trautmann 32—33; Kluge—Mitzka 75; Uhlenbeck 102; Абаев ИЭСОЯ I 140; Mühl.— Endz. I 267; Mayrhofer II 449—450; Pokorny 150—151.— Пор. **блюстú**.

[**будúти²**] «коптити», [*буджанúна*] «копчена свинина», [*бузженúна*, *будженúця*, *бужанúна*], *буженúна*, [*бýжениця*, *бужúна*] «тс.»; — р. *буженúна*, бр. *бужанíна*, ч. (při-)boudlý «пригорілий», [bouzené maso] «копчене м'ясо, окорок»; — виникло, очевидно, з *ob-vǫditi (пор. п. obwędzić «обкоптити»), префіксального утворення від псл. *vǫditi «коптити» (пор. укр. [*вудúти*] «тс.»), в результаті перерозподілу на *о-будити* (<*o-bǫditi) з дальшим відпадінням *о-* як префіксального; припущення про спорідненість із лит. budýti «коптити» (Потебня РФВ 4, 199) безпідставне, бо саме литовське слово походить від східнослов'янського **обудити* < **обвѫдити*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 214; Фасмер I 232, 375; Machek ESJČ 666; Ильинский ИОРЯС 24/1, 132; РФВ 66, 282—283; 70, 273—274; PF 11, 196; Vaillant RÉS 22, 8.— Див. ще **вудúти**.

[**буднíти**] «ревіти; гриміти; шуміти»; — неясне; можливо, результат контамінації близьких за значенням і звуковим складом слів [*бутíти*] «глухо ревіти» і *дуднíти;* невідомо, чи належить сюди р. [*будниmь*] «розголошувати».

бýдра (бот.) «розхідник, Glechoma hederacea L. Г, Ж; сонцецвіт, Helianthemum chamaecistus Mill. Mak; очиток їдкий, Sedum acre L. Mak»; — р. *бýдра* «тс.; плющ, Hedera helix L.; сонцецвіт, Helianthemum vulgare»; — ч. [budra] «розхідник» (з укр.); — неясне; непереконливе з фонетичного погляду пов'язання з лтс. ūdrene і нвн. Gundram «тс.» (Machek ESJČ 75; Jm. rostl. 10, 195), походження яких не з'ясовується (Machek Jm. rostl. 195); довільний зв'язок з лит. budelẽ «вид гриба» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 205), спорідненим з р. [*блúцы*] «гриби», п. bedła «гриб»; помилкове зіставлення також з нвн. Boden «дно» (Горяев Доп. II 3).— Фасмер I 176, 230; ЭССЯ 3, 77.

будувáти, *будівéльник*, *будíвля*, *будівнúк*, *будівнúчий*, *будівнúцтво*, *будóва*, [*будóвця*], *будівéльний*, *будівнúй*, *відбудóва*, *відбудóвний*, *відбудóвчий*, *добудóва*, *добудóвник*, *забудíвля*, *забудóва*, *забудóвник*, *надбудóва*, *перебудóва*, *побудóва*, *прибудóва*, *розбудóва*, ст. *будовати*, *будуетъ* (1503); — р. [*будóвáть*], ст. *будовать* (з XVII ст., з укр.), бр. *будавáць* (з. XV ст.);—давнє запозичення з польської мови; п. budować, як і ч. budovati, слц. budovať, походить від свн. būden «будувати».— Richhardt 37; Фасмер I 230; Смирнов 67; ЭСБМ I 399; Kiparsky GLG 143; Sławski I 48; Brückner 46—47; Holub—Kop. 80; Sadn.— Aitz. VWb. I

459—461; Bern. I 96.— Див. ще **бу́да**[1].— Пор. **буди́нок.**

[**будула́вка**] «бочка, барило» Ж, [*будула́йка*] «тс.» ВеУг; — очевидно, видозмінене запозичення з румунської мови; рум. budălắu (молд. *будэлэ́у*) «діжка», budurói «тс.», аром. buduvăi «таз; цистерна» задовільного етимологічного пояснення не має.— DLRM 98; СДЕЛМ 61; Papahagi 224.

[**будушлова́ти**] «блукати, мандрувати, тинятися», ст. *будушловати* (1758) «існувати, бути (?) (Тимч. 151); мандрувати, блукати»; — запозичено з угорської мови; уг. bújdosni (bujdosik) «блукати, мандрувати, тинятися» є етимологічно неясним словом фінно-угорського походження.— Bárczi 28; MNTESz I 383.

будя́к (бот.) «чортополох, Carduus L.; [нетреба колюча, Xanthium spinosum L. Mak; дурман, Datura stramonium L. Mak]», [*будяк жовтоцвіт(н)ий*] «жовтозілля, Senecio L.; коров'як, дивина, Verbascum lychnitis L.», *будячи́на, будячи́ння, будя́ччя* (зб.), [*бода́к*] «чортополох Ж; осот, Cirsium palustre Scop.; Cirsium Adans. Mak», [*бодачок*] «осот, Cirsium pannonicum Gaud.» Mak, [*бодя́к*] «чортополох; татарник, Onopordon acanthium L.; осот Mak», [*будля́че*] (зб.) Ж; — р. *бодя́к* «осот», [*будя́к*] «тс.; чортополох, Carduus nutans L.; відкасник, Carlina vulgaris L.; зірки, Lychnis dioica», бр. *бадзя́к* «осот», [*будзя́к*] «чортополох», п. bodiak «чортополох» (з укр.), ст. bodak, bodłak, ч. bodlák, слц. bodľač, слн. bodák «тс.»; — псл. bodakъ похідне від *bodti > bosti «колоти»; форми з *бу-* є, очевидно, результатом деетимологізації; виведення форм [*бода́к, бодла́к*] з відповідних польських форм (Sadn.— Aitz. VWb. I 373), а також припущення про зв'язок р. [*будя́к*] з [*будова́ть, бу́да*] (Даль I 137) позбавлені підстав.—Меркулова 94—95; ЭСБМ I 271; Sławski I 38; ЭССЯ 2, 152.— Див. ще **бости́**.— Пор. **бодла́к.**

будьо́нівка «вид військового головного убору»; — бр. *будзёнаўка*, ч. bud'onovka; — запозичення з російської мови; р. *будёновка* пов'язане з прізвищем Маршала Радянського Союзу Будьонного.— Боровой Путь слова 136—138; Шанский ЭСРЯ I 2, 210; Киш ЭИРЯ IV 50—51.

бу́єр «кабіна чи платформа з вітрилом, встановлена на ковзанах або колесах»; — р. *бу́ер* (з 1705), бр. болг. *бу́ер*, п. bojer, ч. bujer; — очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської мови; гол. boeier «вантажне судно» пов'язане з boeien, boyen «підвищувати корабельний борт під час бурі за допомогою дощок», яке вважають похідним від boei «кайдани; пута» (очевидно, в зв'язку з тим, що ці дошки звичайно прикріплювалися до поручнів); гол. boei виводиться від фр. ст. buie, boie, що походить від етимологічно неясного лат. bōja «кайдани; ошийник».— СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 213—214; Фасмер I 231; Смирнов 67; Kopaliński 134; Vries NEW 70; Meulen 39; Matzenauer 122; Walde—Hofm. I 110.

[**бу́єра**] (назва овець) Доп УжДУ 4; — неясне.

буж «інструмент у формі стрижня або трубки для дослідження і лікування трубчастих органів людини», *бужува́ти*; — р. *буж, бужи́*, бр. *буж*; — мабуть, запозичено через російське посередництво з французької мови; фр. bougie «свічка, зонд, буж» пов'язане з назвою алжірського міста Bougie, де купували віск і свічки.— СІС 111; Dauzat 101; Bloch 92.

[**бужа́чка**] «вид неїстівного гриба» Л, [*вужа́чка, вуже́чка, ужа́чка*] «тс.» Л; — неясне; можливо, споріднене з р. [*бу́жать*] «помирати, конати, здихати», яке вважають генетично пов'язаним з лит. beñgti, bengiù «закінчувати», pãbangas, pabangà «закінчення», а також дінд. bhañgáḥ «розруха, занепад, розорення; хвиля», bhanákti «ламає», ірл. boingim «ламаю» (Osten-Sacken IF 22, 313); у такому разі означає «смертельний (отруйний) гриб»; форми [*вужа́чка*], [*ужа́чка*] можуть розглядатися як виниклі внаслідок народноетимологічного зближення з (*в*)*уж*.

[**бужбони́ти**] «з шумом текти» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *бурбоні́ти* (пор.).

буждереве́н — див. **бі́ждерев.**

[**буждиґа́рня**] «стара хата, що розвалюється», [*буздига́рня*] «порожня неохайна кімната Пі; арештантська, холодна», [*бурдиґа́рня*] «пуста, бідна, стара хата» О, *буцега́рня* «арештантська, холодна», [*буцигарня*, *буцугарня*] «тс.» КІМ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. furdygarnia «арештантська», furdyga «тс.» виводиться від фр. corps de garde «караульня, гауптвахта», утвореного з іменників corps «корпус, військова частина», garde «варта; гвардія» і прийменника de в функції родового відмінка.— SW II 474—475.— Див. ще **ва́рта, гва́рдія, де-, ко́рпус.**

[**бужо́ра**] «півонія» Мо; — болг. *божу́р* «тс.», м. *божур*, схв. *бо̀жӯр*, слн. božúr «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *бужо́р* (рум. bujór) «півонія» походить від болг. *божу́р*, пов'язаного, мабуть, з *бог*, пор. болг. [*божичка*] «півонія; дикий мак», схв. *бо̀жура*, *божу̀рица* «свиня, яку ріжуть на різдво (*бо̀жић*)», або з *ба́гра* «колір, барва».— DLRM 99; БЕР I 63.

[**буз**] (бот.) «бузок, Syringa L.», [*бузе́нник*] «зарості бузини» Я, *бузина́* «Sambucus L.», [*будзина́*] «тс.», [*бузини́на*] «стебло бузини», *бузи́нник* «бузинові зарості; [кисіль з бузини]», [*бузни́к*] «зарості бузини; бузок Дз, Мо; бузина ВеБ», *бузо́к* «Syringa L.», [*бузня́к*] «зарості бузини» МСБГ, *бузино́вий* «пов'язаний з бузиною», [*бузиня́ний*] «тс.» Я, [*бузинува́тий*] «порослий бузиною» Я, [*бузни́чний*] «пов'язаний із заростями бузини»;— р. [*буз*] «бузина», *бузина́*, бр. *бузіна́* «тс.»; — псл. (пізнє) *[buzъ], пов'язане чергуванням голосних з bъzъ, укр. *боз* «бузина, бузок».— Шанский ЭСРЯ I 2, 215—216; Фасмер I 233; ЭССЯ 3, 103—104; Sł. prasł. I 468—470; Sadn.— Aitz. VWb. I 487—489; Bern. I 111; Walde—Pok. II 128—130.— Див. ще **боз.**— Пор. **баз**², **бжур**, **бзина́.**

буза́ «татарський хмільний напій з проса, гречки, ячменю; [бруд у немитій вовні; осад у рідині]»; — р. *буза́* «молоде пиво або брага; напій з гречки, вівса або проса; грушевий або яблуневий квас», бр. *буза́* «хмільний напій; залишки на дні; відходи при очищенні льону; [мул]», п. buza «рідка каша з борошна; рідота, накип», [bussa] «тс.», болг. *боза́* «хмільний напій», [*буза*], м. *боза* «тс.», схв. *бо́за* «напій з кукурудзяного хліба», *бу́за* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. чаг. башк. buza «напій з проса або ячменю», тур. крим.-тат. карач. каз. boza «напій з квашеного проса або кислого молока» виводяться від перс. būzä «просо, напій з проса».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 18; Макарушка 6; Шанский ЭСРЯ I 2, 214—215; Фасмер I 232; Преобр. I 50; Brückner 51; Bern. I 104; БЕР I 63; Skok I 246; Sadn.— Aitz. VWb. I 426—427; Lokotsch 31; Mikl. TEl I 269, EW 25; Дмитриев 494, 530.— Пор. **бра́га.**

[**бузде́рево**] (бот.) «бузок звичайний, Syringa vulgaris L.»; — складне утворення з основ іменників *буз* «бузок» і *де́рево*, зумовлене, очевидно, впливом аналогічних утворень типу *біжде́рево*, [*бузьде́рево*].— Див. ще **буз, де́рево.**

[**буздига́н**] «залізна булава» Я, [*буздиґа́н*] «тс.» Ж, [*ождиґа́н*] «палка; груба, неотесана людина» Ж, [*ождиґа́ти*] «бити» Ж, ст. *буздиган* «залізна булава» (1637); — р. ст. *буздыхан* «палиця з шипами; палиця старости», п. ч. buzdygan, слц. bu(d)zogáň, болг. *боздуга́н*, м. *боздоган*, схв. *бузд̀ова̄н*, *бузд̀оха̄н*, слн. búzdovan; — запозичення з турецької мови; тур. bozdoğan «дрючок, палиця» тлумачиться як утворення з основ bos/bot «пустий, зруйнований» і tok/tog «створювати»; споріднене з чаг. buzruγan, buzdurγan «тс.».— Болдирєв Кримський — укр. і ор. 131; Тимч. 151; Фасмер I 232; Brückner 51; Machek ESJČ 78; БЕР I 63; Skok I 246; Sadn.— Aitz. VWb. I 427—428; Bern. I 105; Mikl. TEl 1, 266; Радлов IV 1869; Lokotsch 27—28; Räsänen Versuch 91.

[**бузина́**] «гарбузиння» Л; — очевидно, результат видозміни форми *гарбузи́ння* «тс.», зумовлений звуковою близькістю цієї форми до слова *бузина́* «Sambucus L.».— Див. ще **гарбу́з.**— Пор. **буз.**

[**бузи́чка**] (бот.) «порічка, Ribes vulgare Lam.» Ме; — очевидно, результат видозміни давнішого **бзичка*, що, як і *боз* та його похідні, може бути пов'язане із *бзді́ти* з огляду на сильний запах рослини; форма *бузи́чка* могла

виникнути з **бзичка* під впливом слова *бузина́* за аналогією до співвідношення *бзина́ — бузина́*.— Пор. **бзина́, боз, буз.**

бу́зівóк «однорічне теля; [теля, яке народилось восени ЛЧерк; бичок після першого року Дз; відгодоване теля Ва]», [*бузелóк*] «півторарічне чи дворічне теля» Мо, [*бузилóк*] «тс.» Мо, [*бу́зи́мок*] «відгодоване теля Ва; однорічне теля», [*бу́зинок*] «теля, яке народилося восени» ЛЧерк, [*бу́зімок*] «тс. ЛЧерк; однорічне теля», [*бузі́вка*] «телиця після першого року» Дз, [*бузів'я́*] «однорічне теля», [*бузув'я*] «теля» Бі; — р. [*бузави́к*] «бичок від одного до двох років», [*бузавóк, бу́зевок, буз*] «тс.», [*бу́зевка*] «однорічна телиця», [*бузник*] «однорічний баран», м. [*бузе*] «теля»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; ног. кум. *бузав* «теля», аз. *бузов* «теля до шести місяців», каз. *бҰзау* «теля», тат. *бозау*, башк. *бызау* «тс.», тур. buzağı «тс.; молоді слони, носороги, жирафи», чаг. buzağu «тс.», можливо, пов'язані з тюрк. *буз/боз* «сірий, темний», монг. *бур/бор* «тс.» (пор. як. *боруоску* «теля з потемнілою шерстю; теля після п'яти місяців», *боруор* «темніти»); у формах [*бу́зи́мок, бу́зімок*] простежується вплив з боку укр. *зима́, на́зи́мок* «однорічне теля», [*на́зімок*] «тс.».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 15; Фасмер I 232—233; Миртов 30; Егоров 149; Щербак ИРЛТЯ 100; Mikl. EW 20; Kannisto FUF 17, 159.— Пор. **башма́к.**

[**бузлу́к**] «вид підкови на підошві (щоб не посковзнутися на льоду)»; — р. [*бузлу́к*] «шипи на підошві», [*бузулу́к*] «залізна підкова з двома шипами», [*базлу́к, базлы́к*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з тюрк. *bozluk, *bozlyk, суфіксальним утворенням від тур. крим.-тат. аз. туркм. полов. кар. дтюрк. buz «лід».— Фасмер I 106, 233; Севортян II 238—239; Егоров 147; Mikl. TEI Nachtr. I 19.

[**бузува́ти**] «карати, бити; докоряти, лаяти», [*бузува́т*] «багато і важко фізично працювати; бити» Л, [*буза́нить*] «тс.» Л, *буза́* (розм.) «бешкет, безладдя, скандал»; — р. *буза́* «тс.», [*бузова́ть*] «термосити, шарпати, смикати, рвати», бр. [*бузова́ць*] «пустувати», [*буза́ниць*] «ганити, катувати, соромити; лупцювати», п. buzować «громити, картати; бурчати, лаяти; бити, товкти; палати; палахкотіти», buza «нагінка, прочухан»; — нез'ясоване; можливо, походить від полов. buz- «розбити, знищити, зіпсувати, зламати»; зіставляється також (Sadn.— Aitz. VWb. I 477—480) з [*бзик*] «гедзь», [*бзича́ти*]; недостатньо переконливе зведення через польське посередництво (Richhardt 38) до іт. far buzzo «сердитися» (Шанский ЭСРЯ I 2, 216; Brückner 51; Bern. I 104); малоймовірний зв'язок з р. *буза́* «хмільний напій» (Jakobson Word 7/2, 190); неможлива також і спорідненість з лит. baũsti «підганяти, примушувати; карати» (Matzenauer 127), як і з норв. bauka «бити» (Holthausen ZfSlPh 22/1, 147).— Фасмер I 233.— Пор. **бізу́н.**

бузуві́р «бусурман; зла, жорстока людина», [*бузові́р* Ж, *босові́р* Ж, *безуві́р*] «тс.», *бузуві́рство*, [*музуві́р*] «невірний, єретик» Ж; — не зовсім ясне; вважається наслідком деформації слова *бусурма́н* «мусульманин» і його народноетимологічного зближення із словом *ві́ра;* виводиться також (Макарушка 6) від тюрк. (?) müzevvir «ошуканець» (пор. крим.-тат. *музу* «шкідливий; наклепник», яке зводиться до ар. mu'di(n) «шкідливий», Räsänen Versuch 346); заслуговує на увагу й припущення про зв'язок з гіпотетичним *bosъ «прудкий, скажений» (про тотемістичного у тюрків священного вовка-перевертня), др. *босыи* «тс.», *босъ* «біс», *босувъ* «присвячений, належний божеству», а також з р. [*бу́сый*] «сірий, димчастий», укр. *босо́рка* «ворожка, відьма, чаклунка», тур. крим.-тат. чаг. кирг. *боз* «сірий, попелястий; блідий» (Виноградова I 64—65, 78—79; Ильинский РФВ 65/1, 214—215; Крымский Укр. гр. I 462).— Див. ще **босо́рка, бусурма́н.**

[**бузу́н**] «нижчий сорт солі (з домішками бруду)»,[*буза́*] «озерна сіль», [*бузни́й*] «брудний, засмічений» (про зерно, сіль), ст. *бузунъ* «озерна сіль-самосадка» (XVIII ст.); — р. [*бузу́н*] «елтонська озерна самосадна сіль», [*буза́*] «кам'яна або гірська сіль»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *буза́* «татарський хмільний напій; [бруд у неми-

тій вовні; осад у рідині]».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 18; Фасмер I 233.— Див. ще **буза́**.

[**бу́зя**] «уста, рот, обличчя» (*дати бузі* «поцілувати»); — бр. [*бу́ся*] «поцілунок», [*бу́сяць*] «цілувати», п. buzia «ротик, губки, личко; поцілунок; гарна особа; статуетка, лялечка», buziak, [busia, busiak] «тс.», busi «поцілунок», ч. pusa «поцілунок; рот», [bozkati] «цілувати», мор. [bozat], слц. bozat', bozkat', [boskat', bočkac] «тс.», bozk «поцілунок», božtek «тс.», болг. *бу́за* «щока», м. [*буза*] «губа»; — етимологічно не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення від *bu- «цілувати, губа, рот» (з мови дітей), якому, мабуть, відповідають алб. búzë «губа; край, облямівка, межа», н. [Buss] «поцілунок», лит. bùč (вигук, що передає звук від поцілунку), bučiúoti «цілувати», перс. bōsī-dan «тс.»; менш імовірне, з огляду на географічне поширення слів, припущення (Scheludko 128; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 77) про запозичення з румунської мови, в якій búză «губа; край, вістря», очевидно, походить від алб. búzë «тс.» (Rosetti ILR II 110; Çabej Glotta 25, 52—53).— Sławski I 52; Brückner 5; Machek ESJČ 500; БЕР I 87; ЭССЯ 3, 103; Sadn.— Aitz. VWb. I 429—430; Bern. I 104; Mikl. EW 25; Fraenkel 61; Kluge—Mitzka 114.

бузьде́рево — див. **бісде́рево**.

[**бузьо́чки**] (бот.) «грабельки звичайні, Erodium cicutarium L'Her.», [*бусько́, бусьочник* Mak] «тс.», [*бузьочник*] «тс.; герань, Geranium L.» Mak, [*буслянка*] «пеларгонія, Pelargonium L'Herit» Mak; — пов'язане з *бузько́* (*бузьо́чок*) «лелека», *бу́сол* «тс.» через зовнішню схожість форми плоду герані з формою дзьоба лелеки; пор. [*журавець*] «герань», [*журавельник*], р. *жураве́льник* «тс.», *а́истник* (бот.) «Erodium cicutarium L'Her.», ч. čapí nos, čapínůsek «тс.».— Нейштадт 294—295; Вісюліна— Клоков 188—189; Machek Jm. rostl. 134—135.— Див. ще **бу́сол**.

буй[1] «плавок, бочонок на якорі, бакен»; — р. бр. *буй*, п. boja, ч. bóje, слц. слн. bója, схв. *бо̏ja;* — запозичено, можливо, через російське посередництво з голландської мови; гол. boei «бакен; буй», снідерл. boeye, boye походять (разом з снн. boie) від фр. ст. boye, що зводиться до нижньофранк. *bōkan «знак», герм. * baukna- «тс.» і, далі, до лат. būcĭna «сигнальний ріжок», утвореного, очевидно, (в давнішій формі *boucanā) з основ іменника bōs «бик» і дієслова cano «співаю, граю».— CIC 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 216; Фасмер I 234; Vries NEW 70; Gamillscheg 131; Kluge— Mitzka 45, 89—90; Walde—Hofm. I 121.— Див. ще **го́в'ядо, ка́ня**.— Пор. **ба́кен**.

[**буй**[2]] «відкрите (вітряне) місце»; — р.*буй* «цвинтар, пустир біля церкви», др. *боуи* «цвинтар»; —неясне; можливо, пов'язане з *бу́йний, буя́ти*, др. *буй* «сильний, сміливий»; менш переконливе пов'язання з шв. ст. bó «житло», дісл. bú «тс.» (Фасмер I 234; Hellqvist 85).— Преобр. I 51; Потебня К ист. зв. IV 53— 54.— Див. ще **буя́ти**.

бу́йвіл, [*бу́йвал* Ж, *бу́йвол* Ж, *бу́йло* Ж], *буйволеня́*, [*буйволи́ня*] «самиця буйвола» Ж, *бу́йволи́ця* «тс.», заст. *бу́вол*, ст. *буйволами* (XVIII ст.); — р. *бу́йвол*, бр. *бу́йвал*, [*бавол*], др. *быволъ, буволъ, буиволъ*, п. bawół, [bajwół, bujwół], ст. bujwół, ч. buvol, заст. bůvol, ст. bývol, búbal, buval, слц. byvol, вл. нл. buwoł, болг. м. *би́вол*, схв. *би̏во̄*, слн. bívol, стсл. **боуиволъ, боуволъ, быволъ**;— очевидно, давньоруське запозичення з латинської мови; лат. būbalus «африканська газель, антилопа, (пізніше) зубр», нар.-лат. *būvalus «буйвіл» походить від гр. βούβαλος «африканська антилопа, (пізніше) буйвіл» (пор. ще гр. βούβαλις, ідентичне лат. būbulus «належний, властивий бику, волу», пов'язаному з bōs «бик»); вставне -j- у давньоруській мові виникло, можливо, внаслідок зближення з *буи* «дикий» і *волъ* «бик»; гр. βούβαλος, мабуть, є похідним від βοῦς «бик, віл» (< *βωῦς) і опосередковано (можливо, через аварів) пов'язане з дінд. gavalaḥ «дикий буйвіл»; безпосереднє пов'язання слов'янських форм з гр. βούβαλος (Фасмер ИОРЯС 12/2, 223; Brückner AfSlPh 42, 144; Bern. I 116; Mikl. EW 27) сумнівне, бо при

цьому слід було б чекати у слов'ян форми *vuvolъ.— Шанский ЭСРЯ I 2, 217—218; Фасмер—Трубачев I 234; Преобр. I 51; Филин Образ. яз. 168; Sławski I 28; Brückner 18; Machek ESJČ 78; Holub—Kop. 82; БЕР I 46; Skok I 164; ЭССЯ 3, 158—159; Sł. prasł. I 485; Sadn.— Aitz. VWb. I 492; Meillet RSl 2, 68; Ernout — Meillet I 77; Walde—Hofm. I 118, 120; Frisk I 256; Boisacq 128—130.— Пор. **го́в'єдо.**

бу́йний — див. **буя́ти**[1].

[буйни́стер] «північний вітер» Ж, [*буйне́стер*] «тс.» Ж;— неясне.

бу́йту́р «дикий бик з величезними рогами, тур, Bos urus, Bos primigenius» (до XVII ст.— в лісах Європи); — результат лексикалізації др. *буи туръ* «дикий, буйний віл».— Див. ще **буя́ти, тур.**

бук[1] (бот.) «Fagus silvestris L.; палка, різка; [дрючок (для биття) Me]», [*букі́вка*] «земля, на якій росте бук; вид грибів» ВеНЗн, ВеЛ, Г, *бу́ко́вина* «букове дерево, буковий ліс», [*букі́вни́ця*] (ент.) «буковий шовкопряд, Harpia fagi» Ж, *бучи́на* «букове дерево», [*бу́чо́к*] «букова палка; палка; невеликий вулик»; — р. бр. болг. м. *бук*, п. ч. слц. вл. нл. buk, полаб. bauk, bojk, схв. bȕk, *бу̏ква* «бук», слн. búkev, búkva «тс.»;— переконливої етимології не має; важко навіть реконструювати праслов'янські форми; можливо, найдавнішим є псл. *buky, род. в. *bukъve, що потім змінилось у *bukъ за аналогією до інших назв дерев типу klenъ, vęzъ, grabъ, dǫbъ; більшість дослідників вважає праслов'янські форми запозиченнями з германських мов; герм. *bōkō «бук», *bōkaz, *bōks «тс.» (гот. bōka «літера», bōkōs «книга, грамота», дісл. bōk «бук», днн. bôka, bokia, двн. buohha, дангл. bōc-trēo, bōc «тс.»), споріднені з лат. fāgus «дуб», гр. φηγός (дор. φᾱγός) «тс.» (власне, «дерево з їстівними плодами»), гал. bāgos, ie. *bhāgós «бук»; сюди ж, мабуть, і гр. φαγεῖν «їсти», вірм. bucanem «годую, харчую», boic «харчування, їжа», псл. bogъ «бог», укр. *бог;* географія слов'янських слів виключає можливість запозичення з днн. buk, boke «бук», яке пропонувалось (Knutsson GL 53—54); останнім часом висунуто припущення про зв'язок псл. *bukъ з докласичним балканським (лідійським) bauko «червоний», boko «тс.» (Будимир ВЯ 1958/2, 50; ЗФФУБ 1952 II 264—265; Сл. филология II 112) або з невідомими формами праіндоєвропейського субстрату (Machek LP II 146, 154, 156—158; Rudnicki BPTJ 15, 127—134).— Критенко Вступ 503, 548; Шанский ЭСРЯ I 2, 217—218; Фасмер—Трубачев I 234—235; Преобр. I 51—52; Филин Образ. яз. 144; Ильинский Прасл. гр. 39; Sławski I 49; Brückner 48; Machek ESJČ 76; Jm. rostl. 131; Lehr-Spławiński — Pol. 28, 61; БЕР I 87; Skok I 230—231; ЭССЯ 3, 90—91; Бернштейн Очерк 1974, 224; Sł. prasł. I 444—445; Sadn.— Aitz. VWb. I 456—458; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 60—61; Milewski RSl 26/1, 131—132; Bern. I 99; Кипарский ВЯ 1958/2, 49; Kiparsky GLG 218—219; Wissmann Der Name der Buche, Berlin, 1952; Moszyński PZJP 35, 59, 63; Rudnicki Prasł. II 76; Safarewicz JP 40/3, 227—228; Jóhannesson 597—598; Falk—Torp 271; Uhlenbeck ZfSlPh 15, 484; Krogmann KZ 72, 1—12; 73, 1—7; Stender-Petersen ZfSlPh 7, 253—254.— Пор. **буз, бу́ква, буко́в.**

[бук[2]**]** «водяний пил біля порогів Дніпра» Я, [*бучá́ло*] «вир; глибока яма з водою» Пол; — р. [*бук*] «ковбаня під млиновим колесом», [*бу́калище, бу́чало, бу́чило*] «тс.; прірва; вир; глибока яма з водою», [*бу́ча*] «бистрина; глибінь у річці», бр. [*бук, бу́ка*] «тс.», болг. [*бу́ка*] «жолоб (млиновий)», м. *бука* «тс.; [шум, галас]», *бучало* «водоспад», схв. *бу̑к* «тс., вир, бурління»;— очевидно, похідне від псл. buk-, buč- «ревти, шуміти».— ЭСБМ I 404; БЕР I 95; ЭССЯ 3, 73—74, 91.— Див. ще **бу́кати.**

[бу́карт] «бешкетник, пустун; позашлюбна дитина», [*бу́кгарт*] «тс.» ВеБ, ст. *букартъ* «позашлюбна дитина» (XVII ст.); — очевидно, результат гіперистичної видозміни запозиченого з польської мови [*бе́нкарт*] «тс.» за аналогією до закономірного співвідношення польських і українських звукових форм

типу bęben — *бýбон*, pręt — *прут* і под.— Див. ще **бéнкарт.**

[**букáт**] «кусок, скибка», [*букáта, бокáта*] «тс.», ст. *боукатоу* (чол. р. дав. в.) (1452), *букату* (жін. р. зн. в.) (1758); — р. [*букáта*] «хлібина, булка», [*букáтка*] «чорний хліб; кусок, скибка; кусок м'яса; бурлацька пайка; хліб(ина)», бр. [*букáта*] «булка», [*букáтка*] «спечений хліб», п. ст. bukat «шматок, кусок, штука»; — давнє запозичення з східноромaнських мов; рум. bucátă (молд. *букáтэ*) «шматок, грудка, клапоть, скибка, штука» походить від лат. *buccata, пов'язаного з bucca «надута щока; (вульг.) рот; шматок (у роті)», що зводиться до іє. *bu- «надувати, роздувати; пухнути, набрякати», можливо, того самого, від якого походять і псл. bujь «нерозумний; сміливий, сильний», укр. *бýйний, бу́яти*.— Scheludko 128; Кобилянський Гуц. гов. 82; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 77; Vrabie Romanoslavica 14, 134—135; Crânjală 226, 438; Kałužn. 12; ЭСБМ I 404; Bern. I 99; Mikl. EW 24; DLRM 96; Puşcariu 19; Meyer-Lübke REW 1358; Walde—Hofm. I 120; Pokorny 98—100.— Пор. **буя́ти.**

[**бýкати**] «кричати, ухати; ревти, мукати (про водяного бугая)» ВеБ, [*бучáти*] «шуміти» ВеБ, [*бучувáти*] «тс.» Я, [*бýкало*] (орн.) «водяний бугай, Botaurus stellaris Steph.» ВеБ, [*букáч*] «тс.» ВеБ, *бýча* «крик, галас, тривога», [*бучня́*] «веселий, розкішний бенкет, весілля» Я, *бучни́й* «розкішний, пишний; гучний», *бучли́вий* «тс.» КІМ, *бучні́шати*, [*збучéний*] «сповнений шумом бійки» Ж;— р. [*бýкать*] «бухати, глухо звучати, хлопати», [*бýчáть*] «плакати; ревіти, мукати; гудіти», бр. *бýча* «буча», др. *бучати* «ревіти, мукати», *бучити* «тс.», *букъ* «шум», п. buczeć «гудіти, дзижчати; ревіти», buczny (заст.) «сильний, пишний, бучний», ч. bukati «ухати, кричати (про птаха)», bučeti «ревіти, мукати», слц. búkať, bučať, вл. bučeć «тс.», болг. *бучá* «гуджу, шумлю, звучу», м. *бучи* «реве, шумить, гуркоче, гуде», схв. *бýкати* «ревіти, мукати; шуміти», *бýчати* «шуміти, гудіти, гриміти», *бýчан* «шумний, бурний», слн. búkati «мукати, ревіти, рохкати», bučáti «гриміти, гуркотіти, рокотіти»; — псл. buk- (buč-) «ричати, ревіти, гудіти, дзижчати», яке зводиться до іє. *bouk-, що є похідним від звуконаслідувального кореня *bu- (*beu-, *bou-, *bhū-, *bheu-); споріднене з лит. baũkti «ревіти», bũkauti «тс.», лтс. bũkšêt «глухо гудіти», кімр. bugad (*boukato-) «ревіння», дінд. búkkā-raḥ «ревіння лева», búkkati «гавкає», гр. βύκτης «той, що виє», βυκάνη «труба»; інший ступінь чергування голосного, можливо, представлений у псл. bykъ, укр. *бик;* виведення ч. bukati безпосередньо з вигуку bu (Holub—Lyer 107) сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 2, 242, 243—244; Фасмер I 236, 256; Преобр. I 56—57; Sławski I 48, 52; Brückner 46; Machek ESJČ 74, 76; Holub—Kop. 80; БЕР I 47, 95; Skok I 225; ЭССЯ 3, 88; Sł. prasł. I 443—444; Sadn.— Aitz. VWb. I 190—192; Kořínek 180—182; Moszyński PZJP 227; Bern. I 98—99; Mikl. EW 24—25; Булаховский Семас. этюды 37; Otrębski LP 1, 125—126; Fraenkel 37; Mühl.— Endz. I 267, 344; Stokes BB 21, 130; Mayrhofer II 435; Walde—Hofm. I 120; Boisacq 137; Frisk I 276; Pokorny 97—98.— Пор. **бик, бук**[2].

[**букáшка**] (ент.) «сонечко, Coccinella impustulata» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *букáшка* «комашка», [*букáра, букáтка*] «тс.», [*бýка*] «комаха, що дзижчить; вова (дит.); мурмило, відлюдько; староста, начальник», як і бр. [*бýка*] «комашка», п. bąk (очевидно, із вторинною назалізацією первісного u) «овід, гедзь, Tabanus bovinus», ч. [buk, bunk], нл. ст. buk «тс.», пов'язане, мабуть, із звуконаслідувальним *бук* «глухий звук, гул, гудіння», спорідненим з укр. [*бýкати*] «кричати, ухати; ревти, мукати (про водяного бугая)»; менш переконливе пов'язання р. *букáшка* безпосередньо з вигуком *бу* (Зеленин РФВ 54, 119; Фасмер I 235—236); виведення укр. [*букáшка*] від [*букáта*] «кусок, скибка», [*букáтка*] «тс.» (Crânjală 226) помилкове.— Шанский ЭСРЯ I 2, 218; Горяев 32; Sławski I 29; Brückner 19; Sadn.— Aitz. VWb. I 190.— Див. ще **бик, бýкати.**

бу́ква «літера; [азбука, буквар]», *бук-ва́р*, *бу́ки* «назва слов'янської літери б», *буква́рний*, *бу́квений*, *буква́льний* (можливо, з р. *буква́льный*, кальки фр. littéral); — р. *бу́ква*, др. *буква* «літера; (мн.) письмена, письмо», *букъвь*, *букы* «тс.», п. bukwa «алфавіт, азбука», ч. bukva «літера» (з рос.), слц. bukvica, нл. bukwica «тс.», полаб. bükvoi̯ (наз.-зн. в. мн.) «книжки», болг. м. *бу́ква* «літера, письмо», схв. *бу̏к* «тс.», *бу̏ква* «літера», *бу̏квица* «буквар, азбука», слн. заст. búkve (мн.) «книжка», стсл. **боукъви** (мн. жін. р.), **боукъве** (род. в.) «літера», ***боукы** (наз. в. одн.); — пізньопсл. (пд.) *buky «літера», bukъvi «письмо»; — запозичення з германських мов; гот. bōka (<*bōkō) «буква», bōkōs (мн.) «письмо, книжка, документ, грамота», двн. buoh «книжка», дісл. bōk, bøkr (мн.) «книжка» пов'язані з назвою бука в германських мовах (гот. bōka, дісл. bōk, двн. buohha і т. д.— на букових дощечках або паличках у германців накреслювались письмена, один з видів рунічних знаків); полаб. bükvoi̯, очевидно, пов'язане з свн. bôk, bûk «книжка», днн. bôk «тс.» і, можливо, незалежне від південнопраслов'янських форм (Lehr-Spławiński Zapoż. 279, 309; Lehr-Spławiński—Pol. 61; Knutsson GL 53; Stender-Petersen ZfSlPh 13, 249).— Шанский ЭСРЯ I 2, 218—219; Фасмер I 236; Преобр. I 51—52; Горяев 32—33; Sławski I 49; Brückner 48; KZ 42, 146; SW I 231; Holub—Kop. 81; Janko Slavia 9, 349; БЕР I 87—88; Младенов 49; Skok I 230—231; ЭССЯ 3, 91—92; Sł. prasł. I 445—446; Leeming RSl 34/1, 25; Sadn.— Aitz. VWb. I 456—458; Mikl. EW 24; Loewe KZ 39, 327—330; Jóhannesson 955; Vries AEW 48; Kluge—Mitzka 106.— Див. ще **бук**[1].

бу́квиця (бот.) «Betonica officinalis L.; [подорожник, Plantago major L. Mak]», [*бу́квиця біла (жовта)*] «первоцвіт, Primula officinalis Hill.» Г, Mak, [*буковник*] «Betonica L.» Mak, [*бук-трава*] «тс.» Mak, ст. *буквици* (жін. р. род. в.) «Betonica» (XVIII ст.); — р. *бу́квица* «тс.», бр. [*бу́квіца*] «тс.; первоцвіт», п. bukwica «Betonica», bukwa, ч. bukvice, ст. bukvicě, bukva, bukovice, слц. bukvica, нл. bukwica «тс.», болг. [*бу́ковица*] «подорожник, Plantago major L.», [*бу́квица*] «тс.», м. *буковец* «червоний перець», схв. *бу̏квица* «Betonica», *бо̏квица*, слн. [bûkvica] «тс.»;— очевидно, псл. *bukъvica, пов'язане з назвою *бук* (через зовнішню схожість листків буквиці з листям бука); припускається також (Skok I 183) походження (через форму основи bokv-) від лат. bāca «ягода».— Словн. бот. 78, 401; Вісюліна—Клоков 133—134, 292, 253—254; Нейштадт 436, 473; Меркулова Очерки 137; Machek ESJČ 76; Jm. rostl. 172, 198—199; Schuster-Šewc Probeheft 35; ЭССЯ 3, 91; Бернштейн Очерк 1974, 224; Sł. prasł. I 445; Sadn.— Aitz. VWb. I 458.— Див. ще **бук**[1].

бу́кер «агрегат з багатолемішного плуга і сівалки», [*бу́карь, пу́карь*] «тс.», *букерува́ти*, [*пука́рити*] «обробляти букером»; — р. *бу́ккер*, [*бу́кер*, *бу́ка́рь*, *пу́карь*, *бу́карить*]; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з назвою заводської марки плугів системи «Becker»; малоймовірний зв'язок з англ. buck «дробити руду, розпилювати дерева на колоди» (ССРЛЯ 1, 679; Ушаков I 201).— Фасмер I 236; Миртов 31, 264, 378.

буке́т; — р. бр. болг. м. *буке́т*, п. bukiet, ч. buket, bouquet, слц. buket, bukéta, схв. *бу̀кēт*, *буке́та*, слн. bukét; — запозичено (очевидно, через російську і польську мови) з французької мови; фр. bouquet «букет, жмуток; аромат», первісно «гай» (пор. bouquet d'arbres «гай», букв. «група дерев») є зменшувальною формою до bois «ліс; (ст.) група дерев», яке разом з пров. ст. bosc, іт. bosco, слат. buscus, boscus «тс.» походить від західногерманського кореня *bosk- «кущ, ліс», *busk- «тс.», який зберігається в двн. днн. busc «кущ, чагарник, гайок», свн. busch, bosch(e), снн. busch, busk, гол. bos(ch), англ. busch, нвн. Busch «тс.»; герм. *busk- є розширенням герм. *bus- «пухнути, набрякати», пов'язаного, очевидно, з іє. *bu-, *bhū- «надувати, роздувати», від яких виводяться також лат. bulla «пузир, пухир, прищ», псл. *bula «гуля, набалдашник», укр. *була́ва́*, *бу́лка* «хліб» тощо, дісл. bysia «швидко витікати»,

стсл. **быстръ**, укр. *бистрий*; менш переконливе пов'язання слов'янських слів з н. Bukétt «букет», Bouquét «тс.» (Фасмер I 236), яке зводиться до того ж фр. bouquet «гай».— СІС 111; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 219; Горяев 32; Sł. wyr. obcych 97; Brückner 48; Holub—Lyer 107; БЕР I 88; Вујаклија 135; Bloch 79, 87, 105; Dauzat 95, 104, 118; Kluge—Mitzka 113; Walde—Hofm. I 122; Jóhannesson 588, 591, 592; Vries AEW 66, 68.— Пор. **бистрий, булáвá, бýлка.**

[**буки-барабан-башта**] «нісенітниця, дурниця, безглуздість, недоладність»;— неясне; можливо, походить з якоїсь старої читанки (граматики), де з навчальною метою добиралися слова з тією самою початковою літерою, не пов'язані між собою значенням; звідси вживання цієї групи слів на позначення нісенітниці; про саме таке походження свідчить перше слово *буки* (назва літери **б**).— Див. ще **бýква.**

[**букíвка**] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.» Ж, [*букивчáк*] «тс.»; — пов'язане з *бук*[1]; зяблики часто зустрічаються в молодих букових лісах, живляться ядрами букових горіхів.— Воїнств.— Кіст. 251—252; Страутман 112.— Див. ще **бук**[1].

букінíст; — р. болг. *букинúст*, бр. *букінíст*, п. слц. bukinista, ч. bukinista, bouquinista, схв. *букѝнист(а)*; — запозичення з французької мови; фр. bouquiniste «букініст» походить від bouquin «стара книжка», яке зводиться до гол. boek «книжка», снідерл. boeckijn, *boekin «тс.», споріднених з гот. bōka «буква», bōkōs (мн.) «книжка, письмо, грамота», з якими зіставляється й псл. *buky «літера», укр. *бýква*.— СІС 111; Шанский ЭСРЯ I 2, 219; Фасмер I 236—237; Kopaliński 146; БЕР I 88; Вујаклија 135; Dauzat 104; Bloch 94; Vries AEW I 70.— Див. ще **бýква.**

буклáк, *буклажки* — див. **баклáг.**

бýкля (заст.) «локон, кучер», *бýклі* (мн.), [*бýкель, пýкель*] «тс.» Ж; — р. заст. бр. *бýкля*, п. pukiel, болг. *бýкла*; — через російське і через польське та німецьке посередництво (нім. Búckel «тс.») запозичено з французької мови; фр. boucle «локон» походить від лат. buccula «щічка», демінутива від bucca «надута щока».— Шанский ЭСРЯ I 2, 200; Фасмер I 237; Brückner 447; Sł. wyr. obcych 617; SW V 429; БЕР I 88; Bloch 77; Dauzat 100.— Див. ще **букáт.**

[**буков**] (зах.) «буковий горіх», [*бýква*] «тс.» Ж; — п. bukiew, [bukwa], ч. bukvice, ст. bukev, bukvě, bukva, слц. bukvica, bukva, вл. bukwica, полаб. bükvoį (наз.-зн. в. мн.), м. *буклинка*, схв. *бȳквица*, слн. búkovica, búkovina «тс.»;— псл. *buky «буковий горішок, плід бука» пов'язане з *buky «бук, Fagus L.».— Sławski I 49; Machek ESJČ 76; LP II 157—158; Jm. rostl. 131; Schuster-Šewc Probeheft 35; ЭССЯ 3, 91—92; Sł. prasł. I 445—446; Kiparsky GLG 219; Stender-Petersen 449—457.— Див. ще **бук**[1].

[**букодíрка**] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.», [*букодірчак*] «тс.» Бул, [*букодірчá*] «пташеня зяблика»; — неясне за своєю семантичною структурою складне утворення з основ іменників *бук* (бот.) «Fagus L.» і *дíрка* (зяблики зустрічаються часто в молодих букових лісах, живляться ядрами букових горіхів).— Булаховский Семас. этюды 164; Мовозн. 1948, 48; Воїнств.— Кіст. 251—252; Страутман 112.— Пор. **букíвка.**

букóрія, *букурíя* — див. **бокýри.**

букс (бот.) «самшит, Buxus sempervirens L.», *бýксус*, [*буксусник*] Mak, [*бýкшпан*] (з п.), [*ґрушпан* Mak, *ґушпан* Mak]; — р. *букс, бýксус*, [*бýксусник, бýкшпан*], *буксбом* (заст.), бр. болг. *букс*, п. bukszpan, [bukspan, buksbam], ч. buxus, [pušpán], слц. buxus, вл. buksowc, схв. *бȳс*, ст. *пушпан*, слн. púšpan; — очевидно, пов'язане з нвн. Búchsbaum (снн. busbōm, bosbōm, двн. buhsboum) «буксове дерево», утвореним з основ іменників Buchs «букс», що походить від лат. buxus «тс.», пов'язаного з етимологічно неясним гр. πύξος «букс», і Baum «дерево», спорідненого з снн. днн. bōm, дангл. bēam, двн. boum «тс.»; форма *букс* могла бути результатом пізнішого впливу з боку латинської номенклатурної назви buxus.— СІС 112; Шелудько 23; Richhardt 37; Шанский ЭСРЯ I 2, 220; Фасмер I 237; Горяев 32; Смирнов 68; Brückner 48; Korbut PF

4, 444, 505; Łoś Gr. p. I 21; Machek Jm. rostl. 140—141; Holub—Lyer 107; Skok I 143; Sadn.— Aitz. VWb. I 473; Kluge—Mitzka 107; Jóhannesson 956, 962; Walde—Hofm. I 125; Frisk II 626; Boisacq 827.— Див. ще **бум**[3].— Пор. **бу́кса**[1].

бу́кса[1] «втулка, металева коробка з підшипником, що передає тиск вагона, паровоза тощо на вісь колеса; [жерстяна або дерев'яна банка ВеУг]», [*дать букси*] (перен.) «набити, відлупцювати» До, ст. *буксовати* «обладновувати буксами», *возъ буксований* (1619); — р. бр. *бу́кса*, п. buksa «металева трубка, прикріплена до кінця осі; окуття труб насоса, обруч», buks «тс.», слц. buksa «жерстяна шкатулка, коробочка, копилка», búks «тс.», нл. buksa «обруч (маточини)», болг. *бу́кса*, слн. púša «букса (втулка)»; — запозичене через польське і російське посередництво з німецької мови; нвн. Büchse «букса, втулка, бляшанка, банка (для збирання грошей)», як і двн. buhsa «втулка», свн. bühse, снн. bosse, büsse «жерстянка, бляшанка, копилка; рушниця, гармата», дангл. box, пов'язане, можливо, через слат. buxa «втулка з самшиту», з гр. πυξίς «скринька, шкатулка, коробка», що походить від πύξος «букс», до якого зводиться й укр. *букс* «тс.». — Тимч. 152; Шанский ЭСРЯ I 2, 220—221; Brückner 448; Lehr-Spławiński Zapoż. 287, 294, 296; Lehr-Spławiński — Pol. 62; БТР 62; Kluge—Mitzka 107; Walde—Hofm. I 125; Boisacq 827.— Див. ще **букс**.— Пор. **бу́кша, бусо́ль, пу́шка**[1].

[**бу́кса**[2]] «трава з олійним зерном» Ва; — неясне.

букси́р «буксирне судно; буксирний канат», *буксирува́ти*; — бр. *буксі́р*, *буксі́равацъ*, п. buksować, болг. *букси́р*, *букси́рам*; — запозичення з російської мови; р. *букси́ровать* походить від гол. boegseeren «буксирувати», а *букси́р* від н. Bugsierer «буксирне судно», утвореного від bugsieren «буксирувати»; германські форми походять від порт. puxar «штовхати», яке зводиться до лат. pulsāre «тс.».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 221; Фасмер I 237; Горяев 32; Смирнов 67; Kluge—Mitzka 109; Vries NEW 69; Уленбек РФВ 26, 292. — Див. ще **пульс**.— Пор. **буксува́ти**.

буксува́ти «обертатися, ковзаючись на місці» (про колеса поїзда, автомобіля); — р. *буксова́ть*, бр. *буксава́ць*, п. buksować, болг. *боксу́вам, букси́рам* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *букси́р;* зіставлення з *бу́кса* «втулка» (Лёхин—Петров 112) викликане пізнішими асоціаціями.— Kopaliński 147; Sł. wyr. obcych 97; РЧДБЕ 117.— Див. ще **букси́р**.

[**букула́й**] (назва барана) Доп. УжДУ IV, [*букула́я*] (назва вівці) тж, [*букуле́ша*] «тс.» тж; — запозичення з східнороманських мов; рум. bucăláie (молд. *букэла́е*) «чорноморда вівця» утворене від bucă «щока», яке походить від лат. bucca «тс.», і етимологічно неясного láie «темно-сірий».— Vrabie Romanoslavica 14, 135; DLRM 97, 443; Puşcariu 19.— Див. ще **бука́т**.— Пор. **бу́ча**.

[**букурі́я**] «свято, торжество, бенкет» Я; — запозичення з молдавської мови; молд. *букури́е* (рум. bucuríe) «радість, задоволення» є суфіксальним похідним від дієслова *букура́* (рум. bucurá) «радувати, веселити», можливо, запозиченого з албанської мови; пор. алб. bukuron', búkur «красивий, чудовий, гарний», bukurí «краса, чарівність»; зіставляється також з тур. buhur «духи; ладан, фіміам».— Vincenz 9; DLRM 97; Cihac II 715; Drăganu Romînii 208; Crânjală 226; СДЕЛМ 62.

буку́т — див. **буту́к**.

[**бу́кша**] «дерев'яна або залізна втулка в колесі; обруч, обідок Па», [*букш*] «тс.» Ж, [*бу́хша*] «деталь у возі, букса» ЛЧерк, [*букші дати*] (перен.) «побити, налупцювати» Дз, [*букшува́ти*] «набивати букші» Ж, [*бушува́ти*] «обковувати колеса», ст. *букша* (1755), *возъ букшований* (1648); — давнє запозичення з німецької мови; нвн. Büchse «втулка, букса» є тим самим словом, яке пізніше було запозичене в російську і українську мови в вигляді *бу́кса;* польське посередництво для всіх форм (Richhardt 37) не доведене.— Шелудько 23.— Див. ще **бу́кса**[1].— Пор. **бу́шта**.

[**букші́й**] (бот.) «біб, Phaseolus» ЕЗб 2, [*букші́йки*] «квасоля» тж; — мож-

ливо, запозичене з румунської мови; рум. bucsău «іспанський дрік, Spartium junceum» (декоративна рослина родини бобових) походить від лат. buxus «букс»; не менш імовірний і зв'язок з [*бокшій*] «віл з рябими боками» (пор. [*буга́й*] «вид квасолі»). — DLRM 97.

була́ва́ «жезл, палиця з кулястим набалдашником (знак гетьманської влади), кийок» Ж, Г, [*була́вка*] «кийок, палка з кулястим кінцем» Г, Мо, [*булаве́нний*] «той, хто розмахує, ударяє булавою» Ж, [*булавни́чий*] «чиновний козак, на руках якого знаходилася булава кошового атамана Запорізького війська» Я, ст. *з булавою* «кий з потовщенням на кінці» (1665), *при булавѣ* «знак уряду, влади гетьманської» (XVII ст.); — р. бр. *булава́*, бр. *булаве́шка* «набалдашник», р.-цсл. **бѹлава** «жезл», п. buława (жезл як символ влади), ст. «дрюк», ч. слц. bulava «булава», нл. bulawa «куля, кегля, кружало», болг. *була́ва*, схв. слн. buláva; — очевидно, похідне з суфіксом -ava (-avъ) від псл. *bul-a «гуля, набалдашник», пов'язаного з псл. *bul-(j)- «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка», укр. *бу́лька;* до того ж індоєвропейського кореня належать *бу́лка* «хліб», *бу́йний;* менш імовірне припущення про зв'язок слов'янських слів (через германські форми) з лат. bulla «пухир; опуклість; набалдашник, шишка» (Преобр. I 52); непереконливе і виведення з пн.-тюрк. *bulav(a), полов. bulav «дрючок, ломака» (Москаленко УІЛ 31; Sławski JP 1954/2, 134; Горяев 33; Zajączkowski SO 50; SW I 233; Mikl. EW 417; ТЕІ I 268).— Шанский ЭСРЯ I 2, 221; Фасмер—Трубачев I 237; Ильинский РФВ 61, 240; Sławski I 50; Brückner 48; ЭССЯ 3, 93; Sł. prasł. I 447; Sadn.—Aitz. VWb. I 87—89; Bern. I 100; Zubatý BB 18, 260; Jegers ZfSlPh 27, 93; Stokes KZ 30, 557; Jóhannesson 588; Korsch AfSlPh 9, 463; Vries AEW 34.— Див. ще **бу́лка, бу́лька.**— Пор. **буя́ти.**

була́вка «шпилька»; — р. *була́вка* «тс.», бр. [*була́вешка*] «головка швайки», п. buławka «шпилька»; — очевидно, запозичено з російської мови, в якій утворено від *булава́* «жезл, палиця з кулястим набалдашником», спорідненого з укр. *була́ва́* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 2, 221—222; Фасмер I 237; Преобр. I 52; Горяев 33; Булаховский Труды ИРЯ I 150; Sławski I 50; Brückner 48; SW I 233.— Див. ще **була́ва́.**

[**булавочник**] (бот.) «цефалантера, пилкоголовник, Cephalanthera L. C. Rich.» Mak, [*була́тка*] «тс.» Ж; — пов'язане з *була́ва́;* назва зумовлена кулястою формою пиляка цієї рослини; пор. інші назви цефалантери: [*палочниця*], похідне від *па́лка*, ч. okrotice від [okrota] «куля», заст. kulatička.— Machek Jm. rostl. 296.— Див. ще **була́ва́.**

була́ний «світло-рудий (про коня); [бляклий, блідий ВеБ]», [*була́вний*] «бляклий» ВеБ, ст. *буланых* (1717); — р. *була́ный*, бр. *була́ны*, п. bułany; — запозичено, можливо, через російське посередництво, з тюркських мов; чаг. тат. ойр. тув. каз. *булан* «лось; ясно-жовтий», алт. хак. *пулан*, башк. [*бӳлӓн*] «тс.», тат., башк. *болан* «олень; оленячої масті; лось; лосиної масті», чув. *пӑлан* «олень; лось», дтюрк. bulan «лось», можливо, походять від поєднання кит. *п'ау* «однорогий олень» і ст. li̯ĕn «єдиноріг»; тат. *булан* пояснювалось також (Lokotsch 29) як похідне від *буг* «дим, чад».— Болдырев Тюркизмы 50; Сетаров Тюркизмы 235; Одинцов Этимология 1971, 201—204; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Фасмер I 238; Sadn.— Aitz. VWb I 464; Bern. I 100; Дмитриев 530; Korsch AfSlPh 9, 493; Севортян II 260; Егоров 146; Щербак ИРЛТЯ 141—142; Zajączkowski Por. jęz. 1937—1938/4, 35.

була́т «гартована сталь, стальний клинок, шабля», ст. *була́тний* (XVIII ст.); — р. бр. болг. *була́т*, п. bułat, ч. ст. bulát; — очевидно, через російське посередництво запозичено з північнотюркських мов; тат. *булат* «тс.», як і кирг. *болот*, кипч. bolat, аз. *полат'*, кумик *болат*, походить від перс. pūlād «сталь».— Болдирєв Белар. лексікал. і этым. 16—17; Макарушка 12; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Фасмер I 238; Преобр. I 52; ЭСБМ I 407; Шипова 92; Sadn.— Aitz. VWb. I 463—464; Bern. I 100; Дмитриев 556;

Абаев ИЭСОЯ I 265; Lokotsch 134; Корш Др. вост. 4, 1912.

[булди́га] «порожнистий стовбур рослини (дерева); порожниста, обгризена кістка» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *[булдыга]* «маслак, порожниста кістка; палиця, дрючок», *[булдыжка]* «обгризена кістка» задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з *[булыга]* «сукувата палиця, дрючок; круглий дикий камінь», *булава́* і под. (Фасмер I 238; ЭСБМ I 408; ЭССЯ 3, 94—95; Sadn.— Aitz. VWb. I 89).

булди́мка (заст.) «вид старовинної рушниці», *булди́мок* «тс.», ст. *булдинка*, *булдинокъ* (XVIII ст.); — неясне; пов'язується (Sadn.— Aitz. VWb. I 89) з *[булди́га]* «порожнистий стовбур; порожниста кістка» (пор.).

[булдир'ян] (бот.) «валеріана, Valeriana officinalis L.» Mak, *[бульдир'ян]* «тс.» Mak; — р. заст. *балдриа́н*, *[балдырья́н]*, п. baldrian, ч. слц. baldrián, вл. bałdrian; — запозичене, можливо, через російське посередництво, з німецької мови; нвн. Báldrian (свн. baldrīān) «тс.» походить від слат. valeriāna «тс.».— Фасмер I 115; Преобр. I 14; Machek ESJČ 43; Korsch AfSlPh 9, 487; Kluge—Mitzka 45.— Див. ще **валеріа́на.**

[були́га] (бот.) «Conium maculatum L.», *[були́гова]* «тс.»; — очевидно, результат контамінації і редукції форм *боли́голов* і *бугила́* (*богила́*).— Див. ще **богила́, боли́голов.**

були́жник «кремінний сланець, дикий камінь, валун»; — як і ч. buližník «булижник», запозичене з російської мови; р. *булыжник* «тс.; кам'яна брила; дрючок, сукувата палиця» походить від *[булыга]* «тс.»; можливо, російські форми, як і *була́ва́*, *бу́лька*, походять від псл. *bula «гуля, куля, брила, набалдашник».— Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Фасмер I 239; Преобр. I 52—53; Горяев 1892, 15; ЭССЯ 3, 94—95; Sadn.— Aitz. VWb. I 87—89; Ильинский РФВ 61, 240.— Пор. **була́ва́, бу́лька.**

булі́нь «прив'язна линва»; — р. *бу́линь* «віръовка для натягування паруса при сильному вітрі», *булин* (заст.), *бу́гль*, *[бу́глина, бу́глинь]* «тс.»; — запозичено (очевидно, через російське посередництво) з голландської мови; гол. boelyn «віръовка для натягування паруса», boeling «тс.», як і boelijn, boeglijn «тс.», походять від снідерл. boeylīne (boylīne, boechlīne), утвореного з основ іменників boech «ніс корабля; передня частина стегна», спорідненого з двн. buog «плече, передня частина стегна, лопатка тварини», дангл. bōg «плече, рука, згин; гілка», bōh «тс.», дісл. bógr «згин, лопатка (у тварини); верхня частина передньої ноги тварини; рука; ніс корабля», дінд. bāhú-ḥ «рука, передпліччя; передня лапа», гр. πῆχυς «лікоть, передпліччя», дор. πᾶχυς «тс.», і līne «віръовка, канат», спорідненого з двн. дісл. līna, нвн. Léine «тс.», лат. līnea «лінія».— Фасмер I 228, 229; Смирнов 68; Круазе ван дер Коп ИОРЯС 15/4, 20—21; Kluge Seemannsspr. 162; Kluge—Mitzka 433; Meulen 9, 123; Vries NEW 71, 401, 402; AEW 47; Falk—Torp 90, 645; Jóhannesson 599, 759, 955, 1074; Klein 192.— Див. ще **ли́нва, лі́нія.**

бу́лка «білий хліб», *бу́ля* (дит.) «тс.», *бу́лочник*, *бу́лочна* «хлібна крамниця», *[бу́лочня]* «пекарня», ст. *булка* «білий пшеничний хліб» (XVIII ст.); — р. бр. *бу́лка*, п. bułka, buła «великий круглий хліб», ч. bula (дит.) «тс.», bulka «круглий хліб, дешеве печиво», слц. bul'ka, болг. *[бу́лка]* «хліб», м. *буле* «коржик, спечений у попелі»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *була́ва́*, *бу́лька*, які зводяться до псл. *bul-a «куля, гуля, набалдашник», *bul-(j)- «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка»; з слов'янських мов, мабуть, було запозичене н. [Bulke] «булка»; менш імовірне виведення польських слів з романських мов (іт. bulla «круглий хліб; куля», іт. фр. boule «тс.», фр. boulange «ремесло булочника, пекаря») або з двн. būlla «віспинка, прищик, пухирчик, гуля», свн. biule «гуля, жовно; опух», шв. bulle «хліб, булка» (Москаленко УІЛ 61; Шанский ЭСРЯ I 2, 222; Соболевский ЖМНП 1911, травень, 166; Грот Фил. раз. I 610, II 484; Sławski I 50; Karłowicz SWO 75; Brückner PF 4, 26; Matzenauer 123; Štrekelj 37) чи

з слат. bulla «пузир, гуля; печатка» (Преобр. I 52; Brückner 48; Bern. I 100; Walde—Hofm. I 122).— Фасмер I 239; Ильинский РФВ 61, 240—241; Zaręba JP 61/1, 5; Въгленов БЕ 1958/3, 245—246; Sadn.— Aitz. VWb. I 87—89; Bielfeldt ZfSl 7/3, 337; Kiparsky Baltend. 148; Neuphilol. Mitt. 53, 441; Schuchardt Slavod. 65; Zubatý BB 18, 260; Mühl.—Endz. I 267; Uhlenbeck 191; PBrB 20, 325—326.— Див. ще **бу́лька.**— Пор. **була́ва́, бу́ля.**

бу́лла «папська грамота, декрет; послання», ст. *булля* (XVII ст.); — р. *бу́лла*, бр. болг. м. *бу́ла*, п. bula, bulla, buła, bóła (заст.), ч. bula, bulla, ст. bulle,слц. bula, схв. *бу̏ла*, слн. búla «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. bulla «висяча випукла печатка на документі, грамота» походить від лат. bulla «булька, банька, опуклість; набалдашник; гуля; брунька; прикраса; булла», з яким споріднене і укр. *бу́лька* «водяна або мильна банька».— Тимч. 153; Шанский ЭСРЯ I 2, 222—223; Brückner 48; Holub—Lyer 108; БЕР I 88; Вујаклија 136; Bern. I 100; Walde—Hofm. I 122.— Див. ще **бу́лька.**— Пор. **була́ва́, бу́лка, бу́ля, бу́льба**[2]**.**

[**бу́ля**] «картопля», [*буля́ник*] «пиріг з картопляною начинкою» О, [*буля́нка*] «поле, з якого знято картоплю», [*бу́ляниця, бу́льник*] «тс.» ДзАтл II, [*бу́льма*] «картопля» О, [*бульма́н*] «тс.» ВеНЗн, О, [*бульма́ник*] «картоплина; печений на плиті коржик з борошна, змішаного з картоплею» О, [*бульманя́ник*] «тс.» О, [*бульня́нка*] «картоплиння; поле, з якого знято картоплю» О, [*бульови́ня*] «тс.» О; — не зовсім ясне; може розглядатись і як продовження псл. *bula (bulja) «грудка; округлість» з пізнішою зміною значення, і як результат видозміни укр. [*бараб́уля*] «картопля» або *бу́льба* «тс.».— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 121—122.— Пор. **барабо́ля, бо́ля, бу́льба**[1], **бу́лька.**

[**буля́бишка**] (бот.) «лататтяя біле, Nymphaea alba L.» Л, [*буля́бки*] (мн.) «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *бу́льба* «земляна груша; картопля» (за схожістю кореневища).— Див. ще **бу́льба**[1]**.**

буль (вигук, що імітує звук виливання рідини з вузького отвору), *буль-буль, бульк* «тс.; імітація звуку падіння у воду», [*бульбо́н*] «вир» Шух, [*бу́лькет*] «джерело» ДзАтл II, [*бу́лькот*] «тс.» тж, *бу́лькіт* «[тс. тж]; клекотання», *булькотне́ча* «переливання з шумом, бурчання», *бульбу́лькати* «з шумом виливатися з вузького отвору; випускати бульки», *бу́лькати* «тс.; [бити джерелом, клекотати, бурлити, пузиритися ВеЛ]», *булькоті́ти* «тс.; квоктати (про індика)», *бульча́ти* «тс.»; — р. *буль, бульк, бу́лькать*, бр. *бу́лькаць*, п. bul-bul, bulkotać, ч. blkotati «булькати» (про струмок тощо), болг. *бълбу́кам* «дзюрчати, шуміти», *бълбо́ля* «тс.; бурмотіти»;— псл. *bul-(j)-, *bъl-, звуконаслідувальне утворення, мабуть, споріднене з *bьl-k-, *ble-k-, до яких зводяться *белькота́ти, блекота́ти, бле́кіт* тощо, і *bьl-t-, *bъl-t-, з якими пов'язані *бо́вта́ти, бовть:* менш імовірне припущення про зв'язок з *бурли́ти, бу́рити, бу́ркати* (Лопатин ЭИРЯ II 144).— Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Фасмер I 239, 240; Преобр. I 53; Горяев 33; Sławski I 30, 50; Brückner 20; Machek ESJČ 57; БЕР I 55, 98; Sadn.— Aitz. VWb. I 169—170.— Пор. **белькота́ти, бле́кіт, блекота́ти, бо́вта́ти.**

бу́льба[1] «земляна груша, Helianthus tuberosus L.; картопля; [дрібна картопля Ва, ЛЧерк; ріпа, Brassica campestris L. var. Rapa L. Hertem Л]», [*бульба́к*] «картопля» ВеНЗн, [*бульба́н, бульбе́ґа, бу́льбиця*] «тс.», [*бульба́сник*] «поле, з якого знято картоплю» О, [*бульбе́нець* О, *бу́льбисько, бульбя́нка* О] «тс.», [*бульба́нівка*] «картоплиння» ВеНЗн, [*бульба́нник* Л, *бульбе́чнік* Л, *бульби́нє* ВеНЗн, *бульбо́шнік* Л] «тс.», [*бульбя́ник*] «пиріг з картопляною начинкою» О, [*бульба́стий*] «схожий на бульбу»; — р. [*бу́льба*] «картопля», [*бу́ньба*] «тс.; земляне, або чортове яблуко», бр. *бу́льба*, п. [bulba] «тс.»; — очевидно, запозичено з польської мови, до якої, мабуть, увійшло з латинської; слат. bulbus «цибуля, цибулина; бульба» походить від гр. βολβός «цибуля, цибулина (гуля, жовно)», яке разом з βολβίνη «вид білої цибулі», βόλβιτον (атт. βόλιτον) «гній (коров'ячий)», можливо, також дінд. bálba-

jaḥ «трава Eleusine indica», вірм. palar «пузир, міхур» походить від іє. *bol-/bul- «грудка, брила; бульба; гуля, жовно, наріст, опуклість, опух», що могли бути утворені від звуконаслідувального іє. *bu- «надувати, роздувати; прибувати (про воду), набрякати», *bhū- «тс.», від якого походить і лат. bucca «надута щока», можливо, також лат. bulla «пузир, пухир; брунька, пуп'янок», якому відповідають псл. *bul-(j)- «пузир, пухир; гуля, жовно; куля, брила, грудка», укр. *була́ва́*, *бу́лка*, *бу́лька;* вважається також (Sadn.— Aitz. VWb. I 89) споконвічно слов'янським, спорідненим з *була́ва́*, *бу́лка*, *бу́лька* та ін.; менш імовірне виведення п. bulba (Фасмер I 240) від н. [Bolle] «бульба, цибулина», очевидно, пов'язаного з іє. *bhel- «пухнути, набрякати; прибувати (про воду); буяти, рясніти, повнішати» (Jóhannesson 627; Kluge—Mitzka 90); сумнівне також пов'язання (Persson Beitr. 247, 254; Petersson IF 34, 236) лат. bulbus з лит. bum̃bulas «булька, банька», bur̃bulas, лтс. bur̃bulis «тс.», лит. bùmburas «брунька, пуп'янок», лтс. bum̃burs «м'яч, куля; наріст, горб; картопля», bumbulis «корінь бульби, картопля» через те, що балтійські форми споріднені (разом із дінд. bimba-ḥ «диск, коло, півкуля», гр. βέμβιξ «дзига, коловорот», πέμφιξ «крапля; пухир») із звуконаслідувальними іє. *bumb-, *bamb-, *baˣmb-, *bhaˣmbh- тощо.— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 121—122; Закревська Досл. і мат. VI 30—31; Richhardt 38; Шанский ЭСРЯ I 2, 223; Бурнашев I 61; Brückner 48; Majewski PF 4, 646; Bern. I 100; Niedermann WuS 8, 67—68; Janáček LF 59, 419; Fraenkel 33, 64; Mühl.— Endz. I 347; Jóhannesson KZ 36, 344; Persson KZ 47, 262; Pokorny 103; Walde—Hofm. I 122, 120; Frisk I 249—250; Mayrhofer II 421; Jóhannesson 584—585, 587, 588.— Пор. **бу́кат, була́ва́, бу́лка, бу́лла, бу́ля, бу́льва, бульдо́г, бу́лька.**

бу́льба[2] «пузир, пухир», [*бульбаха*] «тс.» Пі, *бу́льбашка* «булька, банька; порожня кулька; пуп'янок квітки», [*бу́льбашний*] «укритий бульбашками; пінистий», ст. *булбашки* (наз. в. мн.) «баньки на воді» (XVIII ст.); — р. [*бу́льбух*] «булька, банька», [*бу́льбушки*] «пузирі, пухирчики»; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації *бу́льба*[1] «земляна груша; картопля; ріпа» і *бу́лька* (пор.).

[**бульба́н**] «бовван, дурень» Ж, *булобан* «тс.» Пі; — очевидно, результати контамінації слова *бовва́н* (ст. *бълванъ*) з [*бульба́н*] «картоплина», [*бу́льбас*] «бельбас» і под.— Див. ще **бовва́н, бу́льба**[1], **бу́льбас.**

бу́льбас — див. **бе́льбас.**

[**бульбо́ка**] «глибоке місце в річці» Мо, [*бульбо́ня*] «баюра, калюжа, яма під водою» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *булбоа́кэ* «вир, ковбаня», *булбоа́нэ* «тс.», як і рум. bulboácă, bulboánă «тс.», пов'язуються через проміжні форми *булбу́к* (bulbúc) «булька», *булбука́* (bulbucá) «пузиритися» з нар.-лат. *volvicāre «вертіти, крутити», похідним від volvere «тс.», спорідненого з дінд. válati «обертається», псл. valъ, valiti, укр. *вал*, *вали́ти.*— Vincenz 9; СДЕЛМ 62; DLRM 99; Walde—Hofm. II 832—834.— Див. ще **вал**[2].

[**бульбу́к**] (бот.) «вовча лапа, Trollius europaeus L.» ВеНЗн, [*бульбу́ки*] (якась рослина), [*бу́льбучки*] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. bulbúc (бот.) «вовча лапа» (молд. *булбу́к* «тс.») через дієслівну форму bulbucá (*булбука́*) «пузиритися» виводиться від нар.-лат. *volvicāre «крутити».— DLRM 99.— Див. ще **бульбо́ка.**

[**бульб'яник**] (ент.) «(метелик) мертва голова, Acherontia atropos»; — пов'язане з *бу́льба* «земляна груша; картопля; ріпа»; назва зумовлена тим, що гусінь цього метелика живе на картоплі.— Горностаев 238.— Див. ще **бу́льба**[1].

[**бу́льва**] «цибулина; картопля» ВеНЗн, О», [*бульва́н*] «картопля» ВеНЗн, О, [*бульва́ник*] «пиріг з картоплею» О, [*бульви́нка*] «цибулина; картоплиння ВеНЗн», [*бульвя́ниця*] «поле, з якого знято картоплю» Ж, ВеЗн, [*бульвя́нка*] «тс. О; картоплиння ВеНЗн»; — р. [*бу́лва*] (бот.) «топінамбур, Helianthus tuberosus L.», бр. [*бу́льва*]; — запозичення з західнослов'янських мов; п. bulwa «картопля», ч. bulva «коренеплід, бульба», слц. bul'va «тс.» виводять або від лат. bulbus

«цибуля, цибулина; бульба», або від лат. bulla «булька; порожня кулька» (Brückner 48; Bern. I 100; Mikl. EW 24; Niedermann WuS 8, 67—68; Machek ESJČ 76; Holub—Lyer 108); не зовсім переконливе пов'язання західнослов'янських форм з н. [Bolle] «бульба, цибулина» (Richhardt 38; Фасмер I 240; Majewski PF 4, 646).— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 121—122; ЭСБМ I 410.— Див. ще **бу́льба**[1], **бу́лька**.— Пор. **бу́ля**.

бульва́р; — р. бр. *бульва́р*, п. вл. bulwar, ч. слц. слн. bulvár, болг. *булева́рд*, м. *булева́р*, схв. *булѐва̄р*, *бу̏лва̄р*; — запозичене (мабуть, через російське і через польське посередництво) з французької мови; фр. boulevard «бульвар; оплот» походить від снідерл. bolwerk «кріпосний вал; місце для гуляння», утвореного з основ іменників bol «стовбур дерева, колода», спорідненого з дісл. bolr, нвн. Bóhle, гр. φάλαγξ «тс.», і werk «робота, витвір», спорідненого з двн. wërc, дісл. verk «тс.», гр. ἔργον «діло, праця», ав. varəz «працювати», вірм. gorc «діло».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 223—224; Фасмер I 240; Kopaliński 147—148; Dauzat 103; Jóhannesson 627; Vries AEW 49, 656; NEW 74, 75; Kluge—Mitzka 88—89, 856, 864.— Пор. **арга́т, верста́т, орга́н, фала́нга**.

бульдо́г; — р. бр. *бульдо́г*, п. слц. buldog, ч. buldok, болг. *булдо́г*, м. *булдог*, схв. *бу̏лдог*, слн. búldog; — запозичення з англійської мови; англ. bulldog утворене (за схожістю голови собаки і бика) з іменників bull «бик, бугай, самець», спорідненого з дісл. boli «бик», норв. [bol], снн. нвн. bulle, гол. bul, bol «тс.», свн. bullen «ревіти, мукати, гуркотіти», а також дісл. bǫllr «куля, м'яч; сім'яне яєчко», гр. φαλλός «penis», лат. follis «шкіряний пузир; гаманець», кімр. bal «височина, підвищення, верховина», дірл. ball «член, частина тіла», і dog «собака».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 224; Фасмер I 240; Горяев 33; Sł. wyr. obcych 97; Holub—Lyer 108; БЕР I 88; Вујаклија 136; Klein 208, 471; Partridge 63; Holthausen EW 63; Kluge—Mitzka 110; Jóhannesson 627, 628.— Див. ще **дог**.

бульдо́зер; — р. бр. болг. *бульдо́зер*, п. buldozer, buldożer, ч. buldozer, слц. buldozér, вл. buldocer, м. *булдожер*, схв. *булдо̀жер*, *булдо̀зер*, слн. buldožêr, buldózer;— запозичено з англійської мови (мабуть, через російське посередництво); англ. bulldozer, пов'язане з bulldoze (bulldose) «розбивати на великі куски», задовільного етимологічного пояснення не має.— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 224; Klein 208.

бульйо́н «відвар з м'яса»; — р. *бульо́н* «юшка, підлива; рідка каша; все, що сьорбають або п'ють», *бульен* (заст.), *булион* (заст.) «тс.», бр. *булён* «суп картопляний, бульйон», п. bulion (buljon, bulon) «відвар з м'яса, м'ясний суп, юшка», ч. bouillon, bujón, слц. bouillon (заст.), bujón, вл. buljon, болг. *бульо́н*, м. *булјо́н*, схв. *бу̏љо̄н*, слн. bujón; — запозичення з французької мови; фр. bouillon пов'язане з дієсловом bouillir «кипіти; варити», що походить від лат. bullīre «утворювати бульбашки; підніматися (про хвилі); кипіти; бити джерелом, клекотати», пов'язаного з bulla «булька, банька», спорідненим з укр. *бу́лька*. — Шанский ЭСРЯ I 2, 255; Фасмер I 240; Смирнов 68; ЭСБМ I 409; Kopaliński 147; Holub—Lyer 107; БЕР I 89; Bloch 93; Dauzat 102; Gamillscheg 133; Walde—Hofm. I 122.— Див. ще **бу́лька**.

бу́лька «водяна або мильна бульбашка», [*бу́ля*] «гуля, жовно» ВеЛ, [*бу́лка*] «дерев'яна куля для гри; кругла грудка з глини Я; камінь або шматок заліза для випарювання білизни у жлукті Я», [*булькані*] «витрішкуваті очі» Я, *булька́тий* «вирячкуватий»; — р. [*бульма́к*] «водянистий пухир», [*булдырú*] «бульки на воді», [*булдырья*] «тс.», [*булдырь*] «гуля, жовно, бпух, нарив», [*булыч*] «витрішкувата людина; молодий і поганий квас», бр. [*бульдыр*] «пузир; неродючий бугор», [*булышка*] «лугова височина», п. [bula] «пузир, пухир», buła «гуля, брила, грудка», ч. boule «гуля», [bulka] «тс.; пухирчик», [bula] «клуби диму», bouliti (oči) «витріщити (очі)», pouliti, vybuliti «тс.», ст. búla «гуля, жовно», слц. [búl'a] «тс.», [bul'avý] «тов-

стий, надутий», вл. bul «м'яч», схв. *бу̑љав* «вирячений (про очі)», *бу̑љити* «вирячити, витріщити (очі)», слн. búla «гуля, опух, нарив», [búliti] «пухнути, набрякати, розбухати», búljiti «уважно дивитися, вирячувати, витріщати очі»; — очевидно, псл. *bulj- «пузир, пухир; гуля; жовно; куля, брила, грудка», що, як і псл. *bul- «гуля, набалдашник», укр. *була́ва́* «жезл, палиця з кулястим набалдашником», можливо, також *бу́лка* «білий хліб», пов'язуються із звуконаслідувальними іє. *bu-, *bhū- «надувати, роздувати; розпухати, набрякати; закруглятися, розширюватися» і його похідними *beu-, *bheu-, *bheul-, *bhūl- «пухнути, набрякати», *bheuā- «рости, збільшуватися» тощо; — споріднене з гот. *uf-báuljan «роздувати, розпухати; набрякати; робити бундючним, пихатим», ufbaulidai (дієприкм.) «розпухлий, набряклий, бундючний», двн. paula «прищик, пухирчик», pūlla, дангл. bȳle «тс.», двн. būlla «тс., віспина, гуля», свн. biule, снн. būle, днн. būla, нвн. Béule «тс.», дісл. beyla «наріст, горб; пагорок», дшв. bolin (bulin) «опух; здутий, пихатий», а також дірл. bolach «прищ; пухир, гуля» (<*bhulakā), вірм. boyl (род. в. мн.), buliç «велика кількість, маса, купа, безліч; натовп, юрба; стадо»; зіставляється також (Fraenkel 63, 64; Jóhannesson 588; Vries AEW 34; NEW 552; Walde—Hofm. I 122; Persson Beitr. 30, 254, 928; Meillet MSL 12, 431; Uhlenbeck 191; PBrB 20, 325—326; Aitzetmüller ZfSlPh 22, 367—371) з лит. bulìs «сідниці», bùlė, bulẽ «тс.», дінд. bulíḥ «зад; жіночий статевий орган», buríḥ «тс.», лат. bulla «пухир, прищ; брунька, опуклість; набалдашник», дісл. pula «недуга, приступ (сміху)», снн. pull «оболонка; лушпайка, шкіра; стручок», poll, pūle «тс.», снідерл. гол. puyl «мішок, кишеня, торба», гол. puilen «пухнути, набрякати». — Фасмер I 237, 240; Ильинский РФВ 61, 240—241; Brückner 48; Sławski I 50; Machek ESJČ 62; Holub—Kop. 74; Holub—Lyer 103; ЭССЯ 3, 92—93; Sł. prasł. I 446—448; Sadn.— Aitz. VWb. I 87—89; Bern. I 100; Zubatý BB 18, 260; Mühl.— Endz. I 267; Stokes KZ 30, 557—558; Korsch AfSlPh 9, 493; Pokorny 99.— Пор. **бука́т, була́ва́, бу́лка, бу́лла, бу́ля, бу́льба²**.

[**бульо́н**] (сорт картоплі); — неясне; може бути пов'язане з [*бу́ля*] «картопля» або з *бульйо́н*.

бум¹, *бу́мкати*, [*бумбу́мкати*]; — р. бр. болг. *бум*, п. ч. слц. bum, нл. bumb bumb (наслідування крику водяного бугая), м. *бумти* «гуркотить, гримить», схв. *бу̑м*, слн. bùm, búm; — звуконаслідувальне утворення, паралельне *бом*, *бем*, *бам*, н. bumm і под. — Шанский ЭСРЯ I 2, 225; Machek ESJČ 76; БЕР I 89.— Пор. **бам, бом**.

бум² «у капіталістичних країнах — сенсація; галас; штучне підвищення грошового курсу»; — р. бр. болг. *бум*, п. ч. слц. слн. boom, схв. *бу̑м*; — запозичення з англійської мови; англ. boom «тс.» походить від звуконаслідувального boom «звук пострілу, гудіння», можливо, спорідненого з гол. bommen «барабанити, шуміти».— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 225; Kopaliński 138; РЧДБЕ 125; Dauzat 98; Klein 186.

бум³ «брус для гімнастичних вправ»; — р. бр. *бум*, п. bum, bom, ч. bom; — запозичення з англійської мови; англ. boom «жердина, колода» походить від гол. boom «колода, дерево», спорідненого з двн. boum «дерево», нвн. Baum «тс.», англ. beam «тс., колода; промінь», шв. bom «колода, брус», двн. biogan «гнути», гот. biugan «тс.», дінд. bhujáti «гне, відсуває», можливо, також укр. *бга́ти*, *бі́гти*; менш переконливе виведення *бум* від шв. bom (Шанский ЭСРЯ I 2, 225).— ССРЛЯ 1, 686; Kopaliński 135; Klein 186; Skeat 67; Kluge—Mitzka 57, 74.— Пор. **бга́ти, бі́гти**.

бума́га, *бума́жник*, [*бома́га*, *бама́га*, *ґума́га* Кур], ст. *бума́га* «бавовна; папір» (1627), *бумажный* (XVII ст.); — р. *бума́га*, *бума́жник*, ст. *бумага* (1414), *бумажьницѣ* «одяг з бавовняної повсті», п. bumaga «офіційний папір, акт» (з р.), ч. bumága «тс.», слц. [bumážka] (з р.); — запозичення з італійської мови; іт. bambagia «бавовна», bambagino «бавовняний», яке через лат. bombacium «ба-

вовна, бавовняна тканина, бавовняний папір» і гр. παμβάκιον «тс.» зводиться до перс. pänbäk «бавовна», могло дати спочатку прикметник *бума́жний* (із зміною bamb- у **бомб-* > *бом-*, *бум-*), від якого пізніше був утворений іменник з аналогійним **г** на місці **ж** (як у *нога* при *ножний*).— Макарушка 12; Шанский ЭСРЯ I 2, 226; Фасмер I 240—241; Sadn.— Aitz. VWb. I 233; Korsch AfSlPh 9, 661; Lokotsch 130.— Пор. **бомба́к.**

бумазе́я «ворсиста бавовняна тканина», *бумазе́йка*; — запозичення з російської мови; р. *бумазе́йный*, *бумазе́я* запозичені (можливо, через гол. bombazijn, фр. bombasin) з італійської мови; іт. bambagino походить від лат. *bombacinus, bombȳcinus «шовковий», запозиченого з грецької мови; гр. βομβύκινος «шовковий» є похідним утворенням від βόμβυξ «шовкопряд», засвоєного з тюркських (пор. тур. заст. pambuk «бавовна») або іранських мов.— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 226; Фасмер I 241; Преобр. I 36; Frisk I 251; Chantraine I 185.— Пор. **бума́га.**

бумба́к — див. **бомба́р.**

[бумбаня] (бот.) «квасоля червоноцвіта, королів цвіт, Phaseolus multiflorus» Mak; — неясне; можливо, пов'язане з *[балаба́нка]* «тс.».

бумера́нг; — р. бр. болг. *бумера́нг*, п. ч. слц. вл. bumerang, схв. *бу̏меранг*, слн. búmerang; — запозичення з англійської мови; англ. boomerang «бумеранг» походить від австрал. wo-mur-rang «тс.» (букв. «вернись назад»).— СІС 112; Шанский ЭСРЯ I 2, 226; Holub—Lyer 108; Klein 186; Dauzat 98.

[бу́на] «бабуся» МСБГ, *[буни́ка* МСБГ, *буні́ка* МСБГ, *бу́нка* Я, *бу́нця* Я*]* «тс.»; — запозичення з східноромансьних мов; молд. *бу́нэ*, *буни́кэ* (рум. búnă, bunícă) «тс.» походять від лат. bonus «добрий, хороший», спорідненого з лат. beātus «щасливий», дінд. duvasyáti «шанує, нагороджує, дарує».— Vrabie Romanoslavica 14, 135; Kałužn. 59; Cranjală 227, 431; DLRM 100; Walde—Hofm. I 111.

[буна́ца] «тиха погода на морі» Берл, *[буна́ція]* «тиха погода на лимані» Мо, *[бунатáрить]* «встановитись тихій погоді» Мо; — р. *[бунацо]* «штиль»; — пов'язане з іт. bonáccia «штиль; благополуччя, щастя», що є результатом видозміни слат. malacia «тиха погода, штиль» під впливом прикметника bonus «хороший, добрий» (до якого зводиться й укр. *[бу́на]* «бабуся»); лат. malacia «тиха погода, штиль» походить від гр. μαλακίᾱ «тс.», пов'язаного з етимологічно не зовсім ясним μαλακός «м'який, ніжний, розкішний, пишний; буйний», можливо, спорідненим з μύλλω «розтираю, розчавлюю», лат. molo «мелю», укр. *моло́ти* тощо.— Battisti—Alessio 557; Walde—Hofm. I 111; II 15, 104—106; Frisk II 165—166; Boisacq 604.— Див. ще **бу́на, моло́ти.**

[бунд] «горизонтальна перекладина, що з'єднує крокви на даху» Я, *[бунт]* «тс.» Я; — п. bunt «підпора; поперечна балка; корабельна шпонка»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; н. Bund «в'язка, зв'язок» пов'язане з дієсловом binden «в'язати».— SW I 234.— Див. ще **бант, би́нда, бинт.**— Пор. **ба́нта.**

[бу́нда] «вид суконного пальта; короткий хутряний одяг; кожух без рукавів О; тепла білизна МСБГ; занадто широке пальто, плаття Мо; сарафан ЛексПол; дитяче (переважно дівчаче) плаття Ме», *[бу́ндя]* «довга, погано підігнана до стану одежа (переважно жіноча)» Па; — бр. *[бу́нда]* «довге платтячко», п. bunda «теплий дорожній балахон», ч. bunda «куртка, кофта», слц. [bunda] «кожух», болг. м. *бу́нда*, схв. *бу̏нда*, слн. búnda; — запозичене (мабуть, частково через польське і словацьке посередництво) з угорської і східноромансьних мов; уг. bunda «хутро, шуба, кожух», від якого походить і рум. búndă «бурка, шуба; хутряна безрукавка», етимологічно неясне.— Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; Brückner 49; ZfSlPh 16, 203; Kałužn. 13; Cranjală 227—228; Drăganu Românii 127; Reichmann JP 31/5, 209; БЕР I 90; Младенов 50; Skok I 236; Sadn.— Aitz. VWb. I 464—465; СДЕЛМ 56, 63; Bárczi 28; MNTESz I 389.

[бу́ндер] «залізний навіс над грубою для відведення диму в димар» Я, *[бу́ндар*, *бу́ндір*, *бу́ндор]* «тс.» Я; — р. *[бу́ндырь]* «купол церкви», бр. *[бундор]*

«комин»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*булдырь*] «димар», укр. *бо́вдур* (пор.).

[**бунджу́лів**] «довга сопілка без денця і дірочок» Ж; — неясне.

бундз — див. **будз.**

бундю́читися, [*бундю́житися* Ж, *бундя́читися*], *бундю́чний*, [*бундю́жний* Ж, *бундя́чний*], [*бундю́к*] «пихата, гонориста людина» Я; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *пиндю́читися* «чванитися»; непереконливо виводилось (Brückner 49) від *бунчу́к*, *бунчу́чний*; п. bundiuczyć się, bundziuczyć się, bundiuczny, bundziuczny запозичені з української мови (SW I 234—235).— Див. ще **пи́нда.**

[**буні́ти**] «гудіти, дзижчати», [*бунча́ти*] «бриніти, дзижчати», [*бу́нка*] (ент.) «сонечко, Coccinella» ВеНЗн, [*буня́к*] «джміль»; — р. [*буне́ть*] «гудіти», [*буни́ть*, *бу́нить*, *бунча́ть*] «тс.», бр. [*бунава́ць*] «сваритися, лаяти; говорити з самим собою», ч. (мор.) [bunčet] «бурчати», слц. buniet' «дзижчати», схв. *бу́нити* «бурмотати, шуміти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*бу́кати*, *бжуні́ти*].— Фасмер I 241; Краўчук Белар. лінгв. 7, 67; Machek ESJČ 77; БЕР I 90; Георгиев Бълг. етим. и оном. 10; Младенов 49; ЭССЯ 3, 95—96; Sł. prasł. I 448—450; Bern. I 101.— Пор. **бжук, бу́кати.**

бу́нкер «вмістилище для сипких матеріалів; бетонна оборонна споруда»; —р. бр. болг. м. *бу́нкер*, п. bunkier, ч. вл. bunkr, слц. вл. bunker, схв. *бу̀нкер*, слн. búnker; — запозичення з англійської (і німецької) мови; англ. bunker «вугільний ящик» пов'язане, можливо, з шотл. bunker «лава», спорідненим з англ. bench, н. Bank «тс.»; значення «оборонна споруда» розвинулось у н. Bünker на основі англійського запозичення.— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Kopaliński 148; БЕР I 90; Вујаклија 137; Klein 163, 210; Skeat 45, 67; Kluge—Mitzka 111.— Див. ще **ба́нка.**

[**бу́нкош**] «келеп, палка з рукояткою в вигляді молота», [*бу́нкоў*] «паля, стовп» ЕЗб 30; — п. [buńkoś] «товстий пастуший дрючок», слц. bunkoš «оздоблена пастуша палка»; — очевидно, через словацьку мову запозичено з угорської; уг. bunkó «дрючок», bunkósbot «тс.» етимологічно неясні.— SW I 235; Bárczi 28; MNTESz I 389—390.

бунт[1] «заколот, повстання», *бунта́р*, *бунта́рство*, *бунтівни́к*, [*бунтовни́к*, *бунтовни́цтво*], *бунтівли́вий*, *бунті́вни́й*, *бунтівни́чий*, *бунтли́вий*, [*бунто́вливий*, *бунтовни́чий*], ст. *бунтъ* (1599), *бунтовникъ* (1596); — р. бр. болг. м. *бунт;* — давнє запозичення з польської мови; п. bunt «союз, змова, заворушення, заколот, повстання», [bąt, buńt], ст. bónt, як і ч. bund, bunt, слц. bunt, схв. *бу̏нт*, слн. pùnt «тс.», походить від свн. bunt «союз», спорідненого з нвн. binden «зв'язувати».— Шелудько 23; Richhardt 38; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Фасмер I 241; Brückner 49; Sadn.— Aitz. VWb. I 465—466; Bern. I 101; Mikl. EW 24; Абаев Пробл. ист. и диал. 14.— Див. ще **бант, бі́нда, бинт.**— Пор. **бунт**[2].

бунт[2] «в'язка, сувій, пачка; [шість великих струн на бандурі; кілька разків намиста Л; сітка без канатів довжиною 60—70 м Мо]», [*бу́нти*] «шість великих струн на бандурі» Ж, [*бунтико́вий*] «пов'язаний у пучки», ст. *бунтъ* «в'язка, пучок» (1538, 1660);— р. бр. *бунт* «в'язка; купа; [мішки з борошном]», п. bunt «в'язка, вузол, пучок», схв. *бунд* «в'язка, моток, вузол»; — можливо, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Bund «в'язка, вузол, пучок» пов'язане з дієсловом binden «в'язати».— Шелудько 23; Шанский ЭСРЯ I 2, 227; Фасмер I 241; SW I 234.— Див. ще **бант, бі́нда, бинт.**— Пор. **бунт**[1].

бунчу́к «булава з китицею з кінського волосу як символ влади», [*бунчу́г*] «тс.» Пі, *бунчу́жний* «охоронець гетьманського бунчука», *бунчу́чний*, *бунчуко́вий*, ст. *бунчуки* (XVII ст.); — р. бр. болг. *бунчу́к*, п. buńczuk, bończuk «турецький прапорець, спис із кінським хвостом; волосяна китиця, прикріплена до шишака», ч. bunčuk «турецька військова емблема», слц. bunčuk «тс.; військова емблема козацьких отаманів»; — давнє запозичення з тюркських мов; тур. boncuk «різнокольорові кульки, черепашки, намисто», крим.-тат. *бунчук* «черепашки, кульки, намисто на шиї коня», як і чаг. bunčuk «тс.», аз. *мун-*

чуг «намисто», узб. *мунчак*, кирг. *мончок* «тс.», калм. montsag «бахрома; кулька з червоних ниток», виводяться від перс. mänğuk «прапор; золотий набалдашник на прапорі» (Lokotsch 29). — Кобилянський Діалект і літ. м. 243; Макарушка 5; Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; SW I 235; Mikl. EW 417; Дмитриев 531; Korsch AfSlPh 9, 493; Räsänen Versuch 340.

[**бу́нька**] «глиняна посудина з вузькою шийкою, глечик»; — бр. [*бу́нька*] «пляшка, глечик», [*буня́к*] «пухир на тілі», п. [buńka] «банка, склянка, пляшечка; бідон; пузир, булька, банька, бульбашка; бубна», bunia «тс.», ч. buňka «клітина; чашечка; осередок», ст. buňe, слц. bunka «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується (ЭССЯ 3, 96—97; Sł. prasł. I 449) з *буні́ти* «гудіти, дзижчати»; зіставляється також (Sadn.— Aitz. VWb. I 81—86) з *ба́нька* «глиняна або скляна посудина з вузькою шийкою; водяна бульбашка»; чеський відповідник непереконливо виводиться (Machek ESJČ 77) з ч. bublénka «бульбашка», bublanka, budlinka «тс.», blabuňka «булька; базіка».— Краўчук Белар. лінгв. 7, 67; Holub—Kop. 82; Holub—Lyer 108.

[**бур**[1]] «вигук, що передає мурмотіння, бубоніння (людини)» Я, *бу́ркати* «бурчати», [*буркува́ти*] «воркувати», *буркота́ти* «тс.; рокотати, шуміти; бурчати», *буркоті́ти*, [*буркута́ти*, *боркота́ти*] «тс.», *бурча́ти* «буркотіти; дзюрчати (про струмок тощо); ричати», *бу́ркало* «буркотун», [*бурки́та*] «тс.» Я, *бу́ркіт* «воркування, шум, бурчання», *бурку́тник* (про голуба), [*бу́ркот*] Кур, *буркоту́н*, *бурку́н* «буркотун», [*боркоту́н*] «тс., воркотун», [*буркóта*] «хвороба коней (з проносом)» Я, [*буркотня́*] «шум; кипіння, бродіння; квоктання, воркування (про птахів); плач, хникання» Ж, *бурча́к* «дзюркотливий струмок», [*бурча́ло*] «вид мухи, Musca vomitoria», [*бурчу́н*] «буркотун», *буркотли́вий* «воркотливий», *бурчли́вий* «буркотливий»; — р. *бу́ркать* «бурчати», *бурча́ть*, бр. *бу́ркаць* «буркати», *бурча́ць* «тс., рикати; бурчати», п. burkotać, burczeć «тс.», ч. burcovati «шуміти, стукати» (про поросят), нл. [burcas] «бурчати», схв. *бу̏ркē* «струменем»; — псл. *bur- звуконаслідувального походження; — очевидно, споріднене з псл. bъr-, відображеним у п. ст. barczeć «шуміти», ч. brkati (заст.) «летіти (про птахів), бриніти (при польоті)», ст. brčeti «летіти», слц. bŕkat' «пурхати, злітати», вл. borkaty «буркотливий», bórčeć «бурчати, гудіти, дзижчати», bórčawa «буркотуха», нл. barkaś «бурчати», barcaś «тс.; гудіти, дзижчати (про колесо); гарчати», barkotaś «ремствувати, нарікати; гарчати, бурчати; дзижчати, гудіти», bórkotaś «тс.», barcawa «м'ясна муха», болг. *бъркам* «шуміти, бушувати» (про море), м. *брчи* «дзижчить, гуде, шумить», схв. *бр̏чак* «шум хвиль»; пор. лит. burkúoti «воркувати», buȓkti «муркотіти», лтс. buȓkstêt «гуркотіти; базікати, невиразно говорити»; сумнівною є думка (Bezzenberger BB 26, 188) про зв'язок з *бу́ря*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 232—233; Фасмер I 245; Преобр. I 54; ЭССЯ 3, 124, 125—127; Sł. prasł. I 451—452, 417—418; Sadn.— Aitz. VWb. I 195—200; Bern. I 102; Otrębski LP I, 126—127; Fraenkel 66.

бур[2] «інструмент для буріння невеликих свердловин», *бури́льник*, [*бурі́нник*] «свердло для металу» МСБГ, *бу́рка* «висвердлюваний у гірській породі отвір для наповнювання вибухівкою», *буровий*, *бури́ти*; — р. бр. *бур*, р. *бури́ть*, нл. bur; — запозичення з німецької або голландської мови; нвн. Bóhrer «свердло», гол. boor, шв. borr «тс.» споріднені з свн. born «свердлити», двн. днн. borōn, дангл. borian, дісл. bora «тс.», гр. φάρω «колю, розколюю», φαρόω «орю», лат. forāre «свердлити», сірл. bern «розколина, ущелина», вірм. beran, лит. burnà «розкриття, отвір, проліт; рот», алб. brimë «дірка, отвір; пролом», дінд. bhṛṇā́ti «поранити, пошкодити», псл. *borti «бороти», можливо, також укр. [*боре́ць*] «воронка», *борть*.— Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Bern. I 102; Matzenauer 124; Kluge—Mitzka 89.— Див. ще **боре́ць**[2], **боро́ти, борть**.— Пор. **бор**[3].

бур[3] «голландський колоніст у Південній Африці; представник народності бурів»; — р. бр. *бур*, п. Bur, ч. слц.

Búr, схв. *бури* (мн.), слн. Búri «тс.»; — запозичення з голландської мови; гол. boer «селянин, землероб», пов'язане з bóuwen «обробляти [землю]», споріднене з двн. būr «житло», gibūro «селянин», гот. bauan «мешкати», дангл. būan «тс.», нвн. Báuer «селянин», báuen «будувати, обробляти», дінд. bhūmī «земля», лат. fūī «був, став», псл. byti, укр. *бу́ти*.— Vries NEW 71—72; Kluge—Mitzka 56—57.— Див. ще **бу́ти**[1].

бура́ «борнокислий натрій»; — р. болг. *бура́*, п. [burasz], слц. вл. bura;— запозичене (можливо, через російське посередництво) з перської мови; перс. būrāh «тс.» іншим шляхом — через посередництво арабської мови (ар. būraq «селітра») — ввійшло в західноєвропейські мови в формі слат. boracum, borax «бура», укр. *бо́ракс* «тс.»; безпосереднє пов'язання укр. *бура́* з *бо́ракс*, слат. borax (Matzenauer 184) позбавлене підстав.— Шанский ЭСРЯ I 2, 228; Фасмер I 242; Горяев 33.— Пор. **бор**[2].

бура́в «свердло», *бура́вити;*— р. *бура́в*, болг. *бургия́*, м. *бургија*, схв. *бу̏ргија*;— запозичення з тюркських мов; тат. *бораy* «свердло», туркм. ног. кумик. *бурав*, кирг. *бургу*, *буроо*, аз. *бурғу*, ккалп. *бурғы*, тур. burgu є віддієслівними утвореннями від тюрк. bor-/bur- «свердлити, крутити, вертіти»; малопереконливим є виведення (Преобр. I 53; Petr BB 22, 211; Mikl. EW 417) від шв. borr «свердло», н. Bóhrer «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 228—229; Фасмер I 242—243; Sadn.— Aitz. VWb. I 468; Bern. I 102; Дмитриев 531; Korsch AfSlPh 9, 494; Егоров 147—148; Räsänen Versuch 89.— Пор. **бура́н.**

[**бура́й**] «сильний ураган» Я, [*буре́й*] «сильний вітер, шквал» Ж; — очевидно, результат контамінації форм *бора́*, *бура́н* «тс.», *буреві́й*.— Див. ще **бора́, бура́н.**

[**бураки́**] (бот.) «повитиця європейська, Cuscuta europaea L.» ВеНЗн, [*бура́чка*] «щириця, Amaranthus L.» Л, [*бурачки́*] «повитиця европейська Mak; повитиця льонова, Cuscuta epilinum Weihe; щириця Л», [*бурачо́к*] «повитиця ВеБ, Mak; бородавник, Alyssum L. Mak»; — етимологічно неясні; зв'язок з назвою *буря́к* може бути мотивований хіба що для назв щириці (за червонуватим кольором її листя, як у столового буряка).

бура́н «снігова буря»; — р. *бура́н*, заст. *бора́н*, бр. болг. *бура́н*, п. ч. слц. buran, схв. *бу̏рањ;* — запозичене (можливо, через російське посередництво) з тюркських мов; тат. башк. *буран*, тур. buran, каз. аз. туркм. кар. *боран*, кирг. *бороон*, узб. *бӯрон* «тс.», тур. buran «злива з грозою і вітром», burağan «смерч, вихор», аз. *бураған*, чаг. boraγan «тс.» походять від тюрк. bor-/bur- «вертіти, крутити» (пор. монг. boroγan «буря») або bora-/bura- «вихорити».— Ахметзянов Взаимод. и взаимообог. 230; Шанский ЭСРЯ I 2, 229; Фасмер I 243—244; Преобр. I 53; Kopaliński 148—149; Sadn.— Aitz. VWb. I 468; Дмитриев 494, 531; Севортян II 190—192, 266; Lokotsch 29; Егоров 156.— Пор. **бура́в.**

[**бура́чник**] (бот.) «огірочник лікарський, Borago officinalis L.», [*бурачки*, *бурячник*] «тс.» Mak; — р. [*бора́га*, *бора́ч*, *бора́чник*], п. ст. borag, borak, boracz, ч. ст. borák, borág, схв. *бо̏ра̄ч*, *бо̏ра̄жина*, слн. borága, [buráza] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. borago «тс.» походить від ар. abū'araq «тс.» (букв. «батько поту»: в середньовіччя огірочник застосовувався як потогінний засіб).— Фасмер I 193; Sadn.— Aitz. VWb. I 387—388; Bern. I 72; Mikl. EW 19; Kluge—Mitzka 92.— Пор. **буря́к.**

[**бу́рба**] «круглі шишки на рослині; картопля» Я, [*буру́ба*] «тс.» Я, [*бурубу́ль*] «пуголовок» До, [*бурбуля́нка*] «картопляний суп» Ж, [*буру́башки*] «круглі шишки на рослині» Я, [*буру́б'яшки*] «овечий послід» Я; — п. [burbulka] «булька, бульбашка», burbułka «тс.»; — очевидно, результати контамінації слів *буру́лька* і *бу́льба*, *бу́льбашка;* польські форми виводяться також (SW I 235) з лит. búrbulas «булька, пухир», яке не зовсім переконливо пов'язується (Fraenkel 43—44) з bir̃bti «дзижчати, бриніти».— Див. ще **бу́льба, буру́лька**[1].

бурбо́н «брутальний, зарозумілий, неосвічений правитель»; — р. бр. *бурбо́н;* — мабуть, через російське посе-

редництво пов'язане з фр. Bourbon (прізвище французької королівської династії 1589—1792, 1814—1830 рр.).— СІС 113; ССРЛЯ І, 995.

[**бурбоні́ти**] «бурхливо текти, шуміти» (про воду, переважно в тимчасових струмках після дощу) Ме; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*буж бони́ти*] (пор.).

[**бу́рґіш**] «джерело мінеральної води» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з рум. burghíu «бурав, свердло» або з [*бу́рку́т*] «джерело мінеральної води», [*бо́ркут*] «тс.».— Пор. **бо́ркут.**

бургомі́стр, ст. *буркгимистръ* (1399); — р. *бургоми́стр*, бр. *бургамі́стр*, п. burgmistrz, вл. [burgermištr, byrgermejstar, burgarmajstar], болг. *бу́ргмайстер*, (заст.) *бу́ргмистър*; — запозичення з середньоверхньонімецької мови; свн. burgemeister «начальник городян», bürgemeister, burgermeister, bürgermeister «тс.» складається з іменників burger (bürger) «городянин», пов'язаного з двн. burgāri, дангл. burgware «тс.», утворених з основ іменників burg «місто, укріплення», спорідненого з н. Berg «гора», укр. *бе́рег*, і двн.-wari «житель, мешканець, (ст.) захисник», спорідненого з н. wehren «захищати», укр. *вори́на* «жердина для загорожі», та meister «майстер, вчитель, хазяїн», пов'язаного з лат. magister «начальник, керівник, учитель»; виводиться також (Фасмер І 244) від гол. burgemeester.— СІС 113; Шанский ЭСРЯ І 2, 229; Schuster-Šewc Probeheft 36; Sadn.— Aitz. VWb. I 472—473; Kluge—Mitzka 111—112, 846.— Див. ще **бе́рег, вір**[1], **ма́йстер.**— Пор. **бурми́стер.**

[**бу́рда́**[1]] «сварка, звада, колотня, бешкет, бешкетник Ж, Я; вид дитячої гри», [*бурду́н*] «пустун» Я, ст. *замешканья и буръды* (XVI ст.); — р. [*бурди́ть*] «пустувати», бр. ст. *бурда* «колотня, скандал», п. burda «скандал, бешкет; (заст.) пригода; бешкетник, забіяка; борня, турнір», ч. burda (заст.) «неспокійна людина; сварка, звада, розбрат», ст. burdovati «проїжджатись на коні (як рицар на турнірі)», слц. burda «дражлива людина»; — єдиного пояснення не має; можливо, через польське і старочеське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. bûhurt «рицарська гра», bêhurt «тс.» походить від фр. ст. behort, behorder «тс.»; менш переконливе виведення польського слова від фр. ст. bourde «забава» (Karłowicz SWO 78).— Тимч. 155; Sławski I 50—51; Brückner 49; Machek ESJČ 77.

бурда́[2] «каламутний напій; погане пиво; несмачна рідка їжа»; — р. бр. *бурда́* «тс.»; — запозичено з татарської мови, очевидно, через російське посередництво; тат. *бурда* «каламутний напій, суміш різних рідин» є суфіксальним утворенням від основи тюрк. bor-/bur- «вертіти, крутити».— Шанский ЭСРЯ І 2, 229—230; Фасмер І 244; Преобр. І 53; Горяев 15; ЭСБМ І 415; Sadn.— Aitz. VWb. I 470; Mikl. TEl Nachtr. 18; Lokotsch 29.— Пор. **бура́в, бура́н.**

[**бурда́**[3]] «здирок; жировий шар на шкірі» (чинбарське); — неясне.

[**бурдаси**] «великі винні яблука» ВеЗа; — неясне.

[**бурде́й**] «землянка, курна хата; циганський намет Ж», [*бурде́йка*] «землянка; літня кухня» Пр. X діал. н., [*бу́рдель*] «злиденна хатина» ВеЗа, [*бурді́й*] «землянка», [*бурді́йка*] «тс.; хата без горища з плоским земляним дахом» Дз; — п. bordej «землянка», болг. *бурде́й* «землянка, злиденна хатина», *борде́й* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *борде́й* (рум. bordéi) «землянка» пов'язане з іт. bordello «хатина; дім розпусти», яке походить від фр. ст. bordel «хатина».— Мельничук Молд. эл. 164; Шаровольський Зб. заходозн. 57; Scheludko 119, 128; БЕР І 68; Vincenz 11.— Див. ще **барда́к.**

бурдю́к «міх із козячої або телячої шкіри (для води, вина); [шкіряна пастушача торба Пі]», [*бурдю́г, бордю́г, бордю́х*] «тс.; кендюх, міхур тварини», [*бурдю́х*] «свинячий міхур; іграшка з вим'ятого і надутого свинячого міхура» Ме, [*бурдюшо́к*] «молодий, ще закритий колос жита, пшениці, ячменю» Мо, [*бурдуга́тий*] «череватий, пузатий» МСБГ, [*бурдюшкува́ти*] «викидати колос» Мо, ст. *бурдюгъ* (1669); — р. *бурдю́к* «шкі-

ряний міх», [*бурдюг*], бр. *бурдзю́к*, п. burdziuk (заст.), burdiuh (з укр.), ч. слц. burďuk «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов на Кавказі; наводилось аз. **бордук* «міх для вина» при дтюрк. bor «вино», уйг. ст. *бор* «тс.», **бор-дук*/**бор-лук* «вмістилище (посудина) для вина»; менш імовірне виведення слов'янських форм (безпосередньо або через румунську мову) з тур. bardak «жбан, склянка, вид глиняного глечика» (Brückner 49; Kałužn. 13); сумнівне також виведення українських слів від рум. burdúh «бурдюк, ковальський міх, шкіряний фартух, міх волинки», burdúş, burdúf «тс.» (Vincenz 10; Tiktin 243).— Москаленко УІЛ 44; Тимч. 155; Шанский ЭСРЯ I 2, 230; Фасмер I 244; Преобр. I 53; SW I 236; Machek ESJČ 77; Sadn.— Aitz. VWb. I 470—471; Cânjală 217; Дмитриев 531—532; Будагов I 275; Радлов IV 1832.

[**буре́ки**] «вид прісних пиріжків; вареники, зварені у жирі»; — схв. *бу̀рек* «пиріг»; — пов'язане з крим.-тат. *бӱрек* «пиріг». — Пор. **чибуре́к.**

[**буре́ша**] «назва вівці» Доп УжДУ IV, [*бу́ря*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане (за характером кольору) з *бу́рий* (див.).— Пор. **муре́ша.**

[**буре́шка**] «картопля», [*бури́шка, бу́рочка* Ж] «тс.», [*буре́шинник*] «картопляний відвар» Я, [*буришя́нник*] «картопляний пиріг» Ж; — очевидно, пов'язане з [*бу́рка*[2]] «картопля» (див.).

буржуа́, *буржуазі́я, буржу́й, буржуа́зний, обуржуа́зити;* — р. *буржуа́, буржуази́я, буржу́й*, бр. *буржуа́, буржуазі́я, буржу́й*, п. burżua, burżuazja, burżuj, ч. buržoa, buržoasie, buržuj, слц. buržoa, buržoázia, buržuj, вл. нл. buržuaz, buržuazija, buržuj, болг. *буржоа́, буржоа́зия*, м. *буржоазија*, схв. *буржо̀а̄, буржоа̀зија, бу̀ржуј*, слн. buržoá, buržoazíja, buržúj; — запозичення з французької мови; фр. bourgeois «буржуа < < городянин», bourgeoisie походять від фр. bourg (пров. ст. borc) «місто, містечко», пов'язаного через слат. burgus «замок, фортеця» з герм. *burgs (пор. гот. baúrgs, двн. днн. burg, дісл. borg) «тс.».— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 230—231; Фасмер I 244; Durnovo ZfSlPh 5, 29; Kopaliński 149; Holub—Lyer 109; БЕР I 91; Bloch 94; Dauzat 105.— Див. ще **бургомі́стр.**

бу́рий, [*бура́вий*], *бурува́тий*, [*бу́рик*] «кличка бурого пса» ВеБ, [*буро́ха*] (орн.) «тинівка бура, Accentor (Prunella?) modularis», *буріти;* — р. *бу́рый*, бр. *бу́ры*, др. *буръ*, п. bury, ч. діал. слц. burý; — переконливої етимології не має; можливо, давнє запозичення з тюркських мов; тур. bur «рудий» походить від перс. bōr «рудий; лис», спорідненого з дінд. babhrúḥ «рудо-бурий», псл. bobrъ, укр. *бобе́р;* зіставляється також (Егоров 149; Щербак ИРЛТЯ 100; Korsch AfSlPh 9, 493—494) з монг. bürüj «темноколірний», bur «сірий, темний», bor «тс.»; менш переконливе зіставлення (Bern. I 102—103; Matzenauer LF 7, 17—18) з лат. burrus «багряний» або з рум. bur(ă) «віл» (Machek ESJČ 77), як і пряме виведення з перської мови (Herne 65).— Шанский ЭСРЯ I 2, 236; Фасмер I 249; Преобр. I 54—55; Бахилина 219—228; Аракин Тюркизмы 139—142; Филин Образ. яз. 282; Sławski I 51; Sadn.— Aitz. VWb. I 468—469; Mikl. TEl I 269.— Пор. **бобе́р.**

[**бури́ло**[1]] «вид рибальської сітки, рибальська снасть, подібна до невода» Дз, Берл, Мо; — неясне.

[**бури́ло**[2]] «ведмідь» О; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бу́рий* (див.).

бу́рити[1] «непокоїти, турбувати, перешкоджати; заплутувати; кудлати МСБГ; рити (землю і т. ін.)», [*бу́ритися*] «обурюватися, хвилюватися; збиратися на бурю; вирувати, кипіти (про кров); бродити (про вино, пиво); хвилюватися (про море), підніматися (про тісто) Ж»; [*бурлиди́ти*] «бурлити» Ж, [*бурлува́тися*] «тс.» Я, *бурли́ти* «бушувати, клекотати», [*бурлі́ти*] «тс.; підбурювати» Ж, *буру-ва́ти* «бурлити», [*буря́ти*] «руйнувати», [*бу́ра*] «вирування, бурління води; буря Ж», [*бури́тель*] «порушник» Ж, [*бурла́*] «крикун, підбурювач» Я, [*бурли́й*] «тс.», [*бурли́вість*] «глумливість» Я, [*бурло́*] «сварка», [*буру́н*] «замет; снігопад з вітром, буран Л», [*буруни́ще*] «хурто-

вина, завірюха» Я, *бу́ря, буре́мний*, [*бу́рий*] «сердитий, насуплений» О, *бурли́вий, бу́рний* Г, Ж, *бурло́м* (текти) «з бурлінням» Я, [*забу́ра*] «сердита, роздратована людина» Ж, [*забу́рний*] «буян», [*забуру́нний*] «тс.», *обу́рювати, обу́рення, обу́рливий, підбу́рювати, підбу́рник, підбу́рювач, підбу́рливий;* — р. *бурли́ть* «бурлити», [*бу́рить*] «тс.», *бу́ря, бу́рный*, бр. *бурлі́ць, бу́ра*, п. burzyć «непокоїти, турбувати», ч. bouřiti «бушувати; бунтувати», болг. [*бури́ се*] «збирається на бурю», *бу́ря*, схв. *бу́рити се* «сердитися», слн. búriti «бушувати (про бурю), біснуватися», búrkati «бити джерелом, клекотати»; — псл. buriti < *bourītei, burja < *bourja; — споріднене з гр. φύρω «змішую, сплутую», лат. furo «бушую», дірл. búrach «риття землі», лтс. baũ̦ruôt «ревіти» (про биків), норв. būra «тс.», ос. burdæn «завірюха», снн. bore-lôs «безвітряний»; зіставлення з дінд. bhuráti «ворушиться, здригається, борсається» (Фасмер I 244, 250; Шанский ЭСРЯ I 2, 236—237; Преобр. I 55; Walde—Hofm. I 571) викликає заперечення.— Sławski I 51; Brückner 50; Machek ESJČ 62; Skok I 238; ЭССЯ 3, 97—99; Sł. prasł. I 450—451, 453—454; Sadn.— Aitz. VWb. I 200—204; Bern. I 103; Meillet Études 396; RSI 2, 65; Otrębski LP 1, 127—128; Абаев ИЭСОЯ I 273; Mühl.— Endz. I 268; Frisk II 1055; Mayrhofer II 508—509; Pokorny 132.

бу́рити[2] «руйнувати, валити; скидати»; — р. [*бури́ть*] «кидати, жбурляти, розкидати», [*буря́ть*] «тс.», бр. *буры́ць* «руйнувати, валити», п. burzyć «руйнувати», ст. borzyć «тс.», ч. bořiti «тс., ламати, зносити», слц. borit' «зносити, ламати»; — результат перерозкладу і деетимологізації псл. ob-oriti «обвалити, зруйнувати», яке складалося з префікса ob- «об-» і дієслова oriti «руйнувати», збереженого в болг. *о́ря* «розоряю», стсл. **орити** «спокушати», **разорити** «зруйнувати», **сънорити** «обвалити», др. *оритель* «руйнівник», укр. *розори́ти*, ч. obořiti «обрушитись, напасти», схв. *обо̀рити* «знищувати, скидати» і спорідненого з лит. ardýti «розділяти», érdėti «розпорюватись», ìrti «тс., розпадатись», лтс. ārdît «розпорювати, руйнувати, розкидати», дінд. árdati «розпорошується, розчиняється», можливо, також хет. ḫarra- «ламати, руйнувати, подрібнювати», лат. rārus «рідкий», псл. rědъkъ «тс.», укр. *рі́дкий* (іе. *er-).— Sł. prasł. I 451; Фасмер—Трубачев III 152—153, 435; Machek ESJČ 61; Pokorny 332—333.— Див. ще **о**[1].— Пор. **розори́ти.**

[**бу́рити**[3]] «дзюрити, безладно лити Ме; багато лити МСБГ», [*бурка́нити*] «багато лити» МСБГ, [*бу́ркати*] «бити ключем» МСБГ, [*бурну́ти*] «сипонути» Я, [*бурка́ч*] «водопад» МСБГ, [*забу́ритися*] «замочитися»; — р. [*бу́рить*] «лити безладно; мочитися», бр. [*бу́рыць*] «тс.». схв. *бу́рити* «дзюрити, витікати»;— мабуть, пов'язане з *бу́рити*[1], *бу́ря* і далі, можливо, з лит. biaũrinti «валяти, плямити, бруднити», biauróti «тс.», biáurioja «дощить безперервно»; позбавлене підстав виведення (Scheludko 133) від рум. burá (молд. *бура́*) «моросити».— ЭСБМ I 422; ЭССЯ 3, 98—99; Sł. prasł. I 451.— Див. ще **бу́рити**[1].

[**бу́рич**] (бот.) «ведмежий корінь, Meum mutellianum Gaertn. (M. athamanticum Jacq.)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *бу́рий* (у значенні «ведмідь»).

[**бурівни́к**] (бот.) «волошка, Centaurea scabiosa L.»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми **борі́вник*, пов'язаної з *бір* «ліс»; пор. іншу назву тієї ж рослини [*ясокор боровий*] Mak.— Див. ще **бір**[1].

[**бурі́нник**] (орн.) «лісова тинівка, тинівка бура, Accentor (Prunella?) modularis; славка, кропив'янка, Sylvia Scop.» Ж, [*бурі́нниця*] «тс.» Ж; — пов'язане з прикметником *бу́рий* (птахи мають бурувате забарвлення; пор. [*буро́ха*] «тинівка бура»).— Urania Tierr. Vögel 396, 425.— Див. ще **бу́рий.**

бу́рка[1] «повстяний плащ; [вид башлика, капюшона; вовняна сукня ВеЗа]», [*бурко́вина*] «плащ, бурка» Пі, [*буркови́на, буркуни́на*] «тс.» Ж; — р. бр. *бу́рка* «повстяний плащ», п. ч. слц. burka, схв. *бурка;*— переконливої етимології не має; найчастіше пов'язується з прикметником *бу́рий*, р. *бу́рый* (Фасмер I 245; Matzenauer 124; Brückner 49—50) або

виводиться від перс. bärk «плече, лопатка» з припущенням пізнішого народноетимологічного зближення з р. *бу́рый* (Шанский ЭСРЯ I 2, 231—232; Горяев 34; Lokotsch 19); останнім часом зводиться до лат. burra «стрижена вовна; грубий мохнатий одяг» (Sadn.—Aitz. VWb. I 466—467); зіставлялось також з тюрк. *бӱр-/бӱрк-* (каз. *бүркеу*) «морщити, закривати, кутатися» або з каз. *бөрік* «шапка з (вовчого) хутра», полов. кирг. *бөрук*, башк. тат. *бүрек* «тс.» і з уг. burok «оболонка, покривало, одяг», burkolat «оболонка, покрив, попона» (Дмитриев 556—557); виводилось і з кавказьких мов (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 53).

[**бу́рка**[2]] «картопля» Ж; — очевидно, результат спрощення форми [*мандебу́рка*] (сорт картоплі) (див.).

бу́ркати «будити, [трясти Ж, штовхати МСБГ; перебирати в їжі МСБГ]», [*бурля́ти*] «штовхати» МСБГ; — р. [*бу́ркать*] «кидати», бр.[*бу́ркнуць*] «упасти у воду», п. [burcować] «будити смиканням» (з чеської), ч. burcovati «тс.; (ст.) кидати на землю», слц. burcovat' «будити»; — можливо, псл. burkati «штовхати», пов'язане з *bъrkati «підкидати», укр. *бори́кати* «рити».— ЭССЯ 3, 125—127; Sadn.—Aitz. VWb. I 195—199.— Див. ще **бори́кати.**— Пор. **бе́ркати.**

бу́рки «вид взуття»; — бр. *бу́ркі;* — запозичення з російської мови; р. *бу́рки* «тс.» виводиться від *бу́рка* «повстяний плащ».— ЭСБМ I 417; Шанский ЭСРЯ I 2, 233.— Див. ще **бу́рка**[1].

[**буркни́ця**] «балка вздовж даху, до якої прикріплені верхні кінці кроков», [*бурпни́ця*] «лага під дошками підлоги» Дз УЗЛП; — очевидно, результат видозміни форми *бу́ртниця* «перила у млині; різновид дошки».— Дзендзелівський УЗЛП 150.— Див. ще **бурт.**

[**бурку́ку́**] (вигук, що передає воркування голуба); — звуконаслідувальне утворення, споріднене за формою і значенням з [*бру́ку́*, *абрю́ку*] «тс.» і [*буркута́ти*] «воркувати».— Пор. **абрю́, бру́ку́, бур**[1].

бурку́н (бот.) «Melilotus Adans.», [*буркуни́на* Ж, *буркунчик* Mak, *буркунчук* Mak, *бурундук* Mak, *боркун* Mak, *воргун* Mak] «тс.», [*буркови́на*] «буркун жовтий, M. officinalis Desr.», [*борконь*] «тс.», [*буркоти́на*] «буркун синій, M. coeruleus» Я, [*бурунчук* Ан, *борончук* Ан]; — р. [*бурку́н*] «Melilotus», [*бурунчук*] (з укр.), бр. [*барку́н*], болг. *бурку́н* «тс.»;— запозичення з тюркських мов; ног. *бурунчук* «тс.» етимологічно неясне; може бути зіставлене з тур. burçak «горох» або з кирг. *бӱрк-* «бризкати», кар. *бӱркӱн* «бути оббризканим».— Меркулова 86—87; Шипова 97; ЭСБМ I 315.

[**буркуне́ць**] «сорт оселедців»; — очевидно, пов'язане з *бу́рити*[1] або *бу́ркати;* пор. іншу назву цієї риби [*бишa̋к*], р. [*беша́нка*, *бе́шеная ры́ба*].— Див. ще **бу́рити**[1], **бу́ркати.**

[**бурку́ш**] (кличка пса) ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. burkus «прусський, пруссак; кличка пса» є результатом спрощення заст. brandenburgus «бранденбурзький, прусський», яке зводиться до н. Brandenburger «тс.».— ВеУг 205; MNTESz I 392.

бурла́к «бродяга; заробітчанин; гультяй, холостяк», *бурла́ка* «тс.; одинокий чоловік; [степова балка (остання від села) Я]», *бурла́цтво* «бурлакування; бурлаки (зб.)», *бурла́чка* «бездомна жінка, наймичка», [*бурлачня́*] (зб.) Я, [*бурлашня́*] «тс.» Я, *бурла́чити* «бути бурлаком», *бурлакува́ти* «тс., холостякувати», ст. *бурлака* (ч. р.) «безземельна і бездомна людина, робітник, наймит» (1732); — р. *бурла́к* «робітник на річкових суднах; заробітчанин; [буйна, брутальна людина, скандаліст]», [*бурла́ка*] «тс.; холостяк», ст. *бурлакъ* (1643), бр. болг. *бурла́к*, п. burłak «старовір, бродяга, здоров'як» (з укр.), ч. burlák «бурлак» (з р.), схв. *бу̏рлак* (з р.); — загальноприйнятої етимології не має; частиною дослідників (Москаленко УІЛ 39; Шанский ЭСРЯ I 2, 233; Соболевский РФВ 65, 402) пов'язується з р. **бурло* «крикун, галаслива людина», укр. *бурлі́й*, [*бурла́* Я] «тс.», р. [*бурла́н*] «тс., забіяка; холостяк», укр. [*бурло́*] «лайка, нарікання», похідними від звуконаслідувального псл. *bur-; при цьому припускається такий розвиток значень: «крикун, шумлива людина» — «забіяка; холостяк» — «бродяга, заробітчанин,

бурлак»; менш переконливе пов'язання слов'янських слів через гіпотетичні тат. ст. **бурлак* «той, хто крутить линву або вірьовку», **бургалак* «тс.» з тюрк. *bur- «вертіти, крутити» (Дмитриев 557; Татищев I 205; Sadn. — Aitz. VWb. I 471); сумнівні також спроби пов'язати ці слова з гіпотетичним *burjag (із зміною суфікса під впливом татарської чи волзькобулгарської мови), що зводиться через дісл. *būringar, *buri (прізвище карлика), двн. giburian «відбуватись, бути належним», in bor(e) «вверх, вгору» тощо до іє. *bher- «носити, приносити, піднімати» (Горяев 34; Ekblom ZfSlPh 10, 13—14; Jóhannesson 613), або з снн. bûrlach «селянство», bûrschap «(селянська) община; цивільне право» (Фасмер I 245—246); рум. burlác, лит. burlõkas, лтс. burlāks, фін. purlakka, тат. аз. *бурлак* запозичені від східних слов'ян (Преобр. I 54; Bern. I 102; Fraenkel 66; Mühl.— Endz. I 358).

[**бурла́ка**] «широка дошка під стріхою (із зовнішнього боку короткої стіни)» Я; — очевидно, результат видозміни н. Bórtlatte (Bordlatte) «бортова (крайня) планка».— Див. ще **борт, ла́та.**

бурле́ск «комічне зображення (в літературі, на сцені); сміховинка, жарт, комедія (зі співами, танцями)», *бурле́скний*; — р. *бурле́ск*, бр. *бурле́ск*, п. ч. слц. burleska, болг. *бурле́ска*, схв. *бу̏рлеска*, *бурлѐска*, слн. burléska; — запозичення з французької мови; фр. burlesque «сміховинний, жартівливий; жартівливий жанр, бурлеск» походить від іт. burlesco «тс.», пов'язаного з burla «жарт», лат. burra «дешева пушиста тканина, одяг з волохатої тканини», що відповідає етимологічно неясним гр. βερρόν «густо зарослий, волохатий», βίρροξ «тс.», βύρσα «хутро, шкіра, шкура».— СІС 113; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Dauzat 120; Bloch 106; Gamillscheg 133; Battisti—Alessio I 638—639; Walde—Hofm. I 124; Frisk I 277—278; Boisacq 137.— Пор. **біржа, бу́рса, бюро́.**

бурми́стер «найвищий міський урядник у містах з магдебурзьким правом», *бурмі́стр*, [*буймúтр*] Я, *бурмиструва́ти*, ст. *боуръмистръ* (1463), *бурмистръ* «старшіи радця албо справця в якои земли» (1596); — р. *бурми́стр* «градоначальник; староста з селян, призначений поміщиком; прикажчик, що управляє маєтком; [свавільна, уперта людина]», бр. *бурмі́стр*, [*буймистр*]; — давнє запозичення з польської мови; п. burmistrz, як і ч. burmistr, походить від свн. burmēster «начальник городян», що є видозміною давнішого burge(r)meister.— Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 246; Преобр. I 54; ЭСБМ I 418; Kopaliński 149; Brückner 50.— Див. ще **бургомі́стр.**

[**бурмо́ситися**] «дутися, показувати незадоволення», [*набурмо́ситися*] «надутися, розсердитися» Ме; — не зовсім ясне; можливо, походить від молд. *брумо́с* (рум. brumós) «похмурий; покритий інеєм», пов'язаного з молд. *бру́мэ* (рум. brúmă) «іній», яке зводиться до лат. brūma «початок зими, холод», пов'язаного з brevis «короткий» (маються на увазі короткі дні); може бути зіставлене також з схв. *бу́рити се* «сердитися», *бу̑рлав* «надутий; товстощокий», укр. [*бурманитися*] «хмаритися», пов'язаними з *бу́ря*.— Мельничук Молд. эл. 164; Puşcariu 19; Walde—Hofm. I 115.— Див. ще **абревіату́ра, бу́рити**[1].

бурмота́ти, *бурмоті́ти*, [*бормота́ти*, *бормоті́ти*], [*бурма́*] «буркотун» Я, [*бурма́к*, *бурмі́й*] «тс.», *бурми́ло* «[тс.]; ведмідь; телепень, вайло»; — р. *бормота́ть*, [*борбота́ть*], бр. [*бармата́ць*], слц. brbotat' «мимрити», вл. bórbotać «бурмотати», нл. bórbotaś «тс.», схв. *брбо́тати* (*брбо̀тати*) «булькати, плескатись», слн. [brmotáti] «бурмотати», brbotáti «клекотати; мимрити»; — очевидно, псл. *bъrmotati, *bъrbotati «бурмотати»;— споріднене з лит. bur̃bti «бурчати», burbė́ti «тс.», лтс. burbinât «бурмотати»;— давні звуконаслідувальні утворення.— Шанский ЭСРЯ I 2, 169; Фасмер I 195; ЭСБМ I 316; ЭССЯ 3, 123, 129—130; Sł. prasł. I 415—416, 421—422; Sadn.— Aitz. VWb. I 166—169; Bern. I 107—108; Fraenkel 43—44.— Пор. **бур**[1].

бу́рну́с «просторе жіноче пальто; вид плаща або накидки» СУМ, Ж, Л, [*бо́рнус* ЛЧерк, *бурму́з* МСБГ, *бу́рму́с* Ва, Дз, Л, МСБГ, *бурно́з* МСБГ, *бу́рнос* Л, *бурно́с* МСБГ, *бурну́дз* МСБГ, *бурну́з* Пр. Х діал. н.] «тс.», ст. *в бурнусъ* (зн.

в. одн.) (XVIII ст.); — р. болг. *бурну́с*, бр. *бурно́с*, п. ч. слц. burnus, вл. bórnus, схв. *бу̏рнус*, слн. búrnus; — давнє запозичення, очевидно, через турецьке (тур. burnus «легкий вовняний плащ», burnuz «тс.») і французьке (фр. bournous) та польське посередництво з арабської мови; ар. burnus «плащ з відлогою» пов'язане з гр. βίρρος «вид накидки», що походить від лат. birrus «тс.», запозиченого з кельтських мов. — СІС 114; Ващенко 10; Тимч. 151; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 247; ЭСБМ I 418—419; Kopaliński 149; SW I 238; Machek ESJČ 77; Holub—Lyer 108; Schuster-Šewc Probeheft 26; Вујаклија 138; Lokotsch 30; Mikl. TEl Nachtr. I 19; Dauzat 120; Frisk I 239; Walde—Hofm. I 107.

бу́рса «нижче духовне училище; [юрба, гурт; бійка О]», *бурса́к*, *бурса́цтво*, *бурсачня́*, [*бурсачи́на*], ст. *бурса* «спільне мешкання учнів; партія, ватага» (XVII ст.), *бурсникъ* «товариш, спільник» (1493), *бурсовати* «товаришувати, спілкуватись, вести компанію, знатись» (XVI ст.); — р. бр. болг. *бу́рса*, п. ч. bursa; — запозичене через польську мову з латинської; слат. bursa «(волова) шкіра; шкіряний гаманець; товариство» походить від етимологічно неясного гр. βύρσα «(знята) шкіра».— Тимч. 157; Шанский ЭСРЯ I 2, 234; Фасмер I 247; Преобр. I 54; ЭСБМ I 419; Brückner 50; Machek ESJČ 77; Ernout—Meillet I 79; Frisk I 277—278.— Пор. **біржа, бурле́ск, бюро́.**

бурсува́тися — див. **бо́рсатися.**

бурт «насип, бугор, купа; [вогнище Пі; борт Ж; огорожа, край Пі; паз, жолобок у стовпах; чан на салотопні, який складається з великого залізного казана внизу і дерев'яних клепок угорі, обтягнених залізними обручами Я]», [*бу́рта*] «насип, бугор, купа; край, борт (у грі)», [*бу́ртниця*] «огорожа навколо жорнів у млині», [*бу́рхвиця*] «дошка над мучником у млині, в якій укріплено лоточок», *буртува́ти* «складати в бурти; насипати бурти», [*забу́ртати*] «зарити», [*забурти́ти*] «забити, засипати, заліпити», ст. *бурти* «земляні насипи» (XVIII ст.), *буртница* «дошка на три цалі» (XVIII ст.);—р. *бурт* «насип», бр. [*бурт*] «велика купа картоплі продовгуватої форми», п. burt, burta «бік насипу; край»; — запозичено через польську мову з німецької; н. Bord «борт, край; карниз; (книжкова) полиця» і Borte «кайма, край, обшивка, тасьма» є тими самими формами, від яких походить і укр. *борт* «край; обшивка на одязі»; значення «насип, купа» розвинулись на основі значення «бік насипу».— Шелудько 24; Шанский ЭСРЯ I 2, 235; Фасмер I 247; Преобр. I 54; ЭСБМ I 420; Kopaliński 149; Brückner 50; Sadn.— Aitz. VWb. I 418—419.— Див. ще **борт.**

[**бурті́ль**] «згорток, сувій»; — неясне; можливо, пов'язане з [*бо́рта*] «трухляве всередині дерево», [*бортло́*] «тс.» (таке дерево могло використовуватись як шпулька, цівка для намотування); пор. бр. [*бурт́эль*] «чурбан», [*бурцалёк*] «тс.», п. burtyl «дерево, придатне на балки для обшивки кораблів».

[**бурті́ти**] «глухо мукати» (про бугая) О; — очевидно, результат контамінації форм *бурча́ти* і *буті́ти*[2] (див.).

буру́башки, *буру́б'яшки* — див. **бу́рба.**

буру́лька[1] «висячий кусок льоду; [обточена голівка палки; скляна кулька Ме; булька, пухирець Ж; малий горщик Пі; трубка, дудочка, шматочок різаної соломи Бі; дещиця, дрібничка Бі]», [*буру́ля*] «малий на зріст, товстий, з шишками на руках чоловік» Я; — р. [*буру́лька*] «дудочка, трубочка, очеретинка, трубчастий стовбур», *бирю́льки* «дудочки, сопілки; дрібнички», болг. [*буру́я*] «залізна пічна труба»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кар. крим.-тат. полов. *бӱрлӱ* «брунькастий», похідне від *бӱр* «брунька», а також кар. крим.-тат. полов. *борулу* «трубчастий», тур. borulu «тс.», похідне від *бору* (boru) «труба», яке зводиться до того самого тюрк. bor-/bur-, що й тат. *буран* «буран», *бораy* «бурав».— Меркулова Этимология 1971, 185—190.— Див. ще **бура́в, бура́н.**

[**буру́лька**[2]] (бот.) «дягель лікарський, Archangelica officinalis Hoffm.» Mak; — р. [*буру́лька*] «тс.»; — пов'язане

з *бурýлька*[1] «трубка, дудка»; назва пояснюється трубчастою формою стебла рослини; пор. укр. [*дýдник, дýдошник, веретень*], р. [*дýдка, дýдель*], *дýдник* «тс.».— Див. ще **бурýлька**[1].

бурýн «навальна пiниста хвиля, вал на морі», *бурýнити* «здіймати хвилі»;— р. бр. *бурýн;* — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від тур. burun «ніс, передня частина, мис» (ССРЛЯ I 701; Дмитриев 566; Кипарский ВЯ 1956/5, 133); є спроби пов'язання з *бурли́ти, бýркати* (Преобр. I 54), *бýря* (Bern. I 103; Горяев 34; Matzenauer 22; Zubatý St. a čl. I 1, 4—6).— Шанский ЭСРЯ I 2, 235; Фасмер I 248.

бурундýк[1] (бот.) «люцерна серповидна, Medicago falcata L.» Пі, Я, Ж, [*бурунчýк*] «тс.» Я; — р. [*бурундýк*] «тс.»; — походить від тур. burunduk «тс.».— Фасмер I 248; Шипова 101; Mikl. TEl Nachtr. II 189.— Пор. **буркýн.**

бурундýк[2] (зоол.) «сибірська білка, Tamias sciurus»; — р. бр. *бурундýк* «тс.»; — очевидно, запозичене через російську мову з тюркських; пор. тат. *бурундук* «тс.»; зіставляється також (Кипарский ВЯ 1956/5, 133) з мар. uromdok «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 235; Фасмер I 248; Шипова 100.

[**бурунчýк**] «тонка пофарбована пряжа; тулуп, кожушок» Мо; — очевидно, запозичення з тюркських мов; тур. bürümcük (bürüncük) «вуаль, тонка прозора тканина; сирий шовк, тканина з сирого шовку», чаг. *бӱрӱнчäк* «вуаль, прозора тканина» походять від тюркського (тур. аз.) дієслова *бӱрӱ* «загорнути, закутати, покрити», спорідненого з кирг. *бӱркӧ*, каз. ккалп. ног. ойр. *бӱрке* «тс.», монг. *бӱрхэх* «покривати».— Радлов IV 1888; Егоров 172.

[**бурýнька**] «вид люльки»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з тур. burun «ніс»; назва пояснюється тим, що ця люлька коротка (під ніс) (Я 58—59); пор. *носогрíйка* «коротка люлька»; може бути зіставлене і з [*бурýлька*] «трубка».

бурх (вигук, яким передається порив вітру, удар хвилі, падіння предмета у воду), *бурхáти* «бушувати; кидати, жбурляти; вириватись, вилітати (про воду, дим)», [*бýрхатися*] «борсатися, битися», *бурхотáти* «бушувати», *бурхотíти* «тс.», [*бурхáйло*] «поривчастий вітер», [*бурханúна*] «буря» Ж, *бурхли́вий;* — очевидно, результат видозміни звуконаслідувального *бух* (*бýхати*) під впливом *бýря;* менш переконливе зіставлення (Sadn.— Aitz. VWb. I 201) з *бýркати.*— Див. ще **бýрити**[1], **бух.**

бýрхвиця — див. **бурт.**

бýрці — див. **бóрки.**

бурчáти, *бурчáк, бурчáло, бурчли́вий, бурчýн* — див. **бур**[1].

[**бурчик**] (бот.) «зірки, лихніс, Lychnis Flos cuculi L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бýрий* (з огляду на червоне забарвлення квіток); пор. інші назви цієї рослини: [*кашка червона, огник, бузьків огонь*] Mak.

бурштúн «янтар», [*бýрштини*] «намисто з бурштину» Я, [*брýштин*] «тс.», [*бурштúнка*] «мундштук з янтаря» Ж, ст. *бурштынъ* (1627), *бурштинъ* (1679); — бр. *бурштын*, п. bursztyn, [busztyn, bersztyn], схв. burstin, burštin, burčan; — запозичено з німецької мови, мабуть, через польську; нн. bornstēn, нвн. Bérnstein «тс.» складається з основ дієслова bernen, нижньонімецького варіанта до brennen «горіти, полум'яніти», спорідненого з brauen «варити», braten «смажити», і іменника stēn «(дорогоцінний) камінь», спорідненого з нвн. Stein «камінь», англ. stone «тс.», псл. stěna, укр. *стінá.*— Richhardt 38; Ларин Rakstu kr. Endzelīnam 157; Sadn.— Aitz. VWb. I 473; Bern. I 102; Brückner 50; Kluge—Mitzka 67—68.— Див. ще **братвáн, стінá.**

бýря — див. **бýрити**[1].

бурякк (бот.) «Beta vulgaris L.», [*бурáк*], [*бурачúнка*] «буряковий борщ» Ж, *буряківни́к, буряківни́цтво, бурякови́ння, бурячи́ння, бурячки́,* [*буря́чник*] «бурякова плантація», [*буря́чча*], *буряко́вий, буряківни́чий, бурячко́вий, буря́чний, буряко́віти*, ст. *боря́к* (XVIII ст.); — р. бр. *бурáк*, п. burak, [borak, borag], ч. burák, ст. borák, borág, слц. borák, burák; — запозичено через польську мову з середньолатинської або італійської; слат. borāgo (borrāgo), іт. borragine

«бурачник, Borrago officinalis» походить від ар. abū ʽaraq «тс.» (букв. «батько поту»); на думку Брюкнера, назву рослини Borrago перенесено на рослину Beta vulgaris тому, що обидві вони вживались у салат; Славський вважає, що burak як назва рослини Beta vulgaris походить від назви кольору bury, контамінованої з середньовічним borak, burak «бурачник»; Махек виводить дану назву з ч. buryňa «кормовий буряк» (<bur-gyňa=burgundská řepa).—Шанский ЭСРЯ I 2, 229; Фасмер I 243; Brückner 49; Sławski I 50; Machek ESJČ 77; Jm. rostl. 82; Sadn.—Aitz. VWb. I 389—390; Bern. I 72.— Пор. **бура́чник.**

бур'я́н, [*бу́йрян*], *бур'яни́на*, [*бур'янни́к*] «вид невеликого ведмедя, що живе в бур'янах», *бур'янува́тий*, *бур'яні́ти*, [*бур'янова́тіти*]; — р. *бурья́н*, бр. *бур'я́н*, п. burzan (з укр.), ч. buřan (з рос.), buřeň (з слц.), слц. burina, болг. *бу́рен*, м. *бурјан*, схв. *бу̀рјан* «бузина»; — неясне; можливо, споріднене з *бу́йний* (початкове значення — «рослина, що буйно росте»); діалектна форма [*бу́йрян*], очевидно, є результатом пізнішої метатези народноетимологічного характеру, що пов'язує слово з *бу́йний* і може вказувати на ймовірність їх первісного зв'язку; зіставляється також (Потебня РФВ 4, 189) з *пирі́й*, лит. pūraĩ «озима пшениця», гр. πυρός «пшениця»; Фасмер (I 249) пов'язує з р. *бури́ть* «розкидати» (ці рослини буйно розростаються); розглядається також (Шанский ЭСРЯ I 2, 236; Младенов 50) як похідне від основи bur-, паралельної основі byl- (укр. *били́на*); Преображенський (I 57) вважає *бур'я́н* переоформленням сви. baldrian, з лат. valeriāna; припускається запозичення з тюркських мов (ЭССЯ 3, 99—100); Нікольський (ФЗ 1893/5—6, 67) вважає *бур'я́н* запозиченим через татарську мову перським словом, що буквально означає «жарений, спалений», перен. «все, що спалюється».— Sławski I 51; Brückner 50; Machek ESJČ 77; БЕР I 91; Skok I 240—241; Sadn.— Aitz. VWb. I 209.

[**бурячки́**] (бот.) «гірчак східний, Polygonum orientale L.» Г, Mak, [*буряки*] «тс.» Пі, Mak; — р. *бурячки́* «тс.»; — пов'язане з *буря́к*; назва може пояснюватись тим, що кореневища деяких видів гірчака (напр., P. bistorta L.) на зрізі мають червонуватий колір.— Попов 56.— Див. ще **буря́к.**

бу́си, *буси́на*, [*бу́слинка*]; — р. *бу́сы*, ч. bůstek, bůstka (з рос.); — здебільшого вважається пов'язаним з *бі́сер*, що походить від ар. busra; Соболевський (РФВ 67, 214) пов'язує з др. *бу́са* «човен», словом германського походження (дісл. bussa, bûza «тс.»), оскільки черепашки, з яких вироблялося намисто, були схожі своєю формою на човни; Фасмер (I 252) вважає етимологію Соболевського сумнівною, а перше припущення фонетично неприйнятним.— Шанский ЭСРЯ I 2, 237; ССРЛЯ I 706; Преобр. I 55; Горяев 35; Lokotsch 30; Machek ESJČ 77—78.— Див. ще **бі́сер.**

[**буси́й**] «п'яний» Я, [*буцо́ю*] «у п'яному стані» Кур; — р. [*бу́са́ть*] «пити, пиячити, гуляти», бр. *буса́ць* «пиячити», *бусава́ць* «пиячити, бушувати»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується (як запозичення) з снн. būsen «гуляти, втішатися», свн. bûsen «тс.», спорідненим з лит. búože «опуклість, булава, гудзик», укр. *пу́зо* (Фасмер I 251; Bern. I 97—98; Kluge—Mitzka 56) або з тат. bus- «обжиратися, об'їдатися» (Дмитриев 494).

бу́сі (дит., вигук на позначення падіння або зіткнення двох предметів), [*бусь, буць* МСБГ, *бубу́сі, бу́шки*] «тс.», [*бу́сьнути*] МСБГ; — властивий дитячій мові варіант до *бух* (див.).

буслянка — див. **бузьо́чки.**

бу́сол (орн.) «лелека, чорногуз, Ciconia L.», [*бу́саль*] Терит. діал., *бу́сел*, [*бу́сель, бу́сень, бу́сик, бу́сил, бу́силь* Терит. діал., *бу́сіль, бу́сял* тж, *бу́ська* Бі, *бусько́* Г, Ж, *бусьо́к* Терит. діал., *бу́сьол, бу́цел, бу́циль, бу́цоль* тж, *бу́шель* Л, *бу́зько́* Г, Ж, *бу́зьо́к* Г, Ж] «тс.», *бусленя́, бусля́* Терит. діал., *бусли́ха*, [*бу́шля*] «чапля», *бусли́ний, бусля́чий*, [*бу́сячий сир*] (бот.) «вид грибів» ВеНЗн, ст. *бусюлъ* (XVI ст.), *бусель* (1626); — р. [*бу́сел, бу́сель, бу́сол*], бр. *бу́сел*, [*бусько́, бу́ська, бу́сял*], п. [busieł, buśko,

buś, busek]; — єдиної етимології не має; спроби пов'язати з р. бу́сый «темно-голубий, буро-сірий, попелястий» і пояснити останнє як запозичення з тюркських мов (тур. boz «сірий, землистого кольору», тат. buz, кипч. bozaɣ «тс.» — Клепикова ВСЯ 5, 158—160; Преобр. I 55; Matzenauer 126; Mikl. TEL I 266; Korsch AfSlPh 9, 492) викликають заперечення (Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 284; Корш ИОРЯС 8/4, 33; Sadn.— Aitz. VWb. I 425; тут згадується кар. busul «лелека» як гадане джерело запозичення в слов'янські мови); необгрунтовано зіставляється (Варченко Терит. діал. 113—120) з боця́н, бости́, будя́к, бу́цати, причому за основу найменування приймається значення «тицяти, колоти гострим дзьобом»; форми бу́цел, бу́циль, бу́цоль, очевидно, є результатом впливу форми боця́н.— Булаховский Семас. этюды 182—183; Фасмер—Трубачев I 251—252; Bern. I 114; Brückner 33; Гордлевский ОЛЯ 6/4, 317—337.

бусо́ль «геодезичний прилад для вимірювання азимутів; артилерійський прилад»; — р. буссо́ль, бусо́ль, бр. бусо́ль, п. ч. busola, слц. buzola, болг. м. бу́сола, схв. бу̏сола «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. boussole походить від іт. bussola «тс.», яке зводиться до слат. buxula «скринька, коробочка», похідного від лат. buxus, buxum (бот.) «букс, самшит».— СІС 114; ССРЛЯ I 705; Kopaliński 150; Holub—Lyer 109; Dauzat 107; Walde—Hofm. I 125; Schrader Reallexikon I 172.

[**бусуйок**] (бот.) «базилік, Ocimum basilicum L.» Mak;— запозичення з молдавської і румунської мов; молд. бусуйо́к, рум. busuióc, bosuióc, [busuleác] «тс.», очевидно, походять від південнослов'янських форм: болг. боси́лек, м. босилек, схв. бо̀сиљак, бо̀сиок, слн. bosíljek «тс.».— СДЕЛМ 64; DLRM 102; Симоновић 320—321; MNTESz I 395.— Див. ще **васи́льок.**

бусурма́н, [басурма́н, басурме́н, бесурма́н, бесурме́н], бусурме́н, [бусурма́нець], бусурма́нщина, бусурме́нщина, бусурма́нити, бусурме́нити, ст. бесурменство (XVI ст.), басурманъ (XVIII ст.);— р. бр. басурма́н, басурма́нин, др. бесурменинъ, бусурменинъ, бесерменинъ, п. bisurman, bisurmanin, ч. bisurman, busurman; — давньоруське запозичення з тюркських мов, найімовірніше з кримсько-татарської, в діалектах якої форма бусурма́н могла бути результатом фонетичної видозміни арабсько-персидської форми мусулман<муслим-ān «мусульманин»; пор. кирг. [бусурман], кумик. балкар. бусурман та ін.; виводилось також (Бі 65; Никольский ФЗ 1893, 5—6, 65—67) від тюркської етнічної назви бесермен.— Шанский ЭСРЯ I 2, 54; Фасмер I 132, 160, 251; Дмитриев 527; Sadn.— Aitz. VWb. I 474—475; Sköld 290—293.— Див. ще **мусульма́нин.**— Пор. **бісурма́н.**

буськи́ — див. **бузьо́чки.**

[**бут**[1]] «молода зелена цибуля; [буряк Ж]», бу́тень (бот.) «Chaerophyllum L.; [бур'ян у посівах льону]»; — р. [бут] «цибуля», [буто́к, буту́н, бата́н] «тс.», бу́тень «Chaerophyllum»; — очевидно, пов'язане з бути́ти, ботва́.— Sadn.— Aitz. VWb. I 70—72.— Див. ще **ботва́, буті́ти**[1].

бут[2] «будівельний камінь, переважно для фундаменту», [бута́рка] «дорожний каток (вал)», [бутя́р] «муляр», бутівник КІМ, бутник, бутчик тж, бути́ти «закладати фундамент з каміння; трамбувати», [бутку́вати] «тс.» МСБГ; — р. бр. бут; — не зовсім ясне; вважається запозиченим з італійської мови (іт. bottare, buttare «бити, штовхати») через мову італійських архітекторів (Шанский ЭСРЯ I 2, 237; Фасмер I 252; Преобр. I 56; Bern. I 104).— Див. ще **бутафо́р.**

[**бут**[3]] «вид взуття», [бути́нок] «полуботок»; — запозичення з польської мови; п. but «чобіт» є результатом видозміни старішого bot під впливом ob-uć «взути», ob-uty «взутий».— Brückner 50; Sławski I 51.— Див. ще **бот**[1].

[**бута́**][1] «гордість, пиха; розбещеність, розкіш О», [бу́тний] «гордий, пихатий; зухвалий, розбещений» О, [бута́ти] «чванитись; брикати О», [бути́ти] «бути пустотливим; пустувати» О, [буті́ти] «сердитися; буцати» О, ст. бута «пиха» (XVI ст.); — п. buta «пиха», ст. bucić się «гордитись, чванитись»; — очевидно,

пов'язане з [*бо́тіти*] «робитись товстим, жирним», [*бутві́ти*] «трухлявіти», разом з якими походить від псл. but-/bot- з іє. *bheu-t-, *bhu̯ə-t- «рости»; розвиток значень аналогічний до *пі́ха*, *пу́хнути*; Маценауер зіставляє з слат. butare «надувати», але припускає і східне походження слова (Matzenauer 126); запозичення в українські говори з польської мови (Richhardt 38) мало ймовірне з огляду на відмінність у наголошенні.— Sławski I 51; Brückner 51; Sadn.—Aitz. VWb. I 70—71.— Див. ще **ботва́, бу́ти.**— Пор. **пі́ха, пу́хнути.**

[**бу́та**[2]] «велика бочка місткістю понад 40 відер Бі; молдавський віз Пі»;— р. [*бут*] «великий чан», [*бу́та*] «тс.»; — запозичення з східноромансьских мов; молд. *бу́те* (рум. búte) «бочка» походить від пізньолат. buttis «тс.», яке виводиться від гр. πῡτί́νη «пляшка, обплетена лозою».— СДЕЛМ 64; DLRM 103; Walde—Hofm. I 125.— Див. ще **бо́дня.**

бутафо́р, *бутафо́рія;* — р. бр. *бутафо́р;* — запозичення з італійської мови; іт. buttafuori «помічник режисера, який випускає артистів на сцену» виникло на основі словосполучення «butta fuori» «викидай геть» (слова помічника режисера, якими той наказує артисту виходити на сцену); дієслово buttare «кидати» запозичено в італійську мову з французької, в якій bouter «бити, штовхати; класти» походить від франк. *bôtan (*bottan) «бити»; прислівник fuori «геть» в італійській мові походить від лат. forīs «надворі, зовні», пов'язаного з foris «двері», спорідненим з дінд. dvāraḥ, двн. turi «тс.», псл. dvьri, укр. *две́рі.*— СІС 114; Шанский ЭСРЯ I 2, 237—238; ССРЛЯ I 706—707; Battisti—Alessio 644—645; Dauzat 107; Walde—Hofm. I 529—530.— Див. ще **две́рі.**

бу́тель, [*бу́тиль* Л, *буте́лька* Па, *бути́лка* Л, *бу́тлик*, *бу́тля*, *бутельчи́на*]; — р. *буты́ль*, *буты́лка*, бр. [*бу́таль*], *бу́тля*, *бутэ́лька*, п. butel, butla, butelka, ч. butela, butylka, слц. butel'a, болг. *бути́лка*, схв. *буте́ља;* — через польську мову запозичено з французької; фр. bouteille походить від слат. butticula, зменш. до buttis «бочка».— Горобець Мовозн. 1972/4, 82—83; Шанский ЭСРЯ I 2, 239; Фасмер I 254; Brückner 51; Dauzat 107.— Див. ще **бу́та**[2].

бутербро́д; — р. *бутербро́д*, бр. *бутэрбро́д*, болг. *бу́терброт;* — запозичено через російську мову з німецької; н. Bútterbrot складається з основ іменників Bútter «масло», що походить від лат. būtȳrum «тс.», запозиченого з грецької мови, в якій форма βούτῡρον «сир з коров'ячого молока» є або скіфським запозиченням (Kluge—Mitzka 115), або складним утворенням з βοῦς «худоба» (спорідненого з псл. govędo, укр. [*гов'е́до*] «тс.») і τυρός «сир» (Frisk I 261), і Brot «хліб», спорідненого з дієсловами brauen «варити», braten «жарити, смажити».— Шанский ЭСРЯ I 2, 238; Фасмер I 252.— Див. ще **братва́н.**

бу́ти[1], *бува́ти*, *бу́ду*, *бува́лець* «досвідчена людина», [*бува́ло* Я, *бу́дько́* Ж] «тс.», [*бува́ль*] «бувальщина» Ж, Я, *бува́льці* (*бувати у бувальцях*), [*бува́лиці* Ж, *бува́личі*] «тс.», *бува́льщина*, *бу́ду́чина́* СУМ, Ж, *бу́ду́чність* тж, *бу́ду́щина*, [*бу́дько́*] «той, хто обіцяє, кажучи «буде» чи «буду» Г; бувалий чоловік, який хвалиться своїми пригодами Ж», *бу́тність* «перебування», *буття́*, *бува́лий*, *бу́лий*, *бу́ду́чий* «майбутній» СУМ, Ж, [*буду́чний* Ж, *бу́ду́щий* Г, Ж] «тс.», [*бу́тній*] «присутній» Я, *ви́булий*, *ви́добуток*, *відбу́ти(ся)*, [*відбу́т*] «збут», *відбу́ток* «повинність», [*відбу́тка*, *відбу́ча*] «тс.», *добу́ти*, *добува́нка* «добування», *добува́ч*, [*добудча́*] «незаконнонароджена дитина», *добу́ток*, *добува́льний*, *добувни́й*, *добу́тний* «здобутий Г; доступний Ж», *збу́ти*, *збу́тися*, [*збу́дьок*] «малоцінний предмет, який продають, аби збути з рук», *збут*, [*збу́ток*] «збут; здійснення», [*збу́тний*] «непотрібний, зайвий» Ж, [*збу́тяно*] «збуто з рук», *здобу́ти*, *здобу́тися*, [*здо́ба*] «здобич» Ж, *здобу́ток*, [*здобувани́на*] Ж, *здобуття́*, [*знебу́тися*] «втомитися» Ж, [*знебу́лий*] «виснажений», [*ізнебу́тися*] «сумувати» Ж, *набу́ти*, *набува́ч*, *набу́ток*, *набутни́й*, *невідбутни́й*, *незбу́тній*, *непозбутни́й*, *оббу́тися* «освоїтися», [*одбу́ток*] Ж, [*одбу́ча*] «відбуток» Ж, *перебува́ння*, *перебу́тний* «минущий», [*підбува́ти*] «прибувати потроху», *побу́вка*, *по́бут*, [*побу́ток*] «побут» Ж, *по-*

бутóвець, *побутовíзм*, *побутóвщина*, *побутувáти*, *позбувáти*, *позбу́тися*, *прибу́ти*, [*прибу́дки*] «придбане» Ж, *прибу́лець*, *прибу́лий*, [*при́бутень*] «прибулий; який збільшує кількість» Ж, *прибу́ток*, *прибуткувáти*, *прибутни́й* «той, що прибуває, додається», [*прибу́тній*] «чужий, прибулий», *пробувáлий* «досвідчений», *пробувáння*, [*пробу́ток*] «життя, існування», [*пробу́тки*] «тс.» Ж, [*пробувáлисько*] «місцеперебування» Ж, *пробу́тий* «пережитий», *роздобу́ти*, *роздобувáльник* Ж, [*роздобу́день*] Ж, *роздобу́ток*, *роздобу́ття* «здобуття» Ж, *роздобутни́й (похід)* Ж, *убу́тися* «звикнути» Ж, [*убу́ток*] «від'їзд; збиток», [*убутни́й*] «який зменшується, який приносить збитки»;— р. *быть*, *бывáть*, *бу́ду*, бр. *быць*, *бывáць*, *бу́ду*, др. *быти*, *бывати*, *буду*, п. być, bywać, będę, ч. být, bývati, budu, слц. byť, bývať, budem, полаб. boit, вл. być, bywać, budu, нл. byś, bywaś, budu, болг. *бúва*, *бúвам*, *бъ́да*, м. *бидува*, *бива*, *биде*, схв. *би̏ти*, *би́вати*, *бу̏де̂м*, слн. bíti, bívati, bódem, bóm, стсл. **быти**, **бывати**, **бѫдѫ**; — псл. byti<*būtei, byvati<*būvatei, bǫdǫ<*bundom; — споріднені з лит. bū́ti «бути», buvóti, лтс. bût, прус. bout «тс.», дінд. bhávati «буває», гр. φύω «вирощую, породжую, росту, народжую, виникаю», φυσιϰά «природа», лат. fūī «я був», futūrus «майбутній», fio «виникаю», ір. buith «бути», двн. būan, bauan «жити, мешкати»; іє. *bheu-: *bhōu-: *bhū- «рости», пізніше «виникати, ставати, існувати»; в українській мові у в *бу́ти* замість давнішого и пояснюється впливом форми *бу́ду*, в якій у є рефлексом давнього ǫ з un, де -n- інфікс.— Шанский ЭСРЯ I 2, 246; Фасмер—Трубачев I 231, 260; Преобр. I 58; Sławski I 52; Brückner 51—52; БЕР I 46; Skok I 158—159; ЭССЯ 2, 233—234; 3, 155, 157—158; Sł. prasł. I 351—352, 484—485; Sadn.— Aitz. VWb. I 90—95; Bern. I 114; Mühl.— Endz. I 359—360; Schmidt IF 67, 15; Pokorny 146—150; Walde—Hofm. I 557; Boisacq 1054.— Пор. **би́ти**[2], **забу́ти.**

[**бути́**[2]] (хлоп'яча гра), [*бутáти*] «грати в бути» Ж, [*бутíвка*] «тонка палка у грі в бути»; — неясне; можливо, пов'язане з рум. bîtă «велика палка з потовщеним кінцем»; пор. болг. *бъ́тенка*, *бъ́таница*, *бъ́танка* «вівчарська гра з палками», *бъ́там* «граю в гру бъ́таница», джерелом якого є румунське слово bîtă (БЕР I 105); можна також припустити зв'язок з [*бу́тин*] «стовбур», [*буту́к*] «тс.».

[**бу́тин**] «очищений від кори стовбур», [*бу́тина*] «ліс, призначений для рубання» Г, Ж, [*бутинáр*] «лісоруб», *бути́нник* «тс.»; — виводиться від рум. buşteán (мн. buşténi) «колода, пень» (Hrabec Nazvy Huc. 33); може розглядатись і як результат контамінації рум. buşteán і butúc «колода, пень».

[**бу́тир**] «дрібний посуд і начиння в господарстві; торба робітника на рибних заводах», [*бу́тиринння*] «мотлох» Г, Ж, [*бу́тор*] «харчі» КІМ, [*бутóра*] «тс.; вантаж» Ж, [*буторúнє*] «тс.» Ж, [*бу́тра*] «тс. Ж; одяг, амуніція Я», [*буту́р'я*] «скатерть; меблі» ЕЗб 4, [*бутóрити*] «робити що-небудь з дерева» КІМ; — р. [*бу́тор*] «мотлох, пожитки», [*бутóра*] «господарство», [*бутыри́ть*] «перевертати, перемішувати, перебивати, приводити до безладдя», п. buciory, buchciory «шмаття, мотлох», схв. заст. butura «ноша, оберемок», botura, слн. bútara, bútora «тс.»; — неясне; подібне до цих слів уг. bútor «ноша, багаж; начиння» загальноприйнятої етимології не має і може вважатися запозиченням із слов'янських мов; р. *бу́тор*, можливо, походить від спорідненого слова тюркських мов, бо зустрічається в Сибіру, або було занесене сюди українцями; висловлюється думка (Sadn.— Aitz. VWb. I 75—76) про власне слов'янське походження цих слів, зокрема про їх зв'язок із схв. bàtara «кошик з лози», bàtura «тс.» і, далі, з псл. bat- «лозина, палка».— Балецкий St. sl. 9, 1—4, 338; Фасмер I 253; Skok I 245; Bern. I 104; Bárczi 28—29; MNTESz I 396—397.

[**буті́ти**[1]] «гнити, трухнути; бродити, прокисати», [*бутвíти*] «гнити, трухнути», [*бутнíти*] «здуватися», [*бутлíти*] «старітися, псуватися, трухнути» ДБ V 39, [*бучáвіти*] «трухнути» Ж, [*збутля́віть*] «тс.», [*бу́тіль*] «гниль» Ж, [*бутли́нка*] «вид поліна» Ж, [*бутля́вий*] «порожній, вигнилий»; [*збутеренíти*] «згнити, струх-

нути» ВеБ, [*перебутліти*] «перестояти, перестигнути (про рослини); прокиснути (про страву)» Дз., [*перебутляний*] «невчасно скошений; прокислий» Дз; — р. [*бутвéть*] «псуватися, гнити», п. butwieć «гнити, порохнявіти», butnieć, слц. bútlet', болг. *бутéя* «тс.»; — псл. butěti «порохнявіти», очевидно, пов'язане з botěti «набрякати, товщати» (пор. р. [*бутéть*] «товщати», болг. *бутéя* «тс.») і разом з ним походить від іє. *bheu-/*bhōu-/*bhū- «рости, збільшуватись»; безпідставно вважалось (Bern. I 77) запозиченням з німецької мови; словацька форма непереконливо виводилась (Machek ESJČS 92) від слц. dúpnatiet' «порохнявіти»; зіставлення з псл. butati «ударяти» (Sł. prasł. I 455) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер—Трубачев I 200—201, 253; Sławski I 51—52; Sadn.— Aitz. VWb. I 70—71; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 367—372.— Див. ще **ботвá, ботíти, бут**[1], **бýти**[1].

[**бутíти**[2]] «глухо ревіти; мукати; гудіти, глухо кричати»; [*бýтря*] (орн.) «водяний бугай, Botaurus stellaris L.» Я; — р. [*бýтень*] (орн.) «бугай»; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку *бу*.— Пор. **бугáй**[2], **бýкати.**

[**бутнúк**] (бот.) «люцерна, Medicago sativa L.» ВеУг; — очевидно, пов'язане з **бут**[1] (див.).

бутóн; — р. бр. *бутóн*, ч. bouton, buton «дорогоцінний камінь, сережки», слц. butón «сережка», болг. *бутóн* «кнопка електричного дзвінка; бутон», схв. *бу̀то̄н* «гудзик; бородавка»; — запозичення з французької мови; фр. bouton «пуп'янок» походить від дієслова bouter «штовхати, ударяти; випускати пуп'янки», спорідненого з фр. ст. bot «удар, кінець» (фр. bout «кінець») і пов'язаного з франк. *bōtan «бити», спорідненим з нн. bōten, англ. beat «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 2, 238; ССРЛЯ I 707; Holub—Lyer 109; Dauzat 107; Falk—Torp I 120; Klein 157, 214.

[**бýтор**] «бите скло, цегла, каміння» Я, [*буторíння*] «тс.» Я; — мабуть, результат контамінації слів *бут*[2] «дрібне каміння, щебінь» і [*бýтир*] «дрібний посуд і начиння» (див.).

бýтря — див. **бутíти**[2].

бýтси, *бýци* «спортивне взуття»; — р. *бýтсы*, *бýцы*, бр. *бýцы*; — запозичення з англійської мови; англ. boots, мн. до boot «взуття» через сангл. bote походить від фр. ст. bote (фр. botte), що спочатку означало «грубе взуття».— СІС 114; NSD 310; Klein 186; Dauzat 99; Bloch 90.— Див. ще **бот**[1].

[**бутýк**] «стовбур дерева, призначений на розпилювання; сучкуватий чурбак, на якому рубають дрова Дз; колодка у колесі МСБГ; знаряддя для розпушування і валкування грунту МСБГ; товстун МСБГ», [*ботю́к*] «стовбур на розпилювання», [*бутю́ки*] «тс.» (мн.) ВеЗн, [*бутуковáтий*] «товстий, незграбний» Мовозн. 1974/3; — запозичення з румунської мови; рум. butúc «пень, колода, оцупок, обрубок, поліно» етимологічно неясне.— Манівчук Мовозн. 1974/3, 77; Vincenz 7; Vrabie Romanoslavica 14, 136; Cânjală 230; DLRM 103; Cioranescu 118—119; Tiktin I 246, 247; Нерознак 202.— Пор. **бýтин.**

[**бутурáн**] «нежить» Ж, [*бутурáй*, *бутурáк*, *бутурáчка*] «тс.» ДзАтл II; — очевидно, пов'язані з рум. [bútur] «нежить» (пор. алб. bútur «тс.», іт. botor «віспа», болг. *бутýр* «наріст на тілі коня, осла; шлункова хвороба у коней; слабкість», м. *бутур* «кінська хвороба, супроводжувана кашлем»), що походить, мабуть, від ар. butūr, мн. до batr «висип, прищ, пухир»; при цьому окремі форми зазнали суфіксального розширення або контамінації з рум. guturái «нежить», що зводиться до лат. guttur «горло», можливо, спорідненого з нн. koden «підборіддя», нвн. [Koder] «тс.»; пор. також болг. [*буторáк*] «гній», яке непереконливо виводиться (БЕР I 93) від болг. *бутéя* «росту, буяю; слабну, гнию».— Lokotsch 31; Puşcariu 65; Walde—Hofm. I 629.

[**бутурлúн**] «високий на зріст, неповороткий, некрасивий, дивного вигляду чоловік» Я, [*(лях-)бутурлáк*] КІМ; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ботíти*] «товщати», [*бутнíти*] «здуватися», болг. *бутéя* «росту, буяю», *бý-*

тур «дурна, груба і невміла людина», [*бу́тор*] «тс.»; пор. також р. [*бутурла́*] «пустомолот, базіка, брехун» (і пов'язане з ним прізвище *Бутурли́н*), яке зіставляється (Фасмер I 254) з чаг. butur «нахабний, веселий, жвавий».— БЕР I 93.— Див. ще **ботíти, бут**[1].

[**буфалува́ти**] «говорити неправду» Ж; — результат видозміни п. bufonować «хизуватися, хвастати, хвалитися», пов'язаного з bufon «блазень», що походить від фр. bouffon «блазень», запозиченого з італійської мови, в якій buffone «тс.» походить від buffa «жарт», спорідненого з фр. bouffer «дути, надуватись».— Kopaliński 146; Dauzat 101.

бу́фер; — р. бр. болг. *бу́фер*, п. bufor, схв. *бу̏фер*; — запозичення з англійської мови; англ. buffer «прокладка для пом'якшення удару», пов'язане з buff «пом'якшувати удари», сангл. buffe «ударяти», спочатку «ударяти по щоці», яке походить від фр. ст. bufe (buffe) «ударяти, особливо по щоці», можливо, звуконаслідувального утворення.— СІС 114; Акуленко 141; Kopaliński 146; Klein 207; Skeat 65.

буфе́т, *буфе́тник*; — р. бр. *буфе́т*, п. ч. слц. bufet, болг. *бюфе́т*, схв. *бѝфē*, слн. bifé; — запозичення з французької мови; походження фр. buffet «стіл» неясне.— СІС 114; Москаленко УІЛ 52; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 2, 239; Фасмер I 254; Dauzat 119; Bloch 105.

бух (вигук, що передає звук падіння, глухого удару, пострілу), *бу́хати* «глухо звучати, падати, ударяти, стріляти, палати, текти», *бу́хкати*, *бухкотíти* «падати, ударяти, звучати» КІМ, *бухтíти*, [*бу́хчити*] Ж, [*бу́хало*] «бубон Я, Л; вайло», [*бу́халщик*] «гравець на бубні» Л, *буха́н* «стусан», *бухна́к*, *бухня́к* «тс.» КІМ, *вибуха́ти*, *ви́бух*; — р. бр. болг. *бух*, п. слц. вл. нл. buch, ч. bouch, buch, схв. *бу̏шити* «бити, кидати, падати», слн. bȗh; — псл. buxъ < *boux-;— звуконаслідувальне утворення індоєвропейського періоду, споріднене з лтс. baukš (вигук, що передає звуки від сильного удару чи падіння), свн. buc «удар, поштовх», нвн. pochen «стукати», гол. beuken «бити, штовхати», шв. boka «тс.», англ. poke «штовхати, колоти».— Шанский ЭСРЯ I 2, 240, 241; Фасмер I 255; Преобр. I 56; Sławski I 48; Brückner 46; БЕР I 93; ЭССЯ 3, 80, 81; Sł. prasł. I 436—437; Sadn. — Aitz. VWb. I 76—81; Bern. I 97; Persson Beitr. 259; Būga RR III 781; Pokorny 97—98.

буха́н «хлібина», [*бахо́нька* ЛПол, *бо́хан* Л, *бохане́ць*, *бохíнка* Я, *бохне́* ВеБ, *бохня́к* ВеБ, *бохня́ка* ВеБ, *бо́хон* Г, Ж, *бо́хоне́ць* Ж, Ме, *бохо́нка* ВеБ, *бохо́нок* ВеБ, *бохо́нька* Л, *бохуне́ць*, *боху́нка* Л], *бухане́ць*, *буха́нка*, [*бухи́нка*, *бухо́нка* Л] «тс.», [*бохíнник*] «пекар» Я, ст. *бохонъ* (1529), *боханецъ* (1699), *бохенки* (XVII ст.); — р. *буха́нка*, [*бо́хон*], бр. *буха́нка*, *баха́нка*, *бо́хон*, п. bochen, bochenek, ч. bochan, bochánek, bochník, слц. bocheň, bochník, нл. bochan, bochank; — очевидно, через польську мову запозичено з середньоверхньонімецької; свн. vochenze, fochenz «вид печива, білий хліб», двн. fochenza походить від лат. focācius «спечений у попелі», пов'язаного з focus «вогонь»; форми з у (*буха́н*) пізніші, можливо, виникли під впливом народноетимологічного зближення з *бу́хнути* «набухати»; припускається і власне слов'янське походження цих форм (Ильинский ИОРЯС 20/3, 80; Преобр. I 56; Sadn.— Aitz. VWb. I 78).— Richhardt 36; Шанский ЭСРЯ I 2, 240; Фасмер I 201—202; ЭСБМ I 374; Sławski I 38; Brückner 78; Machek ESJČ 59; Bern. I 67; Walde—Hofm. I 521.— Див. ще **фо́кус**.— Пор. **пога́ча**.

[**бухарник**] (бот.) «медова трава шерстиста, Holcus lanatus L.» Mak, *буха́рка* «сорт дині Г; Cucumis melo variet. Mak;» — р. *буха́рник* «тс.», *буха́рка* (сорт дині; сорт пшениці); — похідне утворення від географічної назви *Бухара́*; пор. інші народні назви сортів дині: р. *царегра́дка*, *хиви́нка*, *перси́дские ды́ни*.— Анненков 115, 168—169.

бухга́лтер, *бухгалтéрія*; — р. *бухга́лтер*, бр. *бухга́лтар*, п. buchalter; — запозичено через російську або польську мову з німецької; н. Búchhalter

складається з основ іменника Buch «книга», спорідненого з Buche «бук» (з бука виготовляли таблички для писання), англ. book «книга», і дієслова hálten «тримати», спорідненого з англ. hold «тс.», гот. haldan «стерегти, пасти», дінд. kā̆láyati «жене, тримає; вважає», гр. κέλλω «приганяю до берега (корабель)». — СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 241; Фасмер I 255; Смирнов 68; Kopaliński 145—146; Kluge—Mitzka 86, 285.— Див. ще **бук, бу́ква.**

бухи́ (вигук для імітації кашлю), *бухи́-бухи́* «тс.», *бухи́кати* «кашляти», [*бу́хкати*] «дуже кашляти» МСБГ, *бухи́кало;* — звуконаслідувальне утворення, близьке до *бух* (див.).

бу́хнути «набрякати», *набуха́ти*, [*буха́стий*] «випуклий» Ж, [*бухо́ний*] «пухкий», [*бухна́тий*] КІМ; — р. *бу́хнуть*, ч. naboucharý «огрядний», болг. *бу́хна* «розростатись, сходити» (про тісто), схв. *на̀бухнути* «набухати», слн. [búhniti] «тс.»; — псл. bux-<*bous-; — пов'язується з псл. buxati «ударяти»; споріднене з свн. bûs «надутість, припухлість», нвн. bausen «набухати», Bausch «випуклість»; іє. *b(h)ōus-, b(h)ūs- «пухнути, набрякати», очевидно, пов'язане з *bheu-: *bhōu-:*bhū- «рости, напухати».— Шанский ЭСРЯ I 2, 241; Фасмер I 255; Преобр. I 56; Brückner 46; БЕР I 94; ЭССЯ 3, 81; Sł. prasł. I 436—437; Sadn.— Aitz. VWb. I 76—81; Bern. I 97—98; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 369—372; Kluge—Mitzka 57—58; Pokorny 98—102, 146.— Див. ще **бу́ти**[1].— Пор. **ботва́, боті́ти, бут**[1], **буя́ти**[1].

[**бу́хня**] «хатина з поганого матеріалу з незакінченим дахом»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *бу́да* і *ку́хня*.

[**бухт**] «вид печива» Ж, [*бу́хта, бухта́вка*] «тс.»; — п. ч. слц. вл. buchta, слн. [búhta], búhtelj «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; — пов'язується з *бу́хнути* «набрякати», *бухті́ти*, слн. [buhta] «жінка з повним обличчям», [buhtati se] «пухнути», [buhteti se] «тс.» (Brückner 76; Machek ESJČ 75—76; Holub—Lyer 107; Aitzetmüller ZfSlPh 22/2, 370) або виводиться як запозичення через західнослов'янські мови від н. Bucht «кривизна, вигин» (Cránjală 365).

бу́хта[1] «затока»; — р. бр. болг. *бу́хта*, п. вл. нл. buchta; — запозичення з німецької мови; нвн. Bucht «тс.; вигин, кривизна» пов'язане з дієсловом biegen «гнути», спорідненим з дангл. būgan «тс.», дінд. bhujáti «гне, відсуває», лит. bū́gti «злякатись», укр. *бга́ти, бі́гти.*— СІС 115; Шанский ЭСРЯ I 2, 241—242; Фасмер I 256; Kopaliński 146; Kluge—Mitzka 74, 107.— Див. ще **бга́ти, бі́гти.**— Пор. **бу́хта**[2].

бу́хта[2] «круг каната»; — р. бр. *бу́хта* «тс.»; — запозичення з голландської або датської мов; гол. bocht, дат. bugt «тс.» походять від нн. bucht «вигин».— СІС 115; ССРЛЯ 1, 712; Falk—Torp I 114; Kluge—Mitzka 74, 107.— Див. ще **бу́хта**[1].

[**бухті́ти**] «підходити, вурдитись (про кисле молоко в глечику) Ме; випускати повітря, утворюючи глухий звук (про перестояне тісто, молоко) МСБГ; швидко рости, буяти О; набрякати О»; — р. [*бухте́нь*] «товстун», слн. [buhteti se] «пухнути», [buhtati se] «тс.»; — псл. bux(ъ)tēti, похідне від того самого кореня bux-(<*bous-), що й *бу́хнути* «набрякати» (див.).

[**бухтярня́**] «бухкання» Я; — афективне утворення від вигуку *бух* чи дієслова *бу́хати;* спосіб утворення не зовсім ясний.

[**буц**[1]] «товста, гладка людина; жирний вгодований кінь; великий жирний оселедець; жартівливе чи глузливе прізвисько подолян, волинян Мо», [*буць*] «невдалий хліб», [*буця́к*] (заст.) (порода коней) Дз, [*буце́ники*] «невдало спечені хлібці» Ва, [*бу́цик*] «вид печива; вгодований кінь Мо; прізвисько подолян, волинян Мо», [*буци́ка*] «корж, спечений на олії» Я, [*буцма́н*] «товстун, бецман» Ж, [*буцма́ч* Ме, *буцме́й* Ж, *буцми́ло* Ж] «тс.», [*буцкува́тий*] «товстий, вгодований» Мо, [*буцма́тий, буцмани́стий* Ж] «тс.»; — п. puca «повне обличчя», bucka «повновида дівчина», ч. bucek «опецьок», buclatý «товстощокий», слц. bucko «опецьок», buco «тс.», buclatý, схв. *бу́цсв*

«товстощокий», *бу̌цмаст* «тс.»; — очевидно, запозичення з німецької мови; пор. свн. butze «брила, грудка, сбрубаний шматок», нвн. Butz, Butze(n) «опудало, коротка й товста фігура; велика купа чого-небудь», споріднене з свн. butzen «пухнути», дісл. butr «короткий шматок стовбура дерева», норв. butt «тупий», двн. bozzan «ударяти, штовхати», англ. beat «бити»; до [*буцмáн*] пор. нвн. Bútzenmann «домовик», утворене з основ іменників Bútzen «опудало; (ст.) домовик» і Mann «чоловік», спорідненого з псл. mǫžь, укр. *муж*; менш переконливе виведення (Machek ESJČ 49) ч. bucek, слц. bucko від слц. bucati «лягати в ліжко» (дит.).— Шелудько 24; Stocki AfSlPh 35, 349; Kluge—Mitzka 18, 114, 115; Persson Beitr. 256—257.— Пор. **бець, боц.**

буц[2] (вигук на позначення зіткнення двох предметів, [голів]), *бýцати*, *бýцкати*, *буцикатись* КІМ, *бýцнути*, *буцькати* КІМ, [*бýций*] «битливий, який б'є рогами; той, що ударяє і наносить шкоду (напр. підводний камінь)» Я, [*буцькó*] «тс.» Я, [*бýцьо*] «худобина» Ж; — р. [*бýцкать*] «збивати, бити», п. buc, bęc, puc, слц. buc; — звуконаслідувальне утворення; можливо, результат контамінації *бух* і *бац*.— Sławski I 31.— Пор. **бац, бух.**

буцегáрня, *буцигáрня*, *буцугáрня* — див. **буждиґáрня.**

бýцім, [*будцéмъ* Бі, *бýдцемто* Бі, *будь-сім* Ж]; — бр. [*бýццым*], *быццам*, [*бýцца*], п. ст. bociem; — результат злиття словосполучення *будь сем(у)* «хай буде це, хай буде так» або *буть сему* (пор. бр. *быццам*, р. *быть по сему*).— ЭСБМ I 432.— Див. ще **бýти**[1], **сей.**

буцькé (сорт яблук), *буцівка* «тс.», [*бýцьо*] (дит.) «яблуко»; — очевидно, похідне від *буц* (прізвиська подолян, волинян і ін.) за місцем походження сорту.— Див. ще **буц**[1].

[**бýча**[1]] «чорна коза з білою мордою» ВеНЗн, [*бýчє*] (назва вівці) Доп. УжДУ 1954/4, [*бучéна*, *бучíйе*, *бучíка*] «тс.» тж, [*бýчка*] «чорна вівця з білою мордою» ВеНЗн, [*бучкó*] (назва барана) Доп. УжДУ 1954/4; — запозичення з румунської мови; пор. аром. búčĭcu, -ca «баран з червоними плямами кругом очей, білий з червоними щоками», можливо, пов'язане з рум. búcă «щока», що походить від лат. bucca «тс.».— Див. ще **букáт.**— Пор. **букулáй.**

бýча[2], *бучáти*, *бучливий*, *бучний*, *бучнíшати*, *бучня́*, *бучувáти* — див. **бýкати.**

[**бучáвий**] «засохлий», *бучáвіти* «твердннути, зсихатися (про шкіру)», [*бучíти*] «тс.»; — не зовсім ясне; зіставляється (ЭССЯ 3, 74) з болг. заст. *бýч'явыи* «шерщавий, нечоса», [*бýчав*] «кошлатий», схв. bȕćav «тс.»; можливо, пов'язане з [*бучáвіти*] «трухнути», [*бутíти*] «тс.» або з *бук*.

[**бучениш**] (бот.) «сідач коноплянний, Eupatorium cannabinum L.» Mak; — болг. *бучинúш* «болиголов, Conium maculatum L.», схв. [*буциниш*, *бучумиж*] «тс.»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. [buciníş] «болиголов» може бути зведене до лат. būcina «труба, сигнальний горн», можливо, спорідненого з bucca «щока (повна, надута)»; румунська назва вказує на трубчасту будову стебла болиголова.— БЕР I 95; Симоновић 137; DLRM 97; Walde—Hofm. I 120—121.— Див. ще **букáт**.

[**бучил**] (бот.) «бугила, Anthriscus silvestris Hoffm.» Mak, [*бучиль*] «морквяник, Chaerophyllum Prescottii D. C.» Mak; — р. [*бучиль*] «бугила»; — очевидно, результат видозміни форм *бугилá*, [*бугиль*] «Anthriscus silvestris», [*бугиля*] «Chaerophyllum», можливо, через поплутання на письмі букв **г** і **ч**.— Анненков 39, 93; Симоновић 39.

[**бучúна**] «куток у хаті, де стоїть скриня і лежить усяка одежа» Я; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *бік* (**бочина*), пор. р. *боковýшка* «бокова кімната», укр. [*бучýля*]=[*бочýля*].

[**бучкувáти**] «бити бучком» Me, [*бочкувáти*] «бити» Mo; — похідне утворення від *бýчóк* «палка»; тлумачення «бити по боках» (Mo 17) є результатом народноетимологічного зближення з *бочóк*, пов'язаного з дисимілятивною (гіперистичною) зміною *бучку-* в *бочку-*.

бýчóк — див. **бук**[1].

бушла́т; — р. *бушла́т*, заст. *брушлат* «бушлат», бр. *бушла́т*, слц. bušlat; — не зовсім ясне; можливо, як і [*бру́сла*] «вид довгої кофти без рукавів», [*бруся́к*] «кожушок без рукавів, вид довгого камзола», [*брушляк*] «тс.», походить від нвн. Brústlatz «нагрудник»; думка про зв'язок з н. Buschurunk «матроська куртка, робоча блуза», шв. bussarong «блуза», гол. buseruntje, boezeróen, нібито видозміненого під впливом р. *хала́т* (Hinze ZfSl 5, 524—525), потребує додаткової аргументації.— СІС 115; Москаленко УІЛ 55; Шанский ЭСРЯ I 2, 242; Фасмер—Трубачев I 217; Варбот Этимология 1963, 199.

бушме́н «представник групи племен у Південній Африці»; — р. бр. болг. *бушме́н*, п. Buszmen, Buszman «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. Bushman «тс.», букв. «людина з кущів», утворене з основ іменників bush «кущ», спорідненого з нвн. Busch, двн. днн. busc, гол. bos(ch) «тс.», який є результатом розширення герм. *bus- «набрякати», спорідненого з псл. buxnǫti, укр. *бу́хнути*, і man «чоловік», спорідненого з нвн. Mann, двн. днн. гол. man «тс.», псл. mǫžь, укр. *муж;* англійська назва є калькою гол. boschjesman «бушмен», букв. «людина з кущів».— SJP I 742; Klein 213; Kluge—Mitzka 113, 459.— Див. ще **бу́хнути, муж.**

[**бу́шта**] «обруч на маточині колеса» Я; — очевидно, результат контамінації форм [*бу́кша*] і [*бру́штин*] «тс.» (див.).

бушува́ти, [*бушова́ло*] «буйний» Я; — р. *бушева́ть*, бр. *бушава́ць*, п. buszować «плюндрувати, гасати» (з укр.), слн. búšiti «бухати (про вогонь)»; — псл. buš-<*busj-<*bousj-, очевидно, похідне від того самого іє. *bhōu-/*bhū-, від якого походить і псл. bujь, bys(t)rъ, укр. *бу́йний*, *би́стрий*, *бу́хати* (про вогонь, воду).— Шанский ЭСРЯ I 2, 242; Фасмер I 256; Преобр. I 57; Sławski I 51; Brückner 50; Sadn.— Aitz. VWb. I 80—81.— Пор. **би́стрий, буя́ти.**

[**буя́к**[1]] «бугай»; — п. bujak «бик»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. bujak «тс.», на думку Махека, виникло від býk під впливом bujati «буйно поводитись».— ВеЛ 395; Machek ESJČS 52.— Див. ще **буя́ти**[1].— Пор. **буя́ти**[2].

[**буя́к**[2]] «байрак», [*буя́ч, буя́ш*] «тс.» Л; — не зовсім ясне; можливо, спрощена форма варіанта назви *байра́к*, збереженого в р. *буера́к*.— Пор. **байра́к.**

[**буя́ра**] «великий річковий човен» Пі, [*буяр*] «тс.», ст. *буяра* (XVIII ст.);— можливо, запозичення з італійської мови; іт. заст. boiéra (вид судна) походить від гол. boeijer «тс.», до якого зводиться і укр. *бу́єр;* звукова форма кінцевої частини *-яра*, мабуть, викликана впливом слів *байда́ра*, *буда́ра*.— Battisti—Alessio 551.— Пор. **бу́єр.**

буя́ти[1] «буйно рости; бушувати, буянити; ширяти», [*буя́віти*] «буйно рости», *буя́нити*, [*буя́нствувати* Ж], *бу́йний*, *бу́їй* «буйний», *буя́н*, [*буяни́ця*] «буян», *буя́нство;* — р. [*буя́ть*] «розростатись», *бу́йный*, бр. *буя́ць* «буйно рости», *бу́йны*, др. *буяти*, *буи* «дурний, дикий, зухвалий, сильний», п. bujać «гойдатись, літати; сваволити», bujny «родючий, буйний», ч. bújeti «швидко й густо рости», bujný, слц. búјаť «буянити», bujnieť «буйно рости», bujný, вл. bujić «буйно рости», болг. *буя́* «тс.», *бу́ен*, м. *буи* «буйно розростатись», *бујат* «буйний, пишний», схв. *бу̏јати* «буйно рости; підніматись (про воду)», *бу̏јан*, *бу̏јни*, слн. bujíca «буйний потік», стсл. **своуιати** «збожеволіти; втратити смак», **боуи** «дикий, дурний»; — псл. bujati, bujь<*bouj-, очевидно, похідні від того самого іє. *bhōu-/*bhū-, що й псл. bystrъ, укр. *би́стрий*, *бу́ти*, *бушува́ти* та ін.; — споріднене з дінд. bhūyān «великий, сильний», двн. buro-lang «дуже довгий», лит. būrỹs «велика кількість», лтс. bũra «велика купа»; пов'язання з тюрк. bujumak «рости», büjük «великий» (Mikl. TEl I 268; EW 24) вважається сумнівним.— Шанский ЭСРЯ I 2, 217; Фасмер I 257; Sławski I 49; БЕР I 96; Skok I 230; ЭССЯ 3, 83—86; Sł. prasł. I 439—443; Sadn.— Aitz. VWb. I 87—88; Bern. I 98; Trautmann 40; Pokorny 98—99.—Див. ще **бу́ти**[1].— Пор. **би́стрий, бушува́ти, бу́хнути.**

[**буя́ти²**] «букати, кричати: *бу!*» ВеБ; — похідне утворення від *бу*, очевидно, уподібнене до *бле́яти*, можливо, також до *буя́ти¹*.— Див. ще **бу́кати.**

буяхи́ (бот.) «лохина, Vaccinium uliginosum», [*буякі*] «тс.» ЛексПол; —бр. *буякі*, п. [bujak] «тс.»; — мабуть, похідне утворення від дієслова *буя́ти;* пояснюється або оп'яняючим впливом плодів лохини на людину (пор. інші діалектні назви цієї рослини: укр. *пиякі*, р. *пья́ница, дурни́ка, дурни́ца*, вл. pjeńc, pjeńca, pjeńčupa), або тим, що рослина буйно росте на вологих низьких місцях.— Budziszewska 216, 315.— Див. ще **буя́ти¹**.

бюдже́т; — р. болг. *бюдже́т*, бр. *бюджэ́т*, п. budżet, ч. budget, budžet, слц. вл. budžet, схв. *бу̀џет, бу̀џе̄т*, м. *буџет*, слн. budžét; — запозичення з французької мови; фр. budget походить від англ. budget «мішок скарбника», яке зводиться до фр. ст. bougette «малий мішок», похідного від фр. bouge «скриня», що походить від лат. bulga «кошіль, шкіряний мішок», запозиченого з галльської мови; іноді фр. bouge пов'язують з гол. boge «вигин, склепіння, житло».— СІС 115; Шанский ЭСРЯ І 2, 246; Фасмер І 261; Kopaliński 146; Dauzat 101, 119; Klein 207; Kluge—Mitzka 108.

бюлете́нь; — р. *бюллете́нь*, бр. *бюлетэ́нь*, п. biuletyn, ч. слц. вл. bulletin, болг. *бюлети́н, бюлети́на*, м. *билтен*, схв. *бѝлте̄н, билте́на*, слн. biltén; — запозичено з французької мови через російську; фр. bulletin походить від іт. bullettino «записка», що є демінутивом від слат. bulla «грамота, документ».— СІС 115; Шанский ЭСРЯ І 2, 246—247; Фасмер І 261; Kopaliński 130; Dauzat 120; Kluge—Mitzka 110.— Див. ще **бу́лла.**

бюро́; — р. бр. болг. *бюро́*, п. biuro, ч. byró, bureau, слц. byró, вл. bĕrow, м. *биро*, схв. *бѝро̄*, слн. biró, bureau; — запозичення з французької мови; фр. bureau «письмовий стіл, канцелярія, контора» походить від bure «скатерть; груба вовняна тканина», джерелом якого є пізньолат. burra (>*būra) «шерсть», споріднене з гр. βερρόν «густо зарослий, волохатий», βύρσα «шкіра».—СІС 115; Шанский ЭСРЯ І 2, 247; Фасмер І 261; Kopaliński 130; Dauzat 120; Gamillscheg 163; Klein 210—211; Walde—Hofm. I 107, 124.— Див. ще **бу́рса.**

бюрокра́т, *бюрокра́тія, бюрократи́зм;* — р. болг. *бюрокра́т*, бр. *бюракра́т*, п. biurokrata, ч. слц. byrokrat, м. *бирокра́т*, схв. *биро̀крат(а)*, слн. birokrát; — запозичення з французької мови; фр. bureaucrate, bureaucratie утворено від bureau «письмовий стіл, канцелярія» за зразком aristocratie і под.— СІС 115—116; Шанский ЭСРЯ І 2, 247; Kopaliński 130; Dauzat 120; Gamillscheg 163.— Див. ще **бюро́, аристокра́т.**

бюст; — р. бр. болг. *бюст*, п. biust, ч. busta, bysta, слц. busta, схв. *бѝста*, м. *биста;* — запозичення з французької мови; фр. buste походить від іт. busto «груди», пов'язаного з слат. bustum «погруддя покійного на могилі», спрощеним похідним від лат. amburo «обпалюю, палю», яке складається з префікса amb- «навколо, об-» і дієслова ūro «палю, спалюю», спорідненого з гр. εὕω «палю», дінд. ósati «горить», ісл. usli «вогонь».— СІС 116; Шанский ЭСРЯ І 2, 248; Фасмер І 261; Brückner 28; Holub—Lyer 109; Dauzat 121; Vries AEW 636; Kluge—Mitzka 114; Walde—Hofm. II 841; Pokorny 347—348.

бюстга́льтер; — р. *бюстга́льтер*, бр. *бюстга́льтар*, п. biusthalter; — запозичення з німецької мови; н. Büstenhalter складається з основ іменника Büste «бюст» і дієслова hálten «тримати».— Шанский ЭСРЯ І 2, 248.— Див. ще **бюст, бухга́лтер.**

бязь «густа бавовняна тканина», [*б'ясть*] «рибальське полотно для вітрил» Дз, *безь* (заст.) «лляна або конопляна пряжа для білих ниток» Бі, ст. *безь* (XVII ст.); — р. бр. *бязь*, схв. *бе̏з;* — запозичення з турецької мови; тур. аз. bäz, як і кирг. уйг. *бӧз*, ккалп. *бөзь*, тат. башк. *бэз* «тс.», походить від ар. bäzz «тс.»; непереконливо виводилось (Преобр. І 60) від англ. baize «байка»; форма *б'ясть* пояснюється як контамінація слів *б'язь* і *повсть*.— СІС 16; Шанский ЭСРЯ І 2, 248; Фасмер І 261; Егоров 161; Lokotsch 23—24.

В

в, *ві* — див. **у.**

ва-ба́нк (картярський термін) «ставка, що дорівнює всьому банку», (перен.) «рискуючи всім»; — р. болг. *ва-ба́нк*, п. va banque, ч. vabank, vabanque, слц. vabank, схв. *ва банк*; — запозичення з французької мови; фр. va banque (букв.) «іде банк» складається з дієслова va (3 ос. одн.), яке походить від лат. vādit «іде», спорідненого з двн. watan «переходити вбрід», дісл. vađa, дангл. wadan «тс.», і іменника banque «банк».— СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 3; ССРЛЯ 2, 19; Dauzat 26, 737; Walde—Hofm. II 723—724.— Див. ще **банк, ва́да.**

ва́бити «принаджувати», [*ваблі́ти*] «тс.» Ж, Пі, [*ваб*] «принада» Ж, Я, *ва́ба*, *ваби́ло* «тс.», *ва́бе́ць* «принаджувач» Ж, СУМ, *ва́бик* «дудка для приваблювання дичини», [*ва́бник*] «тс.» Я, *вабки́й*, *ваблі́вий*, *ва́бний*, [*зваб*] «принада» Ж, *зва́ба*, *зва́бник*, *зваблі́вий*, *зва́бний*, *по́ваб*, *пова́ба*, *пова́бний*, [*при́ва́б*] «принадність» Г, Ж, *прива́ба*, *прива́бливий*, *прива́бний;* — р. *ва́бить* «[заманювати, запрошувати]; принаджувати птахів чи звірів наслідуванням їх голосу», бр. *ва́біць* «манити, принаджувати», др. *вабити* «запрошувати», п. вл. wabić «манити, принаджувати», ч. vábiti, слц. vábiť, нл. wabiś, болг. *ва́бя* «тс.», м. *ваби* «підкликає, скликає», схв. *ва́бити* «тс.», слн. vábiti «запрошувати, звати, вабити», стсл. **вабити** «вабити»; — псл. vabiti «тс.»; — споріднене з гот. wōpjan «кликати», двн. wuoffen «голосно плакати», дангл. wēpan, англ. weep «тс.»; іє. *u̯ab- «кликати, кричати, плакати»; лит. vōbiti «принаджувати», лтс. vābīt «кликати на суд» є запозиченнями з слов'янських мов; зіставлення з лит. vìlbinti, лтс. vilbinât «вабити» (Machek ESJČ 673) необгрунтоване.— Фасмер I 263; Преобр. I 61; Brückner 598; БЕР I 110; Skok III 557; Trautmann 336—337; Fraenkel 1270; Mühl.— Endz. IV 490; Pokorny 1109.

[**ва́бить**] «вити» (про собаку, вовка) Л; — очевидно, результат видозміни значення слова *ва́бити* «принаджувати, підкликати»; менш імовірне припущення про збереження тут давнього значення, наявного також у спорідненому двн. wuoffen «голосно плакати», дангл. wēpan «тс.».— Див. ще **ва́бити.**

[**вав**] «няв» (вигук для імітації котячого крику) Ме, [*ва́вкати*] «нявкати, нявчати» Ме, МСБГ, [*вавкоті́ти*] «голосно і часто нявчати; кричати, плакати» Ме, [*ва́вчити*] «нявкати» Ж, [*вавкотня́*] «нявчання» МСБГ, [*вавці́р*] (кличка старого кота) Ж, [*вавча́р*] «тс.» Ж; — слц. [vavčať] «гавкати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *няв* (пор.).

ва́ва (дит.) «боляче; рана», *ва́вка* «тс.», *ва́вкати* «часто говорити *вавка*»;— р. *ва́ва*;— слово вигукового походження, можливо, успадковане з індоєвропейського періоду; пор. лтс. vaĩ, лат. vae, гот. wai, двн. wē, нвн. weh, англ. woe, ав. vayōi, ā̆vōi, дінд. uvḗ, що походять з іє. *u̯ai «ой, болить»; подвоєння зустрічається також у двн. wēwo «біль, нещастя», дангл. wāwa, wēa, нвн. Wehweh «тс.».— Фасмер I 263; Преобр. I 61; Trautmann 338; Kluge—Mitzka 845; Pokorny 1110—1111.— Пор. **вай.**

Вави́ло, *Вави́л*, *Ави́ло*, ст. *Вавулъ* «мятеж, замѣшанне, змѣшанне» (1627);— р. *Вави́ла*, бр. *Ваві́ла*, болг. *Вави́л(и)*, стсл. **Вавулъ, Вавоулъ, Вавилъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βαβύλας вважається сірійсько-єврейським запозиченням, що тлумачиться як «повстанець» або «за-

мішання», можливо, пов'язаним з гебр. Babel «Вавілон»; пояснюється і як Bab Bel «ворота і двір Бела» (головного бога Вавілона).— Беринда 188; Суперанская 75; Петровский 66; Gesenius 91 б, 109 а.

[**вавóй**] «навій, валок у ткацькому верстаті» Л; — можливо, результат асиміляції початкового **н** з **в** у слові [*навóй*] «навій», пов'язаному з *навивáти*, *вúти*[1].

[**вавóрити**] «балувати, потурати; злитися» Ж; — не зовсім ясне; можливо, виникло на основі п. fawor «фавор, ласка», faworyzować «фаворизувати, виявляти ласку».— Пор. **фавóр.**

Вавpó, *Вáврик* — див. **Лавpó.**

вагá «сила притягання тіла до землі; прилад для зважування; важливість; [мито Я; знаряддя для піднімання воза Я; коромисло терезів Бі; дишло у воза Бі]», *вáгú* «прилад для зважування», [*ваг*] «знаряддя для піднімання воза» Я, *вагáдло* (заст.) «маятник», [*вáгалка*] «гойдалка» До, *вагáння*, *вагáр*, [*вагівнúк*] «ваговий брус» Ж, *вагівнúця* «ваги», *вагове́* (заст.) «збір за вагу», *ваготá* «вага, тягар; вагітність; важкі переживання», *вагoтíння* «тягар, тяжіння», *вáжіль*, [*вáжель*] «пристрій, за допомогою якого піднімають чи опускають нижнє жорно», [*важевнúця*] «важіль» Ж, [*важáк*] «паличка, на якій намотують і зав'язують петлі при плетінні сітки», [*вáжка*] «шалька вагів Ж, Я; знаряддя ткача», *важкú* «дрібні гирі; невеликі ваги; [коромисло терезів Ж; тягар, яким придушують сошники сівалки, щоб заглибити їх у землю Мо]», [*важнúк*] «вагар» Я, Ж, *вáжниця* «значна особа; важлива справа», *важнúця* «ваги; (заст.) підставка під ваговий дрюк для підняття тягаря», [*вáжня́*] «приміщення чи місце для ваг на ринку», *важóк* «гирка», [*важчýга*] «дуже важка людина» Я, [*вáгавий*] «нерішучий» Ж, *вагітнá* Г, СУМ, *вагóвий* Г, СУМ, *ваговúтий* «важкий, важливий», [*вагóвистий*] «тс.» Ж, *вагóмий*, [*вагóтний*] «ваговий» Ж, *важкúй*, *важлúвий*, [*важнá*] «вагітна» Л, *вáжний* «поважний, хороший», *важéзний*, *важе́нний*, [*важкеле́нний*], *важню́щий*, *важýчий*, *важче́зний*, *вагáти* (заст.) «зазіхати, замірятись; зважуватись» Пі, *вагáтися*, [*вагонúти*] «обтяжувати» Ж, [*вагонíти*] «вагітніти; лежати тягарем», *вагoтíти*, *вагувáтися* «вагатися; [мірятися силами]; сваритися, сперечатися», *вáжити*, *вáжитися*, *важнíти*, *вáжчати*, *вáгóм* (заст.) «на вагу» Пі, СУМ, [*вагóм*] «поволі» Ж, *вáги-перевáги* «перевальцем» Я, [*вúвага*] «зважування» Пі, [*вивáга*] «допомога, звільнення» Ж, [*вúважити*] «допомогти» Ж, *відвáга*, *відвáжитися* «насмілитися», [*віднeвáга*] «нахабство, зухвалість» Ж, *впóвага* (заст.) «повага» Пі, [*вповажнúти*] «шанувати» Ж, *дóвáжка*, *дóважок*, *звáга* «відвага», *зважлúвий*, *зважнíлий*, [*зважнúй*] «відважний» Я, [*звагувáти*] «оглянути, звернути увагу» Я, *зважáти*, *звáжитись* «насмілитись», [*заувáжити*] «ударити, стусанути» Я, *зневáга*, *зневáжник*, *зневáжливий*, *зневáжний*, *зневажáти*, *навáга* (заст.) «тягар, вантаж; замір» Пі, *навáжба* (заст.) «рішення, намір» Пі, [*наважнúй*] «схильний», [*навáжний*] «відважний» Ж, *навáжитися*, [*наповáжитися*] «докласти зусиль, старань», *навперевáги*, [*обваж*] «обважування» Пі, *обважнíлий*, *обважáти* (заст.) «обманювати у вазі» Пі, *обважeнíти* «стати важким» Пі, *обважнúти*, *обважнíти*, *обвáжувати* «перевантажувати; неправильно важити», [*одвáжливий*] «розсудливий» ВеУг, *перевáга*, *перевáжний*, *переважáти*, *пóваг* «поважність», *повáга*, *повáжливий*, *повáжний*, *поважáти*, [*повáжити*] «зважити на чиєсь прохання; спокуситися», *повáжитися* «відважитися; зібратися; спокуситися; посягнути; [покластися (на кого) Ж]», *повáжнíти* «ставати поважнішим», *пóвагом*, *повáжно*, *рóзваг* «розсудливість, обережність» Ж, *розвáжливий*, *розвáжний*, *розважáти* «розмірковувати», *споважнíлий*, *споважнíти*, *спóвага*, ст. *за вагами* (1494), *вагою* (1545), *зважоно* (1529); — р. [*вáга*] «вага; ваги», бр. *вáгá*, п. нл. waga, ч. слц. váha, вл. waha «тс.», м. схв. *вáга* «ваги», слн. vága «тс.; вага»; — запозичено з давньоверхньонімецької мови, можливо, через польську; двн. wāga «ваги», нвн. Wáge (Wáage) «тс.» пов'язане з нвн. wägen «зважувати», wiegen «зважувати, важити», Wágen «віз, екіпаж, вагон», Weg «дорога», англ. weight «вага», wain

«віз», двн. дангл. wēgan «рухати, нести; важити», спорідненими з лат. vehi «їхати», дінд. váhati «їде, везе», стсл. везѫ, укр. везý; припущення (Абаев Этимология 1966, 258) про те, що слово vaga в слов'янських мовах є здавна успадкованим з індоєвропейської прамови, недостатньо обгрунтоване.— Шелудько 24; Richhardt 109; Шанский ЭСРЯ I 3, 4; Фасмер I 263; Преобр. I 61—62; Brückner 598—599; Kluge—Mitzka 829, 832.— Див. ще **вéзтú**.— Пор. **вагóн, розвáга, увáга**.

ваганй «довгаста дерев'яна миска, ночви», [*вагáн*] «тс.» Пі, Бі, До; — р. [*ваганки*] «ночви», бр. [*ваган*] «блюдо», п. [wahon] «велика дерев'яна миска», ч. [vahon, vahonek], слц. vahan «діжа», vahanec «дерев'яна миска», болг. *ваган* «глибока миска», м. *ваган* «дерев'яна миска», схв. *вàган*, *вагȁн*, слн. vagàn, vagána «тс.»; — походження не з'ясоване; спроба пов'язання з сгр. *βαγάνι(ον), яке виводилось від нар.-лат. cavaneus «порожнистий» (від лат. cavus «тс.», пор. іт. gavagno «корзина») (Фасмер ГСЭ 3, 41; Преобр. I 62) виявилась необгрунтованою; виводиться (Skok III 559) від фріул. vagán «ночви», bagán «тс.» або від іт. gavagno «корзина» (Младенов 95; БЕР I 110—111, 221); припускається (Ondruš Sl. Wortst. 125) походження від гіпотетичного кореня *dwōg- «бити, рубати» (>*dvagan-).— Фасмер I 264; Machek ESJČ 674—675.

[**вагáш**] «дорога на полонину; вирубуваний ліс»; — схв. *вàгаш* «колія, слід коліс»; — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво румунської (Scheludko 128; Vrabie Romanoslavica 14, 178); рум. văgaş «різання; лісова ділянка, лісосіка» походить від уг. vágás «тс.», пов'язаного з vag «різати», спорідненого з манс. wåŋg- «бити», хант. wach- «різати».— Skok III 559; Bárczi 329.

[**вагú**] «віжки» Ж, [*важкú*] «тс.» Ж, Ме; — очевидно, форма *вагú* утворилася шляхом зворотного словотвору від *важкú*, що є результатом не зовсім ясної видозміни форми *віжки* (ст. *вожьки*).— Див. ще **віжкú**.

вагóн, *вагонéтка*, *вагóнник*;— р. бр. болг. *вагóн*, п. вл. wagon, ч. слц. vagon, м. *вагон*, схв. *вàгōн*, слн. vagón; — запозичено через російську мову з німецької або французької; н. Waggón, фр. wagon походять від англ. wagon, waggon «коляска, віз, фургон», спорідненого з нвн. Wágen «віз», укр. *віз*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 4; Трубачев КСИС 25, 97—98; Фасмер I 264; БЕР I 111; Kluge—Mitzka 832; Klein 1724, 1743.— Див. ще **вéзтú**.— Пор. **вагá**.

вагрáнка «піч для виплавки чавуну», *вагрáнник*, *вагрáночний*; — р. бр. *вагрáнка*, болг. *вагрянка* (з рос.); — похідне утворення від назви місцевості Wagrain в Австрії.— Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Фасмер I 265; Горяев 37.

[**вáда**] «рівчак для води» Дз; — болг. *вáда* «канава з проточною водою, струмок», схв. *вȁда* «тс.»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *вад* (рум. vad) «русло річки, брід; гавань» походить від лат. vadum «брід, мілке місце», пов'язаного з vādo «йду, крокую», спорідненим з дісл. vađa «переходити вбрід», óđ, дангл. wadan, wōd, двн. watan «тс.»; припускається також (Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 72—73) можливість запозичення з болгарської мови.— БЕР I 111; Puşkariu 173; Walde—Hofm. II 723—724.

[**вáдáс**] «мисливець» Ж, ст. *вадас* (XVI ст.); — слц. [vadas] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. vadász «мисливець» походить від vad «дичина, дикий», спорідненого з хант. wont «ліс».— Балецкий St. sl. 9, 347—348; MNTESz III 1062—1063; Bárczi 328.

Вадúм; — р. *Вадúм*, бр. *Вадзíм*, др. *Вадимъ*, болг. *Вадúм* (з рос.); — не зовсім ясне; здебільшого виводиться за Соболевським від др. **вадити* «сперечатися» або «приручати» чи як результат скорочення від *Владимиръ*.— Сл. вл. імен 202; Петровский 66; Фасмер I 265; Суперанская 75; Mikl. EW 373; Соболевский ЖСт 1893/4, 445.

вáдити «шкодити; наговорювати», [*вáдитися*] «сваритися», [*вáдитиси*] «гаятися» МСБГ, *вáдá* Г, Ж, *вадкúй* «шкідливий», *вадлúвий* «тс.», [*довáдити*] «досадити», [*довáда*] «досада, туга», [*довáд-*

ливий] «досадний, нудний», [*дова́дний*] «тс.», [*зва́дитися*] «сваритися», [*зваднíти*] «тс.» Ж, *зва́да*, [*зва́дник*] «сперечальник», *звадли́вий*, [*звадли́во*] «досадно, неприємно», [*заваджа́ти*], *зава́дити*, *заважа́ти*, *зава́да*, [*нева́да*] «нешкідливість», [*пова́да*] «недолік, шкода» Ж, [*розва́дитися*] «посваритися» Нед.; — р. [*ва́дить*] «зводити наклеп; зволікати час», бр. *ва́дзіць* «шкодити», др. *вадити* «звинувачувати», п. wadzić «сварити; перешкоджати», ч. vaditi «заважати», слц. vadit', вл. wadźić, нл. waźiś «тс.», болг. [*ва́дя*] «зводжу наклеп», схв. [vaditi] «перешкоджати», стсл. **вадити** «скаржитись на кого, звинувачувати, зводити наклеп»; — псл. vaditi; — єдиного пояснення не має; вважається спорідненим з лтс. vâts «рана», лит. votìs «відкрита рана», дінд. vadhati «ударяє, нищить», гр. ὠϑέω «штовхаю», гот. wunds «рана», нвн. Wúnde «тс.», іє. *u̯ā-, *u̯ō-, *u̯ə- «ударяти, ранити» (Machek ESJČS 558; Skok III 557; Zubatý St. a čl. I 2, 111—112; Walde—Pok. I 211) або з дінд. vádati «говорить, провіщає; свариться за», vādaḥ «вислів, суперечка», гр. αὐδάω «кричу, говорю», двн. farwâȝon «проклинати, спростовувати» (Фасмер I 265—266; Потебня РФВ V 251; БЕР I 112; Frisk I 184); непереконливо зіставлялося з лит. vadúoti «викуповувати», лат. vas, vadis «поручитель» (Преобр. I 62); ототожнення з р. [*ва́дить*] «принаджувати» (Фасмер, вказ. місце), як і з дірл. air-com-fed- «шкодити, заважати» (Machek ESJČ 674), необгрунтоване.

[**ва́дкий**] «охочий, схильний, жадібний, похітливий» Ж, [*ваджува́тися*] «в'язнути» ВеУг, *відва́дити* «відбити охоту ходити куди-небудь; [відрадити, відвернути Ж]», [*дова́дити*] «привчити», *пова́дитися* «унадитися», *пова́дка* «звичка», [*прива́дити*] «прив'язати, привісити»;— р. [*ва́дить*] «вабити; звати; привчати, приручати», бр. [*ва́дзіць*] «кортіти», п. [uwadzić się] «вплутатися, заплутатися», болг. *ва́дя* «виймаю, дістаю», м. *вади* «виймає, дістає», схв. *ва̏дити* «виймати, добувати», слн. váda «приманка, наживка», naváditi «привчити»;— псл. vaditi «вабити, звати»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *вести́*, псл. vedǫ, *vedti, voditi (Варбот Этимология 1963, 213—216; Skok III 558; Vaillant RÉSl 22, 28; Trautmann 337) або з лит. vadìnti «називати; кликати, запрошувати», дінд. vádati «говорить, каже, повідомляє» (Brückner 596; Fraenkel 1177—1178); зіставлення з дінд. svadhā́ «звичка», гр. ἔϑος «звичай», лат. sodālis (<*su̯edhālis) (Преобр. I 62—63; Горяев 38), з гр. ὠϑέω «штовхаю» (БЕР I 111), як і ототожнення з *ва́дити* «шкодити» (Фасмер I 265—266), недостатньо обгрунтовані.

[**вадь**] «тепер; нарешті» Ж, [*вать*] «або» ЕЗб 4, ст. *вадь* (XVI ст.), *вать* (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. vagy «або; приблизно» загальноприйнятої етимології не має; пояснюється по-різному на грунті угорської мови.— Дэже St. sl. 7, 161; Балецкий St. sl. 9, 348; MNTESz III 1067; Bárczi 329.

[**ва́є**] «свячена гілка верби» Ж; — р. *ва́йя*, *ва́ия* «гілка папороті, пальми», др. *ваие* «пальмова гілка», болг. *ва́я*, стсл. **ваик** «тс.»; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. βάιον «пальмова гілка» походить від копт. bai.— Фасмер I 267; Преобр. I 63; Matzenauer 362; Frisk I 210.

[**важне́шний**] «святковий, неробочий» (день) Л; — неясне.

ва́за; — р. бр. болг. *ва́за*, п. вл. нл. waza «ваза, супниця», ч. слц. слн. váza, м. схв. *ва́за*, *ва́зна*; — запозичено через російську або польську мову з французької або німецької; фр. vase, н. Váse походять від лат. vās, мн. vāsa «посуд», спорідненого з умбр. vasor «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Фасмер I 267; Brückner 604; Holub—Lyer 502; БЕР I 112; Dauzat 741; Klein 1693; Walde—Hofm. II 736.

вазелі́н; — р. болг. м. *вазели́н*, бр. *вазелі́н*, п. вл. wazelina, ч. vaselina, слц. vazelín, схв. *вазѐли̑н*; — запозичено з французької мови; фр. vaseline утворене в 1877 р. у США з першого складу нім. Wasser «вода» і початку гр. ἔλαιον «олія з оливи» та суфікса -ine.— CIC 116;

Шанский ЭСРЯ I 3, 5; Dauzat 741; Klein 1693.

вазо́н, *вазо́нка, вазо́нок;* — р. бр. *вазо́н*, п. wazon; — запозичення з російської або польської мови; р. *вазон* виводиться (Фасмер I 267; Шанский ЭСРЯ I 3, 6) від фр. vason, похідного від vase «ваза»; п. wazon вважається (Brückner 604) власним утворенням на основі waza «ваза» або виводиться (Sł. wyr. obcych 801) з іт. vaso «вазон», що походить від лат. vās «посуд».— Див. ще **ва́за.**

[**вазю́кати**] «щось погано, невміло робити; бруднити»; — р. [*вазюкаться*] «повільно робити»; — очевидно, похідне від *возйти* (пор. *возйтись*), утворене за аналогією до *мазю́кати* від *ма́зати*; не виключена можливість зв'язку з р. [*ва́згать*] «бруднити».— Пор. **ва́цькати, ве́зяти.**

[**вазь**] «прагнення, жадоба, пристрасть» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*васнь*] «чвара, лайка», п. waśń «сварка, гнів», ч. слц. vášeň «пристрасть»; може бути зіставлене також з уг. vágy «туга, бажання, жадоба»; Желехівський пов'язує *вазь* з *ва́жити* (на щось).

[**вай**] (вигук болю, страху, горя) ВеБ, [*ва́йкати*] «жалібно кричати», [*ва́йкіт*] «крик болю, тривоги; шум, гам»; — болг. [*вай*] «ай, ой», *ва́йкам се* «охаю, зітхаю», м. *вај* «ох, ой», *вайка* «охає, зітхає», схв. *ва̑ј* «ох, ой», *ва̏јкати се* (*ва̏јкати се*) «плакатися, скаржитися»; — очевидно, запозичення з румунської мови або з ідишу; рум. vai «ой» пов'язується з лат. vae «ой, лихо», спорідненим з лит. vaĩ, гот. wai, двн. wē «тс.»; ід. *вай* «ой, лихо» пов'язане з нвн. weh «тс.»; болг. *вай* виводиться від тур. vay, яке походить з перської мови.— БЕР I 112; DLRM 916; Walde—Hofm. II 724.— Пор. **ва́ва.**

ва́йда[1] (бот.) «синильник, синячник, Isatis tinctoria L.»; — р. *ва́йда*, ч. ст. vajt, vejt «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. Waid, двн. weit (від пгерм. *waizda- «тс.») споріднене з лат. vitrum «тс.; блакитна фарба; скло», гр. ἰσάτις (<Ϝιτσάτις) «тс.».— Фасмер I 267; Machek Jm. rostl. 61; Mikl. EW 377; Kluge—Mitzka 834—835; Walde—Hofm. II 806; Frisk I 8, 736.

[**ва́йда**[2]] «ватажок колядників» Ж;— п. wajda «ландграф (у XV ст.); циганський ватажок», слц. vajda «циганський ватажок»; — запозичення з угорської мови; уг. vajda «воєвода; циганський ватажок» походить від слов'янського *воєво́да*.— Brückner 599; MNTESz III 1070; Bárczi 329.— Див. ще **ве́сти́, во́їн.**

[**ва́йка**] (мн.) «яйця» Ж; — запозичення з словацької мови; слц. vajko «яечко», vajce «яйце», як і ч. vejce «тс.», vajíčko «яечко», споріднені з укр. *яйце́* (див.).

вайло́[1] «неповоротка, незграбна, повільна людина», [*вайлю́ка*] «тс.», *вайлува́тий*, [*валови́тий*] «вайлуватий», [*вайло́м*] «натовпом, валом»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *вали́ти(ся)*, *валя́ти(ся)* через проміжну форму **ва́льло* з дисиміляцією першого **л**; пор. [*валю́ка*] «ледар», [*зава́лий*] «незграбний», [*зава́лькуватий*] «лінивий, неповороткий», р. *у́валень*.

[**ва́йло**[2]] «ой, лихо» Ж, [*вайлов* Vincenz, *вайльо́* Шух] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. aoleó, aoléu «тс.» є, очевидно, вигуком афективного походження.— Vincenz 14; СДЕЛМ 31.

[**вайтя́ть**] «висловлювати незадоволення» Л; — бр. [*вайця́ць*] «дорікати»;— очевидно, запозичення з литовської мови; лит. *vaitė́ti є гіпотетичною формою, яка припускається (Būga RR II 663—664) поряд з vaitóti «охати, стогнати», похідним від vái (vaĩ) «ой».— Непокупний Мовозн. 1968/6, 35.— Див. ще **вай.**

[**вак**] «намічена ціль» Ж (у грі *вак і копець* — «ціль, в яку попадають палками» Г); — неясне.

вака́нсія «незайнята посада», [*вака́нець*] «необроблена, запасна земля», [*ва́канці*] «пустуючі землі» Ме, [*вака́н*] «ділянка землі в 6 десятин», [*ва́кан*] «ділянка землі площею 5—12 га» Л, *вака́нтний*, [*ваканцьо́вий*] «вакантний, відставний», [*ваканцьо́ва*] «ніколи не орана» (про землю) ЛЧерк, [*вакансува́ти*] «гуляти, не бути обробленою певний час» (про землю) ЛЧерк, [*ваканцува́т*] «залишатися під паром, не оброб-

лятися» (про землю) Л, [*ваканцюва́ть*] «тс.» Л, ст. *вакансъ*, *ваканція* (XVIII ст.); — р. *вака́нсия*, [*вака́н*] «вільний», бр. *вака́нсія*, п. wakans «вакансія», ч. vakance, слц. vakancia, вл. wakanca, болг. *вака́нция*, слн. vakánca «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. vacance «вакансія, канікули» пов'язане з vacant «вакантний, вільний», яке походить від лат. vacāns, vacantis, дієприкметника до vacāre «бути вільним, незайнятим»; пор. лат. vacantia «безгосподарне майно, нічиї землі».— СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 6; Фасмер I 267; Kopaliński 1019, 1030; Dauzat 737; Walde—Hofm. II 723.— Див. ще **вакува́ти**.— Пор. **вака́ції**.

[**вака́р**] «чередник», [*вака́рка*] «загорода для худоби»; — запозичення з румунської мови; рум. văcár «чередник» походить від лат. *vaccarius, пов'язаного з vacca «корова», спорідненим з дінд. vaśā́ «тс.».— Мельничук Молд. эл. 165; Vincenz 9; Scheludko 128; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 99; Puşcariu 173; Walde—Hofm. II 722.

[**вака́тися**] «важитися» Ж;— очевидно, фонетичний варіант до *вага́тися*.— Див. ще **вага́**.

вака́ції «канікули», [*вака́ція*] «тс.», [*вакаціюва́тися*], ст. *вакацѣйники* «відставні попи» (XVIII ст.); — р. *вака́ции*, бр. *вака́цыі*, п. wakacje, ч. заст. vakace, слц. заст. vakácie, схв. заст. *ва̀ка̄ција*; — можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. vacātio «звільнення, свобода» є похідним від vacāre «бути вільним, незайнятим, позбавленим, відпочивати».— СІС 116; Шанский ЭСРЯ I 3, 7; Фасмер I 267; Преобр. I 63; Kopalinski 1019, 1030.— Див. ще **вакува́ти**.— Пор. **вака́нсія**.

[**ваке́лія**] (бот.) «гриб-трутовик, Polyporus fomentarius L.», [*бакалі́я* ВеНЗн, *вакелея* Мак, *вакилия* ВеНЗн, *веке́лія* Г, Ж, Шух] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. văcălíe «обичайка сита, решета; гриб-трутовик» утворене за допомогою суфікса -ălie від застарілого іменника veácă, що походить від сл. věko «віко»; безпідставно зараховувалося (Кобилянський Гуц. гов. 86) до тюркських елементів.— DLRM 919.— Див. ще **віко**.

[**вакерни́на**] «коза, вівця, біла з чорними або рудими плямами коло очей», [*ваки́ристий*] «баран (вівця), білий з чорними обводами навколо очей»; — пов'язане з рум. [oácăr] «баран (вівця) з чорними плямами на морді», [oacărnu] «тс.», які виводяться від лат. *obaquilus «тс.».— Клепикова 71—72; Machek ESJČ 675; DLRM 551.

[**вакешка**] «світла вівця з чорними колами біля очей» Клепикова, [*ва́киша*] (назва вівці) Доп. УжДУ 4, [*ва́кіш*] (назва барана) тж, [*вакі́ша*] «вівця біла, коло очей чорна» ВеНЗн, [*ваклє́ша*] «вівця чорна, коло очей біла» ВеНЗн, [*ваклешу́н*] (назва барана) Доп. УжДУ 4, [*ваклеши́ста*] (те саме, що *ваклє́ша*) ВеНЗн, [*веклеши́ста*] «тс.» ВеНЗн, [*ґаґеша*] (назва вівці) Доп. УжДУ 4, [*гаде́ша, геде́ша*] «тс.» тж; — п. bakieszka «чорноморда вівця», bakiesisty «кудлатий», ч. слц. vakeša «чорна коло очей (вівця)», bakeša, болг. *ва́къл*, м. *вакол* «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. oácheş «смаглявий, чорнобривий» утворене за допомогою суф. -eş (слов'янського походження) від рум. óchiu «око», що походить від лат. oculus «тс.», спорідненого з псл. oko, укр. *о́ко*; пор. укр. *вічка́ня*, *вока́ня*, *очка́ня* (назви овець); форма *ваклє́ша* і т. д., болг. *ва́къл*, очевидно, походять від рум. [oácliş] «коричневий», пов'язаного з oácheş; болг. *ва́кълъ* зіставляється також (Младенов 57) з рум. văcălắş «мастило».— Клепикова 69—73; Сл. и балк. языкозн. 188; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 91—92; Vrabie Romanoslavica 14, 178; Crânjală 409—411; Machek ESJČ 675; БЕР I 113; Mikl. EW 374; Puşcariu 106; Walde—Hofm. II 200—202.— Див. ще **о́ко**.

[**вако́л**] «загорода, обора» Мо, [*око́л*] «тс.» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *око́л* «обхід, об'їзд; загін, загорода для худоби», як і рум. ocól «тс.», уг. akol «кошара, вівчарня», походить від слов'янського okolъ «коло».— Клепикова 204—207; DLRM 557; Kniezsa I 1, 62; Bárczi 4.— Див. ще **ко́ло**.

ва́кса, *ваксува́ти;* — р. бр. болг. *ва́кса*, п. (szu)waks, ч. діал. слц. заст. viks;— запозичення з німецької мови; н. Wachs «віск» (з герм. *wahsa) споріднене з лит. vãškas, лтс. vasks, псл. voskъ, укр. *віск.*— Шелудько 24; Фасмер I 267; Младенов 57; Kluge — Mitzka 830.— Див. ще **віск.**

[**ваку́-ваку́**] (вигук досади, коли чують дурниці) Бі; — можливо, звуконаслідування, вживане для передражнювання; з другого боку, може бути зіставлене з р. [*ва́кать*] «молоти дурниці» і далі з лат. vōx «звук, крик, голос, слово, мова», дінд. vāk «мова, голос, слово», ав. vāxš «тс.», сірл. faig «сказав», двн. giwahan, giwuog «згадувати», прус. wackītwei «кликати»; іє. *u̯ekᵘ̯- «говорити».— Фасмер I 375; Преобр. I 111; Walde—Hofm. II 824—825; Pokorny 1135—1136.

вакува́ти «бути бездіяльним; залишатись необробленим (про поле); гаяти час, нічого не робити», *вакува́тися* «залишатись необробленим», ст. *ваковати* (XVI ст.), *ваковатися* (XVIII ст.), *ваковный* (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. wakować «бути вільним» походить від лат. vacāre «бути вільним, пустим», спорідненого з умбр. (anter)vacaze «хай буде опорожнення, затримка», (ander)vacose «тс.», лат. vānus «пустий», гот. wans «недостатній, відсутній», дісл. vanr «тс.», англ. want «бажати», можливо, також дірл. wain (*uknī) «дозвілля, нагода».— Тимч. 180; Brückner 599; Klein 1728; Walde—Hofm. II 723, 731—732.— Пор. **вака́нсія, вака́ції.**

Ваку́ла, ст. *Ву́колъ* «волопасъ» (1627); — р. *Вуко́л*, стсл. **Боуколъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βούκολος (чоловіче ім'я) утворене на основі іменника βούκολος «пастух», який складається з основ іменника βοῦς «корова, худоба», спорідненого з лат. bōs «бик», укр. [*го́в'єдо*], і дієслова πέλομαι «рухатись, направлятись», спорідненого з лат. colo «займаюсь, культивую, відвідую», псл. kolo, укр. *ко́ло.*— Беринда 196; Суперанская 76; Петровский 81; Frisk I 257, 260; Boisacq 764.— Див. ще **го́в'єдо, ко́ло.**

ва́куум; — р. бр. болг. м. схв. *ва́куум*, ч. vakuum, слц. vákuum, вл. wakuum; — запозичення з латинської мови; лат. vacuum «пустота, порожнява», як калька гр. κενόν «порожнє» (Klein 1686), утворено на основі прикметника vacuum «порожнє», форми с. р. від vacuus «порожній», пов'язаного з дієсловом vacāre «бути вільним, пустим».— СІС 116; Holub—Lyer 500.— Див. ще **вакува́ти.**

вакхана́лія «розгульне бенкетування, пияцтво, оргія», ст. *бакханалія, баханалія* «тс.; м'ясопуст» (XVIII ст.); — р. болг. *вакхана́лия*, бр. *вакхана́лія*, п. ba(k)chanalie, ч. слц. bakchanálie, схв. *бака̀на̄лиjе*, слн. bakanálije; — запозичення з латинської мови; лат. Bacchānālia «свята на честь бога Вакха; розпусне життя» утворене за аналогією до Vulcānālia «свята на честь бога Вулкана», Sāturnālia «свята на честь бога Сатурна» від Bacchus «бог вина і виноградарства», запозиченого з грецької мови; гр. Βάκχος невідомого походження, можливо, пов'язане з лат. bac(c)a «ягода» і первісно означало «бог винограду»; початкове **в** в східнослов'янських мовах замість лат. b пояснюється впливом звукової форми імені *Вакх* «бог вина і виноградарства» (з похідними *вакха́нка, вакхі́чний*), засвоєного з грецької мови (пор. *Ба́хус* < лат. Bacchus); в українській мові початкове **в** замість **б**, засвідченого у XVII ст., може бути пояснене впливом російської мови.— СІС 117; Тимч. 51; Шанский ЭСРЯ I 3, 79; ССРЛЯ 2, 29; Kopaliński 104; Ernout—Meillet I 63; Klein 139; Frisk I 212.

вакци́на, *вакцина́ція, вакцинува́ти;* — р. м. схв. *вакци́на*, бр. *вакцы́на*, п. wakcyna, ч. слц. vakcína, болг. *ваксѝна*; — запозичення з французької мови; фр. vaccine походить від лат. vaccīna «коров'яча», пов'язаного з vacca «корова» і виділеного з виразу variola vaccīna «коров'яча віспа».— СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 8; ССРЛЯ 2, 30; Kopaliński 1030; Holub—Lyer 500; Dauzat 737; Klein 1686.— Див. ще **вака́р.**

вал[1] «насип», *вало́к* «покіс», *валкува́ти* «згрібати у валки», *підва́л, підва́-*

лина, [*підвала*] Ж, ст. *за валом* (1545);— р. бр. болг. *вал*, др. *валъ*, п. wał, ч. слц. val; — запозичено з середньоверхньонімецької мови, можливо, через польську; свн. wal «насип» (нвн. Wall «тс.») походять від лат. vallum «вал табору», спорідненого з укр. *валити;* припускається (Фасмер I 268) можливість запозичення через польську мову безпосередньо з латинської.— Richhardt 109; Шанский ЭСРЯ I 3, 8—9; Преобр. I 63; Kluge—Mitzka 836; Walde—Hofm. II 730.— Див. ще **валити.**

вал[2] «грубі нитки», [*валівець*] «чотири пасма, 120 ниток Мо; жмут грубої пряжі розміром 3—6 пасм Ме», [*валівці*] «мотки з одергів, клоччя, що йдуть на валовину» Я, *валовина* «груба пряжа», *валовий* «з валовини, з грубих ниток» Г, Ж, [*валов'яний*] «тс.» Ж; — р. [*вал*] «груба пряжа з одергів, вживана для сіток і ряден; сукані одерги, вживані для ткання попон»; — очевидно, похідне від *валити* (див.).

[**вала**] (вигук для відгону корів) До; — очевидно, результат фонетичної видозміни вигуку *аля* (див.).

валандатися «швендяти; ліниво працювати», [*валантатися*] «зволікати, в'яло працювати» Пі; — р. *валандать* «працювати повільно, недбало, тягнути час», *валандаться* «тс.; вовтузитись, метушитись», бр. *валэндацца* «довго возитися з чимось, швендяти», [*валындацца*] «возитись, бродити»; — в російській мові вважається запозиченням з литовської, в якій valandà «проміжок часу, хвилина», як і сх.-лтс. voluda «тс.», зводиться до лит. vélt «валяти, бити, перемішувати, перекручувати», спорідненого з лтс. vel̃t «валяти, бити», укр. *валити* (Шанский ЭСРЯ I 3, 9; Фасмер I 268; Преобр. I 63; Потебня РФВ 4, 199; Fraenkel 1221; Petersson BSl. Wortst. 19); Буга (Būga RR II 644—645) заперечує таке пояснення, припускаючи, що р. *валандаться* походить з фінської мови.— ЭСБМ II 32.— Пор. **валасатися.**

[**валасатися**] «швендяти, волочитися, тинятися», [*валанцати си* ЕЗб 26, *валанцювати* Я, *валанчувати* Я, *валенсатися* Ба] «тс.», [*валасальниця*] «непосида; повія» Я; — запозичення з польської мови; п. wałęsać się «швендяти» пов'язується з walić, яке відповідає укр. *валити*, або разом з укр. *валандатися* зводиться (Mikl. EW 374) до лит. valandà «проміжок часу, хвилина».— Richhardt 109; Brückner 599—600.— Див. ще **валити.**— Пор. **валандатися.**

[**валаструвати**] «звиватися від болю» Ж; — неясне.

валах «кастрований баран або кінь Г, Ж; [кастратор жеребців]», [*валахан*] «скопець», [*валашайник*] «кастратор», [*валашал, валашалник* ДзАтл II, *валашар* ДзАтл II, *валашівник* ДзАтл II, *валашілник* ДзАтл II] «тс.», [*валашка*] «кастрована свиня», [*валашок*] «стовбур дерева, чистий від гілля», [*вилух*] «валах», *валашати* «каструвати», [*валашити* ДзАтл II, *валашовати* ДзАтл II] «тс.», *овалашати* «тс.; [украсти]», ст. *валахъ* (1529), *валашеный* (XVII ст.); — р. [*валах*] «кастрований бичок, баран», [*валух*] «тс.», бр. [*валах, валашыць*], п. вл. wałach «мерин», ч. valach, слц. valach, vlach «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Wállach «тс.» походить від Wállache «волох, румун» (кастровані коні надходили до Німеччини з Волощини, Угорщини і Русі).— Шелудько 24; Фасмер I 269; ЭСБМ II 34, 36; Brückner 600; Machek ESJČ 675—676; Kluge—Mitzka 836.— Див. ще **волох.**

[**валашок**] (бот.) «конюшина, Trifolium pratense L.» Mak, [*валашок жовтий*] «заяча конюшина, Anthyllis vulneraria L.» Mak; — бр. [*валашок*] «тс.»;— можливо, похідне від *валах* «кастрований кінь»; пор. укр. *конюшина*, [*команиця, коневник, конічина, жеребець*] «Trifolium pratense L.», р. [*жеребец*] «тс.; Trifolium medium», [*жеребчик*] «тс.», [*коновальник, коновальчик*] «Trifolium alpestre L.»; назва пояснюється тим, що конюшина різних видів є доброю кормовою травою для коней; на «Anthyllis vulneraria» дана назва, очевидно, була перенесена з причини ботанічної спорідненості рослин; назви цих рослин частково збігаються і в інших мовах; пор. схв. *дјетелина* «конюшина» і [*зечја детелина*]

«заяча конюшина».— Анненков 40,358—359; Machek Jm. rostl. 121; Симоновић 40, 476.— Див. ще **ва́лах.**

[**вале́жний**] «важливий, солідний»;— р. *вальяжный* «масивний, товстий, неповороткий, величний; (заст.) прикрашений різьбленням», [*вальян*] «різьблення»; — бр. [*вальяжны*];— неясне; пов'язується з *валити*, р. **вальяга* «вайло» (Фасмер I 271; Преобр. I 63); може бути зіставлене з фр. vaillant (заст.) «вартий».— ЭСБМ II 47—48.

Валенти́н, *Валенти́на*, *Ва́ля*, *Ва́лько́*, [*Леванти́на*]; — р. болг. *Валенти́н*, бр. *Валянці́н*, п. Walenty, ч. Valentin, слц. слн. Valentín, стсл. **Валєнътинъ**; — через старослов'янську і, далі, грецьку мову (гр. Βαλεντῖνος, Οὐαλεντῖνος) запозичено з латинської; лат. Valentiānus, Valentinus (чоловіче ім'я) походить від дієслова valēre «бути сильним, мати значення, коштувати», спорідненого з гот. waldan «вистачати», двн. waltan «управляти», можливо, також лит. valdýti «володіти, правити», псл. *volděti, укр. *володі́ти*.— Сл. вл. імен 203; Петровский 66—67; Илчев 100; Walde—Hofm. II 727—728.— Пор. **володі́ти.**

вале́нтний, *вале́нтність;* — р. *вале́нтный*, бр. *вале́нтны*, ч. valenční, слц. valentný, болг. м. *вале́нтен*, схв. *вале́нтан;* — утворено на основі лат. valēns (valentis), дієприкметника від valēre «бути сильним, могутнім, мати значення, коштувати».— СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 10—11; Dauzat 739; Klein 1688.— Див. ще **Валенти́н.**

[**ва́лер**] «вага, значення, ціна» Я, [*вальо́рний*] «коштовний» Ж; — запозичення з польської мови; п. walor «вартість, значення», як і ч. valor «цінний папір», походить від слат. valor «вартість, цінність», пов'язаного з valēre «бути сильним, мати значення». — Kopaliński 1031; Holub—Lyer 501; Walde—Hofm. II 727.— Див. ще **Валенти́н.**

Валерія́н, *Валер'я́н*, *Вале́рій*, *Вале́рія*, ст. *Валеріанъ*, *Оуаллерій;* — р. *Валериа́н*, *Вале́рий*, бр. *Валяр'я́н*, *Вале́рый*, п. Walerjan, ч. Valerián, Valérie, слц. Valeriján, Valér, болг. *Валериа́н*, *Вале́ри*, слн. Valerijan, Valerij, стсл. **Валєриıанъ**, **Оуалєрій;** — через старослов'янську мову запозичено з латинської; лат. Valerius (чоловіче ім'я), Valeriānus «Валеріїв» (присвійне) утворено на основі дієслова valēre «бути сильним, здоровим, фізично спроможним на щось».— Петровский 67; Илчев 100; Walde — Hofm. II 727; Klein 1688.— Див. ще **Валенти́н.**

валеріа́на (бот.) «Valeriana officinalis L.», *валер'я́нка;* — р. *валериа́на*, бр. *валяр'я́н*, *валяр'я́нка*, п. waleriana, ч. baldrián, слц. valeriána, болг. *валериа́н*, м. *валерија́н*, *валерија́на*, схв. *валерија́на*, слн. báldrijan; — запозичено з французької або латинської мови; фр. valériane походить від слат. valeriāna, яке виводять від назви місцевості Valeria в Паннонії, звідки походить рослина, або від Valerius, імені середньовічного лікаря, що відкрив цілющі властивості цієї рослини. — Шанский ЭСРЯ I, 3, 11; Фасмер I 269; Dauzat 739; Klein 1688.

[**ва́лєра** (*ходити*)] «ходити безупинно (неспокійно), як приречений» Ж; — неясне.

[**валєтка** (*польова*)] (бот.) «агаликтрава, Jasione montana L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми *волотка* (*польова*) «тс.», яке може бути похідним від *во́лот* (пор.).

вале́т; — р. бр. *вале́т*, п. walet, болг. *вале́(т)*; — запозичення з французької мови; фр. valet (<vaslet) «слуга, лакей; валет (у картах); (ст.) зброєносець» походить від слат. *vassulittum або *vassellittum, зменшеної форми до слат. vassus «слуга».— Шанский ЭСРЯ I 3, 11—12; Преобр. I 63; Sł. wyr. obcych 798; РЧДБЕ 131; Dauzat 739; Klein 1688.— Див. ще **васа́л.**

[**валиво́кий**] «витрішкуватий» Ж; — складне утворення з основ дієслова *вали́ти* (пор. *вивалити очі*) і діалектної форми іменника [*во́ко*] з протетичним **в**; можливо, є народноетимологічною видозміною форми *вирло́кий*.— Див. ще **вали́ти, вирло́кий, о́ко.**

[**валивочко**] (бот.) «купальниця європейська, волове око, воливочко, Trollius europaeus L.» Mak; — результат злиття словосполучення *волове око*

«тс.» через стадію *воливочко* під впливом *вали́ти;* початкова назва пов'язана з формою квітки, пор. ч. [volský oko, buliči voka] «тс.».— Пор. **валиво́кий, воло́чок.**

вали́ти «збивати донизу, руйнувати; рухатись масою», *валя́ти, валува́ти* «рухатись масою», *валькува́ти* «робити стіни з вальків глини; обмазувати глиною; [викачувати, бити Бі]», *вал* «циліндр, що обертається; велика хвиля», [*вале́жник*] «бурелом» Ж, [*ва́ленки*] «суконні штани», [*валі́ло*] «сукновальня; дрючок Ж», [*валівни́ця*] «злива» Ж, [*ва́ліж*] «тс.» Я, [*валі́й*] «сукновал», *вало́к* «качалка, частина грабель, борони», [*валю́га*] «ледар», [*валю́ка*], *валя́ка* «тс.; [непотрібна річ До]», *валу́н*, [*валю́х*] «пиріг з картоплі і пшона», [*ва́лява*] «велика кількість; купи; руїни Ж; поле битви, вкрите трупами Ж», *валя́льник, валя́льня, ва́лянець, ва́лянок, ва́лка* «обоз», *вальо́к* «кавалок (глини)», [*вальо́к*] «качалка» Бі, *валки́й* (про гончарну глину) «пісний», [*валови́тий*] «дуже лінивий» (про биків) Ж, *валю́щий, валя́щий, ва́ляний, валькува́тий* «схожий на вальок», [*ва́льни́й*] «густий, численний» Г, Ж, *ва́ло́м*, [*валькува́то*] (про ходу) «непевно, хитаючись», *ви́вал, вива́лювати* «висолоплювати, витріщувати», *відва́л, відва́льник, відва́лка* (спец.), *відвальни́й, дова́люватися, звал́яти* «збити з шерсті, пуху; недбало зробити; забруднити», *звал*, [*зва́ла*] «велика кількість» Ж, *зва́лисько, зва́лище*, [*зва́лка*] «натовп, рукопашна сутичка» Ж, *валя́ння* (спец.), *зва́льщик, зва́лювальний*, [*звалови́тий*] «неповороткий, незграбний» ВеЗн, *зва́льний, зава́л, зава́ла* «нагромадження; [грозова хмара, буря ВеЗн; великий снігопад ВеБ, ВеЛ]», *за́валь*, [*зава́лина*] «яма, проваллявполі Ме; руїна Ж; призьба; заноси», [*зава́лище*] «руїна» Ж, *зава́лка* «завалювання; [жердина для закривання проходу у воротах Л]», [*зава́лки*] «припухлі залози Ж; ангіна Мо; скарлатина; дифтерит Я; запор Я», [*зава́лля*], [*завалю́ха*] (хата) Я, [*заваля́ва*] (снігу), *зава́льник*, [*зава́лий*] «незграбний, неповороткий», *зава́листий* «обвалистий; багатосніжний (про зиму)», *зава́лочний* (спец.), [*зава́лювальний*], [*зава́льковий*] «завалистий», [*зава́лькуватий*] «лінивий, неповороткий», [*зава́льни́й*] «якого є багато; великий; важкий; якого завалюють; ломовий (кінь) ЛЧерк; дорідний (хліб) ЛЧерк; з глибоким снігом (зима) Ж; такий, куди звалюють», *зава́лющий, заваля́щий*, [*зава́листо*] «багато снігу», [*зава́лько*] «дуже багато, переповнено» Дз, [*зава́льно*] «тс.» Я, *на́ва́л* Г, СУМ, *нава́ла, нава́лка* (спец.), *нава́льник*, [*нава́льниця*] «гроза, буря» Ж, *нава́лочний, нава́лювальний, нава́льни́й, напова́л, обва́л, обва́лище, обва́лля, обва́лення* (спец.), *обва́листий, обва́льни́й* (землетрус), [*одва́л*] «обвал, падіння» Ж, *перева́л* (у т. ч. «[пропуск в оранці]» ЛЧерк), *перева́лка*, [*перева́лки*] «залишки від прядіння мички» Л, [*перева́лля*], [*перева́лок*] «прохід», *перева́лочний, перева́листий, перева́льний, перева́лькуватий, перева́льцем, перева́льки, перева́льці, перева́льця*, [*пова́ла*] «стеля», [*пова́лина*] «тс.» Ж, [*по́валець*] «волосяний аркан», *пова́льний* «загальний, поголовний» Ж, [*пова́лом*] «покотом» Ж, *прива́л*, [*при́валок*] «дошка, прикріплена спереду печі Ва; лавка, приroблена до лежанки Г; дошка біля печі для прикріплення полу Ж», [*прива́лок*] «заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк, *прова́л, прова́лина, прова́лля*, [*про́валь*] «провал» Ж, *прова́листий* «обривистий, стрімкий» Ж, *проваля́ти* (спец.), *ро́зва́л* СУМ, Ж, *розва́лина, розва́лище, розва́лля, розвалю́ка, розвалю́ха, ро́зваль, ро́звальні, розва́лькуватий, розва́листий, розва́льний, ро́звальцем, ува́л, ува́листий;* — р. *вали́ть, валя́ть*, бр. *валі́ць, валя́ць*, др. *валити, валяти*, п. walić, wałac, ч. valiti, váleti, слц. valit', vál'at', вл. walić, waleć, нл. waliś, walaś, болг. *ва́лям*, м. *вали* «валяє», схв. *ва́љати*, слн. valíti, váljati, стсл. **валити сѧ, валꙗти сѧ**; — псл. valiti, valjati «крутити, вертіти, котити», пізніше «качати по землі, розкладати, руйнувати»; — споріднене з лит. volióti (võlioti) «катати», лтс. vàļât «катати, вертіти», дінд. válati «крутиться; повертається», válayati «котить, повертає», двн. wallan «кипіти, бурлити», нвн. wallen «тс.», лат. volvo «обертаю, качаю», гр. ἑλύω «згинаю, звиваю»,

алб. valë «хвиля»; іє. *u̯ol-/u̯el- «крутити, вертіти, котити».— Шанский ЭСРЯ I 3, 12; Фасмер I 268; Преобр. I 63—64; Москаленко УІЛ 42; Brückner 599—600; Machek ESJČ 676; БЕР I 116—117; Skok III 562—563; Trautmann 349—350; Mühl.— Endz. IV 416, 533; Kluge—Mitzka 836; Walde—Hofm. II 832—834; Boisacq 223—224; Persson Beitr. 539; Pokorny 1141—1143.

[**ва́лів**] «корито (для худоби)», [*ва́ливо*, *валу́в* ВеУг, *валю́га*] «тс.»; — слц. válov «водопійне корито», схв. *ва̏лōв* «корито для худоби»; — запозичення з угорської мови; уг. vályú «корито для худоби» походить з тюркських мов; пор. дтюрк. *олуқ* «жолоб», чув. *валак* «тс.». — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; Machek ESJČ 555; MNTESz III 1084; Bárczi 331; Егоров 46.— Пор. **ва́лоб.**

валідо́л; — р. *валидо́л*, бр. *валідо́л;*— через російську мову запозичено з французької; фр. validol утворене на основі valide «здоровий, міцний», що походить від лат. validus «сильний, міцний», пов'язаного з дієсловом valēre «бути сильним», за допомогою елемента ol, характерного для назв багатьох хімічних сполук, що зводиться до лат. oleum «олія».— СІС 117; Шанский I 2, 91; I 3, 12.— Див. ще **Вале́нти́н, олі́я.**— Пор. **автол.**

валі́за, *валі́зка;* — р. [*вализка*], бр. [*валі́за*], слн. valiž; — запозичення з польської мови; п. waliza походить від слат. valisia, valesia «клунок вершника» або від фр. valise «чемодан, сумка» (іт. valigia), яке виводиться від гал. *val- «оточувати» або від ар. walīḫa «мішок для зерна».— Фасмер I 269; ЭСБМ II 39; Sł wyr. obcych 694; Matzenauer 362; Gamillscheg 882; Dauzat 739; Klein 1689.

[**ва́лка**] «боротьба, війна, бій, наступ» Я, [*валк*] «тс.» Пі, [*вале́чний*] «славний, хоробрий, войовничий, воєнний» Пі, [*ва́льчити*] «змагатися, боротися» Я, ст. *валка* «боротьба, війна, бій, битва» (XIV ст.), *ва́лька* (XV ст.), *валечный* «воєнний, військовий, мужній, хоробрий» (XVI ст.), «великий» (XVII ст.); — р. ст. *валка* «війна, боротьба», бр. *ва́лка* «бій», п. walka «боротьба»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з чеської мови; ч. válka «війна» виводиться від ч. ст. váleti «воювати»; вважається спорідненим з хет. u̯alḫ- «бити, нападати», свн. wal «поле бою».— ЭСБМ II 39; Brückner 599; Machek ESJČ 676; Benveniste BSL 33, 13.

[**ва́лоб**] «товста дошка», [*валі́бка*] «затула; покришка» Ж; [*валобі́к*] «щось випорожнене, видовбане» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ва́лів*] «корито (для худоби)» або [*альбі́я*] «корито для свиней».

[**вало́вший**] «приналежний» ЕЗб 4, ст. *валовшный*, *валушный* «тс.; гідний» (XVI—XVII ст.); — утворено від уг. való «придатний, призначений, гідний», похідного від кореня фінно-уг. val- «годитися, бути пристойним; бути родом (звідки)».— Дэже St. sl. 7, 161; MNTESz III 1081; Bárczi 330, 331.

[**вало́нія**] «дубильна речовина з жолудів малоазіатського дуба» Я; — п. waloneja, wallonea «тс.»; — можливо, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. vallonia походить від сгр. βαλανία «вічнозелений дуб», пов'язаного з βάλανος «жолудь», спорідненим з лат. glāns «тс.», псл. želǫdь, укр. *жо́лудь*.— SW VII 451; Frisk I 213; Klein 142, 659, 1689.— Див. ще **жо́лудь.**

валто́рна, *валторні́ст;* — р. бр. *валто́рна*, п. waltornia, ч. valdhorna, болг. *ва́лдхорн*; — запозичено з німецької мови через польську або російську; н. Wáldhorn складається з основ іменників Wald «ліс», спорідненого з дангл. weald «тс.», дісл. vǫllr «земля, необроблене поле», можливо, також нвн. wild «дикий», і Horn «ріг», спорідненого з лат. cornū, кельт. carnon, гр. κέρας «тс.», псл. *korva, укр. *коро́ва*.— СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 12—13; Фасмер—Трубачев I 270; Горяев 38; Смирнов 70; Kopaliński 1032; Kluge—Mitzka 309—310, 316, 835.— Див. ще **коро́ва.**

валува́ти «сильно гавкати» (про собак); — неясне.

валу́й — див. **волу́й.**

[**валун**] (бот.) «вовнянка (гриб), Agaricus necator Bull.» Mak, [*валуйко*] «тс.» Mak;— очевидно, результат видозміни

назви грибів *волуй, валуй* під впливом *валити, валун* «гладкий камінь».— Див. ще **волуй.**

валюта, *валютник;* — р. бр. *валюта,* п. вл. waluta, ч. слц. valuta, болг. м. схв. *валута,* слн. valúta; — запозичено з італійської мови через посередництво російської і, можливо, польської та німецької мов; іт. valuta «цінність, вартість» походить від лат. valēre «мати силу, коштувати».— СІС 117; Шанский ЭСРЯ I 3, 15; Фасмер I 271; Kopaliński 1031.— Див. ще **Валентин.**

[**валюш**] «вальдшнеп», [*валюшень*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форми *вальдшнеп* під впливом *валюша.*— Див. ще **вальдшнеп.**

валюша «сукновальня», *валюшник, валюшня,* [*валучня, валуша* Ж, *валюш* Ж, *фолюші* Умань, *хвалюші, хвалюшник*] «тс.», [*фолюшар*] «сукновал» Ж;— очевидно, запозичення з польської мови, видозмінене в результаті зближення з *валяти;* п. folusz «сукновальня» походить від пізньолат. fullare (follare) «валяти сукно», пов'язаного з лат. fullo «сукновал», можливо, спорідненим з лит. bildéti «гримотіти», bildénti «стукати», belsti «тс.», двн. bolz «болт, шворінь».— Sławski I 233; Brückner 124; Walde—Hofm. I 560.

вальбія, *вальбійка* — див. **альбія.**

вальдшнеп; — р. *вальдшнеп,* бр. *вальдшнэп;* — запозичення з німецької мови; н. Wáldschnepfe, [Wáldschneppe] складається з основ іменників Wald «ліс» і Schnépfe (<двн. snēpfa) «бекас», спорідненого з нім. Schnábel «дзьоб», лит. snāpas «тс.».— СІС 118; Шанский ЭСРЯ I 3, 13; Фасмер I 270; Булаховский Семас. этюды 181; Kluge—Mitzka 667, 670.— Див. ще **валторна.**

валькир — див. **алькир.**

[**вальний**] «гарний, красивий» ВеЗа, ст. *вальный* (1538), *валный* «головний, великий, генеральний (1551); великий, пишний, бучний (XVIII ст.)»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. walny з первинним значенням «сильний» пов'язане з wał «вал», walić «валити».— Brückner 599.— Див. ще **валити.**

вальок, *валькувати* — див. **валити.**

вальс, [*валець*], *вальсувати;* — р. бр. *вальс,* п. walc, ч. слц. valčík, вл. walčik, болг. *валс,* м. *валс, валцер,* схв. *ва̏лцер, ва̏лс,* слн. válček; — очевидно, запозичено з французької мови через російську (діалектна форма — через польську); фр. valse походить від н. Wálzer (назва танцю; буквально «той, що крутиться»), похідного від walzen «крутитися», пов'язаного з двн. walzan, дісл. velta, гот. waltjan «тс.», нвн. wallen «бурлити, кипіти», псл. valiti, укр. *валити.*— СІС 118; Шанский ЭСРЯ I 3, 14; Фасмер I 270; Sł. wyr. obcych 693; Dauzat 739; Kluge—Mitzka 836—837.— Див. ще **валити.**— Пор. **вальці.**

вальці, [*валець*] СУМ, Ж, *вальцівник, вальцювальник, вальцювальний, вальцювати;* — р. *вальцы,* бр. *вальцы,* п. walec, ч. válcovati «викачувати», слц. valec, вл. нл. walca, болг. *валц;*— запозичення з німецької мови; н. Wálze «каток» пов'язане з дієсловом walzen «крутитись».— СІС 118; ЭСБМ II 47; Sł. wyr. obcych 694; Kluge — Mitzka 837.— Див. ще **вальс.**

вам[1] (дав. в. мн.), *вами* (ор. в. мн.); — р. бр. болг. м. схв. *вам,* др. *вамъ,* п. wam, ч. слц. vám, слн. vam, стсл. **вамъ;**— псл. vamъ (<*vo-m-), пов'язане з vy «ви» (<*vōs).— Фасмер I 271, 366; Преобр. I 102—103.— Див. ще **ви.**— Пор. **вас.**

[**вам**[2]] «мірчук» ДзАтл I, [*вама*] «тс.», ст. *о...вамѣ* (XVI ст.);— болг. [*вама*] «вид мита; митниця»; — запозичено з угорської мови, частково через румунське посередництво; уг. vám «мито, митниця» (рум. vámă «тс.»), очевидно, походить від перс. vām «борг, обов'язок».— Дзендзелівський ЛБ VIII 92; Доп. УжДУ IV 62; Дэже St. sl. 7, 161; MNTESz III 1084; Bárczi 331; DLRM 917.

[**вамбак**] «губка» Я; — р. ст. *вамбакъ* «тс.»;— неясне; можливо, результат видозміни запозиченого рум. bumbác «бавовна».— Див. ще **бомбак.**

вамберець, *ванберець* — див. **імбир.**

вампір; — р. *вампир,* бр. *вампір,* п. wampir, ч. vampyr, слц. слн. vampír, болг. *вампир,* [*вапир, въпир, вепир*],

м. *вампир*, схв. *вàмпӣр;*— запозичення з французької мови; фр. vampire походить від нвн. Vampír, джерелом якого є, очевидно, схв. *вàмпӣр*, що є запозиченням з грецької мови; сгр. βαμπόρος, що лежить в основі схв. *вàмпӣр*, болг. *вампúр*, походить, мабуть, від незасвідченого стсл. ***вѫпиръ** (<псл. *ǫpirъ); менш вірогідне припущення (Machek ESJČ 669) про походження схв. *вàмпӣр* від цсл. **въпиръ** з дальшою появою **м.**— Шанский ЭСРЯ I 3, 16; ЭСБМ II, 50; Brückner 594; БЕР I 117; Dauzat 740; Gamillscheg 883; Kluge — Mitzka 811. — Див. ще **упúр.**

[**вамш**] «вид одягу (куртка до пояса)» Я;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [wamsz] «тс.» походить від нвн. Wams «куртка» (<свн. wambeis), яке було запозичене з французьких діалектів; **фр.** ст. wambais «одяг під панцирем» **походить від** слат. wambasium «стьобаний мундир, що одягався під панцир», яке зводиться до сгр. βάμβας «бавовна». — Kopaliński 1032; Karłowicz SGP VI 68; Kluge—Mitzka 838.— Див. ще **бомбáк.**

ванáдій; — р. болг. *ванáдий*, бр. *ванáдый*, п. wanad, ч. vanad, vanadium, слц. vanádium, схв. *ванадин*, *ванàдиjум;* — запозичення з західноєвропейських мов; н. Vanadium, Vanadin, англ. vanadium є новолатинським терміном, утвореним шведськими хіміками, відкривачами елемента, від Vanadīs, однієї з назв давньоскандінавської богині краси Фреї; дісл. Vanadīs, очевидно, пов'язане з дісл. ván, vón «надія», гот. wēns «тс.», væпп «сповнений надії, прекрасний; можливий».— СІС 118; Волков 58—59; Фигуровский 59; Шанский ЭСРЯ I 3, 16—17; Kopaliński 1032; Fremdwörterbuch 661; Klein 1690; Jóhannesson 132—134.

вандá — див. **фандá.**

[**вандáк**] «дорожна сумка» Ж;— неясне; можливо, походить від ч. vandrák «мандрівник», яке зводиться до нвн. wandern «подорожувати, мандрувати».— Див. ще **мáндри.**

вандáл, *вандалíзм;*— р. бр. *вандáл*, п. wandal, ч. слц. vandal, болг. *вандáлин*, схв. *вàндал*, *вандалùзам*, *вандáлство*, слн. vandál;— запозичено з латинської мови, можливо, через французьку (фр. vandale) або німецьку (н. Wandál); лат. Vandalus «людина з племені вандалів; (перен.) варвар, що нищить культурні цінності» походить від назви східногерманського племені, пов'язаної з нвн. wandern «бродити», англ. wander «тс.»; означає буквально «кочовик». — Фасмер I 271; Dauzat 740; Kluge—Mitzka 838, 863; Klein 1690.

[**вандзáр**] «вид печива з начинкою» Ж, [*вардзáр*] «круглий пиріг з кислого тіста» Мо, [*мандзáр*] «корж з муки і зелені» Ме, [*вандзáритися*] «плакати, скаржитись» Ж;— запозичення з румунської мови; рум. vărzáre «пиріг з капустою» походить від várză «капуста», пов'язаного з лат. viridia «зелень», похідним від етимологічно неясного virēre «бути зеленим, бути сильним» (можливо, первісно спорідненого з *жир*).— Vrabie Romanoslavica 14, 178; Vincenz 13; Puşcariu 175; Walde—Hofm. I 797.— Див. ще **жир.**

вáндри, *вандрівéць*, *вандрíвка*, *вандрíвний*, *вандрівнúк*, *вандрóвкаш*, *вандрувáти*, *ваньґровáти* — див. **мáндри.**

[**вáник**] «вид куртки; недовга жіноча безрукавка» Кур;— очевидно, запозичення з польської мови; джерелом п. [wanik] «тс.» є нвн. Wams «куртка».— Див. ще **вамш.**

ванíль, *ванілíн;* — р. *ванúль*, бр. *ванíль*, п. wanilia, ч. vanilka, vanilie, vanyla, слц. vanilka, болг. *ванúлия*, м. схв. *ванúла*, слн. vaníljа;— запозичено, очевидно, з французької мови; фр. vanille походить від ісп. vainilla «ваніль (рослина і плід)» (ст. vaynilla), зменшувальної форми від vaina (ст. vayna) «стручок, кобура», що зводиться до лат. vāgīna «оболонка, стручок», спорідненого з лит. vóžti «закривати, накривати», лтс. vāšu, vāsu, vāst «накривати».— СІС 118—119; Шанский ЭСРЯ I 3, 17—18; Фасмер I 272; БЕР I 118; Dauzat 740; Gamillscheg 883; Klein 1687, 1690; Walde—Hofm. II 725.

ванкúр, *ванькúр*, *ванькíр* — див. **алкúр.**

ва́нна[1], ст. *у ваннѣ* (1599); — р. бр. *ва́нна*, п. wanna, ч. vana, слц. vaňa, вл. wań, wanja, болг. *ва́на*; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; н. Wánne походить від лат. vannus «віялка» за схожістю форми, кругловидовженої; лат. vannus пов'язують з ventilāre «віяти зерно на току», що є похідним від ventus «вітер», спорідненого з псл. vĕtrъ, укр. *вітер*.— Шелудько 24; Фасмер I 272; Machek ESJČ 676; Kluge—Mitzka 839; Walde—Hofm. II 731.— Див. ще **вітер.**— Пор. **вентилюва́ти.**

[**ванна**[2]] (бот.) «коров'як, Verbascum nigrum L.» Mak;— результат видозміни деетимологізованої назви [*диванна* (*деванна*)] «тс.», зближеної з *ва́нна*.— Див. ще **дивина́.**

[**ванни́к**] (бот.) «конвалія, Convallaria majalis L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. wonny або слц. vonný «пахучий, запашний»; пор. [*воня́к*] «Convallaria multiflora» ВеНЗн.

ванта́ж, [*ванта́га*] «вантаж» Я, *ванта́жник*, *ванта́жити*, [*ванту́жити*] ВЯ 1968/4, *наванта́га*, *наванта́жник*, *наванта́жувач*, *наванта́жувальний*, *розванта́жник*, *розванта́жувач*, *розванта́жний*, *розванта́жувальний;* — зустрічається тільки в сучасній українській мові; загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з р. *аванта́ж* «перевага, виграш», від фр. avantage «тс.» (Фасмер I 58) або виводиться від *вата́га* «банда розбійників; артіль» як результат вставлення **н** і уподібнення до *бага́ж* (Šerech ZfSlPh 23, 146—167); можливий зв'язок з *бенте́жити*.— ЭСБМ II 53.

ва́нти (мн.; одн. *ва́нта*) «канати для кріплення щогл»; — р. *ва́нты*, бр. *ва́нта*, п. wanty, болг. *ва́нти* «тс.»; — запозичено з голландської або німецької мови (у якій, можливо, з голландської) через російську; гол. want «канат, снасть, рибальська сітка» (спочатку «плетиво») пов'язане з winden «обвивати, намотувати».— СІС 119; Шанский ЭСРЯ I 3, 18—19; ССРЛЯ 2, 48; Kluge—Mitzka 838.— Див. ще **гвинт.**

[**ва́нту́х**] «тюк, мішок, лантух; живіт Ж, Я; грубе полотно (Шелудько)», [*вантюх*] «тс.» О, ЕЗб 10, ст. *вантухъ* «лантух» (1545); — п. wantuch (wańtuch) «грубе полотно», ч. vantuch «великий мішок; пузо»; — загальноприйнятої етимології не має; очевидно, запозичено через польську мову з німецької; розглядається як результат видозміни форми *ла́нтух* (п. łańtuch) «тс.» або як стягнена форма н. Wágentuch «полотно для воза», утвореного з основ іменників Wágen «віз», спорідненого з псл. vozъ, укр. *віз*, і Tuch «сукно, полотно; мішок», спорідненого з двн. tuoch, днн. дфриз. dōk, гол. doek «тс.».— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 185; Brückner 601; Sł. wyr. obcych 799; Machek ESJČ 677; Matzenauer 363; Kluge—Mitzka 796.— Пор. **віз, ла́нтух.**

[**ва́нчос**] «дерево на клепки» Я, ст. *ванчосъ* «дерево з трьох боків оброблене, а з четвертого покрите корою; дошка на клепку; клепка» (1500); — р. *ва́нчес* «дубовий брус для суднобудування», *ва́нчос*, ст. *ванчус* «тс.», бр. *ва́нчос*, *ва́нчес* «тс.», п. wanczos (wańczos) «оброблене дерево; клепки»; — загальноприйнятої етимології не має; виводилось (Шелудько 25; Тимч. 185; Brückner 600) через польське посередництво від н. Wágenschoss «панельна дошка», яке складається з основ іменників Wágen «віз, екіпаж» і Schoss «паросток, гілка»; пов'язується також (Карский РФВ 49, 13; Фасмер I 272; ЭСБМ II 54) з лит. vančos «брус для закріплення якоря», лтс. vantis «тс.».

[**ва́па**] «місце, де стоїть вода; грузьке місце» ВеУг; — др. *ва́па* «озеро, калюжа», болг. *ва́па* «улоговина, яма», слн. vápa «калюжа», стсл. **вапа** «озеро, калюжа»; — псл. vapa; — мабуть, споріднене з дінд. vāpī «великий став», лит. ùpė «ріка», лтс. upe «ріка, потік», прус. wupyan «хмара», менш імовірне пов'язання з *ва́пно́*, п. wapno (Brückner 601; Petersson BSl. Wortst. 79) як позначення кольору болота.— Фасмер I 272; Куркина Этимология 1970, 100; БЕР I 118.

ва́пно́ Г, СУМ, [*ва́пна*, *ва́пня* Ж, *лапно́* Ко], *вапня́к*, [*ва́пень*] «кальцій» Ж, [*вапне́ць*] «калій» Ж, [*вапни́ця*] «вапняк» ВеБ, [*вапно́к*] «окис кальцію» Ж, [*вапняне́ць*] «вапнистий шпат» Я, Ж, *вапня́ник*

«вапняковий шар землі» Я, [*вапнянúця*] «тс.» ВеНЗн, [*вапе́льник*] «той, що готує вапно», [*вапня́р* Ж, *вапацíй* Я] «тс.», [*вапе́нник*] «тс.; продавець вапна Пі», *вапнúще* «вапнякова копальня», [*вапня́нка*] «тс.» ВеНЗн, *вапня́рка* «піч для випалювання вапна; [яма з вапном Пі]», *вапня́ний*, *вапнякóвий*, *вапнúстий* «багатий на вапно», *вапня́стий* Ж, *вапнúти*, *вапнува́ти*, [*оваплити*] «поштукатурити» Пі; — р. [*ва́пна*, *ва́пно*], бр. *ва́пна*, др. *вапь* «фарба», *вапьно* «вапно», п. вл. нл. wapno, ч. слц. vápno, схв. *ва́пно* «вапно», [*ја́пно*] «тс.», слн. ápno; — псл. vapьno, похідне від vapь «фарба»; — споріднене з прус. woapis «фарба», лтс. vãpe «глазур»; менш імовірна припущувана (Преобр. I 64; Фасмер ГСЭ 2, 294; 3, 42; Machek ESJČ 677) можливість походження від гр. βαφή «забарвлення».— Фасмер I 272; ЭСБМ II 55; Brückner 601; ZfSlPh 49, 218; Petersson BSl. Wortst. 79.

[**ва́порт**] «випар», ст. *вапоръ* (XVII ст.); — п. wapory «випари»; — запозичено з латинської мови, очевидно, через польську; лат. vapor зіставляється з дінд. vāti «дме»; входить до складу технічних термінів *вапóри*, *вапориза́тор*, *вапорúметр*.— Тимч. 185; Klein 1691; Walde—Hofm. II 732.

[**вапоре́ць**] (бот.) «солодка, локриця, Glycyrrhiza L.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*ла́к(о)риця*] «тс.» і ст. *вапор* «пара, видих, піт» у зв'язку з тим, що корені рослини здавна вживались як пом'якшувальний, відхаркувальний засіб, особливо, у складі «грудного чаю»; можливий взаємовплив на польському грунті: п. lakrycja «локриця» і wapory «випари».— Див. ще **лóкриця, ва́порт.**

[**ва́ра**] «геть, не смій, стережись», [*варе́*], ст. *вара* «тс.» (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. wara «тс.» пов'язане з warować «пильнувати» (Brückner 601), звідки виводиться й укр. *варува́ти*.— Оньшкевич Исслед. п. яз. 239.— Див. ще **варува́ти.**

[**вара́вити**] «гуркотіти, гриміти» Я;— очевидно, в якийсь спосіб пов'язане з п. wrzawa «галас, гамір, шум», ч. vřava «тс.», слц. vrava «тс.; говір», vraviet' «говорити», болг. *вря́ва* «галас; [слово]», р. *врать* «брехати», *врач* «лікар», які виводяться від іє. *u̯rē-/u̯er- «говорити» або зіставляються (Machek ESJČ 702) з схв. *вр̏вети* «кишіти, товпитися».— Brückner 633; БЕР I 183, 193; Pokorny 1162—1163.— Див. ще **ректú.**

варакóба — див. **ворохóбити.**

[**вараничка**] (бот.) «айстра, Callistephus chinensis Nees.» Мак; — неясне.

[**варапа́нік**] «хліб з недоброякісного борошна» Л;— зіставляється (Меркулова Этимология 1977, 101) з іє. *u̯erp- «вертіти».

[**вара́скати**] «перевертати (сіно)»; — неясне.

[**варахóбник**] (бот.) «вербозілля, Lysimachia vulgaris L.» ВеЛ, [*варохобник*] «тс.» Мак; — неясне; можливо, пов'язане з [*варакóба*] «заворушення, заколот», *ворохóбити* «бунтувати, ворушити».— Пор. **ворохóбити.**

ва́рвар, *ва́рварство*, *варварúзм*, ст. *варвары* (XVII ст.); — р. бр. *ва́рвар*, др. *варваръ*, *варъваръ*, ч. слц. вл. barbar, нл. barbař, болг. *ва́рварин*, м. *варвар(ин)*, схв. *ва̀рварин*, *ба̀рба̑р*, *ба̏рбарин*, слн. barbár, стсл. **вар(ъ)варъ**; — запозичення з грецької мови; гр. βάρβαρος «чужинець, не грек; некультурний, грубий, жорстокий» разом з дінд. barbaraḥ «той, що заїкається» являє собою звуконаслідувальне редуплікативне утворення і, на думку деяких дослідників, походить з шумеро-вавілонського джерела (шумер. barbar «чужинець», семіто-вавілонське barbaru «чужий»); спочатку слово означало невиразну, незрозумілу мову, пізніше набуло переносних значень; укр. *варварúзм* походить від фр. barbarisme, що зазнало впливу *ва́рвар*.— СІС 119; Тимч. 186; Шанский ЭСРЯ I 3, 19; Фасмер I 274; Преобр. I 65; Frisk I 219—220.

Варва́ра, *Варка* Бі, *варва́рити* «святкувати день св. Варвари», ст. *Варва́ра* «крѣпка а(бо) сроґаа» (1627); — р. болг. *Варва́ра*, бр. *Варва́ра*, *Барба́ра*, др. *Варвара*, п. Barbara, ч. Barbara, Barbora, слц. Barbora, вл. Borbora, слн. Barbara, стсл. **Варвара**; — через старо-

слов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βαρβάρα — жіноче ім'я, паралельне до чоловічого Βαρβάρος, утвореного на основі прикметника βάρβαρος «варварський, іноземний».— Сл. вл. імен 236; Петровский 68; Илчев 102.— Див. ще **ва́рвар.**

[**варва́рки**] «вид уставок у сорочках»; — неясне; можливо пов'язане з р. [*ва́рвóрка*] «висулька, китичка, підвіска; мотузка для прив'язування собак; шнурок для взуття», яке разом з укр. *верве́чка* може бути виведене від іє. *ver- «в'язати; мотузка».

[**варвóдити**] «здіймати метушню, створювати безладдя, плутанину» Ж, [*варвідува́ти*] «шуміти, робити розгардіяш Ж, Я; ревіти Ж; стріляти ЕЗб 26», [*варвідня́*] «розгардіяш, сум'яття» Я;— не зовсім ясні утворення, можливо, пов'язані з [*гарве́да*] «сварка», яке могло зазнати впливу слова *вари́вода* «вередлива людина, що змучує інших своїми причіпками», яке складається з основ дієслова *вари́ти* та іменника *вода́*.

[**ва́рґа**[1]] «губа», [*ва́рга, вóрга*] «тс.», [*варґа́ч*] «губатий» Ж, [*ва́рґи*] «підборіддя, борода» Ме, [*варґу́ля*] «губа; губата жінка Ж», [*варга́тий, варґа́тий*], ст. *варга* (XVII ст.); — р. [*ва́рга*] «рот», ч. слц. [varga] «морда (корови, коня)»;— запозичено з польської мови; п. warga «губа» зіставляється з лат. rūga «зморшка, складка», лит. raũkas «тс.», що походять від іє. *rug-, *ruk-, пов'язаних з *u̯erg-, *u̯erk- «вертіти, гнути»; семантичний розвиток тут паралельний до розвитку *губа́* від *гну́ти* (*gъb-nǫti); очевидно, псл. *vъ̑rga означало не всю губу, а тільки її верхню чи нижню м'ясисту частину.— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 186; Ильинский ИОРЯС 23/1, 164—165; Brückner 602; Machek ESJČ 677; Otrębski Idg. Forsch. 39; Walde—Hofm. II 448—449.

[**варґа́**[2]] «дубильня, шкіряний завод» ВеУг, [*варґа́рь*] «чинбар» ВеУг, [*варґова́ти*] «дубити шкіру» ВеУг, [*ува́рджити, ува́ржити*] «тс.» ВеУг; — слц. [varga] «чинбар»; — запозичення з угорської мови; уг. varga «швець» пов'язане з varr «шити» фінно-угорського походження (пор. мар. urgh- «шити», комі, удм. vur- «тс.»).— ВеУг 206; Bárczi 332.

варга́н «дримба, музичний інструмент, на якому грають губами», [*вирга́н*] «орган», [*вірга́н, вігра́н*] «тс.»; — р. [*варга́н*] «орган, музичний інструмент», ч. varhany «орган»; — видозмінене запозичення з середньогрецької мови; сгр. ἄργανον походить від гр. ὄργανον; існує думка, що а з'явилось у слові на російському грунті (Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 118); мало обгрунтоване припущення (Горяев 39) про зв'язок слова з п. warga «губа», прус. warsus «губи».— Булаховський НЗ КДУ V/1, 89—90; Фасмер І 274; Преобр. І 65; Fiedlerová LF 86, 305—308; Machek ESJČ 677; Holub—Lyer 501.— Див. ще **орга́н.**

[**ва́ргуль**] «сорт яблук» Я; — р. *варгу́льки;* — пов'язується з назвою річки *Воргол* на Чернігівщині й Орловщині.— Меркулова ЭИРЯ II 79—80; Соболевский Лингв. и арх. зам. 2.

[**ва́рдзель**] «частина жорен» Ж, [*ва́ржіль*] «дерев'яний циліндр або трикутник у отворі нижнього жорна, куди проходить залізне веретено»; — запозичення з польської мови; п. [wardziel, wardzel, fordzel] «тс.» етимологічно неясне.

[**ва́ре**] «чи можливо це» Ж, [*ва́рі*] «хіба» Мо, [*ва́рко*] «може, ймовірно», [*ва́ркось*] «тс.», [*ве́ра*] «мабуть», [*ве́ре*] «чи справді; невже»; — ч. [vara(he)], слц. vari «хіба, мабуть»; — не зовсім ясне; виводиться від рум. oáre «хіба, невже», джерелом якого є лат. *volet (=vult) «він хоче», споріднене з гот. wiljan «хотіти», лит. viliúos «сподіваюсь», укр. *во́ля* (Scheludko 128; Vincenz 14; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 92; Vrabie Romanoslavica 14, 178; Walde—Hofm. II 828—830); іноді припускається, що укр. *ва́ре* разом із слц. vari походить від *варува́ти*, як п. wara «геть, стережись», з розвитком значення від застереження до сумніву, непевності, питання, а укр. *ва́рко, ва́ркось* походять безпосередньо від п. wara (Cränjală 417—419).— Пор. **ва́ра, вóля.**

[**вареха**] (бот.) «кохлеарія, Cochlearia officinalis L.» Mak, [*варешниця*] «тс.»

Mak; — р. [*варуха*], п. warzęcha, warzucha «тс.»; — очевидно, калька латинської назви; пор. лат. cochlear «ложка» і укр. [*варішка, варе́шка, варе́ха*] «ополоник», п. [warzecha], warząchew «дерев'яний черпак».— Див. ще **вари́ти.**

вари́ти, *вар* «спека; варена смола; мазь для дерев; окріп; [кількість для варіння за один раз; узвар]», [*вара́*] «кухарка» Ж, [*варба́*] «варіння» Ж, [*варевня́*] «комора для картоплі і капусти» Я, [*ва́рево*], *варе́на* «вид напою», *варе́ник*, [*варени́на*] «варене, страва» Ко, *варени́ця,* [*варе́нички*] «медоносна рослина» Я, *варе́нична, варе́ння, варену́ха* «вид напою», [*варе́ха*] «ополоник», [*варе́шка, варе́шниця* Ж, *вари́шка*] «тс.», *ва́риво* «те, що вариться; варіння; [квашенина Л]», [*варі́йка*] «горщик; приміщення для готування їжі тваринам» Л, [*вари́ло*] «варіння», *вари́льник* «робітник, що займається варінням сумішей; [великий горщик Бі]», [*варі́вник*] «посудина для варіння страви» Ва, [*ва́рій*] «вариво, страва» Ж, [*варі́йка*] «маленький горщик», [*варі́йник*] «вид кухонного горщика», [*варі́нка*] «варіння», [*варі́нник*] «вид горщика», [*варінча́*] «невеличкий горщик, достатній для двох», *ва́рка, ва́рниця* «солеварня», [*варня́*] «варіння Я; кухня; солеварня Ж», [*варо́та*] «спека» Я, [*варо́ха*] «вид напою» Ж, [*вару́нок*] «вариво, приварок», [*ва́ря*] «варене, вид страви», *варяни́ця*, «вареница», [*ва́рянка*] «страва з капусти», [*варьо́ха*] «вид напою», *вари́льний, вари́стий, варки́й*, [*варни́й* Ж, *варняни́й* Ж, *варови́й*], [*варо́вний*] «призначений під квашенину» Л, *ва́рко* «жарко, душно», [*взвар*] «узвар» Ж, *ви́вар* «відвар», *ви́варка, ви́варки, ви́варний, вива́рювальний, відва́р, відва́рений, відварни́й, зва́рювати* (тех.), [*зваря́ти*] «золити шмаття» Ж, [*зва́рич*] «солевар» Ж, *зва́рка, зва́рник*, [*зва́рок*] «відвар» [Ж, *зва́рювальник, зва́рювач*, [*звари́льний*] (тех.) Ж, *зварни́й, зва́рювальний, зава́рка*, [*за́варка*] (вид страви), *заварни́й, зава́рювальний, нава́рювати* (тех.), *нава́р, нава́рка, нава́ристий, нава́рний, наварни́й*, [*нева́ра*] «погана хазяйка, яка не вміє варити», [*не́варка*] «сироватка» Ж, [*недова́рка*] «шлак, окалина» Ж, [*обаря́ти*] «варити, кип'ятити» Ж, *обва́рювальний*, [*перева́руха*] «жінка, що продає гарячі страви», *по́вар* «кухар» СУМ, Ж, *повари́ха, пова́рня* «кухня», *поварчу́к*, [*пова́рувати*] «кухарювати» Ж, [*при́варка*] «гарнір» Ж, [*прива́рок*] «тс.» Ж, [*ро́звар*] «кип'ячий відвар» Ж, [*розварня́*] «лінива жінка», *розварни́й, ува́р* (спец.), [*у́вар*] «відвар» Ж, *ува́рка* (спец.), *ува́рювач* (тех.), *ува́рювальний* (тех.), *узва́р;* — р. *вари́ть*, бр. *вары́ць*, др. *варити*, п. warzyć, ч. vařiti, слц. varit', вл. warić, нл. wariś, болг. *варя́* «варю», м. *вари* «варить», схв. *ва́рити*, слн. varíti, стсл. **варити**; — псл. variti «варити», пов'язане з vьrěti «кипіти»; — споріднене з лит. vérdu, vìrti «бурлити, кипіти», лтс. verdu, vĩrt «кипіти» (балтосл. *ver- «кипіти, клекотіти»), вірм. varim «горю», нвн. англ. warm «теплий», алб. vorbë «горщик для варіння»; іє. *u̯er- «палити».— Шанский ЭСРЯ I 3, 21; Фасмер I 273; ЭСБМ II 70; Machek ESJČ 677; Holub—Kop. 425; БЕР I 122; Skok III 622—624; Klein 1730; Jóhannesson 418—420; Kluge—Mitzka 840; Джаукян 266; Pokorný 1166.— Пор. **вир, врі́ти, ізві́р.**

варіа́нт, *варіа́ція, варіюва́ти;* — р. болг. *вариа́нт*, бр. *варыя́нт*, п. wariant, ч. varianta, слц. variant, вл. warianta, м. *варија́нта*, схв. *варија̀нта*, слн. variánta; — запозичення з французької мови; фр. variante походить від лат. varians, -ntis, дієприкметника від дієслова vario «роблю пістрявим, урізноманітнюю, змінюю», пов'язаного з varius «різноманітний, різнобічний, капризний», яке виникло, на думку Перссона, на основі *uă-ro- від іє. *u̯ă- «вертіти».— СІС 119; Шанский ЭСРЯ I 3, 20; Kopaliński 1033; Holub—Lyer 501—502; БЕР I 120; Младенов 58; Klein 1691, 1692; Walde—Hofm. II 734; Persson Beitr. 496.

варівки́й, *варівни́й, варівко́, варівно́* — див. **варува́ти.**

[**варія́т**] «божевільний», [*варіюва́тий*] «тс.» ЕЗб 10, [*зваріяті́ти*] «збожеволіти», [*звар'юва́ти*] «тс.»; — бр. *вар'я́т* «тс.»;— запозичення з польської мови; п. warjat «тс.» походить від лат. variātus, дієприкметника від дієслова vario «змі-

нюю», отже означає букв. «змінений, відмінний (від нормальної людини)».— Онышкевич Исслед. п. яз. 239; Brückner 602.— Див. ще **варіа́нт**.

[ва́рка] «голова риби»; — неясне; можливо, пов'язане з схв. *вȁрка* «хвіст риби», яке вважається запозиченням з угорської; уг. fark «хвіст» є похідним від far «зад», спорідненого з манс. pär «назад», хант. pyr «ззаду», фін. perä «кінець; корма» (Skok III 566; Mikl. EW 376; MNTESz I 841; Bárczi 73); може бути зіставлене й з дієсловом *вари́ти* (з риб'ячими головами варять юшку).

Варла́м, *Варлаа́м*, ст. *Варлаам* (1471), *Варлаа́мъ* «сын благъ» (1627);—р. бр. *Варлаа́м*, п. Barlaam, болг. *Варла́м*, *Варлаа́м*, цсл. **Варлаамъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; походження гр. Βαρλαάμ остаточно не з'ясоване; джерелом його вважають грузинське Balavari, що походить від дінд. Bhagavän «шановний» (епітет Будди), яке є результатом видозміни сір. Bîrlahâ (Constantinescu 167).— Илчев 102.

Варна́ва, ст. *Варна́ва* «сын утѣшенія» (1627); — р. бр. болг. *Варна́ва*, п. слн. Barnaba, ч. Barnabaš, стсл. **Варнава**, **Варънава**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βαρνάβας походить від гебр. Barnebhuah (Bar-Naba) «син умовляння, втішання», де bar «син» є словом арамейського походження.— Constantinescu 166; Dauzat Dict. des noms 27.

варна́к «каторжник; збіглий каторжник»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *варна́к* «тс.; (лайл.) злий, недобрий» неясного походження (Фасмер I 275); можливо, запозичене з якоїсь тюркської мови,— пор. тат. ст. *урламак* «красти», чув. *вӑрла* «тс.», *вӑрлакан* «той, що краде».

варня́кати «базікати; говорити нерозбірливо», [*варня́чити*, *верня́кати* Ж] «тс.»; — р. [*вара́кать*] «робити невміло; базікати», [*варна́кать*] «базікати, молоти; робити як-небудь», [*варна́чить*] «кипіти»; — неясне; зіставляється (Куркина Этимология 1965, 184—188) з лит. varýti «гнати; переслідувати; вести; рухати, штовхати», лтс. vert «бігти» і виводиться від іє. *u̯er- «повертати, давити, рухати»; можливо, в основі лежить звуконаслідування (пор. *варча́ти*, *воркота́ти*); може бути також афективним утворенням, пов'язаним з [*вари́ти*] «говорити, умовляти» (пор. також *варити воду*) або з *верну́ти* (через *верня́кати*).

[ва́рош] «місто» ЕЗб 4, [*вароша́ни*] «міщани» ЕЗб 4, [*варо́ський*] «міський» ЕЗб 4, ст. *варошъ* «місто» (XVIII ст.);— п. [warosz] «мала фортеця», слц. [varoš] «місто», болг. [*ва́рош*] «центр міста, стара (укріплена) частина міста», схв. *ва́рош* «місто»; — запозичення з угорської мови; уг. város «місто» є похідним від vár «фортеця», що зводиться до дперс. сперс. vār «стіна; будова», дперс. vāra «укріплення; захист» (дінд. vāra- «тс.»), пов'язаних з дперс. var- «обгортати, закривати», спорідненим з дінд. vr̥ṇoti «обгортає, охоплює», псл. *verti «замикати», укр. *вір* «жердина в огорожі».— Тимч. 188; БЕР I 121; Skok III 566—567; Bárczi 332; Bartholomae 1360, 1411; Vries AEW 655—656.— Див. ще **вір**.

Варсоно́фій, ст. *Вар[с]онофіа* (XV ст.), *Варсоно́фій*, *Варсонуѳі́й*, *Варсуноѳі́а* (1627);—р. *Варсоно́фий*, стсл. **Варсонофии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької в середньогрецький період; гр. Βαρσανούφιος, можливо, є ім'ям єгипетського походження (Святці 1951), що означає «великий син божий».

ва́рта, [*варти́на*] «сторожа» Я, *вартівни́к*, [*ва́ртник*, *варта́рка*, *варта́рня*], *варті́вня*, [*вартови́к*], *вартови́й*, [*вартовни́чий*], *вартува́ти*, ст. *вартовати* (XVI ст.); — бр. *ва́рта*, п. warta; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нвн. Wárte «сторожова башта, спостережна вежа» разом з двн. warta «підглядання, місце для підслуховування», дангл. wearde «вартування», англ. ward «тс.» є дієприкметниковим утворенням від дієслова wahren «берегти», спорідненого з лтс. vērtiês «дивитись, помічати», лат. verēri «дивитися з глибокою пошаною», гр. ὁράν «дивитись».— Шелудько 25; Sł. wyr. obcych 800; Kluge—Mitzka 834, 840—841.

ва́ртий, *варт*, [*вартівний*] «вартий», [*ва́ртний*] «цінний, гідний», [*вартóвний*] «важливий, значний» Ж, [*ва́ртостний*] «цінний, значний» Ж, *ва́ртість*, [*вартли́вість*] «значення, чеснота» Я, [*варту́нок*] «вартість, цінність», [*варта́ти*] «коштувати», [*вартува́ти*] «мати цінність, коштувати» Ж; — бр. *ва́рты*, п. wart, warty; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. wert «дорогий, вартий», свн. wërt(d), двн. werd «тс.» споріднене з ав. avarəta- «цінність, маєток», кімр. gwerth «ціна».— Шелудько 25; Richhardt 110; Brückner 603; Kluge—Mitzka 856.— Пор. **вéред, вред.**

[**варту́га**] «ватага розбійників; отара овець» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни слова *вата́га* під впливом *ва́рта* чи похідне утворення від останнього з афективним суфіксом -*уга*.

[**варува́ти**] «зберігати, берегти, остерігати», [*вару́нок*] «попередження, умова Пі; захисна берегова споруда Ж; дерево-насінник ЕЗб 10», [*варува́тися*] «стерегтися, соромитись; мати намір Пі», [*варівкий*] «нерішучий; небезпечний», [*варівний*] «тс.», [*варувкий*] «соромливий», [*варівкó*] «небезпечно; незручно», [*варівнó*] «тс.», [*ва́рко*] «небезпечно», [*заварува́ти*] «забезпечити, зберегти»; — р. [*варова́ть*] «оберігати», [*варя́ть*] «попереджати, оберігати», [*вари́ть*] «тс.», бр. [*варава́ць*] «обумовлювати», др. *вароватu* «зберегти, захистити», п. warować «стерегти, застерігати», ч. varovati «попереджати, застерігати», слц. varovat' «тс.», болг. *ва́рам*, *ва́рвам* «не непокою», схв. *ва̏ратu*, *ва̏роватu* «оберігати» слн. várovati «тс.»; — очевидно, спільнослов'янське запозичення з давньоверхньонімецької мови (двн. (bi)warōn «зберігати, берегти», нвн. wáhren «тс.»); необґрунтовано вважається (Machek ESJČ 678) власним слов'янським, спорідненим з німецьким.— Фасмер I 275; ЭСБМ II 56—57; Brückner 601; БЕР I 119; Skok III 565—566; Mikl. EW 375.— Див. ще **ва́рта.**— Пор. **ва́ра.**

[**вару́дити**] «нудити»; — очевидно, результат видозміни форми *мару́дити* (пор. *мандрува́ти* від *вандрува́ти*).

[**вару́нок**] «біль у животі, гази»; — неясне; можливо, пов'язане з дієсловом *вари́ти.*

[**вару́цкати**] «бруднити» Ж; — очевидно, афективне утворення; може бути зіставлене з болг. *варóсам* «побілю вапном», м. *вароса* «тс.», які походять від *вар* «вапно», пов'язаного з *варя́* «варю, готую».

Варфоломі́й, ст. *Валфромѣи* (бл. 1350), *Варфоломея* (XV ст.), *Варѳоломей* «сын завѣшуючого воды або сын радости» (1627); — р. *Варфоломе́й*, бр. *Варфаламе́й*, п. Bartłomiej, ч. Bartoloměj, слц. Bartolomej, вл. Ba(r)trołm, нл. Bartramuš, Bartył, болг. *Вартоломе́й*, слн. Bartolomêj, стсл. **Варътоломѣи, Варԁоломеи**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βαρθολομαῖος походить від арамейського (арамейсько-грецького) імені Bar-Talmaį «син Толмая», що складається з арам. bar «син» і імені Talmai, яке вважають похідним від гр. Πτολεμαῖος «Птоломей», пов'язаним з πολεμέω (πτολεμέω) «веду війну».— Сл. вл. імен 203; Петровский 69; Илчев 102; Paul Kl. Vnb. 9.— Див. ще **полéміка.**

[**вархля́к**] «дике порося, підсвинок» Ж, [*вахлю́к*, *вахля́к*, *верхля́к*, *верхлю́к*] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. warchlę, warchlak «тс.», можливо, походить від нвн. Férkel «порося» або свн. verhelin, двн. farhilī(n) «тс.», що за походженням є демінутивами до двн. far(a)h «свиня», спорідненого з гр. πόρκος, лат. porcus «тс.», лит. par̃šas «порося», псл. *porsę, укр. *порося́*; Брюкнер заперечує думку про запозичення польського слова з німецької мови, вважаючи його праслов'янським і зіставляючи з лит. ver̃šis «теля, віл», прус. werstian «теля», лат. verres «вепр», дінд. vṛṣaḥ «бик», vṛṣṇiḥ «чоловічий», ав. varšni- «баран».— Шелудько 25; Brückner 602; Kluge—Mitzka 193.

[**вархола́**] «сварка, лайка» Ж, [*вархольня́*] «тс.» Ж, [*верхола́*] «тс.; неприємна справа» Ж, [*вархóлити*] «підбурювати, дражнити, лаяти» Ж, [*верхóлити*] «тс.» Ж, ст. *вархола* (*вархолъ*) «колотня,

звада, спір, суперечка» (1641), *вархолникъ* «схильний до вархолу» (1607); — бр. [*ва́рхал*] «шум, содом»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. warchoł «баламут; (ст.) колотнеча, сварка, чвари» походить від [warch] «гнів», яке зіставляється з слн. vršéti «шуміти, шелестіти» і, менш переконливо, з укр. *во́рох*. — Тимч. 189; ЭСБМ II 68; Richhardt 110; Brückner 601.— Пор. **во́рох.**

[**варца́б**] «лутка, підвіконня, одвірок», [*варца́ба*] «лутка; валки згромадженого сіна Ж», [*варца́бниця*] «шашечниця» Ж, ст. *варцабы* «шашки» (XVI ст.), *варцабница* (1642); — бр. [*варца́бы*] «шашки», [*арца́бы*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. warcaby «шашки» походить від ч. vrhcáby «камінці, кості для гри», складного слова, пов'язаного з свн. wurfzabel, перша частина якого wurf «кидок» (від werfen «кидати», спорідненого з лит. verpti «прясти»), перекладена на чеську мову основою vrh «тс.», спорідненою з укр. *ве́рга́ти* «кидати», друга zabel «шашечниця», двн. zabal «тс.», походить від лат. tabula «дошка, картина, карта».— Шелудько 25; Тимч. 190; Brückner 601; Kopaliński 1033; Machek ESJČ 700; Mikl. EW 383.— Див. ще **ве́рга́ти, та́бель.**

[**ва́рцюх**] «макогін» Я; — запозичено з польської мови, очевидно, усним шляхом; п. [wiercioch] «тс.» зазнало при цьому впливу з боку п. [warcieć] «вертіти», [warciuśkiï] «дуже швидкий», фонетичних варіантів до wierciec, wiercić, від яких воно походить.— Див. ще **вертіти.**

[**варча́ти**] «нявкати» ВеУг, ст. *варчати* «гарчати, виражати злість»; — дієслово звуконаслідувального характеру, мабуть, польського походження; п. warczeć «гарчати, бурчати» споріднене з укр. *во́ркати*.— Тимч. 190; Фасмер I 356.— Див. ще **во́ркати.**

[**варш**], зменш. [*варша́л(оч)ок*] (у виразі *варша дати*,— очевидно, із значенням «збудити»: «Заснула кухарочка, треба їйваршалочка, треба їй варша дати, щоб дала вечеряти»); — неясне; можливо, походить від лтс. varš «мідь» (тут у значенні «мідна монета»), яке могло проникнути у вираз *пинхви* (*тим(н)фи*) *дати* «збудити сплячого, вдуваючи в ніс дим від підпаленої вати», замінивши в ньому близьке за значенням слово *пинхва* (*тим(н)фа*) «польська монета вартістю в півзлотого (15 грошів)»; може бути пов'язане і з *марша́лок* (у значенні «наречений»).

[**варю́га**] «западина, глибока яма» ВеНЗн; — неясне; можливо, наслідок контамінації слц. varák «казан для варіння» (похідне від varit' «варити»), вжитого у значенні «глибока яма» (пор. як семантичні паралелі р. [*котёл*] «западина, глибока яма», нвн. Kessel «казан; улоговина», порт. caldeira «казан; бухта», рум. găvăn «дерев'яна миска» — укр. [*ґава́н*] «улоговина»), і *ярýга*; можливо також, що компонент *-юга* слід розглядати як аугментативний суфікс.

варя́г «представник давньоскандінавської етнічної групи; [міцний чоловік; півскирти сіна Я]»; — р. *варя́г*, бр. *вара́г*, др. *варягъ*, п. Wareg; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандінавської; дісл. væringr (váringr) «норманн на службі у грецького імператора» походить від var «віра, заклад, обітниця, обіцянка», спорідненого з дангл. wær «угода, обіцянка, віра, вірність, дружба», двн. wāra «довірливість, милосердя», псл. vĕra, укр. *ві́ра*; мало переконлива гіпотеза про те, що *варя́г* є варіантом назви франків, який виник у середовищі аварів, стосувався спочатку германців взагалі і був засвоєний слов'янами від аварів (Шахматов Древн. судьбы 47); позбавлені підстав також спроби відмовитись від скандінавської етимології і пов'язати слово із слов'янським *вара* «присяга, клятва» (Черных Филол. науки 1958/1, 29), яке саме є, можливо, германізмом (Трубачев КСИС 25, 94—95), або вивести цю назву від гіпотетичного грецького слова *βάραγγοι <*βαράναγοι «рознощики вантажів, товарів», тобто купці (Steffen RSl 32/1, 3—11).— Шанский ЭСРЯ I 3, 21—22; Фасмер—Трубачев I 276; Преобр. I 66—67; Stender-Petersen ZfSlPh 4, 50; APhScand. 6, 26; Schwarz ZfSlPh 2, 105, 117; 5, 133; Vries AEW 671—672; Falk—

Торр II 1403; Jóhannesson 153—154; Klein 1601, 1704.— Див. ще **віра.**

вас (род. в. мн.); — р. бр. болг. м. *вас*, др. *васъ* п. вл. нл. was, ч. слц. vás, схв. *ва̑с*, слн. vas, стсл. **васъ**; — псл. vasъ пов'язане з vy «ви»; — споріднене з прус. wans, дінд. vaḥ, ав. vå, лат. vōs; іє. u̯ōs-s-.— Фасмер I 276, 366; Преобр. I 102—103; Brückner 63; Holub—Kop. 426; Skok III 584; Walde—Hofm. II 836; Pokorny 514.— Див. ще **ви.**

[**васа́г**] «чумацький віз; ящик на возі, віз із ящиком Ме, Мо», [*васа́га*] «тс.» Мо, [*васа́ч*] «віз, навантажений сіллю» Ж, ст. *васажок* (XVIII ст.); — п. wasąg, fasąg, wasung «верхня частина воза (без коліс)», ч. розм. fasuněk «тс.»; — очевидно, досить давнє запозичення з польської мови (про давність запозичення — не пізніше XV—XVI ст.— свідчить передача п. ą українським **а**, що вказує на вимову ą як **а** носового, характерну для старопольської мови); польські форми походять від свн. fazzunge «бочка, облямівка» (пор. нвн. Fássung «оправа, облямівка»), пов'язаного з дієсловом fazzen (нвн. fássen) «охопити; вставляти в оправу» та з іменником faz «сховище; посудина; скриня» (двн. vaȥ «посудина», нвн. Faß «бочка»), спорідненими з дісл. fat «посудина», англ. vat «бочка; ночви», можливо, також з лит. púodas «горщик»; малоймовірним є припущення (Karłowicz SW I 724) про походження п. fasąg від фр. façon «опорядження, оздоба; фасон» через усне німецьке посередництво.— Оньишкевич Исслед. п. яз. 239; Тимч. 190; Шелудько 25; Brückner 603; Matzenauer 364; Kluge—Mitzka 185; Klein 1693.— Пор. **фа́ска, фасува́ти.**

васа́л; — р. *васса́л*, бр. болг. *васа́л*, п. wasal, ч. vasal, слц. vazal, м. *вазал*, схв. *ва̀за̄л*, слн. vazál; — запозичення з французької мови; фр. vassal походить від слат. vassallus, пов'язаного з vassus «слуга»; останнє є словом кельтського (галльського) походження, пор. гал. (Dago-)uassus (особове ім'я), а також дбрет. uuas, брет. gewaz «слуга», кімр. корн. gwas «юнак, слуга», ірл. foss «слуга», що зводяться до іє. *upo-stho- (пор. споріднене дінд. -upa-sthānam «опіка, служба»), перший компонент якого *upo- (>пкельт. *wo->гал. wa-) відповідає дінд. upa «понад», гр. ὑπό «під», гот. iup «вгору», нвн. auf «на», другий stho- (>пкельт. *tsos>>гал. -ssus) відповідає дінд. sthā- «стояти», лат. sto «стою», псл. stati (stoję), укр. *ста́ти*.— СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 23; Преобр. I 67; Brückner 639; БЕР I 122; Dauzat 741; Klein 1693; Льюис—Педерсен 26, 53.— Див. ще **ста́ти.**— Пор. **вале́т.**

[**васе́ць**] «мокрий лишай на крижах або спині коня» Я, [*васца́*] «тс.» Я; — р. [*восца́*] «лишай на руках, що викликає сверблячку; лишай біля хвоста коня; хвороба очей у птахів», болг. *въ́сца* «прищ, бородавка; трава, якою лікують сверблячку на ногах», *въсца́* «сверблячa слизиста пухлина на руці або нозі; жіночий статевий орган; [(бот.) очиток, Sedum L.]», *въщца́* «тс.»; — очевидно, псл. *osьca або *vъsьca, похідне від sьcati; в основі значення лежить ознака вогкості; форма *васе́ць* могла виникнути пізніше за аналогією до *мокре́ць* та ін.; **а** замість **о** в давнішому **восца* з'явилося, очевидно, внаслідок деетимологізації, поєднаної з первісною ненаголошеністю **о**; **а** у *васе́ць* перенесено з пізнішої форми *васца́* (<**восца́*).— Фасмер I 357; БЕР I 215.— Див. ще **сця́ти.**

[**васили́стник**] (бот.) «рутвиця, Thalictrum L.» Я, Mak; — р. *васили́стник* «тс.»; — неясне; можливо, походить від назви міфічної істоти *василі́ск* і вказує на певні чудодійні властивості, які приписуються народною традицією цій рослині; пор. [*м'ята чортова, падучник, вередовець*] «тс.» Mak; пор. також [*василиса-трава*] «тс.» Mak, що може бути як результатом переоформлення назви *васили́стник*, так і вихідною формою для даної назви.

василі́ск (міф. і зоол.), ст. *василискъ* (XVII ст.), *базилишокъ* (XVII ст.); — р. болг. *васили́ск*, бр. *васілі́ск*, др. *василискъ*, п. bazyliszek, ч. bazilišek, [bazalíček], слц. bazilišok, вл. bazilisk, нл. bazylisk, схв. *бази̏лис(а)к*, слн. bazilísk, стсл. **василискъ**; — через давньо-

руську й старослов'янську мови запозичено з грецької; гр. βασιλίσκος (назва ящірки), похідне від βασιλεύς «цар», пояснюється тим, що тварина має на голові білу пляму у вигляді корони; пояснюється також уподібненням дракона до царя з огляду на приписувану йому силу (Шанский ЭСРЯ I 3, 22); форма *базилишокъ*, мабуть, запозичена з польської мови; західнослов'янські форми з початковим b- походять від слат. basiliscus, джерелом якого є гр. βασιλίσκος.— Тимч. 50, 190; Фасмер I 277; Срезн. I 231; Machek ESJČ 49; Holub—Lyer 95; Skok I 222.— Див. ще **Васи́ль.**

Васи́ль, *Васи́лько, Васко́, Васю́к, Васю́та, Ва́ся, Васько́, Ва́сьо,* жін. *Васили́на, Васили́са* Ж, [*Васи́лія* Я, *Василе́га* Я], *Васи́ля* ДзАтл II 270], ст. *Васили́й* (1388), *Василь* (1436); — р. *Васи́лий*, бр. *Васі́ль, Васі́лій*, др. *Василий, Василко, Василь*, п. Bazyli, ч. Bazili, слц. Bazil, болг. *Васи́лий, Васи́л*, слн. Vasilij, стсл. **Василии, Василь**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Βασίλειος утворене на основі прикметника βασίλειος «царський», пов'язаного з іменником βασιλεύς «цар», який з'явився в грецькій мові з часів перських війн і мав спочатку значення «перський цар; князь, правитель»; жіночі форми походять від грецьких власних імен Βασίλισσα, Βασίλιννα букв. «княгиня, цариця», похідних від попереднього; походження грецького слова досі залишається нез'ясованим; намагання довести його індоєвропейське походження чи знайти малоазійські або інші джерела не мали успіху.— Беринда 191; Фасмер I 277; Frisk I 222—223.— Пор. **Бази́лій.**

[**василь**] (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іншої народної назви даної рослини [*в'язель, в'язиль, в'язі́ль*] під впливом широко вживаних у ботанічній народній номенклатурі *васильо́к, васильки́;* пор. однак [*івасик*] «Trifolium montanum L.; Trifolium pratense L.», [*Іван головатий*] «Trifolium ochroleucum L.», [*Іванова голова*] «Trifolium medium L.».

[**васи́лька**] «деревина на діжки» Я; — п. [wasiłek] «дубова дошка на клепку, клепка», [wasiłka], ст. wasiełka «тс.»; — неясне.

[**васи́льки**] «волосся (на скронях» Я; — неясне; можливо, іронічна назва, що виникла в результаті контамінації *вису́лька* «бурулька» і *васи́льки* (назва квітів), у народній традиції популярної прикраси, слова, широко вживаного як порівняння; не виключено також, що в основі лежить *висо́к* або безпосередньо *ви́сі́ти*, які зазнали семантичної й формальної видозміни.

васильо́к (бот.) «васильки, Ocimum basilicum L.; [волошка, Centaurea L. Mak; щириця волотиста, Amaranthus paniculatus L.; щир червоний, Amaranthus speciosus L. Mak; щебрушка польова, м'ята польова, материнка, Calamintha Acinos Bth. Mak; золототисячник, Erythraea Centaurium Pers. Mak; очанка, Euphrasia officinalis L. Mak; жабрій, Galeopsis ladanum L. Mak; братки, Viola tricolor L. Mak]», *васильки́* «Ocimum basilicum L.; [волошка Mak, Пі; синяк звичайний, Echium vulgare L. Mak; журавельник, герань лучна, Geranium pratense L. Mak; горлянка, Ajuga genevensis L. Mak; щириця; щир червоний; суховершки, Brunella (Prunella) vulgaris L. Mak; плакун, Lythrum L. Mak; шавлія, Salvia L. Mak; чистець, Stachys palustris L. Mak; дібровник, Teucrium chamaedrys L. Mak]»; [*василек*] «волошка; горлянка; Calamintha Clinopodium Bth.; дзвоники, Campanula sibirica L.; шавлія поникла, Salvia nutans L.» Mak, [*ва́силек* (*собачий*)] «волошка Mak; герань маленька, Geranium pusillum L.», [*василки*] «гісоп, Hyssopus officinalis L.» Mak, *васи́лечок* «васильки», *васи́лечки* «тс.; [братки Mak]», *василечки* (*польові*) «Calamintha Clinopodium Bth.» Mak, [*васильк*] «васильки», [*василька* Бі, *василько, васильник* Mak] «тс.», [*васильчик*] «тс.; волошка» Mak, [*василечек*] «волошка» Mak, [*василочек-трава*] «тс.» Mak, [*ва́сильєц*] «волошка» ЕЗб 30, [*васильо́чий*] Ж, ст. *васильокъ* (XVIII ст.); — р. *ва́силёк* «волошка», бр. *васілёк* «тс.», п. bazylia «васильок», bazylik, bazylijka, bazylika «тс.», ч.

bazalka, bazalička, [bazalenka], ст. bazilika, слц. bazalka, bazalička, болг. *боси́лек*, м. *босилек*, схв. *бо̀сиљак*, [*басилак, басиљак*], *босил, босилак, бо̀сӣљ*, слн. bosíljek «тс.»; — запозичення з грецької мови; гр. βασιλικόν «васильки», букв. «царське (зілля)» пов'язане з βασιλεύς «цар»; у західнослов'янських і частково південнослов'янських мовах, очевидно, походить від слат. basilicum, яке зводиться до того самого грецького джерела; напевно, не всі наведені українські ботанічні назви можна виводити з грецької мови; широта застосування назви *васильо́к* і похідних свідчить про те, що вони виникли значною мірою на власному грунті, як похідні від власного імені *Васи́ль*, доказом чого можна вважати той факт, що у народній ботанічній номенклатурі існує, очевидно, давня традиція використання найпоширеніших власних імен людей (*Василь, Іван, Марія*); можливо, що запозичення назви *васильо́к* для однієї з рослин стало поштовхом для ширшого вживання цієї назви; мотивом для перенесення назв міг бути колір квіток (блакитний у Ocimum basilicum, Echium, Hyssopus, Centaurea та ін.), форма суцвіття (ботанічно споріднені Ajuga, Salvia, Prunella, Thymus, Stachys, Galeopsis), специфічний запах квіток (Salvia, Calamintha), а також способи вживання рослин у народній медицині.— Шанский ЭСРЯ I 3, 22; Фасмер I 227; ГСЭ III 4; Преобр. I, 67; Анненков 26, 32, 75, 273, 312, 341; Machek Jm. rostl. 204, 258; БЕР I 69; Skok I 116; Симоновић 320—321; Matzenauer 364.— Див. ще **Васи́ль.**

[**васнь**] «чвара, лайка Ж; молодецтво, завзяття Бі», [*васно́та*] «молодецтво» Бі, [*ва́сний*] «молодецький, завзятий, спритний» Бі, ст. *васнь* «неприязнь, ненависть; чвара, сварка» (XVI ст.); — р. [*васнь*] «зухвальство», др. *васнь* «суперечка, розбрат», п. waśń «сварка, спір, гнів», ч. vášeň «пристрасть», ст. vášně «звичка, схильність», слц. vášeň «пристрасть», вл. wašnje «спосіб; звичка; темперамент, настрій», болг. [*васам се*] «борюся», м. *васа* «мститься», *васа се* «змагається, бореться»; — псл. *vasnь «сварка, гнів», очевидно, віддієслівний іменник до vaditi «вадити, шкодити» (*vad-snь; пор. *при́язнь*); менш переконливе зіставлення (Machek ESJČ 678) з ав. vasna- «воля», дінд. váś-mi «хочу, бажаю», гр. ἑκών «добровільний».— Фасмер I 277; Brückner 603; Holub—Kop. 408; Mikl. EW 376.— Див. ще **ва́дити.**

[**ва́ська-ва́ська**] (вигук для підкликання свиней) ЛексПол 23; — очевидно, результат видозміни вигуку [*вачь-вачь*] «тс.» під впливом клички *Ва́ська*.— Див. ще **Васи́ль, вачь.**

ват; — р. *ватт*, бр. болг. м. *ват*, п. wat, watt, ч. слц. вл. watt, схв. *ва̏т*, слн. vát; — запозичення з англійської мови; англ. watt походить від прізвища Уатта (Watt), винахідника парової машини.

ва́та[1], [*ва́ташник*] «піджак на ваті» Л, *вати́н*, [*ва́тка*] «вид теплого жіночого одягу» До, *ва́тник*, [*ва́товка*] «вид жіночого зимового одягу» ЛЧерк, *ва́тяник, ва́тянка, ва́тяний, ватува́ти*; — р. бр. болг. м. *ва́та*, п. вл. нл. wata, ч. слц. vata, схв. *ва̏та*, слн. váta; — запозичення з німецької мови; нвн. Wátte (австрійське Wátta) спочатку стосувалося не бавовняного волокна, а шовкових пачосів і вживалося частіше у формі Wátten, що походить від гол. watten, яке через слат. wadda зводиться до ар. bâṭin, мн. bāṭá'in «підкладка, одяг на ваті», пов'язаного з baṭn «живіт, нутрощі», спорідненим з гебр. bǽṭæn «живіт», арам. biṭná «нутрощі», ак. buṭim «тс.»; можливо, в європейські мови слово потрапило через посередництво іспанської мови; пор. ісп. (la) bata (фонет. la βata), яке дало v- (укр. **в-**) інших європейських мов; пор. також семантику слова в іспанській мові — «халат (на ваті)».— Шанский ЭСРЯ I 3, 23; Фасмер I 278; Преобр. I 67; Sł. wyr. obcych 696; Holub—Lyer 502; Kluge—Mitzka 843; Lokotsch 273; Klein 1725.

[**ва́та**[2]] «вид невода»;—бр. [*ват, вата*], ст. *вата*, п. wata, ч. vata, vatka, нл. wata, wada «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Wáte «тс.» (<двн. wata), споріднене з снн. wade, гол. wad(d)e, дангл. wadu, дат. vod, шв. норв. vad, лтс. vadus «велика сітка», лит. vedejà

«рибальська сітка для двох рибалок», псл. nevodъ, укр. *невід.*— Шелудько 25; ЭСБМ II 74; Holub—Lyer 502; Matzenauer 365; Kluge—Mitzka 842.— Див. ще **невід.**

ватага «натовп, гурт, загін, артіль; зграя, череда», *ватаг* «ватажок; старший чабан», [*ватаг*] «товариш молодого або молодої на весіллі» МСБГ, [*ватага*] «старший чабан» ЕЗб 4, *ватажанин* «член ватаги», [*ватажела*] «старший дружба» Ж, [*ватажина*] «ватага» Я, [*ватажка*] «ватажок» Ж, *ватажко* «тс.» Г, СУМ, *ватажник* «чабан», *ватажний* «керівник ватаги», *ватажок*, [*ватажжя*] «отамани», [*ватаство*] «ватагування» Ж, [*ватась*] «ватаг» Ж, *ватагувати* «бути ватагом», *ватажити* «бути ватажком» СУМ, Я, [*ватажитися*] «залицятися, упадати», *ватажкувати* «бути ватажком», [*ватажникувати*] «бути чабаном»; — р. бр. *ватага*, др. *ватага* «намет», п. wataha; — запозичено з чув. ст. *våtaγ, uotaγ, спорідненого з дтюрк. otaγ «намет, кімната, сім'я», тур. oda, odak «кімната; будинок», які зводяться до тюрк. *ota- (*o:t-) «грітися; розпалювати вогонь»; менш переконливою є думка (Scheludko 128; Корш ИОРЯС 8/4, 58; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 99; Vrabie Romanoslavica 14, 178) про зв'язок з рум. vătăş «сторож», що походить від тур. vattas «пастух», джерелом якого є ар. vaţţâs «тс.»; можливо, що в цьому гнізді об'єдналися запозичення з обох джерел.— Филин Образ. яз. 288; Шанский ЭСРЯ I 3, 23—24; Фасмер I 278; Преобр. I 67; Kopaliński 1034; Brückner 604; Lokotsch 168; Севортян 484—487; Korsch AfSlPh 9, 659; Мелиоранский ИОРЯС 10/4, 118; Менгес 189; Räsänen Versuch 366.— Пор. **вантаж.**

ватерпас; — р. *ватерпас*, бр. *ватэрпас;* — запозичення з голландської мови; гол. waterpas утворено з основ іменника water «вода», спорідненого з англ. water, нвн. Wasser «тс.», укр. *вода*, і дієслова passen «приміряти», що, як і нім. passen «тс.», через фр. passer «проходити» зводиться до лат. passus «крок, хода».— СІС 121; Шанский ЭСРЯ I 3, 24—25; Фасмер I 278; ССРЛЯ 2, 62; Vries NEW 508; Klein 1136.— Див. ще **вода, па.**

ватерполо, *ватерполіст, ватерпольний;* — р. *ватерполо*, бр. *ватэрпола*, п. waterpolo, болг. м. *ватерполо*, схв. *ва̏терполо*, слн. vater-polo; — запозичення з англійської мови; англ. waterpolo утворено з іменників water «вода» і polo «м'яч, гра в м'яч», джерелом якого є тібетське pulu «м'яч».— СІС 121; Шанский ЭСРЯ I 3, 25; Klein 1211.— Див. ще **ватерпас.**

[**ватлити**] «жадібно їсти» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *тлити* «жерти».

ватман «ватманський папір»; — р. бр. *ватман*, болг. *ватманов* «ватманський»; — результат редукції терміна *ватманський папір*, можливо, під впливом аналогічного процесу в російській мові; термін базується на англ. Whatman paper «тс.», що походить від прізвища англійського власника паперової фабрики.— Шанский ЭСРЯ I 3, 25—26; ССРЛЯ 2, 62; ЭСБМ II 75.

[**ватеропка**] «утруднення», [*ватеропко*] «незручно, важко», [*ватеропитися*] «супротивитися, опинатися, комизитися» Я; — очевидно, пов'язане з [*торопати*] «бідувати» (див.).

[**ваточник**] (бот.) «асклепій, Asclepias cornuti Dcsn.» Mak; — р. *ваточник*, бр. *ватачнік* «тс.»; — похідне утворення від *вата*, можливо, калька фр. herbe à ouate, herbe à coton «тс.»; пор. також укр. *бавовна дика, шовк дикий*, р. *русский хлопок*, н. syrische Seidenpflanze, фр. Coton sauvage, Plante à soie; назви пояснюються тим, що шовковистий пух, який оточує насіння цієї рослини, нагадує вату.— Анненков 52; ЭСБМ II 75; Симоновић 53.— Див. ще **вата**[1].

[**ватра**] «вогонь, багаття; житло гуцула Ж; попіл від соломи чи бур'яну Я; піч Пі; черінь у печі», [*ватерь*] «житло гуцула» Ж, [*ваторник*] «частина житла гуцула, де сплять і варять страву; приміщення для приготування молочних продуктів», [*ватрак*] «кухонне вогнище надворі», [*ватралка*] «дрюк для підгортання жару, кочерга» Ж, [*ватралька, ватран* Ж, *ватрач* МСБГ, *ватрачка* МСБГ] «тс.», [*ватрисько*] «місце,

де була ватра» ВеЛ, [вáтрище] «вогнище; черінь», [вáтроль] «дерев'яний рогач, чаплія; йолоп», [ватріти] «згорати, перетворюватись на попіл» Ж, [завáтра] «другий вогонь» Ж; — п. [watra] «вогонь, вогнище», ч. vatra «вогонь», слц. vatra «багаття, вогнище», болг. [вáтра] «вогонь», [ватрáл] «кочерга; дерев'яний рогач», схв. ва̏тра «вогонь»; — не зовсім ясне; можливо, спільнослов'янське, споріднене з ав. ātar- «вогонь», перс. āzar, вірм. airem «горіти, палити», ос. art «вогонь», алб. vatrë, votrë «вогнище», ірл. áith «піч», можливо, також з р. ватрýшка; **в-** протетичного характеру (Фасмер I 279; Зализняк ВСЯ VI 36; Pedersen KZ 38, 311; Мейе, Статьи по славяноведению II 1906, 389—390; Crânjală 419—422); припускається також (Mikl. EW 376; Rozwadowski RO I 109; Holub—Kop. 408; Machek ESJČ 678—679) запозичення з давньоіранської мови через турецьке або циганське посередництво, а також виводиться (Jokl WZKM 34, 49; Шелудько 128; Трубачев Рем. терминол. 201—202; Vrabie Romanoslavica 14, 179) від рум. vátră, що вважається здавна успадкованим з індоєвропейської прамови чи запозиченим з іранської мови або виводиться від алб. vatrë чи від дакійського субстрату (Десницкая Общекарп. диал. атлас 18; БЕР I 123; Кобилянський УМШ 1967/6, 42; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 125—126).

[**ватувáти**] «мати намір, розраховувати (на щось)»; — очевидно, пов'язане з вотувáти «голосувати», ст. вотовати «тс.; розраховувати (?)» (пор.: Литва вотовала (=розраховувала) на князя московского, 1587 р.).— Див. ще **вóтум.**

[**ватýйка**] «однорічна коза», [ватýлька] «тс.» Ж, [ватýля] «вівця, яка вперше має ягня; коза, що не мала ще козенят ВеНЗн», [ватуйчá] «козеня», [ватуйнúк] (зб.) «вівці, кози, які ще не мали ягнят», [ветýля] «коза, що не мала ще козенят» ВеНЗн, [готýля] «молода коза»; — п. wetula «молода самиця козулі», ч. [vetul'a] «коза-ялівка»; — запозичення з румунської мови; рум. vătúi «молодий козел, баран», vătúie «однорічна коза до часу окоту» походить від нлат. *vituleus, *vitulea, джерелом яких є лат. vitulus «теля; молода тварина», пов'язане з vetus «старий», спорідненим з герм. *weþru «однорічна тварина», алб. vitš «теля», псл. vetъхъ, укр. вéтхий.— Шелудько 128; Vincenz 6; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 99; Vrabie Romanoslavica 14, 179; Crânjală 422—424; Machek ESJČ 687; Puşcariu 175; Walde—Hofm. II 807.— Див. ще **вéтхий.**

вáфля, вáфельник, вáфельниця, ст. вафелъ (XVIII ст.); — р. бр. вáфля, п. wafel, wafla, болг. м. вáфла, схв. vafel, слн. vafelj; — запозичення з німецької мови; нвн. Wáffel «вид печива» походить від снідерл. wafel, спорідненого з нвн. Wábe «(бджолиний) стільник, щільник», пов'язаним з weben «ткати». — Шелудько 25; Тимч. 191; Шанский ЭСРЯ I 3, 27; Фасмер I 250; Kluge—Mitzka 829, 832, 843; Klein 1725.

вахлáй «неповоротка малотямуща людина», вахлáк, вахлакувáтий; — р. вахлáй, вахлáк «груба, невихована, лінива, неохайна, неуважна людина; [гуля, пухлина; наріст на берéзі; пузир на воді]», [вахлéй] «вахлай», [вахлýй] «дурень», [вахлы́ш] «гуля; бульбашка», [вахлю́й] «вахлак», [вахлю́к, вахлю́ш, вáхляй, вахля́к] «тс.», вахловáтый «простуватий», вахля́ть «робити щось нашвидкуруч, недбало, ліниво», бр. вахлáк, [вахля́й] «в'яла, неповоротка людина», [вахля́к] «тс.», [вахлевáтый], вахлевáць «в'яло займатись чимось; ліниво працювати»; — неясне.— Фасмер I 280.

[**вахля́р**] «віяло» Ж, Я, [вахлярувáтий] «віялоподібний» Ж, Я, ст. вахляръ (1627); — п. wachlarz «віяло», wachel «знаряддя з пір'я (шпирне крило) для роздмухування вогню; (ст. також) віяло», вл. wjechla «віяло»; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. Fächer «віяло» (давніше fechel) походить від слат. focāre «розпалювати, роздувати» (<лат. focus «вогнище; жар, вогонь»), яке дало пізньосередньоверхньонімецьке fochen «дути» з похідним від нього ранньонововерхньонімецьким focher «знаряддя, яким роблять вітер».— Шелудько 25; Тимч. 191; Matzenauer 361; Brückner 598; Kluge—Mitzka 179.— Див. ще **фóкус**[1].

[**ва́хнути**] «утекти» Я; — неясне; можливо, походить від п. [wachnąć] «згорнути, гребонути», вживаного афективно на позначення швидкого руху, яке є, очевидно, звуконаслідувальним утворенням, пов'язаним з вигуком [wach].

ва́хня́ (іхт.) «вид тріски, Gadus aeglefinus (Eleginus gracilis Til.?)» СУМ, Ж; — бр. *вахня́* «тс.», п. wachnia «вахня, далекосхідна навага, Eleginus gracilis Til.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вахня́* «тс.» не цілком з'ясоване; виводилось (Горяєв 40) від книжного лат. Gadus vachnja; не виключено, що латинська назва відбиває камчатський діалектизм, початків якого слід, мабуть, шукати в палеоазіатських (чукотсько-камчатських) мовах; зах.-укр. *ва́хня*, очевидно, проникло з російської мови через посередництво польської, про що свідчить наголос.

ва́хта[1] «варта, сторожа», *ва́хте́р*, *вахтови́й;* — р. бр. болг. *ва́хта*, п. wachta, ч. розм. слц. vachta, вл. wajchtar «сторож», нл. wajchtaŕ «тс.»; — запозичено через польську мову з німецької; нвн. Wacht «сторожа», якому відповідають свн. wahte, двн. днн. wahta, нн. гол. wacht, гот. wahtwō̆i, пов'язане з нвн. wachen «не спати, пильнувати», wecken «будити», спорідненими з дінд. vāja- «сила, швидкість», лат. vigil «той, що не спить; бадьорий, жвавий».— СІС 121; Шанский ЭСРЯ І 3, 27—28; Фасмер І 280; Преобр. І 68; ЭСБМ II 79; Kluge—Mitzka 830, 844.

[**вахта**[2]] (бот.) «бобівник трилистий, Menyanthes trifoliata L.» Mak; — ч. слц. vachta; — запозичення з російської мови; р. *ва́хта*, [*ва́хка*, *вехк*] (пн.-р.) походить від фін. vehka, що має відповідники і в інших прибалтійсько-фінських мовах: кар. vehka, vehku, вепс. vehk, ест. võhk, võha; безпідставне припущення (Matzenauer 361) про запозичення слова в російську мову з чеської.— Фасмер—Трубачев І 280; Machek Jm. rostl. 182; Меркулова Очерки 37—38; ЭИРЯ II 80—81.

[**ва́цок**[1]] «торба; (анат.) піхва» Я, ВеЛ, ст. *вацокъ* (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. wacek «торба, мішок; калитка», як і ч. vak «торба», (зменш.) váček, слц. vačok «кишеня», вл. wačok «вузол, валіза, ранець, чемодан», нл. waš(k)a «тс.», походить від свн. wātsak «торба, мішок для одягу», що складається з wāt (нвн. Wat) «кусок тканини, одяг», спорідненого з гот. gawidan «в'язати», лит. áudžiu «тчу», і sack «мішок», яке походить від лат. saccus «тс.».— Тимч. 191; Matzenauer 361; Brückner 598; Machek ESJČ 675; Kluge—Mitzka 618, 842.— Див. ще **беса́ги**.

[**ва́цок**[2]] «квартира; загорода, нічліг» ЕЗб 4; — запозичено з угорської мови; уг. vacok «печера, лігво, конура; підстилка, ганчірки» походить від нвн. Wátsack «валіза, ранець; торба для одягу».— Bárczi 328.— Див. ще **ва́цок**[1].

[**вацьː**] (вигук для підкликання свиней), [*вац-вац* Л, *вацю́*, *вець*, *вец-вец* Л, *ець-ець* Л] «тс.», [*вацю́кати*]; — р. [*вацу́*, *ва́цю*, *вачу́*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни форм *па́ця* (назва свині, поросяти в дитячій мові), *пацьпаць*.— Див. ще **па́ця**.— Пор. **ачу́**.

[**ва́цькати**] «незграбно мазати» Ме; — афективне утворення, пов'язане, очевидно, з [*вазю́кати*] «бруднити», [*ве́зькати*] «лизати».

ваш, [*ва́ший* Ж, *ва́шин* Ж], [*ва́шенець*] «прибічник вашої партії», [*ваши́нець* Ж, *ва́ський*]; — р. бр. болг. м. *ваш*, др. *вашь*, п. wasz, ч. слц. vaš, вл. нл. waš, схв. *ва̏ш*, слн. vàš, стсл. **вашь**; — псл. vašь<*vas-jь; — походить від іє. *vōs-i̯o-, присвійного прикметника від *vōs «ви», з яким пов'язані також псл. vy, vasъ, укр. *ви*, *вас;* споріднене з лат. vōs «ви», vester «ваш».— Шанский ЭСРЯ І 3, 28; Фасмер І 281; Brückner 603—604; Holub—Lyer 502; Machek ESJČ 678; БЕР І 122; Skok III 585; ESSJ Sl. gr. 2, 717—718.— Див. ще **ви**, **вас**.

[**ва́шар**] «ярмарок» ДзАтл II, ЕЗб 4, ст. *вашар* «тс.» (XVIII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. vásár «ярмарок, базар» є словом іранського походження, пор. сперс. vāčār, перс. bazar «тс.».— Дзендзелівський УЛГ 56; MNTESz III 1096; Bárczi 333.

[**вашкі́рка**] «білка» ДзАтл II, [*ваштірка*, *ващі́рка*, *мащі́рка*, *каші́рка*,

кастирка, *киштирка*, *костирка*, *коштирка*] «тс.» ДзАтл II; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*вашка*] «молода білка», *векша* «білка», др. *вѣкъша* (грошова одиниця), які виводяться з фінно-угорських мов (Фасмер—Трубачев I 281, 287; Machek Slavia 23, 66).

[**вва**] «вигук, яким зупиняють велику рогату худобу» Ме, Мо; — очевидно, запозичення з румунської мови; пор. рум. [*ó-a*] «вигук, яким пастух спонукає худобу змінити напрям», [*e-á*] «вигук, яким пастух підганяє кіз».— Papahagi 437, 801.

[**вверсник**] «ровесник» НЗ УжДУ 14, [*верстник*] «тс.» Ж; — похідне утворення від *верст(в)á* «вік», тобто «людина того самого віку»,— пор. [*верстакú*] «ровесники» Ко, [*вершняк*] «ровесник» ЕЗб 30, [*верствак*] «тс.» ВеЛ, а також споріднене р. *сверстник*.— Див. ще **верствá**.

[**вгаладúти** (*з чим*)] «з чимось до речі прийтися, добре обійтись» Ж; — видозмінене запозичення з румунської мови; рум. hălădui «домогтись, досягти; позбутись; врятуватись» виводиться від уг. halad «іти, просуватися вперед, робити успіхи», успадкованого з уральського періоду.— DLRM 356; MNTESz II 31—32.

[**вгараджáтися**] «нагадувати, вимагати, просити» Ж; — мабуть, пов'язане з *гарáзд;* пор. р. [*угорáзживать, угорáздить*] «спонукати, підмовляти», ч. [horazditi] «лаяти, нарікати», первісне значення яких, можливо, відбивається в уг. garazda «лайливий, прискіпливий, зухвалий».— Фасмер I 439; Bern. I 330.— Див. ще **гарáзд**.

[**вгрожéний**] «притягнений, силоміць приведений» Ж; — утворене від п. wgrozić «умовити, примусити грозьбою», похідного від groza «жах», спорідненого з укр. *грозá*.— SW VII 532; Brückner 159.— Див. ще **грозá**.

вдáча — див. **дáти**.

[**вдигнýти**] «втягнути» (нитку в голку) Ж, [*надегáти, надегнýти*] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. wdygować «втягнути; піднести з зусиллям», wdugować «тс.», похідні від [dygować] «підважувати, піднімати», [dugować] «тс.», duga «підойма, важіль», виводяться від свн. dūhen «тиснути, сунути».— SW I 581, V 494.

[**вдова**] (бот.) «айстра, Aster salignus Willd.» Mak; — результат перенесення назви *удовá* «жінка, в якої помер чоловік»; назва, очевидно, пояснюється пізнім строком цвітіння айстр, коли вони залишаються ніби самотніми на грядках.— Див. ще **удовá**.

[**вдовушка**] (бот.) «свербіжниця польова, Knautia arvensis Coult. (Scabiosa arvensis L.)» Mak, [*вдовýшки*] «тс.» Ж; — р. [*вдовущи*], схв. [*удовица*]; — очевидно, пов'язане з *удовá*; пор. н. Witwenblume, Witwenkraut «тс.»; мотивація назви не зовсім ясна.— Анненков 395; Симоновић 254—255.

[**ве**[1]] «фе» (вигук відрази), [*вéкати*] «вимовляти *ве*; блювати»; — звуконаслідувальне утворення на основі природних звуків, пов'язаних з блюванням.

[**ве**[2]] (вигук для відтворення крику ведмедя), [*вéйкати*] «ревіти по-ведмежому»; — звуконаслідувальне утворення.

[**ве**[3]] (вигук, повторенням якого діти спонукають худобу до бігу) Ме, [*вéкати*] «спонукати до бігу» Ме; — звуконаслідувальне утворення; для залякування худоби виникло, можливо, як імітація крику хижих тварин (напр., ведмедя).— Пор. **ве**[2].

[**ве-ве**] (вигук здивування) ВеЛ; — очевидно, результат семантичної видозміни повторного нвн. weh «ох, лихо», спорідненого з лат. vae «тс.», укр. *вáва* (див.).

[**вевéкати**] «говорити невиразно, нерозбірливо» (про німих і под.); — звуконаслідувальне утворення.

[**вевíрка**] «білка», *вúвірка*, [*вéвериця* ВеНЗн, *вéврик* Я, *вевюрка*, *вúвериця* МСБГ, *вúвіриця* МСБГ, *віюрка* ВеНЗн, *вовірка* ВеНЗн, *гав'юрка*, *євірка* ВеБ, *лавúрка* ВеНЗн, *ловúрка* ВеНЗн] «тс.», [*вевéричина*] «м'ясо білки» Я; — р. [*вéверица*], бр. *вавёрка*, др. *вѣверица*, *виверица*, п. wiewiórka, ч. veverka, ст. veveřice, слц. veverica, вл. wjewjerčka, нл. njewjericka, болг. *вéверица*, *вéрверица*, м. *веверица*, *верверица*, схв. *в(ј)ѐверица*, *в(ј)ѐверка*, слн. véverica; — псл. věverica; — споріднене з лит. voverẽ «білка»,

[voveris, vêverìs], лтс. vãvere, прус. weware, кімр. gwywer, перс. varvarah, дангл. ác-weorna «тс.», лат. vīverra «тхір»; слов'янські форми виникли, очевидно, через варіантне подвоєння кореня іє. *ver- «вигинати, викривляти» (*vai-ver-, vi-ver-, vā-ver-, ver-ver-).— Фасмер I 282; Преобр. I 106; ЭСБМ II 11; Brückner 619; Machek ESJČ 687; Holub—Kop. 414; БЕР I 125; Skok III 603—604; Būga RR I 491, II 652; Trautmann 356; Pokorny 1166.

[**веґéря**] (вид танцю), [*веґéра* Ж, *вегéря*] «тс.»; — п. wekiera «палиця; танок» (з укр.); — неясне; зіставлялося (Mikl. EW 377) з п. węgierka «угорка».— Brückner 606.

вегетаріáнець; — р. болг. *вегетариáнец*, бр. *вегетарыя́нец*, п. wegetarianin, ч. слц. vegetarián, м. *вегетарија́нец*, схв. *вегетарија́нац*; — запозичено з англійської мови через французьку або німецьку і, далі, через російську; англ. vegetarian (з назви товариства вегетаріанців Vegetarian society, що утворилося в 1847 р.) вважається нерегулярним утворенням із суфіксом -arian від vegetable «овочі», що походить від пізньолат. vegetābilis «оживляючий; (с. р. мн.) рослинність», пов'язаного з дієсловом vegetāre «оживляти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 34—35; ССРЛЯ 2, 108; Holub—Kop. 460; Dauzat 742; Kluge—Mitzka 812; Skeat 588; Walde—Hofm. II 741.— Див. ще **вегетáція**.

вегетáція, *вегетатúвний*, *вегетаці́йний*; — р. болг. *вегетáция*, бр. *вегетáцыя*, п. wegetacja, ч. vegetace, слц. vegetácia, вл. wegetacija, м. схв. *вегетáција*; — запозичення з німецької мови; нім. Vegetatión походить від слат. vegetātio «проростання», яке є похідним від vegetāre «рости» (давніше «оживляти, одухотворяти, посилювати»), пов'язаного з vegēre «збуджувати, хвилювати», спорідненим з дінд. vājaḥ «сила, швидкість, змагання», двн. wackar «жвавий», wahhar «тс.», гот. wakan «не спати; пильнувати», двн. wahhōn, wahhēn «тс.».— СІС 121—122; Шанский ЭСРЯ I 3, 35; Walde—Hofm. II 741.— Пор. **вегетаріáнець**.

[**ведлувáти**] «платити борг» Ж; — очевидно, пов'язане з п. wedle «згідно, на підставі», według «тс.», які утворилися з прийменника we (w), спорідненого з укр. **в, у,** і основ dl-, dług- «довжина, довгий», споріднених з укр. *дóвгий*.— Brückner 606.— Див. ще **дóвгий, у.**

[**ведмежúна**] (бот.) «ожина, Rubus corylifolius» Пі, [*ведміжúна*] «тс.» Ж; — р. *медвежьи ягоды*, п. ст. miedźwiedziny, ч. medvědice, ст. nedvědice, nedvědiny; — похідне утворення від *ведмíдь*; назва пояснюється тим, що ведмідь дуже любить ці ягоди.— Machek Jm. rostl. 101—102.— Див. ще **ведмíдь.**

ведмíдь, [*ведмéдь* Пі, *відьмíдь* Пі, *мéдвідь* Ж], *ведмéдиха*, *ведмéдиця*, [*ведмежúха*] «ведмедиця» Я, [*ведмéдка*, *медвéдиха* Ж] «тс.», *ведмедення́*, *ведмедчá*, *ведмедя́тко*, *ведмежá*, [*медведчá* Ж, *медвежá* Ж, *медвеженя́* Ж], *ведмéдина*, *ведмéжина*, [*ведмежáтина* Я, *медвéдина* Ж, *медвéжина* Ж], *ведмéдник*, *ведмежáтник*, [*медведя́р*] «той, що водить ведмедя» Ж, [*медвíдник*] «тс.» (?) Ж, [*ведмедя́ка*] «великий ведмідь», [*медведúско*, *медведúще*] «тс.» Ж, *ведмéдик* «молодий ведмідь; іграшка; (ент.) вовчок, капустянка, Gryllotalpa gryllotalpa L.; вид напою; [наливне колесо у млині]», *ведмéдько*, [*медвéдик*] «молодий ведмідь; зубчасте колесо у млині; гусінь метелика Euprеria eruca Ж», [*ведмéдка*] «вид напою» Я, *медвéдка* (тех.), [*ведмедíвка*] «фляжка-ведмідь у давніх мешканців України» Я, [*ведмедчу́к*] «молодий ведмідь; (ент.) жук-олень, Lucanus cervus L.; (ент.) вовчок, капустянка Ж; (ент.) велика мурашка, Formica herculanea Ж», [*ведмедю́к*] «тс.», [*медведю́х*] (ент.) «гусінь метелика Euprеria» Ж, [*медведчу́к*] «молодий ведмідь; (ент.) вовчок, капустянка; цвіркун, Gryllus gryllotalpa» Ж, [*медвíдниця*] «вид меча для полювання на ведмедя» Ж, *ведмéдячий*, *ведмéжий*, [*медвéдячий*, *медвéжий*, *медвéдний* Ж], [*ведмéдкуватий*] «схожий на ведмедя, незграбний» Я, [*ведмедьовáтий*] «тс.» Ж; — р. *медвéдь*, [*ведмéдь*], бр. *мядзвéдзь*, др. *медвѣдь*, п. niedźwiedź, [miedźwiedź], ч. medvěd, nedvěd, слц. medveď, вл. mjedwjédź, нл. mjadwjeź, болг.

[*медве́д*], м. *медо* «ведмедик», схв. *мѐдвед*, слн. mêdved, стсл. **медвѣдь**; — псл. medvědь, утворене з основ *medu- та *ěd-, тобто «медоїд»; назва виникла як мисливський евфемізм або як вияв табу замість давньої назви шкідливої для бортників тварини іє. *r̥k̂þos, що збереглася в дінд. r̥kṣaḥ, гр. ἄρκτος, лат. ursus; зміна давнього показника u-основ (medu-) на приголосний **в** сприяла пізнішій деетимологізації первісного значення й пов'язуванню з vědati «знати», через що *медвѣдь* часто сприймається як «тварина, що розуміється на меді»; укр. *ведмідь*, р. [*ведмедь*] утворилося внаслідок метатези компонентів *мед-відь*, *мед-ведь*.— Булаховський Мовозн. 8 (1949), 46; 9 (1951), 73; Фасмер II 589; Преобр. I 519; Brückner 360; Machek ESJČ 357—358; Holub—Kop. 219; Бернштейн Очерк 1974, 267; Mikl. EW 186.— Див. ще **ї́сти, мед.**

[**ве́дрик**] (у сполученні *щедрик-ведрик*); — походження неясне; можливо, пов'язане з [*ве́дро*] «ясна погода», [*ве́дряно*] «сонячно, зоряно, нехмарно»; в такому разі означає «той, що прийшов побажати доброї погоди на Новий рік, щоб був урожай»; може бути і результатом видозміни форми *бе́дрик* у сполученні *ще́дрик-бе́дрик* після його деетимологізації. — Коломієць Мовозн. 1967/3, 51—52; 1968/3, 45.— Див. ще **ве́дро**.— Пор. **бе́дрик**[2].

[**ве́дро**] «ясна погода Ж; видно, сонячно, ясно, нехмарно Ва», [*ве́дряно*] «тс.» Ва; — р. *вёдро* «сонячна погода», др. *ведро*, п. wiodro, wiądro, ч. vedro, вл. wjedro, нл. wjadro, болг. м. *ве́дро*, схв. *ве̏дро*, слн. vedrô, стсл. **ведръ** «ясний», **ведро** «ясно»; — псл. vedrъ; — мабуть, споріднене з двн. wetar «погода», нвн. Wétter, англ. weather «тс.»; існує також думка про зв'язок слов'янських форм з коренем *(s)vęd- «сушити, сушитися», укр. *в'я́нути* і про походження германських форм від слов'янських (Machek ESJČ 681), як і протилежна думка про запозичення слов'янських форм з прагерманської мови (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 56—58).— Шанский ЭСРЯ I 3, 84; Фасмер I 284; Преобр. I 69; Brückner 622—623; Holub—Kop. 410; БЕР I 127—128; Skok III 572; Kluge—Mitzka 857; Pokorny 81—82.

ве́жа́ «башта; [в'язниця; віз; хата]» Г, Ж, [*ве́за*] «башта, в'язниця» Пі, [*вежа́стий*] «у формі вежі» Ж, [*ве́жній*] «сторож вежі» Я, [*вежо́вий*]; — р. [*ве́жа*] «палатка, юрта, башта, кибитка», бр. *ве́жа* «башта, купол», др. *вѣжа* «шатро, кибитка, башта», п. wieża, ч. věž, слц. veža, вл. wježa, нл. wjaža, jaža «будинок», слн. véža «сіни, передня»; — псл. *věža<*vēzja «будинок, віз на колесах або полозах», споріднене з vezǫ «везу», vozъ «віз»; наявність **е** замість очікуваного **і** в українській мові дає підставу вважати це слово запозиченням з польської мови; виведення псл. věža з *vēs-ja «будинок» (Мартынов Рус. и сл. языкозн. 191) викликає сумнів; зіставлення з двн. sweige (нвн. Schweige, Schwaige) «скотарня, обора» (Machek ESJČ 688) непереконливе.— Фасмер I 285; Richhardt 111; Преобр. I 107; Потебня РФВ 3, 177; Brückner 619.— Див. ще **везти́**.

[**вежни́ця** (*гладка*)] (бот.) «пужник голий, Turritis glabra L.»; — р. [*вежечка гладкая*], бр. *ве́жавіца*, ч. věženka, věžouka «тс.»; — очевидно, калька латинської наукової назви, похідної від turris «вежа», або н. Turmkraut (букв. «вежний бур'ян»), що пояснюється подібністю рослини, покритої стручками й квітками, до вежі (Нейштадт 281—282) або тим, що вона росте іноді на вежах і руїнах (Machek Jm. rostl. 68).— Див. ще **ве́жа́**.

ве́зти́ Г, Ж, *візникува́ти*, *вози́ти*, *вози́тися* «довго, безрезультатно займатися», [*во́зькатися*] «тс.» Я, *везі́ння*, *везу́чість*, *віз*, [*візни́й*] «візник» Я, *візни́к*, [*візни́ка*], *візни́ця*, *візни́цтво*, *візни́чий*, [*во́зчик*], [*воза́рня*] «приміщення для возів», *возі́вня́*, [*возовня*, *возя́рка*] «тс.», *возі́й*, [*возі́льник*], *во́зний* (іст.), [*возни́ця*], *возове́* «вид податку», [*возови́й*] «їздовий», *возови́к*, *возови́ця* «період звезення скошеного хліба», [*возу́гень*] «дно воза» Я, *везу́чий* «який добре везе; якому щастить», *ви́віз*, [*ви́возець*] «той, що вивозить що-небудь» Я, [*вивозни́й*] (у виразі *вивозні воли* «пара сильних во-

лів») Ж, *відвіз* Г, Ж, *довіз*, *завіз* Г, Ж, *завізник*, *завізно* «багато навезено» (у млині), [*завізкувато*] «тс.» Я, *завозити* «забруднити», *завожений* «брудний», [*запровізне*] «плата за проїзд» Ж, [*звезти*] «вдарити» Ж, Ме, [*звозити*] «тс.» Ж, [*звожай*] «возовиця» Ж, [*навіз*] «гній; великий привіз» Ж, [*навозайка*] «не повністю навантажений віз» Ж, [*навозний*] «гнойовий» Ж, [*навозник*] Ж, *обвіз*, *перевіз*, *перевізний* (у т. ч. «транспортабельний»), [*перевізне*] «гроші за проїзд», *перевізник* СУМ, Ж, [*перевізчик*] Ж, [*перевоза*] «переправа», [*перевозець*] «перевізник», [*перевозини*] «перевезення, переселення» Ж, [*перевозовий*] «транзитний» Ж, *повіз* (заст.) «екіпаж», [*повоз*] «обов'язок їхати чи везти» Ж, *повозка* «візок», [*повозне*] «мито з воза», [*повозник*] «візник» Ж, [*повозовий (кінь)*] «упряжний» Ж, *привіз* УРС, Ж, [*привозний*, *привозовий*] Ж, *увезення*, *увіз* «імпорт», [*увіз*] «глибокий хід, балка, вузький прохід» Ж, *узвіз* «підйом»; — р. *везти*, бр. *везці*, др. *везти*, п. wieźć, ч. vézti, слц. viezt', вл. wjezć, нл. wjazć, болг. *веза*, м. *вози*, схв. *возити*, слн. vésti, стсл. **везѫ**, **вести**; — псл. vezti, voziti; — споріднене з лит. vèžti «везти», лтс. vezums «віз, вантаж», двн. wegan, wekan «рухатися», wāga «вага», нвн. Weg «дорога», гот. gawigan «трясти, рухати», лат. veho «везу», гр. ὄχος «віз», алб. vjeth «краду», сперс. vadžītan, vazītan «їхати, втікати», ав. vazaiti «везе, їде», дінд. váhati «везе»; іє. *u̯eĝh- «рухати, тягнути, їхати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 39; Фасмер I 286; Преобр. I 70; ЭСБМ II 80—81; Brückner 619; Machek ESJČ 688; Skok III 581—582; Walde—Hofm. II 742; Trautmann 356; Pokorny 1118—1120.— Пор. **весло**.

[**везяти**] «мазати глиною; витирати щось брудною ганчіркою» Па, [*везькати*] «лизати»; — можливо, пов'язане з *везти*, *возити* (*завозити* «забруднити»); пор. також бр. *вэдзгаць* «бруднити».— Пор. **вазюкати, вацькати**.

Векла — див. **Текля**.

вексель; — р. *вексель*, бр. *вэксаль*, п. weksel, болг. *вексел*; — пізнє запозичення з німецької мови, очевидно, через російське й польське посередництво; н. Wéchsel «вексель, обмін» утворилося за допомогою суфікса -sla- від тієї самої основи, що й нвн. weichen «ухилятися, поступатися місцем», спорідненої з лат. vicēs «зміна, взаємність», дінд. vijate «тремтить, утікає».— СІС 122; Шелудько 25; Шанский ЭСРЯ I 3, 40; Фасмер I 287; Brückner 606; Kluge—Mitzka 843; Paul DWb. I 725.

вектор — р. болг. схв. *вектор*, бр. *вектар*, п. вл. wektor, ч. слц. vektor; — запозичення з латинської мови; лат. vector «носій, пасажир, вершник» через проміжну форму vecto «несу, везу» походить від veho «їду, веду, несу», спорідненого з псл. vezti, укр. *везти*.— Walde—Hofm. II 742.— Див. ще **везти**.

[**векша**] «білка» Ж; — р. бр. діал. *векша*, др. *вѣкъша*, *вѣкша*, *векша* «білка; грошова одиниця»; — походження неясне; мабуть, дуже раннє запозичення з фінно-угорських або тюркських (чуваська) мов (Фасмер—Трубачев I 287); пов'язування з перс. vešak «руда лисиця» (Mikl. EW 389; Горяев 42; Преобр. I 70) необгрунтоване; припущення (Фасмер I 287) про зв'язок з р. *вѣко*, *веко* непереконливе; сумнівне пояснення (Соболевский РФВ 66, 343; Ильинский ИОРЯС 20/4, 185) як демінутива від *вѣверица*.— ЭСБМ II 82.

веле- (перший компонент складних слів для підкреслення збільшеної ознаки з архаїзовано-патетичним відтінком: *велелюдний*, *велемовний*, *велемудрий* і т. ін.); — р. др. болг. м. *веле-*, бр. *веля-*, п. wielo-, wiele, ч. vele-, vele, слц. vel-, velo, вл. нл. wjele-, wjele, схв. *веле-*, слн. vele-;— псл. vele-, пов'язане з velь- (-jь) «великий», спорідненим з *великий*, *вельми* та ін.— Фасмер I 288; Преобр. I 70; БЕР I 131.— Див. ще **великий**.

[**велебний**] «достойний, гідний; преподобний» Ж, *велебіє* «преподобіє» Бі, *вельбити* (заст.) «величати» Бі, ст. *велебного* (1361); — бр. ст. *велебный* «хвалебний, преподобний»; — запозичення з польської мови; п. wielebny «преподобний», як і ч. слц. velebný «величний, преподобний», походить від *wielba, пов'язаного з *wieli «великий», псл. velьjь «тс.».— Тимч. 205; Richhardt 110;

Brückner 616; Zaręba JP 41/1, 5.— Див. ще **веле-, вели́кий.**

[**вележи́рувати**] «розкошувати», [*велижи́рувати*] «тс.» Ж; — складне слово, перша частина якого *веле-* «багато, дуже» підсилює значення другої [*жирува́ти*] «розкошувати».— Див. ще **веле-, жир**[1].

веле́нь «сорт цупкого паперу високої якості»; — р. *веле́нь*, бр. *веле́невы*, п. welin, ч. velín, болг. *веле́н*; — запозичення з французької мови; фр. vélin «тонкий пергамент, велень, веленевий» (букв. «телячий») походить від лат. vitulīnus «телячий», пов'язаного з vitulus «теля»; виводиться також (Dauzat 742) від фр. ст. vel, veel (фр. veau) «теля», джерелом якого є лат. vitulus «тс.».— СІС 122; Шанский ЭСРЯ I 3, 41; ССРЛЯ 2, 134; Gamillscheg 886.— Див. ще **ватýйка.**

[**ве́лери́ба**] «кит» Я, [*великори́б*] Ж, ст. *велерибъ* (XVII ст.); — бр. [*велерыб*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. wieloryb, як і ч. velryba, ст. velryb, слц. vel'ryba, вл. нл. wjelryba, складається з основ wielo- «великий» і ryb- «риба»; назву дано тоді, коли китів вважали рибами.— Тимч. 206; ЭСБМ II 82; Brückner 616; Machek ESJČ 683. — Див. ще **веле-, ри́ба.**

Ве́лес — див. **Во́лос.**

ве́лет, *ве́летень*, [*ве́лит* Ж, *ве́литень* Ж, *ве́лень* Я, *ве́летка*, *ве́летній* Ж], *велете́нський*, [*вели́нний*] «дуже великий» Ж, [*вели́тський*] Ж; — р. [*ве́лет*, *во́лот*], бр. *во́лат* «богатир», др. *волотъ;* — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з стсл. **велии**, укр. *вели́кий* (Brückner AfSlPh 42, 138); зіставлялося з слат. Veletabi, назвою західнослов'янського племені у Мекленбурзі (Mikl. EW 394, за Шафариком), з лат. valēre «бути сильним» (Walde — Hofm. II 464; Fick I 541), з дірл. flaith «володіння» (Schachmatow AfSlPh 33, 87—89), з псл. *voldti «володіти», лит. veldėti «тс.», valdýti «керувати» (Критенко Вступ 520) та ін.— Фасмер I 288; ЭСБМ II 189.

[**велиґа́ти**] «проводити час, байдикувати, лінуватися» Я, [*провелиґа́ти*] Я;— запозичення з польської мови; п. [wałęgać się (wałygać się)] «волочитися, швендяти» пов'язується з wał «морська хвиля», walić się «валитися».— Brückner 599.— Див. ще **вали́ти.** Пор. **вала́ндатися.**

ве́лий — див. **вели́кий.**

вели́кдень «свято воскресіння Христа», [*вели́кодень*], [*велико́дниця*] «суворий піст за три дні до великодня» Ж, [*велико́денний*] Я, *велико́дній*; — р. *вели́кдень*, болг. *вели́кден*, м. *Велигден*, схв. *ве̏лигдан*, стсл. **великъ дьнь**; — калька гр. μεγάλη ἡμέρα букв. «великий день»; пор. п. wielkanoc «великдень», ч. velikonoce, velkonoc, слц. Veľká noc «тс.», букв. «велика ніч».— Фасмер I 288; Срезн. I 236; Skok III 573.— Див. ще **вели́кий, день.**

вели́кий, [*ве́лий*], [*велике́нний* КІМ, *велико́нний* Пі], *великува́тий*, *величе́зний*, *величе́нний*, *величе́нький*, [*велицю́зний* Ж, *велицьо́зний* Ж], [*великува́тка*] «чимала; старша» Я, *велича́вий*, [*велича́йний*] «хвастовитий» Ж, *велича́льний*, *вели́чний*, [*ве́лико*] «дуже багато, сильно» Г, Ж, [*ве́льо*] «багато» Ж, [*ве́леч*] «щось дуже велике» Ж, [*вели́чень*] «тс.» Ж, [*велика́н*] «велетень» Ж, [*вели́кні*] «велетні» Я, [*великдо́н*] «велетень» Я, [*велиґда́н*] «тс.» Ж, *ве́лич*, [*велича́йко*] «хвалько» Ж, Я, [*вели́чество*] Ж, *величина́*, *вели́чінь*, [*вели́чник*] «шанувальник» Я, *вели́чність*, *вели́ччя*, *велича́ти*, [*величи́ти*] Ж, [*до́великий*] «підліток», *завели́кий*, [*завелича́тися*] «запишатися», *звелича́ти* «вихваляти», *звели́чувати* «тс.», [*повеличи́ти*] «зробити більшим, ніж треба»;— р. *вели́кий*, бр. *вялі́кі*, др. *великъ*, п. wielki, ч. veliký, velký, слц. veliký, vel'ký, вл. wulki, болг. *вели́к*, м. *велик*, схв. *ве̏лӣкӣ*, слн. vélik, стсл. **великъ**; — псл. *velьjь «міцний, сильний, могутній», velikъ; — споріднене з тох. А wäl «князь, цар», тох. В walo «тс.», walke «тривалий», гр. Ϝᾶλις «досить, достатньо», εἴλω, εἰλέω «тисну», лат. valēre «бути сильним», validus «сильний» і, можливо, з укр. *велі́ти*, *во́ля;* velikъ вважається формою займенникового походження, як і kolikъ, tolikъ, jelikъ (Ильинский Прасл. гр. 423), або пояснюється як утворення за аналогією до *висо́кий*, *глибо́кий*, *дале́кий*, *широ́кий*, тобто прикметників, що озна-

чають розміри (Machek ESJČ 682); іе. *u̯el-/u̯ol- «давити, оточувати; велика кількість».— Шанский ЭСРЯ I 3, 42; Фасмер—Трубачев I 289; Преобр. I 71; Brückner 616; Holub—Kop. 411; БЕР I 131; Skok III 573; Mikl. EW 678; Būga RR II 648; Pokorny 1138.

великорóс, *великорýс, Великоросія, великорýський;* — р. *великорýс, великорóсс*, бр. *велікарýс*, п. Wielkorus, ч. Velkorus, слц. Vel'korus, болг. *великорýсин*, слн. Velikorus; — складне слово, утворене з компонентів *вели́кий* і *Росія*, як калька гр. Μεγάλη Ῥωσσία «велика Росія» (Московська держава), на відміну від Μικρά Ῥωσσία «мала Росія» (Україна); назви виникли в канцелярії константинопольського патріарха у XIV ст. для розрізнення православних українських і московських земель.— Шанский ЭСРЯ I 3, 43; Фасмер I 289.— Див. ще **вели́кий, Росія.**— Пор. **малорýс.**

велíти, *вели́тель, велíння, повели́тель;* — р. *велéть*, др. *велѣти*, п. wielic, ч. veleti «командувати», слц. velit' «тс.», болг. [*вéля*] «кажу, говорю», м. *вели*, схв. *вѐлӣм* «тс.», слн. veléti, стсл. **велѣти**; — псл. velěti; — споріднене з лит. vélti «бажати, дозволяти», гот. wiljan «хотіти», нвн. wollen, днн. williun «тс.», лат. vēlo «хочу», гр. ἔλδομαι «тс.», ав. vərənto «вибирає собі», дінд. vr̥ṇā́ti (vr̥ṇīté) «тс.» від var- «вибирати, віддавати перевагу»; іє *u̯el-/u̯l- «хотіти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 41; Фасмер I 288; Machek ESJČ 682; БЕР I 133; Skok III 573—574; Абаев ИЭСОЯ I 248, 442; Frisk I 485; Trautmann 348; Fraenkel 1220; Pokorny 1137.— Пор. **вели́кий, вóля.**

велосипéд, *велосипеди́ст;* — р. болг. м. *велосипéд*, бр. *веласіпéд*, ч. velocipéd, слц. velociped, схв. *велосѝпēд*; — запозичено з французької мови, можливо, через російську; фр. vélocipède (букв. «швидкими ногами») було утворене у Франції на початку XIX ст. з лат. vēlōx, velōcis «швидкий», похідного від vehō «везти, їхати» (через проміжну форму *u̯eĝ-slo-s «той, що від'їжджає», споріднену з укр. *веслó*), і pēs, pedis «нога», спорідненого з дінд. pad «нога», ав. pad- «тс.», можливо, з укр. *пíшки, пíший, пáдати.*— СІС 122; Шанский ЭСРЯ I 3, 45; Фасмер I 289; ССРЛЯ 2, 152; Dauzat 743; Holub—Lyer 504; БЕР I 132; Walde—Hofm. II 293—295, 742.— Див. ще **вéзти́, веслó, пíший.**

велю́р; — р. бр. *велю́р*, ч. velur, слц. слн. velúr, болг. *велýр*, м. *велур*, схв. *вѐлӯр*; — запозичення з французької мови; фр. velours<ст. velous<пров. ст. velos відповідає лат. villōsus «покритий вовною, кошлатий», похідному від villus «вовна, руно, ворса», що є результатом видозміни форми vellus «руно, вовняна пряжа», пов'язаної з lāna «вовна», спорідненим з гр. λῆνος (дор. λᾶνος) «вовна», лит. vìlna «волосина», псл. *vь̆lna, укр. *вóвна.*— СІС 123; Dauzat 743; Klein 1696; Walde—Hofm. II 791, 745.— Див. ще **вóвна.**

[**вельбíб**] «сорт великого бобу»; — складне слово, утворене з компонентів *веле-* (>*вель-*) і *біб.*— Див. ще **веле-, біб.**— Пор. **вéлериба, вéльґий.**

вельбóт; — р. бр. *вельбóт*, п. welbot, болг. *вéлбот*; — запозичення з англійської мови; англ. whale-boat «китобійне судно» утворено з іменників whale «кит», спорідненого з нвн. Wal, дісл. hvalr «тс.», можливо, також прус. kalis «сом», лат. squalus (вид великої морської риби), і boat «судно, човен».— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 45; Фасмер I 289; РЧДБЕ 135; Klein 1738.— Див. ще **бот.**

[**вельбýчитися**] «пишатися, чванитися», [*вельбýчний*] «поважний, знатний, чванькуватий»; — неясне; можливо, складне слово, утворене з компонентів *веле-* «багато, дуже» і *бучни́й* (див.).

вельвéт (вид тканини), *вельвети́н;* — р. бр. *вельвéт*, п. welwet, ч. velvet, слц. velvetín, velveton, болг. схв. *вéлвет*; — запозичено з англійської мови, можливо, через російську й польську; англ. velvet «оксамит», сангл. veluet, velwet походить від пізньолат. vellūētum, яке через слат. *villūtus «волохатий» зводиться до лат. villus «волосся».— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 45—46; Sł. wyr.

obcych 802; Klein 1696.— Див. ще **велю́р, во́вна.**

[**ве́льґий**] «великий» ВеБ, [*ве́лький*] «тс.» Пі, [*ве́льґан*] «великий льон» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [wielgi] «великий» є діалектним варіантом до wielki «тс.», спорідненого з укр. *вели́кий*.— Brückner 616.— Див. ще **вели́кий.**

[**вельґо́ґор**] (бот.) «горох, Pisum macrocarpum L.»; — очевидно, складне слово, утворене з *веле-* і *ґоґо́рний* «гордий» (див.).

[**ве́льмак**] (бот.) «вид дерева, з кори якого плетуть ликові постоли» Я; — очевидно, народно-розмовний варіант слова [*ільма́к, ільм'я́к*] «берест»; кора й молоді пагони береста широко використовувалися в кустарних промислах.— Див. ще **ільм, льом.**

ве́льми́ «дуже» Г, Бі, [*ве́льмий*] «великий»; — р. *вельми́*, бр. *ве́льмі*, др. *вельми*, *велми*, п. wielmi, ч. velmi, слц. vel'mi, схв. *ве̏ма*, стсл. **вельми**; — псл. *velьmi, первісно форма орудн. в. мн. прикметника *velь «великий» > стсл. **велии**, укр. *вели́кий*; в українській мові цей прислівник (із збереженням голосного **е** без переходу в **і** в новозакритому складі) не успадкований з давньоруської мови, а поширився під впливом польської.— Львов УМШ 1955/6, 70—72; Шанский ЭСРЯ I 3, 46; Фасмер—Трубачев I 289; ЭСБМ II 82; Brückner 616; Mikl. EW 378.— Див. ще **вели́кий.**— Пор. **веле-, веле́бний, ве́лет.**

вельмо́жа, *вельмо́жество*, *вельмо́жність*, [*вельможа́нка*] Ж, *вельмо́жний*;— р. *вельмо́жа*, бр. *вяльмо́жа*, др. *вельможа*, *вьлможа*, *вльможа*, п. wielmoża, ч. velmož, слц. vel'mož, болг. *велмо́жа*, м. *велможа*, схв. *ве̏лможа*, слн. vélmož, стсл. **вельможа, велмѫжь**; — псл. *velь-moža, *velь-možь «велика сила, міць; можновладець»; утворене з короткого прикметника *velь «великий» та іменника *moža (<*mog-ja) «сила», похідного від *mogti «могти»; внаслідок пізнішої контамінації із словом mǫžь «муж» набуло значення «великий муж»; в українській мові слово могло бути підтримане польським впливом.— Шанский ЭСРЯ I 3, 46—47; Фасмер I 290; Преобр. I 71; ЭСБМ II 301; Brückner 616; Holub—Kop. 411; БЕР I 132; Rudnicki LP 2, 116; Moszyński PZJP 243, 254.— Див. ще **вели́кий, могти́.**— Пор. **веле-, веле́бний.**

ве́льо — див. **вели́кий.**

ве́на, *вено́зний*; — р. бр. болг. м. схв. *ве́на*, п. вл. wena, ч. слц. слн. véna; — запозичення з латинської мови; лат. vēna «вена, жила» певної етимології не має.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 47; Hüttl-Worth 15; Walde—Hofm. II 746.

венге́рець, [*ве́нгерь*] Я, *венге́рка* (в т. ч. «танок; куртка; слива»); — р. *венгр*, *венге́рец*, бр. *венге́рац*; — запозичення з польської мови; п. Węgier, Węgrzyn закономірно відповідає укр. *угр*, *уго́рець*.— Richhardt 110; Шанский ЭСРЯ I 3, 47—48; Фасмер—Трубачев I 290; Преобр. I 71; Brückner 609; Mikl. EW 223.— Див. ще **уго́рець.**

[**ве́нґир**] «гар від люльки»; — походження неясне; можливо, пов'язане з п. węgiel «вугіль» або węgarek «невеликий душник у печі для збирання сажі»; може бути зіставлене також із циг. *ванга́р* «вугілля».

[**ве́нґір**] «худа, сліпа й глуха людина» Я; — можливо, пов'язане з [*ве́нгер*] «угорець», оскільки угорці часто були мандрівними крамарями і могли сприйматися як старці, жебраки.

[**венґрина**] «личинки солітера у м'ясі свиней» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. wągrzyna (wągrzyca) «хвороба свиней, спричинювана личинками солітера», похідне від wągr «вугор; солітер», спорідненого з укр. *вуго́р*[2] (див.).

вендрова́ти — див. **мандрува́ти.**

Венеди́кт, ст. *Венеді́ктъ* (1627); — р. болг. *Венеди́кт*, бр. *Венядзі́кт*, стсл. **Венедиктъ, Бенедиктъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; сгр. Βενεδίκτος походить від лат. Benedictus.— Див. ще **Бенеди́кт.**

венери́чний; — р. *венери́ческий*, бр. *венеры́чны*, п. weneryczny, ч. слц. venerický, болг. *венери́чески*, *венери́чен*, м. *венери́чен*, схв. *венѐричан*, слн. venéričen; — очевидно, запозичено з німецької мови, можливо, через російську,

в якій засвідчене на початку XVIII ст.; н. venerisch походить від фр. vénérien, джерелом якого є лат. venerius «любовний», похідне від Venus «богиня кохання», спорідненого з дінд. vanas- «бажання, ласка», vánati, vanóti «бажає, любить, перемагає», ав. vanaiti «перемагає, бажає», двн. wini «друг», дангл. wynn «блаженство», двн. wunnia «тс.», дісл. ynde, una «задоволення, розвага», гот. wunan «радіти», двн. wonēn «жити, бути, залишатися», днн. wunōn, дангл. wunian «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 49; Dauzat 744; Walde—Hofm. II 752—753.

вене́ти «слов'янські племена між Ельбою і Дніпром на рубежі нашої ери», *вене́ди* «тс.»; — р. бр. *вене́ты*, *вене́ды*, п. Wenetowie, Wenedowie, ч. Venetové, Venedové, Venedi; — поширена в давній Європі етнічна назва, перенесена сусідніми народами на слов'ян; пор. н. Winden «слов'яни (зокрема, лужичани)», Wenden «тс.», фін. venäjä «росіянин», ест. vene «тс.», лат. Veneti (назва провінції на північ від Адріатичного моря, звідки назва міста Венеції; назва провінції в галльській Ареморіці, звідки фр. Vendée); найбільш вірогідною є думка про кельтське походження назви; пов'язання її з назвою *а́нти* викликає сумнів.— Филин Образ. яз. 52—54; Rospond RSl 26/1, 25—26; Moszynski PZJP 269—271.

[**ве́нжі**] «змійовик, холодильник у вигляді спіралеподібної труби» Ме; — запозичення з польської мови; п. węże є формою множини іменника wąż «вуж», спорідненого з укр. *вуж* (див.).

ве́нзель, ст. *вензель* (XVIII ст.); — р. бр. *ве́нзель*, болг. *ве́нзел*; — запозичення з польської мови; п. węzeł «вузол» є прямим відповідником до укр. *ву́зол*.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 50; Фасмер I 291; Преобр. I 71.— Див. ще **ву́зол**.

Веніамі́н, [*Венжик*, *Бенжик*] Бі, ст. *Веніамінъ* (1627); — р. *Вениами́н*, бр. *Веньямін*, др. *Веньаминъ*, ч. слц. вл. Benjamin, м. *Венјамин*, слн. Benjamin, стсл. **Веньıаминъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βενιαμίν походить від гебр. Ben-Jamīn, що тлумачиться як «син правої руки» (очевидно, в розумінні «син коханої дружини, улюблений син»), «син днів» та ін.— Сл. вл. імен 203; Беринда 376; Петровский 72—73; Илчев 106; Gesenius 116.

[**ве́нтер**] «ятір», [*ві́нтір* Мо, *ві́нтер* Дз, *вентер* Дз] «тс.», [*ві́нтірчик*] «рибалка, який ловить рибу ятерами» Мо, [*ві́нтерний*] Дз; — р. *ве́нтерь*, [*ве́нтель*, *ве́тер*, *ве́тыль*, *вити́ль*], бр. *ве́нцер*, п. więcierz, więcerz, więciorka «верша»; — запозичене з литовської мови, можливо, через польську або білоруську; лит. vénteris «ятір», лтс. veñteris «тс.» зводяться до прабалтійського *ventė «прут», яке зіставляється з лтс. viete «тс.».— Richhardt 121; Фасмер I 292; Преобр. I 72; Горяев 43; Карский РФВ 49, 18; ЭСБМ II 83; Brückner 620; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102, 104; Būga RR II 324—325, 648; Fraenkel 1223—1224.— Пор. **в'я́тір**, **я́тір**.

вентилюва́ти, *вентиля́тор*, *вентиля́ція*; — р. *вентили́ровать*, бр. *вентылі́раваць*, п. wentylować, ч. ventilovati, слц. ventilovat', вл. wentilator, болг. *вентили́рам*, м. *вентили́ра*, схв. *вентили́рати*, слн. ventilator; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. ventiler «вентилювати», ventilateur, ventilation утворені від лат. ventilo «махаю, розмахую, вію», похідного від ventus «вітер», спорідненого з дінд. vāti, vāyati «віє, дме», ав. vāta «вітер», гот. winds «тс.», псл. vějati, větrъ, укр. *ві́яти*, *ві́тер*.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 51—52; Walde—Hofm. II 751—752.— Див. ще **ві́яти**.

[**вепе́тя**] «дурна жінка» Я, [*лепе́тя*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *лепета́ти* (див.).

вепр, [*ве́пе́р*] Г, Ж, *ве́прик*, *вепри́на*, [*вепрови́на*] Ж; — р. *вепрь*, бр. *вяпру́к*, [*вепе́р*], др. *вепрь*, п. wieprz, ч. vepr, слц. vepor, veper, вл. wjapŕ, нл. japś, полаб. vipr, болг. *ве́пър*, м. *вепар*, схв. *ве̏пар*, слн. véper, стсл. **вепрь**; — псл. veprь; — споріднене з лит. Vẽpriai (топонім), лтс. vepris «кастрований кабан» (можливо, запозичене з російської мови), двн. ebur, нвн. Eber «тс.», лат. aper «вепр», дінд. vápati «виділяє сім'я»,

які, очевидно, зводяться до двох індоєвропейських основ *u̯erro- і *erro-; Брандт (РФВ 25, 213) пов'язує з лат. veprēs, vepris «терновий кущ», звідки *вепр* первісно мало означати «колючий, щетинистий».— Шанский ЭСРЯ I 3, 53; Фасмер I 292; Преобр. I 72; ЭСБМ II 83, 301—302; Brückner 617; Machek ESJČ 683—684; БЕР I 134; Skok III 576; Бернштейн Очерк 1974, 270—271; Mikl. EW 381; Trautmann 351; Būga RR II 648; Walde—Hofm. I 56.

[**вепри́на**] (бот.) «агрус, Ribes grossularia L.; ягода агрусу», [*ваприна*] «агрус» Mak, [*вепривник* Mak, *вепри́нник, вепина* Mak] «тс.», [*веприняк*] «вино з агрусу» Mak, [*опрена*] «агрус» Mak, [*оприка* Mak, *опри́ни, оприня* Mak, *япри́ни* Л] «тс.»;— п. [wieprzyny, wieprzki] «тс.»; — назви пов'язані з *вепр;* мотивуються тим, що плоди цієї рослини щетинисті, як шкіра вепра; пор. слц. bravienky «агрус» від brav «вепр» або ч. chlupka «агрус» від chlup «шерстина», srstka «агрус» від srst «шерсть».— Machek Jm. rostl. 98—99.— Див. ще **вепр.**

[**вепринець**] (бот.) «поросинець, Hypochoeris L.» Mak; — п. wieprzyniec «тс.»; — похідне утворення від *вепр* або запозичення з польської мови; мотивація назви не зовсім ясна; пор. інші назви цієї рослини: укр. *поросинець*, [*свинушник, свиняча капуста*], р. *поросятник*, п. prosienicznik, ч. prasetník, слц. prasatník, схв. [*свињак*], слн. svinjek, н. Ferkelkraut, Schweinsalat; можливо, всі назви є кальками слат. porcellia, що відбиває гр. ὑποχοιρίς, утворене з прийменника ὑπο «під» та іменника χοῖρος «порося».— Вісюліна — Клоков 321; Анненков 173; Machek Jm. rostl. 234; Симоновић 243.— Див. ще **вепр.**— Пор. **пороси́нець.**

вера́нда; — р. бр. болг. м. *вера́нда*, п. вл. weranda, ч. слц. veranda, схв. *вѐрāнда*, слн. veranda; — запозичено, мабуть, через російське посередництво з англійської мови; англ. veranda(h) «критий балкон» походить з індійської мови, в яку потрапило з португальської; етимологія порт. varanda непевна; виводилось від лат. vāra «роздвоєна жердина» (Skeat 688) або вважалось запозиченням із санскриту і перської мови.— СІС 123; Шанский ЭСРЯ I 3, 54; Holub—Lyer 504; Klein 1699; Dauzat 745; Gamillscheg 888.

верба́ (бот.) «Salix L.», *верби́на*, [*верби́нець*] «лоза», *верби́ця*, [*ве́рбич*] «вербна неділя Г; мороз під вербну неділю Ж», [*вербівка*] «посудина з верби» Ж, [*вербля́нки́*] «яблука на вербі щеплені» ВеБ, [*вербля́ниця*] «час, коли цвітуть верби», [*ве́рбниця*] «тс.; вербна неділя», *вербни́к, вербня́к*, [*вербняжо́к*] «вербняк» Ж, [*вербови́на*] «вербоцвітні» Ж, [*вербо́в'я*] «верби», *ве́рб'я́*, [*верб'я́к*] «шашіль, Cossus ligniperda» Ж, [*ве́рб'я́нка*] (ент.) «аромія мускусна (?), Cerambyx moschatus (Aromia moschata L.?)» Ж, *ве́рбний, вербо́вий*, [*за́верба*] «вид верби» Ж, [*за́вербник, за́вербок*] «тс.» Ж; — р. *ве́рба́*, бр. *вярба́*, др. *вьрба*, п. wierzba, ч. vrba, слц. слн. vŕba, вл. нл. wjerba, болг. *върба́*, м. *врба*, схв. *врба*, стсл. **връба**;— псл. *vъ̥rba; — споріднене з лит. vir̃bas «прут, лозина, стебло», лтс. vir̃bs «палиця, ціпок», virba «прут, спис», гр. ῥάβδος «ціпок», лат. verbēnae «листя і пагони лавра», verbera «побої, удари» (<«різки»); за Махеком, спочатку було слов'янське зб. *vъ̥rbьje «пруття», до якого виникла форма однини *vъ̥rba, що витіснила попередню назву дерева rokyta; іє. *u̯er-b(h)- «гнути, крутити, вертіти», похідне від *ver- «крутити, гнути».— Шанский ЭСРЯ I 3, 54—55; Фасмер I 293; Преобр. I 72; ЭСБМ II 302; Machek ESJČ 699; Jm. rostl. 132; Mikl. EW 383; БЕР I 208; Skok III 619—620; Trautmann 360; Pokorny 1152—1153.— Пор. **верті́ти.**

вербе́на (бот.) «Verbena officinalis L.»; — р. бр. болг. *вербе́на*, п. werbena, ч. слц. verbena, схв. *врбе́на;* — запозичення з латинської мови; латинська наукова назва рослини, як і її варіант verbēnāca «тс.», мабуть, етимологічно тотожна з verbēnae «(священні) гілки» (лавра, оливи, мирта), пов'язаним з verbera «прути для покарання; батіг, удари» і спорідненим з лит. vir̃bas «прут, лозина, стебло», псл. *vъ̥rba, укр. *верба́;* іноді латинська назва рослини

виводиться від кельт. fer «знищувати» і foen «камінь» (Нейштадт 459).— СІС 124; Шанский ЭСРЯ І 3, 55; Kopaliński 1037; Walde—Hofm. II 756.— Див. ще **верба́**.

[**верби́нка**] (бот.) «айстра італійська, Aster amellus L.»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від *верба́* за схожістю ланцетоподібного листя обох рослин.— Нейштадт 546.

[**вербишник**] (бот.) «коров'як, Verbascum lychnitis L.; Verbascum nigrum L., Verbascum orientale MB.» Mak; — p. [*верби́шник*]; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни наукової латинської назви verbascum.

[**вербівни́к**] (бот.) «вербозілля звичайне, Lysimachia vulgaris L.»; — p. *вербе́йник*, п. ст. wrbice «тс.», ч. vrbina «плакун верболистий, Lythrum salicaria L.»; — пов'язане з *верба́*; назва пояснюється схожістю ланцетоподібного листя вербозілля з листям верби.— Нейштадт 439; Вісюліна — Клоков 255; Machek Jm. rostl. 149, 173.— Див. ще **верба́**.

ве́рблик «защіпка вудила; [кільце ланцюга; кільце коло орчика]», [*ве́рлик*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. заст. werblik «защіпка вудила, вуздечки, оброті», werbel «защіпка на ланцюгу», очевидно, походять від н. Wirbel «закрутка, закріпка, втулка; кілочок; вихор», пов'язаного з werben «вербувати, домагатися», двн. wërban, hwërfan «вертітись, ходити туди й сюди, намагатись», спорідненими з гр. καρπός «зап'ястя», καρπάλιμος «швидкий, жвавий, стрімкий», тох. kärp- «повертатись проти».— Kluge—Mitzka 855, 864.

верблю́д, [*велблю́д* Ж, *верблюжа́* Я], *верблю́жина*, [*верхоблю́д*, *верхоблу́д* Ж], *верблю́дячий*, *верблю́жий*, ст. *вельблуды* (XV ст.), *вельблюды*, *велбудъ*, *верблюда* (XVII ст.); — p. *верблю́д*, бр. *вярблю́д*, др. *вельбудъ*, *вельблудъ*, п. wielbłąd, ч. velbloud, слц. vel'blúd, вл. wjelbłud, слн. velblód, стсл. **вельбѫдъ**, **вельблоудъ**; — псл. *velьbǫdъ < vъlbǫdъ; — запозичення з готської мови, зближене за народною етимологією з velь «великий» і blǫdъ «блуд», blǫditi «блудити»; гот. ulbandus «верблюд» через грецьке посередництво (гр. ἐλέφας, ἐλέφαντος «слон») прийшло з східних мов, де грецькому ἐλ відповідає артикль ар. al, або хам. elu «слон», a ἔφας представлене в єг. āb(u) «слон, слонова кістка», звідки й дінд. íbhaḥ «слон», лат. ebur «слонова кістка».— Шанский ЭСРЯ І 3, 55—56; Фасмер I 293; Преобр. I 72; ЭСБМ II 303; Brückner 610; Machek ESJ Č 682; Holub—Kop. 411; Walde—Hofm. I 389; Frisk I 493—494.

верблю́дка[1] (бот.) «Corispermum L.; [волошка розлога, Centaurea diffusa Lam. Mak]»; — p. *верблю́дка* «Corispermum», бр. *вярблю́дка*, ч. velbloudník «тс.»; — похідне утворення від *верблю́д*; назва стосується степових рослин, що поїдаються вівцями, козами, верблюдами. — Нейштадт 224; Machek Jm. rostl. 84.— Див. ще **верблю́д**.

[**верблю́дка**[2]] (бот.) «зніт чотиригранний, Epilobium tetragonum L.»; — неясне; можливо, пов'язане з *верба́* і пізніше зближене з *верблю́д*, *верблю́дка*[1]; пор. укр. [*вербичка*] «зніт рожевий, Epilobium roseum Schreb.», п. wierzbownica «зніт», ч. vrbovka, [vrbka], болг. *върбовка*, схв. [*врбовица*, *врбовка*, *вербовка*, *врболика*], слн. vrbovec «тс.».— Machek Jm. rostl. 150; Симоновић 181.— Пор. **верба́**, **верблю́д**, **верблю́дка**[1].

[**верботе́рнь**] (бот.) «обліпиха крушиновидна, Hippophae rhamnoides L.» Ж, Mak; — p. *таловый терн* (Симоновић), схв. *пасjи трн* «тс.»; — складне утворення з основ слів *верба́* і *терн* (можливо, із словосполучення *вербо́вий терн*, пор. наведену російську назву); назва пояснюється зовнішнім виглядом рослини, що має подібне до верби листя і вкрита довгими колючками, подібно до терну. — Див. ще **верба́**, **те́рен**.

вербува́ти, *вербува́льник*, *вербу́нка*, *вербу́нок* «вербовка», ст. *вербовати*, *вербунокъ* (XVIII ст.); — p. *вербова́ть*, бр. *вербава́ць*, п. werbować, ч. verbovati, слц. verbovat', болг. *вербу́вам*, м. *вербува*, схв. *врбо̀вати;* — запозичено, очевидно, з польської мови, в якій походить від н. wérben «вербувати», свн. wërben, -ven, двн. werban, -van, hwërfan «верті-

тися, ходити туди й сюди; турбуватися, домагатися»; виводиться також безпосередньо з німецької мови.— СІС 124; Шелудько 25; Тимч. 215; Richhardt 111; Шанский ЭСРЯ I 3, 56; Фасмер I 294; Brückner 606; Machek ESJČ 684; БЕР I 134; Kluge—Mitzka 855.— Див. ще **ве́рблик.**

[**вербу́нка**] (танок) Я, [*вербова́нець*] «тс.» Ж; — р. [*вербу́нка*] «пісня вербувальників», п. [werbunek] «музичний інструмент (?)», слц. verbuňk «танець, що виконується під час проводів у солдати», verbovanec «тс.»; — пов'язане з *вербува́ти*.— Machek ESJČ 684.— Див. ще **вербува́ти.**

вервела́ — див. **вергела́.**

верве́чка «один з чотирьох мотузочків, на яких підвішується колиска; ряд, низка, валка», *вірве́чка* «тс.», [*ве́рвиця, вере́вка* Ж, *веревóчник* Ж, *вурве́чка* Ж, *веревча́тий* Ж]; — р. *верёвка*, бр. *вяро́ўка*, др. *вьрвь* «мотузка; сільська поземельна община», ч. ст. vrv, болг. *връ̀в*, м. *врв*, схв. *вр̏вца*, слн. vŕv, стсл. **врьвь** «тс.»; — псл. *vьrvь; — споріднене з лит. virvė̃ «вірьовка», лтс. vìrve «тс.», прус. wirbe, дінд. varatrā́ «ремінь, мотузка, канат», можливо, також гр. Ϝερύω (ἐρύω) «тягну»; іе. *u̯er- «в'язати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 56—57; Фасмер I 295; Преобр. I 73; ЭСБМ II 307; БЕР I 187; Skok III 633; Trautmann 362; Pokorny 1150.— Пор. **вере́нва, вірьо́вка.**

ве́рга́ти, *ве́ргти, ве́ргнути,* [*вере́чи*], [*верг*] «кидок, поштовх Ж; шар», [*доверժа́й*] (міра довжини) «відстань, на яку можна кинути камінець» НЗ УжДУ 14; — р. *верга́ть, ве́ргнуть*, бр. [*віргаца*] «хвицати», др. *вьргнути*, п. wierzgać «брикати, хвицати», ч. vrhati, слц. vrhať, вл. wjerhać, нл. wjergaś, болг. *хвъ̀ргам*, [*въргам*], схв. *вр̏ħи, вр̏гнути*, слн. vréči, стсл. **врѣшти**; — псл. *vergti, *vьrgǫ; — очевидно, споріднене з лат. vergo «схиляю, повертаю», гот. waírpan «кидати», нвн. werfen «тс.», дінд. várjati, vr̥nákti «повертає»; іе. *u̯er(e)g- (*u̯eregu̯-, *u̯ereg̑(h)-) «схиляти, крутити, згинати, обертати», похідне від *u̯er- «вертіти, крутити».— Фасмер I 294; Преобр. I 73; ЭСБМ II 156; Machek ESJČ 700; БЕР I 210; Skok III 621; Kluge—Mitzka 871; Walde—Hofm. II 758; Pokorny 1152—1153.— Пор. **верті́ти.**

[**вергела́**] (іронічне прізвисько високої людини) Ва, [*вӣрґе́ла*] «здоровило» Па, [*верґили́м*] «високий, сильний, але ледачий чоловік» Я, [*верґи́ло*] «висока, але незграбна людина» Я, [*вервела́*] «висока на зріст, довготелеса людина» Я; — неясне; очевидно, в якийсь спосіб пов'язане з р. *верзи́ла* «здоровань», яке загальноприйнятої етимології не має.

[**верґелия**] (бот.) «гриб-трутовик, Polyporus fomentarius L.» Mak; — очевидно, результат видозміни форми [*вакилі́я*] «тс.», фонетично зближеної з *вергела́*.— Див. ще **ваке́лія.**

[**ве́рглик**] «інструмент для плетіння постолів»; — не зовсім ясне; можливо, похідне від **ве́ргти*, незасвідченого фонетичного варіанта дієслова *верзти́* «*плести, в'язати» (див.).— Пор. **вергу́н.**

вергу́н «солодке печиво», [*верчик*] «тс.» Бі; — можливо, похідне утворення від **вергти*, незасвідченого варіанта дієслова *верзти́* «*плести».— Пор. *ве́рглик.*

ве́ред «примхи; гнійний нарив, болячка», *ве́реди* «примхи», *вереді́й, вередни́к* «вередун», [*вередли́виця*] Пі, *вереду́н, вереду́ха,* [*вередни́ця*] Пі, *вередли́вий,* [*вередо́вний*]; [*вередини́тися*] «голосно плакати» Ж, *вереди́ти,* [*вереди́тися*] «чванитися» ВеЗн, *вередува́ти, надвереди́ти* «пошкодити», *надвереди́тися, підвереди́тися* «надірватися», *привере́да* «примхлива особа», *привере́ди* «примхи», *увере́д* «надсада, надрив», [*увере́да*] «тс.», *увере́дити* «надірвати, перетрудити», *увере́дитися;* — р. *ве́ред* «нарив», *вред*, бр. [*ве́рад*] «нарив», др. *вередъ* «рана, нарив», п. wrzód «гнійник», ч. vřed «нарив, чиряк», слц. vred, вл. brjód, нл. wrjod «тс.», болг. *вреда́* «шкода», м. [*вред*] «простуда», схв. *врê̑д* «тілесне ушкодження», слн. vrèd «тс., нарив»; — псл. *verdъ «гуля, нарив»; — споріднене з лтс. ap-vir̃de «нарив», дінд. várdhati «росте», двн. warza «бородавка», дангл. wearte, дісл. warta, нвн. Warze «тс.»; іе. *u̯erd- «підвищуватися, підноситися,

виступати»; зіставляється також (Петлева Этимология 1972, 93—99, слідом за Гріммом) з двн. wartjan «ранити, ушкоджувати, псувати», гот. -wardjan «псувати», дісл. awardjan «тс.», дінд. vardh- «відрізувати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 194; Фасмер I 295; Преобр. I 73; Machek ESJČ 702; Holub—Кор. 424; БЕР I 184; Skok III 625—626; Kluge—Mitzka 841; Pokorny 1151.— Пор. **бородáвка.**

вереднúк (бот.) «талабан польовий, Thlaspi arvense L.», [*вередовник*] «грушанка, зимолюбка, Pirola umbellata L. (Chimaphila)» Mak, [*вередовець*] «рутвиця, Thalictrum flavum L.» Mak; — р. [*вéредовец*] «рутвиця», бр. [*вярэдаýнік*], схв. *врéдовац* «тс.»; — похідні утворення від *вéред* «нарив, болячка», зумовлені широким застосуванням рослин у народній медицині.— Анненков 95, 352, 354; ЭСБМ II 321; Симоновић 359, 465, 466.— Див. ще **вéред.**

[**верезáти**] «скрипіти»; — р. [*верезжáть*] «верещати, верескливо плакати; свистіти», [*верезгнýть*] «тс.», [*вéрезг*] «вереск», ч. vrzati «скрипіти»; — псл. *verz-/*vьrz-; — мабуть, звуконаслідувальне утворення, паралельне до укр. *вéреск, верещáти* та його відповідників; недостатньо обґрунтоване пов'язання (Holub — Кор. 424) з псл. *vьrzti, *otъvьrzati «відчиняти (двері)». — Фасмер I 295; Machek ESJČ 701.— Пор. **вéреск.**

веремíй, *веремíя* «буча, сум'яття, метушня; буряна погода», *крутити веремíю* «кричати, галасувати, здіймати колотнечу; робити швидкі напади, атаки, нападати то там, то тут», ст. *веремѣй, веремѣя* «бурхлива година; нісенітниця, дурниця» (XVIII ст.); — загальноприйнятої етимології не має; може бути виведене від особової назви [*Веремíя, Веремíй*] як імені пророка Ієремії; пор. ст. *веремíя* «сумна пісня, Єреміада; (перен.) безглуздя, ахінея, дурниці, придуркуватий замір» Бі; менш переконлива спроба пов'язання (Потебня РФВ 1880 IV 167) з *вóроп* (<*вapn* «рвати, кидати, плести»), *воропáй, верепáй* при допущенні можливості *верепѣй із зміною п>м.— Див. ще **Ярéма.**

[**веремíнний**] «вагітний» Ж; — р. [*верéменность*] «вагітність»; —наслідок контамінації форм [*беремíнний*] «вагітний» і *вéрем'я* «час, погода». — Див. ще **бéрем'я, вéрем'я.**

[**вéрем'я**] «погода, добра погода» Г, Ж; — р. *врéмя* «час, погода», бр. [*вéреме*] «час», др. *веремя*, п. [wrzemię] «тс.», болг. м. *врéме* «час, погода», схв. *врújеме* «тс.», слн. vréme «погода», стсл. врѣмѧ «час»; — псл. *vermę <*vertmę, пов'язане з *vьrtěti «вертіти, повертати», *verteno «веретено»; — споріднене з дінд. vártman «колія, дорога, жолоб»; отже, первісно означало «обертання, чергування дня й ночі, пір року»; порівняння з дінд. variman «розмір, об'єм» (Mikl. EW 384) і з р. *вереницa, верúга* (Zubatý AfSlPh 16, 418) непереконливе; не має нічого спільного і з псл. *vьrěti «кипіти», у зв'язку з чим *время* тлумачилося як «гаряча пора» (Желтов ФЗ 1876/6, 56).— Шанский ЭСРЯ I 3, 194—195; Фасмер I 361—362; Преобр. I 101; Brückner 635; БЕР I 185; Skok III 626; Бернштейн Очерк 1974, 182—183; Trautmann 355.— Див. ще **вертíти.**

[**верéнва**] «ряд снопів у стозі», [*верéттям*] «тс.; ганчір'я, мотлох», [*верéта*] «велика кількість, купа»; — р. *вереницa* «низка, ряд, валка»; — псл. *verny, *verta; — споріднене з лит. vérti «низати, втягувати нитку», vorà «низка, ряд, валка», лтс. vērt «низати», гр. ἀείρω «зв'язую», алб. vjer «вішаю», дангл. worn «багато», wearn «натовп», ірл. foirenn «загін», дінд. vṛndám «натовп; стадо»; іе *u̯er- «в'язати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 57—58; Фасмер I 296; Преобр. I 74; Frisk I 23; Pokorny 1150—1151.— Пор. **верéта, верéя.**

вéрес (бот.) «Calluna vulgaris Salisb.», [*вересíль* Mak, *вéресінь* Ж, *вереск* Mak, *верест* Mak, *верис* Mak, *вéріс* Пі, *верос* Пі] «тс.», [*вересáч*] «місце, поросле вересом» Ж, [*вересовúсько* Ж, *вересовúще, вересчáг* Ж] «тс.»; — р. *вéрес, вéреск,* бр. *вéрас*, п. wrzos, ч. vřes, слц. vres, вл. wrjos, нл. rjos, схв. *врêс, врêсак,* слн. vrés, vrésak, болг. *вряс* «меліса лікарська, Melissa officinalis L.»; — псл. *versъ/*verzъ; — споріднене з лит. vìr-

žẽs «верес», лтс. vìrsis, гр. ἐρείκη, ірл. froech «тс.»; іє. *u̯er-k̑h-/*u̯er-ĝh-; Махек вважає неслов'янським, перейнятим від праєвропейських неіндоєвропейців (Machek Jm. rostl. 177).— Шанский ЭСРЯ I 3, 58; Фасмер I 296; Преобр. I 74; ЭСБМ II 85; Machek ESJČ 702; Holub—Kop. 424; БЕР I 193; Skok III 626; Fraenkel 1264; Frisk I 551.

ве́ресень; — бр. *ве́расень*, др. *врѣсень*, п. wrzesień, ч. ст. vřesen, стсл. **врѣсьнь, вресень**; — пов'язане з назвою рослини *ве́рес*, яка цвіте саме в цей час; пор. лит. viržiu mė̃nuo букв. «місяць вересу».— Кочерган Мовозн. 1967/1, 58—59; Кравчук УМШ 1955/3, 62; Шаур Этимология 1971, 96—97; Hołyńska-Baranova 58—61; Moszyński PZJP 285; Persson Beitr. 506.— Див. ще **ве́рес.**

ве́реск, [*верескля́*] «крикливa дитина» Я, [*верескотня́, верескотня́ва*], [*верескýн*] «крикун», [*верескýха*], [*верещáка*] «крикун», *вересклúвий, верескнýти*, [*вéрéснýти*], *верещáти;* — р. [*верещáть, верескнýть*], бр. *вéраск*, др. *вéрескъ*, п. wrzask, ч. vřesk, vřeskot, слц. vresk, vreskot, вл. wrjesk, wrjeskot, нл. wrjask, wrjaskot, болг. *врясък*, м. *вреском, вресок*, схв. *ври̏сак*, слн. vrisk; — псл. *verskъ «крик», паралельне до *verzgъ, *verzati; — звуконаслідувальне утворення, яке вважається спорідненим з лит. ver̃kti «плакати», vérkauti «кричати»; хитання **ск/зг** в деяких слов'янських мовах пояснюється експресивним характером слова.— Шанский ЭСРЯ I 3, 58—59; Фасмер I 296—297; Преобр. I 75; ЭСБМ II 85—86; Machek ESJČ 702; БЕР I 193—194; Skok III 628; Mikl. EW 384; Trautmann 353.

[**вересло́**] «перевесло» ДзАтл I, [*ве́ресло*] «стеблина гарбуза» Ж; — схв. *врéсло* «дужка відра; мотузка»; — псл. *verslo<*verzslo «тс.»; — споріднене з *vьr̥zti «в'язати», *vorzъ «вірьовка».— Skok III 629—630; Pokorny 1155—1156; Persson Beitr. 506.— Див. ще **верзти́.**— Пор. **воро́зка, переве́сло.**

вере́та «рядно; [різнокольоровий вовняний килим]», [*верéт*] «килим ручної роботи» Я, [*верéтина*] «нитки для верети», [*веренúще*] «веретище» Ж, [*верéня*] «невелика верета», [*верéнка, верéнька, верíнка*] «тс.», *верéтище* «бідний одяг; лахміття», [*верéто*] «вид волока», *верéття* «груба тканина,ряднина; лахміття; [круг снопів у скирті]», *веретя́нка* «одяг з грубої тканини», [*верентю́х, веренчýк*] «тс.» Ж, [*веринянка*] «жіночий фартух» ДзАтл I, *верéтяний;* — р. *верéтье*, [*веретá*], др. *врѣтище* «мішок, корзина», ч. ст. vřece, слц. vrece, болг. *врéтище* «мішок», м. *врека*, схв. *вре̏ħа*, слн. vréča, стсл. **врѣтиште** «тс.»; — псл. *verta, *verto; — очевидно, пов'язане з псл. *verti «засовувати, ховати», спорідненим з лит. vìrtinė «в'язка», vérti «відчиняти, зачиняти», гр. ἀορτή «сакви; аорта»; внаслідок пізніших семантичних змін стало означати тільки особливе полотно для мішків; іє. *u̯er- «замикати, покривати, боронити»; менш переконливе пов'язання (Mikl. EW 385) з *вертíти*, іє. *u̯er-t- «тс.».— Фасмер I 297; Преобр. I 75; БЕР I 186; Skok III 622; Trautmann 351—352; Meillet Études 351; Pokorny 1160—1161.— Пор. **вере́я, вір, во́рочок.**

[**вереґльчик**] (іхт.) «щиповка звичайна, Cobitis taenia L.» Ж, [*веретíльниця*] «тс.»; — назви пов'язані з *вертíти(ся)* за властивістю цієї риби звиватися на одному місці, що нагадує веретільницю (зоол.).— Маркевич—Короткий 141—142.— Див. ще **веретéно, вертíти.**

веретéнник (орн.) «Limosa limosa L.»; — р. *веретéнник* «тс.»; — вважається звуконаслідувальним, оскільки крик стурбованого птаха звучить як «веретень-веретень-веретень»; обриси птаха в польоті нагадують веретено.— Фауна України 4, 269—270.

веретéно, *веретéнник, веретíнник*, [*вéретень*] «веретено» Л, [*веретéнниця*] (зоол.) «вид ящірки; мідянка», [*веретéниця* Бі, *веретíльник*], *веретíльниця*, [*вертíй*] «тс.», [*веретéлка*] «вертуха (про ящірку або жінку)» Я, *веретéнний*, [*веретенувáтий, веретенúстий* Ж], [*веретенúти*] «крутити» Ж; — р. *веретенó*, бр. *верацянó*, др. *веретено*, п. wrzeciono, ч. vřeteno, слц. vreteno, вл. wrjećeno, нл. wrjeseno, болг. *вретéно*, м. *вретено*,

схв. *вретѐно*, слн. vreténo, стсл. **врѣтєно**; — псл. *verteno, пов'язане з дієсловом *vьrtěti «вертіти»; — споріднене з свн. wirtel «кільце для веретена», кімр. gwerthyd «тс.», дінд. vártanam «обертання, катання, ходіння вперед і назад; прядка»; ie. *u̯er-t- «обертати, крутити». — Трубачев Рем. терминол. 100; Шанский ЭСРЯ I 3, 58; Фасмер I 297; Преобр. I 74; ЭСБМ II 86; Holub—Kop. 424; Machek ESJČ 702; БЕР I 186; Skok III 622; Būga RR I 341.— Див. ще **вертíти**.— Пор. **вéрéм'я**.

[**веретéнце**] (бот.) «хвощ польовий, Equisetum arvense L.», [*веретíнце*] «тс.»; — пов'язане з *веретéно*; назву дано за веретеноподібною формою стебла; пор. аналогічні назви хвоща: п. [prząslka], ч. přeslička, болг. [*преслица, преслика*], хорв. [presličica], слн. [preslica, preselca], пов'язані з *прясти*.— Флора УРСР I 113; Machek Jm. rostl. 28—29.— Див. ще **веретéно**.

[**веретень**] (бот.) «дягель лікарський, Archangelica officinalis Hoffm.» Мак; — очевидно, похідне від *веретéно*; назва може пояснюватись тим, що дягель має вертикальний корінь, який нагадує веретено.— Див. ще **веретéно**.

[**веретя́ж**] «ланцюжок» Ж; — пояснювалось (Brückner 633) як українське слово, штучно утворене на базі помилкової польської форми [wrzeciądz] з початковим w замість давнього rzeciądz «ланцюг»; проте можливе зіставлення з семантично не зовсім ясним р. ст. *веретагы* (ор. в. мн.) «ланцюги» (?) і виведення від псл. *vert- «вертіти».

верéчи — див. **вéргáти**.

верещáка «страва з свинини»; — р. [*верещáга*] «яєчня; страва з свинини; жарений судак»; бр. *верашчáка* «вид страви»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. wereszczaka, wereszczak «свіже смажене сало в соусі з цибулею» пов'язують з прізвищем *Верещак* (кухар польського короля Августа III); виведення безпосередньо від укр. *верещáти* (Brückner 606) необгрунтоване.— ЭСБМ II 86; Karłowicz SGP VI 91.

верéя «стовп, на який навішують ворота; [вісь у дверях]», [*верíя*] «тс.», [*верéй*] «засув» Ж, [*веря́йка*] «дерев'яний замок»; — р. *верея́*, бр. [*верáя*], др. *верѣя*, п. [wierzaje, wierzeja, wierzaja] «одна з двох половин воріт», ч. veřej(e) «одвірок, половинка дверей», слц. veraj «тс.», слн. veréja, стсл. **верѣꙗ**; — псл. verěja, пов'язане з *verti «зачиняти»;— споріднене з лит. vérti «відчиняти, зачиняти», atver̃sti «відчинити», užver̃sti «зачинити», лтс. vẽrt «низати, затягати нитку в голку», vārstît «відчиняти, зачиняти», прус. etwerreis «відчини», etwiriuns «відчинений», лат. aperio (<*ap-u̯erio) «відкриваю»; ie. *u̯er- «в'язати, нанизувати» або «крутити, гнути». — Фасмер I 298; Преобр. I 75; ЭСБМ II 86—87; Brückner 618; Machek ESJČ 684; Trautmann 351—352; Mühl.— Endz. IV 567; Pokorny 1150—1151, 1152. — Пор. **верéта, вір**[1], **ворóта, обóра, óтвір**.

верзти́ «базікати, говорити дурниці», [*варзя́кати, верзíкати, верзю́кати, верзя́кати*] «тс.», *верзти́ся* «снитися, ввижатися», [*верзи́ло*] «брехун» Бі, [*верзи́ця*] «базіка», [*верзíння*] «базікання; сни» Ж, [*верзу́н*] «постіл; виплетена з соломи посудина Па»; — р. [*вéрзить*] «говорити нісенітниці, брехати; робити не до ладу», [*верзти́*], бр. *вярзці́* «тс.», др. *верзати* «в'язати», болг. *връзвам* «зв'язую, зав'язую», м. *врзува* «зв'язує, прив'язує», схв. *зав̏рсти* «зв'язати, зав'язати», слн. vŕzniti «відчиняти», стсл. **поврѣсти** «зв'язати, зав'язати»; — псл. *vьrzti «зв'язувати»; — споріднене з лит. ver̃žti «зв'язувати, затягувати, тиснути», vir̃žis «посторонок, канат», двн. wurkjan «давити, душити», нвн. würgen «тс.», ісл. virgill «вірьовка», днн. wurgill «тс.», гр. ἐρχατάω «загороджую», ὄρχατος «огорожа, сад», дінд. varjati «вити, крутити»; ie. *u̯erĝh- «з'єднувати, зв'язувати, стискати», похідне від *u̯er- «крутити, гнути»; у східнослов'янських мовах значення говоріння вторинне, похідне від «плести», пор. укр. *плíтки́*, рос. *сплéтни* та ін.— Фасмер I 298, 299; Преобр. I 75—76; ЭСБМ II 305; БЕР I 188; Skok III 629—630; Trautmann 355; Kluge—Mitzka 872; Pokorny 1152—1155.— Пор. **верéя, ворóза**.

веризýб — див. **вирезýб**.

[**верий**] «вигнутий, зігнутий, скручений, скоцюрблений» ВеЛ, [*увéрий*] «кривий; упертий», [*увéра*] «уперта особа», [*зуверíти*] «покоробитися»;—ч. (мор.) [uvírý] «покороблений, викривлений», [uvĕrý], ст. uvirý, uvířlivý «тс.», слц. [úverit'] «кривити, коробити», слн. svréti «зморщуватися, збиратися в складки», žvirati «потягуватися в усі боки; викривлятися; повертатися; згинатися»;— дальша етимологія остаточно не встановлена; реконструювалося (Machek ESJČ 672) псл. *virъ «косий», яке зіставлялося з дірл. fiar, лит. pavairùs «тс.»; слов'янські форми пов'язуються також (Куркина Этимология 1970, 100—102) з р. [*вúрити*] «дивитися», схв. víriti «тс.», укр. *вúрла* «випуклі очі», др. *увирити* «скосити» (про очі).— Пор. **віритися.**

[**верúсько**] «дурень, йолоп» (?) Я; — п. wiór «стружки, тріски», wiórzysko, ст. wierzysko «тс.»; — походить, очевидно, від незасвідченого укр. **вер* «тріска, скіпка, стружка дерева», спорідненого з [*íвер*] «тріска»; могло мати переносне значення «непотріб, щось пусте»; можливий, проте, і вплив польської мови.— Див. ще **íвер.**

верклю́г — див. **вертíти.**

верлáнь «горлань», [*верлáтий*] «галасливий», [*верлáстий*] «тс.», [*верлáти*] «галасувати»; — очевидно, результат контамінації слів *вéреск*, *верещáти* (або *верзтú*) і *горлáнь*, *горлáти*.— Див. ще **вéреск, верзтú, гóрло.**

верлó «дишель кінного приводу»; [*вúрло*] «тс.; важіль, підойма; діра, отвір, жерло»; — ч. (мор.) [vrlina] «жердина колодязного журавля; бокова жердина драбини», слц. [vrlina] «жердина», болг. *върлúна* «жердина, тичка», схв. *вр̀љика* «тс.; кіл для тину», слн. vrlína «отвір у тині; дерев'яні ворота, ліса»;— псл. *vьrlo «жердина»; — зіставляється (Младенов 91; Machek ESJČ 700; БЕР I 211; Skok III 629) з лит. svìrtis «колодязний журавель; важіль», лтс. svēre «тс.»; може бути пов'язане з укр. *вір*, *ворúння*.— Кравчук ВЯ 1968/4, 131.— Див. ще **вір**[1].

верлоóкий — див. **вирлоóкий.**

[**вермúвка**] «кохана, коханка» Ж; — неясне; Желехівський (63) припускає первісну форму **врѣл+милка*, в якій перший компонент мав бути пов'язаний з псл. *vьrēti «кипіти, вирувати» (про палке почуття), а в другому компоненті **л** зазнало діалектної зміни у **в.**

вермішéль; — р. *вермишéль*, бр. *вермішэ́ль*, п. wermiszel, ч. vermicelli; — запозичено з італійської мови через французьке і російське посередництво (фр. vermicel, vermicelle); іт. vermicelli «вермішель» (букв. «черв'ячки», за зовнішньою схожістю) утворилося внаслідок переоформлення нлат. *vermicellus <лат. vermiculus «черв'ячок, личинка; що-небудь зроблене на зразок черв'ячків», яке є демінутивною формою від vermis «черв'як», можливо, спорідненого з укр. *верм'я́ний* «рум'яний».— Шанский ЭСРЯ I 3, 60; Фасмер I 299; Горяев 44; Kopaliński 1037—1038; Matzenauer 366; Dauzat 746.— Див. ще **верм'я́ний.**

вéрмут; — р. бр. м. *вéрмут*, п. wermut, ч. vermut, слц. vermút, болг. *вермýт*, схв. *вѐрмут*; — запозичення з німецької мови; нім. Wérmut «сорт вина; полин», споріднене з днн. wërmōda «полин», дангл. wërmod «тс.»; відповідників в інших індоєвропейських мовах не засвідчено.— Шанский ЭСРЯ I 3, 60—61; Kopaliński 1038; Sł. rzeczy staroż. 699; Kluge—Mitzka 856.

[**верм'я́ний**] «рум'яний Ж, Бі, червонощокий Пі», [*верня́ний*, *вер'я́ний*, *вир'я́ний*, *вірня́ний*] «тс.» Я; [*верм'я́но*] «рум'янець» Бі; — очевидно, походить від псл. *vьṛm- «черв'як» (др. *вермие* «сарана, черви»), як укр. *червóний* від псл. *čьṛvь «черв'як»; у такому разі споріднене з лит. var̃mas «комаха», прус. warmun «червоний», wormyan, urminan «тс.», гот. waúrms «черв'як», двн. wurm, англ. worm, лат. vermis «тс.»; сумнів щодо існування псл. *vьṛm- (Mátl Sborník FFBrU 13, 37—40) втрачає грунт у світлі наведеного тут українського матеріалу, який досі не враховувався. —Непокупный 21—22; Фасмер I 299; Trautmann 342—343; Kluge—Mitzka 872; Walde—Hofm. II 760.

[**вернéць**] «бондар»; — неясне.

[**вернúна**] «скіпка, скалка; дранка»; — очевидно, похідне від незасвідченого укр. **вер* «тріска», спорідненого з [*івер*], п. wiór «тс.».— Див. ще **івер**.— Пор. **верúсько.**

[**вернúсонце**] (бот.) «люпин, Lupinus caeruleus L.»; — складне слово, утворене з компонентів *вернýти* і *сóнце*, оскільки вважають, що суцвіття цієї рослини «повертається» за сонцем.

вернісáж «урочисте відкриття художньої виставки»; — р. болг. *вернисáж*, бр. *вернісáж*, п. wernisaż, ч. слц. vernisáž; — запозичення з французької мови; фр. vernissage «лакування» (первісно, мабуть, «день перед офіційним відкриттям виставки, коли картини лакували») походить від vernisser «вкривати поливою», пов'язаного з vernis «лак», що виникло в результаті переоформлення слат. vernix, veronix «лак», запозиченого з грецької мови; гр. βερονίκη «тс.», очевидно, походить від назви лівійського міста Βερενίκη (тепер Бенгазі).— СІС 124; Шанский ЭСРЯ I 3, 61; Kopaliński 1038; Dauzat 746; Klein 1692.

верня́ний — див. **верм'я́ний.**

верóніка (бот.) «Veronica L.»; — р. *верóника*, бр. *вярóніка*, п. weronika, ч. veronyka, [verunka]; — латинська назва в українській транскрипції; лат. veronica, як і особова назва Veronica (>укр. *Верóніка*), виводиться від гр. φέρω «несу», спорідненого з лат. fero «тс.», укр. *берý*, і етимологічно не зовсім ясного νίκη «перемога», як натяк на цілющі властивості рослини, що несуть перемогу над недугою; менш переконливою є спроба зведення до слів vērus «справжній, дійсний» та unicus «єдиний».— Нейштадт 497; Петровский 73; Суперанская 85; Machek Jm. rostl. 212—213.— Див. ще **Микúта.**

[**версáть**] «мішати, копирсати» Л; — не зовсім ясне; можливо, запозичення з литовської мови; лит. ver̃sti «перекидати, перевертати, вивертати», лтс. vḕrst «повертати» споріднені з псл. *vert-, *vьr̥t-, укр. *веретéно, вертíти*.— Fraenkel 1228; Mühl.— Endz. IV 566.— Див. ще **вертíти.**

вéрсія; — р. болг. *вéрсия*, бр. *вéрсія*, п. wersja, ч. verse, слц. versia, м. *верзиjа*, схв. *вѐрзиjа*, слн. vêrzija; — запозичене з середньолатинської мови, можливо, через французьку (фр. version); слат. versio пов'язане з vertere «вертіти, крутити, перевертати», спорідненим із псл. *vert-, *vьr̥t-, укр. *веретéно, вертíти*.— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 63; Kopaliński 1038; Dauzat 747.— Див. ще **вертíти.**

[**версовик**] «лоша, що народилося пізньої осені»; — пов'язане з *вéресень* або безпосередньо з *вéрес* (у такому разі назва лошати вказує на час, коли цвіте верес).— Див. ще **вéрес.**

верстáт, *верстáк*, [*варстáт, варстáть, верстáть* Л, Пі], *верстáтник*, ст. *варстатъ* (XVI ст.), *верстатъ* (XVII ст.);— р. *верстáк*, бр. *варштáт* [*верстáт*];— запозичення з польської мови; п. warsztat, ст. warsztat, warstat (XVI ст.) походить від нвн. Wérkstatt «місце праці, майстерня», утвореного з Werk «праця» (wirken «працювати»), спорідненого з гр. ἔργον «праця», ὄργανον «знаряддя», ав. varəz- «працювати», і statt (Stätte «місце»), пов'язаного з stehen «стояти», спорідненим з лат. stāre «тс.», псл. stati, укр. *стáти*.— Тимч. 188, 217; Шанский ЭСРЯ I 3, 64; Трубачев Рем. терминол. 136; ЭСБМ II 65, 69; Doroszewski Por. jęz. 1957/6, 285; Brückner 603; Kluge—Mitzka 741, 743, 856, 864.— Див. ще **стáти.**— Пор. **óрган**[1].

верствá[1] «міра довжини; прошарок», *верстá*, [*версть*] «верста» Ж, *верстáльник* (полігр.), *верстáтка* (полігр.), [*верстóвник*], [*верстóк*] «вершок з молока» Ж, *вéрстка*, *верствувáтий* «складений рядами», *верстáти* (полігр. і «прямувати, простувати»), *верствувáти*, *перевéрстка*, ст. *верста* (XV—XVII ст.), *верства* (XVII ст.); — р. *верстá*, бр. *вярстá*, др. *вьрста*, п. wiorstwa, wiorsta, wersta, werstwa, [werst, werszt], ч. слц. versta, вл. woršta, нл. warsta «прошарок», болг. *верстá*, схв. *вр̏ста*, слн. vŕsta, стсл. **врьста**; — псл. *vьr̥stva < <*vьr̥ttva; — споріднене з лит. var̃stas і лат. versus «поворот плуга в кінці гонів; довжина борозни», дінд. vr̥ttáḥ

«круглий; повернутий», іе. *u̯ert-/*u̯r̥t- «вертіти, крутити»; спочатку сприймалося як «віддаль між двома поворотами плуга»; внаслідок переосмислення виник ряд інших значень: «шар землі», «рядок написаного» (на думку Махека, це значення в латинській мові походить з хліборобської лексики), «ряд снопів на току для молотьби», «верстовий стовп», «людина занадто високого росту», «клас, прошарок суспільства», «ставити в шеренги, вирівнювати» тощо з варіаціями в різних слов'янських мовах. — Винник 46—48; Шанский ЭСРЯ I 3, 63—64; Фасмер I 300; Потебня Из зап. I 13—15; Преобр. I 76; ЭСБМ II 308; Havlová Sborník FFBrU 13, 17—23; Machek ESJČ 700—701; Fraenkel IF 40, 93; Trautmann 355; Pokorny 1157.— Пор. **верства́**[2].— Див. ще **верті́ти.**

верства́[2] «рід, покоління», [*версть*] «тс.», [*верста́к*] «одноліток, сучасник», [*ве́рсник, уве́рсник, вве́рсник*] ДзАтл I, [*верства́к, вершняк* ЕЗб. 30] «тс.», [*переве́сник*]; — р. [*верста́*], *све́рстник*, бр. *вярста́* «ровесник», болг. *връст* «вік; ровесник», *връстни́к* «ровесник», м. *врст* «вік; ровесник», *врсник* «ровесник», слн. vȓsta «тс.», стсл. **врьста** «вік; люди одного віку, покоління»; — псл. *vьr̥sta, *vьr̥stь; — очевидно, споріднене з дінд. vr̥ddhi- «ріст, збільшення» від іе. *vr̥dh-/*verdh- «рости», що відбито також у лит. [vḗr̥ša] «вік; ровесник; рівний кому»; внаслідок пізнішого формального взаємовпливу із словом *vьr̥stva стало можливим змішування значень обох омонімів; мабуть, безпідставно пов'язувалось досі з *верства*[1] «міра довжини; прошарок» (Фасмер I 300; Потебня Из зап. I 13—15).— Havlová Sborník FFBrU 13, 17—23.

верте́п «старовинний ляльковий театр; печера; непрохідна ущелина, провалля; балка з болотом Карп. диал. и оном.; велика скала тж; [велика обора]», [*верте́па*] «прірва, провалля, ущелина; яма в річці з виром Карп. диал. и оном; непрохідне кам'янисте місце в лісі тж», [*ве́ртіб*] «яма з водою на полі» Карп. диал. и оном., [*ве́ртіп*] «яма в річці з виром; непрохідне місце в лісі» тж, [*е̇ртіп*] «глибока яма в горах» тж, *верте́пний*, [*вертепи́стий*] Ж, ст. *вертепъ* «вибоїста дорога; печера» (XVII ст.); — р. *верте́п*, [*верте́бище*], бр. [*вярце́п*], др. *вертепъ*, *вьртьпъ* «печера», п. wertep (з укр.), болг. *въртóп* «вир», слн. vrtèp «печера», стсл. **врьтьпъ, вртъпъ** «печера»; — псл. *vьr̥tъpъ<іе. *u̯r̥t-upo-s, що складається з компонентів *u̯r̥t-/u̯ert- «вертіти» і -upo- «вода, річка», збереженого в лит. ùpė «річка», лтс. upe «тс.»; первісно могло означати «прокручений водою»; др. *вьртьпъ* відповідно до псл. *vьr̥tъpъ (з ь замість ъ) загальноприйнятого пояснення не має; думка про староболгарське походження укр. і р. *верте́п* (Брандт РФВ 25, 215) не узгоджується з поширенням багатьох варіантів цього слова в українських карпатських говорах; малоймовірний і зв'язок цього слова з с.-цсл. **врътъ** «сад», схв. vȓt «тс.» (Bern. I 607; Шанский ЭСРЯ I 3, 65; Фасмер—Трубачев I 300); здавна успадкованою в давньоруській мові могла бути форма *вьртъпъ, відображена в укр. *вертóпити*.— Кобилянський Мовозн. 1967/6, 43; Тимч. 218; ЭСБМ II 315; Клепикова Карп. диал. и оном. 52—93; Ильинский ИОРЯС 23/1, 165—166; Георгиев БЕ 1961/4, 302—305; БЕР I 212.— Див. ще **верті́ти.**— Пор. **верте́пити.**

[**верте́пити,** *вертóпити*] «перевертатися» Ж, [*вертепі́ти*] «шаленіти, бушувати, бешкетувати» Ж; — давнє утворення від *верте́п*, *вертóп з первісним значенням «вир».— Ильинский ИОРЯС 23/1, 166.— Див. ще **верте́п.**

вертика́ль, *вертика́л*; — р. *вертика́ль*, бр. *вертыка́ль*, п. заст. wertykalny, ч. слц. vertikála, вл. wertikala, болг. *вертика́л*, м. схв. *вертика́ла*, слн. vertikálen; — запозичено з французької мови, очевидно, через російську; фр. vertical походить від лат. verticālis «прямовисний», пов'язаного з vertex «вершина; вихор», verto «обертаю», спорідненим з дінд. vártate «вертиться», псл. *vьr̥těti, укр. *верті́ти*.— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 66; Фасмер I 301; Dauzat 747; Walde—Hofm. II 763—765.— Див. ще **верті́ти.**

верті́ти, *верта́ти(ся)*, *верну́ти*, *во-*

ро́ча́ти, [*воро́ча́ти*(*ся*)], *веретéно*, [*верклю́г*] «пристрій для підвішування казана над вогнем», [*верни́ло*] «ключ для повертання валу у верстаті» Я, [*вертéлиця*] «снігопад з вітром, завірюха» Л, [*вертéлка*] «дзига» Ж, [*вéртель*] «свердло; рожен, прут для підсмажування м'яса» Ж, [*вéртень*] «шашіль» Ж, *вертíж* «хвороба овець; [місце свердління]», [*вертíжник*] «гвинт з кільцем, яке може вертітися в усі боки і до якого прив'язують тварин» Мо, [*вертíльник*] (зоол.) «мідянка, Anguis fragilis; ящірка», *верті́й* [«тс.] Г; крутій», [*вертíлка*] «вид мухи; дзига; фокус» Ж, [*вертíло*] «блок» Пі, [*вéртлик*] «катеринка, шарманка», [*вéртло*] «свердло; рожен» Ж, *вертлю́г* (анат., тех.), [*вертóчина*] «бурове борошно» Ж, [*верту́лька*] «ручне колесо або те, що крутиться пасом», *верту́н* «[віхоть соломи Я]; порода голубів; жвава людина; [назва хитрого вола; йолоп, дурень, франт Ж; головний черв'як (у овець), Coenurus cerebralis Ж]», *вертунéць* «кажан», *вертуни́* «вид печива», [*верту́т* МСБГ, *верту́та* МСБГ, Ме] «тс.», [*верту́нка*] «кокетка» Ж, *верту́ха* «тс.», [*вертю́х*] «розтирачка; насадка у возі Ж; (іхт.) слиж, Cobitis barbatula ВеБ», [*вертя́к*] (зоол.) «Simnoria terebrans» Ж, [*вéртялка*] «метальне знаряддя», *вертя́чка* «хвороба овець», *верть*, [*вертьóг*] «вибоїна», [*вертьóга*] «вид посудини», [*верч*] «віхоть, пучок; згорток кори для постола Л; невелика булка, яку давали старості на весіллі», *вéрчик* «віхоть соломи; [три-чотири горстки конопель, зв'язані докупи Мо; клубок ниток з перших конопель Мо; плетена булка; пульс Я]», [*вóрот*] «циліндр, вал» Ж, *вороти́ло* (заст.) «дрючок, яким повертають вітряк; [навій; ключ для повертання навою Г; веретено Ж]», *воротíй* «верховод», *вороття́*, *вéрть*, *верткúй*, *вертли́вий*, *вертлю́жний* (анат., тех.), *вертля́вий*, *вертю́чий*, [*виварача́ти*] «вередувати» Ж, *ви́верт* «місце, де бурею вивернуло дерево; викрут, хитрощі», [*ви́верниця*] «сушняк, бурелом», *ви́вертень* «тс.», [*виверта́чка*] «інструмент для вивертання чобіт», [*ви́вертка*] «штопор» Ж, *ви́ворíт*, *ви́ворот* (мед.), *ви́воротки* «виворотне взуття», [*виворіття́*] «виворіт» Я, *виверткúй*, *вивéртливий*, [*ви́вертом*] «ламано», *ви́воротом*, [*вíдверть*] «вдруге зоране парове поле» Ж, [*вíдворíт*] «відступ; відраза; закот; відрахування (з платні)», [*вíдворíть*] «зворот», [*вíдворóт*] «відступ; закот», [*вíдвороть*] «повернення» Ж, *відворóтний*, [*звернячúти*] «звернути, скрутити; криво надягнути Я», *зверта́тися* «говорити, просити; повертатися; [гнутися (про лезо сокири)] нахилятися, кривитися», [*звéртуватися*] «об'являтися» Ж, [*звéрчати*] «видумати, наговорити нісенітниць» Я, *звертáння*, [*звéртень*] «сонцестояння» Ж, [*звертлю́х*] «мотальне колесо для товстого каната», [*звéрток*] Я, [*зверть*] «безодня, прірва» Ж, *зворóт*, *зворóта* «межова дорога між полями», *звертáльний*, [*звéртистий*] «такий, що легко перекидається (про віз); крутий (про шлях)» Ж, [*зверткóвий*]? Ж, [*зáверт*] «заворот, поворот», [*завертáйло*] «той, хто каструє биків», [*завертáха*] (?), *зáвертень* «закрут, згин; [вірьовка або кільце, якими прикріплюють голоблю до саней]», *зáвертка*, *зáворóт* «поворот (дороги); затока; вигин річки; запаморочення», [*зáворіт*] «тс.; вир; вихор», [*зáворітка*] «крива, вигин», [*зáворотень*] «коліно, вигин річки; кастрований бичок», [*заворóтич*] «кінець обода в колесі воза», [*зáворотник*] «головний черв'як (у овець), Coenurus cerebralis» Ж, [*зáвороть*] «коліно, вигин річки; вир», [*навертáч*] «стрілочник на залізниці» Ж, *наві́ворíт*, [*наперéверт*] «навпаки», [*напóворіт*] «назад» Ж, [*наповорíтьмá*] «на зворотному шляху», [*наýверти*] «манівцями», [*невзаворóті*] «не по дорозі», [*нéвороть*] «безвість» Ж, [*перéверт*] «переворот; перекид», [*перевéртаник*] «оладок з картоплі, кукурудзяного борошна та овечого сиру», *перéвертень*, *перéворóт*, *перéвертом*, [*прóворот*] «вправність, спритність» Ж, [*провороття́*] «прогалина, пропуск» Ж, [*рóзверні*] «розвальні, сани без задка й передка» Л, *рóзвертка* (тех.), *розворóт*, [*ýзворот*] «повернення» Ж; — р. *вертéть*, бр. *вярцéць*, др. *вьртѣти*, п. wiercić, ч. vrtěti, слц. vrtiet', вл. wjerćec, нл. wjerśeś, полаб. vartĕ, varti să, болг. *въртя́*,

м. *врти*, схв. *вр̀тети*, слн. vrtéti, стсл. **врътѣти, врьтѣти**; — псл. *vьr̥tĕti; — споріднене з лит. ver̃sti «валити, перевертати, обертати», лтс. vḕrst «тс.», прус. wīrst «ставати», wartint «обертати», лат. vertere (vortere) «крутити, вертіти, повертати, перевертати», двн. -wert-, -wart- «у напрямі проти», дінд. vártati (vártatē) «крутиться»; іє. *u̯ert- (<*u̯er-) «вертіти, обертати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 65—66; Фасмер I 301; Преобр. I 77—78; Brückner 617; Machek ESJČ 701; БЕР I 212—213; Skok III 631—633; Persson Beitr. 500—501; Trautmann 354; Walde—Hofm. II 763—765; Pokorny 1156—1157.— Пор. **верéта, веретéно, верéя.**

[**вертóла**] «поганий робітник, халтурник» Ж, [*вертóлиця*] «халтурниця» Ж, [*вертóлити*] «халтурити»; — неясне; можливо, пов'язане з *вертíтися* в розумінні «ухилятися (від роботи), відкручуватися, уникати» або «швидко, але недоброякісно працювати».

[**вертóп**] «виярок недалеко від води, де в обідню пору відпочивають вівці, корови» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *вытóп* (*хытóп*) «вибоїна, видолинок, улоговина, яр» походить з болг. *вътóп* «вир; печера; пристановище; рівне, зручне місце» та ін.; на думку Георгієва, в болгарському *вр̄ътоп* збіглися два праслов'янські синоніми: *vьr̥tъpъ<іє. *wr̥t-upo-s і *vьr̥topъ<іє. *wr̥t-apo-s.— Георгиев БЕ 1961/4, 302—305.— Див. ще **вертéп.**

[**вертрáх**] «знаряддя для лову птахів або риби» Ж; — неясне.

верф, *верф'яний;* — р. *верфь*, бр. *верф;* — запозичене з голландської мови через російську; гол. нн. werf «місце, де будують судна», походить від пгерм. werb- «місце, де чим-небудь займаються, ходять туди й сюди» (пор. нвн. werben «чим-небудь займатися, чогось домагатися», первісно «обертатися»).— СІС 125; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 3, 67—68; Фасмер I 301; Преобр. I 78; Kluge—Mitzka 855.

верх, [*верхú*] «верхня частина рибальської сітки» Дз, *вéрхівень* «вершник», *верхівéць* «тс.; [верховинець]», *верхíвка*, *верхíвля*, [*верхíвний*] «вершник» Ж, [*верхівнúця*] «поверхня» Ж, *верхíв'я*, [*верхнéк*] «верх печі» ВеБ, [*верхнúна*] «вершки з молока», *верхня́к*, [*верхня́нка*] «верхній одяг, сюртук» Ж, *верховéнство*, [*верховéць*] «вершник», [*верховúк*] «вершник; північний вітер; рибалка, що при витяганні рибальської сітки тягне верхи Дз», *верхóвúнá* Г, Ж, Я, *верховúнець*, [*верховúнщина*] «гірська місцевість» Ж, [*верховúці*] «гори» Ж, [*верхóвник*] «найвищий, найголовніший» Ж, [*вершáва*] «вершина» Ж, [*вершáк*] «верхівка дерева», [*вершáлина*] «борона з верхньої частини дерева» Я, *вéршень* «вершник», [*вершек*] «вершина» ВеЗн, [*вершíй*] «той, хто вершить стіг сіна», [*вершíль*] «верхній одвірок» Ж, *вершúна, вершúк*, [*вершíвка*] «солодка страва з желатину, цукру, міцного вина та ін.» Я, *вéршнúк*, [*вéршня*] «поверхня», [*вершня́к*] «один з пилярів, що стоїть зверху», [*вéрех*] «зверху, поверх» МСБГ, [*вéрес*] «тс.» МСБГ, *верхáми*, *вéрхи*, *верхóм*, [*верхóвáтий*] «високий; з верхом» Я, Ж, *вéрхній*, *верховúнський*, *верхóвний*, [*вéршний*] «не повний» Ж, [*верховáти*] «мати зверхність» Ж, *вершúти*, *вершкувáти* (с.-г.), *довершúтель*, *довéршений*, [*звéрхник*] «начальник, старший», [*зверхнинá*] «начальство; влада, гегемонія» Ж, *звéрхність*, *звéршення*, *звéрхній*, *зверх* «зверху», [*звéрха*] «на поверхні, зовні» Ж, *звéрху*, *звершéчку*, [*звершеня́ти*] «перемагати, знищувати» Ж, [*звершúти*] «насипати верх; минути верхів'я», [*навéрхня*] «корпус, коробка, футляр» Ж, [*навéршник*] «покришка маснички» Ж, [*навершня́к*] «тс.», *навéрх*, *наверхý*, *назвéрх*, [*наповéрхний*] Ж, [*наповéрсі*] «знадвору, зокола» Ж, *перевéршувати*, [*повéрхнúк*] «верхній камінь у ручних жорнах», [*повéрся*] «поверх» Пі, *пóверх*, [*повéрхниця*] «товста суконна онуча; попона поверх сідла», [*повéрхничка*] «вид вишивки», [*повірхнúк*] «дах над частиною кошари в гуцулів, де доять овець», *повéрх*, *повершáти*, [*сувéршность*] «зверхність» Ж, [*сýвершок*] «вершок дерева» Ж, [*узвéршина*] «вершина» Ж, *увéрх;* — р. бр. *верх*, др. *вьрхъ*, п. wierzch, ч. слц. vrch, вл. нл. wjerch, полаб. värch, болг. *връх*, м.

врховен «верховний», схв. *вр̑х*, слн. vŕh, стсл. **врьхъ, връхъ**; — псл. *vьrxъ; — споріднене з лит. viršùs, лтс. vìrsus «верхня частина», дангл. wearr «мозоля», ірл. ferr «краще», лат. verrūca «горб, прищ, бородавка», дінд. várṣman- (varṣmán-) «висота, верх, верховина»; іє. *ṷr̥su-s (іменник u-основи) від кореня *ṷer-s- «підвищене місце».— Шанский ЭСРЯ І 3, 68; Фасмер І 301—302; Преобр. І 78; Ильинский ИОРЯС 20/3, 102; Machek ESJČ 700; Holub—Kop. 423; БЕР І 190; Skok III 624—625; Бернштейн Очерк 1974, 245; Meillet Études 242; Walde—Hofm. II 762; Trautmann 362; Pokorny 1151—1152.

верхлюк, *верхляк* — див. **вархляк**.

верховод, [*верховід* Бі], *верховода*, [*верховодар* Я, *верховодник* Ж, *верховодець* Ж], *верховодство*, [*верховодний*], *верховодити* Г, Ж, [*верхводити* Бі], ст. *верхъ водити* (XVII ст.); — р. *верховод*, бр. *верхавод*; — складне слово, утворене з основ іменника *верх* і дієслова *водити*; пор. *перед вести*; пов'язується також (Шанский ЭСРЯ І 3, 69) із др. *вьрхъ* «перемога» як «той, хто веде до перемоги». — Тимч. 220. — Див. ще **верх, вести**.

верховодка[1] (іхт.) «Alburnus alburnus L.; білизна, Aspius aspius L.», *верховідка*, [*верховод*, *верховодиця*] «тс.»; — р. *верховодка*; — складне слово, утворене з основ іменників *верх* і *вода*; назва мотивується тим, що ці риби в теплу і ясну погоду тримаються біля поверхні води. — Маркевич — Короткий 97—98, 116.— Див. ще **верх, вода**. — Пор. **верхолода, поверховиця**.

верховодка[2] (геол.) «найближчий до поверхні шар підземної води»; — р. *верховодка*, бр. *верхаводка*; — складне слово, утворене з основ іменників *верх* і *вода* (в розумінні «вода, що знаходиться зверху»).— Див. ще **верх, вода**.

верхола[1], *верхолити*, *верхольня* — див. **вархола**.

[**верхола**[2]] «халтурник, невправний робітник» Ж, [*верхолити*] «халтурити» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*вертола*] «тс.» під впливом [*верхола*] «сварка, чвари».— Див. ще **вархола, вертола**.

[**верхолода**] (іхт.) «верховодка, Alburnus alburnus L.; білизна, Aspius aspius L.» ВеБ, ВеНЗн, [*верхолуда* ВеБ, *верхолудиця* Ж] «тс.»;— п. [wierzchołódka] «верховодка»;— результат гіперистичної видозміни деетимологізованої форми *верховодка* ([*верховудка*]) «тс.», в якій серединне **в** могло сприйматися як діалектний варіант **л**.— Коломиец Общесл. назв. рыб 41. — Див. ще **верховодка**[1].

[**верхоляк**] (орн.) «щеврик лісовий, Anthus trivialis L.; щеврик гірський, Anthus spinoletta L.», [*вершнюк*] «щеврик лісовий»; — похідні утворення від основи іменника *верх*; назви зумовлені, очевидно, тим, що ці птахи гніздяться високо в Карпатах, досягаючи межі букових лісів (1100—1200 м над рівнем моря і вище).— Страутман 127, 128.— Urania Tierr. Vögel 427—428. — Див. ще **верх**.

[**верхонути**] «обернути лежачого на 180°» Я; — очевидно, фонетично-семантичний варіант слова *вергонути* «кинути, метнути», що виник через проміжне значення «перекинути».— Див. ще **вергати**.

[**верхоплутня**] «особливий спосіб вишивання сорочок» Я; — складне утворення з основ слів (*з*)*верх*(*у*) і *плутати* (афективний синонім дієслова *вишивати*).— Див. ще **верх, плутати**.

[**верхостьоб**] «спосіб вишивання»; — складне утворення з основ слів (*з*)*верх*(*у*) і *стьобати* (шити).— Див. ще **верх, стьобати**.

[**верхоумка**] «верхоглядка; жінка з поверховим мисленням, яка любить розумувати»; — складне слово, утворене з компонентів *верх* (*зверху*) і *ум* (*розум*).— Див. ще **верх, ум**.

верцадло (заст.) «дзеркало; компас, астролябія», [*версадло*] «астролябія», [*зверьедло*] «дзеркало» ДзАтл І, [*зверцадло*] «тс.» Пі; — запозичення з польської мови; п. zwierciadło, wierciadło «дзеркало», zrciadło (XVI ст.) походить від ч. zrcadlo, яке зводиться до псл. *zьrcati; паралельне до р. *зеркало*, укр.

дзе́ркало; внаслідок деетимологізації почало пов'язуватися з wiercić «вертіти, крутити», чим і пояснюється вставне w; початкове z, що було при цьому сприйняте як префікс, в окремих випадках стало факультативним. — Мельничук ПСМ V 108; Richhardt 121; Brückner 658; Linde VI 304, 1179; Machek ESJČ 718—719.— Пор. **дзе́ркало.**

ве́рша; — р. бр. *ве́рша*, др. *вьрша*, п. wiersza, ч. vrše, слц. vrša, вл. нл. wjerša, болг. *въ́рша*, м. *врша*, схв. *вр̏ша*, *вр̏шва*, слн. vŕša, vŕš, стсл. **връшь**; — очевидно, пов'язане з др. *вьрзати* «в'язати»; пор. лит. várža «верша», viřžis «вірьовка», veřžti «зв'язувати, стискати», varžýti «зав'язувати», лтс. varza «рибальський затон» (Trautmann 355; Machek ESJČ 701; БЕР I 214); зіставляється також із псл. *vьrхъ «верх» з огляду на конічну форму верші (Шанский ЭСРЯ I 3, 70; Фасмер I 302; Ильинский ИОРЯС 20/3, 102); пов'язування з вн. riusa, riussa, russa>нім. Reuse «верша» (Срезн. I 467) та з стсл. **врѣшти** «молотити» (Преобр. I 78) недостатньо обгрунтоване.— ЭСБМ II 89; Skok III 630.— Див. ще **верзти́, верх.**

[**вершля́г**] «молот»; — запозичення з німецької мови; нвн. Verschlághammer «молоток мідника» утворене з основ дієслова verschlagen «розбивати», префіксованої форми від schlagen «бити», спорідненого з двн. гот. slahan, англ. slay «тс.», ірл. slactha «побитий», та іменника Hammer «молоток». — Потебня РФВ 1, 265; Kluge—Mitzka 652.

верш́ок «міра довжини (близько 4,4 см)»; — бр. *вяршо́к*; — запозичення з російської мови; р. *вершо́к* «тс.» є зменшеною формою від *верх* і первісно означало «залишок, невелика частинка понад міру», а згодом набуло значення точної величини; Фасмер розуміє первісне значення як «фаланга вказівного пальця».— Романова 96; Булаховский Труды ИРЯ I 151; Фасмер I 302; Преобр. I 98; ЭСБМ II 319.— Див. ще **верх.**

[**вершта́б**] «пристрій з жердин із щаблями для розвішування овчин»; — очевидно, походить від н. Quérstab «поперечка, перекладина», утвореного з основ quer «поперек», що зводиться до свн. двн. twërh «тс.», спорідненого з дангл. þweorh «навпаки», гот. þwaírhs «гнівний», лат. torquēre «повертати, обертати», і Stab «палка».— Kluge — Mitzka 574, 897.— Див. ще **штаб, шта́ба.**

весе́лий, *веселча́ний, весе́лчастий,* [*весели́ки*] «радісні крики» Ж, [*весе́ла*] «веселка», [*весе́лиця, веселі́вка* Ж], *весе́лка,* [*веселю́шка* МСБГ] «тс.», *весе́лощі, веселу́н,* [*веселу́ха*] «весела жінка; спиртний напій; жаба; веселка Л», [*веселю́х*] «жаба», *весельча́к,* [*весі́вка*] «веселка», *весели́ти, веселі́ти, веселі́шати, звеселя́ти, звесе́лювальний,* [*обвесели́ти, обвеселі́ти*]; — р. *весёлый*, бр. *вясёлы*, др. *веселыи*, п. wesoły<wiesioły, ч. слц. veselý, вл. нл. wjesoły, болг. м. *ве́сел*, схв. *ве̏сео*, слн. vesél, стсл. **веселъ**; — псл. veselъ; — споріднене з лтс. vęsęls «здоровий, неушкоджений», прус. wessals «веселий», дінд. vásu- «гарний», ав. vaŋhu-, vohu- «тс.», тох. A wse, тох. B yasi «ніч»; іе. *u̯esu- «добре»; за іншою точкою зору (Wiedemann BB 28, 68; Преобр. I 79), це слово походить від іе. *u̯es-, первісно «жити, перебувати», потім «ніжитися, тішитися, бенкетувати», від якого утворилося ав. [vāstrəm «корм, їжа», лат. vescor «їсти, усолоджуватися», кельт. (кімр. вал.) gwest «бенкет», гот. wisan «бенкетувати, веселитися», свн. wist «їжа».— Шанский ЭСРЯ I 3, 72; Фасмер I 303; Machek ESJČ 685; БЕР I 136—137; ЭСБМ II 326—327; Младенов 63; Skok III 578—579.

весе́лик «журавель (навесні), [*висьо́лик*] «тс.» ЛексПол; — евфемістична назва журавля, який повертається з вирію, пов'язана з *весе́лий*; за народним повір'ям, той хто в такому випадку скаже *жураве́ль*, буде цілий рік журитися.— СУМ I 339; Климчук ЛексПол 25.— Див. ще **весе́лий.**

[**веселка**] (бот.) «живучка повзуча, Ajuga reptans L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *весе́лий*; мотивація назви неясна.— Див. ще *весе́лий.*

весі́лля [*веселі́йко* Ж, *весельце́* Ж], *весільча́нин, весі́льний,* [*веселува́ти*] «гуляти на весіллі»; — р. [*весе́лье*], бр. *вясе́лле*, п. wesele (<ст. wiesiele «весе-

лість, радість»), слц. veselie, болг. *весе́лие* «веселощі; святковий обід», *веселба́* «тс.», м. *веселба*, схв. *весе́ље*; — псл. *veselьje, утворене від veselъ «веселий»; — вживалося спочатку в загальному розумінні «радощі, веселощі», а значення «шлюбне весілля» розвинулося згодом, не пізніше другої половини XV ст.— Дзендзелівський УЗЛП 29—30; Тимч. 223; Шанский ЭСРЯ I 3, 71—72; Brückner 607.— Див. ще **весе́лий**.

весло́[1], [*весле́нник*] «весляр» Ж, [*веслу́н* Ж], *весля́р* «тс.», [*веслю́га*] «висока на зріст людина», *весля́рка*, [*весе́льний*] Ж, *весловий*, *веслува́ти*;— р. болг. *весло́*, бр. *вясло́*, др. *весло*, п. полаб. wiosło, ч. слц. veslo, вл. wjesło, нл. wjasło, м. *весло*, схв. *ве̏сло*, слн. vèslo; — псл. veslo<*vez-slo, утворене від того самого кореня, що й дієслово vezti «везти»; — споріднене з лат. velum «вітрило» <*vesclum; іє *u̯eĝh-slo-m; припущувана первісна форма *veztlo (Mikl. VGr. II 101; Brückner 623) малоймовірна; спроба виведення від кореня *u̯egh- «рухати чим-небудь» через псл. *veg-slo (Machek ESJČ 685) досить сумнівна.— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 3, 73; Булаховский Труды ИРЯ I 169; Фасмер I 303; Преобр. I 79; БЕР I 137; Skok III 579.— Див. ще **ве́зти́**.

[**ве́сло**[2]] «в'язка лика, з якого плетуть личаки» Я, [*весло́*] «в'язка однорідних предметів» Л, *переве́сло* «солом'яна чи трав'яна зав'язка для снопа», [*переві́сло*, *порове́сло*] «тс.» Ж; — р. *вя́сло* «перевесло, в'язка», бр. *вясло́* «в'язка (лика, бубликів), перевесло»; — псл. *vęz-slo, похідне від того самого кореня vęz-, що і в дієслові vęzati «в'язати», утворене за допомогою іменного суфікса -slo, як і *ма́сло*; українська рефлексація ę як е не зовсім ясна (пор. *угле́діти* при *гляді́ти*).— Фасмер I 375; Преобр. I 110; ЭСБМ II 327.— Див. ще **в'яза́ти**.

весна́, *весні́вка* «веснянка; (бот.) Majanthemum bifolium Schmidt.; [(орн.) луговий жайворонок, Alauda arvensis L.]», [*ве́сник*] (бот.) «шафран весняний, Crocus vernus Wulf.» Ж, [*весно́вище*] «гурт овець» ДопУжДУ 4, [*весну́ха*] (зоол.) «жаба трав'яна, Rana temporaria L.» Ж, [*весну́шка*] Ж, *весня́нка* «весняна пісня; [(бот.) первоцвіт, Primula L. Mak]», [*вешня́к*] «водяний млин, що працює тільки весною» Ж, *весня́ний*, [*весе́нний*] Ж, *весі́нній*, [*весне́вний*, *веснува́тий*] Ж, *веснянкува́тий*, *весні́ти*, *веснува́ти* «виконувати весняні роботи», *наве́сні*, *напро́весні*, [*обвесни́тися*, *обвеснува́тися*], *про́весна*, *провесі́нь*, *провесня́ний*, [*розвесня́тися*] Мо; — р. *весна́*, бр. *вясна́*, др. *весна*, *весьна*, п. wiosna, ч. слц. vesna, схв. *ве̏сна*, слн. vésna, стсл. весна; — псл. vesna; — споріднене з лит. vãsara «літо», лтс. vasara «тс.», гр. ἔαρ(<*Ϝεσαρ), вірм. garun «весна», лат. vēr, дісл. vār, дінд. vasantá- «тс.», vasar- «рано», vāsará- «ранішній», ав. vaŋri (<*vasr-i) «весною»; іє. *ves-r̥-, *ves-n- «весна», два різновиди одного кореня.— Кочерган Мовозн. 1970/6, 44, 48; Критенко Вступ 516; Шанский ЭСРЯ I 3, 73; Фасмер I 303; Преобр. I 79; ЭСБМ II 328; Machek ESJČ 685; Skok III 579; Eckert ZfSl 8/6, 883, 888; Trautmann 356; Walde—Hofm. II 755; Pokorny 1174.

вест; — р. бр. болг. м. схв. *вест*; — через посередництво російської мови запозичено з голландської або німецької; гол. west «захід, західний», н. West «захід, західний вітер» споріднене з свн. wësten «захід», двн. wëstan, дфриз. снідерл. дангл. англ. west, дісл. vestr «тс.», дінд. aváḥ «униз; спадний, низхідний».— СІС 119; Шанский I 3, 74; Фасмер I 304; Kluge—Mitzka 855; Klein 1738.

ве́сти́, *води́ти*, *ве́сти́ся* «здійснюватися; існувати; плодитися; щастити», [*води́ло*] «чепіги» До, *воді́й*, [*вожа́й*] «вожак, провідник», *вожа́к*, *вожа́тий*, [*во́живо*] «приведення (людини куди-небудь)», [*взаві́д*] «щодуху» Ж, *ви́веденець* (заст.) «селянин, переселений на іншу землю», *ви́від*, [*ви́відець*] «крива лінія вздовж крисів миски», *ви́водка*, *ви́водок*, *відві́д*, [*відво́дини*] «обід молодих, свекра й свекрухи у тестя й тещі в кінці весілля», [*відво́дич*] «тягач; відвідний пристрій» Ж, *відво́дка*, [*відво́дник*] (бот.) «комонник, Succisa» Ж, *відво́док* «штучно створений рій; відсадок», *дово́дити* (у

т. ч. «наводити докази»), *дово́дитися, дово́дка,* [*зведени́ця*] «покритка», [*зведе́нник*] «звідник, посередник», *зве́дення, зведеню́к* «одне із зведених дітей», *зведеня́* «тс.», *зведеня́та, звід* «кодекс; дугоподібне перекриття; колодязний журавель; [знищення, руйнування, обман; пристрій для лову лисиць, вовків тощо; підмурок, на якому стоїть піч, груба Дз]», *звідни́к* Г, СУМ, *звідникува́ти, звідни́цтво,* [*зві́дниця*] «дурисвітка», [*звідня́*] «очна ставка; омана, ошуканство», [*зво́ди*] «плітки; очна ставка», *зво́дини* «каркас дерев'яної будівлі; очна ставка», *зво́дник* «звідник», *зво́дниця* «посередниця, сваха; [дурисвітка, ошуканка Ва]», [*зво́дні*] «брехні, поговір» Ва, *зво́дня* «посередництво; плітка», *звідни́й, заво́дити* (у т. ч. «голосити, плакати»), [*заведе́нція*] «звичай», [*заниді́я*] «причепа, скандаліст» Ж, [*завиді́яка*] «тс.» Ж, [*за́від*] «початок, привід; звук плачу; звичаї; те, що водиться; домашнє свято; рід, походження», [*завідня́*] «колода для повертання вітряка», [*заві́дця*] «заводій» Бі, [*заві́дчик*] «тс.» Бі, *заво́д,* [*за́водень*] «заводій» Бі, *за́води* «завивання; голосіння», [*заводи́ло*] «ініціатор», [*заво́дина*] «створіння, істота» Ж, *заво́дини,* [*заво́дище*] «місце, де був завод» Ва, *заводі́й* «призвідник», *заводі́яка,* [*заво́дник* Я, *заво́дця*] «тс.», [*заво́дня*] «клопітлива справа», *заво́дчик,* [*за́відний*] «обманливий, ненадійний» Ж, [*заві́дський*] «заводський; породистий», *заводськи́й* «тс.», *запрова́джувати, запро́вод* «уведення, організація» Ж, [*ізво́дниця*] «звідниця» Ж, *наво́дити, наво́дка, наво́дчик,* [*навза́води*] «щодуху», *о́бвід, о́бвідка, обвідни́к,* [*обводі́вки*] (зоол.) «вид плоских молюсків, дискофор, Craspidota» Ж, *обводи́стий* «колоподібний» Ж, [*обзаведе́нція*] «хатне господарство» Ж, [*обзаведі́нка*] «обладнання, обстановка», [*одво́д*] «оборона, захист», Ж, *переві́д, перевідни́й,* [*переводжа́ти*] «обдурювати», *перево́д* «перевід; [кінний привід коло молотарки, січкарні, олійниці і под. Ме]», *пове́стися* (у т. ч. «подружити»), *паво́дити* «злегка рухати; (*себе*) поводитися», *по́від, повіде́ць, пові́ддя,* [*повідки́*] «поводи», *поводи́, поводáр, повода́тор, поводи́р, при́від* «причина, нагода», *приві́д* «приведення», *приві́дець, приві́дця, при́вод, приво́дка, приводни́й, прова́дити, прово́дити, проводжа́ти,* [*проводи́рити*] Ж, *про́від, провідни́к, провідни́ця, провідні́сть, проводáр,* [*провода́тор*] «провідник», [*проводжа́йка*] «провідниця» Ж, *про́води́,* [*прово́дини*] Ж, *проводи́р, проводи́рка,* [*проводи́тель*] «провідник» Ж, *прово́дка,* [*проводни́к*] «лежак у димоході» Дз, [*проводни́чий*] «кондуктор, провідник» Пі, [*прово́дничка*] Ж, [*прово́дця*] «провідник» Ж, *проводжа́тий, провідни́й, про́відний, провіднико́вий, провідни́цький,* [*прозво́дник*] «спокусник, звідник» Ж, *розво́дити* «розлучати, рознімати», [*розведе́нниця*] «жінка, що розлучилася з чоловіком», *ро́зві́д,* [*ро́зві́дь*] «розбещеність, розпуста» Ж, [*ро́зві́дка*] «розведення» Ж, [*розвідни́ця*] (=*розведенниця*) Дз, ЛЧерк, [*розвідня́к*] «чоловік, що розлучився з жінкою» Дз, [*ро́зводень*] «гульвіса» Ж, [*розво́дець*] «розподільник», *розво́ди, розво́дка, розві́дни́й, розводя́щий,* [*уво́дини*] (церк.), *уві́д,* [*уво́д*] «вступ» Ж, *увідни́й,* [*уза́води*] «щодуху»; — р. *вести́, води́ть,* бр. *ве́сці, вадзі́ць,* др. *вести, водити,* п. wieść, wodzić, ч. vesti, voditi, слц. viest', vodit', вл. wjesć, нл. wjasć, болг. *во́дя,* заст. *ведá,* м. *веде,* схв. *во̀дати, во̀дити,* слн. vésti, vodíti, стсл. **вести, водити**; — псл. vesti <*vedti, voditi; — споріднене з лит. vèsti «вести; одружуватися», vedỹs «наречений», vadžióti «водити», лтс. vadât «водити», vadît «проводити», прус. vedduns «ведений», дірл. fedid «веде, йде, несе», ав. vāδayeiti «веде, приводить», дінд. vadhū́ḥ «наречена, молода дружина», ав. vaδū- «тс.», кімр. arveddu «вести, приводити», хет. u-wate «вести»; іє. *u̯edh/u̯odh- «водити».— Шанский ЭСРЯ I 3, 74—75; Фасмер I 284, 330—331; Преобр. I 79; Brückner 619; Machek ESJČ 685; Holub—Kop. 413; БЕР I 126; Skok III 579—581; Абаев Пробл. ист. и диал. 13; Trautmann 344; Fraenkel 1231—1232; Pokorny 1115—1116.

вестибю́ль; — р. *вестибю́ль,* бр. *вестыбю́ль,* п. westybul, ч. слц. vestibul, болг. *вестибю́л,* м. *вестибил,* схв. *ве̏стибил,* слн. vestibul; — запозичення

з французької мови; фр. vestibule походить від лат. vestibulum «передпокій, сіни», що утворилося з давнішого *ver(o)stabulum «площадка перед дверима», яке складається з основ іменників *u̯ero- «двері», спорідненого з дісл. vor «загорожа», псл. vorъ, укр. *вір* «тс.», *ворóта*, і stabulum «стоянка, стайня, заїжджий двір», похідного від кореня *stā- «стояти», того самого, що і в псл. stati, укр. *стáти*.— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 75; Dauzat 749; Walde—Hofm. II 584, 774.— Див. ще **вір**[1], **ворóта, стáти.**

весь[1], *ввесь, увéсь, вся, усá, все, усé, усéй*, [*всень*] Ж, *всéнький, усéнький*, [*вéський*] Ж, [*зóвсі*] «зовсім», *зóвсім*; — р. *весь*, бр. *увéсь*, др. *вьсь, весь*, п. ст. wszy, ч. ves, вл. wšon, нл. wšón, болг. *все, вси*, м. *сиот, сите*, схв. *са̏в*, заст. *ва̏с*, слн. vès, стсл. **вьсь**; — псл. vьsь < *vьxъ; — споріднене з лит. vìsas «весь, цілий», лтс. viss, прус. wissa- «тс.», дінд. viṣu «в різні (в усі) боки», ví- «роз-, в усі боки» (при дієсловах, що означають випромінювання, поширення світла тощо), viśva «кожний, весь», ав. дперс. vīspa- «тс.»; іє. *u̯i (*du̯i) «два»; виводилось також (Mikkola Studi baltici 1933 III 132) від основи із значенням «виводити» (пор. лит. veĩsti «виводити, розводити», veĩslė «порода, виводок», veislùs «плодотворний» тощо); пов'язувалось (Machek ESJČ 685—686) із псл. vьsь «село».— Шанский ЭСРЯ I 3, 76; Фасмер—Трубачев I 304; Преобр. I 79; Brückner 635—636; БЕР I 194; Skok III 207—208; Trautmann 362; Fraenkel 1264; Grassmann 1264—1265; Pokorny 1176.

весь[2] (заст.) «село», [*весняк*] «селянин» Пі; — р. *весь*, бр. *вёска*, др. *вьсь*, п. wieś, ч. слц. ves, вл. wjes, нл. wjas, полаб. vås, болг. *вес*, слн. vàs, стсл. **вьсь**;— псл. vьsь; — споріднене з лит. viẽšpats «володар, пан», viškelis «степова дорога, шосе», váišinti «частувати, пригощати», лтс. vìesis «захожий, чужинець», прус. waispattin (зн. в.) «жінку, господарку», лат. vīcus «селище», гот. weihs «село», двн. wich «місце проживання», алб. vis «місце, місцевість», гр. Ϝοῖκος «будинок», дінд. veśa, víś- «будинок, житло», viśpáti «домовладика, старшина», ав. vīs- «будинок», дперс. viϑ «тс.»; іє. *u̯ik̂-, *u̯eik̂-, *u̯oik̂o.— Шанский ЭСРЯ I 3, 76; Фасмер I 305; Преобр. I 80; ЭСБМ II 121; БЕР I 136; Trautmann 363; Fraenkel 1245—1246; Grassmann 1297, 1355; Walde—Hofm. II 782—783; Pokorny 1131.

[**весь**[3]] (бот.) «кінський кріп, Oenanthe aquatica Lam.», [*весей*] «тс.» Mak;— очевидно, того ж походження, що й *вех* (пор. *вех малий* «тс.») або *віхá* (бот.) «цикута» (див.).

ветерáн; — р. болг. *ветерáн*, бр. *ветэрáн*, п. вл. нл. weteran, ч. слц. слн. veterán, м. *ветеран*, схв. *ветѐра̄н*; — запозичення з латинської мови; лат. veterānus «випробуваний, досвідчений (у Давньому Римі — воїн, що прослужив 16—25 років)», походить від vetus «старий», спорідненого з псл. vetъxъ, укр. *вéтхий*; можливо, прийшло через посередництво російської і, далі, французької мов (фр. vétéran «тс.»).— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 78; Фасмер I 306; Dauzat 749; Walde—Hofm. II 776.— Див. ще **вéтхий.**

ветеринáр, *ветеринáрія, ветеринарувáти*; — р. болг. *ветеринáр*, бр. *ветэрынáр*, п. weterynarz, ч. veterinář, слц. veterinár, м. *ветеринар*, схв. *ветѐрѝна̄р*, слн. veterínar; — запозичення з латинської мови; лат. veterinārius «ветеринар; такий, що стосується робочої худоби, призначений для худоби» походить від veterīna «робоча худоба»; за іншим припущенням (Никольский ФЗ 1893 V 69), лат. veterinārius є еклектичним утворенням з кельтських слів vee «худоба», teeren «хворіти» і arts «медик», отже, «лікар хворої худоби».— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 78; Фасмер I 306; Holub—Kop. 414; БЕР I 138; Walde—Hofm. II 776.

[**вéти**] «закуска; відплата» Я, [*вéтувáти*] «віддячувати, відплачувати» Я, [*вет за вет*] «око за око, зуб за зуб» Пі, [*віть за віть*] «тс.» Ж, ст. *веты* «солодка страва, десерт» (XVII ст.), *ветъ* «взаємна відплата, віддача» (XVII—XVIII ст.), *ветовати* «віддячувати, мститися за що-небудь» (XVI—XVII ст.), *ветъ*

за вєтъ, веть за веть (XVII—XVIII ст.); — бр. [*вэтаваць*] «мстити»; — запозичення з польської мови; п. wety «винагорода судді після суду; десерт», wetować «відплачувати тією ж монетою», як і ч. veta, слц. veta, vetit', vetovat' sa, походить від пізньо-свн. wẹtte «квит», свн. wẹt(t)e, wet «зобов'язання», спорідненого з гот. wadi «заклад», лат. vas, vadis «поручитель», лит. vadúoti «викуповувати заклад» (пор. також нвн. Wette «заклáд»); нім. wette в практиці середньовічного судочинства означало мито, яке брав суддя після закінчення процесу, а з XVI ст. було перенесене на солодкі страви в кінці обіду.— Тимч. 226; ЭСБМ II 298; Brückner 607; Machek ESJČ 686; Kluge—Mitzka 857.

[**ветúти**] «перевершувати, переважати, перевищувати; верховодити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*вéти*] «відплата», [*вéтувáти*] «віддячувати, відплачувати».— Див. ще **вéти**.

[**ветлúна**] (бот.) «верба, Salix vittelina L.; [лоза, Salix viminalis L. Ж]», [*ветлá*] «верба», [*ветля*] «Salix amygdalina L.» Mak, [*вєтловник*] «верба біла, Salix alba L.» Mak, [*вітла*] «тс.» Mak; — р. *ветлá*, бр. [*вятлíна*], п. [witlina], ч. vetla; — очевидно, псл. *vьtъla, утворення з суфіксом -l-, пов'язане чергуванням голосних із vĕtvь (<*voit-vi) «гілка, вітка»; — пор. лит. žilvitis «верба біла», výtulas «в'язка», лтс. vîtols «верба». — Шанский ЭСРЯ I 3, 79; Фасмер I 306—307; Преобр. I 80; Būga RR II 661; Machek Jm. rostl. 133; Trautmann 347.

вéто; — р. болг. м. *вéто*, бр. *вéта*, п. weto, veto, ч. veto, слц. слн. véto, вл. weto, схв. *вêто*, *вéто*; — нове запозичення з латинської мови; лат. veto «не дозволяю» певної етимології не має, тлумачиться по-різному. — СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 79; Kopaliński 1023; Walde—Hofm. II 776; Klein 1706.

вéтхий, [*ветóхний*, *ветóшній*] Ж, [*вéтош*] «старе, застаріле Ж; старий одяг Бі», [*ветшáти* Ж, *зветшáлий* Я, *зветочíти* Ж, *обветшíлість* Ж]; — р. *вéтхий*, др. *ветъхъ*, п. wiotchy, ч. слц. vetchý, вл. wjetki, нл. wjatki, болг. *вéтъх*, *вехът*, м. *вет*, *ветов*, схв. *вêтах*, *вêт*, стсл. **вѣтъхъ**; — псл. vetъхъ <*vetŭs-; — споріднене з лит. vẽtušas «старий», лтс. vecais «тс.», гот. withrus «однорічне ягня», лат. vetus «старий», гр. Ϝέτος «рік», дінд. vatsará «тс.», vatsáḥ «однорічний» (про тварину), алб. vjet «рік», хет. u̯itt- «тс.»; іє. *u̯etus-, *u̯etuso- «старий» (Persson IF 26, 63) або іє. *u̯etuk̑sos (Būga RR I 334—335; Эндзелин СБЭ 52); дехто припускає іє. *u̯et- «рік» (Преобр. I 81).— Шанский ЭСРЯ I 3, 80; Фасмер—Трубачев I 307; ЭСБМ II 107—108; Machek ESJČ 686—687; БЕР I 139; Skok III 582—583; Trautmann 356; Fraenkel 1233; Frisk I 583—584; Walde—Hofm. II 776—778; Pokorny 1175.

вех (бот.) «Sium latifolium L.; [віха, цикута, Cicuta virosa L.]»; — р. *вёх* «віха», п. wiech «тс.»; — споріднене з *віха* «цикута», очевидно, як колишня редукована форма кореня *vьх-<*vĭx- при повній формі vĕх-<*voix-.— Див. ще **віхá**[2].— Пор. **весь**[3].

[**вечéрниця**] (бот.) «коров'як фіолетовий, Verbascum phoeniceum L. Mak; вечорниця плакуча, Hesperis tristis L. Я», [*вичирка*] «коров'як» Mak; — назви, пов'язані з *вéчір*; мотивація назв неясна. — Див. ще **вéчір**.

вéчір, [*вечерúна*] «вечір» Я, *вечéрня* (церк.), *вечéря*, [*вечéрник*] «хрещеник, що приносить вечерю хрещеному батькові або матері на святвечір» Я, [*вечерникú*] «вечірні метелики, Crepuscularia» Ж, [*вечернúці*] «нічна фіалка, Hesperis matronalis L.», [*вечерка*, *вечернички*, *вечірник*] «тс.» Mak, [*вечерниця*] «вечірня зоря», [*вечíрка*] «тс.» ВеБ, *вечíрка*, [*вечíрки*] «вечорниці», *вечíрник* «учень вечірньої школи; [нічний метелик Я]», *вечíрниця* «учениця вечірньої школи; різновид кажана», [*вечірнíйко*] «захід сонця» Ж, *вечíрня* «вечерня», [*вечорúна*] «вечір, вечеря», *вечорнúці*, [*вечéрішній*] «вечірній», [*вечернúчий*] Я, *вечíрній*, *вечорóвий*, [*вечернúчити*] «влаштовувати вечорниці», *вечéряти*, *вечорíти*, [*вечорятú*] «вечоріти», *звéчора*, [*навідвечір*] «перед вечором», *надвечíр'я*, *надвечíрній*, *нáдвечір*, *надвечорú* «надвечір», [*пáвечерни-*

ця] (церк.) «коротка відправа після вечерні» Ж, *передвечір'я*, *підвечір*, *підвечірок* «полудень», *підвечір'я*, *підвечірко́вий*, *підвече́рювати*, *підвечіркувати*, *уве́чері*; — р. болг. м. *ве́чер*, бр. *ве́чар*, др. *вечеръ*, п. wieczór, ч. слц. večer, вл. wječor, нл. wjacor, jacor, полаб. vicer, схв. *вȅчē*, слн. večér, стсл. вєчєръ; — псл. večerъ < *veker-; — споріднене з лит. vãkaras, лтс. vakars, можливо, також лат. vespera, гр. ἑσπέρα, ірл. fescor, кімр. ucher, вірм. gišer «тс.»; з цими словами зіставляється також айн. ukura «вчора увечері», ukuran «ніч» (Naert 117); всі індоєвропейські форми зводяться, очевидно, до двох основ: балтосл. *u̯ekero і гр.-лат.-кельт. *u̯espero; за Бругманом (IF 13, 158), іе. *u̯e- відбите в дінд. áva, au- «вниз», а *-kero — в дінд. kiráti «розсипає, кидає, шпурляє», kara- «промінь світла», гр. σκαίρειν «стрибати, танцювати», лат. coruscus «тремтячий, виблискуючий»; звідси *u̯ekero можна розуміти як «внизу (за обрієм) тремтячий промінь»; останнім часом слов'янські і балтійські форми зіставляються з лит. úkti «хмаритися», úkanas «хмарний», ùnksna «тінь» (Vaillant Gr. comp. I 303; Bodnarčuk Wien. sl. Jb. 2, 198).— Критенко Вступ 516; Шанский ЭСРЯ I 3, 81—82; Фасмер—Трубачев I 309; Преобр. I 81; ЭСБМ II 112; Brückner 614; Machek ESJČ 680; БЕР I 139—140; Skok III 570—571; Trautmann 348; Fraenkel 1186—1187; Walde—Hofm. II 770—771; Pokorny 1174.

вешня́к — див. **весна́**.

ве́штатися; — загальноприйнятої етимології не має; Потебня (архівні матеріали) виводив від *ветшати(сь)* «старіти», похідного від *ветъхъ* «старий», припускаючи метатезу **тш→шт.**

[**вещ**[1]] «річ», ст. *вещъ* (XV—XVII ст.); — р. *вещь*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. вєшть, як і ч. věc, слц. vec, вл. нл. wjec, болг. *вещ*, слн. vešč «тс.», походить від псл. *vektь, спорідненого з гот. waihts, двн. wiht «тс.», далі з дінд. vákti «говорить», лат. vox «голос», гр. Ϝέπος «слово, мова».— Шанский ЭСРЯ I 3, 83—84; Фасмер—Трубачев I 309; Преобр. I 82; Брандт РФВ 25, 216; БЕР I 140.

[**вещ**[2]] «вид риби» Ж; — неясне.

[**вза́велиці**] (у виразі *в. собі щось мати*) «вважати собі щось за честь» Ж; — прислівникове утворення з прийменника *в* та прийменникового звороту *за велико* «занадто багато; велика честь», що усталився тут у місцевому відмінку відповідно до способу керування прийменника *в*.— Див. ще **великий, за**[2], **у**[1].

взагалі́ — див. **зага́л.**

взає́мний, [*взаї́мний*] Ж, *взає́мини* [*взає́м*] «спільно, взаємно» Ж, Бі, [*навзає́м*] «тс.», [*позаєме́нний*] «взаємний» Ж; — р. *взаи́мный*, бр. *узае́мны*, п. wzajemny, ч. vzájemný, слц. vzájomný, вл. wzajomny, болг. *взаимен*, м. *взаемен*, *заемен*, схв. *ỳзајаман*, слн. vzajémen;— очевидно, результати лексикалізації виразу псл. *vъ zajьmъ, утвореного з прийменника vъ(n) та іменника zajьmъ, похідного від дієслова zajьmati (корінь jьm-/ję-, той самий, що і в дієсловах *ма́ти*, *займа́ти*, *я́ти*, *йня́ти*); можливо, що прикметник *взаємний* в українську мову, як і в чеську, запозичено з польської.— Шанский ЭСРЯ I 3, 84—85; Фасмер I 310; Machek ESJČ 706; БЕР I 141.— Див. ще **за**[1], **ма́ти**[1], **у**[1].

[**взамі́т**] «без вибору, без винятків» Ж, [*взаме́т*] «підряд, без винятку», [*узамі́т*] «тс., підряд»; — утворене з прийменника *в* та основи дієслова *замітати*; отже, первісне значення «підряд, усе, під мітлу».— Див. ще **за**[1], **мести́**, **у**[1].

взвод (військ.), *взво́дний*; — бр. *узво́д*; — запозичення з російської мови; р. *взвод* утворене з префікса *вз-* (<*въз-*), що відповідає укр. *уз-*, *з-*, та основи дієслова *водить*.— Див. ще **ве́сти́, уз.**

[**взлич**] «в обличчя» Ж, [*взлич мене́*] «в мою присутність» Ж; — давнє утворення з прийменника *уз* (<*въз*) та іменника *лице́*.— Див. ще **лице́, уз.**

взу́ти, *взува́ти*, *взуття́*, *взуттьови́к*, *взуттьови́чка*, [*взува́к*], [*взува́льний*], *взу́тий*, *взутте́вий*, *визува́ти*, [*ззува́ти*], *зазува́ти*, [*зазу́ванці*] «чоботи, кожний з яких годиться і на ліву і на праву ногу» Ж, [*зазу́вистий*] «просторий» (про взуття) Ж, [*іззу́ти*] «роззути» Бі, *назува́ти*, [*обу́ти*, *обува́ти*, *обу́в* Ж, *обу́ва* Ж, *обу́ванка* Ж, *обува́чка* Ва, *обу́в'я*, *обу́ток* Ж, *обуття́*], *озу́ти*, *озува́ти*, *пе-*

резу́ти, перезува́ти, перезу́тий, перевзува́ти, роззу́ти, роззува́ти, роззу́тий;— р. *обу́ть*, бр. *абу́ць*, др. *обути*, п. obuć, ч. obouti, слц. obuť, вл. wobuć, нл. wobuś, болг. *обу́я*, схв. *о̀бути*, слн. obuti, стсл. **обоути**; — псл. ob-uti< *-outeї; — споріднене з лит. aũti «взувати, роззувати», ap-aũti «взуватися», iš-aũti «роззуватися», aũtas «онуча», autùvas «взуття», лтс. àut «взувати», àuts, auteļi «онуча», apavi «взуття», прус. auclo «шнурок у взутті», лат. exuo «роздягаю(ся), роззуваю(ся)», induo «одягаю(ся)», ав. aoϑra- «взуття», вірм. aud «тс.»; іе. *eu-/ou- «надягати»; префікс *об-* у словах з коренем *-у́ти/-ува́ти(ся)* зберігся лише в окремих українських говірках; замість нього поширився префікс *вз-* (<*въз-*), що поступово втратив своє первісне значення, внаслідок чого відбувся перерозклад його морфологічної структури: початкова частина **в-** ототожнилася з давнім префіксом *въ-*, а -**з**- стало сприйматися як частина кореня (звідси — *в-зува́ти, на-зува́ти, пере-зува́ти, роз-зува́ти* тощо).— Фасмер III 109; Преобр. I 632; ЭСБМ II 61; Machek ESJČ 406; Skok II 539—540; Trautmann 21—22; Fraenkel 27; Топоров I 150; Джаукян 91; Pokorny 346.— Пор. **набува́ти, ону́ча.**

ви (займенник 2-ї ос. мн.), *ви́кати* «говорити *ви* одній особі»; — р. бр. др. *вы*, п. вл. нл. wy, ч. слц. vy, болг. *ви, вие*, м. *вие*, схв. *ви̑*, слн. vî, стсл. **вы**; — псл. vy (<*vūs<*vōs чи *vons) є нововтвором, що виник (як і лат. vos «ви») на місці іе. *jūs «ви» під впливом форм непрямих відмінків цього займенника vasъ, vamъ і т. д.; заміна могла бути викликана тим, що іе. *jūs після закономірних змін на слов'янському грунті перетворилося в ji і збіглося з займенником 3-ої ос. множини (а згодом і однини) чол. р.— Шанский ЭСРЯ I 3, 217—218; Фасмер I 366; Преобр. I 102—103; ЭСБМ II 243; Brückner 637; Machek ESJČ 704; БЕР I 144—145; Skok III 584—585.— Пор. **вам, вас.**

ви-; — р. бр. др. *вы-*, п. wy-, ч. слц. vy-, вл. нл. wu-, полаб. vǻi-, стсл. **вы**-;— псл. vy- (префікс переважно на означення руху з середини); — споріднений з гот. ūt «геть», дісл. út «з», двн. свн. ūʒ, нвн. aus, ірл. ud-, od- «тс.», гр. ὕσ-τριξ «дикобраз» (<*ud+τρίχες), дінд. ud- «на, вгору, з», ав. us-, uz-, дперс. ud-; іе. *ūt-, *ūd-; на слов'янському грунті виникло приставне v, а кінцеве t/d зникло; колись цей префікс уживався в усіх слов'янських мовах, тепер — тільки в східних та західних; у південних він замінився префіксом iz-.— Фасмер I 366; Преобр. I 103; ЭСБМ II 243—244; Machek ESJČ 704; ESSJ Sl. gr. I 267—269.

ви́бавити «вивести, знищити; звільнити», *вибавля́ти, ви́бава, відба́вити, відбавля́ти, доба́вити, добавля́ти, доба́вка, зба́вити, збавля́ти, наба́вити, набавля́ти, на́ба́вка* Г, Ж, *наба́вник* «той, хто набавляє ціну», *набавни́й* «додатковий», *наба́вочний* «тс.», *надба́вити, надбавля́ти, надба́вний, надба́вочний, надба́вка, позба́вити, позбавля́ти, позба́влений, приба́вити, прибавля́ти, приба́вка, уба́вити;* — р. *изба́вить*, бр. *вы́бавіць*, п. wybawić, ч. zbaviti, слц. zbaviť, болг. *изба́вям*, м. *избави*, схв. *ѝзбавити*, стсл. **избавити**; — псл. -baviti, каузативна форма до дієслова byti; — можливо, споріднена з дінд. bhāvayati «викликає до життя, оживляє», bhávati «виникло, є, існує», bhaváḥ «походження, народження», bhāváḥ «існування, буття»; іе. *bheu-/bhō̆u «рости, виникати; бути»; безпідставно ототожнюється з *ба́вити* «розважати», *забавля́ти* «тс.» і под. (Фасмер I 101; Преобр. I 11; Brückner 18; Machek ESJČ 78; Skok I 124).— ЭСБМ II 244; Mayrhofer II 485—486.— Див. ще **бу́ти**[1].— Пор. **ба́вити.**

вибага́ти, *ви́баг, виба́гливий, виба́жний* — див. **багти́.**

[**ви́байкуватися**] «випливти з води», ст. *выбейкатися* «вибратися, вилізти» (XVIII ст.); — очевидно, пов'язане з [*убе́йкатися*] «забруднитися», [*бе́йкатися*] «волочитися» (див.).

[**вибаранча́ти**] «вередувати, проявляти примхи, хотіти то того, то іншого, примхливо вибирати» Ме, [*вибарянча́ти*] «тс.» Ж, [*вибарянча́вий*] «вередливий, примхливий» Ж, [*перебаранча́ти*]

«перешкоджати Г; вередувати Ме»; — етимологічно неясне; можливо, утворене від основи *бар-* «базікати» або від дієслів *вибира́ти, перебира́ти.*—Пор. **ба́ритися, бра́ти, виварача́ти.**

вибача́ти, *ви́бачити, вiба́чливий, виба́чний,* [*збача́ти*] «вибачати», [*зба́чити, перебача́ти* Ж, *переба́чити*], *пробача́ти,* «тс.», *проба́чення,* ст. *выбачати, выбачити* «виждати, вибрати» і «дарувати, прощати» (XVII—XVIII ст.), *проба́чити* (1562); — бр. *выбача́ць*; — запозичення з польської мови; п. wybaczać первісно означало «побачити, роздивитися, розпізнати», а нове значення розвинулось під впливом przebaczyć «недобачити, пропустити», звідки й укр. *проба́чити, переба́чити.*— ЭСБМ II 245; Brückner 10.— Див. ще **ба́чити.**

[**ви́бекати**] «вихлебтати щось» (про собаку); — неясне; можливо, звуконаслідувальне.

ви́бель, *ви́блий* — див. **ві́блий.**

[**ви́біжка**] (бот.) «тонконіг, Poa L.»;— похідне утворення від *бігти*; назва мотивується, мабуть, тим, що повзучі підземні пагони цієї рослини дають стріловидну парость.—Вісюліна—Клоков 103—104; Нейштадт 115; Словн. бот. 526.— Див. ще **бігти, ви-.**

[**ви́браженый**] «виношений, виходжений, зношений» (напр., хустина) Мо; — неясне; можливо, пов'язане з *бра́га* або *броди́ти.*

[**ви́бутіти**] «постуденіти (надворі)» Ж; — неясне.

[**виварача́ти**] «вередувати, проявляти примхи» Ж, [*виваричи́ти*] «перебирати в їжі» Ба; — не зовсім ясне; очевидно, споріднене з *верті́ти, во́рот;* утворилося, можливо, під впливом п. wywracać «перекидати, перевертати».— Див. ще **верті́ти.**— Пор. **вибаранча́ти.**

[**ви́верні**] «тріска, відрубана впоперек дерева; шматки болота, що вилітають з-під копит коней»; — результат видозміни слова *і́верень* на основі зближення з *ви́вернути;* початкове **в** перед наступним голосним того ж типу, що і в словах *ви́рій, ви́вільга* тощо; у другому значенні слово може бути пов'язане і з [*виверга́ти*] «викидати».— Див. ще **і́вер.**— Пор. **верга́ти, верни́на.**

ви́вих, *ви́вихнути* — див. **виха́ти.**

ви́вільга — див. **ві́льга**[2].

ви́вірка, *ви́в'юрка* — див. **веві́рка.**

[**ви́вішни**] «вид грибів, схожих на груздi» Я; — неясне.

[**ви́вішник**] (бот.) «гравілат міський, Geum urbanum L.», [*вивишник* Mak, *ви́віщник* Я] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *вивішувати(ся)*, оскільки крючкуваті плоди цієї рослини завішуються на шерсті тварин, які переносять їх на далеку відстань.— Словн. бот. 151—152; Нейштадт 325.

[**виво́жечка**] «вид птаха» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ви́вільга*] «іволга».

ви́волати (заст.) «вислати з держави, заслати» Бі, *ви́вола́нець* «вигнанець, засланець» Бі, [*вивола́нка*] «вигнанниця»; — запозичення з польської мови; п. заст. wywołać «вигнати з держави, вислати» пов'язане з wołać «кричати, гукати».— Див. ще **вола́ти.**

[**вига́рбуватися**] «з труднощами вибиратися, вивільнятися» Ж; — очевидно, результат контамінації на українському грунті польських слів garb «горб» і grabać «гребти, недбало копати землю».— Пор. **га́рбати.**

ви́гафований — див. **гаптува́ти.**

[**ви́ґардить**] «вилаяти поганими словами» Кур; —очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; пор. п. gardzić «ставитися з презирством, гордувати», споріднене з укр. *гордува́ти, го́рдий* (див.).

[**виґире́ґи**] «витребеньки, вибрики, видумки, фокуси» Ме; — утворене, мабуть, з префікса *ви-* і основи тур. gerek «треба», спорідненого з крим.-тат. *керек,* [*керäк, герек*], каз. кирг. хак. *керек,* узб. *керак,* тат. *кирәк* «тс.», за аналогією до *витребе́ньки* (пор.).

вигля́ти — див. **виля́ти.**

ви́года, *вигі́ддя, вигі́дливий, ви́гідний, ви́годити* — див. **год.**

вид, [*вида́лець*] «той, хто багато всього бачив» Ж, [*вида́льщина*] «бачена, відома річ» Ж, [*виде́ць*] «спостерігач, свідок», *ви́диво,* [*ви́дище*] «сон, привид» Ж, [*ви-*

дівка] «листівка», [*вúдло*] «видне місце» Ж, [*вúдмо*] «привид, мара» Ж, [*вúдьмище*] «тс.» Ж, [*виднáк*] «відкрите місце» Я, [*видничóк*] «видне місце, поличка в кутку сіней» Я, [*виднó*] «погляд, вигляд; світле місце» Ж, *виднотá*, [*вúдóк*] «видне місце» Г, ВеБ, *видóвúсько* СУМ, Ж, *видóвище*, [*видáлий*] «досвідчений», [*вúданський*] «бачений», [*видáтий*] «з великим обличчям», *вúдúмий*, [*видкúй*] Ж, *видю́чий*, *видю́щий*, *вúдúмо*, *вúдно*, [*вúдносяl* Ме, [*вúнно*] «видно» Ж, *видáти*, [*вúдитися*] «увижатися», *вúдіти*, *виднíти*, [*відовáти*] «бачити» Ж, [*звúдини*] «розвідини» Ж, [*звúдити*] «вибачити, пробачити», [*звúдитися*] «з'явитися», [*завúдити*] «позаздрити», [*зáвúдувати*] «заздрити» Г, Ж, [*завúда*] «заздрісна людина», *зáвúдки*, [*зáвúдник*] Г, Ж, [*зáвидь*] Ж, *завúдько*, *зáвидощí*, *завúдливий*, *зáвúдний* «гідний заздрощів; [заздрісний Ж; помітний Г]», *завидýщий*, *завидю́щий*, *завúдка*, *завúдко*, *завúдна*, [*наповúд*] «видіння, образ» Ж, [*наповúдний*] «зовнішній, уявний; привабливий, мальовничий» Ж, [*навиднотí*, *навиднощí*, *нарóзвиднí*], [*нéвид*] «пекло» Ж, [*невидáль*] «дивина» Ж, [*невидáльце*] «тс.», *невидúмка*, [*невидок*] «темне місце» ВеЛ, [*невидáнський*] «небувалий, дивовижний», [*невидомий*] «темний, непроглядний», [*неповúдний*] «непоказний», *óвид* «обрій, виднокруг», *обвиднíти*, *повúдному*, *повúдну*, *прúвид*, [*прúвидок*] «привид», [*прóвид*] «провидіння» Ж, [*провúда*] «привид» Ж, *провúдець*, *провúдиця*, *провúдіння*, [*провидлúвість*] Ж, [*прóвúдно*] «сутінки, світанок» Ж, [*провúджувати*], *провúдіти*, *розвúднíти*, *розвиднятися*, *увижáтися*; — р. болг. м. *вид*, бр. *від*, др. *видъ*, п. вл. wid, ч. слц. vid, нл. widanje «вид, видимість», схв. *вûд*, слн. vid, стсл. **видъ**; — псл. vidъ<*veid-; — споріднене з лит. véidas «лице», лтс. veids «вид, форма», гот. witan, witaida «дивитися на що-небудь, споглядати», кімр. dwydd «присутність, наявність», лат. video «бачу», гр. (F)εἶδος «вид, форма»; іе. *u̯eid-, *u̯id- «дивитися; знати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 93; Фасмер I 312; Преобр. I 82—83; Brückner 613—614; Machek ESJČ 688; БЕР I 143, 145—146; Стоянов 39; Skok III 586; Trautmann 358; Walde—Hofm. II 784—785; Pokorny 1127.

[**видáй**] «мабуть, здається» Ме, [*видáв*] «тс.» Славіст. зб.; — утворення від дієслова *видáти*; перше виникло на основі форми наказового способу або в результаті редукції форми інфінітива через проміжний ступінь *видáть*, друге — з дієприкметникової форми *видавъ* чи *видалъ*; безпосереднє пов'язання з *відáй*, *відати* (Німчук Славіст. зб. 149) викликає сумнів.— Див. ще **вид**.— Пор. **відáй**.

видальник — див. **видýн**.

видатнúй; — р. *выдающийся*, бр. *выдáтны*, п. wydatny «тс.»; — похідне від *видавáти(ся)* «виступати», можливо, зумовлене польським впливом.— Див. ще **дáти**.

видéлка, [*відéлка* Я, *видéлиц* МСБГ, *видéлци* МСБГ];— р. [*видéлка*], бр. *відэ́лец*, *відэ́лка*; — запозичення з польської мови; п. widelec, widelca «виделка» походить від widły «вила», спорідненого з укр. *вúла*; **k** виникло на місці п. **c** внаслідок зближення з укр. *вúлка*.— ЭСБМ II 130.— Див. ще **вúла**.

[**видеркáси**] «бійка; витискування, вимагання, шкуродерство, податковий гніт» Ж; — запозичене з польської мови в епоху Литовського князівства; п. wyderkaffy, wyderkaf (закупівля прибутку (процентів) з нерухомості, який (які) можна було відкупити назад), wyderek «застава» (з XVI ст.) походить від нім. Wiederkauf «викуп», утвореного з wieder «знову», спорідненого з двн. widar «знову, назад, напроти», гот. wiþra «проти», дінд. vi «в різні боки» і káufen «купувати», яке через двн. koufo «торговець» зводиться до етимологічно неясного лат. caupo «шинкар»; з XVII ст. п. wyderek стали пов'язувати з wydzierać «виривати, обдирати»; кінцеве *-áси* виникло на українському грунті, можливо, під впливом *вихиляси*, *витребáси*, *баляси* тощо.— Brückner 637; Sł. rzeczy staroż. 483; Kluge—Mitzka 359, 858—859; Walde—Hofm. I 189.— Пор. **купувáти**.

[**видзиґáнка**] «зухвала, безсоромна жінка» Я, [*придзиглянка*] «тс.» Бі, [*придзиґльóванка*] «тс. Бі; вертлява жінка»,

[*придзиґльо́ваний*] «вертлявий; розпутний Бі»; — очевидно, пов'язане з *дзи́ґа* (див.).

[**ви́дихтувати**] «викопати, вирити (яму)» Я; — (тлумачення, очевидно, неточне; слово нагадує афективну характеристику будь-якої добре виконаної роботи); префіксально-суфіксальне українське утворення від п. dycht «в самий раз, так, як слід», яке пов'язують з нвн. dichten «ущільнювати, згущувати, складати, писати», спорідненим з двн. dihtōn, tihtōn «писати, вигадувати», дангл. dihtan «упорядковувати, розташовувати, приготовляти», що в IX ст. зазнали впливу з боку лат. dictāre «диктувати, робити, творити».— SW I 611; Kluge—Mitzka 131.

[**ви́дний**] «кислий, винний» (у виразі *ви́дні я́бка*) ВеБ, [*видні́вка*] «бочка, в якій було вино Г; бездонне барило Ж»; — результат дисимілятивної зміни звукосполучення **нн** у **дн** в словах *ви́нний*, **винні́вка*, можливо, викликаної гіперистичною реакцією носіїв мови на характерну для ряду карпатських говорів асимілятивну зміну звукосполучення **дн** у **нн** (пор. [*бі́нний*] «бідний», [*ла́нний*] «ладний» та ін.); друге значення слова [*видні́вка*], пов'язане з *дно*, виникло, мабуть, під впливом властивого префіксові *ви-* значення усування, знищування (пор. *ви́бите дно*).— Ковалик ПСМ III 79, 85.— Див. ще **вино́**.

[**ви́дни́ха**] «видра» Г, Ж; — можливо, варіант незасвідченого **во́дни́ха* «водяна тварина», видозміненого під впливом *ви́дно*, або похідне утворення від іє. *ūdn- (гр. ὕδα-τος) «вода», паралельного до *ūdr- «тс.», що простежується в псл. vydra, укр. *ви́дра*.— Див. ще **вода́**.— Пор. **ви́дра**.

виднoко́ло; — власне українське складне слово пізнього походження, утворене з основ прикметника *ви́дний* та іменника *ко́ло* «обрій», можливо, під впливом п. widnokrąg «тс.».— Див. ще **вид, ко́ло**.— Пор. **виднокру́г**.

виднокру́г; — бр. *кругаві́д*, п. widnokrąg, м. *видокруг*, схв. *ви̏докрӯг*; — складне утворення з основ прикметника *ви́дний* та іменника *круг*; в українській мові, можливо, є калькою польського слова.— Див. ще **вид, круг**.— Пор. **виднoко́ло**.

ви́дра (зоол.) «Lutra vulgaris L.», [*ви́дрячий*] Я; — р. бр. *вы́дра*, др. *выдра*, п. wydra, ч. слц. vydra, вл. wudra, нл. hudra, болг. м. *ви́дра*, схв. *ви̏дра*, слн. vídra, стсл. **выдра**; — псл. vydra; — споріднене з лит. ū́dra «видра», лтс. ûdris, прус. udro «тс.», гр. ὕδρα «гідра, водяна змія», ав. udra- «видра», дінд. udráḥ «водяна тварина», двн. ottar «видра», дісл. otr «тс.»; іє. *ūdrā, *udro- «той, що живе у воді» від кореня *u̯ed-/*ūd- «вода»; початкове **в** протетичне, як залишок лабіальної вимови початкового голосного після переходу давнього **ū** в **у** (**ы**) на праслов'янському грунті; думка про субстратне «праєвропейське» походження слова (Machek ESJČ 704) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 3, 222; Фасмер I 367; Преобр. I 103; Brückner 637—638; БЕР I 144; Skok III 587; Eckert ZfSl 8/6, 881, 888; Trautmann 334; Fraenkel 1157—1158; Mühl.—Endz. IV 406.— Див. ще **вода́**.— Пор. **відро́**.

[**видрі́ба́сом**] (у виразі *танцювати в.*) Я; — прислівник, утворений від дієслова *дріботі́ти* під впливом *викрута́сом, вихиля́сом*.— Див. ще **дріб**.

[**ви́друсті́тися**] «виспатися» ВеЗн; — очевидно, пов'язане з [*продру́хатися*] «проспатися», [*роздру́хатися*] «тс.», *дрі́ма́ти*, р. *дры́хнуть*.— Див. ще **дріма́ти, продру́хатися**.

[**ви́дубирити**] «видурити, випросити» Я; — можливо, результат контамінації дієслова *ви́дурити* й іменника [*ду́бка*] «приказка, прислів'я».— Див. ще **ду́бка, дур**.

[**виду́н**] (бот.) «льон-скакун, Linum usitatissimum var. humile Boem.» Л, [*видальник*] «льонок звичайний, Linaria vulgaris Mill.» Mak; — пов'язане з [*видю́к*] «мак-самосій», [*виду́н*] «тс.»; назва мотивується, очевидно, тим, що плодикоробочки льону-скакуна, достигаючи, тріскаються і гублять насіння, як і мак-самосій. — Див. ще **видю́к**.

ви́дхлий — див. **тхну́ти**.

[**видю́к**] «мак-самосій, Papaver rhoeas L.», [*виду́н* Л, *видю́х, видю́ха, видяк*

Mak, *відук* Mak] «тс.»; — похідні утворення від *вйдіти*; назви мотивуються тим, що під час достигання у верхній частині коробочки маку-самосію відкриваються отвори (ніби вічка), через які при розхитуванні вітром зернятка маку розсіваються; пор. інші назви цієї ж рослини *зіркатий мак*, *зіркач*, пов'язані з *зір*, *зйркнути;* за народною етимологією, назва *видюк* або *відюк* пов'язується із словом *відьма*, бо, за переказами, насіння цього маку господарі розсівали по своїх дворах на день св. Георгія (Юрія) 23 квітня (5 травня), «щоб відьми не ходили до корів».— Нейштадт 268—269; ЭСБМ II 129.— Див. ще **вид.**— Пор. **видýн.**

виємно — див. **імáти.**

[**виж**[1]] «вище, зверх, поверх» ВеБ, [*вйжки*] «заввишки» Ж, [*вйжний*] «верхній, горішній» Ж, [*врóзвижки*] «вгору» Ж; — варіантні похідні від основи *вис-* (*висóкий*), паралельні до п. wyżej «вище», wyż «височина» і под.— Див. ще **вись.**

виж[2] — див. **віж.**

[**вйжби**] (тільки мн.) «голоблі сохи» До; — можливо, давніше **віжби*, похідне від кореня *вод-*(*йти*), як і *віжки.*

вйжга — див. **жегтй.**

[**вйжел**] «мисливський собака» Ж, *вйжлець*, [*вйжлиця*] «лягавий собака», [*вижленя́*, *вижля́тник*]; — р. *выжлец*, бр. *выжал*, п. wyżeł, ч. vyžel, vyžle, слц. vyžla, болг. [*вижлéц*], схв. *вйжле*, слн. vížel; — псл. *vyžьlъ, можливо, похідне від vyti «вити», як і п. wyga «старий пес»; пов'язується також (Ondruš Slav. slov. 1969/3, 251) з гр. αὐγή «промінь», псл. jugъ (<*eug-) «південь» (як назва пса світлої масті); в українській мові, очевидно, було підтримане впливом польської мови; зіставлення з лат. vigil «бадьорий, жвавий, енергійний» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 130—131) непевне; гіпотези про запозичення з угорської мови (Melich Сб. Милетич 148; Machek ESJČ 705) або з німецької (Фасмер I 368) більшість етимологів не поділяє.— Трубачев Назв. дом. жив. 24; Шанский ЭСРЯ I 3, 223—224; ЭСБМ II 255; Brückner 640; Holub—Kop. 428; БЕР I 146; Skok III 602.

[**вижлин**] (бот.) «ротики, Antirrhinum L.» Mak;— неясне.

виз (іхт.) «білуга, Acipenser huso L.», *віз* «тс.», [*визйна*] «білужина» Ж, Я; — запозичення з польської або чеської мови; п. wyz, ч. vyza, як і слц. vyza, вл. wyz, слн. víza «тс.», походять від двн. hūso «білуга» (нвн. Hausen «тс.»), яке зводиться до іє. *k̑ūso-, що являє собою розширений варіант кореня *(s)keu- «вкривати, закутувати, обгортати»; припускається також (Machek ESJČ 705) субстратне «праєвропейське» походження цього слова.— Коломиец Ихтиол. номенкл. 19—20; Шанский ЭСРЯ I 3, 94—95; Brückner 640; Kluge—Mitzka 293—294.— Пор. **визйга.**

вйзволити, *визволя́ти*, *вйзвіл*, *визволйтель*, *визвóльник*, *визвóльний;* — р. *вызволить*, *вызволять*, бр. *вызваліць*, *вызваляць*, п. wyzwolić, wyzwalać, ст. wywolić; — похідне утворення від іменника *вóля* (пор. *вйвільнити* від *вільний*); наявність у слові складного префікса *ви-з-*, характерного переважно для західнослов'янських мов (пор. ч. vyzdobiti «багато оздобити», vyzdvihnouti, ст. vyzdvihati «підіймати», vyzískati «здобути», vyzraditi «зрадити», vyztužiti «зміцнити», vyzvěděti «вивідати»), робить імовірною думку (Шанский ЭСРЯ I 3, 224) про запозичення слова з польської мови.— Див. ще **ви-**, **вóля**, **з**[1].

[**вйзгати**] «тріщати, скрипіти» Ж, [*визк*] «виск» Я, [*візкіт*] «тс.» Я; — р. *визжáть*, бр. *візгат*, болг. *вйжди* «ірже»;— псл. *vizgati, vizgjǫ, споріднене з viskati;— очевидно, звуконаслідувальне; пор. такого ж типу нвн. wiehern «іржати», двн. wihōn «тс.», а також споріднене з цим свн. weijen, двн. weiōn, дат. vie «кричати», англ. діал. wicker «іржати» тощо; характеристика слова як виключно російського (Шанский ЭСРЯ I 3, 94) помилкова.— Фасмер I 313; Преобр. I 83; Kluge—Mitzka 860.— Пор. **виск.**

[**виздóза**] (бот.) «гвоздика, купчак, Tagetes erecta L.» Пі, Mak; — не зовсім ясне; можливо, результат спрощення форми **гвиздоза*, аналогічної до п. gwiazdosz (бот.) «наворотень, Alchemilla; айстра, Aster», похідного від gwiazda

«зірка» (пор. іншу назву гвоздик — *зіркú*); частково нагадує також звуковий склад назви *гвоздúка*.

визи́га «висушене сухожилля красної риби», ст. *визиґа* «білужина» (1759); — бр. *візíга* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *визи́га, вязи́га* «тс.» зіставляється з укр. *виз* «білуга», п. вл. wyz, ч. vyz «тс.».— Тимч. 248; Шанский ЭСРЯ I 3, 94—95; Фасмер I 313; Преобр. I 83.— Див. ще **виз**.

[**ви́зів**] «випаровування» Ж; — запозичення з польської мови; п. wyziew «тс.» походить від ziewać «видихати повітря», спорідненого з укр. *зівáти* (див.).

визува́ти — див. **взу́ти**.

[**визьо́рка**] (знев.) «розв'язна дівчина»; Ва; — очевидно, походить від п. [wydziorka] «суперечка, сварка», пов'язаного з wydziery (жарт.) «биття, удари», спорідненим з укр. *дéрти*; спочатку, можливо, так називали задерикувату, сварливу жінку.— Karłowicz SGP VI 196.— Див. ще **де́рти**.

виймáти, *вúїмка, вúїмчастий, виймáльний, вúйманка, вúйми* — див. **імáти**.

ви́йняти, *вúйняток* — див. **йня́ти**.

ви́йстя — див. **іти́**.

ви́ка (бот.) «Vicia sativa L.», [*виґа* Mak, *віґа* Кур, *віка* Я], [*вичúна*] Ж «стебло вики», [*вічúще*] «місце, де була посіяна вика» Я, ст. *вика* (XVIII ст.);— р. *вúка*, бр. *віка*, п. wyka, ч. слц. vika, вл. woka, нл. wejka, wojka; — остаточно не з'ясоване; виводиться через польське посередництво від двн. wicka, wiccha, яке походить від лат. vicia «вика»; лит. vìkis, лтс. vĩķi, прус. wiskis теж вважаються запозиченнями з німецької мови, але наявність у балтійських мовах незапозичених слів типу лтс. vīkne «вусик» дає певні підстави припустити автохтонність назви цієї рослини в балтійських (а можливо, і в слов'янських) мовах.— Шанский ЭСРЯ I 3, 96; Фасмер—Трубачев I 313, 368; Преобр. I 83; ЭСБМ II 133—134; Machek ESJČ 689; Fraenkel 1249; Walde—Hofm. II 781; Kluge—Mitzka 858.

[**викаба́нювати**] «витріщати» Па; — неясне афективне утворення від основи *кабáн*.

[**викабаня́тися**] «випростовуватися, гордо підніматися» Ж; — очевидно, результат видозміни запозиченого р. *выкобéнивать(ся)* під впливом *кабáн*.— Див. ще **викабе́люватися**.

[**викабе́люватися**] «викручуватися перед кимсь, кокетливо жестикулювати, зазнаватися, чванитися» Ва; — р. *кобéнить, кобéниться*; — можливо, споріднене з лит. kãbė «гак», kablẽlis «гачок», kabóti «висіти», лтс. kabināt «причіплювати, зачіплювати»; зіставлялось також з др. *кобь, кобение, кобление* «ворожіння за польотом птахів» (Желтов ФЗ 1876/3, 41—42); припущення про зв'язок із словом *кобеня́к* (Преобр. I 325) безпідставне.— Фасмер II 267; Срезн. I 1239.— Пор. **викабаня́тися, викаблу́чуватися**.

[**викаблу́чуватися**] «викривлятися, строїти міни» До; — бр. [*выкаблýчвацца*] «викручуватися, вихвалятися»; — можливо, похідне від *каблýк* «підбор» і первісно означало «викручуватися на каблуках» або від [*каблýк*] «дуга, частина кола», [*каблýч*] «обруч із кількох сплетених прутів»; у такому разі можна припустити існування в давнину дієслова *викаблýчувати* «вигинати, робити дугу», яке згодом набуло переносного значення і стало вживатися з часткою *-ся*.— ЭСБМ II 260.— Див. ще **каблу́к**.

[**ви́кабужати**] «вимішати» Ж; — неясне.

ви́капаний «схожий, як дві краплі води»; — бр. *вы́капаны*, п. wykapany «тс.»; — похідне утворення від *вúкапати;* очевидно, пов'язане з певним способом ворожіння — капанням воску чи сирого яйця у воду і вгадуванням в одержуваних конфігураціях образів певних людей чи тварин; пор. *вúлитий* «тс.» такого ж походження.— ЭСБМ II 261.— Див. ще **ка́пати**.

[**ви́карячити**] «витріщити» Я; — не зовсім ясне; можливо, похідне від [*карячити*] «вивертати, викривляти» або результат контамінації фонетично схожих і семантично близьких слів *вúрячити* «витріщити» і [*карячити*] «розкарячувати» (пор.).

[**вики́шувати**] «заквашувати, викликати бродіння» Ж; — похідне утворення

від кореня *кис-*, псл. kys- із чергуванням с/ш, як у *квáсити — заквáшувати*; не виключений вплив західнослов'янських мов; пор. п. kiszenie «квашення», kiszony «кислий», слц. kýšiť «квасити».— Holub—Kop. 197; Machek ESJČ 315.— Див. ще **кíснути.**

ви́кліт — див. **виклóчуватися.**

[виклóчуватися] «вилуплюватися, бути висиджуваним у яйці» Ж, [*ви́кліт*] «вилуплювання» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. wykłóć się «вийти наверх, видзьобатися, вилупитися» (букв. «виколотись») тепер змішалося з wykluwać się «викльовуватися».— SW VII 893.— Див. ще **колóти.**

ви́кнути — див. **звикáти.**

ви́кобзати — див. **кóвзати.**

ви́конати, *викóнувати,* [*ви́кін*] «виконання» Я, [*ви́кон*] «виконана робота» Ж, *виконáвець, виконáвство, викóнувач, виконáвчий, виконáвський,* [*невикóнний*] Ж, ст. *выконывати* (XVI ст.); — бр. *вы́канаць;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. wykonać, як і ч. vykonati, слц. vykonať, вл. wykonać, нл. ст. wykonaś, є похідним утворенням від konać (konati) «конати, (ст.) викінчувати», спорідненого з укр. *конáти.*— Москаленко УІЛ 31; Sławski II 406; Brückner 252.— Див. ще **конáти.**

виконкóм; — бр. *выканкóм;*— складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *виконáвчий комітéт* як калька р. *исполкóм* (*исполни́тельный комитéт*).—Див. ще **ви́конати, комітéт.**

виконрóб; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин двох іменників у словосполученні *виконáвець робíт;* словотворча модель запозичена з російської мови: р. *прорáб* (*производи́тель рабóт*).— Див. ще **ви́конати, роби́ти.**

ви́кочелати — див. **коти́ти.**

[викрот] «бурею повалене дерево» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. wykrot «вивернуте з коренем дерево» утворилося з префікса wy- та кореня -krot- (-kret-), що є варіантом псл. krǫt-, збереженого в укр. *крути́ти*, п. kręcić (як псл. stopa до stǫpiti).— Див. ще **крути́ти.**

викрутáс, *викрутáсом,* [*окрутáсом*]; — р. бр. *выкрутáсы,* п. wykrętas «згин; узор»; — утворене від *ви́крут* «згин, прикраса» за допомогою суфікса *-ас-*; на думку Вітковського, запозичене з польської мови в українську та білоруську, звідки потрапило і в російську.— Шанский ЭСРЯ I 3, 225; ЭИРЯ III 62—63; Варбот ZfSl 24, 151; Witkowski RSl 22/1, 121.—Див. ще **крути́ти.**

виктувáти «харчувати, пригощати, шанувати», ст. *викта* «денне утримання, пожива» (XVII ст.);— бр. [*вікт*] «їжа»;— запозичення з польської мови; п. wiktować «харчувати», wikt «харчі, пожива» походять від лат. vīctus «засоби існування, їжа», похідного від дієслова vivo «живу», спорідненого з гр. βίομαι, дінд. jīvati «тс.», псл. žiti, укр. *жи́ти.*— ЭСБМ II 135; Sł. wyr. obcych 806; Walde—Hofm. II 808—809.— Див. ще **жи́ти.**

[ви́кустрати] «випровадити, вигнати» Я; — бр. [*вы́курстаць*] «тс.»; — неясне; через п. заст. [kurstać] «будити; підганяти» зводиться до лит. (pa)kìrsti «прокидатися» (ЭСБМ II 264); можливо, пов'язане з [*кустрáтий*] «патлатий» і первісно означало «витягнути за волосся».

ви́ла, [*вилані*] «залізні вила для гною», [*ви́лиско*] Ж, [*ви́лиці*] «вила; частина мотовила; частина ножиць від гвинта до гострих кінців», [*вили́шник*] «вила; держак рогача; держак вил» Л, [*вилóчник, вилóшник*] «тс.» Л, *ви́лка,* [*вилки́*] «виделка», [*вильця́та, вилáтий* ВеБ, *вилкáстий* ВеБ, *вилкóватий* Я, *виловáтий* Ж, *ви́лчастий* Я, *ви́лчатий* Я], [*нáвилок*] «певна кількість сіна, піднята на вилах», [*нави́льник, нави́льня*] «тс.», *розви́лина, рóзвилка* УРС, Г, [*розви́лок*], *розви́листий, розви́лкуватий,* [*розви́лити*]; — р. *ви́лы,* [*ви́ла*], бр. *ві́лы,* др. *вила,* п. вл. нл. widły, ч. ст. vidle, ч. слц. vidly, полаб. vaidlåi̯, болг. м. *ви́ла,* схв. *ви̏ле,* слн. víle; — псл. *vidlo, утворене від viti «вити» (<іе. *u̯ei- «вити, намотувати») та суфікса -dło (>-lo), за допомогою якого утворювалися назви знарядь праці (пор. (*о*)*рáло, ши́ло*); імовірне припущення Махека, що первісно це слово вживалося на означення пристрою для намотування пряжі (пор. укр. *мотови́ло*

з тим самим значенням), а потім так стали називати й інші схожі на нього знаряддя; з часом усталилася форма множини, як у назвах усіх парних предметів (*двéрі, ворóта, штанú* тощо); пояснення псл. *vidla як «гачкувате знаряддя» (Petersson AfSlPh 36, 152—153) непереконливе.— Шанский ЭСРЯ I 3, 98—99; Фасмер I 314; Преобр. I 84; ЭСБМ II 139; Brückner 613; Machek ESJČ 688—689; БЕР I 147; Skok III 593—594.— Див. ще **вúти**[1].

[**вúлинжируватися**] «прибратися, причепуритися» Я; — утворене на українському грунті від молд. *лúнже* «лизати», *а се лúнже* «облизувати себе» (про тварин), що разом з рум. línge, a se linge «тс.» походить від лат. lingo «лижу, облизую», спорідненого з дірл. ligim «лижу», псл. lizati, укр. *лизáти*; суфікс *-ир-* запроваджено, мабуть, для уникнення асоціації з *жувáти*.—СДЕЛМ 237; DLRM 459; Puşcariu 84; Walde—Hofm. I 806.—Див. ще **лизáти**.

[**вилип**] (бот.) «повитиця, Cuscuta epilinum Weihe» Mak;— неясне.

вúлиця «опукла кістка черепа над верхньою щелепою; [бокова частина морди тварини; тильна частина голови риби]», *вилицювáтий, вúличний;*— болг. *вúлушки* «нижня щелепа», м. *вилица*, схв. *ви̏лица* «тс.»; — утворене від кореня *вил-* (мабуть, за зовнішньою подібністю цієї кістки до вилки); пор. значення слова [*вúлиці*] по діалектах: «розвилка, розсоха, частина ножиць від гвинта до кінців, частина мотовила».— БЕР I 147; Skok III 593—594.— Див. ще **вúла**.

[**вилігáти**] «лінуватися, бути ледарем» Дз; — бр. *вылегáцца* «вилежуватися, відпочивати», [*вылеганне*] «ухиляння від роботи»; —утворене на білорусько-українському грунті, очевидно, під впливом п. wylęgać «висиджувати, виводити (курчат)», wylęgać się «вилежуватися»; спочатку, можливо, вживалося в розумінні «сидіти нерухомо, бути без діла».— Пор. **вилінгáтися**.

[**вилінгáтися**] «хитрувати» ЛЧерк;— очевидно, походить від п. ст. wylęgać się «вилежуватися; виляти» з певним розширенням і узагальненням цього значення, тобто «ухилятися, відкручуватися, хитрувати взагалі».— Див. ще **вилігáти**.

[**вилохвóстець**] (ент.) «ногохвістка, Podura villosa з ряду нижчих (безкрилих) комах Collembola» Ж, [*вилохвóстий*] Ж; — р. *вилохвóстки, ногохвóстки*, бр. *вілахвóсткі, нагахвóсткі;*— складне суфіксальне утворення з основ іменників *вúла* і *хвіст* (*хвост-*); назва пояснюється тим, що ця комаха має спеціальні члени для пересування: стрибальну вилку і схожу на хвостик черевну трубочку для присмоктування при падінні після стрибка.— БСЭ 8, 65.— Див. ще **вúла, хвіст**.

вúлух — див. **вáлах**.

вилучáти, *вúлучити*, [*вилýка*] «вилучення», [*вúлучка*] «виняток» Я, [*вúлучний*] «винятковий» Я; — бр. *вылучáць*, п. wyłączać «виключати», ч. vylučovati, слц. vylučovať, нл. wylichowaś, болг. *излъ́чвам* «виділяти», слн. izlóčati «тс.; виключати»; — псл. lǫčiti (др. *лучити*) «з'єднувати; згинати»; значення «роз'єднувати, відокремлювати» розвинулося в похідних утвореннях з префіксами *orz- «роз-», ot-, vy-.— Фасмер III 537—538; Преобр. I 480; Срезн. II 58.— Див. ще **ви-, лучúти**[2].

[**вилá**] «біля»; — очевидно, видозмінене запозичення з словацької мови; слц. vedľa, споріднене з ч. vedle, п. wedle, [wele], є прямим відповідником до укр. [*вíдля*] (див.).

вилáти, [*ввилáти*] «ухилятися, виляти» Ж, [*виглáти*] «тс.» Ж, [*вилю́га*] «кривизна, закрут» Ж, [*вилю́жка*] «хвиляста лінія в орнаменті; викривлення», [*вилю́жистий*] «хвилястий» Я, [*вильнúй*] «покручений», [*звильнýти*]; — р. *вилять*, бр. *віляць*, п. [wilać]; — похідне утворення від дієприкметникової основи *вил-* (псл. vil-) до дієслова *вúти* «скручувати»; порівнюється далі з лит. vylùs «брехливий», výlius «хитрощі, ошуканство», п. wiła «блазень, божевільний», ч. víla «дурень»; зіставлялося також (Būga RR I 491) з лит. vielóti «згортати, розгортати, мотати», vielà «дріт».— Шанский ЭСРЯ I 3, 99; Фасмер I 315; Филин Образ. яз. 283; Преобр. I 84; ЭСБМ II

142—143; Machek ESJČ 689—690; Pelikán LF 56, 244.— Див. ще **вити**[1].

[**виля́чка**] «пізньовесняна муха» Ж; — очевидно, походить від *виляти;* назва мотивується, можливо, зигзагоподібним польотом цієї комахи.

ві́льга́ — див. **і́волга.**

[**вильєтник**] «кісник, стьожка» Я; — очевидно, результат видозміни форми **вельве́тник*, похідної від *вельве́т* (вид тканини); пор. *ба́рхатка* з близьким значенням, похідне від *ба́рхат* «оксамит».— Див. ще **вельве́т.**

[**вильо́ти**] «розрізні, відкидні рукава», [*вельо́ти*] «тс.» Пі; —запозичення з польської мови; п. wylot «відкидний рукав» є похідним від lecieć «летіти».— Richhardt 121.— Див. ще **леті́ти.**

вильце́ «гільце, обрядове деревце українського весілля», [*ві́льце́*] «тс.; деревце (прикрашене квітами) на могилі юнака або дівчини» Па, [*в'е́лце*] «гільце» Л, [*ві́йлце, йо́лце*] «тс.» Л; — бр. [*ві́льца*] «вечірка перед весіллям у молодої», п. [wilce] «весільне гільце»; — результат контамінації слів *ви́ти* і *гільце́;* пор. вираз *вити вильце* (очевидно, з *вити гільце*) «вбирати, прикрашати соснову чи ялинову гілку для весільного короваю».— ЭСБМ II 140—141.— Пор. **гільце́.**

вимага́ти, *вимо́га, вимо́гливий,* [*одмага́ти*] «відбирати» Пі; — р. *вымога́ть* «вимагати, домагатися», бр. *вымага́ць* «тс., жадати», п. wymagać, ч. vymáhati «тс.», слц. vymáhať «тс.; витягати»; — похідне утворення від *могти́*, яке у сполученні з префіксом *ви-* частково зберегло своє первісне значення (особливо в словацькій мові).— Булаховский Труды ИРЯ I 194.— Див. ще **могти́.**

[**ви́мерхатися**] «виголоднітися»; — бр. [*вы́мерхацца*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з [*ме́рха*] «шкапа», [*ме́рша*] «падло»; могло бути утворене за аналогією до *ви́моритися* (пор. *морити голодом*).— ЭСБМ II 269.— Див. ще **ме́рха, ме́рша.**

вимика́ти, *вимика́ч* —див. **замика́ти.**

[**ви́міл**] «промите, вимите місце» Ж, [*ви́мілити*] «промити» Ж; — не зовсім ясне; можливо,префіксальне утворення від основи *міл-*, тієї самої, що і в *мілки́й* «дрібний», р. *мел, ме́лкий;* первісне значення —«позбавити дрібних часток» (у т. ч. і в вигляді мулу), як у *ви́лущити* від *луска́, ви́потрошити* від *по́трох* і под.; може бути зіставлене і з р. ст. *вымолъ* (*к вымлу* < *вымъл-*) «намите водою підвищення коло річки», пов'язаним з *ми́ти*, псл. myti.

ви́мпел; — р. бр. *вы́мпел*, п. wimpel, болг. *ви́мпел;* — запозичене через російську мову з голландської в першій половині XVIII ст.; гол. wimpel «прапор, стяг» споріднене з нвн. Wimpel, снн. wimpel, wümpel, днн. wimpal, дангл. winpel, wimpel «тс.», свн. bewimpfen «закутувати», двн. winfila «хустка», первісна основа яких збереглася в дісл. veipa «хустка»; **n** (згодом **m**) перед **p** з'явилось у цій основі пізніше під впливом winden «вити».— СІС 125; Шанский ЭСРЯ I 3, 227; Фасмер I 368; Kluge—Mitzka 862.

вимук — див. **мучаник.**

[**ви́мутюрхатися**] «виголодатися, виснажитися»; — неясне; можливо, є афективним варіантом форми [*ви́мерхатися*] (пор.).

ви́м'я, [*ві́мня* ДБ III, *ві́вне* ВеБ], *вим'я́стий;* — р. бр. *вы́мя*, др. *вымя*, п. wymię, ч. výmě, слц. vemeno, вл. wumjo, нл. humje, полаб. vo̯imą, болг. м. *ви́ме*, схв. *ви̏ме*, слн. víme; — псл. *vymę <*vyd-mę; — споріднене з двн. ūtar «вим'я», нвн. Euter, дангл. ūder «тс.», лат. ūber, -eris «багатий, родючий; вим'я», гр. οὖθαρ, род. в. οὔθατος «вим'я», дінд. ūdhar, род. в. ūdhnaḥ; іє. *ūdh-r̥-/-n- з чергуванням r/n; у праслов'янській формі замість розширювача основи -r-/-n- виступає суфікс -men (>-mę), той самий, що й у *plemę «плем'я» (з *pledmen, пор. plodъ) та ін.— Критенко Вступ 542, 568; Шанский ЭСРЯ I 3, 227; Фасмер I 368—369; ЭСБМ II 270; Machek ESJČ 704; БЕР I 148; Skok III 594; Хэмп Этимология 1970, 263—268; Бернштейн Очерк 1974, 185; Eckert ZfSl 8/6, 885—886, 888; Trautmann 334; Būga RR II 672; Pokorny 347.

вина́, [*ві́нне*] «борг» Я, [*ві́нник*] Ж, [*ві́нниця*] «провинниця» Л, [*винова́те*] «борг», [*винова́тель*] «обвинувач», [*вино-*

ва́цтво] «винність», [*вино́вщик*] «винуватець» Я, *винува́тець*, [*винува́ч*], *ви́нен*, *ви́нний*, *винува́тий*, *вини́ти*, *винува́тити*, [*винува́ти*], *звинува́чувати*, *звиня́ти*, [*забезви́нно*, *забезневи́нно*, *зави́на*, *завини́на* Ж], [*ізви́на*] «вибачення» Ж, [*ізвиня́ти* Ж, *ізвини́ти* Ж, *неви́нничати*], *обвинува́ч*, [*обви́на*] «обвинувачення» Ж, [*обви́нник*], *обвинува́льний*, *обвинува́чувати*, [*обезневиня́ти*] Ж, *пови́нний*, *пови́нність*, *повини́тися*, [*повинува́тися*], *прови́на*, *прови́нність*, *прови́нник*, [*прови́нен*], *прови́нний*, *прови́нений*, *провинува́титися* «провинитися»; — р. болг. *вина́*, бр. *віна́*, др. *вина*, п. вл. нл. wina, ч. слц. vina, м. *вина;* — псл. vina; — споріднене з лит. vaina «помилка», лтс. vaĩna «провина», atvainôt «вибачити», прус. etwinūt «тс.; виправдати»; іє. *u̯ei- «переслідувати, наступати»; далі пов'язується з *вою́вáти*, *віййа́* (щодо значення пор. р. *повинова́ться* «підкорятися»).— Шанский ЭСРЯ I 3, 99; Фасмер I 316; Преобр. I 84; ЭСБМ II 143; Machek ESJČ 690; Holub—Kop. 416; БЕР I 148; Ягич AfSlPh 20, 370; Trautmann 344; Pokorny 1123—1124.

ви́найти — див. **найти́.**

ви́нахід, *винахі́дливий*, *винахі́дник*, *винахі́дництво*, *винахо́дити* — див. **нахо́дити.**

[**виндю́к**] «шлунок» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*бендю́х*] «пузо» і [*вантю́х*] «живіт; лантух, мішок».— Див. ще **бендю́х, ва́нту́х.**

вcaséти

виника́ти, *ви́никлий*, [*одника́ти* (*від землі*)] «підійматися, трохи підростати» Ж; — р. [*выника́ть*], бр. *вынікáць*, *др. выникнути* «висунутися», п. wynikać, ч. vznikati, слц. vznikat', болг. *възни́квам*, м. *возникнува*, слн. vznı́kati, стсл. **възникнѫти**; — похідне утворення від псл. nikati, яке, очевидно, вже тоді, як і пізніше др. *никати*, *никнути*, мало два протилежних значення «схилятися» і «підійматися, з'являтися».— Див. ще **ника́ти, ни́кнути.**

[**ви́нічкувати**] «випровадити, усунути» Я; — утворилося, мабуть, під впливом п. wynicować się (czego) «викрутитися, звільнитися, уникнути (чогось)», похідного від займенника nic «ніщо».— Див. ще **ви-, ні-, що.**

вино́, *вина́р*, *вина́рня*, *вина́рство*, [*вине́ць*] (бот.) «цибуля виноградникова, Allium vineale L.» Ж, [*вині́вка*] «винна бочка», *ви́нник*, [*винникі́вна*], *ви́нниця*, [*ви́нниця*] (бот.) «виноград, Vitis vinifera L.» Mak, [*ви́нничка*] (бот.) «порічка, Ribes rubrum L.» Mak, [*ви́нничкú*] «кислуваті яблука» Ж, [*винню́ха*] «сорт яблук» Ж, [*вино́вка*] «сорт полуниць» Я, [*виня́нька*] «горілка з винограду» НЗ УжДУ 12, [*ви́нце*] «порічка» Mak, *ви́нний*, [*винникува́ти*]; — р. *вино́*, бр. *віно́*, др. *вино*, п. вл. нл. wino, ч. слц. слн. vı́no, полаб. vai̯nĕ, болг. м. *ви́но*, схв. *ви̏но*, стсл. **вино**; — псл. vino; — раннє запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво; нім. Wein (двн. wîn) походить від лат. vīnum, успадкованого, як і гр. (F)οἶνος «тс.», з індоєвропейської прамови; іє. *u̯oin- «вино» походить з якоїсь мови стародавніх культур середземноморських островів, Малої Азії та Кавказу III—II тисячоліття до н. е.; пор. ар. wain «вино», хет. u̯ii̯an-, ассір. īnu, гебр. jain, груз. gvino «тс.»; пов'язування цього слова з іє. *u̯ei- «витися», за властивістю виноградної лози (Младенов 66; БЕР I 149; Шанский ЭСРЯ I 3, 100), що виключає можливість запозичення, малоймовірне, зважаючи на географічне поширення виноробства в стародавньому світі і первісне значення слова як назви напою, а не рослини.— Критенко Вступ 502, 552; Акуленко 131; Фасмер I 316—317; Преобр. I 84; Львов Лексика ПВЛ 173; ЭСБМ II 150; Machek ESJČ 690; Skok III 594—595; Frisk II 364—366; Kluge—Mitzka 850.

виногра́д, *виногра́дар*, *виногра́дарство*, *виногра́ддя*, *виногра́дина*, *виногра́дник*, *виногра́дництво*, *виногра́дарський*, *виногра́дний*, *виногра́довий*, ст. *виноградъ* «виноградник, винниця» (XVI—XVIII ст.), *виноградникъ* «винник, робітник на винограднику» (XVI ст.), *виноградничка* «робітниця на винограднику» (XVI ст.); — р. *виногра́д*, бр. *вінагра́д*, др. *виноградъ*, п. winograd, ч. слц. vinohrad «виноградник», схв. *ви̏нōград*, слн. vinógrad «тс.», стсл. **виноградъ** «виноградник»; — засвоєно з старослов'янської мови, в якій було калькою гот.

weinagards «виноградник», утвореного з основ wein- «вино» і gard- «город, сад», спорідненого з псл. *gord- «город»; на східнослов'янському грунті втратилося значення другого компонента і слово сприймається як просте.— Шанский ЭСРЯ I 3, 101; Фасмер I 317; ЭСБМ II 145.— Див. ще **винó, горóд.**

винозі́р, [*винозóр*] Ж, *винозóрний* «далекозорий (епітет сокола); (перен.) прозорливий»; — етимологічно не зовсім ясне складне слово, перший компонент якого *винó*, можливо, зводиться до давнього кореня *ин-* «один», що можна розглядати як позначення здатності сокола дивитись одночасно в різні боки (кожним оком окремо), другим компонентом є основа іменника *зір*.— Див. ще **зір, і́нший.**— Пор. **винохі́д, і́нохідь.**

винокýр «робітник гуральні», *винокýрня, винокурі́ння,* ст. *винокуръ, винокурня, винокуреный* (XVIII ст.); — р. *винокýр*, бр. *вінакýр*, п. [winokur] (з бр.); — складне слово, утворене з основ слів *винó* і *кур-úти*, тобто підігріванням добувати («викурювати») горілку; змішування понять «вино» і «горілка» в російській розмовній мові дає підставу вважати, що укр. *винокýр* походить з російської мови.— Тимч. 254; ЭСБМ II 146.— Див. ще **винó, курúти.**

[**винопóлька**] «шинок, монополька» ЛЧерк; — р. [*винопóлька*], бр. [*вінапóлька*]; — результат видозміни слова *монопóлька* «крамниця, де продавали спиртні напої» під впливом слова *винó*.— Фасмер I 317; ЭСБМ II 146.— Див. ще **винó, монопóлія.**

[**винотóка**] «давильня для виноградного соку»; — п. winotok «лівер (для переливання рідини)», схв. *вино̀точ, вино̀то̄чје*, слн. vinotо̀k «жовтень»; — складне слово, утворене з основ слів *винó* і *точúти*.— Див. ще **винó, тектú.**

[**винохі́д**] «кінь-іноходець», [*винохóдець*] «тс.»; — р. [*винохóд*]; — результат видозміни деетимологізованої форми *інохóдець* і под. під впливом слова *винó* або через появу приставного **в-**.— Див. ще **і́нохідь.**

винцерáда — див. **анцерáда.**

вйняток, *винятковий, вйняти* — див. **йнятú.**

вйпадок Г, Ж, *вйпадком, випадкóвий;* — р. [*выпадок*], бр. *выпадак*, п. wypadek; — похідне утворення від *пáдати;* спочатку вживалося, очевидно, як вузький термін під час гри в кості (при вдалому падінні кості); за іншим поглядом (Richhardt 113), запозичене з польської мови.— Див. ще **ви-, пáдати.**

[**вйпатрати**] «забруднити щось»; — р. [*пáтрáть*] «бруднити»; — неясне; можливо, пов'язане з укр. *пáтрати* «скубти пір'я, знімати щетину; потрошити».— Преобр. II 27.— Пор. **пáтрати.**

випинáти — див. **п'ястú.**

[**вйпиндити**] «вигнати, випровадити» Ме; — запозичення з польської мови; п. wypędzić «вигнати, прогнати» є похідним від pędzić «гнати, гонити», якому відповідає укр. [*пýдити*] (див.).

[**вйпір**] «чинбарський брусок (з дубильної кори, торфу)» Ж, [*вйпірний*] «дубильний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *прáти* (шкіру тварин, яку вичинюють за допомогою дубильної кори).

вйплішити — див. **пліш.**

вйпороток «мертвонароджена чи вирізана з утроби матері тварина; хутро такої тварини», [*вйпорок* Ж, *вйпорток*] «тс.»; — р. [*вы́порток, вы́пороток, вы́праток*], бр. *вы́парак* «тс.», др. *испоротокъ* «жива дитина, вирізана з утроби матері», п. wyporek «випороток», wyprutek «тс.», ч. spratek «недоношена тварина; шкурка з недоношеної тварини», [výparek] «теля-недоносок», болг. *изпóрец*, цсл. **испрътъкъ**; — псл. *jьzportъkъ, *jьzpъ̥rtъkъ; — здається пов'язаним з *порóти* (*випóрювати*); враховуючи р. *зáпорток* «тухле яйце», Преображенський (II 110) підводить усі ці форми під р. *пóртить* «псувати» і припускає для нього первісне значення «висиджувати, гріти висиджуванням» або «носити в животі», вважаючи його спорідненим з лит. perė́ti «висиджувати, виводити пташенят», лтс. perêt «сидіти на яйцях, висиджувати курчат», двн. farro (far) «бичок», лат. pario «народжую», гр. πόρτις (πόρταξ, πόρις) «теля, телиця», ос. firťon «худоба», дінд. pṛthukaḥ «дитина; звірятко», похідними від іє. *per- «вибира-

тися назовні, народжуватися»; сумнівно.— Фасмер I 369; ЭСБМ II 273; Machek ESJČ 571; Mikl. EW 258.— Див. ще **порóти.** — Пор. **зáпорток.**

випрягáти, *вúпряг, випряжнúй* — див. **прягтú.**

вúпуклий, *вúпуклість, випуклястий, випучúстий, вúпучний* — див. **пук.**

вир, [*вер*] «вир» Ж, [*вúрей*] «тс.» ВеБ, [*вúрник*] Ж, *вирúстий,* [*вúрити*] «вирувати», *вирувáти;*— р. діал. болг. *вир,* бр. *вір,* п. wir, ч. слц. слн. vír, м. *вир* «калюжа, водоймище», схв. *вûр,* стсл. **виръ;** — псл. virъ; — споріднене з лит. vỹrius «вир», лтс. virags, лат. vertex «тс.», ауом. viró «глибоке місце у воді»; інші ступені чергування відображені у стсл. **вьрѣти** (псл. *vьrěti) «кипіти, клекотіти», ч. vříti, укр. [*врíти*], лит. vìrti «кипіти», лтс. vir̃t «кипіти, вариться», а також в укр. [*ізвíр*] «джерело», схв. *ùзвор* «тс.», укр. *варúти;* безпосередній зв'язок з *вúти* (Machek ESJČ 690) остаточно не доведений.— Фасмер I 318; ЭСБМ II 153; БЕР I 150; Skok III 622—624; Fraenkel 1260; Trautmann 361.— Пор. **варúти, врíти, ізвíр.**

вúра (іст.) «штраф за вбивство», *вíра* «тс.», *вирáти* «збирати подать» Я, ст. *вúра* (XV ст.); — р. *вúра,* бр. *вíра,* др. *вира, вирьное;* — здебільшого вважається запозиченням з германських мов, зокрема, від варягів; пор. перший компонент двн. свн. wërgëlt (нвн. Wergeld) «штраф за вбивство чоловіка», утвореного з двн. wër «чоловік» і geld «відплата, вартість» (Горяев 49; Преобр. I 85); видається ймовірним і припущення Фасмера про праслов'янське походження цього слова: псл. vira «штраф за вбивство чоловіка» як похідне від псл. *virъ «чоловік», що відповідає лит. výras «чоловік», прус. wîrs, лат. vir, гот. wair, wër, ав. vīra, дінд. vīráḥ «тс.».— Фасмер I 318; ЭСБМ II 153—154; Kluge—Mitzka 856.

виражáти, *вúразити, вúраз, вирáзник, виражáльний, виразúстий, вирáзнúй* Г, Ж, *виразóвий;* — р. *выражáть,* бр. *выражáць,* п. wyrażać, вл. wyrazyć «вибити», ч. vyrážeti «вибивати; видавати (звук)», слц. vyrážať «вибивати, карбувати», болг. *изразя́* «висловлюю», м. *изрази,* схв. *изражáвати,* слн. izrážati «тс.»; — префіксальне утворення від псл. raziti «бити, ударяти»; первісне значення префіксального утворення — «вибивати, викарбовувати»; сучасне значення вважається результатом калькування нвн. ausdrücken «виражати; витискувати», яке в свою чергу є калькою лат. exprimere «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 230—231; ЭСБМ II 279; Мейе ОЯ 274.— Див. ще **ви-, раз, разúти.**

вúразка, *вúразок* — див. **разúти.**

виргáн, *вігрáн, віргáн* — див. **варгáн.**

виргéла — див. **вергелá.**

[**виргилéс**] «вайло, бельбас, здоровило, телепень» Ме; — очевидно, результат зближення слів [*вергелá*] і *Геркулéс.*— Див. ще **вергелá.**

вирезýб (іхт.) «Rutilus frisii (Leuciscus frisii, Cyprinus dentex)», *веризýб,* [*верúза* Мо, *вúриз* Ж, *виризýб* Ж, *вирозуб* Л—Г], ст. *виризуб, верезуб* (XVI—XVIII ст.); — р. *вырезýб,* [*верúзýб, верезýб*], п. wyrozub, [wyroząb, wiroząb, wydroząb] «тс.»; — виводиться з давнішого **вирізозуб* (у нижній щелепі цієї риби вищерблені зуби, ніби з вирізкою); може бути пов'язане з [*верий*] «вигнутий»; менш переконливе припущення про зв'язок із схв. *вúрити* «виглядати, стирчати» і стсл. **оувирити** «витріщити» (Brückner 639).— Коломиец Общесл. назв. рыб 59; Фасмер I 370; Преобр. I 104.

[**вúриглі**] «особливі па в танцях» Я, [*вириґльóвувати*] «виробляти особливі па» Я; — неясне.

вúринути «випирнути», *виринáти, вúрнýти* СУМ, Бі, *зрúнути* «тс.», [*наввúринки*] Ж; — р. [*вырынáться*]; — результати видозміни форми *винирятú* (пор. р. *вынырять,* бр. *вынырáць*) під впливом дієслова *рúнути* «сильно текти». — Див. ще **нирятú.** — Пор. **рúнути, пірнáти.**

вирúнниця (бот.) «морська зірочка, Callitriche verna L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *виринáти;* назва може бути зумовлена тим, що тичинки цієї підводної рослини тягнуться вгору, доки пильники не виринуть на поверхню води, після чого відбувається запилення. —

Вісюліна—Клоков 160; Нейштадт 374.— Див. ще **вирина́ти, ниря́ти.** — Пор. **ви́ринь.**

[**ви́ринь**] (бот.) «пухирник звичайний, Utricularia vulgaris L.» Ж; — пов'язане з *вирина́ти*; назва мотивується біологічними властивостями цієї водяної рослини: без кореня, живе в напівзануреному стані, перезимовує на дні водойм у вигляді зимових бруньок, а потім виринає.— Словн. бот. 455; Нейштадт 507—508.— Див. ще **вирина́ти.** — Пор. **вири́нниця.**

ви́рій, [*вира́й, ви́рей* Пі, Ж, *вир'є* Бі, *ви́рєй* Пі, *ира́й* Ж, *ире́й* Ж, *ирі́й* Ж, *ір'є* Бі, *і́рій* Ж], [*ı́риця*] «пташка, що повернулася з вирію»; — р. *и́рий*, бр. *вы́рай*, др. *ирии*, п. wyraj; — загальноприйнятої етимології не має; можливо, пов'язане з псл. *jarь «весна», що разом з гот. jer «рік» походить від іє. *i̯ōr- із ступенем чергування i̯ər-, звідки виникло īr-, представлене в др. *ирии* з давнім прикметниковим суфіксом *-ии;* українська форма з початковим **в** виникла внаслідок злиття прийменника *в* з іменником у сполученні *в ирій* (куди?); форми *ви́рай, ира́й* під впливом *рай*; заслуговує на увагу також спроба пов'язання з прус. iuriay «море» (Мартынаў Белар. лінгв. 7, 69); менш задовільні інші пояснення: як запозичення з іранської мови,— пор. ір. airyā- «арійська країна» (Фасмер—Трубачев II 137—138); як пов'язаного з ос. ir (iræ) «осетини» (Vasmer RSl 6, 176—177; Филин Образ. яз. 279), з іменником *рай* (Brückner 452), з псл. *virъ «вир» (Toivonen FUF 24, 104—126), з гр. ἔαρ(ἦρ) «весна» (Горяев 123; Преобр. I 273), з дінд. araṇyaḥ «чужий, далекий» і з лит. óras «повітря» (Потебня РФВ 6, 146, 155) та ін.— Ильинский РФВ 74, 138—140; Филин Происх. яз. 529—530; ЭСБМ II 279—280; Топоров III 95—96.

ви́рла «випуклі очі», *вирла́ч, вирла́тий*, [*вірла́тий*] Ж; — бр. *вірла́ты* «витрішкуватий», схв. *вр̏љав* «косоокий, з пошкодженим оком»; — очевидно, похідне від тієї самої основи псл. *vьr̥l- (*vьr̥dl-?) «повертання, обертання, вивертання», що й *верло́* «важіль»; спроба пов'язання з слн. viréti «здійматися, стирчати; дивитися недобрим оком», схв. vı́riti «дивитися», р. [*ви́рити*] «тс.», [*виря́ть*] «сторонитися, ухилятися» (Куркина Этимология 1970, 100—101) потребує додаткового обгрунтування.— Див. ще **верло́.**— Пор. **вирлоо́кий.**

ви́рло — див. **верло́.**

вирлоо́кий «балухатий», [*верлоо́ки*] Л, *вирлоо́кість*; — р. [*верлио́кий*] «косоокий; який повертає в усі боки очима», [*верлио́ка*] «казкова одноока істота», бр. *вірлаво́кі* «витрішкуватий», схв. *врљо̀ок* «з ушкодженим оком»; — псл. *vьr̥lo-okъ; — утворене з основ *vьr̥l- «вертіти, вивертати» й *о́ко*.— ЭСБМ II 61—62.— Див. ще **ви́рла, о́ко.**— Пор. **берлоо́кий.**

ви́рок, [*ви́рік*] Ж; — бр. *вырак;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. wyrok, як і ч. слц. výrok «вислів, сентенція», походить від дієслова wyrzec «висловити», wyrzekać «висловлювати», утвореного з префікса vy- «ви-» і дієслова rzec «ректи».— Худаш 122.—ЭСБМ II 280.—Див.ще **ви-, ректи́.**

[**виромі́р**] (зоол.) «червоноока коловертка, Philodina erythrophtalma» Ж;— складне слово, утворене з основ іменників *вир* і *мир*, перший з яких відбиває біологічні особливості тварини (під час руху коловертного апарату, що міститься в передньому кінці тіла, в воді утворюється вир), а другий, очевидно, не має конкретного значення і вжитий як тавтологічний засіб афективного забарвлення або виник унаслідок деетимологізації з колишнього компонента з певним конкретним (тепер затемненим) значенням.— УРЕ 7, 10; БСЭ 22, 14.— Див. ще **вир.**

[**ви́рпці**] «постоли» ДзАтл I; — неясне; можливо, пов'язане з *верба́* (тобто **ве́рбці*, первісно як «взуття, зроблене з кори або пагонів молодої верби»); пор. також [*ке́рпці*] «постоли».

[**виру́ґовувати**] «виганяти, усувати, прибирати» Ж, [*виру́ґа*] Ж, ст. *выруґовати* «вигнати, викинути» (1635); — запозичення з польської мови; п. wyrugować, wyrugowywać «усувати, звільняти, виживати, виганяти» походить від rugować «виселяти, виганяти, усувати з посади», rugi «вигнання з країни, масове

звільнення», запозиченого з термінології німецького міського права; нім. rügen «ганити, осуджувати», Rüge «догана» споріднене з псл. *rekti, укр. *ректи́*.— Richhardt 113; Brückner 468; Kluge — Mitzka 613. — Пор. **руга́ти.**

ви́ручити, *виручáти, ви́ручка;* — р. *вы́ручить*, бр. *вы́ручыць*, др. *выручити*, п. wyręczyć; — очевидно, утворене на давньоруському грунті з префікса *вы-* «ви-» і втраченого в сучасних східнослов'янських мовах дієслова **ручити* «поручитися», похідного від *рукá*; первісно, мабуть, мало конкретне значення «простягнути руку порятунку».— Шанский ЭСРЯ I 3, 231; Булаховский Труды ИРЯ I 187; ЭСБМ II 281; Brückner 458; Топоров III 82. — Див. ще **ви-, рука́.**

вир'я́ний, *вер'я́ний* — див. **верм'я́ний.**

ви́рячити «витріщити», *виря́чувати*, [*вирячáти, ви́рячок*], *вирячкувáтий*, [*ві́рачкуватий*] Ж; — р. [*вы́рачить*] «витріщити», бр. [*вы́рачыць*], п. wyraczyć «тс.»; — результат гіперистичного пом'якшення **р** в деетимологізованому дієслові **вирачити*, похідному від *рак* «Potamobilus astacus»; витворення цього дієслова могло бути зумовлене тим, що у рака очі розміщені зверху. — ЭСБМ II 220.— Див. ще **рак.**— Пор. **ви́карячити.**

висика́ка, *висікáка* — див. **сі́катися.**

ви́сіти, *ви́снути, вис*, [*ви́са*], [*ви́сінь*] «висота» Ж, [*висиня́*], [*вислю́га*] «шибеник» Бі, [*ви́сник*] «тс.» Ж, *висóк* (тех.), *вису́лька, ви́слий*, [*висни́й, висю́чий* Я], *вися́чий, звис*, [*зви́са*] «маятник» Ж, [*зви́сник*] «стрімкий берег», [*зви́сок*] «залишок» Ж, [*звиси́стий*] «обвислий» Ж, *зви́слий*, [*зависáти*] «покладатися, розраховувати» Ме, *нáвис, пóвись* «паморозь», *прови́с*, [*сви́сель*] «вільні кінці верхів і сподів рибальської сітки» Дз, [*сви́слі*] «нижній кінець плавної сітки», [*увúслий*] «вертикальний»; — р. *висéть*, бр. *ві́сéць*, др. *висѣти*, п. wisieć, ч. viseti, слц. visiet', вл. wisač, нл. wisaś, болг. *вися́*, м. *виси*, схв. *ви̏сити*, слн. viséti, стсл. **висѣти**; — псл. *visěti, visnǫti; — переконливо не з'ясоване; порівнювалося з дінд. visáti «іде, прибуває» (Būga RR II 689), з лит. vypsóti «гавити, ловити гав» і vaipýtis «лупати очима» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 125; БЕР I 153), з ос. awynʒyn/awinʒun «вішати», перс. āvez-, āvēxt- «висіти, вішати» (Абаев ИЭСОЯ I 87—88).— Шанский ЭСРЯ I 3, 105; Фасмер—Трубачев I 319—320; ЭСБМ II 161; Skok III 596—597; Moszyński PZJP 198.— Пор. **ві́шати.**

виск, [*вискотня́*], *ви́скнути, вискоті́ти, вищáти;* — р. ст. *ви́скати*, бр. *віск*, п. wisk, болг. *виск*, м. *виск* «іржання, виск», схв. *ви̏ска* «тс.», *ви̏снути*, стсл. **виштати, виснѫти** «пищати, шепотіти»;—псл. viskъ, паралельне до vizgъ;— звуконаслідувальне; порівнюється з нвн. wiehern «іржати» від свн. wihen, wiehenen, wieheren, двн. wihōn (можливо, замість *wijōn, *hwijōn), герм. *hwi- «галасувати, іржати», хет. vijāi- «кричати», а також лат. vītulor «радісно кричу, торжествую», дат. vie, англ. [wicker] «іржати» та ін., що зводяться, очевидно, до іє. *u̯oi-; елемент -sk- вважається давнім інхоативним суфіксом. — Фасмер I 313; Преобр. I 83; БЕР I 152; Skok III 597; Kluge—Mitzka 860; Walde—Hofm. I 807; Kořínek 219.

вискі́к — див. **скаку́н.**

[**вислюга́ти**] «тинятися, вештатися без діла» Я; — неясне.

висо́к «скроня; волосся на скроні»;— р. *висóк* «тс.», [*виски́*] «волосся взагалі», бр. [*вісóк*]; — похідне утворення від *ви́сіти;* первісне значення «пасмо волосся, що спадає на чоло» засвідчено в окремих російських говірках; думка про походження від іє. u̯ik̑-, яке зберігається в лат. cervix «потилиця» (Otrębski LP 2, 256), помилкова.— Шанский ЭСРЯ I 3, 106; Фасмер—Трубачев I 320; Преобр. I 85; Желтов ФЗ 1876 I 18; ЭСБМ II 162, 164.— Див. ще **ви́сіти.**

[**високо́л**] (фольк.) «сокіл» Я; —епітет сокола, утворений, очевидно, в результаті контамінації слів *висóкий* (тобто «той, що високо літає») і *сóкіл* (див.).

[**високопа́рний**] Я, ст. *высокопарный* (XVII ст.); — р. *высокопáрный* «високомовний; (ст.) який високо літає (XV ст.)», болг. *високопáрен*, схв. *високо̀па̄ран;* — складне слово, утворене з основ

прислівника *ви́со́ко* і дієслова *пари́ти* «ширяти».— Див. ще **вись, пари́ти.**

високо́сний, [*висекто́вий*] Пі, ст. *висектовый* (XVIII ст.); — р. *високо́сный*, бр. *высако́сны*, др. *високостъ*, *високостьный*, болг. *високо́сен*, м. *високосен*, стсл. **высокостьнъ, висекъстъ, висекъстьнъ;**— запозичено з середньогрецької мови через старослов'янську; сгр. βίσεξτος походить від лат. bissextus, букв. «двічі шостий»; назва пояснюється тим, що 366-й день високосного року в римському календарі додавали після 24 лютого, який по-латинськи називали diēs sextus тобто «шостий день» перед календами — святом 1 березня, а тому день після 24 лютого називали diēs bissextus «другий шостий день» перед березневими календами; форма *високо́сний* є результатом народноетимологічного зближення з *висо́кий*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 106—107; Фасмер I 320; Преобр. I 85; БЕР I 152; Милев БЕ 1957/1, 65.— Див. ще **біс**[2], **сексте́т.**

ви́солопити, *ви́солопитися*, *висоло́плювати*, *висело́плювати* — див. **соло́пити.**

[**ви́спа**] «острів» Я, [*висеп* Пі, *висип* Пі, *ві́спа* St. Sl. 12] «тс.», ст. *выспа* (XVI ст.); — бр. *вы́спа* «піщаний острів», ч. vу́spa «острів; мис»; — запозичення з польської мови; п. wyspa «острів» через посередництво давнішого wysep «насип» утворилося з п. ст. isep «купа каміння серед потоку», яке зводиться до псл. *jьs-sърь.— Дзендзелівський St. Sl. 12, 105, 108; Sławski JP 32/4, 180; Brückner 639.— Див. ще **ви-, з**[2], **си́пати.**

[**ви́степка**] «невелика будівля в сінях або під хатою для зберігання овочів узимку» Я, [*ви́стапка*, *ви́стьопка*, *здє́бка*, *іздє́бка*, *істе́нка*, *сте́нка*] «тс.» Я; — р. *избá*, *истóпка*, *истёнка*, бр. [*істо́пка*, *вісцёбка*] «курна хата для зберігання коренеплодів та овочів», др. *истьба*, зменш. *истобъка*, *истопка* «хата, лазня», п. izba «кімната, палата», [istebka] «кімнатка, темниця, музейсховище», izdebka «тс.», ч. jizba «кімната, світлиця», слц. izbietka, полаб. jázba «кімната в селянській хаті», болг. *и́зба* «підвал, погріб, винний погріб», м. *визба* «тс.», схв. *ѝзба* «кімната в рубленій хаті», слн. vizba «хата»; — псл. *jьstъba «дім, господарство», запозичене з германських (свн. stube «лазня, кімната, яку опалюють» <герм. *stube «тс.») або з романських мов (нар.-лат. *extūfa «лазня»); на думку Мартинова (Сл.-герм. взаимод. 122—123), псл. *jьstъba автохтонне, а герм. *stube запозичене у слов'ян.—Фасмер—Трубачев II 120—121; Преобр. I 265; ЭСБМ II 164—165; Sławski I 475—476; Milewski RSl 26/1, 132; Bern. I 436.— Пор. **сто́пка.**

[**ви́стрічки**] (бот.) «стокротки, Bellis perennis L.» Ж; — неясне.

ви́ступці «туфлі; хатнє легке взуття»; — р. [*вы́ступки*], бр. [*выступкі*];— похідне утворення від дієслова *ви́ступити* в значенні «ненадовго вийти з приміщення»; утворене за зразком слова *ка́пці*.—ЭСБМ II 268.—Див. ще **ви-, ступа́ти.**

[**ви́сус**] «ледащо, нероба» Ж; — бр. *ві́сус*;— запозичення з польської мови; п. wisus «шибеник, гультяй» утворене від wisieć «висіти» < псл. visěti за допомогою запозиченого з латинської мови суфікса -us.— ЭСБМ II 165; Brückner 618; Łoś Gr. p. II 93.— Див. ще **ви́сіти.**

[**висюк**] (бот.) «стоколос, Bromus squerrosus L.» Mak; — результат видозміни форми *[*вівсюк*] (*[*вівсюг*]) «тс.» (пор. [*овсюг*] «тс.»), зближеної з основою дієслова *ви́сіти*.— Див. ще **ове́с.**

вись, [*висиня́*] Ж, *висота́*, *висо́тник*, *височина́*, *височі́нь*, [*ви́сшість*] «зверхність, високе положення, почуття переваги» Я, [*ви́ша*] «висота» Ж, *вишина́*, [*вишиня́*], *ви́шка*, [*ви́шки*] «горище (в хаті, хліві)» Я, [*ві́шки* Л, *ву́шки* Л, *ву́шка* Я] «тс.», [*ви́шник*] «вищий, старший» Ж, [*ви́шок*] «вершина, шпиль» Ж, [*вищина́*] «висота» Ж, *ви́щість*, *висо́кий*, *ви́шній*, *ви́щий*, *височі́ти*, *ви́щати*, [*вивисша́ти*] «робити високим» Ж, [*зви́жка*] «перевищення, надмір» Ж, *зви́со́ка*, [*звиш*], *зави́шка*, *заввишки*, [*навви́шки*], [*навзви́щ*], [*пере́вишка*] «зверхність, перевага» Ж, *переви́щити*, *перевища́ти*, [*перевижша́ти*], *переви́щувати*, *підви́щити*, *узви́шшя*, *уви́сь*, *уви́шки*, [*уви́ше́нь*] «вгору»; — р. *высь*, *высо́кий*, бр. *высачыня́*, *вышыня́*, *высо́кі*, др. *высь*, *высокъ*, п. wyżyna, wysoki, ч. vу́ša, vу́šina, vysoký, слц. vу́ška, vу́šava, vysoký, вл.

wusoki, нл. wusoki, husoki, полаб. vọjsüt'e, болг. висинá, висóк, м. вис, висок, вишина, схв. висѝна, вѝсок, слн. vîšavje, visòk, стсл. высокъ; — псл. vys-okъ, очевидно, похідне від зниклого прикметника *vysъ, що зводиться до іє. *up-so-s; — споріднене з гр. ὕψος «висота», ὑψηλός «високий», дірл. ūasal «високий», ірл. ōs, ūas «зверху, над», двн. ūf «на», дангл. ūp, нвн. auf «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 231—232; ЭИРЯ III 62; Фасмер I 371; Преобр. I 104; Горяев 59; ЭСБМ II 284; Machek ESJČ 705; БЕР I 152; Skok III 597—598; Trautmann 335; Pokorny 1107.

витáти[1] «перебувати; ширяти», *витáлище* «місцеперебування», [*витáльниця*] «шпиталь» Ж; — р. *витáть*, др. *витати* «жити, перебувати», болг. *витáя* «витаю»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **витати** «жити; відвідати; поселитися», як і укр. [*витáтися*] «вітатися», бр. *вітáць* «вітати», п. witać «вітати, (первісно) жити», ч. vítati, слц. vítať, вл. witać, нл. witaś «тс.», походить від псл. vitati «відвідати; поселитися; прибути з символічною гілкою», пов'язаного з vitь «гілка», vĕtь «тс.», -vĕtiti «вітати, відповідати, обіцяти, говорити»; далі зіставляється з лит. vietà «місце», лтс. vìeta «тс.», pavietât «квартирувати»; сумнівним є припущення (Būga RR I 491) про зв'язок з морфемою *-витъ* у слові *имо-витъ* і под.; значення «ширяти» в українській мові вторинне.— Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. 103—114; Шанский ЭСРЯ I 3, 109; Фасмер I 321; Brückner 625; Būga RR I 335; Trautmann 345.— Пор. **витáти**[2], **вітáти**.

[**витáти**[2]] «вітати» Ж, [*витáтися*] «тиснути один одному руки, вітатися» Ме, [*витальня*] «вітальня» Пі; — бр. *вітáць* «вітати», п. вл. witać, ч. vítati, нл. witaś «тс.»; — псл. vitati «вітати, відвідати, прибути з символічною гілкою», пов'язане з vitь «гілка», vĕtь «тс.», -vĕtiti «вітати, говорити».— Пор. **витáти**[1], **вітáти**.

[**витва**] (бот.) «верба прутовидна, лоза, Salix viminalis L.» Mak; — р. [*вúтвина*] «гілка, прут», п. witwa, [wita, witwina], нл. witwa «тс.», схв. *вѝтина* (*вѝтина*) «ферула; прут»; — псл. vitv-, пов'язане з vitь «гілка», vĕtь, р. *ветвь* «тс.»; — споріднене з прус. witwan «верба», гр. ἴτυς «обід; верба».— Фасмер I 321.— Див. ще **віть**[1].

[**вúтень**] (бот.) «березка, Convolvulus L.» Ж; — похідне утворення від дієслова *вúти*, *в'ю;* назва мотивується тим, що березка обвивається навколо інших рослин (пор. назви цієї рослини в слов'янських мовах, утворені від інших форм того самого кореня: укр. *в'юнóк*, *овúйка*, *повитúця*, *повитúч*, *повíй*, *повíйка*, р. *вьюнóк*, бр. *павóй*, п. powój, powójka, ч. povijník, слц. povojník).— Словн. бот. 51; Нейштадт 447; Machek Jm. rostl. 184.— Див. ще **вúти**[1].

вúти[1] «скручувати», *вúтися*, *вúсти*, [*воїти*] «плести огорожу» Ж, [*вúтка*] «мотузка з пруття; обруч з молодої ялини або ліщини», [*витúця*] «вдвоє сплетена свічка» Ж, [*вúтка*] «вірьовка; обруч; ганчірка для обмотування» Ж, *вúтóк* СУМ, Ж, [*витýха*] «квасоля з витким стеблом» Л, *витýшка*, [*вияшка*] «одна з двох схрещених планок витушки» Ме, [*вияшкú*] «витушка» Ме, [*вíй*] «шар плетеного тину; жмут хмизу в тині», [*вітíвка*] «коса (жіноча)» Ж, *в'юн* (іхт.) «Misgurnus fossilis», [*воюн*] «тс.» До, *в'юнóк* (бот.) «березка, Convolvulus L.», [*в'юч*] «усе, що в'ється» Я, *виткúй*, *в'юнúстий*, *в'юнкúй*, [*войовúй*] «призначений для плетіння тину» Ж, *в'юнúтися*, *вповивáч*, [*звивáнець*] «рулет», *звúвина*, [*звúнка*] «повстяний м'яч, іграшка» Ж, *звúток*, *звíй* «сувій; [шарнір]» Я, [*звíток*] «пучок виробленого льону», [*звíйці*] (ент.) «листовійки, Forticidae» Ж, [*звой*] «сувій» Мо, *звúвистий*, [*звивýщий*] «жвавий», Ж, *звúвчастий*, *звúнений*, [*звúнний*] «швидкий, вправний», *завúвка*, [*зáвийка*] «хустка» Ж, [*завúн*] Ж, *зáвитка* «частина внутрішнього вуха; [закрутка з стеблин хліба на корені]», [*завúтка*] «покритка», *зáвитóк*, [*завиттá*] «закрутка з стеблин хліба; жіноча пов'язка», [*завíй*] «чалма», [*завíйка*] «хустка», [*завíйник*] (зоол.) «цидарія, Cidaris» Ж, [*завíйна*, *завíйниця*, *завíна*] «серцева хвороба; болі в животі» Ж, *навивáльник*, *навúвка*, *навíй* «вал у ткацькому верстаті, на

який навивають пряжу», *навива́льний*, *навивни́й*, [*обви́тка*] «обмотка», [*о́бвинка*] «бинт, пов'язка» Ж, *обвивни́й*, *переви́вка*, [*переві́й*] «розпарені віти для зв'язування дерева», [*переві́йник*] «в'язка соломи або пруття», [*перево́ї*] «повивальник для ніг» ВеБ, *пови́ва́ч*, [*повиня́тко*] «пелюшка» Ж, *пови́то́к* «повивач» СУМ, Ж, *повиття́*, *повиту́ха*, [*поᵘво́йник*] «жіночий убір, подібний до берета» Л, [*розви́вач*], *ро́звиток*, *ро́зві́й*, [*розвивни́й*, *розві́йний*], [*сві́й*] «сувій» Ж, [*сві́єць*] «сувій (полотна)» Ж, *суві́й*, [*свито́йкий*] «гнучкий, пружний» Ж, *сповито́к* «пелюшка; [повивач]», [*увива́ч*] (ент.) «лабіринтовий павук, Agelena» Ж; — р. *вить*, бр. *віць*, др. *вити*, п. вл. wić, ч. víti, слц. viť, нл. wiś, болг. *вúя*, м. *вие*, схв. *вйти*, слн. víti; — псл. viti «вити»; — споріднене з лит. výti «вити, звивати, сукати», лтс. vît «вити, плести», двн. wid «вірьовка», windan «вити», wída «верба», дангл. wīþig «тс.», лат. viēre «плести, в'язати», vītis «виноградна лоза», гр. ἴτυς «обід; верба», ав. vaēiti «верба», дінд. váyati «плете, тче», vyáyati «в'є, крутить»; іе. *u̯i-, *u̯ei- «крутити, гнути».— Шанский ЭСРЯ I 3, 110; Фасмер I 322; Преобр. I 86; Machek ESJČ 692; БЕР I 158; Skok III 600—601; Trautmann 346; Walde—Hofm. II 786; Абаев ИЭСОЯ I 277; Pokorny 1120—1121.

ви́ти[2] «видавати протяжні звуки», *вий* «протяжний звук», *виття́*, [*зави́й*] «виття» Ж; — р. *выть*, бр. *выць*, др. *выти*, п. wyć, ч. výti, слц. vyť, вл. wuć, нл. wuś, huś, болг. *ви́я*, м. *вие*, схв. *зàвиjати*, слн. víti, стсл. **выти**; — псл. vyti; — давнє звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з характерним криком деяких звірів або нічних лісових птахів (сови, пугача тощо); — очевидно, споріднене з ч. výskati «кричати, веселитися», болг. *ви́кам* «кричу», слн. zavíkniti «викрикувати», лит. ùiti «гнати, заганяти; кричати на когось», гр. αὔω «кричу, кличу», дінд. ūtíḥ «крик», що, можливо, відбивають прадавній спосіб вигнання тварин із захистку під час полювання; виводилось також від вигуку болю *ū (з протетичним v) (Machek ESJČS 578).— Шанский ЭСРЯ I 3, 235; Фасмер I 371; Преобр. I 105; БЕР I 158—159; Skok III 588; Mikl. EW 397; Būga RR I 303; Otrębski LP I 147; Fraenkel 1159; Pokorny 1105.

[**ви́тинюхати**] «виїсти, зжерти» Я; — афективне утворення неясного походження.

витіва́ти, *ви́тіяти*, *ви́тівка*, [*ви́тінка*] «витівка», *витівни́к*, *ви́тівно*, *затіва́ти*, [*зáтіва*], *затíя*, [*затíйно*] «вигадливо, химерно» Я, [*натіва́ти*]; — р. *затева́ть*, *зате́я*, бр. *зацява́ць*, *заце́яць*; — псл. *tě-, що, можливо, має зв'язок з ав. *tāy-a «таємно» (Mikl. EW 356; Преобр. I 243) і псл. tajǫ, taiti, укр. *таїти* (Иллич-Свитыч ВЯ 1959/2, 7); допускається спорідненість з лтс. tievêt «до чогось прагнути», tītinât «дражнити, дратувати», лит. titinoju, titinoti «хвалитися, хвастати».— Шанский ЭСРЯ II 6, 69; Фасмер—Трубачев II 82; Mühl.—Endz. IV 207—208.

[**витíчка**] (бот.) «ситняк, Juncus effusus L.» Mak, [*витíчок*] «тс.» Mak; — неясне.

витíя, *витíйство*, *витіюва́тий*, *витíйствувати*; — р. *вити́я*, др. *вѣтии*, стсл. **вѣтии**; — псл. *větьjь «оповісник, глашатай (що ніс символічну гілку)», первісно прикметник від větь «гілка»; за іншою точкою зору (Топоров КСИС 25, 86—87), пов'язане з *vět-i <*vē- «віяти», спорідненим з лат. vātēs «поет».— Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. 111—112; Фасмер—Трубачев I 322.— Див. ще **віть**.— Пор. **вита́ти**[1], **вита́ти**[2], **віта́ти**.

[**витошник**] (бот.) «льон жовтий, Linum flavum L.» Mak, [*завитошник*] «тс.» Mak; — очевидно, пов'язане з *ви́ти*[1] «скручувати»; назва може бути зумовлена розгалуженим кучерявим стеблом рослини.— Див. ще **ви́ти**[1].

витребе́нька, *витребе́ньки*, *витребе́нькувати*, [*витребе́нькуватий*] Ж; — пов'язане з прислівником *тре́ба* (як вказівка на часте вживання цього слова) або з дієсловом *ви́-треб-ува-ти*.— Див. ще **ви-**, **тре́ба**.

[**витремба́си**] «витребеньки» Ж, [*витрíба́си*] «видумки, примхи» Я; — паралельне до *витребе́ньки* утворення від *тре́ба* або результат видозміни *витре-*

бéньки за зразком *викрутáси*, *вихиляси*, де кореневе **-ем-**, мабуть, зумовлене впливом інших слів аналогічної структури типу *трембіта* або п. trębić «трубити» чи [wytrębus] «п'яниця». — Див. ще **витребéнька.**

[**витрибáли**] «суперечка?» Я; — неясне.

[**вúтрибки**] «непотріб, покидьки» (?); — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни незасвідченого давнішого **вúтріпки*, пов'язаного з р. [*вытрепки*] «дрібна житня солома, що залишається після молотьби», похідним від *трепáть*, укр. *тріпáти;* у такому разі слово зазнало пізнішого зближення з основою *трéба* під впливом *непотріб(ний)*.

[**витривáл**] «не захищене від вітру місце, белебень» Я; — очевидно, результат видозміни форми *вітровáл* «бурелом», утвореної з основ іменника *вітер* і дієслова *валúти* (див.).

[**вúтрих**] «відмичка» Ж; — запозичення з польської мови; п. wytrych «тс.» є жартівливою видозміною німецького власного імені Dietrich.— Sł. wyr. obcych 812.

вúтрищкати — див. **триш.**

[**вúтришки**] «покидьки, мотлох, непотріб» Ж, [*вúтришкати*] «марно розтратити»; — неясне.

витріщáти, *витріщáка*, *вúтрішки*, [*вúтришок*], *витрішкувáтий*, *вúтріщений*, [*витрíшний*] «витрішкуватий» Я; — бр. *вытрашчыць*, п. wytrzeszczyć, ч. vytřeštiti, сл. vytreštit'; — споріднене з *тріщáти* (<*trěstiti) в розумінні «випинатися так, що аж тріщати» (пор. і р. *вы-пýчивать* від *пýкати* «тріскати»); фонетичні форми *вúтрішки*, *вúтрішок* можуть бути результатом зближення з [*вúтришки*] «покидьки, мотлох, непотріб».— Див. ще **ви-**, **тріщáти.**— Пор. **вúтришки.**

[**вúтютень**] «лісовий голуб, Columba palumbus L.» Ж; — р. *витютень*, [*ветютень*, *вятютень*, *ветúтин*, *витúтин*, *ветюк*, *ветюг*], бр. *вяхір*, [*вяцюх*, *вятýх*, *вяціцінь*, *вяцюціль*] «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язувалося з *вітка* (Горяев 479); можливо, що назва має звуконаслідувальне походження. — Фасмер — Трубачев I 308; Unbegaun BSL 48, 96.

вúтязь; — р. *вúтязь*, бр. *віцязь*, др. *витязь*, п. ст. witez, ч. vítěz, слц. vít'az, вл. wićaz «герой; селянин-орендар», болг. *витяз*, м. *витез*, схв. *вûтēз*, слн. vítez, стсл. **витѧзь**; — псл. *vitędzь; — запозичення з германських мов; дісл. víkingr «вікінг», дангл. viking «тс.» загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з днн. wîk «житло», з ісл. vík «бухта», víg «битва», víking «подорож додому»; псл. t замість очікуваного с відповідно до герм. k пояснюється як результат дисиміляції, dz замість g — з форми множини vitędzi; спроби пов'язати з псл. *vitь «здобич» (Holub—Kop. 418; Brückner 659, ZfSlPh 6, 64—65) видаються непереконливими.— Шанский ЭСРЯ I 3, 111; Фасмер— Трубачев I 322—323; ЭСБМ II 170—171; Schwarz ZfSlPh 2, 104—117; 5, 394—407; Stender-Petersen ZfSlPh 4, 44—59; Ekblom ZfSlPh 30/1, 1—2; Kiparsky GLG 268—270; Jóhannesson 114—115.

вúфатень, *вúфатниця*, *вúхватень*, *вúхватки* — див. **хватáти.**

вúфурдіти — див. **фурдéлити.**

[**вихá**] (бот.) «омела, Viscum L.» Л, Я, [*вехá*] «тс.» Л; — очевидно, результат діалектної видозміни назви *віхá* «цикута» за зовнішньою схожістю.— Див. ще **віхá**[2].

[**вúхарабатисє**] «видратися, видряпатися» ВеБ; — очевидно, фонетичний варіант слова [*вúкарабатися*], пов'язаного з [*карáбкатися*] (див.).

вихáти «махати; хвицати», [*вихáцця*] «гойдатися», [*віхнýти*] «хитнути», [*вúхалка*] «гойдалка, колиска» Л, Ва, Я, [*віхéля*] «тс.» Л, *вúвихнути*, *вúвих*, *звихнýти*, *звих*, [*звúхленник*] «викидень» Я, *звúхнутий*, *підвихнýти*, *підвúвих*, *увихáтися* «мотатися, клопотатися»; — р. [*вихáть*] «зрушувати, викривляти», бр. *віхáць* «хитати», др. *вихати*; — загальноприйнятої етимології не має, пов'язується з *вúти* «крутити», *вúхор* (Ващенко 14—15; Преобр. I 86—87), причому допускається зв'язок із *вихляти*, р. *вихлять*, слн. vihljáti «віяти, ворушити»; зіставлялось також з лит. viskĕti «рухатися» (Būga RR I 491); форма [*віхнýти*] «хитнути» є результатом зближення з [*віхнýти*] «майнути».— Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I

323—324; Ильинский ИОРЯС 20/3, 77; ЭСБМ II 167.— Пор. **вихля́ти, віхола.**

[**ви́хвоськати**] «видудлити, випити» Я; — результат переносного вживання слова *хво́ськати* «хльоскати, бити» в значенні «хлистати, хлебтати».— Див. ще **хво́ськати.**

[**ви́хільон**] «гінкий льон» Я; — очевидно, вузьколокальне утворення від *вихиля́ти(ся)* «вигинатися, згинатися» (пор. бр. *выхілены* «вигнутий, зігнутий») на означення гінкого, тонкого льону; кінцівка слова штучна, під впливом *льон* (для рими у заклинаннях).— Див. ще **ви-, хили́ти.**

[**ви́хлебтатися**] «позбутися всього» Мо; — афективне утворення на основі дієслова *хлебта́ти* «жадібно пити»; характер семантичного переходу неясний.— Див. ще **ви-, хлебта́ти.**

вихля́ти, [*вихлюва́ти*] «коливатися», [*вихлюва́тий*] «хиткий», *вихля́стий* «такий, що коливається», *вихля́р* «непостійна в поведінці людина» КІМ; — р. *вихля́ть*, бр. *віхляць*, п. wikłać «плутати», ст. wichlać «тс.», ч. viklati «хитати», слн. vihljáti «віяти, ворушити»; — очевидно, пов'язане з *вихáти*; зіставляється також (Machek ESJČ 689) з дісл. hvika «хитатися, вагатися», нвн. wackeln «хитатися, похитуватися».— Шанский ЭСРЯ I 3, 111—112; Фасмер I 324; Brückner 612.— Див. ще **виха́ти.**

ви́ховати, *ви́хова́нець*, *ви́хова́нка*, [*вихова́нок*] «вихованець», *вихова́тель*, [*вихова́ч*, *вихо́вник*] «вихователь», [*ви́ховок*] «виховання» Ж, *вихова́тельство*, *вихова́вчий*, *вихова́льний*, *виховни́й*; — бр. *выхаваць*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. wychować, як і ч. vychovati, слц. vychovat', є похідним від chować (ч. chovati) «ховати; вирощувати»; не має підстав твердження (Richhardt 113, 121), нібито п. wychowanie є калькою фр. éducation.— ЭСБМ II 289; Brückner 183; Unbegaun RÉS 12, 45.— Див. ще **хова́ти.**

ви́хор, [*вихі́р* Бі, *ві́хор*], [*ви́хрик*] «пропуск при косінні» Л, [*вихрови́к*] «чорт, що здіймає вихор» Я, *вихра́стий*, *вихрува́тий*, *вихрюва́тий*, *вихря́стий*, *ви́хорити*, *ви́хрити*, [*звихрова́тіти*] «завертітися, закрутитися» Ж; — р. *вихрь* «вихор (вітер)», *ви́хорь* «тс.», *вихо́р* «чуб», бр. *віхар* «вихор (вітер)», *віхо́р* «тс.; чуб», др. *вих(ъ)ръ* «вихор (вітер)», п. wicher «вихор; чуб», ч. vichr «вихор (вітер)», слц. víchor, víchrica, вл. wichor, нл. wichar, болг. *ви́хър*, м. *виор*, схв. *ви̏хар*, *ви̏ха̄р*, *ви̏хор*, *ви̏хо̄р*, слн. vihár «тс.», víher «кучер», стсл. **вихръ**; — псл. vixrъ, пов'язане з vixati, іє. *u̯ei- «крутити, гнути»; — очевидно, споріднене з лит. víesulas «вихор», лтс. veĩsuôls «тс.»; може бути й результатом контамінації псл. viti і vějati (Holub—Kop. 416); можливість пов'язання з іє. *vēi- «віяти» допускає також Ільїнський (ИОРЯС 20/3, 77); звукова форма *ві́хор* є результатом зближення з *ві́хола*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I 324; БЕР I 155—156; Skok III 588; Moszyński PZJP 198; Fraenkel 1243—1244; Trautmann 345.— Пор. **виха́ти, ві́хола.**

[**ви́хранути**] «зберегти, устерегти» Я; — р. [*вы́хранить*]; — запозичення з російської мови або вузьколокальне утворення від церковнослов'янізму *храни́ти* під впливом слів із префіксом *ви-* типу *ви́ходити*, *ви́годувати*, *ви́ховати*.— Див. ще **ви-, хорони́ти.**

[**вихри**] (бот.) «солодка, солодець, Glycyrrhiza echinata L.» Mak; — неясне.

[**ви́хта**] «відробіток натурою як додаток до грошової плати за оренду землі»; — походить від п. wikt, [wicht] «харч, їжа, пожива».— Karłowicz SGP 6, 102.— Див. ще **виктува́ти.**

[**ви́хторити**] «щось швидко робити, влаштовувати» Ж, [*зави́хторити*] «загрожувати; мати на думці» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *ви́хор*, *ви́хорити*.

[**вихуря́тися**] «чванитися»; — неясне.

[**ви́цабати**] «виклювати»; — очевидно, результат контамінації форм *дзьо́ба́ти* і *ца́пати*.— Див. ще **дзьоб, ца́пати.**

[**ви́цюстрити**] «відшмагати різками»; — очевидно, афективне утворення на звуконаслідувальній основі.

[**ви́цяпкати**] «видряпати» (очі); — очевидно, тлумачення слова у Грінченка неправильне; наведена ним цитата допускає тлумачення «викапати» (про очі), тобто «витекти по краплині (з сльо-

зами)»; в такому разі слово є похідним від [ця́пкати] «капати».— Див. ще **ця́пати.**

[**ви́чапаритися**] «вийти із скрутного становища» Ж; — похідне від *чапа́ра* (назва гри в карти); отже, первісно означало «обіграти когось, удало закінчити гру».— Див. ще **чапа́ра.**

[**вичеко́взнути**] «спіткнутися, зійти з рейок, виприснути» Ж; — похідне від *ко́взати(ся), поковзну́тися; че-* нагадує подвоєння початкового елемента (*че* < *ке*), що при творенні певних дієслівних форм, зокрема, з підсилювальним значенням, в індоєвропейський період було, мабуть, регулярним.— Див. ще **ко́взати.**

[**ви́черети**] «вичерпати» Ж;— походить від безсуфіксного псл. *čerp-ti «черпати», в якому за законом відкритого складу після занепаду **-р-** дифтонгічне сполучення **-er-** на східнослов'янському грунті набуло повноголосної форми **-ere-**. — Див. ще **черпа́ти.**

вичі́курну́ти — див. **чкурну́ти.**

[**ви́чокнутися**] «виткнутися, вилізти» Я; — неясне.

вичо́лювати — див. **чі́льний.**

ви́чуняти «видужати», *вичу́нювати, очу́няти,* [*вчуня́ти*] Ме «тс.»; — р. [*очуне́ть*] «опритомніти», бр. *ачу́няць* «видужати»; — не зовсім ясне; пов'язується з *очну́тися* (<**очьтнутися*), спорідненим з п. ocknąć się «прийти до пам'яті, отямитися; прокинутися», ч. ocnouti se «опинитися» (Фасмер III 178—179; Преобр. I 673); може розглядатись і як похідне від іменника [*чуне́*] «хворобливий сон, розслаблення», пор. [*чу́нявий*] «хворобливий, сонний».— ЭСБМ I 230—231.— Пор. **прочу́матися, чуне́.**

виш, *ви́шівець;* — абревіатура виразу *вища школа,* утворена з першого складу першого слова та першої літери другого.— Див. ще **вись, шко́ла.**

ви́шапортувати — див. **шпо́ртати.**

[**ви́шар**] «торішня трава; [(бот.) осока, Carex paludosa Good. Mak]», [*ви́шарець*] «торішня трава»; — р. [*вишь, ви́ша*] «зелені віти, річкова зелень», бр. [*ві́шар*] «торішня трава», др. *вишь* «зелені віти, хмиз», п. wiszar «зарість; [болотяні трави]», [wisz] «тс.», слн. víš «очерет, осока»; — псл. višь;— мабуть, споріднене з лит. viksvà «осока», vikšvà, vìkšris «очерет, осока; ситник, Juncus L.», vizgà «трава», прус. wissene (бот.) «багно звичайне, Ledum palustre L.», двн. wisa «лука», нвн. Wiese «тс.»; українські форми, можливо, зумовлені польським впливом.— Фасмер I 325; ЭСБМ II 172; Brückner 624; Fraenkel 1249—1250; Trautmann 363.

[**ви́шарвати**] «вишукати, знайти» Я;— очевидно, результат видозміни форми [*ви́шарити*] «винишпорити».— Див. ще **ша́рити.**

[**ви́шнимпорити**] «пронюхати, вивідати» Ж; — префіксальне утворення від [*шни́порити*]; носовий звук всередині слова є наслідком афективної деформації слова.— Див. ще **шни́порити.**

[**ви́шнів-град**] «вишник» Ж; — результат контамінації словосполучення *вишнів сад* (ВеБ) з короткою формою прикметника *вишнів* (від *вишне́вий*) і деетимологізованого слова *град* «місто; огорожа» під впливом *виногра́д.* — Див. ще **виногра́д, ви́шня, град**[2].

ви́шня, [*ви́шенни́к*] «степова вишня» Ж, Я, [*ви́шення*] «вишник», [*вишне́ник*] «вишнева наливка» Я, *ви́шни́к, вишни́на, вишні́вка,* [*вишні́вки*] «порічки, Ribes rubrum L.» Mak, *вишня́к,* [*вишняки*] «гриби підвишні» Mak, *підви́шень* «гриб Clitopilus prunulus (Scop.) Quél.»; — р. болг. *ви́шня,* бр. *ві́шня,* др. *вишьня,* п. wiśnia, [wisznia], ч. višeň (дерево), višně (плід), слц. višňa, вл. wišeń, нл. wišnja, полаб. vaišnåi, м. *вишна,* схв. *ви̏шња, ви̏шањ* «дика вишня», слн. víšnja; — псл. višьnja; —споріднене з двн. wīhsila «черешня», свн. wīhsel, снн. wissel, нвн. Weichsel «тс.», лат. viscum «пташиний клей», гр. ἰξός (<Ϝιξος) «пташиний клей; омела»; зводиться, очевидно, до іє. *u̯ĭk̑s-inja, де *u̯ĭk̑s- «омела та інші дерева, що виділяють клей»; припускався зв'язок з гр. βύσσινος «темно-червоний» (βύσσος «шовк», спочатку тільки «червоний шовк») (Meyer EW 473—474; Фасмер ГСЭ 2, 225), але пізніше Фасмер відмовився від цієї думки; зважаючи на азіатське походження самої рослини, можна було б припустити

певні зв'язки її назви з відповідними апелятивами в тюркських народів, проте в більшості тюркських мов це слово невідоме, а тур. vişne, аз. *вишнә* вважаються запозиченнями з новогрецької мови,— пор. нгр. βισινιά «вишня (дерево)», βίσινο «плід вишні», βύσσινον «черешня» (Дмитриев 532), які самі, можливо, мають слов'янське походження (Matzenauer 88; Ильинский ИОРЯС 23/2, 185).— Шанский ЭСРЯ I 3, 112—113; Фасмер—Трубачев I 325; Brückner 625; Machek ESJČ 692; БЕР I 157; Skok III 598; Moszyński PZJP 277—279; Kluge-Mitzka 847; Būga RR II 199—200; Pokorny 1134.

[**ви́шнябати**] «вийти з труднощами, виповзти»; — неясне; можливо, похідне утворення від незасвідченого дієслова **шнябати*, запозиченого з німецької мови; нвн. schnappen «шкандибати; базікати» споріднене з Schnabel «дзьоб», Schnepfe «бекас», лит. snāpas «дзьоб».— Пор. **пошня́пити.**

[**вишня́р**] (орн.) «костогриз, Coccothraustes coccothraustes L.» ВеНЗн; — бр. [*вішняк*] «тс.»;— похідне утворення від *ви́шня*; назва мотивується тим, що костогриз викльовує ядра з кісточок стиглих вишень та інших кістянок; має ще назви *кістáр*, *черешняк*, *черешняр* тощо.— Воїнств.— Кіст. 240; ВеНЗн 13; ЭСБМ II 173. — Див. ще **ви́шня.**

[**вишо́нка,** *в. польова́*] (бот.) «мигдаль польовий, Amygdalus campestris L.»; — очевидно, утворене від *ви́шня* на підставі деякої зовнішньої подібності рослини до степової вишні (Cerasus fruticosa Pall.); морфологічна структура слова і наголос, можливо, зумовлені впливом п. wisienka «вишенька».— Вісюліна—Клоков 208; Нейштадт 333.— Див. ще **ви́шня.**

вища́ти — див. **виск.**

[**ви́щибати**] «відщипнути, відірвати» Ж; — пов'язане з *щипа́ти*; перехід приголосного **п** в **б**, можливо, викликаний впливом слова *ви́скубати*.— Див. ще **ви-, щипа́ти.**

ви́щикнути, *ви́щик* — див. **прищикну́ти.**

вияшки́ — див. **ви́ти**[1].

віаду́к; — р. болг. *виаду́к*, бр. *віяду́к*, п. wiadukt, ч. слц. viadukt, схв. *вија̀дук*, *вија̀дукт*, слн. viadukt; — нове запозичення з французької мови; фр. viaduc походить від англ. viaduct «віадук, міст через долину», утвореного з лат. via «шлях, дорога», спорідненого з дінд. vīthī «ряд, шлях», vêti «переслідує, прагне, жене», гр. ἵεμαι «рухаюсь вперед, прагну», οἶμος «хід, дорога», псл. vojьna «війна», і лат. duco «веду», спорідненого з гот. tiuhan «тягти», двн. ziohan «тс.».— СІС 120; Шанский ЭСРЯ I 3, 91; Dauzat 749; Klein 1706; Walde—Hofm. I 377—378, II 778—779.— Див. ще **воюва́ти.**— Пор. **ду́ка.**

[**ві́блий**] «круглий, циліндричний», (*ви́блий*] «дуже високий», [*вібловáтий*] «циліндричний» Ж, [*о́блий*] «округлий» Ж, [*ви́бель*] «кругла колода», [*вібля́к*, *віблáк* Ж] «тс.», [*ві́блиці*] «округлі балки» ВеБ, [*вібля́кий*] «тс.», [*віблúці*] «загорожа з круглих тонких балок» Ж, [*вібло́*] «дуга» Ж, [*ві́бло*] «циліндр», [*вібловúк*] (зоол.) «в'юнок, Enchelys pupa» Ж; — р. *о́блый*, др. *облъ*, *обьлъ*, п. obły, ч. слц. oblý, вл. wobli, нл. hobli, болг. *о́бъл*, м. *облина* «випуклість», схв. *ȍбао* «овальний, круглий», слн. óbel «тс.»;— псл. *obьlъ<*obvьlъ; на українському грунті виникло приставне **в** перед **і** на місці **о** в новозакритому складі; — споріднене з лит. apvalùs «круглий», лтс. apaļš «тс.», aplis «коло»; очевидно, пов'язане з *вал*, *вали́ти* та ін.— Фасмер III 103; Преобр. I 629; Machek ESJČ 406; Holub—Kop. 250; Skok II 535; Fraenkel 14; Trautmann 349; Būga RR II 198.

вібрува́ти, *вібра́тор*, *вібра́ція;* — р. *вибри́ровать*, бр. *вібры́раваць*, п. wibrować, ч. vibrovati, слц. vibrovať, болг. *вибри́рам*, м. *вибри́ра*, схв. *вибри́рати*, слн. vibrirati; — запозичення з німецької мови; нім. vibrieren походить від лат. vibrāre «дрижати, коливатися, примушувати коливатися», спорідненого з свн. wīfen «вібрувати», двн. wipf «помах, розмах», wipfil «верхів'я дерева».— СІС 126; Шанский ЭСРЯ I 3, 91—92; ССРЛЯ 2, 345; Walde—Hofm. II 780; Kluge—Mitzka 864.

[**вíбчий**] «чужий» ВеЛ; — результат закономірного фонетичного розвитку др. *обьчии*, спорідненого з п. obcy «чужий» (спочатку «той, що мені не належить»), ч. слц. obecný «спільний», болг. *общ*, схв. *ȍпħӣ*, *ȍпштӣ*, слн. óbči, стсл. **обьшть**; — псл. *obьtjo «те, що навколо; кругле селище», утворене з прийменника ob(ь)- «об-» та суфікса -tjo-; значення форми [*вібчий*] розвинулось, очевидно, під впливом польської мови.— Кобилянський Мовозн. 1967/6, 43—44; Трубачев ВЯ 1957/2, 94—95; Фасмер — Трубачев III 110; Преобр. I 633; Brückner 369; Machek ESJČ 404—405.— Див. ще **о**[1].— Пор. **óбчество, óбщий.**

[**вів**] (наслідування котячого крику або плачу кволої дитини) Ме, [*вівкати*] «надокучливо чи слабо нявчати Ме; кричати, плакати Ж», [*вівкоти*] «нявчання, крик» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

Вíвдя — див. **Євдокíя.**

вíвса, *вівсú*, *вівсик*, *вівсúна*, *вівсúсько*, *вівсище*, *вівсоватка*, *вівсю́г*, *вівсюгувáтий*, *вівсю́к*, *вівсюнéць*, *вівся́ний*, *вівся́ник*, *вівся́ниця*, *вівся́нка* — див. **овéс.**

вівся́нка (іхт.) «Leucaspius delineatus Heck.», [*вівсик* Ж, *овéс* Л—Г, *овся́нка* Л—Г] «тс.»; — р. [*овся́нка*], бр. [*аўся́нка*], п. [owsianka], ч. [ovesnice, ovesnička], слц. [ovsienka, ovsianka, ovesnička]; — похідні утворення від *овéс*; назви зумовлені забарвленням або невеликим розміром і формою риби.— Leder 69; ЭСБМ II 207; Ferianc Názv. ryb 41.— Див. ще **овéс.**

вівтáр, ст. *волтаръ* (XVII ст.); — р. *алтáрь*, [*олтáрь*], бр. *алтáр*, др. *алтарь*, *олътарь*, п. ołtarz, ч. oltář, слц. слн. oltár, болг. *олтáр*, м. *олтар*, схв. *ȍлтāр*, стсл. **алътарь, олътарь**; — запозичення з латинської мови; лат. altāre, altar «жертовник, пристрій для спалювання жертви» зводиться до *adaleịo «спалюю» (звідки пізніше adoleo «тс.»), однак у мові римлян слово стало вторинно пов'язуватися з прикметником altus «високий» і відповідно пояснювалось як «високе місце, підвищення»; можливо, що лат. altāre, altar дійшло до слов'ян не безпосередньо, а через двн. altāri. — Шанский ЭСРЯ I 3, 80—81; Vasmer I 14; Walde—Hofm. I 32, 13.

вівтóрок, [*втóрок*, *вівтíрковий*], *вівтóрковий*; — р. *втóрник*, [*овтóрник*], бр. *аўтóрак*, др. *въторьникъ*, *овъторьникъ*, п. wtorek, ч. úterý, слц. útorok, вл. wutora, нл. wałtora, болг. м. *втóрник*, схв. *ȕторак*, *ȕтōрник*, слн. vtórek, tórek, стсл. **въторьникъ, въторъкъ**; — псл. vъtorъkъ, vъtorьnikъ, пов'язане з vъtorъ «другий» (як назва другого дня тижня; першим вважався понеділок); форма *вівтóрок* закономірно виникла з др. *вовъторъкъ*, а це — з *овъторъкъ* шляхом додавання протетичного **в-**, але **о-** в *овторокъ* залишається неясним; пор. також [*олжá*] із *лъжа*.— Жовтобрюх Іст. граматика 160; Кочерган УМЛШ 1967/1, 26—30; Шанский ЭСРЯ I 3, 209; Фасмер I 364; ЭСБМ II 208; Brückner 588, 636—637; Machek ESJČ 671—672; Schuster-Šewc ZfSl 7, 660; БЕР I 197; Skok III 552.— Див. ще **втóра.**

вівцебúк (зоол.) «мускусний бик, Ovibos moschatus»; — р. *овцебы́к*, бр. *аўцабы́к*; — наукова калька лат. ovibos, утвореного з ovis «вівця» і bōs «бик» (пор. нім. Schafochs «тс.»).

вівця́, *вівчáр* «чабан; порода собаки», *вівчáрка* «пастушка овець Ж; порода собаки», *вівчарéнко*, *вівчáрик* «чабанець», *вівчáрня* «овеча кошара», *вівчáрство*, [*вівчúнець*] «вівчарня» Ж, *овечá*, *овечáтина*, *овечáтник* «кошара», *овéчина*, *овéчка*, [*овéчник*] «кошара», [*овчá* Пі, *овчáр*, *овчáрик* Пі, Ж, *овчáрка* Пі, *овчарник* Пі], *овчúна*, *вівчáрити*, *вівчарювáти*, [*вíвчий*], *овéчий*; — р. болг. *овцá*, бр. *авéчка*, др. *овьца*, п. owca, ч. ovce, слц. ovca, вл. wowca, нл. wejca, полаб. vićə «вівця», схв. *óвца*, слн. óvca, стсл. **овьца**; — псл. ovьca <*ovĭkā, результат розширення і-основи зменшувальним суфіксом -ikā; — споріднене з лит. avìs, лтс. ovs, дінд. avikā́ «вівця», ávịḥ «тс.», гр. гомер. ὄϊς, лат. ovis, ірл. ói, двн. ou, гот. awistr «вівчарня», хет. haṷaš «вівця», вірм. hoviw «пастух» (<*hovi-pā «овечий пастух»).— Критенко Вступ 510, 546; Трубачев Назв. дом. жив. 69—70; Фасмер—Трубачев III 116; ЭСБМ II 209;

Machek ESJČ 423; Георгиев Бълг. етим. и оном. 128; Иванов ВСЯ 2, 5.

вівча́рик (орн.) «бекас, баранчик, Capella (Scolopax) gallinago L.», [*овча́рик* Ж, *овчарник* Пі] «тс.»; — похідне утворення від *вівця́*; назва зумовлена, очевидно, специфічним звуком, схожим на бекання овець, який утворюється крильми бекаса під час польоту.— БСЭ 4, 400.— Див. ще **вівця́**.

[**вівчу́ра**] «вовча шкура як одяг» Ж; — запозичення з польської мови; п. wilczura є похідним від wilk «вовк»; щодо суфікса -ura пор. п. lisiura «лисяче хутро».— Див. ще **вовк**.

[**віґа́н**] «сукман» ВеУг; — п. ст. wigano «дамська сукня», слц. vigan «балахон»; — запозичення з угорської мови, в якій viganó «сукня, спідниця» походить від прізвища віденської танцюристки *Вігано*.— Bárczi 338.

віго́нь (зоол.) «вид лам; тканина з вовни цієї тварини», *віго́невий*; — р. *виго́нь*, бр. *віго́нь*, п. wigoń, ч. vikuně, слц. vikuňa, болг. *вигóн*, схв. *вигоња*; — запозичення з французької мови; фр. vigogne, давніше vicugne «тс.» походить з іспанської мови; ісп. vicuña засвоєно з мови кечуа (wikunia).— СІС 126; Шанский ЭСРЯ І 3, 93; Kopaliński 1041; Dauzat 751.

від (прийменник), *відо*, *од*, *одо*, *від-* (префікс), *віді-*, *од-*, *оді-*; — р. *от*, *ото*, бр. *ад*, др. *отъ*, п. ч. od, ode, слц. od, odo, вл. wot, wote, нл. wot, болг. м. *од*, схв. *од*, *ода*, слн. od, стсл. **отъ**; — усі форми з псл. otъ, форми з **-д** виникли за аналогією до *над*, *під* (*под*), *пе́ред*; псл. otъ<*ot зводиться до прислівника іє. *ati, *eti «через що; назовні; звідки»; — споріднене з лит. at-, префіксом, що означає рух від чого і до чого, також ata-, ati-, лтс. at-, прус. at-, et-, гот. id-, двн. it-, ita- «по-, до-», ірл. aith-, aid- «по-, від-», дінд. áti, ав. aiti- «через, пере-», лат. at «але», et «і», гр. ἔτι «ще, все ще», фріг. ἐτι.— Фасмер III 168; Skok II 542; ESSJ Sl. gr. I 155—157; Rozwadowski RSl 2, 87; Trautmann 16; Fraenkel 20; Walde—Hofm. I 75, 421; Pokorny 70—71.

[**віда́й**] «певно, напевно, мабуть», [*віда́в*, *віде́й*] «тс.»; — не зовсім ясні утворення від дієслова *ві́дати*; тлумачаться (Німчук Славіст. зб. 149) як результати фонетичних видозмін 1-ї ос. одн. *ві́даю* (*ві́даjу*) з відпадінням кінцевого **у** або з випадінням **j** і скороченням **у** в нескладове ў.— Див. ще **ві́дати**— Пор. **вида́й**.

ві́дати, [*ві́да*] «звістка, повідомлення», *ві́дом* (у виразах *без ві́дома*, *до ві́дома*, *нема ві́дома*), *ві́домство*, [*відо́мця*] «свідок» Я, *ві́сник*, *ві́стка*, *вістови́к*, *вість*, *відо́мий*, *ві́домчий*, [*ві́жливий*] «обізнаний, знаючий» Я, *бе́звість*, *бе́звісти*, *виві́дач* «той, хто вивідує; розвідник, шпигун» Ж, *ви́відка* «розвідка», [*ви́відник*] «шпигун» Ж, [*ви́відниця*] Ж, *відві́дати*, *відві́дач*, *відві́дини*, *відві́дувач*, *відповіда́ти*, *відпові́сти́*, *відповіда́ч*, *відпові́дник*, *ві́дповідь*, *відповіда́льний*, *відпові́дний*, *дові́датися*, *до́відка*, [*дозві́датися*], *доповіда́ти*, *доповісти́*, *доповіда́ч*, *до́повідь*, *доповідни́й*, *доповідне́*, *до́свід*, [*досві́дити*] «досвідчити» Ж, *до́свідний*, *досві́дчити*, *досві́дчитися*, *зві́стка*, *зві́ди* «розвідини», *зві́дини* «тс.», *звідо́млення*, [*зві́ду́н*] «розвідник, шпигун» Ж, *звість*, [*звісь*] Ж, [*звісти́тель*] Я, *звісту́н*, *зві́дувати*, [*зві́жити*] «узнати, пізнати» Ж, *звістува́ти*, *звіща́ти*, [*звіжа́лий*] «досвідчений» Ж, *зві́сний*, [*заві́домити*] «повідомити», [*заві́домля́ти*], *заві́дувати*, [*за́від*] «завідування» Ж, *заві́дувач*, [*за́відця*] «завідувач» Ж, [*запові́щати*] «сповіщати» Я, [*зневі́жити*] «одурити» Ж, *міжві́домчий*, *наві́датися*, *навіджа́ти*, *навіща́ти*, [*на́від*] «відвідини» Ж, [*наві́дач*] «відвідувач», *наві́дини* «відвідини», *наві́дати*, [*на́відка*] «відвідання» Ж, [*наві́жки́*] (у виразі *дати н.* «дати знати») Ж, [*неві́да*] «незнання» Ж, [*неві́жа*] «тс.» Ж, [*неві́жий*] «незнаючий» Ж, *не́відь* «невідомо», *недовідо́мий* «невідомий», *обвіща́ти*, *обві́стка*, [*одвісти́ти*] «віддати звістку, відповідь», Ж, *одві́дини*, [*о́двідь*] «відвідини» Пі, [*одві́сть*] «вістка, депеша» Пі, [*одпові́ддя*] «відплата; захист» Ж, *оповіда́ти*, *оповіда́нка*, *оповіда́ння*, *оповіда́ч*, *оповіда́чка*, *опові́дка*, *о́повідь*, *опові́сник*, *опові́стка*, *о́повість*, *переві́дати*, *передвіща́ти*, *пові́дати*, *повідо́мити*, *повідомля́ти*, *повідо́млення*, *пові́стка*, *по́вість*, *повістя́р*, *по́-*

свідка, *посвідник*, *подсвідчення*, *посвідчувач* «свідок», *при́звістка*, *приповідка*, *приповістка*, *при́повість*, *присвідча́ти*, *провідати*, *провіща́ти*, [*про́віди*] «розвідини» Ж, *провідини*, [*про́відки*] «тс.», *провісник*, *про́вістка*, *про́вість*, *провісний*, *проповідувати*, *проповідник*, *проповідництво*, *про́повідь*, *проповідничий*, *розвідати*, *розвідач* «розвідник», *ро́звіди*, *розвідини* Ж, *ро́звідка*, *розвідник*, *розвідувач*, *розвідний*, *розвідувальний*, *розвідчий*, *розповіда́ти*, *розповіда́ч*, *розповіда́чка*, *розповідка*, *ро́зповідь*, [*свідува́ти*] «знати Ж; оглядати хворого (про лікаря)», *свідчити*, *свідкува́ти*, [*свіда*] «знання» Ж, [*свідка*], *свідок*, [*свідом*] (у виразі *до свідома* «до відома» Ж), *свідо́мість*, [*свідчий*] «свідок», [*свідчик*] «тс.» Ж, [*свідчиця*], *свідо́мий*, [*свіду́чий*] «свідомий» Ж, *со́вість*, *сповіда́ти*, *сповіда́льник*, *сповіда́льниця*, *сповіда́льня*, *сповіда́ч*, *сповідник*, *спо́відь*, *сповіща́ти*, *сповіщення*; — р. *ве́дать*, бр. *ве́даць*, др. *вѣдѣти*, *вѣдати*, *вѣсти*, *вѣмь*, п. wiedzieć, ч. věděti, слц. vedet', вл. wědźeć, нл. wěźeś, болг. *вестя́* «повідомляти», м. *вести*, схв. *ве́стити* «тс.», слн. védeti «знати», стсл. **вѣдѣти**, **вѣмь**; — псл. věděti «знати»; — споріднене з прус. waidimai «знаємо», дінд. véda «знаю», гр. (F)οἶδα, гот. wait, нвн. (ich) weiß «тс.»; — іє. *u̯oid-, *u̯eid-, *u̯id- «бачити, знати»; семантичний перехід від «бачити» до «знати» цілком натуральний, але вже в індоєвропейській прамові дієслово, очевидно, розпалося на два — одно із значенням «бачити» (псл. viděti, лат. vidēre «бачити»), а друге із значенням «знати» (псл. věděti).— Шанский ЭСРЯ I 3, 35; Фасмер I 283; Преобр. I 106—107; Brückner 615; Machek ESJČ 680—681; Skok III 574—576; Frisk II 357; Pokorny 1125—1126.— Пор. **вид**.

відба́вити, *відбавля́ти* — див. **ви́бавити**.

[**відбаглува́ти**] «відстояти, врятувати»; — результат видозміни значення префіксального утворення від дієслова [*байлува́ти*] (**баглува́ти*) «витягати важкий віз за допомогою додаткової пари волів».— Див. ще **байлова́**.

[**відбро́д**] (у виразі *наїстися до відброду* «наїстися донесхочу»);— утворено від *брід*, можливо, під впливом п. w bród «багато, по самі вуха» («брести по самі вуха» в переносному вживанні).— Див. ще **брести́**.

відва́га, *відва́жний*, *відва́жувати*; — р. *отва́га*, бр. *адва́га*, п. odwaga, ч. слц. odvaha; — через проміжну ланку *вага́тися*, [*ва́житися*] «перебувати в нерішучості» пов'язане з *вага́*; значення хоробрості, рішучості розвинулось у дієслівній формі *відва́житися* (пор. аналогічний розвиток значень у формах *зва́житися*, [*зва́га*], *нава́житися*); на такому розвитку значень міг відбитися вплив польської і німецької мов (пор. нвн. wagen «наважуватися», wägen «важити»); думка про зв'язок з дінд. vāgara «мужній» і назвою племені *вагри* (Perwolf AfSlPh 7, 616; Rudnicki Prasł. II 209) позбавлена підстав; непереконливою є спроба (Шабалин ЭИРЯ III 52—57) виведення р. *отва́жный* від форми *ва́жный*.— Фасмер III 169; ЭСБМ II 79; Machek ESJČ 674.— Див. ще **вага́**.

відве́ртий «щирий, прямий, відкритий», *одве́ртий*, [*отве́ртий*] Ж «тс.»; — п. otwarty «відчинений; відвертий», ч. otevřený, слц. otvorený «тс.»; — нове українське утворення від кореня *вер-* (псл. vьr-, ver-, vor-) «зачиняти», очевидно, за зразком польської форми; щодо семантики пор. р. *откры́тый*, *открове́нный*, схв. *о̀творен* «відчинений; відвертий».— Див. ще **вере́я**.— Пор. **вере́та**, **вір**[1], **о́твір**.

відви́чити — див. **звика́ти**.

відві́дати, *відвідач*, *відвідини*, *відвідувач* — див. **ві́дати**.

[**відвіча́ти**, *відвітити*, *відвітувати*, *відвіт*, *одвітити*, *одвітувати*, *одвіт*, *одповіт* Ж]; — р. *отвеча́ть*, др. *отъвѣчати*, *отъвѣтъ*, ч. odvět (з рос.), слц. odvet, odveta, odvetit' «відповісти», болг. ст. *отве́т*, стсл. **отъвѣтити**, **отъвѣштавати**, **отъвѣтъ**; — псл. otъvětiti, otъvětъ, пов'язані з privětiti, *zavětiti, *ob(v)ětiti, очевидно, похідними від větь «гілка» (як символ повідомлення, пам'ятний знак); — споріднені з лит. vaitenù «суджу, думаю», прус. waitiāt «говорити, мовити»; менш переконливе

зіставлення (Machek ESJČ 687) з лит. veĩkti «робити».— Мельничук Вост.-сл. и общ. языкозн. 103—111; Фасмер І 305—306; Преобр. І 109; Brückner 614.— Пор. **витáти²**, **вітáти**, **віче**, **завічáти**.

відгал, *відгáль* — див. **галúти**.

[**відгодúтися**] «віддалитися, від'їхати, не бути на місці»; — утворено, очевидно, як антонім до дієслова *нагодúтися* «потрапити, прибути в слушну годину».— Див. ще **год**.

відданий «вірний»; — бр. *аддáны*; — п. oddany, ч. слц. oddaný; — очевидно, калька нім. ergeben «відданий, вірний», дієприкметника від дієслова sich ergeben «віддаватися, присвячувати себе»; пор. р. *прéданный*, слн. vdan «відданий»; можливе посередництво польської мови.— Див. ще **від**, **дáти¹**.

[**віддюбáрити**] «побити»; — можливо, результат контамінації дієслів *віддубáсити* і [*відбарбáрити*]; м'яке **д'** зумовлене, очевидно, експресивним характером слова.— Пор. **барбáра**, **дубáсити**.

[**відерщі**] «водохрещі» Ко; — результат не зовсім ясної видозміни слова [*водóрщі*] «водохрещі» (див.).

від'ємний (заст.) «негативний»; — калька п. odjemny «негативний», що своїм етимологічним складом точно відповідає українській формі.— Див. ще **від**, **імáти**.

відзарок — див. **зорá**.

[**відзігóрний**] «кокетливий», [*видзіґóрний*] «гострий на язик» Па, [*фіціґóрний*] «кокетливий, підлабузливий»;— неясне; спроба виведення від рум. fițeci, fițcă (Kałužn. 15; Кобилянський Гуц. гов. 83) здається сумнівною з огляду на занадто велику формальну невідповідність.

відзірятися — див. **цірити**.

[**відзяпити**] «відчинити, розкрити навстіж» (про двері), [*оддзяпити* Ва, *одзяпити* Пі] «тс.»; — префіксальне утворення, очевидно, пов'язане з дієсловами *зяяти*, *зіпáти* «сильно кричати, горланити; позіхати»; щодо чергування голосних *відзяпити*: *зіпáти* пор. *відтяпати*: *тіпáти*.— Див. ще **зіпáти**, **зяти**.

[**віді**] «певно, напевно, мабуть»; — можливо, результат редукції форми [*відáй*] «тс.»; разом з тим, нагадує закостенілу форму праслов'янського перфекта vědě «знав» від věděti «знати», звідки також др. *вѣдѣ* «тс.; адже», стсл. **вѣдѣ** і р. *ведь* «адже».— Шанский ЭСРЯ І 3, 37; Фасмер І 284—285.— Див. ще **відати**.

відіймáти, *відійма*, *віднімáти*— див. **імáти**.

[**відкалабáнити**] «побити»; — можливо, результат контамінації синонімічних дієслів [*відкалатáти*] «побити» і [(*ви́*)*бáнити*] «тс.» (пор. семантично близьке дієслово *ви́парити* «висікти різками»).

відкарáскатися «відчепитися, звільнитися від когось», [*накарáскатися*] «прив'язнути, пристати»; — бр. *карáскаць* «тягти вгору», *карáскацца* «видиратися вгору; [в'язнути, приставати]», п. karaskać się «возитися, мати клопіт», [odkaraskać się] «відкараскатися»; — етимологічно неясне; спроби пов'язання з *карáсь* (Brückner 219) або з р. [*курскать*] «гризти, кусати», [*кúрскытáть*] «тс.» (Шахматов ИОРЯС 7/2, 355) позбавлені грунту.

відкáсник (бот.) «Carlina L.; [гостриця, Asperugo L.; рутвиця, Thalictrum L.; маренка підмаренникова]», [*одкáсник*] «Carlina; Asperugo» Ж, *одкасняк* «Asperula galioides» Mak; — пов'язані з [*відкаснýти*] «захистити, відгородити» або *відкаснýтися* «відчепитися»; назва зумовлена якимись приписуваними рослинам магічними або лікувальними властивостями; пор. бр. *урóчнік* «відкасник», пов'язане з *урóкі* «пристріт, уроки», [*памóшнік*] «рутвиця», [*жывіцельнік*, *падучнік*] «тс.».— Див. ще **відкаснýти**.

[**відкаснýти**] «захистити, відгородити», [*одкаснýти*] «тс.», *відкаснýтися* «відцуратися; відчепитися», [*закасáти*] «закотити (рукав); підіткнути під пояс (низ спідниці, полу)», [*підкасáти*] «тс.»; — р. [*касáть*] «бити», *касáться* «доторкатися», *коснýться*, п. kasać «підтикати», болг. *кóсвам се* «доторкаюсь», стсл. **касати сѧ** «торкатися», **коснѫти сѧ**; — псл. kasati «торкати», kosnǫti,

пов'язане чергуванням голосних із česati «чесати», kosa «коса»; — споріднене з лит. kasýti «чесати», лтс. kasît «тс.; копати». — Мельничук Этимология 1966, 197; Фасмер II 346; Fraenkel 226.— Див. ще **чеса́ти.**— Пор. **коса́**[1].

[**ві́дки**], *зві́дки*; — утворено з прийменника *від* і займенникового кореня *-к-*, наявного в займеннику *кий*; форма *-ки*, очевидно, зумовлена впливом прислівників *до́ки* і *по́ки*.— Мельничук СМ IV 107; Bern. I 673.— Див. ще **від, з**[1], **кий**[2], **до́ки.**

відкі́ль «звідки», *відкіля́*, *звідкі́ль*, *звідкіля́*; — р. [*отко́ль*, *отко́ле*, *отке́ль*, *отквы́ля*, *отку́ль*, *отку́ля*], бр. *адку́ль*, др. *отъколѣ*, болг. поет. і розм. *отко́ле*; — форма *відкіль* утворена з прийменника *від* і займенника **кіль* з давнішого *коль*, псл. *koljь, що є, очевидно, родовим відмінком множини; псл. *otъkoljь означало, мабуть, «з яких місць» і «з яких пір»; форма *відкіля́* є результатом розвитку др. *отъколѣ*, псл. otъkolji, в якому займенниковий компонент kolji стоїть у формі родового відмінка однини; звук **і** замість **о** в відкритому складі форми *відкіля́* зумовлений впливом форми *відкіль*.— Фасмер III 170—171; Преобр. I 335; Bern. I 673—674.— Див. ще **від, з**[1], **кі́лька, коли́.**

відкоша́ (да́ти) «дати прочухана; відбити; дати гарбуза (при сватанні)», *одкоша́* (*да́ти*) «тс.»; — вираз, утворений, очевидно, в середовищі запорозьких козаків, що стояли кошем.— Див. ще **кіш**[2].

відли́га, [*ві́длег* ВеБ, *відле́га* ВеБ, Ме, *ві́дліж*, *віде́льга* Ж, *відло́га* Ж], *одли́га*, [*відле́чи*] «відпустити» (про погоду) ВеБ, *відли́гнути* «розмерзнути; полегшати (на душі»), [*відло́гнути*] «відтанути, відсиріти» Ж, [*зли́гнути*] «спасти, послабшати» (про мороз), [*зли́гти*] «тс.», [*одлига́ти*] «відсиріти, відтанути; відчепитися; зникнути» Ж, [*одлигну́ти*] «тс.» Ж; — бр. *адлі́га*, *адле́га*, п. odelga, odliga, ч. odlehnouti «полегшати (на душі)», схв. *одла̀кнути* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; виводиться від псл. ot-lьg-a, ot-lьg-nǫti, похідного від кореня lьg- «легкий» (Кравчук ВЯ 1968/4, 131); вважається також (Мартынов Sl. Wortst. 66—67) субстратним балтійським елементом (лит. àtlega «відлига», àtlyža, àtlyda, ãtlydis «тс.», atlė̃gti «відпускати» (про мороз); форма [*віде́льга*] є полонізмом. — ЭСБМ I 86.

ві́дліг — див. **наві́дліг.**

відло́га — див. **лежа́ти.**

[**ві́для**] «біля» Ж, ст. *водле*, *водли*, *водлѣ* (XVI—XVIII ст.); — р. [*во́дли*, *во́длив*], бр. *во́дле*, *во́длі*, п. wedle, wedla, ч. vedle, ст. vedlé, слц. vedľa «тс.», схв. *ва̀дље* «негайно», слн. vȁdlje, vedle «тс.»; — очевидно, утворене на основі виразу *vъ dьlě (vъ dьli) букв. «у довжині (на протязі)»; іменник *dьlja того ж кореня, що й *для́тися* «баритися», *до́вгий*, р. *длина́*, можливо, також *для;* укр. [*ві́для*] замість ст. *водлѣ* пояснюється впливом прийменника *від*.— Тимч. 282; Гумецька Досл. і мат. IV 43, 48; Фасмер I 334; Vasmer II 383; Sławski I 146—147; ESSJ Sł. gr. I 68, 70—71, 73; Bern. I 252.— Див. ще **від, дл́ятися, до́вгий.** — Пор. **бі́ля́, ві́зля, для.**

відлягти́ «послабнути, зникнути» (про біль, мороз), [*одлячи́*] «полегшати (на душі)» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми *відли́гнути* «розмерзнути; полегшати (на душі)», зближеної з основою дієслова *ляга́ти*.— Див. ще **відли́га.**

відмага́тися «відмовлятися, відпиратися, позбуватися»; — бр. *адмага́цца* «тс.»; — похідне утворення від *могти́*; значення могло розвинутися в результаті контамінації форм *намага́тися* і *відбива́тися*, *відма́хуватися*. — ЭСБМ I 87; Міхневіч Белар. лінгв. 3, 60.— Див. ще **від, могти́, намага́тися.**

[**відмако́шити**] «побити»; — неясне.

відмика́ти, *відімкну́ти*, *відми́чка* — див. **замика́ти.**

відмізґа́вити — див. **мезга́.**

відмі́на, *відмі́нний*, *відмі́нник*, *відмі́нок*, *відмі́нювати* — див. **мі́на**[1].

[**віднепати**] «змарніти» ВеЗн, [*занепати*] «захлянути, захворіти» ВеЗн, [*одни́пати*] «змарніти» Ж; — неясне; можливо, в основі лежить неправильне утворення *занепати* на грунті деетимологізованих форм минулого часу *занепа́в*, *занепа́ла* і т. д. від *занепа́сти*.

[**віднище**] «місце, приготоване для копиці сіна» (вимощене хмизом, соломою і под.) ДзАтл I, [*відмище*, *вýдмисько*, *ýдмисько*, *вільнище*, *вінмище*, *віннище*, *вýднище*, *ýднище*, *вýднисько*, *ýднисько*, *вýмнище*, *вýннище*, *вýймище*, *ýймище*, *гімнище*, *гýднище*, *гýннище*] «тс.» ДзАтл I; — р. [*одóнок*] «підстилка під скирту з хмизу і под.», [*одóнье*] «тс.»; — результат закономірної фонетичної видозміни і деетимологізації колишніх форм **одъ-нище*, **одъниско*, утворених з префікса *о-* і основи іменника *дъно* «дно» за допомогою суфіксів *-ище*, *-исько*.— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 78.— Див. ще **дно, о**[1].

[**віднóн**] «звідти» Ж, [*звіднóн*] «тс.» Ж; — утворення з прийменника *від* і колишнього займенника *nonъ (род. мн.), спорідненого з nупě «нині, тепер».— Див. ще **від, нúні.**— Пор. **óд-наль.**

відображáти; — калька р. *отображáть*, утвореного шляхом контамінації слів *отражáть* і *óбраз*, *изображáть*.— Див. ще **від, óбраз.**

відобрíти — див. **приобрістú.**

[**відотáвитися**] «очуняти, опритомніти» Ж; — похідне утворення від незасвідченого дієслова **отавити* «відновлювати сили», спорідненого з др. *тыти* «повнішати, гладшати, жиріти», ч. [otaviti] «зміцніти, відновити сили», zotaviti, слн. otáviti «тс.».— Див. ще **отáва.**

відпинáти — див. **п'ястú.**

відповідáти, *відповідáльний*, *відповідáч*, *відповідний*, *відповідник*, *відповідь*, *відповістú* — див. **вíдати.**

відпочивáти — див. **пóкій.**

відрáза — див. **разúти.**

відрó, *відéрник*, [*відéрщик* Я, *відéрковий* Я], *ведеркове* (заст.) «мито від відра» Пі, *повідéрний;* — р. болг. *ведрó*, бр. *вядрó*, др. *вѣдро*, п. wiadro, ч. vědro, слц. vedro, м. *ведро*, схв. *вjѐдро*, слн. védro, стсл. **вѣдро**; — псл. vědro<*vēdro; — утворене від іе. *uódōr «вода», *u̯édōr «тс.», пор. гр. ὑδρία «відро для води» і ὕδωρ «вода».— Винник 105—106; Шанский ЭСРЯ I 3, 37; Фасмер I 283—284; Преобр. I 69; ЭСБМ II 299; Machek ESJČ 681; БЕР I 127; Skok III 590; Eckert ZfSl 8/6, 881; Pokorny 80.— Див. ще **водá.**

відсаркнути, *віцéркнýтися* — див. **цáргати.**

відси, [*відци*], *звідси*, [*одвідси* Ж, *отсі* Пі]; — результат видозміни форм *відсіль*, *відсіля* за аналогією до *відки*, *відти*.— Див. ще **відсіль, сей, цей.**

відсíль, *відсиля́*, *відціль*, *відціля́*, *звідсіля́*, *звідсіль*, *звідціля́*, *звідціль;*— р. [*отсéль*, *отсéле*, *отсýль*, *отсýля*], бр. *адсю́ль*, др. *отъселѣ*, *отъселе*, стсл. **отъселѣ** «віднині, відтепер», **отъсели** «тс.»; — форма *відсіль* утворена з прийменника *від* і займенника **сіль* з псл. *seljь (на базі займенникового кореня s-), що є, очевидно, формою родового відмінка множини, аналогічною до *koljь; форма *відсиля́* походить з *отъселѣ* або з **отъселя*, в якій *-селя* могло бути родовим відмінком однини (пор. др. *отътоля*); в цій формі **е** змінилсся в **і** під впливом *відсіль*.— Див. ще **від, сей.**— Пор. **відкíль, вíдси, відтíль.**

відслоня́ти, *відсланя́ти*, *відслóна* — див. **заслóна.**

відстань — див. **стáти.**

відсýтній, *відсýтність;* — р. *отсýтствующий*, бр. *адсýтны;* — калька з латинської мови; лат. absēns є активним дієприкметником теп. ч. від дієслова abesse «бути відсутнім» (букв. «геть бути»); звідси ж кальки р. *отсýтствовать* і н. abwesend «відсутній» (свн. afwesend 1409).— Kluge—Mitzka 5.— Див. ще **від, суть.**— Пор. **присýтній.**

відти, *звідти;* — утворення з прийменників *від*, *з* і основи вказівного займенника *т-*, взятого тут, можливо, у формі род. в. одн. жін. р. або перенесеного з прислівника *пóти*, в якому морфема *-ти* є за походженням формою зн. в. мн.— Див. ще **від, з**[1], **той.** — Пор. **відки, відтíль.**

відтикáти, *відіткнýти*, *відтúчка* — див. **тúкати.**

відтíль, Г, Ж, [*відтиль* Ж, *відтів*], *відтіля́*, [*відотіль*, *відутіля́* Ж], *звідтіля́*, *звідтіль*, [*одвідтіля́* Ж]; — р. [*оттóль*, *оттóле*, *оттýль*], бр. *адтýль*, др. *отътоль* «звідти; відтоді», *отътолѣ*, *отътоли*, *отътоля*, стсл. **отътоли, отътолѣ** «тс.»; — форма *відтíль* утворена

з прийменника *від* і займенника **тіль* з давнішого **толь*, псл. *tolјь, що є, очевидно, формою родового відмінка множини; псл. *otъtolјь означало, мабуть, «з тих місць, з тих пір»; форма *відтіля́* (др. *отътоля*) є видозміною давнішого *отътолѣ*, якщо це не утворення від форми давнього родового однини вказівного займенника **толь* — **толя́*; зміна голосного **о** в **і** зумовлена тут впливом форми *відтіль*.— Крымский Укр. гр. I 157.— Див. ще **від, тільки.**— Пор. **відкіль.**

ві́дтруть — див. **тру́тити.**

[**відуме́рти**] «осиротити, залишити сиротою (сиротами); залишити після смерті в спадщину», [*відуме́рлий*], *відуме́рщина* (заст.) «спадщина по комусь, невідписане майно»; — п. odumrzeć «відумерти», odumarć «тс.», odumierać, odumarszczyzna» «відумерщина», odumarlina «тс.», odumorek «той, що залишив по собі спадщину», ч. слц. odúmrt' «відумерщина», вл. wotemĕrać «відумирати», wotemrĕwać, нл. wotemrěś, wotemĕraś «тс.»; — судячи з географії слів, українські форми могли бути скальковані з польських; у польській та інших західнослов'янських мовах ці слова могли виникнути під впливом н. absterben «померти, відумерти, залишити кого».— Див. ще **від, ме́рти.**

віду́н (заст.) «волхв, чаклун, знахар, лікар; [відьмак Ж]»; — р. *веду́н*, др. *вѣдунъ* «чаклун, знахар»; — похідне утворення від *відати*, др. *вѣдати*; відуни у давній Русі пророкували майбутнє, лікували хвороби, зокрема замовлянням та заклинанням їх (Історія УРСР I 1967, 47); пор. *зна́хар*, *зна́тник* від дієслова *зна́ти*.— Див. ще **ві́дати.**

відусі́ль, [*відусіля́*], *звідусі́ль;* — р. [*отвсе́ле*], бр. *адусю́ль*, др. *отъвьсєлѣ;* — утворення з прийменника *від* (др. *отъ*) і займенника *vьseljь, звідки також *всіля́кий*; у формі *відусі́ль* використано колишній родовий відмінок множини цього займенника, у формі [*відусіля́*] — очевидно, родовий однини, де **і** замість **е** під впливом форми *відусі́ль*.— Див. ще **від, всіля́кий.**

[**відха́сник**] (бот.) «валеріана, Valeriana officinalis L.», [*одхасник*] «тс.» Мак; — похідне утворення від дієслова **відхасати* «відганяти, лякати» (пор. *хаса́тися* «сторонитися, лякатися, цуратися»), аналогічне до *відка́сник* (бот.) «Carlina L.»; корінь валеріани у слов'ян здавна служив засобом запобігання заразі й мору.— Machek Jm. rostl. 224.— Див. ще **від, хаса́тися.**— Пор. **відка́сник.**

відхла́нь — див. **хлань.**

ві́дчай «розпач», *одча́й* «тс.», *відчаю́га* «сміливець», *відчая́ка*, *одчая́ка* «тс.», *відча́йний*, *відча́ятися* «впасти у відчай; втратити надію»; — р. *отчая́ние*, *отча́янный* «дуже хоробрий», *отча́яться*, бр. *адча́й*, др. *отъчаяние* «відвага, хоробрість», *отъчание* «тс.», *отъчаятися* «втратити надію», схв. *о̏ча̄ј* «відчай», стсл. отъчаıаниѥ «тс.», отъчаıати сѧ «втратити надію»; — псл. otъčajati sę «втратити надію», пов'язане з čajati (*čajēti) «чекати, сподіватися».— Див. ще **від, чей.**

відчахну́ти, *відча́хувати* — див. **чаха́ти.**

відчебу́чити «сказати дурницю або непристойність, ляпнути, бевкнути; зробити дурницю»; — запозичення з російської мови; р. *отчебу́чить* «тс.» виникло на базі дієслів типу *чебура́хнуть* «кинути з шумом, ляпнути» під впливом *отчубу́чить* «побити кого чубуком, лозиною».

відчини́ти «відкрити; відімкнути», *відчиня́ти*, *зачини́ти* «закрити; замкнути», *одчини́ти*, *причини́ти*, *прочини́ти*, *розчини́ти* «розкрити» (двері, вікно); — р. [*отчини́ть*, *зачини́ть*, *расчини́ть*], бр. *адчыні́ць*, *зачыні́ць*, *прачыні́ць*, *прычыні́ць*, *расчыні́ць*, п. [zaczynić] «загородити», слц. [priečin] «перегородка», вл. začinić «зачинити», нл. pšizacyniś «зачинити», huwotcyniś «відчинити»; — префіксальні утворення від дієслова *чини́ти* «робити, творити», що виникли, очевидно, в результаті заміни семантично тотожних давніших форм др. *отворити*, *затворити*, у яких основа *-творити* букв. «робити, чинити» утворилася шляхом перерозподілу префікса *от-* у дієслові *от-ворити* і приєднання кінцевого **т** з цього префікса до деетимологізованої основи *-ворити* «відчиняти,

зачиняти», спорідненої з *воръ* «мішок; жердина для відгороджування, замикання», *верея* та ін.; розглядається також (Непокупный 86—88; Лучыц—Федарэц БЎІ 41; Fraenkel Slavia 13/1, 11) як паралель до лит. atidarýti «відчинити», букв. «від-робити», лтс. atdarît, нвн. aufmachen» «тс.», лит. uždarýti «зачинити», лтс. àizdarît, нвн. zumachen «тс.».— Див. ще **від, чинити.**— Пор. **верея, вір**[1].

відшпандорити — див. **шпандель.**

відшпінкати — див. **шпонка.**

відьма, [*відюга, відюха, відюя* Я, *відьоха*], *відьмак,* [*відьман, відьмар, відьмач*], *відьмівство,* [*відьмуга* Я, *відьмук, відмур*], *відьомство, відьмити, відьмувати, відьмачий, відьомський, обвідьмитися;* — р. *ведьма,* бр. *ведзьма,* п. wiedźma, ч. vědma; — др. *вѣдьма,* пов'язане з vědati «відати, знати», пор. др. *вѣдь* «знання, чари, чаклування»; відьма — це жінка, якій приписувалося знання різних способів впливу на надприродні сили (духи); слово в першу чергу східнослов'янське і, можливо, ще праслов'янське, але в інших мовах не збереглося (пор., однак, і болг. *вещица* «відьма» від цього ж кореня); п. wiedźma і ч. vědma можна розглядати як запозичення із східнослов'янських мов, але не обов'язково (Brückner 615; Machek ESJČ 680).— Шанский ЭСРЯ I 3, 37—38; Фасмер I 285; Mikl. EW 390—391.— Див. ще **відати.**

[**віеля**] «засохле дерево, сухостій» Ж; — неясне.

віж (заст.) «присяжний пристав у справах, що підлягали судові воєвод і повітових старост; арбітр, посередник; возний» Ж, Я, Пі (XV—XVII ст., вперше засвідчено в 1430), *виж* «тс.» Я, *віжове* «плата, що давалася віжам» Я; — очевидно, з давнішого věžь «знавець (законів)» (пор. др. *вѣжь* «знавець», 1400), утвореного від дієслова věděti «знати»; Піскунов подає форму множини *вожі*, яка може свідчити про вплив дієслова *возити* і терміна *возний*.— Див. ще **відати.**

віжка, *віжки* СУМ, Ж, [*вожжина*] «віжка», [*віжкати*] «прив'язувати віжки до поводів» Ж, ст. *вожки* (XVI ст.), *вожа* (XVII ст.), *вижки* (XVIII ст.); — р. *вожжа,* бр. *вожка,* п. wodze «віжки, поводи», м. *воѓа* «повід», слн. vójka «повід», vójke «віжки»; — в українській мові утворення з суфіксом *-к-* (<*-ьк-*) від давнішого *вожа;* — псл. *vodja похідне від дієслова voditi «водити».— Фасмер I 332; ЭСБМ II 182—183.— Див. ще **водити.**— Пор. **важкий.**

віжливий — див. **відати.**

віз[1], *візник, візника, візникувати, візництво, візниця, візничий* — див. **везти.**

віз[2] — див. **виз.**

віза, *візувальник, візувати;* — р. болг. м. схв. *виза,* бр. *віза,* п. wiza, ч. слц. слн. vízum, вл. wizum; — запозичення з французької мови; фр. visa походить від лат. visa, форми множини від visum «проглянуте», дієприкметника від дієслова video «бачу», спорідненого з псл. viděti, укр. [*видіти*], *вид.*— СІС 127; Шанский ЭСРЯ I 3, 93—94; Фасмер I 312; Dauzat 753.— Див. ще **вид.**

візерунок «прикраса, малюнок», [*везерунок*], *візерунчастий,* ст. *визерунокъ* «образ, подоба; взірець; рисунок, план» (XVII ст.); — бр. [*візэрунак*]; — запозичення з польської мови; п. wizerunek «образ, подоба, зображення» виводиться від свн. visierunge «тс.».— Richhardt 111; ЭСБМ II 133; Korbut PF 4, 497.

візит, *візита, візитація, візитер,* [*візитирка*] «віконце в дверях для спостереження», *візитівка* «візитна картка», *візитка* «тс.», *візитувати* «робити візит»; — р. *визит* (1702), *визита* (1697), бр. *візіт,* п. wizyta, ч. слц. vizita, болг. схв. *визита,* м. *визита,* слн. vizíten «візитний»; — укр. *візита* і р. заст. *визита* через польське посередництво, а укр. *візит* і р. *визит* безпосередньо запозичено з французької мови; фр. visite «відвідини» є похідним від дієслова visiter «відвідувати», запозиченого з латинської мови; лат. vīsitāre «тс.» походить від vīsere «оглядати, відвідувати», пов'язаного з vidēre «бачити», прямим відповідником псл. viděti, укр. [*видіти*].— СІС 127; Шанский ЭСРЯ I 3, 95; Dauzat 754.— Див. ще **вид.**

[**візля**] «біля» Ж, [*візлі, вóзлі*] «тс.» Ж; — р. *вóзле, вóзли,* [*зля, зли*]; — очевидно, давніше *vъzdьlě, в якому vъz- є префіксом, а dьlě — тією самою основою, що і в словах *длятися, дóвгий,* р. *длинá;* форма *візля* замість *вóзлі* пояснюється впливом прийменників *біля́, для.*— Фасмер I 334; Преобр. I 90; ESSJ Sl. gr. I 68, 71, 73.— Див. ще **дл́ятися, дóвгий, уз.** — Пор. **біля́, відля.**

Вій — див. **вія.**

вій — див. **вити**[1].

війва — див. **віяти.**

[**війлóк**] «повстяне покривало» Ж, ст. *войлок* «повстяна основа під сідлом» (XVI ст.); — р. *вóйлок,* ст. *войлук* «чапрак» (XV ст.), п. wojłok, ст. wojdłok (XVI ст.); — запозичення з тюркських мов; можливо, походить від тюрк. ojlyk «покривало» (Mikl. EW 393; Фасмер I 335) або від кумик. *боюллук* (*боюнлук*) «подушка під голову», тобто подушка з повсті (Дмитриев 557—558).— Рогаль З історії сл. мов 179; Шипова 110.

війнá — див. **воювáти.**

[**ві́йник**[1]] «гілка, пруття; віник» Ж, [*вінник*] «гілка; віник» Ж; — ч. vějík «прутик», слн. véjnik «зв'язка прутиків»; — очевидно, похідні утворення від псл. věja «вітка, ґілка», пов'язаного з větъvь «гілка» і, можливо, з дінд. vajā «тс.»; об'єднання значень «вітка» і «віник» є, мабуть, наслідком взаємодії слів різного походження *ві́йник* і *віник.*— Machek ESJČ 681, 683.— Пор. **віник, віть.**

[**ві́йник**[2]] (бот.) «куничник, Calamagrostis epigeios» Я, [*войник*] «тс.» Mak;— неясне.

військкомáт; — абревіатура словосполучення *військóвий комісаріáт,* утворена за зразком р. *военкомáт* (з *воéнный комиссариáт*).

війт «сільський староста», [*віт*] Я, *війтéнко, війтиха, війтівна, війтівство, війтівщина, війтувáти, завійтувáтися* «зазнатися, будучи війтом», ст. *войтъ* «голова самоврядування в місті з німецьким правом; голова міського суду» (1359); — р. діал. бр. *войт,* п. wójt; — через польське посередництво або й безпосередньо запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. vog(e)t «наглядач, правитель» походить від лат. (ad)vocātus «судовий оборонець, захисник».— Шелудько 26; Richhardt 111; Фасмер I 335; ЭСБМ II 184—185; Brückner 629—630; Paul DW 700; Kluge—Mitzka 824—825.— Див. ще **адвокáт.**

ві́йя́ «дишель біля волового воза», [*війє, віє* Ж, *вії́на* «половина волового дишля», *войє* Ж], *війцé* «дишель в упряжі плуга між двома парами волів», [*вільцé*] «тс.» Ж;— р. [*воё*] «дишель для ярма», бр. [*вайé*] «головна частина сохи», п. [woje] «дишель», вл. нл. wojo «тс.; голобля», болг. [*войще* (*ойще*)] «дишель; ручиця плуга», схв. *ȍје* «війя», слн. ojé «тс.»; — псл. oje, род. в. *ojese;—споріднене з лит. íena «голобля», ailė «жердина», гр. οἰήιον «кермо, стерно», дінд. īṣā́ «дишель», хет. ḫišša- «тс.»; іє. *ei-/oi- «жердина; дишель».— ЭСБМ II 26; Brückner 377; Skok II 549; Mayrhofer I 97; Friedrich HW 70; Pokorny 298.

вік, [*вікієщина*] «старовина», [*вічняк*] «вічний володар землі» Я, *вічний,* [*вічистий*] «вічний», *вікувáти, віковічний, віковічнити, бéзвік, безвічний* «віковічний», *відвіку* «споконвіку», *відвічний* «вічний», *довіку, довічний, звіку, звічний, ізвік, навік, навіки, справіку,* [*спредвіку*] «споконвіку», *увік, увіковічувати, увічнювати;* — р. бр. болг. м. *век,* др. *вѣкъ,* п. wiek, ч. věk, слц. vek, вл. wěk, схв. *вȉјек, вêк,* слн. vék «вік; сила», стсл. **вѣкъ** «тривалість життя; вічність»; — псл. *věkъ «сила, здоров'я людини, життя»;— споріднене з лит. viẽkas «сила, життя», veĩkti «діяти, робити», лтс. vèikt «домогтися, подолати», дісл. veig «міць, сила», víg «боротьба», гот. weihan «боротися», двн. wigan «тс.», лат. vinco «перемагаю», ірл. fichim «борюсь»; іє. *u̯eik-/u̯oik- «бути сильним»; можливо, слово *вік* тотожне з другою частиною слова *чоловік.*— Критенко Мовозн. 1970/1, 74—76; Кочерган Мовозн. 1969/6, 77; Шанский ЭСРЯ I 3, 39; Фасмер I 286; Преобр. I 107—108; Brückner 615; Machek ESJČ 681—682; БЕР I 129—130; Skok III 590—591; Bezlaj Eseji 116; Гавлова Этимология

1967, 36—39; Fraenkel 1213—1214; Rakstu kr. Endzelinam 101—102.— Пор. **безвіччя, чоловік.**

Віке́нтій, *Віке́нт,* ст. *Вѧнценць, Вѧценьць, Вѧцнець* (1433), *Віке́нтій* (1627); — р. *Вике́нтий,* бр. *Віке́нцій,* др. *Викентии,* п. Wincenty, ч. Vincenc, слц. Vincent, болг. *Вике́нти,* слн. Vincenc(ij), стсл. **Викєнтии, Викєнтъ**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. Βικέντιος походить від лат. Vincentius, утвореного від слова vincens «перемагаючий», дієприкметника від дієслова vinco «перемагаю», спорідненого з псл. věkъ, укр. *вік;* старі форми з **Вѧ** відбивають вплив п. Wincenty, запозиченого безпосередньо з латинської мови.— Петровский 75; Илчев 109.— Див. ще **вік.**

вікно́[1] «отвір у стіні; рама з шибками у цьому отворі», *вікни́на* «отвір для вікна», *вікня́р, віко́нник, віко́нниця, віко́ння* (*попід віко́нню*), *віко́нний, вікна́стий, навіко́нний, підвіко́нник, підвіко́ння, підвіко́нний;* — р. болг. *окно́,* бр. *акно́,* др. *окъно,* п. ч. слц. okno, вл. wokno, нл. hokno, полаб. våknü, м. *окно,* схв. *о̀кно,* слн. ôkno; — псл. *okъno, утворене від *oko, як дісл. vindauga «вікно», з vindr «вітер» і auga «око» (звідси англ. window «вікно»); — слов'янське слово було засвоєне сусідніми мовами, напр., фін. akkuna, ест. aken, уг. ст. і діал. okna, okona, akona, akóna, akna.— Фасмер III 128; Преобр. I 642; Trautmann 34; Machek ESJČ 411; Skok II 551; Bezlaj ES Posk. zv. 20; Kalima ZfSlPh 6, 168; Beke ZfSlPh 16, 319.— Див. ще **óко.**— Пор. **вікно́**[2].

вікно́[2] «ополонка в кризі; місце в болоті, не заросле водоростями; місце, де вирує вода», *вікни́на* «чисте місце в болоті», *вікно́вина* «тс.», [*ві́книна*] «замулена глибока яма під водою» Ме; — р. [*окно́*] «глибоке або відкрите місце в болоті», бр. *акно́* «тс.», п. oko morskie «безодня, прірва під водою», ст. okno «водоспад, джерело», схв. *о̀кно* «місце в болоті, не заросле лозою або незамерзаюче», слн. ôkno «глибина; ополонка в кризі; земля, де просочується вода»;— якщо це не праслов'янське метафоричне вживання слова *вікно́*[1] «отвір у стіні» (псл. okъno), то можна припустити, що воно є суфіксальним похідним від іє. *ak$^{u̯}$ā «вода»; пор. лит. ãkas «ополонка», лтс. aka «джерело, криниця», а також слов'янські назви річок і озер: р. *Ока́* (притока Волги), укр. *Жабина Ока* (притока Оржиці), *Волове Око* (озеро в с. Циблі на Переяславщині).— Фасмер — Трубачев III 127; ЭСБМ I 101; Bezlaj ES Posk. zv. 20; Pokorny 23.

ві́ко «кришка скрині, діжки, домовини; повіка», *пові́ка,* [*на́віко*] «повіка», [*паві́ча́йка*] «тс.»; — р. *ве́ко* «повіка; луб'яна коробка, обичайка», бр. *ве́ка* «кришка», др. *вѣко* «повіка», п. wieko «кришка», ч. víko, слц. veko, вл. нл. wěko «тс.», слн. véka «повіка», стсл. **вѣко** «тс.»; — псл. věka «кришка, повіка»; — споріднене з лит. vókas «повіка», vóka «кришка», лтс. vâks «кришка» і, можливо, з алб. vétullë «брова» (з *vōklā); не зовсім певні дальші зіставлення з лит. vókti «чистити, скупчувати, збирати, ховати» (Fraenkel 1272) або з дінд. vyā- «покривати» (Brückner 615—616).— Дзендзелівський Нз УжДУ 14, 97; Шанский ЭСРЯ I 3, 39—40; Фасмер I 285, 286; Преобр. I 107; ЭСБМ II 81—82; Machek ESJČ 689.

[**ві́козити**] «побити, відлупцювати» Я; — очевидно, помилкова або діалектна форма дієслова **ви́козити*, яка могла виникнути внаслідок семантичної конденсації словосполучення *побити як* (*сидорову*) *козу.*

вікопо́мний; — можливо, утворене під впливом п. wiekopomny (Linde); обидва слова, як і р. *приснопамятный* (церковнослов'янізм), можуть бути, врешті-решт, кальками віз.-гр. παντομνημόνευτος, утвореного з основ займенника πᾶς (род. в. παντός) «всякий, весь» і дієприкметника μνημονευτός «згадуваний».

[**вікочелати**] «викачувати» (тісто) ВеЗн; — неясне утворення від основи дієслова *коти́ти* (див.).

Ві́ктор, *Ві́тя, Вітько́,* [*Ви́ктор, Ви́тя, Витько́, Ви́ктір, Ви́хтір*], *Ві́кто́рія,* ст. *Ві́кторъ* (1627); — р. болг. *Ви́ктор, Викто́рия,* бр. *Ві́ктар, Ві́кто́-*

рыя, п. Wiktor, Wiktoria, ч. слц. Victor, слн. Viktor, Viktorija, стсл. **Викторъ, Виктории**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. Βίκτωρ, Οὐικτωρία (?) походять від лат. Victor, Victōria, утворених на основі іменників victor «переможець», victōria «перемога», пов'язаних з дієсловом vinco «перемагаю», спорідненим з псл. vĕkъ, укр. *вік* (див.).

вікторина; — р. болг. *викторина*, бр. *віктарына;* — утворення на базі лат. victōria «перемога».— Див. ще **Віктор.**

віл, [*волáр*] «волячий пастух», *волúще*, [*волівня́*] «волярня Ж; (зб.) воли», [*воловáр*] «волячий пастух» Ж, *волóвик* «тс.», *волóвина*, *волóвник* «хлів для волів», *волóвня* «тс.», [*волóвщина*] «податок із худоби» Ж, *воля́ка*, *воля́р*, [*воля́рня*], [*вораль*] «воловик» ВеЗн, [*волúстий*] «подібний до вола» Я, [*воловúтий*] «вайлуватий, повільний» Ж, *воля́чий*, [*волáрити*] «бути воловиком»; — р. бр. болг. м. *вол*, др. *волъ*, п. wół, ч. vůl, слц. vôl, вл. нл. woł, полаб. vål, схв. *вô*, слн. vòl, стсл. **волъ**; — псл. volъ, слов'янський нововтвір, похідний від псл. valjati «каструвати», пор. укр. [*валя́ти*] «каструвати коней», *коновáл*, [*вáлах*] «кастрований баран», р. [*вал*] «кастрований бик»; — менш переконливі зближення із словом *великий* (Meillet Études 242; Walde—Hofm. II 857) на протилежність дрібній худобі, пор. гр. μῆλον «дрібна худоба» (укр. *малий*), з дієсловом *волáти*, п. wołac «волати, кликати, гукати», як *бик* з *бучáти* (Младенов 75), із словами *вóло*, ч. vole «воло» і н. wellen, schwellen «набрякати, набухати» (Machek ESJČ 703—704), з етнонімом *волóх*, нібито *віл* — «волоська худоба» (Преобр. I 95) тощо.— Критенко Вступ 546; Трубачев Назв. дом. жив. 43—44; Шанский ЭСРЯ I 3, 146; Фасмер—Трубачев I 335—336; БЕР I 174; Skok III 610; Бернштейн Очерк 1974, 245—246.

вілла «дача, особняк»; — р. *вилла*, бр. *віла*, п. willa, ч. слц. vila, вл. wila, болг. м. *вúла*, схв. *вѝла*, слн. vîla; — через посередництво німецької мови (н. Villa) запозичене, очевидно, з італійської; іт. villa «сільський будинок, садиба» продовжує слат. villa «тс.», похідне від лат. vīcus «поселення, село, квартал міста», спорідненого з дінд. viś- «житло», псл. vьsь «село», укр. заст. *весь* «тс.».— СІС 128; Шанский ЭСРЯ I 3, 98; Фасмер I 315; Holub—Lyer 507; Walde—Hofm. II 790—791.— Див. ще **весь**².

вільга¹ «вогкість, волога», *вільгóта*, *вільгий* «вологий, сирий», *звільжити*, [*одвильгнути*] ВеЛ, [*одвільжáти*] «відволожитися»; — бр. *вільгаць;* — запозичення з польської мови; п. wilgoć «вогкість, волога», zwilżyć «зволожити», ст. wilgi «вогкий» є закономірними фонетичними відповідниками до укр. *вóгкий*.— ЭСБМ II 139—140.— Див. ще **вогкий.**

[**вільга**²] (орн.) «іволга, Oriolus galbula L.», [*вúвільга*], [*вильга*, *воловіга*, *вольга*, *вольвіга*, *uвіль*, *uвільга*, *uвола*, *івовга*, *іговда*, *іговна*, *ігола*] Шарл, [*úвиль*, *ивóва* Ж, *úвол* Ж, *ивóлга* Ж, *ивýла* Ж], *іволга;* — р. *úволга*, бр. *івалга*, др. *вльга*, п. wilga, wywilga, [wywiołga, wywielga], ч. ст. слц. vlha, болг. *авлúга*, ст. *влъга* (XIII ст.), схв. *вŷга* «синиця», слн. vólga «іволга»; — псл. *vьlga; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. volungė̃ «дятел», лтс. vāluodze «іволга», а також із свн. wite-wall «тс.» (де wite- «дерево»); зіставляється також з ав. vār(ə)ngan «птах», п. wołać «волати, кликати»; менш переконливе пов'язання (Brückner 621) п. wilga з прикметником wilgi «вологий», нібито птах вважався вісником дощу, пор. н. Regenpfeifer «сивка», букв. «дощовий свистун»; Махек шукає походження слова у праєвропейському субстраті; у формах *іволга*, [*вúвільга*] **і-** та **ви-** є протетичні елементи.— Фасмер I 114—115; Machek ESJČ 694; БЕР I 2; Skok III 635; Budziszewska 100; Fraenkel 1273—1274; Mühl.— Endz. IV 498.— Пор. **іволга.**

вільгота (заст.) «пільга, полегкість, вільність», *вільгóтний;* — калька р. *вольгóта*, утвореного, очевидно, шляхом контамінації слів *вóльний* і *льгóта*. — Шанский ЭСРЯ I 3, 154—155; Даль I 239.

вільха, [*їльха*], *вільшáнка* (орн.) «берестянка, Erithacus rubecula L.», *віль-*

шина, *вільшня́к* «вільховий гай», *вільхо́вий*, *вільша́ний;* — р. *ольха́*, [*во́льха*, *ёлха*, *ело́ха*], бр. *во́льха*, др. *ольха*, *ольхъ*, *олехъ*, п. olcha, ст. olsza, ч. olše, слц. jelša, вл. wólša, нл. wolša, болг. *елха́*, схв. *jо́ха*, *jо́ва* (<*jelxa), слн. jélša, [ólša, jólša], стсл. (цсл.) **ѥльха**; — псл. *jelъxa/*olъxa; — споріднене з лит. al̃ksnis, alksnỹs, alìksnis, ẽlksnis «вільха», лтс. èlksnis, àlksnis, двн. elira, erila (<elira), нвн. Erle (<erila), дісл. ǫlr, alr, лат. alnus «вільха» (<*alisnos), дмакед. ἄλιζα «осокір»; іє. *alis-, *elis- «вільха» походить, можливо, від *el-, *ol- «червоний, жовтий» (вільхове дерево червоне всередині), пор. двн. ëlo «жовтий, червонуватий»; Махек відносить слово до праєвропейського фонду.— Критенко Вступ 548; Филин Образ. яз. 196; Фасмер III 138—139; ЭСБМ II 190—191; Machek ESJČ 413; Jm. rostl. 130; БЕР I 493; Bern. I 453, 454; Budziszewska 271; Fraenkel 8; Топоров I 53—54; Persson Beitr. 893—894; Walde—Hofm. I 31.

вільце́[1] — див. **вильце́**.

вільце́[2] — див. **війя́**.

вімба́р, *вінба́р* — див. **амба́р**.

він, *вона́*, [*вна*] Ж, *воно́*, *вони́*, [*вни*] Ж, [*ові́н* Доп. УжДУ I, *ову́н* тж]; — р. *он*, *она́*, *оно́*, *о́ный* «той», бр. *ён*, *яна́*, *яно́*, др. *онъ* «він, той», *она* «вона, та», *оно* «воно, те», п. ч. слц. on, ona, ono, вл. wón, wona, wono, нл. won, wona, wono «воно, он те», болг. *он*, *она́*, *оно́*, м. *он*, *она*, *оно*, схв. *ȍн/ôн*, *ȍна*, *ȍно*, слн. òn, óna, óno/onô, стсл. **онъ, она, оно**; — псл. onъ, ona, ono «той, та, те; він, вона, воно», що утворилися шляхом злиття синонімічних індоєвропейських часток *o- (пор. укр. *отой*, *такий-о́*, *он-о́*, *онде-о́*, *ось-о́*, їй відповідає лат. e- в e-nim) і *-n- (пор. укр. *ген*);— споріднені з лит. anàs/añs «той, [він]», дінд. ав. ana- «цей», вірм. -n «той», гр. ἔνη (ἡμέρα) «на третій день, післязавтра», ἐκεῖνος/κεῖνος/κῆνος «той, отой» (утворено шляхом нанизування кількох вказівних займенників *ἐ-κε-ένος), хет. eni-, anni- «той», двн. ëner, нвн. jener «тс.», пор. також лат. enim «саме, так» (з e-nim).— Фасмер III 140—141; Преобр. I 650—651; Machek ЭSJČ 414—415; Skok III 556—558; Fraenkel 10; Frisk I 476, 515; Walde—Hofm. I 386, 404—405; Brugmann Demonstrativpron. 84, 90—94, 127—129.— Пор. **он, оне́є**.

вінегре́т; — р. болг. *винегре́т*, бр. *вінегрэ́т*, п. winegret;— запозичення з французької мови; фр. vinaigrette «соус із оцту, олії, солі» походить від vinaigre «оцет», утвореного з vin «вино», спорідненого з укр. *вино́*, та aigre «квас, кислота», що зводиться до нар.-лат. *acrus, лат. acer «гострий», спорідненого з псл. ostrъ, укр. *го́стрий*.— СІС 128; Шанский ЭСРЯ I 3, 99—100; Фасмер I 316; ЭСБМ II 147; Kopaliński 1043; Dauzat 19, 752.— Див. ще **вино́, го́стрий**.

віне́ць, *віно́к*, *вінця* «краї посуду», [*вінчанка*] «вінчання»,[*вінча́нка гла́диця*] «мідянка гладенька, Coronella austriatica Laur.» Ж, *вінча́льний*, *вінча́стий* «подібний до вінця»; *вінча́ти;* — р. *вене́ц*, *вено́к*, бр. *вяне́ц* (церк., перен.) «вінець», *вяно́к*, др. *вѣньць*, *вѣнъкъ*, п. wieniec, wianek, ч. věnec, vínek, слц. veniec, vienok, вл. wěnc, нл. wěnk, болг. *вене́ц*, м. *венец*, *венок*, схв. *виjѐнац*, слн. vénec, стсл. **вѣньць**; — псл. věnьcь, věnъkъ, суфіксальні утворення від věnъ (пор. р. [*вен*] «плетінка», п. [wian] «тс.»), пов'язаного з дієсловом viti «вити»; — споріднене з лит. vainìkas «вінок», лтс. vainuks «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 49—50, 51; Фасмер I 291; Brückner 610; Machek ESJČ 683; БЕР I 133—134; Skok III 591; Fraenkel 1182.— Див. ще **ви́ти**[1].

ві́ник, [*ві́йник*] «пруття, віник» Ж, *вінниччя* «трава, з якої роблять віники»; — р. *ве́ник*, бр. *ве́нік*, др. *вѣникъ* «в'язка прутиків», п. [wienik], ч. věník, слн. venik, стсл. **вѣникъ** «галузка»; — псл. věnikъ пов'язане, очевидно, з věnъkъ «вінок» і viti «вити»; виводилось також від vějati «віяти» (Mikl. EW 389) і від věja «гілка» (Machek ESJČ 683).— Шанский ЭСРЯ I 3, 50; Фасмер I 291; Преобр. I 108; ЭСБМ II 83.— Див. ще **ви́ти**[1].— Пор. **віне́ць**.

ві́но (заст.) «придане, посаг», [*ві́нний*] Ж, [*віно́вний*] Бі, [*віни́ти*] «наділяти посагом» Бі, [*вінува́ти*] «давати,

готувати посаг» Ж, [*звінувáтися*] «позбавитися посагу» Ж; — р. заст. *вéно* «придане, посаг, плата за наречену», бр. ст. *вéна*, др. *вѣно, вено* «плата за наречену, придане, яке дарував молодий», п. wiano «придане, посаг», ч. věno, слц. veno, вл. wěno «тс.», стсл. **вѣно** «тс.; подарунок для молодої»; — псл. věno «плата за жінку, придане, посаг»; — очевидно, споріднене з лат. vēnum «продаж», vēndo «продаю» (<vēnum dō), гр. ὦνος «ціна» (<*vōsnos), дінд. vasnáḥ «ціна», vasnám «плата», вірм. gin «тс.», хет. uššaniįa- «продавати», пор. was- «купувати»; іє. *u̯esno- «купувати»; менш обгрунтовано зіставлялося (Pedersen IF 5, 67; Walde—Hofm. II 753—754; Булич ЖМНП 1895, липень 254; Трубачев Терм. родства 144) з гр. ἔδνον, ἐεδνον «придане», двн. widomo «ціна», widemo, дангл. weotuma, wituma «тс.» і з гніздом *веду́, вести́*.— Дзендзелівський УЗЛП 31—32; Шанский ЭСРЯ I 3, 50—51; Фасмер I 291; Преобр. I 108; Brückner 610—611; Трубачев Этимология 1973, 5—10; Откупщиков 243—244.

вінтер, *вінтір, вінтірчик* — див. **вéнтер.**

вінця — див. **віне́ць.**

вінщувáти «вітати, поздоровляти», [*вінчувáти*] ЗНТШ 114, *вінщувáльний*, ст. *вѣншовати, вѣнчовати* (XVIII ст.), *виншовати* (XVII ст.); — бр. *віншавáць* «тс.», п. winszować «тс.; бажати, зичити», ч. vinšovati «бажати, зичити», слц. vinšovat' «тс.», слн. vóščiti «вітати, зичити; (ст.) дозволити, допустити»; — українське слово через польське посередництво запозичене з середньоверхньонімецької мови; свн. wünschen «бажати, зичити» походить із двн. wunsken (звідси словенська форма), спорідненого з дангл. wȳscan «бажати», англ. wish, дісл. vēskja «тс.», далі з дінд. vāñchā «бажання», vánati (vanóti) «бажає», лат. venus «любов, привабливість», хет. u̯enzi «coit»; усі форми, очевидно, з іє. *u̯en- «бажати, прагнути».— Дзендзелівський УЗЛП 32; Онышкевич Исслед. п. яз. 240; Шелудько 26; Richhardt 112; ЭСБМ II 152; Brückner 622; Mikl. EW 394; Bezlaj ES Posk. zv. 26; Kluge—Mitzka 871; Walde—Hofm. II 752—753.

віóла «альтова скрипка», *віолíна* «скрипка»; — р. болг. м. *виóла*, бр. *віёла*, п. ч. слц. viola, схв. *вѝола;* — запозичення з італійської мови; іт. viola «альтова скрипка» загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з viola «фіалка» з огляду на те, що корпус скрипки з його вигинами нагадує квітку фіалки (Kluge—Mitzka 823); зіставлялося з двн. fidula «скрипка» (Dauzat 752; Holub—Lyer 508); виводилось від звуконаслідувального вигуку *viu (A. Prati, Vocabulario etymologico italiano 1046—1047; Шанский ЭСРЯ I 3, 102) та ін.

віолончéль «смичковий інструмент типу скрипки», *віолончеліст;* — р. *виолончéль*, бр. *віяланчэ́ль*, п. wiolonczela, ч. violoncello, cello, слц. violončelo, čelo, болг. *виолончéло, чéло*, м. *виолончéло*, схв. *виолончѐло, чѐло*, слн. čélo; — запозичення з італійської мови; іт. violoncello є здрібнілою формою від violone «басова скрипка» (букв. «велика скрипка»), похідного від viola «альтова скрипка».— СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 103; Фасмер I 318; Kluge—Mitzka 823.— Див. ще **віóла.**

[**віпса**] «зіпсована річ, ніщо ЛЧерк; перепалене залізо, жужелиця»; — очевидно, походить із словосполучень типу *звести на пси* (*во пси) «перевести, згубити», пор. п. psu na budę (na buty) «ні до чого, ні к лихій годині» (букв. «собаці на будку, на чоботи»).— Див. ще **пес.**— Пор. **псувáти.**

[**вір**[1]] «жердяна огорожа, частокіл», [*вірлúнє*] «кілля» Ж, *вір'я́* «жердки, кілля, частокіл», [*ворáка*] «жердина для огорожі» Мо, *ворúна* «тс.; кілок у частоколі», *ворúння* «кілля, частокіл», *вор'я́* «жердини; огорожа з жердин», [*воря́ка* Ва, До, *орúнє* Ж] «тс.», [*воря́нок*] «загорода; загін для худоби» Я, [*зворáти*] «загородити» Ж, [*завíрки*] «частокіл», [*завóра*] «кілок, яким запирають ворота», [*зáворіння*] «ворота», [*завóрúти*] «загородити», [*обворúти*] «загородити жердинами» Бі, [*обворя́чить*] «обнести огорожею з жердин» Ва, До;— р. [*вор*] «частокіл», [*вóры*] «кілля, палі», бр. [*вор*] «хлів», др. *воръ* «огорожа, огороджене місце», пор. стсл. **вьрѫ, врѣти**

«закривати, замикати»; — псл. vor-/ver- «запирати, замикати»; — споріднене з *верéя*, лит. vãras «лата частоколу», apìvaras «загорода для худоби», гот. warjan «захищатися, оборонятися», дісл. verja «тс.», дангл. werian «зводити греблю», дфриз. wera «перечити; забороняти», днн. werian, двн. werren, weren, нвн. wehren «тс.», дісл. vǫr «загорожа», англ. weir «гребля, дамба», оск. veru «ворота»; іє. *u̯er- «замикати, боронити, закривати».— Фасмер I 350; ЭСБМ II 194; Fraenkel 1197—1198; Feist 551—552.— Пор. **верéя, ворóта, обóра.**

[**вір**[2]] «жеребець», [*вірь* ВеУг, *вор* Ж, *вóрій* Я, *éвір* Ко] «тс.»; — р. [*орь*] «нутряк; жеребець; мерин», р. ст. *орь* «кінь», п. orz, horz, ч. (поет.) oř «тс.»; — неясне; здебільшого вважається запозиченням з германських мов; пор. свн. ors, ros, двн. hros, ros, дфриз. hors, англ. horse, пгерм. *hrossa «кінь»; помилково пов'язувалося (Bern. I 26; Кобилянський Гуц. гов. 85) з *óгир* «жеребець», запозиченим з тюркських мов, хоч не виключена можливість семантичної взаємодії і конвергенції назв *вір* і *óгир*, внаслідок чого постала форма *éвір*; необгрунтоване й пов'язування з іє. *ăria- (*er-, *eri-) «самець» (Соболевский РФВ 65, 416—417), з іє. *er-/or- «приводити в рух, збуджувати», псл. oriti «руйнувати» (Moszyński PZJP 238—239) або з дінд. árvant- «швидкий» (Ильинский РФВ 66, 269—270).— Кобилянський Мовозн. 1967/6, 44; Трубачев Назв. дом. жив. 54—55; КСИС 25, 99; Фасмер III 155; Преобр. I 659; Machek ESJČ 418; Kluge—Mitzka 608.

віра[1] «довір'я, впевненість; релігія», *вір* (у виразі *брати на вір* «на віру»), *вірúтель* «кредитор», *вíрник* «довірена особа; [парафіянин ВеУг]», [*вірня́нка*] «вірна дружина», [*віру́тник*] «вірник», *вíрщик*, [*вір'я́н*] «сват», [*вíрисний*] «імовірний, вірогідний» Ж, *вíрний*, [*віру́тний*] «дійсний, справжній», *вíрчий*, *вíрити*, *вíрувати*, *вíрую* «credo», *безвíрник*, *безвíр'я*, *довíра*, *довíр'я*, *довíрливий*, *довіря́ти*, *достовíрний*, [*заповíрити*] «ввірити» Ж, [*звíрість*] «звірка», [*звíрки*] Ж, *звíрник*, *звіря́ти*, *звіря́тися*, *зневíра*, *зневíр'я*, *зневíритися*, *невíра*, *невíрник*, *невíрство*, *невíр'я*, [*недовíр*] «недовір'я; недовірок» Ж, *недóвірок*, *недовíр'я*, *недовíркуватий*, *недовíрливий*, *перéвірка*, *перевíрник*, *перевіря́ти*, *повíрка*, *повíрник*, *повíр'я*, *повíрити*, *провíрка*, *провіря́ти*, *сповіря́ти*, *спроневíритися*, *увíритися*; — р. бр. м. *вéра*, др. *вѣра*, п. wiara, ч. víra, слц. viera, вл. нл. wěra, болг. *вя́ра*, схв. *вjȅра*, слн. véra, стсл. вѣра; — псл. věra <*vēra; — споріднене з ав. var- «вірити», varəna- «віра», ос. urnyn «вірити», гот. tuzwērjan «сумніватися», дісл. vár «обіцянка», двн. wâra «правда, вірність, милість», свн. wār «дійсний, справжній», нвн. wahr «тс.», лат. vērus «дійсний, справжній, істинний», ірл. fír «вірний»; іє. *u̯ēr- «справжній».— Шанский ЭСРЯ I 3, 53—54; Фасмер I 292—293; Преобр. I 108; Brückner 611; Machek ESJČ 690—691; БЕР I 217—218; Стоянов 42; Skok III 602—603; Pokorny 1165—1166.

віра[2] (вигук, що означає «вгору! піднімай!»); — р. *вúра*, бр. *вíра*; — запозичення з італійської мови; іт. vira «повертай» (тобто «повертай кабестан, щоб підняти вантаж») є формою наказового способу від дієслова virare «повертати, крутити», яке було результатом видозміни пізньолат. gyrare «тс.», утвореного на основі гр. γῦρος «круг», можливо, внаслідок контамінації з лат. vertere «крутити» або vibrāre «рухати, трясти».— СІС 129; Фасмер I 318; ЭСБМ II 153; Dauzat 753.

віра[3] — див. **вúра.**

Віра (жіноче ім'я); — р. бр. болг. *Вера*, др. *Вѣра*, ч. Věra, стсл. Вѣра; — старослов'янська калька грецької власної назви Πίστις, утвореної на основі апелятива πίστις «віра».— Сл. вл. імен 236; Петровский 73; Илчев 107.

[**вíрбель**] «барабанний бій» Ж, [*вíрбіль*] «тс.» Пі; — запозичення з німецької мови; нвн. Wirbel «вир; барабанний бій» є суфіксальним утворенням від werben «закликати» (напр., до бою), пгерм. *hwerb «крутитися».—Kluge—Mitzka 864.— Див. ще **вербувáти.**

[**вíрва**] «шахрай, дурисвіт» Ж; — очевидно, похідне утворення від діє-

слова [*вірва́ти*] або *урва́ти* (пор. п. urwa «шахрай», р. *рвач*).— Див. ще **рва́ти.**

[**вірва́нт**] «залізна кільцева скоба, що обтискує скріплювані частини», [*урва́нт*] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; н. Verbánd «пов'язка; скріплення» є похідним від дієслова verbínden, утвореного з префікса ver-, спорідненого з псл. *per-, укр. *пере-*, і дієслова binden «в'язати»; звучання *вірва́нт* могло виникнути внаслідок семантичних асоціацій із словами *вірве́чка, вірьо́вка.*— Див. ще **бант, би́нда, пере-.**

[**ві́ритися**] «викривлятися, коробитися» (про дошку) Ж; — очевидно, пов'язане з [*верий*] «кривий» (див.).

вірли́ця, *вірли́ний, вірло́, вірля́, вірля́ни, вірля́чий* — **див. оре́л.**

[**ві́рлос**] (у назві *вірлос бородатий* (орн.) «орел-ягнятник, Gypaetus barbatus Geoffr.» Я); — суфіксальне утворення від *оре́л* (пор. *вірля́ни* «орли»); суфікс *-ос* міг бути взятий з мови грецьких поселенців на півдні України.— Див. ще **оре́л.**

вірме́н, *вірмени́н, вірме́нка;* — р. *армяни́н*, бр. *армянін*, п. Ormianin, ч. Armen, слц. Armén, болг. *арме́нец*, схв. *Jѐрменин*, слн. Armenec; — виводиться від імені *Арменак*, яке належало синові Хайка, легендарного родоначальника вірменів.— Г. Капанцян, Историко-лингвистические работы, 176—189; Никонов 32.

вірогі́дний; — бр. *верагóдны;* — калька п. wiarogodny, wiarygodny (пор. ч. věrohodný), що, в свою чергу, скальковане з лат. fidē dīgnus «віри гідний, віри достойний».— ЭСБМ II 84.— Див. ще **ві́ра**[1], **год.**

віроло́мний, *віроло́мство;* — р. *вероло́мный*, бр. *верало́мны*, болг. *вероло́мен*, м. *вероломен*, схв. *вѐроло̄ман*, слн. verolómen; — очевидно, скальковане з якогось європейського зразка, пор. н. Treubruch «віроломство», утворене з основ іменників Treue «вірність» і Bruch «злам».— Див. ще **ві́ра**[1], **ломи́ти.**

[**вірт**] (вид монети) Ж; — п. ст. wirtel, wiertel «тс.»; — можливо, через польське посередництво походить від слат. ferto (вид дрібної монети); п. wiardunk, ч. verduňk «дрібна монета» походять від н. Ferding (Linde 6, 270), Vierdung (Brückner 611), що є результатами видозміни цього ж латинського слова на грунті німецької мови.

віртуо́з; — р. болг. *виртуо́з*, бр. *віртуо́з*, п. wirtuoz, ч. virtuos, слц. virtuóz, вл. wirtuoz, схв. *вирту̀оз*, слн. virtuoz; — запозичення з італійської мови; іт. virtuoso «віртуоз; добродійний, доброчинний» походить від лат. virtus «добродійність, мужність», пов'язаного з vir «чоловік», спорідненим з лит. výras «тс.», можливо, також з др. *ви́ра* «штраф за вбивство».— СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 103—104; Walde—Hofm. II 796—797.— Див. ще **ви́ра.**

ві́рус; — р. болг. м. схв. *ви́рус*, бр. *ві́рус*, п. wirus, ч. virus, слц. vírus, слн. vírusen «вірусний»; — запозичення з латинської мови; лат. virus «в'язка́ рідина, слиз, сік, отрута» споріднене з гр. ἰός «отрута», дінд. viṣám «тс.».— СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 104; Walde—Hofm. II 800.

вірш «сучасний жанр поетичного твору», *ві́рша* «староукраїнський жанр поетичного твору», *вірша́р* «віршувальник», *віршівни́к, ві́ршник, віршовни́к* Я «тс.», *вірші́вка* «різдвяний вірш на зразок колядки», *віршува́льник, віршува́ти* «складати вірші; [проказувати різдвяні вірші Кур]»; — р. *ви́рша*, бр. *верш, вірш*, п. wiersz, ч. слц. verš, м. *верс*, схв. *вѐрс*, слн. verz; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. versus «лінія, риска, рядок, рядок вірша» утворене від дієслова verto «повертаю», спорідненого з псл. *vьrtěti, укр. *верті́ти;* р. *ви́рша* з української мови, а не безпосередньо з польської і не з німецької, як гадає Фасмер (I 319).— Москаленко УІЛ 26; Акуленко 136; Richhardt 112; Шанский ЭСРЯ; I 3, 104; ЭБСМ II 89; 158—159; Brückner 617; Walde—Hofm. II 763—765.

вірьо́вка, [*воровчи́на*] «налигач» Л; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *верёвка* є прямим відповідником укр. [*веревка*], *верве́чка.*—Див. ще **верве́чка.**

[**віса́к**] «кухонний тарган» Ж; — неясне; словотворча форма та сама, що й у *пруса́к* «тс.».

ві́сім, *ві́сімка*, *вісьмери́к*, *вісьми́на*, *восьма́ка*, *восьмери́к*, *во́сьмеро*, [*восьме́тики*] «вила на вісім ріжків» Мо, *восьми́на*, *восьму́ха*, *восьму́шка*, [*осмірня́*] «восьмибічний корпус; восьмикутне склепіння» Ж, [*освірня́*] «тс.» Ж, *восьмери́чний*, *восьмерни́й*, *во́сьмий*, [*восьмерува́ти*] «розрізувати на вісім частин», *уві́сьмо́х*, *уво́сьмеро*; — р. *во́семь*, бр. *во́сем*, др. *осмь*, п. osiem, ч. osm, слц. osem, вл. wosom, нл. wosym, полаб. vüsĕm, болг. *о́сем*, м. *осум*, схв. *ȍсам*, слн. ósem, стсл. **осмь**; — псл. *osmь «вісім», утворене від порядкового числівника osmъ «восьмий» подібно до šestь «шість» від šestъ «шостий», devętь «дев'ять» від devętъ «дев'ятий»; — споріднене з лит. aštuonì, лтс. aštuôņi, дінд. aṣṭā́u, aṣṭā́, ав. ašta, вірм. ut', гр. ὀκτώ, лат. octō, гот. ahtāu, дісл. átta, дангл. ahta, eahta, æhte, англ. eight, нвн. acht, ірл. ocht, тох. A okät «тс.»; іє. *oḱtō(u) «вісім», очевидно, утворене з *o (<*ambhi) k^{u}t-ou «обидві четвірки» або є двоїною від *oketā «борона» (букв. «чотиризуба»). — Лукінова СМ V 63—65; Шанский ЭСРЯ I 3, 170; Фасмер I 356; Преобр. I 99; Machek ESJČ 419; Skok III 569—570; Топоров I 129; Pokorny 775.

вісімдеся́т, *вісімдеся́тий*; — р. *во́семьдесят*, бр. *во́семдзесят*, др. *осмьдесятъ*, п. osiemdziesiąt, ч. osmdesát, слц. osemdesiat, вл. wosomdźesat, болг. *осемдесе́т*, м. *осумдесет*, схв. *осамдѐсēт*, слн. ósemdeset, стсл. **осмь десѧтъ**; — результат злиття складеного числівника псл. osmь desętъ «вісім десятків», у якому числівник desętь вживався в формі родового відмінка множини. — Лукінова Вступ 197, 200; Шанский ЭСРЯ I 3, 170. — Див. ще **ві́сім, де́сять**.

вісімна́дцять, *вісімна́дцятий*; — р. *восемна́дцать*, бр. *восемна́ццаць*, др. *осмьнадесять*, п. osiemnaście, ч. osmnáct, слц. osemnásť, вл. wosomnaće, болг. *осемна́десет*, м. *осумнаесет*, схв. *осàмнаест*, слн. ósemnajst; — результат злиття числівникового словосполучення псл. osmь na desęte, букв. «вісім на десяти», яке складалося з числівника osmь «вісім», прийменника na і числівника desętь «десять» у формі місцевого відмінка однини. — Іст. граматика 304—305; Лукінова Вступ 197, 200; Шанский ЭСРЯ I 3, 170. — Див. ще **ві́сім, де́сять, на**[1].

віск, [*воска́рка*] «жінка, яка ворожить воском», *воскі́вка* «навощений папір», [*восковик*] «ворочок для відкидання сиру» Л, [*осковик*] «тс.» Л, [*вощá*] «вощина», [*вощáна*] «воскувато-жовта іржа» Ж, *вощáнка* «навощений папір або тканина», *вощи́на*, *воскува́тий*, *вощáний*, *воскува́ти*, *вощи́ти*, *провóщений*; — р. бр. *воск*, др. *воскъ*, п. вл. нл. wosk, ч. слц. vosk, полаб. våsk, болг. *во́сък*, м. *восок*, схв. *вȍсак*, слн. vósek, стсл. **воскъ**; — псл. voskъ; — споріднене з лит. vãškas, лтс. vasks, двн. днн. wahs, нвн. Wachs, дангл. weax, дісл. дфриз. шв. vax, англ. wax, дат. vox, можливо, також гр. ἰξός «омела, клей з ягід омели», лат. viscum «тс.». — Критенко Вступ 522; Шанский ЭСРЯ I 3, 170—171; Фасмер I 357; ЭСБМ II 198; Machek ESJČ 697; БЕР I 176—177; Skok III 615; Kluge—Mitzka 830.

віско́за, *віскози́н*; — р. болг. м. схв. *виско́за*, бр. *віско́за*, п. wiskoza, ч. viskosa, слц. viskóza; — запозичення з латинської мови; лат. viscōsus «в'язкий» походить з viscum «омела, клей з омели», спорідненого з псл. višnja, укр. *ви́шня*. — СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 105; Kopaliński 1044. — Див. ще **ви́шня**.

[**віскри́вий**] «сопливий», [*віскря́к*] «сопляк», [*оскря́к*] «тс.», [*завіскри́тися*]; — р. [*возгря́*, *во́згри*] «соплі», бр. [*вазгры*, *возкрі*] «тс.», др. *возгри* «соплі», п. wozgrza «тс.», wozgry «слиз з кінського носа», wozgier «сопляк», ч. vozher «сопля», vozhřivý «сопливий», слц. vozger, вл. wózhr, wózhor «соплі», слн. vózger; — остаточно не з'ясоване; зіставлялося з р. [*вáзгать*] «бруднити» (Фасмер—Трубачев I 333), з лтс. vasa «волога, вологість землі», двн. waso «волога земля» (Brückner 631), з вазирським (Індія) wuẑgyē «слина» (Machek ESJČ 697), з дісл. verga «бруднити» (Scheftelowitz KZ 54, 240—241). — ЭСБМ II 24.

віслю́к — див. **осе́л.**

ві́смут, (заст.) *бі́смут;* — р. *ви́смут,* бр. *ві́смут,* п. bizmut, ч. vismut, vizmut, слц. bizmut, болг. *бйсму́т,* м. *бизмут,* схв. *бѝзмут, вѝзмут,* слн. bísmut; — запозичення з німецької мови; н. Wísmut, давніше Bísmuth, походить, очевидно, від назви місцевості Wiesen коло Шнееберга і від дієслова muten «розробляти (копальню)», похідного від Mut «намір», спорідненого з гр. μῶσθαι «прагнути»; з німецького слова утворено латинський термін bisemutum (1529), чим пояснюються форми з **б-** у слов'янських та інших європейських мовах; припущення (Lokotsch 73), що термін *вісмут* міг бути запозиченим у арабів (ар. itmid «сурма»), не має серйозних підстав — СІС 129; Шанский ЭСРЯ I 3, 106; Фасмер I 320; БЕР I 50; Dauzat 90; Kluge—Mitzka 496, 866.

ві́сник[1] — див. **ві́дати.**

ві́сник[2], *вісня́к* — див. **вісь.**

ві́спа, *віспи́на,* [*віспа́р*] «той, хто прищеплює віспу», *віспо́ваний, віспува́тий, віспя́ний;* — р. *о́спа,* бр. *во́спа,* др. *осъпа* «висипна хвороба, чума», п. ospa «віспа», вл. нл. wospica «кір», болг. *о́спа* «висипка на тілі», схв. *ȍспа* «сип», *ȍспице* «віспа», слн. osépnice «віспа», óšpice «кір», стсл. **осъпа** «висипна хвороба»; — псл. osъpa <*obsъpa, утворене від дієслова o-sъpati (<*ob-sъpati), *o-sypati (<*ob-sypati) «осипати».— Меркулова Этимология 1970, 146—147; Фасмер III 164; Skok III 240—241.— Див. ще **о**[1], **си́пати.**

[**ві́ста**] (виг.) «ліворуч» (при завертанні коней) Я, [*ві́шта* Я, *ві́стя* ВеЛ, *ві́сьта, вішта́, ві́штя* Ж, *віштя́*] «тс.», [*віштя́к*] (прізвисько подільського селянина за те, що, повертаючи коней ліворуч, він вигукує *віштя*); — п. [wiśtia, wista, wiśta] «тс.»; — неясне; могло виникнути з специфічного свисту, яким поганяють коней. — Пор. **вйо.**

[**ві́стє**] «жіночий статевий орган» Ж; — очевидно, результат видозміни форми **устя* «тс.» (пор. п. uście «отвір піхви, orificium vaginae») під впливом дієслова *увійти́* (пор. [*ві́йстя*] «вхід»).

ві́стря, [*істро́*] «вістря» Мо; — р. *остриё,* бр. *вастрыё,* др. *острие,* п. ostrze, ч. ostří, слц. ostrie, болг. *остриé;* — псл. *ostrьje, похідне від ostrъ «гострий»; протетичне **в** виникло в результаті подовження **о** після занепаду слабкого **ь** в наступному складі.— Див. ще **го́стрий.**

[**вістува́тися**] «опікуватися ким, піклуватися ким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *прові́дувати, наві́щати.*

вість, *ві́стка, вістови́к* — див. **ві́дати.**

вісь, [*ві́сник*] «струг, ніж вісний» Ж, [*вісня́к*] «тс.», [*о́ся*] «вісь» Ж, [*ві́сний*], *осьови́й, підві́сник* (тех.); — р. др. *ось,* бр. *вось,* п. oś, ч. ст. слц. os, вл. wóska, нл. wos, woska, полаб. vūs (vis), болг. *ос,* схв. *ôс,* слн. ós, стсл. **ось**; — псл. osь; — споріднене з лит. ašìs «вісь», лтс. ass, прус. assis, дінд. ákṣa-, ав. aša-, лат. axis «вісь», гр. ἄξων, двн. ahsa, нвн. Achse «тс.», ірл. aiss «віз»; від іє. *aĝ- «гнати, рухати».— Критенко Вступ 515, 550; Фасмер III 167—168; Преобр. I 667; Machek ESJČ 418; Frisk II 568; Бернштейн Очерк 1974, 272—273; Топоров I 134; Frisk I 116; Walde—Hofm. I 89.— Див. ще **аге́нт.**

[**вісьта́к**] «чинбарська палиця», ст. *вынштакъ* «качалка (у гарбарів)» (XVIII ст.); — п. [wiśtaka] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Windestock (Wendestock) «палка для вивертання шкіри чи шкіряних виробів» утворене з основ дієслова wenden «перевертати, лицювати», пов'язаного з winden «вити, плести», та іменника Stock «палиця», спорідненого з двн. свн. stoc «тс.», лит. stúgti «стирчати, здійматися, підноситися».— Шелудько 26; Тимч. 425.

Віта́лій (чоловіче ім'я), [*Вита́ль*] «тс.», *Ві́тя, Віта́лія* (жіноче ім'я), ст. *Віталій* (1627); — р. *Вита́лий,* бр. *Віта́лій,* ч. Vitalis, слц. Vitális, Vitáliš, болг. *Вита́ли(й),* слн. Vital, стсл. **Виталии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; віз.-гр. Βιτάλιος походить від лат. Vitalis, утвореного на основі прикметника vītālis «життєвий», похідного від vīta «життя», vīvo «живу», споріднених з псл. žiti, укр. *жи́ти.*— Беринда 195; Петровский 78; Илчев 111.— Див. ще **жи́ти.**

вітамін, *вітамінозний*, *вітамінізувати;* — р. болг. м. *витамин*, бр. *вітамін*, п. witamina, ч. vitamin, слц. слн. vitamín, схв. *вита̀мин;* — неологізм наукової мови, утворений у 1913 р. польським ученим К. Функом з лат. vīta «життя» (від vīvo «живу», спорідненого з псл. žiti, укр. *жити*) і терміна *аміни* «вид органічних сполук» (від *амоній*).— СІС 43, 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 108; Kopaliński 1045.— Див. ще **амоній**, **жити**.

віта́ти «звертатися з привітом, поздоровленням, запрошувати; [перебувати, мешкати Ж]», *віта́льня*, *віта́льний*, *завіта́ти* «прибути, зайти; запросити», *привіта́ння*, *привіта́льний;* — результат видозміни давнішої форми *вита́ти* під впливом спорідненої основи *-віт-*, зокрема форм *привіт*, *привітний*.— Див. ще **вита́ти**[2], **відвіча́ти**, **привіт**.

вітер[1], [*вітериця*] «вихор, буря», [*вітриця*] «тс.», [*вітреник*] «лата в даху» Ж, *вітри́ло*, *вітри́льник* «парусник», *вітрі́вка* «вид куртки», [*вітровина*] «хвороба кори дерева», *вітровіння*, *вітрюга́н*, *вітря́к*, [*вітряни́ця*] «буря», *вітря́нка* «вітряна віспа», [*вітрянка*] «легковажна жінка», *вітри́стий*, *вітрува́тий* «легковажний; непосидющий; з глибокими тріщинами в корі (про дерево)», *вітряни́й*, *вітри́ти* «нюхати повітря» (про собаку), [*вітрити*] «провітрювати» Ж, [*вітритися*] «бігати тічкою» (про собак), *вітріти* «робитися вітряно», *безвітря*, *ви́вітрити*, *вивітрювати*, *звітритися* «зруйнуватися під дією вітру», *звітріти* «тс.», *завітрити* «почати віяти», *заповітрити* «заразити», *обвітріти*, *обвітрювати*, [*обвітря*] «повітря, атмосфера», [*обітря*] «тс.», [*обітріти*] «обвітріти», *па́вітер* «вітерець», *повітря*, [*провітер*] «провітрювання» Ж, *провітрити;* — р. м. *ве́тер*, бр. *ве́цер*, др. *вѣтръ*, п. wiatr, ч. vítr, слц. vietor, вл. wětr, нл. wětš, болг. *вя́тър*, схв. *вjе̏тар*, слн. véter, цсл. **вѣтръ**; — псл. větrъ, утворене від дієслова vějati «віяти» за допомогою суфікса -tro-; — споріднене з лит. vė́tra «буря», лтс. vę̃tra «тс.», прус. wetro «вітер», дінд. vā́taḥ, ав. vāta- «тс.», ірл. feth «повітря»; пор. також лат. vēntus «вітер», гот. winds «тс.» (<*vēnto-).— Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 3, 77—78; Фасмер I 306; ЭСБМ II 109—110; Brückner 611; Machek ESJČ 692; БЕР I 218—219; Skok III 588—589; Walde—Hofm. II 751—752.— Див. ще **віяти**.

[**вітер**[2]] «ятір» Я; — очевидно, утворене з [*вінтір*] «ятір» шляхом звукового зближення з паронімічним іменником *вітер*[1] «рух повітря».— Див. ще **ве́нтер**.

вітівка — див. **ви́ти**[1].

[**вітка**] «їдкий осад від спаленого паперу, що використовується для лікування сухого лишая; сік пересмаженого конопляного сім'я, що використовується для лікування шолудів» Я; — р. [*ви́тка*, (*ви́дка*)] «брудний і смердючий перший перегін горілки», п. [witka, widka] «продукт першої дистиляції»;— можливо, результат видозміни укр. **відка*, похідного від *вода́* і паралельного р. *во́дка*, п. wódka «горілка; лікувальна або технічна рідина»; р. [*ви́дка*], п. [widka] — з української мови.— Див. ще **вода́**.

вітри́на; — р. болг. м. схв. *витри́на*, бр. *вітры́на*, п. witryna, ч. vitrina, слц. слн. vitrína; — запозичення з французької мови; фр. vitrine «вітрина» є похідним від vitre «скло», запозиченого з латинської мови; лат. vitrum «скло» споріднене з псл. světъ, укр. *світло*.— СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 110; Dauzat 754; Walde—Hofm. II 805—806.— Див. ще **світ**.

вітхне́нний, *вітхне́ння* — див. **тхну́ти**.

вітцівський, *вітцівщина*, *вітчи́зна*, *вітчизня́ний*, *вітчи́м*, *вітчина́* — див. **оте́ць**.

віть[1] «гілка», *вітка*, [*віта* Ж, Пі, *вітьва* Ж] «тс.», [*вітник*] «вітка; віник» Ж, *віття*, [*віти́стий*] Ж, [*ро́звіт*] «розгалуження» Ж, [*розвітвитися*] «розгалузитися» Ж, [*розвіти́стий*] «гіллястий» Ж; — р. *ветвь*, бр. *ве́цце*, др. *вѣтвь*, п. wić «прут, гілка, віха, виноградна лоза», ч. větev, větka, болг. поет. *ве́тва*, стсл. **вѣтвь**; — псл. větь, větvь, vitь; — споріднене з прус. witwan «верба», лит. vytìs «лоза, прут», гр. οἶσος, οἰσύα «лоза», ἰτέα «верба», лат. vītis «лоза»,

двн. wīda «верба», нвн. Weide «тс.», дінд. vētasáḥ «вид лози, Calamus rotang», ав. vaēiti «верба», перс. bīd «верба»; іє. *u̯ei-t-, *u̯oi-t- «прут, лоза», похідне від *u̯ei- «вити, крутити».— Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 3, 77; Фасмер I 306; ЭСБМ II 99, 110—111; БЕР I 138; Walde—Hofm. II 804; Frisk I 368; Pokorny 1120—1122.— Див. ще **вúти**[1].

віть[2] — див. **вéти.**

віхá[1] «жердина з віхтем соломи або з віником, гілка як знак; [комета]», [*віхóвка*] (бот.) «зонтик з нерівними квітконіжками» Ж, *вішúти* «ставити віхи»; — р. *вехá*, бр. *вяхá*, п. wiecha «жердина як знак», ч. vích «віха, снопик соломи як знак», слц. viecha «тс.», вл. wěcha «віха, віхоть», нл. wěcha «віхоть», полаб. vexvě «фашина (в плоті)», слн. véha «вітка ялини як знак на шинку; капустяний лист»; — псл. věxa «жердина, тичка, гілка, стеблина»; — споріднене з дінд. vēṣká- «петля», дісл. visk «снопик соломи або очерету», двн. wisk «віхоть», ісл. шв. дат. visk «віхоть», англ. whisk «віхоть, віник, щітка», нвн. Wisch «ганчірка», лат. virga (<*u̯izgā) «різка», лит. vizgė́ti «дрижати», vyzgóti «хитатися»; іє. *u̯ois-, *u̯eis-, що є, можливо, похідним від *u̯ei- «вити».— Шанский ЭСРЯ I 3, 81; Фасмер I 308; Ильинский ИОРЯС 30/3, 74; Machek ESJČ 689; Walde—Hofm. II 798; Vries AEW 668; Pokorny 1133.— Див. ще **вúти**[1].— Пор. **віхоть.**

віхá[2] (бот.) «цикута, Cicuta virosa L.», [*виха, в'юха, весь*] «тс.» Mak, [*вéхá*] «цикута; блекота, Hyosciamus niger L. Я»;— р. *вех* «цикута», бр. [*вяха, віха*] «тс.»;— очевидно, результат перенесення назви *віхá* «віхоть» за зовнішньою подібністю зонтика цикути до віхи; форма з **е**, можливо, виникла під впливом *вех* «Sium latifolium; цикута». — ЭСБМ II 335—336.— Див. ще **вех, віхá**[1]. — Пор. **бех.**

віхола «метелиця; [грозова буря]», [*віхало, вихóла* Ж, *вúхолка*] «тс.», *віхолити* «крутити (снігом); розвіватися», *віхнýти* «метнутися; майнути»; — п. wicholić «валити, крутити» (з укр.?); — очевидно, похідне від того самого кореня, що й *віяти*, псл. *věti; — споріднене з лит. víesulas «вихор», лтс. veĩsuôls «тс.», іє. *u̯ei-s- «вити, дути»; фонетичні форми з **ви** зумовлені зближенням з *вúхор, вихáти.* — Див. ще **віяти.** — Пор. **вúхор.**

віхоть, [*віхóтка* Ж, *віхтити* Ж], [*віхтювáти*] «мазати долівку» Ва; — р. [*вéхоть*], бр. *вéхаць*, др. *вѣхъть*, п. wiecheć, ч. věchet, слц. vechet', вл. wěchć, нл. wěkś «тс.», слн. véhət «пучок»; — псл. věxъtь, суфіксальне утворення від věxa «тичка, гілка» (віхтем спочатку служила рясна гілка дерева або стеблина бур'яну). — Фасмер I 308; ЭСБМ II 108—109; Brückner 614; Machek ESJČ 689.— Див. ще **віхá**[1].

[**віхтелити**] (про вітер, бурю), [*віхтелиця*] «буря, вихор»; — очевидно, результат контамінації слів *віхола, віхолити* «дути, крутити» і *метéлиця* «хуртовина».— Див. ще **віхола, мести́.**

віце- (перший компонент складних слів типу *віце-адмірáл, віце-президéнт*);— р. болг. м. *вúце-*, бр. *віцэ-*, п. wice-, ч. слц. vice-, схв. *вице-;* — через західноєвропейські мови запозичене з латинської; лат. vice «замість» є аблативною формою іменника vicis «зміна, переміна», спорідненого з нвн. Wechsel «зміна, переміна; вексель», двн. wehsal «обмін, торгівля».— СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 112; Фасмер I 324; Kluge—Götze 859; Walde—Hofm. II 781—782.— Пор. **вéксель.**

вíче «громадські збори у стародавніх слов'ян»; — р. *вéче*, бр. *вéча*, др. *вѣче*, п. wiec, ст. wiece, ч. ст. věce, схв. *вéħe (вијèħe)* «рада як орган влади» (слово поширене в сучасній мові і означає сучасні органи влади), стсл. **вѣштє**;— псл. *větje «віче», утворене від основи *vět-, тієї самої, що і в privětiti, zavětъ, sъvětъ та ін.; очевидно пов'язане з větь «гілка».— Критенко Вступ 528; Фасмер I 308—309; ЭСБМ II 111; Brückner 614.— Див. ще **відвічáти, вітáти, привíт.**

вíчі, *вічкáн, вічкáня, вíчко, віч-нá-віч* — див. **óко.**

вíшати, *вішáк* «вішалка», *вішáлка* Г, Ж, *вішáло* Г, Ж, *вішáльник* Г, Ж, [*вішальниця*] «шибениця», [*вішеля́к*] «повішений», [*віса*] «тягар» Ж, *вúвіска,*

завіса, [*зáвіс*] «круча», [*зáвісь*] «тс.», [*завісистий*] «який висить» Я, *занавіска, навіс*, [*навіса*] «обвислий сніг», *нáвіска*, [*навісочка*] «прикраса на гільці», *навісний* «підвісний», [*недовісок*] «недоважок» Ж, *підвіс, підвіска, підвісок, підвісний*, [*повішáльник*] «вішальник» Г, Ж, *повішеник, привісок, привісний;* — р. *вéсить, вéшать*, бр. *вéшаць*, др. *вѣсити, вѣшати*, п. wieszać, ч. věsiti, věšeti, слц. vesiti, vešat', вл. wěšeć, болг. *вéся, бéся* «вішаю» (<**обвѣсити*), м. *беси* «тс.», схв. *вȅшати*, слн. vésiti, obéšati, стсл. **вѣсити, вѣшати**; — псл. věsiti, věšati (<*věsjati) «вішати», каузативна форма до дієслова visěti «висіти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 83; Фасмер I 303; ЭСБМ II 91, 116; БЕР I 137—138.—Див. ще **вúсіти.**

віщáти, [*віщáтель*] Ж; — р. *вещáть*, бр. *вяшчáць*, др. *вѣщати* «говорити, проповідувати»; — запозичене в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. **вѣштати** «говорити, радитись» (звідки кн. болг. *вещáя* «віщаю») є староболгарським рефлексом псл. větjati, ітератива до větiti «говорити»; закономірним відповідником старослов'янської форми є укр. *-вічати*.— ЭСБМ II 342.— Див. ще **відвічáти.** — Пор. **віче, завічáти, привічáти.**

віщий, [*віщлúвий*] «пророчий» Ж, [*віщовлúвий*] «віщий, зловісний» Я, [*віщ*] «провидець» Ж, [*віщівнúк*] «провісник Ж; ворожій ВеУг», [*віщýк*] «розвідник» Ж, *віщýн, віщýнка*, [*віщýха*], *віщýнство, віщувáти;* — р. *вéщий*, бр. *вéшчы*, др. *вѣщии* «мудрий», п. wieszcz «пророк, мудрець», ч. věští «мудрий», слц. vestec «пророк, віщун», болг. *вешт* «мудрий, досвідчений», схв. *вȅшт* «досвідчений», слн. véšč «тс.»; — псл. *věstjь<*vědtjo «мудрий», похідне від основи дієслова věděti «відати, знати»; виведення від іменника věstь «вість» (Шанский ЭСРЯ I 3, 83) неточне.— Фасмер I 309; Преобр. I 110; ЭСБМ II 117; БЕР I 140—141; Mikl. EW 390.— Див. ще **відати, вість.**

[**віщиці**] «рід лишаїв» ВеЛ;— п. wieszczyca «ковтун»; — можливо, пов'язане з п. wieszczyca «відьма; прозорливиця» (пор. п. wieszcz «пророк, мудрець»); підставою для такого перенесення назви могла бути віра в здатність «відьми» насилати на людей хворобу.— Див. ще **віщий.**

віщо «що» (зн. в.: *за віщо, про віщо*), *навіщо, навіщось;* — р. [*вóчто*] ([*за вóчто, на вóчто*]);— бр. *навóшта* «навіщо»; — не зовсім ясне; можливо, результат злиття займенника *що* (*чьто*) з прийменником *въ* (>*во*>*ві*).— Кравчук ВЯ 1968/4, 131; Минина Юбилейная научно-метод. конференция северо-западного зонального объединения кафедр русского языка, Л., 1969, 273—275.

вія «волосинка на повіці ока», *Вій* «міфічна істота з повіками до землі», [*вíйко*] «повіка» ВеУг, *віїстий, війчáстий, віястий*, ст. *вѣя* «вія» (XVII ст.);— бр. *вéйка* «тс.», ч. vějička «повіка», слц. vejice «вії»; — результат видозміни давнішої форми **вѣжа* «повіка», спорідненої з стсл. **вѣжда** «тс.», болг. *вéжда* «брова», схв. *вјȅђа* «тс.», слн. vêja, які зводяться до псл. *vědja «повіка», що пов'язується з viděti «бачити» (Mikl. EW 391); видозміна зумовлена, очевидно, впливом дієслова *віяти;* семантичне відхилення «повіка → волосся на повіці» пояснюється суміжністю означуваних предметів.— ЭСБМ II 81, 118; Machek ESJČ 681; Фасмер I 285; Преобр. I 107.

віяти, *віятися*, [*вíйва*] «прапор» Ж, [*вíйка*] «віялка; лопата для провіювання зерна», [*вія*] «лопата для провіювання зерна» Ж, [*віялиця*] «хуртовина», *віялка, віяло, віяльник*, [*віянь*] «хуртовина» Ж, [*віяч*] «той, що віє зерно» Ж, *віяльний, віяний*, [*вивіяси*] «викрутаси» Ж, *відвійки, завíй*, [*завíйна*] «хуртовина», [*завíйниця*], *завія* «тс.», *завíйний*, [*завіякуватий*] «який любить гуляти», *засповівáти* «навіяти» (перен.) Пі, [*невіянка*] «невіяне зерно, вид рослини», *пóвів, повíйниця* «повія», *повія*, [*повіяло*] «віяло» Ж, *прóвів* «продув», [*розвíйний*] «який розноситься вітром» Ж; — р. *вéять*, бр. *вéяць*, др. *вѣяти*, п. wiać, ч. váti (з *vějati), слц. viat', болг. *вéя*, м. *вее*, схв. *вȉјати*, слн. véti, véjati (žito), стсл. **вѣꙗти**; — псл. vějati; — споріднене з лит. vė̃jas «вітер», лтс. vējš «тс.», дінд. vā́yati «дме», vā́ti «віє»,

ав. vāiti «віє», гот. waian «віяти», двн. wājan, wāhen, нвн. wehen, дангл. wawan «тс.», гр. ἄημι «вію» (з давнішого ἄϜημι), хет. ḫuu̯ant- «вітер».— Шанский ЭСРЯ I 3, 84; Фасмер I 310; Brückner 610; Holub—Kop. 408; Machek ESJČ 678; БЕР I 141; Skok III 588—589; Frisk I 26; Feist 542; Lehmann PIEPh 33—34.

вйо (вигук, яким підганяють коней), *війкати;* — очевидно, розвинулось на основі імітації свисту як засобу спонукання коней.

влáда, *влáдáр* «володар», [*влáдник*], *влáдáрний, влáдний, владýщий,* [*владáрно*] «владно» Я, *владáти, владарювáти, владувáти, безвлáддя, меживлáда* Ж, *міжвлáддя,* [*оволадáти*] Ж, *обезвлáднювати,* ст. *влада* (XVII ст.), *владза, владати* (XVI ст.); — бр. *улáда;* — запозичення з польської або чеської мови; п. władza (włada), władać, яким відповідають українські форми з повноголосною основою *волод-*, можна розглядати як чехізми (ч. слц. vláda «влада, керівництво, уряд»), але не обов'язково: скоріше всього вони постали на польському грунті самостійно з włodać (XV ст.), *włoda за загальною моделлю błogi : błagać, mówić: mawiać, prosić: upraszać.— Brückner 625—626. — Див. ще **володíти.** — Пор. **влáсний, властйвий, влáсть.**

владйка «архієрей; володар», *владйчиця, владйцтво, владйчний, владйчити, владикувáти* «бути владикою» Ж; — р. *владыка,* бр. *уладыка,* др. *владыка* «володар, (архі)єпископ»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **владыка** «володар, власник, керівник», якому відповідають п. włodyka «володар, керівник», ч. ст. vládyka «представник нижчої верстви старочеської шляхти», вл. włodyka «голова, керівник», болг. *владúка,* м. *владика,* схв. *влȁдика,* слн. vladíka, походить від основи псл. *vold-, тієї самої, що і в укр. *володíти.*— Шанский ЭСРЯ I 3, 116—117; Трубачев Терм. родства 185—186; Фасмер I 327; БЕР I 161.— Див. ще **володíти.**— Пор. **влáда, влáсний.**

Владислáв — див. **Володислáв.**

[**влáки**] «складова частина саней (полоззя?); колодка для перетягання плуга по дорозі» Ж; — запозичення з словацької мови; слц. vlaky «колодка для перетягання плуга по дорозі», як і ч. vlaky «тс.», схв. *влáка* «колода», п. włoka (włoki) «колода-санки, за допомогою якої витягається дерево з лісу на дорогу», є прямим відповідником до укр. *вóлок.* — Див. ще **волоктй.**

Влас, *Влáсій, Улáс,* ст. *Влáсїй* (1627); — р. болг. *Влас, Влáсий,* бр. *Влас, Улáс,* [*Авлáс*], п. Błażej, ч. слц. Blažej, стсл. **Власии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Βλάσιος, очевидно, походить від лат. Blasius, яке виникло на підставі прикметника blaesus «заїкуватий, шепелявий», що, в свою чергу, походить від етимологічно неясного гр. βλαισός «скривлений назовні, кривоногий»; зіставлення з ім'ям бога Волоса (Ljapunov AfSlPh 9, 315 та ін.), як і виведення від гр. βλάξ «в'ялий, неповороткий, тупий» (Петровский 79), було помилковим.— Фасмер I 343; Brückner 30—31; Илчев 113; Walde—Hofm. I 108; Frisk I 240.

влáсний, *влáсне, влáсник, влáсність, вивлáснювати* «експропріювати» Ж, *привлáснювати,* ст. *властный* (1438), *власний* (1462); — р. заст. *влáсный,* бр. *улáсны;* — запозичення з польської мови; п. własny, własność постали, можливо, під впливом ч. vlastní «власний» (букв. «той, що перебуває під владою (vlast), у володінні»), але є дані й за те, що п. własny, własność поряд з włość, włościanin, відповідними до укр. *вóлость,* виникли самостійно, за досить поширеним зразком błogi : błagać, łomić : łamać, złocić : (wy)złacać і под.— Фасмер I 327; Brückner 625—626.— Див. ще **вóлость.** — Пор. **володíти, влáда, властйвий, влáсть.**

властйвий, *властйвець* (заст.) «власник», *властйвість,* ст. *властивый* «власний» (XVI ст.), *властизна* «власність» (XVII ст.); — бр. *уласцíвы;* — запозичення з польської мови; п. właściwy «властивий, притаманний; власний», можливо, є результатом видозміни давнішої форми włościwy (від włość «земля, володіння, сільський маєток», якому відповідає укр. *вóлость*) під впливом

władać, własny.—Brückner 625—626.— Див. ще **вóлость.** — Пор. **влáда, влáсний, володíти.**

власть, [*владíти, владíтель* Ж], ст. *власть* (1322); — р. *власть, владéть*, др. *власть, владѣти;* — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **власть, владѣти** відповідають укр. *вóлость, володíти* (див.).

власяни́ця «одяг з волосся тварин»; — р. *власяни́ца*, др. *власяница* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **власѣница** (як і болг. *власени́ца*, м. *власеница*) пов'язане з іменником **власъ (власѣнъ** «волосяний»), якому відповідає укр. *вóлос* (див.).

[**влок**] (бот.) «лісова вика, Vicia silvatica L.» Ж; — не цілком ясне; судячи з форми, полонізм; пор. п. włok «волок, мотуз з особливим призначенням», яке, проте, ботанічного значення не має; щодо семантики пор. також лат. vicia «вика», утворене з vincire «зв'язувати».

влóни́ — див. **лóни́.**

[**влýкий**] «ласкавий, покірний, слухняний» Ж; — утворено від *лукá* «дуга, кривина, загин» (пор. [*лукувáтися*] «згинатися» Ж); отже, первісне значення — «гнучкий, податливий».— Див. ще **лукá.**

[**влякáтися**] «баритися» Ж; — неясне.

[**вмéтити**] «вгледіти, помітити» Ме, [*уметúти*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, виникло з *умíтити* «тс.» (від *мíтити*) під впливом російських дієслів близького значення типу *замéтить, примéтить*.— Див. ще **мíта.**

[**вмéшкатися**] «взутися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*мéшти*] «легкі туфлі» (див.).

вмикáти, *вмикáч* — див. **замикáти.**

внéсок; — судячи з географії (словник Желехівського фіксує слово, словник Грінченка не фіксує), калька п. wniosek «внесення, вклад; посаг; пропозиція; висновок», утвореного від wnieść «внести»; пор. семантично подібне нвн. Eintrag «внесок» від дієслова eintragen «вносити».— Див. ще **у**[1], **нести́.** — Пор. **внóсок.**

вникáти — див. **никáти.**

внівéць «дощенту, зовсім» СУМ, Ж, *унівéць* «тс.», ст. *въ нивечь* (1494), *въ ни-вецъ* (1599); — запозичення з польської мови; п. wniwecz, [wniwco], як і ч. vniveč, слц. vnivoč, утворилося з елементів w-ni-we-cz, де w-, we- відповідає українському прийменнику *в*, ni — частці *ні*, cz/c є знахідним відмінком займенника co «що». — Див. ще **ні, у**[2], **що.** — Пор. **нанівéць нíвечити.**

внічию́, *унічию́*; — бр. *унічыю́*; — калька р. *вничью́*, утвореного на основі прийменникового виразу *сыграть вничью* (<**в ничью*) «закінчити гру нічийним результатом» (пор. *сыграть в карты, в шахматы*).— Див. ще **ні, чий.**

[**внóсок**] «посаг жінки, віно» Ж; — суфіксальне утворення від дієслова *внóсити*, можливо, зумовлене впливом п. wniosek «тс.».— Див. ще **нéсти, у**[2].— Пор. **внéсок.**

[**вну**] «всередині» О, [*внýка, унну́, уннýка*] «тс.» ВеУг;— п. [wnuk, wnuku] (з укр.?), слц. dnu, dnuká, [dnuky] «тс.»; — очевидно, результат видозміни давнішого виразу (vъ) dъnu «всередині» (букв. «у дні, на дні»); пор. др. *дъну, въ дънѣ*, схв. *на дну* «тс.»; пов'язання з п. wnętrze «внутрішність, середина» (Brückner 628), слц. nútro «нутро» (Machek ESJČS 90) помилкове.— ВеУг 41, 265.— Див. ще **дно, -ка.**

внувáти — див. **ни́ти.**

внук, *внýка, внучá, онýк, онýка, онýчка, онучá, унýк, унýка, унучá, унýчка;* — р. *внук*, бр. *унýк*, др. *вънукъ*, п. вл. нл. wnuk, ч. слц. vnuk, болг. *внук* «внук; небіж», м. *внук* «внук; нащадок», схв. *ỳнук*, слн. vnúk;— псл. vъnukъ <*onukъ <*onoukъ; — споріднене з лат. anus «баба», двн. ano «предок», ana «баба», свн. ane «дід, предок», enel «дід; внук», нвн. Ahn «предок», Enkel «внук», прус. ane «баба», лит. anýta «свекруха», афг. anā «бабуся», хет. annaš «мати», ḫannaš «бабуся», лікійськ. xñna «тс.»; іє. *an-<*han- «предок», звідки, можливо, також дінд. sána «старий», ав. hana «тс.», лат. senex «стара людина», дірл. sen «старий», вірм. hin, лит. sẽnas «тс.»; у такому випадку первісне значення варіантів *an, *han і *san було «предок, попередник, голова роду» (пор. гр. ἀνά «вгору»,

що, здається, належить сюди також); значення «дід» змінилося на «внук» внаслідок семантичного процесу поляризації, досить поширеного в термінології спорідненості і свояцтва; висловлювалась також думка (Vaillant RÉS 11, 206) про зв'язок з дінд. anvāñ «наступний», похідним від ánu «після, за, вздовж, відповідно», ав. anu «тс.»; припущення, що укр. *онýк* є прямим рефлексом псл. *onukъ (Ильинский РФВ 65, 227—228) залишається сумнівним: укр. *онук* могло виникнути з старішого *внук* фонетичним шляхом, пор. [*озвáр*] з *узвáр*.— Бурячок 55—57; Трубачев Терм. родства 73—75; Шанский ЭСРЯ I 3, 121—122; Фасмер — Трубачев I 328—329; Преобр. I 88—89; Brückner 628; Machek ESJČ 696; БЕР I 167; Skok III 545; Walde—Hofm. I 55; Pokorny 36—37.

внутрі́, *внýтрішній*, *внутрó* — див. **нутрó**.

[**внушáти**] Ж, ст. *внушити* «почути» (XVIII ст.); — р. *внушáть*, др. *вънушати*, *вънушити*, болг. *внушáвам*; — старослов'янізм; стсл. **вънѹшити** утворене з префікса **вън-** та основи іменника **оухо**; можливо, воно є калькою гр. ἐνωτίζομαι «слухаю», утвореного з префікса ἐν «в» і основи іменника ὠτ-ός «вуха» (род. в. одн.).— Шанский ЭСРЯ I 3, 122; Фасмер I 329. — Див. ще **у**², **вýхо**.

[**вня́питися**] «захопитися» (про роботу, заняття) Па; — очевидно, результат контамінації слів *ня́тися* «братися за щось» і [*ушнúпитися*] «прив'язнути до когось».— Див. ще **йня́ти, ушнúпитися**.

вня́ти, *вня́тися* — див. **йня́ти**.

вóбла (іхт.) «плітка каспійська, Rutilus rutilus caspicus Jakowlew; краснопірка, Scardinius erythrophthalmus L.», [*óблиця*] «плітка» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вóбла* «плітка каспійська», бр. *вóбла* «тс.» етимологічно тотожне укр. *ві́блий* «круглий, циліндричний»; назва зумовлена круглястою формою вобли, її широкою спинкою. — Див. ще **ві́блий**. — Пор. **бі́бла**.

[**вóблиця**] «ворожка» О; — неясне.

[**вóвисень**] «негідник, гульвіса, халамидник, шибеник» Ж, [*вóвісінь*] «тс.» Ж; — утворено від [*овисáти*, *овúснути*] «обвисати, обвиснути (на шибениці)»;— початкове **в** протетичного походження.— Див. ще **висі́ти**.

вовк, [*вівк*] Пі, [*вовкú*] «кожух із вовчого хутра» Я, *вóва* (дит.) «вовк, страшна істота», [*вовéга*] «вовчище» Я, [*вовківня́к*] «відлюдник» Я, *вовківня́* «вовча яма», *вовковúна*, [*вовчівня́* Ж] «тс.», [*вовкýн*] «вовкулак», *вовцю́га*, *вовцюгáн*, *вовчá* «вовченя», *вовчúха*, *вовчúця*, [*вовчня́*] «вовча зграя», [*вовчугáн*] «вовчище» Я, [*вовчýк*] «молодий вовк», [*вовчýра*] «вовчий кожух» Я, *вовкувáтий* «похмурий, відлюдний», *вовчкувáтий* «тс.», *вóвчий*, [*вовчúний*] Я; — р. м. *волк*, бр. *воўк*, др. *вълкъ*, п. wilk, ч. слц. vlk, вл. нл. wjelk, болг. *вълк*, схв. *вук*, слн. vólk, стсл. **влькъ**; — псл. *vь̥lkъ;— споріднене з лит. vilkas, лтс. vìlks, дінд. vŕ̥kaḥ, ав. vəhrka, гот. wulfs, англ. wolf, нвн. Wolf, алб. ul'k, гр. λύκος, лат. lupus (можливо, запозичення з сабінської мови); іє. *u̯l̥kʷos «вовк», що зіставляється з коренем *u̯el- «рвати» або u̯elk- «тягти, волокти»; у такому випадку назва вовка первісно означала «грабіжник» або «той, що роздирає».— Критенко Вступ 510, 564; Шанский ЭСРЯ I 3, 148; Фасмер—Трубачев I 338; Преобр. I 92; ЭСБМ II 203—204; Machek ESJČ 694—695; БЕР I 205—206; Skok III 635—636; Fraenkel 1251—1252; Walde—Hofm. I 836—837; Frisk I 143—144; Pokorny 1178.

[**вовкúня**] (бот.) люпин, Lupinus L.» Ж; — утворене під впливом латинського наукового терміна lupīnus, похідного від lupus «вовк», спорідненого з псл. *vь̥lkъ, укр. *вовк*, або під впливом німецького терміна Wolfsbohne «люпин» (букв. «вовчий біб»); р. [*волчáн*] «люпин» також вважається калькою (Даль I 233).

вовконі́г (бот.) «водяна кропива, Lycopus L.», [*вовконóг*] «тс.»; — р. [*волконóг*] «тс.»; — калька наукового терміна lycopus, утвореного з грецьких слів λύκος «вовк» і πούς «нога».

вовкула́к «людина, силою чар перетворена в вовка», *вовкула́ка* «тс.», *вовкула́куватий* Я, *вовкулакува́ти;* — р. [*волкола́к*, *волкодла́к*], *вурдала́к*, бр. *ваўкала́к*, п. wilkołak, ч. vlkodlak, слц. vlkolak, vlkodlak, болг. *вълкола́к*, *въркола́к*, схв. *вуко̀длак*, *ву̏кодлак* «вовкулак, упир», слн. volkodlàk; — у східнослов'янських і західнослов'янських мовах, очевидно, з південнослов'янських; утворене з псл. *vьlkъ «вовк» і *dolka «волосся, шерсть, шкіра» (цсл. **длака**, схв. *дла̏ка*, слн. dláka «тс.»).— Фасмер І 338—339; Преобр. І 91—92; ЭСБМ II 76; Brückner 622; Machek ESJČ 695; Младенов 91; БЕР І 206; Skok III 636; Bern. I 208.— Див. ще **вовк.**

[**вовкура́д**] «вовкулак» ВеЛ; — очевидно, результат контамінації слів *вовкула́к* і *рад*, яка відображає уявлення про близькі стосунки «вовкулаків» з вовками; причини виникнення слова могли бути й евфемістичні, щоб знешкодити магічну силу «вовкулака»; певну роль при цьому могло відіграти також спорадичне чергування приголосних **л : р** (пор. *бідола́ха* : [*бідора́ха*]).— Див. ще **вовкула́к, ра́дий.**

во́вна[1], [*во́вниця*] «вовна», [*вовно́вка*] «великий килим» Я, [*вовно́вщиця*] Я, [*вовня́р*] «хто робить валянки, повсті» Я, *вовни́стий*, *во́вняний;* — р. *во́лна́*, бр. *во́ўна*, др. *вълна*, п. wełna, ч. слц. vlna, вл. wołma, нл. wałma, полаб. våuno, болг. *въ́лна*, м. *волна*, схв. *ву̏на*, слн. vólna, стсл. **влъна**; — псл. *vьlna «вовна»; — споріднене з лит. vìlna «вовна, шерсть», прус. wilna «каптан», лтс. vil̃na «вовна», гот. wulla, нвн. Wolle, дінд. ūrṇā «тс.», ав. varənā «вовна, шерсть», лат. lāna «тс.», vellus «стрижена вовна, руно», гр. λῆνος (дор. λᾶνος) «вовна», οὖλος «кучерявий» (з *volnos або *volsos), дірл. olann «шерсть», хет. *ḫulana- «вовна», лув. *ḫulani- «тс.», можливо, вірм. gełmn «вовна, повсть»; зіставляється з дінд. vṛ- «покривати» або зводиться до іє. *u̯el- «смикати».— Критенко Вступ 510, 542; Шанский ЭСРЯ I 3, 149; Фасмер—Трубачев І 339—340; Brückner 606; Machek ESJČ 695; БЕР I 206—207; Skok III 636—637; Walde—Hofm. I 756—757; Frisk II 117—118; Абаев Пробл. ист. и диал. 14; Pokorny 1139.

[**вовна́**[2]] «хвиля» Ж, [*мовна́*] «тс.» Ж;— р. *волна́*, др. *вълна*, п. ст. wełna (жін. р.), wełn (чол. р.), ч. слц. vlna, болг. *вълна́*, стсл. **влъна**; — псл. *vьlna;— споріднене з лит. vilnìs, vilnià «хвиля», лтс. vilna, двн. wella, нвн. Welle, дінд. ūrmí-, ав. varəmi-, алб. válë «тс.»; іє. *u̯el- «повертати, валитися», звідки також *вал*, *вали́ти;* причинами для виникнення слова *вовна́* в українській і його відповідників у білоруській, польській та інших слов'янських мовах могли стати омонімічні й паронімічні конфлікти з словом *во́вна*[1].— Шанский ЭСРЯ I 3, 148—149; Фасмер I 339; Brückner 606; Machek ESJČ 695; БЕР I 207.— Див. ще **вал**[1].

[**во́внити**] «вовтузитися» Кур; — неясне; можливо, похідне від *во́вна*[1] з огляду на тривалий і морочливий процес обробітку вовни.

вовня́к (бот.) «гриб булавниця, баранячка, щітка, Clavaria flava» Ж; — похідне утворення від *во́вна*[1]; назва зумовлена розгалуженим кораловидним характером грибного тіла; пор. німецьку назву цього гриба Ziegenbart (букв. «цапина борода»).— БСЭ 6, 256; 36, 582.— Див. ще **во́вна**[1].

вовня́нка (бот.) «гриб Lactarius torminosus Fr. (Agaricus necator Bull.)»;— р. *волну́шка* (*красная*), ст. *волняница*, бр. *ваўня́нка*, п. wełnianka, ч. ст. vlněnka «тс.»;— похідне утворення від *во́вна*; назва зумовлена тим, що поверхня гриба, особливо береги, покрита пушком.— Меркулова Очерки 172—173; ЭСБМ II 77.— Див. ще **во́вна**[1].— Пор. **волве́нка.**

[**вовту́зити**] «шарпати, сіпати, бити», *вовту́зитися* «возитися»; — р. [*валту́зить*] «бити, шарпати», [*волту́зить*] «тс.», [*валто́житься*, *волто́зиться*, *валта́житься*] «возитися, доглядати», [*валто́рить*] «бити»; — дериват якогось давнього східнослов'янського дієслова; невдала спроба (Фасмер I 270) зведення р. [*валта́житься*] до фр. avantager «сприяти», а р. [*валто́рить*] — до р. *вали́ть* і [*тори́ть*] «штовхати».

вовча́к «вовчий лишай, туберкульоз шкіри, Lupus»; — р. *волча́нка*, бр. *ваўча́нка*, п. wilk «тс.»; — результат злиття словосполучення *во́вчий лиша́й;* назва хвороби мотивується тим, що вражене місце шкіри складається з глибоких виразок, які в'їдаються в тіло, як вовк; пор. паралельні назви в інших мовах; нвн. Wolf «вовк; вовчак», фр. loup, латинський науковий термін Lupus «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 3, 153; Фасмер I 346; ЭСБМ II 77.— Див. ще **вовк.**

[**вовчи́нець**] (бот.) «молочай, Euphorbia cyparissias L.»; —похідне утворення від *вовк;* конкретна мотивація назви неясна; рослина називається також *псяче* (*ка́нє*, *кі́тче*, *жа́б'яче*) *молоко́*.— Див. ще **вовк.**— Пор. **вовчу́г.**

[**во́вчник**] (бот.) «вовчі ягоди, Daphne mezereum L.»; —р. *во́лчник*, *волчея́годник*, бр. *ваўчы́нец*, *во́ўчы я́гады* «тс.»; — результат стягнення таких назв цієї самої рослини, як *во́вчі я́годи*, *во́вчий пе́рець*, *во́вче ли́ко*.— ЭСБМ II 78.— Див. ще **вовк.** — Пор. **вовчу́г.**

вовчо́к (ент.) «капустянка, Gryllotalpa; [личинка хруща, Melolontha; довгоносик амбарний, Calandra granaria Fabr.]»; – усі ці комахи — великі шкідники в сільському господарстві, які жеруть і нищать корені, плоди і зерно, і свою назву дістали від хижака вовка (*вовчо́к* тут означає «малий вовк» і позбавлене значення пестливості).— Див. ще **вовк.**

вовчу́г (бот.) «вовчак, Ononis L.; [вовконіг, Lycopus exaltatus L.; куряча сліпота, Nonea pulla D. C.; герань лучна, Geranium pratense L.]», [*вовча́к*] «Ononis», [*вовчівни́к* Ж, *вовк*] «тс.», [*вовчу́га*] «герань лучна; герань болотна, Geranium palustre L.»; — р. [*волча́*] «Ononis spinosa L.», бр. *ваўчу́к* «Ononis», [*ваўчу́г*, *ваўчу́га*] «тс.»; — результат стягнення словосполучень *во́вче зі́лля*, *во́вча трава́* і под.; *во́вчий* у ботанічних термінах означає «дикорослий, непридатний», пор. *во́вчий бі́б*, *во́вчий горо́х*, *во́вчий пе́рець*, *во́вчі я́блука*, *во́вчі я́годи* (у деяких термінах *во́вчий* навіть супроводиться додатковим значенням «небезпечний для здоров'я людини і худоби, отруйний»); суфікс -'*уг* той, що і в *вівсю́г*, де він також позначає дику рослину.— Див. ще **вовк.**

[**вовчу́га**] «різновид павуків, Lycosa» ВеНЗн (представником цього різновиду є, зокрема, тарантул); — не зовсім ясне; можливо, калька нвн. Wolfspinne «тарантул» (букв. «вовчий павук»).

во́гкий, [*вовхкий*] Чопей, *вогкува́тий*, *во́гкість*, *вогкота́*, [*вохча́тка*] (зоол.) «лінивець» Ж, [*во́гша́ти*] «мокріти, сиріти», [*вохчи́ти*] «зволожувати», *зво́гчити;* — р. [*во́гкий*], бр. *во́гкі/во́лкі*, ч. слц. vlhký «вогкий, сирий»; — псл. *vьlgъkъ, паралельне до *volgъ, звідки *воло́гий* (щодо чергування пор. ще тематично близьку групу *ме́рзнути* : *моро́з*); у східнослов'янських говорах псл. vьlg- закономірно перетворилося в vъlg- і далі в укр. бр. **вовг-кий*, після чого група *вгк* спростилась у *гк*.— ЭСБМ II 178, 190.— Пор. **воло́га.**

[**во́гник**] (бот.) «смолянка, віскарія, Viscaria vulgaris Roehl. (Lychnis viscaria L.); меландрій червоний, Melandrium rubrum Garcke (Lychnis dioicia L. v. rubrum Weig.) Mak», [*огник*] «тс. Ж, Mak; меландрій білий, Melandrium album (Mill.) Garcke Mak»; — похідне утворення від *вого́нь*; назви зумовлені, очевидно, червоним забарвленням квіток віскарії і меландрію червоного.— Закревська Пр. XII діал. н. 323. — Див. ще **вого́нь.**— Пор. **огник**[1], **огник**[2].

[**вогничок**] (бот.) «курячі очка, Anagallis arvensis L.» Mak, [*о́гничок*] «тс.» Ж, Mak; — похідне утворення від *вого́нь;* назва зумовлена червоним кольором квіток рослини; пор. слц. [iskrička], схв. [*црљена вида*], слн. [črvivka, črvivnek, črvivnik, črvičnik], вл. [čerwjeny myšonc, čerwjowe zele] «тс.».— Анненков 31; Симоновић 32. — Див. ще **вого́нь.** — Пор. **во́гник, огник**[1], **огник**[2].

вого́нь, *ого́нь*, *вогневи́ця* «гарячка», *огневи́ця* «тс.», *во́гник*, *о́гник* «мандрівний вогонь», *во́гни́сько*, *во́гнище*, *о́гнище*, *вогні́вка* (ент.) (вид метелика-шкідника), [*огни́на*] «іскра», [*огни́ця*] (ент.) «жучок Pyrochroa» Ж, [*огня́к*] (орн.) «червоноголовий сорокопуд, Lanius ruficeps», [*огняни́к*] «тс.», [*огняне́ць*] «демон, дух вогню» Ж, [*вогня́ниця*] (вид грибів) Ж, [*огня́нка*] «тс.» ВеБ, *вогне́-*

вий, огневий, вогнéнний, огнéнний, вогнистий, огнистий, [*вогнювáтий*] «палкий», [*огнявий*] О, *вогняний, огняний, вогнястий, огнястий,* [*óгний*] «вогняний» Ж, *вогніти, звогнитися* «почервоніти, як вогонь» ВеБ; — р. *огóнь*, бр. *агóнь*, др. *огнь*, п. ogień, ч. слц. oheň, вл. woheń, нл. wogeń, полаб. vid'ėn, болг. *óгън*, м. *оган*, схв. *ȍгањ*, слн. ógenj, стсл. **огнь**; — псл. *og-n(j)ь; — споріднене з лит. ugnìs «вогонь», [ùgnis], лтс. uguns, дінд. agníḥ, хет. agniš, лат. ignis «тс.»; іє. *ognis/egnis «тс.».— Критенко Вступ 517, 550, 558; Фасмер III 118—119; Machek ESJČ 410; Skok II 546; Fraenkel 1158—1159; Walde—Hofm. I 676; Pokorny 293.

[**вогори́ти**] «говорити» Г, ВеБ, Ме, [*вогорющий*] МСБГ, [*розвогоритися*] «розговоритися» ВеБ;— з географічної поширеності слова можна робити висновок, що воно не є «зіпсованою формою *говорити*» (Грінченко), а результатом давньої метатези gov-/*vog- або видозміни основи vor- «балакати». — Див. ще **вори́, говори́ти.**

[**вóгріб**] (бот.) «горобина, Sorbus aucuparia L.» ВеБ; — результат контамінації назв [*вóріб*] «тс.» і, можливо, *граб* чи *горобина*. — Див. ще **вóріб, горобúна.**

вогу́л, *вогýльник, вогýльщина* —див. **огу́лом.**

вода́, *віднúк* «діжечка для води», *вóдник,* [*віднúха, віднúця*] «тс.», [*водавúця*] «водянка, пухир на тілі з водянистою рідиною» Ж, [*водівня́*] «водяний двигун», *воднúк* (орн.) «крячок звичайний, Sterna hirundo L.», [*воднúна*] «водяниста місцевість» Я, [*водняки́*] (ент.) «водяні жуки, Hydrocanthari» Ж, [*водня́чка*] (ент.) «Hydraradina» Ж, [*водя́н*] (ент.) «водяний жук, Hydrophilus» Ж, *водяни́к* «водяний чорт», [*водяни́ця*] «каша, зварена на воді» Я, [*водя́нка*] «діжка для води; пухир на тілі, заповнений водою; хвороба», [*водáвий*] «водяний» Ж, *вóдний,* [*воднистий*] Ж, [*водняни́й*] «водяний» Ж, *водóвий* (*водóва вóвна* «водяний мох, Conferva» Ж), *вóдявий, вóдяний, водянистий, водніти, безвíддя,* [*безвóддя*], *збезвóдіти, збезвóднювати,* [*звіднíти*], [*коловодиця*] (орн.) «уліт, Tringa L.» Шарл, [*коловодичник, коловодник*] «тс.» Шарл, [*меживíддя*] «перешийок», [*навіднення, навіднювати*], *обвóднювати, обвóднювальний, обезвóдіти, пáвідь, пáводок,* [*пáводь*] Ж, *пóвідь, повíддя,* [*повíдник*] (орн.) «уліт» Шарл, *повóддя,* [*повóдень*] «повідь» Ж, *прúводні* «біля водяного млина місце, де вода торкається колеса»; — р. болг. *водá*, бр. *вадá*, др. *вода*, п. вл. нл. woda, ч. слц. voda, схв. *вȍда*, слн. vóda, стсл. **вода**; — псл. voda; — споріднене з лит. vanduõ (род. в. одн. vandeñs) «вода», [жем. unduo], гот. watō, двн. wazzar, гр. ὕδωρ (род. в. ὕδατος), хет. wātār «тс.», вірм. get «річка», фріг. βέδυ, дінд. udakám «вода», алб. ujë «тс.», лат. unda «хвиля» (носовий n в латинському і литовському словах вторинного походження); іє. *u̯ē̆d-, *u̯od-, *ud- «вода, мокрота».— Критенко Вступ 517, 550, 558; Шанский ЭСРЯ I 3, 123; Фасмер I 330; Machek ESJČ 696; БЕР I 168—169; Skok III 611; Eckert ZfSl 8/6, 811; Джаукян 91; Walde—Hofm. II 816—818; Kluge—Mitzka 842; Pokorny 80—82.— Пор. **ви́дра, відрó.**

водеві́ль; — р. *водевиль*, бр. *вадэвíль*, п. wodewil, ч. слц. vaudeville, болг. *водевúл*, м. *водвил*, схв. *вȍдвиљ*; — запозичення з французької мови; фр. vaudeville «водевіль» виникло з словосполучення vau (vaul) de ville, а це з vaul (vau) de Vire букв. «долина Вір», назви району Нормандії, де вперше з'явився цей вид художньої творчості (XV ст.); фр. vau (val) «долина» походить від лат. valles (vallis) «тс.», спорідненого з дісл. valr «круглий»; на думку Гіро, фр. vaudeville (<vaudevire) походить від дієслова virevauder, тавтологічно утвореного з дієслів virer «повертати» і *vauder «тс.» (Höfler ZfRPh 84, 492). — СІС 130; Шанский ЭСРЯ I 3, 124; Фасмер I 330; Преобр. I 89; ЭСБМ II 20; Dauzat 741—742; Walde—Hofm. II 729.

вóдень «хімічний елемент, H(ydrogenium)», [*водня́к*] «тс.» Я, [*водéнний*] «водневий» Ж, *воднéвий;* — вільний переклад (калька) інтернаціонального наукового терміна нлат. hydrogenium, утво-

реного на базі грецьких слів ὕδωρ «вода» і γεννάω «народжую»; отже, термін буквально означає «той, що народжує, утворює воду»; пор. інші слов'янські назви р. болг. *водород*, бр. *вадарод*, п. wodór, ч. слц. vodík, вл. wodźik, нл. wodowina, wodnik, м. *водород*, схв. *вòдӣк*, *водòнӣк*, слн. vodík.— Шанский ЭСРЯ I 3, 126; Фасмер I 331.— Див. ще **вода́**.

[**води́льця**] «вудила»; — результат видозміни слова *вуди́ла* (зменш. *вуди́льця*), зближеного з основою дієслова *води́ти*.— Див. ще **вуди́ла**.

води́ти — див. **вести́**.

водно́раз «разом, одностайно»; — результат злиття словосполучення *в один раз*.— Див. ще **оди́н, раз, у**[2].

водно́сталь; — результат злиття словосполучення *в одну сталь* (*в одну стальку, в одну сталку*), можливо, під впливом слова *односта́йно*.— Див. ще **оди́н, сталь**[2], **у**[2].— Пор. **односта́йно**.

водно́ча́с; — результат контамінації словосполучення *в один час* і прислівника *одноча́сно*.— Див. ще **оди́н, у**[2], **час**.— Пор. **водно́сталь**.

[**водову́д**] (орн.) «рибалка, Sterna L.»; — складне слово, утворене, очевидно, з основ іменника *вода́* і дієслова *ву́дити*; отже, означає «водяний птах, що вудить (рибу)»; пор. іншу назву цього птаха *риба́лка*, а також р. *рыболо́в*, п. rybitw(a), rybołówka, [rybołówek, rybak] «тс.».— Див. ще **вода́, ву́дка**.

водо́йма; — очевидно, калька р. *водоём*, утвореного з основ іменника *вода́* і дієслова *имати* (ст.) «брати, збирати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 124—125.— Див. ще **вода́, іма́ти**.

Водолі́й «одне з сузір'їв Зодіака»; — р. болг. *Водоле́й*, бр. *Вадале́й*, п. рідк. Wodolej; — складне утворення з основ іменника *вода́* і дієслова *ли́ти*; вільний переклад наукового латинського терміна Aquarius (сузір'я Зодіака), букв. «водник»; пор. суфіксальні форми п. Wodnik, ч. Vodnář, слц. Vodnár «Водолій», так само скальковані з латинського терміна.— Див. ще **вода́, ли́ти**.

водолю́б (ент.) «жук Hydrophilus»;— р. *водолю́б*, бр. *вадалю́б*, ч. слц. vodomil, болг. *водолю́бче*, схв. *водољу̏пци* (мн.) «тс.»; — складне утворення з основ іменника *вода́* і дієслова *люби́ти*, калька наукового латинського терміна Hydrophilus, утвореного з основ грецьких слів ὕδωρ «вода» і φίλος «друг, любитель».— Див. ще **вода́, люби́ти**.

водоморо́з (орн. «рибалочка, зимородок, Alcedo L.»; — складне слово, утворене з основ іменників *вода́* і *моро́з*; назва пояснюється тим, що частина цих птахів під час морозу залишається на незамерзаючих річках.— БСЭ 17, 90.— Див. ще **вода́, моро́з**.

водопе́риця (бот.) «уруть, Myriophyllum L.»; — р. [*водопе́рица*] «тс.», бр. *вадапе́рыца* «плавушник болотний, Hottonia palustris L.»; — складне слово, утворене з основ іменників *вода́* і *перо́*; ця водяна й болотяна рослина названа так за пірчасто-роздільну форму свого листя.— УРЕ 15, 165; ЭСБМ II 15.— Див. ще **вода́, перо́**.

водопі́лля «повінь; [приплив]»; — р. *водопо́лье*, *полово́дье*; — утворено з основ іменника *вода́* і давнього прикметника **по́лый* «повний» < псл. *pol- «повний», яке є коренем того самого походження, що й псл. *pьl̥nъ «повний»; пор. генетично пов'язані лит. pìlti «сипати, лити», apìpalas «замерзла на кризі вода», ùžpalas «полій».— Шанский ЭСРЯ I 3, 125; Фасмер I 331; Būga RR I 475, II 455.— Див. ще **вода́, по́вний**.

[**водо́рщі**] «водохрещі», [*водорща́ний*]; — результат фонетичного скорочення форми *водо́хрещі*, утвореної з основ іменника *вода́* і дієслова *хрести́ти*.— Див. ще **вода́, хрест**.— Пор. **ві́дерщі**.

водоспа́д, *водопа́д*; — р. болг. *водопа́д*, бр. *вадаспа́д*, п. wodospad, ч. слц. vodopád, вл. нл. wodopad, м. *водопад*, схв. *во̏допа̄д*, слн. vodopàd; — складне утворення з основ іменника *вода́* і дієслова *па́дати*; у слов'янських мовах це, можливо, калька нвн. Wasserfall, утвореного з основ іменника Wasser «вода» і дієслова fallen «падати»; пор. також англ. waterfall, дангл. wæterȝefeall, букв. «вода-падання».— ЭСБМ II 15—16.— Див. ще **вода́, па́дати**.

воєво́да, *воєво́дство*, [*воєво́д* Ж, *воїво́да* Пі, *воїво́д* Я], *воєво́дич* «син воєводи» Ж, *воєво́жа* «дружина воєводи»

Ж, *воєвóдити*, [*воєводувáти*] Ж; — р. др. *воевóда*, бр. *ваявóда*, п. wojewoda, ч. vévoda, слц. vojvoda, вл. нл. wójwoda, полаб. våvådă «князь», болг. *войвóда*, *воевóда*, схв. *вȍјвода*, слн. vójvoda, стсл. **воѥвода**; — псл. vojevoda, утворене з основ іменника voj-(inъ) «воїн» і дієслова voditi «водити»; припущення (Meillet Études 209—210), що це калька з двн. herizogo «полководець, герцог», викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 3, 127; Фасмер I 332; Львов Лексика ПВЛ 276—277; Machek ESJČ 687; БЕР I 172—173. — Див. ще **вéсти́, воювáти.**

воєнкóм; — бр. *ваенкóм;* — складноскорочене слово, утворене на основі виразу *воєнний комісар* за зразком р. *военкóм* (з *военный комиссар*).— Див. ще **воювáти, комісáр.**

вождь, ст. *вожъ* (XV—XVIII ст.), *вождъ* (XVII—XVIII ст.); — р. *вождь*, др. *вожь*, п. wódz, ч. vůdce, слц. vodca, болг. *вожд*, схв. *вȏђ*, слн. vòj; — ст. *вожъ* є східнослов'янським рефлексом псл. *vodjь, утвореного від дієслова voditi «водити»; форми *вождь*, ст. *вождъ* пояснюються впливами церковнослов'янської мови.— Шанский ЭСРЯ I 3, 128—129; Фасмер I 332; БЕР I 171.— Див. ще **вéсти́.**

воз-, *вос-* (префікс у дієсловах типу *возвели́чити*, *воздвигáти*, *воскресáти*, ст. *воз(дати)* (XV ст.); — р. *воз-*, *вз-*, *взо-*, бр. *уз-*, п. wz-, ч. vz-, vze-, слц. vzo-, полаб. våz-, болг. *възъ*, *въз-*, *вз-*, м. *воз-*, *вз-*, схв. *вз-*, *уза-*, слн. vz-, стсл. **вЪз-**; — псл. vъz-; — споріднене з лит. už «за», ав. us-, uz- «вгору», лтс. uz-, вірм. z- (з різними значеннями); очевидно, походить від іє. *ud- «вгору» з елементом -z, приєднаним від інших прийменників; дієслова на *воз-* походять із старослов'янської мови, в якій вокалізація слабкого ъ мала місце, тоді як в українській мові слабкий ъ у цьому префіксі зникав і він спрощувався в *з-* (напр., [*згір'я*, *злісся*], *злітати вгору*) або перетворювався в *уз-* (*узгір'я*, *узлісся*).— Фасмер I 33; БЕР I 203; Pokorny 1103—1104.— Пор. **з-, повз, уз.**

воздіґáти — див. **востікáти.**

вóздух «покривало для церковного посуду з причастям; [повітря Ж, ВеУг]», [*óздух* Ж, *воздýшний* Ж, *воздухóвий* Ж], [*воздýшка*] «повітряний мотор» Ж, [*воздухóвина*] «газ» Ж, [*воздухóвинний*] Ж, ст. *въздухъ* (1596), *воздухъ* (XVII ст.);— р. м. *вóздух*, др. *въздухъ*, *воздухъ*, ч. слц. vzduch (з рос.), болг. *вѐздух*, схв. *ȕздух*, *вȁздух*, слн. vzdûh «повітря, атмосфера»; — запозичене в давньоруську мову з старослов'янської; стсл. **вЪздоухЪ** утворене з іменника *доухъ* і префікса *въз-*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 134; Фасмер I 333; Machek ESJČ 706.— Див. ще **воз-, дух.**

вози́ти, *вози́тися*, *возíвня́*, *возíй*, *возови́к*, *возови́ця*, *возувень* — див. **вéзти́.**

вóзлі — див. **вíзля.**

вóзний (іст.) «судовий пристав; розсильний», [*вíзний*] «тс.» Бі, [*візнéнко*] «син возного» Бі, ст. *возный* «урядовець із поліційною владою, обов'язки якого відповідали обов'язкам російського судового пристава і слідчого» (з XVI ст.);— бр. ст. *возныи* (1511); — запозичення з польської мови; п. woźny «офіційний урядовець, що оголошував судові вироки тощо» утворене від wozić «возити» (оголошення, позови тощо), що відповідає укр. *вози́ти.*— Булыка 67; Brückner 631; Witkowski SOr 19/2, 207.— Див. ще **вéзти́.**

вóїн, *вóїнство;* — р. болг. м. *вóин*, бр. *вóін*, ч. vojin (з рос.); — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **воинЪ** є похідним від **вои**, пов'язаного з **воина**, спорідненим з укр. *воювáти.*— Шанский ЭСРЯ I 3, 141—142; ЭСБМ II 184.— Див. ще **воювáти.**

воїти — див. **ви́ти.**

[**войдувáтися**] «возитися, борсатися, боротися; хвилюватися (про воду) Кур», [*войтувáтися*] «возитися»; —неясне; можливо, результат контамінації дієслів *воювáти* і *мордувáтися* або трьох дієслів — *воювáти*, *вовтýзитися* і [*байдувáти*].— ЭСБМ II 26.

вокáл, *вокалíз*, *вокалізáція*, *вокалíзм*, *вокалíст*, *вокáльний*, *вокалізувáтися;* — р. *вокáл*, бр. *вакáльны*, п. wokalny, ч. слц. vokál «голосний звук», болг. *вокáл* «вокал; голосний звук», м. *вокал* «голосний звук», схв. *вòкāл*, слн. vokal

«тс.»; — запозичення з французької мови; фр. vocal «вокальний» походить від лат. vōcālis «голосний», утвореного з vōx «голос, звук, слово, мова», спорідненого з прус. wackis «крик», дінд. vāk «голос, мова, промова, слово», тох. A wak «голос», тох. Б wek «тс.».— СІС 130—131; Шанский ЭСРЯ I 3, 144—145; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 824.

вокза́л; — р. *вокза́л*, ст. *вокса́л*, *фокса́л*, бр. *вакза́л;* — через російську мову запозичено з англійської; англ. Vauxhall — назва місцевості біля Лондона (тепер дільниця Лондона), де в XVII—XIX ст. існував публічний сад з концертами; у цій назві компонент Vaux означав ім'я власниці (французьке за походженням), а hall — «дім, будинок, зал»; первісно *вокса́л* у Росії означало «будинок, зал для танців і концертів», а пізніше — будинок для розваги пасажирів на першій в Росії залізниці біля Петербурга; пор. п. foksal, рідк. wokshal «місце розваг за містом; вечірні розваги в саду».— Шанский ЭСРЯ I 3, 145—146; Фасмер—Трубачев I 335; Ицкович ЛС VI 148—152; Fisiak JP 42/4, 290.— Див. ще **хол.**

вó́крижем — див. **криж.**

[**вó́кур**] «людина з великими очима» Я; — суфіксальне утворення від [*вó́ко*]— фонетичного варіанта слова *óко*; щодо суфікса пор. [*жабу́р*] «вид великої жаби».— Див. ще **óко.**

[**вó́кша**] «сокира» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. oksza «тс.» походить від свн. ackes «сокира» (нвн. Axt з вторинним -t) < двн. ackus «тс.», спорідненого з гот. aqizi, гр. ἀξίνη «(бойова) сокира», лат. ascia «тс.», псл. ostrъ<*osr-, укр. *гóстрий;* менш обгрунтована думка (Frisk I 115), нібито гр. ἀξίνη і споріднені є неясними утвореннями, мандрівними термінами.— Brückner 378; Walde—Hofm. I 7, 71—72.— Див. ще **гó́стрий.**— Пор. **лó́кша.**

вола́ти, *відвола́ти* «відкликати; вилікувати від важкої хвороби», [*вивола́ник*] «забіяка» Ж, ст. *волати* «підносити голос, гукати, кричати, кликати» (XIV ст.); — бр. [*вала́ць*], ст. *волати* (XV ст.);—запозичення з західнослов'янських мов (якщо це не давня ізолекса); п. вл. wołac «кликати, кричати», ч. volati «кликати, викликати», слц. volat' «тс.», нл. wołaś етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з вигуком ч. ст. vele (Brückner 630); робилась також спроба (Machek ESJČ 696) пов'язати з лит. valiúoti «співати (на косовиці)», лтс. valoda «мова».— ЭСБМ II 35; Булыка 67.— Пор. **ви́волати.**

[**волве́нка**] (бот.) (вид гриба) Я; — р. *волвя́нка* «гриб Agaricus torminosus», бр. [*волве́ня*] «тс.»; — утворене, можливо, на основі словосполучення *воловий гриб* (пор. р. *коровя́к* «білий гриб»); не виключено також, що *волве́нка* утворилося з *вовня́нка* «гриб Agaricus necator» під впливом якогось іншого слова. — Фасмер—Трубачев I 336; Меркулова Очерки 173.— Пор. **віл, вовня́нка.**

волейбо́л; — р. болг. *волейбо́л*, бр. *валейбо́л*, ч. volleyball, слц. volejbal; — запозичення з англійської мови; англ. volleyball є складним словом, утвореним з іменників volley «політ», що походить від фр. volée «тс.», пов'язаного з лат. volāre «літати», і ball «м'яч», від фр. balle «тс.».— СІС 131; Шанский ЭСРЯ I 3, 147—148; Klein 1720; Dauzat 70; Walde—Hofm. II 828.—Див. ще **бал**[2].

[**воли́ця**] «вільне поселення, слобода, слобідка» Ж; — похідне утворення від *вóля*, паралельне до *слобода́* «вільне поселення», утвореного від *слобóда*/*свобóда;* пор. *вó́льниця*, р. *вó́льница* «вільні люди; самовільна оранка, захоплення сіножаті», п. wolnica «вільне поселення, слобода», теж похідне від wola «воля».— Див. ще **вó́ля.**

[**воли́ш** (*ягодорóдний*)] (бот.) «дутень, Cucubalus L.» Ж; — похідне утворення від *вóло;* пор. н. Taubenkropf «дутень» (букв. «голубине воло»), р. *волды́рник* «дутень»; назва зумовлена роздутою формою чашечки рослини.— Machek Jm. rostl. 79.— Див. ще **вó́ло.**

[**вó́лісь**] «краще (мені)», [*вó́лися*] «тс.»; — очевидно, результат спрощення дієслова **волíтися*, зокрема, можливо, безособової форми *волíється*, або запо-

зичення з польської мови (п. woli się «тс.»).

вóло, [*вóле* Кур, Бі, *вóлє* Ж], [*вольо-вач*] «зобата людина», *волáстий;* — р. ст. *воль* «опух, пухлина», бр. *валлё* «пташине воло», п. wól, wole, ч. vole, слц. hrvol' «пташине воло; зоб (у людини)», схв. *вȍља* (*вȍљка*) «тс.»; — псл. *volo, *volje; — споріднене, очевидно, з нвн. schwellen «пухнути», двн. днн. дангл. swellan, дфриз. swella «тс.»; іє. *(s)u̯el- «надиматися, пухнути»; менш імовірні припущення про зв'язок з псл. volъ «віл» (Brückner 630) або з р. *волдырь* (Меркулова Этимология 1967, 168—169; Ильинский ИОРЯС 23/1, 174—175).— ЭСБМ II 40; Machek ESJČ 696—697; Skok III 614. — Пор. **волúш, волювáха.**

[**волобýй**] «міцна, вперта, здоровенна людина» Я; — очевидно результат видозміни незасвідченої форми **волобой*, утвореної з основ іменника *віл* (*вол-*) і *бúти* (*бой*) (пор. *коновáл*, утворене за тією ж моделлю, *звіробóй/звіробíй* «мисливець за звірями») під впливом *збуй* «убивця, бандит» або в зв'язку з закономірним для частини північноукраїнських говорів переходом **о** в **у** в новозакритому складі.—Див. ще **бúти**[1], **віл.**

[**воловéць**] (бот.) «буфтальмум, Buphthalmum cordifolium» Ж; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. volovec, oko volové, як і п. wołook, wołowe oko, нвн. Rindsauge «тс.» є кальками лат. oculus bovis «тс.», яке, в свою чергу, калькує гр. βούφθαλμον «тс.»; назва пояснюється близькістю розміру квітки рослини до розміру ока вола.— Machek Jm. rostl. 242.

воловúк[1] (бот.) «воловий язик, Anchusa officinalis L.»; — р. *волóвий язы́к*, п. wołowy język, ч. volový jazyk červený; — результат семантичної конденсації словосполучення *воловий язик*, що як назва рослини пояснюється, можливо, червоним кольором її кореня.— Machek Jm. rostl. 190.

[**воловúк**[2]] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus» Ж; — результат семантичної конденсації словосполучення *волове о(ч)ко* «тс.».— Див. ще **волоóчок.**

[**воловíд**] «налигач; моток вірьовки у 5 сажнів Я; той, хто торгує волами; хто краде воли», [*воловóдня*] «місце на ринку, де продається рогата худоба»; — складні слова, утворені з основ іменника *віл* і дієслова *водúти*.— Див. ще **вéстú, віл.**

воловóдити «зволікати справу», *воловóдитися* «водитися, возитися»; — р. [*воловóдить*], бр. *валавóдзіць* «тс.»; — пов'язане з *воловíд* «налигач»; утворене, можливо, на тій підставі, що воловодом у давнину міряли землю, а це разом з підрахунками площі займало чимало часу; можливо, тому, що водити волів на оранці є досить повільним, одноманітним заняттям; пор. також [*коровóдитися*] «воловодитися», очевидно, утворене з *корóва* і *водúти(ся)* за зразком *воловóдитися*.— ЭСБМ II 30.

волóга, *волóгий, волóжистий,* [*волóжний* Ж], *волóгнути,* [*волóжати*], *волóжити,* [*відволóга*] «відлига», [*відволож*] «тс.» Ж, *відволóглий* «відсирілий», *зволóжувати;* — р. розм. і діал. *волóга*, др. *волога*, ч. vláha, слц. vlaha, болг. м. *влáга*, схв. *влȁга*, слн. vlága, стсл. **влага**; — псл. *volga; — споріднене з лит. válgyti «зволожувати», лтс. valgs «сирий», двн. welc «сирий, в'ялий», wolkan «хмара», нвн. welk «в'ялий», Wolke «хмара», дмакед. ὄλγανος (назва річки), ірл. folc «повідь»; іє. *u̯elg-/u̯olg-. — Шанский ЭСРЯ I 3, 115—116; Фасмер I 340; Преобр. I 87; Machek ESJČ 694; БЕР I 160; Skok III 606; Kluge—Mitzka 853, 869; Pokorny 1145—1146.— Пор. **вíльга**[1], **вóгкúй.**

[**вологлíд**] (бот.) «воловик, воловий язик, Anchusa officinalis L.», [*вологлóдка* Ж, *вологладка* Mak] «тс.»; — р. *вологлóдка* «воловий язик»; — очевидно, результат контамінації назв *воловúк* (*волóвий язúк*) і *глід;* мотиви введення цього останнього компонента неясні. — Див. ще **воловúк.**[1]

[**вóлод**] «волога», [*волóдити*] «зволожувати», [*відволóда*] «відлига» Ж; —очевидно, результат контамінації слів *во-*

ло́га і *хо́лод;* менш імовірне припущення (Меркулова Этимология 1974, 75) про вторинне виведення з форм типу *воло́жити, воло́жний, відволож,* похідних від *воло́га.*

Володи́мир, *Воло́дько,* [*Лади́мар, Ладимір, Ладим, Диму́ня* Я]; — р. *Влади́мир* (заст.), *Влади́мир* (з цсл.), бр. *Уладзімір/Уладзімір* (з цсл.), др. *Володимѣръ,* п. Włodzimierz, ч. слц. Vladimir (русизм?), болг. *Владими́р,* цсл. **Владимѣръ**; — псл. *Voldіmĕrъ, складне слово, утворене з основи іменника *voldь «влада» і морфеми -mĕrъ «великий», спорідненої з гот. -mērs «славний», двн. māri «славетний», ірл. mór, már «великий», кімр. mawr, гр. *ἐγχεσί-μωρος «славний зі списа» (іє. *-mōro-/*-mēro- «великий»); пор. подібну структуру галльського імені Nertomarus, букв. «силою великий», від nerto «сила, міць, влада» і maro- «великий»; отже, первісне значення імені було «владою великий»; згодом, у зв'язку з деетимологізацією другого елемента, він став асоціюватися з словом *мир* «світ», і ім'я набуло вторинного осмислення «володар світу». — Фасмер I 326, 341; Преобр. I 87; БЕР I 161; Skok III 604; Frisk I 440.— Див. ще **володі́ти.**

Володисла́в, *Владисла́в,* ст. *Володиславъ* (1377); — калька п. Władysław, запозиченого з чеської мови; ч. Vladislav утворено з *vlád' «влада» і sláva; форми *Владисла́в,* р. *Владисла́в* і бр. *Владыс* (*Уладзісь, Ладзісь, Ладзес*) є прямими запозиченнями з польської мови (Фасмер I 327).— Див. ще **володі́ти, сла́ва.**

володі́ти, [*волода́рити*] «володіти, керувати» Ж, *воло́да́ти* СУМ, Ж, *воло́да́р* «князь, правитель; вид дівочої весняної хороводної гри», *волода́рство* «володіння», *володі́лець, володі́льник, володі́ння,* [*володі́тель*] Ж, *волода́рний, відволо́да́ти* «привести до свідомості» СУМ, Ж, [*відволодну́ти*] «відпочити» Ж; — р. [*воло́де́ть*], бр. *вало́даць* «володіти», др. *володѣти,* п. włodać, władać, włodarz «володар», ч. vlásti «правити, володіти», vládnouti, слц. vládnuť «тс.», вл. włodyka «керівник, голова (в громаді)», болг. *вла́дам, владе́я,* м. *владее,* схв. *вла́дати,* слн. (v)ládati, стсл. **владѣти, власти**; — псл. *voldĕti «володіти, правити, керувати»; — споріднене з лит. valdýti «тс.», veldė́ti «діставати в спадок, правити», лтс. vàldît «панувати, правити», прус. walduns, weldūns «спадкоємець», гот. waldan «правити», нвн. walten «керувати», дірл. flaith «панування», дкімр. gualart «володар», лат. valēre «бути сильним, мати силу», тох. А wäl «король», тох. Б walo «тс.».— Критенко Вступ 520; Шанский ЭСРЯ I 3, 116; Фасмер I 340—341; Преобр. I 88; Machek ESJČ 693; БЕР I 160; Skok III 604; Walde—Hofm. II 727—728; Kluge—Mitzka 837.— Пор. **ве́лет, вла́да, влас́ть, во́лость.**

[**воло́жи́ти**] «напасти на кого; рвати, роздирати» Пі, Ж; — неясне.

[**во́лок**[1]] «страва з буряків, перцю, картопляного бадилля, цибулі й олії Я; шпинат, зеленина ВеБ»; — п. włok «страва з лободи»; — утворене, очевидно, від *волокти́,* але семантичний процес не зовсім ясний; можливо, в основі перебуває поняття «те, що зволочене, стягнене докупи (суміш)».— Див. ще **волокти́.**

во́лок[2] — див. **волокти́.**

волокно́ «ниткоподібна частина живої тканини; вид хвороби, волос», [*волокі́нник*] (бот.) «вороняче око, Paris quadrifolia», [*волоко́нник*] «тс. Ж; опух на пальці, волос», *волокни́на* «одна нитка волокна; (фібрин Ж)», [*воло́книця*] «сифілітичні прояви в носі», [*волокни́ці*] «плісниці» Ж, [*волоко́льник, волоко́нник*] (зоол.) «водяний черв'як, Gordius aquaticus» ВеБ, *волокни́стий, волокнува́тий,* [*волокнува́ти*] «роздирати на волокна», [*волокнува́тіти*] «робитися волокнистим», *розволо́кнення;*— р. *волокно́,* бр. *валакно́,* п. włókno, ч. слц. слн. vlákno, вл. нл. włokno, болг. *влакно́,* м. схв. *вла́кно;*— псл. *volkъno з іє. *u̯ol-k-, звідки також *волокти́;* — споріднене з дінд. valká- «лико», гр. λάχνος «шерсть, вовна», λάχνη «тс.», дангл. wlōh «волокно, пасмо»; інші дослідники (Lidén Arm. Stud. 100) зближують *волокно́* з *во́лос.*— Шанский ЭСРЯ I 3,

150; Фасмер I 342; Брандт РФВ 25, 217; ЭСБМ II 31; Machek ESJČ 693; БЕР I 162; Skok III 609.— Пор. **волоктй.**

волоктй, *волочити, волочитися, вóлок* «вид рибальської сітки; мотузок, яким перетягають копиці сіна або колоди; сволок; місце зближення судноплавних річок, де суходолом перетягали човни від однієї річки до другої», [*волічка*] «шерстяні нитки» МСБГ, *волóка* «зав'язка до постолів; площа землі від 8 до 40 десятин; вузька смужка землі Л», [*волоканина*] «тяганина» ЛЧерк, *волóки* «ремінці до постолів Ж, Пі; пристрій для перетягання плуга Я», *волокита,* [*волоцюга*] «дерев'яний пристрій для перетягування плуга», [*волочба*] «боронування», *волочильник, волочильня,* [*волóчини*] «залишки бур'яну в бороні», [*волóчка*] «боронування Дз; кольорові нитки Ме», *вóлоком, відволікáти, зволікáти,* [*зволóк*] «спуск з гори», [*зволочéний*] «спрацьований, зморений» ВеБ, *заволóка* «волоцюга; тампон; плівка на оці», *нáволока, нáволоч, нáволочка, пáволока* «шовкова або бавовняна тканина» Ж, [*пáволоч*] «зав'язка в постолах», [*пáволочний*] Ж, *пóволóка,* [*пóволоцьки*] (присл.) «вóлоком», [*приволóка*] «рибальська сіть», *проволóка* «гайнування, марнування часу», [*прóволока*] «дріт» Па, [*проволокита*] «бурлацтво», [*розволóка*] «розширення» Ж, [*піти у розволóки*] «стати волоцюгою», [*ýволóка*] «міра поля в 20 або 40 гектарів» Г, Ж; — р. *волóчь,* бр. *валачы,* др. *волочи,* п. wlec, ч. розм. vléct, слц. розм. vliecť, вл. wlec, нл. wlac, полаб. vlåčĕt «волочити», болг. *влекá, влáча,* м. *влече,* схв. *вýħи,* слн. vléči, стсл. **влѣшти**; — псл. *velkti «волокти, тягти»; — споріднене з лит. vil̃kti «волокти, тягти», лтс. vilkt, ав. varək-, гр. ἕλκω «тс.», лат. sulcus «борозна», sulcāre «орати», тох. Б sälk- «витягати», алб. helq, heq «смикати, витягати»; ie. *u̯el-k-/ *u̯ol-k-, *sel-k-; обидва ці варіанти кореня розвинулись на базі іе. *su̯el-k-.— Шанский ЭСРЯ I 3, 152; Фасмер I 342; Преобр. I 94; Machek ESJČ 694; БЕР I 165; Skok III 634—635; Walde—Hofm. II 627; Frisk I 497—498; Pokorny 1145.

волонтéр, ст. *волонтир;* — р. *волонтёр,* ст. *волентир,* бр. *валанцёр,* п. wolontariusz, ч. слц. volontér, болг. *волонтéр, волонтир,* м. *волонтéр,* схв. *волòнтēр,* слн. volonter; — запозичення з французької мови; фр. volontaire «добровільний, доброволець» походить від лат. voluntārius, утвореного від voluntas «воля», що є похідним від дієслова volo «хочу», спорідненого з псл. *volja, укр. *вóля;* форма *волонтир,* можливо, зумовлена впливом назв типу *командир, кірасир.*— СІС 131; Шанский ЭСРЯ I 3, 151; Фасмер I 342; Dauzat 756; Walde—Hofm. II 828—829.— Див. ще **вóля.**

[**волоóчок**] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.»; — складне слово, утворене на основі словосполучення *волове очко;* пор. слц. [volovo oko] «тс.»; назва зумовлена, очевидно, круглою формою і надзвичайно малим розміром птаха (близько 8 г).— Ferianc Názv. vtákov 188—189.— Див. ще **віл, óко.**— Пор. **воловйк**[2].

Волопáс «сузір'я Boōtēs»; — р. *Волопáс* «тс.»; — походить від апелятива *волопáс* «пастух волів», очевидно, як калька гр. Βοώτης «Волопас», утвореного на основі βοώτης «орач з волами», хоча могло мати й незалежне східнослов'янське походження (пор. ще астрономічні терміни *Чумáцький шлях* «Галактика», *Віз, Косáр* «Оріон», *Кóси* «тс.», *Чепіга* «Оріон; пояс Оріона», що постали на грунті сільськогосподарської лексики української мови).— Див. ще **віл, пáсти.**

вóлос «ниткоподібне рогове утворення на шкірі живого організму; хвороба (опух) пальця», *волосінь* «тс.; рибальська жилка; [кінська волосина; довші нитки овечої вовни; гусінь Я]», [*волосáн*] «кінський хвіст» ВеБ, [*волосáнь*] «кінська волосина» Ж, [*волосéння*] «волосся», [*волосéнь*] «тс.», *волосина,* [*волосій*] «людина з довгим волоссям» Я, [*волосник*] «хвороба пальця; (бот.) герань криваво-червона, Geranium sanguineum L.», [*вóлосність*] «капілярність» Я, *волосня* «волосінь; [тягання за волосся Я]», [*волосянка*] «тс.; vulva Я; волосяниця», *волóсся,* [*волосяк*] «черв'як з густим і колю-

чим волоссям» Я, Ж, *волосяни́ця* «волосяна сорочка; [вид грибів Ж]», [*волосянки́*] «штани з овечої вовни», [*волоса́нистий*] Ж, *волоса́тий*, [*волосі́нний*] «зроблений з кінського волосся» Я, *волося́ний*, [*волоса́тися*] «тягати один одного за волосся», [*волоси́тися*, *волоснува́тися* ВеЗн, *волосува́ти*] «тс.», [*на́волос*] «перука» Ж, [*на́волосник*] «перукар» Ж; — р. *во́лос*, бр. *во́лас*, др. *волосъ*, п. вл. нл. włos, ч. слц. vlas, полаб. vlås, болг. м. *влас*, схв. *вла̑с*, слн. lás, стсл. **власъ**;— псл. *volsъ; — споріднене з ав. varəsa- «волосся людей, шерсть тварин», дперс. vars «волосся», дінд. válśa- «гілка», лит. valaĩ «волосся з кінського хвоста», гр. οὖλος «кучерявий».— Критенко Вступ 523; Шанский ЭСРЯ І 3, 151; Фасмер І 342—343; Преобр. І 92; Brückner 627; Machek ESJČ 693; Holub—Kop. 422; БЕР І 162; Skok III 609; Pokorny 1139.— Пор. **во́вна[1], волокно́, во́лот, во́лохи, ворс, вус.**

Во́лос «давньоруський язичеський бог худоби», *Ве́лес* «тс.»; — р. *Во́лос*, *Ве́лес*, др. *Волосъ*, *Велесъ* «тс.»; — ряд учених розрізняли імена *Во́лос* і *Ве́лес* і вважали їх назвами різних богів (Фасмер І 287), але більше підстав вважати їх варіантами одного імені бога, якому стародавні слов'яни приписували мирні, господарські функції; якщо назви богів *Стрибо́г* і *Перу́н* мають відповідності в інших індоєвропейських мовах, то ім'я *Во́лос/Ве́лес* є виключно слов'янським терміном, утвореним, очевидно, від псл. *vels-/*vols-, пов'язаного з *volstь «власть, влада», *volděti «володіти».— Фасмер—Трубачев І 287, 343; Топоров КСИС 30, 18—32.— Див. ще **володі́ти.**

[**волосни́ця**] (бот.) «тонконіг дібровний, Poa nemoralis L.»; — похідне утворення від *во́лос*; ця трав'яниста рослина з родини злаків названа так за волотисті суцвіття.— Див. ще **во́лос.**

Волосожа́р «сузір'я Плеяди; сузір'я Оріон; планета Марс (?)»; — р. *Волосожа́ры* «Плеяди», др. *Волосыни*, *Власожельць*, *Власожелищи*, *Власожалиця* «тс.», м. *Власи*, схв. *Влашиħи;* — остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з етнонімом *воло́х* (Mikl. EW 394), з апелятивом *во́лос*, оскільки Плеяди ще називаються *волося́нка* (Фасмер І 343), хоча цей зв'язок, очевидно, вторинний, з ім'ям слов'янського бога Волоса, однак стосунок між псл. *Volsъ «Волос» і терміном *Волосожа́р* залишається нез'ясованим.— Критенко Ономастика 20; Gładyszowa, Wiedza ludowa o gwiazdach 21.

во́лость, *волосне́*, *волосни́й*, [*волоща́нин*] «той, хто живе у волості» Я; — р. *во́лость*, бр. *во́ласць*, др. *волость* «влада, право, область, округа», п. włość «власність, маєток, спадок, аренда», ч. vlast «батьківщина, вітчизна», слц. vlasť «тс.», болг. м. *власт* «влада», схв. *вла̑ст* «тс.», слн. lást «власність», стсл. **власть** «влада, право»; — псл. *volstь < *voldtĭ «влада, панування, підвладний край», утворене від основи *veld-/*vold- «володіти»; аналогічно утворені лтс. vàlsts «держава», лит. valsčius «волость».— Критенко Вступ 520; Шанский ЭСРЯ І 3, 151—152; Фасмер І 344; Топоров КСИС 30, 29—32; Machek ESJČ 693—694; БЕР І 163; Skok III 604—605.— Див. ще **володі́ти.**

волося́нка (орн.) «блакитна синиця, Parus coeruleus L.; пухляк, лугівка, Parus palustris L.; [кропив'янка сіра, Sylvia communis Lath. Ж]», [*волосі́нка*] «кропив'янка сіра» Ж; — р. [*волося́нка*] «лісова пташка, що в'є гніздо з волосся тварин», бр. *валася́нка* «кропив'янка, Sylvia»; — похідні утворення від *во́лос*; назви мотивуються, можливо, тим, що в сезон линяння рогатої худоби і коней ці пташки чи, може, деякі з них сідають на тварин і клюють волосся (шерсть) для гнізда.— Див. ще **во́лос.**

во́лот «колос; мітелка проса або вівса», [*воло́та*, *во́лотко* Я], *во́лоть*, *волоти́стий* «колосистий (про просо, овес)», *воло́ття́* «колоски проса або вівса, мітелки кукурудзи»; — р. *во́лоть*, п. włoc prosiana (бот.) «золотушник, Solidago», ч. (v)lat «мітелка рослини», слц. lata «тс.», схв. *вла̑т* «колос», слн. lát «мітелка, колос»; — псл. *voltъ/*voltь; — споріднене з лит. váltis «колос вівса, мітелка», прус. wolti «колос», дірл. folt «волос», гр. λάσιος «волосатий», можливо, також двн. wald «ліс», нвн. Wald

«тс.».— Фасмер I 344—345; Преобр. I 93; Machek ESJČ 694; БЕР I 163; Skok III 609—610; Frisk II 88.— Пор. **во́лос.**

во́лотний — див. **ве́лет.**

[**волото́шитися**] «волочитися, швендяти» Я; — результат контамінації дієслів *волочи́тися* і [*лото́шити*] «бути без діла, бити байдики».— Див. ще **волокти́, лото́шити.**

[**волотю́га**] «волок; страва з городини; підволока (для перетягування плуга)» Ж; — не зовсім ясні похідні утворення від [*во́лок*] «страва з городини» і від дієслова *волокти́* (див.).

воло́х «представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць», *воло́шин* «тс.» СУМ, Бі, *воло́шка* «молдаванка або румунка, рідше італійка», *воло́ський;* — р. *воло́х*, бр. *вало́скі* «волоський», др. *волохъ*, п. вл. Włoch «італієць», ч. слц. Vlach «тс.», болг. *влах* «румун», м. *Влав*, схв. *Вла̏х*, слн. Làh «тс.»; — псл. *volxъ «романець, представник романських народів»; — походить від кельтського етноніма Volcae, пор. гаельськ. folc «бадьорий, жвавий» (пор. ще гр. Οὐόλκαι, англ. Wales, (Corn)wall); термін прийшов через германське посередництво (гот.* walhs, двн. walah, walh, свн. walch «чужинець, кельт, романець»).— Фасмер—Трубачев, I 345; Преобр. I 93; Супрун РР 1976/4, 85—89; Brückner 626; БЕР I 163—164; Skok III 606—608; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 79—80.— Пор. **ва́лах.**

[**волоха́ч**] (бот.) «щириця загнута (звичайна), Amaranthus retroflexus L.»;— похідне утворення від *во́лохи* «волосся»; назва зумовлена волотистим характером суцвіть цієї рослини.— Див. ще **во́лохи.**

во́лохи «волосся на руках і на тілі» СУМ, Г, *волоха́ч* «волохата істота», [*волоха́тець*] «комаха Tricodes» Ж, *волоха́тий, волоха́титися, волоха́тіти;* — р. [*воло́ха*] «шкіра, шкура», п. włochaty «волохатий», [włochacz] «ведмідь»;— псл. *volxa «хутро, шкура», споріднене з *во́лос, волокно́* (Фасмер I 345); **х** у псл. *volxa могло бути емфатичне і тим самим служити для відрізнення від *volsъ «волос».— Див. ще **во́лос.**

волоцю́га, [*волоцю́жник*] Ж, *волоцю́зтво,* [*волонцюгува́ти*] «волочитися, бути волоцюгою»; — р. [*волочу́га*], бр. *валацу́га* «волоцюга; бабій», п. włóczęga «волоцюга»; — суфіксальне утворення від *волокти́*; форми з **ц** замість закономірного **ч** (пор. рос. і польську форми) є результатом контамінації на українському ґрунті форм **волочуга* і *ланцю́га*, збільш. від *ла́нець*; на це вказує і форма з вставним **н;** щодо бр. *валацу́га*, то тут можливий український вплив.— ЭСБМ II 34—35.— Див. ще **волокти́.**

[**волочи́льне**] «крашанки й писанки, які на другий день великодня люди дають одне одному» Я, [*волоче́бник*] «той, хто ходить вітати в понеділок великодня», [*волочи́льник*] «другий день великодня» Я, [*волочі́льник, волочі́нник*] «тс.», [*волочі́льне*] «подарунок у вигляді паски й кількох крашанок у понеділок великодня», [*волочі́льник*] «збирач великодніх подарунків» Ж, [*волочі́нник*] «тс.» Ж, [*волочі́ння*] «ходіння з поздоровленнями і святковими піснями в понеділок великодня», [*волочо́бне*] «данина міщан на господарський замок або двір», [*волочо́вний*] «великодній» Ж, ст. *волочебный* «належний до великоднього тижня» (XVI ст.), *волочебное* «подарунок за проповідь на великдень» (XVII ст.), *волочѣлное* (XVII ст.); — п. włóczebne «плата за волочіння (боронування); великодня данина в панський двір; обряд парубків на перший і другий день великодня; подарунок за проповідь на великдень»; — похідні утворення від *волочи́ти* «боронувати», пов'язані з давнім святковим обрядом.— Тимч. 301; SW VII 659.— Див. ще **волокти́.**

[**воло́чниця**] (ент.) «вовчок, вовчок муха, Asilus L.» Ж; — результат давньої видозміни назви *вовк, вовчо́к* (др. *вълкъ, вълчькъ*).— Див. ще **вовк.**

воло́шка (бот.) «Centaurea cyanus L.; [конюшина альпійська, Trifolium alpestre L.]»; — р. [*воло́шка*], бр. *вало́шка;* —можливо, назва зумовлена волохатим виглядом чашечок цих рослин; у такому випадку назва пов'язана з *во́лохи*, псл. *volx-, і може продовжувати ще праслов'янську назву *volšьka, яка могла означати все волохате, зокрема волохату рослину.— Вісюліна—Клоков 220.— Див. ще **во́лохи.**

[**волу́й**] «вид гриба, валуй, сироїжка смердюча, Russula foetens» Ж, *валу́й* «тс.»; — р. *валу́й*, [*волу́й*, *валу́н*] «тс.», бр. *валу́й;* — очевидно, пов'язане з др. *волуй* «волячий», похідним від *волъ* «віл»; пор. р. [*коровяк*] «білий гриб, поганка, Agaricus comatus», укр. [*коровка*] «вид гриба»; заслуговує на увагу й зіставлення (Ильинский ИОРЯС 23/1, 174—175) з *во́ло*, р. [*выль*] «гуля», лат. vello «рву».— Шанский ЭСРЯ I 3, 13; Фасмер I 345; Меркулова Очерки **157—158**; **ЭСБМ II** 44.— Див. ще **віл**.— Пор. **во́ло.**

[**волу́йко**] «йолоп, тюхтій» Ж, [*валу́йко*] «тс.» Ж, [*волуйкува́тий*] «дурний, як віл» Ж:— бр. [*валу́й*] «дурень»;— очевидно, похідне від др. *волуй* «волячий», *волъ* «віл»; форма з *ва-* вказує на можливість контамінації з [*валю́га*] «ледар», [*валю́ка*] «тс.». — Див. ще **вали́ти, віл.**

волхв «чарівник, чаклун, провісник», [*волхві́ля*] «чарівниця» Ж, ст. *волхвъ* (XV—XVIII ст.); — р. *волхв*, *волше́бный*, др. *вълхвъ*, *волхвъ;* — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **влъхвъ** «маг», як і болг. *влъ̀хва* «розбійник; ворожбит», слн. vȏlhva «чарівниця», вважається пов'язаним з етимологічно неясним дієсловом **влъснѫти** «бурмотати» (власне український відповідник мав би звукову форму **вовхв*, пор. близькі до цього др. *въшвити*, *въшебныи*); пор. семантичні паралелі стсл. **балии** «знахар, лікар» і *бáяти* «говорити», стсл. **врачь** «знахар, лікар» і р. *врать*, *ворча́ть*, укр. *шепту́н*, *шепту́ха* і *шепта́ти*, *шепоті́ти*.— Шанский ЭСРЯ I 3, 152—153; Фасмер—Трубачев I 346; Преобр. I 94; БЕР I 166; Младенов 71—72; Kiparsky GLG 280—281.

[**волюва́ха**] (орн.) «сіра чапля, Ardea cinerea L.» Ж, [*волева́ха*, *волюва́к* Ж, *волюва́ка* Ж, *волюва́ня* Ж] «тс.»;— суфіксальне утворення від *во́ло*, [*во́лє*]; птах названий так за видовжені пера на волі. — Див. ще **во́ло.**

во́ля, [*ві́льник*] «дідич» Ж, *ві́льність*, *во́льниця*, *во́льності*, *ві́льний*, *во́льний*, *вольо́вий*, *во́лити* (*во́лю*), *волі́ти*, *безві́лля*, *безво́лля*, *вдово́лення*, *вдоволи́ти*, *вдовольни́ти*, [*вдо́віль* Ж, *вдо́воль* Ж], [*відзволи́ти*] «звільнити» Ж, [*дово́льність*] Ж, *дові́льний*, [*дово́льний*, *довольни́тися*], *дово́лі*, *дозві́лля*, *дозві́льний*, *дозво́лити*, *дозволя́тися*, *дозво́лений*, *дозволе́нний*, *збезво́літи*, *збезво́лювати*, [*зві́л*], [*зволене́ць*] «відпускник» Ж, *звільня́ти*, [*зволи́ти*], [*зволитися*] «погоджуватися» Пі, *зволя́ти*, *ві́льна*, *задово́лення*, *задовольня́ти*, *задові́льний*, *неві́льник*, *нево́льник* (заст.), *неві́льничий*, *нево́льничий* (заст.), *неві́льництво*, [*нево́лець*] «невільник» Ж, *нево́ля*, *нево́лити*, *обезво́літи*, *обезво́лювати*, *підневі́льний*, *пово́лі*, *пово́леньки*, *понево́лити*, *приві́лля*, *приві́льний*, *призво́лення*, *призволя́ти*, *призволя́тися*, *принево́лити*, *продово́льство*, *продово́льчий*, [*розво́ля*] «повна свобода» Ж, *увільня́ти*, *уволя́ти*, *уво́лю*, [*узво́лити*] Ж; — р. бр. болг. *во́ля*, др. *воля*, п. вл. нл. wola, ч. vůle, слц. vôľa, м. *волја*, схв. *вȍља*, слн. vólja, стсл. **волꙗ**; — псл. volja, пов'язане чергуванням голосних з velěti «веліти»; — споріднене з лит. valià «воля», лтс. vaļa «тс.», дісл. val «вибір», двн. wala «тс.», нвн. Wahl «тс.; вибори», Wille «воля», wollen «хотіти», дінд. vāraḥ «бажання, вибір», ав. vāra- «воля, відбір», кімр. guell «краще».— Шанский ЭСРЯ I 3, 157—158; Фасмер I 347—348; ЭСБМ II 191; БЕР I 175—176; Skok III 614; Kluge—Mitzka 833, 861, 870.— Див. ще **велі́ти.**

[**воль (то)— воль (то)**] «або — або, як — так і» Ж, [*во́лі* — *во́лі*] «тс.» Ж; — др. *воле* (частка) «ось; ану», *воле* — *воле* «або — або», стсл. **волѥ** «ану, ось, і от, чи не, хіба не»; — неясне; може бути результатом якоїсь особової форми дієслова voliti «воліти, хотіти», як *хоч* виникло з *хо́чеш* (від *хоті́ти*); могло бути також утворене з займенникових елементів vo — того самого, що і в укр. [*а-во́*] «ось», р. *во-т*, *а-во-сь*, та le — того самого, що і в укр. *а-ле*, *ле-м*, п. le-cz; у такому разі розділове значення «або — або» розвинулось у цієї вказівної за походженням частки при її повторенні так само, як і у вказівної частки *то* — — *то*.— Див. ще **аво́**, **але́**[1].

вольт «одиниця виміру електричної напруги», *вольта́ж;* — р. бр. *вольт*, п. wolt, ч. слц. вл. volt, болг. м. *волт*, схв. *вȍлт*, слн. volt; — запозичення з французької мови; фр. volte утворено від прізвища італійського фізика Алессанд-

ро Вольти (Alessandro Volta, 1745—1827).— СІС 131; Шанский ЭСРЯ I 3, 155.

вольфра́м; — р. *вольфра́м*, бр. *вальфра́м*, п. ч. вл. wolfram, слц. volfrám, болг. м. *во́лфрам*, схв. *во̀лфрам;* — запозичення з німецької мови; н. Wólfram утворено з Wolf «вовк», спорідненого з псл. *vьlkъ, укр. *вовк*, і -ram (нвн. Rahm) «бруд, сажа», спорідненого з англ. room «струп, короста», дінд. rāmá- «чорний», rāmī «ніч», лат. rāvus «сірий»; наявність вольфраму в олов'яній руді була раніше небажаною, оскільки знижувала процент коштовного олова, а сам вольфрам вважався металом непотрібним.— СІС 132; Шанский ЭСРЯ I 3, 156—157; Kluge — Mitzka 579, 869.— Див. ще **вовк.**

воми́г, *воми́га* — див. **оме́г.**

во́мич — див. **о́мич.**

[**вомітува́ти**] «блювати», [*вонітува́ти, внітува́ти* Ме, *онітува́ти* Дз] «тс.», [*воміт*] «блювота», [*о́ніт*] «блювання» Ме; — бр. *ванітава́ць* «блювати», *ванíты* «блювота»; — запозичення з польської мови; п. womitować «блювати», womit «блювання, блювота», як і схв. *вомирати, вомитирати* «блювати», запозичені з латинської мови; лат. vomere «блювати», vomitus «блювота» споріднені з лит. vémti «блювати», дінд. vámati «блює», ав. vam- «плювати», дісл. væma «морська хвороба».— Мельничук Молд. эл. 165; ЭСБМ II 50, 53; Brückner 630; Walde—Hofm. II 835.

[**во́мпити**] «бентежитися, соромитися, вагатися, сумніватися», [*во́нпити, во́нтпити* Ж] «тс.», [*вонплúвий*] «недовірливий, такий, що сумнівається» Бі, [*зво́мпити*] «збентежитися, злякатися», [*зво́нпити, зво́нтпити*] «тс.»; — бр. [*во́мпіць*];—запозичення з польської мови; п. wątpić «сумніватися» походить з давнішого vǫtьpiti, де vǫ- було префіксом, що відповідає укр. *у-* в *уто́ри* (пор. п. wątor «тс.»), а -tьp- коренем, що відповідає укр. *-теп-* у *до́теп, недоте́па*.— Richhardt 112; ЭСБМ II 191; Brückner 605.— Див. ще **до́теп, ті́па́ти, у-.**

вон «геть (переважно вигук для відгону собак); [назовні ВеУг]», *зо́вні;* — р. бр. *вон* «геть», др. *вънъ* «назовні», п. ст. нл. wen, ч. ven, слц. von, вл. won «тс.», болг. *вън* «геть, назовні», *вън́ка* «назовні», схв. *ва̏н* «геть», слн. vèn «тс.», стсл. **вънъ** «зовні, назовні»; — псл. vъnъ «зовні, назовні»; — очевидно, споріднене з дінд. vánam «ліс»; пор. семантичну паралель у лит. laũkas «поле» — laũk «геть», laukañ «назовні, на двір»; менш переконливе зіставлення (Trautmann 360) з прус. winna «назовні».— Шанский ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348; ЭСБМ II 192; БЕР I 207; Skok III 564; Zubatý St. a čl. II 196—198.

вона́, *вони́, воно́* — див. **він.**

[**вонечник**] (бот.) «шавлія липка, Salvia glutinosa L.»; — похідне утворення від *воня́ти* «видавати запах», про що свідчать і інші назви цієї рослини *кади́ло, медуни́ця*.— Див. ще **воня́ти.**

[**вони́га**] (бот.) «горобина, Sorbus aucuparia Gaertn.» Я, [*воне́га*] «тс.» Я; — суфіксальне утворення від *воня́ти;* назва зумовлена своєрідним запахом цвіту горобини, яка ще називається [*смердя́к*].— Див. ще **воня́ти.**

Воніфа́тій, *Боніфа́тій, Боніфа́т*, ст. *Бонифа́цій* «Добротворець», *з еллинска Вонифа́тій* (1627); — р. *Вонифа́тий, Вонифа́т, Бонифа́тий, Бонифа́т*, бр. *Баніфа́т, Баніхва́т, Баніфа́цый, Ваніфа́цый*, п. Bonifacy, ч. слц. Bonifác, болг. *Бонифа́ций*, слн. Bonifacij, стсл. **Вонифатъ, Вонифантии**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в східнослов'янські мови з грецької і через польське посередництво з латинської; гр. Βονιφάτιος, Βονιφάντιος походить від лат. Bonifatius (Bonifacius), утвореного з основ прикметника bonus «добрий» та іменника faciēs «образ, обличчя» (або fatum «доля» чи дієслова facio «роблю»).— Беринда 187; Петровский 64, 80; Илчев 83.

[**во́нка**] «зовні, назовні»; — р. [*во́нки*] «геть», бр. *во́нкі* «назовні», м. [*вонка*] «надвір»; — утворено з прислівника *вон* і частки *-ка*, тієї самої, що і в *ни́нька, ту́тка*, [*вну́ка*], спорідненої з дінд. kam (частка узагальнення), ав. kā «тс.», лит. ст. -ka- (вказівна частка), гр. κα, κεν, можливо, також псл. kъ(n), укр. **к.**— Фасмер I 348, II 147; ЭСБМ II 192; ESSJ Sl. gr. I 316—318.— Див. ще **вон.**

[**воня́к**] (орн.) «одуд, Upupa epops» Я; — похідне утворення від *воня́ти;* назва зумовлена різко неприємним запахом м'яса одуда і його неохайного гнізда.— БСЭ 43, 665—666.— Див. ще **воня́ти.**

воня́ти, [*воні́ти*] «приємно пахнути» Ж, *вонючка* (бот.) «хрінниця смердюча, Lepidium ruderale L.», [*во́ня, вонь, вонли́вий*], [*во́нний*] «ароматичний» Пі, *воню́чий,* [*вонькúй*] Я; — р. *воня́ть,* бр. [*ване́ць*], п. woniec «пахнути», ч. vonĕti, слц. voňat', вл. wonjeć, нл. wonjaś «тс.», болг. *воня́* «смердіти», схв. *во̀њати* «пахнути; нюхати», слн. vonjáti «пахнути», цсл. **воняти** «тс.»; — псл. vonjati, очевидно, похідне від *vonja (<*onja) «запах»; — споріднене з дінд. ániti «дихає», гр. ἄνεμος «вітер, подув», лат. animus «дух», гот. us-anan «видихати», сірл. anāl «дихання»; пор. семантичну паралель в українській мові: *дух — ди́хати* і *дух* «запах», *духи́* «парфуми»; за іншим припущенням (Brückner ZfSlPh 2, 309; Machek ESJČ 704; БЕР I 176), псл. *vonja походить від гіпотетичного *[v]odnja, яке зіставляється з лит. úosti «нюхати» і лат. odor «запах».— Шанский ЭСРЯ I 3, 158—159; Фасмер I 349; Преобр. I 95—96; ЭСБМ II 52; Skok III 615; Pokorny 39.

[**вонятува́ти**] «блювати» Я, [*во́нятu*] «блювота» Я; — результат контамінації слів [*вомітува́ти, вомі́ти*] і *воня́ти* (див.).

[**во́ нькір, во́нькир**] (*мати вонькір на кого* «мати око, наглядати за ким», *вонькир підняти на кого* «накинутися на кого зі злістю» Ж); — неясне.

вопала́нка, *вопа́лка* — див. **опала́ти.**

во́пар — див. **о́пар.**

[**вопи́р**] «кажан, Vespertilio» ВеБ; — діалектний варіант назви *упи́р,* якою був замінений давній етимологічно непрозорий слов'янський термін *нетопи́р* (netopугь), що означав кажана — незвичайне крилате звірятко, активне тільки вночі.— Див. ще **упи́р.**— Пор. **нетопи́р.**

[**вспи́ти**] «волати, голосно кликати» Ж, ВеЛ, ст. *вопити* (XVIII ст.); — р. *вопи́ть,* др. *въпити, вопити,* ч. úpĕti, слц. upet', болг. *въпи́я,* схв. *ѝапити, ѝпити,* стсл. **въпити**; — псл. vъpiti <*upītei; — споріднене з лит. vapěti «белькотати», ùpas «луна», лтс. ūpêt «кричати», ūpis «пугач», дісл. úfr «гірська сова», дангл. ūf «пугач», двн. ūvo «тс.», ав. ufyeimi «закликаю»; іє. *u̯ap-, *up- звуконаслідувального походження.— Шанский ЭСРЯ I 3, 160; Фасмер I 349—350; БЕР I 207—208; Skok III 565; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 190—192; Fraenkel 1168—1169; Vries AEW 632.

вор, *во́рій* — див. **вір**[2].

[**ворби́на,** *во́ріб* — див. **горобú на.**

[**во́рвань**] «жир з морських тварин»; — р. бр. *во́рвань* «тс.», др. *ворвонь* «вид тварин», п. [warwol] «ворвань», ч. слц. vorvaň «кашалот»; — запозичення з скандінавських мов; дшв. narhval «нарвал», шв. дат. narval «тс.» походять від дісл. náhvalr «вид китів» (букв. «трупний кит»), утвореного з основ іменників nár «труп», спорідненого з гот. naus, стсл. **навь** «тс.», лтс. nāve «смерть», і hvalr «кит», спорідненого з двн. (h)wal, нвн. Wal(fisch) «тс.», можливо, також лат. squalus «велика морська риба», прус. kalis «сом»; давньоісландська назва зумовлена, очевидно, чорно-білим забарвленням цієї тварини.— Шанский ЭСРЯ I 3, 163; Фасмер I 351; ЭСБМ II 196; Vries AEW 404; Jóhannesson 684, 812—813.— Пор. **во́рвіль.**

[**во́рвіль,** род. в. *ворволя́*] «пухир на шкірі» Ж; — неясне; можливо, споріднене з бр. [*варво́ль*], п. [warwol] «ворвань»; значення «пухир на шкірі» з «ворвань» («риб'ячий жир») могло розвинутись через проміжне значення «гнійник».

[**ворволи́нець**] «вид драгляків (медуз), Rhizophysa» Ж; — назва утворена від [*во́рвіль*] «пухир»; пор. німецьку назву Wurzelblasenqualе, утворену з основ іменників Wurzel «корінь», Blase «пухир», Quale «медуза».— Див. ще **во́рвіль.**

[**вори́**] «балакай»: [*е, вори́!*] «що там говорити! що з тобою говорити! нічого про це говорити!» Ме, [*вори́нося*] «говорити» Мо (очевидно, з **вори-но сі* «говорино собі»); — можна думати, що це усічена форма наказового способу *говори́,*

але не виключається й те, що це скостеніла форма праслов'янського дієслова *voriti «говорити, бурчати, галасувати», спорідненого з псл. *vьrati/*vьrěti «говорити, шептати», укр. *ворча́ти*, [*во́ркати*] «бурчати», *воркота́ти*, *верещáти*, р. *врать* «брехати», п. wrzawa «шум, крик, гармидер», wrzask «крик, гамір, галас», болг. *вря́ва* «шум; [слово, говір]»; усі ці слова могли мати початок у звуконаслідувальному іє. *u̯(e)rē- «говорити». — БЕР I 193.— Пор. **говори́ти.**

вори́на, *вори́ння, вор'я́, воря́ка, воря́нок* — див. **вір**[1].

[**вorі́дчик**] «обнесений огорожею квітник біля хати» Па; — очевидно, результат контамінації слів *горі́дчик* «тс.» (похідне від *горóд*) і *вір'я́* «огорожа з жердин».— Див. ще **вір**[1], **гóрод.**

[**вóркати**] «муркотати, воркотати» Ме, *вóркну́ти* «муркнути» СУМ, Г, *воркота́ти, воркоті́ти, воркува́ти* (про голубів), *ворча́ти,* [*вóрка*] «воркотання, бурчання», *воркі́тня́, воркóта, воркотня́* «тс.», [*воркі́н*] «той, хто воркоче», [*воркóтя*] «тс.», *воркі́т* (про кота), [*воркýта*] Я «тс.», *воркотýн, воркýн, воркітли́вий, воркотли́вий;* — р. *ворча́ть,* бр. *варката́ць,* др. *въркати, върчати,* п. warczeć «бурчати», ч. vrkati «воркувати», vrčeti «бурчати», слц. vrčat' «гарчати», вл. wórčeć «бурчати; квакати», нл. warcaś «бурчати», болг. *вряк* «жаб'яче квакання», м. *врека* «мекає» (про козу), схв. *вр̏чати* «воркотати, бурчати», слн. vŕčati; — псл. *vъ̥rkati, *vъ̥rčati < *vъ̥rkētei; — споріднене з лит. ur̃kti «бурчати», ur̃gzti «тс.», лтс. ver̃kti «плакати» і, можливо, лат. urcāre «кричати» (про рись); іє. *u̯(e)r- (звуконаслідувальне), звідки, можливо, також *вéреск, ворі́, вóрон.*— Шанский ЭСРЯ I 3, 163—164, 169; Фасмер I 351; Преобр. I 98; Machek ESJČ 700; БЕР I 193; Skok III 621.

[**воркоч**] «коса (волосся)» ВеЛ; — р. [*воркоч*] Фасмер, др. *въркочь, воркочь,* п. warkocz, ч. слц. vrkoč, схв. *вр̏коч* «чепурун»; — остаточно не з'ясоване; висловлювалась думка (Machek ESJČ 700) про спорідненість із нвн. Werg «клоччя», пов'язаним з нвн. Werk «діло», гр. ἔργον «тс.», що походять від іє. *u̯erg- «діло; робити»; помилково зіставлялося з схв. *бр̑к* «вус» (Brückner 602), а також із нвн. Haarzopf «коса» (Срезн. I 400).— Фасмер I 351; Skok III 628; Kluge—Mitzka 854.

воркува́ти — див. **вóркати.**

[**воркýня**] (*в.-костолíчка*) (іхт.) «морський півень, летюча риба, Trigla hirundo (lucerna) L.» Ж; — очевидно, калька нвн. Knurrhahn букв. «воркітливий півень»; ця риба, попадаючи в повітря, видає буркотливі звуки (внаслідок тертя зябрових кісток).— Kluge—Mitzka 385.— Див. ще **вóркати.**

[**ворнитéль**] «товариш молодого, боярин» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *ворничéл* (рум. vornicél) «тс.» пов'язане з *вóрник* (рум. vórnic) (іст.) «ворник, придворний чин (у Молдавії); сільський староста», запозиченим із слов'янських мов,— пор. цсл. др. **дворникъ** (назва посади), укр. [*двірни́к*] «комендант замку; староста» Ж. — СДЕЛМ 78; DLRM 941.— Див. ще **двір.**

вóрог «недруг; [злодій] Ж», [*вóріг*], *ворождá* «ворожнеча; вороги Пі», [*ворожнéта*], *ворожнéча, ворожня* «вороги» Пі, *ворóжий,* [*ворожня́чий*] Я, *ворогува́ти;* — р. заст. і розм. *вóрог,* бр. *вóраг,* др. *ворогъ,* п. wróg «ворог; доля», ч. слц. vrah «убивця», вл. заст. wróh, болг. *враг* «ворог», м. *враг* «чорт, диявол; ворог; хитрун», схв. *вра̑г* «чорт, диявол», слн. vrág «тс.», стсл. **врагъ** «ворог; диявол»; — псл. *vorgъ «ворог, лиходій», давніше, мабуть, «вигнанець, відкинутий», пов'язане чергуванням голосних з *vъ̥rgati «кидати»; — споріднене з лит. var̃gas «горе, біда, злидні», var̃gti «терпіти», vérgas «раб», лтс. vārgs «слабкий, марний, злиденний», vārgt «сохнути, марніти», прус. wargs «лихий, злий», далі, можливо, з гот. wrikan «переслідувати», wraks «переслідувач», лат. urgeo «тисну, жену»; іє. *u̯r̥g-, що лежить в основі цих слів, означало, очевидно, «переслідувати, кидати, мучити»; думка про запозичення з германських мов (Machek ESJČ 698) малопереконлива.— Шанский ЭСРЯ I 3, 164—165; Трубачев Терм. родства 164—165; Фасмер I 352; ЭСБМ II 194—195; Brückner 632; БЕР I

178—179; Skok III 617; Rudnicki Prasł. II 106; Trautmann 342; Walde—Hofm. II 839; Feist 573; Pokorny 1181.— Пор. **вéргáти, ворожи́ти.**

ворожи́ти, *ворожбá,* [*ворож*] «ворожбит» ВеЛ, [*ворожбéй*] «тс.» Я, *ворожби́т, ворожби́тство,* [*ворожи́ль*] «ворожбит» ВеЛ, [*ворожи́ля*] «ворожка; (ент.) сонечко, Coccinella septempunctata L.» ВеЛ, *ворожі́й,ворóжка, ворожéбний, ворожи́льний;*—р. *ворожи́ть,* бр. *варажы́ць,* др. *ворожити,* п. wróżyć «ворожити», ч. vražiti «чаклувати», болг. *вражá* «чаклую», м. *вража* «ворожу, чаклую», схв. *врàжати* «чаклувати», слн. vražíti «шкодити чаклуванням»; — псл. *voržiti < *vorgitei; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується у значенні «чаклувати, спричиняти чаклуванням зло ворогові» з *vorgъ «ворог, лиходій, зла сила, лихо» (Преобр. I 96—97; Горяев 55; Mikkola WuS 2, 218); існує також думка (Vaillant RÉS 35, 93—94; Machek ESJČ 699), що *ворожи́ти* означало первісно «кинути (жереб)» і пов'язане з псл. *vergti, укр. *вéргáти.*— Шанский ЭСРЯ I 3, 165—166; Фасмер — Трубачев I 353; ЭСБМ II 57—58; БЕР I 179—180; Skok III 616.— Пор. **вéргáти, вóрог.**

[**ворожі́ля**] «підземні пагони картоплі; картоплиння» ВеУг, [*ворозі́ля*] «тс.» ВеУг; — очевидно, похідне утворення від основи *вороз-(верз-),* тієї самої, що і в іменниках (*по*)*ворóзка* та ін.— Див. ще **верзти́, ворóза.**

[**ворóза**] «мотуз, мотузок, шнурок», [*ворóзка*] «вервечка» Ме, [*ворозки́й*] «грайливий» (про коня) ВеЗн, [*поворі́зка*] «мотуз» Ж, *пóвороз, поворóзка* «тс.»; — др. *поворозъ* «перетинка», п. powróz «поворoз», нл. powrjoz «мотуз»; — псл. *vorzъ, *vorza «мотуз, вірьовка», пов'язане чергуванням голосних з *vьrzti «в'язати»; — споріднене з лит. viȓžis «посторонок», дісл. virgill «мотуз, вірьовка», virgull, днн. wurgil «тс.», н. würgen «душити, давити»; іє. *u̯erĝh-, що лежить в їх основі, очевидно, є поширенням індоєвропейського кореня *u̯er- «в'язати».— Brückner 433; БЕР I 185, 189; Kluge—Mitzka 869—870; Būga RR II 658; Vries AEW 667.— Див. ще **вір**[1].— Пор. **верзти́.**

вóрок «мішок; торбинка для віддавлювання сиру», [*вор*] «великий мішок» Бі, *вóрочок,* [*воря́к*] «мішок для годівлі коней» Пі, *ворочкувáтий;* — п. worek «ворок, мішок»; — псл. *vorъkъ, суфіксальне утворення від vorъ «щось зв'язане або сплетене, мішок, пліт, ліса, огорожа».— Brückner 631.— Див. ще **вір**[1].

вóрон (орн.) «крук, Corvus corax L.», [*вóрін, óрон* ВеНЗн], [*ворони́на*] «місце, куди злітаються вóрони» Я, *вороння́* (зб.), *вороня́ччя* «тс.», *ворóнячий;* — р. *вóрон,* др. *воронъ,* п. ст. wron, ч. vran, вл. [wron], нл. ron, ст. wron, болг. м. *вран,* схв. *вра̑н,* слн. vrán, стсл. вранъ; — псл. *vornъ «крук»; — споріднене з лит. vařnas «ворон», прус. warnis «тс.», лтс. vārna «ворона», тох. В wrauña «тс.»; іє. *u̯er- може бути звуконаслідувальним, паралельним до кореня *ker-/kor-/kr-, звідки укр. *крук, крюк,* лат. cornīx «ворона» (тут corn- може відповідати псл. *vorn- щодо суфікса), двн. hraban «ворон».— Шанский ЭСРЯ I 3, 166; Фасмер I 353; БЕР I 180; Skok III 617—618; Walde—Hofm. I 275; Kluge—Mitzka 576.— Пор. **ворóна.**

ворóна (орн.) «гава, Corvus corone L.», [*вóронь*] «тс.» Л; — р. *ворóна,* бр. *варóна,* др. *ворона,* п. wrona, каш. [varna], ч. слн. vrána, слц. vrana, вл. wróna, болг. м. *врáна,* схв. *вра̏на,* стсл. врана; — псл. *vorna «ворона» виводиться від псл. *vornъ «ворон, крук» (з огляду на подібність обох птахів і на менший розмір ворони остання могла сприйматися як самиця ворона), що спостерігається і в інших індоєвропейських мовах: пор. лит. várna «ворона», лтс. vārna, прус. warne, тох. В wrauña «тс.» (очевидно, це балто-слов'янсько-тохарська ізоглоса).— Критенко Вступ 522, 546; Фасмер—Трубачев I 353; ЭСБМ II 62; Machek ESJČ 698; БЕР I 181; Trautmann 343.— Див. ще **вóрон.**

[**воронéць**[1]] «напій з горілки з медом»;— неясне.

воронéць[2] (бот.) «півонія вузьколиста, Paeonia tenuifolia L.; [чернець, Ас-

taea L.]»; — р. *воронéц* «тс.», бр. *варанéц* «Actaea L.», слц. vranec «тс.»; — суфіксальне утворення від прикметника *вороний;* чернець названий так за свій чорний колір (пор. ще п. czerniec, czarny korzeń, нвн. Schwarzwurzel «тс.», букв. «чорний корінь»); застосування цієї назви до півонії з великими криваво-червоними квітами залишається незрозумілим.— Machek Jm. rostl. 44.

вороний «кольору воронячого крила, чорний з металевим полиском», *воронéць* «кінь вороної масті», *воронькó* «тс.», [*ворони́ло*] «сіль для воронування» Ж, *воронувáти* «чорнити метал»; — р. *вороно́й*, бр. *вараны́*, др. *вороныи*, п. wrony, ч. слц. vraný, болг. м. *вран*, схв. *вра̑н*, слн. vrán, vránji, цсл. **враныи** «тс.»; — псл. *vornъ(jь) «тс.», утворене від *vornъ «ворон» за подібністю до його кольору.— Шанский ЭСРЯ I 3, 167; Фасмер I 354; БЕР I 180.— Див. ще **вóрон.**

ворóнка «[чіп, затичка Г; отвір у бочці, сопілці, свистку Ме]; (нове, з рос.) вирва, яма від вибуху»; — р. *ворóнка* «лійка; яма конічної форми», бр. *варóнка* «яма конічної форми», п. wrona «отвір, дірка», ч. vrana «тс.», болг. *врáна* «отвір у бочці; чіп», схв. *вра̑њ* «чіп», слн. vrânj «тс.»; — псл. *vorná, що означало, очевидно, «колодка, чіп»; — поза слов'янськими мовами певні відповідності спостерігаються тільки в лтс. vãrna «колода з жолобками для виття вірьовки»; зіставляється також з алб. várrë «рана», дінд. vraṇaḥ, vraṇam «тс.»; можливо, того ж походження, що й *вір* «жердяна загорода», *óтвір*, *вóрок* «мішок».— Шанский ЭСРЯ I 3, 167; Фасмер I 354; Преобр. I 97; ЭСБМ II 63; Machek ESJČ 698; БЕР I 181; Skok III 618.— Див. ще **вір**[1], **вóрок.**

[**воронячка** (*чóрна*)] (бот.) «водянка чорна, Empetrum nigrum L.» Ж; — р. *ворони́ка*, [*ворони́ца*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ворóна* на підставі чорного кольору ягід (пор. н. Krähenbeere «тс.», букв. «вороняча ягода»).— Вісюліна—Клоков 197.— Див. ще **ворóна.**

[**вороньóк**] «давній сорт яблук, відомий на Україні, названий німцями бордорфським» Я; — неясне.

воропáй[1] (епітет чоловіка або молодого в народній поезії); — бр. [*варапáй*] «епітет молодого; коровай»; — утворено від др. *воропъ* «напад», що відбиває стародавній звичай викрадання (умикання) дівчини; — псл. *vorpъ «напад» має відповідності у гот. waírpan «кидати», двн. wërfan, нвн. werfen «тс.», дісл. varp «закидання сітки», ісл. varpa «кидати»; зближення Потебні з лтс. vērpejs «прядильник» (у Карського, РФВ 49, 18) викликає сумнів у першу чергу з семантичного погляду.— Фасмер I 354; Преобр. I 97; ЭСБМ II 59;

[**воропáй**[2]] «буркотун»; — очевидно, результат семантичного зближення *воропáй*[1] (епітет чоловіка) і *вóркати* (див.).

[**ворóський**] «зайвий; набридливий» Ж; — давніше **ворожський*, суфіксальне утворення від *вóрог*, що спочатку означало «ворожий, противний, несприятливий».— Див. ще **вóрог.**

вóрот, *вороти́ло*, *воротíй*, *вороття́* — див. **вертíти.**

ворóта, [*ворітéнний*] «охоронник воріт» Ж, *вóрітник* «тс.», *вóрітниця* «одна з двох половин воріт; ворітний стовп», *ворíтня* «тс.», [*ворíття*] «ворота, місце при воротах», *ворітця́* «хвіртка» СУМ, Г, *воротáр*, *воротни́к*, [*ворóтниця*] «поріг під воротами Я; ворота, плетені з пруття», *ворíтний*, *ворóтній*, *підворíття*, *підворíтний;* — р. *ворóта*, бр. *варóты*, др. *ворота*, п. вл. нл. wrota, ч. vrata, слц. vráta, болг. *вратá* «двері», м. *врата* «тс.», схв. *врáта*, слн. vráta «двері; ворота», стсл. **врата**; — псл. *vorta, мн. від *vorto, пов'язаного з дієсловом *ver-ti «запирати» і іменником vorъ «огорожа»; — споріднене з лит. var̃tai (мн.) «ворота», лтс. vārti «тс.», прус. warto «двері», дангл. weorð, worð «загорожа будинку, двір, вулиця», алб. vathë «загорожа; двір; обора, кошара», тох. B wärto, warto- «сад, гай», дінд. vṛti- «тин, загорожа».— Шанский ЭСРЯ I 3, 168; Фасмер I 354—355; Преобр. I 97—98; ЭСБМ II 64; Machek ESJČ 699; БЕР I 182; Skok III 619; Fraenkel 1204.— Див. ще **верéя**, **вір**[1].

[**ворóтати**] «обрушувати зерно в ступі»; — неясне.— Пор. **борóтати.**

[**воро́тич**] (бот.) «пижмо, Tanacetum vulgare L. (Chrysanthemum vulgare)» Ж, [*воротиш, наворотень, наворотиш, наворотиня, наворотник, навороток, привертень, приворіт, приворотень*] «тс.» Mak; — п. wrotycz (з укр. або з ч.), przewrotnik, ч. [vratič, vrátečka, vrátečník, vrátička, vrátnička], ст. vratyč, слц. vratič, болг. [*вратика, вратига, въртика, вратлига*], схв. *вра̀тика, повратич;* — похідні утворення від *вертати*, псл. *vortiti; назва зумовлена приписуваною цій рослині в давнину властивістю допомагати щасливому поверненню додому подорожніх; недостатньо обгрунтована думка (Brückner 633; БЕР I 182) про зв'язок цієї назви із здатністю пижма «повертати дівоцтво» (своїми абортивними властивостями).— Machek Jm. rostl. 246—247, Skok III 619.— Див. ще **верті́ти, на**[1], **при.**

во́рох «купа, зокрема невіяного зерна; [неспокійна юрба; неспокій, інтрига Ж]», [*ворохібини*] «заколот», [*ворохібництво, ворохібня*] «тс.», [*ворохібник*] «заколотник», *ворохо́бник* «тс.», [*ворохобли́вий*] «бунтівливий» Ж, *ворохо́бний* «тс.», *ворохо́бити* «ворушити; бунтувати», *ворохо́битися* «ворушитися; бунтуватися»; — р. *во́рох* «купа зерна, соломи», бр. *во́рах* «шум, шелест; переворот», п. [warch] «сварка, гнів», болг. *врах* «снопи, розстелені для молотьби», *въ̀рха́* «молочу», м. *врав* «купа снопів на току», схв. *вр̏шај* «шар (ряд) снопів на току; молотьба, час молотьби», слн. vršíti «молотити зерно худобою», vršáj «ворох (збіжжя для молотьби)», стсл. врахъ «ворох»; — псл. *vorxъ «купа хліба (для обмолоту)»; — споріднене з лтс. vârsms «хліб, розстелений для обмолоту», лат. verro «волочу, мету», хет. u̯arš-, u̯aršii̯a «обривати, збирати врожай», двн. wërran «плутати».— Шанский ЭСРЯ I 3, 168—169; Фасмер I 355; ЭСБМ II 196; БЕР I 182—183, 213; Friedrich HW 246.— Пор. **ворухну́ти.**

ворохо́бити, *ворохо́битися* — див. **во́рох.**

воро́чати — див. **верті́ти.**

ворс, *во́рса, ворси́на, ворсо́вка, ворсува́льник, ворсува́льня,* [*ворся́нка*] (бот.) «чортополох, Dipsacus fullonum Mill.» Пі, *ворси́нчастий, ворси́стий, ворсува́льний, ворсува́тий, ворсяни́й, ворси́ти, ворсува́ти;* — р. *ворс, во́рса,* бр. *ворс;* — запозичення з іранських мов; ав. varəsa «волосся», сперс. vars, перс. gars «тс.» споріднені з псл. *volsъ, укр. *во́лос;* неправильно зіставлялося з лит. varsà «пасмо вовни, волосся» (Mikl. EW 384), яке тепер саме розглядається (Fraenkel 1202) як похідне від бр. [*во́рса*] «вовна» (первісно, мабуть, «ворса»).— Шанский ЭСРЯ I 3, 169; Фасмер I 355—356; Преобр. I 98; Зализняк ВСЯ VI 41; ЭСБМ II 196.— Див. ще **во́лос.**

[**ворсо́битися**] «борсатися, соватися, пручатися» Я; — очевидно, результат контамінації дієслів *ворохо́битися* «ворушитися; бунтуватися» і *бо́рсатися*.— Див. ще **бо́рсатися, во́рох.**

ворухну́ти, *воруши́ти,* [*ворО́шити*] ВеБ, *воруння́,* [*ворУ́шало*] «палиця, якою ворушать солому в печі» Мо, [*воруши́ло*] «підойма, важіль», [*воруши́льник*] «збуджувальник» Я, *ворухки́й, ворухли́вий, ворушки́й, ворушли́вий,* [*воруши́льний*] «збуджувальний» Я, *зворУ́шити, зворУ́шення, зворУ́шливий, заворУ́шення,* [*неворушки́й*]; — р. *ворохну́ть, вороши́ть,* бр. *варухну́ць, варушы́ць;* — результат контамінації слів *во́рох* «купа невіяного зерна» (*вороши́ти* «віяти зерно, підкидаючи його лопатою»?) і *ру́хати, ру́шити.*— Булаховський НЗ КДУ V/1, 92; ЭСБМ II 67—68.— Див. ще **во́рох, рух.**

[**ворчун**] (бот.) «буркун аптечний, Melilotus officinalis Desr.» Mak; — пов'язане з [*ворча́ти*]; результат заміни назви *буркУ́н* гаданим його синонімом за аналогією до співвідношення синонімічних дієслів *бурча́ти* — [*ворча́ти*].— Див. ще **во́ркати.**— Пор. **буркУ́н.**

[**ворю́га**] «злодій» Ж, [*воря́га*] «злодій, шахрай Я, Пі; ворог Ж», [*воря́к*] Ж, [*вор*] «злодій» Бі, [*вір*] «тс.» Бі, [*вори́ця*] «злодійка» Я, [*воровкува́тий*] Я; — очевидно, запозичене з російської мови не раніше XVI ст.; р. *вор, воря́га* зіставляється з *вру, врать,* пов'язаним, можливо, з псл. *vьrati «плести» з дальшим розвитком семантики «плести — говорити дурниці»; пор. і р. *воровско́й* «облудний, злодійський»; порівнювання з п. wór «мішок» (Брандт РФВ 25, 214) не-

переконливе; малоймовірне припущення про запозичення цього слова з уйг. oγru «злодій», тур. oğru «шахрай, негідник» (Gombocz 109) або з фін. varas «злодій» (Mikkola Berühr. 104).— Шанский ЭСРЯ I 3, 162—163; Фасмер—Трубачев I 350, 361.

воря́бка — див. **о́рябок.**

восе́льник, *восе́льниця* — див. **гу́сениця.**

восени́ — див. **о́сінь.**

воси́чина — див. **оси́ка.**

[**воскобо́їна**] (бот.) «золотушник звичайний, Solidago virgaurea L.», [*воскобо́йна*] «тс.» Ж; — пов'язане з [*воскобо́їни*] «вощина, яка залишається після топлення воску»; назва походить, мабуть, від того, що квітки та листя цієї рослини дають жовту фарбу; крім того, це медонос.— Вісюліна—Клоков 323; Нейштадт 545.— Див. ще **би́ти**[1], **віск.**

[**восковиця**] «перетинка у пташиному дзьобі; мозолиста шкіра» Ж; — похідне утворення від *віск*; назва зумовлена зовнішньою подібністю: в першому випадку — за кольором, у другому — за формою (мозолиста шкіра — як вощина у вулику).— Див. ще **віск.**

воскреса́ти, *воскре́снути, воскреша́ти, воскреси́ти,* [*во́скрес*] «воскресіння», [*во́скре́с*] «життя» Ж, *воскресе́ння,* [*воскреси́тель*] Ж, *воскресі́ння, воскресе́нський* Ж, *воскре́слий,* [*воскре́сний*], ст. *воскрешати* (XVII ст.); — р. *воскреса́ть,* бр. *уваскраса́ць,* др. *въскрѣсити, въскрѣшати;* — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **въскрьсати, въскрѣсити,** споріднене з др. *крѣсъ* «сонцестояння», др. *крѣсити* «воскресити», р. [*крес*] «оживлення», п. [krzesic] «оживляти», ч. křísiti «тс.», ст. vzkřěsnúti, слц. kriesiť, болг. *възкръ́свам,* схв. *у̏скрс* «воскресіння», *ускрша́вати* «воскресати, воскрешати», слн. krésiti se «сяяти; оживляти» (псл. krěs- <*krěps- <*kroips-), далі, мабуть, з *кріпи́ти,* лит. kraipýti «викривляти», kreĩpti «направляти».— Шанский ЭСРЯ I 3, 171; Holub—Kop. 191; Machek ESJČ 242; БЕР I 203; Fraenkel 292; Walde—Hofm. II 293.— Див. ще **кріпи́ти.**— Пор. **кре́снути.**

восмі́л, *восмелова́ті, восьмілова́ті* — див. **осмі́л.**

[**востіка́ти**] «шмагати різками, карати» Ж, [*востіха́ти* Ж, *востяга́ти* ВеБ, *воздіґа́ти* ВеБ] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого п. wściągać «гамувати, приборкувати; притримувати; (рідк.) заохочувати», похідного від ciągnąć «тягти».— Див. ще **тягти́.**

восца́ — див. **васе́ць.**

восьма́ка, *восьмери́к, восьмери́чний, восьмерни́й, во́сьмеро, восьмерува́ти, восьме́тики, во́сьмий, восьми́на, восьму́ха, восьму́шка* — див. **ві́сім.**

[**восьтильо́зний,** *восьтильо́стий*] «отакий дуже великий» Ж; — складне слово, утворене з вказівної частки *вось* «ось», яка складається з займенникових елементів *во* і *сь* з вказівною семантикою, та кількісного прислівника *тіль* (можливо, в польській формі tyle) «стільки» за допомогою суфікса *-озн-* з властивою йому вказівкою на збільшену ознаку предмета чи явища.— Див. ще **аво́, сей, ті́льки.**

вото́са, *воті́сник* — див. **ото́са.**

во́тум, *вотува́ти,* ст. *вотум* «голос», *вотова́ти* «подавати голос, голосувати» (XVI ст.); — р. бр. схв. *во́тум,* п. wotum, ч. votum, слц. vótum, болг. *вот;* — запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво; лат. vōtum (<*vŏvetom) «жертва, урочиста обіцянка, бажання, воля, прагнення» споріднене з дінд. vāghát- «обітник, молільник», ōhatē «він хвалить, славить», ав. aog- (aojaite, aoxta, aogədā) «оголошувати, казати, говорити», дангл. wōgian «свататися, бажати», вірм. gog «кажу».— Тимч. 317; Шанский ЭСРЯ I 3, 178—179; Булыка 69; Kopaliński 1049; Brückner 531; Walde—Hofm. II 837.

во́тчина, *во́тчинник, во́тчинний;* — бр. *во́тчына,* болг. *во́тчина;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *во́тчина* походить від др. *отьчина* «батьківщина», що, як і ч. слц. otčina, вл. wótčina, зводиться до псл. otьčь < *otĭkos «батько».— Шанский ЭСРЯ I 3, 179; Dolobko ZfSlPh 3, 87; Vaillant Gr. comp. I 127.— Див. ще **оте́ць.**

[**вочемі́ню**] «вмить» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [woczyminiu] «тс.» є результатом злиття виразу w

oczy mgnieniu «в мигу очей», паралельного до вживаного тепер w oka mgnieniu «в мигу ока».— Див. ще **миг, о́ко, у**[1].

во́ша, [*вош, вуш* ВеБ, *уш* Шейк], *вошва́*, [*вши́ця*] «попелиця, Aphis brassicae» Ж, *воши́вець*, [*уша́ль* ВеНЗн, *уши́вець* Ж, *вошове́ць* Я, *ушíль* ВеНЗн], *воши́вий*, [*уши́вий* Ж, *вошко́вий*], *воши́віти;* — р. *вошь*, бр. *вош*, др. *въшь, вошь*, п. wesz, ч. veš, слц. voš, вл. woš, нл. woš, weš, полаб. vås, болг. *въ́шка*, м. *вошка*, схв. *ва̏ш, у̑ш, ва̏шка*, слн. ûš, стсл. **въшь**; — псл. vъšь; — споріднене з лит. [vievesà] (<*veivesa) «пташина воша», usnìs «будяк», лтс. usne «тс.», гот. frawisan «пожирати, поїдати», алб. usht «колос», дінд. vas- «їсти»; іє. *us-i-s зіставляється ще з герм. lūs, нвн. Laus (Schulze Kl. Schr. 59; Machek ESJČ 685—686), а також з лит. utė̃ «воша», лтс. uts «тс.» від основи *uts-is (Преобр. I 99—100; Holub—Kop. 413); інші, менш імовірні точки зору подано у Фасмера.— Шанский ЭСРЯ I 3, 180; Фасмер I 359—360; БЕР I 217; Skok III 550; Бернштейн Очерк 1974, 274; Fraenkel 1247; Trautmann 336.

[**вошени́ця**] «гусінь» Мо; — результат контамінації слів [*восе́(ль)ниця*] «гусінь» і *во́ша*.— Див. ще **во́ша, гу́сениця.**

[**вошкопру́д**] «вошивець», [*вошопру́д*] «тс.»; — бр. *вашапру́д;*— складний іменник, утворений на основі словосполучення *воші прудити*, тобто «знищувати, виганяти їх з одягу».— Див. ще **во́ша, пру́дити.**

вошма́на — див. **очма́на.**

[**вошолу́(в)**] «праска» ДзАтл II 228, [*вошалу́, ушулю́в*] «тс.» тж, [*вошоло́ванка*] «випрасувана сорочка» ЕЗб 2, [*вошоловати*] «прасувати» ДзАтл II 228; — запозичення з угорської мови; уг. vasaló «праска» є суфіксальним утворенням від vas «залізо», спорідненого з манс. -wys «тс.», морд. usjkja̋ «дріт», фін. vaske «мідь».— MNTESz III 1095; Bárczi 333.

воща́нка (бот.) «Cerinthe L.», [*воскíвка* Я, *восчатка* Mak] «тс.»; — р. *воско́вник, воща́нка*, бр. *васко́ўнік*, п. woskownica, ч. слц. voskovka, схв. *во̏ска;* — похідне утворення від *віск;* назва мотивується тим, що ця рослина вкрита восковою поволокою і має такий вигляд, ніби вона зроблена з воску.— Вісюліна—Клоков 264; ЭСБМ II 72; Machek Jm. rostl. 189.— Див. ще **віск.**

воюва́ти, [*вою́тити*] «бешкетувати» Ба, *воєнізува́ти, війна́, ві́йсько, войовни́к*, [*войскови́к*] Ж, [*войскови́ця*] «армія» Ж, [*во́я*] «війна» Я, *воя́к, воя́ка, воя́цтво, воя́чка, воя́ччина, військо́вий, воєнізо́ваний*, [*воїв́ний, воїнству́ючий*] Ж, *войові́тий, войовни́чий, довоє́нний, заво́їстий* «войовничий; задерикуватий», *завойо́вник, завойо́вництво, завойо́вний, післявоє́нний, повоє́нний*, — р. *воева́ть*, бр. *ваява́ць*, др. *воеватися*, п. wojować, ч. ст. слц. ст. voj «військо», болг. *вою́вам*, м. *војува*, схв. *војѐвати*, слн. vojeváti;— псл. *vojь «воїн»; — споріднене з *вина́*, р. *повинова́ться*, лит. vajóti «ганяти, переслідувати», výti «тс.», лтс. vajât «переслідувати», двн. weida «полювання», дісл. veiðr «тс.», лат. vēnor, -āri «полювати», ірл. fíad «дичина», гр. ἵεμαι «прагну, бажаю», ос. *уайын* «скакати, бігати, мчати», ав. vayeiti «гонить, переслідує», дінд. vēti «тс.»; іє. *u̯eia-, *u̯ēi- «прагнути, домагатися, гнатися».— Шанский ЭСРЯ I 3, 141—142; Фасмер I 334—335; Преобр. I 91; ЭСБМ II 27; БЕР I 172; Skok III 612; Holub—Kop. 421; Fraenkel 1267.— Пор. **вина́.**

воя́ж, *вояже́р, вояжува́ти;*— р. болг. *воя́ж*, бр. *вая́ж*, п. wojaż; — запозичено з французької мови, можливо, через польське посередництво; фр. voyage «подорож» походить від лат. viāticum «гроші на подорож; провізія для подорожі», в основі якого лежить via «дорога», споріднене з дінд. vēti «іде слідом, переслідує, прагне кудись», vītáḥ «прямий, простий, прямолінійний», vīthiḥ, vīthī «ряд, вулиця, шлях», псл. *vojь «воїн», укр. *війна́, воюва́ти*.— СІС 126; Шанский ЭСРЯ I 3, 180; Kopaliński 1046; Dauzat 758; Walde—Hofm. II 778—779.— Див. ще **воюва́ти.**

впа́ки — див. **навпаки́.**

[**впа́трен**] «спритний, обачний» Ж, [*впатрі́нє*] «обачність» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. opatrzny «передбачливий, обач-

ний» утворене від етимологічно неясного п. patrzyc «дивитися», wpatrzyc się «вдивитися», спорідненого з ч. patřiti «дивитися; належати», слц. opatrovat' «доглядати».— Трубачев Этимология 1965, 47—51; Brückner 399; Machek ESJČ 438.— Пор. **пантрувáти.**

впелесйтися, *впелюскатися* — див. **пелюскатися.**

вперéміж, *вперéміжку, уперéміж, уперéміжку;* — р. *вперемéжку*, бр. *упераме́жку;* — прислівник, утворений за допомогою прийменника *в* від дієслівної префіксальної основи *перемежувáти* або від незасвідченого іменника **переміжка* чи **переміжок*, аналогічного до *перéлісок, перéстінок.*— Див. ще **межá, пере-, у**[1].

вперéміш, *вперéмішку, уперéміш, уперéмішку;* — р. *вперемéшку*, бр. *упера-мéшку, упярэ́мешку;* — прислівник, утворений за допомогою прийменника *в* від дієслівної префіксальної основи *перемішáти* або від іменника [*перéмішка*].— Див. ще **мішáти, пере-, у**[1].

впілйтися — див. **п'ялйти.**

впленйчитися — див. **пленйця.**

[**впольнýти**] «впірнути» Ж; — очевидно, результат видозміни дієслова *впірнýти* під впливом *лúнути, полúнути.*

[**впоперенáчку**] «навперемінно, по черзі» Ж; — прислівник, утворений від префіксальної основи дієслова (*по*)*переінáчити* за допомогою суфікса *-к-* і прийменника *в.*— Див. ще **інáкший, пере-, по, у**[1].

впрáва, *впрáвний, вправлятися;* — очевидно, нове запозичення з польської мови; п. wprawa «вправність», wprawny «вправний», wprawiać się «вправлятися, тренуватися» є похідним від прикметника prawy (з псл. pravъ) «належний, такий, як слід».— Див. ще **прáвий.**

вприддбити, *впридоблятиu* — див. **придóба.**

вприпуст «вдосталь», *уприпуст* «тс.»; - похідне утворення від *припустúти;* розвинулось, очевидно, на основі тваринницького виразу *годувати вприпуст*, тобто припускаючи тварин до цілого запасу корму.— Див. ще **при, пускáти, у**[1].

[**впýгувати**] «затушковувати, надягати багато важкого одягу» Ж, Ме, [*впýгатися*] Ж, [*запýганий*] Ме; — р. [*запугнýться*] «застібнутись»; — неясне; можливо, пов'язане з [*пýговиця*]; в такому разі первісно означало «застібати».

вр- — див. **ур-.**

[**врáва**] «натовп, орава» Я; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми *орáва;* менш імовірний зв'язок з ч. vřava «гамір», первісно «натовп» (Machek ESJČ 702), пор. [řvava] «натовп, гамір».— Див. ще **орáва.**— Пор. **врява.**

враг, [*врáжба*] «ворожнеча» Ж, *враждá,* [*врáжда, вражня́, вражнь*] «тс.» Ж, [*враженя́*] «чортеня», [*вражчá*] «тс.», *врáжий,* [*врáзький*], *враждáти* «ворогувати», *враждувáти;* — р. бр. діал. *враг*, др. *врагъ;* — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **врагъ** є прямим відповідником до др. *ворогъ*, укр. *вóрог* (див.).

вражáти, *врáження, вражíння, вражлúвий, врáза, вразúти, вразлúвий* — див. **разúти.**

[**врáцáти**] «блювати» Ж, Ме, [*врацовúни*] «блювотина» Ж; — запозичення з польської мови; п. wracac «блювати; вертати» пов'язане з wrócić «вернути», спорідненим з укр. *вертáти, вертíти* (див.).

[**вред**] «чиряк» ВеЛ, ст. *вредъ* «веред, болячка» (XVII—XVIII ст.); — запозичення з чеської або словацької мови; ч. vřed «нарив, чиряк», слц. vred «тс.» походять від псл. *verdъ «тс.», звідки й укр. *вéред* «нарив», *вередúти, вередувáти* та ін.; пор. р. [*вред*] «чиряк», др. *врѣдъ* «тс.», що походить від стсл. **врѣдъ** «тс.».— Machek ESJČ 702.— Див. ще **вéреди.**

[**времéнщик**] «чудна, незвичайна людина, упир» Ж; — похідне утворення від [*врéм'я*] «час», очевидно, пов'язане з уявленням про появу і зникання такої людини через певні проміжки часу.— Див. ще **врéм'я.**

[**врéм'я**] «час», [*урéмення*] «щастя, удача», [*урéм'я*], [*временнúй*] «сприятливий, зручний» Я, [*временúти*], **ст.**

врѣмя, *врéмя* (XIV—XVII ст.); — р. *врéмя*, бр. [*врéме*, *урéме*], др. *врѣмя;* — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **врѣмѧ** «час» є прямим відповідником до укр. [*вéрéм'я*] «погода» (див.).

врéтище «одяг із грубої товстої тканини, убогий одяг»; — р. *врéтище* «тс.», др. *врѣтище* «мішок, одяг»; — книжне запозичення з старослов'янської мови; стсл. **врѣтиштє** «мішок» походить від тієї самої основи псл. *ver- «засовувати, ховати», що й укр. *верéта*. — Въгленов БЕ 13/3, 258—259.— Див. ще **верéта**.

[**ври́тний**, *ури́тний*] «нелюбий, небажаний, надокучливий» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. urît «поганий, неприємний», пов'язане з дієсловом (а) urî «ненавидіти, мати відразу», походить від лат. *horrīre (<horrēre, horrescere) «стовбурчитися; лютувати, жахатися», спорідненого з дінд. hárṣatē «задубіває, заклякає», hŕ̥ṣyati «тс.».— Vincenz 2; DLRM 910; Puşcariu 170; Walde—Hofm. I 659.

[**врíти**] «кипіти, вирувати, клекотіти» Ж, ст. *врѣти* «кипіти» (XVII—XVIII ст.);— р. [*вреть*] «дуже потіти», бр. [*врэць*] «кипіти», др. *врѣти*, *вьрѣти*, п. wrzeć, ч. vříti, слц. vrieť, болг. *вря*, м. *вріе*, схв. *врȅти*, слн. vréti, стсл. **вьрѣти** «тс.»; — псл. *vьrěti «тс.», пов'язане з vīrъ «вир», variti «варити»; — споріднене з лит. vìrti «кипіти, варитися», versmẽ «джерело», лтс. vir̃t «кипіти, варитися», прус. auwerus «ӧиварки», тох. А wrātk «варити»; іє. *u̯er-/*u̯or-, *u̯r̥- «горіти; спалювати».— Фасмер—Трубачев I 362; Machek ESJČ 702—703; БЕР I 193; Skok III 622—624; Fraenkel 1263; Trautmann 361; Pokorny 1166.— Пор. **вари́ти**, **вир**.

врóда, *врóджений*, *вроди́ни*, *вроди́ти*, *вродли́вець*, *вродли́вий*, *вродли́виця*, *вродли́вість*, *врóдність*, *вродови́тий* — див. **рід**.

[**врóза**] «ремінець, яким прив'язують бич до бичиська» ВеЛ; — запозичення з польської мови; п. [*wroza] «ремінець для прив'язування, зв'язування» є прямим відповідником до укр. *ворóза* (див.).

врóзтіч, *врóстич* — див. **тікáти**.

врýно «сходи хлібів», [*ворýна* Па, *ворýніца* Л, *врунь* Л, *оврýно* Л, *оврýнь* Л, *угруно* Л, *урýно* Л], *урýна* «тс.», *врунáстий*, *врýнистий*, *урунáстий*, *урýнистий*, *врýнити*, *врýнитися*, *врунíти*, *урýнити*, *урýнитися*, *урунíти;* — бр. [*урýнь*]; — результат не зовсім ясної видозміни спільнослов'янської основи слова *рýно*, *рýна;* можливо, виникло на ґрунті прийменникового виразу *въ руно*.— Див. ще **рýно**.

вручáти — див. **рукá**.

[**врýчість**] «діловитість, бравість» Ж;— очевидно, пов'язане з [*врíти*] «кипіти» (див.).

[**врява**] «крик» ВеЗа, [*врявк*] «тс.» ВеЛ, [*врявкати*, *врявчати*] «кричати» ВеЛ;— очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. wrzawa «галас, гамір, шум» споріднене з ч. vřava «тс.», слц. vrava «розмова, галас, шум», болг. *вря́ва* «галас», м. *врева* «галас, гомін, [говірка, розмова]», схв. *врȇва* «галас, лемент»; —певної етимології не має; виводиться з іє. *u̯(e)rē- «говорити» (БЕР I 193), припускається первісне значення «натовп» (Machek ESJČ 702), польське слово вважається запозиченням з чеської мови (Brückner 633) і т. д.— Пор. **врáва**, **ря́вкати**.

врядú-годú, *урядú-годú;* — бр. *гадыўрадьí;* — прислівникове утворення від іменників *ряд* і *год* з первісним значенням «час періодичних розглядів судових справ, укладання угод» і под.— Див. ще **год**, **ряд**, **у**[1].

все, *всей*, *всéнький* — див. **весь**[1].

все- (перший компонент складних слів типу *всебíчний*, *всеви́дящий*, *всемогýтній*, *всеси́льний*); — р. болг. *все-*, бр. *усе-*, др. *вьсе-;* — засвоєне з старослов'янської мови; стсл. **вьсє-** в словах типу **вьсємогыи**, **вьсєдръжитєль** є калькою гр. παν- — першого компонента грецьких складних слів типу παν-αλκής «всесильний», πάν-αρχος «всевладний», παντοκράτωρ «вседержитель», що являє собою форму середнього роду займенника πᾶς «весь, цілий» (род. в. παντός).— БЕР I 192.

Всéволод, [*Сиволóд*]; — р. *Всéволод*, бр. *Усéвалад*, др. *Всеволодъ*, ч. Vsevolod; — чоловіче ім'я, утворене на східнослов'янському грунті з займенника *все-* та основи дієслова *волод-іти*.— Див. ще **володíти, весь**[1].

[**всéзелень**] (бот.) «грушанка, Pirola L.» Ж, [*всезелен*] «тс.; зимолюбка, Chimaphila Pursh.» Mak; — ч. zimozelen «зимолюбка»; — складні слова, утворені з основ прислівника *все* «завжди» і прикметника *зелéний*; назви зумовлені вічнозеленою природою цих рослин.— Machek Jm. rostl. 176; Словн. бот. 160; Нейштадт 424.— Див. ще **весь**[1], **зелéний.**

всéсвіт; — п. wszechświat; — зворотне утворення від *всесвíтній*, яке виникло на основі словосполучення *весь світ;* зразком для зворотного утворення стала, очевидно, польська форма; пор. також ч. слц. vesmír «всесвіт».— Див. ще **весь**[1], **світ.**

[**всúжюд,** *усúжгуд*, *усúжут*, *сúжгід*] «торік» ДзАтл II; — результат злиття словосполучення (*въ*) *сьй ж*(*е*) *годъ* (*гід*); пор. утворене за цією ж моделлю слово *тúждень* від *тъи же дьнь;* спочатку, мабуть, означало «рік тому в цей самий час»; виведення від **въ сьсь годъ* (ДзАтл II 259) неточне.— Див. ще **год, же, сей, у**[1].

[**всíгда**] «завжди» Ж, [*всíгди* Ж, *усігдú*] «тс.», [*всігдúшний* Ж, *завсігдá*, *завсігдú*, *завсíди*, *завсю́ди*, *завсíдний*, *повсегдá*, *повсíда* Г, Ж]; — р. *всегдá*, бр. [*всёгды*, *всегды́*, *усёгды*], *заўсёды*, *заўсягды́*, др. *вьсьгда*, *вьсегда*, п. wszegdy, болг. *всегдá*, *всякогá*, схв. *свȁгда*, *свȁгдар*, слн. vsèkdar, [vsîgdar, vsâkdaj]; — псл. *vьsekъda, vьseda, *vьsedy. утворені з займенника vьsь, vьse «весь, цілий» і займенникових компонентів kъda (очевидно, спорідненого з лит. kadà «коли», дінд. kadā́, ав. kadā «тс.») чи простішого da, який зберігається і в р. *да* «так; та», укр. *да*; менш імовірне зведення (Schmidt KZ 32, 399; Meillet MSL 13, 29) до виразу *vьxogo goda «всякого часу», як і *когда* до *kogo goda, *тогда* до *togo goda.— Шанский ЭСРЯ I 3, 197; Фасмер I 362—363; БЕР I 194.— Див. ще **весь**[1], **да**[1], **кий**[2].

всілякий, [*вселя́кий*], *усіля́кий*, [*всіля́чина*] Ж; — р. [*вселя́кий*], бр. *уся́ля́кі*, п. wszelaki, ч. слц. všelijaký, вл. wšel(a)ki; — похідне утворення від займенникової основи *вьсель*, *вьсѣль*, псл. vьsělě, пов'язаної з vьsь «весь», тієї самої, що і в прислівнику (*з*)*відусíль*, та суфікса -ak-, того самого, що і в *такúй*, *двоя́кий*, *троя́кий*.— Пор. **відусíль.**

всклезь — див. **склезь.**

[**вспак**] «назад, навпроти, навпаки» Пі, ст. *вспакъ* (XVI—XVIII ст.); — р. [*вспак*] «навиворіт», п. wspak «назад»; — утворення з прийменника *въз* і прислівникової основи *пак-* «назад», що є, очевидно, варіантом основи *опак-* «тс.»; можливо, в українську мову запозичене з польської.— Brückner 635.— Див. ще **опáк, уз.**— Пор. **навпакú.**

[**вспúнячки**] «повільно» Пі; — очевидно, похідне утворення від *спиня́тися*, аналогічне до *навсúдячки* (від *сидíти*), *навстóячки* (від *стоя́ти*), *навспúнячки* «навшпиньки» (від *спинáтися*).— Див. ще **зупинúти.**

[**вспокóн**] «одвіку» Ж; — р. *испокóн*, бр. *спакóн*, [*успакóн*]; — похідне утворення від др. *поконъ* «початок» (пор. п. [pokon] «тс.»), яке складається з префікса *по-* і кореня *кон-* «початок» (і «кінець»), того самого, що й у словах *закóн*, *конáти*, *кінéць* тощо.— Brückner 644.— Див. ще **кінéць, конáти.**— Пор. **споконвíку.**

[**вспряник**] (бот.) «кмин кінський, Siler trilobum Scop.» Mak; — неясне.

[**встеклинець**] (бот.) «молочай, Euphorbia procera M. B.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *тектú*, з огляду на сік, подібний до молока, що витікає із стебла свіжозрізаної рослини.— Нейштадт 372.

[**встікáтися**] «казитися, ставати скаженим, шаленіти» Ж, [*встéклий*] «шалений» Ж, [*остéклий*] «тс.» Ж, [*встеклúзна*] Ж; — запозичення з польської мови; п. wściekać się «казитися», як і ч. vztekati se, нл. ст. šćěkaś se «тс.», походить від псл. *tekti «тектú» і первісно означало «розтікатися, розбурхуватися» (про бурхливі води).— Brückner 635; Machek ESJČ 706.— Див. ще **тектú.**

[**встрих**] «вщерть, по вінця» Me; — запозичення з польської мови; у п. w strych «тс.», nad strych «надто», pod strychem «без верху», іменник strych закріпився замість складнішого strychulec «дощечка, планка для підрівнювання сипучих речовин до верхніх країв посуду», що походить від н. Stréichholz «тс.», утвореного з основ дієслова streichen «гладити, дряпати, креслити», спорідненого з лат. stringere «зривати, дряпати», псл. *strigti, укр. *стри́гти*, та іменника Holz «дерево», спорідненого з псл. *kolda, укр. *коло́да*.— Brückner 521; SW VI 468, 470; Kluge—Mitzka 757; Kluge—Götze 327.— Див. ще **стри́гти**.— Пор. **стрих, стріха.**

всу́є — див. **суетá.**

всу́переч — див. **пере́чити.**

всю́ди, [*всяди* ВеЛ, *всягди* ВеЛ, *вся́где* Ж], *ві́дусюди*, *звідусю́ди*, *зусю́ди*, *зусю́д*, [*повсю́да* Ж, *повсю́дейка* Ж], *повсю́дно*, *повсю́дний*, *повсюдні́ти;* — р. *всю́ду*, бр. *усю́ды*, др. *вьсюду*, *вьсуду*, *вьсюдѣ*, п. wszędzie, ст. wszędy, каш. wšąde, ч. слц. všude, вл. wšudźe, нл. *šudy*, šuder, [wšudy], болг. *навсъдé*, схв. *сву̏да̄*, *сву̏гдe*, слн. povsód, стсл. **вьсѫдѣ**; — псл. *vьsǫdu, vьsǫdě, похідне від займенника vьsь «весь»; кінцеве -du (-dě), мабуть, того ж походження, що й кінцева частина в лат. quan-dō «коли», прус. is-stewen-dau «звідси, звідти»; на думку Ільїнського, -du є місцевим відмінком однини іє. займенника *do, *dho.— Булаховский Труды ИРЯ I 206; Шанский ЭСРЯ I 3, 205—206; Фасмер I 364; Ильинский Сложн. местоим. 74; Преобр. I 102; Brückner 636; Machek ESJČ 685—686; Trautmann 312.— Див. ще **весь**[1].

вся́кий, *вся́чина* — див. **весь**[1].

втиркáтися, *втиркýн* —див. **ти́рити.**

[**втискýн**] (ент.) «могильний жук, Pterostichus, з родини жужелиць, Carabidae» Ж; — назва походить, очевидно, від *вти́скувати(ся)* (в землю), оскільки ці комахи живуть у землі й живляться продуктами розкладу органічних речовин.— Див. ще **ти́снути.**

вті́лити; — калька цсл. **въплътити** (р. *воплоти́ть*, *воплоща́ть*), яке, в свою чергу, є калькою гр. σαρκοῦν «тс.», похідного від σάρξ «м'ясо, тіло», чи, скоріше, лат. incarnare, утвореного з префікса in- «в-» і основи іменника caro (род. в. carnis) «м'ясо, тіло».

втóра, [*втора́к*] «другий рій» Ж, [*второýкú*] «другі струни на кобзі або бандурі» Я, [*вто́рий*] Ж, *втори́нний*, *вто́ри́ти* СУМ, Ж, *вторува́ти*, *повто́р*, *повто́рний*, *повтори́ти;* — р. *вто́ра*, *второ́й* «другий», бр. *уто́ра*, др. *въторъ*, п. wtor, болг. *вто́ри* «другий», м. *втор(и)*, стсл. **въторъ**; — псл. vъtorъ<*ņ̥torъ, *ņ̥terъ; — споріднене з лит. añtras «другий, інший», лтс. ùotrs, прус. antars, двн. andar, гот. anþar, ос. æндæр, дінд. antaraḥ «тс.», іє. *ontor-/*ņ̥tor-; з другого боку, припускається зв'язок з ав. vitara- «далі», дінд. vitarám «тс.», vítaraḥ «той, що веде далі» (Фасмер I 364—365).— Шанский ЭСРЯ I 3, 209—210; Преобр. I 101; Machek ESJČ 671—672; БЕР I 197; Младенов 83; Топоров I 94—95.— Пор. **вівтóрок.**

[**втóчи,** *вто́чі*] «в той час, тоді» ВеБ;— неясне; можливо, результат стягнення виразу [*в той ч'ис*, *в той чіс*] «в той час».

втуз, *вту́зівець;* — р. *втуз;* — нове складноскорочене слово, утворене з виразу *вищий технічний учбовий заклад* за зразком рос. *втуз* (із *высшее техническое учебное заведение*).— Фасмер I 365.

втýпити (очі), *поту́пити;* — р. *поту́пить;* — не зовсім ясне; пов'язується з *тупи́й*, *тупи́к* (Преобр., випуск останній, 18); можливо, споріднене з п. wtapiać, wtopić «тс.» (Brückner 570).

[**втяж**] «постійно, безперервно, раз у раз» ВеБ; —запозичення з польської мови; п. wciąż «безупинно, безперервно, постійно, завжди» утворене з прийменника w «в» і основи дієслова ciągnąć «тягнути».— Brückner 61.— Див. ще **тягти́, у**[1].

вуáль; — р. бр. *вуа́ль*, п. wual, woal, болг. м. *воáл;* — запозичення з французької мови; фр. voile «вуаль; покривало» походить від лат. vēlum «вітрило, покривало», що задовільної етимології не має.— СІС 132; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 3, 212—213; Sł. wyr. obcych 809; Dauzat 755; Walde—Hofm. II 745.

вугáй — див. бугáй[4].

ву́гіль, *ву́гілля, ву́гільник*, [*ву́гільщик*] Я, [*вуге́льник*] «випалювач вугілля», [*вуга́лля*], *вугле́ць, ву́глик, вугли́на*, [*ву́глиско*] «місце для вугілля», [*ву́гля, вугля́к*], *вугля́р, вугля́рка* «дружина вугільника; [місце, де випалюють вугілля]», [*вугля́рня*], *вугля́рство, вуглярчу́к*, [*вуголи́на*] «обгоріла, обвугліла балка» Ж, [*у́гіль, у́голь* Ж], *у́гілля*, [*уго́лле* Ж, *уга́лля, угіле́ць, угли́на, угля́рство*], *ву́гільний, вуглі́стий*, [*углі́стий*] Ж, *вугляни́й*, [*вуглови́й*] «вугільний», *вуглеце́вий, зву́глювати, обву́глювати;* — р. *у́голь*, бр. *ву́галь*, др. *угъль*, п. węgiel, ч. uhel, слц. uhlie, uhoľ, вл. wuhel, нл. [wugel], hugel, полаб. vǫd'ėl, болг. *въ́гъл*, м. *јаглен*, схв. *у̏гаљ*, слн. vogál, стсл. **жгъль**; — псл. *ǫglь; — споріднене з лит. anglis «вугілля», лтс. ùogle, прус. anglis, перс. angišt, дінд. áṅgāraḥ «тс.»; іє. *ongl-jo-s; допускається зв'язок (Фасмер IV 146; БЕР I 201) з *вого́нь* (<*ogъnь).— Преобр. II 38—39; Machek ESJČ 666; Holub—Kop. 401; Skok III 537; Trautmann 8; Būga RR II 210, 509; Топоров I 87.

вуглево́д; — р. *углево́д*, бр. *вугляво́д*, п. węglowodór, ч. заст. uhlovodan, слц. uhľovodan, болг. *въглево́д;* — складне слово, утворене з коренів слів *вугл*(*е́ць*) і *во́д*(*ень*), оскільки ці елементи входять до відповідних органічних сполук.— Див. ще **во́день, ву́гіль.**

[**ву́глова**] «капиця ціпа» Ж, [*угло́ва, ву́голов, глова́* Ж] «тс.»; —неясне; можливо, пов'язане з *ву́го́л*, оскільки капиця утворює кут між билом і ціпилном; фонетична тотожність форми *ву́голов* з назвою «частина вуздечки, що знаходиться на голові» робить можливим припущення про зв'язок з *голова́*, п. głowa.

ву́гнати, *ву́гна́вець, ву́гнавий, ву́гна́вка, вугнова́тий, вугнота́вий, вугнота́ти* —див. **гугня́вий.**

[**ву́го́л**] «ріг, кут», [*вугли́*] «вид візерунка на великодніх крашанках» Я, [*вугло́*] «кутовий зв'язок дерева в будівлі», [*вуго́лля*] «роги (вулиць)» Я, [*угли́на*] «кут» Ж, [*у́гло*] «тс.» Ж, [*углове́ць*] (тех.) Ж, *уго́л* (заст.), [*уго́льник*], *вугла́стий*, [*угла́стий* Ж, *вуглови́й, уго́льний* Ж, *приу́глова́тий* Ж]; — р. *у́гол*, бр. *ву́гал*, др. *угълъ, уголъ*, п. węgieł, ч. úhel, слц. uhol, вл. nuhel, нл. [wugel], hugeł, болг. *ъ̀гъл*, схв. *у̏гао*, слн. vógel, стсл. **жгълъ**; — псл. *ǫgъlъ; —споріднене з лат. angulus «кут», вірм. angiun «тс.», ав. angušta- «палець», дінд. áṅgam «кінцівка, частина тіла», aṅgúliḥ «палець», aṅgúriḥ «тс.»; іє. *ang- «гнути»; інший варіант основи — іє. *onk- «гнути, зігнутий», від якого походить дінд. áñčati «згинає», aṅkáḥ «вигин, закрут», ав. axnah «повід, уздечка», гр. ἀγκών «згин, суглоб, лікоть», ἀγκύλος «кривий», дангл. anga «гак для риби, колючка», двн. ango-, angul- «гачок», лат. ancus, uncus «викривлений», с.-цсл. **жкотъ** «гак».— Фасмер IV 145; Преобр. випуск останній 38; Brückner 609; Machek ESJČ 666; Holub—Kop. 401; Skok III 536—537; Trautmann 9; Walde—Hofm. I 46, 48—49; Kluge—Mitzka 22; Джаукян 94, 238.

вуго́р¹ (іхт.) «Anguilla anguilla L.», *вугреня́, вугри́ця* «черв'як круглої форми», *вугро́вий;* — р. *у́горь*, бр. *вуго́р*, др. *угърь, угорь*, п. węgorz, ч. úhoř, слц. úhor, вл. wuhoŕ, нл. [wugor], hugor, схв. *у̏гор*, слн. ogór, стсл. **жгрь, жгришть**;— псл. *ǫgrь; — споріднене з лит. ungurỹs (<*angurỹs) «вугор», прус. angurgis, лат. anguilla «тс.»; далі з *вуж*, лит. angìs «змія», прус. angis, лат. anguis «тс.», двн. unc «вуж».— Фасмер IV 146; Преобр. II 38—39; Brückner 609; Machek ESJČ 667; БЕР I 201; Skok III 537; Fraenkel 10; Moszyński PZJP 304; Trautmann 8; Топоров I 88; Ernout—Meillet I 60; Walde—Hofm. I 48; Frisk I 725.— Див. ще **вуж.**

вуго́р² «прищ», [*ву́гар*] «гедзь; личинка» ВеБ, [*вугра́к*] «гуля від укусу гедзя» Ж, [*гора́к* Ме, *о́гар* Г, Ж, *угра́к* Ж] «тс.», *вугрува́тий*, [*угро́ватий, вугря́стий* Я]; — р. *у́горь*, бр. *вуго́р*, п. wągr, ч. uher, слц. uhor, вл. wuhra, нл. huger, болг. *въга́ре́ц* «личинка, черв'як», схв. *у̏грк* «тс.», слн. ogŕc «вугор»;— псл. *ǫgrъ; — споріднене з ǫgrь «вугор¹», ǫžь «вуж», лит. ánkstara «вугор», сх.-лит. inkstíras «тс.», двн. angar «хлібний черв'як» (<*angra-), нвн. Engerling

«личинка»; очевидно, іє. *angᵘ̯(h)i- з первісним значенням «черв'як (що водиться під шкірою)».— Фасмер IV 146—147; Преобр. випуск останній 39; Machek ESJČ 666—667; Skok III 538; Trautmann 8; Kluge—Mitzka 166; Pokorny 43—44. Пор. **вуго́р**[1], **вуж.**

[**ву́грин**] (ент.) «золотий жук, Cetonia aurata L.»; — неясне; можливо, пов'язане з етнонімом *у́грин.*

ву́дву́д, *вудви́д, ву́двод, ву́дву́док, вудвудя́, вудву́тка, вуді́д, ву́дкало, вудко́, ву́дод, ву́до́к, ву́тко, ву́ток* — див. **о́дуд.**

вуди́ла, *удúла, уди́льний* Ж; — р. *удила́*, п. wędzidło, ч. слц. udidlo; — псл. *ǫdidlo «вудила»;— очевидно, пов'язане з *ǫda «вудка, всякий гачок», але конкретний характер семантичного зв'язку остаточно не визначений; за основу приймається значення «гак» (Brückner 608) або значення «вставляти, вкладати» в дієслові vъ-děti, з яким пов'язуються і *ǫ-da і *ǫ-didlo з приіменною звуковою формою префікса ǫ-, що закономірно відповідає дієслівному префіксу vъ- (Machek ESJČ 666).— Див. ще **ву́дка.**

ву́дити «коптити, закопчувати (м'ясо та ін.)», [*вудженúна* Ж, *вуженúна, вуджа́рня*]; — бр. *вэ́ндзіць* (з п.), п. wędzić, ч. uditi, uzenina, слц. údiť, слн. vodíti; — псл. *vǫditi «обкурювати, консервувати димом м'ясо, рибу, сир»; — споріднене з *vędnǫti «в'янути»; іє. *u̯ondh-/u̯endh- «в'янути, сохнути, зникати»; зіставляється ще (Machek ESJČ 666) з *ве́дро* «сонячно», двн. swedan «палити помалу з великим димом».— ЭСБМ II 296; Brückner 608—609; Holub—Kop. 401.— Пор. **буди́ти**[2], **в'ядчина́, в'я́нути.**

ву́дка, *вуди́лище, вуди́ло, вуди́льник, ву́дильно,* [*ву́длиско*], *ву́длище, ву́дочник,* [*ву́дяльник*] Дз, *уда́* КІМ, [*у́дално* Я, *у́дка, у́диця* Ж, *у́длище*], *ву́дити, у́дити;* — р. *у́дочка,* ст. *уда́*, бр. *ву́да*, др. *уда*, п. węda, ч. udice, слц. udica, вл. wuda, нл. huda, [wuda], болг. *въ́дица*, схв. *ȕдица*, слн. ódica, стсл. ѫда; — псл. *ǫda; — первісно означало, мабуть, особливий спис із зазубреним вістрям для биття риби, потім цю назву перенесли і на рибальський гачок; виводиться від давнішого *ǫkda <*onk-da, спорідненого з дінд. aṅkáḥ «гачок», лат. uncus «зігнутий, гачкуватий», двн. angul (нвн. Angel) «вудка», с.-цсл. ѫкотъ «гак»; частина дослідників (Machek ESJČ 666; БЕР I 202) розчленовує на префікс *an-, *on- і корінь *dhē- «ставити, класти», в розумінні «гачок, на який насаджено якусь принаду»; зводиться також до іє. *u̯endh-/u̯ondh- «вити, гнути» (Skok III 535) або до іє. *ang-/ank- «гнути, гак» із заміною *ang- на *and- (>*ond-) (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 68—69).— Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Фасмер IV 148; Преобр. випуск останній 40; ЭСБМ II 210; Meillet Études 320; Откупщиков 139; Kluge—Mitzka 22; Trautmann 48.

[**вудь-вудь**] «вигук для підкликання голубів» Мо; — звуконаслідувальне утворення; можливо, результат контамінації вигуків [*вур-вур*] (для підкликання голубів) і *вуть-вуть* (для підкликання качок).

вуж, *вужа́к, вужа́ка, вуженя́, вужи́ха* Я, [*вужо́вник*] (мін.) «змійовик» Ж, [*гужа́к*] ЛЧерк, *уж, ужа́ка,* [*вужа́чий*] Я, *вужи́ний,* [*вужо́вий, вужува́тий*] Ж; — р. бр. *уж*, п. wąż, ч. слц. užovka, вл. нл. wuž, слн. vóž; — псл. *ǫžь; — споріднене з лит. angìs «змія», прус. angis, лат. anguis, двн. unc «тс.», сірл. escung «вуж, вугор» (букв. «водяна змія»); іє. *angᵘ̯(h)i-, з яким пов'язується також *вуго́р.*— Фасмер IV 150—151; Holub—Kop. 405; Machek ESJČ 673; Топоров I 86—87.— Пор. **вуго́р**[1], **вуго́р**[2].

вужа́чка[1] (бот.) «Ophioglossum L.» (папоротева рослина); — р. *ужо́вник,* бр. *вужо́ўнік;* — похідне утворення від *вуж;* назва зумовлена особливістю зовнішнього вигляду листка рослини; пор. наукову назву Ophioglossum, утворену з гр. ὄφις «змія» і γλῶσσα «язик».— ЭСБМ II 213.— Див. ще **вуж.**

[**вужа́чка**[2]] «неїстівний гриб Л; гадючий гриб Я», [*бужа́чка, ужа́чка*] «тс.» Л; — суфіксальне утворення від *вуж;* назва дана з метою застереження; пор. інші назви неїстівних грибів: [*жаб'ячий гриб*] і под.— Див. ще **вуж.**

[**вужва́**] «ланцюг, який з'єднує колішню з плугом; дерев'яна закрутка» Л, [*ву́жва*] «кільце ланцюга» Ж, [*вуже́вець*] «кільце, петля на кінці воловода» Ж, [*вуже́вка*] «мотузка, сплетена з лози Ж; гнучка тичина Ме», [*вужі́вка*] «мотузка з лози»; — р. [*у́же*] «вірьовка», [*ужи́ще*] «тс., зав'язка», бр. [*вужо́ўка*] «зав'язка з лози чи берези в тині», *вужы́шча* «вірьовка», др. *уже* «мотузка, ланцюг», полаб. vǫze «мотузка», болг. *въже́*, схв. *у́же*, слн. vóže «тс.», стсл. **ѫже** «тс., ланцюг»; — псл. (v)ǫže (<*vonzjo-) «тс.», пов'язане з (v)ǫzьlъ «вузол», vęzati «в'язати».— Фасмер IV 152; БЕР I 202; Skok III 583—584.— Див. ще **ву́зол, в'яза́ти.**

[**вужде́й**] «хлів» Ж; — очевидно, походить від рум. bujdéucă (bojdéucă) «хатина, халупа», bújdă «тс.», видозміненого, мабуть, під впливом *бурде́й* «землянка».

вуз, *ву́зівець;* — р. *вуз;* — складноскорочене слово, утворене в радянський час із початкових букв слів *вищий учбовий заклад* за зразком р. *вуз* (із *высшее учебное заведение*).

вузда́, *узда́, вузде́чка, узде́чка,* [*вузде́ла*] «вудила» Ж, [*узденйця*] «недоуздок», [*уздіни́ця*] «тс.», [*уздра́*] «вузда» Л, [*заузда́ти*] «загнуздати», *недо́уздок;* — р. *узда́,* бр. *вузда́,* др. *узда,* п. ч. слц. uzda, вл. wuzda, нл. huzda, полаб. väuzda; — псл. uzda; — утворене, очевидно, від кореня слова us-ta шляхом приєднання кореня da- (іє. *dhē- «класти»); отже, первісне значення — «вкладене в рот»; компонент uz- тлумачиться й інакше — як тотожний з *ву́хо,* лит. àusis «вухо» (Būga RR II 463) або з псл. vǫz-, vęz- «в'язати» (Откупщиков 139—140; Горяев 385); менш переконливим є зіставлення (Brückner 597) з коренем ū- (псл. *vъz-ūti «взути»), поширеним, нібито, суфіксом -zda, як у *ї-зда́.*— Фасмер IV 153; ЭСБМ II 215—216; Holub—Kop. 405; Machek ESJČ 673; Fraenkel ZfSlPh 22, 101.— Пор. **гнузда́ти.**

вузня́ — див. **гу́сениця.**

ву́зол, [*у́зол*], *ву́злик, вузла́стий, вузла́тий, вузликува́тий, вузли́стий, вузлови́й, вузлува́тий,* [*заву́злити*] «зав'язати вузлом»; — р. *у́зел,* [*у́зол*], бр. *ву́зел,* др. *узълъ, узолъ,* п. węzeł, ч. uzel, слц. uzol, полаб. vǫzål, вл. wuzoł, болг. *въ́зел,* [*въ́нзел*], м. *возел,* схв. *у̏зао,* слн. vôzel; — псл. *(v)ǫzьlъ, споріднене з vęzati «в'язати», з іншим вокалізмом кореня.— Фасмер IV 154; Brückner 609—610; Machek ESJČ 673; БЕР I 203; Skok III 583.— Див. ще **в'яза́ти.**

вузьки́й, [*узьки́й*], *вузькува́тий, ву́жчий, вузина́, ву́жчати, вузи́ти;* — р. *у́зкий,* бр. *ву́зкі,* др. *узъкъ,* п. wąski, ч. úzký, слц. úzky, вл. wuzki, нл. huzki, схв. *у̏зак,* слн. ozek, стсл. **ѫзъкъ;** — псл. ǫzъkъ <*onzŭ-kŭ «вузький»;— споріднене з лит. añkštas, гот. aggwus, двн. ęngi, angi, нвн. eng, лат. angustus, дінд. aṁhúḥ, вірм. anžuk «тс.»; іє. *angh-.— Фасмер IV 154; ЭСБМ II 217; Brückner 605; Machek ESJČ 673; Skok III 553; Fraenkel 11; Mayrhofer I 14; Pokorny 42; Walde—Hofm. I 48.

[**вузьмина́**] «звужене і мілке русло річкового протоку», [*у́зьмінь*] «найглибше місце в річці з бистрою течією, що не замерзає взимку», [*о́зьмінь*] «тс.»; — др. *узьмень* «вузьке місце, вузька затока»;— похідне утворення від того самого кореня ǫz-, який виявляється і в слові ǫzъkъ «вузький» — Див. ще **вузьки́й.**

[**вуй**] «дядько», [*ву́йко*] «тс.», [*ву́йна*] «дружина дядька», [*вуйча́ник*] «син дядька по матері», [*вуя́нка*] «дружина дядька», [*вуя́шко*] «дядько по матері» Я, [*у́єць*] «тс.» Я, [*у́євич*] «племінник» Бі, [*уй*] «дядько» Бі; — бр. [*вуй, ву́йко, вуя́шак, уйка́*], др. *уи* «дядько по матері», п. вл. wuj, ч. [ujec], слц. ujo, нл. huj, полаб. väujă, болг. [*у́йко*], *ву́йко,* м. *вујко,* схв. *у̏јак,* слн. újec; — псл. *ujь; — споріднене з лит. avýnas «дядько по матері», прус. awis «тс.»; разом з ними походить від іє. *əu̯-jo-s, суфіксального утворення від кореня *ōu-/əu̯-/ū-, засвідченого також в лат. avus «дід», avunculus «дядько», дірл. aue «онука», кімр. ewythr «тс.», гот. awō «бабка», дісл. afi «дід», двн. ōheim «дядько», нвн. Oheim, Ohm, вірм. haw «тс.».— Бурячок 81—89; Трубачев Терм. родства 81—84; ЭСБМ II 218; Brückner 637; Machek ESJČ 667—668; Skok III

540; Топоров I 179; Kluge—Mitzka 520; Ernout—Meillet I 62; Pokorny 89.

[**ву́йма**] «щілина в полотні від випадіння нитки основи» Me; — варіант форми [*у́йма*] «втрата» з протетичним **в**.— Див. ще **йма́ти**.

ву́лик, [*ву́глик* ЛЧерк, *ву́лень, ву́лий* ВеБ, Л, *ву́лій, ву́лік, вуль* Л, *у́лей* Л, *у́лень* Л, *у́лий* Ж, *у́лик* Ж, *у́лік* Ж, *уль* Л], [*у́ли*] «пасіка» Л, [*ву́лле*] «тс.» Л; — р. болг. *у́лей*, бр. *ву́лей*, др. *улии*, п. ul, ч. úl, слц. uľ, вл. wul, нл. hul, полаб. vaul, м. *улиште*, схв. *у̀лӣште*, слн. úlj; — псл. *ulьjь; — споріднене з лит. aulỹs «вулик», aũlas «халява», лтс. aũlis «вулик з кори ялини або з трухлявої колоди для ловіння бджіл», aũle «халява», прус. aulis «велика гомілкова кістка», гр. αὐλός «дудка», лат. alvus «живіт; вулик»; іє. *aul-.— Фасмер IV 158—159; ЭСБМ II 220—221; Brückner 593; Machek ESJČ 668; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 18; Būga RR I 490; Fraenkel 25—26; Топоров I 156—157; Walde—Hofm. I 34; Pokorny 88—89.— Пор. **ву́лиця**.

ву́лиця, [*у́лиця* Ж, *ю́лиця* Ж, Пі], [*вулича́нин*] «той, хто бере участь у розвагах на вулиці», *ву́личник* «[тс. Я]; безпритульник», [*улі́чник*] «вуличний хлопчисько» Ж, [*ву́личниця*] «повія», *ву́личний*, [*вулия́нний*] «такий, що багато бігає по вулиці» МСБГ, *заву́лок, переву́лок, прову́лок;* — р. болг. м. *у́лица*, бр. *ву́ліца*, др. *улица* «площа, вулиця, прохід», *улъка* «провулок», п. слц. ulica, ч. ulice, вл. wulica, схв. *у̏лица*, слн. úlica, цсл. **оулица**; — псл. ulica, демінутивне утворення від *ula (первісно «порожнина»), можливо, спорідненого з гр. αὐλών «яр, міжгір'я», вірм. ułi «шлях, подорож», далі з *ву́лик*, гр. αὐλός «трубка, дудка», норв. [aul] «трубка, стебло»; малоймовірним є припущення (Брандт РФВ 25, 34; Wiedemann BB 27, 255; Schrader Reallexikon 2, 494; Горяев 387; Machek ESJČ 668—669) про зв'язок з гр. αὐλή «двір».— Фасмер IV 159—160; ЭСБМ II 221—222; Skok III 542; Fraenkel 25—26; Walde—Hofm. I 28; Boisacq 100.— Див. ще **ву́лик**.

вулка́н, *вулканіза́тор, вулканіза́ція, вулкані́зм, вулкані́т, вулканізо́ваний, вулкані́чний, вулка́новий,* [*вульканува́тий*], *вулканізува́ти*, ст. *вулька́ни* (XVII ст.); — р. бр. болг. м. *вулка́н*, п. wulkan, ч. слц. слн. vulkán, схв. *ву̀лкāн;* — вихідна форма запозичена з латинської мови, похідні — здебільшого з західноєвропейських мов, у яких були створені від тієї ж форми латинського походження; лат. Vulcānus «бог вогню і ковальської справи», Volcānus «тс.» запозичене з етруської мови.— СІС 132; Шанский ЭСРЯ I 3, 213—214; Kopaliński 1049—1050; Walde—Hofm. II 825.

[**вуль-вуль**] (вигук для підкликання гусей ЛЧерк; качок, гусей та індиків Мо; голубів МСБГ); — п. (каш.) [wul-wul-wul] (вигук для підкликання гусей; можливо, від назви гуски wula);— стосунок до кашубської форми неясний; українська форма може бути незалежним від неї результатом контамінації вигуків *гу́лі-гу́лі* (для підкликання голубів) і *вуть-вуть* (для підкликання качок).

вульга́рний, *вульгариза́тор, вульгариза́ція, вульгари́зм, вульга́рщина, вульгаризува́ти;* — р. *вульга́рный*, бр. *вульга́рны*, п. wulgarny, ч. vulgární, слц. vulgárny, болг. м. *вулга́рен*, схв. *ву̀лгāран, ву̏лгāран;* —запозичене з західноєвропейських мов через російське і через польське посередництво; англ. vulgar «звичайний, вульгарний», фр. vulgaire «тс.» походять від лат. vulgāris «звичайний, простий, народний», пов'язаного з vulgus (volgus) «народ», спорідненим з дінд. várgaḥ «група».— СІС 132—133; Шанский ЭСРЯ I 3, 215—216; Kopaliński 1049; Dauzat 758; Walde—Hofm. II 826—827.

вундеркі́нд «надзвичайно обдарована дитина»; — р. *вундерки́нд*, бр. *вундеркі́нд;* — запозичення з німецької мови; н. Wúnderkind «чудо-дитина» складається з основ іменників Wunder «чудо», спорідненого з дангл. wonder, дісл. undr «тс.», і Kind «дитина», спорідненого з гр. γένος «покоління», лат. genus «рід», дінд. jan- «породжувати».— СІС 133; ЭСБМ II 224; Kluge—Mitzka 368, 871. — Див. ще **ген**[1].

[**вунтувáтися**] «пручатися»; — неясне.

вуóйтра — див. **лóйтра.**

[**вур-вур**] (вигук для підкликання голубів) Мо; — п. wur-wur-wur «тс.»; — звуконаслідувальне утворення на основі імітації туркоту голубів.

[**вýрдá**] «вичавки з насіння конопель або зернин маку як начинка для пирогів і вареників; сир, виварений з сироватки», [*гýрда* Ж, *урдá* Дз] «тс.», [*юрдá*] «збоїни з конопляного сім'я» Пі, [*вýрдінік*] «пиріг із сім'яної макухи», [*вурдя́ний*] Г, Ж, *вýрдити*, *вýрдитися*, [*згурдáти*] «звурдити» Ж, [*згýрдитися*] Ме Молд. эл.; — п. hurda, horda, urda, zwurdzić, ч. слц. urda, болг. *урдá*, *хурдá;* — в українській і західнослов'янських мовах запозичення з східнороманських мов; рум. úrdă «солодкий овечий сир», молд. *ýрдэ* «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; виводяться здебільшого з тур. yogurt «кисле молоко», але можливе й інше походження, напр., від тур. ur «бий» (Младенов 654) чи hurda (hurde) «дрібні кусочки, кришки» (Gołąb Македонски јазик 10/1—2, 37—38), або від лат. būtȳrum «коров'ячий сир» (Machek ESJČ 670), чи від алб. hurdhë «вид сиру»(Клепикова Сл. и балк. языкозн. 191; Этимология 1966, 74—78).— Дзендзелівський Терит. діал. 83—84; Мельничук Молд. эл. 173; Scheludko 129; Vincenz 11; Crânjală 405—407; Petrovici Romanoslavica 7, 189; Cioranescu 876.

вуркагáн «злодійчук, безпритульник», *уркагáн*, [*вуркáн* Мо] «тс.»; — р. [*ýрка*], бр. [*вýрка*] «тс.»;— неясне; пор. фін. varkaan (род. в. одн. від varas «злодій»).— ЭСБМ II 229.

вуркотíти, *вуркотáти*, [*вýркало*] Я, *вýркіт*, [*вýркот* Я, *вуркотá*, *вуркатьóло* Я], *вуркотли́вий;* — бр. *вуркатáць;* — звуконаслідувальне утворення, можливо, результат видозміни форм *воркотíти* і под.— Пор. **вóркати, вур-вур.**

вус, *ус*, *вусáнь*, *усáнь*, [*вусáрь*] Я, *вусáч*, *усáч*, *вýсик*, *вусáтий*, *усáтий*, *навýсся;* — р. *ус*, бр. *вус*, др. *усъ*, п. wąs, ч. vous, fous, слц. fúz, вл. wusy, полаб. vǫs «борода», болг. *въс*, слн. vôs; — псл. *(v)ǫsъ; — не зовсім ясне; вважалося спорідненим з прус. wanso «перша борода», дірл. fés «борода», find «волосся», двн. wint- (у wintbrāwa «вія»), гр. ἴονϑάς «бородата, кошлата» (про козу); іє. *u̯ondh-/u̯endh- (Фасмер IV 169—170; Machek ESJČ 697; БЕР I 214—215; Младенов 94; Brückner 604—605; Trautmann 341; Frisk I 730); виводиться також (Трубачев Этимология 1970, 13—14) від іє. *omsos «плече» як назва волосся, що росте до плечей (пор. схв. *бр̑к* «вус», п. barki «плечі»).

вýсень, *вусéльник*, *вýсельниця* —див. **гýсениця.**

вустá, *вýсла*, *вустéнок*, *вýсте*, *вýсті*, *вýстя* — див. **устá.**

вýстілка, *вýстілок* — див. **стели́ти.**

[**вýстудень**] «одна з частин саней» Я; — неясне.

[**вýтка**] «качка», [*вýтва* Л, *ýтва* Л, *ýтка*] «тс.», [*вутáк*] «качур» До, [*вутеня́*, *утеня́*, *вудиня́* Дз, *ути́ня* Ж, *ýтиця* Г, Ж, *вýтінка*, *ýтінка*, *вýтюхна*, *вутя́*, *утя́тина*, *вýтячий*], [*вуть-вуть*] (вигук для підкликання качок); — р. *ýтка*, бр. *вýтка*, др. *уты*, нл. husica, схв. *ȳтва*, слн. ótva; — псл. *ǫty; — споріднене з лит. ántis «качка», прус. antis «тс.», дінд. ātíḥ «водяний птах», ос. асс, двн. anut «качка», лат. anas, гр. νῆσσα, беот. νᾶσσα, атт. νῆττα; іє. *anət- «тс.».— Фасмер—Трубачев IV 174; ЭСБМ II 236; Skok III 553; Trautmann 10; Būga RR I 472; Fraenkel 11—12; Walde—Pok. I 1, 60; Pokorny 41—42.

вýтлий «слабкий; благенький», [*ýтлий*] «тс.», [*утли́й*] «поганий»; — р. *ýтлый*, др. *утьлыи* «дірявий», п. wątły «слабкий», ч. útlý «тонкий, ніжний», слц. útly «тс.», вл. wutły «стомлений, слабкий, голодний», схв. *ȳтао* «порожній; дірявий», слн. vótel «порожній»; — псл. *ǫtьlъ; — очевидно, утворене з префікса ǫ- із значенням позбавлення (як у р. *у-рóд*) і основи іменника tьlo «грунт, дно»; в такому разі первісне значення — «бездонний, з поганим дном»; другий компонент тлумачиться й інакше — як пов'язаний з дієсловом tьlěti «тліти, гнити» (Горяев 389; Machek ESJČ 672; Brückner 605); зіставляється

також (Grošel Slavistična revija 5—7, 1954, 124) з хет. ḫanteššar (ḫatteššar) «діра». — Фасмер — Трубачев IV 175; Skok III 551; Meillet Études 232; Vaillant RÉS 11, 203—204.

вухна́ль — див. **ухна́ль.**

ву́хо, *вуха́нь, вушни́к,* [*вуша́к*] «посудина з вухами Я; великий глек чи діжечка для води Дз», [*вуша́н*] «глиняний посуд на воду» Мо, [*ву́шка*] «вид печива Ме; пельмені Дз», *ву́шко, вуха́тий, вушни́й,* [*за́ушень*] «ляпас» Ж, [*зау́шки*] «залози на шиї», [*зау́шник*] «сережка», [*зау́шниця*] «тс.; стрічка коло сережок; опух за вухом; зябри», *наву́шник;* — р. болг. *у́хо*, бр. *ву́ха*, др. *ухо*, п. ч. слц. ucho, вл. wucho, нл. hucho, схв. *ȕхо*, слн. uhó, стсл. оухо; — псл. *uxo < *ouso; — споріднене з лит. ausìs «вухо», лтс. àuss, прус. āusins, гот. ausō, двн. ōra, свн. ōre, нвн. Ohr, дангл. eare, дісл. eýra «тс.», ав. uši «вуха; розум», перс. hōš «вухо», гр. οὖς, лат. auris, алб. vesh (<*ōus-) «тс.»; іє. *ōus-/*əus.— Фасмер IV 179; Brückner 592; Machek ESJČ 667; Skok III 538—539; Trautmann 18—19; Fraenkel 26; Топоров I 167—168; Kluge—Mitzka 521; Walde—Hofm. I 85—86; Pokorny 785.

вуша́к — див. **шу́ла.**

ву́шка — див. **вись.**

вушу́ла — див. **шу́ла.**

ву́щінка — див. **щінки́.**

[**ву́я**] «частина плуга, сохи» Я; — очевидно, діалектний фонетичний варіант слова *вія́* (див.).

[**ходо́кати**] «вбити когось, розбити щось, зіпсувати» Ва; — р. [*ухо-(н)до́кать*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *ходо́к* «піший гонець, посланець, пішохід»; значення пояснюється тим, що у ходоків ущент псується взуття (пор. *ходаки́* «погані черевики»).— Див. ще **ходи́ти.**

[**вци́нок**] «частина кітця (рибальської загороди), в якій затримується зловлена риба» Дз; — неясне.

вча́ти, *вчина́ти* — див. **поча́ти.**

вчи́нок — див. **чини́ти.**

[**вша́трити** (*собі*)] «помітити, запам'ятати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [szatrać] «бачити, пригадувати», [szatrzyć] «упізнати», ст. szatrzyć się «бачити, бути уважним», споріднене з ч. szetřiti «бачити», слц. šatrit' «поглядати», зіставляється з лит. skatýtis «оглядатись, бути уважним», лтс. skatīt «дивитись, розглядати» (Brückner 542; Machek ESJČ 606); пояснюється також (Трубачев Этимология 1965, 51—55) як давнє запозичення з іранської мови (пор. ав. xšaϑra- «влада, панування; царство, володіння»).

[**вши́ткий**] «весь» Ж, [*вши́ток, вшитки́й* ВеЗа], ст. *вшитокъ* (XVI ст.), *вшистокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської і словацької мов; п. wszytek, wszystek «весь, цілий», як і ч. všecek, слц. všetok «тс.», є похідними утвореннями від псл. vьsь «весь» із закономірним для західнослов'янських мов переходом s в š у цьому корені (пор. п. wszego, wszemu, wszak, wszędzie «всюди»).— Дзендзелівський УЗЛП 35; Brückner 635—636.— Див. ще **весь**[1].

[**вшкве́ркати**] «зморщуватися» Ж, [*зчве́ркати, зчве́ркнути*] «тс.» Ж; — неясне.

[**вшпати́ти**] «врізати, вколоти» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*шпа́та́р*] «лучина, тріска», [*шпадер*] «тс.» (пор.).

вштонь — див. **ушто́нь.**

[**вща́ти**] «почати» Ж, Пі, [*вщина́ти*] Пі; — запозичення з польської мови; п. wszcząć «тс.» походить від псл. *vъzčęti, утвореного з префікса vъz- «з-, вгору» і основи дієслова -čęti «починати».— Див. ще **з-, почина́ти, уз.**

[**в'юга́**] «завірюха» Ме, Па; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *вью́га*, [*ю́га*] пов'язане, мабуть, з *ве́ять* «віяти», псл. vějati «тс.», або з *вить* «вити, крутити», псл. viti.— Шанский ЭСРЯ I 3, 240; Фасмер I 373.

в'юк, *в'юча́к,* [*юк*] Ж, *в'ю́чний,* [*ючни́й*] Ж, *в'ю́чити,* ст. *на вюки* (XVIII ст.); — р. *вьюк*, ст. *юк*, бр. *уюк*, п. juki, болг. *юк;* — запозичення з тюркських мов; тур. дтюрк. чаг. алт. уйг. yük «вантаж, вага», тат. башк. *йок*, каз. *жүк*, кирг. *жүк* пов'язуються з уйг. jü «вантажити», jüt «підіймати вгору» (Räsänen Versuch 212); виводяться також з dінд.

ір. yugam «ярмо» (Menges Festschrift Čyževśkyj 183) або з тох. A yuk «кінь» (Sköld 40).— Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 3, 240; Фасмер I 244; Преобр. I 106; Дмитриев 532; Шипова 112.

в'юн, *в'юнистий, в'юнитися, в'юнкий, в'юнок* — див. **вити**[1].

в'юрок[1] — див. **юрок**[1].

в'юрок[2] — див. **юрок**[2].

в'юха — див. **віха**[2].

в'юшка «затулка димоходу»; — запозичення з російської мови; р. *вьюшка* пов'язане з *вить* «звивати» і спочатку, мабуть, означало звинуту в клубок ганчірку для закривання димоходу; виведення від *віяти* «дути, тягти» (Шанский ЭСРЯ I 3, 241—242; Преобр. I 106) малопереконливе.— Фасмер I 374.— Див. ще **вити**[1].— Пор. **юхта**[2].

[**в'ядчина**] «шинка» Я; — р. *ветчина;* — похідне утворення від основи дієслова vędnǫti «в'янути», споріднене з *вудити* «коптити, в'ялити», псл. *vǫditi; зближення р. *ветчина* з *ветхий* «старий» на підставі паралельного вживання в давніших пам'ятках форм *ветчины* (*ветшины*) і *свѣжины* (Фасмер I 307) залишається непереконливим.— Грот РФВ 14, 157; Brückner AfSlPh 39, 3; Mikl. EW 380.— Див. ще **в'янути.**— Пор. **вудити.**

в'яз (бот.) «берест, Ulmus L.», [*в'язина*] Пі, [*в'язоватий*] «порослий в'язом» Я; — р. бр. *вяз*, др. *вязъ*, п. wiąz, ч. vaz, слц. väz, вл. wjaz, нл. wjez, схв. *вêз*, слн. vêz; — псл. vęzъ <*vinĝ-; — споріднене з лит. vìnkšna «в'яз», лтс. vîksna, алб. vith, vid'hé, вірм. vok' «тс.», курд. viz «вид в'яза»; іє. *u̯inĝ-; зіставлення з *в'язати* (Mikl. EW 56—57) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 3, 242; Фасмер I 374; Brückner 611; Machek ESJČ 679; Skok III 583; Trautmann 360; Mikkola BB 22, 246—247; Būga RR II 326; Fraenkel 1257—1258; Джаукян 268; Pedersen KZ 36, 335; Pokorny 1177.

в'язати, *в'язнути*, [*в'язнути*] «ув'язнювати» Ж, [*в'яз*] «зв'язка Ж; зав'язь», [*в'язалець*] «в'язальник», *в'язальник*, [*в'язій, в'язільник* Ж] «тс.», *в'язальце* (бот.), *в'язанка*, [*в'язан(ь)*] «жмутик, букет», [*в'язба*] «ув'язнення» Ж, *в'язень*, *в'язи* (анат.), [*в'язй*] «в'язь у санях» Я, *в'язила* (заст.) «кайдани», [*в'язиля*] «в'язальниця» Ба, [*в'язівка*] «витка рослина, хміль, березка і под.» Я, [*в'язільниця*] «в'язальниця» Ж, Ме, [*в'язіль*] «зв'язка» Г, Ж, *в'язка*, [*в'язло*] «все, чим можна в'язати» Я, [*в'язник*] «в'язень» Г, Ж, *в'язниця*, [*в'язок*] «зв'язок (різні частини воза, саней, човна, корзини); хребець», [*в'язня*] «в'язниця» Ж, [*в'язура*] «велика в'язка», *в'язь* «зав'язь; старовинний вид письма; зв'язок (мех.); [капиця Л]», [*в'язьмо*] «перевесло» Л, *в'яжучий, в'язальний, в'язистий* «товстошиїй» СУМ, Я, *в'язкий, в'язкуватий*, [*в'язний*] «шийний», *в'язничний, в'язучий, зв'язка, зв'язківець, зв'язок*, [*зв'язь*], *зв'язний, зав'язка, зав'язь, зобов'язати*, [*нав'язь*] «настирливість», [*нав'язкуватий*], *нав'язливий, обв'язка, обв'язувальник, обв'язувальний, обов'язок, обов'язковий, перев'яз, перев'язка, перев'язочна*, [*перев'язник*], *перев'язь, перев'язочний*, [*перев'язкуватий*] «з перехватом посередині» (про посуд), *підв'язка*, [*підв'язь*] (теслярське) «місце, де балка запускається в стовп, що її підтримує», *підв'язувальний, прив'язка, прив'язок, прив'язник, прив'язь, прив'язливий, прив'язний*, [*пров'язь*] «середня частина рибальської сітки», *розв'язка, розв'язок, розв'язь, розв'язний ув'язнювати, ув'язка, ув'язь*, [*ув'язливий*], *ув'язнений, ув'язнення*; — р. *вязать*, бр. *вязаць*, др. *вязати*, п. wiązać, ч. vázati, слц. viazať, вл. wiazać, нл. wjezaś, болг. [*вежа*], м. *везе* «вишиває», схв. *везати*, слн. vézati, стсл. **вѧзати;** — псл. vęzati;— основа vęz-, очевидно, є результатом контамінації коренів *ǫz- <іє. *anĝh- (пор. стсл. **ѫзъкъ** «вузький», гр. ἄγχω «зв'язую», лат. ango «звужую») і *verz-, іє. *verĝh- (стсл. **от-врѣзѫ** «розкрию, відчиню», др. *верзати* «в'язати», лит. veřžti «стягувати, стискати, давити»); можливо, споріднене з прус. winsus «шия», вірм. viz «тс.»; менш імовірними є припущення про схрещення *ęzatī і *vьʒzati (Meillet MSL 8, 236; Études 215) і про зв'язок з лит. výžti «вити, плести» (Machek ESJČ 679) або з гот.

windan «вити» та про вплив з боку *ǫza «узи» (Брандт РФВ 22, 115).— Шанский ЭСРЯ I 3, 242—243; Фасмер I 374; Преобр. I 111; БЕР I 128—129; Brückner 611; Skok III 583—584; Pokorny 42.

в'я́зень, *в'язни́к, в'язни́ця, в'язни́чний* — див. **в'яза́ти.**

в'я́зи — див. **в'яза́ти.**

[**в'язі́ль**] (бот.) «конюшина повзуча, Trifolium repens L.; конюшина лучна, Trifolium pratense L.; Trifolium flexosum F.; конюшина гірська, Trifolium montanum L.; горошок шорсткий, Vicia hirsuta (L.) S. F. Gray (Ervum hirsutum)» Ж, [*зв'язіль*] «горошок шорсткий» Mak, [*звезіль*] «тс.» Mak; — р. [*вязе́ль*] «вика, Vicia L.; люцерна, Medicago sativa L.; чина лучна, Lathyrus pratensis L.; перстач, Potentilla L.», [*вя́зиль*] «тс.»; —похідне утворення від *в'яза́ти*; первісно назва була дана, очевидно, конюшині повзучій і горошку шорсткому за їх повзучі стебла; пор. інші назви перстача: р. [*завя́зник, у́зик*], бр. [*певаряжыха*].— Див. ще **в'яза́ти.**

[**в'яль**] «м'яз, мускул»; — похідне утворення від *в'я́лий, в'яли́ти;* первісно мабуть, стосувалося в'яленого м'яса.— Див. ще **в'я́нути.**

в'я́нути, [*в'я́днути*] Пі, *в'яли́ти*, [*яли́ти*] «в'ялити», [*ялені́ти*] «в'янути», [*ялі́ти*] «тс.» Ж, *в'я́лий*, [*я́лений*] «в'ялений», [*нев'я́льний*] «нев'янучий» Ж; — р. *вя́нуть*, бр. *вя́нуць*, др. *вянути*, п. więdnąć, ч. vadnouti, слц. vadnut', вл. wjadnyć, нл. wednuś, болг. [*ве́на, вя́на*], м. *вене*, схв. *ве̏нути*, слн. véniti, стсл. **оувѧдати, оувѧждати**; — псл. *vędnǫti; — споріднене з дінд. vandhyaḥ «безплідний, некорисний, марний», двн. swintan «в'янути, зменшуватися, скорочуватися», свн. swinden, нвн. schwinden «зникати»; іє *(s)u̯endh-.— Шанский ЭСРЯ I 3, 244—245; Фасмер I 375; Преобр. I 111—112; Brückner 620; Holub—Kop. 316; Machek ESJČ 674; БЕР I 138—139; Младенов 64; Skok III 576; Mikl. EW 380; Matzenauer 8, 4; Pokorny 1047, 1148.— Пор. **ву́ди́ти.**

[**в'я́тер,** *в'я́тір*], *я́тір*, [*вя́трик* Ж, *вятери́на, я́тер* Ж], *ятери́на*, [*ятра́к*] «вид ятера», [*суя́трик*] «частина ятера»; — р. *вя́тер(ь)*, п. więcierz; — давнє запозичення з балтійських мов, того самого походження, що й пізніше [*ве́нтер, ві́нтір*] і под.— Непокупний 176—177; Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 376; Būga RR I 491.— Див. ще **ве́нтер.**

[**в'я́хирь**] «дикий голуб, Columba palumbus L.» Я; — р. *вя́хирь, вя́херь*, бр. *вя́хір* «тс.»; — неясне; російські відповідники зіставляються з р. [*вятю́тень*] «тс.», так само неясним.— Фасмер I 377; ЭСБМ II 336.

[**в'яча́ти**] «мекати (про козу), пугати (про сову)», [*в'я́кати*]; — р. *вя́чать* «плакати; варнякати; гавкати; говорити протягом», *вя́кать* «тс.», бр. *вя́каць*, схв. *ве̏кнути* «бекнути», слн. vékati «кричати, скаржитись»; — псл. *vękati, *vęčēti; — звуконаслідувальне утворення, можливо, споріднене з сперс. vāng «крик, шум, голос», белуджськ. gvānk «поклик, звук»; невиправданим є твердження про зв'язок з болг. *ви́кам* «кричу, кличу», схв. *ви́кати*, слн. vékniti (Преобр. I 111), як і зіставлення з дінд. vákti «говорить», vácaḥ «слово», лат. vōx «голос» (Горяев 62).— Шанский ЭСРЯ I 3, 243—244; Фасмер I 375; ЭСБМ II 300.— Пор. **яча́ти.**

Вячесла́в; — р. бр. *Вячесла́в*, др. *Вячеславъ*, п. Więcesław, ч. слц. Václav, болг. *Вячесла́в* (з рос.), слн. Vaclav;—псл. *Vętjeslavъ, складне слово, утворене з основ слів *vętje «більше» (стсл. **вѧште**, др. *вяче*, п. więcej, ч. více, слц. vec(ej), вл. wjacy, нл. wjecej, болг. *ве́че*, [*ве́ке*], слн. več) і slava; псл. *vętje, можливо, пов'язане з лит. Ventà (назва річки), лтс. Venta «тс.» (Буга РФВ 75, 152; RSl 6, 27; Mühl. — Endz. IV 573); безпідставними є спроби пов'язання його з лат. vinco «перемагаю» (Ильинский ИОРЯС 23/1, 146) і з дінд. vánati «бажає», нвн. wünschen «бажати» (Младенов 64); у східнослов'янських мовах ім'я *Вячеслав* є давнім чехізмом, пов'язаним з поширенням на Русь чеського культу св. Вацлава (907—929).— Фасмер I 378; Шанский ЭСРЯ I 3, 245; Преобр. I 112; Brückner 620; Korečný 128—129; Илчев 121; БЕР I 138.— Див. ще **сла́ва.**

вя́шлі — див. **я́сла.**

Г

га[1] (питальна частка; вигук відповіді на звертання; вигук несподіванки, радощів; [пісенний приспів]), *гáкати* «часто повторювати питальну частку *га*», *гáкало* «той, хто часто повторює *га*»; — р. бр. *а* (питальна частка), п. ha (вигук подиву, обурення, глуму, схвалення), ч. ha (вигук несподіванки, подиву, глуму, презирства, привернення уваги), схв. hȁ (вигук наказу, радості, заохочення); — псл. *ha; — очевидно, результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, який зустрічається також в інших індоєвропейських мовах (дінд. hā, гр. ἆ, лат. ha); можливо, що в ролі питальної частки виступає колишній займенниковий елемент з давнім придиховим h (Фортунатов ИТ II 226).— Sławski I 389—390; Skok I 645.— Пор. **агá**[2].

га[2] «гектар»; — р. бр. *га*, ч. слц. ha; — скорочене позначення слова *гектáр* за початковими літерами його складових частин *гекто-* і *ар.* — Див. ще **гектáр**.

[**ґаб**] (зоол.) «беззубка, Anodonta» Ж, [*габ*, *ґáби*] «тс.» ВеЗн, [*ґабовéць*] (ент.) «перламутрівка, Argynnis» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з прус. gabawo «ропуха, жаба», далі з укр. *жáба*, р. [*жáба*] «рот», можливо, також із *жáбры* «зябра»; в такому разі можна припустити походження від іє. *g^u̯ēb(h)- «слизистий, драглистий; пуголовок, жаба»; збереження проривного ґ при тільки факультативному переході в г (h) може бути пояснене впливом дієслова *ґáбати* «стромляти руку в що-небудь рідке» і п. gabać «зачіпати».— ВеЗн 13.— Пор. **жáба**.

гáбá[1] «біле турецьке сукно; облямівка; [біла ковдра Ж]», [*гáбка*] «жіночий одяг» Ж, [*габя́к*] «сюртук з габи» Ж, ст. *габа* (XVII ст.); — р. *абá* «груба біла шерстяна тканина; плащ із цієї тканини», п. haba «тс.», болг. *абá* «грубе домоткане сукно; чоловічий одяг з нього», схв. *ȁба* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. aba «груба вовняна тканина; плащ з неї» походить від ар. ʽabā «груба вовняна тканина».— Фасмер I 1; Преобр. I 39; Шипова 22; БЕР I 1; Skok I 2; Lokotsch 1.

[**гáбá**[2]] «хвиля» СУМ, Ж; — слц. hab «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. hab «хвиля» має відповідники в інших фінно-угорських мовах: манс. chump «хвиля», хант. chomp «тс.», фін. kumpua «пінитися».— Дзендзелівський Onomastica 17/1-2, 126; Bárczi 106.

габарди́н; — р. болг. м. *габарди́н*, бр. *габардзíн*, п. gabardyna, ч. слц. слн. gabardén, вл. gabardina, схв. *габàрдēн*; — запозичене з французької мови через посередництво російської; фр. gabardine (вид саржі) походить від ісп. gabardina «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. gaverdine «одяг» невідомого походження.— СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 3; ССРЛЯ 3, 8; Sł. wyr. obcych 240; Dauzat 349.

габари́т «крайні зовнішні обриси предмета»; — р. болг. *габари́т*, бр. *габары́т*, п. gabaryt, слц. gabarit, слн. gabarít; — запозичення з французької мови; фр. gabarit «тс.» походить від пров. gabarrit, що є результатом контамінації іменників garbi «модель», яке зводиться до гот. *garwi «підготовка», і gabarra «вид судна».— СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 3—4; ССРЛЯ 3, 8; Dauzat 349.

[**гáбати**] «протестувати, заперечувати; набридати, турбувати, чіплятись Ж; хапати Г», [*ґáбати*] «протестувати; набридати, турбувати» Ж, [*габцювáти*] «ха-

пати», [*нагабати*] «напасти, переслідувати; чіпати», [*нагаба*] «напад; набридання; несправедливість» Ж, ст. habania (род. в. одн., 1388); — бр. *габаць* «брати; торкатись», п. nagabywać «в'язнути, приставати», ст. gabać «турбувати; позивати», слц. habat' «хапати», болг. [*габам*] «обдурюю»; — псл. gabati «брати, хапати, зачіпати»; — споріднене з дінд. gabhastiḥ «рука», лат. habeo «маю», дірл. gaibim «беру, тримаю», ірл. gabāl «взяття», кімр. gafael «міцне тримання», гот. giban «давати», двн. geban «тс.», гот. gabei «багатство», лит. gabénti «переносити, перевозити», gabéntis «брати з собою», gobė̃tis «ласитися, жадати»; іє. *ghabh- «хапати, брати»; форма з початковим ґ, очевидно, зумовлена впливом з боку [*ґабати*, *ґабнути*] «лапнути щось рідке»; в українську і білоруську мови, можливо, запозичено з польської. — Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Онышкевич Исслед. п. яз. 232; Преобр. I 112—113; Булыка 76; Sławski I 243; Machek ESJČS 119; ЭССЯ 6, 76—77; Zubatý St. a čl. II 97; БЕР I 219; Bern. I 287—288; Kluge—Mitzka 237; Walde—Hofm. I 630—631.

[**ґабати**] «сунути руку в щось рідке» Ж, [*ґабнути*] Ж; — запозичення з словацької мови; мор.-слц. [gabnút'] «лапнути, торкнутись, натрапити» пов'язується з слц. habat' «хапати», спорідненим з укр. [*габати*] «набридати, турбувати; хапати».— Machek ESJČS 119.— Див. ще **габати.**

габелок (заст.) «теляча шкура, опойок», [*ґабелок*, *габель* Бі, *ґабель*] «тс.», [*габельок*] «теля» Ж, [*габлина*] «телятина», [*габлі*] «тс.», ст. *габело*, *габелокъ* (XVIII ст.); — р. [*габёлок*] «опойок»; — запозичення з польської мови; п. [habel] «теля, відлучене від корови», abelek «вичинена теляча шкура» походить від слат. abellus «ягня»; форми з ґ (зокрема, *ґабель*) могли бути зумовлені впливом з боку нім. Kálbfell «теляча шкура»; непереконливою є спроба пов'язання (Jagić AfSlPh 4, 644) з рум. hăbăúc «простацький».— Тимч. 498; Фасмер I 378; Даль I 831; SW I 2, II 1.

габз — див. **хабз.**

[**габзал**] «чужинець, не місцевий житель, захожий» Я; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тур. abdal «жебрак, дервіш», кумик. abdal «поселенець» пов'язуються з перс. abdāl (різновид святого), що походить від ар. abdāl «тс.» (Räsänen Versuch 2) або є формою множини ар. bidl «дервіш» (Радлов I 1, 635).

[**габзувати**] «неславити, ганити, паплюжити», [*ґабзувати*] «тс. Ме; соромити Мо», [*ґавзовати*] «ремствувати, скаржитися, висловлювати незадоволення; ганьбити, паплюжити» ВеЗн, [*гавзувати*] «дорікати; зневажати» О, [*ґавзати*, *ґавзувати*] «тс.» О, [*кабзувати*] «псувати; лаяти, гудити»; — ч. havzovat «з криком лаятися», слц. gauza «крик, безладдя»; — неясне; можливо, пов'язане з [*габцювати*] «хапати», похідним від [*габати*] «набридати, хапати», або з [*кавзувати*] «скаржитися»; на формі [*кабзувати*], можливо, позначився вплив молд. *кибзуй* «обдумувати, обговорювати, вирішувати».— Мельничук Молд. эл. 165; Ж, 328; Machek ESJČ 163; DLRM 105.— Пор. **габати, кавза.**

[**габзьований**] «вишитий золотом або сріблом» Я; — неясне.

габітус «зовнішній вигляд», ст. *габѣтус* (XVII ст.); — р. *габитус*, бр. *габітус*, п. ч. слц. habitus, болг. *хабитус*, схв. *хäбитус* «тс.», слн. hábitus «тілесні й душевні властивості»; — запозичення з латинської мови; лат. habitus «зовнішність, вигляд, поза» пов'язане з дієсловом habeo «тримаю, зберігаю, міщу в собі, маю», спорідненим з псл. gabati «брати, хапати», укр. [*габати*] «турбувати, хапати».— СІС 133; Kopaliński 378; Walde—Hofm. I 630—631.

[**габла**] «один з двох мотузків для удержування паруса Дз; вірьовка, що підтримує рівновагу рея в човні Берл»;— запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *габл* «мотузка, вірьовка», тур. abla «канат» походять від ар. ḥabl «мотузок, канат, вірьовка».

[**габлі**[1]] «вила», [*ґаблі*, *каблі*]; — п. [gabel] «тс.»; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польське посередництво; нвн. Gábel «вила», двн.

gabala «тс.» споріднене з сірл. gabul «розвилистий сук, вила», кімр. gafl «вила», брет. gavl «розвилка».— Шелудько 28; Kluge—Mitzka 227.

га́блі[2] — див. **габе́лок.**

[**габо́в**] (вигук гуцульських дроворубів, який означає вимогу припинити спускання зрубаних дерев); «стривай» Шух; — можливо, результат фонетичного ускладнення вигуку [*гов*] «стій; досить».

[**ґабо́рцьо**) «біс» Ж; — очевидно, пов'язане з власним ім'ям [*Ґабро́*] «Гаврило»; мотиви пов'язання неясні.

[**габу́к**] «місце в річці, де вода тече вузьким руслом і з шумом б'є вниз», [*габу́чіти*] «дуже шуміти (про воду); непокоїти Шух; толочити, звалювати на купу МСБГ»; — остаточно не з'ясоване; пов'язується (Hrabec Nazwy Huc. 38) з [*га́ба́*] «хвиля»; вважається також (Scheludko 129) запозиченням з румунської мови; рум. hăbúc «швидкий» етимологічно неясне.— Дзендзелівський Onomastica 17/1—2, 126; Cioranescu 388.

гав[1] (вигук, що імітує гавкання), *га́вкати*, [*ґа́вкати*] «набридливо гукати» Ме, *гавкоті́ти*, [*гав*] «гавкіт», [*га́ва* Ж, *гавк*] «тс.», [*га́ва*] «вигадана істота, якою лякають дітей МСБГ; (дит.) щось страшне; собака О», *га́вкіт*, *гавкітня́*, *гавкотня́*, [*гавка́ч*] «лис», *гавку́н*, *гавку́чий*, [*гавку́щий*]; — р. *гав*, бр. *гаў*, п. hau, haf, ч. haf, слц. hav, haf, нл. haw, болг. [*га́вкам*], схв. *ау*; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. aũ, гр. βαύ, н. bau «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 4; Фасмер I 379; Sławski I 410; Bern. I 291.

гав[2] — див. **гев.**

га́ва (орн.) «ворона, Corvus cornix; роззява; [проміжок між двома зубцями пилки]», [*ґа́ва*] «ворона; роззява», *ґавеня́*, [*ґа́врач*] «зівака» Я, *га́врик* «роззява», [*га́вря*] «гава», *га́вити* «бути неуважним», [*ґа́вити*, *ґа́вати* Ж] «тс.», *га́витися* «гаятися», *га́вин*, *га́в'ячий*, [*ґа́в'ячий*], [*зага́витися*] Ж; — слн. gavəc «чайка»; — очевидно, псл. gava, давнє звуконаслідувальне утворення, пов'язане з gov-(or-); зіставляється також з лат. gāvia «чайка», двн. kā «галка» (Walde—Hofm. I 584), що викликає сумнів.— Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 103; Фасмер I 379; Bern. I 297.— Див. ще **говори́ти.**

[**ґаваґати**] «верзти, ляпати язиком, базікати» Ме, [*ґава́кати*] «голосно розмовляти» Я, [*ґава́ґа*] «базіка, губошльоп» Ме; — очевидно, споріднене з п. gawędzić «балакати», яке зводиться до того самого кореня, що й укр. *га́ва*, *говори́ти*.— Sławski I 261.— Пор. **га́ва.**

[**гаваза́**] «неохайна людина» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*гавза́*] «гугнява людина» або з тур. geveze «базіка».

[**ґавано́с**] «посуд для води» Мо; — болг. [*гавано́з*] «горщик»; — запозичення з молдавської мови; молд. *гавано́с* «глиняний глечик», рум. gavanós «тс.», găván «дерев'яна миска, видовбана заглибина» виводяться від болг. *гава́на* «дерев'яний посуд», *ваѓа́н* «дерев'яна миска», схв. *ва̀ган* «тс.» або від тур. kavanoz «банка».— DLRM 330; СДЕЛМ 83; БЕР I 221.— Див. ще **вагани́.**

га́вань, ст. *гаван* (XVIII ст.); — р. бр. *га́вань*; — запозичено з голландської мови через посередництво російської; гол. ннім. haven, звідки нвн. Háfen «тс.», споріднене з дісл. hǫfn «тс.», походить від того самого кореня, що й нвн. haben «мати», споріднене з лат. capere «брати, захоплювати», і первісно означало «вмістилище». — СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 4; Фасмер I 379; Преобр. I 113; Kluge—Mitzka 279—280.

[**гавду́н**] «великий некрасивий горщик» Ме, [*ґавзу́н*] «великий горщик»; — неясне; можливо, пов'язане з болг. [*гаваза́*] «глиняна посудина», яке зіставляється з гр. γαβάϑα «дерев'яний посуд; глибока глиняна миска»; може бути також результатом контамінації молд. *гавано́с* «банка, горщик» і молд. [*хладо́н*] «глечик» (Мельничук Молд. эл. 165); форма *ґавзу́н* могла виникнути під впливом *каза́н*.

га́ведний — див. **га́в'язний**

[**га́ведня**] «набрід, чернь» Ж, [*га́веда*] «гніздо гадюк» О; — р. [*га́веда*] «гади, жаби, ящірки і под.; неприємні комахи; гидота», [*га́ведь*] «дрантя, погань; неук», [*га́вез*] «велика кількість, сила силенна», п. gawiedź «юрба; малі діти; пташенята;

малята свійських тварин; паразити; набрід, чернь, голота», ч. havěd' «дрібні тварини; свійська птиця; набрід», слц. háved' «птиця; паразити; набрід», болг. *гáвед* «звір»; — псл. *gavědь, *gavedь, утворене за допомогою суфікса -ědь, -edь від кореня *gav-, того самого, що і в стсл. огавити «турбувати», огавиѥ «прикрість», ч. ohava «виродок, потвора», ohavný «потворний, бридкий», схв. [*гáвити се*] «відчувати огиду»; — споріднене з лит. góvėda «набрід, натовп, голота», gaujà «зграя, банда, ватага», góvena «безліч, юрба, натовп», góvija «тс.»; очевидно, від іє. *g^{u}ou- «худоба».— Фасмер I 379; Sławski I 262; БЕР I 221; ЭССЯ 6, 110—111; Bern. I 298; Būga RR I 328. —Пор. гóв'єдо.

гавза́, *гавзáтий*, *говзá*, *говзáтий* — див. **гамзáть**.

[**гáвидний**] «самолюбивий, гонористий» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації [*гáведний*] «величезний» і *зáвидний* «вартий заздрості; [заздрісний]» (Желех. I 133).

[**гáвінь**] «безодня, діра» Я; — неясне.

гáвка — див. **гáлка**.

[**гавлюшки́**] «дубові яблучка, нарости спіднизу дубового листя» Я; — можливо, пов'язане з п. gałwaczki «тверді опухлі залози на шиї або під підборіддям людини», демінутивною формою множини від gałwa «гланда, залоза», яке походить від ч. halva «опух, наріст, горб» неясного походження.— SW I 799.

[**гавля́к**] (кличка барана) Дз ДопУжДУ, [*ґавля́к*] «тс.» тж; — неясне.

[**гáвра**] «лігво звіра, барліг; паща», [*ґáвра*] «тс.; велика діра (Ме)», [*ґавóра*] «діра» Ж, [*ґаврáч*] «балакун, крикун» Ж, [*ґáврати*] «галасувати» Ж;— п. [gawra] «барліг» (з укр.), ч. [gaúr] «дупло»; — запозичення з східноромаиських мов; рум. gáură «діра; лігво», молд. *гáурэ* «тс.» походять, очевидно, від лат. *cavula, утвореного від cavus «порожній, видовбаний», спорідненого з гр. κοῖλος (<*κοϜιλος) «порожній», кімр. cawr «велетень», стсл. соуи «нікудишній, марний»; Філіпіде (Philippide II 713) вважає рум. gáură етимологічно неясним.— Scheludko 129; Vrabie Romanoslavica 14, 144; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 86; Machek ESJČ 149; Cránjală 274—275; Walde—Hofm. I 191—192.

[**гаврáн**] (орн.) «ворон, Corvus corax», [*гавр*] «тс.» Пі, [*гáвранча*] «молодий гайворон» ЕЗб 4; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. havran «ворон» є прямим відповідником до укр. *гáйворон* (див.).

Гаври́ло, *Гáврик*, [*Гáбрик* Ж, *Гáбро* Ж, *Ґабрó*, *Габрýк* Ж, *Гаврилéй* Я, *Гáвря* Я], ст. *Гавріил* «мужъ б(ог)ъ або б(о)жій, або моцно(сть) б(о)жаа, або моцный мой б(ог)ъ» (1627); — р. *Гаврии́л*, *Гаври́ла*, бр. *Гаўры́л*, *Гаўры́ла*, др. *Гавриилъ*, п. ч. слц. вл. нл. Gabriel, болг. *Гавраи́л*, схв. Gabrìjel, слн. Gabríjel, стсл. Гавриилъ; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Γαβριήλ походить від гебр. Gabrī'ēl, букв. «муж божий» або «міць божа», утвореного з іменника gébеr «чоловік», пов'язаного з дієсловом gābár «був сильним», спорідненим з арам.-сір. gebár «був могутнім; чоловік», ар. jabr «сильний юнак», і етимологічно неясного іменника ēl «бог».— Сл. вл. імен 205; Беринда 196; Петровский 81; Фасмер I 379; Skok I 541; Klein 505, 633; Gesenius 142 b.

гавря́х — див. **ховрáх**.

[**гавýля**] «падло; худоба» Ж; — очевидно, давнє похідне утворення від того самого кореня псл. *gav-, що й у словах [*гáведня*] «набрід, чернь», [*гáведа*] «гніздо гадюк»; проривне ґ замість закономірного г у цьому корені може пояснюватись емоційним забарвленням слова.— Див. ще **гáведня**.

[**гавýра**] «неохайна людина; від неохайності в неї завжди заїди» Я; — можливо, результат афективної видозміни форми [*гавазá*] (пор.).

гáвчик, *гáвчицький* — див. **áвчик**.

гав'ю́рка — див. **вевíрка**.

[**гáв'яз**] (бот.) «чорнокорінь, Cynoglossum officinale L.» Ж, [*гáв'язь*] «живокіст, Symphytum officinale L.», [*гáв'яжий*] Ж; — р. [*гавьяз* (*гавяс*)] «чорнокорінь», п. ст. hawjas «тс.» (з укр.), ч. havez «аденостилес, Adenostyles Cass.», болг. [*гавяз* (*гавъз*)] «чорнокорінь», схв.

гавез «живокіст», слн. gâvez «чорнокорінь»; — псл. *gavęzъ; — тлумачиться як складне утворення з основи *gav- «худоба», тієї самої, що і в слові [*га́ведня*] «набрід, чернь», спорідненої з gov-(ędo) «худоба», і основи ęz-, яка зберігається в слові *язи́к;* первісне значення назви «волячий язик» було зумовлене формою листків чорнокореня (як і живокосту); пор. наукову назву чорнокореня Cynoglossum, утворену з гр. κύων (род. в. κυνός) «собака» і γλῶσσα «язик».— Фасмер I 380; Sławski I 261—262; Machek Jm. rostl. 236—237; Bern. I 297—298; Младенов 95; БЕР I 221.— Див. ще **га́ведня, го́в'єдо, язи́к.**

[**га́в'язний**] «величезний» Ж, [*га́ведний*] «тс.» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане в якийсь спосіб з [*га́ведня*] «набрід, чернь», р. [*га́везь*] «велика кількість, сила силенна», п. gawiedź «юрба».— Див. ще **га́ведня.**

[**гав'я́н**] (бот.) «осока берегова, Carex riparia Curt.» Я; — результат поступової фонетичної видозміни форми *а́їр* (> *га́йвір* > *гав'я́р* > *гав'я́н*). — Див. ще **а́їр.**

га́га (орн.) «птах з родини качок, Somateria molissima L.», [*ґа́ґа*] «тс.» Я, *гага́чий;* — р. бр. болг. *га́га* «тс.», схв. *гàгула* «вид водяного птаха», слн. gága «качка»; — псл. gaga, звуконаслідувального походження; — споріднене з лтс. gāga «вид морського птаха».— Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 156; Шанский ЭСРЯ I 4, 5; Фасмер I 380; БЕР I 220; ЭССЯ 6, 83; Bern. I 290; Trautmann 74.— Пор. **гага́кати, гага́ра.**

гага́кати «голосно викрикувати», [*ґа́ґати*] «кричати» (про гусей), *ґе́ґати* «тс.»; — р. *гага́кать*, бр. [*га́гаць*], п. [gagac], ч. gagati, gágati, схв. *га́гати*, слн. gágati; — різнорідні звуконаслідувальні утворення, паралельні до лит. gogëti «гоготати», лтс. gāgât «тс.», свн. gāgen, gāgern «кричати, гоготати», дісл. gaga «насміхатися, глузувати», алб. gogësinj «позіхаю; ригаю».— Фасмер I 380; Bern. I 290; Trautmann 74.— Пор. **га́га, гага́ра.**

гага́ра (орн.) «птах з родини качок, Gavia Forst.», *гага́рка* «Alca L.», *гага́рові*, [*гага́к*] «гагара» Ж, Я, *гага́рячий;* — р. бр. *гага́ра* «тс.», болг. [*гагара́шка*] «сорока, Corvus pica», схв. *гàгрица* «ворон»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *га́гати.*—Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 156; Шанский ЭСРЯ I 4, 5; Фасмер I 380; Bern. I 290; БЕР I 221—222.— Див. ще **га́га, гага́кати.**

[**гагара́дз**] «овечий, козячий кал» Ж; — запозичення з якоїсь східноромансько мови; пор. етимологічно неясне аром. găgăraţa, căcăradză «тс.» (можливо, від лат. *cacaricia «тс.?»).— Papahagi 488.

гага́т «різновид кам'яного вугілля; стверділа смола»; — р. бр. болг. *гага́т*, п. gagat, ч. слц. слн. gagát, схв. *гàга̄т;*— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Gagát, фр. gagate походять від гр. γαγάτης «чорний янтар, земляна смола, гагат», утвореного від назви річки і міста Γάγας у Лікії.— СІС 133; Фасмер I 380; Kopaliński 250; Holub—Lyer 177; Frisk I 281.

гагау́з «представник тюркської народності в Молдавії і суміжних з нею районах України, Румунії і Болгарії»;— р. бр. *гагау́з*, болг. *гагау́зин;* — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від тюрк. *Gag-Oγuz (Мошков Этнограф. обозрение 44/1, 13—14), у якому елемент Gag- пояснюється як племінна назва узів, або від тюрк. gök-uz «синій уз» (Младенов RSl 11, 85).— Фасмер I 380—381; Боев БЕ 14/4—5, 425.— Див. ще **огу́з.**

[**ґаґацка**] (бот.) «ягода агрусу, Ribes grossularia L.» Mak, [*ґарґачки, ґеґа́дзи, ґеґадзки* Mak, *ґеґацки, ґерґацки* Mak, *ґерґе́цки, ґиґа́цки* Ж, *ґіґацки* Mak, *ґіґачи* Mak] «тс.», [*ґаґадзник*] «агрус (кущ)» Mak, [*ґеґадзник* Mak, *ґеґацка* Mak, *ґерґе́чник*] «тс.», [*гого́дза*] «брусниця, Vaccinium vitis idaea L.» Я, [*гого́з* Ж, *ґоґодза* Mak, *ґоґо́дзи* Ж, *ґоґо́зи, ґоґо́зник, голозник* Mak] «тс.», [*ґоґозки*] «ягоди брусниці» Mak;—п. [gogodze] «тс.» (з укр.), слц. [gigadze] «агрус» (з укр.);— видозмінене запозичення з румунської мови; рум. coácăză «смородина, порічка» походить від алб. kókëzë букв. «головка», вживаного, очевидно, в значенні «зернина» і похідного від kókë «голова»; перенесення назви порічок на брусницю

сталося, очевидно, вже на українському ґрунті.— Sławski I 309; Machek Jm. rostl. 99; DLRM 160; Papahagi 299.

[**гагóв**] (виг.) «повільно» Ж; — ускладнене протетичним **г** складне утворення, що виникло в результаті злиття частки *а* і вигуку *гов* «стій» (див.).

[**гагýв,** *гагíв*] «чорногуз» ДзАтл II; — запозичення з угорської мови; уг. [gagó] «тс.» походить від [gagólya] «тс.» і пов'язане з gólya «тс.».— ДзАтл II 128.— Див. ще **ґóвля.**

[**ґáґор**] «горло»; — запозичення з словацької мови; слц. gágor (знев.) «тс.; гусячий гелгіт» є похідним від звуконаслідувального дієслова gagat' «гегати» (про гусей).— Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Machek ESJČS 114. — Див. ще **гагáкати.**

гад, *гáддя, гаденя, гáдина, гадовúще* «місце скупчення гадів», [*гадю́га*] «гадюка» Ж, [*гадю́к*] «тс.», *гадю́ка,* [*гадю́ра*] «велика гадюка; лайлива назва», *гадючá, гадюченя,* [*гадю́чина*] «м'ясо гадюки», [*гадючúння*] «скинута гадюча шкіра» Я, [*гадю́чиця*] «гадюка-самка» Ж, *гадю́чник* «зміїне гніздо», *гадю́ччя,* [*гадю́шник*] «зміїне гніздо», *гадя́* «гадюченя, змієня», *гадь,* [*гадьвá*] (зб.) «гадюки» ВеБ, [*гадюкувáтий*] Я, *гадю́чий,* [*гадю́цький*], *гáдячий,* [*гáдити*] «ганьбити» Л, Бі, *гадю́читися* «звиватися як гадюка»; — р. бр. болг. м. *гад,* др. *гадъ,* п. нл. gad, ч. слц. вл. had, схв. *гȁд,* слн. gàd, стсл. гадъ;— псл. gadъ; — споріднене з лит. gėda «сором, стид», двн. quat «бруд», гол. kwaad «злий», нім. Kot «бруд»; ie. *gᵘēdh-, *gᵘōdh- «щось огидне, бридке», можливо, з давнішого *gᵘōudh-, *gᵘēudh-, до якого в такому разі слід зводити і *гидь, гидкий;* зіставлення з дінд. nāgá- «гад» (Machek ESJČ 154) позбавлене підстав.— Шанский ЭСРЯ I 4, 5—6; Фасмер I 381; Sławski I 247; БЕР I 222; Skok I 542—543; ЭССЯ 6, 79—82; Топоров II 232; Fraenkel 142; Ondruš Sl. Wortst. 130—131.— Пор. **гид.**

гадáти «думати; ворожити; [згадувати]», [*гадкувáти*] «розмірковувати», [*гáдá*] «гадка; горе, турбота; загадка» Г, Бі, [*гáди-перегáди*] «роздуми», *гáдка, гáданий,* [*вгáдно*] «можна вгадати» Ж, *вúгадка, вигáдник, вигáдчик, вигáдько, вигáдливий, відгадáти,* [*відгáда*] «відгадниця», *відгáдка, відгáдник, відгáдувач, відгáдько, відгáдливий,* [*догадáти*] «догадатися», *догадáтися, дóгáд, дóгáдка,* [*дóганка*] «здогад» Ж, *догáдливий, згадáти, згад* «згадка, нагадування», *згáдка, загадáти, зáгад* «наказ», *зáгáдка, загадкóвий, здóгад, здóгáдка, здогáдливий, здогáдний, нагадáти, нáгад,* [*нáгадка*] «нагадування» Ж, [*нáганка*] «тс.» Ж, *навгáд, навдогáд,* [*назгáд, назугáд* Ж, *назугáдь* Ж, *негáдки, нігáдки*], [*погадáнка*] «дума», *пригадáти, прогадáти* «помилитися», *розгадáти,* [*рóзгад*] «роздум» Ж, *розгáдка, розгáдник, спогадáти* «згадати», *спóгад, спогáданка, спогáдка, угадáти, угáдник, угáдчик, угáдько,* [*угáдно*] «можна вгадати»; — р. *гадáть* «ворожити; робити здогади», бр. *гадáць,* др. *гадати* «думати», п. gadać «розмовляти», ч. hádati «ворожити; думати; відгадувати», слц. hádat' «здогадуватись, відгадувати, ворожити», вл. hodać, нл. godaś «радити», болг. *гадáя* «гадаю, передбачаю, ворожу», м. *гата* «ворожить», схв. *гàтати* «ворожити», слн. gádati «допитуватись», стсл. гатати «ворожити», гадати «тс.»; — псл. gadati «думати, передбачати, говорити»; —очевидно, пов'язане з *год, годúти,* р. *угодúть* «попасти», ч. uhodnouti «відгадати», лит. godóti «намагатися, думати», godýti «знаходити чуттям, міркувати», лтс. gãdât «думати, турбуватись, пробувати»; менш переконливе зіставлення (Фасмер I 381; Преобр. I 113—114; Bern. I 288; Эндзелин ЖМНП 1910, липень 202) з дісл. gáta «припущення, підозра, загадка», geta «мова, припущення, віра», гот. bigitan «досягати, знаходити», нвн. vergessen «забувати», гр. χανδάνω «хапаю» (аор. ἔχαδον), лат. prehendo «тс.», praeda (*praiheda) «здобич».— Шанский ЭСРЯ I 4, 6; Sławski I 247—248; Стоянов 42—43; БЕР I 223; ЭССЯ 6, 77—78; Zubatý St. a čl. I 242—245; Būga RR I 307, 439; Fraenkel 159—160.— Див. ще **год.**

[**гáдерно**] «охоче» Ж; — неясне.

[**ґадерýба**] «виїмка на печі в бік комина» Ме, [*ґадерýбка*] «виїмка в грубі

над плитою» Ме; — результат видозміни запозиченого п. garderoba «гардероб»: у виїмку на печі раніше могла складатись білизна.— Див. ще **гардерóб.**

[**ґаджáла**] «кісточка; нога» Ж, ВеЗн, [*ґаджéля*] «кривоногий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [giżela] «велика гомілкова кістка», [giczał (giczoł)] «нога» є похідними від п. ст. giża «гомілкова кістка; її кінець», [giża] «частина ноги тварини; волячі ноги як їжа», спорідненого з ч. ст. hýže «клуб», hýždě «тс.», укр. [*гижкú*] «холодець із свинячих ніг» (див.).

[**ґаджалáґати**] «калічити мову, говорити незрозуміло»;— можливо, пов'язане з болг. [*гаджáл*] «турок», яке може походити від циг. *ґаджó* «чужинець, не циган».— БЕР I 223.

[**ґáджало**] «коліща; перстень у нижньому кінці веретена; (мн.) блочки з двох коліщат у кроснах; кулька» О, [*кáчало*] «тс.» О, [*ґаджéло*] «дзига», [*ґаджýлька*] «котушка» О, [*ґаджуля́ти*] «шкандибати, кульгати Ж; качати (напр., кульки з тіста) О»; — очевидно, результат діалектної видозміни форм [*качéло*] «коліща» і [*качуля́ти*(*ся*)] «хитати(ся)»; форма [*ґаджуля́ти*] могла виникнути під впливом [*ґаджéля*] «кривоногий».— Див. ще **качáти.**— Пор. **ґаджáла.**

[**ґаджýґа**] «молода смерека», [*гачýґа*] ВеЗн «тс.»; — зіставляється з рум. hăciúgă «двометровий буковий стовбур».— Scheludko 129.

[**ґадзýля**] (ент.) «жук гнойовик, Scarabaeus L.»; — запозичення з румунської мови; рум. gîzulíe «комаха» утворене від gîză «тс.», яке, в свою чергу, походить від укр. [*гедзь*] (п. giez).— Scheludko 129; DLRM 339.— Див. ще **гедзь.**

[**гадúнник**] (бот.) «приворотень, Alchemilla vulgaris; дивина ведмеже вухо, Verbascum thapsus L.», [*гадúнниця*] «первоцвіт, Primula officinalis» Ж, [*гаднúк цілолистний*] «змієголовник Рюйша, Dracocephalum Ruyschiana L.» Ж, [*гадю́чка бородавчата*] «гриб Agaricus phalloides s. verrucosus» Ж, [*гадю́чка сорокáта*] «гриб Agaricus pantherinus» Ж, [*гадю́чка червоня́на*] «гриб Agaricus rubescens» Ж, *гадю́чник* «Filipendula Adans.», [*гадя́р*] «вид неїстівного гриба» Я; — похідні утворення від *гад, гáдина, гадю́ка;* назви зумовлені, очевидно, різними властивостями відповідних рослин, здебільшого точно не визначеними.— Див. ще **гад.**

[**гáдра**] «баба-яга, сварлива жінка»;— запозичення з польської мови; п. [hadra] «зла жінка» походить від нім. Háder «сварка, суперечка», спорідненого з дісл. hǫð- «боротьба», гр. κότος «гнів», дірл. cath «боротьба», стсл. **котора** «тс.», укр. [*которá*] «сварка».— Шелудько 26; Sławski I 400—401; Kluge—Mitzka 279.— Див. ще **которá.**

[**гадý**] (у виразі [*гадý-гадý*] на позначення безтурботного базікання); — очевидно, запозичення з польської мови; п. gadu-gadu «тс.» пов'язане з gadać «говорити, казати; базікати», спорідненим з укр. *гадáти* (див.).

газ[1], *газáція, газáтор, газівнúк, газифікáція, газифікувáти, газувáти;* — р. бр. болг. м. *газ,* п. ч. слц. gaz, схв. заст. *гȃз,* слн. gás; — запозичення з німецької, французької або голландської мови; нім. гол. gas походять від фр. gaz, штучного новотвору бельгійського хіміка ван Гельмонта (1577—1644) на базі лат. chaos (<гр. χάος) «хаос».— СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 7; Фасмер I 382; Преобр. I 115; Kopaliński 351; БЕР I 224; Dauzat 357; Kořínek 85.— Пор. **хаóс.**

газ[2] (текст.), [*гáза*] «вуаль, марля»; — р. бр. болг. *газ,* п. gaza, ч. gáza, gáz, слц. слн. gáza, м. *газа,* схв. *гȁз;* — очевидно, через російське і, можливо, польське посередництво запозичено з французької мови; фр. gaze «тс.» утворене від назви міста Gaza в Палестині або пов'язане (через ісп. gasa «прозора тонка тканина») з ар. qazz «шовк», перс. kaž «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 8; Фасмер I 382; Преобр. I 115; SW I 811; Brückner 137; Holub—Lyer 178; БЕР I 224; Kluge—Mitzka 236; Lokotsch 91; Dauzat 357.

газ[3], *ґаз, гáза, ґáза, газнúк, газнúця, ґазнúця* — див. **гас.**

[**гáзда**] «господар», [*ґаздá* Г, Ж, *ґаздúня*], [*ґаздíвка*] «господарство», [*газдíвство, ґаздíвство, газдíвський, ґаздів-*

ський, ґаздівни́й, ґаздови́тий, га́здати Пі, *газди́нити, ґазди́нити, газдува́ти, ґаздува́ти;* — п. [gazda] «заможний господар», ч. діал. слц. gazda «господар», болг. діал. м. *га́зда*, схв. *га̏зда* «багатій», слн. gázda «господар»; —запозичення з угорської мови; уг. gazda «господар», у свою чергу, походить із слов'янських мов (<слов. gospoda).— Лизанець НЗ УжДу 26, 118; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; Sławski I 264; Brückner 137; Sł. wyr. obcych 243; Machek ESJČ 150; Holub—Lyer 178; БЕР I 224; Младенов 26; MNTESz I 1038; Bárczi 92.— Див. ще **госпо́да.**

газе́ль (зоол.) «вид антилоп», *газеля́чий;* — р. бр. *газе́ль*, п. ч. слц. gazela, болг. м. *газе́ла*, схв. *газѐла*, слн. gazéla; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. gazelle «газель» походить від ар. ġazāl, [ġazēl] «тс.».— СІС 133; Шанский ЭСРЯ I 4, 8; Фасмер I 382; Dauzat 357; Lokotsch 55.

газе́та, *газе́тник, газе́тчик, газетя́р;* — р. бр. болг. *газе́та*, п. слц. (з р., п.) gazeta, ч. рідк. gazéta, м. *газета*, схв. *га̀зета* «старовинна дрібна монета»; — запозичене через посередництво російської або польської і, можливо, французької мов з італійської; іт. gazetta «газета» (первісне значення — «дрібна монета», яку платили за читання газети) утворене від назви старовинної венеціанської монети gaza, пов'язаної з гр. γάζα «майно, скарб» і перс. ganj «тс.».— Акуленко 141; Кравчук УМШ 1957/4, 80; Шанский ЭСРЯ I 4, 9; Фасмер I 382; Преобр. I 115; Sławski I 264; Brückner 137; БЕР I 224; Dauzat 357.

газирі́ «пантронташі, пришиті на грудях коло чемерки», [*газарі́*] «тс.»; — р. *газыри́;* — очевидно, запозичення з тюркських або іберо-кавказьких мов; можливо, пов'язане з крим.-тат. *азыр* «готовий», тур. hazır «готовий, приготовлений, діючий» (від ар. hazīr «тс.»).

[**газо́ба**] «будівля для сільськогосподарського реманенту» ДБ II; — очевидно, утворене від уг. ház «будинок», спорідненого з хант. kat «тс.», фін. kota «хата, хатина, халупа».— MNTESz II 76; Bárczi 116.

газо́н; — р. бр. болг. *газо́н*, п. ч. слц. gazon; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. gazon «дерен, газон; лужок» походить від франк. або двн. waso «тс.».— СІС 134; Шанский ЭСРЯ I 4, 10; Фасмер I 382; Sł. wyr. obcych 245; Dauzat 357.

гаї́вка «веснянка», [*агі́вка* Ж, *гагі́вка* Гнатюк, *гагі́лка, гагу́лка* тж, *гаї́лка, галагі́вка* Гнатюк, *галагі́лка, єгу́лка, огу́лка, яві́лка* тж, *ягі́вка, ягі́лка* Гнатюк] «тс.»; — неясне; виводиться (Zilynskyj Slavia 43, 47—54) від назви птаха *го́голь* (Bucephala clangula), який відзначається особливо гарним танцем під час токування; пов'язувалось ще з *гай* (Гнатюк, Гаївки, Львів, 1909), *га́ятися* (Шейковский, Быт подолян I 1, К., 1860, 1; Свидницький Основа 1861 XI—XII 39), *глаго́лати* (Щурат Дѣло 1910, 95, 6—7), дінд. Holī «весняне свято» (Партицький Правда 1868, 244).

гай, [*гаї́на*] «гай», [*гайни́к*] «місце, де росте гай Я; лісник», [*гайови́к*] «лісовик», [*гайчу́к*] «син лісника» Я, *га́йний, гайови́й*, [*зага́й*] «зарість, хащі»; — р. діал. бр. *гай*, др. *гаи*, п. нл. gaj, ч. слц. háj, вл. haj, схв. *га̑ј* (у складних топонімах); — псл. *gajь, очевидно, пов'язане з gojiti, укр. *го́їти* (первісно) «залишати жити, вирощувати»; менш переконливі зіставлення з псл. gatь, укр. *гать* (Mikl. EW 60; Brückner 132), з псл. gajiti «кричати, галасувати», р. [*гай*] «галас» (Толстой Сл. геогр. терм. 54—55; Преобр. I 116), з іє. *gāi- «співати» (Holub—Kop. 119; Machek LF 51, 240), з н. Hag «огорожа», Hain (<двн. hagan) «гай» (Gebauer I 399) та ін.— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 60; Филин Происх. яз. 526—528; Фасмер I 382—383; Даль I 366; Мартынов Прабл. белар. філал. 72; Sławski I 249—250; Machek ESJČ 155; Skok I 544.— Див. ще **го́їти.**

га́йвір — див. **а́їр.**

га́йворон (орн.) «грак, Corvus frugilegus L.», [*га́ворон* ВеНЗн, *га́йвор* Ж, *га́льворон* ВеНЗн] «тс.», [*га́йворінь*] (зб.) «гайвороння; дурні» Ж, *гайвороненя́, га́йвороння* (зб.), *гайвороня́*, [*гра́йворон*],

гайворо́нячий; — р. [*га́йворон*], ст. *воронограй*, п. нл. gawron, ч. слц. havran, вл. hawron, болг. *га́рван*, [*га́вран*], м. *гавран*, схв. *га̏вра̄н*, слн. gávran; — псл. *gajьvornъ, *gavornъ, утворене з основи дієслова *ga(j)-, що виступає в др. *гаяти* «каркати», р. [*гай*] «крик галок; шум, галас», [*га́я*] «зграя птахів», лит. giedóti «співати», gaidỹs «півень», [gáida] «мелодія, нота», дінд. gā́yati «співає», лат. gāius «сойка» (іє. *gāi- «співати»), і іменника *vornъ «во́рон».— Фасмер I 383; Преобр. I 115; Sławski I 263—264; БЕР I 230; Skok I 556; Mareš Slavia 36, 359—361; Bern. I 291; Trautmann 76; Ernout—Meillet I 561; Walde—Hofm. I 376.— Див. ще **во́рон.**— Пор. **гавра́н, ка́ворон.**

гай-гай (емоційний вигук; вигук для відгону хижих птахів), [*гайна́*] (вигук для відгону яструба), [*гая*] (вигук для відгону птахів), *га́йкати* «кричати *гай*»; — п. [haj] (емоційний вигук; імперативний вигук до тварин), ч. haj (імперативний вигук до птахів), схв. hȃj (емоційний вигук); — результат фонематичного оформлення інстинктивного вигуку, паралельний до *ай;* поширене також в інших індоєвропейських (дінд. свн. фр. ст. рум. hai) і неіндоєвропейських мовах (напр., тат. *һай*, *һай-һай* — вигуки для вираження емоцій).— Sławski I 391; Machek ESJČ 155.

[**га́йда**[1]] «флейта», [*ґа́йда*] «пастуша дудка; волинка; сопілка О», [*ґайда́р*] «гравець на гайді», [*ґайду́н*] «тс.» Мо, [*га́йдати*] «грати на флейті», [*ґайдува́ти*] «грати на волинці»; — п. gajda, мн. gaidy «волинка», ч. kejdy, слц. gajdy, болг. *га́йда*, схв. *га̏јде*, слн. gáida «тс.»; — запозичено з турецької мови через посередництво південнослов'янських і румунської (рум. gáidă «тс.»); тур. gayda «тс.», можливо, походить від арабського gaita «тс.» або з іберських мов.— Sławski I 250; Machek ESJČ 148; Vrabie Romanoslavica 14, 144; DLRM 325; БЕР I 224—225; Skok I 543—544; Lokotsch 51.

[**га́йда**[2]] «гульвіса», [*ґа́йда*] «поганий пес; нероба, шалапут» Ж; — п. gajda «незграбна, слабка, дурна людина»; — результат перенесення назви *га́йда* [*ґа́йда*] «волинка» за зовнішньою подібністю (волинка складається з бурдюка і трьох дудок).— Див. ще **га́йда**[1].

га́йда́[3] (вигук, заклик до початку руху чи роботи) Г, Ж, [*гай*] «тс.», [*гайд-гайд*] «вигук для підгону свиней» Мо, [*гайт*] «гайда» Ме, [*га́йти*] (дит.) «гуляти», [*га́йту*] «тс.» Ме, [*гайту́сь ходи́ти*] (дит.) «випорожнятися»; — р. *айда́*, бр. *гайда́*, п. hajda (з укр.), ч. hajdy, слц. hajdy, hajda, болг. *ха́йде*, схв. *ха̀јде*, слн. hàjdi, hajd; — запозичення з турецької мови (в російську — з татарської); тур. hayda, haydi (вигук підгону) споріднене з тат. *һайде* «іди», башк. *әйдә* «тс.» і походить, очевидно, від тюрк. ajda/hajda «гнати», збереженого в кирг. *айда* «гнати».— Шанский ЭСРЯ I 1, 55; Фасмер I 64; Sławski I 391; Machek ESJČ 156; Skok I 649; Дмитриев 520; Lokotsch 51.

[**ґа́йда**] «картопля» Ж; — запозичення з польської мови; п. [gajdy, gajdaki] «тс.» етимологічно неясне.

[**гайдабу́ра**] «бешкетник, розбійник», [*гайдабу́рити*] «бешкетувати»; — не зовсім ясне; можливо результат контамінації слів *гайдама́ка* «розбійник» і [*галабу́рда*] «дебош».

[**гайда́й**] «вівчар; волар Ж; волоцюга Ж; здоровань Ж», [*гайде́й*] «волар; волоцюга; здоровань; нечепура МСБГ», [*гайда́р*] «вівчар», [*гойда́р*] «тс.» Пі, [*гайда́рка*] «ціпок вівчара», [*гайта́р*] «волоцюга» Я, [*гайдарювати*] Пі; — п. hajdaj «старший пастух»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. haidắu «пастух волів, корів» (мн. haidắi) виводиться від уг. hajtó «погонич», пов'язаного з hait «гнати», яке може бути зіставлене з hait «скривляти» або з манс. chujt- «спонукати, підганяти»; форми з суфіксом *-ар* могли виникнути на українському ґрунті в результаті зближення з [*га́йда*] «(пастуша) флейта».— Scheludko 129; Niţă—Armaş та ін. Romanoslavica 16, 88; MNTESz II 28—29; Bárczi 109.

[**гайда́к**] «спритний» Я; — очевидно, пов'язане з тур. hay «вільно, легко», haydi haydi «тс.».

[**гайдала́кати**] «базікати, балакати» Я; — неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з тур. hayla «кричати; бути недбалим»; пор. ч. hajdalák «нехайна, недбала людина, ледар, нероба».

гайдама́ка «учасник селянського повстання в XVIII ст.; [розбійник]», [*гайдама́ха*] «тс.» Ж, *гайдама́цтво, гайдама́ччина,* [*гайдама́чина*] «вид вишитого узору на сорочці» Я, [*гайдамашня́*] (зб.) «гайдамаки» Я, [*гайдама́чий*] Ж, *гайдамакува́ти, гайдама́чити,* ст. *гайдамакъ, гайдамацки, гайдамащина* (XVIII ст.); — р. *гайдама́к*, бр. *гайдама́ка,* п. hajdamak, ч. слц. hajdamák, болг. *хайдама́к* (усі з укр.); — запозичення з турецької мови; тур. haydamak «розбійник» споріднене з чаг. тат. *haйдамак* «гнати; грабувати».— Москаленко УІЛ 39; Шанский ЭСРЯ I 4, 10—11; Фасмер I 383; Преобр. I 116; Sławski I 391—392; Bern. I 375; Дмитриев 532—533; Шипова 113; Lokotsch 61.

[**гайдара́к**] «коноплина, що виросла окремо; буйна коноплина Ме; добірна конопля, з якої збирають на посів насіння Мо», [*гайдарики́*] «відібране на посів конопляне насіння» Мо, [*гайдурі́*] «рідко посіяні коноплі (на насіння)» Мо; — неясне; можливо, походить від нгр. γαϊδουράγκαθο «будяк, чортополох», утвореного з основ іменників γάϊδοῦρα «ослиця» (γάϊδορος «осел») і ἀγκάθι «колючка, будяк».

[**гайдарики́**] «дерев'яні вила на 5—6 ріжків» Мо; — неясне; можливо, пов'язане з рум. hădărág «ціпок; бияк (частина ціпа); ручка, держак рибальської сітки; млиновий штовхач», що зіставляється з уг. hadaró «тс.», похідним від hadar «базікати; (ст.) бовтати, махати»; могло зазнати фонетичної видозміни під впливом слова *гайдара́к* «велика коноплина».— DLRM 356; Bárczi 107.

гайдаса́ти — див. **го́йда́ти.**

[**гайдачо́к**] «орнамент на писанках»;— неясне.

гайду́к «повстанець-партизан у південних слов'ян у XV—XIX ст.; солдат надвірної сторожі; лакей», [*гайдученя́*] Я, ст. *гайдукъ* (1593); — р. бр. *гайду́к,* п. ч. hajduk, слц. hajdúch, болг. *хайду́к*, м. *ајдук*, схв. *хàјдӯк*, слн. hájduk;— запозичення з угорської мови; уг. hajdu «розбійник» (мн. hajduk) є за походженням назвою однієї з етнічних груп угорців; непереконливим є твердження про польське посередництво (Bern. I 375; Sławski I 392; Richhardt 52; Шанский ЭСРЯ I 4, 11).— Макарушка 8; Тимч. 501; Фасмер I 383—384; Brückner 167; Skok I 649—650; Kniezsa I 2, 834—836; Lokotsch 61—62; MNTESz II 23—24.

[**га́йзуб**] (бот.) «васильок, Ocimum basilicum» Ж, [*гайзебок* Мак, *гайбу́з*] «тс.»; — неясне.

га́йка (тех.); — р. бр. болг. *га́йка;* — запозичення з російської мови, в якій утворене, очевидно, від [*га́ить*] «закривати; лагодити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 11—12; Фасмер I 384; БЕР I 225.

[**гаймі́н**] «безліч; натовп»; — остаточно не з'ясоване; можливо, пов'язане з п. gmin «простолюд, чернь», gmina «громада», що походять від свн. gemein «спільний» (Шелудько 26).

[**гайна́р**] «робітник, який приганяє на ярмарок худобу»; — можливо, запозичення з румунської мови; рум. găinár «торговець свійською птицею» є похідним від găínă «курка», що походить від лат. gallīna «тс.», пов'язаного з gallus «півень», очевидно, запозиченим з якоїсь передньоазіатської мови.— Walde—Hofm. I 580—581.

гайно́ «екскремент, гній; підстилка для худоби; ведмежий барліг; безладдя, гніздо», [*гайня́ний*] «брудний, поганий», [*гайнува́ти*] «захаращувати; смітити» Па; — р. [*га́йно́*] «лігво; барліг; хлів; мотлох; бруд; кізяк», бр. [*гайно́*] «лігво», ч. [gajno] «прибудова», ст. hajno «те, що заборонено їсти»; — очевидно, псл. *gajьno «захисток; бруд», похідне від gajiti «захищати; забороняти».— ЭССЯ 6, 87—88.— Див. ще **га́яти.**

[**гайнок**] «туди, там» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [hajnok] «тс.» утворене з давнього вказівного прислівника haj «туди, там», спорідненого з ч. ст. aj «от», мор. [áj] «так», вл. haj «так», вказівного займенника ono «те», спорідненого з укр. *он, він,* та частки -k, тієї самої, що і в укр.

[*тут-ки, тепе́рки*].— Sławski I 391.— Див. ще **він, он.**

гайнува́ти «переводити, розтрачувати; [бенкетувати, гуляти]», [*гейнува́ти*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації дієслова *га́яти* «даремно витрачати (час)» і іменника *гайно́* «гній, екскременти» (див.).

гайну́ти «побігти, кинутись, майнути», [*гайдну́ти*] «утекти» Я; — очевидно, пов'язане з [*гай*] «гайда».— Див. ще **га́йда́**[3].

[**га́йстер**] (орн.) «чорногуз», [*а́стер, га́рист* Л, *га́стір* Л] «тс.», [*гайстря́чий*] Я, ст. *гайстеръ* (XVIII ст.); — бр. [*га́йсцёр*] «тс.», п. [hajster] «сіра чапля»; — через польську мову запозичено з нижньонімецької; нн. heistr (heister) «сорока», нвн. Élster «тс.» споріднене з дангл. agu «тс.» і зводиться до зах.-герм. *agō «колюча»; пов'язування з р. *аист* (Клепикова ВСЯ V 152—153; Преобр. I 4; Bern. I 25) здається сумнівним (Фасмер I 64).— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Kluge—Mitzka 163—164.

[**га́йта**[1]] «розпусна дівка»; — запозичення з румунської мови; рум. háită «розпусниця» виводиться від уг. hajt «ганяти».— DLRM 353.— Див. ще **гайда́й.**— Пор. **ге́йда.**

гайта́[2] — див. **гаття́.**

[**гайта́н**] «пояс із гаманом (у пастухів)»; — р. [*гайта́н*] «шнурок; учкур; стрічка; кісник; вірьовка», болг. *гайта́н* «шнур, галун», м. схв. *га̑јтан* «шнур, галун, тасьма»; — запозичене з турецької мови, можливо, через румунську (рум. găitán «тс.»); тур. gaytan «шнур» походить від сгр. γαϊετανόν «шнур, пояс», нгр. γαϊτάνι «шнур, тасьма», яке зводиться до слат. gaitanum «тс.», мабуть, запозиченого з кельтських мов.— Шанский ЭСРЯ I 4, 12; Фасмер I 384; Шипова 114; Ернштедт Сб. Виноградову 131—136; БЕР I 225; Skok I 544—545; Walde—Hofm. I 576.

[**гайтува́ти**] «полювати», [*га́йтів*] «польовий сторож; лісник», [*гайтове́*] «полювання», [*гайто́ви*] (мн.) «тс.»; — п. hajtować «робити облаву»; — запозичення з угорської мови (уг. hajt «ганяти»).— Лизанець Тези доповідей УжДУ 1965, 48; ВеЗн 9; Sławski I 393.— Див. ще **гайда́й.**

[**гайша́н**] «лихий чоловік, розбишака, забіяка» Ва; — очевидно, пов'язане з тур. haşin «грубий, різкий» (від ар. ğašīn «дурний, невихований, грубий»).— ТБР 209.

гак[1] «крюк», *гакува́тий;* — р. бр. *гак*, п. hak, ч. слц. hák; — в українську і білоруську мови запозичено з середньоверхньонімецької, в російську — з голландської (гол. hack); свн. hake(n) «крюк» (двн. hācko, hāko «тс.») споріднене з днн. haco, дангл. haca, ісл. haki, а також, з іншою огласовкою, днн. hōk, англ. hook, шв. [hōk] «ріг, виступ», дісл. hǿkjā (від *hōkiōn-) «крюк», рос. *ко́готь*, укр. *кі́готь*, лтс. ķeģis «милиця, костур».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шелудько 26; Richhardt 52; Фасмер I 384; Преобр. I 328; Sławski I 393; Kluge—Mitzka 283.— Див. ще **кі́готь.**

гак[2] «лишок» (*з гаком* «з лишком»); — не зовсім ясне; очевидно, виникло в риболовецькому середовищі і спочатку означало вагу гака, на якому зважувалася зловлена риба, як додаткову величину до чистої ваги риби.— Романова 141—143.— Див. ще **гак**[1].

[**гак**[3]] «плата вівчарю за роботу»; — запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. кар. полов. hak «платня, винагорода, заслуга, справедливість» походить від ар. ḥaqq «правда, справедливість, обов'язок, претензія».— Шипова 114.

гаківни́ця «старовинна рушниця», ст. *гаковницы* (1529); — бр. ст. *гаковница* (1514); ч. hákovnice; — запозичення з польської мови; п. hakownica походить від свн. hākenbühse, що складається з основ іменників hāken «гак» і bühse «рушниця; бляшанка».— Шелудько 26; Richhardt 52; Мельников Slavia 34/1, 111; Булыка 76—77; Sławski I 393.— Див. ще **букс, бу́кса**[1], **гак**[1].

гакло́ве — див. **готло́ва.**

[**гакс**] (вигук, яким відганяють свиней), [*га́ксьо*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, походить від нім. [Hacksch] «кнур», яке пов'язується з hecken «виводити

(малят), народжувати» (Paul DWb I 266).

[**гал**[1]] «невелика поляна в лісі, галявинка», [*га́ло*] «тс.; лісове озеро; місце на озері, не заросле водоростями», [*га́ля*] «полонина», *галя́ва*, [*га́льва*] «огріх, недосів» Мо, *галя́вина*, *галя́вка* «галява», [*гальо́вина*] «тс.», [*га́лний*] «відкритий» Я, [*гайний*] «вільний; пустий» О, [*галюва́ти*] «порожнювати», *прога́лина*, [*прога́люватина*] «прогалина серед хлібів», [*прога́лявина*] «галявина», [*про́галь* Ж, *прога́льовина*] «тс.», [*прога́люватися*] «місцями відкриватися з-за хмар» (про небо) Ж; — р. *прога́лина*, *прога́л*, бр. *га́ла* «голий простір», п. hala «гірське пасовисько» (з укр. або з слц. hol'a);— псл. *galъ, пов'язане чергуванням голосних з основою прикметника golъ «голий».— Петров Ономастика 85—89; Толстой Сл. геогр. терм. 104—110; Фасмер I 384; ЭССЯ 6, 89—90, 96; Bern. I 294.—Див. ще **го́лий**.

[**гал**[2]] «невелика куля», *га́лка* «тс.», *га́ли* «нарости на рослині, викликані паразитами; [литки]», [*ґа́ли*] «литки» Я, [*га́ло*] «куля; скляна куля для прасування», [*галу́н*] «вареник із грушею» Л, [*га́лух*] «кілька галушок, що зліпилися докупи», [*галу́ха*] «велика галушка», *галу́шка*, [*галущи́ця*] «галушки» Я, *галу́шник* «любитель галушок», [*галі́ти*] «прасувати галом», ст. *галка* (1637); — р. діал. бр. *га́лка* «кулька», п. gałka «тс.», ч. hálka «хворобливий наріст на рослинах», слн. [gâlka] «чорнильний горішок»; — вважається запозиченням з германських мов; свн. galle «пухлина на нозі коня», двн. gealla «тс.», з якими, можливо, пов'язане це слово, походять від лат. galla «наріст», спорідненого з дінд. gúlma- «пухлина», алб. gogëlë «куля; гал (на рослині)», свн. kolle (kol) «голова» (Richhardt 52; Brückner 133; Bern. I 292; Kluge—Mitzka 229; Walde—Hofm. I 580); допускається й можливість власне праслов'янського походження, зокрема зв'язку з *го́лий* (пор. р. *голы́ш* «круглий камінець») і з [*гал*[1]] «галявинка», *га́лька* «круглі камінці» (Москаленко УІЛ 47; Фасмер I 388; Sławski I 253); пов'язання з *ґу́ля*, псл. gulja (Ondruš Sl. Wortst. 131), як і виведення від гіпотетичного псл. galiti «кидати» (Machek ESJČ 158), недостатньо обгрунтоване.

[**гал**[3]] «сума» Ж; — очевидно, утворене шляхом зворотного словотвору від іменника *зага́л* чи від прислівника *загало́м*.— Див. ще **зага́л**.

[**гал**[4]] (вигук, що імітує собаче гавкання) Я; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гав* (див.).

[**гала́**[1]] (вигук, яким відганяють гусей, качок, голубів; яструба або вепра О), [*гала́й*] «тс.», [*гала́кати*] «відганяти яструба або вепра» О; — очевидно, результат видозміни давнішого *галя́*, придихового варіанта вигуку *аля́*, яким відганяють свиней, під впливом вигуку *ги́ла/ги́ля*, вживаного до гусей.— Див. ще **аля́**.

гала́[2] — див. **гала́світа**.

[**гала́**] «гайда» (?: *Сів на коня та ґала на той плац*); — неясне; можливо, походить від тур. kala «опинившись», дієприкметника від kalmak «залишатися, опинятися»; у такому разі первісне значення укр. *ґала́* мало бути близьким до *гульк*.

[**галабу́рда**] «бешкет, бешкетник», [*галабу́рдник*], [*галабу́рдство*] «бешкетництво» Я, [*галабушя́к*] «бешкетник» О, [*галабу́рдити*]; — р. [*халабу́рда*] «роззява, нехлюй», [*халабру́да*] «тс.», п. hałaburda «бешкет, бешкетник», [haraburda] «тс.» (з укр.), ч. haraburdí «ганчір'я», ст. haraburda, слц. [halaburda] «неспокійна людина; ганчір'я»; — складне утворення, до якого входить вигуковий елемент *гала-*, що виступає також у виразах *гала́й*, *га́лас*, *галу́-балу́*, та іменник *бу́рда* «бешкет, бешкетник»; у російській мові набуло відмінного значення, очевидно, в результаті зближення з [*хал*] «дешевинка», [*халово́й*] «дешевий; дурний»; менш переконливе виведення *галабу́рда* від уг. herdeburdi «вітрогон» (Malinowski Rozprawy 17, 22).— Фасмер IV 216; Sławski I 396.— Див. ще **бу́рда́**[1], **гала́й**[1].

[**галабу́та**] «пихатість»; — складне утворення, перший компонент якого *гала-*, можливо, пов'язаний з болг. *голя́м* «великий», схв. *го̏лем*, ч. holemý

«тс.» або має вигуковий характер, як у [*галабу́рда*]; другим компонентом є іменник *бута́* «пиха».— ВеЗн 9.— Див. ще **бута́**.

галага́н (орн.) «індик; півень з голою шиєю»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*галга́н*] «тс.» походить від гол. kalkoen або нн. kalkûn «тс.» (букв. «калькутська курка»); значення «півень» з'явилося, мабуть, у результаті контамінації слів *галага́н* «індик» і [*ґала́н*] «півень з голою шиєю».— Фасмер І 385.

[**ґа́лаґа́н**[1]] «великий мідний горщик; мідна монета», [*галага́н*] «тс.», [*ґалаґа́ни*] «вироби з тіста, подібні до бубликів» Л, [*ґалаґо́н*] «великий металевий гудзик (як об'єкт дитячої гри)» (Ме); — болг. [*галага́н*] «мідна монета», *гологан* «тс.»; неясне; можливо, пов'язане з тур. kal «плавлення металів; очищене золото і срібло» або з каз. хак. тат. *кола* «жовта мідь», кирг. *коло* «тс.»; пор. рум. gologán «монета».— Радлов II 1, 219, 585, 591; БЕР І 262.

[**ґалаґа́н**[2]] «поплавок у рибальській сітці», [*галага́н*] «тс.»; — неясне; можливо, утворене від невідомого тюркського слова, що має спільну основу з тат. *калку* «підніматися, спливати, випливати, виходити на поверхню (води)».

[**ґалаґа́н**[3]] «ікра білої риби»; — неясне; можливо, запозичення з тюркських мов, пов'язане з тат. *калган* «відкладене».

[**ґалаґа́н**[4]] «іскра, головешка; згасле вогнище Ж»; — неясне; можливо, сюди ж [*ґалаґа́ни*] «дрібні гілки; терміття» Л.

[**ґалаґаха́ти**] «базікати, пхикати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни форми [*ґаламаґати*] «тс.» (див.).

галагівка — див. **гаївка**.

[**ґалаґо́да**] «картопля» Ж; — неясне; можливо, є результатом видозміни форми [*ґалґа́н*] «тс.» під впливом рум. gologoţ «грудка».— Див. ще **ґалаґа́н**.

[**ґалаґо́нити**] «дзвеніти» Я; — звуконаслідувальне утворення.

ґалаґота́ти — див. **ґе́лґати**.

[**галаджі́йка**] «невеликий плужок», [*галажі́йка*] «тс.» Дз, [*галажо́вка*] «оброблення грунту галажійкою» Дз, [*галажува́ти*] «обробляти грунт галажійкою» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з аз. *алах* «невелика мотика для чищення грядок».

галаджо́вий — див. **алажа́**.

[**ґаладза́н**] «великий горщик» Ж; — результат контамінації слів [*ґалаґа́н*] (*галага́н*) «великий мідний горщик» і *каза́н* (див.).

Галаді́й — див. **Галактіо́н**.

[**галадри́ґа**] «непосида, шелихвіст» Па; — неясне; можливо, запозичення з чеської мови; ч. ст. haladryje «шарлатанка», haladryja, halandryja, halagryča «тс.», слц. [haladra] «крикун», пояснюється як складне утворення з вигукового елемента hala з негативним відтінком значення і другого елемента, пов'язаного з ч. dryáčník «шарлатан, виробник і продавець лікувальних мазей», похідним від dryák «протиотрута, ліки», що походить від слат. tiriaca (thēriaca) «тс.», яке зводиться до гр. θηριακά «ліки з тваринних отрут», похідного від θήρ «звір» (Machek ESJČ 130, 157), спорідненого з псл zvěгь, укр. *звір*; з другого боку, досить близьким здається лтс. al̃daris «неспокійний, непосида, дурень»; в українській формі проявляється вплив дієслова *дри́гати*.

[**галаду́н**] «глечик для молока»; — очевидно, результат контамінації форм [*гладу́щик*] «глечик для молока» і [*ґавду́н*] «великий горщик» (див.).

[**гала́й**[1]] «запальна людина, крикун; зірвиголова», [*гала́йко*] «тс.», [*галайкува́тий*] «крикливий», [*галаюва́тий*] «шумний, буйний», [*гала́йкати, галайкота́ти, галайкоті́ти*]; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку *гала́* (*галу́*) на позначення безладного галасування; частина утворень може бути пов'язана з вигуком *гала́* (*гала́й*), яким відганяють птахів.— Пор. **гала́**[1], **ґала́кати, ґа́лас**[1], **гали́ти, галу́-балу́**.

[**гала́й**[2]] (бот.) «овес, Avena fatua» ВеНЗн, [*галак, га́люс*] «тс.» ВеЗа; — очевидно, похідні утворення від псл. *gal- як варіанта основи прикметника golъ «голий» з іншим ступенем чергування

голосного.— Див. ще **голе́ць.**— Пор. **гал**[1], **галапу́п, га́лиця.**

гала́й[3] — див. **галюва́ти.**

гала́й-бала́й (у виразі *на г.-б.* «необдумано, абияк»); — п. na hałaj-bałaj «наспіх» (з укр.), ч. слц. halabala «тс.»; — запозичення з тюркських мов, видозмінене внаслідок додання протетичного звука **г**; тат. *алай-болай* («сяк-так» (у виразі *алай-болай гына* «абияк, поверхово») складається з *алай* «у такий спосіб, так» і *болай* «тс.».

[**галайда́**] «бродяга, безпритульний»; — очевидно, складне слово, утворене з прислівника *гала́* «до кінця, далеко» (у виразі *піти гала світа* «піти світ за очі») і східнослов'янської форми дієприкметника *ида* «ідучий».— Див. ще **гала́світа, іти́.**

[**гала́йстра**] «юрба, стовпище»; — п. [hałajstra] «тс.» (з укр.); — результат видозміни форми [*хала́стра*] «тс.» під впливом форми [*гала́й*] «крикун, зірвиголова» чи [*галайда́*] «бродяга».— Див. ще **хала́стра.**

галака́р — див. **гарака́ль.**

[**гала́кати**] «кричати; лаяти Я», [*галя́кати*] «тюкати» Ж; — п. [halakać] «співати (про п'яних)» (з укр. ?), вл. halekać «кричати, галасувати»; — похідне від тієї самої звуконаслідувальної основи *гал-*, що і в словах [*гала́й*[1]], *га́лас*[1], *галу́-балу́* (пор.).

Галактіо́н, [*Галадій, Лахтіо́н*], ст. *Галактіонъ: млека полнъ, албо молочный* (1627); — р. болг. *Галактио́н*, бр. *Галакціён*, др. *Галактионъ*, слц. Galakt, стсл. **Галактионъ**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Γαλακτίων утворене від основи γάλα (род. в. γάλακτος) «молоко», спорідненого з лат. lac (lactis) «тс.».— Сл. вл. імен 205; Беринда 198; Петровский 82; Walde—Hofm. I 741—742; Boisacq 139; Frisk I 283—284.

[**галалим**] «розбійник» Я; — неясне; можливо, походить від крим.-тат. äl aläm «народ, люди», яке зводиться до ар. al 'ālam «світ, народ, публіка», пов'язаного з дієсловом 'alima «знати, розуміти»; пов'язання з [*ґала́*] «гайда, ходімо» (Яворницький 133) непереконливе.

[**галама́ґа**] «грудка, грудомаха (глини, глею)» Умань, [*ґаляма́ґа*] «гуля, головешка, мерзла грудка» Па; — очевидно, афективне утворення від [*гал*] (**ґал*) «кулька», п. gała «тс.», паралельне до *грудома́ха* (від *гру́да*).— Див. ще **гал**[2].

[**галама́ґати**] «базікати; пхикати» Ж, [*галама́гати*] «базікати», [*ґаляма́ґати*] «невміло писати чи малювати, мазюкати» Ме, [*ґалама́ґа*] «зухвалець, нахаба Ж; базіка О»; — запозичення з польської мови; п. [gałamgać] «говорити дурниці» утворене, можливо, від gałamaja «бельбас, тюхтій», що походить від ч. halama «дурень, нечема» або слц. chalama «тс.», які пов'язувалися з р. [*халабу́рда*] «незграбна людина» (Machek ESJČS 122) або з ч. holemý «величезний» (Machek ESJČ 157).

[**галамбува́ти**] «змішуватися, перемішуватися», [*галамбе́ць*] «страва з кукурудзяного борошна; кисіль з вівсяного борошна», [*га́мбець*] «мучна страва з олією; густа вівсяна каша, яку під час їди мнуть руками» О, [*га́мбиць*] «тс.» О; — очевидно, виникло на основі рум. halandála «абияк, безладно», alandála «тс.», можливо, зближеного з alambicá «переганяти, дистилювати; мудрувати»; рум. alandála «виводиться від нгр. (λέγω) ἀλλ' ἀντ' ἄλλων «(говорити) дурниці» (букв. «говорити одне замість другого»); форма *галамбе́ць* могла бути утворена за зразком *голубе́ць;* зіставляється також (Онишкевич) з уг. gombóc «галушка (звичайно з начинкою)».

[**ґала́н**] «півень особливої породи» Ме, [*ґала́нський*] (про породу курей) Ме; — очевидно, результат контамінації прикметника *голла́ндський* як означення породи курей і молд. *гола́н* «голий» (у цих курей гола шия).— Мельничук Молд. эл. 165.

[**ґаланді́ти**] «варнякати» Ж; — результат контамінації форм [*баланді́ти*] і [*ґалама́ґати*] «тс.».— Див. ще **бала́нда́**[1], **ґалама́ґати.**

[**гала́нець**] «фат, франт; хитрун»; — очевидно, результат видозміни значення ст. *гала́нець* «голландець», тобто взагалі іноземець або одягнутий по-іноземному;

могло означати й того, хто носив *гала́нці* (вузькі модні штани).— Див. ще **гала́нка.**

[**гала́нка**] «особливий вид петлі; верхня тепла чоловіча сорочка, піджачок Мо»; [*ґала́нки*] «підштанки», [*гала́нці*] «вузькі штани» СУМ, Ж, [*галанча́тий*] «одягнений у вузькі штани»; — утворення від назви країни *Голла́ндія* і прикметника *голла́ндський*, у першому складі яких виявляється вплив російського акання, характерного вже для вихідних форм укр. ст. *гала́нець* «голландець», *гала́нський* «голландський».— Булаховський НЗ КДУ 1946, V/1, 90.

галантере́я, *галантере́йник, галантере́йний;* — р. *галантере́я*, бр. *галантарэ́я*, п. galanteria, ч. galantérie, слц. galantéria, болг. *галанте́рия*, м. *галантерија*, схв. *галантѐрија*, слн. galanterija; — запозичено з французької мови через посередництво російської і, далі, німецької; нім. Galanterie «предмети розкоші; модний товар» походить від фр. galanterie, утвореного від форми galant, дієприкметника до давнього дієслова galer «розважатися», яке, очевидно, походить від двн. wallan «кипіти».— СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 13; Dauzat 351.

[**галапа́с**] «дармоїд», [*галапа́сний*], *Галапа́йда* (прізвисько) (Ме); — можливо, штучне (бурсацьке) складне утворення з гр. γάλα «молоко» і παῖς (род. в. παιδός) «дитина» у значенні «немовля» для глузливого підкреслення бездіяльності дармоїдів.

[**галапу́п**] «пташеня, яке ще не вкрилося пір'ям; (перен.) дитина»; — варіант слова *голопу́п*, можливо, пов'язаний з давнім варіантом *гал-* основи *гол-*(*ий*), як у *га́лява* і под. (див.).— Пор. **галацю́цько.**

га́лас[1], [*галаса́йко*], [*га́ляс*] «лемент, крик, гучне ридання» Бі, *галасли́вий, галасува́тий, галаса́ти*, [*галасі́ти*] Пі, *галасува́ти*, [*галясува́ти*] Пі; — бр. *га́лас*, п. hałas (з укр.), [gałuszyć] «гуркотіти; піднімати галас», ч. слц. [halas] (з п.); — утворення з суфіксом *-ас* від звуконаслідувального елемента *гал-*, того самого, що і в іменнику [*гала́й*] «крикун», дієслові [*гала́кати*] та ін.; недостатньо обгрунтованими були спроби виведення від *го́лос* (Holub—Kop. 119), від ос. γalas (Фасмер I 431), пов'язання з ч. harašiti «шелестіти, шуміти» (Machek ESJČ 157) та ін.— Sławski I 397—398; ЭССЯ 6, 90—91. — Пор. **гала́й**[1], **галди́кати, гали́ти, галу́-балу́.**

[**га́лас**[2]] «рибалка» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. halász «тс.» утворене від hal «риба», фінно-угорського походження, спорідненого з манс. ко̄л, хант. kul, фін. kala.— MNTESz II 31; Bárczi 109.

[**гала́світа**] «світ за очі», [*галасві́та, гала́йсвіта* Ж] «тс.»; — результат злиття прислівникової форми [*гала́*], очевидно, утвореної за зразком псл. *kroma, *proča, *prama, *pręma, *protiva, *paka, *osoba, *mala, *mъnoga і под. від псл. *galъ «кінець», спорідненого з лит. gãlas, лтс. gals «тс.», прус. gallan «смерть», а також лит. gélt «колоти», лтс. dzeĺt «тс.», псл. žalь, укр. *жаль*, з формою род. в. іменника *світ*.— Ільїнський Зб. комісії для дослідж. історії укр. мови I 77; Fraenkel 130.— Див. ще **світ.**— Пор. **жаль.**

[**гала́т**] «якірний мотуз на човні» Дз, Мо; — запозичення з румунської мови; рум. halát «трос, швартов» походить від тур. halat «канат; причал» (DLRM 353).

[**галати́н**] «крикун; безладний чоловік, вітрогон, шибеник Ме; дурний чоловік, здоровань Мо», [*галаті́йон*] «дурень» Мо, [*галатинува́тий*] «необачний, невгамовний Ж; трохи безтолковий Ме; здоровий, високий, товстий Мо»; — болг. *гала́тен* «брудний», *гала́тин* «розтлитель малолітніх; лихослов», м. *галатен* «брудний; непристойний», схв. galȁtan «непристойний, лихослов»; — запозичення з турецької мови; тур. galat «помилка; неправильний вислів» походить від ар. galat «неосвіченість, грубість».— Skok I 546.

[**галаху́ра**] (глузливе прізвисько попа або членів його родини); — похідне утворення від п. gałach (знев.) «ксьондз, піп», яке походить від гебр. gallach «поголений»; назва мотивується тим,

що ксьондзи голять голови.— Ułaszyn Jęz. złodz. 49.

[**галацю́цько**] «пташеня, яке ще не оперилося» Ж; — варіант слова [*голоцю́цьок*], можливо, пов'язаний з давнім варіантом *гал-* основи *гол-*(*ий*), як у *га́ля́ва* і под.— Див. ще **голоцю́цьок.**— Пор. **галапу́п.**

[**ґа́лба**] «світло-жовтий» (масть і кличка вола) Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *га́лбен* (рум. gálben) «жовтий» походить від лат. galbinus «жовто-зелений», суфіксального утворення від galbus «тс.», слова кельтського походження (гал. *galbos < іє. *ghel-bhos).— Мельничук Молд. эл. 165; СДЕЛМ 83; DLRM 326; Puşcariu 60; Walde—Hofm I 578.

[**га́лвашка**] «іграшка» Ж; — неясне.

[**ґа́лґа**] (іхт.) «лобан, вид кефалі, Mugil chelo» Ж; — неясне.

[**галга́н**] «нероба, гультяй», [*ґа́лґан*] «голодранець; ганчірка» Ж; — запозичення з польської мови; п. gałgan, як і ч. слц. galgán «тс.», походить від нвн. Gálgen «шибениця», вживаного як скорочення замість Gálgenstrick «розбишака», Gálgenvógel «тс.» і спорідненого з двн. galgo «хрест», гот. galga, дісл. galgi «тс.», дісл. gelgia «перекладина», лит. žalgà, лтс. žalga «тс.».— Sławski I 252—253; Kluge—Mitzka 228.

[**ґалґа́н**](заст.) «картопля» ВеНЗн; — очевидно, походить від п. gałgan (бот.) «калган, Alpinia galanga»; перенесення назви з калганового кореня на картоплю було зумовлене тим, що з калгану, широко відомої в середньовіччі цінної лікарської рослини, як і картоплі, використовувались лише кореневища.— БСЭ 19, 397.— Див. ще **калга́н.**

[**га́лда**] «купа землі; пуста порода» Ж; — п. hałda «відвал пустої породи», ч. слц. halda «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Hálde «купа пустої породи, косогір» походить від двн. hald «похилий», спорідненого з дангл. heald, дісл. haldr «тс.», лит. šalìs «бік, місцевість».— Шелудько 26; Kluge—Mitzka 283.

[**ґа́лда**] «хабар»; — запозичення з польської мови; п. [gałda] «пиятика; горілка», giełda «[тс.]; купецька корпорація» походить від нвн. Gílde «корпорація, цех, гільдія; збори корпорації; урочистий обід корпорації», пов'язаного з gelten «коштувати, цінитися», Geld «гроші» і спорідненого з дісл. gildi «гільдія», дангл. gegilde «тс.», гот. gild «жертва, плата, податок; братство», дісл. gjald, двн. gëlt «тс.», стсл. жлѣдѫ «виплачую»; заперечення зв'язку п. gałda з giełda (Brückner 140) недостатньо обґрунтоване.— Шелудько 29; SW I 797, 821; Kluge—Mitzka 245, 258.

галдама́ш — див. **одома́ш.**

галди́кати (знев.) «вести пусті розмови»; — р. *галде́ть* «тс.; галасувати», [*га́лда́*] «шум, галас», п. [gałda] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від звуконаслідувального елемента *гал-*, споріднене з *га́лас*, р. [*га́лить*] «кричати», [*га́литься*] «глузувати», п. gałuszyć «гуркотіти, піднімати галас», гот. gōljan «вітати», двн. gëllan «кричати», нвн. gellen «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 14; Фасмер I 385.— Пор. **гала́й[1], га́лас[1], гали́ти, галу́-балу́.**

[**га́-ле**] «іди сюди»; — складний вигук, що виник внаслідок сполучення вигуку *га* з властивою йому в чеській мові функцією привернення уваги і частки *ле* «лишень».— Див. ще **га[1], ле.**

[**галембі́за,** *глембі́за*] «вид гри у галичан і гуцулів біля мерця» Я; — неясне; можливо, пов'язане з слц. gelembúz «гра в жмурки».

гале́ра «старовинний вид судна», [*га́лер* Дз, *галя́ра*, *ґале́ра* Ж, *ґаля́ра*, *галі́рка* Я], *гале́рник*, ст. *ґалеры* (1693), *на ґаляру* (XVII ст.); — р. бр. болг. схв. *гале́ра*, п. galera, ч. слц. galéra, слн. galêra; — запозичення з італійської мови; іт. galera «галера» утворене від galéa «тс.», пов'язаного з сгр. γαλαία «вид судна», походження якого остаточно не з'ясовано.— СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 14—15; Фасмер I 386; Преобр. I 117; Sławski I 250—251; Dauzat 351.

галере́я; — р. *галере́я*, бр. *галерэ́я*, п. galeria, ч. galerie, слц. galéria, вл. galerija, болг. *гале́рия*, м. *галерија*, схв. *га̀ле̄рија*, слн. galeríja; — запозичено з німецької або французької мови через російську; н. Galerie, фр. galerie походять від іт. galleria, яке є резуль-

татом видозміни біблійного топоніма Galilea, що вживався в Римі на позначення паперті храму.— СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 15; Фасмер I 386; БЕР I 227; Kluge—Mitzka 228; Dauzat 352.

галéта «сухий коржик»; — р. бр. болг. *галéта*, схв. *гàлета*, *галèта;* — запозичення з французької мови; фр. galette «коржик; морський сухар» пов'язане з фр. ст. galet «галька; камінь», похідним від gal «тс.», що виводиться від дісл. valr «круглий».—СІС 135; Шанский ЭСРЯ I 4, 15—16; Gamillscheg 464.

[**ґали́ба**] (у виразі *до ґали́би* «до біса») ВеУг; — слц. galiba «неприємність, злополуччя», схв. *гȁлиба* «неприємність»; — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво словацької; уг. galiba «клопіт; хаос, безладдя» задовільної етимології немає.— MNTESz I 1018—1019; Bárczi 91.

[**галилувáти**] «орудувати» Я; — неясне.

Гали́на, *Гáлка*, *Гáля*, [*Галиня́*, *Гáльшка*, *Галю́тка*, *Галиня́тко*]; — р. болг. *Гали́на*, бр. *Гaлíна*, п. Halina, ч. слц. Galina; — запозичення з грецької мови; гр. Γαλήνη (жіноче ім'я) утворене на основі іменника γαλήνη «спокій, ясність, штиль», пов'язаного з γελάω «сміюся» і спорідненого з вірм. całr «регіт», cicalim «сміятися».— Сл. вл. імен 237; Петровский 82; Суперанская 86; Frisk I 285—286; 294—295.

[**гали́ти**[1]] «квапити, підганяти; радити Ж», [*гали́тися*] «квапитися», [*гальмувáти*] «квапити» Ж, *нагáльний* «спішний, невідкладний», [*нагáйний*] «тс.»; — р. [*гáлить*] «пустувати, жартувати, сміятися», [*гáлиться*] «намагатися», п. [gałuszyć] «зчиняти галас», ч. [haliti se] «голосно сміятися»; — очевидно, похідне від тієї самої звуконаслідувальної основи *гал-*, від якої утворені і [*галáй*] «крикун», *гáлас, галу́-балу́;* зіставляється з дісл. gala «кричати», двн. galan «співати», гот. gōljan «вітати», кімр. galw «звати».— Фасмер I 387; Bern. I 293; Pokorny 350.— Пор. **галáй**[1], **гáлас, галди́кати, галу́-балу́.**

галíти[2] — див. **галювáти.**

гали́ти[3] — див. **гал**[2].

[**гали́ця**[1]] «голота» ВеЛ; — похідне утворення від псл. gal-, пов'язаного чергуванням голосних з основою прикметника golъ «голий».— Пор. **гал**[1], **галапу́п, галацю́цько.**

гали́ця[2] — див. **галóв.**

[**ґáлиця**[1]] «свійська птиця» Ж; —запозичення з румунської мови; рум. gáliţă «тс.», можливо, походить від болг. *гáлица* «галка».— Scheludko 130; DLRM 326.— Див. ще **гáлка**[1].

[**ґáлиця**[2]] (зоол.) «чорна гадюка», [*ґалю́ґа*] «тс.» Г, Ж; — не зовсім ясна фонетична форма з початковим ґ, паралельна до *гáлка*, [*галóха*] «чорна корова; чорний тарган», [*гáляс*] «чорний собака», похідних від псл. galъ «чорний».— Див. ще **гáлка**[1].

[**ґáлиця**[3]] «шкідлива комаха, паразит» Ж; —можливо, первісне значення «чорний тарган»; у такому разі, пов'язане з [*галóха*] «тс.»; розходження в характері початкових приголосних неясне.— Див. ще **галóха.**

[**ґáлиця**[4]] (бот.) «очанка, Euphrasia officinalis L.» Ж; — похідне утворення від запозиченого п. gały «очі», пов'язаного з gałka «кулька», укр. *гáлка* «тс.»; назва мотивується використанням рослини в народній медицині для лікування очей; пор. інші її назви: укр. *очáнка*, р. *очáнка, очная трава, свет очей*, хорв. vidica, ч. světlík (що просвітлює зір), п. świetlik, н. Augentrost (букв. «відрада для очей»).— Sławski I 253; Machek Jm. rostl. 215.— Див. ще **гал**[2].

гáлич — див. **гáлка**[1].

гáлій (хімічний елемент); — р. *гáллий*, бр. *гáлій*, п. gal, ч. gallium, слц. gálium, болг. *гáлий*, схв. *гȁлиј*, слн. gálij; — наукова назва, утворена від лат. Gallia «Франція» французьким хіміком Лекоком де Буабодраном, який відкрив галій у 1875 р. згідно з передбаченням періодичної таблиці Менделєєва; назва містить також натяк на лат. gallus «півень», що семантично відповідає фр. le coq «тс.», омонімічному з ім'ям Лекока де Буабодрана.— Волков 71; Фигуровский 63; Шанский ЭСРЯ I 4, 17.

[**ґáлір**] «чотирикутний капюшон на верхньому одязі» Ж; — слц. golier «ко-

мір»; — запозичено з угорської мови, можливо, через словацьку; уг. gallér «комір» походить від свн. [gollier, goller] «тс.», яке зводиться до слат. collarium «частина панцира навколо шиї».— MNTESz I 1019—1020;— Bárczi 91.

галіфе́ «штани особливого крою»; — бр. *галіфэ́*, болг. *галифе́*, слц. galifé; — запозичено з російської мови; р. *галифе́* утворено від прізвища французького генерала G. A. Gallifet (1830—1909).— Шанский ЭСРЯ I 4, 16; Фасмер I 388.

га́лка[1] (орн.) «кавка, Corvus monedula L.», [*га́вка* Ж, *га́лиця*] «тс.», *га́лич* (зб.), *га́личчя*, [*галь*] «тс.», *галеня́*, *галча́*, *галченя́*, *галча́чий;* — р. *га́лка*, [*га́лица*], бр. *га́лка*, болг. м. [*гал*, *га́лица*] «тс.», схв. *га̑лица* «альпійська галка, Pyrrhocorax graculus L.»; — очевидно, похідне від псл. galъ «чорний», що вбачається в схв. *гао* (жін. р. *гала*) «чорний, брудний»; менш обґрунтоване зведення до звуконаслідувальної основи gal- з тлумаченням схв. *гао* як зворотного утворення від galъka, паралельного до *вороний* від *воро́на* і под. (Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 102).— Шанский ЭСРЯ I 4, 16—17; Фасмер I 388—389; БЕР I 225; Skok I 551; ЭССЯ 6, 96—97; Bern. I 293.— Пор. **гало́ха, га́ляс.**

га́лка[2] — див. **гал**[2].

[**га́лман**] (лайл.), [*га́лманка*]; — р. [*га́лман*] (знев.) «мужик, невіглас, дурень, грубіян; жартівлива назва частини населення колишніх Орловської і Тамбовської губерній»; — неясне; можливо, пов'язане з п. [halamon] (лайка у шевців); спроба пов'язання з р. *галде́ть* (Преобр. I 118) викликає сумнів (Фасмер I 389).

[**га́ло**] «пристрій для вигинання обіддя, полозів» Я; — р. [*га́ло*] «тс.»; — результат спрощення форми **бга́ло*, похідної від *бга́ти* «гнути».— Фасмер I 389.— Див. ще **бга́ти.**

[**гало́в**] «рибальська сітка» ВеУг, [*галі́ця*, *голі́ця*] «тс.» Берл; — схв. *ха́лов* «велика рибальська снасть; невід»; — запозичення з угорської мови; уг. háló «сітка» споріднене з манс. χulėр, хант. kāləβ «тс.».— MNTESz II 37; Bárczi 110.

гало́п, *галопува́ти;* — р. бр. болг. *гало́п*, п. ч. слц. вл. galop, м. *галоп*, схв. *га̀ло̄п*, слн. galòp; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Galópp походить від фр. galop, утвореного від дієслова galoper «стрибати, галопувати», ст. [waloper] «тс.», що виникло на основі франк. wala hlaupan «добре бігти» (пор. нвн. wohl «добре», laufen «бігти»).— CIC 136; Шанский ЭСРЯ I 4, 18—19; Фасмер I 389; Kluge—Mitzka 229; Dauzat 352.

[**гало́ха**] «чорна корова; (ент.) тарган чорний, Blatta orientalis L.» ВеБ;— похідне утворення від того самого псл. *galъ «чорний», від якого походить і *га́лка*[1] (див.)

га́лстук «краватка», [*гальшту́к*] «нашийник» Ба; — р. бр. *га́лстук*, п. halsztuk «краватка, нашийник»; — запозичення з німецької мови; нім. Hálstuch «нашийна хустка» або Hálsstück «річ для шиї» утворене з основ іменників Hals «шия», спорідненого з двн. днн. гот. hals, дангл. heals, лат. collus (< colsus) «тс.», і Tuch «хустка», спорідненого з двн. tuoh, днн. дфриз. dōk, гол. doek, або Stück «кусок; штука».— Шанский ЭСРЯ I 4, 20; Фасмер I 389; Hüttl-Worth 17; Kluge—Mitzka 284—285, 796; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **шту́ка.**— Пор. **колье́.**

галте́ль «один із столярних інструментів» Я; — р. *галте́ль*, [*голте́ль*, *голтыль*, *голькéль*] «тс.»; — запозичено з німецької мови, можливо, через російську; нім. Hóhlkehle «рубанок з опуклим залізком і колодкою для вистругування жолобків» утворене з основ прикметника hohl «порожній, видовбаний», пов'язаного з двн. свн. дангл. hol, дісл. holr «тс.», дінд. kulyā́ «могила», гр. καυλός «стебло», лат. caulis «тс.», ірл. cuaille «стріла», лит. káulas «кістка», прус. kaulan «тс.», і іменника Kéhle «горло, виїмка, жолоб», спорідненого з гол. keel «горло», дангл. ceole «тс.», лат. gula «шия».— Kluge—Mitzka 313, 361.

галу́-балу́ (вираз, що імітує балаканину); — складне утворення, перша частина якого пов'язана із звуконаслідувальною основою *гал-*, тією самою, що і в словах [*гала́й*] «крикун», *га́лас*, [*гала́кати*], а друга — з основою *бал-*,

похідною від *ба-* «говорити» (пор. *ба́яти*), тією самою, що і в словах *бала́кати, балагу́р.*— Див. ще **бала́кати, га́лас**[1].

галу́за[1] «гілля», [*галу́з*] Пі, *галу́ззя, галузи́на, галу́зка, га́лузь,* [*го́лузь, голу́за*], *галузе́вий, галузи́стий, галу́зитися, відгалу́ження, розгалу́ження;*— р. [*га́лызь*] «дерево для вимощування грузьких доріг», п. gałąź «гілляка», ч. слц. haluz, вл. hałuza, нл. gałuz «тс.»; — псл. діал. *galǫzь, *galǫza, пов'язане з golъ «голий», пор. укр. *гілка* з golъka; — споріднене з лтс. pa-gale «кусок дерева», вірм. kołr «галузь».— Фасмер I 390; Sławski I 252; Machek ESJČS 123; Holub—Kop. 120; Bern. I 293.

[**галу́за**[2]] «шибеник, свавільник» Пі, [*галузник*] «той, хто лазить по чужих садках» Л, [*галу́зовання*] «пустотливість» Пі, [*галу́зоватий*] «свавільний, пустотливий» Пі; — р. [*галу́за*] «гульвіса, пустун», [*галу́зать*] «пустувати, бешкетувати», бр. [*галу́за*] «шибеник, дурень», [*галу́зовацъ*] «пустувати, робити дурниці»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*галу́шить*] «жартувати, пустувати, сміятися», [*галу́ха*] «жарт», п. gałować «кричати», ч. [haliti se] «голосно сміятися», укр. [*галі́ти*] «квапити»; зіставляється також (Фасмер I 390) з *галу́за* «гілляка» як позначення повішаного на гілляку, тобто шибеника.

галу́н[1] (назва різних сірчанокислих солей), [*га́лу́нка*] «крашанка», *галу́нити,* ст. *галун* (XVII ст.); — р. бр. *галу́н,* п. hałun, слц. galun, слн. galún; — результат видозміни давнішої форми *алу́н* «тс.», можливо, під впливом *галу́н* «золота або срібна тасьма».— Sadn.— Aitz. VWb. I 18—19.— Див. ще **алу́н**— Пор. **галу́н**[2].

галу́н[2] «золота, срібна або мішурна тасьма; нашивка з такої тасьми», [*гало́н, ґальо́н*], заст. *гальо́нка* «тс.», [*ґалу́нок*] «строката стрічка» Ж, [*ґаля́ня*] «жінка, що любить наряджатися, чепуритися; кокетка» Ж, *галу́нний;* — р. бр. *галу́н,* п. galon, ч. galounka, kaloun, слц. galún, болг. *гало́н,* схв. *га̏лӯн,* слн. galonírati «нашити декоративну тасьму»; — запозичено з французької мови через посередництво російської і польської мов; фр. galon «галун» є похідним від етимологічно неясного galonner «прикрашати стрічкою».— СІС 136; Шанский ЭСРЯ I 4, 20; Фасмер I 389; Matzenauer 164; Dauzat 352; Bloch—Wartburg 327.

галу́шка, [*га́лух, галу́ха, галу́шник, галущи́ця*] — див. **гал**[2].

[**галюва́ти**] «тягти човен, судно проти течії», [*галі́ти, голюва́ти*] «тс.», [*гала́й*] «забродчик, що тягає невід в Азовському морі» Я, [*галівни́к*] «канат, яким тягнуть пором; робітник, який тягне човен, судно; бурлак»; — запозичення з польської мови; п. halować, holować «тягти канатом» походить від нім. holen «приносити, привозити, приводити» (свн. hol(en), haln, двн. днн. halōn), спорідненого з гол. halen, дфриз. halia, дангл. geholian, дісл. hala «тс.» і, можливо, з тох. käl, klā «вести, нести», гр. κάλος «канат, трос».— Brückner 172; Kluge—Mitzka 314.

[**галю́н**] «частина човна» Я, *гальюн* «убиральня на судні»; — р. бр. *гальюн* «тс.», п. galion «оздоблений ніс вітрильного корабля»; — запозичено з голландської або німецької мови через посередництво російської; гол. galjoen «передня частина, ніс корабля» (нім. Gallion «тс.») через посередництво французької мови (фр. galion) запозичене з італійської; іт. ст. galeone «чотирищоглова галера» походить від того самого сгр. γαλαῖα «вид судна», що й іт. galera «галера».— Шанский ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 390; Matzenauer 164; Vries NEW 181.— Див. ще **гале́ра.**

Га́ля — див. **Гали́на.**

га́ля́ва, *галя́вина,* [*га́ля, гальо́вина*]— див. **гал**[1].

[**галя́ра**] «човен», [*ґа́ляр*] «річковий човен» Ж, [*ґаля́рник*] «той, хто керує човном, хто будує човни» Ж; — запозичення з польської мови; п. ст. galar «широкий річковий вантажний човен» походить з того самого джерела, що й п. galera, укр. *гале́ра.*— Sławski I 250—251.— Див. ще **гале́ра.**

[**га́ляс**] «назва чорного собаки» ВеБ; — похідне від тієї самої основи псл. galъ «чорний», що й *га́лка*[1] (див.).

[**ґаля́с**] (бот.) «чорнильний горішок», [*ґа́ляс*] «тс.» Бі, [*ґалясі́вка*] «тс.; (ент.)

горіхотворка, родина Cynipidae» Ж, ст. *галясъ* (XVII ст.); — бр. [*гала́с*], п. gałas «чорнильний горішок»; — через польське посередництво запозичене з латинської мови, звідки походять і р. [*галя*], укр. *гал*, ч. ст. gales «тс.»; лат. galla «тс.» пов'язане з glēba «грудка, клубок», globus «куля» і споріднене з алб. gogëlë «гуля, гал», дінд. gúlma- «опух», гр. γαγγλίον «тс.».— SW I 794; Walde—Hofm. I 580.

[**га́льба́**] «півлітровий кухоль» СУМ, Я; — п. halba «половина літра»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. Hálbe «половина» споріднене з гот. двн. halba «бік», дісл. halfa «тс.», дінд. kálpate «удається, приладнується, підходить».— Винник 116; Kluge—Mitzka 282.

га́лька «обкатані і відшліфовані водою камінці»; — бр. *га́лька;* — запозичення з російської мови; р. *га́лька* походить, очевидно, від псл. gal- як іншого ступеня чергування основи golъ «голий»; у такому разі пов'язане з р. *голы́ш* «круглий гладенький камінець»; припущення про зв'язок з комі gal'a «камінець, галька» (Kalima FUF 18—21) непереконливе.— Шанский ЭСРЯ I 4, 22—23; Фасмер I 390; ЭССЯ 6, 90.— Див. ще **го́лий**.— Пор. **гал²**.

[**гальмі́з**] «отвір обуха сокири»; — очевидно, утворене від етимологічно неясного п. [halmizder] «овальне ковадло, на якому обробляються внутрішні сторони обухів», яке зіставляється з ч. [halmy] «гірницький обушок».— SW II 8.

гальмо́¹, [*га́льма, га́йма* Ж, *га́лем* Ж, *гам* Ж, *га́мів, ганьмо́* Ж], *гальмува́ти, гальмівни́й, гальмува́льний;* — очевидно, запозичення з давньо- чи середньоверхньонімецької мови; двн. *hamal «путо для тварин (яким передня нога прив'язувалась до голови)», споріднене з ісл. hemill «путо для тварин», дангл. hemman «гальмувати, стримувати», нвн. hemmen «тс.»; першими гальмами були мотузки, якими колесо прив'язувалось до полудрабка.— Kluge—Mitzka 303.— Див. ще **гамува́ти**.

[**гальмо́²**] «недолік, вада» Пі, [*гальмува́ти*] «знаходити недоліки, ганьбити» Пі, [*непогальмо́ваний*] «цілий, незіпсований» Пі; — неясне; можливо, є результатом видозміни якихось форм, пов'язаних з *га́нити, ганьби́ти*, під впливом *гальмо́¹*.

гальмува́ти¹ — див. **гальмо́¹**.

гальмува́ти² — див. **гальмо́²**.

гальмува́ти³ — див. **гали́ти¹**.

гальмува́ти⁴ — див. **гайнува́ти**.

гальни́й — див. **га́яти**.

[**гальо́мий**] «високий, великий» ЕЗб 2; — не зовсім ясна фонетична форма відповідника до р. [*голя́мо*] «багато», п. ст. golemszy «більший», ч. ст. holemý «великий», болг. *голя́м*, схв. *го̏лем* «тс.»; — псл. *golěmъ; — переважно зіставляється з лит. galėti «могти», galià «сила, здатність», брет. ст. gal «сила, міць», кімр. gallu «можу»; іє. *gal- або *ghal- «могти».— Фасмер I 434—435; БЕР I 262; Skok I 586—587; ЭССЯ 6, 202—204; Trautmann 77; Pokorny 351.

гам¹ «шум, крик», *га́мір, гамірли́вий, гамірни́й*, [*га́мори́ти*] «кричати, шуміти» Г, Ме, [*гамари́ти* Я, *га́мрити*] «тс.», [*гамури́ти*] «бути злим» Ж; — р. *гам*, [*гом*] «шум», бр. діал. болг. *гам*, п. ham «гавкання», ч. [hamoniti] «багато говорити», hamoniti se «сваритися»; — звуконаслідувальне утворення, з яким пов'язується також основа з іншим ступенем чергування голосних *го́мін*. — Шанский ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 391; Преобр. I 118; Ильинский РФВ 63, 340; БЕР I 228; ЭССЯ 6, 98—99; Stender-Petersen Mélanges Mikkola 279; Bern. I 326. — Пор. **го́мін**.

гам² (вигук, що імітує процес їди), [*га́ми*] (дит.) «їсти», *га́мати, га́мкати;* — р. *ам, хам, а́мкать*, бр. *гам*, п. вл. ham, hamać, ч. ham, hamati, болг. *хам, ха́мам, ха́мкам*, слн. hàm (дит.), hámati; — псл. (h)am;— звуконаслідувальне утворення, паралельне до лтс. am (дит.) «їсти», ammât «тс.». — Sławski I 398, 399; Machek ESJČ 158; Schuster-Šewc 261.

га́ма (муз.); — р. *га́мма*, бр. болг. м. *га́ма*, п. вл. gama, схв. *га̏ма;* — запозичене з французької мови, можливо, через німецьку (нвн. Gámme); фр. gamme (муз.) «гама» походить від назви грецької літери γ (γάμμα), вжитої абатом

д'Ареццо в XI ст. для позначення першої ноти гами, а пізніше застосованої як назва гами взагалі; гр. γάμμα походить від назви відповідної букви в гебрайському алфавіті: гебр. gīmel, gāmāl, арам. gamlā (букв. «верблюд»).— СІС 137; Шанский ЭСРЯ I 4, 24—25; Фасмер I 391; Dauzat 353; Frisk I 288; Boisacq 140.

[**гамазá**] «набридлива людина» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р [*гамазá*] «невгамовна людина», [*гомозá*] «тс.», [*гамазúть*] «неспокійно рухатися туди-сюди», [*гомозúть*] «метушитися, непокоїтися» пов'язуються з *гам* «шум», [*гом*] «тс.» як утворення за зразком слова *егозá*.— Фасмер I 391; Stender-Petersen Mélanges Mikkola 280—281.

гамазéй (заст.) «будівля для зберігання речей, хліба», *гамазéя*, [*гамазúн*, *гамáзия* Ж, *гамазíй*, *гамазíя*, *хамазéй*, *хамазéя* Бі] «тс.», [*гамазéйщик*] Ж; — р. [*гамазéя*] «склад», бр. [*гамазéя*] «тс.»; — результат видозміни слова *магазúн*, [*магазéй*], очевидно, під впливом [*гамзá*] «казна».— Див. ще **магазúн**.

гамáк, [*гамáжа*] Дз; — р. бр. *гамáк*, п. ч. слц. hamak, болг. *хамáк*; — запозичення з французької мови; фр. hamac разом з ісп. hamaca походить від каріб. (h)amaca «сітка для спання».— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 23; Фасмер I 391; Преобр. I 118; Sławski I 399; Klein 700; Dauzat 383.

[**гамалúк**] «карк», [*гамаликувáтий*] «товстошиїй, кремезний»; — очевидно, походить від тур. hamallık «професія носильника», похідного від hamal «носій, носильник».— Lokotsch 63.— Див. ще **гамалíя**.

[**гамалíя**] «носильник, раб»; — запозичення з турецької мови; тур. hamal «носій, носильник» походить від ар. ḥammāl «носильник», пов'язаного з ḥamala «носити, нести»; кінцева частина *-ія* з'явилась, очевидно, під впливом ст. *гамалія* «вид шаблі» або тур. hamaliye «плата за перенесення речей».— Макарушка 8.— Пор. **гамалúк**.

гамáн[1], *гаманéць*, [*гаманúло*] Я, ст. *гаманъ* (XVIII ст.); — р. *гамáн*; — запозичення з тюркських мов; пор. чув. *хаман* «шкіряний мішок», крим.-тат. *һəмиян* «тс.», узб. *хамен* «торбинка для грошей, кишеня», уйг. *һəмиян*, ккалп. *хамиян*, каз. *əмиян* «тс.», туркм. *хам* «шкіра»; непереконливими є спроби пов'язати слово з біблійним ім'ям *Гаман* (Винер ЖСт. 1895 I 61), з *гомзá* через *гоманок* (Фасмер I 391, 435).— Егоров 285.

гáман[2] «єврейське свято; особа, яку під час цього свята євреї, нібито, використовують як об'єкт для глузування і жорстокого поводження» Ж, [*гаманувáти*] «когось бити, як гамана, або поводитися жорстоко, як з гаманом» Ж; — п. haman «велика, важка, незграбна істота (особливо про коней); потвора, велетень»; — походить від гебр. Hāmān, біблійного імені перського сановника, ворога євреїв.— Sł. wyr. obcych 267.

[**гамáрня**] «металоплавильна майстерня», [*гамáрник*, *гамáрство*], [*гамáрь*] «молот; котляр; мідник» Бі, [*гамáрити*] «плавити», [*гамаровáти*] «займатися котлярством» Бі; — бр. [*гамáрня*]; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. hamernia «металообробний завод», hamer «тс.» походить від нім. Hámmerwerkstatt «кузня, ковальський цех», що складається з основ іменників Hámmer «молоток», спорідненого з псл. kamy, укр. *кáмінь*, і Wérkstatt «майстерня».— Шелудько 26; Richhardt 53; Brückner 168; Kluge — Mitzka 286.— Див. ще **кáмінь**.

[**гамáрний**] «сумний» Ж; — ч. hamáry «неприємності, непорозуміння, незгода, сварки, чвари», болг. [*гомарно*] «неприємно, важко»; — неясне; висловлюється припущення (БЕР I 263) про зв'язок з нгр. γομάρι «вантаж, тягар; (лайл.) осел».

гамáша «верхня тепла панчоха», *камáша* «тс.», [*гамáші*] «чобітки з куцими халявками; незграбні чоботи; калоші» Ва; — р. бр. *гамáша*, п. kamasze, ч. gamaše, слц. вл. gamaša, болг. *гамáши* (з р.), схв. *гамаше*, *гамашне*, слн. gamáša; — запозичене через російське посередництво з німецької або французької мови; нім. Gamásche (Kamásche) через фр. gamache походить від пров. gadamacha, що відбиває ісп. guadamecí

«сорт шкіри для взуття» з ар. gadāmasī «шкіра з міста Гадамес (у Тріполітанії)».— Москаленко УІЛ 57; Шанский ЭСРЯ I 4, 23—24; Фасмер I 391; Holub—Lyer 229; БЕР I 228; Dauzat 353; Kluge—Mitzka 230.

[**ґáмба**] «великий гудзик» Ж, [*ґáмба*] «вузол, уживаний замість гудзика», [*ґóмбичка*] «малий металевий гудзик» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. gomb «гудзик, запонка» утворене від кореня gom-, gömb-, який виступає в словах gombolyag «клубок, котушка, моток», gömb «куля, сфера».— MNTESz I 1071; Bárczi 95.

[**гамбáр**[1]] «середня частина човна, куди кладеться основний вантаж» Дз;— запозичення з румунської мови; рум. hambár (ambár) «тс.; трюм» походить від тур. ambar «амбар, склад, трюм».— Vincenz 12; DLRM 354.— Див. ще **амбáр**.

[**гáмбар**[2]] «амбар» ЕЗб 30; — запозичення з угорської мови; уг. hombár, ст. hámbár «тс.», як і укр. *амбáр*, запозичене з тюркських мов.— Гнатюк ЕЗб 30, 337; MNTESz I 137—138.— Див. ще **амбáр**.

[**гамбарáс**] «гризня, колотнеча МСБГ; справа О; морока, утруднення Ме»; — запозичення з польської мови; п. ambaras «утруднення, перешкода», [hambaras] «тс.» походить від фр. embarras «перешкода», утвореного від дієслова embarrasser «утрудняти, заважати, захаращувати», запозиченого з іспанської або італійської мови; ісп. embarazar «заважати, утруднювати», іт. imbarrazzare «заважати, бентежити; захаращувати» походять від слат. barra «балка, брус».— Онышкевич Исслед. п. яз. 240; SW I 30, II 11; Dauzat 272; Gamillscheg 356.

[**гамбýритися**] «дутися, супитися» Па, [*наґамбýритися*] «захмаритися» Па; — неясне; можливо, утворене від [*ґéмба*] (знев.) «губа» (пор. *надути губи*).

[**гамéла**] «товста, незграбна людина»; — не зовсім ясне; можливо, походить від тур. hamal «носій»; — пов'язується також з [*гомóляти*] «їсти, жувати» (Выгонная Белар. лінгв. 4, 68).— Пор. **гамалíя, ґáмлати**.

[**гамéра**] «ковпак у формі зрізаного конуса», [*гамéрка*] «тс.»; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з [*маґéрка*] «(чотирикутна) шапка» і з рум. gamélă «солдатський казанок».

[**гамзá**] «казна»; — р. [*гомзá*] «гроші, гаманець з грішми», [*гомзúть*] «берегти, збирати гроші»; — неясне; р. [*гомзá*] зближують з р. [*гомóла*] «грудка», гр. γέμω «наповнююсь», γόμος «корабельний вантаж» (Фасмер I 435; Преобр. I 143; Горяев 74), з р. [*гóбина*] «достаток» (Даль I 343), з р. [*гом*] «шум» (Ильинский ИОРЯС 16/4, 12); можливо, пов'язане з укр. [*кабзá*] «гроші, гаманець» (пор.).

[**гамзáть**] «нерозбірливо, у ніс говорити, гугнявити» Л, [*гамзúть*] «патякати, молоти» До, [*гумузувáть*] «погано вимовляти який-небудь звук» Л, [*гамзýн*] «людина з дефектами мови» Л, [*гавзá*] «гугнява людина», [*говзá*] «тс.», [*гавзáтий*] «гугнявий», [*говзáтий*] «тс.» Я; — р. [*гамзáть*] «гугнявити», [*гамзýн, гамзáтый*], бр. [*гамзáць*] «гугнявити», [*гамзáла*] «гугнява людина», [*гóмзала*] «тс.», [*гамзáты*] «гугнявий»; — очевидно, запозичення з польської мови; пор. п. [gązwać] «гугнявити», [gązwaty] «гугнявий», яке вважається звуконаслідувальним утворенням; пов'язання з р. [*гамазúть*] «крутитися», [*гомозúть*] «ворушити» та ін. (Выгонная Белар. лінгв. 4, 65—67) викликає сумнів.— SW I 813.

гамзувáти — див. **гамселúти**.

гáмір, *гамірлúвий, гамíрнúй* — див. **гам**[1].

[**гáмірка**] «дерев'яна ручка поздовжньої пили», [*гáмарка* Л, *грáмарка* Я] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. hamer «ручка», hamerek «тс.» виводяться від нім. Hámmer «молот, молоток».— SW II 11.— Див. ще **гамáрня**.

[**гáмішнúй**] «ласий Ж, Шух; хитрий, злий; єхидний ВеУг», [*гáмíство*] «хитрість» Праці X діал. нар., ст. *гамѣшный* «фальшивий» (XVI—XVIII ст.); — ч. hamiš(t)ný «хитрий, підступний», ст. hemišný «тс.», слц. hamišný, hamižný «низький, підлий», схв. *хàмишан* «егоїстичний, жадібний, підступний, облудний»; — запозичення з угор-

ської мови; уг. hamis «неправильний, хитрий, лукавий» задовільної етимології не має; можливо, пов'язане з hám- «поверхневий шар; шкірка». — Дэже St. sl. 7, 163; Machek ESJČ 159; Skok I 653; MNTESz II 40; Bárczi 111.

[**га́млати**] «повільно, без апетиту їсти» Ж, [*гомо́ляти*] «їсти, уплітати, жувати» ЛексПол; — ч. (мор.) [gamłać] «тс.»; — очевидно, споріднене з п. [gamać się] «повільно йти, плентатися», gamajda «мамула, розтелепа», ст. gamuła «тс.», ч. gámel'a «дурень, мамула»; зіставлялось (Malinowski Rozprawy 17, 32) з вірм. gamàdz «повільний». — Sławski I 254.

[**гамсе́л**] «прізвисько, яким чорноморські козаки називають жителів Таврії», [*гамзе́л*] «тс.»; — можливо, утворене від крим.-тат. hemsal «ровесник», запозиченого з перської мови (пор. перс. *hāмсāр* «компаньйон, суперник, товариш», *hāмсал* «ровесник, одноліток»).

[**гамсели́ти**] «бити, ударяти», [*гамсеми́ти* Ж, *гемсили́ти* Я, *ганцели́ти*, *ганцили́ти*, *гамзува́ти* Я, *гомзону́ти* Ж, *гомзува́ти* Я] «тс.», [*загацели́ти*] «брязнути, стукнути» Я; — бр. [*гамзану́ць*] «ударити, штовхнути», [*гамза́ць*] «бити, лупцювати»; — неясне; можливо, пов'язане з крим.-тат. hemz «удар, розбивання, поштовх»; пор. р. [*га́мзить*] «турбувати; набридати; лаяти; квапити», [*гомзи́ть*] «тс.».

гамува́ти, [*гамо́ванка*], *гамівни́й*, [*вгами́ти*] «вгамувати» ЛексПол, [*вгамо́ва*] «заспокоєння, приборкання, угамування» Ж, *невгамо́вний*, *непогамо́вний*, *непогамо́ваний*, [*уга́м*] «заспокоєння, спокій», ст. *гамовали* (XVI ст.), *гамуєтъ* (1594); — бр. [*гамава́ць*]; — запозичення з польської мови; п. hamować «гальмувати, гамувати», як і ч. [hamovat, hemovat], слц. hamovat' «тс.», походить від свн. hamen «стримувати; (первісно) прив'язувати ногу до голови (тварині на пасовиську, щоб не втікала)» (нвн. hemmen «стримувати»), спорідненого з дангл. hemman «стримувати, затикати, замикати», ісл. hemja «стримувати, загнуздувати, примушувати», днн. hemmen «гальмувати, зачиняти, замикати». — Шелудько 26; Richhardt 53; Sławski I 399; Bern. I 376; Kluge—Mitzka 303.— Пор. **хому́т.**

[**га́му́з**[1]] «безладдя Я; різні старі речі, сміття Ва; залишки листя капусти або буряків на ділянці Л», [*гамузи́ння*] «залишки листя і огудиння овочевих рослин на городі», [*хамузи́ння*] «тс.», [*хамазня́*] «дрібно побиті гілки, лозиння» ЛЧерк, [*ка́му́з*] «дрібні куски» Г, Ж, *побити на гаму́з* «розбити вщент», [*побити на хаму́зє*] «тс.», *га́музом* «гуртом; все, всі разом, без вибору»; — р. [*га́музом*], бр. *га́музам* «тс.»; — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від уг. hámoz «обчищати, оббирати, знімати лушпайку», спорідненого з мар. kom «шкаралупа, кора», удм. köm «тс.»; пов'язання з р. *гомза́ть* «кишіти» (Фасмер I 391; Выгонная Белар. лінгв. 4, 67—68) необгрунтоване. — ЭССЯ 6, 98; MNTESz II 41; Bárczi 111.— Пор. **хабу́з.**

[**га́му́з**[2]] «м'якуш», [*хаму́з*] «каша» Ж, [*хаму́зє*] «тс.» Ж; — результат видозміни значення форм [*га́му́з*] «залишки листя, огудиння на городі», [*хамузи́ння*] «тс.», відомих здебільшого у виразі *побити на га́муз* (*на гаму́зє*), під впливом форм [*гаму́ла*] «невдала, густа їжа», [*хаму́ла*] «тс.».— Див. ще **га́му́з**[1].

[**гаму́ла**] «каша з яблук з медом; невдало густо зварена рідка їжа; напіврідка маса, що клекоче в сопках», [*хаму́ла*] «дуже поганий суп; розварена овочева маса в страві Ме», [*фаму́ла*] «дуже погана страва» Ж, [*хаму́літи*] «розкипати» Шейк, [*розхаму́лити*] «розварити» Ж, [*розхаму́літи*] «розваритись на бурду, розкипіти» Ме; — очевидно, походить від тур. hamur «тісто, розчина; невдало спечений хліб», запозиченого з арабської мови; ар. ḫamīr «кисле тісто» пов'язане з дієсловом ḫamara «розчиняти (тісто)».— Радлов II 1698; Räsänen Versuch 154.

[**гаму́ле́ць**] «вуздечка; гальмо», [*ґаму́лиця*] «вуздечка» ДБ VIII; — слц. [hamulec] «гальмо»; — запозичення з польської мови; п. hamulec «гальмо, шори» походить від нвн. заст. Hémmholz «дерев'яне гальмо», утвореного з основ дієслова hémmen «гальмувати» і іменника Holz «дерево», спорідненого

з псл. *kolda, укр. *коло́да.*— Шелудько 26; Sławski I 399.— Див. ще **гамува́ти, коло́да.**— Пор. **гарту́лець.**

[**гамурди́ти**] «пиячити, пити горілку» Ва; — очевидно, пов'язане з тур. hamr «вино», тат. *хәмір* «горілка», які походять від ар. ḫamr «вино», ḫumūr (мн.) «алкогольні напої».— Радлов II 1715.

га́на «осуд, ганьба, сором», [*ган*] «ганьба» Пі, [*гана́*] «догана» О, [*гань*] Ж, *ганьба́,* [*га́ньба́*] «сором» О, [*гани́ба, ганьмо́* Пі, Ж] «тс.», *гане́бний,* [*гані́бний* Ж, *гано́бний* Ж, *ганьблйвий* Ж], *га́нити, ганьби́ти,* [*ганьби́тися*] «соромитися» О, *ганьбува́ти, дога́на,* [*нага́на*] «догана», [*прига́на*] «тс.», [*перега́на*] «перебирання, бракування» Ж, Пі, [*перега́нка*] «тс.» Ж; — р. [*га́нить*], бр. *га́ніць,* п. gana «догана», ganić «осуджувати, докоряти», ч. hana «догана, образа», haniti, haněti «ганити», вл. hanić «осуджувати», нл. ст. gańba «ганьба»; — псл. gana, ganiti, пов'язане з goniti «гонити» як варіант з іншим ступенем чергування голосних; пор. укр. *ганя́ти,* р. *нагоня́й* «прочухан»; виводиться ще (ЭССЯ 6, 99) з псл. ganati «говорити»; незадовільне з фонетичного боку зіставлення з псл. gadъ «гад» (Mikl. EW 60; Osten—Sacken KZ 44, 158) і про запозичення з давньоверхньонімецької мови (двн. hōna «ганьба, образа, глузування», нвн. Hohn) (Gebauer I 403; Bern. I 376), як і деякі інші пояснення (Machek ESJČ 159—160; Marvan LF 84, 31).— Фасмер I 392; Брандт РФВ 23, 301; Sławski I 254—255.— Див. ще **гна́ти.**

гангре́на, *гангрено́зний,* ст. *гангре́на* (1627); — р. болг. м. *гангре́на,* бр. *гангрэ́на,* п. ч. слц. gangrena, схв. *га̀нгрена,* слн. gangréna, стсл. **гѧнгрєнѧ** «гангрена, рак»; — запозичення з грецької мови; гр. γάγγραινα(>лат. gangraena) «тс.» остаточно не з'ясоване.— СІС 138; Шанский ЭСРЯ I 4, 25—26; Фасмер I 392; Klein 639; Frisk I 281; Boisacq 139.

[**ґанґу́лики**] «грудочки гною на шерсті худоби» Ж; — афективне утворення, пов'язане, очевидно, з [*ґо́ндзул*] «збита у грудочку вовна», [*ґо́ндзоль*] «висулька», [*ґондзо́ля*] «тс.» (див.).

[**ганде́вери**] «шаровари з тонкого сукна»; — п. заст. hajdawery «шаровари, широкі штани з буфами» (з укр.); — неясне. —Sławski I 392.

гандж «дефект, вада», [*ґанч, ґа́нджа, га́нджа́, га́нжа*] «тс.», *ганджови́тий* «дефектний», [*ґанчава́тий, ганча́вий*] «тс.» Ж, [*ганджа́ти*] «ганьбити» Кур, *ганджува́ти* «шукати, знаходити гандж», [*ґанджува́ти*] «бракувати; знецінювати Па; не виконувати своєї функції Берл», [*ґанчува́ти*] «забраковувати, мати недоліки»; — запозичення з угорської мови; уг. gáncs «докір, догана, вада» є, очевидно, звукозображальним утворенням.— Nitsch RSl 7, 24; Zaręba JP 31/3, 116; MNTESz I 1024; Bárczi 91.

[**га́нджа**] «вид посудини» Ж; — неясне.

[**ганджа́**] «денатурований деревний спирт» Я, [*ганжа* Я, *ханжа́*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. hancı «трактирник, власник постоялого двору».

[**ганджар**] «широкий татарський кинджал»; — р. [*ханджа́р*] «кинджал», [*конча́р*] «вид меча», п. ст. handżar «турецький кинджал», andziar, chandżar «тс.», ч. слц. handžár «вид холодної зброї у південних слов'ян», болг. заст. *ханджа́р* «кинджал»; — запозичення з турецької мови; тур. hancer «тс.» походить від ар. hanğar «тс.».— Фасмер IV 221; Горяев 140; SW I 36; Lokotsch 64.

[**ганджули**] (у виразі *піти на ґ.* «піти на заробітки»); — неясне.

ґа́ндзолля — див. **ґондзо́ля.**

[**гандраба́тий**] «незграбний, довготелесий, неоковирний, високий» Ме, [*гандраба́стий, гандриба́тий*] «тс.»; — п. handryba «велика незграбна істота»;— неясне.

[**га́идри**] (у виразі [*г. бити*]) «байдики бити», [*га́ндритися*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*га́ндрі*] «лахи», від ч. слц. handra «ганчірка», що є результатом видозміни форми hadr, яка походить від нвн.Háder «ганчірка», спорідненого з лат. cento «одяг з ганчір'я», дінд. kanthā «латаний одяг» (Machek ESJČ 155; Kluge—Mitzka 280); може бути зіставлене також з рум. handralắu «гуляка, волоцюга».

Га́нна, *А́нна, Га́ндзя, Га́нка,* [*Га́ничка, Га́нниця, А́нниця*], *Ганну́ля,*

Ганнýня, Ганнýся, Гáнця, Анютка, Ганюточка, Гáня, Гáнька, Нýся, Гáля, [*Гáльшка*], ст. *Анна: бл(а)г(о)д(а)ть, потѣха або ласкавая* (1627); — р. болг. м. *Áнна*, бр. *Гáнна*, п. нл. Anna, ч. Anna, Hana, вл. Hana, схв. *Ана*, слн. Ana, стсл. **Анна, Ана**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Ἄννα походить від гебр. Ḥannā́ʰ, яке пов'язується з основою ḥānán «він був милостивий, виявляв ласку».— Сл. вл. імен 237; Петровский 51; Суперанская 85; Klein 78.

ґáнок, *гáнок,* [*ґáнчик*] Ко, [*ґáнкі*] «східці на ганку» Л, ст. *кганок* (1552);— р. [*гáнка*] «ганок», [*гáнок*] «тс.», бр. *гáнак;* — запозичення з польської мови; п. ganek «ганок, галерея», як і ч. [gánek] «коридор; стежка», слц. gánok «коридор», схв. *гȁнак* «ганок, галерея», утворене від нім. Gang «коридор, хід», свн. ganc «вхід», пов'язаного з двн. gangan «іти», спорідненим з дісл. ganga, гот. gaggan «тс.», дінд. jáṅhā «нога», ав. zanga- «кісточка (на нозі)», лит. žengiù «ступаю».— Москаленко УІЛ 27; Фасмер I 392; Оньишкевич Исслед.п. яз. 232; Sławski I 254; Brückner 134; Kluge—Mitzka 230.

[**гантели́ти**] «ганьбити» Ж; — неясне; можливо, утворене від *гáнити* «тс.», як *гатели́ти* від *гати́ти;* менш імовірний зв'язок з тур. hantal «грубий, безформний, потворний, незграбний».— Пор. **гáна.**

гантéль; — р. *гантéль*, бр. *гантэ́ль*, п. hantla; — через російську мову запозичене з німецької; нвн. Hántel «гантель», запроваджене як спортивний термін у 1816 р., походить від нн. hantel «рукоятка», спорідненого з нвн. Hand «рука».— СІС 139; Шанский ЭСРЯ I 4,26; Kopaliński 382—383; Kluge—Mitzka 288.— Див. ще **гéндель.**

гáнус (бот.) «аніс, Pimpinella anisum L.», *ганусíвка*, ст. *ганусовой* (1756); — результат фонетичної видозміни запозиченого, можливо, через польську мову (п. anyż, [hanyż] «тс.»), лат. anēsum (<anīsum) «тс.», яке походить від гр. ἄνισον «тс.».— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Sadn.—Aitz. VWb. I 20.— Див. ще **анíс.**

[**ганýти**] «метикувати, здогадуватися»; — р. [*заганýть*] «загадати», ст. *загануnu, загонути* «тс.», схв. *зȁгонетка* (*загóнēтка*) «загадка», *загонéтати* «загадувати», слн. gánati «гадати», стсл. **гананиѥ** «гадання, загадка»; — неясне; пов'язування з *гадáти*, як і з стсл. **гатати** «гадати», ставиться під сумнів.— Фасмер—Трубачев I 391; Bern. I 288.

[**гáнца**] «шкапа» Ж, ВеЗн; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. [*ханц*] «шкапа», рум. [hanț] «тс.» певної етимології не має; можливо, походить від уг. kanca «кобила», яке виводиться від ч. konice, укр. ст. *коница* «тс.» (MNTESz II 341—342).

[**ганцани́на**] «сварка» Ж; — очевидно, походить від нвн. hänseln «дражнити, глузувати» (первісно «приймати до корпорації»; прийом супроводжувався суворими випробуваннями мужності і стійкості), Hänselei «глузування», свн. hansin «приймати до купецького товариства», пов'язаних із свн. hans(e) «торговельне товариство», спорідненим з дангл. hōs «загін, почет», двн. hansa «військовий загін», гот. hansa «загін, натовп».— Kluge—Mitzka 288.

ганчíрка, [*ганчірá*] «ганчірка» Я, [*ганчíрина*], *ганчíрник, ганчíр'я, ганчіря́ччя, ганчір'я́ний,* [*ганчíрястий*] «подібний до ганчірки» Я; — запозичення з польської мови; п. hanczurka «ганчірка» походить від нвн. Hándscheure «шматина для витирання рук», утвореного з основ іменника Hand «рука» і дієслова scheuern «терти, чистити» (снн. schūren), яке, можливо, походить від фр. ст. escurer «чистити, доглядати», пов'язаного з лат. excurāre «піклуватися», curāre «тс.».— Тимч. 508; Булаховський НЗ КДУ 5/1, 1946, 89; Kluge—Mitzka 645; Сл. ст.-фр. яз. 100.— Див. ще **акурáтний, гéндель.**

ґáня — див. **кáня.**

ганьбá, *ганьби́ти, ганьбли́вий, ганьбувáти* — див. **гáна.**

[**гáпалом**] «миттю, вмить» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з формою *зóпалу* «згарячу».— Пор. **пали́ти.**

Гáпка, *Гáпа* — див. **Агáфія.**

[**гáпка**] «плоскодонний човен» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. ap «вода».

гапли́к «дротяний гачок (застібка) на одязі», [*га́пка*] «дротяна петля на одязі», [*га́фтка*] «тс.» Ж, ст. *гапликъ* (1579), *гапла* «гаплик» (1638); — р. [*га́пелька*, *гапли́к*, *гаплю́к*] «тс.», бр. *гапл́ік*, ст. *гапликъ* (1517—1519); —запозичення з старопольської мови; п. ст. haftka, heftlik «тс.» (XV—XVI ст.) походять від свн. haftel (heftel) (нвн. Héftel) «тс.», пов'язаного з двн. haft «кайдани, пута», спорідненим з двн. heffan «піднімати», hevan (нвн. hében), гот. hafjan «тс.», лат. capio «беру, хапаю».— Тимч. 508; Шелудько 26—27; Булыка 79; Sławski I 390; Kluge—Mitzka 280, 295, 296.

Гапо́н — див. **Агафо́н.**

га́псом — див. **ге́псом.**

гаптува́ти «вишивати (золотом або сріблом)», [*гафтува́ти*, *гоптарюва́ти* Ж] «тс.», *гапт* «вишивка золотом або сріблом», [*га́фка* Я, *гафт*] «тс.», *гапта́р* (заст.), [*гафта́р*, *гафа́р* Ж, *гопта́р* Ж], *гапта́рка* (заст.), [*га́фтарка*] Ж, *гапта́рство* (заст.), ст. *гафтовати* (1596), *гаптаръ* (1700), *гаптованый* (1722); — бр. *гафтава́ць* «гаптувати», п. haftować «тс.», ч. розм. heftovati «метати, шити на живу нитку»; — через польське посередництво запозичене з середньоверхньонімецької мови; свн. heften «зв'язувати, заковувати, укріплювати, прикріплювати» (нвн. heften «прикріплювати, зшивати»), пов'язане з двн. haft «закований, ув'язнений», спорідненим з лат. captus «захоплений, взятий» (від capio «брати»).— Шелудько 26—27; Sławski I 390—391; Kluge—Mitzka 296.— Див. ще **гапли́к.**

гар[1] (вигук, що передає гарчання собаки), *гар-гар* «гур-гур» (вигук, що передає гуркіт розладнаних механізмів, торохтіння), *га́ркати* «ричати (про собаку); гримати, кричати; гуркати; торохтіти», *гарча́ти*, [*гаркани́на*] «сварка», *га́ркіт* «гарчання», *гаркітня́* «тс.; сварка», [*гарку́н*] «буркотун»; — р. *га́ркать* «кричати», бр. *га́ркаць* «бурчати», п. [harczeć] «гарчати» (з укр.), слц. harkat' sa «битися», вл. hara «галас, вереск, гармидер», нл. gjarcyś «кричати, галасувати», болг. *гара́кам* «галасую»;— звуконаслідувальне утворення; деякі з наведених похідних і їх слов'янських відповідників з імітацією собачого гарчання можуть бути й не пов'язані; пор. п. harkot «лопотання», ч. hrkotati «гуркотіти, падати з гуркотом», [hrkati] «кричати, гуркотати», р.-цсл. гъркати «воркувати».— Шахматов ИОРЯС 7/2, 333; Фасмер I 393—394; Sławski I 295, 370.— Пор. **гари́кати, га́ркати.**

гар[2], *га́риво* — див. **горі́ти.**

[**га́ра**] «віз із ящиком Л; великі сани на колесах для перевезення великих вантажів Я», [*гарни́к*] «робітник при підводі»; — очевидно, споріднене з др. *гары* «кораблі», ч. ст. harovec «панський візок на двох колесах»; у такому разі, походить від пд.-др. **гаръ* чи **гарь* «данина для князя», утвореного від дісл. harr (haerr) «князь» (букв. «сивий»), harri «князь», як назва видів транспорту, яким ця данина перевозилась; менш імовірний, зважаючи на різницю в початкових приголосних (у волинських говорах), зв'язок з [*ґа́ра*[2]] «віз із ящиком», що походить від п. gara, kara.— Мельничук Мовознавство 1969/1, 33.— Див. ще **га́рма-да́рма.**— Пор. **бе́згар, га́рний, гарува́ти, уга́ра.**

ґа́ра[1] «паз, глибокий, довгастий жолобок для вставляння дощок, притесаних брусів і под.», *га́ра*, [*ґар*] Шух «тс.» *ґарува́ти* «робити пази», *гарува́ти* ЛЧерк, [*ґарюва́ти*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. gara «паз у дереві», garować «робити в дереві пази» виводиться від нім. Gehre «клин, паз», спорідненого з двн. gēro «клиноподібний кусок матеріалу чи землі; пола», двн. снн. gēr «спис», дінд. hēṣa- «стріла», гр. χαῖος «пастуший кийок».— Brückner 134; Kluge—Mitzka 241, 248—249; Paul DWb I 233.

[**ґа́ра**[2]] «віз із ящиком для перевезення землі або піску», [*ґа́рі*] «сани для перевезення вантажів» Л; — запозичення з польської мови; п. [gara] «візок з ящиком», ст. [kara] «тс.» походять від нім. Kárre «візок, тачка», Kárren «тс.», яке зводиться до лат. carrus «віз», що походить від гал. carros, спорідненого з лат. currus «віз», пов'язаним з curro «біжу».— Шелудько 29; Brückner 218—

219; Kluge—Mitzka 353.— Див. ще **курс.**

[**гарабáкати**] «кричати, горлати; варнякати» Ж; — звуконаслідувальне афективне утворення, аналогічне до *гарікати* (*гарюкати*), *галáкати.*

[**гарабóля**] «картопля» Ж; — результат контамінації укр. *барабóля* і п. [garagola] «тс.».— Див. ще **барабóля.**

[**гарáґа**] «тичка для підв'язування винограду» Мо, Дз, [*ґарáґ*] «тс.» Мо, *гарáґ* «тичина» МСБГ, [*гарáга*] «жердина, якою підпихають по воді човен» Берл.;— запозичення з молдавської мови; молд. *арáк* «тичка для підпирання», *харáк, харáг,* рум. arác, harác, [harág] «тс.» виводиться від нгр. χαράκι «жердина, палка», пов'язаного з гр. χάραξ «тс.», χαράσσω «гострю, точу, вирізую», спорідненими з лит. žeřti «скребти, загрібати», тох. В kār(r)e «яма».— СДЕЛМ 469; Frisk II 1073—1075; Boisacq 1051.

[**гарáдичі**] «сходи» ВеУг, ЕЗб 4;— запозичення з угорської мови; уг. [garádics] «тс.; східець» походить від лат. gradus «тс.».— Bárczi 91.— Див. ще **грáдус.**

гарáж; — р. бр. болг. *гарáж,* п. garaż, ч. слц. garáž, вл. нл. garaža, м. схв. *гарáжа,* слн. garáža; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. garage «тс.» утворене від дієслова garer «поставити під прикриття, прибрати», яке походить від франк. *warōn «берегти», спорідненого з днн. waron, дангл. warian, дісл. vara, нвн. wahren «тс.», лтс. vērtiês «дивитися, помічати», лат. verēri «шанобливо дивитися», гр. ὤρα «захист, турбота».— СІС 139; Шанский ЭСРЯ I 4, 27; Dauzat 354; Kluge—Mitzka 834.

гарáзд «[добро, щастя]; (присл.) добре», [*горáзд*] «тс.», [*гараздúтися*] «щастити» О, *гараздувáти* «жити в достатку», [*гораздувáти*] «тс.», [*вгараздúти*] «схвалити, задовольнити» Ж, [*перегараздúти*] «перестаратися» Ж, ст. *гораздый* (XVI ст.); — р. *горáздый* (*горáзд*) «проворний, моторний, меткий, спритний», бр. [*горáздый*] «тс.», р.-цсл. **гораздъ** «досвідчений, спритний», ч. [horazditi] «лаяти, бушувати, шуміти, гомоніти, галасувати»; — очевидно, запозичення з готської мови; гот. *garazds «здатний добре говорити» утворене з префікса ga- і іменника razda- «мова», спорідненого з дісл. rǫdd «звук, голос», дангл. reord «голос, мова», двн. rarta «голос»; менш слушними є спроби зведення до псл. gor- «держати, хапати, збирати» (Stender-Petersen Slavia 5, 675—676; Kiparsky GLG 28; Ільїнський ЗІФВ 7—8, 58) або псл. gor- «говорити» (Brückner 151; Ильинский ИОРЯС 16/4, 8).— Фасмер I 439; Шанский ЭСРЯ I 4, 129—130; ЭССЯ 7, 32; Bern. I 330; Uhlenbeck AfSlPh 15, 487; Kretschmer AfSlPh 27, 232; Mikl. EW 90.

гáрак — див. **арáк.**

[**гаракáль**] «дятел» ДзАтл II, [*галакáр, гараґáль, гарахáль*] «тс.» тж; — слц. [harkal'] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. harkály «тс.» споріднене з манс. karkai, chårchėj, хант. χåŋra «тс.».— Дзендзелівський УЛГ 64; ДзАтл II 127; MNTESz II 60; Bárczi 114.

[**гарáм**] «скотина, худоба» Мо, МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *харáм* «шкапа», рум. harám «тс.; проклятий, відкинутий», очевидно, запозичені з турецької мови; тур. haram «заборонене, нечисте», як і крим.-тат. *харáм,* полов. балкар. χaram «тс.», походить від ар. ḥarām «заборонене, священне».— ТБР 205; СДЕЛМ 469; Räsänen Versuch 155.

[**гарамíя**] «розбійник», [*гармíй*] «шахрай»; — болг. *харамúя* «бунтар; розбійник»; — запозичення з турецької мови; тур. harami «злодій, розбійник, грабіжник, шахрай» походить від ар. ḥarāmiy «злодій, грабіжник», пов'язаного з ḥarama «бути забороненим, священним»; припущення румунського посередництва (Scheludko 129: рум. haramin «злодій; гайдук») потребує обґрунтування.— РЧДБЕ 793.

гарампóви, *гарапóви* — див. **гороповфоґóви.**

гарáнтія, *гарáнт, гарантувáти,* ст. *ґварáнція* «порука, гарантія» Пі; — р. *гарáнтия,* бр. *гарáнтыя,* п. garancja, gwarancja, ч. garance, слц. garancia, вл. garantija, болг. *гарáнция,* м. *гаранција,* схв. *гарàнција, гарàнтиjа,* слн.

garáncíja; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Garantíe походить від фр. garantie, пов'язаного з garant «поручитель», яке зводиться до франк. wërand «тс.», спорідненого з двн. днн. дангл. werian «захищати», нвн. wehren «тс.», псл. vor-/ver- «запирати, замикати», укр. *вір* «жердяна загорожа», видозміненого під впливом фр. ст. garir «захищати».— СІС 140; Шанский ЭСРЯ І 4, 27—28; Фасмер І 392; Kopaliński 376—377; Kluge—Mitzka 231; Dauzat 354.— Див. ще **вір**[1].

[**гарапéка**] «нелюдяний чоловік» ВеБ; — неясне.

гарáпник «нагай, батіг», *арáпник*, [*арапíй*, *гáрап* Ж, *гарáпа*, *гарапíй*, *орáпник*] «тс.»; — р. *арáпник*, бр. *арáпнік*, *гарáпнік*, п. harap, harapnik, ч. harapník «тс.»; — задовільної етимології не має; пов'язується з п. ст. harap (мисливський вигук для відгону собак від зловленої здобичі), що походить від нім. herab «вниз, додолу» (Шелудько 27; Онышкевич Исслед. п. яз. 240; Sławski І 402—403; Преобр. І 7; Фасмер—Трубачев І 83; Brückner 168; Mikl. EW 423; Bern. І 376—377), або з тур. harap «руйнування» (Matzenauer LF 7, 212; Kiparsky GLG 135); пор. укр. ст. *гарапъ* «лови, полювання» (XVIII ст.), п. ст. harap «тс.».

гáрас, *гарасíвка* — див. **гáрус**.

гарасáлка, *гарасувáти* — див. **грáса**.

Гарасíм, *Герасíм*, *Гарáсько*, *Герáсько*, ст. *Герáсимъ: честный, або старческий, достойно почтен* (1627); — р. болг. *Герáсим*, бр. *Герáсім*, слц. Gerazim, стсл. **Гєрасъ**; — ім'я грецького походження; гр. Γεράσιμος пов'язується з прикметником γεράσμιος «шановний, вельмишановний», утвореним від γέρασ «шана» (первісно «вік»), спорідненого з дінд. jaráḥ «вік», ав. zarəta «дряхлий», псл. zьrělъ, укр. *зрíлий*.— Беринда 199; Петровский 86; Суперанская 77; Илчев 130; Frisk І 299; Boisacq 145.— Див. ще **зрíти**[2].

[**гарасікувáтися**] «сперечатися, лаятися», [*гарасíчити*] «бити, лупцювати; ганьбити» О; — запозичення з угорської мови; уг. haragszik «сердитися», очевидно, споріднене з манс. khŏrj- «тс.», морд. kor «гнів».— MNTESz II 52—53; Bárczi 113.

[**гаратáти**] «сильно бити; дубасити, бахати» Ж, О; — п. haratać «тс.» (з укр.); — неясне; пов'язання з рум. hărtăní «пошматувати, відрубати» або hărăţí «дражнити, дратувати» (Шаровольський Зб. заходозн. 61) викликає сумніви (Sławski І 403; Crânjală 296); можливо, виникло на основі форми [*обаратáти*] «сильно побити», пов'язаної з *борóтати* «очищати від лузги» (просо).

[**гарáшки**] (бот.) «кучеряві гриби, зморшки, Morchella esculenta Pers.» Я; — можливо, пов'язане з п. [haraśny] «гарний, гідний», утвореним від укр. *гарáзд*.— Brückner 168.

[**гарáщо**] «гаразд» Ж; — результат злиття слів *гарáзд* і *що* (див.).

[**гарб**] «великий гак, багор»; — неясне; можливо, запозичене з турецької мови; тур. harba «алебарда, сокира» походить від ар. ḥarba «спис, багнет».

гарбá, [*арбá*, *гарабá* Пі]; — р. *арбá*, бр. *гарбá*, п. arba, [haraba], болг. *арабá*; — запозичення з тюркських мов; тур. araba «віз», крим.-тат. аз. *араба*, каз. кирг. тат. *арба* «тс.» загальноприйнятого пояснення не має.— Шанский ЭСРЯ І 1, 135; Фасмер—Трубачев І 83; Преобр. І 7; Sadn.— Aitz. VWb. І 25; Севортян 164—165; Дмитриев 521—522; Lokotsch 9.

[**гарбажíйка**] «дрібна цибуля для садіння»; — болг. *арпаджúк* «тс.»; — походить від тур. arpacık šoğanı «тс.» (букв. «ячмінець-цибуля»), в якому arpacık є зменшеною формою від arpa «ячмінь».— БЕР І 16.

гáрбалка, *гарбáрка* — див. **грáбáр**.

гарбáр[1] (заст.) «кушнір», *гарбáрня* (заст.) «шкіряний завод», [*гамбáрня*] «тс.», *гарбарювáти* (заст.) «кушнірувати», ст. *гарбарь* (1599);— бр. *гарбáр*, *гарбáрня;* — запозичення з польської мови; п. garbarz «кушнір», garbować «вичинювати шкіри», як і вл. garbar «кушнір», слц. garbiar «тс.», слн. gárbati «вичинювати шкіру; бити, товкти», ст. gȁrbar «кушнір», походить від свн. gerwen, garwen, gerben «робити, підготовляти», gerwer «гарбар», пов'язаних з прик-

метником gar «приготовлений, готовий», двн. garo, garawēr «тс.», спорідненим з дангл. garo, дісл. gǫrr «тс.», дінд. ghṛṇás- «жар», псл. gorěti, укр. *горі́ти*.— Шелудько 27; Sławski I 256; Bezlaj ESSJ I 139; Kluge—Mitzka 231, 249.— Див. ще **горі́ти.**

[**гарба́р**[2]] «крик, галас», [*гарбарува́ти*] «кричати, галасувати»; —неясне; можливо, пов'язане з *га́рбати* в його первісному значенні «збирати данину, забирати челядь у рабство».— Див. ще **га́рбати.**

га́рбати «захоплювати, грабувати», *зага́рбати, зага́рбник;* — неясне; можливо, утворилось на основі виразів *гар брати* «брати данину», *за гар брати,* у яких слово *гар* «данина» виводиться від дісл. harr (haerr) «князь» (букв. «сивий, старий»), harri «князь».— Див. ще **га́рма-да́рма.**— Пор. **бе́згар, га́ра, га́рний, гарува́ти.**

[**гарбачі́й**] «робітник з артілі вівчарів, який завідує гарбою з припасами», [*гарбачі́й*] «тс.»; — болг. *арабаджия* «візник»; — запозичення з турецької мови; — тур. arabacı «тс.», споріднене з крим.-тат. гаг. кар. полов. *арабаджи,* аз. туркм. *арабачы* «тс.», є похідним від araba «віз».— БЕР I 13.— Див. ще **гарба́.**

гарбу́з (бот.) «кабак, Cucurbita maxima Duch.; [кавун, Citrullus Schrad. Me]», [*гарбуза́*] «кабак» Л, *гарбузеня́,* [*гарбузенка*] «стебло кавуна; земля, де росли кавуни» МСБГ, *гарбузи́ння,* [*гарбузи́ця*] «кавун продовгуватої форми» Ме, [*гарбу́зіки*] «гарбузове насіння» Л, [*гарбузі́ння*] «гарбузиння», [*гарбу́зник, гарбу́зняк*] «тс.» Л, [*гарбузці́*] «зернята, насіння» До, *гарбузя́* «гарбузеня», [*гарбузува́тий*], *гарбузя́чий;* — р. *арбу́з* «кавун», бр. *гарбу́з* «кабак», п. harbuz «кавун», arbuz «тс.» (з укр.), болг. *карпу́з,* м. *карпуз, схв. ка̀рпуз(а)* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; полов. *харбуз, карбуз,* крим.-тат. *къарпуз,* тур. karpuz «тс.» походять від перс. χarbūza, χarbuza «диня» (букв. «ослячий огірок»), яке складається з основ іменників χer «осел», спорідненого з ав. χara «тс.», і сперс. būčinā «огірок».— Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 124; Шанский ЭСРЯ I 1, 136; Фасмер I 83; Шипова 114; Sławski I 403; Brückner 168; Skok II 53; Bern. I 491; Lokotsch 65.

[**гарбузі́**] «картопля» ДзАтл I, [*гарбудзі́*] «тс.» тж, [*гарбудзя́нка*] «поле, з якого знято картоплю» ДзАтл II, [*гарбузя́нка*] «тс.» тж, О; — результат перенесення назви гарбуза на картоплю за спільною ознакою — круглою формою.— Див. ще **гарбу́з.**

[**гарбузи́нка**] (сорт груші) Я, [*гарбузі́вка*] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з *гарбу́з;* мотивація назви неясна.

[**гарве́да**] «лайка, сварка, суперечка» Ж; — п. harwa «крик, галас» (від укр.?); — неясне; можливо, утворене від основ іменника **гаръ* «данина; взяття в рабство» і дієслова *вести́* (*веду́*); в такому разі первісно могло означати «забирання чи провадження (варягами) челяді в рабство».— Пор. **га́рма-да́рма, вести́.**

[**гарга́ра**[1]] «сварлива жінка», [*ґарґа́ра*]; — бр. [*гарга́ра*] «тс.»; — очевидно, утворене на основі подвоєного вигуку *гар* з афективною зміною **г** на **ґ** у другому варіанті; менш переконливе виведення (Фасмер ГСЭ III 31) від гр. γαργάρα «говір, лайка».— Див. ще **гар**[1].

[**гаргара**[2]] «велика, погано опоряджена кімната» ВеЗн; — бр. *гарга́ра* «громіздка, неоковирна річ»; — афективне утворення.

[**ґарґа́ла**] «горло, гортань», [*ґарґа́ло, ґарґа́чка* Ж] «тс.», [*ґарґалізова́ти*] «полоскати горло» ВеУг; — п. [gargieła] «гортань», gargaryzować «полоскати горло», болг. *гарга́ра* «полоскання горла», м. *гаргара* «тс.», схв. *гаргаризирати* «полоскати горло»; — запозичене з латинської мови, можливо, через польську; лат. gargala є наслідком контамінації gurgulio «гортань», утвореного з основ іменників gurges «безодня, горло» і gula «горло», та дієслова gargarizo «полощу горло», яке походить від гр. γαργαρίζω «тс.» звуконаслідувального походження.— Ernout—Meillet I 267; Walde—Hofm. I 583; Frisk I 290.

[**ґарґа́ра**] (орн.) «гагара чорновола, гагак, Colymbus arcticus (Gavia arctica L.?)» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гага́ра* (див.).

[**ґарґачки**] «агрус»; — результат афективної видозміни форми [*ґаґацки, ґеґацки*] «тс.».— Див. ще **ґаґацка.**

[**гаргуц**] (вигук для передачі звуку від падіння чого-небудь великого) Па;— звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *беркиць* і под.

[**гард**] «перегородки для ловіння риби; перегородка поперек річки з каміння; риболовний завод», [*ґард*] «тс.», [*гардаджій*] «майстер, який робить гард», [*гардівничий*] «наглядач за рибальнями», [*ґардувати*] «гатити, робити загату», ст. *гаръдъ* (1676); — болг. [*гард*] «відгороджена частина моря для розведення риби», схв. [*гарда*] «загородка на Дунаї для вилову білуги»; — запозичення з румунської або молдавської мови; рум. gard «огорожа; загата для ловіння риби», молд. *гард* «тс.» походить з дако-мізійської або з слов'янських мов.— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 95; Scheludko 129; БЕР I 231; СДЕЛМ 84; Nandris ZfSlPh 30, 147.

[**ґарда**] «прикраса, оздоба» Ж, [*згарда*] «прикраса з монет» Ко, [*згарди*] «намисто» Я; — запозичення з польської мови; п. garda «кругла бляха на рукоятці палаша або шпаги, яка захищає долоню; намисто з монет» походить від фр. garde «тс., ефес», пов'язаного з дієсловом garder «зберігати».— Kopaliński 349; Sł. wyr. obcych 243; Dauzat 354.— Див. ще **гардероб.**

[**гардаман**] «міцна горілка», [*гардеман*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kardamonka «наливка на кардамоні» походить від kardamon «кардамон, Amonium cardamonum», запозиченого з грецької мови, можливо, через латинську (лат. cardamonum); гр. καρδάμωμον «рослина з гострим смаком, насіння якої вживалося для приправи їжі» утворене з основ іменників κάρδαμον (бот.) «вид кресу, Lepidium sativum», можливо, пов'язаного з дінд. kardamaḥ «якась рослина», і ἄμωμον «якась індійська запашна рослина».— Kopaliński 477; Sł. wyr. obcych 342; Frisk I 100, 786—787.

[**ґардан**] «тарган» Ж; — неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова, спорідненого з схв. *гр̑дан* «потворний, бридкий, огидний», слн. gr̂d «тс.», grdína «огидна істота».

гарденія (бот.) «Gardenia»; — р. *гардения*, бр. *гардэнія*, п. gardenja, ч. gardenie, слц. gardénia, схв. слн. gardénija; — засвоєна наукова назва нлат. gardenia, утворена від імені англійського природознавця Олександра Гардена (Garden) (помер у 1791 р.).— Шанский ЭСРЯ I 4, 28; Kopaliński 349; SW I 803; Sł. wyr obcych 243.

гардероб, [*гардероба*], *гардеробна, гардеробник*; — р. болг. *гардероб*, бр. *гардэроб*, п. ч. garderoba, слц. слн. garderóba, м. схв. *гардероба*; — запозичення з французької мови; фр. garderobe утворене від основ дієслова garder «зберігати», яке відбиває франк. wardōn «пильнувати, чергувати», і robe «плаття, (ст.) одяг», що походить від герм. *rauba «здобич» (нвн. Raub «здобич», двн. roub «грабування», дангл. rēaf «здобич, одяг»).— Шанский ЭСРЯ I 4, 28—29; Фасмер I 393; Dauzat 354, 635; Kluge—Mitzka 585.— Див. ще **варта, роба.**

[**гардибурка**] «картопля», [*ґардибурка*] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації форм [*ґараболя*] чи [*ґардох*] і [*мандибурка*] «тс.».— Див. ще **ґараболя, картопля, мандибурка.**

гардина; — р. болг. *гардина*, бр. *гардзіна*, ч. вл. нл. gardina, слц. gardína;— запозичення з німецької мови; нвн. Gardine, снн. gordine походить від фр. courtine «портьєра», яке в цьому значенні було засвоєне з італійської мови; іт. cortina «портьєра» походить від пізньолат. cortina «тс.», утвореного від cōrs (<cohors) «обгороджений двір, обора» за зразком гр. αὐλαία «завіса», похідного від αὐλή «двір».— СІС 140; Шанский ЭСРЯ I 4, 29; Фасмер I 393; Dauzat 214; Walde—Hofm. I 242, 280.

гардовина — див. **горд.**

гарем, *гаремник* «багатоженець», *гаремниця* «гаремна дружина або наложниця»; — р. *гарем*, бр. *гарэм*, п. ч. слц. вл. harem, болг. *харем*, м. схв. *харем*, слн. hárem; — запозичено з тюркських мов, можливо, через французьке посередництво (фр. harem «гарем»); тур. harem «гарем, жіноче відділення в домі;

дружини і дочки, що мешкають у гаремі», крим.-тат. haräm «тс.» походить від ар. ḥaram «заборонене; священне; храм; дружина», harim «дружина; гарем, жіноча половина дому».— СІС 140; Шанский ЭСРЯ I 4, 29; Фасмер I 393; Шипова 114; Lokotsch 64; Радлов II 1750; Räsänen Versuch 155.

[**га́рець**[1]] (бот.) «флокс, Phlox» Ж, [*гарнец*] «тс.» Ж, [*горець*] «флокс Друмонда» Мак; — очевидно, пов'язане з *горі́ти;* назва зумовлена яскраво-червоним забарвленням квітів більшості різновидів флоксів; пор. інші назви флокса: [*огник, світлик*].— Див. ще **горі́ти.**

га́рець[2], *ґа́рець* — див. **га́рнець.**

гари́кати «бурчати, покрикувати», [*гарю́кати*] «тс.», [*гару́катися*] «сваритися», [*гарю́катися*] «тс.», *гари́кало* «крикун, буркотун», [*гарю́кало*] «тс.», [*гару́ка*] «сварлива людина», [*гари́кливий*] «сварливий, бурчливий», [*гарі́кливий*] «тс.»; — результат видозміни основи дієслова *га́ркати*, як у *бу́хкати* — *бухи́кати*, *ма́зати* — *мазю́кати* та ін.— Див. ще **гар**[1].— Пор. **ги́р**[1].

[**гарі́ль**] «крихта, дрібна частина, пилинка», [*гаре́ль*] «тс.», ст. *галеръ* «дрібна грошова одиниця» (XVI ст.), *гарѣль* «тс.» (XVII ст.); — п. halerz «старовинна дрібна австрійська монета», ч. halíř, ст. haléř, heléř, вл. halaŕ; — запозичено з середньоверхньонімецької мови, можливо, через польське посередництво; свн. hallaere, haller, heller «тс.» є скороченням виразу Haller pfenninc «гальський пенязь» від назви міста Hall, де з XIII ст. карбувалися ці монети.— Richhardt 53; Sławski I 395; Brückner 167.— Пор. **ге́лер.**

гарка́вити «вимовляти задньоязичне р замість передньоязичного», *га́ркати* «тс.», [*гарка́вець*] «той, хто гаркавить», *гарку́н*, *гарку́ша* «тс.», [*гарко́та*] «гаркавість», *гарка́вий;* — бр. *гарка́віць*, *гарка́вы*, п. harkawy; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гар*[1], *га́ркати* «гуркати, торохтіти» (пор.).

[**гарли́к**] «товстий очерет, з якого виготовляють рибальські снасті (кітці)» Мо; — неясне.

[**гарли́кати**] «погано співати»; — результат контамінації дієслів *горла́ти* ([*гарла́ти*]) і *курли́кати*.— Див. ще **го́рло, курли́.**

[**га́рма-да́рма**] «даремно», [*га́рмодармо*] «тс.» Я; — складне утворення, перший компонент якого являє собою адвербіалізовану форму орудного відмінка двоїни колишнього іменника **гаръ* «данина», що походить від дісл. harr (haerr) «князь» (букв. «сивий») чи harri «князь», споріднених з двн. днн. hēr «благородний, почесний, високий, прекрасний», нвн. hehr «величний, священний, високий», Herr «пан», herrlich «чудовий»; слово **гаръ* лежить в основі слів *бе́згар*, *га́рний* та ін.; щодо семантики пор. пов'язане з **гаръ* п. haru-haru, ni pieniędzy, ni towaru «гару-гару, ні грошей, ні товару».— Мельничук Мовознавство 1969/1, 32; Jóhannesson 197; Falk—Torp I 460; Kluge—Mitzka 296.— Див. ще **да́ти.**— Пор. **бе́згар, га́ра, га́рбати, гарве́да, га́рний, гарува́ти, зуга́рний, уга́ра.**

гармаза́ — див. **гармиза́.**

[**гарма́к**] (різновид одягу) Я; — очевидно, пов'язане з [*арим'я́к*] «тс.» як інший варіант цієї назви, зумовлений іншим шляхом запозичення.— Див. ще **арим'я́к.**

[**гармаки́**] «вила на три-чотири ріжки» Мо; — очевидно, результат видозміни слова [*бармаки́*] «вила на п'ять ріжків» (див.).

гарма́н «тік», [*гарма́нка*] (заст.) «каток, яким молотять», [*гармано́вка*] «молотьба» Мо, *гарма́нити* «молотити запряженим катком», *гарманува́ти* «тс.»;— болг. *харма́н;* — запозичення з турецької мови; тур. harman «молотьба, тік» походить від перс. härmän «купа збіжжя», спорідненого з тадж. *хирман* «купа зерна або необмолоченого хліба», курд. χerman «стіг; зібраний хліб; молотьба, тік».— Акуленко 138; Шипова 115; Lokotsch 69.

[**гармаса́р**] «жеребець»; — запозичення з румунської мови; рум. harmăsár «кінь, жеребець», armăsár «тс.» походить від лат. admissārius «плідник, заводський кінь», пов'язаного з admittere «допускати, дозволяти», що складається

з префікса ad- «до» і дієслова mittere «кидати; пускати, посилати».— Шелудько 129; DLRM 43; Puşcariu 11; Walde—Hofm. I 13.— Див. ще **авантюра, місія.**

[**гармасува́ти**] «топтати, толочити» Па; — очевидно, результат контамінації дієслів *гармануваˊти* «молотити, витоптуючи катком» і [*гарнасуваˊтися*] «возитися, борсатися, битися, м'ятися».— Див. ще **гарма́н, гарнаситися.**

гарма́та, [*арма́та*] «гармата, артилерія», *гарма́тень* (заст.) «снаряд», *гарматерія* (заст.) «артилерія» Пі, *гармати́й* (заст.) «гарматник, гармаш», *гарма́тник, гарма́тня* (заст.) «батарея; гарматний ливарний завод» Пі, *гармачу́к* (заст.) «артилерійський юнкер; маленький гарматник» Бі, *гарма́ш,* [*арма́ш*] «гармаш», *гарма́шний* (заст.) «артилерійський», ст. *з гарматъ* (1494); — бр. *гарма́та,* п. ст. harmata, armata, схв. *арма́та* «армія»; — через польську мову запозичене з італійської; іт. armata «військо, армія» походить від лат. armātus «озброєний», пов'язаного з arma «зброя».— Москаленко УІЛ 22; Richhardt 53; Булыка Белар. лінгв. 4, 63; Sadn.— Aitz. VWb. I 29; Bern. I 30.— Див. ще **а́рмія.**

[**га́рмати**] «згрібати граблями» Ж;— не зовсім ясне; можливо, результат семантичної видозміни давнішого **гар ймати* «брати данину», паралельного до *га́рбати* (давніше **гар брати* «тс.»), зближеного з *гра́бати.*— Пор. **га́рмада́рма, йма́ти.**

гарми́дер, [*гармі́дер*], [*гарми́дерник*] «той, хто робить гармидер», [*гармидерува́ти*] «робити гармидер»; — р. [*гарми́дар*], бр. *гармі́дар,* п. harmider (з укр.); — неясне; можливо, походить від перс. γarmīdan «сваритися, сперечатися, сердитися, гніватися, ричати»; незадовільною з семантичного погляду є спроба (Brückner 377; PF 6, 619; KZ 42, 39, 46, 214—215; Bern. I 377) зв'язати слово з турецьким виразом harami deres (назва відомого розбійницького кубла) з harami «розбійник», dere «ущелина, яр»; викликає сумнів і твердження (Karłowicz SWO 205; Rudnicki JP 3, 90—96; Korbut PF 4, 523) про зв'язок з німецьким вигуком hernieder «сюди вниз».— Sławski I 406—407; Rozwadowski JP 1, 107—108.

[**гарми́з**] «клопіт; привід» Я, [*гарми́зка*] «тс.» Я, [*ярми́с*] «привід, спосіб, засіб», [*ярмі́з, ярмі́с*] «тс.»; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тат. [*ӓрмӓч*] «горе, турбота», каз. *ӓрмӓш* «сильне бажання», *армаш* «тс.», яке виводиться від перс. ӓrman «бажання, сум».— Радлов I 340, 802, 803.

[**гармиза́**] «гарнізонний солдат», [*гармаза́*] «тс.» Я; — р. [*гармиза́*] «тс.; інвалід», [*гарниза́*] «службовці в гарнізоні»;— результат видозміни форми *гарниза́*, утвореної від *гарнізо́н.*— Шанский ЭСРЯ I 4, 32.— Див. ще **гарнізо́н.**

гармо́нія «музичний інструмент», *гармо́ніка, гармоні́ст, гармо́нь, гармо́шка;* — р. *гармо́ния, гармо́ника, гармо́нь, гармо́шка,* бр. *гармо́нік,* п. ч. вл. harmonika, слц. harmonia, болг. м. *хармо́ника,* схв. *хармо̀ника,* слн. harmónika; — первісною була форма *гармо́ніка,* запозичена, можливо, через російську з німецької або англійської мови; нім. Harmónika, англ. harmonica «тс.» (з 1762 р.) походять від лат. harmonicus «гармонійний», що відбиває гр. ἁρμονικός «гармонійний, музичний», похідне від ἁρμονία «зв'язок, стрункий порядок», пов'язаного з ἅρμα «колісниця, упряжка», ἀραρίσκω «припасовую, виготовляю», спорідненими з вірм. arari « я робив», псл. ramo «плече, рука», укр. *раме́но.*— СІС 140; Акуленко 136; Richhardt 53; Шанский ЭСРЯ I 4, 30; Фасмер I 394; Sławski I 407; Holub—Kop. 120; Kluge—Mitzka 290; Frisk I 128, 142—143, 144; Boisacq 73.

[**гарна́гати**] «гомоніти, балакати» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [*гараба́кати*] «горлати; варнякати» або *га́морі́ти* «гомоніти» і *варня́кати.*— Див. ще **варня́кати, гам, гараба́кати.**

[**гарнаситися**] «возитися, борсатися, битися, м'ятися», [*гарнасува́тися*] «тс.», [*гарна́сся*] «зім'ята солома, трава; зім'яті речі»; — запозичення з польської мови; п. [harnasać] «розкидати важкі речі», [harnasać się] «битися; розкидати важкі речі; бути неспокійним, руха-

тися з шумом, галасом», [harnasz] «солома, змішана із сміттям», harnaś (заст.) «розбійник, отаман», harnasz (заст.) «зброя, броня» походять від нім. Hárnasch «броня, зброя, панцер, лати», Hárnisch, свн. harnas, harnaes(t) «тс.», яке зводиться до фр. ст. harnais «зброя», herneis «тс.», утвореного від дієсл. *hernest «військовий запас».— Brückner 169; SW II 20; Kluge—Mitzka 290; Dauzat 385.

га́рнець «стара міра сипких тіл і рідин; посуд на цю міру», [*ґа́рнець* (род. в. *ґа́рця*)] Ме, *га́рець* «тс.», [*га́рчик*] «дерев'яний посуд для солі, сільниця» Я, ст. *гарнецъ* (XVII ст.); — р. бр. *га́рнец;* — запозичення з польської мови; п. garniec «тс.; великий горщик» споріднене з укр. *горня́, го́рщик*.— Винник 110—111; Richhardt 50; Фасмер I 394; Преобр. I 119; Sławski I 260.— Див. ще **го́рно.**

га́рний «хороший, красивий», [*га́рен*] «здатний, спроможний» Ж, [*гарню́к*] «красень», *гарні́ти, гарні́шати*, [*безга́рний*] «надмірний, великий, незграбний», [*зга́рний*] «здатний, мастак», *зуга́рний* «тс.», [*нега́рен*] «неспроможний» Ж, [*невга́рний*] «нездатний; противний, неприємний Ж», *незуга́рний* «тс.»; — р. [*га́рный*] «весільний» (з укр.?), бр. [*га́рны*] «хороший», п. [harny] «гарний, спритний» (з укр.), [herny] «тс.», болг. *ха́рен* «гарний», м. *а́рен* «тс.»; — похідні утворення від пд.-др. **гаръ* (чи **гарь*) «данина для князя», збереженого в адвербіалізованому виразі [*га́рма-да́рма*] «даремно» ([*га́рмо-да́рмо*] «тс.») і утвореного на основі дієсл. (варязького) harr (haerr) «князь» (букв. «сивий, старий»), harri «князь»; таким чином, значення «хороший» розвинулось на основі первісного значення «відібраний у данину» через проміжні значення «придатний у данину, добірний»; від укр. *га́рний* походить молд. *ха́рник* (рум. hárnic) «працьовитий, старанний, діяльний; (заст.) гідний»; виведення від гр. χάρις «краса, ласка, вдячність» (Потебня РФВ 3, 104; Преобр. I 119; Фасмер I 394) необгрунтоване.— Мельничук Мовозн. 1969/1, 31—36.— Див. ще **га́рма-да́рма.**— Пор. **бе́зга́р, га́ра, га́рбати, гарува́ти, уга́ра.**

гарни́к — див. **га́ра.**

[**гарні́вка**] «сорт пшениці» Я; — результат видозміни форми **арні́вка* «тс.», пов'язаної з *арнау́тка*, шляхом зближення з прикметником *га́рний.*— Див. ще **арнау́тка.**

гарнізо́н; — р. болг. м. *гарнизо́н*, бр. *гарнізо́н*, п. garnizon, ч. слц. garnizóna, вл. garnizona, схв. *гарни̏зōн*, слн. garnizíja «гарнізон», garnizón «місце розташування гарнізону»; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Garnisón походить від фр. garnison, утвореного від garnir «постачати, озброювати», яке зводиться до франк. *warnjan «берегтись», спорідненого з двн. warnōn «тс.», дангл. wearnian «тс.; берегти», нвн. warnen «застерігати», wahren «помічати», лтс. vērtiês «дивитись, помічати», лат. verēri «шанобливо дивитись», гр. ὤρα «захист, турбота».— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 32; Фасмер I 394; Dauzat 355; Kluge—Mitzka 233, 834, 840.— Пор. **гармиза́, гарні́р.**

гарні́р, *гарнірува́ти;* — р. *гарни́р*, бр. *гарні́р*, п. garnirować «гарнірувати», ч. garnýrovati «тс.», болг. *гарни́рам* «гарнірую», м. *гарни́ра* «гарнірує», слн. garníranje; — запозичено з французької мови через російську; фр. garnir «постачати, прибирати, прикрашати» було засвоєне російською мовою як іменник.— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 32—33; Kopaliński 350; БЕР I 231.— Див. ще **гарнізо́н.**

гарніту́р; — р. *гарниту́р*, бр. *гарніту́р*, п. garnitur, ч. слц. вл. garnitura, болг. м. схв. *гарниту́ра*, слн. garnitúra; — запозичення з німецької мови; нім. Garnitúr «гарнітур, комплект, прикраса» походить від фр. garniture «тс.», утвореного від дієслова garnir «постачати, прибирати, прикрашати».— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 33; Фасмер I 394; Kopaliński 350; Dauzat 355.— Див. ще **гарнізо́н.**

[**гарну́шка**] «глиняний посуд» Я, [*горну́шка*] «тс.» Я, [*ґарну́шок*] «бляшаний горщик» Ме; — запозичення з польської мови; п. garnuszek «горщичок, горнятко» є зменшеною формою від garnek «горщик», спорідненого з укр.

горня́, го́рщик.— Sławski I 259—260.— Див. ще **го́рно.**— Пор. **га́рнець.**

[**гарпуле́ць**] «кіл із залізним наконечником, прив'язаний довгою мотузкою до плота; вбивається в берег для зупинки плота»; — результат видозміни слова [*гарту́лець*], можливо, під впливом *гарпу́н.*— Див. ще **гарту́лець.**

гарпу́н, *гарпуне́р, гарпу́нник;* — р. бр. *гарпу́н,* п. harpun, ч. harpuna, слц. слн. harpúna, болг. *харпу́н,* схв. *ха̀рпун;* — запозичено з голландської мови через посередництво російської; гол. harpoen «гарпун» виводиться від фр. harpon «тс.», пов'язаного з ст. harper «схопити», запозиченого з франкської мови, в якій harpōn «виривати, тягти» споріднене з нвн. Herbst «осінь», лат. carpo «зриваю», гр. καρπός «плід», лит. kerpù «стрижу».— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 34; Sławski I 409; Vries NEW 238; Dauzat 385; Kluge—Mitzka 304.

[**гарсимі́н**] (бот.) «дереза» Мо; — неясне; можливо, запозичене з перської мови (через посередництво тюркських?); пор. перс. xar «колючка», sämim «запашний, пахучий», тур. semen «жасмін»; пор. також тур. gars «насадження, посадка», яке походить від ар. garasa «садити; сіяти».

гарт, *гарті́вня,* [*гартовня́*] «піч для випалювання цегли», [*гарті́вка*] «випалена цегла» Л, [*гарту́вка*] «тс.» Л, *гарті́вни́к,* [*гартівни́чий*], *гартува́льник, гартува́льня, гарті́вни́й, га́ртовий, гартува́льний, гартува́ти, пере́га́рт, перегарті́вни́й,* ст. *за гарту* (XVII ст.), *гартовано* (1622), *гартовати* (XVIII ст.); — р. *гарт* «металевий сплав для друкарських літер», [*гартова́ть*] «гартувати» (сталь), бр. *гарт* «гарт», *гартава́ць* «гартувати», п. hart «гарт; твердість», hartować, слц. hartovat', болг. *харт* «металевий сплав для друкарських літер»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. hart «міцний, твердий» споріднене з гот. hardus «тс.», очевидно, також гр. κρατύς «сильний, потужний», κράτος, κάρτος «твердість, сила, міць», лат. cancer «рак», дінд. krátuḥ «сила».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Richhardt 53; Фасмер I 395; Преобр. I 119; Sławski I 409; Brückner 169; Kluge — Mitzka 290; Frisk II 8—10; Mayrhofer I 276.

[**гартува́ти**] «приставати до берега, причалювати» Ж; — очевидно, походить від нім. [härten] «підходити впритул, причалювати», пов'язаного з hart «щільно, впритул», яке вважається результатом семантичної видозміни слова hart «твердо, сильно».— Paul DWb I 276.— Див. ще **гарт.**

[**гарту́лець**] «кіл для прив'язування плота до берега» Ж; — очевидно, походить від нвн. Hártholz «тверде дерево (як матеріал)» чи «дерево для причалювання», утвореного з hart «твердий» чи [härten] «причалювати» і Holz «дерево, деревний матеріал»; з огляду на спосіб передачі німецького -holz, не виключене посередництво польської мови (пор. ham-ulec «гальмо» з нвн. Hemm-holz «тс.» (букв. «гальмівне дерево»).— Kluge—Götze 327.— Див. ще **гаму́лець, гарт, гартува́ти, коло́да.**

[**гарува́ти**] «тяжко без відпочинку працювати; запрошувати ціну, винагороду», ст. *гаровати* (XVII—XVIII ст.); — р. [*уха́риться*] «стомитися», бр. [*гарава́ць*] «тяжко працювати», [*гаро́ўля*] «тяжка праця», п. harować «тяжко працювати; мучити когось важкою працею», ст. діал. horować «тс.», [charać] «над силу працювати», ч. [hárovat'] «поспішати», слц. [harovat'] «працювати, як кінь»; — похідне від тієї самої запозиченої основи **гар-* «данина; взяття в неволю», від якої походять і слова *бе́згар* «надмір, дуже висока ціна, переважок (на вагах)», *га́рний, гарни́к* «робітник при підводі», *зуга́рний, невга́рний, незуга́рний, уга́ра* «зірвиголова» та ін.; первісні значення — «працювати в рахунок данини; важко працювати в неволі; вимагати данину»; західнослов'янські форми, очевидно, з української мови; виведення п. harować через посередництво вигуку haru «працюй» від нім. herum «кругом, навколо» як окрику машталірів при навчанні коней (Brückner 169) або від укр. *горова́ти* «горювати» (Karłowicz SWO 206) залишається непереконливим; стосунок до української форми зіставлюваних з нею схв. *ха̏рати*

«грабувати, плюндрувати, нищити, убивати; ст. мучити, тратити, робити старшим, бридкішим», *ӑрати* «тс.», hărati se «мучитися, старіти, трудитися», *хӑран* «зношений, потертий» (Sławski I 408—409) і слн. garáti «важко працювати» (Bezlaj ESSJ I 138—139) потребує додаткового дослідження.— Мельничук Мовозн. 1969/1, 32—33, 36.— Див. ще **га́рма-да́рма, га́рний.**— Пор. **бе́згар, га́ра, уга́ра.**

га́рус, [*га́рас*] Ж, [*гарасі́вка*] «стрічка з гарусу; вузька вовняна стрічка», [*гарусо́к*] «хустка з вовни» Л; — р. *га́рус,* [*га́рась*], бр. *га́рус;* — запозичення з польської мови; п. ст. harasz «рід вовняної тканини», harus, arus, ст. діал. haras, aras, як і ч. слц. haras «тс.», очевидно, походить від свн. Harraz (пізніше Harras і нвн. Arras), назви міста Аррас у Північній Франції, звідки ця тканина походила; менш вірогідне пов'язання (Преобр. I 119) з Arazzo, італійською назвою того самого міста.— Richhardt 53; Шанский ЭСРЯ I 4, 35; Фасмер I 395; Brückner 6; Machek ESJČ 160; Sadn.— Aitz. VWb. I 31.

гарцюва́ти, [*гарца́ть*] «скакати, бігати» Л, [*гарциковáть*] «тс.» Л, [*гарцівни́к*] «вершник; пустун; танцюрист»; — р. *гарцова́ть,* бр. *гарцава́ць;* — очевидно, запозичення з польської і, далі, з чеської мов; п. harcować «гарцювати; (ст.) битися одному перед військом», ст. harc «поєдинок перед боєм», ч. ст. harcovati «розпочинати стрілянину, напад; скакати», harc «поєдинок перед боєм», як і слц. harcovat' «розпочинати стрілянину; скакати», схв. ст. harcovati «битися», слн. harcováti «тс.», походить від нвн. (швейцарськ.) Harz «сварка, суперечка», можливо, пов'язаного з Harz «смола»; інші пов'язання — з уг. harc «боротьба, бій», зв'язаного з harcol «боротися, воювати, битися» (Brückner 168—169), з свн. harsch, harst «натовп, загін» (Kleczkowski Studia staropolskie 1928, 227—230), з свн. harz, вигуком від herzu «сюди, до мене» (Mikl. EW 83; Karłowicz SWO 204) — малоймовірні.— Czarnecki St. z. fil. 10, 35—41; Sławski I 404; Шанский ЭСРЯ I 4, 35—36; Фасмер I 395.— Пор. **герць.**

[**гарч**[1]] (іхт.) «сом, Silurus glaris» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. harcsa «тс.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від слц. hrča «тс.» (Machek ESJČ 183) або, навпаки, словацьке слово, як і українське, виводиться від угорського (MNTESz II 58); слово належить до словацького рибальського арго, тому можна припустити його утворення на основі переносно вжитого іншого значення слова hrča «сук» (з табуїстичних міркувань); слц. hrča, разом із спорідненими слн. gŕča «сук; шишка», grčiti se «кривитися, горбитися», схв. [grča] «вузол,» *гр̑ч* «спазм», болг. *гръч* «тс.», очевидно, виходячи з можливості переходу k>g перед r, слід пов'язувати з укр. *корч.* — Bárczi 114; Bezlaj ESSJ I 172.— Див. ще **корч.**

[**гарч**[2]] «чорна гадюка, Pelias prester; гадюка звичайна, Pelias berus L.» Ж, [*га́рче*] «тс.»; — неясне; можливо, походить від уг. harcsa «сом», тут ужитого в значенні «змія»; приводом для застосування назви могла стати певна подібність змій до риб.— Див. ще **гарч**[1].

гарш — див. **ари́ш.**

[**гарюва́ти**] «пустувати», [*гарува́ти*] «гайнувати, тратити» Ж, [*гару́н*] «пустун» Я; — ч. hárati «бігати, гасати», hárati se «бути в періоді злучки, бігати» (про корів), слц. harovat' «розважатися, весело пригощатися», haruch «галас, грюкіт», вл. harować «галасувати, пустувати», hara «галас», нл. garowaś «шуміти, бушувати; пустошити», gara «сварка, галас», болг. [*гара́кам*] «пустую, галасую»; — псл. *gar- «біганина; галас»; — не зовсім ясне; можливо, споріднене з лит. garúoti «швидко бігти; випаровуватись» і, в такому разі, з *горі́ти.*— Machek ESJČ 161; Schuster-Šewc 264—265; ЭССЯ 6, 101; Fraenkel 134.

гаря́ — див. **аря́.**

гаря́чий, [*горя́чий*] Ж, *гаря́ч* (заст.) «гарячий напій з меду з пряниками», *гарячко́вий, гарячкови́тий, гарячкува́тий, гарячли́вий* (заст.), *гаря́чка,* [*горя́чка*] Ж, [*гарячи́на*] «гаряча їжа» Я, [*горячи́на*] «тс.» Я, *гарячі́нь,* [*гарачно́та*] «спека, жара» Па, *гаря́чник* (ст.) «продавець гарячу», *гарячи́ти,* [*горячи́ти*]

Ж, *гарячі́ти* «робитися гарячим», *гарячі́шати, гарячкува́ти, зга́рячу;* — р. *горя́чий*, бр. *гара́чы*, др. *горячии*, п. gorący, ч. horoucí «той, що горить, вогнений; полум'яний, пристрасний», слц. horúci «гарячий; той, що горить, кипить», вл. horcy «гарячий», нл. górucy «гарячий, палкий, жагучий», болг. *горе́щ* «гарячий», м. *горешт* «тс.», схв. ст. gòrūć «палаючий; той, що горить», стсл. **горѧ** (род. в. одн. **горѧща, горѧща**) «палаючий; той, що горить»; — псл. *gorǫt- (вторинне goręt-), акт. дієприкм. теп. ч. від gorěti «горіти», первісне значення — «той, що горить, палить»; можливою причиною переходу ненаголошеного **-о-** в **-а-**, як і в інших подібних випадках (типу *гара́зд, кажа́н, кала́ч, кача́н, хазя́їн* тощо), вважається вплив білоруської мови (Булаховський Пит. походж. 164).— Шанский ЭСРЯ I 4, 145; Sławski I 319.— Див. ще **горі́ти.**

гас[1] «горюча рідина», [*газ, га́за* Л, *ґаз* Л, *ґа́за* Л] «тс.», *га́сни́к* «гасова лампа; [каганець Мо; банка на гас]», [*газни́к*] «гасова лампа», *га́сни́ця* «тс.; банка на гас», [*газни́ця*] «гасова лампа», [*ґазни́ця* Ме, *гасу́ля*] «тс.», [*га́сівка*] «тс.; гасова плита, гасова пічка», [*гасо́к*] «каганець» Мо; — бр. *га́за* «гас», п. [gaz] «нафта», [gas, gaza] «тс.», болг. *газ* «гас», м. *гас*, схв. [*га̑с*] «тс.»; — результат скорочення англ. gas-oil «гас» (букв. «світильногазова нафта»), утвореного з gas «гас, світильний газ» і oil «олія; нафта», яке має те саме походження, що й укр. *олі́я*.— БЕР I 224; Skok I 554.— Див. ще **газ**[1].

[**гас**[2]] «постріл» Пі, [*га́ска*] «молоток для розбивання вивареної солі», [*гасну́ти*] «запалитися, спалахнути»; — очевидно, пов'язане з р. [*гас*] «борець, відважний буян, боєць, силач, гуляка», [*гаси́ла*] «тс.», [*га́сия*] «тік», бр. [*гас*] «страх», п. ст. gas «удар; страх, тривога» і далі, можливо, з *жах*, р. *у́жас;* російські і польський відповідники зіставлялись також з дінд. ghásati «пожирає» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 235) і, менш переконливо, як запозичення, з уг. gaz «підлий, негідник» (Фасмер I 396; Brückner 136).— Див. ще **жах.**

гаса́ти «бігати, стрибати, метатися, завзято танцювати», *гайса́ти* «тс.», [*гасу́ха*] «непосидюща жінка» Я, ст. *гасае* «в гречку скаче» (XVIII ст.); — р. [*гаса́ть*] «скакати, гарцювати», п. hasać «скакати, бігати, гарцювати», ч. hasot «галасливий танець», ст. hasati «гратися, пустувати», [rozhajsat' (hospodu)] «розхитати танцями (хату)», [hosati] «бігти навскач», слц. hasat' «танцювати, підстрибувати»; — остаточно не з'ясоване; вважається запозиченням з польської мови, в якій виводиться від вигуку [hasa], утвореного з вигуків ha i sa (Фасмер I 396; Sławski I 409—410; Brückner 169); виводиться також від вигуку hop (з давнім випадінням p перед s) або зіставляється з вед. hāsatē «біжить наввипередки» (Machek ESJČ 162, 176); зіставляється ще з нім. hasieren, яке зводиться до романського джерела, пов'язаного з фр. harceler «мучити, дражнити, турбувати» (Holub—Kop. 120); невірогідне пов'язання з псл. *gъnati, укр. *гна́ти* (Jokl AfSlPh 28, 3); не виключена можливість зв'язку з [*гас*] «постріл», [*гасну́ти*] «запалитися» і, далі, з *жах*.— ЭССЯ 6, 103.

гаси́ти, *га́снути, гаси́льник* (заст.) «пристосування для гасіння вогню; [пожежний гак Ж]», *гаси́ло* (заст.) «щипці для гасіння церковних свічок», *гаси́тель, гаси́льний, зга́слий, незага́сний, незга́сний, негаси́мий, нега́снучий, уга́слий;* — р. *гаси́ть*, бр. *гасі́ць*, др. *угасити*, п. gasić, ч. hasiti, слц. hasit', вл. hasyć, нл. gasyś, болг. *гася́*, м. *гаси*, схв. *га́сити*, слн. gasíti, стсл. **гасити**;— псл. gasiti, *gašǫ<*gasjǫ, первісний каузатив з вокалізмом ō (>a) до іє. *(s)g^{u}es- «гаснути»; — споріднене з лит. gesýti, gesìnti «гасити», лтс. dzēst «тс.», гр. атт. σβέννῡμι, гр. гом. σβέσ-σαι «тс.», ἄ-σβεστος «непогасний», гр. іон. σβῶσαι «гасити», тох. käs- «гаснути», можливо, також дінд. jásate, jásyati «є вичерпаний» і хет. kišt- «гаснути».— Шанский ЭСРЯ I 4, 36; Фасмер I 396; Sławski I 260—261; Machek ESJČ 162; БЕР I 232; Skok I 554; Bezlaj ESSJ I 139—140; ЭССЯ 6, 104—105; Bern. I 295; Fraenkel 149; Pokorny 479—480.

га́сло, ст. *гасло* (XVII ст.); — р. ст. *га́сло* «пароль», ч. заст. рідк. haslo, слц. сх. [vygazlovac] «висловити, вимовити» (?), вл. hasło; — в усіх слов'янських мовах запозичення з польської; п. hasło «умовне слово, пароль, девіз; засада; реєстрове слово в словнику» походить від псл. *gad-slo чи *gad-tlo, пов'язаного з gadati «гадати»; початкове g- змінилось у h-, очевидно, під чеським впливом (пор. слц. сх. vygazlovac як можливе відбиття старої польської форми; пор. також споріднене п. godło «умовний розпізнавальний знак» з іншим ступенем вокалізму); не пов'язані з hasło форми, що походять від псл. *gъs-slo,— ч. heslo «гасло; (мор.) [крик]», ст. hesnouti «буркнути, промовити», слц. heslo «гасло», ст. hoslo, вл. hesło, hesć «буркнути», hesnyć «тс.», схв. *гѐсло*, слн. gêslo; неприйнятні виведення haslo від *gъd-slo (Kořínek LF 58, 149—150; ZfSlPh 15, 417), пояснення п. hasło як запозичення з чеської мови — від ч. haslo (Machek ESJČ 166) або пов'язання його з gasiti (Karłowicz SWO 207) чи з вигуком hasa (там же; Bern. I 378).— Фасмер I 396; Sławski I 410; Brückner 169.— Див. ще **гада́ти, год.**

га́спид — див. **а́спід**[1].

гастри́т, *гастри́тик*, *гастри́чний;* — р. болг. *гастри́т*, бр. *гастры́т*, п. gastryta, ч. gastritida, gastritis, слц. gastritída, м. заст. *гастри́т(ис)*, схв. *гастри́тис*, *гастрѝтис;* — запозичено за посередництвом російської мови з французької; фр. gastrite походить, очевидно, від нлат. (мед.) gastrītis (род. відм. одн. gastrītidis); латинський термін утворено від гр. γαστήρ «живіт, шлунок», пов'язаного з γράω «гризу, пожираю», спорідненим з дінд. grásate «жере, пожирає», дісл. krās «ласий шматок» (іє. *gr̥s-/gres-/grēs-).— СІС 141; Шанский ЭСРЯ I 4, 36—37; Dauzat 355—356; Klein 642; Frisk I 291, 326.

гастро́ль, *гастро́лі*, *гастроле́р*, *гастролюва́ти;* — р. *гастро́ль* (до кінця XIX ст.— *га́строль*), бр. *гастро́ль*, болг. *гастро́л;* — запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської; нвн. Gástrolle є складним словом, утвореним з Gast «гість», спорідненого з псл. gostь, укр. *гість*, і Rólle «роль».— СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 37; Фасмер I 396.— Див. ще **гість, роль.**

гастроно́м[1] «добрий кухар; тонкий знавець різних страв, гурман, ласун»;— р. болг. м. *гастроно́м*, бр. *гастрано́м*, п. ч. gastronom, слц. слн. gastronóm, схв. *гастрòном;* — запозичення з французької мови; фр. gastronome утворене від gastronomie «гастрономія», яке походить від гр. γαστρονομία «мистецтво приготування їжі», складного слова, утвореного з основ іменників γαστήρ «шлунок» і νόμος «закон»; виведення р. *гастроно́м* безпосередньо з грецької мови (Горяев 445) неправильне.— СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 37; Фасмер—Трубачев I 396; Dauzat 356.— Див. ще **автоно́мія, гастри́т.**

гастроно́м[2] «гастрономічний магазин»; — бр. *гастрано́м*, ч. gastronom, слц. gastronóm, болг. *гастроно́м;* — запозичення з російської мови; р. *гастроно́м* «тс.», є, очевидно, абревіатурою, утвореною від словосполучення *гастрономи́ческий магази́н*, що первісно означало магазин, у якому продавали делікатесні гастрономічні страви, тобто призначені для гастрономів, пізніше взагалі будь-який великий продовольчий магазин з великим вибором товарів.— Див. ще **гастроно́м**[1].

[**га́ся**] «змія» Ж, [*га́шка*] «вуж Ж; гадюка»; — очевидно, евфемістично-табуїстична назва, утворена з вихідного *га́дина* (або *гадю́ка*); за зразок могло правити жіноче ім'я [*Га́ся*] «Агафія» або [*Га́ська*] «Іванна»; форму [*га́шка*], найвірогідніше, утворено вже від [*га́ся*].— Див. ще **гад.**— Пор. **Ага́фія, Га́ська.**

[**Га́ська**] «Іванна» Ж; — очевидно, пов'язане з п. Joasia, зменшеною формою від Joanna, жіночого імені, відповідного укр. *Іва́нна*, співвідносному з чоловічим *Іва́н;* від Joasia (**Йоа́ся*) могло бути утворене [**А́ська*], що набрало форми [*Га́ська*] через додання протетичного **г.**— Див. ще **Іва́н.**

[**гатала́**] «навскач, учвал, чвалом», [*гатала́ти*] «їхати, бігти навскач, уч-

вал», [*гаталáй*] (вигук для передачі галопування коня); — очевидно, запозичення з турецької мови; безпосередньою основою утворення українських слів стало, мабуть, тур. atla- «скачи, плигай», форма 2 ос. одн. наказового способу від дієслова atlamak «скакати, плигати, кидати туди й сюди», пов'язаного з коренем at- «кидати» спільнотюркського походження,— пор. тур. кирг. каз. тат. туркм. at- (*ат-*) «кидати», узб.*от-*, як. *ыт-*, чув. [*ыт-*, *ут-*], *ывăт-* «тс.»; протетичний **г** з'явився вже на українському грунті.— Радлов I 445—449; 459—460, 467; Севортян 1 99—200; Егоров 278, 342.

[**гателйти**] «жадібно їсти, пожирати»; — очевидно, результат видозміни значення дієслова [*гатилúти*] «бити, набивати» під впливом [*вáтлити*] «жадібно їсти».— Див. ще **гатилúти.**

[**гатилúти**] «бити (кулаками)» Па, [*гаталúти*] «дубасити, бити» О; — очевидно, результат контамінації дієслів *гатúти* «бити» і *гилúти* «тс.».— Див. ще **гать, гилá.**

[**гатúнéць**] (бот.) «лобода доброго Генріха, Chenopodium bonus Henricus L.» Г, Ж, [*гатúння*] «бадилля лободи»; — п. ст. gać «в'язки хмизу, гілля, вживані для прикриття», ч. hat «тс.», ст. hat' «зарості, чагарник»; — очевидно, пов'язане з *гать* «загата» як назва, що означала спочатку гілля і хмиз, використовувані для спорудження загат.—Див. ще **гать.**

[**гатля́ти**] «кидати на купу якусь мішанину»; — п. [hatlać] «плутати змішуючи», [gatłać] «мішати безладно речі; безладно накидати речі одну на одну», слц. hatlanina «незрозуміла мова», hatlat' «незрозуміло говорити»; — запозичено з чеської мови, очевидно, за посередництвом польської; ч. hatlati «безладно змішувати» (*hat'alati «заважати, плутати» [hat'-mat'] «змішано, сплутано, без пуття») походить, очевидно, від [hat'ala] «той, хто заважає (плутає)», пов'язаного, мабуть, з hatiti «заважати, плутати, мішати» (первісно — «перепиняти шлях (воді загатою), гатити, загачувати»), похідного від ч. hat', пов'язаного з псл. gatь, укр. *гать* (до семантичного зв'язку «заважати↔мішати» пор. також р. *мешáть* «мішати, змішувати; заважати, перешкоджати»); пов'язання hatlanina безпосередньо з hat'-mat' (Holub—Lyer 188) неможливе з формального погляду.— Див. ще **гать.**

[**гáтра**] «новина, звістка»; — очевидно, давнє запозичення з іранських мов, споріднене з *вáтра* «вогонь»; значення «новина, звістка» могло виникнути через проміжний етап «(сигнальний) вогонь; звістка, передана ним».— Див. ще **вáтра.**

[**ґáтра**] «поперечна пилка на тартаку» Ж, [*ґáтра*] «велика теслярська пилка; поперечна пилка»; — п. ст. gatrzysty «гратчастий», ч. [katr] «грати; поруччя; пилорама», слц. gáter, gátor «механічна пилка для різання дощок», болг. *гáтер* «велика механічна пилка», м. схв. *гáтер* «пилорама», слн. gáter «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Gátter «грати; рама пилки» зіставляється з нвн. Gatte «чоловік, дружина», пов'язаним з свн. gaten «сходитися, зустрічатися», дангл. geador, (to-)goedere (англ. (to)gether) «разом», псл. godъ, укр. *год, годúна;* отже, первісне значення Gatter — «щось зв'язане».— Sławski I 307; Machek ESJČ 149; БЕР I 233; Kluge—Mitzka 235; Vries NEW 179—180; Klein 643, 1624.— Див. ще **год.**— Пор. **ґатýнок.**

гаттЯ́ (вигук, яким підганяють коней; [вигук, яким завертають коней направо Л, Ме]), [*атЯ́* Мо, *гайтá* Ж, *гатЯ́* ЛЧерк, *гать* Мо, *гатьтá* Ж, *гейтá* Ж, *гетта*, *гéття* Л, Па, *гиттЯ́* Па, *гитЯ́* ЛЧерк, *готьтá* Ж] «тс.»; — п. hajta, hajt, hejt, hejta, hejtta, heta, hettia, ст. hecia (з укр.?); — українські форми можуть бути пояснені як результат фонетичної видозміни виразу *од тя* (*от тя*) «від тебе», який спочатку адресувався поводиреві коней під час оранки; придихове **г** виникло у зв'язку з вигуковим характером слова (можливо, також під впливом вигуків *гей, гайда, гайт*); питання про походження н. hott «гаття», hotta, hotte «тс.», від яких виводиться також ч. hot, слц. hota, вл. hót, hóte, нл. hot «тс.» (Sławski

I 419—420) залишається відкритим (Kluge—Götze 330).— Див. ще **від, ти.**

ґату́нок, [*ґатункува́ти*] «сортувати» Ж, ст. *кгатунокъ* (1656); — бр. *гату́нак* «сорт»; — запозичення з польської мови; п. gatunek «рід, вид; сорт» походить від нвн. Gáttung «тс.», з перетворенням суфікса -ung в -unek за зразком слів із суфіксом -ek (<*-ъkъ) типу zamek (пор. також rachunek — нвн. Réchnung, kierunek — нвн. Kéhrung); згодом укр. *-унок* (як і п. -unek) був застосований як власний словотворчий засіб (укр. (*по*)*цілу́нок*, п. sprawunek «(виконання справи>) покупка»; нвн. Gattung походить від gatten «з'єднувати, сполучати; сортувати», похідного від Gatte «чоловік, дружина (<взаємопов'язаний)», що виникло з свн. gegate «тс.», генетично пов'язаного з днн. gigado «подібний до когось», дангл. gegada «товариш» і утвореного з префікса ge- (<пгерм. *ga- <іє. *go-), спорідненого з дінд. ja-, оск. ce- (<іє. *ge-), та основи gate, спорідненої з псл. godъ, укр. *год*.— Тимч. 637; Sławski I 261, 307; Kluge—Mitzka 235, 237.— Див. ще **год**.— Пор. **ґа́тра.**

гать, [*гат*, *га́та*], [*гаті́нка*] «гатіння», *га́тка*, *гати́ти* «робити загату; скидати в одне місце велику кількість; бити», *зага́та;* — р. *гать*, бр. *гаць*, др. *гать* «гать, гребля», п. gać, ч. hat' «гать; (ст.) густий чагарник», слц. hat' «гать», вл. hat «став», нл. gat «тс.», схв. *га̑т* «гать, гребля», слн. gát «тс.»; — псл. gatь, первісно, мабуть, «перехід через мокрі місця, зроблений з гілля, хворосту і под.»; — походить від одного з варіантів індоєвропейського кореня *g^uā-, наявного в дінд. gātúḥ «хід, дорога», гр. βάσις «крок», лит. góti «іти», лтс. gāju «(я) йшов», лат. venio «приходжу», гр. βαίνω (<*βανιω) «іду, приходжу», гот. qiman «приходити», нвн. kommen, англ. come; спроби зіставлення з псл. *gajiti «огороджувати» (Mikl. EW 60; Bern. I 296) і з р. *га́чи* «штани» (Brückner 131; KZ 45, 49), а також з дінд. ghaṭanam «зв'язок, сполучення» (Matzenauĕr LF 7, 177) викликають сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 4, 38; Фасмер I 397; Sławski I 246; Machek ESJČ 162; Noha ZfSlPh 5, 214; Holub—Lyer 188; Skok I 554—555; Bezlaj ESSJ I 140; ЭССЯ 6, 108—109.— Пор. **гати́нець.**

га́убиця; — р. *га́убица*, ст. *гоубица*, бр. *га́ўбіца*, п. haubica, ч. haubice, розм.houbice, болг. *га́убица*, м. *хаубица*, схв. *ха̀убица*, слн. hávbica; — запозичено з німецької мови, очевидно, через польське посередництво; нвн. Haubítze походить від ранньо-нвн. hauf(e)niz, запозиченого з чеської мови під час гуситських воєн; ч. ст. houf(e)nice «дерев'яна гармата, яка купами викидала каміння» пов'язане через houfný «скупчений» з houf «рій, натовп», яке походить від свн. hūfe (нвн. Haufen) «купа; натовп», спорідненого з псл. kupa, укр. *ку́па*.— СІС 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 38—39; Фасмер —Трубачев I 397; Мельников Slavia 36, 99; Sławski I 411, 432; Machek ESJČ 179; Holub—Lyer 196; Kluge—Mitzka 293.— Див. ще **ку́па.**

Гафі́я — див. **Ага́фія.**

га́фній (хімічний елемент); — р. *га́фний*, бр. *га́фній*, п.hafn, ч. слц. hafnium, болг. *ха́фний*, слн. háfnij; — засвоєна наукова назва нлат. hafnium «тс.», що походить від Hafnia, латинської назви міста Копенгагена; назву елемента створили в 1923 р. голландський хімік Дірк Костер і угорський хімік Д. де Гевеші.— Волков 91; Фигуровский 64.

[**ґах**] «джигун, чепурун», [*ґахува́ти*(*ся*)] «чепурити(ся)», [*ґафува́ти*] «тс.; гарно одягатися» Мо; — запозичення з польської мови; п. gach «коханець, джигун» (можливо, також ч. ст. hachna (лайлива назва жінки), мор. [hach] «гультяй») походить від свн. gouch ([gāch]) «зозуля; молокосос, дурень; шахрай» (нвн. Gauch «тс.»), що разом із спорідненими днн. gāk, gōk, дангл. gēac, дісл. gaukr зводиться до звуконаслідувального пгерм. *gauka-, з яким пов'язане двн. guckōn «кувати» (про зозулю); непереконливі пов'язання з нвн. Geck «джигун, жевжик» (Malinowski Beitr. zur vergl. Sprachforsch. VI 1870, 279; Korbut PF IV 402; Kaestner DL 10), а також погляд на gach як на згрубілу форму від gamrat «коханець, розпусник»

(Brückner 130—131; Bern. I 294); ч. [hach], ст. hachna виводиться також (Machek ESJČ 155) від свн. hache (знев.) «парубок; дівка».— Sławski I 245; Karłowicz SWO 173—174; Kleczkowski BPTJ 3, 103—104.

гаца́ти «підскакувати, витанцьовувати; [гасати Ж]»; — р. [*гаца́ть*] «бігати; скакати»;— афективно-звуконаслідувальне утворення; значення «гасати» виникло в результаті семантичного зближення слів *гаса́ти* і *гаца́ти*, або внаслідок фонетичного перетворення *гаса́ти*, викликаного характерним для частини пд.-західних, меншою мірою пд.-східних (зокрема, слобожанських) говірок переходом **с** у **ц** в інтервокальній позиції (пор. [*прицяга*] < *присяга*, [*бу́цол*] < *бу́сол*).— ЕССЯ 6, 77.— Пор. **гаса́ти.**

[**га́цик**] (зоол.) «кажан, Plecutus auritus (інакше: Vespertilio)», [*ґа́цок, ґац* ВеНЗн] «тс.»; — слц. [häcok] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [gacek] «тс.» є, очевидно, скороченням від [gacopérz, gacopiérz], складного слова, утвореного з п. ст. gace «штани; кошлате пір'я на ногах птахів», спорідненого з укр. [*га́чі*] «штани», і -pérz (piérz) [<*-pyrь], спільного з тим самим елементом у п. (nieto)perz «кажан» і спорідненого з *-пир* в укр. *нетопи́р* «тс.», кореня, пов'язаного з поняттям «літати»; отже, первісне значення слова мало бути «той, що літає в гачах (штанях)»; неприйнятні зіставлення п. [gacek] з нвн. [Gatzvogel] «сорока» і іт. gazza «тс.» (Karłowicz SWO 173), а також виведення від нвн. Kauz «совка» або gatzen, gätzen «кудкудакати» (Karłowicz SWO 173).— Sławski I 244—245.— Див. ще **га́чі.**

[**гацмоли́ти**] «бити, давати ляпаси» Ж; — очевидно, пов'язане з *гамсели́ти* «бити (щосили), ударяти» (див.).

[**гаць-го-га́**] (вигук, яким нацьковують собак); — можливо, результат скорочення виразу *гаць-його-гаць* (<*гець-його-гець*); не виключений зв'язок з п. haź-go «тс.» (з короткою формою займенника go від jego «його»).— Див. ще **гець²**.

[**гач**] (у виразі *хай тобі г.*, лайл.);— очевидно, похідне утворення від *гачо́к*, зменшеної форми від *гак*, старовинного знаряддя страти (пор. *тут тобі й гак* «тут тобі й кінець, тут тобі й амінь», Грінч. I 266).— Див. ще **гак.**

[**га́ча́, -ати**] «лоша», [*гачу́р*] «жеребець», [*гачу́ра*] «трирічна кобила, що не мала лошат»; — п. [haciar] «молодий кінь, лоша», [hatiar, hatjar] «жеребець», [haczka] «лоша», слц. [hača, -at'a] с. р. «лоша», [hačko] «лоша, жеребець», [hačúr] «лоша», [hača, -i] ж. р. «молода кобила», [hačka] «молода невеликого розуму жінка», [hačurek] «жеребець»; — не зовсім ясне; очевидно, запозичене з словацької мови; слц. hača с. р. утворене від hača жін. р. (hačka), що могли виникнути з п. [*haćka] і похідного від нього [*haća] жін. р. (останнє як czapa від chapka, buła від bułka); п. [*haćka], очевидно, походило від укр. [*гатьта*] (вигуку для завертання коней праворуч) і могло бути витіснене формою haczka, що скидається на словацьке запозичення; щодо розвитку значення пор. укр. *гетька* «поганий кінь» від [*гетта*] (вигуку для завертання коней праворуч); менш імовірне — через брак відповідників в угорській і румунській мовах як доконечних посередниках — припущення (Machek ESJČS 119); Sadn.— Aitz. VWb. I 35—36) про походження від тур. atče «лоша»; малоймовірне також виведення (SW II 2) з сумнівного ч. haták «добрий кінь».— Дзендзелівський УЗЛП 36—37.— Див. ще **га́ття́.**— Пор. **ге́тька.**

[**га́чі**] «штани; кальсони Ж», [*га́чни́к*] «місце для пояса в кальсонах Ж; очкур»; — р. [*га́чи*] «стегна; штани, холоші», бр. [*га́шнік*] «верхня частина, пояс штанів», ст. *кгачи* «штани», *кгати* «тс.», п. gacie «кальсони, (ст.) штани; пов'язка; [шерсть на ногах ведмедя)», ст. gace «штани; пов'язка», ч. ст. háče «штани; пов'язка; пояс», заст. hace «кальсони, штани», болг. *га́щи* «кальсони, [штани, шаровари]», м. *гаќи* «кальсони, (розм.) штани; кошлате пір'я на ногах птахів», схв. *га̏ће* «кальсони; штани (селянські)», слн. gáča, мн. gáče «кальсони; (анат.) довга калитка у тварини-самця; (ст.) печінка», р.-цсл. **гаща**

«білизна»; — псл. *gatja (одн.), *gatjě (дв.), яке підтверджується старими запозиченнями в фінно-угорських мовах (пор. фін. kaattio «штани», уг. gatya «кальсони, селянські штани»); — етимологію не встановлено; найбільш вірогідним є пов'язання з псл.* gatiti «прикривати», укр. *гати́ти* як про нижній одяг первісно типу пов'язки, що закривав певні частини тіла (Brückner 131; Sławski I 245—246); глибший зв'язок з псл. gatiti як похідним від gatь «загата», первісно «вимощений хмизом хід через болото», припускається у виведенні псл. *gatja від іє. *gᵘā- «іти», як «одяг, у якому ходять» (Булич ИОРЯС 10/2, 431; Nieminen Sc.-Sl. 3, 224—235; Machek ESJČ 153—154); існування назв частин тіла (р. і слн.), омонімічних щодо назви одягу, дає підставу думати про можливість семантичного розвитку «назва частини тіла→назва одягу», але конкретні спроби пов'язання з певними частинами тіла мало переконливі; такими є зіставлення з дінд. gabháḥ «vulva», вірм. gavak «зад тварини», ірл. gabhal «пахвина», кімр. gafl «femininum pars interior», тобто виведення псл. *gatja від *ghābhtịā (Lidén Arm. St. 33), з гот. gipus «живіт, материнське лоно», двн. guiti «vulva» (Bern. I 297), з гр. γαστήρ (Schrader Reallexikon I 514), іє. *gᵘōus «бик» (Погодин Следы 228—230).— Кобилянський Мовозн. 1967/6, 44—45; Фасмер I 397—398; Преобр. I 120; Булыка 148; Sławski I 245—246; БЕР I 233—234; Skok I 542; ЭССЯ 6, 106—108.— Пор. **гать.**

ґачу́га — див. **гаджу́га.**

[**га́ша**] «частина невода, мотузяна петля» Я; — неясне; можливо, від [*га́шка*] «вуж, гадюка»; пор. близьке з семантичного погляду [*вуж*] «гуж», [*вужі́вка*] «рід мотузка з прутів лози або дуба», також пов'язане з назвою змії (за зовнішньою подібністю).

[**гаше́тка**]; — бр. *гашэ́тка;* — запозичення з російської мови; р. *гаше́тка* утворене від основи фр. gachette «спуск рушниці, заскочка замка», похідного від gâche «частина замка, куди входить замковий язичок дверей; паз, виріз, гніздо», можливо, пов'язаного з дієсловом cacher «ховати» (тут у первісному значенні «стискати»), яке зводиться до нар.-лат. *coacticare «давити, стискати», фреквентативної форми від лат. coactāre «змушувати», що є інтенсивом від cōgo (<co+ago) «згущую; примушую», яке лежить в основі лат. coāgulum «фермент; кисляк», опосередковано пов'язаного з укр. *ґляґ*; звукова форма gâche викликана, очевидно, впливом з боку дієслова gâcher «розчиняти (в рідині)», що походить від франк. *waskan «мити, розчиняти в (рідині)», спорідненого з нвн. waschen «мити», псл. voda, укр. *вода́*.— СІС 143; Шанский ЭСРЯ I 4, 39; Dauzat 124, 350; Walde—Hofm. I 240, 242; Puşcariu 30; Kluge—Mitzka 839, 840.

гаши́ш «наркотик з індійської коноплі»; — р. *гаши́ш*, бр. *гашы́ш*, п. haszysz, ч. слц. hašiš, болг. *хаши́ш*, схв. *ха̀шиш*, слн. hášiš; — запозичення з німецької мови; н. Haschisch через посередництво фр. hachisch зводиться до ар. ḥašīš «тс.», яке є результатом семантичної видозміни ḥašīš «трава, сіно», спорідненого з гебр. ḥašaš «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 39—40; Lokotsch 66; Dauzat 382; Klein 706.

га́яти «затримувати; марно витрачати (час)», *га́ятися* «баритися», [*гаї́ти*] «гаяти; даремно займати місце», [*гай*] «людина, що марно витрачає час» Ж, *га́йка* «затримка», *га́янка* «тс.», [*га́йний*] «повільний, забарний; порожній Ж», [*гае́ний*] «необережний, недбалий» Я, [*га́льний*] «гайний» Ж, [*гайли́вий*] «тс.» Ж, [*загаї́ти*] «заставити, зайняти, загородити», [*зага́й*] «затримка», *зага́йка*, [*зага́йство*] «тс.», [*зага́йко*] «повільна людина», *зага́йний*, *нега́йний*, [*прога́йка*, *прога́йливий*], *уга́йка*, [*уга́йство*]; — р. [*га́ить*] «крити, захищати, закривати», [*га́ять*] «тс.», др. *гаити* «огороджувати, захищати» (?), п. ст. gaić (sąd) «справляти (суд)», gajony sąd «відкритий, легальний суд)», ч. hajiti «захищати, охороняти», слц. hájit' «стерегти, берегти, захищати», вл. hajić «пильнувати, захищати», нл. gajiś «загороджувати, підтримувати, живити», схв. *га̏јити* «пильнувати, доглядати, огороджувати»; —

псл. gajiti «огороджувати», пов'язане з gajь «гай»; в українській мові розвиток значення відбувався так: «загороджувати — закривати — займати місце — займати час — марнувати час»; виведення від нім. hegen «огороджувати, берегти», двн. hagan «тс.» (Срезн. I 508—509; Malinowski Beitr. zur vergl. Sprachforsch. VI, 1870, 279—280) необгрунтоване.— Фасмер I 382; Sławski I 249; Machek ESJČ 155; Skok I 544; ЭССЯ 6, 84—85.— Див. ще **гай.**

гба́ти — див. **гиба́ти.**

ґбол — див. **кобе́ля.**

[**гбу́р**] «грубіян» Ба, ст. *гбуръ* «мужик» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. gbur «грубіян, мугир; (ст.) селянин, простак» походить від свн. gebūr «сусід; селянин; простак», двн. gibūro «тс.», утвореного за допомогою префікса ge- (двн. gi-) «з-, су-, сумісно», спорідненого з гот. ga- «тс.», від двн. būan «жити, мешкати», спорідненого з гр. φύω «народжуюся, росту», лат. fuī «я був», псл. byti, укр. *бу́ти.*— Шелудько 29; Sławski I 268.— Див. ще **бу́ти.**

[**гва**] (вигук, яким зупиняють волів Мо; — очевидно, результат видозміни вигуку *вва* «тс.» під впливом *гов* «тс.» або злиття двох вигуків *гов* і *вва.*— Див. ще **вва, гов.**

[**ґвазда́ти**] «місити Ж; мазюкати, забруднювати, ялозити; базікати Я», [*ґва́дзяти*] «мазюкати, ялозити» Ме;— р. [*гва́зда*] «сльота», *гва́здаться* «бруднитися», п. [gwazdać «мазати; ляпати, мазюкати, дряпати; партачити; паскудити, бруднитися», слц. [hvaždit'] «різати», слн. [gvazdati] «базікати, ляпати язиком»; — псл. gvazdati, пов'язане чергуванням голосних із gyzditi «гидити», gyditi, укр. *ги́дити, гидки́й* (пор. подібне чергування у *квас — ки́слий*). — Фасмер I 398; Преобр. I 121; Потебня РФВ 3, 162; Sławski I 383—384; Brückner 165; ЭССЯ 7, 181.— Див. ще **гид.**

ґвалт, *гвалт,* [*ґвавт* Ме, *гвавт*], *гвалті́вни́к,* [*гвальта́ція*] «сильний крик, галас; гвалт» Л. [*ґвалтува́ти*] Ж; *гвалтува́ти, гва́лтом,* ст. *кгвалтъ* (XIV ст.), *гвалт* (XVII ст.);— р. діал. бр. *гвалт;*— запозичення з польської мови; п. gwałt насильство», як і ч. kvalt «поквапливість; (ст.) насильство», слц. gvalt (заст.) «насильство», вл. gwałt «сила, тиск; біда», походить від свн. gewalt «насильство, сила; влада; багато», пов'язаного з свн. walten «панувати» (двн. waltan), спорідненим з гот. waldan, дангл. wealdan, дісл. valda, псл. *volsti (<*vold-ti), укр. *володі́ти.*— Гумецкая Исслед. п. яз. 221; Шелудько 29; Шанский ЭСРЯ I 4, 40; Фасмер I 398; Brückner 164; Bern. I 364; Kluge—Mitzka 835—836.— Див. ще **володі́ти.**

[**ґвандя́ка**] «базіка, патяка» Ме, [*ґвандя́кати*] «базікати, патякати» Ме;— не зовсім ясне; можливо, суфіксальне утворення від **ґвандя*<**ґавенда*, запозиченого з польської мови; п. gawęda «фамільярна розмова, балачка, широка епічна розповідь; (ст.) вигадка, байка; говорун, балакун, базіка» утворене за допомогою суфіксального -ęda від звуконаслідувальної основи псл. *gav-, *gov-, наявної в п. gaworzyć «жебоніти», укр. *говори́ти,* а також, можливо, *гав, га́вкати;* непереконливе семантично пов'язання п. gawęda з псл. *govędo «худоба» (Bern. I 297; Brückner 136); сумнівний з фонетичного погляду також його зв'язок з укр. *ґа́ва, га́ва* (Sławski I 261).

[**гванчува́ти**] «ганяти, гасати» Я; — неясне.

[**гвар**] «шум, говір» Я, [*гва́рити*] «говорити» ВеЛ, [*огва́ра*] «докір, огуда Ж; обмова ВеУг», [*огваря́ти*] «зводити наклеп» Ж, [*огварчи́вий*] «наклепницький» Ж, [*одгваря́ти*] «відповідати» ВеУг, [*у́гварка*] «вислів» ВеУг; — запозичення з польської або словацької мови; п. gwar «говір», gwarzyć «балакати», слц. [hvarec] «говорити» походять від псл. gvar-, паралельного до govor-, що зберігається в укр. *говори́ти;* таке хитання у вокалізмі характерне взагалі для звуконаслідувальних слів; зіставлення вокалізму з гот. giþan «говорити» (Persson Beitr. 898) непереконливе.—Дзендзелівський УЗЛП 37—38; Бевзенко НЗУжДУ 26, 177; Sławski I 382—383; Brückner 164; ЭССЯ 7, 180; Bern. I 339; Feist 389—390.— Див. ще **говори́ти.**

гвардія, *гвардієць*, [*гвардійонець*] «гвардієць», [*гвардійон*] «тс.» Ж; — р. болг. *гвардия*, бр. *гвардыя*, п. gwardia, ч. слц. вл. нл. garda, м. *гарда*, схв. *гȁрда*, слн. gárda; — запозичене, мабуть, за посередництвом російської або польської мови з італійської; іт. guardia «варта; гвардія» походить від фр. garde «тс.», утвореного від основи дієслова garder «стерегти, вартувати».— СІС 143; Шанский ЭСРЯ I 4, 41; Фасмер I 398; Преобр. I 121; Sławski I 383; БЕР I 234; Dauzat 354.— Див. ще **варта**.— Пор. **авангард**.

[**гвер**] «рушниця», [*ґвир*] «тс.»; — п. gwer «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Gewéhr «тс.» пов'язане з двн. wẹrian «захищати, обороняти», спорідненим з гот. warjan «перешкоджати», псл. vorъ «огорожа, паркан», укр. [*вір*] «жердяна огорожа»; від дієслова wẹrian за допомогою префікса gi- було утворено іменник gi-weri (свн. gewẹr), який первісно означав «те, що служить для захисту». — SW I 948; Kluge—Mitzka 255—256.— Див. ще **вір**[1].

гвинт, *ґвинт*, *гвинтувальня* «гвинторіз», [*ґвінт* Ж, *вінт* (Ме)], [*ґвінтівня*] «гвинтова різьба» Ж, [*ґвінтовка*] «витягнута труба» Ж, [*ґвінтовник*] «гвинтувальна дошка» Ж, *гвинтити*, *ґвинтити*, *ґвинтувати*, [*гвінтувати*] «гвинтити, робити гвинтову різьбу» Ж, *гвинтувальний*; — р. болг. м. *винт*, бр. *вінт*; — запозичення з польської мови; п. gwint, заст. gwind, як і ч. розм. vint, походить від нвн. Gewínde «гвинтова різьба», утвореного від дієслова winden «вити; обертати», спорідненого з гот. дангл. днн. windan, дісл. vinda «тс.».— Шелудько 29; Richhardt 52; Шанский ЭСРЯ I 3, 101; Фасмер I 317; Преобр. I 123; БЕР I 149; Sławski I 385; Kluge—Mitzka 863 (861).

гвинтівка, *ґвинтівка*, [*гвинтовка*, *ґвінтовка* Ж], ст. *кгвѣнтувокъ*, *гвинтовку* (XVIII ст.); — р. *винтовка*, бр. *вінтоўка*, ч. vintovka (з рос.), болг. *винтовка* (з рос.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. gwintówka, заст. gwindówka утворене від прикметника gwintowy «гвинтовий».— Шанский ЭСРЯ I 3, 102; Фасмер—Трубачев I 317; Sławski I 385; БЕР I 150.— Див. ще **гвинт**.

[**гвич**] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з [*гвіздь*] «гвіздок», видозміненим під впливом [*ґлюч*] «тс.»; пор. [*гвоздики*] «тс.».

гвіздок, *гвоздь*, [*гвіздь* Ж, *гвізд* ДзАтл II, *гвіст*, *гвузд*, *гвуст*, *звізд*, *звузд* тж], [*гвіздє*, *гвіздочник* Я, *гвіздяр* Я, *гвіздярня* Я, *гвіздярчук* Я], *гвоздівка* «вид легкої борони», [*гвоздільня*] «лапка для витягання забитих гвіздків» Мо, [*гвоздики*] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.» ВеУг, [*гвоздистий* Я], *гвоздити*; — р. *гвоздь*, бр. *гвозд*, др. *гвоздь*, *гвоздъ*, п. gwóźdź, слц. [hvozd], вл. hózdź, нл. gózdź, болг. [*гвозд*], схв. [*гвȍзд*] «залізо; камінь, що стирчить із землі», стсл. **гвоздь**; — псл. gvozdь; — очевидно, тотожне з п. ст. gwozd «ліс у гірській місцевості», ч. ст. hvozd «лісисті гори», схв. ст. *гвозд* «ліс», слн. gòzd «тс.»; у такому разі споріднене з двн. questa «китиця, пучок», свн. quast(e), kost(e), нвн. Quaste, дісл. kuostr «тс.», алб. gjethi «листя; гілка», прус. gudde «кущ, ліс»; іє. *g^{u}os-; зближення з гот. gazds «жало, вістря», лат. hasta «палиця, спис» (Bern. I 365), а також виведення з форми *vozd- (Трубачев ВСЯ 2, 34—36) сумнівне.— Шанский ЭСРЯ I 4, 42—43; Фасмер—Трубачев I 399; Sławski I 387; Otrębski LP 2, 276; Schuster-Šewc 337; БЕР I 234; Skok I 643; ЭССЯ 7, 185—186; Бернштейн Очерк 1974, 268—269.

[**гводне**] «вдень» Ж; — фонетичний варіант не засвідченого прислівника *(*в*)*вводне*, який утворився на базі прийменника *в* (*вво*) і старої форми місцевого відмінка іменника *день* (др. *дьне*) (пор. аналогічне утворення *уві сні*).— Див. ще **день**, **у**.

гвоздика (бот.) «Dianthus L.; висушені пуп'янки гвоздичного дерева (прянощі), Caryophyllus aromaticus L.», *гвоздик* «чорнобривець, Tagetes L.; [гвоздика, Caryophyllus; Caryophyllus aromaticus]», [*гвоздик*] «Dianthus» Ж, [*звоздик*] «тс.» Ж, ст. *гвоздики* (XVI ст.); — р. *гвоздика*, бр. *гваздзік* (квіт-

ка), *гваздзіка* (прянощі), ч. hvozdík (прянощі), вл. hozdźik «тс.», нл. gozdźik; — запозичення з польської мови; п. goździk (квітка), gwoździk (прянощі) (з XV ст.) є зменшувальною формою від gwóźdź «гвіздок», що становить кальку свн. negelkīn, neilkīn «гвоздика» (нвн. Nelke «тс.»), які є зменшувальними формами від нім. Nagel «гвіздок»; німецька назва, в свою чергу, мабуть, виникла як калька якоїсь романської,— пор. фр. clou de girofle «гвоздика (прянощі)» (букв. «гвіздок (пряної) гвоздики»), ісп. clavel «гвоздика» — clavo «гвіздок» тощо); назва пояснюється подібністю засушених пуп'янків тропічної рослини (прянощів) до гвіздків; Dianthus і Tagetes дістали ту саму назву вторинно, через схожість запаху; думка про не залежний від польської мови розвиток назви в російській мові (Шанский ЭСРЯ I 4, 41—42) викликає сумнів.— Фасмер I 399; Sławski I 331; Brückner 166.— Див. ще **гвіздо́к.**

[**гвозди́нка**] (бот.) «гравілат міський, підлісник, Geum urbanum L.» Ж; — р. [*гвозди́чник*], бр. [*гваздзі́чнік*] «тс.»; — похідне утворення від *гвозди́ка* (прянощі); назва мотивується схожістю запаху кореневища гравілату міського із запахом гвоздики.— Носаль 179—180.— Див. ще **гвозди́ка.**

[**гвор**] «клинці в штанях»; — неясне.

[**гдась**] «колись», [*ни́ґда*] «ніколи» НЗ УжДУ 35, [*ні́ґда*] «тс.» тж; — складне утворення, основний компонент якого зводиться до др. *гда* «коли», спорідненого з п. ст. (ni-)gda «(ні-)коли», ч. ст. kda «коли», схв. ст. *къда*, сболг. *къда*, слн. gdâ «тс.», які походять від псл. kъda (<*koda), спорідненого з лит. kadà «коли», лтс. kad, прус. kaden, дінд. kadā́, ав. kadā, що виводяться від іє. *kadā(n); заміна псл. **-о-** пізнішим **-ъ-** могла статися під впливом форм типу псл. kъde «де», kъto «хто»; менш ясне походження компонентів псл.*koda: Мейє порівнює псл. *ko з ав. kəm-, лат. cum, quom «коли» (MSL 13, 29; 20, 90); є припущення про зв'язок псл. -da з займенниковою формою іє. *dō- (Zubatý LF 13, 366; AfSlPh 15, 505—508); другим компонентом є неозначена частка *-сь*, споріднена з п. -ś (напр., ktoś), ч. слц. -si (ч. kdosi, слц. ktosi), вл. -s (hdys a hdys «коли-не-коли»), що є результатом видозміни колишньої форми дав. в. si енклітичного займенника sę «ся, себе» (т. зв. давального неповнозначного, чи етичного).— Німчук НЗ УжДУ 35, 46; Мельничук Вступ 459; Фасмер II 274; Sławski I 270; Brückner 488; Jelitte 118—120.— Див. ще **ся.**

[**гда́чка**] «гортань» ВеНЗн;— неясне.

[**гди́ра́ти**] «безперервно говорити, наполегливо нагадувати комусь щось» Ба, Пі; прискіпуватися; говорити з досадою Я»; — запозичення з польської мови; п. gderać ([gdyrać]) «бурчати, докоряти до нудоти», можливо, містить у собі той самий корінь, що і gdakać (псл. *kъdakati «кудкудакати»), яке в польській мові (до XVIII ст.) вживалося іноді в значенні «багато говорити, базікати»; менш імовірне пов'язання з коренем *gъd-, значення якого не подається (Brückner 138), а також зіставлення (Karłowicz SWO 179) з ч. kňourati «квилити, нарікати», яке розглядається як запозичення з германських мов (від нім. gnurren, knurren «бурчати, докоряти»).— Онышкевич Исслед. п. яз. 232; Sławski I 269.

[**гду́ля**] «сорт довгастих груш» Пі, *ду́ля* «літній сорт груш», *дулі́вка* «наливка з груш дуль», [*дулькува́тий*] Я;— р. ст. *гдуня* «диня (?)», п. gdula (gduła) «сорт груш; цикламен, рослина з родини пролісксових, Cyclamen L.», ч. gdoule (kdúle) «айва, Cydonia vulgaris Pers.», болг. *гду́ля* «тс.», схв. *гду̏ња* «сорт груш»; — псл. *kъdulja<*kъdunja; — походить від лат. cydōnea (māla), що є запозиченням з грецької мови, в якій Κῠδώνια (μᾶλα) означало «яблука з Кідонії (міста на Криті)».— Фасмер I 400, 552; Преобр. I 201—202; Sławski I 269—270; Brückner 138; Machek Jm. rostl. 114; БЕР I 469; Skok I 557—558; Bern. I 299.— Пор. **ду́ля.**

[**ге**[1]] (емоційний вигук; вказівна частка «ось» О; питальна частка); — р. заст. *ге* (вигук для вираження радості), п. he (вигук для вираження подиву; питальна частка), ч. слц. he (hé) (вигук для привертання уваги; питальна частка),

болг. *хе* (вказівна частка; вигук спонукання, незадоволення), м. *хе* (вигук незадоволення, обурення), схв. hё (вигук для вираження згоди, сумніву); — очевидно, результат фонетичного збігу первісного вигуку, який зустрічається також в інших індоєвропейських мовах (пор. нім. hē (вигук радості), фр. hé «гей», лат. he (вигук хвилювання, обурення), дінд. hē (вигук перед кличною формою) (Sławski I 411—412), і давньої вказівної частки займенникового походження, яка міститься також в укр. [*гев*] «тут, сюди», *ген*, бр. *гэ́ты* «цей», п. hen (Мельничук Структ. слов. реч. 210—211; Фортунатов ИТ II 222).— Пор. **гев, ген, е.**

ге[2] — див. **гей**[2].

[**ге́ба**] (назва корови) ВеНЗн, [*ґи́ба*] «худий кінь» ВеУг, [*ґі́ба*] «тс.» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. gebe «шкапа», можливо, пов'язане з дієсловом gebedni «здихати»; походження обох слів не цілком ясне, припускається їх первісно звуконаслідувальний характер.— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; MNTESz I 1040; Bárczi 93.

ге́ба́н, *гебе́новий* — див. **ебе́н.**

[**геба́нок**] «великий гембель» Ж; — запозичення з німецької мови; нім. Hóbelbank «столярний верстат» складається з основ іменників Hobel «гембель» і Bank «лава, верстат».— Див. ще **банк, ге́мбель.**

[**гев**] «тут, сюди», [*гав, ге́вка*] «тс.», [*гевки́*] (вигук, яким осаджують волів назад) Шух, [*ге́вкати*] «кричати *гев*», [*гевґати*] «осаджувати назад (волів)» ВеЗн; — р. *ѣво*, п. [hew] «от», [hewo, haw] «тс.», ч. мор. [hev (hevaj)] «тут», слц. [hev], вл. hew, нл. hewi, схв. *ѐво* «тс.», стсл. ѥво; — псл. *(h)evo, перший член якого є вказівною часткою *(h)e індоєвропейського походження (пор. лат. e-qui-dem «можливо», гр. ἐκεῖνος «той», дінд. a-sāu «той», ав. hāu «цей»), яка, очевидно, походить від займенника (Мельничук Структ. слов. реч. 210—211; Bern. I 260); другий член *-vo, *-v- пов'язаний з укр. [*аво́*]; існує також припущення про зв'язок слова з давніми підсилювальними частками займенникового походження (Ильинский Сложн. местоим. 120—126; Otrębski SO 12, 284); в українських говорах, можливо, є запозиченням з польської і словацької мов.— Дзендзелівський УЗЛП 38—39; Sławski I 420; Machek ESJČS 128.— Див. ще **аво́.**

[**гевади́**] «туди» ВеЛ; — складний прислівник, утворений з *гев* і *аді́* (див.).

[**гева́л**] (заст.) «мужик, селюк», [*ґева́л*] «тс., волоцюга» Ж, [*ґе́вель*] «неотеса» До, [*гевальний*] Пі; — неясне; можливо, запозичене з єврейської мови; пор. гебр. geval «грабіж»; п. арг. gawała «селянин», яке зіставлялося (Ułaszyn Jęz. złodz. 62) з [gawer] «франт; панич» і з [chawer] «спільник-злодій», можливо, пов'язане з укр. *ґева́л*.

[**ге́вер**] «ручка пилки»; — п. [hewar] «пристрій для піднімання важких речей», слц. hever «тс.», ч. ст. hever «знаряддя для пересування воза»; — запозичення з середньоверхньонімецької мови; свн. hever «пристрій для піднімання», heber «тс.» пов'язане з hęben (нвн. heben) «піднімати», спорідненим з гот. hafian «тс.», лат. capio «хапаю», гр. κάπτω «тс.; жадібно ковтаю», лтс. kàmpt «хапати», алб. kap «тс.». — Machek ESJĈ 166; Kluge — Mitzka 295; Walde — Hofm. I 159.

[**ге́всадий**] «тут, сюди» Ж, [*ге́вездий*] «тс.»; — складне слово, що утворилося з [*гев*] «тут, сюди» і [*са́дий*] «сюди». — Див. ще **гев, са́ди.**

[**ге́втот**] «тут, сюди; — складне слово, яке, мабуть, утворилося з [*гев*] «тут, сюди» і *тут*, що в ненаголошеній позиції, десемантизувавшись, набрало гіперичної (щодо укання) форми *тот*.— Див. ще **гев, тут.**

ге-ге-ге (вигук, що передає крик гусей), *ґеґе́кати* «кричати» (про гусей), *ґе́ґати*, *геготати*, [*ґеґота́ти*] «тс.», [*ґе́ґавка*] (орн.) «гоголь, Anas clangula L.»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до слів з іншим вокалізмом на позначення крику гусей в інших слов'янських мовах: р. *га́гать*, бр. *гага́таць*, п. gęgać, ч. [gágati], схв. gákati.— Фасмер I 425; Sławski I 272; Bern. I 290.— Пор. **гага́кати.**

гегемо́н, *гегемо́нія*, ст. *игемонія* «самодержавство» (1627); — р. бр. *гегемо́н*, др. *игемонъ*, п. ч. hegemon, слц. слн. hegemón, вл. hegemonija, болг. м. *хегемо́н*, схв. *хегѐмон*, стсл. **игємонъ**; — запозичення з грецької мови; гр. ἡγεμών (дор. ἁγεμών) «провідник, ватажок» є за походженням дієприкметником від дієслова ἡγέομαι (дор. ἁγέομαι) «їду попереду, веду», спорідненим з лат. sāgio «(тонко) відчуваю, передчуваю», sāgus «пророчий, віщий», гот. sōkjan «шукати», двн. suohhan, нвн. suchen, дісл. søkia, ірл. saigim «тс.»; ст. *игемон(ія)* запозичено через давньоруську мову з середньогрецької мови, пізніша форма проникла, очевидно, через російську і польську мови, які відбили давньогрецьку традицію вимови слова.— СІС 143; Шанский ЭСРЯ I 4, 43—44; Frisk I 621; Boisacq 314.

[**геде́**] «тут, осьде»; — очевидно, складне утворення з давньої вказівної частки *ге*, наявної також у словах [*гев*] «тут, сюди», *ген*, і прислівника *де*.— Див. ще **ге**[1], **де**.— Пор. **гей**[1], **гей**[2], **ген**[2].

геде́ша — див. **ваки́ша**.

[**ґедза́н**] «тарган» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації [*ґарда́н*] «тс.» і *ґедзь*.

[**гедзи́лля**] «тирса (дрібні частки дерева при пилянні)»; — можливо, походить від нгр. ξυλεία (вим. ksilía, після попереднього -ν (-n) артикля gzilía) «будівельне дерево; заготівля будівельного дерева»; слово, очевидно, виникло на Чорномор'ї серед українців, що працювали в грецьких купців або промисловців; нгр. ξυλεία є похідним від гр. ξύλον «дерево, деревина; дрова, поліно», спорідненого, очевидно, з лит. šùlas «стовп», укр. *шу́ла* «тс.».— Frisk II 338—339; Boisacq 679; Мельничук Этимология 1966, 204.— Див. ще **шу́ла**.

[**гедзу́нок**] «умілість, спритність; глузд, розум»; — неясне; можливо, походить від нвн. Gesínnung «напрям думок, настрій, переконання», утвореного від дієслова sinnen «гадати, міркувати», якому відповідають двн. sinnan «мандрувати, іти», свн. sinnen «сприймати через органи чуттів», споріднені з стсл. **смшть** «розумний», лит. (жем.) [sintėti] «гадати, вирішувати, зважуватися», лат. sentīre «почувати, відчувати», ав. hant- «потрапляти», що зводяться до іє. *sent- «іти».— Шелудько 29; Kluge—Mitzka 709; Walde—Hofm. II 516.

гедзь (ент.) «овід, Oestrus bovis», *гедз*, *ґедзь*, [*ґедз*, *ґез* Ж, *ґе́дзел*, *ґе́дзель*] «тс.», *ґе́дзень* «[тс. Ме]; літній час, коли багато гедзів», [*ґзик*] «овід» Ж, [*ґзі́вка*] (ент.) «Hippobosca equina», [*ке́дзень*] «червень» Ж, *ґе́дзатися* «бігати від гедзів», *ґе́дзкатися*, [*ґе́цатися*] «тс.», [*ґзи́тися*] «тс.; жирувати; залицятися», [*ґзи*] «пустощі, залицяння» Ж; — п. giez, бр. *гіз*, нл. gizkaś; — псл. (пн.) [*gъzъ (*gyz-)]; — в українську мову запозичене з польської, на що вказує наявність звука ґ відповідно до псл. g; безсумнівними відповідниками до псл. [*gъzъ (*gyz-)] є тільки лит. gužėti «поспішати, бігти юрбою», (пор. п. [gzi] «швидко летить»), [guža] «купа комах», [gužuls] «рій мурашок, комах»; пов'язувалось також (Machek ESJČ 302; Recherches 16—17) з лит. kùšti «рушити», ч. ksenec «молоді плазуни; мальки»; деякі дослідники вважають псл. *gъzъ звуконаслідувальним (Boranić Рад Југосл. акад. 178, 27; Kořínek LF 58, 150); непереконливе зіставлення (Ильинский ИОРЯС 9/2, 279—282) з псл. *gydъ, *gyzdъ, *gyža, *guzъ, укр. *гид*, *гижки́й*, *гу́зка*, а також пов'язання (Потебня РФВ 3, 103) з псл. *gvozdь, укр. *гвіздо́к*.— Sławski I 278; Schuster-Šewc 228; ЭССЯ 7, 215; Bern. I 373; Mikl. EW 423.

[**ге́дло**] «наказ»; — очевидно, форма, утворена гіперично від п. godło «гасло, пароль; [заклик]» за співвідносністю: укр. **о** (*мох*, *сон*) — п. **e** (mech, sen); пор. подібне фольклорне «суперпольське» слово *ба́рзе* зам. п. bar(d)zo; спроба пояснити слово як таке, що походить від п. *gied-ło (<*gъd-lo) (Sławski I 306) сумнівна через те, що його відбито лише в українському записі 1875 р. і в жодному з польських джерел не засвідчено.— Див. ще **ґо́дло**.

геє́на «пекло», *геє́нна*, *гіє́нна* Бі, ст. *геєнна* (1627), *кгеєнна* (XVII ст.); — р. *гее́нна*, бр. болг. *гее́на*, др. *геона*,

п. ч. слц. gehenna, стсл. **геєнна, геона**; — запозичення з грецької мови; гр. γέεννα «тс.» походить від гебр. Gē(ben) Hinnōm «долина Гінном» (назва долини поблизу Єрусалима, де дітей приносили в жертву Молохові).— СІС 144; Шанский ЭСРЯ I 4, 45; Фасмер I 400—401; Klein 645.

[**ге́зде**] «осьде» Ж, [*ге́здечка* Ж, *ге́здечки* Ж, *ге́сде*, *гесде-о́*] «тс.»; — складне утворення, до якого входить давня вказівна частка *ге*, редукована форма *с(з)* вказівної частки *се*, яка міститься і в частці *ось*, прислівника *де* і, в частині форм, частки *-(ч)ка*, *-(ч)ки*, *о*.— Див. ще **ге**[1], **де, о**[2], **се**. — Пор. **гев, геде́, ген.**

гей[1] (вигук при звертанні; вигук, яким підганяють худобу; пісенний вигук), [*ге* Ж, *гай*, *гий*] «тс.», *ге́йку* «вигук при звертанні», *ге́йкати* «кричати *гей*, поганяти худобу; співати пісню з вигуком *гей*», [*ге́йкатися*] «багато возитися, клопотатися при перевезенні важких речей», [*ге́йки*] «їхати вперед» (у виразі *ні стейки, ні гейки*), [*гейко́*] «той, хто кричить *гей*» Я, [*ге́йкало*] «тс.» Я;— р. *гей*, бр. *гэй*, п. ч. слц. вл. нл. hej, болг. *хей*, м. *хеј*, схв. *хе̑ј*, слн. héj, hèj; — первісний вигук, що зустрічається також в інших індоєвропейських мовах; пор. лат. hei (вигук, що виражає почуття, емоції), нім. hei (вигук радості, здивування, гніву), рум. hei (вигук при заклику, здивуванні); пояснюється як варіант вигуку *ей* з протетичним придихом; думка про запозичення з німецької мови (Шанский ЭСРЯ I 4, 45; Machek ESJČ 164) здається сумнівною.— Sławski I 414; Schuster-Šewc 271.

[**гей**[2]] «ніби, мов, як», [*ге*, *ги*, *гі*] «тс.»; — форма *ге*, очевидно, тотожна етимологічно з вказівною часткою [*ге*]; розвиток значення сполучника «як, ніби» міг початися від значення «так» (пор. слц. hej «так» (ствердна частка), укр. *еге́*, [*гей*] «тс.»; пор. також jako «як» з первісного «так»); форма *гей* могла утворитися в результаті злиття часток *ге* та *і* (початкове значення «так і»); форми *ги*, *гі* є, очевидно, результатами стягнення форми *гей* (*ге і*); збереженню цих західноукраїнських форм сполучника міг сприяти вплив з боку п. [kej] «ніби, як», [ke, ki] «тс.», утвореного від займенникового кореня k- з неозначено-вказівним і питальним значенням.— Німчук НЗ УжДУ 26/2, 197—198; ДБ IX 78—79; Дзендзелівський УЗЛП 39.— Див. ще **ге**[1]. — Пор. **гев, геде́, ген.**

[**гей-бри, гей-сми**] (вживане як вигук) Ж; — очевидно, результати скорочення ритмічно вигукуваних під час роботи речень «гей, бери», «гей, візьми».— Див. ще **бра́ти, узя́ти, гей**[1].

ге́йзер; — р. бр. болг. *ге́йзер*, п. gejzer, ч. слц. gejzír, вл. geiser, м. *гејзир*, схв. *гѐјзе̄р*, слн. gejzír, géjzir; — запозичено з ісландської мови через німецьку (нім. Geyser «тс.») і російську; ісл. Geysir (назва відомого гарячого джерела в Ісландії) утворене від основи дієслова geysa «вибухати, бити джерелом», спорідненого з двн. gioʒan «лити», нвн. gieβen «тс.», гр. χέω (χείω) «ллю».— СІС 144; Шанский ЭСРЯ I 4, 45; Фасмер I 401; Jóhannesson 315—317; Kluge—Mitzka 257—258; Klein 654.

[**гей-ле́ю**] «на жаль, ой ле́ле» Ж; — складений вигук, що виник на базі сполучення вигуку *гей* і видозміни кличної форми іменника [*ле́льо*] (*ле́лю*) «батенько, тато»; сумнівне пов'язання (Бі 207) з *Лель*, ім'ям бога кохання в давніх слов'ян.— Див. ще **гей**[1], **ле́льо**. — Пор. **ле́ле.**

[**ґейп**] «молотарка» НЗ УжДУ 37, [*ґийп*] «тс.» тж, [*ґейпова́ти*] «обмолочувати молотаркою» тж, [*ґийпова́ти*] «тс.» тж, [*ґейпо́вана*] «обмолочування молотаркою» тж, [*ґийпо́вана*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. gép «машина», яке в цьому випадку виступає, очевидно, як скорочення cséplőgép «молотарка», походить від нвн. (бав.-австрійськ.) [Göppel] «піднімальна машина» (на шахті); кінний привод», Gepel, Göpel «тс.», що, можливо, виникло з гр. κεφαλή «голова», яке зіставляють з тох. A śpāl «голова», двн. gebal «череп».— Дзендзелівський НЗ УжДУ 37, 60; MNTESz I 1047; Kluge—Mitzka 264 (265); Frisk I 835—836.

[ґейрок, ґийрок] «кабат, сурдут» ЕЗб 4; — запозичення з німецької мови; нвн. Géhrock «сюртук» (букв. «вихідна куртка») утворене з основ дієслова gehen «ходити», спорідненого з дінд. já-ha-ti «іде геть, покидає», гр. κιχάνω «зустрічаю, доганяю», і Rock «піджак, сюртук», спорідненого з дірл. rucht (<*ruktu) «куртка» від *ruk-, rug- «прясти, пряжа».— Kluge—Mitzka 241, 604.

[гейс] (вигук, яким підганяють волів або корів; вигук, яким завертають волів або корів ліворуч Мо, Ме), [ге́йса] (вигук, яким завертають волів ліворуч), [гейсь] (вигук, яким завертають волів праворуч), [гі́йса] (вигук, яким завертають волів ліворуч) ВеЗа, [го́йса] «тс.» Ж, [го́йса] (присл.) «ліворуч» (про напрям руху упряжки волів) Ме, [гойс] (вигук, яким підганяють волів) Дз; — слц. hejsa «тс.», [hajs] (тс.; вигук, яким завертають худобу ліворуч), болг. *ейс* (вигук, яким лівого вола завертають праворуч), схв. *а̀ис* (вигук, яким підганяють або завертають волів), [àjis, ȁjs, ȍjs] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської або румунської мови; рум. hăĭs (вигук, яким завертають волів ліворуч) виводиться від уг. haisz (вигук, яким підганяють худобу), [hoisz, heisz, hiszra] «тс.», які вважаються словами афективно-вигукового або звуконаслідувального характеру.— Machek ESJČ 156; MNTESz II 27.

[гейс-берта] (вигук, яким завертають волів ліворуч), [гейс-бертя] «тс.»; — очевидно, результат злиття вигуку [гейс] «тс.» і зредукованого у вигуковій функції наказового речення *бери там*, тобто «повертай туди», яке підсилювало перший вигук.— Див. ще **бра́ти, гейс, там.**

[ге́йсинка] «вид баржі, якою транспортували хліб по Дністру» Дз; — неясне.

гейта́ — див. **гаття́.**

гекта́р; — р. бр. *гекта́р*, п. ч. слц. вл. нл. hektar, болг. м. *хе́ктар*, схв. *хѐктар*, слн. hektár; — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво російської; фр. hektare було утворене в 1795 р. з основ hect(o), що походить від гр. ἑκατόν «сто», спорідненого з псл. sъto, укр. *сто*, і are «міра землі», яке виникло під впливом пізньолат. ārea «площа, поверхня, вільне місце», порівнюваного з двн. essa «вогнище, черінь», нвн. Esse «тс.» (<*asi̯ōn), а також дісл. arinn «підвищення, місце для вогнища, пічки», двн. erin «підлога, грунт».— Шанский ЭСРЯ I 4, 46; Dauzat 46, 386; Frisk I 475; Walde—Hofm. I 65; Ernout — Meillet I 45; Boisacq 233.— Див. ще **ар, сто.**

[ґе́ла] «орел» ВеУг, [ґе́лла] «тс.» ВеУг; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. héja «яструб, шуліка» вважається звуконаслідувальним утворенням.— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 209; MNTESz II 85; Bárczi 118.—Пор. **гия.**

[ґе́лавець] (орн.) «чубатий жайворонок, Galerida cristata» Ж; — неясне.

ґе́лґати «кричати» (про птахів, переважно гусей), *ґелґота́ти*, *ґелґоті́ти*, [*ґелкота́ти*, *ґилькоті́ти*] «тс.», *ґел* (вигук, що передає крик гусей), [*гель*] «тс.», *ґе́лґіт* «крик гусей», *ґелґоту́н*, *ґелґоту́ха*;—р. [*голк*] «звук, дзвін, шум, стукіт, гуркіт; відгомін, луна», [*голка́ть*] «кричати; гуркотати», др. *гълка* «заворушення, заколот», п. [giełgotać] «белькотіти» (напр., про індика), [giełkać się] «розважатися, сміючись і голосно жартуючи з кимось, жирувати», zgiełk «шум, гам, гомін», ст. giełk, giełg «тс.», ч. слц. hluk «шум, гуркіт» (ч. hlučeti «шуміти, гуркотати»), вл. hołk «гуркіт, шум; метушня», hołčeć «густи, шуміти; бурхати», hołkać «шуміти, густи», болг. *глък*, «шум, крик, гомін», *глъча́* «шумлю», слн. gôlk «гуркіт грому», gólčati «говорити, базікати; лунати», цсл. (др.) **глъкъ** «шум»; — псл. *gъḷkъ; — споріднене з лит. gul̃kščioja «іде слава, поговір», лтс. gulkstêt «кудкудакати, кричати»; очевидно, в українській мові походить від п. [giełgotać] «белькотіти»; звуження значення і пов'язання його саме з криками птахів сталося вже на українському грунті, мабуть, у зв'язку з браком твірного іменника і зближенням з вигуком *ґе-(-ґе-ґе)*.— Фасмер I 428—429; Machek ESJČ 170; Schuster-Šewc 311; БЕР I 254; Bezlaj ESSJ I 158.

[ґе́лево] «товстий живіт», [ґе́ливо] «черево, пузо» Ме, [ґелева́ч] «черевань», [ґе́люх] «нутрощі; пузо; пузань», [ґелева́тий] «пузатий»; — п. [giełewaty] «пузатий», [gelewaty] «тс.»; — неясне; можливо, походить від уг. [gelyva] «воло».

[ге-ле-ге́в] (оклик) «агу; го-го»; — результат злиття вигуку *ге* і часток *ле*, *гев* (див.).

[геле́нь-геле́нь] (вигук для передачі звуку дзвінка) Я, [ґиле́нькати] «дзвонити» Па; — звуконаслідувальне утворення з початковим **ґ**, паралельне до *дзеле́нь-дзеле́нь*.

[ге́лер] «грошова одиниця, відома в Німеччині з 1208 року», [га́лер] «тс.»; — р. *ге́ллер*, п. halerz «старовинна дрібна австрійська монета; (ст.) дрібна монета», ч. haléř, halíř, ст. haléř, heléř, нл. halaŕ, слн. héler; — походить від свн. heller, haller, hallaere «тс.». — Sławski I 395; Brückner 167; Bern. I 376. — Див. ще **ґаріль**.

[геле́та] «дерев'яна посудина, барило; дійниця; стара міра молока і зерна», [ґеле́тя] «дерев'яна посудина для молока»; — п. gieleta, ч. слц. geleta; — запозичення з румунської мови; рум. găleátă «відро; дійниця; міра місткості» пов'язане з етимологічно неясним лат. galleta «тс.»; припущення про походження слова від нім. Kelch (Тимч. 612), а також твердження про походження від п. gieleta (Richhardt 50) непереконливі. — Винник 103; Дзендзелівський НЗ УжДУ 14, 104; Vrabie Romanoslavica 14, 144; Brückner 133; Machek ESJČ 150; Puşcariu 60; Балецкий St. sl. 3/1—2, 4.

[ґелзкий] «слизький» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [kiełzki] «слизький», в якому при запозиченні відбувся перехід **к-** (k-) в **ґ-**, споріднене з укр. *ковзки́й, ко́взатися*. — Sławski II 147—148; Brückner 227—228. — Див. ще **ко́взати**.

ге́лій (хімічний елемент); — р. *ге́лий*, бр. *ге́лій*, п. hel, ч. слц. hélium, вл. helij, болг. *хе́лий*, м. *хелиум*, схв. *хѐлиjум*, слн. hélij; — засвоєна наукова назва нлат. helium, утворена від гр. ἥλιος «сонце», спорідненого з псл. *sъlnьce, укр. *со́нце;* назва зумовлена тим, що гелій був відкритий 1868 р. в спектрі Сонця. — СІС 146; Волков 78; Фигуровский 64—65; Шанский ЭСРЯ І 4, 46—47; Kopaliński 387; Holub—Lyer 189; Klein 716; Frisk I 631—632. — Див. ще **со́нце**.

[ґе́лка] «гуля, пухлина»; — болг. [гъ́лки] «свинка; запалення гланд»; — запозичення з румунської мови; рум. gâlcă «пухлина, припухлість; гланда», [gắlcă] «тс.» етимологічно неясне. — Vrabie Romanoslavica 14, 144—145.

[ге́лкій] «парубок» Ж; — неясне.

[ґелту́нок] «старанність, турбота, догляд» Ж; — запозичення з польської або німецької мови з неясним відхиленням у значенні; п. [gieltować] «мати цінність; пасувати» походить від нвн. gelten «коштувати, цінитися», що разом з похідним Geltung «значення, вага», яке могло бути безпосередньо запозичене в українську мову, є спорідненим із стсл. **жлѣдѫ** «сплачую». — Шелудько 29; Kluge—Mitzka 245.

[ґе́мба] (знев.) «губа; коняча губа» Дз, Ме, [ґемба́ч, ґемба́тий] Дз, Ме, [ге́мбочка] «рубець шиття, загнутий на лицьовий бік і прострочений» (за подібністю до губи); — слц. [gemba] «рот, уста»; — запозичення з польської мови; п. gęba «губа» споріднене з укр. *губа́* (див.). — Дзендзелівський УЗЛП 47.

ге́мбель «рубанок», [ге́баль Л, ге́нбаль, ги́бель, ги́біль Ж, ги́мбик ЛЧерк] «тс.», [гиблі́вкі] «стружки» Я, Ж, [гибльо́хи] Я, *гимблівке́* ВеБ] «тс.», *гембелюва́ти* «стругати», *гемблюва́ти*, [*гиблюва́ти* Ж, *гимбльова́ти* ВеБ] «тс.»; — бр. *ге́бель*, п. hebel, ч. hoblík, ст. hobl, hoble, вл. hěbl, схв. ст. hoblić; — запозичене (можливо, через польське посередництво) з німецької мови; нвн. Hóbel, Hébel «тс.» походить від hobeln «стругати» (первісно «згладжувати нерівності, горби»), що було утворене на базі снн. hövel «горб», пов'язаного з гол. heuvel «горб, купа», спорідненого з лит. kuprà «горб», псл. *kuprъ, укр. *ку́пер*. — Шелудько 27; Richhardt 56; Sławski I 412; Schuster-Šewc 278; Kluge—Mitzka 311 (312). — Див. ще **ку́пер**.

[ґембиць] «шлунок; ковбаса з кашею або з м'ясом» ВеУг; — запозичення з

угорської мови; уг. gömböc «начинений свинячий шлунок, сальтисон; вид кров'яної ковбаси; галушка; кулька» походить від gömb «куля», яке вважають пізнім експресивним утворенням.— Чопей 63; ВеУг 212; MNTESz I 1084.

[**ге́мбіль**] «шум» Я, [*ге́мбиль*] «клопіт» Па, [*гúмбіль*] «тс.»; — неясне; можливо, результат контамінації слів *ге́ндель* «торгівля» і [*гúбель, гúбіль*] «погибель».

геме́л, *геме́ла, гаме́ло* — див. **оме́ла́.**

[**ге́мер**] «великий молот, яким розбивають камінь» Л, [*ге́мир*] «велика сокира; дрючок, палиця» Па; — запозичення з німецької мови; нвн. Hámmer «молот» споріднене з псл. kamy, укр. *ка́мінь*.— Kluge—Mitzka 286.— Див. ще **ка́мінь.** — Пор. **гама́рня, га́мірка.**

[**ґе́мзати**] «лоскотати»; — запозичення з польської мови; п. [giemzać] «лоскотати, свербіти, терпнути» споріднене з укр. [*го́мзатися*] (див.).

[**ге́мзити**] «мрячити, імжити»; — запозичення з польської мови; п. [giemzić] (про туманну, сиру погоду) пов'язується з giemzać «свербіти, лоскотати, терпнути».— SW I 822.— Див. ще **ґе́мзати.**

[**гемі́я**] «вид судна» (?) Ж; — болг. заст. *геми́я* «судно з вітрилами», м. заст. *гемиjа* «судно; [човен на переправі]», схв. заст. *ђѐмиjа* «судно»; — запозичення з турецької мови; тур. gemi «судно» споріднене з туркм. gǟmi, кумик. geme, аз. kämi «тс.», тат. kimä «човен», хак. kime, каз. кирг. kemä «тс.».— БЕР I 236; Räsänen Versuch 251.

гемоглобі́н; — р. *гемоглоби́н*, бр. *гемаглабі́н*, п. hemoglobina, ч. слц. haemoglobin, вл. hemoglobin, болг. м. *хемоглоби́н*, схв. *хемоглòбӣн*, слн. hemoglobín; — запозичення з французької мови; фр. hémoglobine утворено з основ гр. αἷμα «кров», можливо, спорідненого з двн. seim «чистий (не в стільниках) мед» або з дінд. iṣ- «сік, напій», і лат. globus «куля». — СІС 149; Шанский ЭСРЯ I 4, 48; Frisk I 39.— Див. ще **гло́бус.**

[**ге́мон**] «злий дух, диявол», [*гема́н*] «тс.», ст. *ге́монъ* «воєначальник, князь» (XVII ст.); — результат спрощення форми *ігемон* «вождь», стсл. **игемонъ** «тс.», що походить від гр. ἡγεμών «провідник, керівник, вождь», до якого зводиться й укр. *гегемо́н* «тс.»; нове значення форми *ге́мон*, очевидно, виникло в результаті семантичного зближення з фонетично подібним словом *де́мон*.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 41.— Див. ще **гегемо́н.**

[**гемпе́ль**] «дурисвіт» Ж, [*гемпе́нник*] «тс.» Ж; — очевидно, походить від нвн. Hempel(-Männer) «стрибаючі ляльки» (пор. також нвн. [Hampel] «йолоп», Hampelmann «картонний танцюрист; кривляка, блазень; лялька у фокусників»), пов'язаного з дієсловом hampeln «робити конвульсивні рухи, махати (руками), дригати (ногами)» нез'ясованого походження.— Kluge—Mitzka 289.

ген[1] «носій спадковості»; — р. бр. болг. м. *ген*, п. ч. вл. gen, слц. слн. gén, схв. *ген*; — новий термін, утворений у 1909 р. датським ученим Йогансеном (нім. Gen, англ. gene) від гр. γένος «рід», спорідненого з дінд. jánaḥ, лат. genus «тс.», псл. zętь, укр. *зять*.— СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 49; Walde — Hofm. I 597—600; Boisacq 144, 147—148.— Див. ще **зять.**

ген[2] «он там (далеко)»; — бр. *гэ́на* «он», п. hen «там, далеко», ч. [hen] «он там», слц. hen, heno «тс.», можливо, також р. [*э́нчо*] «он там», схв. *ѐно* «тс.»;— псл. henъ, heno; — складне утворення з вказівної частки he займенникового походження, яка зберігається також у словах [*гев*] «тут,сюди», [*геде́*] «осьде», [*гей*] «ніби», і займенникової основи n-, яка зберігається також у словах *він, он, іно́;* менш імовірна реконструкція праслов'янської форми як *eno (Sławski I 414—415).— Див. ще **він, ге**[1].— Пор. **гев, геде́, гей**[2], **он.**

[**ген**[3]] (назва дитячої гри, при якій кидається ніж так, щоб він встромився в землю); — можливо, сюди ж вираз *дати гену* «побити»; — неясне.

[**ґе́нґлавий**] «слабкий, хворобливий» ВеУг, [*ґе́нґлявий*] «тс.» ВеУг; — ч. [denglavý, glangavý], слц. [gengľavý, genglivý, dengľavý] «тс.», схв. *гùнгав* «слабий, в'ялий, ледачий», слн. gíngav «слабий, хворобливий»; — суфіксальне утворення від запозичення з угорської

мови; уг. gyenge, gyönge «слабкий» загальноприйнятої етимології не має.— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; Machek ESJČ 114—115; Skok I 562; Bezlaj ESSJ I 143; MNTESz I 1126; Bárczi 103.

[**ґенґоритися**] «пишатися, чванитися» Ж, [*ґенґорний*] «гордовитий, чванливий» Ж; — очевидно, пов'язане з [*джинджуритися*] «кокетувати, чепуритися» і под.— Див. ще **джинджеруха**.

[**ґендека**] «он там»; — складна прислівникова форма, результат злиття прислівників *ген*, *де* і частки *-ка* (див.).

гендель «гендлярство», [*гандель*] «тс.», *гендляр*, [*гандляр*] «торговець» Я, [*гандула*] «баришник» Я, *гендлярство*, [*генделик*] «закусочна, ларьок» Ва, *гендлювати*, [*гандлювати*, *гемблювати* Па], ст. *гандли* (1591), *гандел*, *ган'дель* (XVII ст.); — бр. *гандаль* «торгівля», п. handel, ч. слц. handl «тс.», вл. handler «торговець»; — через польську мову запозичене з німецької; нвн. Handel «торгівля; (первісно) те, з чим мають справу» утворене від дієслова handeln «торгувати; (первісно) брати руками, обробляти», похідного від іменника Hand «рука», двн. hant «тс.», спорідненого з дангл. hand, дісл. hǫnd, гот. handus «тс.», hinþan «ловити».— Шелудько 26; Sławski I 400; Kluge—Mitzka 286.

[**гендриґатися**] «жартувати; битися, вовтузитися» ВеЗа, [*гіндри*] «пусті жарти» Ж; — запозичення з польської мови; п. [handryczyć się] «торгуватися, сперечатися», [hadrunkować] «сперечатися, сваритися», ст. hadrunek «суперечка, сварка», як і ч. handrkovati (se) «торгуватися, сперечатися», [hadrykovati se] «тс.», ст. hadrunk (hadruňk) «чвара, сварка», слц. handrkovať sa «сваритися», походять від свн. haderunge «сварка, суперечка», пов'язаного з hadern «сваритися, сперечатися», нвн. Hader «чвара; суперечка», спорідненими із стсл. **котора** «боротьба», укр. [*которá*] «сварка; розбрат; образа»; необґрунтованим є припущення (Karłowicz SWO 197) про проникнення слова з німецької до польської мови через посередництво словацької й чеської.— Sławski I 400—401; Machek ESJČ 155; Kluge—Mitzka 279.— Див. ще **которá**.— Пор. **гáдра, герштикáтися**.

генéза (заст.), *генéзис*, *генетичний*; — р. *гéнезис*, бр. *гéнезіс*, п. вл. geneza, ч. genese, слц. слн. geneza, болг. *генéзис*, м. схв. *генéза*; — через польську і через російську мови запозичено, відповідно, з французької і німецької мов; фр. genèse (ст. génésie), нім. Genesis походять від гр. γένεσις «виникнення, народження», пов'язаного з γίγνομαι (γεννάω) «народжую», γένος «рід».— СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 50; Kopaliński 353; Dauzat 359.— Див. ще **ген**[1].

генерáл, *генералісимус*, *генералітéт*, *генерáльний*, ст. *генерáл* (XVIII ст.); — р. бр. болг. м. *генерáл*, п. generał, ч. слц. слн. generál, вл. general, схв. *гѐнера̄л*; — запозичення з німецької мови; нім. General походить від фр. général, військове значення якого виникло в результаті скорочення атрибутивного сполучення capitaine général «загальний (старший) капітан»; фр. général «загальний» походить як запозичення від лат. generālis «належний родові, спільний, загальний», утвореного від genus (generis) «рід».— СІС 150; Шанский ЭСРЯ I 4, 50; Фасмер I 401; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 599.— Див. ще **ген**[1].

генерáтор; — р. болг. м. *генерáтор*, бр. *генерáтар*, п. ч. слц. вл. generator, схв. *генѐра̄тор*, слн. generátor; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Generátor походить від лат. generātor «плідник, родоначальник, предок», пов'язаного з generāre «породжувати», похідним від genus «рід».— СІС 151; Kopaliński 353; Walde—Hofm. I 597—600.— Див. ще **ген**[1].

генерáція «покоління; витворення», *генерувáти* «витворювати, викликати появу»; — р. болг. *генерáция*, бр. *генерáцыя*, п. generacja, ч. generace, слц. generácia, вл. generacija, м. схв. *генерáциjа*, слн. generácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Generatión, фр. génération, англ. generation походять від лат. generātio (-ōnis) «народження, виникнення; покоління», пов'язаного з genero «створюю, народжую», genus «рід».— СІС 151; Kopaliński 353; Dauzat 359.— Див. ще **ген**[1].

генетика, *генетичний*; — р. болг. м. *генетика*, бр. *генетыка*, п. genetyka, ч. слц. вл. genetika, схв. *генѐтика*, слн. genétika; — запозичення з англійської мови; англ. genetics утворене в 1906 р. біологом У. Бетсоном від гр. γενητικός «той, що народжує; плодючий, плідний» (>англ. genetic «генетичний»), пов'язаного з γένος «рід».— СІС 151; Шанский ЭСРЯ I 4, 51—52; Sł. wyr. obcych 246; Klein 648; Dauzat 359.— Див. ще **ген**[1].

ґензура — див. **ґіндзура**.

геній, *геніальний*; — р. болг. *гений*, бр. *геній*, п. geniusz, ч. слц. génius, вл. genius, м. *гениј*, схв. *гêниj*, слн. génij;— запозичення з німецької мови; нім. Génius походить від лат. genius «геній, дух», пов'язаного з genus «рід». — СІС 151; Шанский ЭСРЯ I 4, 52.— Див. ще **ген**[1].

Геннадій, *Гена*, ст. *Генадій* «будущий, або рождественъ, або добль» (1627); — р. *Геннадий*, бр. *Генадзій*, болг. *Генади(й)*, стсл. **Геньдии**, **Геньдъ**; — походить від грецького власного імені Γεννάδιος, утвореного від прикметника γεννάδας «благородний», пов'язаного з γέννα «народження, походження», γένος «рід».— Петровский 84—85; Суперанская 76; Илчев 129; Frisk I 296—297.— Див. ще **ген**[1].

гентина — див. **ґонт**.

[**гента**] «недавно, позавчора», [*гентова*, *гентолі*] «тс.», [*гентовашний*] «позавчорашній», [*гентоватішний*] «тс.»;— складне утворення з прислівника *ген* і частки займенникового походження *то*.— Див. ще **ген**[2], **той**.

[**генцинатий**] «норовистий» (про коня) Ж; — запозичення з румунської мови; рум. înţinát «нетривкий, слабкий; сварливий, задерикуватий; норовистий» пов'язане з дієсловом a înţiná «дуже мало зміцнювати, погано підтримувати», яке виводиться від лат.*intenuare, утвореного з префікса in- «в-», спорідненого з псл. *vъn, укр. *в*, *у*, і дієслова tenuāre «робити тоншим, ослабляти», пов'язаного з tenuis «тонкий», псл. *tьnъkъ, укр. *тонкий*.— DLRM 430; СДЕЛМ 514; Walde—Hofm. I 687—688, II 666.—Див. ще **тонкий**, **у**[1].

[**генякось**] «позавчора, недавно» Ж, [*генякосішний*] «позавчорашній» Ж;— складні утворення, що виникли з прислівників *ген* і *якось*.— Див. ще **гдась**, **ген**[2], **який**.

[**геньба**] «недолік» Я; — неясне.

[**генька**] «он де», [*генькай*] «тс.»; — можливо, запозичення з чеської мови; ч. [hen(ka), hyn(ka)], слц. hen(ky) «тс.» є результатом злиття прислівника hen «ген, он там» і підсилювальної частки -ka.— Див. ще **ген**[2], **-ка**.

[**геньцюр**] «сулія» Па; — запозичення з польської мови; п. gęsior «тс.; гусак» є похідним від gęś «гуска»; перенесення назви гусака на сулію в польській мові зумовлене подібністю довгої шийки посудини до шиї гусака.— Див. ще **гусь**.— Пор. **гусак**[3].

гео- (перший компонент складних слів типу *геоботаніка*, *геозйомка*, *геофізика*, *геохімія*); — р. болг. м. схв. *гео-*, бр. *геа-*, *гео-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. geo-; — виділене з запозичених слів грецького походження типу *географія*, *геометрія* (гр. γεω-γραφία, γεωμετρία), в яких означає «земле-» і складається з основи етимологічно неясного іменника γῆ «земля» та сполучного голосного **о**.— СІС 152; Frisk I 303; Boisacq 146.

географія, *географ*, *географічний*, ст. *геоґрафіа* (1627); — р. болг. *география*, бр. *геаграфія*, п. слц. geografia, ч. geografie, вл. нл. geografija, м. *географија*, схв. *геогрàфија*, слн. geografíja; — через латинську мову (лат. geographia) запозичене з грецької; гр. γεω-γραφία «землеопис, твір з географії; географія» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова γράφω «пишу, вирізую, креслю».— СІС 152; Шанский ЭСРЯ I 4, 53; Фасмер—Трубачев I 402; Преобр. I 229; Weise 424.— Див. ще **гео-**, **графіка**.

геодезія, *геодезист*, *геодезичний*, ст. *геодезистъ* (XVIII ст.); — р. болг. *геодезия*, бр. *геадэзія*, п. geodezja, ч. geodesie, слц. geodézia, м. *геодезија*, схв. *геòдēзија*, слн. geodezíja; — очевидно, через середньолатинську мову (слат. geodesia, що відбило сгр. вимову -αι- як -е-) запозичене з грецької мови;

гр. γεωδαισία «геодезія, вимірювання землі» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова δαίομαι «ділю», спорідненого з нвн. Zeit «час», свн. zît, англ. time «тс.» (від уявлення про поділ часу), отже, первісно «наука про поділ землі».— СІС 152; Шанский ЭСРЯ І 4, 54; Sł. wyr. obcych 247; Frisk I 341—342.— Див. ще **гео-**.

геолóгія, *геóлог, геологíчний;* — р. болг. *геолóгия,* бр. *геалóгія,* п. geologia, ч. geologie, слц. geológia, вл. geologija, м. *геологиjа,* схв. *геòлогиjа,* слн. geologíja; — запозичення з німецької мови; нім. Geologíe походить від нлат. geologia, утвореного за зразком грецьких назв наук типу φιλο-λογία «філологія», φυσιο-λογία «фізіологія» з гр. γῆ «земля» і λόγος «слово, (наукове) пояснення».— СІС 144; Шанский ЭСРЯ І 4, 54; Фасмер—Трубачев І 402; Sł. wyr. obcych 247.— Див. ще **гео-, лóгіка.**

геомéтрія, *геóметр, геометрúчний,* ст. *геометрïа* (1627); — р. болг. *геомéтрия,* бр. *геамéтрыя,* п. слц. geometria, ч. geometrie, вл. geometrija, м. *геометриjа,* схв. *геомѐтриjа,* слн. geometríja; — запозичене з грецької мови, можливо, через латинське посередництво (лат. geometria); гр. γεωμετρία «вимірювання землі, геометрія» є складним словом, утвореним з основ іменника γῆ «земля» і дієслова μετρέω «міряю», похідного від μέτρον «міра», спорідненого з псл. měra, укр. *мíра.*— СІС 153; Шанский ЭСРЯ І 4, 55; Фасмер—Трубачев І 402; Frisk I 13, 220—221.— Див. ще **гео-, метр, міра.**

Геóргій, ст. *Геωргїй* «земледѣлецъ» (1627); — р. *Геóргий,* бр. *Геóргі,* др. *Георгии,* слц. Georg, болг. *Геóрги, Гьóрги,* м. *Ѓурѓи,* схв. *Ђу̑рђе,* стсл. **Геѡргіи**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Γεώργιος походить від складного іменника γεωργός «землероб», утвореного з основ іменників γῆ «земля» і ἔργον (<Ϝέργον) «справа, праця, робота», спорідненого з нім. Werk «справа, праця», англ. work «тс.».— Беринда 199; Петровский 85; Суперанская 77; Фасмер І 402; Илчев 130; Frisk I 548—549.— Див. ще **гео-**.— Пор. **Юрій.**

[**георгíнія**] (бот.) «жоржина, Dahlia variabilis Desf.», [*арґíнія* Л, *арґíня* Л, *аргóнія, арґóнія, варґíня* Л, *верґóнія* Л, *вурґінія* Mak, *ґарґонія* Mak, *ґеверґіна* Mak, *ґеорґіна* Mak, *ґеорґінія* Mak, *георгіня* Ж, *ґерґонія* Mak, *гіргонія, ґірґонія* Mak, *ґіронія* Mak, *єргина* Mak, *єрґúня* Ж, *єргонія* Mak, *оргúнія, орґінія* Mak, *орґонія* Mak, *ордúня* Л] «тс.»; — р. *георгúн, георгúна,* бр. *вяргíня,* п. georginia, georgina, [giergonija, gorgonija, jerginia, orginia], ч. georgina, jiřina, слц. georgína, вл. jurina, болг. *гергúна,* м. *ѓурѓина, георгúна,* схв. *георгúна, ђурђúна,* слн. georgína; — можливо, через польську мову запозичено з німецької; нім. Georgíne «жоржина» (з 1801 р.) утворене від прізвища російського вченого німецького походження *Геóргі* (Geórgi). — Шанский ЭСРЯ І 4, 55—56; Фасмер І 402; SW I 825; Sł. wyr. obcych 247; Kluge—Mitzka 119—120.— Пор. **жоржúна.**

геп[1] (вигук на позначення падіння, удару), *гегéп* «тс.», *гéпати* «бити», *гéпатися* «падати», *гéпнути* «ударити», *гéпнутися* «упасти; ударитися», [*гепóнути, гегéпнути, гергéпнути*], [*гéпа*] «зад», [*гепáка*] «тс.», [*гепáк*] «стусан», *гéпси* «побої» (у виразі *дати гепсів*) Ва; — р. [*геп*] (виг.), [*гéпать, гéпнуть*] «бити, вдарити», п. [hép] (виг.), hepać «падати; гикати», ч. hep (виг. про стрибок), слц. [hepelat'] «тупати», вл. hepać «стрибати» (про зайця); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гоп*; брак у більшості слов'янських мов і діалектів схиляє до думки про його порівняно пізнє виникнення.— Sławski I 415; Schuster-Šewc 275.— Пор. **гоп, гуп.**

[**геп**[2]] «сильний, але незграбний чоловік Я; вайло, бамбула Ме», [*гéпа*] (лайл.) «велика, але незграбна жінка» Я, [*гергéпа*] «велика незграбна людина»; — ч. [hepa] (жарт.) «висока дівчина», слц. hepa (знев.) «дівка», [hepisko] «дівчисько», [hepiščo] «тс.», вл. hepa «коза; придуркувата жінка»; — похідне утворення від вигуку *геп* (дієслів *гéпнути, гергéпнути*) на позначення падіння, удару чогось важкого, звідси згодом і людини з важкими, незграбними рухами, ходою; у формі жін.

р. можливий також зв'язок із словом *ге́па* «зад», теж похідного від вигуку *геп*, звідси й лайливий відтінок; виводиться також (Machek ESJČ 165) від нвн. [häppe] (heppe) «коза».— Див. ще **геп**[1].

[**ге́псом**] «усе разом, цілком» Ва, [*га́псом* Я, *ге́птом* Ва] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. hepsi «все, всі», hepten «повністю, цілком» пов'язані з тур. hep «усе, весь, усі»; в українській мові додано прислівникове закінчення *-ом*, як у *цілко́м*, *ра́зом* і под; звукова форма *га́псом*, можливо, зумовлена впливом нвн. Haps (у виразі mit einem Haps verschlingen «зразу проковтнути»), що походить від вигуку happs «гам» (Kluge—Mitzka 289).

[**ге́птатися**] «лаятися»; — п. [hepać] «лаяти»; — неясне; можливо, пов'язане з [*геп*] «вайло», [*ге́па*] «незграбна жінка» і первісно означало «обзивати гепом, гепою».

[**гер**] (бот.) «яглиця, снитка, Aegopodium podagraria L.» Ж, [*гі́рошник*] «тс.» Mak; — п. gierz, [giers], ст. gier, gir, girz, ч. [gerovačyna] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Giersch (свн. gires, girst, gers «тс.») споріднене з гол. [geer(s)], лтс. gärša, лит. garšvà, gar̃šas «тс.», псл. *gorxъ, укр. *горо́х*.— Machek Jm. rostl. 158; Kluge—Mitzka 257.— Див. ще **горо́х.**

[**гера́нія**] (бот.) «Geranium L.», *гера́нь*, [*ґеронія* Mak, *ґраня* Mak] «тс.»; — р. *гера́нь*, *гера́ний*, [*ера́нь*, *ира́нь*], бр. *гера́нь*, п. gerania, geranium, [hircjania, irania], ч. geranium, geránie, болг. *гера́ний*, схв. *гѐрāнӣј*, *гѐрāниjум*, слн. geránija; — через латинське посередництво (нлат. geranium, класичне лат. geranion «тс.») запозичене з грецької мови; гр. γεράνιον «тс.» утворене від γέρανος «журавель», спорідненого з др. *жеравь*, укр. *жураве́ль*; свою назву рослина дістала через подібність плодів до дзьоба журавля.— СІС 154; Шанский ЭСРЯ І 4, 58; Фасмер І 402; Frisk І 299; Нейштадт 293.— Див. ще **жураве́ль.**

герб[1] «емблема роду, міста, країни», *гербові́к* «дворянин з гербом» Ж, *гербуля́к* «тс.» Ж, *гербо́вник* «геральдична книга» Ж, ст. *гербъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. *герб*, п. herb «герб; [спадщина, спадкоємець]», [erb] «спадщина», ч. erb «герб», ст. herb «тс.», erb «тс.; спадкоємець», слц. erb «герб», заст. herb «тс.», вл. заст. herba «спадкоємець», нл. [erbnik] «тс.», м. *грб* «герб», схв. *гр̑б* «тс.», слн. èrb «спадкоємець»; — запозичене з середньоверхньонімецької мови через старочеське і, далі, польське посередництво; свн. érbe «спадкоємець», споріднене з псл. *orbъ, укр. [*роб*], *па-рубок<па-роб-ок;* розвиток значень відбувся в старочеській мові: «спадкоємець» → «родовий знак спадкоємця, шляхетський герб» → «герб (взагалі)»; там же, можливо, під впливом лат. hērēs «спадкоємець» виникла форма herb.— СІС 154; Акуленко 134; Richhardt 54; Шанский ЭСРЯ І 4, 58; Фасмер І 402; Sławski І 415; Machek ESJČ 138; Schuster-Šewc 276; Kluge—Mitzka 28—29, 170; Sadn.— Aitz. HWb. 111, 115, 291—292.— Див. ще **роб.**

[**герб**[2]] «гордість» ЕЗб. 4; — очевидно, похідне утворення від [*ге́рбувати*] «гребувати, гордувати»; можливо, зазнало семантичного впливу з боку *герб* (геральдичний, як предмет гордощів дворянства).— Див. ще **гре́бати.**

герба́рій, *гербариза́ція*, *гербаризува́ти;* — р. *герба́рий*, бр. *герба́рый*, п. herbarz (рідк. herbarium), ч. herbář, слц. herbár, вл. herbarij, болг. *херба́рий*, м. *хербариум*, схв. *хѐрбāр(ӣј)*, *хербàриjум*, слн. herbárij; — очевидно, через російське посередництво запозичене з латинської мови; лат. herbārium, herbārius (liber) «гербарій» (букв. «стосовна до трав (книга)»), пов'язане з herba «трава, зілля, рослина», спорідненим з нім. Gras «трава», англ. grass «тс.».— СІС 155; Шанский ЭСРЯ І 4, 58—59; Sławski І 416; Walde—Hofm. І 639—640.

[**герба́та**] «чай» (рослина і напій), [*гарба́та*] «тс.», [*герба́тник*] «чайник» Я, [*герба́тниця*] «чайниця» Я; — бр. заст. *гарба́та;* — запозичення з польської мови; п. herbata, harbata «тс.» є складним словом, перша частина якого пов'язана з лат. herba «трава, зілля»,

друга — з кит. [tē] «чай»; у польській мові, можливо, через гол. herba thee (van der Meulen, Mededeelingen der Nederl. Akad. van Wettenschap. Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, d. 5, Amsterdam, 1942, 107—112); можливо, також, що друга частина походить від латинізованої форми китайського слова thea (Nitsch JP 30, 41; Karłowicz SWO 110; Bern. I 378; Brückner 416).— Richhardt 54; Sławski I 416.— Див. ще **гербáрій.**

[**гербáтка**] (бот.) «дивина, коров'як, ведмеже вухо, Verbascum lychnitis L.»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни наукової назви *вербаскум* (лат. verbascum «тс.»), зближеної з [*гербáта*] «чай» (у зв'язку з лікувальними властивостями коров'яка, з якого готують відвар для хворих).— Носаль 131—133; Вісюліна—Клоков 275, 277.

[**ґéрбéвóш**] «залізна кочережка» ДзАтл I, [*ґéбéрвош, ґéрбиш*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. görbe vas (букв. «криве залізо») складається з görbe, яке первісно означало, мабуть, «горб» і було запозичене, очевидно, з південнослов'янських мов (пор. болг. *гъ̀рба* «горб», схв. *гр̏ба* «тс.»), і vas «залізо». — Дзендзелівський УЛГ 65; Доп. УжДУ IV 62; Lizanec I 193—194; MNTESz I 1087—1088; Bárczi 98;— Див. ще **вошолýв, горб.**

гербіцúд «хімічний засіб для знищення бур'янів», заст. *гербісид* «тс.»; — р. *гербицúд*, заст. *гербисúд*, бр. *гербіцы́д*, п. herbicyd, ч. herbicid, слц. слн. herbicíd, болг. *хербицúд*, схв. *хербицид;* — очевидно, запозичення з німецької або французької мови; нім. Herbizid, фр. herbicide «тс.» походять від нлат. herbicīda «тс.» (букв. «убивця зілля»), утвореного за зразком складних слів типу fratricīda «братовбивця» від основи іменника herba «трава, зілля» і основи -cīda, пов'язаної з дієсловом caedo «б'ю, рубаю, вбиваю», спорідненого з днінд. khidáti, skhidáti «рве, штовхає, стискає», вірм. xaiťem «колю», швейц.-нім. [hein] «топтати, тіпати коноплі».— CIC 155; Dauzat 340; Walde—Hofm. I 129; Ernout—Meillet 252.— Див. ще **гербáрій.**

гéрбувати — див. **грéбати.**

Гервáсій, [*Гервазій* ВеЛ, *Гервáс, Гаврас* ВеЛ], ст. *Гервасїй, Гервасъ* (1398);— р. *Гервáсий*, бр. *Гервáсій*, *Грáўша*, п. Gerwazy, ч. Gervasius, слц. Gerváz, болг. *Гервáсий, Гервáзи(й)*, м. *Герваз(ие), Гервасие*, схв. *Гервазиjе*, слн. Gervazij, стсл. **Гєрвасии, Гєрвасъ**; — походить від сгр. Γερβάσιος або слат. Gervasius, в основі яких лежить, очевидно, ім'я давньогерманського походження Gerwas- букв. «той, що володіє списом»; перший компонент імені ger- (<пгерм. *gaizas) «спис» відповідає двн. свн. днн. gēr і споріднений з гр. χαῖος «палиця пастуха».— Справочник личных имен народов РСФСР, 1979, 397; Constantinescu 69; Kluge—Mitzka 248—249.

[**ґерґáвка**] «горло» Г, Ж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [grg] «шия, горло», ч. krk «тс.», п. kark «потилиця, карк, шия» (звідки укр. *карк*), укр. [*коркóші, ґорґóші*] (пор.).

[**ґерґелúця**] (ент.) «довгоносик амбарний, Calandra granaria» Г, Ж, [*ґурґулúця*] «гробарик, могильний жук» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. gărgăriţă, [gărgăliţă] «тс.» походить від болг. *гъгрúца* «зерновий хробак», схв. *гàгрица* «черв'як, кліщ» (DLRM 330; СДЕЛМ 95) або з латинської мови (Schuchardt ZfRPh 26, 586—587) чи є афективним утворенням (Ciorănescu 354—355).— Vrabie Romanoslavica 14, 145.

[**ґéрґель**] «гусак великої породи», [*гéргель*] «тс.; довгошия людина» Я, [*ґéрґуль*] «гусак, порода гусей; довгошия незграбна людина Ва; великий рак Дз»; — неясне; можливо, походить від тур. görekli «гарний, помітний», [görüklü, görklü] «тс.», похідного від тур. görek «вигляд; зовнішність», що пов'язане з дієсловом görmek «бачити, дивитися», і спорідненого з кар. *köргӱlӳ* «гарний, вродливий», каз. *köркölӳ* «тс.» та ін.— Радлов II 2, 1253, 1259, 1263, 1591—1592, 1594, 1597.

гергéпа — див. **геп**[2].

герготáти «кричати (про гусей, індиків), гелготати; говорити незрозумілою мовою», [*ґéрґати*] ЛексПол, *ґерґотá-*

ти, герготіти, ґерґотіти, [*ґерґетáти, геркотіти*] «тс.», *гéргіт* «крик гусей», *ґéрґіт, геркотня́* «тс.», [*ґéрґотень*] «молодий гусак; буркотун»; — р. [*горготáть*], бр. *гергетáць;* — звуконаслідувальне утворення, близьке до *гелготáти, джеркотáти* (пор.).

[**ґердáн**] «пов'язка (з бусами) на шиї або голові», [*ґардáн*] «тс.» Ко; — п. [gierdan] «тс.» (з укр.); — запозичення з румунської мови; рум. gherdán «намисто, буси» через болг. *гердáн* «тс.» походить від тур. gerdan (gerden) «шия», що зводиться до перс. gerden «тс.».— Болдырев Тюркизмы 51—52; Vrabie Romanoslavica 14, 145; SW I 826; DLRM 334; БЕР I 238; Радлов II 2, 1558—1559.

[**ґерéґа**] «дзига, дерев'яне колесо в хлоп'ячій грі; вид гри в кості; шашки»; — запозичення з угорської мови; уг. kerék «колесо» пов'язане з прикметником kerek «круглий»; кінцеве *-а*, можливо, зумовлене запозиченням слова в присвійній формі kerék-e «його колесо» з пристосуванням до семантично близького *дзи́га*.— MNTESz II 454—455.

[**ґереґованя**] (бот.) «айстра, Callistephus chinensis Nees. (Aster)» Mak; — неясне; можливо, результат зближення якоїсь назви айстри з словом [*ґерéґа*] «дзига» за ознакою круглої форми квітки.

[**герéза**] «лихо, безладдя, сварка, розбрат» Ж, [*герéзня*] «тс.» Ж, ст. *гереза* «єресь» (XVI ст.), *герезыя* «тс.» (1616);— бр. *гарэ́за* «пустун, пустунка, бешкетник, бешкетниця, баламут, баламутка»; — запозичення з польської мови; п. [herezja] «скандал, бешкет» є результатом переносного вживання слова herezja (заст. herezyja) «єресь», пов'язаного з гострою релігійною боротьбою на Україні, в Польщі й Білорусії у XVI—XVII ст.; згодом (XVIII ст.) первісне основне значення поступово забулося і збереглося лише колишнє переносне значення слова.— Sławski I 416—417; SW II 33.— Див. ще **єресь.**

[**ґерели́ця**] «галасливий натовп» Ж, [*ґирили́ця*] «юрба, зграя Па, Ме; група, гурт дівчат, хлопців, людей взагалі Мо», [*гирилиця*] «ряд, низка»; — запозичення з східнороманських мов; рум. herghelíe (молд. *хергелúе*) «табун» (зменш. herghelíță, *хергелúцэ*) походить від тур. hergele «табун диких коней, ослів і ін.; дикий кінь, осел і ін.; невихований; (усякий) набрід», яке зводиться до перс. *хäргäлле* «табун ослів», утвореного з іменників *хäр* «осел» і *гäлле* «стадо, табун».— Мельничук Молд. эл. 166; СДЕЛМ 470; DLRM 359; Lokotsch 65.

[**ґерендá**] «опорна балка, перекладина» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. gerenda «колода, балка» походить з якоїсь слов'янської мови (пор. псл. gręda, укр. [*гря́да*] «колода, жердина»).— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; Kniezsa 191—192; MNTESz I 1050—1051; Bárczi 94.— Див. ще **гря́да**[2].

[**ґéринґ**] «оселедець» ВеУг, [*гаренг, гарінг, герúнг*] «тс.» ВеНЗн;— п. [harynek], ч. [herynk, herink, herinek], слц. haring «солоний оселедець», болг. *хéринг, хéринга*, схв. *хàрӣнга;* — запозичення з німецької мови; нвн. Héring «оселедець» споріднене з дангл. hǣring, англ. herring «тс.».— Kluge—Mitzka 304.

[**ґерлáк**] «вівця, що зачахла від хвороби»; — запозичення з польської мови; п. [gierlak] «лоша», jarlak «однорічне ягня» походить від нім. Jährling «однорічна свійська тварина», пов'язаного з Jahr «рік», спорідненим з псл. jarь «весна», укр. *яр* «тс.; ярина».— SW II 136; Kluge—Mitzka 330.— Див. ще **яр**[1].

[**ґéрля**] «свійська свиня, Sus scrofa domesticus» ВеНЗн, [*герла*] «тс.» ВеНЗн; — не зовсім ясне; можливо, походить від п. [giera] «свиня» (особливо про велику або стару), пов'язаного, очевидно, з п. [gira], giéra «велика незграбна нога; нога тварини».— Sławski I 280.

Гéрман, ст. *Германа* (род. в. одн.) (1484), *Герман* (1596), *Германъ*... [лат.: *Гермáнусъ: нѣмец, рóдный*] (1627); — р. бр. болг. м. *Гéрман*, п. ч. German, схв. *Герман*, слн. Gérman, стсл. **Гєрманъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Γερμανός походить від лат. Germānus, утвореного від прикметника germānus «рідний, єдинокровний», похідного

від germen (<*gen-men) «зародок, пагін, гілка», спорідненого з дінд. jánima, jánma «народження, рід, походження»; слід відрізняти від омонімічного *Герман*, що відповідає р. *Германн*, п. слц. Herman, ч. Heřman, болг. *Херман*, слн. Hêrman, яке походить від нвн. Hermann, що продовжує двн. Heriman (<Hariman) «військова людина, войовник», утворене з основ іменників hari, heri «(вороже) військо (<загін воїнів)» (нвн. Heer «військо»), спорідненого з лит. kãrė «війна», ст. karis «тс.», і man (нвн. Mann) «чоловік, людина», спорідненого з дінд. mánu(ṣ)- «людина, чоловік», псл. mǫžь, укр. *муж*.— Беринда 199; Фасмер I 403, II 670—671; Петровский 86; Суперанская 77; Paul Kl. Vnb. 36; Kluge—Mitzka 296, 457—458; Walde—Hofm. I 594—595.

герма́нець, ст. *герман* (XVII ст.); — р. бр. болг. *герма́нец*, п. Germanin, ч. слц. Germán, вл. нл. German, м. *Германец* «німець», схв. *Гѐрма̄н*, *Гѐрманин*, слн. German; — походить від лат. Germānus «германець», нез'ясованого, — очевидно, кельтського,— походження; пов'язується з кімр. garm «кричати, галасувати», дірл. gāirm «тс.» (Klein 652), іе. *ermana «високий, повний» (Schnetz PBrB 47, 473—474) та ін.— Walde—Hofm. I 594.

герма́ній (хімічний елемент); — р. болг. *герма́ний*, бр. *герма́ній*, п. german, ч. вл. germanium, слц. germánium, схв. *гѐрма̄ниј*, *гѐрма̄нијум*, слн. germánij;— засвоєна наукова назва нлат. germanium, утворена німецьким дослідником Вінклером в 1886 р.від лат. Germānia «Німеччина», пов'язаного з Germānus «германець».— Волков 72; Фигуровский 65—66; Шанский ЭСРЯ I 4, 59; Sł. wyr. obcych 249; Klein 652.— Див. ще **герма́нець.**

геро́й, [*иро́й*] Ж, *героїза́ція*, *героїзм*, *геро́їка*, *героїня*, *геро́йство*, *геро́їчний*, *героїзува́ти*, *геро́йствувати*, ст. *героина* (XVII ст.); — р. *геро́й*, заст. *иро́й*, бр. болг. *геро́й*, п. рідк. heros, ч. заст. heroj (рідк. heros), слц. заст. heroj (рідк. héros), м. *херој*, схв. *хѐро̄ј*, слн. herój; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Heróe, фр. héros «герой» зводяться, як запозичення, до лат. hērōs «тс.», що походить від гр. ἥρως «вождь, воїн, герой», спорідненого з лат. servo «стережу, бережу, охороняю»; форма *иро́й* відбиває середньо- і новогрецьку вимову слова (η— і) і свідчить про те, що це слово раніше було запозичене безпосередньо з грецької мови.— СІС 156; Арапова ЭИРЯ VI 5—6; Шанский ЭСРЯ I 4, 62; Фасмер I 403; Dauzat 388; Frisk I 644—645.

[**герти́ка**] «туберкульоз, сухоти» ВеУг, [*гирти́ка*] «тс.» ВеУг; — п. рідк. hektyka «злоякісна пропасниця», ч. слц. hektik «хворий на туберкульоз», болг. *о́хтика* «туберкульоз легень», м. розм. *офтика* «сухоти, туберкульоз», схв. *jѐктика* «туберкульоз», слн. jétika «сухоти»; — видозмінене запозичення з латинської мови; лат. (febris) hectica «злоякісна пропасниця» є напівкалькою гр. ἑκτικός (πυρετός) «тс.»; лат. hectica, гр. ἑκτικός (чол. р.), ἑκτική (жін. р.) «властивий чомусь; (субстантивований прикметник) злоякісна пропасниця» походить від іменника ἕξις «володіння; властивість, якість», утвореного від дієслова ἔχω «володіти, мати; тримати, нести», спорідненого з дінд. sáhas- «міць, сила, перемога», ав. hazah- «тс.», гот. sigis «перемога», нвн. Sieg «тс.».— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 209; SW I 875, II 27; Frisk I 477, 602—604.

[**ґерува́ти**] «вимагати, правити (ціну)», [*ґирува́ти*] «тс.»; — результат видозміни форми [*гарува́ти*] «тс.» під впливом дієслова [*ґерува́ти*] «керувати, правити (возом, кіньми)». — Див. ще **гарува́ти.**

[**геру́н**] «віл з короткими тупими рогами; глечик з відбитим верхом», [*гиру́н*] «глечик з надбитим або низьким горлом» Ва, [*гиру́нчик*, *гирю́нчик*, *гору́нчик*, *горю́нчик*] «тс.» Ва, [*ги́рка*] «глечик з надбитим горлом»; — очевидно, пов'язане з [*гиру́н*] «коротко обстрижена людина», похідним від [*ги́ря*] «тс.».— Див. ще **ги́ра**[1].

[**ге́рці**] «два тижні після великодня і після різдва, коли нема посту» ВеУг;— не зовсім ясне; очевидно, наслідок розвитку переносного значення укр. *герць* «окрема сутичка перед боєм, поєдинок,

двобій» у пізніше «буйна весела забава» з дальшою спеціалізацією стосовно великодніх і різдвяних свят; на можливість такого розвитку вказують пов'язані з *герць* давніші форми *гарцъ* «окрема сутичка перед боєм» (XVII ст.), *гарці́вни́к* «наїзник; пустун; танцівник», *гарці́вни́ця* «пустунка; танцівниця», *гарцюва́ти* «скакати на коні; бігати, скакати; пустувати; танцювати»; не виключена також можливість впливу з боку словацької або польської мови: пор. слц. заст. harc «бій, битва, боротьба; буйна, весела забава», п. harc (іст.) «сутичка (вершників перед боєм)», harce «пустощі, витворяння».— Див. ще **герць.**— Пор. **гарцюва́ти.**

герць «окрема сутичка перед боєм, поєдинок, двобій», [*ге́рець*] «тс.», [*герц*] «тс.; відвага» Ж, [*герцува́ти*] «вести герць» Ж, [*герцовни́к*] «учасник герцю Ж; завзятець Я», ст. *герц* «окрема сутичка перед боєм; двобій», *герецъ* «тс.» (XVII ст.), *гарцъ* «двобій (XVI ст.); окрема сутичка перед боєм (XVII ст.)»; — запозичення з старопольської мови; п. ст. рідк. herc «окрема сутичка перед боєм», тотожне з harc «тс.», пов'язаним з harcować «гарцювати; (ст.) битися на поєдинку перед військом»; укр. *герц(ь)* зам. *гарц*, можливо, є результатом зближення із словом *гра́ти* (пор. вираз *конем грати*); менш переконливі інші тлумачення: виведення від уг. harc «боротьба, бій», пов'язаного з harcol «боротися, воювати, битися» (Brückner 168—169; Machek ESJČ 161), від псл. *jьgrьсь (укр. *грець*), сумнівне з фонетичного й словотворчо-семантичного погляду (Sławski I 403—404), від ч. ст. harc «окрема сутичка перед боєм», що помилково розглядається як похідне від harcieř «добрий вершник» і, далі, від іт. arciere «лучник» (Kleczkowski Studia staropolskie 1928, 227—230), від свн. harz (виг.) «сюди» (Bern. I 377).— Потебня РФВ 4, 152; Czarnecki St. z fil. 10, 35—41.— Див. ще **гарцюва́ти.**

[**ґерч**] «опух, пухлина» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. görcs «вузол (на мотузку); (бот.) вузол, сук; (мед.) корч, спазм» походить із слов'янських мов, найімовірніше, сербохорватської, словенської або словацької; пор. схв. *гр̑ч* «корч, спазм», болг. *гръч* «тс.», слн. grča «сук; вузол; глек», ч. діал. слц. hrča «гуля; сук», не цілком ясного походження, можливо, пов'язані з псл. *kъrčь «пень, кущ», укр. *корч.*— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 212; MNTESz I 1088—1089; Bárczi 98; Kniezsa 202; Machek ESJČ 183; БЕР I 304.— Пор. **корч.**

[**ґершени́ця**] «гусениця, Eruca» ВеНЗн; — неясне; можливо, результат видозміни п. gąsienica «гусениця», викликаної зближенням з назвою рослини *ґер* (п. giersz) (пор. п. [gierszun] «шершень» зам. szerszeń, що, ймовірно, виникло через таке саме зближення).— SW I 812, 826, 827.— Див. ще **ґер, гу́сениця.**

[**герштика́тися**] «дражнитися; битися, вовтузитися» Ж, [*герцика́тися, ге́ршкатися*] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів *ги́ркатися* «сперечатися, сваритися, лаятися» і [*шти́ґати*] «колоти, шпигати, штовхати».— Див. ще **ги́ркати, шти́ґати.**— Пор. **гендри́ґатися.**

[**ґе́стка**] «верхня відрізна частина сорочки, плаття (до рівня грудей)» Ме, [*га́стка*] «шкіряна підкладка для надання одягові бажаної форми» ВеБ; — бр. *ге́стка* «верхня частина сорочки, плаття»; — очевидно, результат видозміни п. westka «жилет», яке походить від нім. Weste «тс.», що через посередництво фр. veste «куртка», іт. veste «тс.» зводиться до лат. vestis «одяг», спорідненого з дінд. vastra- «тс.»; заміна w- початковим g-, можливо, викликана вторинним зближенням з п. (ст. і діал.) giezłko «сорочка», зменш. від gzło, giezło, спорідненого з ч. ст. kzlo, kuzlo «одяг», нл. zgło «сорочка».— Brückner 430; Sławski I 388; Kluge—Mitzka 857; Dauzat 748—749; Walde—Hofm. II 775—776.

[**гесюге́**] (вигук, яким лякають птахів) Ж; — складне утворення з вигуку [*гись* (*гесь*)], яким відганяють птахів, що виступає в формі *гесю* (очевидно, під впливом вигуків типу *базю́-базю́*) і вигуку *ге*, що тут, можливо, є неповним повторенням *гесь*.— Див. ще **ге, гись.**

[**гесь**] «сюди» ВеБ; — складне утворення з вказівної частки *ге* (тієї самої, що і в словах *гев*, *гей*², *ген*) та займенника *се* в формі с. р. одн. (від *сей*).— Див. ще **ге**¹, **гев, геде́, ген**², **геть, сей.**— Пор. **ось.**

[**гета́ж**] «той, хто керує кермом на задньому плоті сплавного лісу (якщо плоти з'єднано в одну дарабу)» Шух, [*гета́зь*] «тс.»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. hajtás «спонукання, перегін, їзда» пов'язане з дієсловом hajt «гнати».— Див. ще **гайда́й.**

[**гета́зь**] «робітник-підмайстер, що працює при розпилюванні дощок» Ж, [*гета́ж*] «тс.» Шух; — результат видозміни форми [*гі́цаш*] «головний пиляр» під впливом слова [*гета́зь*] «стерновий на задньому плоті сплавного лісу».— Див. ще **гі́цаш.**— Пор. **гета́ж.**

ге́тра (мн. *гетри*) «теплий одяг поверх взуття від ступні до коліна; гамаші», [*ге́три*] «старовинні чобітки з куцими халявками; велике, безладне взуття» Ва; — р. бр. *ге́тры*, п. getry, болг. *ге́три;* — запозичення з французької мови; фр. guêtre «гетра, гамаша» етимологічно неясне.— СІС 158; Шанский ЭСРЯ І 4, 65; Фасмер І 403; Dauzat 378.

геть «на значну відстань; зовсім», [*гет*] Ж, Ме, *ге́тьте, ге́ть-то;* — р. [*эт*] «тут, ось тут», [*э́тто*] «тс.», п. het «там, дуже далеко», ст. hete «ген, от», слц. [het] «геть», [heť, hed, heťka] «тс.» (з укр.); — складне утворення з вказівної частки *ге* (тієї самої, що і в словах *гев, гей*², *ген*², *гесь*) та певних форм вказівного займенника *то*, *той*, які зазнали редукції.— Sławski І 418; Machek ESJČS 129.— Див. ще **ге**¹, **той.**— Пор. **гев, геде́, гей,**² **ген**².

[**ге́тька**] «конячка, шкапа, селянський кінь»; — п. [hetka] «шкапа»; — очевидно, похідне від [*гетта*], вигуку, яким завертають коня направо; менш вірогідне пов'язання (Brückner 171) з іт. ette «дрібниця, ніщо, дуже мало», що походить від пізньолат. hetta «річ малої ваги».— Sławski І 418.

ге́тьма́н, [*гатьма́н* Ж, *гетма́н* Ж], *гетьмана́т, гетьма́нство, гетьма́нич* Ж, *гетьма́нець, гетьмани́ха, гетьма́нша,* [*гетьма́нія*] «гетьманування» Ж, *гетьма́нщина, гетьманува́ти*, ст. *гетманъ* (XV ст.); — р. бр. *ге́тман*, п. hetman, рідк. etman, ст. hejtman, hewtman, hertman, ч. заст. hejtman «капітан; головнокомандувач; староста», ст. hajtman, hýtman, hajp(t)man, haup(t)man, ha(u)tman, hútman, слц. заст. hajtman «капітан; вартівник», вл. hejtman «капітан; староста», нл. hejtman «начальник»; — через польську мову запозичене з середньоверхньонімецької; свн. houbetman, heuptman «командир, командувач» (нвн. Háuptmann «капітан») є складним словом, утвореним з houbet, heupt «голова» (нвн. Haupt «тс.»), споріднено з лат. caput «тс.», і man «чоловік, людина» (нвн. Mann), спорідненого з дінд. mánuṣ- «тс.», псл. mǫžь, укр. *муж;* п. **-е-** (в hetman) указує на східносередньонімецький діалект, де свн. **öu** дає **ē**, як на безпосереднє джерело запозичення; твердження про зв'язок з *ота́ман* (Горяев 1892, 2; Bern. І 378) безпідставне.— Москаленко УІЛ 21; Шелудько 27; Шанский ЭСРЯ І 4, 64—65; Фасмер І 403; Sławski І 419; Kluge—Mitzka 293, 459.— Див. ще **муж.**

[**геф**] «ополоник» Ж; — очевидно, походить від тур. kefçe (kepçe) «ківш, черпак; ополоник, сачок» (з перс. *кäфчä* «тс.»); в українських (пд.-зах.) говірках слово втратило кінцеве *-че* в зв'язку із сприйняттям його як зменшувального суфікса *-ча* (*-че*), як у *курча́*, [*курче́*].— Радлов II 1189.

[**гец**] (у виразі *підвести під ге́ца* «ошукати, обдурити») Ж; — п. рідк., ст. hec «місце для цькування», heca «смішний випадок, видовисько», ч. розм. hec «забава, розвага», слц. hec «жарт, дотеп, щось смішне»; — очевидно, через польську або словацьку мову запозичено з німецької; нім. (бав.-австрійськ.) [Hetz] «жарт, голосні веселощі, пустощі» пов'язане з Hetze «цькування; юрба, натовп, зграя (собак); жвавість; жарт», спорідненим з Haß «ненависть», англ. hate, кімр. брет. cas, сірл. cais «тс.», ав. sādra- «страждання», гр. κῆδος «турбота»; розвиток значення від «ненависть, цькування» до «жарт» у німець-

кій мові відбувався, очевидно, через значення «цькування (як мисливська розвага)»; в українській мові спочатку могло розвинутись значення «поставити когось у смішне становище, одуривши», пізніше «обдурити».— Шелудько 27; Sławski I 413; Kluge—Mitzka 292, 305—306.— Пор. **гаць-го-гá, гець, гúцель.**

[**геца**] (вигук, яким биків завертають направо) ВеЗа, [*гецí*] (вигук, яким волів завертають наліво чи направо) ВеБ; — можливо, складне утворення з вигуку *ге*, яким підганяють худобу, і вигуку *цабé*, яким биків завертають направо, що скоротився в *ца*, або результат контамінації вигуків [*гетта*] і *цабé* «тс.».— Пор. **гáття, цабé.**

[**гець**[1]] (виг.) «скік, гоп» (при стрибках, танцях), *гéцати* «підстрибувати»;— звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гиц*, *гоц*, *гуц* (пор.).

[**гець**[2]] (вигук, яким нацьковують собак); — очевидно, походить від нім. hétz(e), 1-ої ос. одн. наказового способу від hetzen «цькувати».— Див. ще **гец.**— Пор. **гаць-го-гá.**

ґешéфт; — р. болг. *гешéфт*, бр. *гешэ́фт*, п. geszeft, ч. слц. розм. kšeft;— запозичення з німецької мови; нім. Geschäft «справа, торгова угода (операція)» пов'язане з дієсловом schaffen «творити», спорідненим з лит. skõbti «видовбувати», укр. *скоблúти*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 65; Kopaliński 356; Kluge—Mitzka 251, 631—632.— Див. ще **скóбель**[1].

ґзи, ґзик, ґзúтися — див. **ґедзь.**

[**ґзимс**] «карниз» Ж, ст. *гзимс* «тс.» (XVIII ст.); — р. [*гзымз*], бр. розм. *гзымс*, п. gzyms, gzems «тс.»; — через польське посередництво запозичене з німецької мови; нвн. Gesíms «тс.» є збірною формою від Sims «тс.» (двн. simiz-(stein) «капітель»), що походить від лат. sīmātus «плосковідтиснутий» (про форму верхньої частини колони), утвореного від sīmus «плосконосий», що зводиться як запозичення до гр. σῑμός «кирпатий; увігнутий», можливо, спорідненого з свн. swīmen «хитатися; ширяти», дісл. svīma «ширяти; ходити хитаючись; непритомніти».— Тимч. 522; Kluge—Mitzka 709; Walde—Hofm. II 541; Frisk II 707—708.

[**ґзунс**] «глузд»; — неясне; можливо, запозичено з мови ідиш; пор. свн. gesunnen (нвн. gesonnen), дієприкм. мин. ч. від дієслова sinnen «міркувати, думати».

ґúба, ґíба — див. **ґéба.**

[**гибáти**] «бгати, місити» Ж, ЛексПол, [*гбáти*] «тс.» Ж, [*гибкúй*] «гнучкий» Ж, [*гибчáстий*] «тс.» Ж, [*нáгиб*] «згин, вигин» Ж; — р. (*вы-*)*гибáть*, бр. (*на-*)*гібáць*, др. *гыбатися* «рухатися, ворушитися», п. (ст., діал.) gibać «згинати, рухати», ч. hýbati «рухати», слц. hýbať, вл. hibać, нл. gibaś «тс.», м. *гиба* «торкається», схв. *гúбати* «рухати, хитати», слн. gíbati «рухати», стсл. (**прѣ-**)**гыбати** «згинати»;— псл. gybati (gybają, gybją), форма ітератива від дієслова *gъbnǫti (укр. *гнýти*), як dychati від dъchnǫti (укр. *дúхати*, *тхнýти*<**дъхнути*); — споріднене з лтс. gũbâtiês «нагинатися, схилятися» (з тим самим вокалізмом).— Фасмер I 404; Sławski I 274—275; Bern. I 373; Trautmann 100; Būga RR I 442.— Див. ще **гнýти.** — Пор. **гúбіти, губúти.**

[**гúбіти**] «страждати; пропадати; хиріти, хворіти», *гúнути*, [*гúбнути*] «гинути» Ж, *гúбель*, [*гúблий*] «непридатний, поганий», *загибáти*, [*загúб*, *загúба*], *загúбель*, [*загúбок*] «загибель», *загúн*, [*загúбно*] «згубно», [*нагúбнутися*] «натерпітися», *погúбель;* — р. *гúбнуть*, [*гúнуть*], бр. *гібéць* «нидіти», *гíнуць* «гинути», п. ginąć, ч. hynouti, слц. hynúť, вл. hinyć, нл. ginuś, болг. *гúбна*, *гúна*, м. *гине*, схв. *гúнути*, слн. gíniti, стсл. **гыбати**; — псл. gybati (gyběti), *gybnǫti, пов'язане з gubiti «губити», *gъbnǫti «гнути»; — значення розвинулось від первісного «схилятися, згинатися від слабості, старості» до «гинути»; відокремлення gyb- «гинути» від етимологічно тотожного gyb- «гнути» (Mikl. EW 82; Bezzenberger BB 4, 352; Machek ESJČ 193) непереконливе; сумнівні також порівняння з ісл. kopa «віднімати, здирати» (Zupitza GG 149) і з сперс. ǰumbīnītār «губитель» (Scheftelowitz WZKM 34, 225).— Шанский ЭСРЯ I 4, 67; Фасмер I 404; Sławski I 280;

Holub—Kop. 137; БЕР I 239—240; Skok I 576—577; Bezlaj ESSJ I 142—143; ЭССЯ 7, 216—219; Bern. I 373—374; Zubatý St. a čl. I 232—233.— Див. ще **гиба́ти, гну́ти.**— Пор. **губи́ти.**

[**гибля́к**] «ліс-кругляк» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [*вібля́к*] «тс.; кругла колода», утвореної від прикметника [*ві́блий* (*о́блий*)] «круглий, циліндричний», під впливом слів **гиба́ти* «гнути», [*гибки́й*] «гнучкий» і под.; пор. семантично близьке *гибча́стий корова́й* «округлий коровай» Ж.— Див. ще **ві́блий.**

[**ги́вкати**] «кричати» (про сову); — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*хи́вкати*] «тс.» (пор.).

[**ґивта́ти**] «ковтати», [*ґивт*] «ковток»; — діалектний відповідник літературного *ковта́ти* з початковим **ґ** на місці **к** як у *ґила́* «кила», *ґи́ґа* «кика» і под.; звукосполучення **-ив-** відбиває колишнє ненаголошене ḷ, як у [*сивза́*] «сльоза»; може розглядатись і як видозміна п. głytać «глитати».— Sławski I 297, II 274.— Див. ще **глита́ти, ковта́ти.**

[**ґи́ґа**] «м'ясо; vulva» Я, [*ґи́ґавка*] «penis» Я; — результат видозміни форми *ки́ка* (дит.) «м'ясо» з одзвінченням **к**, яке тут, можливо, слід пов'язувати з афективно-емоційним забарвленням слова, характерним для ряду українських народно-розмовних слів з **ґ** (пор. *ґаву́ля*, *ґи́ґнути*, *ґила́*, *ґоло́бати*).— Див. ще **ки́ка.**

ги-ги́ (вигук, що імітує звук сміху, плачу, кінського іржання), [*гігі*] «тс.», *гиги́кати* «сміятися», *гигота́ти*, *гиго́тіти* «іржати», [*гігі́кати*] «реготати» Я, [*гіго́тіти*] «тс.» Я, [*гігота́ти*] «іржати»; — бр. *гігі́каць* «сміятися; іржати (про коней)», п. [hi ha] (імітація сміху), ч. hihi «тс.», hyhy (імітація іржання), слц. hihi (імітація сміху), вл. hi, нл. hihi «тс.»; — звуконаслідувальне утворення; розвинулося вторинно лише в тих слов'янських мовах, де як окрема фонема або її варіант виникло фрикативне (фарингальне) **г.**— Пор. **хі-хі́.**

[**ґиґла́**] «голка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене від п. igła «голка» з початковим **ґ** асимілятивного характеру (під впливом наступного **ґ**) або за аналогією до зменш. п. ст. gl̥ica і з наголосом, перенесеним під впливом укр. [*игла́*].— Див. ще **го́лка.**

[**ґи́ґнути**] «умерти; здохнути; [кинути на землю]», [*ґе́ґнути*] «померти; здохнути» (Ме); — очевидно, результат видозміни первіснішої звукової форми [*ки́кнути*] «тс.» (пор. інші випадки того ж типу: *ки́ка* — [*ґи́ґа*] «м'ясо», *кила́* — [*ґила́*]).— Див. ще **ки́кнути.**

гид «нечисть, бруд; мерзотник; [огида]», *гидь* «тс.», [*гидо́т*] «мерзотник» Я, *гидо́та*, [*ги́жа*] «гидота», *гидки́й*, *гидли́вий*, [*ги́дний*, *ги́достний* Ж, *гидю́чий*], *ги́дити*, [*ги́діти*], [*гидкува́ти*] «гидувати» Ж, [*ги́днути*], *гидува́ти*, [*ги́дшати*], [*не́гидь*] «огидне» Ж, *оги́да*, *оги́дник*, *огидли́вий*, *оги́дний;* — р. [*гид*] «гад», [*ги́дить*], бр. *гі́дзіць* «викликати відразу; нудити», п. ст. gid «огида; огидна людина», [gizd] «огида», [giździć] «бруднити; соромити», ч. hyzditi «чорнити, псувати», ст. hyzd «бридкість», [hyzda] «огида», слц. hyd «свійська птиця; [паразити (воші, блохи, блощиці)]», вл. hidźić «відчувати відразу, ненавидіти», hida «ненависть», болг. *ги́здя* «прикрашаю, оздоблюю», *ги́зда* «красуня; кокетка; модниця», м. *гизди* «оздоблює, прикрашає», схв. *ги̏здати* «прикрашати, добре одягати», *ги̏зда* «окраса, оздоба; пиха; модниця», слн. gízdav «дженджуристий, такий, що любить добре одягатися»; — псл. gydъ (gyda?), gyditi з паралельними формами gyzdъ, gyzda, з тим самим коренем, що й у псл. gadъ (укр. *гад*); іє. *g^{u}ūdh-/*g^{u}ō(u)dh-, де -dh-,— можливо, лише детермінант; у такому разі споріднене з дінд. gūtha- «кал» (з тим самим вокалізмом); первісне значення іменника — «те, що викликає відразу, огиду», звідки первісне значення дієслова «викликати відразу, огиду», «гидувати»; протилежне значення в південнослов'янських мовах розвинулося, можливо, як наслідок табуїстичного вживання відповідних слів,— щоб не зурочити: «робити гидким» зам. «прикрашати, робити привабливим», «гидота» зам. «окраса, оздоба» і под.— Дзендзелівський УЗЛП 39—40; Моска-

ленко УІЛ 31; Фасмер І 405; Супрун Веснік БДУ 1969/2, 68—69; Sławski I 276; Skok I 542—543; ЭССЯ 7, 220; Bern. I 374; Ondruš. Sl. Wortst. 130—131; Petersson BSl. Wortst. 66; Pokorny 483—484.— Пор. **гад.**

гиджга́ (вигук, яким нацьковують собак), [*геджа́, гейджа́* Я, *гидж* Мо, *гиджа́* Мо, *гийджа́* Па, *гича́* Мо, *го́йджа́* Дз, Ме, *гойджя́* Мо, *гойжа́* Ме, *гудж* Мо, *гу́джа́* Г, Ж, *гуджга́, гуджя́* Мо, *гужа́, гу́нджя* Дз, *гуч* Мо, *гучжа́, ужа́-ужа́* Лї] «тс.»; — п. huźha, hużha, huż, huzia, huziu, huż, huziaha, huźha, hajzeha, uzie, вл. нл. huš «тс.», ч. huškati «цькувати»; — неясне; вважається первісним вигуком, як і нвн. [huss, hussa] «тс.».— Sławski I 441.

[**ґидза́**] «сила-силенна; гаман, калитка; наріст, гуля, пухлина» Я, [*гизда́*] «кількість; гаман, калитка» Я; — результат видозміни форми [*киса́*] «мішок, гаманець, гаман», можливо, в формі [*киця́*] (пор. *гаца́ти* зам. *гаса́ти*) з одзвінченням приголосних.— Див. ще **киса́.**

[**ґидзила́**] (згруб.) «penis» Ме; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з [*ґе́дзло*] «укушене гедзем місце» або вважатися результатом афективної видозміни форми [*ґила́*] «тс.» (пор.).

[**гидоми́р**] «гидка, огидна людина»; — складне слово, утворене з основ дієслова *гидува́ти* і іменника *мир* «народ, люди», отже, букв. «той, ким гидують люди».— Див. ще **гид, мир.**— Пор. **гидосві́тний.**

[**гидосві́тний**] «гидкий, гидотний»; — очевидно, похідне утворення від не відбитого словниками складного іменника **гидосві́т*, утвореного з основ дієслова *гидува́ти* і іменника *світ* як синоніма слова *мир* «народ, люди», тобто «той, ким гидують люди».— Див. ще **гид, світ.**— Пор. **гидоми́р.**

[**гижавка**] (бот.) «кропива жалка, Urtica arens L.» Mak; — очевидно, результат метатези форми [*жи́гавка*] «тс.».— Див. ще **жи́га́лка.**

[**ги́жки́**] «холодець із свинячих ніжок, ніжки в холодці», [*ги́шки́*] «тс.», [*ги́шель*] «гомілкова кістка; голінка»;— п. giża (ст.) «свячена вербова гілка; м'ясо біля ребер (переважно свиняче); гомілкова кістка, її кінець; [частина ноги тварини; холодець з волових ніг; свячений жир]», ч. hýždě «зад, гузка», ст. hýže (hýždě) «стегно, верхня частина стегна», нл. giżel «гомілкова кістка», болг. *ги́жа* «виноградний кущ», схв. *гӣџа* «тс.», цсл. **гыжа** «гроно незрілого винограду»; — псл. gyža <*gyzja; — споріднене з лтс. gūža «стегно», лит. gūžỹs «глотка, кадик; опуклість верхньої стегнової кістки, кістка в стегні»; первісне значення «наріст, гуля»; іє. *geu- «схиляти, кривити, робити опуклим».— Sławski I 281; Шустер-Шевц Этимология 1970, 85—86; БЕР I 281; ЭССЯ 7, 224; Bern. I 374—375; Trautmann 101—102; Walde—Pok. I 559; Pokorny 393—395.— Пор. **жи́жки́.**

[**ги́за**] «косоокий» Ж; — очевидно, пов'язане з *зиз(ий)* «тс.»; початкове **г** замість **з** неясне.— Див. ще **зи́зий.**

[**ги́знути**] «гноїтися, наривати» Ж; — п. [giździć] «бруднити, псувати», [gizd] «бруд», ч. hyzditi «спотворювати, чорнити», [hyzda] «огида», ст. hyzd «бридкість», слц. hyzdiť «чорнити, зневажати»; — псл. *gyzdnǫti від *gyzdъ, паралельного до gydъ (укр. *гид(ь), ги́дити*), що виникло внаслідок чергування **d : zd** в суфіксі; отже, первісне значення — «ставати гидким, огидним, сповнятися гиддю».— Sławski I 276.— Див. ще **гид.**

гик[1] «шум, крик», *ги́кати;* — р. *гик*, бр. *гік;* — звуконаслідувальне утворення, очевидно, давньоруського періоду, не відбите пам'ятками через народнорозмовний характер слова; можливо, пов'язане з **гук** «звук»; зв'язок з дангл. cohhettan «кашляти», англ. cough «тс.» (Zupitza GG 133) навряд чи можливий.— Шанский ЭСРЯ I 4, 72; Фасмер I 405; Bern. I 374.— Пор. **гук**[1].

[**гик**[2]] «товста довга жердина, якою рибалки напинають задній парус на човні» Дз, Мо; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *гик* «піврей, що йде вздовж судна від щогли» походить від гол. gijk «тс.», спорідненого з дісл. geiga «відвертатися назад».— Фасмер I 405; Meulen 67—68; Matzenauer LF 7, 178; Vries NEW 206—207.

ги́ка́ти Г, СУМ, [*гикатися*] «заїкатися, гикати» Ж, *гик* (виг.), *гикавка*, [*гикавець*] «заїка», [*гикавцю́н* Ж, *гикало*, *гикавий* Ж, *гикли́вий* Ж] «тс.», [*и́кати*, *икавка*], *іка́ти*, *ікавка*, [*їкавка*] «відрижка; ридання» Ж, [*загикуватися*] «заїкатися» Ж, *заїка́тися*, *заї́ка;* — р. *ика́ть*, бр. *і́кацъ*, п. [ikać], ч. jíknouti, jiknouti «заїкнутися; гикнути», слц. híkať «гикати», вл. hikać «гикати; хлипати, ридати», [jukač] «гикати», нл. hykaś «гикати; ригати», болг. [*и́кам*] «гикаю», м. *ика* «гикає», схв. *ѝцати се* «гикатися», *ѝка̄вка* «гикавка», слн. íkati (íkcati) «заїкатися; ригати»; — псл. ikati, звуконаслідувального походження; — питання позаслов'янських зв'язків не з'ясоване і складне для розв'язання через можливість паралельного розвитку; пов'язання з цсл. **ѩчати** «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer LF 8, 33—34), а також з двн. jëhan «говорити», кімр. iaith «мова» (Stokes 223) викликає сумнів.— Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Machek ESJČ 226; БЕР II 62; Bezlaj ESSJ I 209.

[**гикі́цька́ти**] «дрібно ступати, кульгаючи» Ж; — очевидно, похідне утворення від вигуку **гикіць* на позначення відповідного типу ходи, не засвідченого наявними словниками; про вигукове походження дієслова може свідчити характерна суфіксація (пор. *ах-ка-ти*, *гей-ка-ти*, *ох-ка-ти* тощо).

[**ґила́**] «грижа, кила; penis (Ме)», *нагнати на когось ґилу́* (у грі на кризі з дерев'яною кулею) «виграти очко, догнавши до берега кулю», [*гила́*] «грижа, кила; гра з дерев'яною кулею», *гилка* «давня гра в м'яч; гра з дерев'яною кулею Ж», [*ґилу́н*] «самець з одним ядром», [*гилу́н*] «чоловік або тварина-самець з одним ядром; хворий на грижу; вареник з м'ясом», [*ґе́лавий*] «хворий на грижу» Ж, [*гилинува́тий*] «тс.», *гили́ти* «бити м'яч під час гри в гилки; [грати в особливу гру з дерев'яною кулею; бити палицею дерев'яну кулю під час цієї гри]; бити, лупцювати; багато набирати, накладати»; — бр. [*гі́лка*] «палка, якою підкидають м'яч», [*гілі́ць*] «бити м'яч палкою» (з укр. ?); — результат діалектної видозміни первісного *кила́* (<псл. *kyla) (назва хвороби); форма [*ґила́*], що не зберегла свого основного первісного значення, стала підставою до виникнення дальшої форми [*гила́*] внаслідок природного для української мови переходу **ґ**>**г**; зіставляється також з *гу́ля* (Куркина Этимология 1971, 67—68); пов'язання *гили́ти* з слн. gúliti «здирати шкіру», р. *жу́лить* «обдурювати» (Bern. I 362) або з *го́лий* (Iljinskij AfSlPh 29, 166, 497) непереконливі.— Фасмер II 232; Sławski II 163—164.— Див. ще **ки́ла́**.

[**гиле́п**] «бух» Па, [*гиле́пнути*] «впасти ударившись» Па, [*гиле́пнутися*] «гепнутися» Ме; — звуконаслідувальне утворення, можливо, результат контамінації вигуків [*геге́п*] «бух, ляп» (підсилювальної форми від *геп* «тс.») і *ляп* «тс.»; початкове **ги-** в *гиле́п* зам. очікуваного **геле́п* є природним наслідком його ненаголошеності.— Див. ще **геп**, **ляп**.

гиля́ (вигук, яким відганяють гусей, качок, голубів), [*ги́ла*] «тс.» Ме, *гиль* «тс.»; — р. [*гиль-гиль*] (вигук, яким відганяють гусей та ін.), п. [hyl hyl, a hyla, a hila] «тс.»; — очевидно, результат видозміни первісного *гуля́* (пор. [*гуля-гуч*] — вигук, яким женуть гусей), можливо, пов'язаного з дієсловом *гуля́ти;* зміна фонетичної форми слова могла відбутися з метою дисиміляції щодо поєднуваного з вигуком слова *гу́си* (пор. *гиля, гуси; гиль, гуси*), а також для відрізнення від вигуку *гу́лі*, вживаного виключно щодо голубів.— Див. ще **гуля-гуч**, **гуля́ти**.— Пор. **гу́лі**.

[**ґиль**] «снігур» ВеНЗн, [*гиль*] «тс.», [*ґи́лниця*] «горлиця, Streptopelia turtur L.» Мовозн. 1974/5, [*ґе́лниця*] «тс.» тж;— р. [*гиль, гель*], бр. [*гіль*] «тс.», п. gil, ст. giel, ч. hejl, hýl, слц. hýl; — неясне; пов'язується з р. [*гиль*] «дурниця» (ЭССЯ 7, 221—222); вважається (Machek ESJČ 193) словом праєвропейського субстрату; варіант з **ґ**, очевидно, зумовлений польським впливом.— Дзендзелівський Мовозн. 1974/5, 89—90; Фасмер—Трубачев I 406; Sławski I 279.

[**гильня́**] «вовча тічка (зграя)», [*гій-ня́*, *гилькитня́*] «тс.» Ж, [*гильни́тися*]

«бігати зграями» (про вовків під час тічки); — бр. [*гілём*] «натовпом»; — пов'язане з *гуля́ти* (про тварин) «бути в періоді тічки»; форма *гильня́* замість *гульня́* могла виникнути в умовах діалектного укання із псевдоправильного **гольня́*, де заміна **о** в закритому складі голосним **і** (діал. **и**) видавалася природною.— ЭССЯ 7, 221.— Див. ще **гуля́ти.**

[**гимби́читись**] «задаватися, ламатися» ЛЧерк; — результат контамінації слів [*ґе́мба*] (знев.) «губа» (пор. вираз *надути ґемби* «набундючитися») і [*гинди́читися*] (від [*гинди́к*] «індик») «величатися, задаватися».— Див. ще **ґе́мба, інди́к.**

[**ґимбо́ля**] «мамалига» ДзАтл II, [*ґимбо́вда*] «тс.» ДзАтл II; — неясне; можливо, пов'язане з уг. gömbülyű «округлий, кулястий» (за округлою формою мамалиги, приготованої у відповідній посудині).

[**гиме́йда**] (чол. і жін. р.) «телепень, бельбас, дурень» Ме; — очевидно, походить від п. gamajda «вайло, телепень, тюхтій», утвореного від [gamać się] «іти повільно, важко і хитаючись» за допомогою суфікса -ajda; корінь gam- зустрічається і в інших слов'янських мовах: ч. (мор.) [gámel'a] «дурень, тюхтій», [gamłać] «неохоче їсти», укр. *ґа́млати* «повільно, неохоче їсти», схв. gȁmlati «ходити, як качка», можливо, сюди ж належать псл. *gamъ, *gomъ «гомін, метушня», укр. *гам, го́мін;* давніші спроби довести походження польського слова від гот. *gamaiþs «покалічений, поранений» (Korbut PF 4, 369; Karłowicz SWO 176; AfSlPh 3, 661; SW I 799) або вірм. gamàdz «повільний» (Malinowski Rozprawy 17, 32) непереконливі; не зовсім ясне укр. *-ейда* зам. п. -ajda; можна припустити вплив з боку мови їдиш, носії якої, сприймаючи слово як німецьке, могли гіперично замінити **ай** дифтонгом **ей**; у такому випадку не виключене припущення, що слово в говірку потрапило з польської мови не прямо, а за посередництвом мови їдиш.— Sławski I 253—254; Brückner 134.— Пор. **гам, ґа́млати, го́мін.**

[**гимзі́ти**] «кишіти» Ж; — р. [*гимзи́ть*] «кишіти», [*гим*] «(рухомий) натовп; безліч мурашок, що кишать», п. [gimzać] «роїтися, кишіти»; — псл. *gymъziti (*gymъzěti), *gymъzati, пов'язане чергуванням голосних з *gъmъzati (sę) (укр. [*го́мзатися*] «ворушитися, копошитися»); пов'язувалось також (Būga RR I 442) з лит. [gumúoti, gūmúoti] «іти, перевалюючись» (пор. лтс. gum̃zât «тс.»).— Фасмер I 406; Bern. I 367.— Див. ще **го́мзатися.**

[**гиндзува́ти**] «битися, боротися, вовтузитися; жартувати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [jędzić się] «гніватися, сердитися» пов'язане з jędza «лиха, сварлива жінка; чарівниця, відьма; баба-яга», спорідненим з укр. *яга́.*— SW II 123, 177; Sławski I 577—578.— Див. ще **яга́.**

[**гинцува́ти**] «зацьковувати когось до втрати дихання, до смерті» Ж; — очевидно, пов'язане з п. [hecować] «об'їжджати (на полюванні) сплячого зайця», що походить від нім. hetzen «цькувати»; вставне **н**, мабуть, зумовлене впливом дієслова [*гиньбува́тися*] (=[*гинцува́ти*]).— SW II 25.— Див. ще **гец.**— Пор. **гиньбува́тися.**

[**гинча́ти**] «плакати, вищати, скиглити» Ж, [*ги́нчати*] «сміятися, шкіритися»; — запозичення з польської мови; п. jęczeć «стогнати, охкати» споріднене з укр. *яча́ти* «кричати, галасувати (про багатьох людей); кричати по-лебединому».— Див. ще **яча́ти.**

[**гиньбува́тися**] «цькувати когось до втрати дихання, до смерті» Ж; — похідне утворення від іменника **гіньба́* «гонитва, переслідування, влови», утвореного від дієслова *гони́ти.*— Див. ще **гна́ти.**

[**гипко́**] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Шарл, [*гіпко*] «тс.» Шарл; — звуконаслідувальне утворення від вигуку **(г)уп*, що передавав крик цього птаха (пор. п. [hubek, hupek, hupka], лат. up-up-a, перс. pū-pū, нім. [hup-hup], вірм. popop); звукова зміна вигуку в слові могла бути зумовлена пізнішими діалектними фонетичними явищами (напр., дещо лабіалізований характер **ы** лемківських і суміжних закарпатських говірок, що викликає часткове змішання **ы** (**и**) й **у**). — Воїнств. — Кіст. 211;

Kluge—Mitzka 857.— Пор. **годкó, дудкó, óдуд.**

гир[1] (вигук, що передає гарчання собаки), *гйркати* «гримати, покрикувати, бурчати», *гйркатися* «сперечатися», [*гирчáти*] «гарчати»; — р. [*гырчáть*] «гарчати; бурчати», бр. *гыркаць* «гарчати; бурчати, гримати»; — звуконаслідувальне утворення, що могло розвинутися з початкового *hr̥ як максимально наближеної імітації собачого гарчання; значення «лаятися, бурчати» (про людей) — переносні. — Пор. **гар**[1].

[**гир**[2]] «чутка, слава, репутація» Ж, [*гирóвище*] «привселюдний сором; слава (недобра)» Ж, [*гирéшний*] «славний, відомий» Ж, [*гирíшний, гирішлúвий*] «тс.» Ж; — п. [hyr] «слава, розголос», слц. chýr «чутка; репутація»; — запозичення з угорської мови; уг. hír «звістка, чутка; слава; репутація», híres «славний» етимологічно неясне.— Дежэ St. sl. 7, 164; MNTESz II 116.

[**ґир**] (вигук, що імітує незрозумілу мову) Ме, [*ґирґотáти*] «говорити незрозумілою мовою, джеркотати» Па, [*ґйркати*] «тс.» Ме; — р. [*герготáть*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.— Пор. **джéрґати.**

[**гíра**[1]] «волосся на голові, чуб» Ж, [*гйрка*] «верхня частина голови» Ж, [*гирíвка*] «скуйовджене волосся; комета» Ж, [*гирýн*] «коротко острижена людина», [*гйря*] «тс.; голена людина Бі», [*гйрявець*] «людина із скуйовдженим волоссям» Ж, [*гирювáтий*] «скуйовджений», [*гйрявий*] «коротко острижений; голений Бі; лисий Бі»; — р. [*гйря*] «коротка стрижка; підстрижена людина, голова; морда, пика» (з укр.?); — неясне; можливо, пов'язане з п. [gira] (презирл.) «велика, незграбна нога, нога тварини», [giéra] «тс.», слц. [hýra] «гуля», слн. gir «сук»; далі зіставляється з схв. *гŷра* «горб, наріст», слн. gúra «потовщення з смоли», лит. gurẽlis «кулька», гр. γῦρός «круглий, зігнутий»; непереконливе з семантичного погляду пов'язання п. gira, giera з нім. ст. Gehr «спис» (Karłowicz SWO 180; SW I 825), що передбачало б запозичення укр. [*гйра*] з польської мови; рум. hîrcă «череп, голова», молд. *хыркэ* «тс.» — з укр. — Куркина Этимология 1971, 66—67; Sławski I 280; Suprun PF 1962, 338—339; DLRM 362.

[**гйра**[2]] (вигук, яким підганяють коня), [*гйрйти*] «нести, тягти насилу», [*гирувáти*] «з зусиллям тягти; спонукати, збуджувати» Ж; — п. [hyro] (вигук, яким примушують коня подати назад); — можливо, через польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. hieráuf «на це; сюди вгору» утворилося з прислівника hier «тут», спорідненого з псл. sь «цей», укр. *сей*, і прийменника auf «на, вгору», спорідненого з гр. ὑπό «під», дінд. úpa «напроти, до, при»; польське посередництво було можливе лише в той період, коли в польській мові вигук виступав у формі hyrá і ще зберігав значення, властиве йому в німецькій мові.— SW II 70; Kluge—Mitzka 36, 307.— Див. ще **сей.**

[**гйравець**] «вид гриба» Ж; — неясне.

[**гйрдєв**] «великий горщик на кулешу» Ж, [*гйрґев, гéрґев* Ж] «тс. »; — запозичення з румунської мови; рум. hîrdắu «діжка, цебро» походить від уг. hordó «бочка», пов'язаного з дієсловом hord «несе», спорідненим з манс. χårt- «тягти».— Scheludko 130; Cioranescu 401; DLRM 362; MNTESz II 145, 146; Bárczi 126.

[**гирдиґáти**] «трясти» (про віз) Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*гудóркати*] «гуркотати, погрюкувати (дверима)» (пор.).

[**гйрзи**] «термосіння, смикання» Я;— неясне.

[**гйрити**] «занапащати, втрачати, розтринькувати» Ж, [*гирáти*] «тратити, втрачати», [*гирйти*] «марнувати; нищити; продавати за безцінь» О, [*гйрявий*] «зіпсований, поганий», [*гир*] (у виразі *гиром ходити* «занепасти, опуститись») Ж, [*гирúця*] «місце, в якому марнується добро» О, [*гйрник*] «марнотрат» О; — запозичення з словацької і старочеської мов; ч. hýřiti «пити-гуляти; бути багатим на щось» (заст. hýrati «тс.»), ст. hýřiti «грішити, помилятися, блукати», слц. hýriť «пити-гуляти, розкощувати (марнотратно жити); бути багатим на щось» в одному значенні зіставляються з лтс. gūrât «повільно рухатися; ледарювати», в другому виводяться від двн.

irrôn «блукати, вводити в оману; помилятися», пов'язаного з двн. irri «гнівний; (пізніше) заблуканий», спорідненим з лат. erro «заблудитися; помилитися».— Machek ESJČ 193—194; Kluge—Mitzka 328.

ги́рка (заст.) «сорт пшениці, Triticum durum Desf.», [*гі́рка*] «Triticum vulgare Vill.» Пі; — р. [*гирка*] «тс.» (з укр.?), п. [girka] «тс.» (з укр.?); — очевидно, похідне від *гі́ря* «коротко підстрижена, безволоса, гола голова», оскільки ця пшениця безоста; менш обґрунтоване пов'язання (Преобр. І 123) з п. gryka «гречка» або рум. hrişcă «тс.».— Даль І 351; SW І 830. — Див. ще **ги́ра**¹.

[**ґирла́нка**] «горлянка, горло»; — не зовсім ясне; очевидно, з первісного **гирланка* (щодо звукової форми пор. [*гиртан*] (ВеЛ) замість *горта́нь*) з ґ, можливо, за зразком [*ґарґа́ло* (*ґарґа́ла*)] «горло», [*ґарля́нка*] «тс.» або п. gardło «тс.»— Див. ще **го́рло.**

[**ґирли́ґа**] «велика палиця з закарлючкою», *ґерлі́ґа*, [*ґирили́ця* Па, *ґирли́к* Мо, *ґирли́ка* До, *ґирли́на* До, *ґи́рло* ЛЧерк, *дирли́га*, *кирли́г* Ж] «тс.»; — р. [*герлыга*, *ерлыга*], п. [gierłyga] «тс.» (з укр.); — запозичення з східноромансьних мов; рум. cîrlíg «гачок (також на гирлизі)», молд. *кырли́г* «тс.» походить від болг. *кърли́г* «палиця пастуха», похідного від того самого кореня, що й псл. krivъ, укр. *криви́й*.— Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 120, 130; Vrabie Romanoslavica 14, 158; Фасмер І 402; СДЕЛМ 221; DLRM 153; Младенов 265; SW І 826.

[**ґирли́ч**] «відведений від річки канал для поливання городини» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *гырли́ч* (рум. gîrlíci) «вузький хід, прохід; шийка пляшки» походить від схв. *гр̀лић* «шийка посудини; жерло гармати; мундштук люльки; верхня частина панчохи», яке є похідним від іменника *гр̏ло* «горло, шия», спорідненого з укр. *го́рло*.— DLRM 338.— Див. ще **го́рло.**

ги́рло, [*ги́рла*] «провалля» Ж, [*ґи́рло*, *гірло́* Пі, Ж], ст. *гырло*, *грьло* (1448, 1468); — р. *ги́рло;* — запозичення з східноромансьних мов; рум. gîrlă «гирло; рукав (річки); річка», молд. *гы́рлэ* «тс.» походять, очевидно, від болг. *гъ́рло* «горло».— Scheludko 130; Vrabie Romanoslavica 14, 148; Фасмер І 408; Преобр. І 123; СДЕЛМ 94, DLRM 338; Bern. І 369.— Див. ще **го́рло.**

[**гирля́та**] «личинки мошки Phryganeae» ВеНЗн; — неясне; можливо, походить від уг. hernyó «гусениця», hornyó «тс.», що пов'язується з дієсловом hornyolni «робити зарубки, борозни» (отже, первісно «поборознений, зморшкуватий»).

[**ги́рснути**] «кинутися, пуститися (бігти)» Я, [*герсо́нути*] «кинутися бігти, побігти чимдуж»; — очевидно, різна правописна передача двох форм того самого дієслова [*гирсува́ти*] «дряпати, креслити», вжитого тут переносно (пор. семантику дієслова *дря́пати* «шкрябати → тікати»).— Див. ще **гирсува́ти.**

[**гирсува́ти**] «дряпати, креслити»; — запозичення з румунської мови; рум. hîrşîí «цигикати; дряпати, шкрябати» походить від звуконаслідувального вигуку hîrşti (harş) на позначення тертя або дряпання двох поверхонь.— Scheludko 130; DLRM 363; СДЕЛМ 476.

[**гирто́пи**] «яри, вибоїни» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *хырто́п* «вибоїна» (рум. hîrtóp «тс.; улоговина, яр») походить, очевидно, з болг. *въртóп* «воронкоподібне заглиблення; гірська ущелина».— Мельничук Молд. эл. 166; Клепикова Карп. диал. и ОНОМ. 54—92; СДЕЛМ 476; DLRM 363; БЕР І 212.— Див. ще **верте́п.**

[**гирува́ти**] «міркувати, розмірковувати», [*гі́ряти*] «тс.» Я; — очевидно, пов'язане з [*гі́ра*] «волосся на голові, чуб», [*гі́рка*] «верхня частина голови»; в такому разі первісне значення — «працювати головою, міркувати», як у п. głowić się «ламати собі голову, напружено думати» від głowa «голова»; непереконливе зближення з [*ґерува́ти* (*ґирува́ти*)] правити возом, кіньми» (Грінч. І 283, 348).— Див. ще **ги́ра**¹.

[**ги́рчик**] «хом'як, Ericetis frumentarius Pall.» ВеНЗн, [*го́рчак*] «тс.» ВеУг;— запозичення з угорської мови; уг. hörcsög «тс.», очевидно, походить від слц. chrček, слн. hŕček чи схв. *хр̏чак* «тс.»,

що пов'язуються з псл. *dъхоrь (укр. *тхір*).— MNTESz II 157; Bárczi 127.— Див. ще **тхір.**

[**гирчи́на**] (бот.) «живокіст лікарський, Symphytum officinale L.; живокіст серцевидний, Symphytum cordatum L.» Ж; — очевидно, похідне від *гірки́й*, [*гиркий*]; назва могла бути зумовлена терпким смаком кореня живокосту лікарського.— Носаль 113—114.— Див. ще **гірки́й.**

ги́ря, *гирьови́к;* — р. *ги́ря,* ст. *гыря, гиря* (XV—XVI ст.), бр. *гі́ра,* болг. *ги́ри* (тільки мн.) «гімнастичні гирі» (з рос.); — очевидно, запозичення з перської мови; перс. girān «важкий» споріднене з ав. gouru-, дінд. gurúḥ, гр. βαρύς, гот. kaúrus «тс.»; шляхи проникнення слова і безпосередня основа запозичення не з'ясовані; припущення про праслов'янське походження і зв'язок з р.-цсл. **гворъ** «пухир», схв. *гу̏ра* «горб» (Потебня РФВ 3, 164) викликає сумнів.— Шанский ЭСРЯ I 4, 82; Фасмер I 408; Преобр. I 124; Frisk I 221.

[**гиря́ка**] (лайл. у виразі *а щоб тебе гиряка забрала*) Ва; — очевидно, пов'язане з [*ги́ря*] «голена людина», вжитим як синонімічно-табуїстична назва смерті, зображуваної у вигляді кістяка з голим черепом (гирею).— Див. ще **ги́ра**[1].— Пор. **ги́рити.**

[**гись**] (вигук, яким відганяють качок Л; вигук, яким підкликають курей), [*гись-а-гись*] (вигук, яким женуть овець) ВеБ, [*ги́ся́*] (вигук, яким відганяють гусей) Л, [*ги́ся*] (вигук, яким відганяють овець) Л, [*аги́сь, агі́ць* Л, *ги́ся-гись* Па] «тс.», [*гісь*] (тс.; вигук, яким підганяють овець Шух; вигук, яким підганяють волів); — п. hysia (окрик на корову, що б'ється); — очевидно, звуконаслідувальне утворення із свистячим приголосним, який міг імітувати характерне для деяких тварин погрозливе сичання (змій, гусей), що могло бути застосоване для лякання, отже, й відганяння худоби, птиці; застосування в функції підкликання могло зрідка виникати як переусвідомлення деяких випадків відганяння (заганяння до курника, на подвір'я, куди звичайно підкликають).— Пор. **агу́ш, гесюге́, гиш, киш.**

[**гита́ла**] «вид гречаної крупи»; — неясне.

[**гита́ль**] «стебло, товсте ребро листка, товстий прожилок листка»; — результат видозміни форми [*гича́ль*] «тс.», спорідненої з *ги́чка*, очевидно, через зближення із словом [*гити́на* (*ги́та*)] «дошка, що становить $^1/_8$ розпиляного і розколеного стовбура дерева; скіпки, дрань».— Див. ще **ґонт, ги́чка.**

ги́та, *гити́на, гити́ннє* — див. **ґонт.**

[**ги́труг**] «порода риби, що водиться в гірських річках України» Я; — неясне; викликає сумнів написання; можливо, помилка замість *пструг* «форель» (див.).

[**гиц**] (вигук на позначення стрибка) Ж, *гі́цати* «підскакувати при їзді верхи, підкидати (про віз під час їзди); гуцикати дитину», [*гі́цкати*] «підстрибувати, плигати» Ж, [*гі́цнути*] «тупнути (ногою)» Я, [*гицили́ти*] «стукати, бити» Я, [*гі́цилка*] «вибій; борозна» Мо; — п. hyc (вигук на позначення стрибка), hycać «підплигувати», [chyc] (вигук на позначення різкого руху), ч. hýčkati «гойдати, колихати; пестити, гладити», слц. [hyc] (виг.), hýcať «бризкати, розкидати»; — експресивне утворення, паралельне до *гець*[1], *гоц, гуц;* фонетично й семантично непереконливим видається зближення (Sławski I 441) з схв. *гу̏ц* (вигук, яким підкликають свиней), слн. gîcati «возити» (дит.).— Пор. **гець**[1], **гоц, гуц.**

ги́цель, *гі́цельство* «ремесло гицеля», *гицлюва́ти,* [*гицлі́вка*] «шкуродерня» Ж, [*гицля́рня*] «тс.», ст. *гицель* (XVIII ст.);— р. [*ги́цель*], бр. *гі́цаль,* п. hycel, ст. hecel, ч. заст. hycel; — через польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. [hītzel] «гицель» пов'язане з hetzen «цькувати».— Шелудько 27; Richhardt 56; Фасмер I 408; Sławski I 441—442.— Див. ще **гец.**

[**ги́цлик**] «шкіряний гудзик позаду підбора для зручнішого знімання чобіт»; — очевидно, пов'язане з *гицель* на підставі уподібнення знімання чобіт з ноги до знімання гицелем шкури собаки.— Див. ще **ги́цель.**

гич (у виразі *ні гич* «зовсім нічого», *і гич не до речі* «(і) зовсім не до речі»); — болг. *хич* (із запереченням) «зовсім (не)»

(*хич не зна́я* «зовсім не знаю»), м. *ич* «зовсім, нічого;ніскільки» (*ич немам пари* «зовсім не маю грошей»); — запозичення з турецької мови; тур. hiç (при заперечному дієслові) «ніщо, нічого; ніскільки, зовсім (не); абсолютно», як і полов. hič, крим.-тат. кар. hӓč «тс.», походить від перс. hīǰ «ніякий, ніщо».— Радлов II 2, 1790, 1805—1806; Räsänen Versuch 159—160.

ги́чка «ботвина; [качан кукурудзи]», [*гі́ка*] «гичка», *гич*, [*гича́*, *гича́н* ВеНЗн] «тс.», [*гича́ль*] «стебло, товсте ребро листка, товстий прожилок листка», [*гича́лля*] (зб.), *гичи́на* «одне стебло гичі», [*гичня́к*] «картоплиння» Л, [*гі́ччя*] Л, Ж; — р. [*гичь*] «огудина; ботвина», бр. [*гіча́н*] «гичка», п. giczoł «голінка», giczał, giczeł, [gical, gicol] «тс.», [gicz] «стегно, нога», ст. giczelnik «живокіст (лікарська рослина, застосовувана для лікування зламаної кістки ноги)», ч. (мор.) [hyčała] «товста кістка», [hyča] «качан капусти»; — псл. (пн.) [gyčь, gyča, gyčelь], пов'язане, з одного боку, з *gukъ, *gučь, укр. [*гук*] «стрілка цибулі», бр. *гук* «росток», п. (каш.) [guč (guča)] «шишка, мозоль», схв. *гу̑ка* «наріст на тілі, на дереві», з другого,— з псл. *gyža, *gyželь «стегно, верхня частина ноги» (пор. укр. *гі́жки́* «холодець із свинячих ніг»; пор. також укр. [*гі́шель*] «голінка»); пояснення п. giczoł як наслідку контамінації п. giża з piszczel «велика гомілкова кістка» (Otrębski ŻW 276—277) непереконливе.— Козлова 7; Куркина Этимология 1971, 67; Sławski I 275—276; ЭССЯ 7, 219—220; Bern. I 374; Zubatý St. a čl.II 99.— Пор. **гі́жкі́**, **гук**[5].

[**гиш**] (вигук, яким відганяють овець) ЛЧерк, [*гі́ша*] (вигук, яким відганяють птахів) Я; — р. [*ишко*] (вигук, яким відганяють овець), слц. hyš, hyšta (вигук, яким відганяють тварин), нл. hyš (вигук, яким відстрашують птахів), м. *иш* (вигук, яким відганяють курей), схв. *ѝш* «тс.»; — псл. *išь (*jьšь); — можливо, звуконаслідувальне імітаційне утворення з шиплячим приголосним (пор. погрозливе сичання змій, гусей), що вживалось для лякання, отже, й відганяння тварин, як природний у цій функції сигнал.— Пор. **агу́ш**, **гесюге́**, **гись**, **киш**.

[**гиш**] (вигук, яким відганяють курей) Дз; — очевидно, результат видозміни форми *киш* «тс.» (див.).

[**гищи́це**] (бот.) «папороть (лісова), Polypodium vulgare L.» ВеНЗн; — діалектна форма, якій, очевидно, мало б відповідати літ. **іщи́ця*, похідне від (*і*)*с*(*ь*)*кати;* іменник утворено від дієслова ще в той період, коли воно зберігало значення «шукати»; назва відбиває давню віру в магічну силу квітки папороті, яка, нібито, розцвітає в ніч на Івана Купала і допомагає шукати скарби; слово могло виникнути внаслідок скорочення словосполучення [*па́пороть-*)*іщи́ця*.— Див. ще **ська́ти**.

[**гі́я**] (орн.) «яструб-курятник, шуліка, Astur palumbarius»; — запозичення з угорської мови; уг. héja «яструб, шуліка» вважається звуконаслідувальним утворенням.— Верхратський ЗНТШ 1898 IV 210; MNTESz II 85; Bárczi 118.

гіаци́нт (бот.) «Hyacinthus orientalis L.; (мін.) коштовний камінь, різновид циркону», [*гацинт*] (бот.) Пі, [*гіякинт*, *якинт*, *якинф*, *яцинт*, *яцина*, *яцько*, *яць*] «тс.» Mak, ст. *гіацинтъ* (коштовний камінь), *гіяцинтъ* «тс.», *гияцинтъ* «синій єдваб», *гуацинтъ* «тс.» (XVII ст.); — р. *гиаци́нт*, заст. *иаки́нф*, бр. *гіяцы́нт*, др. *акинтъ*, *акинфъ*, п. hiacynt, ст. jacyn(k)t, ч. слц. hyacint, болг. *хиаци́нт*, стсл. **акинътъ**, **акинфъ**; — через російське і польське посередництво запозичене з німецької мови; нім. Hyazínth (мін.), Hyazínthe (бот.) походить від лат. hyacinthus, яке зводиться до гр. ὑάκινθος «гіацинт, ірис» догрецького походження; українські форми з **к** в середині слова запозичені книжним шляхом з грецької мови.— СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 65—66; Фасмер I 404; Жураўскі Белар. лінгв. 1972/1, 64—65; Boisacq 996; Frisk II 952—953.— Пор. **я́хонт**.

[**ґіб**] (орн.) «сорокопуд, Lanius L.»; — очевидно, походить від уг. gébics (gibics, gibíz) «тс.», яке пов'язують з пестливою формою Géb від особового імені Gábor «Гаврило»; у запозиченому слові

відбулась десуфіксація за українськими словотворчими зразками (пор. *леле́чич* «лелека-самець» — *леле́ка*). — MNTESz I 1040—1041; Bárczi 93.

гібри́д, *гібридиза́ція;*— р. *гибри́д*, бр. *гібры́д*, п. hybryda, hybryd, ч. слц. hybrid, вл. hybrida, болг. *хибри́д*, м. *хибрид*, схв. *хи̏брид*, слн. hibríd; — очевидно, через німецьке або французьке посередництво (н. Hybríde, фр. hybride) запозичено з латинської мови; лат. hybrida [(h)ibrida] «гібрид, помісь», мабуть, запозичене через грецьку мову, де воно не збереглося, з якоїсь іншої, поки що не встановленої; форма лат. hybrida викликана помилковим зближенням з гр. ὕβρις «зухвалість; насильство; втрата, шкода».— СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 67; Dauzat 395; Klein 753; Walde—Hofm. I 665—666; Ernout—Meillet I 302.

[**ґівґати**] «гелготати, крякати» ВеЗн, [*ґівґач*] (орн.) «крутиголовка, Jynx torquilla L.», [*ґівґор*] «тс.»; — очевидно, похідні утворення від звуконаслідувального вигуку **ґів* (<*ґел*), що відповідає поширенішому [*ґел*].— Див. ще **ґелґати.**

гівно́, [*гімно́*], [*гівня́к*] (ент.) «жук-гнойовик, Scarabaeus stercorarius», [*гівня́р*] «тс.», [*гімня́к*] «тс. Ж; послід великої рогатої худоби (Ме)», [*гівня́нка*] «погана хазяйка» Я, [*гівню́ха*] «тс.» Я, [*гівня́ний*] Г, Я; — р. болг. *говно́*, бр. *гаўно́*, п. gówno, ч. слц. hovno, вл. howno, нл. gowno, полаб. d'ünă (род. в. одн.), схв. *го́вно*, слн. góvno, цсл. **говно** (<***говьно**); — псл. *govьno<іє. *g^{u}ou-/*g^{u}ōu-/g^{u}u- з слов'янським суфіксом -ьno; звичайно розглядається як пов'язане чергуванням голосних з р.-цсл. **огавити** «псувати, обтяжувати, завдавати неприємності», слн. ogáven «мерзенний, мерзотний»; — споріднене з лат. bubināre «забруднювати місячним» (<*bov-ino-, оскськo-умбрське запозичення, Walde—Hofm. I 199), вірм. ku «гній», дінд. gūtha- «кал, бруд», guváti «випорожнюється», ав. gūϑa- «кал, бруд»; досить переконливе і пов'язання (ЭССЯ 7, 77—78; Brückner AfSlPh 39, 7; Брандт РФВ 22, 124; Hirt IF 37, 236) з іє. *g^{u}ou-, *g^{u}ōu- «рогата худоба», псл. govędo, укр. [*гов'ядо*] «тс.».— Фасмер—Трубачев I 424; Sławski I 330; Schuster-Šewc 336; Bern. I 339; Trautmann 81; Pokorny 483—484.— Див. ще **гид.**

гіга́нт, *гіганти́зм;* — р. болг. *гига́нт*, бр. *гіга́нт*, др. *гигасъ*, *гигантъ*, п. ч. слц. вл. нл. gigant, схв. *ги̏гант*, слн. gigánt; — книжне запозичення з грецької мови, пізніше опосередковане німецькою мовою (н. Gigánt); гр. γίγας (род. в. γίγαντος) «гігант» пов'язане з Γίγαντες «Гіганти, міфічні велетні», очевидно, догрецького походження. — СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 67—68; Фасмер 404—405; Frisk I 305—306.

гігіє́на, *гігіені́ст*, *гігіені́чний;* — р. *гигие́на*, бр. *гігіе́на*, п. higiena, ч. слц. вл. hygiena, болг. м. *хигие́на*, схв. *хигије́на*, слн. higiéna; — очевидно, запозичене з новолатинської мови (можливо, через німецьке чи французьке посередництво); нлат. hygiēna походить від гр. ὑγιεινά с. р. мн. «(щось) корисне для здоров'я, здорові умови» (від ὑγιεινόν с. р. одн. «здоров'я»), похідного від ὑγιής «здоровий», яке складається з основ ὑ- «добре», спорідненої з дінд. su-, ав. hu- «тс.», і γιής, спорідненої з псл. žiti, živъ, укр. *жи́ти*, *живи́й*.— СІС 159; Шанский ЭСРЯ I 4, 68; Dauzat 396; Bloch I 372; Boisacq 997, 120, 184; Frisk I 384, II 954—955.— Див. ще **жи́ти.**

гід; — р. болг. *гид*, бр. *гід*, п. gid; — запозичення з французької мови; фр. guide «гід, провідник» запозичене з італійської або провансальської мови; іт. пров. guida «тс.», в свою чергу, походить, очевидно, від франк. *wîtan «показувати, знати», спорідненого з дангл. wīt «бачити», псл. viděti, укр. *ві́діти*.— СІС 160; Шанский ЭСРЯ I 4, 69; Dauzat 379; Klein 686.— Див. ще **вид.**

гідра́вліка, *гідравлі́чний;* — р. *гидра́влика*, бр. *гідра́ўліка*, п. ч. слц. hydraulika, вл. hydrawlika, болг. *хидра́влика*, м. *хидраулика*, схв. *хидра̀улика*, слн. hidrávlika; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Hydráulik, як і фр. hydraulique, англ. hydraulics, утворене за словотворчим зразком інших латинсько-грецьких назв наук (типу лат. (з гр.) grammatica, mathēmatica і ін.) від лат. hydraulicus (з гр. ὑδραυλικός) первісно «належний до водяного орга́на», похідного від лат. hyd-

raulus «водяний орга́н», що зводиться до гр. ὕδραυλος «тс.», складного слова, утвореного з основ іменників ὕδωρ «вода» і αὐλός «сопілка, флейта; трубка, порожній стрижень», спорідненого з цсл. оулии, укр. *ву́лик*.— СІС 160; Шанский ЭСРЯ I 4, 70; Kopaliński 409; Holub—Lyer 201; Dauzat 395; Bloch I 372; Klein 754; Weise 437—438; Frisk I 186—187.— Див. ще **гідро-, ву́лик.**

гідро- (перший компонент складних утворень типу *гідроавіа́ція, гідробу́р, гідрову́зол, гідроелектроста́нція, гідроене́ргія, гідроліта́к, гідрольодорі́з, гідромашинобудува́ння, гідромоде́ль, гідронамі́в, гідроспору́да, гідроста́нція, гідроша́хта*); — р. *гидро-*, бр. *гідра-, гідро́-*, п. ч. слц. вл. hydro-, болг. м. схв. *хидро-*, слн. hidro-; — результат виділення з запозичених складних слів грецького походження типу *гідрогра́фія* (нгр. ὑδρογραφία), в яких перший компонент ὑδρο- «водо-» зводиться до основи іменника ὕδωρ «вода», спорідненого з псл. voda, укр. *вода́*, і сполучного голосного **о**.— СІС 160; Kopaliński 409; Holub—Lyer 201; Frisk II 957—959; Boisacq 998—999.— Див. ще **ви́дра, вода́.**

гідроло́гія, *гідро́лог, гідрологі́чний;*— р. *гидроло́гия*, бр. *гідрало́гія*, п. hydrologia, ч. hydrologie, слц. hydrológia, вл. hydrologija, болг. *хидроло́гия*, м. *хидрологиjа*, схв. *хидроло̀гиjа*, слн. hidrologíja; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Hydrologie, фр. hydrologie, англ. hydrology утворені за словотворчим зразком латинсько-грецьких назв наук на -logia, гр. -λογία (типу лат. (з гр.) philologia, physiologia) з основ грецьких іменників ὕδωρ «вода», ὑδρο- «водо-» (в складних словах) і λόγος «слово; поняття; наука».— Шанский ЭСРЯ I 4, 71; Sł. wyr. obcych 292.— Див. ще **гідро-, ло́гіка.**

гіє́на (зоол.) «Hyaena», ст. *уена*; — р. *гие́на*, бр. *гіе́на*, др. *уена*, п. hiena, ч. слц. hyena, вл. hijena, болг. м. *хие́на*, схв. *хиjе́на*, слн. hijéna; — запозичено в давньоруську мову з грецької і, пізніше, в українську мову з німецької; нім. Hyäne «гієна» походить від лат. hyaena «тс.», яке зводиться до гр. ὕαινα «тс.», похідного від ὗς «свиня», спорідненого з псл. svinьja, укр. *свиня́;* грецьку назву гієни утворено від назви свині через зовнішню схожість щетинястої спини гієни із спиною свині.— СІС 165; Шанский ЭСРЯ I 4, 71—72; Фасмер I 405; Kluge—Mitzka 322; Frisk II 952; Boisacq 996, 1006—1007.— Див. ще **свиня́.**

[**гій**] (вигук) «ох, ах» Ж; (вигук, яким підганяють худобу; вигук, яким відганяють звіра; вигук у виразі *гій на тебе* «тьху на тебе»), [*гійе*] (вигук, яким підганяють худобу), *гі* (у виразі *гі на тебе=гій на тебе*), *гі́йкати* (*гійну́ти*) (на когось) «залякувати когось голосною лайкою»; — р. [*ги* (*гигй*)] (бойовий клич при атаці; крик гучків під час облави), п. ст. діал. hyj (вигук, яким підганяють коней), [hy] «тс.», ч. hyj (вигук, яким підганяють худобу; також у тяглі), слц. hijo, hio (вигук, яким підганяють коней), вл. нл. hi (вигук, яким підганяють тяглову худобу); — псл. (пн.) *hyjь (вигук, яким, очевидно, підганяли худобу, заганяли звірів).

[**гі́йво**[1]] «крик, гвалт» Ва; — очевидно, похідне від вигуку [*гій*] (первісно під час полювання, облави), [*гі́йкати*] «залякувати лайкою» (первісно «тюкати на звірів»).— Див. ще **гій.**

[**гі́йво**[2]] «велика грязь»; — неясне.

гі́йса — див. **гейс.**

гі́лка, [*гі́лька, гіллю́ка*], *гілля́, гілля́ка, гілля́ччя*, [*гілю́ка*] Ж, *гільце́* «молоде деревце, яке втикається в весільний коровай», [*гили́на*] Ж, [*ги́лля*] «гілка», [*гилля́*] «гілля», [*гиля́ка* Ме, *ги́лька* Ж], [*гильце́*] «гільце» Ж, [*голв'я́ка*] «гілка», [*голе́к*] «тс.» ВеБ, *гілкува́тий, гілля́стий, гілча́стий*, [*гільча́стий, гили́стий* Ж, *гиля́вий* Ж, *гиля́стий, гильни́стий* Ж, *гильови́й, гильча́стий, голю́чий* Я], *гілкува́тися, па́гілля* «тонкі гілки», [*перегі́льчастий*] «гіллястий», *розгі́лення, розгілка, розгілля, розгі́лчастий*, [*розгі́лястий, розгі́льчастий, розгиля́стий, угілко́ваний, угилко́ваний*]; — р. [*голья́*] «гілка, сук», бр. *галлё* (*го́лле*) «гілля; хмиз», др. *голь* «гілка», ч. hůl «палиця; прут», ст. hól «тс.», слц. заст. кн. hôl' «палиця», слн. gól «молодий стовбур без гілок»; — псл. golь, пов'я-

зане з golъ «голий» (первісне значення «голий прут», пізніше «гілка»), пов'язане також із псл. (пн.) [galǫzь] «галузь» (з іншим ступенем чергування); — споріднене з вірм. kołr «гілка, сук».— Фасмер І 434; Sławski І 252; Machek ESJČ 190; ЭССЯ 7, 16—17; Bern. І 326; Meillet MSL 11, 185; Pedersen KZ 40, 211.— Див. ще **го́лий.**— Пор. **га́лузь.**

гі́льза; — р. *ги́льза*, бр. *гі́льза*, п. gilza, [chiżla], ч. [hylzna, hylzen], болг. *ги́лза*; — запозичення з німецької мови; нім. Hülse «оболонка, гільза» пов'язане з дієсловом hehlen «приховувати», спорідненим з лат. color «колір, барва», cēlāre «приховувати», гр. καλύπτειν «обгортати».— Шанский ЭСРЯ І 4, 72; Фасмер І 406; Kluge—Mitzka 297, 319; Dauzat 212; Walde—Hofm. І 247.

гільце́, *гильце́* — див. **гі́лка.**

[**гільце́м**] (тільки у виразі [*г. голий*] «бідний; зовсім голий»); — форма орудн. в. від незасвідченого словниками слова **голець* «бідняк; голяк», ужитого в підсильному значенні поряд з прикметником *голий* (пор. аналогічні звороти *кінець кінцем*, *одним одна* і ін.).— Див. ще **го́лий.**

гімн, ст. *гѵмны*, *ѵмны* (1627); — р. *гимн*, бр. *гімн*, п. hymn (рідк. himn), ст. hymna (imna), ч. слц. hymna «гімн» (hymnus «церковна пісня урочистого характеру», заст. hymn «тс.»), вл. himna, болг. *химн*, м. *химна*, схв. *хи̏мна*, слн. hímna; — очевидно, через польське посередництво запозичене з латинської мови; лат. hymnus «хвалебна пісня на честь богів, гімн» походить від етимологічно неясного гр. ὕμνος «урочиста пісня».— СІС 165; Шанский ЭСРЯ І 4, 73; Фасмер І 407; Brückner 174; Klein 758; Frisk II 965; Boisacq 1001—1002.

гімна́зія, *гімназист*, *гімназичний*, *гімназіальний*, *гімназійний*, *прогімназія;* — р. болг. *гимназия*, бр. *гімназія*, п. gimnazjum, [gimnazja, gimnazyja], ч. gymnasium, слц. gymnázium, вл. gimnazij, нл. gymnazij, gymnasion, gymnasija, м. *гимназиjа*, схв. *гимна̀зиjа*, слн. gimnázija; — через польське або німецьке посередництво (нім. Gymnásium, насамперед, як назва школи, що давала класичну освіту) запозичене з латинської мови; лат. gymnasium «школа фізичних вправ; місце зборів і розмов філософів» походить від гр. γυμνάσιον «тс.», пов'язаного з прикметником γυμνός «голий».— СІС 165—166; Шанский ЭСРЯ І 4, 74; Фасмер І 407; Kluge—Mitzka 278; Frisk І 332—333; Walde—Hofm. II 185.— Див. ще **гімна́стика.**

гімнасте́рка «військова сорочка», *гімнастьо́рка*, зах. *гімна́стівка*; — бр. *гімнасцёрка;* — запозичення з російської мови; р. *гимнастёрка* походить від заст. *гимнастёр* «гімнаст» (отже, буквально «сорочка гімнаста»), утвореного, можливо, з нім. Gymnast «гімнаст» або п. gimnastyk «тс.» за допомогою суфікса *-ёр* (від фр. -eur); в українській мові безпосереднє запозичення *гімнастьо́рка* витискається закономірною для неї формою *гімнасте́рка* з передачею фр. -eur як *-ер* (пор. фр. chauffeur — р. *шофёр*, укр. *шофе́р* і под.); зах. *гімна́стівка* є калькою російського слова.— Шанский ЭСРЯ І 4, 75; Фасмер І 407.— Див. ще **гімна́стика.**

гімна́стика, *гімна́ст*, *гімнасти́чний*; — р. болг. м. *гимна́стика*, бр. *гімна́стыка*, п. gimnastyka, ч. слц. вл. нл. gymnastika, схв. *гимна̀стика*, слн. gimnástika; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Gymnástik) запозичене з латинської мови; лат. gymnastica (ars) «гімнастична (майстерність)» походить від гр. γυμναστική (τέχνη) «тс.», пов'язаного з γυμνός «голий», спорідненим з псл. nagъ, укр. *на́гий* (у зв'язку із звичаєм давніх греків виконувати гімнастичні вправи голими).— СІС 166; Шанский ЭСРЯ І 4, 75; Фасмер І 407; Kluge—Mitzka 277; Frisk І 332—333; Walde—Hofm. II 185. — Див. ще **на́гий.**

[**ґіндзу́ра**] (бот.) «тирлич, Gentiana» Ж, [*ґензу́ра*, *джинджор*, *джинджора*, *джінджу́ра* Г, Ж, *джуджура* Mak, *дзіндзо́ра*, *дзіндзура* Mak] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. [ghințúră] «тс.» є словотворчим варіантом форми ghințiánă, що походить як запозичення від етимологічно неясного лат. gentiana «тс.», пов'язуваного традиційно з ім'ям іллірійського короля Gen-

t(h)ius. — Scheludko 132; DLRM 332; Walde—Hofm. I 592.

гінеколóгія, *гінекóлог, гінекологічний;* — р. болг. *гинеколóгия,* бр. *гінекалóгія;* п. ginekologia, ч. gynaekologie, gynekologie, слц. gynekológia, вл. gynekologija, м. *гинекологиja,* схв. *гинеколòгиja,* слн. ginekologíja; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Gynäkologie, фр. gynécologie, англ. gynaecology утворені з гр. γυνή (род. в. γυναικός) «жінка», спорідненого з псл. žena, укр. *жінка,* і λόγος «слово, (наукове) пояснення, наука».— СІС 166; Шанский ЭСРЯ I 4, 76; Sł. wyr. obcych 251; Klein 690; Frisk I 333—335.— Див. ще **жонá, лóгіка.**

[**гінтя́й**] «гультяй», [*гінтáй*] «тс.» Ж; — результат контамінації форм *гультя́й,* ([*гільтя́й*]) і *гін, гнáти* (див.).

гіпéрбола, *гіперболізáція, гіперболíзм, гіперболíст, гіперболíчний;* — р. *гипéрбола,* бр. *гіпéрбала,* п. hiperbola, ч. слц. вл. hyperbola, болг. м. *хипéрбола,* схв. *хипѐрбола,* слн. hipêrbola; — запозичення з латинської мови; лат. hyperbolē являє собою запозичене гр. ὑπερβολή «перехід; перевага; надмірність; гіпербола, перебільшення», утворене за допомогою префікса ὑπερ- «пере-, через», спорідненого з дінд. upári «через», двн. ubar, гот. ufar «тс.», лат. s-uper «зверху, над», від основи дієслова βάλλω «кидаю; ударяю; гоню» (βολή «кидання; удар»).— СІС 166; Шанский ЭСРЯ I 4, 76—77; Фасмер I 407; Frisk II 966—967.— Див. ще **бал**[1].— Пор. **парáбола.**

гіпнóз, *гіпнотáрій, гіпнотизáція, гіпнотизéр, гіпнотúзм, гіпнóтика, гіпнотúчний, гіпнотизувáти;* — р. *гипнóз,* бр. *гіпнóз,* п. hipnoza, ч. слц. hypnóza, вл. hypnoza, нл. hipnotizm «гіпнотизм», болг. м. схв. *хипнóза,* слн. hipnóza; — запозичення з французької або англійської мови; фр. hypnose (з 1877), англ. hypnosis походять від нлат. hypnosis «присипляння» (1829), утвореного від гр. ὑπνόω «присипляю», пов'язаного з ὕπνος «сон», спорідненим з псл. sъпъ (*sъpnъ), укр. *сон.* — СІС 168; Шанский ЭСРЯ I 4, 78; Фасмер I 407; Dauzat 396; Frisk II 970—971; Boisacq 1004—1005. — Див. ще **сон, спáти.**

гіпопотáм (зоол.) «бегемот, Hippopotamus amphibius L.»; — р. *гиппопотáм,* бр. *гіпапатáм,* п. hipopotam, болг. м. *хипопотáм,* схв. *хипопòтам;* — запозичення з латинської мови; лат. hippopotamus (hippopotamius, -ios) походить від гр. ἱπποπόταμος (<ἱπποποτάμιος) «тс.», складного слова, яке виникло на основі словосполучення ἵππος ποτάμιος «тс.» (букв. «річковий кінь»), утвореного з іменника ἵππος «кінь» і прикметника ποτάμιος «річковий», похідного від іменника ποταμός «річка», пов'язаного з πέτομαι «лечу», дінд. patişyáti «рине»; можливо, що гр. ἵππος ποτάμιος є неточною калькою єг. pehemout «тс.» (букв. «водяна тварина»).— СІС 169; Weise 435; Frisk I 733—735; Boisacq 380—381, 807; Lokotsch 24; Gesenius 95; W. C. Tille, Koptische Grammatik, Leipzig, 1955, 326.— Див. ще **Архи́п.** — Пор. **бегемóт.**

гіпóтеза, *гіпотетúчний;* — р. *гипóтеза,* бр. *гіпóтэза,* п. hipoteza, ч. слц. hypotéza, вл. hypoteza, болг. м. схв. *хипотéза,* слн. hipotéza; — через польське або німецьке посередництво (нім. Hypothése) запозичене з латинської мови; лат. hypothesis походить від гр. ὑπόθεσις «підкладка; основа; (основна) думка, тема; припущення, гіпотеза», утвореного від дієслова ὑποτίθημι «підкладаю, кладу в основу; висловлюю, припускаю», що складається з префікса ὑπο- «під-», спорідненого з нім. auf «на», англ. up «угору», і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з псл. děti, dějǫ «класти, кладу», укр. *дíти, дíну.*— СІС 169; Шанский ЭСРЯ I 4, 80; Фасмер I 407; Frisk II 897—898, 971; Boisacq 969, 1005.— Див. ще **дíти**[2].

гіпс, [*ґіпсóвиця*] (бот.) «ліщиця мурова, Gypsophila muralis L.» Ж, *гіпсувáти;* — р. болг. м. *гипс,* бр. *гіпс,* п. вл. gips, ч. розм. gyps, gips, kips, слц. gyps, схв. *гйпс,* слн. gíps; — запозичення з німецької мови; нім. Gips походить від лат. gypsum «гіпс», яке зводиться до гр. γύψος «крейда, гіпс», запозиченого, очевидно, з якоїсь семітської мови (пор.

гебр. gāβiš «кристал»).— СІС 170; Шанский ЭСРЯ І 4, 81; Фасмер І 407; Kluge—Mitzka 258; Lokotsch 56; Frisk I 336.

[гір] «парші навколо очей у річних і дворічних овець» Я; — неясне.

[ґірґа́лка] «горло» ВеУг, [*ґірґа́чка*] «тс.» ВеУг; — результат не зовсім ясної (очевидно, афективної) видозміни форм [*ґарґа́ла, ґарґа́чка*] «тс.».— Див. ще **ґарґа́ла.**

гірки́й, [*гиркúй*] Ж, *гіре́нький,* [*гіркли́й*], *гірко́тний, гіркува́тий,* [*гі́рок*] «гіркий», [*гірча́вий*] «на смак подібний до гірчака, болотної рослини» Я, [*гірча́стий*] «гіркуватий» Я, *гірчи́чний,* [*го́рко*] «тяжко, важко» ЛЧерк, [*гірка́н* (*оленячий*)] (бот.) «смовдь, Peucedanum cervaria», [*гірканя*] (бот.) «сосюрея, гіркий корінь, Saussurea amara (L.) D. C.; гриб Agaricus piperatus Scop.» Mak, [*гірку́ша*] «тс.» Ж, Mak, [*гирка́ня*] (вид гіркого гриба) Ж, [*гиркúня*] «тс. Ж; Agaricus piperatus Scop. Mak», *гі́ркість,* [*гіркова́ня*] (іхт.) «гірчак, Rhodeus amarus», *гіркота́,* [*гірча́вінь*], *гірча́к* (іхт.) «Rhodeus sericeus amarus (Bloch.); (бот.) Polygonum persicaria L.; Polygonum bistorta L.; водяний перець, Polygonum hydropiper L.; неїстівний гриб Tyllopilus felleus (Bull.) Karst.; [свиріпа, Brassica campestris L. Mak; грицики звичайні, Capsella bursapastoris Mönch. Mak; волошка східна, Centaurea orientalis L. Mak; Centaurea picris Pall. Mak; чистотіл звичайний, Chelidonium majus L. Mak; кучерявий горошок, Coronilla varia L. Mak; гадючник шестипелюстковий, Filipendula hexapetala Gilib. Mak; підмаренник, Galium L. Mak; чаполоч пахуча, Hierochloe odorata (L.) Wahlbg. Mak; хрінниця широколиста, Lepidium latifolium L. Mak; слабник водяний, Malachium aquaticum (L.) Fr. Mak; гіркуша нечуйвітрова, Picris hieracioides L. Mak; редька дика, Raphanus raphanistrum L. Mak; жовтий осот польовий, Sonchus arvensis L.; смілка приземкувата, Silene supina M. B. Mak; гірчиця польова, Sinapis arvensis L. Mak; настійка на гірких травах]», [*гирча́к*] (бот.) «гірчак Mak; вид грибів Mo», [*гірча́нка*] «тирлич, Gentiana L.» Mak, *гірчи́ця* «гірка приправа до страви; (бот.) Sinapis L.; [ерука посівна, Eruca sativa D. C.; гриб Agaricus species]» Mak, [*гирчи́на*] (бот.) «живокіст, Symphytum cordifolium», [*го́рець*] (бот.) «тирлич» Mak, [*го́реч*] «гіркота» Ж, [*горечавка*] (бот.) «тирлич звичайний, Gentiana pneumonanthe L.» Mak, [*горичка, горчавка*] «тс.» Mak, [*горкун*] (бот.) «гадючник шестипелюстковий» Mak, [*горча́к*] «неїстівна дрібна рибка-колючка» Mo, *гі́ркнути, гіркні́ти* «гіркнути», [*гірча́ти*], [*гі́рчати*] «ставати гіркішим», *гірчи́ти, горе́ни́ти* «бути гірким на смак; [ставати гірким Ж]», [*горені́ти*] «тс.» Ж, *згі́ркли́й, прогі́ркли́й;* — р. *го́рький,* бр. *го́ркі,* др. *горькыи,* п. gorzki, ст. gorki «гіркий», [gorki] «гарячий», ч. hořký «гіркий», (horký «гарячий»), слц. horký «гіркий», вл. hórki, нл. gorki, полаб. d'ör'ă, болг. *го́рък,* м. *горок,* схв. *го́рак, го̑рки̑,* слн. górek, стсл. **горькъ;**— псл. gorьkъ, прикметник, утворений від дієслова gorěti «горіти»; первісне значення «палючий, пекучий», звідки «такий, що пече в язик», далі «гіркий» (пор. ірл. goirt «гіркий» від gorim «грію», спорідненого з псл. gorěti); непереконлива реконструкція (Vaillant RÉS 9, 8—10; BSL 31, 46) псл. *gъrъkъ, нібито, пов'язаного з дінд. gurú- «важкий, гр. βαρύς «тс.».— Критенко Вступ 528, 556; Шанский ЭСРЯ І 4, 143—144; Фасмер І 445; Sławski I 323—324; Machek ESJČ 177; Schuster-Šewc 325; БЕР І 266; Skok I 591—592; Bern. I 332—333; Trubeckoj BSL 24, 133—134; Pokorny 495.— Див. ще **горі́ти.**

гірля́нда; — р. болг. *гирля́нда,* бр. *гірля́нда,* п. ч. слц. вл. girlanda, м. *гирла́нда,* схв. *ги̏рланд, гирла̀нда,* слн. girlánda; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Girlánde) запозичене з французької мови; фр. guirlande походить від іт. ghirlanda «гірлянда», що відбиває фр. ст. garlande, guerlande «коло», пов'язане з фр. ст. garlander «прикрашати, заквітчувати», нез'ясованого (можливо, германського) походження.— СІС 170; Шанский ЭСРЯ І 4, 82; Фасмер І 408; Kluge—Mitzka 258; Dauzat 351, 380.

[**гірнець**] «куртинний дубняк» Я; — болг. *гору́н* «дуб, Quercus L.», схв. *го̀рун* «вид дуба»; — не зовсім ясне; болг. *гору́н* зіставляється з *горя́* «горю; палю» або *гора́* «ліс», а також із прус. garian «дерево».— БЕР I 266.

гіро́шник — див. **огіро́шник**[3].

[**гірта**] «палиця, що підтримує драбки воза» ВеЗа, [*ґірт*] «тс.» ВеЗа; — запозичення з німецької мови; нім. Gérte «жердина» споріднене з дангл. gerd «лікоть (міра)», англ. gard «тс.», лат. hasta «спис».— Kluge—Mitzka 250.

гі́рший, [*горі́йший*], *гірш* (присл.), [*гі́рше*] «краще; більше» Дз, [*го́рій*] «тс.», *гі́ршати*, [*гірши́ти*] «обурювати» Ж, *згі́рший* «гірший», *згірш* (присл.), [*незгі́рший*] «непоганий», [*несогі́рший*] «тс.»; — р. заст. *го́рший*, бр. *го́ршы*, др. *горьшии*, п. gorszy, ч. слц. horší, вл. hórši, нл. goršy, схв. *го̏рӣ*, слн. górij (заст.) «гірший; кращий», стсл. **гории** чол. р., **горьши** жін. р.; — псл. *gorjьjь чол. р., *gorjьši жін. р., форма вищого ступеня від основи прикметника *gorькъ «гіркий», взятої без суфікса -ьk-; первісне значення «гіркіший»; непереконливі інші етимології, в яких псл. gorjьjь розглядається як первісний вищий ступінь, зіставлюваний з дінд. gárīyas-, вищим ступенем від gurú- «важкий, прикрий» (Vaillant RÉS 9, 5—12), або з гр. χείρων «гірший» (*χερ-ιων: псл. *gor-jьjь з іє. *gher-: *ghor-) (Machek ESJČ 176; LF 72, 74—75).— Sławski I 321; Skok I 591—592; Bezlaj ESSJ I 163; Bern. I 334; Trautmann 79; Pokorny 495.— Див. ще **гірки́й, го́ре, горі́ти.**

гісо́п (бот.) «Hyssopus officinalis L.», [*гиссо́п*, *гіссоп* Mak, *ісоп* Mak, *сусоп* Mak] «тс.»; — р. *иссо́п*, бр. *ісо́п*, др. *ѵссопъ*, п. hizop, izop, ч. слц. hyzop, вл. izop, izopica, нл. hyzopica, izopka, стсл. **ѵсопъ**; — запозичення з грецької мови; гр. ὕσσωπος «гісоп» походить від гебр. ēzōb «тс.», можливо, запозиченого з аккадської мови.— Фасмер II 142; Преобр. I 275; Boisacq 1008; Lokotsch 45; Kluge—Mitzka 873; Gesenius 26.

гість, [*гі́стя*] «гостя», [*гістьба́*] «подорож; гостина» Ж, *гости́на*, *гости́нець* «подарунок; [великий шлях; корчма]», [*гости́нник*] «господар готелю» Ж, [*гости́нниця*] «готель» Ж, [*гостівни́к*] «той, хто охоче ходить на бенкети», [*гостовни́ця*] «готель» Ж, *гостюва́льник* «гість», *го́стя*, *гостя́* (у виразі *у гостя́* «в гості»), [*гостьові́цтво*] «гостинність» Ж, [*госте́бний*] «гостинний» Ж, [*гостели́вий*] Ж, *гости́нний*, [*гостівни́й* Ж, *го́стний* Ж, *гостьови́тий* Ж, *го́щний* Пі] «тс.», *гости́ти* «приймати гостей», *гости́тися* «вгощатися; гостювати», *гостюва́ти*, [*відго́стини*] «відвідини-відповідь», *пого́ст* «у Київській Русі — місце торгу і адміністративно-територіальна одиниця», [*при́гіст*] «привіт» Ж, [*пригі́сник*] «подарунок від гостей, подарунок на пам'ять» Ж, [*пригі́сне*] «тс.» Ж, *пригоща́ти* «приймати, частувати гостей»; — р. *гость*, бр. *госць*, др. *гость* «гість; іноземець; іноземний купець», п. gość, ч. host, слц. hosť, вл. hósć, нл. gosć, полаб. d'üst, болг. м. *гост*, схв. *го̑ст*, слн. góst, стсл. **гость**; — псл. gostь < іє. *ghostis; — споріднене з гот. gasts «чужинець, чужоземець», двн. gast «тс.», нвн. Gast «гість, чужинець, прибулець», лат. hostis початково «чужинець, гість», пізніше «ворожий чужоземець, ворог (особливо батьківщини)»; зв'язок із гр. ξένος (ξένϜος, ξεῖνος) «чужий», алб. huaj «тс.» (Kretschmer KZ 31, 414—415; Meyer EW 154) сумнівний; думка про запозичення з германських мов (Hirt PBrB 23, 333) не обгрунтована.— Критенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 4, 149—150; Фасмер I 447—448; Sławski I 328; Brückner 153; Schuster-Šewc 329; БЕР I 268; Skok I 595; Bezlaj ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 67—68; Bern. I 337; Trautmann 80; Pokorny 453.

гісь — див. **гись.**

гіта́ра, *гітари́ст;* — р. *гита́ра* (заст. *китара*), бр. *гіта́ра*, п. gitara, [kitara], ч. kytara (заст. guiterna), слц. gitara, болг. *кита́ра*, м. *гита́ра*, схв. *гѝтар*, *гѝтара*, слн. kitára; — через російське або польське посередництво запозичене з німецької або французької мови; нім. Gitárre (<Gitarra), фр. guitare походять від ісп. guitarra, яке через латинське (лат. cithara «струнний музичний інструмент») або арабське (ар.

kittāra «тс.») і арамейське посередництво було запозичене з грецької мови; гр. κιθάρα «тс.» є запозиченням з невідомого джерела.— Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 408; Kopaliński 359; Kluge—Mitzka 259; Dauzat 380; Bloch I 355; Frisk I 850—851.

[**гíцаш**] «головний пиляр при розпилюванні дощок» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з румунської мови; рум. hăţáş «головний запряжний кінь» є похідним від hăţ «повід; віжка», пов'язуваного із звуконаслідувальним вигуком hăţ (haţ) на позначення несподіваного руху при ловінні, хапанні.— Scheludko 130; DLRM 357.

гíчка «весслова спортивна шлюпка»;— бр. *гічка*; — запозичення з російської мови; р. *гичка* утворено від *гиг* «легкий довгий вузький човен», що походить від нім. Gig «весловий човен капітана» або, як і нім. Gig, безпосередньо від англ. gig «легкий човен», спорідненого з нім. [geigen] «рухатися в різні боки, хитатися»; припущення про запозичення англійського слова із скандінавських мов (Skeat 212) непереконливе.— СІС 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 404, 408; Matzenauer 166; Kluge—Mitzka 241, 257; Falk—Torp I 309.

[**гíя**[1]] «страх» Ж; — неясне; можливо, походить від уг. ijed «лякається», особової форми етимологічно неясного дієслова ijedni «лякатися».— Bárczi 133; MNTESz II 196.

[**гíя**[2]] «треба» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. híja «нестаток» пов'язане з уг. ст. hí «недолік, брак».— MNTESz II 112.

[**гíя**[3]] «зволікання, уповільнення», [*гíйний*] «довгий, довгастий» Я; — неясне; можливо, походить від уг. hülye «незграбний, неповороткий» (також «дурний, потворний; німий»), пов'язаного з етимологічно неясним hűlni «охолоджуватися, стигнути».— Bárczi 129, 130; MNTESz II 179, 180.

[**ґíя**] «горілка» Ж; — неясне.

[**гіяба**] «неможливо, даремно, марно», [*гéй-аба*] «тс.» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. hiába «даремно, марно» пов'язане з прикметником hiú «даремний», етимологічно неясним.— MNTESz II 107; Bárczi 118, 120, 122—123.

[**глабúна**] «одвірок» Я, *глáбці* «сани з кузовом, обшитим лубом», [*глабчáстий*] (про віз, сани) «з ящиком, обшитим лубом; з голоблями» Ж, [*глабкúй*] «з ящиком, обшитим лубом», [*глобчáстий*] «з голоблями» Ж; — похідні утворення від незасвідченого **глáбати* «охоплювати, з'єднувати, зміцнювати» (пор. п. głabać «обіймати, охоплювати, захоплювати»), ітератива від дієслова [*глóбити*] «зміцнювати (вал млина); затикати клоччям (ущільнювати щось)»; отже, первісне значення — «речі, якими охоплюють, обшивають».— Фасмер I 413; Sławski I 291.— Див. ще **глобá**.

главá «розділ (книги та ін.); керівник; (кн. заст.) голова», [*главúця*] «голова», [*главúза*] «ватажок» Я, *óглав* «зміст», *озаглáвити*, [*прúглавки*] «деталь у млині» Ж; — р. *главá* «розділ; керівник», бр. *главá* «розділ», др. кн. *глава* «голова; розділ; керівник»; — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. (цсл.) глава є закономірним відповідником до укр. *головá;* у значенні «розділ» стсл. глава є, очевидно, калькою гр. κεφάλαιον «тс.», похідного від κεφαλή «голова».— Шанский ЭСРЯ I 4, 83; Фасмер I 408.— Див. ще **головá**.

[**глават**] (бот.) «волошка синя, Centaurea cyanus L.» Mak; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *блавáт* «тс.», зближеної з *главá* «голова» під впливом назви [*головáтень*] «волошка лучна, Centaurea jacea L.». — Див. ще **блавáт**.

[**глагóїти**] «заспокоювати, мирити, втихомирювати» Ж, О, [*глáїти*] «тс.» Ж, О, [*глáїтися*] «узгоджуватися» Ж;— неясне; можливо, наслідок контамінації слів *лáгодити* і *гóїти* з протетичним **г** перед **л** (пор. появу **г** перед початковим сонорним в інших словах південно-західних говірок — *(г)лáстівка, (г)рабáк* тощо).— Див. ще **гóїти, лáгодити**.

глагóл, *глагóлиця, глагóль* (назва літери **г**), [*глагíль*] «тс.» Ж, *глаголúчний, глаголúцький, глагóлати* «розмовляти», *глаголíти* «тс.», *розглагóльствувати;* —

р. *глаго́л*, др. (цсл.) **глаголъ**; — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. **глаголъ** «слово, мова» споріднене з р. [*гологóлить*] «базікати», п. Głogoły (топонім), ч. заст. hlahol «мова», слц. кн. hlahol «дзвоніння (дзвонів)», болг. *глагóл* «дієслово», м. [*глагол*] «розмова, мова», схв. *гла̏гол*, *гла́гол* «дієслово», слн. glágol «тс.» і походить від псл.*golgolъ, утвореного подвоєнням того самого кореня, що й у суфіксальному псл. *gol-sъ «голос»; сумнівне зіставлення з дінд. gargaraḥ «вид музичного інструмента» або дінд. ghargharaḥ «гримливий, булькітливий шум» (Bern. I 320; Meillet Études 229; Machek ESJČ 166).— Фасмер I 430; Sławski I 292; БЕР I 245; Skok I 564—565; Bezlaj ESSJ I 144; ЭССЯ 6, 205.—Див. ще **го́лос.**

гла́дити, *гла́днути*, *гла́дшати*, [*гла́дик*] «один з інструментів колісника» Я, *гладúлка*, [*гладúло*] «усе, чим можна гладити; те, чим воронують» Я, *гладúльник*, [*гладúльце*] «інструмент для вигладжування дерева» Ж, [*гла́диш*] «яйце», [*гладúш*] «товстун» Я, [*гла́джениця*] «тонка чесалка для льону або конопель» Ж, [*гладúльниця* Ж, *гла́дниця* Ж] «тс.», [*гладівнúк*] «рубанок» О, [*гладíй*] «інструмент для обточування ступиць», [*гладíнка*] «чоловік або жінка з гладким, нерябим обличчям» Ж, *гладíнь*, [*гладóня*] «ошатна гарна жінка» Ж, *гладу́н* «гладкий чоловік», [*гладу́ля*] «гладка жінка», *гладу́ха* «тс.», [*гладу́нка*] (зоол.) «змія мідянка, Anguis fragilis; ящірка», [*гладу́щиця*] «приємна, облеслива, гладка́ жінка», [*гладу́ші*] «яйця» Я, [*гла́дя*] «рід плоскої вишивки» Я, *гла́дкий*, *гладкúй*, *гладю́чий* «дуже товстий, гладкúй», *гладю́щий* «тс.», [*вúглада*] «глянець» Ж, [*загла́дити*] «знищити» ВеЗн, [*загла́д*] «загибель» Ж, [*загла́да*, *зáгладь*] «тс.» Ж, [*оглáда*] «вихованість, добрі манери» Ж; — р. *гла́дить*, бр. *гла́дзіць*, др. *гладити*, п. gładzić, ч. hladiti, слц. hladiť, вл. hładzić, нл. głažiś, полаб. glotě «гладкий, гарний, гожий», болг. *гла́дя* «гладжу», м. *глади* «(він) гладить», схв. *гла̏дити*, слн. gláditi стсл. **гладити**; — псл. gladiti, відіменне дієслово, утворене від псл. *gladu- <іе. *glādhu-, ще до розширення його суфіксом *-kъ (пор. псл. gladъkъ, укр. *гла́дкий*); — споріднене з лит. glodùs «такий, що прилягає», glódžiu, glósti «гладити», лтс. glãstu, glãstît «тс.», прус. glosto «точильний камінь», лат. glaber «гла́дкий, безволосий, лисий», двн. glat «гла́дкий, блискучий», нвн. glatt «гла́дкий», англ. glad «задоволений, радий».— Шанский ЭСРЯ I 4, 86—87; Фасмер I 409; Sławski I 287—288; БЕР I 246; Skok I 564; Bezlaj ESSJ I 143—144; ЭССЯ 6, 111—116; Bern I 300; Trautmann 90.

гладúшка «глечик для молока», [*гладу́н*, *гладуне́ць*, *гладу́ш*, *гладу́щик*] «тс.»; — бр. *гладыш*, *гладышка*, п. [gładyszka] «тс.»; — результат зближення з основою *глад-(ити)* праслов'янської основи laty чи latь на позначення глиняного посуду, збереженої в р. [*ла́тка*] «глиняна сковорода, череп'яна миска», бр. *ла́тка* «миска», *ла́тушка*, *ла́душка* «тс.», др. *латъка* «горщик», *ладъка*, *латы*, *латъвь* «тс.», п. [łatka] «горщик для молока», ч. діал. слц. látka «глечик, горщик для молока», болг. *ла́твица* «глечик», схв. [lat] «глиняна посудина», [latica] «тс.», слн. látvica «глиняна сковорода», стсл. **латъка** «горщик»; — псл. laty (latь), можливо, споріднене з нвн. Letten «глина», двн. lętto «тс.», дісл. lęƀja (<*laƀjōn-) «глина; бруд», сірл. lathach «намул»; менш переконливе тлумачення (Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 123—124) як результату контамінації слів *глек* і *гладкúй* або зіставлення (Фасмер II 465) з лит. luõtas «човен».— Трубачев Рем. терминол. 219—220; Bern. I 694; Kluge—Mitzka 436.

[**гладúшник**] (бот.) «парило, Agrimonia L.; чистотіл, Chelidonium», [*гладу́шник*] (бот.) «чистотіл»; — похідні утворення від [*гладúшка*] «глечик для молока», [*гладу́ш*, *гладу́щик*] «тс.»; назви зумовлені використанням цих рослин для випарювання глечиків (пор. інші назви цих рослин: [*парило*, *глекопар*, *сметанник*]).— Див. ще **гладúшка.**

гладіóлус (бот.) «Gladiolus imbricatus L.»; — р. *гладиóлус*, п. gladiolus, gladiola, ч. gladiola, gladiol, слц. вл. gladiola, болг. *гладиóла*, схв. *гладѝола*, слн. gladióla; — запозичення з латинської мови; лат. gladiolus є зменшеною

формою від gladius «меч, шпага», запозиченого з кельтських мов (пор. дірл. claid-eb «шпага»); латинська назва рослини зумовлена формою листя.— СІС 172; Шанский ЭСРЯ І 4, 86; Dauzat 364; Walde—Hofm. І 603—604; Ernout—Meillet І 275—276.

[гладуи] (бот.) «остудник голий, Herniaria glabra L.» Mak, [*гладунка*] «тс.» Mak; — бр. *гладу́н* «тс.»; — пов'язане з прикметником *гла́дкий;* назва зумовлена відсутністю волосків на листках цього різновиду остудника, на відміну від остудника волосистого, Herniaria hirsuta (пор. російські назви обох рослин: *грыжник гладкий — грыжник волосистый*). — Федченко—Флеров 390.— Див. ще **гла́дити.**

гла́жанка, *гла́за* — див. **лога́за.**

глазе́т (текст.), [*глясе́т*] «тс.»; — р. бр. болг. *глазе́т;* — запозичення з французької мови; фр. glacet «глазет» пов'язане з прикметником glacé «лискучий», похідним від дієслова glacer «заморожувати; наводити глянс, блиск, глазурувати», утвореним від glace «лід», що походить від лат. glaciēs «тс.», спорідненого з дісл. klaki «замерзла земля»; форма *глазе́т* зам. очікуваної **гласе́т* пояснюється, можливо, проникненням слова через німецьку мову, в якій форма glasiert «глазурований» вживається також у значенні «лайковий» (зам. glaciert).— СІС 172; Шанский ЭСРЯ І 4, 88—89; Фасмер І 410; ССРЛЯ 3, 129; Dauzat 363; Walde—Hofm. І 603.

[**глазки́**] «залізні грузила, що прикріплюються до невода»; — р. *глаз* «око», *глазо́к* «о́чко; коштовний камінь, напр., у персні», др. *глазъкъ* «кулька» (*глазкы стекляныи* «скляні кульки»), п. głaz «великий камінь, відколотий шматок скелі», głazik «камінець», ч. ст. hlazec «вид каменю», м. *Глазна река* (місц. назва) «Кам'яна річка» (тобто з кам'яним річищем); — псл. *glazъ «куля (кам'яна), камінь»; — походження не зовсім ясне; можливо, через польське посередництво запозичене з чеської мови (ч. *hlaz, hlazec «камінець», первісно «кругла галька, вигладжена водою»); об'єднують також з псл. *glezьпъ «кісточка» (укр. [*глє́зна*] «тс.»), припускаючи іє. *gel- «щось кругле, кулясте»; менш обгрунтовані спроби пов'язати псл. *glazъ із псл. *gladъkъ через гіпотетичне *glad-zъ (Brückner IF 23, 213), з псл. *želǫdь (укр. *жо́лудь*), *golva (укр. *голова́*) через гіпотетичне *gъl-az-ъ (Iljinskij RSl 6, 215—219), із снн. glaren «блищати, палати», двн. glas «янтар, скло» (Zupitza KZ 37, 397; Bern. І 301), з псл. *ględati (укр. *глядіти*) (Jokl AfSlPh 28, 1—2; 29, 14—15), з лит. glēžnas «слабкий, хирлявий» (Machek ESJČS 143); непереконлива також думка про походження від герм. *glāza- «янтар» (Kiparsky GLG 172—174).— Фасмер—Трубачев І 409—410; Шанский ЭСРЯ І 4, 88; Sławski І 288—289; Moszyński JP 35, 117; Machek ESJČ 405; ЭССЯ 6, 117—118.

глазу́р, *глазурува́ти;* — р. *глазу́рь,* бр. болг. м. схв. *глазу́ра,* п. glazura (рідк. glazur ч. р.), ч. вл. glazura, слц. слн. glazúra; — запозичення з німецької мови; нім. Glasúr «глазур» утворене від Glas «скло», пов'язаного, як і англ. glass «тс.», дісл. glǣsa «прикрашати чимсь блискучим», з нім. glänzen «блищати», glinzen «тс.», спорідненими з псл. ględati, укр. *глядіти,* за допомогою романського словотворчого елемента -ur(-) (за зразком нім. Lasúr «лазу́р; глазур» <слат. lasūrium «лазур»).— СІС 172; Шанский ЭСРЯ І 4, 89—90; Фасмер І 410; Kluge—Mitzka 260.— Див. ще **глядіти.**

[**ґламб**] «качан капусти» ВеЗа; — давнє запозичення з польської мови; п. głąb «тс.», як і ч. hloub, слц. hlúb, вл. hłub, нл. głub «тс.», споріднене з дісл. kleppr «брила, грудка», klumba «дрюк», нім. Klumpen «брила», англ. clamp «купа» (з іє. *gel- «стискати, збивати; щось кругле»); непереконливе пов'язання з п. kłąb «бульба» (р. *клу́бень*) (Brückner KZ 43, 321), а також з псл. *glǫbь (укр. *глиб*) (Brückner 143; KZ 42, 345).— Sławski І 289—290.

гла́нда; — р. бр. болг. *гла́нда;* — запозичення з французької мови; фр. glande «залоза, гланда» утворене від лат. glandula «шийна залоза», зменшеної форми від glāns «жолудь», споріднe-

ного з псл. želǫdь, укр. *жо́лудь.*— CIC 172; Шанский ЭСРЯ I 4, 90; Фасмер I 410; Преобр. I 227; Dauzat 364; Walde—Hofm. I 604—605.— Див. ще **жо́лудь.**

глас, *глаша́тай, гла́сний,* [*возгла́си*] «вихваляння» Ж, [*возгласи́тися*] «прославитися» Ж, [*возгласну́тися*] «обізватися» Я, [*присоглаша́ти*] «схиляти на свій бік», [*согла́с*] «згода» Ж, [*согла́ска*] «одностайність» Ж; — р. *глас,* бр. *глас,* др. *гласъ;* — через давньоруську мову запозичене з старослов'янської; стсл. **гласъ** є закономірним південнослов'янським відповідником до др. *голосъ,* укр. *го́лос.*— Шанский ЭСРЯ I 4, 90; Фасмер I 410.— Див. ще **го́лос.**

гле́віти, *глева́вий, глевкий, глевкува́тий, глевтю́к, глевтя́к, глевтякува́тий, глевча́к, глев'я́к* — див. **гливі́ти.**

[**ґле́ґул**] «кладка між горами» Ко; — не зовсім ясне; можливо, походить від рум. clădítul «споруда» (-ul — означений артикль), похідного від дієслова (a) clădí, що є запозиченням із слов'янських мов (пор. псл. klasti, kladǫ «класти, кладу»).— Crânjală 282; Kalužn. 15.— Пор. **кла́сти.**

[**гле́зень**] (вид рослини) Ж; — можливо, походить з колишнього *glь-z-ьnь, утвореного від прикметника *glь-z-ьnъ «гла́дкий, слизький» (пор. р. [*глёзкий*] <glь-z-ъkъ «тс.»), спорідненого з укр. *глі́зявий* «клейкий, в'язкий»; до слів з тим самим коренем належать також псл. gliva (укр. *глі́ва*), glina (укр. *гли́на*), glistъ (укр. *глист*), де відбито інший ступінь вокалізму (*glei- зам. gli-).— Фасмер I 411.— Див. ще **глі́зявий.**— Пор. **глі́ва, гли́на, глист.**

[**гле́зна**] «кісточка (в нозі)» Ж, [*гле́зно*] «суглоб у кістках» Я; — р. *глёзна* «голінка», др. *глезнъ* «кісточка», *глезна, глезно* «тс.», п. glozna «голінка, ліктьова кістка» (ст.glozn «кісточка»), ч. hlezno «кісточка», ст. hlezen, нл. glozonk «тс.», болг. *гле́зен* «тс.; шишка; сук», м. *глезен* «кісточка», схв. *глѐжањ* (род. в. *глѐжња*), слн. gléženj, [glezenj], ст. gležen, стсл. **глєзьна** «тс.»; — псл. *gleznъ; — очевидно, споріднене з лит. slẽsnas (slėsnas, slėsnė) «кісточка», slẽsna (sleznà) «найвища частина стопи біля суглоба» при неясній відмінності початкових приголосних, а також з дісл. klakkr «брила; пляма; хмарка» (з *glog̑no-) (Bern. I 302; ЭССЯ 6, 119), з яким зіставлялось і псл. *glazъ (Persson Beitr. 792—793; Pokorny 358), проти чого висловлюється заперечення (Kiparsky GLG 173); Махек (ESJČ 167—168; пор. також БЕР I 248) зіставляє псл. *glez- з дінд. glaha- «гральна кістка», а литовські слова вважає запозиченими з слов'янських мов.— Фасмер I 411; Sławski I 286; Brückner 145; Skok I 569; Bezlaj ESSJ I 146—147.— Пор. **глазки́.**

глей, [*глий* Ж, *ґлей* Ж], [*глейови́на*] «глиняста земля», [*гле́йник*] «вид черв'яка (Tubifex)» Ж, [*глеї́ще*] «глинище» Я, *гле́йщик* «відвізник глею в шахті» Я, *гле́йкий, глеюва́тий;* — р. діал. бр. *глей,* п. glej (із сх.-сл. мов), схв. *глêј* «сорт глини»; — псл. [*glьjь] < *gli-jo-, з тим самим коренем, що й псл. glina (укр. *гли́на*), glistъ (укр. *глист*); — споріднене з снн. klei «глина», дангл. clǣg «глина; мул», англ. clay, норв. [kli] «тс.», гр. γλία «клей», γλοιά «тс.», γλοιός «липка речовина, клей», лит. glytẽ «сопля», glìtė, glitìs «слиз; клей; сопля», лтс. glìzda «глина, синя глина».— Фасмер I 411—412; Филин Происх. яз. 528—529; Sławski I 282; Трубачев Рем. терминол. 218; ЭССЯ 6, 162; Bern. I 310; Kluge—Mitzka 375; Trautmann 92.— Пор. **гли́на, глист.**

ґлей «клей деяких фруктових дерев»; — результат видозміни первісного *клей* (пор. подібне слц. glej «клей» поруч з [klej] «тс.»); нова форма збереглася поряд із первісною *клей* завдяки закріпленню за нею вужчого специфічного значення.— Sławski II 200—201.— Див. ще **клей.**

[**ґлейт**] «полива; полив'яний горщик», [*ґлі́т*] «матеріал для поливи» Я; — р. [*глёт*], п. glejta, рідк. glejt (ст. gleta, glita), ч. klejt, слц. glieda «тс.»; — через польську мову запозичене з німецької; нім. Glätte «полива» походить від glatt «гла́дкий», спорідненого з дангл. glæd «блискучий; радий», англ. glad «радий», псл. gladъkъ, укр. *гла́дкий.*—

SW I 833; Kluge—Mitzka 259.— Див. ще **глáдити.**

глек, *глéчик* «глиняна посудина; груба самовара; гра», *жовті глечики* (бот.) «(жовте) латаття, Nuphar luteum Smith.»; — р. (псков.) [*гилёк*] (<**голёк* чи з псл. gylьkъ) «рукомийник (глек, пристосований для миття рук)», (пд.-зах.) [*глек*] «глек, кухоль», ст. *голец* «посудина, вживана як міра сипких тіл», бр. *гляк* «глек», др. *гълькъ, гълекъ, глекъ, голькъ, голкъ*, п. [hlak, lak] (з бр.), [hlek] (з укр.); — псл. сх. [*gъlькъ, *gъlьсь], які, очевидно, є початково зменшувальними формами від не збереженого псл. *gъlъ (<іє. [*gulos]); — пов'язане з гр. γαυλός «глек, кругла посудина для води або молока», γυλλάς «вид чаші», γυάλας «мегарська чаша», γαυλός, γαῦλος «округле фінікійське вантажне судно», дісл. ісл. kjóll «корабель», дангл. cēol, днн. двн. kiol, свн. kēl «тс.», очевидно, також дінд. golaḥ «округла посудина для води», яке вважається ще запозиченням з дравідських мов (Mayrhofer I 349); дальша етимологія не з'ясована; позаслов'янські відповідники виводяться від іє. *geu- «згинати, заокруглюватися», *geu-lo- «щось округле» (Pokorny 396—397), у такому разі псл. *gъlькъ могло б бути виведене від іє. *gu-l-iko-s; проте оскільки подібні назви є і в інших мовних сім'ях — гебр. gullā «округла посудина для олії», ак. gullatu «вид посудини», арам. gulletā «глек для вина», ар. gulla «глек, глечик», груз. (можливо, з ар.) kula «глек для вина з вузькою шийкою» — і є думки, що гр. γαυλός (Lewy Fremdw. 151, 210) і дінд. golaḥ (Rosén Lešonénu La'am II (12) 21, за Майргофером) запозичені з семітських мов, можна припускати, що йдеться про культурне слово східносередземноморської області (можливо, семітського походження), яке потрапило до германців і східних слов'ян, де йому надано місцевої форми за допомогою зменшувального суфікса -ькъ або -ьсь; менш вірогідне з фонетичного погляду пов'язання з псл. *glъtati «ковтати» (укр. *глитáти*) (Sławski I 421; Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 123—124); з тих самих міркувань неприйнятні зіставлення з псл. [*glьjь], укр. *глей* (Bern. I 310) або з п. gleń «скибка хліба», що виводиться разом з *gъlькъ від кореня *glu- (Brückner 141, 172); мало переконливим є також виведення (Семереньи ВЯ 1967/4, 20) від гр. κύλιξ «чашка».— Гавлова Этимология 1966, 97—98; Фасмер I 412; Филин Происх. яз. 528—529; Трубачев Рем. терминол. 218; ЭССЯ 7, 192—193; Būga RR II 295.

[**глембéї**] «менструація» Ж; — неясне; можливо походить від уг. *hónap-bélyeg (букв.) «місячний знак» (пор. уг. hónapszám «менструація» (букв.) «місячне число»), складного утворення з іменника hónap «місяць (календарний)», утвореного з іменників hó «місяць (календарний, первісно — назва небесного тіла)», спорідненого з манс. chaw «місяць (небесне тіло)», фін. kuu, морд. *ков* «тс.» і етимологічно не зовсім ясного nap «сонце, день», та іменника bélyeg, запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. bilik «знак», тур. bilig «знання»).— MNTESz I 277—278; Bárczi 18, 126.

[**ґлемéй**] «провалля, долина; лісок» Ж; — очевидно, запозичення з румунської мови; походження рум. glăméie «курган», [glămîiu] «скеляста верховина» неясне.— Vincenz 5.

[**глемéй**] «глиниста земля, суглинок» МСБГ, [*ґлемéй* ВеНЗн, МСБГ, *глимéй* МСБГ, *ґлимéй* МСБГ] «тс.», [*глимейкувáтий*] «глеюватий, глинистий» МСБГ;— очевидно, запозичення з німецької мови; нім. [Lehmerd(e)] «тс.» (літ. Lehmerde) є складним словом, утвореним з Lehm «глина», спорідненого з лат. līmus (<*loimos) «мул» і Erde «земля», спорідненого з гр. ἔραζε «на землю»; початкове ґ і кінцеве й з'явилися в результаті контамінації з *ґлей* «глей».— Kluge—Mitzka 170—171, 430.

[**глемуздáти**] «незграбно щось робити» Я, [*заглемéздий*] «неповороткий», [*заглемéзий*] «незграбний, неоковирний», [*заґилимéздуватий* Па, *заглемéзуватий* Я] «тс.», [*заґилимéзда*] «велика і незграбна людина» Па, [*заглемéдзок*] «грубо зроблений предмет»; — п. [glemiędzić] «вовтузитися, щось марудно робити», [glemzić] «тс.», ч. hlemýžditi se «рухати-

ся, як слимак», hlemýzd' «слимак», ст. hlemýždž, hlemýsč «тс.»; — псл. [*glemǫzdati, *glemę(z)diti] «рухатися, як слимак», похідне від [*glemǫzdь, glemęzdь] «слимак», пов'язаного з *gle-m-, glě-m- «слиз», з тим самим коренем, що й у псл. *glěnъ (укр. [*глінь*] «вид водоростей»), *glьjь (укр. *глей*); — споріднене з лтс. glemzt «базікати; повільно їсти», glem̃ža «невдаха, незграба; базіка», які пов'язуються з лтс. gliemas «слиз», gliẽmezis «слимак», лит. glẽm̃ės «слиз».— Sławski I 283; Machek ESJČ 167; Fraenkel 156.— Пор. **глей, глінь.**

[**гленýти**] «ударити» Я; — очевидно, результат метатези звукової форми [*лигнýти*] «тс.» (див.).

глиб, [*глйбень*] «глибінь», *глибинá, глибйнка,* [*глибиня́*], *глибíнь,* [*глйбка*] «яма», [*глйбоч, глибочéнь, глибочиня́*], *глибочíнь,* [*глíбинá*] Ме, [*глуб*] «глиб» Ж, [*глубинá* Ж, *глубочíнь*], *глибóкий,* [*глíбóкий*] Ме, МСБГ, [*глýбий*] «глибокий» Ж, [*глубóкий, глюбóкий*] «тс.» Ж, [*глибйти*], *глибочíти, глйбшати,* [*вглýбливий*] «такий, що охоче заглиблюється» Ж, *воглýблення* «заглиблення» Ж, [*возглибйтися*] «заглибитися» Я, *заглйбина, заглйбник* (тех.), *заглибнúй* (спец.), *заглйбити,* [*зáглуб* Ж, *заглýбина* Ж, *заглýбчастий* Ж, *заглубйтися* Ж], *завглйбшки, зглйбити* «осягнути розумом», [*зглйбока*], *навглйбшки, незглибúмий, незглйбний* «незбагненний», [*незглубúмий*] «тс.» Ж, *поглйбити, проглйбина* «заглиблення (місце)» Ж, [*прóглуб*] «глибина», *углйбка* «заглиблення (процес)», *углйб* (присл.), *углйбшки́,* [*углибáти*] «занурюватися», [*углубйтися*] «заглибитися» Ж; — р. *глубь,* [*глыбь*], бр. *глыб,* [*глубачэ́ць*], др. *глубь,* п. głąb, głęboki, [dęboki, głybocki], ч. hloub, hluboký, [hlyboký], слц. hĺb, hlboký, вл. hłubić, hłuboki, нл. dłym, dłymoki, [głum, głub, głuboki], полаб. glǫbü'tě, болг. *дълбóк,* м. *длаб* «виїмка», *длабок* «глибокий», схв. *дубѝна* «глибина», *дȕбок* «глибокий», [*глѝбок, губок, гелбȍк*], слн. globòk, стсл. **глѫбокъ,** цсл.-схв. **глькокъ** (<***глъкокъ**);— псл. *glybь (похідне від прикметника *glybъ, первісної форми прикметника *glybokъ), glǫbь, glǫbokъ, крім яких були також форми псл. *glъbь і *glъbokъ, засвідчені слц. hĺb, hlboký, схв. (чак.) [*губок, гелбȍк*]; — найімовірніший зв'язок з іє. *gleubh- «рити, видовбувати», різні ступені кореневого вокалізму якого в праслов'янських формах могли відповідати первісно різним морфологічним категоріям; споріднене з лат. glūbo «лузаю, облуплюю», двн. klūbōn «розщеплювати», дісл. kliūfa «розколювати» (відповідають іє. *glūbh-, псл. *glyb-), гр. γλύφω «видовбую», γλύμμα «те, що видовбане» (відповідає іє. *glŭbh-, псл. *glъb-); псл. glǫb- відповідає індоєвропейській основі з нульовим вокалізмом і носовим інфіксом (*glu-m-bh-); розвиток значення у праслов'янській мові, як у спорідненому нім. Kluft «розколина, щілина; провалля, безодня, глибінь»; менш вірогідні пов'язання з псл. *želbъ (укр. *жóлоб*), *globiti «видовбувати», іє. *gelebh-, звідки мало б бути glybokъ під впливом vysokъ (Schuster-Šewc 289—290; Falk—Torp I 361; Hujer LF 44, 26—30), а також з лит. gilùs «глибокий», gelmẽ «глибінь» (Meillet MSL 14, 371).—Шанский ЭСРЯ I 4, 97—98; Фасмер I 415, 417—418; Sławski I 289—291; БЕР I 253; Skok I 450—451; Bezlaj ESSJ I 149; ЭССЯ 6, 141—142; Bern. I 307; Meillet Études 265.

глйба, *глйбистий;*— р. бр. *глыба;* — псл. (сх.) [glyba] < *glūbā; — очевидно споріднене з лат. glēba «глиба; кулька», можливо, також з лит. glùmeris «кусок, окраєць (хліба)», glum̃žas «шутий», glùmas «тс.» (Būga RR I 328); зводиться до іє. *gl(o)u- «пухнути».— Трубачев ВЯ 1957/5, 70; Шанский ЭСРЯ I 4, 102; Фасмер I 417; Брандт РФВ 22, 119; Bern. I 310; Persson Beitr. 933.

[**глйбати**] «важко махати крилами, повільно летіти; пастися по дощу О; копати О», [*глинути*] «сохнути, пропадати» О, [*глибнýти*] «втрачати сили» Ж, [*глибнíти*] «тс.» Ж; — п. (ст.) glnąć (<*glьbnǫti) «грузнути, в'язнути, провалюватися в багно, болото», болг. *глйбам* «іду по болоту, багну», м. *глиби се* «грузне, в'язне», схв. *глйбати* «брьохати по болоту, грязюці»; — псл. glibati, похідне від gli-bъ «трясовина, багно;

грузьке, липке болото», з коренем тим самим, що й у псл. glina (укр. *глина*), *glьjь (укр. *глей*), glistъ (укр. *глист*), *glěnъ (укр. *глінь*); пов'язується також (Skok I 450) з *глиб*, *глибо́кий* (псл. glyb- < *glūb-).— Sławski I 283—284; БЕР I 248—249; ЭССЯ 6, 124.— Див. ще **глей, гли́на.**— Пор. **глист, глінь.**

гли́ва «сорт груші, бергамот; гриб на дереві, губка; гриб Agaricus ostreatus Jack. Mak; гриб Polyporus Mich. Mak; Polyporus frondosus Fr. Mak; печериця О», [*гли́вка*] «жовто-коричнева мурашка» Ж, [*гливи́ця* (волотяна)] (бот.) «неслія волотиста, Neslia paniculata Desv.» Ж, [*гливни́чка*] «вид гриба, Tubercularia» Ж, *гли́вий* «сіро-жовтий, чорно-жовтий» (про масть), [*загли́вистий*] ВеНЗн; — р. [*гли́ва*] «сорт груші, бергамот», п. gliwy «кольору цвілі, брудно-каштановий», ч. hlíva «губка на дереві», слц. hliva, нл. gliwk «тс.», схв. *гљи̏ва* «тс.; гриб», слн. glíva «гриб»; — псл. gliva (вид гриба), субстантивований прикметник (пор. укр. *гли́вий*) з коренем gli- (<*glei-), тим самим, що й у псл. glina (укр. *гли́на*), glistъ (укр. *глист*);— споріднене з лит. gleĩvės, glė́ivės «слиз», gleivė́ti «покриватися слизом», лтс. glīve «цвітіння води, зелений слиз на воді», glīvêt «покриватися слизом», двн. klīwa, klīa «висівки», гр. γλοιός «клейкий»; первісне значення «ослизлий, клейкий; кольору слизу».—Фасмер I 412; Sławski I 285; Machek ESJČ 168; Schuster-Šewc 294; Bezlaj ESSJ I 148; ЭССЯ 6, 129—130; Bern I 303; Schultze KZ 45, 189; Būga RR I 439; Trautmann 92; Boisacq 150.— Пор. **гливі́ти, гли́на, глист.**

гливі́ти «псуватися (про сир)» Ж, [*глеві́ти*] «тс.» Ж, [*гле́віти*] «дубіти» (про варену картоплю) Ме, [*гле́воть*] «глевкий хліб» МСБГ, [*глевтю́к*], *глевтя́к*, [*глевча́к*, *глев'я́к*], *глевки́й*, *глевкува́тий*, *глевтякува́тий*, [*гливки́й* Ж, *гливтякува́тий* Ж, *глева́вий*]; — п. gliwieć, [glewieć] «псуватися» (про сир), ч. (мор.) [hlívět'] «животіти», слц. hliviet' «тс.; гнити; лінуватися»; — похідне утворення від псл. *gliva «вид гриба», субстантивованого прикметника з первісним значенням «слизький, клейкий».—Sławski I 285; Machek ESJČ 168; Bern I 303—304; Būga RR I 439.— Див. ще **гли́ва.**

[**гливля́к**] (зоол.) «кажан, лилик, Vespertilio» ВеБ; — очевидно, результат контамінації слів [*лиля́к*] «кажан» і *гли́вий* «сіро-жовтий».— Див. ще **гли́ва, лиля́к.**

глі́зявий «клейкий, в'язкий», [*глі́зяватий*] «клейкуватий, в'язкуватий» Я, [*глі́зький*] «глевкий» Л, [*глі́жа*] «урвище, підрите водою»; — р. [*глёздать*] «ковзатися», [*глёзкий*] «гладкий, слизький»; — очевидно, похідне від псл. *glьzdati, спорідненого з дангл. glīdan «ковзатися», двн. glîtan «тс.», дісл. gleðr «розставлений» (про ноги); у такому разі первісна форма прикметника мала бути **глиздявий* (**глиздавий*); д могло зникнути насамперед у позиції між приголосними прикметникового утворення типу **глизкий* (<**глиздкий*); навряд чи правильно пов'язується з р. *скользкий*, *склёзкий* (Brückner KZ 45, 45; 48, 207).— Фасмер I 411; Преобр. I 125; Bern. I 310.— Пор. **гле́зень.**

Гликері́я, *Глике́ра*, *Лике́ра*, [*Гліке́рія*, *Лике́рія*, *Лике́ря*, *Лукері́я*, *Луке́ра*, *Луке́ря*], ст. *Глукеріа* «сладостная» (1627); — р. *Глике́рия*, бр. *Гліке́рыя*, ч. Glikerie, болг. *Гликерия́*, стсл. **Гликєрия**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Γλυκερία утворене від прикметника γλυκερός «солодкий», похідного від етимологічно неясного γλυκύς «тс.».— Петровский 88; Суперанская 86; Илчев 135; Frisk I 314—315.— Пор. **гліцери́н, глюко́за.**

[**гли́ма́ти**] «ковтати, жадібно їсти»; — очевидно, псл. *glemati «тс.»; — у такому разі споріднене з лит. glem̃žti «згрібати; захоплювати; їсти, жерти», лтс. glemzt «повільно їсти», лат. glomus «галушка», свн. klemmen «ухопити кігтями, затиснути»; **гли-** зам. **гле-** зумовлене впливом слова *глита́ти*.— Bern. I 301; Fraenkel 156.

гли́на, [*глина́рня*] Я, [*глине́ць*] «алюміній», [*глини́на*] «частка глини», [*гли́нисько*] Ж, *гли́нище*, [*гли́ній*] «алюміній» Ж, [*глинь*] «тс.» Ж, *гли́нка* «біла глина», [*глиня́к*] «глинище» Ж, *гли́ня́нка* «будівля з глини; [глинище]», *гли́ня́ни́к*

«горщик на глину; [глиняна миска Мо; глинище; продавець глини Я]», *гли́нистий*, [*глинкува́тий*] Я, *гли́няний*, *глиня́стий*, *су́глинок*, *сугли́нистий*; — р. др. болг. м. *гли́на*, бр. *глі́на*, п. нл. glina, ч. hlína, слц. вл. hlina, полаб. glaino, схв. *гли̏на* (*гњи̏ла*), слн. glína, стсл. **гнила, глиньнъ** «глиняний»; — псл. glina < *gleina (із суфіксом -na < *-nā і коренем тим самим, що і в словах *глей*, [*гливі́ти*], *глист*); — споріднене з гр. γλίνη «клей», дісл. klína «мастити, бруднити», ірл. glenaid «зав'язає», кімр. glynu «зав'язати, застрявати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 92—93; Фасмер I 412; Sławski I 284; БЕР I 249; Skok I 569—570; Bezlaj ESSJ I 147; ЭССЯ 6, 125—126; Bern. I 304; Trautmann 92; Torp 57.— Пор. **глей, гливі́ти, глист.**

[**гли́пати**] «поглядати», [*глипі́ти*] «тс.», [*гли́мнути*] «глянути», [*глип*] (виг.); — р. [*глипа́ть*] «дивитися, оглядатися»; — псл. (сх.) [glipati]; — споріднене з свн. glîfen «бути косим», glipfen «ковзатися», снн. glepe (glippe) «тріщина, щілина», норв. glîpa «бути відкритим»; отже, первісне значення могло бути «мружитися, дивитися, ледве розтуливши повіки»; помилково виводилось від сгр., нгр. γλέπω «дивлюся» (Фасмер ИОРЯС 12/2, 227; ГСЭ III 48) або від дат. glippe «кліпати очима, дивитися», шв. glippa «часто відкривати» (Bern. I 304; Uhlenbeck AfSlPh 15, 486).— Фасмер I 413; ЭССЯ 6, 127—128.

[**гли́сник**] (бот.) «паслін гірко-солодкий, Solanum dulcamara L.», [*глистовник* Mak, *глистя́к*, *глистян* Mak] «тс.», [*глисняк*] «плющ звичайний, Hedera helix L.» Mak, [*глистник*] «фіалка триколірна, Viola tricolor L. Mak; чистотіл, Chelidonium majus L. Mak»; — очевидно, назви пов'язані з *глист*; мотивація такого зв'язку неясна.

глист, [*гли́ста́*], *гли́сни́к* «цитварне насіння» СУМ, Г, [*глистова́нець*] «тс.» О, [*глисті́вник*] «полин, Artemisia» Mak, [*глистник*] «тс.; папороть, Aspidium filix mas. Sw; пижмо, Tanacetum vulgare L.» Mak, [*глистня́к*] «пижмо» Л, [*глисто́к*] Ж, *глистю́к* «глист, дощовий черв'як», [*глистя́нка*] «риба з глистами», *глистува́тий* «схожий на глиста; [заражений глистами Я]», [*глистя́вити*] «хворіти на глисти» Я;—р. *глиста́, глист*, бр. *гліст*, п. glista, [glist], ч. hlíst, hlísta, слц. hlísta, вл. hlista, нл. glista, полаб. glaistă, болг. *глист*, м. *глиста*, *глист*, схв. *гли̏ста*, слн. glísta; — псл. gli-stъ < *glei-(s)to-s із тим самим коренем, що й у *гли́на;* — споріднене з лит. glitùs «слизький, гладкий, липкий», glytẽ «бурулька, сопля», glìtė, glitis «слиз, клей», лтс. glīta «слиз», glîst «ставати клейким», гр. γλίττον (γλοιόν), «слиз», лат. glis (род. в. glitis) «намул», glūs (род. в. glūtis) «клей», свн. klîster «клейстер», нвн. Kleister» «тс.», дангл. æt-clīþan «приклеюватися», двн. kleta, klette «реп'ях», алб. ngjit «клеюю»; менш обґрунтоване пов'язання (Bern. I 304; Фасмер I 413) з свн. glîtan «ковзатися», нвн. gleiten «тс.»; — Шанский ЭСРЯ I 4, 93—94; Sławski I 284—285; Schuster-Šewc 293—294; БЕР I 249; Skok I 570; Bezlaj ESSJ I 147; ЭССЯ 6, 128—129.— Пор. **глей, гливі́ти, гли́на.**

глита́ти, [*глота́ти*] Ж, [*глину́ти*], *глита́й, глитайня́, глита́йство*, [*глита́ня*] «глотка» Ж, *гло́тка*, [*глот*] «ковток» Ж, *гло́тковий*, *поглина́ти*, *погли́ну́ти*, *проглина́ти*, *проглину́ти;* — р. *глота́ть*, бр. *глыта́ць*, др. *глътати*, п. ст. kłtać, ч. hltati, ст. hltiti, слц. hltat', вл. hiltać (з ч.), болг. *гъ́лтам*, м. *голта*, схв. *гу̏тати* «ковтати», слн. goltáti, стсл. **поглъщати, поглътити** «поглинати, поглинути»; — псл. glъtati; — споріднене з лат. glūtus «горлянка», glūtio «ковтаю», двн. kela «горло», нвн. Kehle «тс.», ірл. gelim «пожираю»; іє. *gel-/*gᵘ̯el- «поглинати», паралельне до *gᵘ̯er- «тс.», до якого зводиться псл. *žerti, укр. *же́рти.*— Шанский ЭСРЯ I 4, 96—97; Фасмер I 414—415; Sławski I 297; Machek ESJČ 169; БЕР I 301; Skok I 639; Bezlaj ESSJ I 159—160; ЭССЯ 6, 157—159; Bern. I 309; Pokorny 365, 475—476.—Пор. **же́рти.**

[**глица́р**] «палиця, якою мішають вапно в творилі (при гасінні)», [*глица́рня*] «яма, в якій готують вапно; творило», [*грица́рня*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*люсува́ти*] «гасити вапно»; своєї форми — зам. сподіваного

люс(ув)ар* — слово могло набути в фонетичних умовах однієї з південно-західних говірок (перехід інтервокального **-с- > **-ц-**, як у *гаса́ти* — *гаца́ти* і поява початкового **г** перед сонорним, як у [*г-ла́стівка*] з дальшою зміною **глюца́р* в *глица́р* під впливом семантичного зближення із словом *гли́ця*).— Див. ще **люсува́ти.**

гли́ця «голки, колючки деяких рослин, хвоя; дерев'яна голка; [щабель полудрабка Ме; жердина; кладка]», [*гли́чка*] (назва худого вола; назва худої тонкої жінки Мо); — р. [*игли́ца*] «велика голка; жердина», п. iglica «велика голка; шпилька для волосся; спиця для плетіння панчох; гостра вершина гори, вежі; (ст.) тонка голінкова кістка», [glice] «жердинки, що з'єднують зуби у бороні», ч. [jehlice] «голка; хвоя», слц. ihlica «голка; шпилька; предмет, подібний до голки», нл. jeglica «голочка; хвоїна», слн. iglíca «голочка»; — псл. *jьgъlica, похідне від *jьgъla «голка», з первісним значенням «голочка», пізніше «голка (шпилька) особливого призначення; тонкий предмет, подібний до голки»; пояснюється також (Machek ESJČ 220—221) як похідне від псл. jьgo «ярмо» з первісним значенням «заноза у ярмі».— Парасунько Мовозн. 1968/4, 51—53; Sławski I 443—445.— Див. ще **го́лка.**

Гліб, [*Глі́бон*] Я;— р. бр. *Глеб*, др. *Гълѣбъ* — запозичення з давньоскандінавської (найвірогідніше, давньошведської) мови; дісл. Guðleifr (зіставлюване з нвн. Gottlieb) «нащадок бога» є складним словом, утвореним з основ іменників guð «бог», спорідненого з гот. guþ, нвн. Gott, англ. god «тс.», дінд. hū «окликати (богів)», псл. zъvati, укр. *зва́ти*, і leifr (lēfr) «нащадок», похідного від дісл. leifa «залишатися», спорідненого з гот. laiba «шматок; залишок», двн. bi-līban «залишатися», нвн. bleiben «тс.», дінд. lēpayati «маже», псл. lьpéti, укр. *ли́пнути, ліпи́ти*.— Сл. вл. імен 206; Фасмер I 411; Петровский 88; Paul Kl. Vnb. 30; Kluge—Mitzka 83, 265; Falk—Torp I 83; Jóhannesson 737—738, 287—288.— Див. ще **зва́ти, ли́пнути.**

глід (бот.) «Crataegus oxyacantha L., Crataegus monogyna Jacq.», [*глидина* Mak, *глик* Mak, *гліг* Ж, *глідйна* Я, *глій* Ж, *глог* Mak, *глогівка* Mak, *глод*], *глоди́на*, [*глодовина* Mak, *гложина* Mak, *глоїна*, *глот* Ж, Пі, *гльод*, *грожи́на* ЕЗб 4] «тс.», [*глода́вка*] «гостра трава з мітелками; тонконіг звичайний, Poa trivialis L.» Ж, [*глоги́нька*] «ягода глоду», *глодові́нець* (ент.) «метелик Papilio crataegi» Ж, [*глогува́тий*] «колючий, як глід» Ж, [*оглі́д*] «глід» Mak; — р. [*глог*] «дерен, Cornus sanguinea», [*глод, глёд*] «глід», бр. болг. м. *глог*, п. głóg, ч. слц. hloh, вл. hłohonc, нл. głog, схв. *гло̏г*, слн. glòg «тс.»; — псл. glogъ (українські форми з **д** типу *глід* вторинні, виникли внаслідок дисиміляції); — споріднене з гр. (іон.) γλάσσα «язик», гр. γλῶχες «вусики колосся», γλωχίς «гострий кінець», γλῶσσα, γλῶττα «язик»; іє. *glōgh-: *glәgh- «колючка, щось гостре»; отже, первісне значення — «колюча рослина»; менш переконливі інші пояснення: виведення з *iglogъ, нібито спорідненого з igъla (укр. *го́лка*, рос. *игла́*) (Brückner KZ 46, 199—200), з *dlogъ, пов'язуваного з псл. [*dolka] «вістря, щетина, волос» (Wijk KZ 23, 369), з первісного значення «білий сік» (Соболевский Slavia 5, 442), з праєвропейського субстратного слова, з якого начебто також походить гр. κράταιγος «глід» (Machek LP 2, 145, 152).— Критенко Вступ 503; Фасмер—Трубачев I 414; Sławski I 294—295; БЕР I 250; Skok I 571; Bezlaj ESSJ I 149; ЭССЯ 6, 136—137; Bern. I 306; Pokorny 402.

[**глінь**] (бот.) «вид водоростей, Alga» ВеНЗн; — р. [*глень*] «волога, сік», п. glon (бот.) «Alga», [glán] «тс.; мул; послід гусячий, курячий», ст. glan (> glán, glon) «каламуть, гуща», ч. hlen «мул; слиз», слц. hlien «слиз, мокрота; мул», вл. hlen «осад», схв. *глен* «слиз» (з ч.), слн. glén «слина, слиз; мул; пліснява», р.-цсл. **глѣнъ** «мокрота, волога; сік; жовч»; — псл. glěnъ < *gloi-no- з коренем, що виступає також у псл. glina «глина», *glьjь «глей», gliva «глива»;— споріднене з двн. klënan «мазати, клеїти», дісл. klína «тс.», ірл. glenaid «тулиться», лит. gliẽti «мазати, ліпити», gliẽtis «приліплюватися, тулитися», gla-

istýti «мазати, розтирати», glaĩstas «замазка», лтс. gliemas «клейка рідина», лат. glūs (glūten) «клей, замазка»; менш переконливе зіставлення з гр. χλῆδος «багно» (Machek ESJČ 167; LP 5, 70); семантично непереконливе зближення з іє. *gel- «стискати, збивати; щось округле, кулясте» (Pokorny 362); малоймовірне також припущуване первісне значення «щось блискуче» (Specht 144).— Фасмер—Трубачев I 412; Sławski I 285—286; Bezlaj ESSJ I 146; ЭССЯ 6, 120—121; Bern. I 303; Trautmann 92; Fraenkel 157.— Пор. **глей, гли́ва, гли́на.**

[**гліпкати**] (*дідьками*) «лаятися, клясти» Ж; — неясне.

гліцери́н; — р. болг. м. *глицери́н*, бр. *гліцэры́на, гліцэры́н*, п. gliceryna, ч. glycerin, слц. glycerín, вл. glicerin, схв. *глицѐрūн*, слн. glicerín; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Glyzerín походить від фр. glycérine (з 1842 р.), утвореного від гр. γλυκερός «солодкий», пов'язаного з етимологічно неясним γλυκύς «тс.».— СІС 173; Шанский ЭСРЯ I 4, 94; Фасмер I 413; Kluge—Mitzka 263; Dauzat 365; Frisk I 314—315.— Пор. **Глике́рія, глюко́за.**

[**глоба́**] «зігнуте від природи дерево; залізний клин; клопіт, турбота», [*глоба́р*] «конопатник», [*глоба́ч*] «тс.», [*глобо́к*] «малий клин між кіссям і залізним кільцем, яке охоплює косу й кісся», [*гло́бити*] «укріплювати клинами вал у млині; конопатити», [*глобува́ти*] «кривдити», [*за́глібка*] «дерев'яний клин» Ж; — р. [*гло́ба́*] «поперечна балка, жердина», п. [głobik] «клин», [głobić] «скріплювати, стискати, ущільнювати клинами», ч. [hlobit'] «товкти, бити; настирливо просити», ст. hlobiti «утверджувати, зміцнювати, забивати», слц. hlobiť «забивати молотком; збивати щось із дерева», болг. *глобя́* «збираю; скріплюю», м. *зглоби* «збере, складе», схв. *углòбити* «вставити, увіткнути», *зглòбити* «тс.»; — псл. globa, globiti; — споріднене з прус. po-glabū «притулив до серця», лит. glabóti «переховувати, ховати», glė̃bti «стискати, охоплювати», glóbti «стискати, обгортати, обіймати», лтс. glabât «пильнувати; закопувати, переховувати», дісл. klafi «ярмо», снн. klave «тс.», двн. klāftra «сажень», нвн. Klafter «тс.»; іє. *gel- «стискати, збивати; щось кругле, кулясте».— Дзендзелівський УЗЛП 41; Фасмер I 413; Преобр. I 126; Sławski I 291; Bezlaj ESSJ I 148—149; ЭССЯ 6, 131—133; Trautmann 91—92; Fraenkel 156; Pokorny 357—360.— Пор. **голо́бля, сугло́б.**

[**глобати**] «пастися там, де нема трави» О; — п. wygłobić «видовбати», болг. *глоб* «очна ямка», [*гло́бна*] «заглиблюю», [*гла́бам*] «довбаю», схв. *гла̏бати* «гризти; фрезерувати», слн. glóbati «довбати; гризти»; — псл. *globti, glabati «гризти; довбати», пов'язане чергуванням голосних із *želbъ (<*gelb-) «жолоб»; — споріднене з гр. γλάφω «видовбую, вирізую», γλάφυ «печера, грот»; іє. *gelebh- «скребти, вискрібати порожнину».— Machek ESJČ 168; БЕР I 250; Skok I 563; Bezlaj ESSJ I 149; Pokorny 367.— Пор. **жо́лоб.**

[**гло́бє**] «кусочок сиру» Ж; — неясне.

гло́бус, *глоба́льний;* — р. бр. болг. м. схв. *гло́бус*, п. ч. вл. globus, слц. слн. glóbus; — можливо, через німецьке посередництво (нім. Glóbus) запозичене з новолатинської мови; нлат. globus у значенні лат. клас. globus terrae «земна куля» споріднене з нім. Kolben < двн. kolbo «булава, качан; колба». — СІС 174; Шанский ЭСРЯ I 4, 95; Валькова РР 1967/2, 83—84; Фасмер I 414; Kluge—Mitzka 261, 388; Walde—Hofm. I 608—609.

[**глобча́стий**] «голобельний, з голоблями» Пі; — очевидно, давніше *оглобча́стий* «тс.», похідне від *огло́бля*, відповідного поширенішому *голо́бля* (пор. подібне відпадіння префіксального **о-** в *горо́дній, горо́д* від давніших *огоро́дній, огоро́д*).— Див. ще **голо́бля.**

глова́ — див. **ву́глова.**

[**гловачо́к**] «пуголовок» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. [głowaczyk] «тс.» є зменшувальною за походженням формою від [głowacz] «тс.» (букв. «головач»), похідного від głowa «голова», спорідненого з укр. *голова́*.—SW I 848.— Див. ще **голова́.**— Пор. **пу́головок.**

[**гло́вень**] «верхній брусок на одвірках», [*гла́вень Я, голо́вень Л*] «тс.», [*гло́-*

вень] «дошка, якою покривають паркан або частокіл поверх стовпів», [*гловáр*] «верхній одвірок дверей і вікон»; — очевидно, давніше **глóбень* «тс.» (пор. р. [*глобá*] «поперечна балка, жердина», [*глóбка*] «балка, перекладина»), пов'язане із *заглоби́ти* (*зглóбити*) «забити клином, з'єднати» і видозмінене внаслідок деетимологізації, можливо, пов'язаної з впливом п. głowa «голова», цсл. **глава**.— Фасмер I 413; Sławski I 291.— Див. ще **глобá**.

[**глодáти**] «гризти», [*глидáти*] «тс.», [*гладáти*] «гризти беззубими яснами» Ме, [*глодя́нка*] «кам'яна сіль (яку дають худобі)», [*глоду́н*] «гризун» Ж; — р. *глодáть*, п. ст. діал. głodać, ч. hlodati, слц. hlodat', вл. hłodać, нл. głodaś, болг. *глóждя*, м. *глода*, схв. *глȍдати*, слн. glódati, р.-цсл. **глодати**; — псл. glodati, не зовсім ясне; пов'язується з [*глобати*] (ЭССЯ 6, 135; Schuster-Šewc 287); сумнівні зіставлення з псл. *gladъkъ (укр. *глáдкий*) (Bern. I 306; Holub—Kop. 124), з дісл. glata «знищити» (Bern. I там же; Фасмер I 414), з псл. glogъ (укр. *глід*, *гліг*) і лит. gloda «знищення» (Brückner 143); укр. [*глидáти*], очевидно, виникло під впливом *глитáти*.— Sławski I 291; Machek ESJČ 168; БЕР I 250—251; Skok I 571; Bezlaj ESSJ I 149.

[**глондáти**] «вільно блукати й пастися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [gl'ondat' sa] «мати слабість у ногах» через проміжне значення «іти розслаблено, повільно».

[**глóском**] «у великому достатку, достатньо, масами» Ж; — результат фонетичної і семантичної видозміни прислівника [*лóском*] «навалом, безладно, розкидано», зокрема, через появу характерного для південно-західних говірок протетичного **г-**.— Див. ще **лоск**.

[**глотá**] «тіснота, тиснява», [*глітп*] «тс.», [*глíтний*] «тісний, вузький», [*глíтно*] «тісно, завізно» Ме, [*глоти́ти*] «тіснити, товпитися», [*зглотá*] «збіговисько» Ж, [*зглíтно*] «тісно» Ж, [*нáгліт*] «натиск, тиснява» Ж, [*переглоти́тися*] «стати вільніше, просторіше» Ж, [*проглоти́тися*] «протиснутися» Ж; — болг. [*глóта*] «зграя, стадо, натовп; домішки в кормі із зерном», м. *глотеж* «сміття; [бур'ян]», *глотка* «смітинка; нерівність», схв. *глȍта* «бідні люди; родина; домішки в збіжжі», слн. glóta «натовп; висівки; бур'ян», цсл. **глота** «натовп»; — псл. [glota] (або *gъlota); — не цілком ясного походження, очевидно, пов'язане з іє. *gele- «стискати»; можливо, сюди ж р. [*глó-таться*] «мірятись, жеребкуватись» (у грі), дангл. cild «дитина», англ. child «тс.»; менш імовірний зв'язок з дінд. gaṇáḥ «натовп; безліч» (-n- < -ln-) (Fortunatov BB 4, 218; Младенов 102) або дінд. glāúš «пака» (Fortunatov там же).— БЕР I 251; Skok I 572; Bezlaj ESSJ I 150; ESSJ Uk. č. 26—29; ЭССЯ 6, 138—139; Bern. I 306; Persson Beitr. 64.

[**ґлóта**] «діти» Ко, Шух; — запозичення з румунської мови; рум. gloátă «юрба, збіговисько; чернь» походить від болг. *глóта* «зграя, стадо, натовп», спорідненого з укр. *глотá* «тіснота».— Vincenz 1; DLRM 340; СДЕЛМ 87; БЕР I 251.— Див. ще **глотá**.

[**глу́бий**] «голубий» Ж, [*глубíнка*] «голубінка (вид грибів), Agaricus russula» Ж; — результат фонетичної видозміни форми *голубúй* з перенесенням наголосу, викликаним, можливо, впливом п. ст. gołębi «блакитний».— Див. ще **голубúй**.

[**глуждáни**] «бадилля кукурудзи» Мо, [*глуждáння*] «тс.» Дз; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з молд. *глу́гэ* (мн. *глужь*, *глуджь*) «копиця збіжжя, кукурудзи, конопель» (рум. glúgă, glugi «тс.»), до якого безпосередньо зводиться укр. [*ґлю́ґа*] «копиця снопів, очерету».— Мо 25.— Див. ще **глюга**.

глуз «глум, насміх», *глу́зи* «глузування», [*глузовнúк*] «глузлива людина», *глузувáти*, *глузлúвий*, [*глузуви́тий*] «глузливий» Ж; — результат фонетичного спрощення форм [*глузд*] «глум, насміх», [*глуздувáти*] «глузувати», значення яких могло розвинутися або від *глузд* «розум» через «дотепність, жарт», або від [*глу́здити*] «бити» (первісно «відбивати глузд, розум») через «відбивати глузд жартами, глумом»; фонетичне спрощення *глузд* > *глуз* стало засобом виразнішого розгалуження значень

слова *глузд* «розум» і «глум».— Див. ще **глузд, глу́здити.**

[**глуза́вці**] (бот.) «вид картопляної плісняви, Rhizoboleae (захворювання картоплі)» Ж; — неясне.

глузд «розум, сенс, свідомість; (первісно) мозок» (збережене у виразі *глузди відбити?*), [*глу́зди*] «нутрощі, тельбухи Л; розум Ме», *безглу́здя, безглу́здий, безглу́здіти;* — р. (пд.) [*глузд*] «розум, пам'ять, мозок», бр. *глузд* «розум, мозок», *глузды* «мозок»; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться (Bern. I 308—309) з псл. (сх.) [gluzdъ] «мозок» < *gloud- «слизувата грудка» (слово могло виникнути як синонім до основного mozgъ у зв'язку з виглядом мозку), що пов'язане з такими словами того самого кореня, як *glьzьnь (укр. *глезень*), *glьjь (укр. *глей*), gliva (укр. *глива*), glina (укр. *глина*), glistъ (укр. *глист*) *glěnъ (укр. *глінь*), а також укр. *глизявий*, в основі яких лежить поняття чогось слизького; у такому разі, очевидно, споріднене з снн. klōt «грудка, куля», свн. klōʒ «грудка» (<пгерм. *klauta-), дінд. glāúḥ «пака, купа», а також норв. klyse «слизувата грудка», снн. klūs «маса»; через семантичну ланку «гладкий, ковзкий, слизький» може бути пов'язане також з р. [*глуздить*] «ковзатися», [*глу́дкий*] «гладкий, слизький», [*глудь*] «гладінь, ожеледь», лит. glaudùs «гладко прилеглий», gludùs «гла́дкий», glaũsti «щільно прикладати, пригорнутися», glúdoti «лежати пригорнувшися», лтс. glauda «гладкість, гладінь», glaũdît «гладити, пестити», gluds «гладкий, слизький»; менш імовірне зближення (Bern. I 308—309; Фасмер I 416) з двн. glau «розумний, розсудливий», гот. glaggwo, glaggwuba «точний», дісл. glǫggr «розумний, ясний, гострий».— ЭССЯ 6, 155—156.

[**глу́здити**] «бити, стібати», «*глуздува́ти*] «глузувати» Ж, [*глузд*] «глум, насміх» Ж, [*глуздя́к*] «тупоумний» Ж, [*глу́здівний*] «глузливий» Ж, [*глуздова́тий*] «тупий, тупоумний» Ж, [*заглу́здувати*] «забити комусь глузди (= зробити тупоумним)» Ж; —очевидно, дієслово виникло на основі словосполучення *забивати глузди* (*глузди відбити*) або подібного; із значення «відбивати комусь мозок (глузди), робити (биттям) тупим» мало як переносне розвинутися інше — «затуркувати (відбивати глузди); глузуючи, робити дурним», звідки пізніше значення «глузувати» з похідними.— Див. ще **глузд.**— Пор. **глузува́ти.**

[**глу́зик**] «дрібний вапняний дутик, що потрапляє в гончарний виріб», [*глузюва́тий*] «неоднорідний, грудкуватий, з дрібними дутиками» (про глину); — очевидно, походить від п. luz, lóz, [loz], «нещільність; порожнеча, пустота», що є запозиченням з німецької мови; нім. los(e) «вільний, хисткий, розхитаний; (присл.) слабко, вільно», як і двн. днн. свн. lōs «вільний; неодружений; голий», споріднене з дангл. lēas «облудний, брехливий», дісл. lauss «хисткий; вільний», гр. λύω «розв'язую», лат. solvō (<*se-luō) «звільняю, розв'язую», дінд. lunā́ti «відділяє»; поява приставного **г** перед початковим **л** характерна для деяких південно-західних говірок; у даному разі початкове **г** могло з'явитися і під впливом прикметника *глизявий*.— Brückner 304; Kluge—Mitzka 446.— Пор. **люз.**

[**глузомо́р**] (бот.) «вид картопляної плісняви, Rhizosporium (хвороба, що уражає зовнішню частину картоплі)» Ж; — складне утворення, першим компонентом якого є та сама основа, що й у [*глуза́вці*], а другим — віддієслівна основа *мор*, пов'язана з *мори́ти, ме́рти*.— Див. ще **глуза́вці, ме́рти.**

глум, *глуми́льник, глуми́тель,* [*глумо́та*] «висміювання», *глумли́вий, глуми́тися,* [*глумува́ти*], *глуми́ти* «вражати, нищити, псувати; [зневажати Ж]», [*глу́мити*] «приголомшувати» Ме, [*оглумі́ти*] «збожеволіти» Ж; — р. бр. болг. *глум*, др. *глумъ*, п. [głum] «знущання, поневіряння», ч. ст. hluma «актор», м. *глума* «гра актора», схв. *глу̏ма* «весела гра, комедія», слн. glúma «жарт; пустощі; водевіль, фарс», стсл. глоумъ «базікання, хвастощі»; — псл. glumъ «жарт» < *gloum-; —споріднене з дісл. glaumr «гучні веселощі», gleyma «бути веселим; зволікати, забувати», дангл. glēam «жарт, гра», гр. χλεύη «жарт, насміх», χλευάζω «жартую», лит. gláudoti

«жартувати», ст. glaudas «забава», glauda «тс.», лтс. glaudât «жартувати»; іє. *ghleu- «веселитися, жартувати»; думка про запозичення з германських мов (Kiparsky GLG 66) неприйнятна.— Шанский ЭСРЯ I 4, 99—100; Фасмер I 416; Sławski I 296; Machek ESJČ 170; Skok I 573; Bezlaj ESSJ I 150; ЭССЯ 6, 147—148; Bern. I 308; Trautmann 91; Fraenkel 155; Младенов Годишник 13, 33—35.— Пор. **глу́пий, глухи́й.**

глу́пий «дурний; глухий», *глупа ніч* «північ»), *глупува́тий*, [*глуптáвий*] Ж, *глупáк*, [*глупáчество*] «дурість» Я, [*глупинá*] «глушина», *глупотá*, [*глу́пощі*] Ж, *глу́пство*, [*глуптáк*], [*зглу́патися*] «стати безпорадним, зніяковіти», [*не́глуп*] «великий дурень» Ж, [*не́голоп*] «тс.» Ж, [*оглу́пати* (*бесíду*)] «оманою звернути розмову на щось інше» Ж, *оглупíти* «стати дурним» Ж; — р. *глу́пый*, бр. *глупя́к* «дурень», [*самая глу́пась*] «північ» (про час), др. *глупыи*, п. głupi, ч. hloupý, [hlupiti] «затінювати, заглушувати», слц. hlúpy, вл. hłupy, нл. głupy, болг. м. *глуп*, схв. *глŷп*, слн. glúp, стсл. глоупъ; — псл. glupъ, очевидно, пов'язане з псл. glumъ (укр. *глум*) і gluxъ (укр. *глухи́й*); первісно, очевидно, об'єднувало значення «дурний» і «глухий»; — споріднене з дісл. glópr «ідіот», лит. glùšas «дурний»; необґрунтоване припущення про запозичення з пгерм. *glōpa-, дісл. glópr (Bern. I 309), як і про зв'язок з лит. klùbas «кульгавий» (Machek LP 1, 131—132) або з лит. glùmti «втрачати ясність розуму» (Machek ESJČS 132); лит. glũpas «дурний», лтс. glups «тс.», мабуть, з бр. *глуп* (Skardžius 76).— Шанский ЭСРЯ I 4, 100; Фасмер I 416—417; Sławski I 296—297; Brückner 145; KZ 45, 299; 48, 186; Machek LF 69, 248; Schuster-Šewc 291; Младенов Годишник 13, 34—36; БЕР I 252; Skok I 574; Bezlaj ESSJ I 150—151; ЭССЯ 6, 151—152; Pokorny 451.— Пор. **глум, глухи́й.**

глупíй (орн.) «Sula bassana Briss.» Шарл, [*глупе́й*] «тс.» Ж; — р. *олуша-глупы́ш* «Sula»; — похідне утворення від *глу́пий* «дурний»; таку назву птах дістав за надмірну довірливість і необережність щодо людини (пор. його назви в інших мовах: р. *олу́ша*, похідне від *о́лух*, нім. Tölpel букв. «йолоп, дурень», фр. fou de Bassan букв. «басанський дурень»).— Брокгауз—Ефрон 42, 909; Булаховский Семас. этюды 168.— Див. ще **глу́пий.**

глуха́р (орн.) «Tetrao urogallus L.», [*глуше́ць*] «тс.»; — р. *глуха́рь*, *глухо́й те́терев*, бр. *глушэ́ц*, п. głuszec, ч. hlušec (tetřev hlušec), слц. hlucháň, болг. *глуха́р;* — похідне утворення від *глухи́й;* підставою для назви було спостереження, що цей птах у певний момент під час токування глухне; характеристика слова як власне російського (Шанский ЭСРЯ I 4, 100—101) помилкова.— Фасмер I 417; Sławski I 297.— Див. ще **глухи́й.**

глухи́й, *глухува́тий*, [*глушли́вий*] «оглушливий» Я, [*глу́ха*] «тиф», [*глуха́ня*, *глуха́чка*, *глу́ша* Ж, *глушка́ня*] «тс.», *глуха́нь* «глуха людина», *глуха́р*, [*глу́хма́н* Ж, Ме, *глуша́к* Я, *глуша́н*], *глушко́*, *глу́шма́н* Г, Па, [*глушме́нь* Ж] «тс.», *глухота́*, *глуш*, *глушина́*, *глуши́тель*, *глуші́нь*, *глу́шка* «глуха жінка; тиф», [*глушня́*] «глуш», [*глушови́на*] «глуш, чагарі» Я, *глу́хнути*, [*глухува́ти*] «бути глухим» Ж, *глуши́ти*, *глуші́ти*, *заглу́шливий*, *за́глу́шка*, *заглу́шний* Ж, *оглу́шливий*, *оглушни́й;* — р. *глухо́й*, бр. *глухí*, др. *глухыи*, п. нл. głuchy, ч. слц. hluchý, вл. hłuchi, болг. *глух*, м. *глув*, схв. *глŷх*, слн. glúh, стсл. глоухъ; — псл. gluxъ «глухий», *glъxnǫti «глухнути» (пор. р. *гло́хнуть*, п. ст. (o)kłnąć < *(o)głъchnąti); — споріднене з лит. glusnùs «слухняний, уважний», glùšas «дурень, дурнуватий», glũšti «ставати дурним», можливо, також з литовськими відповідниками з початковим k зам. g : лит. klusnùs «слухняний», klùsas «трохи глухий», klausýti «чути»; первісне значення, очевидно, «той, хто слухає», далі «уважний», потім «глухуватий, глухий» (за характерною рисою глухих, слуханням з напруженою увагою); крім того, слово пов'язане з псл. glupъ, оскільки поняття «глухий» і «дурний» часто змішуються; зіставлення з дісл. glupna «бути захопленим зненацька» (Loewenthal AfSlPh 37, 388) непереконливе; сумнівне також

пояснення значення «глухий» префіксацією *o-glъxnǫti (Vaillant RÉS 22, 43—44).— Шанский ЭСРЯ I 4, 101; Фасмер I 417; Sławski I 295—296; Machek ESJČ 170; Brückner KZ 45, 299; Младенов AfSlPh 37, 120; БЕР I 252; Skok I 572—573; Bezlaj ESSJ I 150; ЭССЯ 6, 146—147; Būga RR I 306; Fraenkel 159, 265—266.— Пор. **глу́пий.**

[**глухи́ня**] (бот.) «буяхи, лохина, Vaccinium uliginosum L.» Ж, Я; — очевидно, результат видозміни назви *лохи́на* «тс.», зближеної з основою слова *глухи́й*; безпосереднє виведення від цього слова (Machek Jm. rostl. 179) викликає сумнів.— Див. ще **лохи́на.**

глухома́нь «глушина, нетрі»; — запозичення з російської мови; р. *глухома́нь* виникло, очевидно, з давнішого *глухме́нь* «глуха пора», похідного від *глухо́й* «глухий», внаслідок його усвідомлення як складного слова, утвореного з *глухо́й* і *мани́ть*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 101.— Див. ще **глухи́й.**

[**глуши́ця**] (бот.) «глуха кропива, Lamium L.», [*глухавка* Mak, *глушни́к*] «тс.»; — результат редукції словосполучення *глуха кропива*; назва мотивується тим, що відповідна рослина зовнішнім виглядом нагадує кропиву, але не жалиться (ніби не відповідає на дотик).— Див. ще **глухи́й.**

[**ґлю́ґа**] «копиця снопів очерету» Mo;— запозичення з молдавської мови; молд. *глу́гэ* «каптур, башлик; копиця» (рум. glúgă «тс.») походить від лат. cuculla «відлога, каптур» (через форму guglă, що потім зазнала метатези,— пор. болг. *гу́гла* «відлога, каптур», що може відбивати давнішу румунську форму); лат. cuculla (cucullus) є, очевидно, запозиченням з іллірійської або галльської мови (пор. назву галльського божества Cucullātus), де відповідне слово було споріднене з дінд. kukūlaḥ «полова, стручки; озброєння».— DLRM 341; БЕР I 292; Walde—Hofm. I 298—299; Ernout—Meillet I 154; Mayrhofer I 218.

глюко́за; — р. бр. *глюко́за*, п. glikoza, glukoza, ч. слц. слн. glukóza, вл. glykoza, болг. м. схв. *глико́за;* — запозичення з французької мови; фр. glucose (з 1853 р., заст. glycose) утворене від гр. γλυκύς «солодкий», неясного походження.— Dauzat 365; Frisk I 314—315.— Пор. **Гліке́рія, гліцери́н.**

[**ґлюч**] (іхт.) «бабець-головач, Cottus gobio L.», [*ґвич*] «тс.» ВеНЗн; — очевидно, походить від п. [głoć] «тс.», що відповідає літературній формі głowacz «тс.», пов'язаній з głowa «голова».— SW I 847—848, 849.— Див. ще **голова́.**

гля́ба — див. **гія́ба.**

[**ґляг**] «частина шлунка жуйної тварини, вживана для сквашування молока», [*гляк* Ж, *ґліґ* Шух, *ґля́ґа*, *ґля́ґи* (мн.), *ґлеґ*, *глеку́шник* Ж, *ґляґу́шки* (мн.), *ґльоґ*, *кляґ* Ж, *кляк* ВеУг] «тс.», [*ґля́ґанець*] «солодкий сир», [*ґля́ґанка*, *кляґане́ць* ВеУг] «тс.», [*ґльо́ґанка*] «кисле молоко» До, [*кля́ґалка*] «ложка для клягу» Дз Терит. діал., [*кляґане́ць*] «холодець» Дз Атл I, [*клягівни́ця*] «посудина для глягу» Дз Доп УжДУ IV, [*ґля́ґа́ти*] «сквашувати молоко; робити з молока сир», [*ґлеґа́ти*, *ґле́джити*, *ґля́джити* Ж, *кля́ґати*] «тс.», [*зґле́джитися*] «скиснути» (про молоко) Ж;—р. [*гляк*] (з укр.), п. [klag, klok, gleg, gɫeg], ч. (мор.) [glaga], слц. kl'ag; — запозичення з румунської мови; рум. chiag (<*cl'ag), аром., меглено-румунське cl'ag «тс.» походить від лат. (сх.) *clagum (<*quaglum), що зводиться до лат. coāgulum «тс.; закваска, фермент; кисляк», похідного від cōgo (<co-āgo) «з'єдную, згущую, ущільнюю», утвореного з префікса co- «з-», спорідненого з дірл. con- «тс.», і дієслова āgo «жену, веду».— Дзендзелівський Терит. діал. 87—88; НЗ УжДУ 13, 107; Клепикова 150—156; Сл. и балк. языкозн. 192; Фасмер I 418; Crânjală 280—284; Vrabie Romanoslavica 14, 153—154; Puşcariu 30; Walde—Hofm. I 242, 251—253; Ernout—Meillet I 15—16.— Див. ще **аге́нт.**

[**гля́ґи**] «страва з баранини, олії, борошна, підливи з перцем і зеленою петрушкою» Я; — неясне.

[**гля́дати**] «шукати» ВеУг; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. hl'adat' «шукати» є первісним ітеративом від псл. ględěti (укр. *гляді́ти*) (пор. ч. ст. hládati «дивитися; доглядати, шукати»); про запозичення з словацької

мови свідчить, крім місця поширення слова, також його наголос (пор. укр. *глядáти* «шукати»); існує, проте, думка (Дзендзелівський УЗЛП 40—41), що це спільне східнослов'янсько-західнослов'янське утворення.— Machek ESJČ 167.— Див. ще **глядіти.**

глядíти «дивитися; доглядати; стежити; шукати», [*гледíти*], [*глядáти*] «шукати; виглядати», [*гляти*] «глянути» Ж, *гля* (виг.) «дивись», *глядь*, [*гляд*] «погляд» Ж, *глядáч*, [*глядíй*] «наглядач» Я, [*гля́данка*] «торгівля», [*глядúло*] «дзеркало», [*глядíлище*] «видовище» Я, [*глядíнка*] «догляд» Я, [*глядькó*] «той, хто постійно дивиться», [*гля́дний*] «такий, що дивиться; обачний, розсудливий» Ж, [*глядівни́й*] «спритний, меткий», [*вгляд*] «увага», *вúгляд*, *вигля́дини* «виглядання під час чекання», *вúглядки* «тс.», [*вúглядка*] «висока будова, звідки далеко видно» Я, *дóгляд*, *догля́дáч*, *доглядáльниця*, *доглядáцький*, *зглянутися* (над кимось), [*зглядáтися*] (на щось) «оглядати щось незвичайне» Ме, [*згляд*] «погляд» Ж, [*зглядь*] «поблажливість; догляд» Ж, *нáгляд*, *наглядáтель*, *нагля́дáч*, *наглядáцький*, *наглядóвий*, *нáглядом* «назирці, слідом», *нáглядці* «тс.», [*нéглядка*] «нероба, ледарка», *ненагля́дний* Ж, *неогля́дний*, [*неóглядки*] «не оглядаючись», [*неóглядком*] «тс.», *непрогля́дний*, *óгляд*, *оглядáльник*, *огля́дáч*, [*огля́ди*] «огляд; оглядини нареченої» Ж, *огля́дини* «тс.», [*óглядка*] «огляд» Ж, *огля́дка*, [*óглядь*] «потвора» Ж, [*оглядни́й*] «обережний» Бі, *перéгляд*, *переглядáч*, *перегля́дний* «який легко переглядається» Ж, *переглядóвий*, *переóгляд*, *підгля́дач*, *підгля́дник*, *піддóглядний* «такий, що перебував під наглядом поліції», *піднáглядний* «тс.», *пóгляд*, *прóгляд*, [*прóглядь*] «огляд» Пі, *рóзгляд*, *розгля́дач*, *розгля́дини* «оглядини нареченого», [*розгля́дний*] «обережний, завбачливий» Ж, *споглядáти*, *споглядáльник*, *споглядáч*, *споглядáльний*; — р. *глядéть*, бр. *глядзéць*, др. *глядѣти*, п. [glądnąć, glądać], ст. glądać, ględać, ч. hleděti, hledati, hlédati, hlídati, слц. hľadieť, hľadať, вл. hladać, нл. glědaś, glědnuś, болг. *глéдам*, м. *гледа*, схв. *глѐдати*, слн. glédati, стсл. **глѧдати**; — псл. *ględěti < < glendētei; — споріднене з лтс. [glendi] «шукай», *glenst (*glendêt) «дивитися, шукати», nuoglenst «побачити, помітити», свн. glinzen «блищати», нвн. Glanz «блиск», норв. glindra «мигати», [gletta] «заглядати», сангл. glenten «кинути погляд», ірл. inglennat «стежать», atgleinn «показує»; іє. *ghlend- «блищати, дивитися»; значення «дивитися» (звідки й «шукати; доглядати») розвинулося з первісного «блищати» (так само, як у псл. zьrěti, укр. *здрíти*, пор. також укр. *зорíти* «світити(ся)», *зорúти* «пильно дивитися»).— Шанский ЭСРЯ I 4, 102—103; Фасмер I 418; Sławski I 152; Machek ESJČ 167; Schuster-Šewc 291—292; БЕР I 247—248; Skok I 568—569; Bezlaj ESSJ I 145—146; ЭССЯ 6, 122—123; Bern. I 303; Persson Beitr. 876; Trautmann 92; Falk—Torp 325.

[**гля́дка**] (бот.) «садова айстра, Callistephus chinensis Ness.»; — похідне утворення від *глядíти*, як назва квітки, що має гарний вигляд; пор. подібне щодо семантики п. ст. hladon «гарний верховий кінь» (очевидно, також з української мови).— SW II 45.— Див. ще **глядіти.**

[**ґля́мати**] «насилу їсти», [*ґля́вати*] «жувати, пережовувати» ВеБ, [*зглямáти*] «проковтнути, зжерти»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [glamać] «плямкати, недбало їсти», [glamkać, glamzać] «тс.», як і схв. ст. діал. glamàzati «говорити багато й не до речі; обманювати», є, очевидно, результатом афективної видозміни псл. glemati, збереженого в укр. [*глимáти*] «ковтáти»; далі може бути зіставлене з лтс. glem̃zt «повільно їсти; плести нісенітницю», glem̃žât «тс.», лит. glem̃žti «їсти, жерти; захоплювати, хватати», glámžyti «м'яти, жужмити»; припущення (Matzenauer LF 7, 181; Bern. I 306) про зв'язок з герм. *glam- (пор. дісл. glam, glamm «гармидер, галас», glamra «галасувати», дат. glam «галас») не досить обгрунтоване; сумнівний розгляд укр. [*ґля́мати*] (Sławski I 281) як відповідника п. glamać.— Пор. **глемедáти.**

гля́нець, *глянс*, *глянц*, *ґля́нець*, *ґлянс*, *ґлянц*, *глянсувáти*, *глянцувáти*, *глянцювáти*, *глянсóваний*, *гля́нсовий*,

глянцевий, глянсуватий, глянцюватий;— р. *глянец*, (заст.) *глянц*, бр. *глянец*, п. glans, рідк. діал. glanc, ч. слц. розм. glanc, болг. *гланц*, схв. *гла̏нц;* — запозичення з німецької мови; нім. Glanz «блиск» споріднене з псл. *ględěti, укр. *глядіти*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 103; Фасмер I 418; Kluge—Mitzka 259.— Див. ще **глядіти.**

[**ґльоґати**[1]] «дзьобати» Ме, Па, [*гльогач*] (орн.) «дятел, Picus» ВеНЗн; — слц. glog (вигук для передачі звуку від удару по твердому предмету); — звуконаслідувальні утворення; звук **г** в слові [*гльогач*] замінив давніше **ґ**.

[**ґльоґати**[2]] «жадібно ковтати, не пережовуючи»;—звуконаслідувальне утворення, можливо, семантично пов'язане з [*ґльоґати*[1]] «дзьобати».

[**ґльон**] (бот.) «вид примітивних водоростей, Algae D. C.» ВеНЗн, [*ґльони*] «тс.» ВеНЗн; — запозичення з польської мови; п. glon «тс.» є безпосереднім відповідником укр. [*глінь*] «тс.» (див.).

[**ґльондити**] «хлебтати» Ж, [*ґльонтіти*] «тс.» Ж; — неясне.

[**ґльоцка**] «дрібна галушка» Ме; — р. бр. *клёцка*, п. kluska, [kloska, klocka], ч. (мор.) [kłuska], (ляське) [kluska], слц. [klocky]; — очевидно, запозичення з польської або словацької мови, де, як і в інших слов'янських мовах, походить від нім. Kloß «брила, грудка; галушка» (< свн. klōʒ «брила, грудка»), спорідненого з р. [*глуда*] «глиба, грудка»; звуження значення разом із словотворчими змінами відбулося вже при запозиченні в слов'янські мови.— Sławski II 244—245; SW II 366; Фасмер I 415—416; Bern. I 309; Kluge—Mitzka 378.

гм (фонетично — носовий голосний, що вимовляється з закритим ротом і здебільшого з придиховим h; вигук на позначення роздуму, сумніву, подиву, несподіванки), *гму* «тс.», *гмикнути, гмукати, гмукнути;*— р. бр. *гм*, п. ч. слц. hm; — давнє звукове утворення рефлекторного характеру, яке досі не зазнало фонематичного оформлення; пор. нвн. hm (вигук на позначення сумніву), англ. h'm, ст. hum, фр. hum, hom, hem «тс.», лат. hem (на позначення подиву, радості, смутку), дінд. hum, hūm (оклик).— Шанский ЭСРЯ I 4, 103; Sławski I 421; Schwentner 16.— Пор. **хм.**

[**гматати**] «давити; гнути; м'яти О», [*гматкий*] «такий, що можна давити; гнучкий», ст. *гматвати* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. gmatwać «плутати, безладно мішати», gmatać (рідк.) «тс.», [gmatusić] «товкти, душити», як і ч. hmatati «мацати», слц. hmatať, hmatkať «дотикатися, доторкатися (руками); мацати», походять від псл. (зах.) [*gъm-at-(v)a-ti] з тим самим коренем, що й псл. *gъm-ъz-iti «кишіти, роїтися» (укр. [*гомзатися*] «вертітися, копошитися»); інші пояснення, що враховують лише польський матеріал,— з п. matać (Brückner 145) чи з контамінації п. matać і gmerać (Otrębski ŻW 278),— або виходять лише з чеських фактів, — з matati при підсильному ch чи h (Machek ESJČ 170),— менш задовільні.— Онышкевич Исслед. п. яз. 241; ВеЗн 11; Sławski I 297—298.— Див. ще **гомзатися.**

[**ґмах**] «кімната, покій, світлиця» Я, ст. *въ кгмаху* (XVI ст.) «покій, кімната, горниця; велика споруда», *до гмаху* (XVII ст.); — бр. *гмах* «велика споруда», п. gmach «великий будинок; (ст. також) квартира, кімната», слн. [gmāh] «спокій; кімната»; — запозичене через польську мову з середньоверхньонімецької; свн. gemach «спокій, блаженство, вигоди, приємність; плекання», пізніше також «місце відпочинку, покій (кімната), квартира» (нвн. Gemach «кімната, покій») утворене за допомогою префікса ge- від дієслова machen у його первісному значенні «формувати, виробляти» (звідки пізніше «робити»), спорідненого з гр. μαγίς «замішана, розім'ята маса, тісто», псл. mazati, укр. *мазати*.— Тимч. 644; Sławski I 297; Kluge—Mitzka 245—246, 452.— Див. ще **ґбур, мазати.**

[**ґмерати**] «щось довго робити» ВеЛ, [*ґмирати*] «роздумувати, копатися» Ж, [*гмиряти*] «ритися, копатися» Пі, [*мирати* Ж] «тс.; роздумувати», [*ґнерати*] «щось довго робити» ВеЛ, [*ґнирати*] «роздумувати Ж; копатися, ритися,

повільно шукати ВеБ», [ґни́ряти] «партачити, мляво працювати» Ж, [ґмерило] «той, хто повільно все робить, неповоротка людина, вайло» ВеЛ, [ґнерило] «тс.» ВеЛ, [ґни́ра] «той, хто довго роздумує» Ж; — р. [гмыр (гмур)] «похмура людина, відлюдник», [гмы́рить] «хворіти; ображатися; копатися, зволікати», ст. [гмырити, гмырати] «роздумувати, мудрувати», п. gmerać (gmyrać) «копатися в чомусь; (ст.) роїтися, кишіти (про комах, мурашок)», [gmer] «натовп», [gmyr] «тс.», слц. hmýr «комаха, комашня», hmýrit' sa «кишіти», болг. гму́рам (з іншим вокалізмом) «занурюю»; — псл. *gъm-yr-ati, пов'язане з *gъm-ъz-iti, укр. го́мзатися «вертітися, копошитися» (інакше ЭССЯ 6, 164); — очевидно, споріднене з лит. gùmurti, gùmuroti «давити»; в українську мову, мабуть, запозичене з польської мови, про що свідчить ґ-, невластиве для української мови як відповідник псл. g; малоймовірне виведення слова (Bern. I 311; Korbut PF 4, 405, 470; Karłowicz SWO 185) з нвн. [mähren] «мішати, копатися в чомусь», сн. meren < *gemeren «тс.».— Оньшкевич Исслед. п. яз. 241; Sławski I 298; Фасмер I 412. — Пор. **го́мзатися.**

[**гнап**] «майстер, що виробляє сіряки й опанчі»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. рідк. gnap «хлопець, парубок; наймит» (давніше також «ткач, суконар») є результатом видозміни форми knap «тс.», що походить від свн. knappe «юнак; зброєносець; підмайстер, переважно ткача-сукнаря, мірошника» (нвн. Knappe «слуга, найманець; зброєносець; гірник»), пов'язаного з нім. Knabe «хлопець».— SW I 856; Sławski II 284. — Див. ще **кнап.**

Гнат, *Гнатко* Ж, ст. *Игнатiи* (1414), *Игнатъ* (1419), *Игнатко* (1378); — р. *Игна́т, Игна́тий,* бр. *Ігна́т, Ігна́цій,* др. *Игнатий,* п. Ignacy, ч., слц. Ignác, болг. *Игна́т,* схв. *Ѝгнат, Ѝгњат, Ѝгна̄ц,* Ignacij, слн. Ignacij, стсл. **Игнатии**; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; сгр. Ἰγνάτιος походить від слат. Ignatius, остаточно не з'ясованого; тлумачиться як пов'язане з лат. ignotus «незнаний, невідомий», похідним від ignosco «не знаю» (Суперанская 78), з лат. ignatus «не народжений» (?) (Петровский 118) або з лат. ignis «вогонь» (Илчев 219).— Сл. вл. імен 206; Skok I 710.

гна́ти (*жену́*), *ганя́ти, гони́ти,* [*ганяни́на*], *гін,* [*гіне́*] «тічка» Ж, *гі́нка* «смуга поля, що обробляється в один захват; [оранка в розвал ЛЧерк]», [*гі́нчий*] (пес), [*гон*] «стебло» Я, *гоне́ць,* [*гоне́*] «тічка» Ж, *го́ни, гони́тва, гони́тель, гони́тельство,* [*гони́ця*] «корова в період парування; любострасна жінка; (ент.) Cyrinus natator Ж», *гоні́й* «людина, що відповідала за сплату податків селянами», *гоні́нник* «пастух на полонині, що переганяє овець під час доїння», *го́нка, гоно́к* (тех.) «шатун», [*гонці́*] «пагони», *го́нча, гонча́к,* [*гончу́к*] «гончак» Я, *го́нщик,* [*гоню́х*] «той, хто жене» Ж, [*го́ня*] «гони, переслідування», [*гоня́йло*] «один з гравців у грі в плаз», *го̀ньба́, гінки́й, гінчакува́тий* «високий; такий, що швидко росте», *гони́шний* (*гонишна сі́тка* «рибальська сітка, на яку наганяють рибу»), *гонки́й, гончакува́тий* «високий і стрункий» (про людину), [*же́навий*] «жвавий, моторний», [*гонце́м*] «пішки» Я, *ви́гін, ви́гінщина* «данина пастухові при першому вигоні худоби на пасовище», *вигна́нець, взго́нка* «перегін» Ж, *возго́нка, відгі́н, відго́нка, догі́н* «гонитва», *дого́нка* Ж, *дого́ня, до́го́нь* «тс.», *згін, згі́нник, зго́нини* «частки колосся й соломи, що падають разом із зерном під час віяння», *заганя́ч* «пастух», *загі́н, загі́нка* «смуга, ділянка поля, пасовища; [оранка в розвал ЛЧерк]», [*загі́нник*] Я, [*загі́нчай*] «погонич» ВеЗн, [*заго́на*] «запальна людина», *заго́нщик,* [*загоню́чка*] (гра), *заго́нистий* «запальний», [*здого́ня*] «гонитва» Ж, *нагі́н, нагі́нець, нагі́нка,* [*наго́ня*] «гонитва», *навздогі́н, на́гонцем, наздогі́н, недогі́н* «залишок у кубі після перегонки горілки», [*недого́н*] «пропуск під час косіння» ЛЧерк, [*недого́ни*] «рослини, що відстали в розвитку від загального масиву» Ме, [*обганя́нка*] «кінцеве боронування навколо ріллі» Ж, *обгі́н, ого́ня* (спосіб оранки), *ого́нь* «тс.», [*о́дго́н*] «товстий канат для прикріплювання рибальських сіток» Мо, *па́гін, па́гонець,* [*паго́нці*] «пагони» Пі, *пагі́ння,*

па́го́ння, [*паговіння*] «пагіння», *перегін*, *перего́н* «пропущене через сепаратор молоко», *перего́ни*, *перего́нник*, [*перегінка*] «частина овечої шкури (?)», *перего́нка*, *перегінний*, *поганя́ти*, *паня́ти*, *паня́йлочка* «лозина, якою поганяють коня», [*пого́н*] «вигін-пастівень біля села; слід» Л, *пого́нич*, *приго́н* (спец.) «пригін; кріпаччина» Ж, [*пригінчий*] «наглядач», [*приго́нич*] «тс.», *прогін*, [*про́гнанець*] «вигнанець» Ж, *прого́н* «прогін», *прого́ни*, *прого́нич*, *прого́нка*, *прого́ня* «просіка в лісі», [*прого́нь*] «вигнання» Ж, *прого́нистий*, *розгін*, [*розго́н*] «витрати» Ж, [*розго́ниха*] (жарт.) «та, що розганяє (епітет каші)», *розго́нич* (тех.) «маховик», *розго́нка*, *розго́нистий*, *уго́н*, [*уго́нка*] (*дати угонку* — про гончака) Ж, [*уго́нщик*] «бігун» Ж, [*угінчивий*] «меткий, жвавий», [*угінчливий*] «швидкий (про коня)», *удого́нь* «навздогін»; — р. *гнать* (*гоню́*), бр. *гнаць* (*ганю́*), др. *гънати* (*жену*), п. gnać (gnam, ст. żonę, żeniesz), ч. hnáti (ženu), слц. hnat' (ženem), вл. hnać, нл. gnaś (ženu, ženjom), болг. *го́ня* «жену», м. *гони* «жене», схв. *гна̑ти* (*жѐне̑м*, *гна̑м*), слн. gnáti (žẽnem), стсл. **гънати** (**женѫ**); — псл. gъnati (ženǫ) «гнати (переважно худобу)»; — споріднене з лит. giñti, genù «гнати, жену», лтс. dzìt, dzęnu, dzinu «тс.», прус. guntwei «гнати», gunnimai «женемо», лат. (of)-fendo «штовхаю, вдаряю», гр. θείνω (<*gᵘ̯hen-jō) «б'ю, січу», дінд. hánti «б'є», ав. ǰainti «тс.», хет. kuenzi «ударяє», алб. gjanj «жену», ірл. gonim «раню»; іє. *gᵘ̯hen- «бити»; — давня, судячи з прус. guntwei, праслов'янська форма gъnati замість сподіваного псл. *gьnati (пор. лит. giñti «гнати») пояснюється впливом з боку лабіовелярного за походженням *g- (<gᵘ̯h-) на сусідній редукований (Sławski I 299); Махек, виходячи з різниці в значенні, схильний пов'язувати псл. gъnati лише з балтійськими відповідниками, інші ж індоєвропейські розглядати як пов'язані тільки з псл. žęti (укр. *жа́ти*, *жну*) (Machek ESJČ 171, 728); сумнівне твердження Ільїнського про різне походження *жену́* і *гна́ти* і зв'язок останнього з лит. gáunu «одержую» (Jagić-Festschr. 296 і далі).—Шанский ЭСРЯ I 4, 103—104; Фасмер I 419; БЕР I 263—264; Skok I 574—576; Bezlaj ESSJ I 152; ЭССЯ 7, 196—197; Trautmann 85; Pokorny 491—493.—Пор. **жа́ти**[1].

[**гнепи́ти**] «ударяти, бити ногами або руками по чомусь» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *гнипіти* «утискати, гнобити, мучити» як результат дальшого розвитку (конкретизації) значення.— Див. ще **гнипіти**.

[**гне́сти**] «гнітити», *гніти́ти* «давити, бити; гнобити», *гніт* «прес; пригноблення», [*гнет*] «гніт», [*гнету́ха*] «пропасниця», [*гнетю́чка*, *гніту́ха*, *гнітю́чка*] «тс.», [*гнетінка*] «головка сиру» Ж, *гнітю́чий*, [*ви́гніт*] «вижимки» Я, [*ви́гніток*] «тс.» Я, [*загніток*] «пригнічений», [*на́гніток*] «мозоль (на нозі)» Ж, [*при́гнет*] «тиск» Ж, [*при́гніт*] «гноблення», [*пригніток*] «прес; пригноблена людина»; — р. *гнести́*, бр. *гнёсці*, др. *гнести*, п. gnieść, ч. hnísti (ст. hnésti), слц. hniesť, нл. gněšiś, полаб. gnitě «місить (тісто)», болг. *гнетя́* (*гнета́*) «пригнічую, давлю», м. *гнете* «набиває; пригнічує», схв. *гњѐсти*, слн. gnésti, стсл. **гнєсти**;— псл. gnesti (*gnetǫ); — споріднене з двн. knetan «місити, м'яти», снн. kneden, дангл. cnedan «тс.», нвн. kneten «давити, топтати, місити, масажувати», дісл. knoða «м'яти», прус. gnode (<*gnōtā-) «діжа»; іє. *gen- «стискати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 106; Фасмер I 421; Преобр. I 131; Sławski I 304; Machek ESJČ 172; ЭССЯ 6, 165—166; Bern. I 311—312; Trautmann 93; Zubatý St. a čl. II 179; Kluge—Mitzka 381; Pokorny 370—371.

[**гнет**] «раптом; зараз, відразу», [*гнеть*, *гне́тько* Ж] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [hnet, hnetki, hnetka] (відповідно до п. літ. wnet) походить від ч. hned, що є результатом видозміни ч. ст. inhed (<*inъgъdъ — пор. споріднене стсл. **иногда, инъгда**), яке виникло внаслідок скорочення виразу inъ godъ, тобто «одного часу (з тим, коли сказано), відразу».— Brückner 627; SW VII 665; Gebauer I 584; Machek ESJČ 213.— Див. ще **іноді, іиший, год.**

[**гнета́р**] «скупій, скнара» Ж; — похідне утворення від *гне́сти* «давити, стискати; тримати під гнітом (пресом)», букв. «людина, що затискує (гроші в ку-

лаці, боячись їх випустити»).— Див. ще **гнéсти.**

гни́да, [*гни́дник*] «вошивець», [*гни́давець*] «тс.» Ж, [*гни́давка*] «вид гедзя, Bastrofilus equi (G. intestinalis (?)» ВеБ, *гнидя́вий* Г, Ж, *гни́давий* Ж; — р. болг. м. *гни́да*, бр. *гніда*, п. нл. gnida, ч. слц. вл. hnida, полаб. gnaidâi (мн.), схв. *гњи̏да*, слн. gnída; — псл. gnida < балто-сл. *gninda; — споріднене з лтс. gnīda, лит. glìnda (<*gnìnda), ісл. норв. діал. gnit, дат. gnid, шв. gnet, нім.(тірольське) [gneis] «лупá»; можливо, пов'язане з *гни́ти* (псл. gniti), пор. як семантичну паралель р. [*тля*] «гнила річ»: р. літ. *тля* «рослинна воша»; допускалась також можливість первісного значення «щось розтерте, щось мале» (Persson Beitr. 94—96); інші відповідники: двн. (h)niȥ, нвн. Niβ, Nisse, дангл. hnitu (<*knidā), алб. thëni (<k'nidā), гр. κονίς (род. в. κονίδος), вірм. anic, лат. lēns (род. в. lendis). — Шанский ЭСРЯ I 4, 106—107; Фасмер I 421; Sławski I 303; Schuster-Šewc 296; ЭССЯ 6, 173—174; Bern. I 312; Petersson BSl. Wortst. 60—66.— Пор. **гни́ти.**

[**гнидиця**] (бот.) «шолудивник, Pedicularis L.» Mak; — похідне утворення від *гни́да;* назва мотивується тим, що раніш відваром із цієї рослини виводили паразитів-комах із свійських тварин (Нейштадт 503); пор. назву рослини в інших мовах: р. *вши́вка* від *вошь* «воша», лат. pedicularis від pediculus «воша».— Див. ще **гни́да.**

[**гнидник**] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa-pastoris (L.) Medic. (Mönch.— Mak.)» Mak; — неясне.

[**гниловід**] «болото, поросле травою і лісом», [*гниловóди*] (мн.) «болота, що не замерзають»; — складне слово, утворене з основ прикметника *гнили́й* і іменника *вода́;* форму [*гниловíд*] слід розглядати як виниклу з субстантивованої форми колишнього нечленного прикметника *гниловодъ* «гниловодий», уживаного спочатку в складених виразах типу *лѣсъ-гниловодъ*, *лугъ-гниловодъ* (тобто «з гнилою водою, на болоті»), які згодом зазнали скорочення.— Див. ще **вода́, гни́ти.**

[**ґнип**] «короткий шевський ніж», [*ґни́пець, книп*] «тс.», ст. *ґнипъ* (XVIII ст.) «тс.»; — п. knyp, рідк. gnep, [gnip, gnyp], ч. knejp, [gnyp], ст. knýp, слц. [knajp] «тс.», нл. knyp «складаний ніж; серп; вістря ножа»; — запозичення з польської мови, в якій походить від нвн. Kneip, Kneif або нн. knīp «тс.» чи свн. gnippe «ніж, кинджал», споріднених з англ. knife «ніж», лит. gnýbti «щипати».— Sławski II 291—292; Kluge—Mitzka 381.

[**ґни́пель**] «ручка для повертання навою у ткацькому верстаті», [*ґнипель*] «люшня» ВеЗа; — запозичення з німецької мови; нім. Knüppel «кийок, товста палиця» споріднене з Knopf «сук, наріст на дереві», англ. knob «тс.»; менш імовірне припущення про зв'язок з нім. Knebel «ломака, кляп» (Шелудько 28).— Трубачев Рем. терминол. 136; Kluge—Mitzka 383, 384.

[**гнипіти**] «гнобити, утискати; мучити» Ж, [*гніпи́ти*] «тс.» Ж; — п. [gnipić] «тс.»;— можливо, через польське посередництво запозичене з середньонижньонімецької мови; снн. knīpen «щипати» (нвн. kneifen «тс.») споріднене з гол. knijpen, лит. gnýbti «тс.», gnȳbis «щипок»; менш вірогідне з фонетичного погляду припущення про походження п. [gnipić] від укр. [*гнипíти*], а цього від п. gnębić «гнобити» (SW I 860).— Kluge—Mitzka 381.

гни́ти, *гни́сти*, *гнили́читися* «трохи загнивати (про груші)», *гно́їти*, [*гни́лавець*] «хвороблива людина» Ж, *гниле́ць* (с.-г., мед.), *гниле́ча*, *гнили́зна́*, *гнилина́* «гниль (у дереві)» Я, [*гнили́ца*] «ледарка» МСБГ, *гнили́ця*, [*гнили́ч*] «гнилі стовбури дерев» Ж, [*гнили́ча*] «ледащо» МСБГ, [*гнили́ччя*] (зб.) «згнилі дерева», [*гни́лище*] «гниле місце (зокрема, вода)» [*гни́лість*] (хвороба ягнят) Я, *гни́лка* «гнилиця», *гнилля́*, *гнилóта* «гниль» Я, [*гнилóша*] «ледача жінка» Ж, *гнилу́ха* «гнила (заболочена) річка» Я, [*гнилу́ша*] «гниле дерево Бі; третя чверть місяця», *гнилю́к* «згнила рослина» Я, *гнилю́чка*, *гнилючóк*, *гниля́к* «згнила рослина», *гниля́тина*, *гниля́ччя*, *гниль*, *гни́лька* (ент.) «Eristalis», *гниття́*, [*гни́ще*] «гноїще, купа гною» Бі, *гній*, *гні́йни́к*, *гноївка*,

гноївня, *гноїсько*, *гнбїще*, *гнойовик*, *гнойовисько*, *гнойовиця* [*гнойовка*] «боковина у возі» Я, [*гноя*] «гній, сміття» Я, [*гноявка*] «гноїще» Ж, *гнояк*, *гноянка* «гнійний прищ; [боковина у возі Я]», [*гноярка*] «місце, де складають гній» МСБГ, *гноярня*, [*гноятина*] «гній; гноїще» Я, *гнилий*, *гнилуватий*, *гнилявий* Я, *гнильний*, [*гнитавий*] «підгнилий; ледачий», *гнійливий*, *гнійний*, [*гніючий*] Я, *гноїстий*, *гноюватий* «перегнійний», *гноєний* «угноєний», [*гноячий*] «гнійний» Я, [*гнило*] «погано» Ва, *згнилий*, *загнивати*, *загниличити* «наповнити гниллю» Ж, [*загніль*] «початок гниття в дереві» Я, *загнилий*, *перегній*, *перегнилий*, *підгнилий*, *прогній* «місце на болоті, що не замерзає», [*прогній*] «перегній» Ж, *прогноїна* «трясовина, твань», [*прогноїсько*] «угноєне минулого року поле» Ж, [*прогноя*] «місце з гноєм на тілі» Ж, *прогнилий*, *угниличувати* «давати визрівати (про гнилиці)», *угноювати*, *угноювач*, *угноювальний;* — р. *гнить*, бр. *гніць*, *гнісці*, др. *гнити*, п. gnić, ч. hníti, слц. hnit', вл. hnić, нл. gniš, полаб. gnålă «згниле», gnüj «гній», болг. *гния* «гнию», м. *гние* «гниє», схв. *гњи̏ти* «гнити», слн. gníti, стсл. **гнити**; — псл. gniti (*gnьjǫ) належить, очевидно, до іє. *ghnei-, *ghnei-d(h)- «терти, розтирати» (можливо, розширення іє. *ghen-); — споріднене з гр. χνίει «розпадається на дрібні частки», лтс. gnīde «витерта або брудна шкіра», двн. gnītan «терти», дангл. gnīdan «розтирати», нім. [gneis] «лупа», пізнє свн. gnīst «лупа, струп»; отже, розвиток значення такий: «терти (ся) > розпадатися (на порох), трухлявіти, гнити (про дерево) > гнити взагалі»; до такого розвитку є численні паралелі, напр., лит. truénti «порохнявіти» : гр. τρύω «стираю», гр. ψῶα «гнилля» : ψώχω «розтираю»; непереконливо поєднувалося з ав. gaitiš «сморід», гот. gunds «виразка», гр. κανθύλη «тс.» (Petersson BSl. Wortst. 62—63), які мають інші зв'язки.— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 4, 107—108; Фасмер I 421—422; Преобр. I 131; Sławski I 302—303; Machek ESJČ 172; Holub—Kop. 246; БЕР I 256; Skok I 579—580; Bezlaj ESSJ I 153; ЭССЯ 6, 176—177; Frisk II 1106—1107; Persson Beitr. 95; Kořínek LF 61, 50; Feist 226; Pokorny 436—437.

[**гнити́тися**] «крадькома кудись пробиратися, прокрадатися, прослизати» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *гнути(ся)* і *нітитися* (див.).

гнів, [*гніванка*] «гнів, сварка», [*гнівник*] (у виразі *він мій г.* «він зі мною посварився»), *гнівивість* «гнівливість», *гнівний*, *гнівливий*, *гнівати* «гнівити», *гніватися*, *гнівити*, [*прогнівляти*], *розгнів* «лють»; — р. *гнев* «гнів; [гниль]», бр. *гнеў*, др. *гнѣвъ*, п. gniew, ч. hněv, слц. hnev, вл. hněw, нл. gněw, полаб. gnevoi мн. «сальні залози, м'ясо», болг. *гняв* «гнів», м. *гнев*, схв. *гнȇв*, слн. gnév, стсл. **гнѣвъ** (р.-цсл. **гнѣвъ** «гниль»); — псл. gněvъ < *gnoi-vo-s; — очевидно, споріднене з *гнити* (*гній*) (псл. gniti < *gneitei, *gnojь < *gnojos); розвиток значення такий: «гниль, гній, отрута, отруєна кров > гнів» (пор. як семантичну паралель болг. *яд* «гнів», а також нвн. (у Лютера) es tut mir faul «мені шкода, прикро» (букв. «мені гнило»); допускається також зв'язок з псл. ognь «вогонь» (Мартынов ЭИРЯ I 55—57) і з псл. *gnětiti «розпалювати» (Kořínek LF 61, 53—55).— Критенко Вступ 528; Шанский ЭСРЯ I 4, 104—105; Фасмер I 420; Преобр. I 133; Machek ESJČ 171; БЕР I 257; Skok I 579; Bezlaj ESSJ I 152; Bern. I 312; Mikl. EW 68.— Див. ще **гнити**.— Пор. **вого́нь**, **гніти́ти**[2].

гніди́й, [*гнідан*] «гнідий кінь», [*гнідаш*] Я, *гнідко* «тс.», [*гнідуля*] «руда корова» Ж; — р. *гнедой*, бр. *гняды*, п. gniady, ч. hnědý «коричневий», слц. hnedý «тс.», схв. [gnjed], слн. gnéd «сорт винограду з синювато-червоними ягодами»;— псл. [gnědъ]; — етимологія не зовсім ясна; очевидно, утворене за зразком псл. blědъ «блідий» від дієслова gnětiti «запалювати» (укр. *гнітити* (хліб) «підрум'янювати вогнем»); первісне значення в такому разі — «який має колір чогось обпаленого, засмаглого» (Kořínek LF 61, 43—54); незадовільне з фонетичного погляду пов'язання з гр. κνῖτα (κνίσσα) «пара, пахощі, запах», ісл. hniss «запах», лат. nīdor «тс.; дим» (Bern. I 312);

непереконливе зіставлення з лат. (g)naevus «родимка» (Petersson Verm. Beitr. 137); сумнівне твердження Нерінга про зв'язок із псл. *gnida (укр. *гнúда*), тобто з первісним значенням «який має колір воші» (Schrader Reallexikon I 161); мало переконливе зіставлення (Machek ESJČ 171) з ч. snědý «смуглявий», ст. smědy «тс.» і виведення всіх цих форм з *mědý.— Шанский ЭСРЯ I 4, 105; Фасмер I 420; Sławski I 301—302; Machek ESJČS 134; Skok I 578; Bezlaj ESSJ I 152; Откупщиков 119—120.— Див. ще **гітúти**[2].

гніздíвка (бот.) «приворотень, миколайчики, Neottia Sw.»; — р. *гнездóвка*, бр. *гняздóўнік*, п. gnieźnik, [gniazdosz, ptasze gniazdo], ч. hnízdovka, hnízděnka, слц. hniezdovka, [hnízdovník] «тс.»; — похідне утворення від *гніздó*; назва зумовлена формою коріння рослини, схожого на пташине гніздо; в різних слов'янських мовах ця назва могла виникнути незалежно; про поширеність подібного семантичного зв'язку свідчать назви тієї самої рослини в інших мовах: нім. Nestwurz (букв. «гніздовий корінь»), лат. nīdus avis «пташине гніздо».— Machek Jm. rostl. 297.— Див. ще **гніздó**.

гніздó, [*гніздáр*] «пташеня, що не вилетіло з гнізда» Я, *гніздúна* «чарунка, чашечка», [*гніздíвка*] «час звивання гнізда» Я, Ж, *гніздувáння*, *гніздю́к* «козак, що осів на господарство; невдалий хліб», *гніздю́х* «домовитий птах, що не кидає гнізда» Ж, [*гніздúти*] «бити весь час у те саме місце», *гніздúтися;* — р. *гнездó*, бр. *гняздó*, др. *гнѣздо*, п. gniazdo, ч. hnízdo, слц. hniezdo, вл. hnězdo, нл. gnězdo, полаб. gńozdă «гнізда», болг. *гнездó*, м. *гнездо*, схв. *гнéздо*, слн. gnézdo, стсл. гнѣздо; — псл. gnězdo; — результат не з'ясованої поки що видозміни іє. *ni-sd-o-s «гніздо», складного слова, утвореного з префікса *ni- на позначення руху зверху вниз, спорідненого з псл. піcь, укр. *ниць*, *низькúй*, і нульового ступеня основи *sēd- (*sd-) «сидіти», що мали б дати псл. *nьzdo з первісним значенням «усаджування, сідання»; споріднене з двн. nēst «гніздо», нвн. Nest, лат. nīdus, ірл. net «тс.», вірм. nist «становище, сидіння», дінд. nīḍáḥ, nīḍám «місце відпочинку, стоянка, сітка»; початкове g пояснюється по-різному: зближенням з gnesti (укр. [*гнéсти*]) (Nehring IF 4, 398; Bern. I 313), gnětiti «розпалювати» (укр. *гнітúти* (хліб) «підрум'янювати») (Nehring там же), *gnьs- «бруднити» (Vaillant RÉS 76), а також впливом хибної декомпозиції *vъn-nězdi-ti > > *vъ-gnězditi (Vaillant Gr. comp. I 92); ě є спроба пояснити зближенням з *gnětati (Machek ESJČS 135); реконструюється також (Откупщиков 144—145) як *gnoi-z-dom з початковим значенням «випалене в лісі місце для житла», пов'язане з псл. *gně-(ti) «палити, запалювати», укр. [*гнéсти*]; менш переконливі думки про виникнення gnězdo під впливом нім. Geniste «гніздо» (Walde KZ 34, 508), з вихідного *nē(i)zdos, у якому *nē споріднене з гр. νη- «униз, вниз» (Bern. I 313), з первісного *gnoi-zdo-<*gnoi-sd-o-s, тобто «сидіння в гною» (Младенов Baudouinowi de Courtenay 23; Нахтигал 55).— Шанский ЭСРЯ I 4, 105—106; Фасмер I 420; Sławski I 302; Machek ESJČ 172; Schuster-Šewc 295—296; БЕР I 255; Skok I 576; Bezlaj ESSJ I 152; ЭССЯ 6, 171—173.— Див. ще **низькúй, сидíти.**

[**гиість**] «ніготь, пазур» Ж; — результат декомпозиції форми *пáгність* «тс.» з осмисленням початкового *па-* як префікса за зразком *пáросток* — *ростóк*.— Див. ще **пáзнігть.**

ґніт, *гніт* Ж, [*гнот*] Пі, [*ґнот*] Пі, *гнотáр* «виготовлювач гнотів» Ж, *ґнотáр* «тс.» Ж, *гноттé* «лахміття, манаття», *ґнóття* «тс.», ст. *кгнотъ* «гніт» (XVII ст.); — р. [*гнот, кнот*], бр. *кнот*, п. knot «тс.», [knoty] «головки льону, конопель», ч. knot «ґніт; тампон з марлі; вузол», слц. knôt «ґніт; тампон»; — очевидно, через польське посередництво запозичене з середньоверхньонімецької мови; свн. knote «потовщення на частинах тіла, нервах, рослинах; вузол, ґніт» споріднене з нвн. Knochen «кістка»; значення «ґніт» набуте, очевидно, вже в польській мові внаслідок розширення значення німецького слова, яке стосувалось лише певного виду гнотів (пор. нвн.

Knoten «гніт гірничої лампи»).— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 33; Москаленко УІЛ 27; Фасмер І 422; Sławski II 287—288; Brückner 240; Семереньи ВЯ 1967/4, 21; Kluge—Mitzka 383, 384.

гнітйти[1]— див. **гнéсти.**

гнітйти[2] «підрум'янювати в печі (хліб)», [*гнідйти*] «тс.», [*гніт*] «вогонь на припічку для підрум'янювання хліба; рум'янець на хлібах, посаджених у піч Па, Ме», [*зáгніт, зáгнітка* Ж] «тс.», [*пригніт*] «загнічування (хліба)» Ж; — р. [*гнéтья*] «тріска для розпалювання печі», бр. [*загнет*] «загнітка, жарівник, вогнище при печі, куди вигрібають жар», [*загнéтак*] «тс.», др. *гнѣти* «запалювати», *гнѣсти* «тс.», п. piecić «роздмухувати (вогонь)», ч. nítiti, ст. nietiti, слц. nietiť «тс.», схв. ст. *унитити* «запалювати вогонь», слн. nétiti «роздмухувати (вогонь)», стсл. **ВЪЗНѢТИТИ** «запалити»; — псл. gnětiti; — походження не зовсім з'ясоване; зіставляється з прус. knaistis «головешка» (Срезн. І 528; Bern. І 312), з двн. gnîtan «терти», дангл. gnîdan «тс.» (Fick KZ 41, 201; Фасмер І 421), з псл. gniti «гнити, тліти» (Holub—Kop. 246), з лат. in-cendo «запалюю» (Machek ESJČ 400); форма [*гнідйти*] зумовлена впливом прикметника *гнідйй*. — Булахаў Веснік БДУ 1972/2, 66—67; ЭССЯ 6, 167—168.

гнобйти, *гнобйтель, гнобйтельство, пригнóблювач;* — п. gnębić, ст. gnǫbić (<*gnobić); — псл. gnobiti, похідне з нульовим ступенем вокалізму в першому складі від іє. *genabh-/*gonabh- «тиснути, давити» (інша форма тієї самої основи в укр. *гонóбити* «гнобити», *гонóба* «набридання»); — споріднене з дісл. knefill «паля, палиця», двн. knebil «пута, затичка», шв. knabb «кілок», норв. knabbe «красти», knapp «вузький, тісний, короткий», нн. knap «короткий, убогий, незначний», нвн. knapp «вузький, тісний», можливо, також гр. γνάμπτω «кривлю, згинаю»; менш переконливе зближення з *gonъ, goniti «переслідувати» (Sławski І 300—301) або виведення від іє. *ghabh- «брати» через інфіксовані основи *gonb-, *gnob- і под. (Otrębski ZfSlPh 33, 316—318).— Фасмер І 437; Machek ESJČS 137; Bern. І 327.— Пор. **гонóба, гонóбити.**

[**ґнóййти**] «наполегливо просити»; Ба; — неясне; можливо, походить від нім. knien «стояти навколішках; ставати навколішки», пов'язаного з Knie «коліно» (двн. kniu, род. в. kniwes), спорідненим з дангл. cnēo, англ. knee, дісл. knē, гр. γόνυ «коліно», лат. genu «тс.»; нагадує розвиток значення в р. *кля́нчить* «настирливо просити, стояти навколішках»; форма [*ґнóййти*] мала виникнути з первісної **кнíйти* (> *ґнíйти*), можливо, за фонетичною аналогією до дієслівних форм типу *гноїти* (від *гній*), *лоїти* (від *лій*) тощо.— Kluge—Mitzka 382.

гнуздáти, *гнуздá, гнуздéчка,* [*гнуздéчко*] Л, *розгнýзданий;* — р. *взнуздáть;* — результат фонетичної видозміни колишнього **вън-уздати*, утвореного з префікса vъn- «в-» і основи іменника uzda «вузда».— Див. ще **вуздá, у**[2].

гнýти, *гинкйй* Ж, [*гнéний*] «гнутий; негодящий», *гнýтий,* [*гнуткйй*] «гнучкий» Ж, [*гнýчий*] «тс.», *гнучкйй,* [*гйнци*] «зігнувшись» Ме, *вйгин, вигйнистий, згин, згинáч, згйнці* «зігнувшись», [*загинáти*] «лихословити» Я, *загйн,* [*загинáйко*] «той, що любить лихословити» Я, [*зáгинка*] «складка, вигин» Ж, [*зáгнітко*] «зігнутий» Ж, [*загнó*] «той, що добре загинає (лихословить)» Я, *загинáльний,* [*загйнчастий*] «зігнутий» Ж, [*нагйнки*] «зігнувшись» Дз, [*навпрйгінці*] «тс.» Па, *незгйнний, обгинáлки* «боки плоскодонного човна», *перегйн, перегйнщик,* [*прйгинцем*] «пригнувшись», [*прйгинці*] «тс.», *прогйн, прогинáння,* [*прогнуття́*], *розгйн, розгинáч, розгинáльний, угйн;* — р. *гнуть*, бр. *гнуць*, др. *гънути*, п. giąć, [gnąć], ч. hnouti «рухнути, поворушити», слц. hnúť «тс.», вл. hnuć «рухати», нл. gnuś «рухати; гнути; доторкатися», болг. *гъ́на* «гну», схв. *гàнути* «зрушити», слн. gániti «рухати», стсл. **СЪГЪНѪТИ** «зігнути»; — псл. gъnǫti < *gъbnǫti; — споріднене напевне лише з лтс. gubt (gubstu, gubu) «схилятися», лит. dvìgubas «подвійний», [gubúotis] «згортатися, звиватися в клубок»; можливо, виникло шляхом метатези з іє. *bhug-

«згинати» : двн. biogan «гнути», нім. biegen, дісл. bjiga «тс.», дінд. bhujáti «згинати», гр. πτύσσω «згортаю» (Pedersen MPKJ I 170—171; Meillet LF 5, 333); менш переконливе зіставлення (Bern. I 366; Фасмер I 422—423; Skok I 576—577; Pokorny 450) з дангл. ġéap «кривий», двн. goufana «пригорща, жменя».— Шанский ЭСРЯ I 4, 110; Sławski I 274; Machek ESJČ 193; Schuster-Šewc 297; БЕР I 302; Bezlaj ESSJ I 142; ЭССЯ 7, 188—189; Persson Beitr. 105.— Пор. **гиба́ти, ги́біти, губи́ти.**

[**гню́питися**] «хнюпитися, похнюплюватися» Ж, [*гню́павий*] «зігнутий» Ж; — результат видозміни форми *хню́пити(ся)*, очевидно, через семантичне зближення з дієсловом *гну́ти(ся)*.— Див. ще **хню́пити.**

го, (*го-го-го́*) (вигук для привернення уваги), [*го́га*] «людина з сильним голосом» Я, [*гого́нути*] «сильно крикнути» Я; — р. *го* (*го́-го, го-го-го*) (при оклику), п. [ho] (ho ho ho, ho hoj) (крик на худобу або на коней), слц. ho (hó) (крик на худобу, щоб зупинилась), вл. ho ho ho (крик на коней); — вигук інстинктивного походження, паралельний до нім. ho (вигук заохочення), англ. ho «стій; стривай»; — пов'язаний з вигуками *го-го* (на позначення здивування) і *гов* (знак зупинитися).— Sławski I 422; Schuster-Šewc 299; Schwentner 19—20.— Пор. **гов, го-го́, хо.**

[**гобе́лки**] (у виразі *на г.* (*спалити, знищити*) «до щенту, цілком»); — неясне.

го́бза — див. **хобз.**

[**гобла́ти**] «скоблити, скребти» Ж, [*гоблюванка*] «стружка»; — ч. hoblovati «стругати», слц. hoblovať «тс.»; — запозичення з німецької мови; н. hobeln «тс.» пов'язане з тим самим іменником Hobel (свн. hobel) «рубанок», від якого походить і *ге́мбель* «тс.» (див.).

[**го́бля**] «висока жінка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*гобла́ти*] «стругати» як вказівка на первісне значення «виструганa, тонка».— Див. ще **гобла́ти.**

гобо́й (муз.), *гобо́їст*; — р. *гобо́й*, заст. *гобои* (XVIII ст.), бр. *габо́й*, п. obój, oboj, oboja (рідк. hobój, hoboj), ч. hoboj (чол., жін. р.), oboe (с. р.), слц. hoboj, болг. *обо́й*, м. *обој*, схв. *ȍбоје* (жін. р., мн.), слн. óboa; — через німецьке посередництво (нім. Hobóe) запозичене з французької мови; фр. hautbois «тс.» (букв. «високе дерево», тобто флейта з високим звуком) утворене з прикметника haut «високий», що походить від лат. altus, спорідненого з нім. alt «старий», та іменника bois «дерево», запозиченого з германських мов (пор. нім. Busch «кущ», англ. bush «тс.»); французька назва hautbois співвідносна з фр. basson «фагот» (від bas «низький», son «звук», тобто «інструмент з низьким звуком»).— СІС 176; Шанский ЭСРЯ I 4, 111; Фасмер I 423; Kluge—Mitzka 311; Dauzat 95, 386; Bloch I 87; Walde—Hofm. I 31—32, 33.

гов (вигук для привернення уваги, знак зупинитися), *го-гов* (вигук для привернення уваги), [*згов*] «угав, зупинка» Ж, *уго́вкати* «заспокоїти, приборкати»; — п. how (вигук, що передає побоювання, неприємне відчуття; вигук для підняття худоби), ч. hou «увага!», слц. hou (оклик); — результат видозміни фонетично подовженої форми вигука *го* (*го-о-о*), вживаного як оклик, щоб звернути увагу, через проміжну фонетичну форму *гоў*.— Див. ще **го.**— Пор. **аго́в, уга́в.**

[**го́вбиик**] (іхт.) «пічкур, Gobio fluviatilis» ВеУг; — очевидно, результат видозміни форми [*ко́блик*] «тс.» із звичайним для основи *коб-* переходом у варіант *ковб-* і з діалектною зміною к в г.— Див. ще **ко́блик.**

[**го́вбур**] «вир»; — запозичення з румунської мови; рум. [hólbură] «вихор, шквал; вир» є фонетичним варіантом рум. літ. vólbură «тс.», що походить від нар.-лат. volvŭla, пов'язаного з лат. volvo «кочуся; кружляю», спорідненим з гр. ἑλύω «обертаю, згинаю», дінд. válatē «обертається», псл. valiti, укр. *вали́ти*.— DLRM 364, 939; Puşcariu 179; Walde—Hofm. II 832—833.— Див. ще **вали́ти.**

[**го́вда**] «гора» Ж, [*го́вдя*] «незайнятий грунт» Ж; — запозичення з польської мови; п. [hołda] «відвал, купа не-

родючої землі, породи, викинута з шахти» є діалектним варіантом до п. літ. hałda «тс.», яке разом з укр. [га́лда] «тс.» походить від нім. Halde «схил пагорка; відвал, купа пустої породи».— SW II 10, 49.— Див. ще **га́лда**[1].

[**ґо́вдаш**] «бідолаха», [*ко́вдуш*] «бідний мандрівник» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. koldus «бідний; жебрак» вважається словом тюркського походження: пор. дтюрк. qoldačї, уйг. qolγučї, qoltγučї «тс.». — MNTESz II 524.

[**го́вдя**] «ледача жінка» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*ґо́лда*] «незграбна, ледача коняка; дурна жінка» або форми [*го́йда*] «нехитра, байдужа, вайлакувата жінка» через фонетичне зближення з [*го́вдя*] «незайнята земля».

[**го́в'єдо**] «рогата худоба», [*гове́до*] «тс.» (лайл.), [*гов'я́дина*] «худоба; м'ясо» Ж, [*кав'я́дина*] «тс.» Ж; — р. [*говя́до*] «велика рогата худоба», бр. [*гавя́да*] «тс.», др. *говядо* «бик; рогата худоба», ч. hovado «скотина, тварина», слц. hovädo «велика рогата худоба, корова, віл; (лайл.) осел», вл. howjado «велика рогата худоба», нл. gowjedo, болг. *гове́до* «тс.», м. *говедо* «тс.; дурень», схв. *го̀ведо* «велика рогата худоба», слн. govéd(o) «тс.», стсл. **говѧждь** (прикм.) «властивий великій рогатій худобі»; — псл. *gov-ęd-o < іе. *gʷou-, *gʷōu- з не зовсім ясним суфіксом -ęd-o (можливо, праслов'янський новотвір, що виник із суфікса -ę(t), пор. *tel-ęt-a «телята», *pors-ęt-a «поросята»); — споріднене з лтс. gùovs «велика рогата худоба», дінд. gāuḥ (дав. в. gávē) «бик, корова», ав. gāuš «бик», вірм. kov «корова», гр. βοῦς «бик», умбр. bum (лат. bovem) «бик» (зн. в.), лат. bōs, bovis (з умбр. оск.) «бик», ірл. bō «тс.», двн. kuo «корова»; в українській мові форми [*го́в'єдо, гове́до*] є, очевидно, запозиченнями з словацької мови, як про це свідчать і місце їх поширення і фонетичні особливості; менш імовірне з фонетичного огляду пов'язання псл. *govędo з лит. galvìjas «теля», нім. Kalb «тс.» (Machek ESJČ 181).— Трубачев Назв. дом. жив. 35—40; Шанский ЭСРЯ I 4, 112—113; Фасмер I 425; Преобр. I 136; Schuster-Šewc 335—336; БЕР I 257—258; Skok I 596—597; Bezlaj ESSJ I 165; ЭССЯ 7, 74—75; Bern. I 338; Trautmann 94; Specht 32—33; Walde—Hofm. I 112.

гові́ти, *гові́льник*, [*говія́*] «піст» Ж, *гові́ння*, *ро́зговини*, [*ро́зговіни*], *за́говини*, [*за́говіни*]; — р. *гове́ть*, бр. *гаве́ць*, др. *говѣти*, ч. hověti «виявляти поблажливість, надавати, щадити», слц. hovieť «тс.», вл. howić «протегувати», болг. *гове́я* «говію», схв. *го̀вети* «догоджати», слн. goveti «хмуро мовчати», стсл. **говѣти** «говіти»; — псл. *gověti; — споріднене з лат. faveo, -ēre «бути доброзичливим, виявляти ласку», умбр. foner «святкові дні», дісл. gá, мин. ч. gaða (<*gawiðō) «шанувати, благоговіти»; непереконливе з фонетичного погляду припущення (Mikl. EW 75; Kiparsky GLG 29; Uhlenbeck AfSlPh 15, 487; Миккола РФВ 48, 274) про запозичення з готської мови (гот. gaweihan «посвячувати, благословити»); лит. gavė̃ti «говіти», лтс. gavêt «тс.» запозичені з слов'янських мов.— Шанский ЭСРЯ I 4, 111—112; Фасмер I 423; Преобр. I 135—136; Machek ESJČ 181; БЕР I 258; Skok I 597; Bezlaj ESSJ I 165; ЭССЯ 7, 72—73; Bern. I 338; Walde—Hofm. I 464; Persson Beitr. 729.

[**ґові́ти**] «нидіти (про худобу), зникати, гинути, худнути, марніти» Ж; — неясне; можливо, походить від етимологічно неясного рум. (а) gogí «хворіти, слабнути, марніти»; форма [*ґові́ти*] зам. сподіваної *ґо(д)жити*, очевидно, викликана прагненням до відмежування від *годи́ти* (*годжу́*), *го́жий* і зближенням з семантично виправданішим у даному разі *гові́ти* «постити», тобто «худнути».— Пор. **гові́ти**.

[**ґо́вля**] (орн.) «чорногуз, Ciconia» ДзАтл II, [*ґо́вня, ґо́вря, ґо́в'я, ґова́, ґова́ня, ґо́я*] «тс.» тж, [*ґо́ва*] «сіра чапля, Ardea cinerea L.» ВеНЗн; — запозичення з угорської мови; уг. gólya «чорногуз, лелека» етимологічно неясне.— ДзАтл II 128; MNTESz I 1069.

[**ґо́внар**] «поламане старе дерево» ВеУг; — очевидно, результат діалект-

ної видозміни форми [*кона́р*] «товста гілляка» (див.).

говори́ти, *го́вір, гові́рка,* [*гово́р*] «поговір, говір» Ж, [*говори́ло*] (у виразі *говори, г.* «казала-балакала») Ж, *говори́льня,* [*говорі́нка*] «буркітлива розмова Ж; базікання Я», *говору́н, говору́ха,* [*говору́шки*] «лепетання дитини» Ж, *гові́ркий, говірли́вий, говірни́й, говорли́вий,* [*говору́щий*] «говіркий» Ме, *говорю́чий, до́говір, зго́вір,* [*згово́рини*] «змовини», *за́говір* «змова» Ж, [*за́говорок*] «тс.» Ж, [*загово́рець*] «змовник» Ж, *нагові́р, одгові́р* «відмовка», *перегові́рник* «парламентер», *перегово́ри,* [*перегово́рщик*] «перекладач» Л, ЛЧерк, Дз, *погові́р, пригові́р* «приказка, прислів'я», *пригові́рка* «тс.», *пригово́рка* «приповідка» Ж, [*прогово́р*] «договір» Ж, [*ро́зговір*] «розмова» Ж, *розгово́рки* «розмови», [*розгово́рливо*] Ж, *угові́р* «умова», *угово́р* «тс.»; — р. *говори́ть*, бр. *гавары́ць*, др. *говорити* «кричати; говорити», п. gowórzyć «балакати, базікати», [gaworzyć] «лепетати; балакати», ч. hovořiti, слц. hovoriť, вл. howorić «глухо» звучати; бушувати», болг. *говоря* «говорю», м. *говори* «говорить», схв. *гово̀рити*, слн. govoríti, стсл. **говорити** «галасувати, кричати»; — псл. govoriti, [*gavoriti], похідне від govorъ [*gavorъ] суфіксального утворення від звуконаслідувального gov- [gav-] < < іє. *gou-/gōu- (пор. [*го́вка*] «розмова» МСБГ); первісне значення дієслова, очевидно, «галасувати, кричати»; — споріднене з лтс. gavilêt «голосно веселитися, співати без слів (також про солов'я)», gaurât «свистіти, бушувати», gauda «наріканння», gaura «базікання», лит. gaũsti «шуміти; лунати (про дзвони)», двн. gikewen «звати», дангл. cíegan (з герм. *kaujan), двн. kuma «скарга», гр. γόος «стогін, скарга», γοάω «скаржуся, оплакую», дінд. gávate «звучить», jóguve (з редуплікацією) «повідомляю, кричу»; менш надійне зіставлення з гр. βοή «крик», ірл. guth «голос», що передбачає іє. *gṷou- (Meillet Études 408; Pedersen Kelt. Gr. I 108), а також з гр. ϑόρυβος, що передбачає праформу іє. *ghṷorubos (Machek ESJČ 181).— Шанский ЭСРЯ I 4, 112; Фасмер I 424; Sławski I 263; БЕР I 258; Skok I 597—598; Bezlaj ESSJ I 166; ЭССЯ 7, 76—77; Bern. I 297, 339; Trautmann 80—81; Pokorny 403.— Пор. **вогори́ти.**

[**ґо́втати**] «уговтувати, уговкувати» Ж, *ого́втати* «зробити покірним; приборкати», *ого́втатися* «освоїтися», *обго́втати* «зробити покірним», *обго́втатися* «освоїтися», *уго́втати*; — очевидно, результат видозміни дієслова *го́вкати, уго́вкувати* «тс.», похідного від вигука *гов* «стій, годі, досить»; переходові суфіксального **-к-** в **т**, який міг статися під впливом асиміляції до дальшого **т(и)**, очевидно, сприяв певний відрив слова в свідомості мовців від вигуку *гов*.— Див. ще **гов.**

[**ґо́втиця**] «гудзик» Ж; — очевидно, результат видозміни давнішого **ковтиця*, спорідненого з *ковтки́* «сережки»; перехід **к** в **ґ** відбувся, можливо, під впливом семантично тотожного *ґо́мбиця* «тс.».— Див. ще **ковта́ти**[2].— Пор. **ковтки́, ковту́н.**

[**ґоґа́**[1]] (зоол.) «чорна гадюка»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. рідк. góga «страховище, вова, хо», можливо, походить від алб. gogë «привид» (прізвисько румунів (аромунів) і християн у албанців-мусульман, яким могли також страхати дітей).— Vrabie Romanoslavica 14, 145; DLRM 341.

[**ґо́ґа**[2]] (дит.) «зерно, ягода» Ме, [*ґоґа́тий*] «зернистий»;— неясне; можливо, пов'язане з [*ґоґо́(д)зи* (*ґоґо́(д)за*)] «брусниця» (пор.).

ґо́ґель-мо́ґель, *го́голь-мо́голь;*— р. *го́голь-мо́голь, го́гель-мо́гель,* бр. *го́галь-мо́галь;* — очевидно, запозичення з польської мови; — п. kogel-mogel, [gogiel-mogiel] походить від нім. [Kúddelmuddel] «мішанина, безладдя», остаточно не з'ясованого (можливо, від нн. koddeln «тримати брудну білизну» і Modder «гниль» або від нвн. [kuddel] «купа, мішанина» — про нитки, страви); форма *го́голь-мо́голь*, очевидно, зайшла через російську мову, в якій виводиться від англ. hugger-mugger «безладдя».— Фасмер—Трубачев I 425; Sławski I 327; Kluge—Mitzka 409.

го-го́ (виг.) «ого»; — р. *го* (частіше *го-го, го-го-го* з придиховим **г**; вигук здивування), бр. *го*, п. ho-ho «тс.», ч. hoho

(вигук невдоволення, здивування, радості), слц. hoho, hohó (вигук незгоди, невдоволення), вл. ho, hoho (вигуки здивування), нл. ho ho (вигук здивування, сумніву), схв. hȍ, hohȍ (вигук здивування, радості); — первісний вигук для вираження емоцій, очевидно, споріднений з *огó*; відомий також в інших індоєвропейських мовах: англ. лат. ho (для підкреслення здивування).— Sławski I 422; Rozwadowski JP 5, 131; Schuster-Šewc 299; Schwentner 19—20.— Пор. **го, огó.**

гогóдза, *гогóз, ґоґодза, ґоґóдзи, ґоґóзи, ґоґозки; ґоґóзник* — див. *ґаґацка.*

[**гоголíти**] «блищати, світитися» (зокрема про воду); — неясне.

гóгóль (орн.) «птах Anas clangula» Г, Ж, [*оголь*] «тс.» Шарл; — р. *гóголь*, бр. *гóгаль*, др. *гоголь*, п. ст. gogol «вид дикої качки», gogolica «водяна курочка, Gallinula chloropus L.», ч. Hohol, Hoholici (топоніми), слц. hohol' «вид качки, Bucefala», нл. Gogolow (топонім), болг. *Гоголани* (топонім), схв. gogolj (вид водяного птаха); — псл. gogolь; звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *гоготáти* і назвами подібних птахів іншим ступенем вокалізму типу р. *гáга, гагáра* (Соболевский РФВ 71, 448; Brückner KZ 48, 199; Torp 122; Pokorny 407) або редупліковане утворення, пов'язане з лит. gaĩgalas «качур», лтс. gaĩgala «вид чайки», прус. gegalis «нурець», в основі яких можливе балт. *gagal-, відповідне псл. *gogol- (Bern. I 318; Trautmann 74; Топоров II 187—189); зв'язок з *глагóл* (Bern. I 318; Trautmann 74) сумнівний.— Шанский ЭСРЯ I 4, 113; Филин Образ. яз. 210; Фасмер—Трубачев I 425; Sławski I 309; БЕР I 258—259; Skok I 585; ЭССЯ 6, 193—194; Булаховский Семас. этюды 156; Otrębski LP 2, 91.

[**ґоґомáн**] «дурень» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. gogomán «тс.» є похідним від [gog] «тс.», яке, можливо, через посередництво сербохорватської мови (схв. *гȍга* — жартівливе прізвисько вихідців з півдня Югославії) походить від алб. gogë «привид» (прізвисько, яке албанці-мусульмани давали слов'янам, православним); пор. також алб. gogól, gogomel «опудало, потвора», походження якого не зовсім ясне.— Scheludko 131; Cânjală 348; Vrabie Romanoslavica 14, 145; Cioranescu 374; DLRM 341; Papahagi 497.

[**ґоґóритися**] «пиндючитися, високо нестися» Ж, [*ґоґóрний*] «гордий, бундючний», [*ґóґором*] «бундючно, бундючливо» Па; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з рум. (a) se coconí «удавати з себе великого пана», похідного від cocón (cucón) «пан; поміщик, дідич», cucoánă «пані», що походить від нгр. *κοκ(κ)ῶνα* «заміжня жінка, дама»; **ґ** замість **к** в запозичених формах могло з'явитись чисто фонетично, **р** замість **н**, можливо, під впливом помилкового зближення з рум. cocór «журавель» («походжати гордовито, як журавель»).— DLRM 163, 202.

[**ґóґосом**] «півнем» (присл.) Я; — неясне; можливо, походить від п. рідк. kokosz «півень» у діалектній мазуруючій формі *[kokos]; перехід первісних **k** (**к**) у **ґ** міг відбутися вже на грунті української мови, для якої, на відміну від польської, це явище характерне; наявність польського запозичення в говірках Харківщини може бути пояснена тим, що значна частина їх утворилася внаслідок переміщення українського населення з заходу.— Див. ще **кóкош.**

гоготáти «видавати сильні глухі і тривалі звуки; кричати як гусак; реготати», *гогонýти, гоготíти* «тс.», *гóгіт* «сильний і тривалий звук, шум; крик гусей; регіт», [*гогóтáло*] (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus L.», [*гóготень*] «гелготіння, крик» Ж, [*гогóтня*] «тс.» Бі, *гогітлúвий;* — р. *гоготáть* «реготати; гелготіти; кудкудакати; [іржати; жадібно їсти]», бр. *гагатáць* «гелготіти», п. gogotać «видавати белькітливий звук, каркати», ч. ст. hohtati «вити», слн. gogotáti «гелготіти»; — псл. gogotati від gogotъ, звуконаслідувального слова, утвореного за допомогою суфікса -otъ (укр. *-іт*), характерного в словах подібного типу (пор. *гýркіт, стýкіт*); — споріднене з лит. gagė́ti «гелготіти», лтс. gāgât «тс.», свн. gāgen, gāgern «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 114; Фасмер I 425; Sławski I 310; ЭССЯ 6, 194—195; Bern. I 319; Trautmann 74—75.

[**ґоґотіти**] «кудкудакати, квоктати; щебетати» Ж; — результат видозміни давнішого **кокотіти* «тс.», похідного від вигуку *коко*, що передає куряче сокотання (пор. [*кокотіти*] «лепетати, базікати», очевидно, через переносне вживання); перехід **к** в **ґ** внаслідок одзвінчення відомий в українській мові і в ряді інших випадків.— Див. ще **ко́ко**.

[**ґоґо́шитися**] «кокошитися, бундючитися» Ме, [*ґоґош*] «франт» О, [*гогош*] «гарний парубок» О, [*гогошний*] «гордий, пишний» О; — результат видозміни форми *коко́шитися* «тс.» шляхом переходу **к** в **ґ**, характерного в говірці для слів з афективно-негативним забарвленням (пор. [*ґава́ґа*] «базіка», [*ґа́вкати*] «раз у раз кричати», [*ґиме́йда*] «телепень» тощо); виведення від пізно засвідченого п. goguś «франт» (Онышкевич Исслед. п. яз. 241) викликає сумнів.— Див. ще **ко́кош**.

[**год**] «рік», [*гід*] «тс.», [*года*] «передшлюбна угода» О, [*годи́льник*] «стінний годинник», *годи́на*, [*година́р*], [*го́ди́нка*] «годинник», [*годи́н(к)и*] «кишеньковий годинник», *годи́нник*, *годинника́р*, *годинника́рство*, [*годиня́р*] «годинникар», [*годли́вість*] «справедливість» Ж, [*годови́к*] «одноліток», [*годови́ни*] «роковини», [*годови́ще*] «річний термін наймитів; рік Ж», *гі́дний* «вартий чогось», [*гідні свята*] «різдво» ВеЗа, [*го́ден*] «здатний», [*годи́нний*] «погідний» (про погоду), [*годинува́тий*] «тс.», *го́дний*, [*го́дяний*] «ясний» (про погоду), *годя́щий*, *го́жий*, [*годи́няно*] «ясно» (про погоду) Я, *го́ді*, *годи́ти*, [*гожи́ти*] «вдаватися, щастити» Ж, [*безгі́ддя*] «лихоліття» Я, [*безго́да*] «негода», [*вгі́ддя*] «умова» Пі, [*вгі́дний*] «відповідний» Ж, [*вго́ден*] «придатний» Ж, [*вдогі́дний*] «задовільний» Ж, [*ви́гіддя*] «вигода, привілля», [*ви́гідь*] «вигода» Ж, *ви́года* «користь; [шинок на рибальських промислах] Я», [*вигі́дливий*] «зручний», *виго́ди*, *ви́гідний* «корисний, прибутковий», *вигі́дний* «зручний», *ви́годинитися*, [*ви́годити*] «догодити», *догі́дник*, *догі́дництво*, [*догі́дця*] «прислужник» Я, *дого́да* «догоджання», *догі́дливий*, *догі́дний*, *дого́дливий*, *дого́дний*, *дого́дне* «зручно», *догоджа́ти*, [*заго́да*] «задоволяння» Ж, [*за́годі*] «заздалегідь» Ж, *за́годя* «тс.», [*згі́ддя*] «майно», *зго́да*, *згі́дливий* «придатний; миролюбний» *згі́дний* «згодний; відповідний; придатний», *згодли́вий* «миролюбний», *зго́дний* «який дає згоду; придатний», [*зго́жий*] «придатний», *згі́дно*, [*зго́ді*], *згодно* «вигідно», *зго́дом*, [*знегі́ддя*] «лихо», *знего́да* «тс.», [*невго́да*] «нестатки, нужда» Ж, [*невгожа́й*] «нелюбий», *невго́дний*, [*невго́жий*] «такий, якого важко задовольнити, якому важко вгодити» Ж, [*невдого́да*] «незадоволення» Ж, [*невдого́ддя*] «тс.» Ж, [*невзго́да*] «обурення» Ж, [*невзгоди́на*] «лихо, нещастя; неспокійний час Ж», [*невигі́дник*] «незручний» Ж, [*не́гід*] «негода» Ж, [*негі́да*] «негідник», *негі́дник*, *негі́дництво*, *не́гідь*, *його́да*, [*не́годиця*] «негода», [*негодня́*] «непотрібні речі, мотлох», *негодя́й* «нездатна людина», [*не́годь*] «негода; непотрібні речі; бездоріжжя Л», [*негоди́вий*] «злий» Ж, *негодя́ний*, *негодя́щий*, *него́же* «недобре», [*незгі́дник*] Ж, [*не́згідь*] «незгода» Ж, [*незгодли́в*] «нерішучий» Ж, [*огі́дник*] «розумний, гарний» Ж, [*огі́дний*] «тс.» Ж, [*огідна́ти*] «стати гідним; зм'якшити» Ж, *перего́д* «певний час» (у виразі *го́домперего́дом* «за певний час») Ж, *перего́да* «перерва», *перего́дом*, *перегодя́*, [*погі́де*] «погода» Ж, *пого́да*, [*погоди́на*] «погода» Ж, [*пого́дка*] «флюгер», [*пого́дник*] «тс.», *пого́док* «на один рік старший або молодший від брата (сестри)», [*пого́ддя*] «сприятливий час», [*погі́дливий*] «погожий», *погі́дний*, Г, Ж, *погоди́нний*, *пого́жий*, [*пого́ді*] «пізніше» Ж, [*погодя́*] «тс.» Ж, *приго́да*, *приго́ддя* «роздолля», *приго́дник* «шукач пригод», *приго́дництво*, [*пригоди́тися*] «трапитися» Ж, [*розго́да*] «незгода» Ж, [*розго́дний*] Ж, *розгоди́нитися*, *розпого́дитися*, *уго́да* «домовленість; догоджання», *уго́дник*, *угодо́вець*, *угі́ден* «догідний, зручний», *угі́дний*, *уго́ден*, *уго́дливий* «тс.; добрий Ж; вартий уваги Ж», *уго́дний* «догідний, зручний», *уго́жий*, *угожда́ти*, *узгі́днювати*; — р. бр. *год* «рік», др. *годъ* «час; термін», п. gody «бенкет, учта; (заст) новорічні свята», ч. hod «храмове свято; бенкет», слц. hod «урочистий бенкет; свято», вл. hody «різдво», нл. gody «тс.», болг. *годи́на* «рік», м. *година* «тс.», схв. *го̑д* «свято»,

слн. gód «пора; стиглість; свято, річниця», стсл. годъ «час»; — псл. godъ;— споріднене з снн. gaden «бути відповідним, пасувати», двн. gi-gat «відповідний, стосовний», дангл. ge-gada «товариш, дружина (чоловік)», свн. ge-gate «тс.», нім. Gatte «чоловік (дружина)», нім. gätlich «стосовний», гот. gadilings «свояк, родич», двн. gatuling «тс.», дфриз. gada «об'єднувати», англ. together «разом, спільно», лтс. gadîgs «здатний; шановний; твердий», gadît «потрапляти, придбавати, з'являтися», gadîtiês «знаходитися, з'являтися», алб. ngeh ([ngae)]» «випадок, вільний час»; з іншим ступенем чергування — лит. guõdas «честь, слава; частування», лтс. gùods «честь, слава», гот. gōþs «добрий», дангл. gōd, двн. guot, нім. gut «тс.», іє. *ghedh-/ghodh-, первісне значення «відповідний, стосовний; добрий», звідки «відповідний час; (велике річне) свято; рік»; дінд. gadhya- «те, що має бути триманим», яке сюди, очевидно, належить (інакше Фасмер I 426), вказує на попереднє значення кореня «тримати, міцно тримати, об'єднувати», звідки «властивий, пристосований, відповідний, згідний»; менш імовірне первісне значення «очікуваний день, очікуване свято» при пов'язанні з псл. *žьdati (укр. *ждáти*) (Mikl. EW 61; Baudouin de Courtenay PF 3, 471; Потебня РФВ 2, 9); безпідставні спроби довести германське походження (Hirt PBrB 23, 33), зв'язок з іє. *ghed- «досягати» (Vaillant RÉS 22, 26—27) або спорідненість з нім. Tag «день» (пгерм. *dagha-) при перестановці приголосних у псл. godъ (Machek ESJČ 173; Семереньи ВЯ 1967/4, 17); звукова форма *год* замість закономірнішого *гід*, можливо, зумовлена впливом російської мови.— Шанский ЭСРЯ I 4, 114—116; Sławski I 307; БЕР I 259, 260—261; Skok I 583—585; Bezlaj ESSJ I 155; ЭССЯ 6, 191—192; Bern. I 316—318; Jokl Studien 62; Pokorny 423—424.

[**годжáк**] «димар» МСБГ, [*годжя́к* Дз, *годзя́к* Мо] «тс.»; — р. *очáг* «вогнище», болг. *оджáк* «вогнище разом із димарем», м. *оџак* «димар; вогнище», схв. *ȍџак* «димар; камін»; — можливо, через молдавське посередництво (молд. *хожя́к* (*ожя́к*) «димар») запозичене з турецької мови; тур. ocak «вогнище; пічка, камін; горно; димар» виводиться від первісного складного тюрк. ӯч-ajak, утвореного з числівника ӯч «три» та іменника ajak «нога»; отже, початкове значення «триніжок (під яким розпалювали вогонь)»; тлумачиться також (Севортян 422—425; Дмитриев 541) як похідне від тюрк. о : т «вогонь».— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 65, 98; СДЕЛМ 472; Шипова 253—254; Фасмер—Трубачев III 177; Радлов I 1134.

[**ґóдза**] «заразна висипка на шкірі» Ж; — неясне; можливо, походить від уг. kosz «бруд; парші, короста (на тілі)», пов'язаного з давнішим koszmó, kuszmó «тс.», етимологічно неясним, можливо, пов'язаним з псл. kosmъ, kosa «волосся».— MNTESz I 588; Kniezsa 869.

[**ґодзинка**] (бот.) «первоцвіт, підсніжник звичайний, Galanthus nivalis L.» Мак; — неясне; можливо, результат видозміни незасвідченого **козинка*, яке могло виникнути на основі форм [*козодрист*, *козьодри́ст*, *козодриск* і под.] «тс.», що з'явилися в результаті видозміни деетимологізованої форми [*скорозріст*] «тс.».

[**ґóдзя**] «вінегрет»; — неясне.

годко — див. **óдуд**.

[**ґóдло**] «рід, плем'я; поріддя, кодло», ст. *кгодло* «гасло» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. godło «умовний знак, символ, (ст. також) знак, гасло, родове гасло», споріднене з нл. godło «загадка; прізвисько», godmo «тс.» і пов'язане з п. godzić (się) «годитися, погоджуватися» або з нл. godaś «відгадувати», укр. *гадáти;* українське значення розвинулось на грунті значення п. godło «родове гасло».— Sławski I 306; Brückner 148; Schuster-Šewc 238.— Пор. **ґéдло, кóдло**.

годувáти, *годíвля*, *годівни́к*, *годівни́ця*, *годóванець*, [*годóванок*] «годованець», [*годóвник*] «той, що вирощує» Ж, *годувáльник*, [*годувáн*] «годувальник» Я, [*годýля*] «пожива, корм», [*годýн*] «годувальник» (у загадці), [*годунéць*] «тс.», *годівéльний*, *безгодíвля*, *вигодóванець*, *відгодíвля*, *підгодíвля*, *угодóванець;* — р.

[*годовáть*] «жити, перебувати десь цілий рік; вирощувати, вигодовувати, виховувати», бр. *гадавáць* «вирощувати, виховувати, пережнвати рік», п. hodować «вирощувати, виховувати» (з укр. або бр.), ст. godować «бути на весіллі, бенкетувати; відзначати свято; частувати», ч. hodovati «влаштовувати свято, бенкет; бенкетувати», слц. hodovať «бути в гостині, гостювати; [святкувати, відзначати свято]», схв. *гòдовати* «урочисто відзначати, святкувати», слн. godováti «відзначати іменини», стсл. **нєгодовати** «гніватися, обурюватися», **годовати** «дозволяти»; — псл. godovati, похідне від godъ у значенні «свято, святковий бенкет», отже, первісне значення, очевидно, «частувати (на святковому бенкеті)».— Sławski I 422—423; Brückner 172; ЭССЯ 6, 190—191.— Див. ще **год.**

гожéль, *гожúль, гожíй, гóжув, гóжур* — див. **óжог.**

[**гóжма**] «безперервно, весь час» Ж; — очевидно, похідне утворення від *годúти*, що могло означати «пильно, безперервно (щось робити для когось)», зокрема в можливому раніше звороті **гожма годити* (пор. *гульма гуляти* «весь час гуляти», *ревма ревіти* «сильно ревіти» і под); з української мови [*гóжма*] запозичене румунською мовою (рум. hójma «безперервно, постійно»).— DLRM 364.— Див. ще **год.**

гóїти Г, Ж, [*гій*] «ліки» Ж, [*гóйник*] «лікар, хірург» Ж, Пі, [*гойнúця*] «цілющий засіб», [*гóйкий*] «лікувальний, цілющий» Ж, *гóйний* «тс.», [*гойовий*] (у назві *гойове листя* (бот.) «подорожник ланцетолистий, Plantago lanceolata L.»), *гоїстий*, [*загíйний*], *невигóйний*, [*негóїстий*], *незагóйний*, [*незагоїмий*] Ж; — р. [*гóить*] «доглядати, відгодовувати», бр. *гаíць* «гоїти», др. *гоити* «відгодовувати», п. goić «гоїти», ч. hojiti «лікувати» (особливо рани), слц. hojiť «тс.», вл. hojić «лікувати», нл. goiś «тс.», болг. *гоя́* «відгодовую», м. *гои* «відгодовує», схв. *гòјити* «годувати, відгодовувати», слн. gojíti «вирощувати»; — псл. gojiti, слов'янський каузатив до **žiti* (укр. *жúти*), як gnojiti : gniti або pojiti : : piti; отже, первісне значення слова— «робити так, щоб жило, заживало»; — споріднене з лит. gajùs «такий, що легко гоїться; здатний довго жити», дінд. gáya- «дім і подвір'я; господарство», ав. gaya- «життя».— Критенко Вступ 529; Фасмер I 427; Преобр. I 138; Sławski I 310—311; Machek ESJČ 174; Schuster-Šewc 308—309; Skok I 585—586; Bezlaj ESSJ I 156—157; Бернштейн Очерк 1974, 283; ЭССЯ 6, 195—197; Bern. I 319; Trautmann 75; Зализняк ВСЯ 6, 38; Pokorny 467—468.— Див. ще **жúти.**

гой (виг.) «ой, гей», [*гой-гой*] «гуляти» Я, [*гой чи*] «вигук при співі, танцях» Ж, *гой та дана* «тс.» Ж, [*гой-гой*] «вигук, яким підкликають корів» ЛПол, *гóйкати* «кричати, гукати» ВеЗн, О, *вигóйкувати* «весело вигукувати»; — п. hoj «ой, гей» (діал. також вигуки, якими підкликають коней, виганяють овець), ч. слц. hoj (вигук хвилювання), вл. hoj (виг.) «вставай», нл. hoj (вигук здивування); — псл. (пн.) [**hojь*], вигук, близький до **hejь* (укр. *гей*); в українських говорах з ним міг формально зблизитися вигук *ой*, що набував форми *гой* (пор. [*гобід*] «обід»).— Schuster-Šewc 308.— Пор. **гей, ой.**

[**гóйда**[1]] «нехитра, до всього байдужа, вайлакувата жінка Мо; висока, худа людина Мо; легковажна, неохайна жінка Ва; висока, незграбна людина Ва; висока, швидка, легковажна жінка Я; висока жінка Ж; шлюха, розпутниця О»; — очевидно, зворотне утворення від дієслова *гóйдáти(ся)*, тобто букв. «той (та), що гойдається».— Див. ще **гóйдá**[2].— Пор. **гóвдя, гóйса**[1].

гóйдá[2] (вигук на позначення гойдання, зокрема у колискових піснях), [*гойданá, гойдасá* Пі, *гойдашá*] «тс.», *гóйдáти, гóйдалка, гóйданка* «гойдалка; гойдання; [рід лемішки з кукурудзяного борошна]», [*гойдéля*] «гойдалка» До, [*гóйдойка, гóйдочка*] «тс.»; — р. (пд. зах.) [*гойдáть*], бр. *гайдáць, гóйдаць*, п. [hojda] «гей, гей же; гойда», hojdać «гойдати» (з укр. або бр.), ч. hojda (вигук радості), [hojdák] «колиска», слц. hojdať; — результат злиття вигуку *гой* з підсильною часткою *-да* (пор. у тій же функції п. -da : hejda «гей же», hojda

«тс.»); неприйнятне припущення (Грінченко I 299) про походження *гойда́* від дієслова *гойда́ти*. — Sławski I 423—424; Machek ESJČ 174.— Див. ще **гой, да.**

го́йджа́, *гойджя́, гойжа́* — див. **гиджга́.**

го́йний «щедрий, розкішний», [*гой*] «радість, забава» О, ст. *гойный* «великий кількісно, немалий, щедрий, багатий, достатній» (1569); — запозичення з польської мови; п. hojny «достатній, багатий, (ст.) щедрий» походить від ч. hojný «тс.», ст. hoj «достаток», спорідненого з р. [*го́йный*] «вродливий, гарний», бр. *го́йны* «пишний, хвалькувато щедрий», слц. hojný «великий кількісно, багатий; частий», болг. м. *го́ен* «відгодований», схв. *го̂јан, го̂јанӣ* «відгодований; добре оброблений», слн. gojênec «вихованець», р.-цсл. **гоиныи** «багатий»;— псл. *gojьnъ «багатий, достатній, щедрий», пов'язане з іменником *gojь «достаток, багатство, щедрість», похідним від дієслова gojiti; необгрунтовані припущення (Brückner 172; Otrębski SO 19, 426—427) про власне польське походження п. hojny.— Sławski I 424; Machek ESJČ 174; ЭССЯ 6, 197—198; Bern. I 319; Taszycki PF 12, 62.— Див. ще **гої́ти.**

[**гойник**] (бот.) «подорожник ланцетолистий, Plantago lanceolata L.» Mak;— похідне утворення від *го́їти*; назва зумовлена тим, що листки ланцетолистого подорожника вважаються кровоспинним, антисептичним, загоюючим рани засобом.— Носаль 88.— Див. ще **гої́ти.**

[**го́йса¹**] «непосидюча, метушлива жінка» Я, [*гойса́ра*] «жвавий, непосидючий чоловік»; — похідні утворення від незасвідченого укр. (півн.) [**гойсати*] «скакати, бігати» (пор. пн. [*гайса́ть*] «тс.»), яке могло бути запозичене з білоруської мови; бр. *го́йсаць* (*гайса́ць*) «бігати, кидатися, носитися», можливо, виникло з п. hasać «гасати, скакати, бігати, танцювати» (пор. укр. *га́са́ти*).— Sławski I 409—410.— Див. ще **гаса́ти.**— Пор. **го́йда¹.**

[**го́йса²**] «висока жінка» Ж; — очевидно, результат контамінації форм [*го́йда*] «тс.» і [*го́йса*] «непосидюча жінка» (див.).

го́йса³ — див. **гейс.**

[**гойт**] (вигук, яким нацьковують собак); — р. *гого* (*гогого*) «крик мисливців при цькуванні зайця», п. hoho (hohohoho) «тс.»; — очевидно, утворене з вигуку *гой* з приєднаним до нього елементом *-т* неясного походження, можливо, зредукованого з вигукової підсильної частки *та* (пор. п. hojta-hoj).— Див. ще **го-го́, гой.**

[**гок**] «степова загорода для худоби»; — неясне.

гол; — р. бр. болг. м. *гол*, п. gol, ч. слц. слн. gól, схв. *го̑л*; — запозичення з англійської мови; англ. goal «ворота, гол; фініш, старт; мета, місце призначення» загальноприйнятої етимології не має; виводиться від дангл. *gāl «перешкода», gaelan «перешкоджати» (Klein 666) або від фр. gaule (з фр. ст. waule) «жердина», старого запозичення з германських мов (пор. гот. walus «палиця», споріднене з укр. *вал* «циліндр»); семантичний розвиток від значення «жердина» пояснюється тим, що старт і фініш змагань позначалися в давнину жердиною (Skeat 216; Dauzat 356; Feist 549; Walde—Hofm. II 730).— СІС 176; Kopaliński 364.

[**го́лда**] «незграбна ледача коняка Мо; дурна жінка», [*ґо́вда*] (знев.) «голова»;— неясне; можливо, пов'язане з п. [goldapa] «висока й незграбна жінка».— Пор. **го́вдя, го́йда¹.**

[**голда́на**] «сорт слив» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *голда́нэ* «чорнослив» (рум. goldánă «тс.») етимологічно неясне.— Мельничук Молд. эл. 165; СДЕЛМ 88.

голдува́ти (заст.) «платити данину, бути в ленній залежності», [*ґолдува́ти*] «тс.; володіти нерухомою власністю», ст. *голдовати, олдовати, холдовати* (1388, 1395, 1445), *голдъ* «ленна присяга» (1433); — р. заст. *голд* «васальна залежність», бр. *галдава́ць* «слугувати комусь, догоджати»; — запозичення з польської мови; п. hołdować (заст.) «бути в ленній залежності; схилятися; підлещуватися», паралельне до ч. holdovati «виявляти глибоку пошану до когось», слц. holdovať, вл. hołdować «тс.», є або похідним від hołd «вияв ленної підлеглості» (від

свн. hulde, holde «підлеглість, вірність того, хто перебуває в ленній залежності, щодо свого пана»), або безпосереднім запозиченням з німецької мови; свн. hulden «підкоряти, змушувати до підлеглості; бути в ленній залежності» походить від свн. hulde, пов'язаного з свн. holde «друг, коханий; вірний слуга», похідним від герм. hald- «клонити-(ся), схиляти(ся)» (пор. нвн. Halde «схил горба», споріднене з лит. šalis «бік; місцевість»).— Гумецкая Исслед. п. яз. 224—225; Тимч. 546; Фасмер I 428; Sławski I 425—426; Machek ESJČ 174; Kluge—Mitzka 313—314, 318—319.

[**голе́нький**] «світло-рожевий» Ме, МСБГ; — похідне від *го́лий* у значенні «кольору голого тіла»; пор. близькі значенням р. *теле́сный*, п. cielisty (про колір), в основі яких також лежить порівняння з голим тілом; зменшена форма прикметника застосована для відрізнення від його основної форми, вживаної з іншим значенням.— Див. ще **го́лий.**

голе́ць (бот.) «овес голий, або голозерний, Avena sativa nuda L.»; — похідне від *го́лий;* назва зумовлена потребою відрізнення цього сорту вівса з оголеним зерном від іншого, більш поширеного, т. зв. плівкового вівса, зерна якого знаходяться в плівках.— УРЕ 10, 247; Брокгауз—Ефрон 42, 659.— Див. ще **го́лий.**— Пор. **гала́й**[2].

[**голея́**] «гілка» Я; — споріднене з *гілля́* (*гілка*) утворення від кореня *гол-* за допомогою малопродуктивного суфікса *-ѣя* (наявного, напр., в укр. *кол-ія*, р. *кол-ея* від *кол-о*) з характерною для північноукраїнського діалектного ареалу рефлексацією ненаголошеного **ѣ** як **е.**— Див. ще **гілка.**

[**ґо́лиґо**] «пряслиця на веретено» ДзАтл II, [*ґолічко́*] «тс.» ДзАТл II, [*ґолічка*] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II; — неясне; можливо, походить від давнішого **колічко* «коліщатко»; — в такому разі форма *ґолиґо* виникла шляхом зворотного словотвору від *ґолічко.*

го́лий, [*голеватий*] «напівголий» Я, [*голеня́*] «безпере пташеня» Я, [*голене́*] «усяке збіжжя, крім вівса» О, *голе́ча,* [*голи́д*] «голяк» Я, *голі́зна́,* [*го́лик*] «голодранець; пожарище» Ж, [*голина́*] «добірне збіжжя, крім вівса», [*голи́нка*] «плід осоки» Ж, [*голи́ня*] «відкрите поле» ВеБ, [*голи́ця*] «тс.; облізле хутро», *голи́ш* «бідняк; круглий гладкий камінець; [скошений зимою очерет]», [*голи́шниці*] «вид грибів» Ж, *голі́й* (заст.) «перукар», *голо́та,* [*голотва́*] «голота» Ж, [*голтя́й*] «голодранець» Я, [*голу́н*] «голяк» Ж, [*голю́к*] «тс.», [*голя́*] (ж. р.) «гола верховина», [*голя́*] (с. р.) «голе пташеня», [*голя́га*] «бідняк» Я, *голя́к,* [*голя́ка*] «гола жінка» Я, *голя́р* «перукар», *голя́рня* «перукарня», *голь* (заст.) «голота», [*го́лька*] «безоста пшениця», *голяка́* (присл.), *гольце́м* (присл.), *голи́ти, голі́ти* «оголятись», [*голоти́ти*] Пі, *до́гола́, на́голо́;* — р. *го́лый,* бр. *го́лы,* др. *голый,* п. нл. goły, ч. слц. holý, вл. hoły, полаб. d'ölă «лиса (голова)», болг. м. *гол,* схв. *го̑,* *го̀ла,* *го̀ло,* слн. gȍl, стсл. **голъ**; — псл. golъ; — споріднене з двн. kalo «лисий, голий», нвн. kahl «лисий», лит. gãlas «кінець» (початково «голий стовбур»), pagalȳs «поліно, кий», лтс. pagale «тс.», з іншим вокалізмом (а, пор. укр. *га́лузь*), також лтс. gāls «гладенький, як лід», gāla «ожеледь»; робилися спроби пов'язання з лат. calvus «лисий» з глухим початковим приголосним (Zupitza KZ 37, 389); непереконливе пов'язання (Iljinskij AfSlPh 29, 166—167) з схв. *гу̏лити* «обдирати шкіру».— Шанский ЭСРЯ I 4, 123; Фасмер I 433—434; Sławski I 314; Machek ESJČ 175; БЕР I 261—262; Skok I 582—583; Bezlaj ESSJ I 157; ЭССЯ 7, 14—15; Bern. I 325; Trautmann 76; Rozwadowski Studia 83—84; JP I 141—142; Pokorny 349.— Пор. **га́лузь, гілка, голі́нка, голова́.**

[**голи́ця**] «друга сітка з великими вічками, яка оберігає основну сітку від розриву при великому вилові риби» Мо; — р. [*голи́ца*] «шкіряна рукавиця, під яку одягають вовняну»; — похідне від *го́лий* у значенні «позбавлений чогось, без нічого, сам», оскільки ця сітка не має в собі риби.— Див. ще **го́лий.**

[**голиш**] (бот.) «шавлія, Salvia L.» Mak; — не цілком ясне; можливо, є похідним від *го́лий* у зв'язку з майже без-

листими голими стеблами, властивими шавлії пониклій, Salvia nutans L.— Федченко—Флеров 825.

голінка «гомілка», [*голени́ця*] «тс.» Ж, [*голінниці*] «гомілки в людському кістяку» Я, [*голяшка*] «нога зарізаної вівці, теляти, вола» Я, [*голіна́ч*] «цибата людина» Ме, *голіна́стий*, *голіна́тий*;— р. *гóлень*, бр. *галёнка*, др. *голѣнь*, п. goleń, ч. holeň (holeno), слц. holeň, болг. *гóлен*, схв. *го̏лен* (*голѐница*, *голѐњача*), слн. golén, стсл. **голѣнь**; — псл. golěnь, очевидно, похідне від golъ «голий» з первісним значенням «кістка, не покрита м'язами» (пор. р. [*гóлень*] «не покрита гіллям частина стовбура дерева», п. ст. golanka «зав'язь плоду після відпадіння цвіту», [golanka] «голінкова кістка в худоби»); непереконливі з фонетичного боку спроби пов'язання з гр. γύαλον «западина, пригорщ», γυῖον «член, рука, нога» з припущенням впливу псл. kolěno «коліно» (Bern. I 320—321; Младенов 105).— Шанский ЭСРЯ I 4, 117; Фасмер I 428; Sławski I 311; Skok I 587; Bezlaj ESSJ I 158; ЭССЯ 6, 201—202.— Див. ще **гóлий**.

голінний «хвацький, бравий, жвавий; здатний до чогось; охочий до чогось», [*голенний*] «тс.» Пі, [*гольнíйший*] (вищий ступінь від *голíнний*) Ж; — р. [*голя́мо*] «багато, дуже», п. ст. golemy «великий», ч. ст. holemý, болг. *голя́м*, м. *голем* «тс.», схв. *гȍлем* «великий, величезний», [*го̏лиjеман*] «тс.» (<*golěmьnъ), стсл. **голѣмъ** «великий»; — псл. *golěm-ьnъ, похідне від golěmъ (||golęmъ?), можливо, колишньої форми дієприкметника на -m-; — споріднене з лит. galė́ti «могти», galià «сила, здатність», gãlimas «можливий», ірл. gal «хоробрість», кімр. gallu «могти»; первісне значення golěmьnъ, як і golěmъ,— очевидно, «великий», звідки через значення «дужий; здібний, спритний» сучасна семантика; форма *голíнний* пізніша, з первісної **голíмний;* зв'язок з гр. ἀποφώλιος «нікчемний, непридатний» (Bezzenberger у кн. Stokes 107) сумнівний так само, як і спорідненість з гр. μεγαλο- «великий», що передбачає перестановку приголосних у псл. слові (Machek ESJČ 174).— Фасмер I 434—435; Sławski I 311; Brückner 149; БЕР I 262—263; Skok I 586—587; ЭССЯ 6, 202—204; Bern. I 320; Trautmann 77; Pokorny 351.

гóлка, [*гла* Ж, *егла́* Ж, *еглúця* Ж, *игла́* Ж, *иглúця* Ж, *ігла́*, *ігва́*, *ігóвка*], *голéчник*, *голка́р*, *голка́рня*, [*голúння*] «шпильки на сосні» Я, *гольнúк*, [*ігóвник*] «гольник», [*ігóльник*], *голка́стий*, *голкува́тий*, *голча́стий*; — р. болг. *игла́*, бр. *ігóлка*, *гóлка*, др. *игла*, п. igła, [jegła], ч. jehla, [ihla, jahła], слц. ihla, вл. jehła, нл. gła (заст. jegła), полаб. jåglă, м. *игла*, схв. *ѝгла*, [*jа̀гла*, *игла̀*], слн. ígla, iglà, стсл. **игълинъ** «голочний»; — псл. *jьgъla; — різні форми рефлексів jь,— очевидно, наслідок аналогійних вирівнювань за однією з форм відмінювання, переходу **jь-** в **-і** в частині праслов'янських говірок або виникнення паралельної форми псл. *jьgla (менш імовірний зв'язок з індоєвропейським наголосом,— Lang ČMF I 385—387); — етимологія не з'ясована; найімовірніший зв'язок з прус. ayculo «голка» (<*aigulā або *eigulā,— Trautmann 3), який проте ставиться під сумнів (Meillet BSL 24, 137; Machek Slavia 3, 595—596); малоймовірні з огляду на фонетичні чи семантичні труднощі інші відповідники: пізнє гр. αἶκλοι «вістря стріли» (Fick I 345; Pokorny 15, 18); псл. *ęga (укр. *ягá*), лат. aeger «хворий; сумний» (Bern. I 423; Brückner 189); дісл. igull «їжак», нвн. Igel «тс.», псл. *ežь (укр. *їжáк*) (Преобр. I 263—264); іє. *i̯oug- у кімр. gwnio «шити», дірл. con-oigim «шию» (Zupitza KZ 37, 392; Mikkola RSl I 5—6); гр. ὀβολός «монета», первісно «металічний прутик» (β < іє. g^{u}) при прийнятті слов. ь- і гр. ὀ- за протетичні елементи (Meillet BSL 24, 54, 137); пор. гр. βέλος «стріла», βελόνη «вістря, зокрема голка», лит. geluonìs «жало»; заслуговує на увагу виведення від псл. jьgo «ярмо» первісно як назви занози в ярмі (Парасунько Мовозн. 1968/4, 51—53; Machek Slavia 3, 593—597; ESJČ 220—221).— Фасмер—Трубачев I 443—445; Шахматов ИОРЯС 8/2, 336—343; Sławski I 443—445; Schuster-Šewc 441—442; Skok I 710; Bezlaj ESSJ

I 208; Топоров 59; Rozwadowski RSl 7, 9—13; Lehr-Spławinski RSl 8, 152—156; Мейе ОЯ 66, 91; Wijk LiSl 1—2, 77—84.— Пор. глиця.

[**ґо́лка**] «безоста пшениця», [*голка*] «тс.» Mak, [*гу́лька*] «яра пшениця» Ме; — запозичення з польської мови; п. gołka (gółka) «безоста пшениця» походить від goły «голий» (goła pszenica букв. «гола — без остюків — пшениця»).— SW I 869, V 420.— Див. ще **го́лий**.

[**ґоло́бати**] «колупати» Ме; — очевидно, результат видозміни форми [*джоло́бати*] «тс.» з переходом **дж** в задньоязичне **ґ**, можливо, під впливом *колупа́ти* з початковим задньоязичним.— Див. ще **джоло́бати**.

[**голобі́ря**] (с. р.) «земля, що не родить» ВеНЗн; — очевидно, калька п. [gołoborze] «голе, не заросле місце; поле на місці викорчуваного лісу», складного слова, утвореного з основ прикметника goły «голий» та іменника bór «бір, сосновий ліс», що означало первісно «голе місце в лісі; місце, голе від лісу»; зміна значення відбулася при засвоєнні слова українською мовою; українська форма є діалектним варіантом, якому мало б відповідати літ. **голобі́р'я*.— SW I 866, 869.— Див. ще **бір, го́лий**.

[**голоби́ти**] «забивати» Ж;— очевидно, результат незакономірної гіперистичної видозміни форми [*гло́би́ти*] «укріплювати клинами (вал у млині)» під впливом п. [głobić] «укріплювати клинами» за зразком фонетичного співвідношення типу п. głowa — укр. *голова́*.— Див. ще **глоба́**.

[**голо́бісь**] (присл.) «у взутті без шкарпеток або онуч, на босу ногу» Ж, [*голо́біски*] «тс.» Ж, Я, [*голо́біський*] «озутий на босу ногу» Ме, [*голобі́ський*] «босий» Мо; — складний прислівник, утворений з основ прикметників *го́лий* і *бо́сий* у формі, похідній від колишніх невідмінюваних прикметників на *-ь* (<*ĭ), належних до основ на *-і-* (пор. прислівник п. przyboś «на босу ногу» аналогічного походження).—Нахтигал 88.— Див. ще **го́лий, бо́сий**.

голо́бля, [*огло́бля, оголо́бля*], [*го́лобель*] «запряжений у голоблі кінь» Ж, [*голобе́лець*] «тс.» Ж, *голобе́льний*;— р. *огло́бля*, бр. *агло́бля*, п. hołobla, [ohołobla] (з укр.), ч. ст. ohlobně «стовп», полаб. pré-globě «дишель плуга», схв. *о̀глōбље* «частина кросен»; — псл. *o-globja, пов'язане з globa «жердина» (укр. [*глоба́*] «зігнуте від природи дерево; залізний клин»), globiti «стискати, з'єднувати» (укр. [*гло́би́ти*] «конопатити»); форма *голо́бля* утворилася з ближчої до первісної *оголо́бля* (<*огло́бля*), із вторинним повноголоссям; непереконливе припущення про запозичення через польську мову з німецької — двн. gabala «вила; виделка», нвн. Gabeldeichsel «дишель з поперечним брусом» (Грот Фил. раз. I 485; II 325).— Дзендзелівський УЗЛП 41—42; Фасмер III 117—118; Преобр. I 637; Ильинский РФВ 62, 256; Брандт РФВ 22, 121; Потебня РФВ 5, 125; Sławski I 426; Bern. I 305.— Див. ще **глоба́**.

[**голобри́ш**] «пройдисвіт, шахрай; бідняк, голяк» Ж, О; — не зовсім ясне утворення з основ прикметника *го́лий* і, очевидно, дієслова *бри́ти;* буквально могло означати «наголо вибритий» і первісно могло стосуватися певної категорії людей, ознакою яких були голені голови.— Див. ще **го́лий**.

голова́, [*го́ла*] «голова» Ж, [*голова́й*] «пуголовок» ВеБ, [*голова́й (-ковба́н)*] (іхт.) «місяць-риба, Orthagoricus mola» Ж, *голова́нь, голова́тиця* (іхт.) «дунайський лосось, Salmo hucho (здебільшого самиця)», *голова́тка* (ент.) «комаха Conops» Ж, *голова́ч* «головань; [снопик соломи для покриття даху ЛексПол; (зоол.) жук-гнойовик, Lethrus cephalotes F.; пуголовок; (іхт.) бичок, Cottus; дунайський лосось, Salmo hucho L. (самець)]», [*голова́чка*] «в'язка соломи для покриття даху Ж; дерево край лісу О», [*голове́й*] «головань; пуголовок», [*го́ловень*] (іхт.) «короп, Cyprinus L. Ж; акула головата, Squalus cephalus», [*голове́нь*] «велика голова», *голови́зна* «копчена голова свині Ж; голова тварини, з якої варять холодець Мо», [*голови́к*] «ватажок» Я, [*голови́ца*] «частина упряжі, що надівається на голову коня» МСБГ, [*голови́ця*] «початок, джерело річки; (іхт.) лосось дунайський, Salmo hucho L.», [*голови́ч*] (іхт.) «лосось ду-

найський», [*головічка*] (бот.) «купальниця європейська, вовча лапа, Trollius europaeus», [*голо́вка*] «качан капусти; частина полоза, загнута вгору; частина гончарного круга; пасмо кінського волосу для ткання сита», *головко́* «головань; назва вола», [*го́ловль*] (іхт.) «короп» Ж, [*головни́к*] «убивця; (іхт.) в'язь, Leuciscus idus L.», *головни́цтво* «карний злочин, убивство», [*головни́ця*] «отвір у скелі, звідки б'є джерело» Ж, [*голо́вні*] «верхні лутки над ворітьми» Я, [*головстве́ння*] «головосік (свято)», [*голову́ра*] «ватажок» Я, [*голову́хи*] «головоногі» Ж, [*головча́к*] (ент.) «метелик Hesperia» Ж, *голо́вщина* (заст.) «убивство; карний злочин; плата за голову вбитого» Я, Бі, [*голов'я́*] (зб.) «голови (капусти)» Я, *голова́тий*, *голо́вчастий* «головатий (рід орнаменту)», [*голов'яни́й*], *головува́ти*, *безголі́в'я*, *безголо́в'я*, [*заголовач*] «узголів'я» ВеЛ, *за́голо́вок* «назва книжки», [*заголо́вок*] «подушка» ВеУг, [*заголо́в'я*] «узголів'я» Ж, *наголі́в'я* «частина вуздечки» Ж, *наголо́вач* «частина хребта, на якій тримається голова», [*наголовач*] (зоол.) «пуголовок» ВеНЗн, *на́головок* «верх капелюха», *наго́лову* (присл.), *обезголо́влювати*, [*передголо́в'я*] «чоло» Ж, *поголі́в'я*, [*при́голо́вач*] «узголів'я; поліно, що кладеться впоперек печі», [*приголо́вник*] «кожна з чотирьох колод, на яких кладеться піч у гуцульській колибі», *при́головок* «узголів'я; верхній поперечний брусок віконної рами», *узголі́в'я*, *узголо́в'я*; — р. *голова́*, бр. *галава́*, др. *голова*, п. нл. głowa, ч. слц. hlava, вл. hłowa, болг. *глава́*, м. схв. *гла́ва*, слн. gláva; — псл. *golva; — споріднене з лит. galvà «голова», лтс. gal̂va, прус. gallū (знах. в. galwan), вірм. gluχ (род. в. glχoy) «тс.» (< *ghōlū-); пов'язане чергуванням голосних з псл. *žьḷvь «черепаха» (др. *желъвь* «тс.») (пор. гр. χέλῡς «тс.» < *ghel-); первісне значення мало бути «шкаралуща, череп» (пор. *череп* : *черепаха* або лат. testa «шкаралуща; череп, голова», фр. tête «голова» : лат. testūdō «черепаха»); менш імовірні з фонетичного погляду пов'язання з псл. *golъ, спорідненим з двн. calua «лисина» (Brückner 144; Bern. I 324), і з іе. *gel- «щось кругле, кулясте»,— пор. цсл. **жьлы** «виразка», р. *желва́к*, дісл. kollr «кругле верховіття дерева, кругла верховина» (Persson Beitr. 66—67, 932—933; Zubatý St. a čl. II 128), які суперечать вірменському відповідникові (іе. g- замість gh-); ще менш імовірне пов'язання з лат. calva «череп» (Machek ESJČ 166—167).— Критенко Вступ 525, 542; Шанский ЭСРЯ I 4, 118; Фасмер I 429; Преобр. I 139—140; Sławski I 292—293; Schuster-Šewc 288; БЕР I 244—245; Skok I 566—567; Bezlaj ESSJ I 144—145; ЭССЯ 6, 221—222; Топоров II 147—150; Petersson Ar. Arm. St. 116; Specht 85.—Пор. **глава́**.

[**голова́жня**] «міра солі» Я, [*голова́жка*] «грудка, головка (солі); міра солі»;— др. *голважня* «міра солі»; — очевидно, походить від свн. galvei, galbei «давня баварська міра для зерна, солі», яке, найвірогідніше, є запозиченням романського походження,— пор. рето-романське (пд.-тірольське) çalvía «міра зерна»; більш сумнівне пов'язання з *го́лий* (р. *го́лый*) і *ваѓа*, *ва́жити* (р. [*ва́га*, *ва́жить*]) (Фасмер I 428), яке має скоріше народноетимологічний характер.— Селищев ВЯ 1957/4, 61.

[**головайчик**] (бот.) «конюшина червонувата, Trifolium rubens L.» Mak, [*головак*] «конюшина лучна, Trifolium pratense L.», [*головашки*] (мн.) «конюшина середня, Trifolium medium L.» Mak; — похідні утворення від *голова́*; назви зумовлені, очевидно, тим, що квіти конюшини зібрані в округлу або довгасту голівку (Нейштадт 344); форма [*головайчик*], мабуть, виникла з первісного **голованчик* (фонетично *голованьчик*), що є здрібніло-пестливою формою від *голова́нь* «головатий, з великою головою»; пор. властивий південно-західним говіркам подібний перехід **-нь-** > **-й-** у ряді інших слів ([*білейкий*] < *біленький*, [*молодейкий*] < *молоденький* і под.). — Див. ще **голова́**.

голова́тень (бот.) «Echinops sphaerocephalus L.; [волошка синя, Centaurea cyanus L.; волошка лучна, Centaurea jacea L.» Mak], [*головинка*] «волошка лучна» Mak, [*головінка*] «тс.» Mak; — назви не зовсім ясні; можливо, пов'язані з прикметником *голова́тий* з огляду

на форму й розміри квітів, занадто великих щодо тонкого стебла; форма *головáтень* може бути зіставлена і з формою [*глават*] «волошка синя», що є, очевидно, результатом видозміни запозиченої назви [*блавáт*] «тс.».— Див. ще **головá**.

[**головачі**] (бот.) «коноплі звичайні (жіночі), Cannabis sativa (femina) L.» Mak, [*головатки*] «тс.» Mak; — п. [głowacze], нл. głowace «тс.»; — псл. [*golvači] (мн.) < *golvakjoi, похідне від *golva «голова», мабуть, у зв'язку з тим, що приквітковий листочок жіночої квітки обростає плід на жіночих коноплях у вигляді ковпачка (Федченко — Флеров 319), що робить його подібними до **голови**.— Див. ще **головá**.

[**головешечки**] (бот.) «горлянка повзуча, Ajuga reptans L.» Mak; — неясне.

[**головиця**] «дівич-вечір, гуляння молоді на подвір'ї молодої ввечері напередодні весілля»; — похідне утворення від *головá*, очевидно, пов'язане з весільним звичаєм покривати молодій голову.— Див. ще **головá**.

голóвня́[1] «обгоріле поліно» Г, СУМ, [*головéнка*] Ж, *головéшка* «тс.», [*головéнник*] «грубник, опалювач» Ж; — р. *головня́* «обгоріле поліно», бр. *галавéшка*, др. *головьня*, п. głownia, ч. hlavně, hlaveň, слц. hlaveň, нл. głownja, болг. *главня́*, м. *гламна*, схв. *глáвња*, слн. glâvnja, стсл. главьнꙗ «тс.»; — псл. *golvьnja; — загальноприйнятої етимології не має; виводиться від прикметника *golvьnъ (укр. *головний*) як позначення передньої частини палаючого поліна (Фасмер—Трубачев I 429—430; Sławski I 293—296; Brückner 145; ЭССЯ 7, 12—13); пов'язується також з дінд. jurvati «спалює», ірл. gūal «вугілля», двн. kol(o) «тс.» (Bern. I 325), з р. [*гáлка*] «поліно», лит. pa-galỹs «тс.» (Ильинский РФВ 73, 292; Machek ESJČ 167, який відносить сюди ж лтс. galē̃t «палати»).

[**голóвня**[2]] (бот.) «сажка, Ustilago (Pers.) Rouss.; зона, Tilletia Tulasne» УРС, Г, Mak, [*головенька*] «сажка; ріжки, Claviceps purpurea Tul.» Mak, [*головувáтий*] «хворий зоною, сажкою»; — р. *головня́* (*пыльная*) «сажка», п. głownia, głównia «сажка; зона», болг. *главня́*, м. *гламна*, [*главна*], схв. *глȁвница* «тс.»;— псл. *golvьnja, яке являє собою, очевидно, результат перенесення тієї самої назви в значенні «головешка» (недогоріле поліно) у зв'язку з зовнішнім виглядом рослин, уражених цими хвоработворними грибами, що скидаються на головню (пор. іншу назву тієї самої хвороби — *сáжка* від *сáжа*); допускається також (Шанский ЭСРЯ I 4, 119) зв'язок із словом *golva «голова» за зовнішнім виглядом пузирчастої сажки, яка своїми наростами нагадує голову; думка про запозичення слова в українську і російську мови з польської (Шанский тж) викликає сумнів.— Sławski I 293; ЭССЯ 7, 12—13. — Див. **ще голóвня́**[1].

[**головокрут**] (бот.) «цмин піщаний, Helichrysum arenarium (L.) DC.» Mak; — неясне.

[**головолом**] (бот.) «багно звичайне, Ledum palustre L.» Mak; — р. [*головолом*]; — складне слово, утворене з основ іменника *головá* і дієслова *ломи́ти* : : *ламáти;* назва зумовлена, очевидно, тим, що ця рослина дуже отруйна і має запаморочливий запах (Нейштадт 428).— Див. ще **головá, ламáти**.

гóлод, [*голóддя*] «голод», [*голодíвка*, *голодíв'я* Я] «тс.», *голоднéча*, [*голóдник*] «той, що голодує» Я, [*голодни́ця*] «у чотириногої тварини частина тіла між ребрами і задніми ногами», [*голоднíвка*, *голодня́нка*] «тс.», [*голóдня́*] «голоднеча», [*голодня́к*] «голодний» Я, *голодóвка*, [*голоду́ха*] «голод» Ж, [*голодю́к*] «голодуючий», *голóдний*, [*голодáти*, *голоди́ти*], *голодувáти*, *впрóголодь*, *зголоднíти*, *нáдголодь;* — р. *гóлод*, бр. *гóлад*, др. *голодъ*, п. głód, ч. слц. hlad, вл. hłód, нл. głod, полаб. glåd, болг. м. *глад*, схв. *глâд*, слн. glád, стсл. гладъ; — псл. *goldъ, пов'язане з дієсловом *žь̥lděti «жадати, прагнути» (з іншим ступенем вокалізму), збереженим у схв.-цсл. жльдѣти, схв. *жу́дjети* «бажати, прагнути», і, можливо, далі, з іє. *gᵘel- «колоти»; в разі прийняття можливості іє. чергування **l : г**, яке нерідко спостерігається, як дальші відповідники могли б розглядатися також дінд. gárdha- «жадання, жага», gŕ̥dhyati «жадає», лит. gardùs

«смачний», лтс. gards «тс.»; менш імовірний зв'язок з псл. *želǫdъkъ (укр. зах. *жолу́док*), *glъtati (укр. *глита́ти*), *žьrati (укр. *же́рти*), який допускає Махек (LF 52, 342—344), що пов'язує псл. *goldъ, *žьdēti з іє. *gᵘelə-, яке він вважає варіантом *gᵘer-, *gᵘerə- «поглинати» (укр. *го́рло*).— Шанский ЭСРЯ I 4, 120; Фасмер I 430; Sławski I 294; Machek ESJČ 166; Schuster-Šewc 286; БЕР I 245; Skok I 563—564; Bezlaj ESSJ I 143; ЭССЯ 6, 199—200; Bern. I 320; Trautmann 87—88; Fraenkel 136.

[**голоде́ць**] (бот.) «ерофіла, Erophila verna (ст. Draba verna)» Ж, [*голодень* Mak, *голодни́к* Ж, *голодок* Mak] «тс.»;— п. głodek, mrzygłód «тс.», ч. hladověnka «тс.; стокротка, маргаритка, Bellis», hladomor «ерофіла», hladimor, вл. hłód, hłódnica, болг. [*гладнич*] «тс.»; — похідні утворення від *го́лод;* назва зумовлюється народною прикметою, що поява навесні великої кількості ерофіли, для якої є сприятливою засушлива весна, передвіщає неврожайний (голодний) рік; пор. інші назви ерофіли в різних мовах: ч. chudina (букв. «біднота»), nouze (букв. «нужда»), bída, слц. chudôbka (від chudoba «бідність»), вл. chudobka, chudźinka, нім. Hungerblümchen (букв. «голодоквітка»).— Machek ESJČ 166; Jm. rostl. 66, 238.— Див. ще **го́лод.**

[**голодовина**] «плід шипшини»;— очевидно, результат видозміни незасвідченої форми **глодовина* «тс.», похідної від *глід*, *глоди́на*, через зближення з словом *го́лод*.— Див. ще **глід.**

[**голодра́б**] «голий, бідний, обірванець», [*голодра́бець*] «тс.», [*голодра́бий*];— складне утворення з основ прикметника *го́лий* та іменника *драб* «голодранець»; форма з суфіксом *-ець*, очевидно, є наслідком контамінації з словом *голодра́нець*.— Див. ще **го́лий, драб.**— Пор. **голодра́нець.**

[**голодра́бий**] «не обшитий лубом» (про віз), [*голодра́бець*] «тс.»; — складне утворення з прикметника *го́лий* та іменника *драбки́*, взятого без суфікса *-к-*.— Див. ще **го́лий, драбки́.**

голодра́нець, *голодра́ний;*— п. [hołodraniec] (з укр.); — складне утворення з основ прикметника *го́лий* і дієприкметника *дра́ний*, можливо, безпосередньо з синонімічної пари *го́лий-дра́ний* «зовсім голий, дуже бідний», де другий синонім підсилював і доповнював значення першого (пор. *ща́стя-до́ля*, *біда́-ли́хо*, [*го́лий-на́гий*] тощо).— SW II 50.— Див. ще **го́лий, де́рти.**

[**голо́м**] «глум» Ж; — очевидно, результат гіперистичної (видозміни форми *глум*, неправильно сприйнятої як запозичення з польської мови, причому п. [głum] «тс.» було осмислене як *głóm, тобто як відповідник української форми з повноголоссям (пор. п. głód — укр. *го́лод*).— Див. ще **глум.**

[**голомо́взий**] «голомозий» (Ме), [*голомо́взик*] «лиса людина, голомозько»; — бр. *галамо́уза* «безрога тварина; плюгава людина»; — очевидно, результат контамінації форм **голомозкий* «лисий» і семантично не зовсім ясного **голомо́взий*, спорідненого з р. [*голомо́лза*] «базіка», [*голомо́лзить*] «говорити нісенітниці» (первісно, можливо, «доїти порожнє вим'я», від др. *голъ* «голий» і **мълзти* «доїти», перен. «переливати з пустого в порожнє»).—Фасмер I 430; ЭССЯ 6, 212.— Див. ще **го́лий, голомо́зий, моло́зиво.**

голомо́зий «лисий», [*голомо́зкий*] «придуркуватий» Па, [*голомо́зина*] «лисина», [*голомо́зько*] «лиса людина»; — р. [*голомо́зый*] «лисий», [*голомозгу́н*] «мудрій», [*голомозга́ч, голомозго́вник*] «тс.»;— складне утворення з основ прикметника *го́лий* та іменника *мо́зок;* форма *голомо́зий* зам. фонетично закономірнішої *голомо́зкий* з'явилась, можливо, під впливом первісно відмінного за значенням *голомо́взий* (пор. р. [*голомо́лза*] «базіка»).— Див. ще **го́лий, мо́зок.**— Пор. **голомо́взий.**

[**голо́моро́зь**] «ожеледь; мороз без снігу» Г, ЛЧерк, [*голоморо́жа* ВеБ, *голоморо́жжя, голоморо́зиця, голоморо́ззя, голоморо́зя* ЛЧерк] «тс.»; — р. [*голомо́розица*] «тривалі осінні морози без снігу», п. ст. діал. gołomróz «ожеледь», ч. слц. holomráz «сухий мороз без снігу», м. *голомразица* «мороз без снігу; ожеледь», схв. *голо̀мразица* «мороз без снігу при ясній погоді»; — псл. *golomorzъ (або похідне від нього *golo-

morzь) складне утворення з основ прикметника golъ «голий» та іменника *morzъ «мороз» у значенні «мороз на голу землю, мороз без снігу».— ЭССЯ 6, 211—212.— Див. ще **гóлий, морóз.**

[**голомпáк**] «голе пташеня, яке ще не літає» ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни незасвідченої форми **голопупáк*, похідної від [*голопу́п*] «тс.».— Пор. **галапу́п.**

[**голóмша**] (бот.) «полба, Triticum spelta L.; голий ячмінь О; бур'ян, що одурює О», [*голомши́вий*] «лисий; безостий (про збіжжя, хліб); непоказний, миршавий МСБГ»; — р. (зах.) [*голóмша*] «голий ячмінь»; — похідне від *гóлий;* словотвір не ясний внаслідок утрати проміжних ланок; очевидно, утворене безпосередньо від прикметника **голомий*, **голоматий* «позбавлений гілок, вусів» (пор. п. [gołomaty] «позбавлений гілок»), похідного від іменника **голом'я* «частина дерева без суків; колос без вусів» (пор. р. [*голóмя*] «частина дерева без гілок»); суфікс *-ш(а)* характерний у відприкметникових іменників з негативним забарвленням на позначення вад (пор. *лівшá* від *лів-ий*, р. *клику́-ша* від *клику́-ч-ий* і под.); менш вірогідний зв'язок *-мша* в *голомша* з *мох* (Фасмер I 430).— Див. ще **гóлий.**

голóмшити «лупцювати, бити; рубати, нищити МСБГ», [*гóмшити*] «тс.», [*голомши́ти*] «дурманити, запаморочувати» О, [*заголóмшити*] «приголомшити; задушити» Ж, *приголóмшувати;* — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *оголóмшити*, *голомши́вий* «лисий» як виразник первісного значення «бити по лисині (по голові)»; можна припустити також первісне значення *голóмшити* «молотити полбу» («вибивати голомшу»). — Див. ще **голóмша.**

[**голопáшний**] «користолюбний; захланний» Ж; — результат видозміни форми *горопáшний* «тс.; бідний» через зближення першого компонента з *гóлий*.— Див. ще **гóлий, горопáха.**

голопу́цьок «безпере пташеня; дитина»; — складне утворення з основ прикметника *гóлий* та іменника *пу́цька* «чоловічий член» (див.).

гóлос, [*голосильниця*] «та, що голосить», *голоси́на, голосівка* (заст.) «голосний звук», [*голосільник*] «той, що голосить» Ж, *голосільниця, голосни́к,* [*голосни́ця*] «колода в бані гуцульської церкви, що займає вертикальне положення», [*голоснюк*] «гавкун» Ж, [*голосу́ха*] «голосиста жінка» (?), *голосьбá* «зойки», [*голосли́вий*] Я, *голоси́стий, голосни́й, голоси́ти, голосні́шати, голосувáти, відголос, відголóсок, зголóшуватися, нáголос,* [*нéголос*] «неприємний звук» Ж, *оголóска* «оголошення, сповіщення», *оголóшення, підголóсок, підголóсник, пóголос, поголóска, поголóсок, при́голосний, рóзголос, розголóсник, розголóшувач, розголóсний* «відомий», [*у́голоски*] «заповіді» Ж, *угóлос;* — р. *гóлос*, бр. *гóлас*, др. *голосъ*, п. нл. głos, ч. слц. hlas, вл. hłós, болг. м. *глас*, схв. *глâс*, слн. glás, стсл. **гласъ**; — псл. *golsъ, іменникове утворення з суфіксом -sъ (<*-so-) від основи *gol- «шум, голос», як і в лит. bal̃-sa-s «голос», gar̃-sa-s «звук, звучання», дінд. bhāṣā «мова», які дехто (Fortunatov AfSlPh 4, 578; KZ 36, 3; Brückner 144) вважає тотожними з псл. *golsъ; — споріднене з ос. γalas «голос», ісл. kall «клич», kalla «кликати, співати», двн. kallōn «багато і голосно розмовляти», ірл. gall (<*galno-) «славетний», кімр. galw «кликати, закликати», можливо, сюди ж лат. gallus «півень» (Persson Beitr. 852, проти чого Walde—Hofm. I 580), а також непевне лит. galsas «відгомін» (Kuryłowicz Études indo-européennes, 1935, 117; Pokorny 350); висловлено припущення (Machek ESJČ 166) про віддієслівне походження *golsъ від псл. *golsati, інтенсивної форми з суфіксом -s- від основи *gol-.— Шанский ЭСРЯ I 4, 120—121; Фасмер I 431; Sławski I 292; Schuster-Šewc 287—288; БЕР I 247; Skok I 564—565; Bezlaj ESSJ I 144; ЭССЯ 6, 219—220; Bern. I 323; Trautmann 77; Torp 42.— Див. ще **глагóл.**

[**голосни́ці**] «скроні» ВеУг; — очевидно, результат видозміни первісного **волосни́ці* «тс.» (первісно «бокова частина обличчя, на якій росте волосся»; пор. укр. *вискú*, етимологічно пов'язуване з *волоссям*, *нависли́м* над скронями);

заміна початкового **в-** початковим **г-** зумовлена їх паралелізмом в діалектах як протетичних звуків (пор. *воріх — горіх* (*оріх*), *ву́лиця — гу́лиця* тощо) або уявленням про скроню як пов'язану з вухом частину тіла, крізь яку сприймається голос (звук).— Див. ще **воло́ссся**.

[**го́лоть**] «ожеледь» Я, [*голоте́ча*] «тс. Я; голе місце», [*голоте́чина*] «відкрите, голе місце» Ж, [*голоти́ка, голоті́ч*] «тс.» Ж, [*на голоте́чі*] «просто неба», [*голоті́ч*] «тс.»; — р. [*го́лоть*] «ожеледь», [*го́лодь*], др. *голоть, голотъ, голъть* «тс.», п. goɫoć «голий простір», ч. ст. holet (род. в. holti) «іній, паморозь», [holot] «тс.», слц. holoť «голота», сболг. *голоть* «лід; кристал, кришталь», схв. (ст.) *голот* «кришталь» (очевидно, з цсл.); — псл. golotь, golъtь, похідне від golъ «голий»; первісне значення, очевидно,— «голе місце взагалі» (пор. *на голоте́чі, голоті́ч*), пізніше «голе місце, вкрите льодом, ожеледь»; пор. лтс. gàla, gāla «тонка корка льоду, ожеледь, рештки снігу на дорозі», gālas «гладкий, як лід», споріднені з псл. golъ, укр. *го́лий*; пор. також р. *гололе́дица*, ч. holomráz «ожеледь»; зіставлення на підставі р. [*го́лодь*] з цсл. **жлѣдица** «ожеледь», укр. *о́желедь*, лат. gelū «холод», нім. kalt «холодний» (Потебня РФВ 3, 98) менш певне через сумнівність цієї форми як первісної.— Фасмер I 431—432; ЭССЯ 6, 214—215. Bern. I 322.— Див. ще **го́лий**.

[**голо́цванок**] «безпере пташеня», [*голоцмо́нник*] «тс.» Я; — складне утворення з основи прикметника *го́лий* і двох варіантів неясного другого компонента, паралельне до *голопу́п, голопу́цьок, голоцю́цьок* «тс.».

[**голоцю́цьок**] «пташеня, на якому ще нема пір'я; дитина», [*голоцю́пок*] «голе пташеня; слабке щеня» Бі; — очевидно, результат фонетичної видозміни первісного *голопу́цьок* «тс.», пов'язаної з деетимологізацією слова і зближенням в одному випадку його другого компонента з *цю́ця* (дит.) «собака».— Див. ще **голопу́цьок**.

[**голошо́к**] «ожеледь; лід, оголений від снігу» Я, [*голощо́к, голощі́к, голощи́к* Па] «тс.»; — р. [*голощёк*] «лід без снігу»; — очевидно, результат фонетичної видозміни первісного **голишо́к*, похідного від *го́лий* (*голи́ш* < *лід* >) з пізнішим зближенням кінцевого *-шок* із словом *щока́*.— Див. ще **го́лий**.

[**голою́х**] «рідка каша з крупи» ВеБ, [*голою́шка*] «борщ солодкий з молоком» ВеБ; — результат злиття виразу [*гола юха*] (*гола юшка*) «незаправлена страва»; пор. [*голий борщ*] «рідкий борщ з небагатьох складників».— Див. ще **го́лий, юха́**.

го́луб, *голуба́р*, [*голуба́ся*] (перен.) «голубка» Ж, *голубеня́, голуби́на* «голуб, голубка», *голуби́ця*, [*голубі́й*] «любитель голубів» Я, *голубівни́цтво, голу́бка, голубни́к*, [*голубці́*] «візерунок на писанці» Я, [*голу́бця*] «голубиця» Ж, *голу́бчик, голуб'я́*, [*голуб'я́р*], *голуб'я́тина, голуб'я́тник, голуб'я́тня, голуби́ний, голубли́вий, голуб'я́чий, голу́бити*, [*голубня́ти*] «голубити» Бі; — р. *го́лубь*, бр. *го́луб*, др. *голубь*, п. gołąb, ч. слц. holub, вл. hołb, нл. gołub, gołb, болг. *гъ́лъб*, м. *гулаб, голаб*, схв. *го̏луб*, слн. golób, стсл. **голѫбь**; — псл. *golǫbь; — дальша етимологія остаточно не встановлена; очевидно, розширення на -b- основи на -n-, яке перейшло потім до -i- основ (Meillet—Vaillant RÉS 13, 101—102); виводиться від іє. *ghel- (укр. *жо́втий*) і зіставляється з лит. gul̃bė «лебідь», прус. gulbis «тс.», оскільки індоєвропейські назви голуба грунтуються часто на назвах кольорів (Bern. I 322; Meillet Études 271); можлива зміна значення «жовтий» на «голубий» пояснюється при цьому паралеллю лат. flāvus «блідо-жовтий» : двн. blāo «голубий»; висувається також цікаве порівняння з лит. gelumbẽ «(синє?) сукно» (Walde—Hofm. I 249; Specht 123; Petersson BSl. Wortst. 5); дехто вважає спорідненим з лат. columbus «голуб», припускаючи давній паралелізм k : g (Machek ESJČ 175; Otrębski Idg. Forsch. 156); менш імовірні припущення про запозичення з латинської мови (Семереньи ВЯ 1967/4, 20—21; Schrader Reallexikon II 514; Соболевский РФВ 71, 441) або з якоїсь доіндоєвропейської мови (Machek LP 3, 103—104), про зв'язок з псл. *galъ «темний», укр. *га́лка* (Brückner 293), про

наявність у слові префікса go- при корені *lǫb- (Rudnicki SO 3—4, 289—290), про походження псл. golǫbь від прикметника golǫbъ «голубий», а не навпаки (Moszyński LP 35, 189).— Шанский ЭСРЯ I 4, 123; Фасмер I 432—433; Sławski I 312—313; БЕР I 301; Skok I 587; Bezlaj ESSJ I 159; ЭССЯ 6, 215—217; Бернштейн Очерк 1974, 269—270; Trautmann 101.— Пор. **голуби́й.**

[**го́лубель**] (іхт.) «головень, Leuciscus cephalus L.» Ж; — результат видозміни первісного **го́ловль* (пор. р. *голо́вль, гола́вль* «тс.»), похідного від *голова́*, через зближення з іншою основою (можливо, *го́луб, голуб-и́й* — від кольору луски); первісна назва **го́ловль* була зумовлена характерною особливістю риби — її великою головою.— Шанский ЭСРЯ I 4, 116—117; Фасмер I 429; Преобр. I 140; Маркевич—Короткий 68.— Див. ще **голова́.**

[**голубень**] (бот.) «лохина, Vaccinium uliginosum L.» Mak, [*голубе́ць*] «тс.; ягода лохини», *голуби́ка*, [*голубиця* Mak] «тс.»; — р. *голуби́ка* «лохина»; — похідні утворення від *голуби́й;* назви зумовлені кольором плодів (голубувато-синіх) і листя (сизо-зеленого знизу); менш вірогідне пов'язання з вихідним первісним *holovobol, що передбачає занадто складне перетворення (Machek Jm. rostl. 179).— Шанский ЭСРЯ I 4, 121; Нейштадт 341—342.— Див. ще **голуби́й.**

голуби́й «блакитний, (про масть) темно-сірий», *голубува́тий, голуба́ня* (назва темно-сірої корови), *голубизна́, голубі́нь, голубі́ти, голубі́шати;* — р. *голубо́й*, п. ст. gołęby (gołęba maść «голубувата з сивизною масть»), gołębi «блакитний» (первісно «голубиний», як і в сучасній мові), слц. holubí «сірий, сіро-голубий» (первісно «голубиний»), схв. *го̏лубаст* «сизий»; — псл. *golǫbъ; похідне від golǫbь значення «такий (на колір), як голуб» пов'язане з синім полиском пір'я на шиї голуба; відповідників поза слов'янськими мовами немає; прус. golimban «синій» є запозиченням із старопольської мови (інакше Bern. I 322—323).— Шанский ЭСРЯ I 4, 121—122; Фасмер I 432; Бахилина 192—203; Sławski I 313; ЭССЯ 6, 217.— Див. ще **го́луб.**

[**голуби́нець**] (бот.) «водянка чорна, Empetrum nigrum L.», [*голубець, голубель*] «тс.» Mak; — не зовсім ясне; оскільки частина синонімічних назв, а також латинська мають означення «чорний» (це рослина з темно-червоними квітками і чорними ягодами), скоріше б можна було чекати пов'язання з синім (темно-синім) кольором, ближчим до чорного; очевидно, назва походить від *голуби́й* з діалектним значенням «синій» (пор. р. [*голубо́й*] «синій, сірий»).— Вісюліна—Клоков 197.— Див. ще **голуби́й.**

[**голубій**] (бот.) «цикорій дикий, петрові батоги, Cichorium intybus L.; вовчуг козлиний, Ononis hircina Jacq.» Mak; — пов'язане з *голуби́й;* назва зумовлена переважно голубим кольором квітів (принаймні, цикорію).— Нейштадт 581—582.— Див. ще **голуби́й.**

голубі́нка (бот.) (рід неїстівних грибів, Agaricus russula), [*глубі́нка* Ж, *голубка* Mak] «тс.», [*голубинка*] «гриб Agaricus alutaceus Pers.; Agaricus lepidus Fr.» Mak; — похідні утворення від *голуби́й;* назви зумовлені частим синюватофіолетовим кольором шапинки; пор. р. [*голубе́ц*] «гриб синюха, сироїжка, Agaricus violaceus».— Зерова 161—167.— Див. ще **голуби́й.**

[**голубки́**] (бот.) «орлики, Aquilegia vulgaris L.» Я; — р. *голубо́к, голубки́* «тс.»; — похідне утворення від *го́луб;* назва пояснюється подібністю квітки рослини до птаха; пор. іншу назву тієї самої рослини *о́рлики*, р. [*о́рлики*], бр. [*во́рлікі, го́рлікі*] «тс.», п. orlik, orlica, ч. слц. orlíček, слн. orlica, orliček; пор. також нім. Adlersblume «тс.» (букв. «орлина квітка»); останній ряд назв зумовлений впливом лат. Aquilegia «тс.», сприйнятого як дериват від aquila «орел», хоча воно, очевидно, утворене з основ іменника aqua «вода» і дієслова lego «збираю», пор. р. *водосбо́р* «тс.»; заміна назви *о́рлики* на *голубки́* могла бути пов'язана з голубим кольором квітів одного з різновидів рослини.— Див. ще **го́луб.**

[**голубок**] (бот.) «гадюча цибулька, Muscari Mill.» Mak; — пов'язане з *го́луб;* мотивація назви неясна.

голубці́ (страва; одн. *голубе́ць*); — р. *голубцы́*, бр. *галубцы́*, п. hołubce (з укр.), gołąbki (калька з укр.), схв. [golubići] «вид галушок»; — очевидно, похідне утворення від *го́луб*, зумовлене певною подібністю форми; сумнівний зв'язок з *галу́шка* (Ильинский RSl 6, 19; Горяев 73); не може бути виведене також від нім. Kohlblatt «капустяний лист, голубець» (Преобр. I 142).— Шанский ЭСРЯ I 4, 122; Фасмер I 432.— Див. ще **го́луб.**

[**голяни́ща**] «халява» Ж (у Желехівського помилково: «гомілкова (гомілкова) кістка»); — запозичення з російської мови; р. *голени́ще* «халява» походить від *го́лень* «голінка».— Див. ще **голі́нка.**

[**голя́нча**, *-ати*] (с. р.) «корж» Ж; — очевидно, похідне утворення від *го́лий* (тут «без начинки»).— Див. ще **го́лий.**

ґоль-ґоль (вигук, що передає ковтання людиною рідини) Я, Ме, Па, [*ґо́лькати*] «п'ючи, шумно ковтати рідину» Ме; — п. gulgotać «видавати звук, властивий воді при переливанні», gołgotać «лити в горло», gul gul (наслідування звуку ковтання води або її переливання), нл. glugotaś (про рідину), болг. *гу́лкам* (про голос); — звуконаслідувальне утворення, співвідносне з вигуком *буль*.— Sławski I 282, 377; SW I 867, 940.— Пор. **буль, гу́лькати.**

[**го́льня**] «партія («голова») білої риби на дніпровських заводах (1000 штук)» Я; — неясне.

[**ґольо́па**] (вульг.) «стегно» Па, [*гольо́па*] «зад (у коня)»; — п. holopa «велика кістка (в страві); велика (незграбна) нога» (з укр.?), [holopki] «голі ніжки» (з укр.?); — очевидно, пов'язане з [*ґа́ли*] (вульг.) «литки»; кінцева частина могла бути викликана контамінацією з *жо́па* (пор. [*жо́піти*] «сісти навпочіпки», [*жі́пнути*] «тс.»); зміна ненаголошеного **а** > **о** в першому складі є результатом зближення з *го́лий*.

гольтіпа́ «голота», [*голтяба́* Я, *гольтяпа́*] «тс.», *гольтіпа́ка* «голяк, бідняк, обідранець», [*гольтяпа́ка*] «тс.»; — р. [*гольтепа́*] «біднота; погано одягнена людина»; — похідні утворення від *го́лий* з не зовсім ясною словотворчою будовою; можливо, результат видозміни первісного **голотьба́* «голота» від [*го́лоть*], ускладненого суфіксом *-ба;* пор. р. [*голодьба́*], *голыдьба́*, [*голотьба́*, *голдоба́*].— Фасмер I 434.— Див. ще **го́лий.**

ґо́мба «гудзик» УЛГ, [*ґо́мбиця* ВеЗн, *ґо́мбичка* Ж, *го́мбичка*] «тс.», [*ґо́мбатися*] «гратися в гудзики» УЛГ, [*заґомба́ти*] «застібнути на гудзики» УЛГ, [*розґо́мбати*] «розстібнути» УЛГ;— ч. (мор.) [bombík, bumbík, bumbílek], слц. gomba, gombík, gombička, схв. [*го̏мба*], слн. [gomb] «тс.»; — очевидно, через словацьке посередництво запозичене з угорської мови; уг. gomb «тс.» є, мабуть, звуконаслідувальним утворенням.— Дзендзелівський УЛГ 49; MNTESz I 1071.

[**ґомбички́**] (бот.) «стокротки, Bellis perennis L.» ВеУг; — результат перенесення назви [*ґо́мбичка*] «гудзик», зумовленого зовнішньою подібністю пуп'янків стокроток до гудзиків.— Див. ще **ґо́мба.**

[**гомелува́тий**] «потворно кучерявий» (про сосну); — очевидно, результат видозміни форми **омелуватий* «порослий омелою»; зміна значення могла відбутися в умовах поширення слова з придиховим **г** на негакаючі говори, що затемнило зв'язок із словом *оме́ла* (див.).

гомеля́с, *гуміля́с* — див. **омеля́с.**

гомеопа́тія «лікування мінімальними дозами речовин, які є збудниками подібних захворювань», *гомеопа́т*, *гомеопати́чний;* — р. *гомеопа́тия*, бр. *гамеапа́тыя*, п. слц. homeopatia, ч. homeopatie, вл. homeopatija, болг. *хомеопа́тия*, схв. *хомеопа̀тиjа*, слн. homeopatíja;— запозичення з німецької мови; нім. Homöopathíe утворене лікарем С. Ганеманом від гр. ὁμοιοπάθεια «подібність у стражданні», яке складається з основ прикметника ὅμοιος «подібний», спорідненого з псл. samъ, укр. *сам*, та іменника πάθος «страждання, хвороба».— СІС 177; Шанский ЭСРЯ I 4, 124—125; Kopaliński 401—402; Dauzat 391; Klein 738.— Див. ще **па́фос, сам.**

[**го́мзатися**] «вертітися, копошитися; капризувати О», [*гомзи́ло*] «неспокійна, непосидюча людина» Я, [*гомзи́ти*] (безос. у виразі *мене гомзи́ть* «неприємно лоскоче на піднебінні перед блюванням») Ж,

[*згомозйтися*] «прийти в рух, заметушитися» Я; — р. [*гомози́ться*] «крутитися на одному місці; кишіти», [*гомози́ть*] «метушитися, турбуватися», ст. *гомъзати* «рухатися, ворушитися, повзти», *гомъзити* «тс.», бр. [*гамзі́ць*] «м'яти; жужмити одяг; робити неакуратно; марно тратити», [*гамзаць*] «повільно їсти», п. (ст. діал.) giemzić «свербіти, лоскотати; кишіти», ч. hemžiti se «кишіти, повзати», ст. діал. hemzati (se), слц. hemžiť sa «тс.», болг. *гъмжа́* «кишу, копошуся», м. [*гомжи*] «кишить», схв. *га̀мизати* «кишіти, роїтися», *га́мзити*, слн. gomezéti, gom(a)zéti «тс.», р.-цсл. **гомъзати** «повзати, рухатися», **гомъзити** «тс.»; — псл. *gъmъzati (sę), *gъmъziti, *gymъzati (укр. *гимзі́ти*), *gomъzati (слн. gomázati, gomezéti), похідні від *gъm-, *gom- (пор. р. [*гомоти́ть*] «галасувати», слн. gomot «штовханина, гомін, плутанина»); дальші за значенням, але споріднені також р. *гам*, [*гом*] «галас, гомін», укр. *го́мін;* первісне значення скрізь «кишіти, роїтися», звідки потім у частини слів також «мішанина голосів, галас; лоскотання»; — дальше походження не ясне; пояснювалося як звуконаслідувальне з іє. *ghem- (укр. *го́мін*) (Ильинский РФВ 63, 339—340; ИОРЯС 16/4, 1—29), реконструювалося в зіставленні з свн. wimmen «кишіти», нвн. wimmeln «тс.» як маловірогідне іє. *g^{u}hem-: *g^{u}hom- «кишіти» (Stender-Petersen Mél. Mikkola 277—283), виводилося з іє. *g^{u}em- «іти» (дінд. gámati «іде», гот. qiman «приходити», нвн. kommen «тс.») (Потебня РФВ 3, 164), пов'язувалося з лит. [gumúoti (gūmúoti)] «іти, перевалюючися з боку на бік» (Būga RR I 442), виводилось від псл. *gъmyzъ як видозміни давнішого гіпотетичного *gъmysъ «гедзь», що зводилось до іє. *g^{u}ou- «худоба» і *mus- «муха» (Trubačev ZfSl 1958/5, 677—679); малоймовірне припущення про спорідненість з нвн. krabbeln «лоскотати», нн. krämeln «кишіти, повзати» (Machek ESJČ 164—165). — Фасмер I 435; Булахаў Веснік БДУ 1969/1, 53—55; Выгонная Белар. лінгв. 4, 64—67; Sławski I 277—278; БЕР I 301—302; Skok I 548—549; Bezlaj ESSJ I 160; ЭССЯ 7, 193—195.—Пор. **гимзі́ти, го́мін, го́моти.**

гомзону́ти — див. **гамсели́ти.**

[**гоми́га**] «брила» ВеНЗн; — очевидно, похідне утворення від [*кім*] (род. в. *ко́му*) «тс.» із збільшувальним суфіксом *-иґа* (мабуть, з первісного *-ика*) і початковим **г-** з **ґ-** замість **к** під впливом суфіксального **-ґ-**; може бути зіставлене і з [*гоми́ла*] «брила, глиба».— Верхратський ВеНЗн 64.— Див. ще **кім.**

[**гоми́ла**[1]] «брила, глиба» ВеУг; — болг. [*гоми́ла*] «могила», схв. *го̀мила* «купа; натовп», слн. gomíla «купа землі; могила, курган; натовп»; — очевидно, як і в південнослов'янських відповідниках, наслідок метатези первісного *моги́ла* (< псл. mogyla), що в подібному значенні діалектно збереглося і в українській мові (пор. бойківське [*моги́ла*] «купа; брила», *насипав могилу пшениці; могила снігу* тощо); непереконливе зіставлення болг. [*гоми́ла*] з гр. γέμω «я наповнений» (Младенов 105).— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 211; Фасмер—Трубачев II 634—635; Brückner 343; БЕР I 263; Skok I 588; Bezlaj ESSJ I 160—161; ЭССЯ 7, 18.— Див. ще **моги́ла.**

[**гомила́**[2]] «висока незграбна людина», [*гоми́ля*] «висока довготелеса людина» МСБГ; — похідне утворення від *гомі́лка* як зворотне утворення з аугментативним згрубілим відтінком і значенням «гомілатий, кощавий, голінастий», тобто з «довгими голінками, кістками» (пор. *голова́* «розумна людина, тобто людина з головою»); форма *гомила́*, можливо, відбиває діалектну вимову варіанта [**гомела́*], паралельного до [*гомоля́ка, гомоля́ччя*] в умовах неясності словотворчого джерела форми *гомі́лка* (див.).

[**гоми́ця**] «жалюгідна плазуюча істота (земноводне)» Ж; — очевидно, похідне утворення від того самого кореня псл. gom- (gъm-), що й [*го́мзатися*] «копошитися; (первісно також) повзати» (пор. [*гомжи́ця*] «вид слимака, Siliquaria»).— Див. ще **го́мзатися.**

гомі́лка[1] «голінка», [*гомі́вка*] «тс.», [*гомі́латий*] «кощавий» Я, [*гомоля́ка*] «велика голінка» Я, *гомоля́ччя* (зб.) «гомілкові кістки» Я; — очевидно, результат видозміни форми *голі́нка* через метатезу (**гоні́лка*) і дисимілятивну за-

міну зубного **н** перед дальшим **л** губним **м**; можливо, певну роль тут відіграло зближення з [*гомілка*] «головка сиру».— Див. ще **голінка.**

[**гомілка**²] «головка сиру» Ж; — р. [*гомóла*] «брила, куля», [*гомóлька*] «дитяча соска», бр. [*гамзýля*] «великий шматок хліба», п. gomółka «головка сиру», [gomóła, gomuła] «тс.», [gomoła] «куляста грудка чогось м'якого», ч. homole «щось конусоподібне», homolka «кусок сиру», слц. homol'a «тс.», вл. homoła «волоть проса», homołka «баранець (про хмару); трюфель», homola «верховина, височина; конус; волоть», hom(u)la «тс.», нл. gomola «волоть проса», [gomolinka] «омела», схв. *гòмоља* «тс.; головка сиру», *гòмољ* «цибулинка тюльпана (і ін. квітів)», слн. gomólja «грудка», gomólj «бульба; наріст, опуклість», р.-цсл. **гомола** «брила, грудка»; — псл. gomola, споріднене з [*gomolъ] «безрогий» (п. gomoły «тс.»), похідне від того самого кореня, що й žęti, žьmǫ (укр. *жáти*, *жму*) і gǫstъ (укр. *густúй*); — споріднене з лит. gãmalas «брила, шматок», gãmulas «тс.; безрогий», gãmužas «брила, здавлена маса», gomúlys «брила», норв. kams «галушка з борошна», kumla «брила», гр. γέμω «я повний», γόμος «тягар; корабельний вантаж»; первісне значення «щось стиснуте, здавлене»; непереконливе пов'язання (Ильинский РФВ 63, 338—341) з псл. *gъmъziti (укр. [*гóмзатися*]), gomonъ (укр. *гóмін*). —Фасмер I 435—436; Sławski I 316; Schuster-Šewc 317; Skok I 588—589; Bezlaj ESSJ I 161; ЭССЯ 7, 18—19; Bern. I 326; Persson Beitr. 79—80; Pokorny 368—369.—Див. ще **густúй, жáти²**.

гóмін, [*гомíнка*] «звучання розмови», [*гомонýха*] «балакуха», [*гомíнни́ця*] «підлога з резонансом» Ж, [*гóміт*] «гомін» Ж, [*гумóннява*] «тс.» Ж, *гомінкúй*, *гомінлúвий*, [*гомонлúвий*, *гомонюˊчий*], *гоміти*, *безгомíння;* — р. *гóмон*, бр. *гóман*, п. ст. діал. gomon «гомін; сварка; клопіт», ч. заст. homon (можливо, з п.) «сварка, суперечка», слц. [homon] «гомін»; — псл. (пн.) [gomonъ], пов'язане із сх.-сл. gomъ: gamъ (р. [*гом*], р. укр. *гам*) та похідними від них утвореннями (укр. [*гóміт*], р. *гомотúть* «гомоніти»), слц. homrat' «дзюрчати», псл. *gъmъziti, укр. [*гимзíти*] «кишіти», [*гóмзатися*] «вертітися», отже, первісне значення «рій, кишіння», звідки вторинне «мішанина голосів, гомін»; — дальша етимологія непевна; можливо, звуконаслідувальне, споріднене з дісл. gaman «радість, веселощі» з іє. *ghem- (Ильинский РФВ 63, 340—341); непереконливе припущення (Stender-Petersen Mél. Mikkola 277—283) про зв'язок із свн. wimmen «кишіти», нім. wimmeln «тс.» (з іє. *gᵘhem-); малоймовірне також запозичення з германських мов — дісл. gaman «радість, веселощі», англ. game «гра» (Bern. I 326—327; Фасмер I 436).— Шанский ЭСРЯ I 4, 125—126; Sławski I 315—316; ЭССЯ 7, 19—20; Младенов СГЕ 47; Kiparsky GLG 27.— Пор. **гимзíти, гóмзатися.**

[**гомок**] «купа землі, горб; піскувата земля»; — слц. [homok] «дрібний пісок, що переноситься вітром»; - запозичення з угорської мови; уг. homok «пісок» походить з якоїсь тюркської мови (пор. алт. шор. каз. kumak «пісок», тур. kum «тс.»); малоймовірне з огляду на значення й географію пов'язання з псл. *gomola «брила» (укр. *гомілка* «кусок сиру») (Sławski I 316).— ВеЛ 404; Machek ESJČS I 137; MNTESz II 139; Радлов II 1043.

[**гóмоти**] «блювання» Ж, [*гомотúтися*] «мати позиви на блювання» Ж, О, [*гомотíти*] «тс.» О; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з п. womit «блювотина» як усне запозичення або з [*гомзúти*] «неприємно лоскотати піднебіння перед блюванням».

гонг; — р. бр. болг. м. *гонг*, п. gong (заст. gongong), ч. gong (розм. gonga), слц. gong, схв. *гôнг*, слн. góng; — запозичення з англійської мови; англ. gong (спочатку в англійській мові Індії) походить від яванськo-індонезійського gung (agung, egung) «гонг», яке, очевидно, є звуконаслідувальним утворенням (пор. індонезійське gung «наслідування удару гонга»).— Шанский ЭСРЯ I 4, 126; Lokotsch 44; Klein 668; Kluge—Mitzka 264.

[**ґонґорíчка**] (ент.) «сонечко, Coccinella» ВеУг; — неясне; можливо, виник-

ло шляхом контамінації двох угорських слів gyönyörű «прекрасний, гарний, чудовий» і gyöngy «перлина; перловий, перлистий; прекрасний».— Пор. **ґенґо́ритися.**

ґонда́ — див. **конда́.**

[**ґо́нджа**] «гуля, наріст» (?) Я; — очевидно, пов'язане з [*ґо́ндзуль*] «тверда грудка; вузол на мотузку»; пор. [*ґондзоля́к*] «прищ, гуля».— Див. ще **ґондзо́ля.**

[**ґо́ндзі**] «клапті порваної одежі» ДБ V; — очевидно, пов'язане з [*ґондзо́лі*] «брязкальця, дрібнички», [*ґандзо́лля*] «дрантя, лахміття».— Див. ще **ґондзо́ля.**

[**ґондзо́ля**] «брязкальце, дрібничка», [*ґо́ндзоль, ґондзоля́ка*] «тс.», [*ґондзоля́к*] «прищ, гуля», [*ґандзо́лля*] «дрантя, лахміття», [*ґо́ндзуль*] «збита тверда грудочка у вовні» Ме, [*ґо́ндзиль, ґо́ндзурь, ґондзу́ря, ґо́нзель, ґо́нзиль*] «тс.» МСБГ; — видозмінене запозичення з польської мови; п. konsola «підставка під дзеркалом на стіні для дрібних речей, вазонів тощо; оздоблена підставка, постамент під фігуркою на стіні», яке тут набуло значення «панські витребеньки; брязкальце, дрібничка, якісь непотрібні прикраси» (звідси переносне також «прищі», «лахміття», «грудки в вовні»), походить від фр. console (архіт.) «консоль; кронштейн; вид столика», пов'язаного з sole «дерев'яна підставка» від нар.-лат. sola з лат. solea «сандалія» або з лат. sola (мн.) «грунт», споріднених між собою; слово виникло, очевидно, внаслідок контамінації фр. sole з дієсловом consolider «зміцнювати».— SW II 447; Bloch I 171; Dauzat 200, 672.

[**ґондо́ли**] «санчата для витягування льоду з води»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. gönder «товста й довга палиця з металічним вістрям або гачком» як знаряддя, яким накладали лід на санчата; дальший розвиток слова міг пов'язуватися з перенесенням назви на санчата і зміною форми слова під впливом *ґринджо́ли.*

[**ґондо́ля**] «журба» ВеУг; — запозичення з угорської мови; уг. gondolni «думати, турбуватися» походить від етимологічно неясного gond «турботи, клопіт».— Верхратський ЗНТШ 1899 IV 213; MNTESz I 1075.

[**гоно́ба**] «набридання, обтяжування, мука» Ж, [*гоноби́ти*] «гнобити; мучити» Ж; — ч. hanobiti «утискати», слн. gonóba «шкода, згубність», gonobíti «занапащати, завдавати шкоди»; — псл. [gonoba] похідне від дієслова gonobiti, де перше о введено секундарно, можливо, під впливом зближення з іменником gonъ від gъnati; отже, первісною формою дієслова найімовірніше вважати *gnobiti (пор. укр. *гноби́ти)*, пов'язане з іє *genabh-/*gonabh- «тиснути, давити», оскільки наявність двох о в суміжних складах суперечить законам індоєвропейського вокалізму; менш імовірне з огляду на значення спорідненого укр. *гоно́бити* «влаштовувати; плекати» пояснення *гоно́ба* як похідного від gonъ «гнання», gъnati «переслідувати» (Sławski I 300—301).— Фасмер I 437; Bern. I 327.—Див. ще **гноби́ти.** —Пор. **гоно́бити.**

гоно́бити «плекати, викохувати; влаштовувати, робити, як слід; задовольняти, робити приємність, вживати на щось», [*угоно́ба*] «задоволення»; — р. [*гоно́бить*] «нагромаджувати», п. [ganobić] «старатися; збирати», ч. hanobiti «утискати; нагромаджувати», слц. honobiť «нагромаджувати»; — псл. gonobiti, очевидно, вторинне похідне від первісного *gnobiti (пор. укр. *гноби́ти*), пов'язане з іє. *genabh-/gonabh- «тиснути, стискати, давити»; значення розвивалось, очевидно, так: «обмежувати, утискати, особливо з боку життєвих потреб; збирати майно обмеженням себе й родини в поживі; збирати взагалі; нагромаджувати; плекати». — Фасмер I 437; Machek ESJČ 161; Bern I 327. — Див. ще **гноби́ти**.— Пор. **гоно́ба.**

го́нор «пиха; (заст.) честь», [*го́нір*] «тс.», [*гоно́рство, гонірли́вий* Я], *гонори́стий*, [*гоно́рний, гоноро́вий*], *гоноро́витий, гонорува́ти*, ст. *гоноръ* (1625); — р. *го́нор* «пиха; (заст.) честь», бр. *го́нар* «честь; пиха»; — запозичення з польської мови; п. honor «честь, пошана», як і ч. заст. honor «честь», слц. (розм.) honor «тс.», походить від лат. honor

«честь», ст. honōs «тс.», нез'ясованого походження.— СІС 179; Шанский ЭСРЯ І 4, 128; Фасмер І 437; Sławski І 428; Walde—Hofm. І 655—656; Ernout — Meillet І 298—299.

гонорáр, *гонорáрник* (знев.); — р. *гонорáр*, бр. *ганарáр*, п. honorarium, ч. honorář, заст. honorár, слц. слн. honorár, болг. м. *хонорáр*, схв. *хонòрāр*; — через німецьке посередництво (нім. Honorár «гонорар») запозичене з латинської мови; лат. honōrārium «добровільний дар за вчинену працю, винагорода за послуги» виникло внаслідок скорочення словосполучення honōrārium dōnum (munus) «тс.» (букв. «почесний дар, дар на чиюсь честь»), в якому прикметник с. р. honōrārium (чол. р. honōrārius) «почесне» походить від етимологічно неясного іменника honor (<honōs) «честь».— СІС 179; Шанский ЭСРЯ І 4, 128—129; Kopaliński 404; Kluge—Mitzka 315; Walde—Hofm. І 655—656; Ernout—Meillet І 298—299.— Див. ще **гóнор.**

ґонт «покрівельний матеріал у вигляді дощечок», *ґонт*, *ґóнта*, *гóнта*, [*ґóнот*, *ґóнтя*, *гóнтя*] «тс.», [*ґонтáль*] «залізний цвях для прибивання гонту», *ґонтáр* «покрівельник, що криє дахи гонтом», *гонтáр*, [*ґонтя́р*] «тс.», *ґонти́на*, [*ґонтяни́ця*] «ялина, що годиться на гонт», [*ґонтя́рка*] «тс.», [*гінти́на*] «відцентрово (у вигляді гонту) розколотий стовбур дерева» Ж, [*генти́на*] «шматок дерева, грубо оброблений для виготовлення ложки, клепки, посуду», [*гіти́нка*] «молода ялина» Ж, [*гити́на*] «колотвиця, скіпка, скалка, дрань», [*гити́ннє*] «дерев'яна колода, розколена посередині на чотири частини» Ж, [*гíта*] «дошка, що становить одну восьму розпиляного й розколеного стовбура дерева», [*гінтови́й*] (*гінтова дошка* «дошка, відпиляна збоку від чверті стовбура дерева»), [*ґонти́ти*] Ж, ст. *кгонтъ* (1578); — р. *гонт*, [*гóнот*, *гóноть*], бр. *гóнта*, *гонт;* — запозичення з польської мови, п. gont, gonta (рідк. gunt), як і ч. діал. ст. hont, походить, очевидно, від свн. gant «балочне перекриття» (бав. gont «тс.») як скорочення форми ganter «підкладка з балок або пнів», що походить від лат. cant(h)ērius «балочне перекриття; в'язання даху; крокви», запозиченого з невідомого джерела; непереконливе виведення п. gont від лат. scandula «тс.» (Karłowicz SWO 187; SW І 873).— Фасмер І 438; Sławski І 318; Walde—Hofm. І 155.

гончáр[1],[*ганчáр*, *горчáр* Я], *гончáрня*, *гончáрство*, [*гончари́ще*] «місце, де видобувають гончарну глину» Я, [*гончáрка*] «глина, з якої виготовляють посуд» Я, *гончарювáти*, *гончáрити;* — р. *гончáр*, бр. *ганчáр*, др. *гърньчаръ*, *гърънъчаръ*, п. garncarz, рідк. garczarz, [garcarz, ganczarz, gancárz, ganczárz], ч. hrnčíř, слц. hrnčiar, вл. hornčer, нл. gjarncaŕ, болг. *грънчáр*, м. *грнчар*, схв. *гр̀нчāр*, ст. *грнчарј*, стсл. **грънчарь**; — псл. $^{*}g^{ъ}r̥n$ьčаrь, пов'язане з $^{*}g^{ъ}r̥n$ьсь «горщик» (пор. укр. [*гóрнéць*] «тс.»), похідним від $^{*}g^{ъ}r̥n$ъ «горно», з суфіксом -аrь латинсько-германського походження на позначення професій; в східнослов'янських мовах -р- в середині слова зникло в результаті дисиміляції.— Трубачев Рем. терминол. 191—193, 336; Шанский ЭСРЯ І 4, 129; Фасмер І 438; Преобр. І 144; Sławski І 252; Schuster-Šewc 327; Bern. І 371.— Див. ще **гóрно.**

[**гончар**[2]] (бот.) «плаун (п'ядич) звичайний, Lycopodium clavatum L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *гончáр* «майстер, який виготовляє посуд з глини»; мотивація назви неясна.

[**гоня**] (бот.) «тополя пірамідальна, Populus italica Moench. (Populus pyramidalis Roz.)» Mak; — очевидно, пов'язане з *гони́ти*, *гнáти* (пор. *пáгін* «паросток», *виганя́тися* «сильно виростати в височину», *гінки́й* «тонкий і високий, такий, що швидко росте вгору») з огляду на те, що цей вид тополі відзначається дуже швидким зростанням.— Див. ще **гнáти.**

[**гонько**] (бот.) «цикорій дикий (петрові батоги), Cichorium intybus L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *гони́ти*, *гнáти;* назва могла бути зумовлена застосуванням дикого цикорію як сильного сечогінного засобу.— Лік. росл. 272.— Див. ще **гнáти.**

гоп (виг.), [*гопá-гопáшеньки*] Ж, *гóпати*, *гóпкати*, *гопцювáти*, *гопáк* (та-

нець), [*гóпи*] «стрибки в танці (*вдарити в гопи* «танцювати»)», *гóпки* «стрибки в танці», *стати гопки* «стати дибки» (про коня), [*гóпка*] (жарт.) «дитина»; — р. бр. *гоп* (наслідування звуку при стрибку, танці), п. hop (вигук, що спонукає до стрибка; наслідування звуку від удару), ч. слц. hop (спонукання до стрибка; наслідування звуку при стрибку), болг. *хоп* (наслідування звуку при стрибку, танці), схв. *хȍп*, слн. hòp «тс.»; — наявність вигуку у всіх трьох основних слов'янських мовних групах робить можливим припущення про його виникнення в період, близький до праслов'янського; сумнівна думка про його походження від нім. hopp «гоп» (Brückner 172; Фасмер I 438; Преобр. I 145).— Шанский ЭСРЯ I 4, 129; Sławski I 428; Machek ESJČ 176; Bern. I 396; Ильинский ИОРЯС 20/4, 137.— Пор. **геп, гуп.**

[**гопачóк** (*пéстрий*)] (зоол.) «павук-скакун, Salticus scenicus» Ж; — похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *гоп* (про стрибки); назва зумовлена тим, що цей павук, полюючи на здобич (муху тощо), скаче їй на спину (пор. лат. назву павука Salticus scenicus, букв. «стрибун сценічний»).— Brehm I 131.— Див. ще **гоп.**

[**гоплéля**] «здоровило (про жінку)» Ме; — очевидно, результат видозміни етимологічно непрозорої форми [*гóбля*] «висока жінка» через переосмислення її як нібито утвореної з вигуку *гоп* і іменника [*лéля*] «тітка».— Див. ще **гóбля.**

гоплá (вигук спонукання до стрибка); — р. *оплá*, бр. *гóпля*, ч. hopla «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. hop-là «гоп» утворене із звуконаслідувального вигуку hop «тс.», паралельного до укр. *гоп*, і вигуку lá «ось так», пов'язаного з вказівною часткою là «туди, там», що походить від лат. illāc «там», пов'язаного з ille «той», що є, можливо, результатом видозміни давнішого ollus «тс.» (<*olnos), спорідненого з дірл. allus «обширний», стсл. **лони** «минулого року», п. łoni, ч. loni «тс.».— Dauzat 392, 424; Walde—Hofm. I 679—680, II 206—207.— Пор. **гоп.**

горá «підвищення земної поверхні; [горище] ЛЧерк, Мо, Па», *гірнúк*, *гірнúцтво*, [*гірнúця*] «каменоломня», [*гірнюк*] «гірник» Ж, [*гíрня*] «кам'яне урвище; каменоломня» Ме, *гірня́к*, [*гíр'я*] (зб.) «гори», [*гірянúн*] «гірник, верховинець» Ж, [*горáй*] «мешканець гір» Я, *гóрець*, *горúще*, [*горішня́к*] «північний вітер; вітер з горішньої частини Дністра Дз, Мо», [*горішня́нин*] «той, хто мешкає у горішньому кінці села; горянин», [*горíща*] «горище» Ме, [*гóрниця*] «поле, що йде під гору» О, [*горю́н*] «мешканець високого правого берега Сейма» Ж, [*горя́к*] «удар м'ячем при грі в гілки (різновид гри в м'яч)», [*горя́нець*] «мешканець гір» Я, *горя́нин*, [*горянúця*] «гора», *гірнúй*, *гірнúчий*, *гíрськúй*, *горúстий*, [*горíськúй*] «горішній», *горíшній*, [*гóроватий* Я, *горовúй*, *горовúтий*], *гóряний*, [*горішкá*] (присл.) «угору» Мо, [*гóрі*] «угору», [*горíщ*] (присл.) «вище» [*горíще*] «тс.», [*горувáти*] «підноситися вгору; брати верх над ким-небудь», [*д'гóрі*] «угору» Ж, [*догíрний*] «такий, що підіймається», *догорú* (присл.), *згíрок*, *згíр'я*, [*згíрний*] «нагірний», [*згóристий*] «стрімкий, спадистий» Ж, *згорú* «зверху; завчасу, заздалегідь», [*згоркá*] «згори» Я, *загíр'я*, [*загóра* Я, *загоря́нин*], *загíрний*, *нагíр'я*, [*нáгорок*] «пагорок» Ж, *нагíрний*, [*нагóряний*] «нагірний», *нагóру* (присл.), [*пáгірок*], *пáгорок*, *пáгористий*, [*перéгорок*] «пагорок», *передгíр'я*, *передгíрний*, [*підгíр*] «підгір'я», *підгíрок* «схил гори», *підгíр'я*, [*підгóрочка*] «невелике підвищення біля підніжжя гори», *підгíрний*, *підгíрськúй*, *прúгір*, *прúгірок*, *прúгорок*, [*сугíр'я*, *сýгорок*, *узгір*, *узгірок*, *узгорок*] КІМ, *узгíр'я*, *угóрі* (присл.), *угóру* (присл.); — р. *горá*, бр. *гарá*, др. *гора*, п. góra «гора; горище; [ліс на схилі гори]», ч. hora «гора», hůra «горище; [гора]», ст. hóra «гора; горище», слц. hora «ліс; гора», вл. hora «гора», нл. gora, полаб. d'ŏră, болг. *горá* «ліс; (заст.) гора», м. *гора* «ліс», схв. *гòра*, *гȍра* «гора; ліс», слн. góra, стсл. **гора**; — псл. gora; — споріднене з прус. garian «дерево», лит. nùgara «хребет», giriá «ліс», [gìre], лтс. dzir̨a «тс.», дінд. giríḥ «гора», ав. gairi-, сперс. gar, gīr «тс.», можливо, також гр. гомер. βορέης «північний вітер» (первісно «вітер з гір»), гр. ат. βορέᾱς, βορρᾶς

«тс.», алб. gur «камінь»; — первісне значення «гора»; значення «ліс» розвинулося пізніше через «ліс на горі»; розбіжності в вокалізмі вказують на те, що первісно слово було нетематичне з основою на приголосний (Trautmann 78; Meillet BSL 25, 144; Machek ESJČ 176; Pokorny 477—478).— Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ I 4, 129; Фасмер I 438; Нагаев Труды Самаркандск. ун-та, 1962. Новая серия, вып. 118, 181—189; Sławski I 330—331; Schuster-Šewc 321—322; БЕР I 264; Skok I 589—591; ЭССЯ 7, 29—31; Филин Образ. яз. 120—121; Зализняк ВСЯ 6, 37; Мартынов Этимология 1968, 13—14; Толстой Сл. геогр. терм. 71—73; Fraenkel 153.

[**горамéнт**] «присяга» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. рідк. jurament «присяга» походить від слат. iuramentum «тс.», пов'язаного з дієсловом iūro «присягаю, клянуся», похідним від іменника iūs, iūris «право; привілей; влада; суд» (давніше ious «тс.»), спорідненого з дінд. yōḥ «хай живе!», ав. yaoz-da-δaiti «зціляє, очищає (ритуально)».— Walde—Hofm. I 733—734; SW II 187.

[**горáр**] «лісник у горах»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. horár «лісник» пов'язане з hora «ліс; гора»; звуження значення в українській мові «лісник у горах» викликане впливом значення укр. *горá* (див.).

горб, *горбáка* «пагорок», [*горбáня*] «горб на полі» О, *горбáнь*, [*горбач*] «горбань; комар Ж», *горбúна* «горб», *горбúнка*, [*горбовáтина*] «сіно з горбів» Ж, *горбóвина* «пагорок; опуклість», [*горбýля*] «горбань Я; обапіл МСБГ», *горбáстий*, *горбáтий*, [*гóрбий*] «горбатий, кривий» Ж, *горбúстий*, *горбкувáтий*, *горбóватий*, *горбувáтий*, *горбáтіти*, *гóрбити*, *пáгорб*, *пагорбкувáтий*; — р. *горб*, [*гóроб*], бр. *горб*, др. *гърбъ*, п. garb, ч. слц. hrb, вл. horb, нл. gjarb, болг. *гръб* «спина», м. *грб* «тс.», схв. *гр̏ба* «горб», слн. gŕb gŕba) «тс.», цсл. **гръбъ**; — псл. *gъrbъ; — споріднене з лит. gur̃bti «буйно рости», ісл. korpa «зморшка», korpna «братися зморшками», прус. garbis, grabis «гора», лит. gárbana «локон», ірл. gerbach «зморшкуватий», вірм. kart' «вудка, гачок» (<*gr̥p-ti); іє. *gerb- «морщитися, вигинатися», похідне від *ger- «крутити, вити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 130; Фасмер I 439; Sławski I 256; Schuster-Šewc 322; БЕР I 287; Skok I 610; Bezlaj ESSJ I 172; ЭССЯ 7, 199—201; Bern. I 368—369; Fraenkel 135; Pokorny 385—387.

[**гóрбóтка**] «вид вовняної смугастої плахти або запаски» Я, МСБГ; — запозичення з польської мови; п. [chorbot] «мереживо, (жіночі) прикраси», ст. forbota, forbot, forboty, forbotki (мн.) «тс.» походять, очевидно, від ісп. farpado «бахромчатий, торочкуватий».— SW I 760; Brückner 125.

[**ґорґáн**] «гірська верховина» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. gorgán «могила, курган», можливо, походить від др. *курганъ* «тс.». — Шаровольський Зб. заходозн. 58; Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 145—146; DLRM 342.— Див. ще **курган**.

[**ґорґáч**] (вид їстівного гриба); — неясне; можливо, пов'язане з рум. gogoáşă (мн. gogóşi) «порхавка», яке на українському ґрунті зазнало формальних і семантичних змін.

[**горгóля**] «висока людина», [*горгóня*] «дуже висока жінка» Я; — неясне; можливо, пов'язане з формами *в*[*ирґéла*] «здоровило», [*вергелá*] «висока людина», фонетично видозміненими під впливом [*ґорґóля*] «сук, наріст на дереві».—Пор. **верґелá**, **ґурґýля**.

горгóнка (бот.) «патисон, Cucurbita Pepo L.», [*горгóпка*] «тс.» Mak, Я; —неясне.

горготáти «гриміти, гуркотіти», *горготíти* «тс.»; [*ґорґотáти*] «говорити незрозумілою мовою» ЛексПол; — звуконаслідувальне утворення.

горгóші, *ґорґóші* — див. **коркóші**.

[**гор-гуз**] (приспів до пісні: «Горгуз, моя мила, за що ж ти мене била? Харк. губ.) Я; — можливо, запозичення з тюркських мов; пор. тур gör gűz «покажи» (букв. «дай побачити»), форма спонукального способу від дієслова gör «бачити, дивитися».

[**горд**] (бот.) «калина цілолиста (чорна), Viburnum lantana L.» Mak, [*гор-*

дйна, ордина Mak, *гордівка* Mak, *гордовид* Mak, *гордовик* Я, *гордовйна, вордовина* Mak, *хордовина* Mak] «тс.», [*гардовйна*] «тс.; калачики, проскурняк кучерявий, Malva crispa L.», [*горо́довина́*] «тс.» Г, Mak, [*гордовать*] «калачики», [*гордовод*] «тс.» Mak; — р. [*горд*] «калина цілолиста», [*гордо́вина, гордйна, гордо́вик*] «тс.», бр. [*гардавіца*] «калачики», [*гардовіца, зярдовіца*] «тс.», п. [hord] «калина цілолиста», [hordowina, ordowina, hordownik, ordownik, hordowid, ordowid] «тс.», ст. hordowit «калачики» (з укр.); — неясне; спроба пов'язання з *го́род* (Brückner 172—173) сумнівна.— Фасмер І 439; Преобр. І 146.

[**ґордзо́ля**] «картопля» Ж, [*ґордзола, ґурдзоля*] «тс.» Mak; — очевидно, результат контамінації форм типу [*ґортохля, ґардох*] (з *карто́пля*, [*карто́хля, карто́фля*]) і *бараб́оля* (можливо, також [*ґондзо́ля*] «брязкальце; гуля»).— Див. ще **бараб́оля, ґондзо́ля, карто́пля.**

го́рдий, *гордівлйвий, гордлйвий, гордовйтий, гордувáтий,* [*гордя́чий*] Я, *гордйня,* [*гордйтель*] Ж, *гордівнйк, гордій, го́рдість,* [*гордо́та*], *го́рдощі,* [*горду́н*], *гордя́к, гордя́чка,* [*го́рдити*] «гордувати, нехтувати», *гордйтися, гордувáти,* [*горжáти*] «відкидати, нехтувати» Бі, [*згірдлйвий*] «зневажливий», [*згірдний*] «тс.», [*згірдник*], *згорда, пого́рдий, пого́рдженйй, пого́рдливий, пого́рда, погорджáти* «нехтувати», *пого́рджувати, погордйти, погірдно;* — р. *го́рдый*, бр. *го́рды*, др. *гърдостьный*, п. hardy (під впливом ч. hrdý), ст., діал. gardy «вибагливий», ч. слц. hrdý, вл. hordy, нл. gjardy, м. *грд* «потворний», схв. *гр̑дан, гр́дан* «бридкий, жахливий», ст. *гр̑д* «гордий; жахливий», слн. gŕd «гидкий», стсл. **гръдъ** «гордий; жахливий»;— псл. *gъrdъ «гордий»; значення «страшний», звідки «огидний», у південно-слов'янських мовах вторинне, непереконливо вбачати тут початково два окремих слова — псл. *gъrdъ «гордий» і *grъdъ «огидний» (Osten—Sacken IF 28, 419); — позаслов'янські відповідники непевні; маломовірний зв'язок з лат. gurdus «дурний, дурнуватий» (Фасмер І 440; Bern. І 370), яке пов'язують з гр. βραδύς «повільний, ледачий», а також з лит. gurdùs «повільний; слабкий; мовчазний» (Sławski І 405); дуже сумнівний зв'язок з псл. *gъrbъ (укр. *горб*), а через нього з gora (Brückner 135), з псл. gruda (укр. *гру́дка*) (Pokorny 460—461) з огляду на семантичні труднощі; сумнівне також зіставлення (Machek ESJČ 183—184) з гр. χλιδή «розкіш».— Шанский ЭСРЯ І 4, 131; Фасмер І 440; Sławski І 405—406; Schuster-Šewc 322—323; БЕР І 288; Skok І 613; Bezlaj ESSJ І 172; ЭССЯ 7, 206—207.

Гордій; — р. *Гордей*, бр. *Гардзей*, стсл. **Гордии**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Γορδίας, ім'я, що належало фрігійському цареві, походить від назви міста Γόρδιον «Гордій» (найдавнішої столиці Фрігії); букв. «гордієць, мешканець м. Гордія»; етимологія фрігійської назви міста не з'ясована; очевидно, вона пов'язана з фріг. -gordum «місто» (пор. укр. [*го́род*] «місто»), що засвідчене в фріг. Manegordum «місто Манеса».— Петровский 89; Суперанская 77; Kretschmer Einl. 231.— Див. ще **го́род.**

[**гордо́бить**] (бот.) «переступень, Bryonia L.» ВеУг; — неясне; можливо, пов'язане з *го́рдий* і [*бйти*] «бути» як назва отруйної рослини, що живе гордо, не підпускаючи нікого до себе (пор. інші її назви: *нечіпáй-зілля, перелáз, пересту́пник*); не виключена можливість формального впливу з боку [*гордовать*] «калачики», [*гордовид*] «калина цілолиста».

[**гордовля**] (*лікарська, рожева*) (бот.) «алтея лікарська, рожева, Althaea officinalis L.; Althaea rosea Cav.» Mak; — пов'язане з [*гордовать*] «калачики, проскурняк кучерявий, Malva crispa L.», [*горо́довина́*] «тс.»; близькість назв обох рослин зумовлена їх зовнішньою схожістю; пор. *калáчики* «Malva crispa L.» і [«Althaea officinalis L.»].— Див. ще **горд.**

го́ре, [*горевнйця*] «та, що приносить горе» Я, [*горе́цтво*] «горе, журба», *горювáльник* «той, що горює», [*горю́ха*] «горопашна», [*горя́ка*] «бідолаха», [*го́ресний*] Ж, [*горювалий*] «той, що зазнав горя» Пі, *горю́шний* «горопашний», *горьо́ваний, горьовйй, горювáти,* [*загорюй-*

ко] Я; — р. *го́ре*, бр. *го́ра*, др. *горе*, п. ст. gorze, ч. кн. поет. hoře, вл. horjo, нл. gorje, болг. *го́рест* (від р. *го́ресть*), схв. *го̀ра* (*го̏ра*) «епілепсія», слн. gorjė «горе, плач», стсл. горе «горе»; — псл. *gor-je, пов'язане з gorěti «горіти»; щодо розвитку значення пор. псл. *pečalь «печаль» : pekǫ «печу», дінд. śókaḥ «полум'я, жар; мука, смуток, горе»;— менш слушне порівняння з гот. kara «скарга, скорбота», яке зіставляється з ос. zarun «співати», zar «пісня», гр. γῆρυς «голос», гр. дор. γᾶρυς «тс.», ірл. gāir «заклик, крик» (Горяев 75).— Шанский ЭСРЯ I 4, 131—132; Фасмер I 440; Sławski I 322; БЕР I 265; Skok I 591; Bezlaj ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 40—41; Bern. I 333.— Див. ще **горі́ти**[1].

[**горе́йка**] «невелика в'язка льону» Л; — болг. [*горени́ца*] «горстка коноплі»;— неясне.

горже́тка «відокремлюваний хутряний комір»; — р. *горже́тка*, бр. *гаржэ́тка;*— через російську мову запозичене з французької; фр. gorgette «стрічка капелюха, зав'язувана під підборіддям», пов'язане з gorge «горло», яке походить від нар.-лат. [gorga], gurga, що зводиться до лат. gurgēs «вир, безодня; горло», спорідненого з псл. *gъ̑rdlo, укр. *го́рло;* зміна значення сталася вже в російській мові через помилкове ототожнення з фр. gorgerette (також від фр. gorge) «косинка, яку жінки носять на шиї».— СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 133; ССРЛЯ 3, 290; Dauzat 368; Walde—Hofm. I 627—628.— Див. ще **го́рло.**

[**горза́тися**] «метатися, рватися, соватися» Ж, Пі; — р. *ёрзать*, бр. [*ёрзаць*]; — пов'язане з др. **ерга́* (пор. р. [*ерга́*] «неспокійна людина», [*ёргать*] «бити м'яч»), похідного від **ер*(*а*) (пор. р. [*ёр*(*а*)] «пустотлива людина, розпусник»), що, найімовірніше, перебуває в зв'язку як форма з іншим ступенем вокалізму з псл. *oriti «спустошувати, руйнувати» (укр. *роз-ори́ти*); укр. **г-** зам. первісного **й-** є наслідком діалектного паралелізму цих звуків як протетичних (пор. [*гу́лиця*, *ю́лиця*] «вулиця»); малоймовірний зв'язок з р. [*ёлзать*] (Преобр. I 216).— Фасмер II 24; Ильинский ИОРЯС 16/4, 19.— Див. ще **розори́ти.**

[**горзи́на**] «в'язка хмизу Ж; пліт з лози Г»; — неясне.

горизо́нт, *горизонта́ль*, *горизонта́льний*, ст. *горизонтъ* (XVII ст.); — р. *горизо́нт*, бр. *гарызо́нт*, п. horyzont, ч. слц. horizont, вл. horicont, болг. м. *хоризо́нт*, схв. *хорѝзонт*, слн. horizónt; — через польську або німецьку мову (нім. Horizónt) запозичене з латинської; лат. horīzōn, -ontis «горизонт, небосхил» походить від гр. ὁρίζων, -οντος «горизонт», що виникло в результаті скорочення виразу ὁρίζων κύκλος букв. «обмежуюче коло», в якому форма ὁρίζων є активним дієприкметником теп. часу від дієслова ὁρίζω «обмежую», пов'язаного з іменником ὅρος «межа, грань», спорідненим з оск. uruvú «кордон».— СІС 180; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ I 4, 133—134; Фасмер I 441; Kopaliński 405; Kluge—Mitzka 316; Weise 437; Klein 743; Boisacq 716.— Пор. **афори́зм.**

гори́ла (зоол.) «Gorilla gina»; — р. *гори́лла*, бр. *гары́ла*, п. goryl, ч. слц. gorila, болг. *гори́ла*, м. *горила*, схв. *горѝла*, слн. gorila;— засвоєна новолатинська наукова назва; нлат. gorilla «горила» утворено в 1847 р. від гр. γορίλλαι (мн.) «горили», вжитого в творі Ганнона «Перипл» (V ст. до н. е.), перекладеному з фінікійського оригіналу, як позначення жінок якихось диких людей, порослих шерстю,— очевидно, сплутаних з людьми людиноподібних мавп; пов'язується з коренем gor «людина» у мовах Нижнього Сенегалу.— СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 134—135; Шифман Финикийские мореходы 66; Meillet—Cohen, Les langues du monde, 1952, 737; Klein 670.

[**горина́л**] «нічний горщик» Я; — видозмінене запозичення з польської мови; п. urynał «нічний горщик; (ст.) посудина, що вживалася лікарями для аналізу сечі» походить від слат. ūrīnālis «сечовий», пов'язаного з ūrīna «сеча»; пор. р. заст. *ури́льник* «нічний горщик», *ури́нник* «тс.»; форма українського слова може пояснюватися як фонетичними причинами — діалектною появою **г** перед початковим голосним і гіперичною заміною ненаголошеного **у** звуком **о** (відштовхування

від «укання»), так і семантичними — зближенням із словами *горня́*, *гóрщик* і под.— Див. ще **ури́на**.

гори́ніж «догори ногами»; — результат видозміни давнішого **горініж* (пор. *горілúць*), складного прислівника, утвореного з прислівника [*гóрі*] «догори, вверх» і основи іменника *ногá* в формі давніх невідмінюваних прикметників (пізніших прислівників) на -*ь*, належних до *ĭ*-основ (пор. аналогічне стсл. **свободь** «вільний (вільно)» і под.).— Нахтигал 88.— Див. ще **горá, ногá**.

[**горихвíст**] (орн.) «горихвістка, Phoenicurus Forst.» Ж, *горúхвістка* «тс.»; — р. *горúхвóстка*, [*горихвóст*], бр. *гарыхвóстка* «тс.»; — складне слово архаїчного типу, утворене з основ дієслова *горíти* (у формі наказ. способу 2-ої ос. одн.) та іменника *хвіст;* назву дано за рудий колір хвоста; пор. болг. *червеноопашка* «тс.» (букв. «червонохвістка»), схв. crvenorepka, слн. rdečerépka «тс.», нім. Gartenrotschwänzchen «тс.» (букв. «садовий червоний хвостик»), слц. žltochvost «горихвістка», [dymochvost] «тс.».— Фасмер I 441; Булаховский Семас. этюды 163; БСЭ 12, 90; Feriancׅ Názv. vtákov 203.— Див. ще **горíти**[1], **хвіст**.

гори́цвіт (бот.) «адоніс, Adonis vernalis L.», [*горúквіт*] «тс.»;— р. *горицвéт*, бр. *гарыцвéт*, п. gorzykwiat, ч. hořikvět, болг. *гороцвéт*, м. *гороцвет*, схв. *гȍроцвēт;* — псл. gorikvětъ; — складне слово архаїчного типу, утворене з основ дієслова *горíти* (у формі наказ. способу 2-ої ос. одн.) та іменника *цвіт* (*квіт*); назву рослина дістала за яскравий колір квіток, що скидаються на полум'я; пор. інші назви горицвіту за цією ознакою: ч. ohníček (букв. «вогничок»), вл. horivka, нім. Feuerblume (букв. «вогняна квітка»).— Вісюліна— Клоков 128; Шанский ЭСРЯ I 4, 135; БСЭ 12, 90; Machek Jm. rostl. 51.— Див. ще **горíти**[1], **квіт, цвіт**.

[**горíздра**] «чванько, пихатий» Ж; — складне утворення з прислівника [*гóрі*] «вгору, вверх» і основи дієслова *здрíти* «дивитися», яке до складного слова — в разі давності його утворення — могло ввійти в формі активного дієприкметника чол. р. однини **зьря* (<*zьrę) «той, що дивиться» («зрячий»); у разі пізнішого походження складне слово могло бути створене за існуючими словотворчими моделями аналогічного типу, де точне граматичне значення другого компонента вже не усвідомлювалось.— Див. ще **горá, здрíти**.

[**горізна́ч**] «навзнак» Г, Ж, [*горізначки*] «тс.» ВеЗа; — очевидно, результат контамінації прислівників *горілúць* і *нáвзнак* з оформленням нововиниклого прислівника за зразком інших утворень на *-*ь* (типу *голíрýч, обáбіч, віч-на-віч);* пор. слц. doluznačky «ниць, лицем до землі», doluznak «тс.».— Див. ще **горá**, знак.— Пор. **горілúць, нáвзнак**.

горілúць, [*горілúцею*] Ж; — складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *гóрі*, «вверх, угору» і основи іменника *лицé* у прислівниковій (історично — прикметниковій) формі *лиць*, пов'язаній з поширеною в давній період групою невідмінюваних прикметників на -*ь* (*ĭ*-основ).— Нахтигал 88; Вайан Руководство по старославянскому языку, М., 1952, 239.— Див. ще **горá, лицé**.

горíлка, [*гарíлка* Бі, *горíвка*, *горілáш* Я, *горíлиця*, *горілýха* Я], [*горіля́ччя*] (зб.) Я, [*горíльня*] «гуральня», [*горільнúцтво*] «гуральництво» Я, *горілчáний*, [*згорíвка, зорíвка* Ж, *орíлка*], ст. *горилка* (1562), *горѣлка* (1678), *горѣвка* (XVIII ст.), *горѣлое вино* «горілка» (1511); — р. (пд.) [*горéлка*], бр. *гарэ́лка*, п. gorzałka, ч. kořalka (від п. gorzałka), слц. [goralka, goržolka] (з п.); — пов'язане з *горíти;* вважається утвореним за зразком п. gorzałka; можливо, основою для виникнення слова стало скорочення якогось словосполучення, вживаного на позначення горілки, типу *горіле вино* (пор. ст. *горѣлое вино*) або **горíла*(*я*) *вода* (пор. ч. ст. palená voda «горілка», звідки ч. pálenka «тс.»); припущення про можливість виникнення п. gorzałka, отже, й укр. *горíлка*, внаслідок калькування раннього нвн. der brannte Wein (пізніше нім. der gebrannte Wein, нвн. Branntwein) «горілка» (Фасмер I 440) не досить обґрунтоване; малоймовірна думка про утворення р. [*горéлка*] за зразком п. gorzałka (Brückner 151; Фас-

мер I 440), природніше вважати його наслідком українського впливу.— Дзендзелівський УЗЛП 43—44; Тимч. 568—569, 581; Шанский ЭСРЯ I 4, 134; Sławski I 322; Holub—Kop. 180.— Див. ще **горі́ти**[1].

[**горіни́ць**] «горілиць» Ж, [*горіне́ць, горіни́ці* Ж] «тс.»; — результат видозміни форми *горіли́ць* під впливом форми [*доліни́ць*] «вниз лицем», утвореної з прислівників *до́лі* «внизу» і *ниць* «вниз лицем», синонімічної з *доліли́ць;* зміна *горіли́ць* у *горіни́ць* стала можливою після затемнення первісного значення *ниць*.— Див. ще **горіли́ць, доліни́ць.**

горі́ти[1], [*горячи́ти*] Ж, *гарячи́ти, гарячі́ти, гарячкува́ти,* [*го́ряч*] «жара, спека» Ж, [*го́риво* (-*ево*)] «полум'я, що сильно горить; сила горіння» Ж, [*горю́к*] «паливо» Пі, [*горю́ч*] «тс.» Пі, *горю́че,* [*горя́чість*] «спека; гаряча голова» Ж, [*горя́чка*] «гарячка» Ж, *гар, гаря́ч* (заст.) «особливий вид гарячого напою», *гаря́чка, гаря́чник* (заст.) «той, що готує й продає гаряч», [*гарячно́та*] «спека, жара» Па, *горі́лий, горю́чий,* [*горли́вий*] «щирий» Пі, [*горли́во*] «ретельно, віддано» Я, Пі, *гаря́чий,* [*горя́чий*] Ж, *гарячко́вий, гарячкови́тий, гаря́чли́вий, гарячкува́тий, зга́рище, зга́рок,* [*зга́рятина*], *зга́рячу, зага́р,* [*загорі́лий*] «палкий», *нага́р,* [*недога́р*] Пі, *недо́гарок,* [*недога́р'я*], [*о́гар*] «обпалений пеньок», *ога́рок, перега́р, по́гар* «згарище», *погорі́лець, при́гар,* [*при́гара*] «шкірка на твердій каші» Пі, [*прига́ринок*] Ж, *прига́рки, уга́р;* — р. *горе́ть,* бр. *гарэ́ць,* др. *горѣти,* п. gorzeć, goreć, ч. hořeti, слц. horieť, вл. horić, нл. gorješ, болг. *горя́,* м. *гори,* схв. *го̀рети,* слн. goréti, стсл. **горѣти;**— псл. *gorěti, *gorjǫ, gorišĭ (з огляду на наявність нетематичної форми дієприкм. стсл. **горѧщи** поряд з пізнішою **горѧщи** припускається первісна належність дієслова до нетематичних основ); — споріднене з лит. garė̃ti «палити; випаровуватись», лтс. garêtiês «вигоріти (про піч)», ірл. gorim, guirim «грію», гр. θέρομαι «нагріваюсь», дінд. ghr̥ṇōti «світить, палає»; іє. *g^{u}her- «гарячий, теплий».— Шанский ЭСРЯ I 4, 132—133; Фасмер I 441; Sławski I 322—323; Machek ESJČ 177; Schuster-Šewc 324; БЕР I 266—267; Skok I 591—593; ЭССЯ 7, 42—43; Bern. I 334; Pokorny 493—495.— Див. ще **грі́ти, жар.**— Пор. **го́рно.**

[**го́ріти**[2]] «гуляти, веселитися, пити (в шинку)» Я; — неясне; можливо, запозичене з якоїсь із картвельських мов або грузинських діалектів,— пор. мегр. γor- «кричати, ревіти», чан. mγor-, груз. mγer- «співати», сван. γar- «тс.»; місце фіксації слова — Миргородщина, де в XVIII ст. жила значна група грузинів, серед яких могли бути й носії інших картвельських мов.— Климов 201.

горі́х, [*горіхови́ння*] «верхня, м'яка шкаралупа волоських горіхів» МСБГ, *горі́шина, горі́шник,* [*орі́х*], [*орі́хове*] «податок горіхами» Ж, [*орі́шення*] (зб.) «горіхові дерева», [*орі́шина*] «горіхове дерево», [*орі́шник*] «кущі ліщини» Ж, [*орі́шниця*] (зоол.) «вовчок ліщинний, Myoxus muscardinus», [*орішо́чник*] «шкаралуща горіха» Ж, [*воррі́х*] Ж, [*ворі́шина*] «горішина» Ж; — р. *оре́х,* бр. *арэ́х,* др. *орѣхъ,* п. orzech, ч. ořech, слц. orech, вл. нл. worjech, полаб. vrexaį «горіхи», болг. *оре́х,* м. *орев,* схв. *о̏рах* «волоський горіх (дерево й плід)», слн. óreh, р.-цсл. **орѣхъ**; — псл. orěхъ; —не зовсім ясне; зіставляється з гр. ἄρυα (мн.) «різновид горіхів», алб. arrë «горіх», лит. riešutas «горіх; горіх ліщиновий», riešas, riešutȳs, (сх.) [ruošutȳs], лтс. riẽksts «тс.», прус. bucca-reisis «буковий жолудь»; при цьому вважається, що балтійські мови втратили початкове **а-** кореня (Фасмер III 151—152; Skok II 562—563; Trautmann 241; Būga RR I 478; Specht 62, 143, 146; Fraenkel KZ 63, 192; Balticosl. I 17; Mühl.— Endz. III 544); існує також думка (Трубачев Этимология 1968, 64—65) про те, що початкове **о** в слов'янських мовах, як і початкове v в полабській, є префіксом (пор. Mikkola IF 8, 302), приєднаним до основи дієслова rěšiti «(роз)в'язати», спорідненої з лит. rieš- у похідній назві riešutas «горіх», rišti «зв'язувати, розв'язувати»; назва в такому разі мотивується тим, що ліщинові горіхи родять в'язками, купками; **г** в українській мові вторинне; менш обґрунтоване припущення про доіндоєвропейське (субстратне) походжен-

ня слова (Fraenkel Gnomon 22, 238; Schrader Reallexikon I 442; Machek ESJČ 418), як і мотивування зв'язку слова з дієсловом rěšiti «звільняти, відділяти» тим, що горіх легко зривається (Ильинский ИОРЯС 20/4, 153).— Критенко Вступ 548; ЭСБМ I 159—160.

горіхівка (орн.) «Nucifraga caryocatactes L.», *горішанка*, [*оріхáр*, *оріхáрка*, *оріхівка*, *орішáнка*, *орішáр*, *орішáрка*] «тс.»; — р. *орéховка*, бр. *арэ́хаўка*, п. orzechówka, ч. ořešník, слц. orešnica, болг. *орешарка*, схв. *ора̀хо̄вка*; — псл. [*orěxovъka, *orěšarъka (*orěšanъka)], похідні від orěхъ «горіх»; свою назву птах дістав за те, що живиться буковими, кедровими горішками й горіхами ліщини.— Булаховский Мовозн. 1948 VI 50; Страутман 94—96; Ferianc Názv. vtákov 159—160.— Див. ще **горіх.**

[**горлáч**] (бот.) «дивина чорна, Verbascum nigrum L. Я; ластовень лікарський, Vincetoxicum officinale Mnch.; ластовень медичний (цілющий) і чорний, Vincetoxicum medicum et nigrum» Mak, [*горлачник*] «ластовень лікарський» Mak;— очевидно, пов'язане з *гóрло;* мотивація назви неясна.

гóрлиця (орн.) «Streptopelia turtur»;— р. *гóрлица*, др. *гърлица*, п. gardlica, ч. слц. hrdlička, болг. [*гърли́ца*], м. *грлица*, схв. *гр̏лица*, слн. gŕlica, стсл. **гръличa**; — очевидно, псл. *gъrlica звуконаслідувального походження (пор. слн. grléti, grlíti «туркати» — про горлиць); у такому разі d в чеській, словацькій і польській формах з'явилося пізніше в результаті зближення з hrdlo (gardło) «горло»; менш переконлива реконструкція псл. *gъrdlica як похідного від *gъrdlo «горло» — за формою вола горлиці (Bern. I 369; Преобр. I 147; Фасмер I 441; ЭССЯ 7, 203—204). — Булаховский ИАН ОЛЯ 1948/2, 112; Шанский ЭСРЯ I 4,135—136; Machek ESJČ 183; Skok I 621—622; Bezlaj ESSJ I 178.

гóрло, *горлáй*, *горлáнь*, [*горлáха*] «яма для зберігання зерна», *горлáч* «горлань»; (орн.) голуб воластий, Columba gutturosa», [*горля́к*] «тс.», [*горлáчка*] «гортань» Ж, [*горлі́вка*] «манера співу в тірольців» Ж, *горловúк*, *горловúна*, *горля́нка*, *горлáстий*, *горлáтий*, *горловúй*, [*горловá яма*] «яма у вигляді глечика для зберігання зерна» Мо, *горля́ний*, *горлáти*, *горлáнити*, *горлопáн*, *горлопáнити*, [*гарлапáн*, *гарлáч*, *гарля́нка*, *гарлáтий*, *гарлáнити*, *гарлапáнити*, *гарлáти*] Ме, *підгóрлина* «підгруддя, підгорля», [*підгóрлиця*] «тс.», *підгóрля;* — р. *гóрло*, бр. *гóрла*, др. *гърло*, п. gardło, ст. діал. garło, ч. слц. hrdlo, вл. hordło (horło), нл. gjardło (gjarło), болг. *гъ́рло*, м. *грло*, схв. *гр̑ло*, слн. gŕlo, цсл. **гръло**; — псл. *gъrdlo; споріднене з лит. gurklỹs «підгорля, воло», ст. gurklė «горло», прус. gurcle «тс.», гр. βάραθρον «провалля, безодня», лат. gurges «тс.; (пізніше) горло», gurguliō «горло»; іє. *gᵘ̯er-, *gᵘ̯erə- «поглинати, ковтати» (відбите у стсл. **жрѣти**, укр. *жéрти*), первісне значення «те, чим ковтають».— Шанский ЭСРЯ I 4, 136; Фасмер I 441—442; Sławski I 257; БЕР I 303; Skok I 621—622; ЭССЯ 7, 204—205; Bern. I 639; Meillet Études 316.— Див. ще **жéрти.**

[**горля́нка**[1]] (бот.) «суховершки, Prunella L.» Ж; — р. *горля́нка*, бр. *гарля́нка*, *гарлянік* «тс.»; — похідне утворення від *гóрло;* назва зумовлена тим, що суховершки застосовують при лікуванні горла; пор. назву [*горляна помоч*] «тс.» — Лек. раст. 289.— Див. ще **гóрло.**

[**горлянка**[2]] (бот.) «жабник польовий (грудна травка польова), Filago arvensis L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *гóрло;* мотивація назви неясна.

[**гормýз**] «штучний корал із скла» ВеНЗн, [*гормузú*] «намисто» ВеНЗн; — запозичення з румунської мови; рум. hurmúz «штучна перлина зі скла» (мн. hurmúzuri «намисто з штучних перлів») походить, очевидно, від тур. Hurmuz (назва міста над Перською затокою).— DLRM 367.

горн (духовий музичний інструмент), *горні́ст;* — р. бр. *горн*, ч. слц. horna, болг. *хорн*, м. *хорна*, схв. *хорн*, слн. hornist; — через російську мову запозичено з німецької; нвн. Horn «ріг; валторна», двн. horn «ріг» споріднене з дісл. horn, гот. haúrn, лат. cornu «тс.», псл. *korva «корова», укр. *корóва*.— СІС 180; Шанский ЭСРЯ I 4, 137; Kluge—Mitzka 316.— Див. ще **корóва.**

го́рниця «кімната; горище», [*гірниця*] «тс.», [*го́рнишний*] «кімнатний» Я; — р. *го́рница* «(найкраща) кімната в селянському домі», др. *горьница* «кімната в верхній частині будинку; кімната взагалі», болг. м. [*го́рница*] «верхня кімната», схв. *го́рница* «горниця, мезонін», стсл. **горьница** «кімната в верхній частині будинку»; — псл. gorьnica, похідне від прикметника gorьnь «верхній» (др. *горьнь* «тс.»), пов'язаного з іменником gora «гора».— Шанский ЭСРЯ I 4, 137—138; Фасмер I 442; Преобр. I 148; ЭССЯ 7, 57.— Див. ще **гора́**.

го́рно (тех.) «піч», *горн*, [*гор* Ж, *го́рен*, *го́рень* Л, *го́ринь* Л, *го́рон* Ж] «тс.», [*горна́р*] «грубник, опалювач» Ж, [*го́рне́ць*] «горщик», [*горне́шник*] «ганчірка, якою беруть гарячий горщик з печі», [*го́рник*] «піч, у якій випалюють горшки» ВеБ, *горни́ло*, *горнови́й*, *горня́*; — р. *горн*, [*го́рон*], бр. *го́ран*, др. *гърнъ*, п. garnek «горщик», ч. hrnec, слц. hrniec, вл. hornc, нл. gjarnc, полаб. gornək, болг. *гърне́*, м. *грне*, *грнец*, схв. *гр̑не*, *гр̑нац*, слн. [gŕnec] «тс.», стсл. **гръньъ**; — псл. *gъrnъ; — споріднене з лат. fornus «піч», дінд. ghr̥ṇáḥ «спека, жар», прус. goro «місце вогню»; іє. *gᵘ̯hr̥-no-; той самий корінь з іншими ступенями вокалізму також у словах *горі́ти*, *грі́ти*, *жар*.— Кривчанська ДБ VII 111—115; Трубачев Рем. терминол. 191—201; Шанский ЭСРЯ I 4, 136—137; Фасмер I 442; Sławski I 259—260; БЕР I 304; Schuster-Šewc 326—327; Skok I 591—593; Bern. I 371; Trautmann 102; Walde—Hofm. 533.— Див. ще **горі́ти**[1].— Пор. **гонча́р**, **го́рщик**.

горноста́й (зоол.) «Mustela erminea», [*горноста́ль*]; — р. *горноста́й*, [*горноста́рь*, *гоноста́рь*], ст. діал. *горноста́ль*, бр. *гарнаста́й*, др. *горностай*, п. gronostaj, [gronostal], ч. hranostaj, [chramostýl, chramosteil], слц. hranostaj, болг. *горноста́й* (з р.), слн. gránoselj «ласиця», gránozelj «тс.»; — псл. gornostajь, gornostalь, очевидно, з первісного *goronostajь;— етимологія не з'ясована; можливо, давнішою є форма *gornostalь, яка вважається запозиченням з давньонімецької мови; днн. *harmestagl, *harmastal «хвіст горностая» (можливо, взагалі «хутро горностая») (пор. свн. hermezagel «хвіст горностая») є складним словом, перший компонент якого є германською назвою горностая (пор. двн. harmo «горностай», споріднене з лит. šarmuõ «ласиця»), а другий — іменник днн. *tagl, *tal «хвіст» (пор. двн. zagal «хвіст», гот. tagl «волосся, шерсть», споріднені з дірл. dūal < *doklo «локон») (Шапир ФЗ 1892/1—2, 19—21; Преобр. I 148); менш вірогідне пояснення, що виходить з псл. *gornostarjo-, перша частина якого пов'язується з іє. *k̑armno-, *k̑armen- «горностай» (пор. лит. šarmuõ, šermuõ «ласиця», двн. harmo «горностай»), друга — з лит. staras «хом'як» (Agrell BSL 42—44); інші етимології зовсім не обгрунтовані: з *gᵘ̯ornostó-s «темний, темно-коричневий», *gᵘ̯ornat-stōjis «той, що пожирає стайню (худобу)», *gᵘ̯ornosto-s «смердючий», *gᵘ̯oro-nas-tājo-s «гостроносий» (Loewenthal AfSlPh 37, 378—379; WuS 9, 180), з *gor-(?) «жерти» і п. stać (псл. stati ?) (Brückner 158—159), із звуконаслідувального *gornoztati (пор. нл. grono «мова», лит. gar̃sas «звук» (Ильинский ИОРЯС 16/4, 7—8), із *gorno-stajь «той, хто підноситься, стає вгору проти людини» (Holub—Kop. 132); малоймовірне також пояснення другої частини у псл. *gorno-stalь як спорідненого з лат. mustella «ласиця» (Machek ESJČ 183).— Шанский ЭСРЯ I 4, 138—139; Фасмер I 442—443; Брандт РФВ 22, 123; Sławski I 351—352; Bezlaj ESSJ I 170; ЭССЯ 7, 48—49; Bern. I 332.

горобе́йник (бот.) «Lithospermum L.», [*воробейник*, *воробець*, *горобець*, *горобель*, *горобонька*, *сім'я вороб'яче*] «тс.» Mak; — р. *вороб́ейник*, *воробьиное просо*, бр. *верабе́йнік*, п. wróble proso, ч. ст. vrabí símě, болг. [*врабчено семе*], схв. *врапсеме*, *врабчије семе*, vrebče proso, слн. vrabje seme «тс.»; — однослівні назви є результатом стягнення складеної назви типу *гороб'яче просо* (*гороб'яче сім'я*), зумовленої прособподібним виглядом плодів горобейника; означення *гороб'яче* підкреслювало нетотожність цих плодів із звичайним просом.— Machek Jm. rostl. 187—188.

горобе́ць (орн.) «Passer domesticus», [*горобе́й*, *горобе́ль*] «тс.», *горобеня́*, *го-*

рóбка, [*горобли́ха*, *горобли́чка* Я], *горобцювáння* «легковажне, розпусне життя» Ж, [*горобси́ця*] «горобчиха» Я, *горобчи́ха*, *горобчи́ця*, *гороб'я́*, *гороб'я́тник* «вид яструба» Я, [*веребéй* Л, *веребéц* Л, *ворабель* Шарл, *воробéй* Л, *воробéнь*, *воробéць*, *воробúця*, *воробня́* (зб.), *вoрóбок*, *воробчи́ха*, *вороб'я́*], [*вороб'я́чка*] «горобиний послід», [*оробéць* Бі, *оробéйко* Бі], *горобúний*, [*горобúнячий*], *гороб'я́чий;* — р. *воробéй*, (пд.) [*вирябéй*], бр. *верабéй*, др. *воробии*, п. wróbel, [wrobel], ст. wrobl, wróbl, ч. слц. vrabec, вл. wrobl, нл. robel, [wrobel], болг. *врабéц*, м. *врабец*, схв. *врáбац*, слн. vrábec, стсл. **врабии**; — псл. *vorbьjь, *vorbьcь, (лехітське) [*vorbъlь]; — споріднене з гр. ῥόβιλλος «рід птаха», лит. žvìrblis «горобець», лтс. zvir̃bulis «тс.» (балтійські слова видозмінені контамінацією з іншими, очевидно, звуконаслідувальними словами на ž-, лтс. z-, пор. лтс. zvañdzinât «дзвеніти»); походження слова неясне; припускають (Преобр. I 96; Machek ESJČ 627) звуконаслідувальне походження; укр. **г-** зам. первісного **в-**, очевидно, під впливом сприйняття останнього як протетичного (типу **в-** у *вівця́*, *вогóнь*, *вýлиця*) і заміни іншим протетичним придиховим **г-** (як у *горíх*, *гóстрий* тощо); сумнівна гіпотеза про псл. *γvorb- (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288), а також про спорідненість псл. слова з гот. sparwa «горобець», двн. sparo, нвн. Sperling, дангл. spearwa «тс.» (Machek тж).— Шанский ЭСРЯ I 3, 164; Фасмер I 352; БЕР I 178; Skok III 615—616; Trautmann 342; Fraenkel 1328; Specht 146.

горобúна (бот.) «Sorbus L.», [*гóраб* Ж, *гóрба* ВеБ, *гóрбина* ВеБ, *горєбина* Mak, *горóба* ВеНЗн, *грабина* Mak, *ворбúна* Ж, *вóріб*, *-рби* (жін. р.) Ж, *веребúна* Л, *орабúна* Л, *орабíна* Л, *орєб* ВеНЗн, *оробúнá* Г, Ж, *орябá* ВеНЗн, *ора́бина* Ж, *ріба* Ж, *рябúнá* Ж, *ря́бка* Ж, *храбина* Mak, *ярабина* Mak] «тс.», *горобúнівка* «горобинова настойка», [*оробинівка*] «тс.» Бі, *горобúновий;* — р. *рябúна*, бр. *рабíна*, [*гарабіна*, *арабіна*, *ярабіна*, *верабíра*], п. jarzębina, [jarząb], ч. jeřabina, jeřáb, слц. jarabina, вл. wjerjebina, нл. jerjebina, схв. *jарèбика*, кн. *jаребúна*, слн. jerebíka «тс.», jerebína «плід горобини»;— псл. *arębina, *ěrębina, *erębina або — з іншим ступенем вокалізму—rębina, похідні від псл. *arębъ «курiпка; горобина», *ěrębъ, *erębъ «тс.» або сх. [*rębъ] (пор. укр. *рябúй*); найвірогідніше, ранні псл. форми *are-m-b(h)-, *ē̆re-m-b(h): *re-m-b(h) — з носовим інфіксом, пов'язані з іє. *ē̆rē̆-b(h)-, *ō̆rō̆-(b)h- на означення тварин або дерев темного або червоного кольору (в слов'янських мовах особливо про колір неоднорідний, строкатий); — споріднене з лит. jerubė̃ «рябчик», jerūbė, irbė̃, jerbė̃, [jārubė, jeru(m)bė̃] «тс.», лтс. ir̃be «курiпка», meža ir̃be «рябчик (букв. «лісова курiпка»), двн. erpf «темний», дангл. eorp «тс.», дісл. iarpr «коричневий», iarpe «рябчик», можливо, також гр. ὀρφνός «темний, темно-червоний»; з українських форм найдавнішими є, очевидно, *ора́бина* (від *ораб), що зводиться до псл. *eręb-ina, а також *рябúна* (від псл. *rębina) з іншим (нульовим) ступенем вокалізму першого складу; інші форми є вторинними з протетичними **г-**, **в-** або зближеними з словом *горобéць*, [*веребéй*]; менш вірогідне зближення слова з лит. ráibas, raĩbas «строкатий» (Brückner 200; Specht 115) або пов'язання припущуваного для слова вихідного *jarębь з псл. назвою весни *jarь (Meillet—Vaillant RÉS 13, 101—102); так само мало переконливе відокремлення назви дерева *горобúна* від псл. *ěrębъ «рябчик» і пов'язання її в реконструйованій формі *erębъ з лат. sorbus, нім. Eberesche, Aberesche «тс.», що розглядаються всі як запозичення з передіндоєвропейського субстрату (Machek ESJČ 222—223; Jm. rostl. 114—115; LP 2, 155—156).— Фасмер III 534—535; Филин Образ. яз. 197; Sławski I 506—507, 508; Skok I 758; Bezlaj ESSJ I 227; ЭССЯ 1, 73—75; Bern. I 274—275; Trautmann 104—105; Pokorny 334.— Пор. **рябúй, ря́бчик.**

[**горобúнець**] (бот.) «poris, Typha (Tourn.) L.»; — р. [*оробинец*] «тс.»; — неясне.

гóрод (заст. розм.) «місто», *горóд* (< (< *огорóд*,) [*горíдчик*] «квітник біля ха-

ти, обнесений огорожею» Па, *горо́ддя* (зб.) «городи», [*горо́джя*] «огорожа» ЛексПол, [*горо́ди́н*] «місто», *горо́дина*, [*городи́на*] «тин, пліт, паркан», [*городи́нець*] «мешканець міста; городовий козак» Ж, [*городи́сько*] «городище», *городи́ще*, [*городі́льник*] «той, що робить тини, плоти», [*горо́днє*] «овочі» ЛексПол, *горо́дник*, *горо́дництво*, *городни́чий*, [*городня́к*] «самосад», *городови́к*, [*горо́довина́*] «городина», [*город́а*, *горда́*] «тс.» Я, [*городови́чка*] «мешканка Полтавщини, Київщини, Чернігівщини» Я, *городо́к* «містечко; вид гри», *городя́нин*, *городя́нство* «міщанство; городяни», [*городя́нщина*] «тс.» Ж, [*городьба́*] «плетіння плотів, обгороджування» Ж, *горо́жа*, *горожа́нин*, *горожа́нство* (зб.) «міщанство; городянство», *горо́дній*, *городови́й* (іст.) «пов'язаний з городами (містами пн. України, де розташовувалося городове козацтво); (субст.) городовик (поліцай)», [*оро́д*] «город», *горо́дній*, *городськи́й* (рідк.) «міський», *городя́нський*, *горожа́нський*, *городи́ти*, *городникува́ти*, [*за́горідь*] Ж, *за́горо́да*, [*за́горда*] «загорода» Я, [*загоро́дець*] «загороджене місце» Я, *загоро́джувач*, [*за́городище*] «місце, де була загорода», *за́горо́дка*, *загоро́жа*, *загородни́й*, [*обгоро́да*], *оґоро́д*, *угоро́д* (*на вгоро́ді*), *огоро́да*, *огоро́дина*, *огоро́дник*, [*огоро́днина*] Ж, *огоро́дництво*, *огоро́жа*, *огоро́джувальний*, [*огоро́дний*], *огоро́дницький*, [*огородникува́ти*], [*перегорі́дка*] Ж, *перегоро́да*, *перегоро́дка*, [*перегоро́жа*], *перегоро́дний*, [*підгоро́ддя*] «приміське село», [*підгоро́дня*] «тс.», [*підгоро́дець*] «мешканець приміського села», [*підгородя́нин*] «тс.», [*підгоро́дній*] «приміський», *при́город* «передмістя», [*при́города*] «гребля» Ж, [*пригоро́док*] «прибудова до хати» Ва, *пригоро́дній* «приміський», [*ро́згородь*] «перегородка; роз'єднання, розбрат» Ж; — р. *го́род*, бр. *го́рад*, др. *городъ* «огорожа, паркан, фортеця; місто; мур», п. gród «фортеця, замок; місто», каш. [Staro(o)gard], ч. слц. hrad «замок, фортеця», вл. hród «замок, фортеця; палац», нл. grod «тс.», полаб. gord «стайня; стодола», болг. *град* «місто», м. *град* «місто; фортеця», схв. *гра̑д* «місто; фортеця; замок», слн. grád «замок, палац», стсл. **градъ** «місто, сад»; — псл. *gordъ; споріднене з лит. gar̃das «загорода, кошара; загорожа», лтс. gãrds «відгороджене місце для свиней», днн. gard «загорода», двн. gart «область», гот. gards «дім», алб. garth, -dhi «огорожа», фріг. -gordum «місто» (у Manegordum «місто Манеса»), хет. gurta- «тс.», тох. В kercīye «палац» (з *ghor-dhi̯om), дінд. gṛháḥ «дім», ав. gərəδa «печера»; іє. *ghor-dho-s, похідне від кореня *gher- «оточувати, охоплювати», отже, первісне значення — «обгороджене місце»; сюди ж із палатальним початковим *ĝh- р. (пн.) [*зоро́д*] «місце, обгороджене для стогу сіна», лит. žár-das «жердина», прус. sardis «пліт, огорожа», фріг. -zordum «місто», а також лат. hortus «садок», гр. χόρτος «огорожа» (з t зам. іє. dh) (Zupitza KZ 37, 389); псл. *gordъ пов'язане також з псл. *žьrdь «жердина»; думка про запозичення з германських мов (Zubatý AfSlPh 16, 420—421; St. a čl. II 125; Feist 198) необґрунтована; непереконливе припущення (Kiparsky GLG 103—108) про запозичення з групи centum до групи satəm.— Шанский ЭСРЯ I 4, 139; Фасмер I 443; Sławski I 355; Machek ESJČ 182; Schuster-Šewc 348; БЕР I 270—271; Skok I 602—604; Bezlaj ESSJ I 168; ЭССЯ 7, 37—38; Bern. I 230—231; Trautmann 78—79; Pokorny 444.— Пор. **град**[2], **жерди́на**.

горої́житися «триматися зарозуміло, чванливо; підніматися, стовбурчитися», [*горої́жний*] «той, хто гордо поводиться, гордо загрожує; готовий до бою» Ж, [*гореї́жний*, *горі́жний*] «тс.» Ж, [*горої́жник*] «хвалько» Ж; — складне утворення з основ іменника *гора́* і дієслова [*ї́житися*] «гордо поводитися, величатися, пишатися».— Див. ще **гора́**, **їж**.

[**ґоронде́йка**] (бот.) «красоля, королів цвіт, Phaseolus coccineus L.»; — неясне; можливо, походить від назви села Горонда [*Ґоронда́*] біля м. Мукачева.

[**горопа́с**] «горопаха» Пі; — не зовсім ясне; можливо, результат контамінації форм **голопа́с* (пор. р. [*голопас*] «голяк, якому нема чого пасти, берегти»), як римованої антитези до *волопа́с*, і *горопа́ха*.— Пор. **го́лий**, **горопа́ха**, **па́сти**.

горопа́ха, [*горопа́шник* Ж, *горопа́шливий* Ж], *горопа́шний*, [*горопа́шити* Ж]; — бр. *гарапа́шнік;* — очевидно, давніше **горепа́ха*, складне слово, першим компонентом якого був іменник *го́ре*, другим — основа дієслова [*па́хати*] «нюхати», похідного від *пах* «запах», в свою чергу, пов'язаного з *па́хнути;* отже, первісне загальне значення слова — «той, хто нюхав горе (=зазнав лиха)».— Див. ще **го́ре, па́хнути.**

[**гороповфоґо́ви**] «обценьки» ДзАтл II, [*гарапофоґо́ви*, *горовфоґо́ви*, *гарампо́ви*, *гарапо́ви*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. harapófogó «обценьки, кліщі, щипці» є складним словом, утвореним з дієприкм. harapó «кусаючий» від дієслова harapni «кусати», спорідненого з мар. удм. комі kar- «їсти», та іменника fogó «кліщі», похідного від дієслова fogni «тримати; хапати, брати», спорідненого з манс. pūwi «тримати узяти, схопити».— MNTESz I 934—935; Bárczi 81, 113.

[**горос**] «перемога» Пі; — неясне; можливо, запозичення з угорської мови, пов'язане з тим самим уг. harc «боротьба, бій», до якого зводиться й укр. *гарцюва́ти* (див.).

горо́х (бот.) «Pisum L.» [*горо́хвйна*] «горохова солома», *горохви́ння*, [*горо́хв'яниця* До, *горо́хвянка*] «тс.», [*горо́хвяник*, [*горохівни́к*] «акація» Ж, [*горохли́на*] «бадилля гороху» Мо, [*горо́хлиня*] «тс.» ЛЧерк, [*горо́хляник*] «корж з тертим горохом» Ме, [*горохля́нка*] «бадилля гороху», [*гороховáтка*] «вид черепашки, Pisidium Ж; горохова солома», *горохови́к* «жук, який псує горох» Я, [*горохови́на*] «горохова солома», [*горохови́ни* Ж], *горохови́ння* «тс.», [*горохови́ще* «поле з-під гороху», [*горохо́лисько*] «поле гороху» Ж, [*горoша́нка*] «стебло гороху МСБГ; чина весняна, Lathyrus vernus Bernh. Mak», [*горошець*] «горошок» Mak, [*гороши́ня*] «стебло гороху» МСБГ, *гороши́на*, [*гороши́нець*] «рід каменю (пізоліт)» Ж, [*горoші́ння*], *горо́шок* «Vicia L.», [*оро́х*], *горо́хвяний*, [*горо́хняний*] «гороховий» ЛЧерк, *горо́ховий*, [*горохо́вляний*] «гороховий» Ж, *горо́хуватий* «подібний до гороху, зморшкуватий», [*горо́х'яний*] «горохвяний», *горо́шковий*, [*горо́шкуватий*, *оро́ховий*]; — р. *горо́х*, бр. *гаро́х*, др. *горохъ*, п. нл. groch, ч. hrách, слц. hrach, вл. hroch, полаб. gorx, болг. *грах*, м. *грав* «квасоля», схв. *гра̏х* «тс.», слн. gràh; — псл. *gorxъ < <*gorsъ; — фонетично йому відповідають лит. gar̃šas «яглиця, Aegopodium podagraria L.» (пор. також лит. garšvà «тс.»), лтс. gãrsa, gârsa, gãrse, двн. gers, нвн. Giersch «тс.», однак досі не з'ясовано різниці в значеннях; пов'язують також з дінд. ghárṣati «розтирає», ghṛṣṭa «розтертий», пояснюючи первісне значення як «щось розтерте» (пор. семантичну паралель лит. žìrnis «горох», псл. *zьrno, укр. *зерно́* : дінд. jīrṇá- «роздрібнений, спорохнілий») (Fortunatov AfSlPh 4, 587; KZ 36, 37; Pedersen IF 5, 54; Bern. I 231—232; Pokorny 439—440); малопереконливе пов'язання з ізольованим дінд. hareṇu- «вид гороху» (Machek Jm. rostl. 127); слабо обгрунтоване припущення про субстратне доіндоєвропейське походження слова (Machek ESJČ 182).— Шанский ЭСРЯ I 4, 141—142; Фасмер I 444; Sławski I 346—347; БЕР I 275—276; Skok I 604—605; Bezlaj ESSJ I 169; ЭССЯ 7, 45.

[**горо́хнути**] «грохнути, грюкнути» Я; — результат видозміни форми *гро́хнути*, очевидно, під впливом *торо́хнути*.— Див. ще **гро́хати.**

Горпи́на — див. **Агрипи́на.**

го́рстка[1] «пучок, сніпок», [*горсть*] «тс.» Ж, [*при́гірсть* Ж, *при́гірщ*], *при́горшня*, *при́горщ*, *при́горща;* — р. *горсть* «жменя», бр. [*горсць*], др. *гърсть*, п. garść, ч. hrst «тс.», слц. hrsť «кулак; пригорща; сніп», вл. horšć «жменя», нл. gjaršć, полаб. gorslĕ, болг. *гръст*, м. *грст*, схв. *гр̑ст*, слн. gr̂st, стсл. **гръсть** «тс.»; — псл. *gьrstь < *gṛt-tĭ, похідне від тієї самої основи, що й *gьrtati «гортати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 142; Фасмер I 444; Sławski I 260; БЕР I 289—290; Skok I 625; Bezlaj ESSJ I 183; ЭССЯ 7, 212—213.— Див. ще **горта́ти.**

[**горстка**[2]] (бот.) «сорт сливи садової, Prunus domestica variet.» Mak, [*горска*] «тс.» Mak; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми *уго́рська* (слива) «слива-угорка», зближе-

ної з [го́рстка] «жменя».— Див. ще **у́гри.**

горта́нь, [*горта́нка*] «кадик; горлянка», [*герта́нь*] «гортань», [*герта́нка*] «тс.» [*гиртан*] «головка дихального горла»; — р. *горта́нь*, [*грыта́нь*], бр. *гарта́нь*, др. *гъртань*, п. krtań, ст. krztań, ч. hrtan, [hrtán, chřtán], слц. hrtan «горло», нл. gjarś (> *gъrtь) «тс.», болг. *гръкля́н*, *гръкла́н*, *гърта́н*, м. *грклан*, схв. *гр̀кља̄н*, слн. grtánec, стсл. **гръτанъ, грьτанъ**;— псл. *gъ̥-t-anь, похідне від іє. *gᵘ̯er-, *gᵘ̯erə- «поглинати, ковтати»; — споріднене з дінд. gūrtáḥ «пожертий» (з іншим ступенем вокалізму); менш вірогідне виведення від первісного *гръл-тать* «горловий стовбур» (Погодин РФВ 32, 273); сумнівний зв'язок з лат. glūtio «ковтаю, поглинаю» (споріднений з укр. *глита́ти*) (Соболевский ЖМНП 1886, сент., 149; Фасмер I 444—445).— Шанский ЭСРЯ I 4, 142—143; Преобр. I 150; Sławski I 343—344; Machek ESJČ 185; Skok I 621; Bezlaj ESSJ I 183; ЭССЯ 7, 213—214; Bern. I 372.— Пор. **го́рло.**

горта́ти, *горну́ти*, *зго́ртка*, *зго́рток*, [*заго́рнина*] «біла плахта» ВеУг, *загорта́ч*, [*загорти́на*] «верхня жіноча сукня», [*за́гортка*] «тс.», *заго́рток*, *невпрого́рт*, [*о́гортка*] Ж, *о́бго́ртка* Г, Ж, *підгорта́льник*, *підго́ртка*; — р. (пд.-зах.) [*горта́ть*, *горну́ть*], бр. *гарта́ць*, *гарну́ць*, п. garnąć, [o-gartać], ч. hrnouti, слц. hrnúť, вл. wuhornyć «закасати», нл. [garnuś] «схопити», болг. *пригръщам* «обіймаю, пригортаю», м. *пригрне се* «пригорнеться», схв. *гр̏нути* «згортати; іти натовпом», *гр̏тати*, слн. gŕniti; — псл. *gъ̥tati, *gъ̥tnǫti; — споріднене з лит. gurgulỹs «сплутані нитки; зграя птахів», гр. γάργαρα «купа, юрба», ἄγυρις «скупчення, натовп», а також — з іншим ступенем вокалізму — ἀγείρω (ἀγερῶ) «збираю», ἀγορά «збори; площа для зборів»; іє. *ger- «збирати».— Фасмер I 444; Sławski I 259; Machek ESJČ 184; Schuster-Šewc 327—328; Bezlaj ESSJ I 179; Bern. I 72; Trautmann 102—103; Pokorny 382—383.

горте́нзія (бот.) «Hydrangea hortensis»; — р. *горте́нзия*, бр. *гартэ́нзія*, п. hortensja, ч. hortensie, слц. hortenzia, болг. *хорте́нзия*, схв. *хортѐнзија;* — наукова назва, створена в латинській номенклатурі (нлат. hortensia XVIII ст.) на честь жінки французького годинникаря Лепота Гортензії (фр. Hortense); жіноче ім'я Гортензія походить від лат. hortēnsius (-a, -um) «садовий», пов'язаного з hortus «сад», спорідненим з псл. *gordъ «місто», укр. *горо́д*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 143; Dauzat 392; Walde—Hofm. I 660.— Див. ще **го́род.**

[**гору́лька**] (зоол.) «пуголовок» ВеБ;— неясне.

[**гору́нка**] (бот.) «гірчиця польова, Sinapis arvensis L.; ріпак, Brassica napus L.»; — похідне утворення від тієї самої основи *гор-*, що й *гірки́й;* назва зумовлена гірким смаком рослин.— Machek Jm. rostl. 57—58, 59, 67.— Див. ще **гірки́й, горі́ти¹.**

[**горупа́**] (бот.) «ріпак, Brassica napus L.; [*горпа́*] «тс.; дика гірчиця, Sinapis arvensis» ЛексПол; — р. [*гарлу́па́*] «редька дика, Raphanus raphanistrum L.», [*гру́па́*] «тс.»; — очевидно, споріднене з схв. ст. gorup «гіркий», gorupan «тс.», пов'язаним з псл. gorьkъ «тс.»; назва зумовлена гірким смаком рослин.— Меркулова Этимология 1965, 154—155; ЭССЯ 7, 51.— Див. ще **гірки́й.**

[**гору́шка**] (бот.) «суріпиця, Barbarea R. Br.» Ж; — др. *горуха* «гірчиця», болг. [*гору́ха*] «хрінниця, Lepidium L.», схв. *гору̏шица* «гірчиця», слн. gorúha «морська гірчиця»; — псл. [goruxa] (зменш. [gorušьka, gorušica]), похідне від тієї самої основи gor-, що й gorьkъ «гіркий»; назва зумовлена гірким смаком рослини, від якого горить у роті.— Machek Jm. rostl. 67; БЕР I 266.— Див. ще **гірки́й, горі́ти¹.**

[**го́рца**] (у виразі *пускати лодку горца* «направляти човен проти вітру») Дз, [*горце́й*] «тс.» Берл, [*горцува́ти*] Дз, [*о́рцястáти*] «противитись»;— запозичено з італійської мови, можливо, через новогрецьку (нгр. ὄρτσα «навітряний бік»); в іт. ad orza «проти вітру» іменник orza «брас; снасть для повертання реї; лівий борт» походить від нім. (бав.) [lurz] «лівий, зворотний»; сприйняття нім. l- як італійського означеного артикля пор.

іт. l'orza) призвело до його відпадіння, менш вірогідне припущення про походження слова від гол. lurts «ліворуч» (Battisti—Alessio 2688).—Mestica 1074.

[**горшкодра́й**] «той, що лагодить горшки стягуючи їх дротом»; — неясне складне утворення з основи іменника *горщо́к* і етимологічно затемненого компонента *драй*.— Див. ще **го́рщик**.

го́рщик, *горща́, горщо́к,* [*горшка́р*] «гончар» Ж, [*горща́й*] «тс.» Я, [*горщи́ця*] «горщик» Я, [*горша́*] «горщик» Ж, [*го́рше*] «рід тарілочки з невипаленої глини», *горщі́вка* «глина на горшки»; — р. *горшо́к* (ст. мн. *горщки*), бр. *гаршчо́к*, др. *горшькъ, горшьчьць;* — не зовсім ясне утворення від основи псл. *gъrnъ «піч»; реконструюється (Трубачев Рем. терминол. 192) як псл. *gъrnьsčьkь, похідне від прикметника *gъrnьskъ «горновий, пічний»; випадіння **н** могло статися в умовах важкого для вимовляння скупчення приголосних; малоймовірне припущення про зникнення **-н-** під впливом утворень типу р. *бара́шек* (від *бара́н*), *ка́мешек* (від *ка́мень*) (Bern. I 371), оскільки вони характерні лише для російської мови, а цей процес відбувся в усіх східнослов'янських.— Шанский ЭСРЯ I 4, 143; Фасмер I 445; Преобр. I 150.— Див. ще **го́рно**.

[**горя́чи́на**] «тризна» Ж, ДзАтл I, [*горяши́на*] «тс.» ДзАтл I, [*горя́чики*] «печені балабушки, які їдять з тертим маком (поминальна страва); піріжки з сиром» ЛексПол; — неясне.

[**горя́чка**] (бот.) «татарське мило, зірки садові, Lychnis chalcedonica L.»; — похідне утворення від *гаря́чий*, [*горя́чий*] або *горі́ти;* назва зумовлена червоним кольором квітів, що викликає асоціації з горінням, жаром, полум'ям; пор. інші назви тієї самої рослини: укр. [*грянь*],— очевидно, від *грань* «жар; велике вугілля що тліє», п. płomieńczyk, ч. plamenčice, plamenečnice.— Словн. бот. 316; Machek Jm. rostl. 78.— Див. ще **горі́ти**[1].

[**госа**] (виг.) «гей»; — п. [hosa] (вигук, приспів), [hasa] (вигук типу приспіву, зокрема в танцях); — неясне; можливо, афективне утворення, аналогічне до *го́ц(а)*.—SW I 56.—Пор. **гаса́ти.**

[**госа́ч**] «гарячий віл»; — неясне; можливо, пов'язане з тур. husye «чоловіче яєчко, тестикул»; у такому разі первісно могло означати вола, невдало (не повністю) кастрованого.

го́спіталь, *госпіталіза́ція, госпіталізува́ти,* ст. *госпиталь* (XVIII ст.); — р. *го́спиталь,* заст. *гошпиталь,* ч. слц. hospitál «церковна лікарня, притулок», вл. hospital, болг. *хоспита́л,* схв. *хоспитал,* слн. hospitál «притулок, житло; лікувальне відділення в притулку»; — через посередництво російської мови запозичено з голландської; гол. hóspitaal «госпіталь» походить від слат. hospitāle «притулок (для бідних, старих)», яке виникло в результаті скорочення виразу hospitāle cubiculum «кімната для гостей, вітальня»; лат. прикм. hospitālis, -e «належний до гостя; гостинний» є похідним від hospes «господар; гість», спорідненого із стсл. **господь**, укр. *госпо́дь;* менш імовірна думка (Фасмер I 445) про походження від нім. Hospitál «притулок (для бідних, старих)».— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 146; Смирнов 92; Kluge—Mitzka 317; Dauzat 392; Walde—Hofm. I 660—663, II 350—351.— Див. ще **госпо́дь.**— Пор. **готе́ль, шпита́ль.**

[**госпо́да**] «господа» Ж, [*ґоспо́дар* Ж, *ґосподи́ня* Ж], [*ґоспода́рка*] «господиня; господарство» Ж, [*ґосподарство* Ж, *ґоспода́рний* Ж, *ґоспода́рський, ґоспода́рити* Ж, *ґосподарюва́ти* Ж]; — запозичення з польської мови; п. gospoda «господа» і т. д. з початковим проривним g є безпосередніми відповідниками укр. *госпо́да* і т. д. з початковим щілинним **г.**— Див. ще **госпо́дь.**

госпо́дь, [*го́спідь*], *госпо́да, госпо́да́р,* [*господари́ха*] «жінка господаря» Я, [*господа́рша*] «тс.» Я, [*господарі́я*] (зб.) «хазяїн, землевласник» Пі, *господа́рник, господа́рство,* [*господи́н*] Ж, *господи́ня,* [*госпожа́*], [*госпо́ся*] (зменш. від *господи́ня*), [*госпа*] «пані» Пі, [*госпець*] «пан» Пі, [*оспо́дар*], *господа́рний, господа́рчий,* [*господа́рити*], *господарюва́ти,* [*господи́ти*] «панувати» Ж; — р. *госпо́дь*, бр. [*гаспо́да*] «господарство, садиба» (пізніше значення, що розвинулося з первісного др. **господа* «панове», так само і в інших слов'янських мовах), др. *господь,*

п. ст. gospodzin «господь», ч. ст. hospod, слц. hospodin «тс.», вл. hospoda «заїзд, нічліг; частування», нл. gospoda «корчма, готель», болг. м. го́спод, схв. го̏спо̄д, слн. gospód «пан», стсл. господь;— псл. *gospodь, дуже давнє складне слово з не цілком з'ясованою етимологією; — найвірогідніше, споріднене з лат. hospes «гостинний друг, господар; гість, чужинець» і походить разом з ним від іє. *ghosti-pot-s, у якому першим компонентом є *ghostis «гість», що втратило -ti- всередині слова, як це нерідко буває в словах типу титулів; другим компонентом є іє. *pot(i)s «пан, володар» (пор. споріднені лит. pàts «сам; чоловік», лат. potis «могутній», гр. πόσις «чоловік (дружина)», дінд. pátiḥ «пан, чоловік»), що виступає нерідко в функції другого компонента складних слів, пор. гр. δεσ-πότησ «пан, володар» (букв. «пан дому»), лит. viẽš-pat(i)s «пан», дінд. jás-patiḥ «пан дому», при цьому d замість t (пор. псл. *potьběga «жінка, що втекла з-під влади пана, тобто чоловіка») слід, очевидно, пояснювати первісним приголосним характером основи і викликаними цим формами з заміною t на d (перед дзвінкими приголосними), що узагальнилися; первісним значенням, отже, мало бути «пан гостей», що пов'язувалося з давнім звичаєм, за яким гості користувалися захистом і опікою господаря дому, як і інші члени його родини (пор. той самий розвиток значення в лит. viẽšpatis «пан», лтс. vìesis «гість, чужинець», раніше також лит. viẽšis «тс.»); менш переконливі інші пояснення: пов'язання з дінд. jáspatiḥ, гр. δεσπότης (Richter KZ 36, 111—123; Meillet MSL 10, 139), неможливе з фонетичних міркувань; зведення як запозичення до незасвідченого гот. *gasti-faþs (Kluge—Götze 187), лат. *hostipotis (Миккола РФВ 48, 274—276); виведення від господарь, яке розглядається як запозичення з іранської мови (сперс. gōspanddār «володар овець») (Корш Bull. Ac. Sc. De Petersbourg 1907, 757—758); малопереконливе також пояснення d замість t у псл. *gospodь впливом слів *svobodь «вільний», *svoboda, *čeljadь (Fraenkel ZfSlPh 20, 51—89).— Трубачев Терм. родства 182—184; Шанский ЭСРЯ I 4, 147—148; Фасмер—Трубачев I 446—447; Sławski I 324—326; Machek ESJČ 177—178; Recueil ling. de Bratislava I 1948, 97—99; Schuster-Šewc 331; БЕР I 267—268; Skok I 593—595; Bezlaj ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 61—63; Бернштейн Очерк 1974, 265—266; Иванов Этимология 1971, 302—306; Сл. и балк. языкозн. 70—74; Krogmann Festschr. Vasmer 253—258; Zubatý St. a čl. II 43; Meillet Études 207; BSL 25, 143; WuS 12, 17—19; Węglarz SPAU 41, 313—316; Brückner 152; Bern. I 334—337; Trautmann 208; Pokorny 453; Schmidt KZ 25, 12; Torp 292; Saussure IF 4, 456.— Див. ще **гість.**

[**госте́ць**] «ревматизм суглобів», [*гіщі́ця*] «зілля від гістцю» Ж, [*гіщова́нець*] «тс.» Ж, [*гостцьова́тий*] «ревматичний» Ж, [*госцьова́тий*] «ломотний; цинготний» Бі; — п. gościec «ревматизм», ч. [hostec], слц. [hoscec] «тс.»; — псл. (пн.) [gostьcь], зменш. від gostь «гість» як табуїстична назва; менш переконливе припущення давнішого *костець (Булаховский ВЯ 1956/4, 25) або псл. *gvozdьcь на підставі п. g(w)oździec «ревматизм», що насправді розвинулось пізніше з gościec.— Фасмер—Трубачев I 447; Потебня РФВ 7, 68; Sławski I 326—327; ЭССЯ 7, 69; Jagić AfSlPh 7, 485.— Див. ще **гість.**

[**гостівни́к**] (бот.) «герань криваво-червона, любисток польовий, Geranium sanguineum L.» Пі, [*гостинник*] «тс.» Mak; — пов'язані з *гість* (або [*госте́ць*] «ревматизм»), *гости́на;* назви зумовлені, очевидно, якимись приписуваними рослині лікувальними або магічними властивостями (пор. р. [*ломотная трава*], схв. *здра̀вињāк*, слн. zdravičica «тс.»).— Див. ще **гість, госте́ць.**

го́стрий, *гостри́льний*, *гострува́тий*, [*о́йстри* Л, *о́стрий*], [*остривни́й*] «гострильний, точильний», *го́стрик* (зоол.), *гостри́ло* «прилад для гостріння коси», *гостри́льник*, [*гострі́й*] «лезо», *гострота́*, *гостру́ха*, *гостря́к* «вістря», *ві́стря*, [*остр́інь*] «гострота; вершина, вістря» Ж, [*острота́*] Ж, *гостри́ти*, [*остри́ти* Ж, *острі́ти* Ж]; — р. *о́стрый*, [*во́строй*], бр. *во́стры*, *го́стры*, др. *остръ*, п. ostry,

ч. слц. ostrý, вл. wótry, нл. wotšy, болг. о́стър, м. остар, схв. о̏штар, слн. óster, стсл. остръ; — псл. ostrъ < *osr-os; — споріднене з лит. aštrùs «гострий», ст. aštras, лтс. [astras] «тс.», дінд. áśriḥ «кут; кант; вістря», aśániḥ «вістря стріли, стріла», гр. ἄκρος «гострий», ἄκρον «вістря», лат. ācer «гострий», acūtus «тс.», вірм. aseɫn «голка», дірл. ēr (<*akros) «високий», алб. áthetë «терпкий; кислий», іє. *ak-r-os «гострий».— Фасмер III 166—167; Machek ESJČ 421; Skok II 575; Walde—Hofm. I 7; Trautmann 15; Mühl.— Endz. I 144; Uhlenbeck 16.— Пор. **осо́т.**

гостри́ця (бот.) «Asperugo L.», [*остри́ця*] «тс.»; — р. *остри́ца*, бр. *вастры́ца*, п. ostre ziele, ч. ostrolist; — похідне утворення від *го́стрий*, псл. ostrъ; назва зумовлена тим, що листки гостриці по краях колючо-щетинисті.— Machek Jm. rostl. 187.— Див. ще **го́стрий.**

[**гостя́к**] «худий віл, якого важко відгодувати»; — неясне.

[**гось-гось**] «вигук для підкликання овець» ЛЧерк; — очевидно, результат видозміни функції вказівної частки *ось* у значенні «тут, сюди».— Див. ще **ось.**

гот (мн. *го́ти*, давнє східногерманське плем'я); — р. бр. болг. *гот*, др. *г(ъ)тинъ* «гот; житель о. Готланда», *готскии*, *готскои*, **гътьскъ* «готський», п. Got, ч. слц. слн. Gót, схв. *Гот*, цсл. **готѳъ**; — запозичено в давньоруську або ще в праслов'янську мову з готської; гот. guta «гот», як і шв. gute «готландець», дісл. gotar (мн.), пов'язане з назвою річки Gautelfr, складним словом, перший компонент якого gaut «початок річки, витік» перебуває в генетичному зв'язку з гот. giutan «лити», нвн. giessen «тс.».— Фасмер I 448; Соболевский РФВ 64, 172.— Див. ще **бі́гос.**— Пор. **готи́чний.**

[**гота́р**] «межа, кордон», [*хита́р*, *хіта́р* Нед] «тс.», [*хота́р*] «усі землі, що належать селищу», [*гота́рити*] «межувати», ст. *хотар* (1393); — слц. chotár «територія села; ділянка; межа», схв. *ха̏та̄р* «земельні володіння села», слн. [határ] «межа; країна»; — запозичено з угорської мови, очевидно через словацьке і через румунське (рум. hotár) посередництво; уг. határ «кордон, рубіж, грань; межа; ліміт» походить від уг. ст. hat «володіти, мати владу над чимось», спорідненого з хант. chat- «іти попереду (перед кимось)» — Machek ESJČ 203; Gränjală 301; Skok I 660; Bezlaj ESSJ I 192; MNTESz II 71; Bárczi 115—116.

готе́ль, *оте́ль*; — р. *оте́ль*, бр. *атэ́ль*, п. ч. слц. вл. hotel, болг. *хоте́л*, м. *хотел*, схв. *хо̀тел*, слн. hotél; — запозичення з французької мови; фр. hôtel «готель», ст. ostel «тс.» (XI ст.) походить від лат. hospitāle (cubiculum) «кімната для гостей, вітальня», до якого зводиться й укр. *го́спіталь*.— СІС 181; Москаленко УІЛ 51; Dauzat 392.— Див. ще **го́спіталь.**

готи́чний, *го́тика*; — р. *готи́ческий*, бр. *гаты́чны*, п. gotycki, ч. слц. gotický, вл. gotika, болг. *готи́чески*, м. *готика*, схв. *го̀тички*, слн. gótski, gótika; — запозичене з французької мови, можливо, через російське або польське посередництво; фр. gothique «готичний» (первісно з негативним відтінком значення) походить (безпосередньо і через посередництво іт. gotico) від лат. gothicus «готський, пов'язаний з готами», утвореного від назви готів (лат. Gothi), які вважалися руйнівниками давнього Риму.— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 150—151; Kopaliński 367; Kluge—Mitzka 265; Dauzat 368.— Див. ще **гот.**

готі́вка, [*готови́к*] «готівка», [*готови́зна* Я, *гото́вина* Ж] «тс.», ст. *готовизна* (1482), *готовъ* «готівка» (1456); — бр. *гато́ўка*, п. gotówka, gotowizna, [gotowa], ч. hotovost, слц. hotovosť, hotovizeň, м. *готовина*, схв. *готови̏на*, *го̀товина*, слн. gotovína «тс.»; — результат лексикалізації словосполучення типу *готова річ*, *плата* (про гроші, готові для сплати); поширення подібної структури слова в трьох суміжних мовах — українській, білоруській і польській — при відсутності її в інших слов'янських мовах робить можливим припущення про те, що українське і білоруське слова побудовано за зразком п. gotówka.— SW I 885, 886.— Див. ще **гото́вий.**

[**готло́ва**] «ланцюг із гаком для перевезення дров» Ж, [*гакло́ве* Ж, *гакло́ви*

Шух, *гатло́ви* Шух, *готло́ве* Ж] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з *гак*.

готова́льня; — р. *готова́льня* «готовальня; (заст.) яке-небудь кишенькове приладдя, покладене в баул або сумку», бр. *гатава́льня* «готовальня», п. заст. gotowalnia «будуар; туалетний столик (жіночий) з усіма речами для вбирання і зачісок»; — через російську мову запозичене з польської, в якій є похідним від дієслова gotować «готувати»; сучасного значення слово набуло в російській мові шляхом скорочення виразу *чертежная готовальня*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 151; Даль I 388; SW I 885.— Див. ще **гото́вий.**

гото́вий, *гото́в*, [*готі́в, готі́вля*], *гото́вість, гото́вність, готува́ч, гото́вити, готува́ти, виготовля́ти, заготіве́льний, заготі́вний, загото́вочний, загото́вчий, заготі́вля, заготіве́льник, заготі́вка, заготі́вник, заготова́ч, загото́вка, загото́влювач, загото́вщик, заготува́ч, напоготові́, підгото́вний, підгото́вчий, підгото́вка, підгото́вник;* — р. *гото́вый*, бр. *гато́вы*, др. *готовыи*, п. gotowy, ч. слц. hotový, вл. hotowy, нл. gotowy, болг. *гото́в*, м. *готов*, схв. *го̀тов*, слн. gotòv, стсл. **готовъ**; — псл. gotovъ; — очевидно, споріднене з алб. gatë «готовий», gatuanj «готую» (Meyer EW 121; Bern. I 337—338; Kiparsky GLG 28—29; Фасмер I 448—449); у такому разі gotovъ має бути похідним від псл. *gotъ (пор. вл. hot «приготування»); далі, можливо, пов'язане з іє. *gā- «іти» (супін *gātu-) з вторинним скороченням кореневого ā (пор. нвн. bereit «готовий» від reiten «їхати верхи», fertig «готовий» від Fahrt «їзда, подорож»); у такому разі первісне значення — «готовий іти»; менш певні відповідники — гр. νη-γάτεος «новий (ново приготовлений)» (Младенов РФВ 68, 378—382; Jokl IF 49, 290—300), дінд. ghāṭate «ретельно займається» (Machek KZ 64, 265—266).— Trubačev PF 18/2, 153—156; Шанский ЭСРЯ I 4, 151—152; Фасмер—Трубачев I 448—449; Sławski I 328—329; Machek ESJČ 178—179; ЭССЯ 7, 70—72; БЕР I 268—269; Skok I 596; Bezlaj ESSJ I 165.

готу́ля — див. **вату́йка.**

[**го́тур**] (орн.) «глухар, Tetrao urogallus L.», [*готу́р*] «тс.», [*ґо́тка*] «самиця глухаря», [*готя́*] «пташеня глухаря», [*готу́рити*] «воркувати, туркотіти» (про голубів) ВеНЗн; — очевидно, звуконаслідувальні утворення.

го́тьта — див. **гаття́.**

гофрува́ти, *гофрува́льний;* — р. *гофрирова́ть*, заст. *гофрова́ть, го́фрить*, бр. *гафрырава́ць*, п. gofrować, болг. *гофри́рам*, схв. *гофрирати*, слн. gofrírati; — запозичення з французької мови; фр. gaufrer «гофрувати, відтискати візерунки» є похідним від іменника gaufre «вафля; бджолиний стільник; гофрування (тканин і ін.)», ст. walfre «тс.», що як запозичення походить від сфлам. wāfer «вафля; бджолиний стільник», спорідненого з нім. Wabe «стільник», weben «ткати».— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 152; Dauzat 356; Kluge—Mitzka 829, 832, 843.— Пор. **ва́фля.**

[**ґо́хнути**] «гавкнути»; —звуконаслідувальне утворення.

гоц[1] (вигук) «гоп», [*го́ца, гоца-ца́* Ме, *го́цки*] «тс.», [*гоца́ти*] «вибивати; сильно стукати» Я, [*го́цкати*] «підкидати, повторюючи вигук *гоц*» МСБГ, *гоца́к* «вид танцю з стрибками»; — бр. *гоц* (про стрибок, удар, колихання), *го́цаць* «скакати, стрибати; [бити; стукати]», п. hoc «гоп»;— звуконаслідувальне утворення, паралельне до *гоп, гуп, гець, гиц;* бр. *гаца́ць* «бігати, гасати», яке наводиться в цьому зв'язку (Sławski I 422), може сюди не належати (пор. укр. [*гаца́ти*], пов'язане з *гаса́ти*).— Пор. **гець, гиц, гоп, гуц.**

[**гоц**[2]] «водоспад» Я; — очевидно, результат субстантивації звуконаслідувального вигуку *гоц* «скік, гоп» (на позначення стрибка); пор. семантично близьке укр. [*ско́ки*] «пороги в річці» від іменника *скік* «стрибок», пов'язаного з вигуком *скік* (від *скака́ти*).— Див. ще **гоц**[1].

[**го́цик**] (прізвисько малого на зріст чоловіка) Ва; — очевидно, похідне утворення від вигуку *гоц*, що позначає стрибання, через порівняння з дитиною; пор. [*го́пка*] (жарт.) «дитина», утворене від вигуку *гоп* (також на позначення стрибків).— Див. ще **гоц**[1].

[**го́цка**] «товчена картопля, заправлена салом» Л; — очевидно, похідне утворення від [*гоцáти*] «вибивати; сильно стукати»; пор. бр. *го́цаць* «стрибати; стукати; бити, розбивати».— Див. ще **гоц**[1].

[**го́ця**] «жаба» (у дитячій мові) Ж; — похідне утворення від вигуку *гоц*, уживаного на позначення стрибків.— Див. ще **гоц**[1].

[**гочáти**] «іржати»; — очевидно, результат скорочення не відбитого словниками дієслова **гогочати* «тс.», похідного від іменника *го́гіт* (*го́готу*) «іржання», утвореного, в свою чергу, від звуконаслідувального вигуку *гого́*, що передає кінське іржання.— Пор. **гоготáти.**

[**гоши́ти**] «чатувати на когось; щось дуже любити» Ж, [*гоші́ти*] «тс.» Ж, [*гоши́тися*] «готуватися; підбурювати» Ж, [*гоші́тися*] «тс.» Ж; — р. [*гоши́ть*] «готувати; берегти», [*гоноши́ть*] «нагромаджувати, збирати», [*гоноши́ться*] «готуватися», ст. *гошити* «влаштовувати, робити»; — неясне; можливо, похідні утворення від **гоха* «їстівні припаси» (пор. р. [*пригóха*] «тс.»), яке може бути скороченою формою від основи *гоношити* (gonošiti) (пор. р. [*гоноши́ть*]), етимологічно не цілком ясної: перетворення з [*гоно́бити*] (Bern. I 327; Osten-Sacken IF 28, 420), або запозичення з готської мови — гот. ganasjan «урятовувати» (Brückner KZ 43, 307); менш вірогідне виведення від *гонъ* як утворення, аналогічного до *копоши́тися* (Kiparsky GLG 175).— Фасмер I 437—438; Филин Происх. яз. 592—593; Jagić AfSlPh 6, 284.— Пор. **гоно́ба.**

го́я (вигук, приспів у пісні, танцях);— п. [hoja] (вигук спонукання, приспів), ч. hoja (вигук спонукання), слц. hoja (вигук при хвилюванні); — очевидно, результат злиття вигуків *гой* і *а*[2] (див.).

[**го́я-дю́ндя**] (вид танкової гри), [*гоя, дюндя, гоя*] (приспів під час цієї гри) Ujváry; — ч. (мор.) [hoja, džundža, hoja] (приспів у тій самій грі), схв. hoja, djundja, hoja «тс.»; — назва гри походить від уживаного в ній приспіву, який разом з грою запозичено в словаків; слц. hoja, Ďunďa, hoja походить від приспіву haja gyöngyöm haja (haja gyöngy a haja) в угорській весняній грі обрядового характеру, який складається з вигуку haja «гайда; іди, ходімо», що є варіантом вигуку haj, можливо, звуконаслідувального походження, і іменника gyöngy(öm) «перлина (моя); (мій) любий, (моя) люба» іноді в супроводі вигуку *а;* менш обгрунтована спроба (Максимович Собр. соч. III 1877, 523) пояснити слово *дюндя* як ім'я західнослов'янської богині, а вигук *гоя* (*гойя*) як словацький за походженням.— MNTESz I 1134—1135; Ujváry Publicationes Univ. Debrecen 1961, 11, 3—11.— Див. ще **ґенґо́ритися.**— Пор. **же́мчуг.**

граб (бот.) «Carpinus betulus L.», *граби́на*, [*грабчáк*] «молодий граб», [*грабни́к*] «місце, де росте граб» Ж; — р. бр. *граб*, п. нл. grab, ч. діал. слц. вл. hrab, полаб. grobě «грабовий гай», схв. *гра̏б*, слн. [grâb], а також ч. habr, ст. hrabr, болг. *гáбър*, м. *габер*, схв. [*гра̀бар*], слн. [grâber], gáber; —псл. *grabъ, [grabrъ];— споріднене з прус. wosi-grabis «бересклет», лтс. Gruõbiņa (топонім), дмакед. γρᾶβιον «деревина дуба; смолоскип», умбр. Grabovius «бог дуба» (епітет Юпітера); іє. *grob(h)os (назва дерева), можливо, пов'язане з *gerebh- «розрізати», оскільки граб від бука відрізняється зубчастим листям, або з псл. *grebti «гребти» (на корм); непереконливо поєднував псл. *grabъ з псл. *gora «гора» Младенов (AfSlPh 33, 11—12); сумнівне також пов'язання з лат. carpinus «граб» (Machek ESJČ 153; LP 2, 152), як і з псл. grablję(-ě) «граблі» (Rostafiński Symbola ad historiam naturalem medii aevi I, Kraków, 1900, 141).— Критенко Вступ 521, 548; Шанский ЭСРЯ I 4, 152—153; Фасмер—Трубачев I 449; Sławski I 332—333; БЕР I 220; Skok I 598—599; Bezlaj ESSJ I 134; ЭССЯ 7, 99—100; Bern. I 343; Trautmann 94.

[**грабáк**] (орн.) «деркач, Crex crex L.», [*грабо́к*] «тс.»; — очевидно, давніше **рябак* (**рябок*) (у діалектній вимові з твердим **р** **рабак*, **рабок*), похідне від *рябий;* у такому разі назва зумовлена рябим пір'ям птаха; поява **г** перед початковим **р** або має чисто фонетичний характер (пор. [*глáстівка*] < *лáстівка*), або

викликана народноетимологічним зближенням з *граб.*— Воїнств.— Кіст. 42.— Див. ще **рябий.**

гра́ба́р «землекоп», *грабарка* «велика лопата; візок для возіння землі; артіль грабарів; земляна робота», *грабарство*, [*гарбалка*] «велика совкова лопата» Дз, [*гарбарка*] «лопата, якою викидають землю» Мо, *грабарюва́ти*, ст. *грабаръ* (XVI ст.); — р. [*гра́барь*], бр. *граба́р;* — запозичення з польської мови; п. grabarz походить від свн. grabaere «землекоп» (нвн. Gräber «тс.»), пов'язаного з дієсловом graben «копати», спорідненим з гот. graban «тс.», стсл. **по-гребѫ** «ховаю» (померлого), укр. *гребти́.*— Фасмер I 454—455; Sławski I 333; Kluge—Mitzka 266.— Див. ще **гра́бати, гребти́.**

[**гра́бати**] «обробляти землю граблями Ж; гребти; розгрібати», *граба́стати*, [*гра́бити*] «грабувати» Ж, *грабува́ти*, [*граба́чка*] «різновид рибальської сітки» ВеЗа, [*грабе́жа*] «грабіж» Ж, [*граба́ля*] «той, хто згрібає сіно» Ж, [*граба́чка*] «жінка, що згрібає сіно або овес», [*грабе́жник*] Ж, *граби́тель*, *грабі́ж*, [*грабі́жка*], *грабі́жник*, *грабі́жництво*, [*грабови́ця*] «збирання сіна; час цієї роботи» Ж, [*грабови́ці*] «час збирання сіна» Я, *грабу́нок*, [*гра́бежливий*] Ж, [*грабе́жний*] Ж, [*граби́вий*] «грабіжницький» Ж, [*грабі́жливий*] Я, *грабі́жний*, [*грабли́вий*] Ж, [*гра́бний*] «грабіжницький» Я, [*грабови́тий*] «користолюбний»; — р. *гра́бить* «грабувати; [гребти граблями]», бр. *гра́біць* «грабувати», др. *грабити* «тс.», п. grabić «згрібати (граблями); грабувати», ч. hrabati «згортати; ритися; дряпати», [hrabiti] «тс.», слц. hrabať «гребти, ритися», вл. hrabać «згрібати граблями», нл. grabaś «тс.», болг. *гра́бя* «грабую», м. *граба* «грабує», *граби* «краде» (дівчину), схв. *гра̏бити* «грабувати; гребти», слн. grábiti «згрібати; нагромаджувати; грабувати», стсл. **грабити** «грабувати, красти»; — псл. grabiti (*grabjǫ), первісний ітератив до grebǫ (greti) «гребти»; — споріднене з лит. gróbti (давнім перетвореним ітеративом) «хапати, силоміць забирати», лтс. grābât (многократне дієслово до grâbt) «хапати; згортати граблями», дінд. grābháyati «змушує схопити», каузативом до gr̥bhṇā́ti «хапає, краде», ав. gərəwnāiti «тс.», а також з лит. grė̃bti «гребти; грабувати», grabùs «здатний до хапання»; первісне значення «гребтися, дряпати, копати», звідки «хапати, схоплювати (напр., кігтями)»; відокремлювання від grebǫ (greti) «гребти» (Meillet MSL 14, 332—333; Berп. I 347—348; Trautmann 95—96; Pokorny 455—456) непереконливе; малоймовірне пов'язання з *gabati (Machek ESJČ 182).— Шанский ЭСРЯ I 4, 153; Фасмер I 449—450; Sławski I 333—334; БЕР I 269; Skok I 599—602; Fraenkel 165—166; Persson Beitr. 727—728.— Див. ще **гребти́.**

[**ґра́бати**] «гребти, копирсати, горнути» Ме, [*ґра́батися*] «лізти, гребтися, видобуватися» Я; — п. [grabać] «недбало копати землю, копирсатися», [grabać się] «лізти, видобуватися»; — очевидно, запозичено з польської мови; запозичення відбувалося, незважаючи на наявність укр. *гребти́(ся)*, [*гра́бати*] «гребти(ся), копирсатися», головним чином, у зв'язку із звуком g (ґ) на місці укр. г у польських словах, який на українському ґрунті надавав відповідним словам більшої емоційної забарвленості.— Див. ще **гра́бати, гребти́.**

грабельки́ (бот.) «Erodium L'Herit.» Mak, РУСБот; — р. [*гра́бельки*] «дельфіній, Delphinium consolida L.; грабельки звичайні, Erodium cicutarium L'Herit.», бр. [*гра́белькі*] «грабельки; герань лучна, Geranium pratense L.; герань болотна, Geranium palustre L.»; — псл. (сх.) [*grabьlьky]; очевидно, похідне від grablje «граблі»; свою назву рослина могла одержати через зовнішню подібність стебла до держака грабель, а плодів з їх плодоніжками — до зубців грабель.— Нейштадт 364, рис. 178.— Див. ще **граблі́.**

граблі́, *гра́бки́* «пристрій до коси для укладання покосу; [малі граблі Ж]», *гра́блисько* «ручка грабель», [*граб'є*] Л, *гра́блище*, [*грабе́льно* Ж, *граби́льно*] «тс.», [*грабля́ник*] «свердлик для прокручування дірок у граблях» Ж, [*гра́бци*] «грабки» Л, [*грабу́н*, *гребци́*] «тс.» Л, [*граб'я́та*] «невеликі граблі» Я, *грабе́льний*, *грабли́стий;* — р. *гра́бли*, бр.

гра́блі, п. grabie, (каш.) [grable], ч. hrábě, слц. hrable, вл. hrabje, нл. grabje, полаб. groble, болг. [*гра́ба*] «вила для сіна й соломи», [*гра́бли*] «гребінь для чесання вовни», схв. *гра̏бље* «граблі», слн. gráblje; — псл. *grablję (пд.-слов.), *grablě (пн.-слов.), пов'язане з grabiti «згрібати», пор. укр. [*гра́бати*]; — споріднене з лит. grė̃blỹs «граблі», лтс. grebḷis, дісл. gréf (<*grabja-) «тс.», нім. (швейцарське) [grebel (grübel)] «мотика»; непереконлива реконструкція псл. *grabję: *grabjě (Bern. I 344; ЭССЯ, 7, 97—98), оскільки балтійські паралелі вказують на наявність суфікса -l-, характерного для назв знарядь; польська, чеська і лужицькі форми без -l- пояснюються аналогійними вирівнюваннями.— Шанский ЭСРЯ I 4, 153—154; Фасмер I 450; Sławski I 334; Machek ESJČ 182; Schuster-Šewc 339; БЕР I 269; Bezlaj ESSJ I 167.— Див. ще **гра́бати.**

[**ґрабуле́ць**] «вогонь з трісок у гончарній печі» Ж; — неясне; можливо, походить від свн. *gruobeholz «пічні дрова», утвореного з gruobe «яма, піч» і holz «дерево»; *ґраб-* замість сподіваного *ґруб-*, очевидно, відбиває якусь діалектну німецьку форму,— пор. нвн. Graben «рів, канава», а також п. gruba, [graba] «отвір печі, челюсті»; в українські говірки слово мало прийти через польське посередництво, про що говорить характерна для польської мови передача нім. Holz (пор. нім. Hemm-holz— п. ham-ulec «гальмо»).— SW I 916.— Пор. **гаму́ле́ць, ґру́ба.**

гра́вій; — р. болг. *гра́вий*, бр. *гра́вій*; — через російську мову запозичено з французької; фр. gravier «гравій, пісок» походить від гал. *grava «пісок», відбитого в фр. grève «рівний, піщаний берег».— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 154; ССРЛЯ 3, 351; РЧДБЕ 164; Dauzat 373—374; Bloch I 347.

гравіла́т (бот.) «підлісник, Geum urbanum L.» [*градзилат*] «тс.» Mak; — р. *гравила́т;* — запозичення з італійської або новолатинської мови; іт. gariofilata «гравілат» або пізньолат. caryophyllata «тс.» походить від лат. caryophyllum, що зводиться до гр. καρυόφυλλον «гвоздика» (букв. «горіховий лист»), складного слова, утвореного з основ іменників κάρυον «горіх», етимологічно неясного, і φύλλον «лист», спорідненого з лат. folium «тс.».— Фасмер I 450; Frisk I 794—795; Boisacq 1041.— Див. ще **фоліа́нт.**

гравірува́ти, *гравіюва́ти*, *граве́рний*, *гравірува́льний*, *граве́р*, *граве́рство*, *гравіро́вка*, *гравірува́льник*, *гравіюва́льник*, *гравю́ра;* — р. *гравирова́ть*, бр. *гравіравáць*, п. grawerować, grawirować, grawować, ч. gravér, gravura, розм. gravírovati, слц. gravírovať, вл. grawer, grawura, болг. *грави́рам* «гравірую», м. *грави́ра* «гравірує», схв.*грави́рати*, слн. gravírati;— запозичення з німецької мови; нім. gravieren «гравірувати» відбиває фр. graver «тс.», що походить, очевидно, від гол. graven «рити, копати», спорідненого з псл. *grebti, укр. *гребти́;* менш вірогідне припущення про запозичення слова з франсійського діалекту франкської мови, поширеної у середньовічній Франції (Dauzat 373).— СІС 181; Шанский ЭСРЯ I 4, 154; Фасмер I 450, 454—455; Kluge—Mitzka 266.

гравіта́ція «загальне тяжіння, взаємне притягання тіл», *гравітаці́йний;* — р. болг. *гравита́ция*, бр. *гравіта́цыя*, п. grawitacja, ч. gravitace, слц. gravitácia, м. схв. *гравита́ција*, слн. gravitácija; — запозичення з новолатинської мови; нлат. gravitātio, яке запровадив І. Ньютон (1642—1727), є похідним від нлат. gravitāre «тяжіти», що також утворив Ньютон від лат. gravitas «вага», похідного від gravis «важкий», спорідненого з дінд. gurúḥ «важкий; важливий, шановний», гр. βαρύς «важкий», гот. *kaúrus, лтс. grūts «тс.».— СІС 181; Klein 677; Walde—Hofm. I 620—621.— Див. ще **ба́рій.**

[**ґра́ґар**] «сволок» Ж, [*ґра́ґарь* ДзАтл II, *ґре́ґарь*, *дра́ґарь*, *дра́ґаль* тж, *тра́ґар* О] «тс.», ст. *драгаръ* (1627); — п. [tragarz] «тс.»; — очевидно, походить від нвн. (Kragen)träger «консольна балка», складного слова, утвореного з основ іменників свн. krage «шия; потилиця; комір» (нвн. Kragen «тс.»), спорідненого з лит. gurklỹs «воло; горло», псл. *gъrdlo, укр. *го́рло*, і свн. trager

«носій» (нвн. Träger «тс.»), похідного від tragen «носити», двн. tragan «тс.», спорідненого з дангл. dragan «тягти», англ. draw, дісл. draga «тс.», гот. gadragan «тягти (сюди)»; у діалекті бойків слово з'явилось через посередництво польської мови.— Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Kluge—Mitzka 398, 786.— Див. ще **го́рло.**

[**ґра́ґати**] «крякати» (про качок, жаб) ВеУг; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кря́кати* (пор.).

град[1], [*гряд*], *гради́на*, [*граді́вка*] «круглий камінь завбільшки із звичайну градину» Ж, [*градівни́к*] «знахар, що керує градом», [*градови́на*] «градина» Ж, [*градови́ця*] «градова хмара» Ж; — р. болг. бр. м. *град*, др. *градъ*, п. нл. grad, ч. мор. [hrád'], ст. hrad, слц. hrád, полаб. grod, схв. *гра̏д*, слн. gràd, стсл. **градъ**;— псл. gradъ; — споріднене, можливо, з лит. grúodas «замерзлі брили землі; льодова кора на снігу» (інакше Fraenkel 173), вірм. karkut «град» (з метатезою із редуплікованого *ga-grō-do-), лат. grandō, -inis «тс.» (з іншим ступенем вокалізму й інфіксом); іє. *grōdos; сюди не належить дінд. hrādúniḥ «град» (інакше Machek ESJČ 182) і гр. χάλαζα «тс.».— Критенко Вступ 517; Фасмер I 450; Sławski I 336; БЕР I 271; Skok I 604; Bezlaj ESSJ I 168; ЭССЯ 7, 101; Bern. I 344; Būga Aist. Stud. 25; Trautmann 99; Pokorny 406.

град[2] (арх. поет.) «місто; огорожа», *огра́да* «огорожа», *огра́дка*; — р. *град*, др. *градъ*; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. (цсл.) **градъ** «тс.» є прямим відповідником до др. *городъ*, укр. *го́род*.— Фасмер I 450.— Див. ще **го́род.**

града́ція «поступовість»; — р. болг. *града́ция*, бр. *града́цыя*, п. gradacja, ч. gradace, слц. gradácia, м. схв. *града́ција*, слн. gradácija; — запозичене, очевидно, через російське і через польське посередництво з латинської мови; лат. gradātio «поступовість, посилення» є похідним від gradus «ступінь».— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 155; Holub—Lyer 182; Kopaliński 367—368.— Див. ще **гра́дус.**

[**гради́на**] «город на полі Пі, Мо; город на дністровських плавнях Дз; кінець поселення Пі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *грэди́нэ* «сад, город» (рум. grădínă «тс.») походить від болг. *гради́на* «тс.», похідного від болг. ст. *градъ* «сад», спорідненого з укр. *го́род* «місто», *горо́д*.— Див. ще **го́род.**

гради́рня «споруда для повітряного охолодження води; споруда для добування солі з розчинів шляхом випаровування води», [*граді́лня*] «тс.», *градирува́ти* «випаровувати солону воду для одержання солі»; — р. болг. *гради́рня*, бр. *градзі́рня*, п. gradiernia, ч. gradovna, слц. gradovňa, вл. graděrownia; — запозичення з російської або польської мови, в яких походить від нім. gradíeren «збагачувати соляний розчин», утвореного від слат. gradāre «підносити на вищий ступінь», що є похідним від gradus «ступінь».— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 155; ССРЛЯ 3, 354; Sł. wyr. obcych 257.— Див. ще **гра́дус.**

граді́ль — див. **гряді́ль.**

[**градки́**] «огорожа навкруги церкви»; — очевидно, зменшена форма від цсл. **градъ** «стіна, огорожа», спорідненого з укр. *го́род* «місто» (див.).

гра́дус, *гра́дусник*, *градуюва́ти*, ст. *градус* (XVII ст.), *градусъ* (XVIII ст.);— р. бр. болг. м. *гра́дус*, п. ч. слц. gradus, схв. *гра̑д*, слн. grád; — запозичення з латинської мови; лат. gradus «крок, ступінь», пов'язане з gradior «ступаю», споріднене з ав. aiwigərəďmahi «починаємо», лит. grìdyti «ходити, блукати, подорожувати», стсл. **грѧсти** «іти», р. *грясти́* «тс.», іє. *ghredh- «крокувати» (інакше Fraenkel 171).— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 156; Фасмер I 451, 467; БЕР I 271, 277—278; Skok I 602; Walde—Hofm. I 615.

[**ґра́жда**] «клітка; повітка, клуня» Ж, [*гра́жда*] «високий дощаний паркан з дахом» Я, [*гражда́*] «садиба», [*ґре́жда*] «велика будівля» Ж; — запозичення з молдавської і румунської мов; молд. *гражд* «хлів, стайня», рум. grajd «тс.», [grajdă] «квадратний дім із двором всередині» (Vincenz 12) походять від болг. ст. *граждь* «стайня», спорідненого з укр.

горóжа, п. grodza «перегорода для стримування води в річці», ч. hráz, слц. hrádza «тс.», вл. hradz «хлів», гот. gárda «загорода, загін», дангл. geard «паркан, двір», лит. gar̃das «пліт, загорода».— СДЕЛМ 89; DLRM 344; БЕР I 270—271.— Див. ще **гóрод.**

граждáнка (шрифт); — п. graždanka, ч. graždanka «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *граждáнка* є результатом скорочення виразу *граждáнский шрифт* як назви шрифту, що був створений за Петра I шляхом видозміни церковнослов'янського; прикметник *граждáнский* «світський, не належний до духівництва чи до війська» у російській мові є церковнослов'янізмом, похідним від стсл. **граждaнинъ** «городянин», утвореного від **градъ** «місто».— Ушаков I 618; Kopaliński 372; Holub—Lyer 183.— Див. ще **гóрод.**

[**грáза**] «вила до гною» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ґрáса*] «сапа».

[**грáзло**] «гроно» Ж, [*гразлúна*] (бот.) «пухирник, Sargassum bacciferum» Ж, [*грáзлик*] (зоол.) «м'ясисте морське дерево, молюск, Botryllus» Ж, [*гразлúнок*] (зоол.) «вид інфузорій, Uvella» Ж; — очевидно, залишок давнього *grāzdьlo «гроно», фонетичного варіанта основи *grozdьlo (<*grắzd-) «тс.» з подовженням кореневого голосного.— Див. що **грóзло, грóзно, грóно.**— Пор. **грáнь¹**

грáйворон — див. **гáйворон.**

грак¹ «гайворон, Corvus frugilegus L.», *граченя́*, *грачúха*, *грачúний*, [*грáкнути*] «крикнути, гаркнути» Я; — р. [*грак*], *грач*, *грáкать* «кричати вороном», бр. *грак*, др. *гракати*, *грачу* «каркати», п. [grak], нл. grakaś «каркати, сваритися», болг. *грáча* «каркаю, гаркаю», *грáкам* «тс.», м. *грак* «каркання; грак», схв. *грáкати* «каркати, кричати», *гра̀ктати* «тс.», *гра̑к* «каркання», *гра̏ка* «тс.», слн. grákati «каркати»; — псл. grakati «каркати», пов'язане з grajati «тс.; сміятися»; — споріднене з лат. gracillāre «кудкудакати», grāculus «галка», ірл. grāc «каркання», двн. kragilōn «базікати», лит. gróti «каркати», grioti, двн. krājan «тс.»; іє. *grē-/grā- (*ger-) звуконаслідувального походження.— Шанский ЭСРЯ I 4, 156, 165; Фасмер I 451, 453; БЕР I 272; Младенов 108; Skok I 605—606; Bezlaj ESSJ I 169; ЭССЯ 7, 102—103; Bern. I 344; Kluge—Mitzka 398; Walde—Hofm. I 615; Pokorny 383—385.— Пор. **журавéль.**

грак² — див. **гряк.**

[**гракувáти**] «герцювати, брати участь у герці, сутичці» Ж, ст. [*граковáти*] «гарцювати» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни ст. *ґрасовати* «грабувати, плюндрувати».— Див. ще **грасувáти.**

[**грáлі**] «вила до гною» Я, Ж; — задовільного пояснення не має; зіставлялося з ч. ст. hrále «спис» (Mikl. EW 76), яке тепер разом з п. grele (krele) «палки для гри» виводиться від свн. gralle (grelle) «вила, спис», звідки походить і уг. gerely «спис» (Machek ESJČ 182; пор. Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32); з другого боку, виводилось від п. [grable] «граблі» (Bern. I 344—345).

грам; — р. *грамм*, бр. болг. м. *грам*, п. ч. слц. вл. нл. слн. gram, схв. *гра̏м;* — запозичене через посередництво французької (фр. gramme) або німецької мови (нім. Gramm) з пізньолатинської; лат. gramma «невелика вага, $^1/_{24}$ унції» походить від гр. γράμμα «письмо, літера, графічний знак; $^1/_{24}$ унції», пов'язаного з γράφω «пишу».— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 157; Фасмер I 451; БЕР I 272; Holub—Lyer 182; Dauzat 371—372; Kluge—Mitzka 266; Klein 673; Frisk I 324—326; Boisacq 155.— Див. ще **грáфіка.**

грамáтика, *грамáтик* «граматист», [*граматикáр*] «тс.» Ж, *граматúст*, *граматúчний*, ст. *грамматика* (XV ст.), *граматыка* (XVII ст.), *граматика* (XVIII ст.), *ґраматика*, *ґрамматика* (XVI ст.); — р. *граммáтика*, бр. *грамáтыка*, др. *граматикия*, *граматикии*, *граматикъ*, п. gramatyka, ч. слц. gramatika, болг. м. *грамáтика*, схв. *грама̀тика*, слн. gramátika, стсл. **грамматикиa**; — запозичено з латинської мови, можливо, через польське посередництво; лат. grammatica «мовознавство, філологія» походить від гр. γραμματική (τέχνη) «граматичне (мистецтво), учен-

ня про письмо і читання, граматика», в якому слово γραμματική є формою жін. р. одн. від прикметника γραμματικός «пов'язаний з читанням і письмом», похідного від γράμμα «літера», пов'язаного з γράφω «пишу»; давньоруські і старослов'янські форми походять безпосередньо з грецької мови.— СІС 182; Шанский ЭСРЯ І 4, 157; Фасмер І 451; Brückner 155; Klein 674.— Див. ще **гра́фіка.**

грама́тка (заст.) «буквар»; — результат видозміни форми *грама́тика*, можливо, під впливом [*грама́тка*] «записна або поминальна книжка», похідного від [*грама́та*] «грамота, запис».— Див. ще **грама́тика, гра́мота.**

[**гра́мозд**] «безладдя, безглуздя» Я, [*гра́муз*] «різні старі речі, сміття, безпорядок, безладдя» Ва, [*граму́зджа*] «хмиз», [*гра́музом*] «усе разом, оптом» Ва;— р. *гро́мозд* «купа непридатних речей», болг. [*граму́да*] «брила, велика грудка землі», слн. gramòz (grámoz) «щебінь, гравій»;— очевидно, похідне утворення від тієї самої основи *grom- (*gram-), що й псл. gromada, gramada, укр. *грома́да;* — найближче споріднене з лит. gramõzdai «дрантя, лахміття», gramẽzdai, gremẽzdai «тс.»; форми *гра́муз, гра́музом* є результатом контамінації з *га́муз* «залишки листя, огудини на городі», *га́музом* «гуртом, усе разом».— Фасмер І 461; Fraenkel 162—163.— Див. ще **грома́да, громозди́ти.**

гра́мота, [*грама́та*] «грамота» Ж, [*грама́тка*] «поминальна книжка; кишенькова книжка Ж», *грамоті́й*, [*гра́мотка*] «лист», [*грамо́тник*] «архіваріус» Ж, [*грамотю́к(а)*] «великий грамотій» Я, [*грамотя́ка*] «тс.» Я, [*граміт́ний*], *гра́мотний, безгра́мотний*, ст. *грамота* «писемність; лист; акт; урядовий лист» (XV ст.); — р. болг. м. *гра́мота*, бр. *гра́мата*, др. *грамота*, п. gramota, [ramota] «грамота; збірка поганих віршів», ч. gramotnost «грамота», слц. gramotnosť «тс.», стсл. грамота, граматα; — через старослов'янську мову запозичено з грецької; гр. γράμματα «письмена; запис; документи; писемність; грамота» є формою множини від іменника γράμμα «літера», пов'язаного з дієсловом γράφω «пишу».— Шанский ЭСРЯ І 4, 158; Фасмер І 451; Bern. І 345.— Див. ще **гра́фіка.**— Пор. **грам, грама́тика, графі́т.**

[**грамоти́ка**] «товчений часник з сіллю і водою» Ж; — п. gramatyka «юшка з води, пива або вина і тертого хліба», gramatka, [gamrátka] «тс.», ч. [gramatika] «хлібна юшка», [kramatyka] «вид юшки», слц. gramatika «горілка»; — очевидно, до західноукраїнських діалектів запозичено з польських або чеських діалектів; може бути споріднене з п. [gramka] «густа каша з борошна; в'язке болото», що пов'язується з gram- «напихати» (Sławski І 337—338); за іншими припущеннями, це жартівлива назва, пов'язана з *граматикою* (Karłowicz SWO 189; Brückner 155; Machek ESJČ 151), або запозичення з грецької мови (SW І 898), у якій κραμάτιον «суміш» походить від κρᾶμα «тс.; розведене водою вино», пов'язаного з дієсловом κεράννυμι «змішую».

грамофо́н; — р. *граммофо́н*, бр. *грамафо́н*, п. ч. gramofon, слц. слн. gramofón, болг. м. *грамофо́н*, схв. *грамо̀фо̄н;* — запозичення з німецької мови; нім. Grammophón утворено з основ грецьких іменників γράμμα «літера, запис, письмо» і φωνή «звук, голос».— Шанский ЭСРЯ І 4, 157—158; Kopaliński 369; Holub—Lyer 182.— Див. ще **гра́мота, гра́фіка, фон**[2].

[**ґрамузля́ти**] «писати карлючками»;— афективно-експресивне утворення, можливо, якоюсь мірою пов'язане з *гра́муз* «безладдя».— Пор. **гра́мозд.**

гран «аптекарська одиниця ваги (0,062 г)»; — р. бр. болг. *гран*, п. ч. слц. gran; — запозичене, очевидно, через посередництво німецької мови (нім. Gran) з латинської; слат. granus «гран», пов'язане з лат. grānum «зерно, крупинка», спорідненим з дірл. grān «зернятко», лит. žirnis «горох», псл. *zьrno, укр. *зерно́*.— СІС 182; Шанский ЭСРЯ І 4, 158; Фасмер І 451; Machek ESJČ 151; Holub—Lyer 182; Kluge—Mitzka 267; Walde—Hofm. І 618.— Див. ще **зе́рно́.**

гра́на — див. **грань**[2].

грана́т «плодова рослина, Punica granatum L., зернистий плід цієї рослини;

напівдорогоцінне каміння», *гранáта* «тс.», [*ґрáнат*] «тс., темно-синій колір» Ж, [*гранáтки*] «намисто» ДзАтл II, *гранáтник* «гранатове дерево, Punica L.», *гранáтові* (бот.), *гранáтóвий* (про плід, мінерал, темно-синій колір), *гранáтний* (про плід, мінерал), ст. *ґранат* «мінерал» (XVII ст.), *гранат* (XVIII ст.); — р. бр. *гранáт* «плід; мінерал», п. granat «гранатове дерево; синій колір; мінерал», ч. слц. granát «мінерал», granátové jablko, болг. *гранáт* «мінерал», схв. *грàнāт* «плід; мінерал»; — запозичене, мабуть, через посередництво німецької мови (нім. Granátapfel «гранатове яблуко», свн. grānāt «тс.») з латинської мови; лат. (malum) grānātum «гранат» (букв. «яблуко зернисте») є похідним від grānum «зерно»; латинська назва мінералу (grānātum, букв. «зернистий») зумовлена тим, що цей мінерал трапляється в вигляді червоних зерен.— СІС 182—183; Шанский ЭСРЯ I 4, 159; Фасмер I 452; Hüttl—Worth 17; Sławski I 338—339; Machek ESJČ 151; Holub—Lyer 182; Kluge—Mitzka 267; Dauzat 374.— Див. ще **гран**, **зéрнó**.

гранáта «розривний снаряд», [*ґрáнат*] «тс.» Ж, *гранáтчик*, ст. *граната*, *ґраната* «розривний снаряд» (XVIII ст.), *гранатъ* «тс.» (XVII ст.); — р. бр. болг. м. схв. *гранáта*, п. granat, granata, ч. слц. granát, вл. нл. granata, слн. granáta; — запозичення з німецької або італійської мови; нім. Granáte походить від іт. granata, утвореного на основі назви плоду granata «гранат» за подібністю форми і структури.— СІС 182; Шанский ЭСРЯ I 4, 159; Фасмер I 452; Преобр. I 154; Sławski I 338—339; Holub—Lyer 183; Kluge—Mitzka 267.— Див. ще **гранáт**.

грандіóзний; — р. *грандиóзный*, бр. *грандыёзны*, ч. grandiósní, слц. grandiózny, болг. м. *грандиóзен*, схв. *грàндиōзан*, слн. grandiózen; — запозичення з німецької або французької мови; нім. grandiós, фр. grandiose походять від іт. grandioso «розкішний, грандіозний», утвореного від лат. grandis «великий», спорідненого з гр. βρένθος «гордий», псл. grǫdь «груди», укр. *грýди*.— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер I 452; Holub—Lyer 183; Kluge—Mitzka 267; Bloch 344; Walde—Hofm. I 617—618.

граńиця[1] «кордон», [*грянúця*] «тс.», [*гранúчник*] «мешканець прикордонної території» Ж, *гранúчний*, [*грянúчний*, *грянúшний*], *гранúчити* «межувати; сваритися, сперечатися» Ж, [*грянúчити*] «гніватися, лютувати» Я, [*грянúчитися*] «розмежовуватися», *відгранúчити*, *загранúця*, [*загранúчити*] «визначити межу», [*огрянúчити*] Ж, [*обгранúчувати*] Ж, *погранúччя*, *пригранúччя*, [*розгранúчє*] «розмежування» Ж, [*узгрянúччя*] «місце вздовж кордону», [*узгрянúшник*] «той, хто живе біля кордону», [*узграничáнин*] «тс.» Ж; — р. *гранúца*, бр. *граніца*, др. *граница*, п. нл. granica, ч. hranice, слц. вл. hranica, болг. м. *грáница*, схв. *грàница*, слн. gránica, стсл. **граница**; — псл. granica, похідне від granь (grāna) «грань, край».— Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер—Трубачев I 452; Sławski I 339—340; Holub—Kop. 132; БЕР I 274; Moszyński JP 36/2, 109—111; ЭССЯ 7, 106—107; Bern. I 346.— Див. ще **грань**.

гранúця[2] — див. **грань**[3].

[**граничéр**] «прикордонник» Мо; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *грэничéр* (рум. grănicér) «тс.» вважається східнороманським суфіксальним утворенням від молд. *грáницэ* (рум. gránită) «границя», запозиченого з південнослов'янських мов (DLRM 345), але може бути й безпосереднім запозиченням з південнослов'янських мов (пор. болг. *граничáр* «прикордонник», схв. *грàничāр*, слн. gráničar «тс.», похідні від *грàница*, gránica, споріднених з укр. *гранúця*).— Див. ще **гранúця**.

гранíт, *гранíтник* «робітник, що обтісує і полірує граніт»; — р. болг. м. *гранúт*, бр. *гранíт*, п. ч. слц. granit, схв. *грàнūт*, слн. granít; — запозичено через посередництво німецької або французької мови (нім. Granít, фр. granit) з італійської; іт. granito «граніт; зернистий» утворене від grano «зерно», яке походить від лат. grānum «тс.».— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 160; Фасмер I 452; Holub—Lyer 183; Dauzat 372.— Див. ще **гран**, **зéрнó**.

[**гра́нка**[1]] «чашечка, в якій сидить горіх», [*гра́нок*] «гілка, сук» Ж; — р. [*гра́нка*] «горіхи, що зрослися докупи», ч. заст. [hraň] «гілка», вл. hraň «гроно, вусики (у рослин)», hranka «виноград», нл. graň, grańka, «тс.», болг. [*гра́на*] «гілка», *гра́нка* «тс.; жмут ниток», м. *гранка* «гілка», схв. *гра́на* «гілка, черешок», слн. grána «тс.»; — очевидно, псл. grana, granь; — пов'язується з *гроно*, *грозно*, як форма з іншим ступенем чергування в корені (з подовженим o); зіставляється (Machek ESJČ 182) з двн. graz «паросток»; ототожнюється також (Skok I 608) з псл. granь «край, межа».— Holub—Kop. 132; БЕР I 273, 285; Bezlaj ESSJ I 170; ЭССЯ 7, 104—106; Bern. I 346.— Див. ще **гро́зно, гро́но.**

гра́нка[2] — див. **грань**[1].

[**гранува́ти**] «волочити, боронувати землю» Мо; — очевидно, пов'язане з *грань* «ребро, кант», [*гра́на*] «тс.».— Див. ще **грань**[1].

гра́нула «зерниста частка речовини», *грануля́тор* «пристрій для внесення в грунт гранул», *грануля́ція* «надання речовині форми гранул; сполучна тканина, що має зернистий вигляд; зернистість м'якоті плодів», *гранулюва́ти* «надавати (речовині) форми гранул»; — р. бр. болг. *гра́нула*, п. granulacja, ч. слц. granula, схв. *гранула́ција*, слн. granula; — запозичено, очевидно, з німецької мови; нім. Gránulum (мн. Gránula) «гранула», Granulatión «грануляція», granulíeren «гранулювати» зводяться (можливо, через французьке посередництво — фр. granule, granulation, granuler) до лат. grānulum «зернятко», похідного від grānum «зерно».— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 161; Kopaliński 371; Holub—Lyer 183; Fremdwörterbuch 222; Bloch 345; Dauzat 372.— Див. ще **гран, зе́рно́.**

[**granушки́**] «сорт великих твердих груш» Ж; — очевидно, похідне від *грань* «ребро, край»; назва могла бути дана за ознакою гранчастої поверхні (пор. *гранівки́* «гранчасті яблука» ВеНЗн).— Див. ще **грань**[1].

[**гранчи́ти**] «підсмажувати» (хліб); — очевидно, результат контамінації форм [*грінчи́ти*] «тс.» і *грань* «розжарене вугілля».— Див. ще **грань**[2], **грі́нка**[1].

грань[1] «лінія поділу, межа; ребро, сторона площини», [*гря́нь*] «грань» Я, [*гра́на*] «ребро, край, грань; кант» Ж, *грани́льник*, *гранува́льник*, *гранува́льня* «гранувальна майстерня», *гра́нка* «частина друкарського набору; грань, бокова площина многогранника; ячмінь дворядний», [*грант*] «грань, межа» Я, [*грану́шка*] «глиняна форма для тіста» Я, [*гранча́к*] «шести- або чотирирядний ячмінь» Ж, [*граня́*] «рубіж, межа» Пі, [*граня́к*] «призма», [*грани́стий*] «гранчастий» Ж, [*гранкова́тий* ВеУг, *гранкува́тий*], *гранча́стий*, *гранува́льний*, *граня́стий*, [*грянча́стий*], *грани́ти*, [*гранкува́ти*] «робити грані», *гранува́ти* «тс.», *безгра́нний*, *огра́нка* «грані, нанесені на камінь або скло; нанесення граней», *обгранко́вувати*, [*одгра́нь*] «розмежування» Ж, [*пригранча́к*] «пірамідальна галька», [*розгра́нє*] «межова лінія» Ж, [*ро́зграні*] «пропуск, порожнє місце» Ж; — р. бр. *грань*, др. *грань* «кут, зарубка на дереві», п. grań «кут, грань», ч. hrana «ребро, край», слц. hrana «ребро, кант», вл. hraň «ребро, край», нл. graň «тс.», болг. заст. *гра́на* «площина кристала», схв. *гра̏на* «верхня площина»; — псл. granь; — споріднене з двн. grana «вусики (у рослин)», нвн. Granne «остюк колоска», шв. grân «ялинка», ірл. grend «борода», алб. [krane] «жало»; іє. *gher-, *ghrē-: *ghrō- : *ghrə- «виступати, встромлятися, гостро закінчуватися».— Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 452; Меркулова Этимология 1963, 80; Преобр. I 155; Sławski I 340; Machek ESJČ 183; Schuster-Šewc 340; БЕР I 273—274; Skok I 608; ЭССЯ 7, 104—106; Bern. I 346; Persson Beitr. 927; Pokorny 440.

грань[2] «розжарене вугілля, жар», [*гра́на*, *граня́к*] «тс.»; — ч. hranice «багаття», слц. hranica «тс.», схв. *гра̏нути* «засвітити» (про сонце), слн. granéti «світити»; — очевидно, пов'язане з тією самою основою псл. gr-, що й *грі́ти*; виведення чеської і словацької форм від гіпотетичного *gradňa (Machek ESJČ 182—183) залишається сумнівним.— Меркулова Этимология 1963, 80; ЭССЯ 7, 118; Moszyński JP 36/2, 111.— Див. ще **грі́ти.**

[**грань**[3]] (бот.) «ісландська цетрарія, Cetraria islandica (L.) Ach.; стикта, Sticta Schreb.», [*грани́ця*] «ісландська цетрарія»;— очевидно, пов'язане з [*гра́нка*] «чашечка, в якій сидить горіх», [*гра́нок*] «гілка, сук», *гро́но* «китиця плодів».— Див. ще **гра́нка**[2], **гро́но.**

[**гра́па**] «борона» ВеУг, [*ґра́па*] «примітивна борона» Мо, ВеУг, [*дра́па*] «тс.» тж, [*ґра́па́ти*] «волочити» ВеУг, ДзАтл I; — очевидно, запозичення з румунської і молдавської мов; рум. grápă «борона», молд. *гра́пэ* «тс.» запозичено, мабуть, через посередництво болгарської мови (болг. *гра́па* «тс.») з італійської; іт. grappa «гак, скоба» походить від двн. krāpfo «гак, гачок»; рум. grápă вважається також стародавнім місцевим словом (Rosetti ILR II 80, 114) або виводиться від алб. grep «гачок» (DLRM 344).— Дзендзелівський НЗ УжДУ 37, 48; БЕР I 274; Vrabie Romanoslavica 14, 146; СДЕЛМ 89; Kluge—Mitzka 400.— Пор. **гре́мпля, кра́мплі.**

[**ґра́са**] «сапа; знаряддя для прополювання міжрядь, розпашник», [*гра́са, гараса́лка*] «тс.» Дз, [*грасо́вка*] «обробіток просапних культур грасами» Дз, Мо, [*ґра́ца*] «сапа» Л, [*ґрасува́ти*] «розчищати доріжки; плужити, прополювати міжряддя Мо, Дз», [*грасува́ти*] «плужити», [*гарасува́ти*] «тс.» Дз, [*ґрацюва́ти*] «розчищати доріжки»; — р. [*гра́ца*] «кігті для очищення грядок від бур'янів»; — запозичення з польської мови; п. grasa «мотика, скребачка», [kracki] «гребінь для чесання льону», як і ч. krace «сапка», kratce, [grace], слц. graca «тс.», походить від свн. kratze «скребачка», пов'язаного з дієсловом kratzen «скребти, дряпати», спорідненим з шв. kratta «тс.», дісл. krota «гравірувати», алб. gē-ruań, kruań «скребу».— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 63; Шелудько 28; Sławski I 335; Brückner 155; Machek ESJČ 288; Kluge—Mitzka 401.

граси́рувати «вимовляти звук р на французький лад»;— р. *грасси́ровать*, бр. *грасі́раваць*, п. grasejować, болг. *граси́рам*;— через російську мову запозичено з французької; фр. grasseyer «гаркавити» виводиться від gras «жирний; густий» (пор. avoir un parler gras, une langue grasse «мати важкий язик»), яке походить від лат. crassus «товстий; густий; жирний», можливо, спорідненого з дінд. kṛtsnaḥ «цілий», псл. *čьrstvъ «твердий, міцний», укр. *черстви́й*.— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 162; ССРЛЯ 3, 373; Kopaliński 371; Dauzat 372; Walde—Hofm. I 285.— Пор. **черстви́й.**

[**грасува́ти**] «витоптувати (копитами землю)», *ґрасува́ти* «тс.; місити (землю) Ме; лютувати, спустошувати (про епідемію); бешкетувати Ж», [*грасова́ти*] «носитися вночі (про духів)» Бі, [*ґра́са*] «яма для місіння глини; заміс глини» Мо, ст. *ґрасовати, ґрассовати* «грабувати, плюндрувати» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. grasować «поширюватися (про хвороби); вештатися (з метою грабежу)» походить від лат. grassāri «нападати; лютувати; вештатися», пов'язаного з gradus «крок».— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 63; Sławski I 341.— Див. ще **гра́дус.**

[**ґра́та**] «прут залізної решітки; карта (на тканині)», *гра́та* «тс.», *ґра́ти* «залізна решітка», *гра́ти*, [*ґра́тки* Ж, *грать* Бі, *драти* Пі, *кра́та*] «тс.», [*ґра́тка*] «огорожа зі штахету» Л, *грато́ваний*, [*гра́тчаний* Бі], *ґратча́стий, гратча́стий*, [*гратча́тий* Бі], [*ґратува́ти*] «обносити гратами» Ж, [*межиґра́ття*] «решітка», ст. *ґрата, грата* (XVII ст.); — бр. [*крата*] «гратчаста огорожа»; — запозичення з польської мови; п. krata «залізні або дерев'яні прути, грати; карта на тканині», [garata] «тс.», як і схв. [grȃta] «грати; (тех.) грохот», походить від іт. grata «грати, огорожа» чи слат. crata, grata «грати, огорожа, брама; решето», пов'язаних з лат. crātis «плетиво; огорожа, пліт», спорідненим з дангл. hyrdel «очеретяний пліт; огорожа», нвн. Hürde «плетена загорожа», гр. κάρταλ(λ)ος «кошик, короб»; зведення українських і польських форм до нім. Gerät «прилад; посуд» (Шелудько 29) позбавлене підстав.— Richhardt 51; Sławski III 68—69; SW II 533; Brückner 265; Bern. I 608; Kluge—Mitzka 321; Walde—Hofm. I 285—286.

гра́ти, [*игра́ти*], *гра, граве́ць*, [*гра́йка*] «гра, партія гри; вид мухи,

яка сильно дзижчить», [*гралка*] «музичний інструмент» Ж, [*грало*] «тс.; розважання, гра Ж», [*гранець*] «гравець, музикант» Я, [*гранка*] «гра» Ж, [*граття*] «гра на інструменті; забава», *грач*, [*грачка*] «гра» МСБГ, [*грашка*] «іграшка», [*греця*] «музикант, гравець», *грище* «забава, гра, місце для гри», [*грищовики*] «учасники грища» Пі, [*играль*] «гравець» Ж, [*игровище*] «гра; дитячий майданчик» Ж, [*іграа, ігранка, ігрий*], *іграшка*, *іграшкар*, [*ігрець*], *ігрище*, [*ігронько*] «музикант», *грайливий*, *гральний*, *граний*, [*гранковий*] «гральний» Пі, *гристий*, *ігристий*, [*виігра*] «виграш», *виграш*, *виграшка* «забавка, іграшка», [*межиграй*] «інтермеццо» Ж, [*найгравати*] «знущатися» Пі, [*перегра*] «гудіння бджоли» Ж, [*пригра*] «тс.» Ж, [*пригрив*] «рефрен», [*пригривати*] «приграватн», [*пригривка*] «прелюдія» Ж, [*прігра*] «гудіння бджоли» Ж, [*програ*] «програш», *програш*, [*розерги*] «розиграш; перший день св. Петра; русалії, гулянки» Ж, [*розигри*] «тс.» Ж, *розиграш*; — р. *играть*, бр. *граць*, др. *играти*, п. grać, ч. hráti, слц. hrat', вл. hrać, нл. graś, полаб. jagraičă «гра», болг. *играя*, м. *игра*, схв. *играти*, слн. igráti, стсл. **играти**; — псл. *jьgrati < *ьgrati; — споріднене з лит. áikštytis «капризувати, пустувати», лтс. aîkstîtiês «кричати», дінд. ējati «рухається», ījati, íñgati «тс.»; іє. *aig- «різко рухатися»; зіставлення з дінд. yájati «вшановує з побожністю і жертвою» (Потебня К ист. зв. 4, 58—59) мало переконливе.— Фасмер II 116; Преобр. I 264; Sławski I 331—332; Младенов 196—197; Machek ESJČ 181; Holub—Lyer 197; Schuster-Šewc 337—338, 339—340; Skok I 711; Bezlaj ESSJ I 208—209; Bern. I 422; Matzenauer LF 8, 9—10; Pokorny 13—14.

[**ґратя**] «старі речі, мотлох Г; кухонний посуд ДзАтл II»; — запозичення з західнослов'янських мов; п. grat «старі речі, мотлох, дрантя», ч. gráty «мотлох», слц. [gráty, graty] «посуд» походять від нвн. Gerät «посуд; начиння», що зводиться до двн. girāti «обговорення, турбота; устаткування», похідного від двн. rāt «рада; наявні засоби; продовольчі запаси», спорідненого з стсл. **радити** «турбуватися, піклуватися», укр. *рада*, *радити*.— Дзендзелівський УЗЛП 47—48; Sławski I 341—342; Brückner 155; Machek ESJČ 151; Kluge—Mitzka 249, 584.— Див. ще **рада**.

граф, [*грабя* Ж, Пі, *грабля* Ж, *грап*], *графиня*, [*грапиня*, *грапиха* Пі], [*ґрафка*] «графиня» ЕЗб 4, [*грапова* Пі, *гроуфкиня* ЕЗб 4] «тс.», *графівна* «дочка графа» Я, [*граб'янка* Я, *грапівна* Пі] «тс.», [*грапенко*] «син графа» Пі, [*грапович* Я, *грапчи/к*] «тс.», [*грабчина*] «графство» Пі, [*грапчина* Пі, *грапщина*] «тс.», [*грофський*] ЕЗб 4, ст. *грабя* «граф» (XVII ст.), *графъ* (XVIII ст.); — р. болг. м. *граф*, бр. *граф*, [*грапъ*], п. hrabia, grabia, graf, каш. [grôf], ч. hrabě, [gróf], слц. gróf, вл. hrabja, нл. [grabja], схв. *гроф* слн. gròf; — форма *граф* запозичена, очевидно, безпосередньо з німецької мови, форма *грабя* — через польську; нім. Graf, як, мабуть, і п. grabia, походить від двн. grāvio, grāvo «ватажок», можливо, спорідненого з гот. gagrēfis «рішення, постанова».— СІС 183; Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 453; Преобр. I 155; Sławski I 430; Brückner 173; Machek ESJČ 182; Holub—Lyer 197; Kluge—Mitzka 266—267.

графа, *графити*; — р. бр. болг. *графа*, м. *графа*; — нове утворення, пов'язане, очевидно, з ст. *ґрафія* «знаряддя для писання» (пор. р. *графья* «дошка для накладання друкарського аркуша»), яке походить від гр. γράφω «пишу» чи γραφεῖον «письмовий стіл».— Шанский ЭСРЯ I 4, 162; Фасмер I 453; Тимч. 647.— Див. ще **графіка**, **жереб**.

графин; — бр. *графін*; — запозичення з російської мови; р. *графин*, ст. *карафин* походить від фр. carafine (чи пов'язаного з ним нім. ст. Karaffine), яке зводиться до іт. caraffina, похідного від caraffa «графин», запозиченого з іспанської мови; ісп. garrafa «тс.» походить від ар. garrāf «черпак, ківш», пов'язаного з дієсловом garafa «черпати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 163; Фасмер I 453; Преобр. I 155; Горяев 78; Machek ESJČ 241; БЕР I 230; Lokotsch 54; Dauzat 140; Kluge—Mitzka 351.— Пор. **карафа**.

гра́фіка «мистецтво малювання, письма, креслення», *гра́фік* «фахівець з графіки; креслення, схема», *графі́чний;* — р. *гра́фика, гра́фик*, бр. *гра́фіка, гра́фік*, п. grafika, grafik, ч. слц. grafika, grafik «фахівець з графіки», grafikon «креслення, схема», вл. grafika, болг. *гра́фика, графи́к* «фахівець з графіки», *гра́фик* «креслення, схема», м. *графика, графичар, графикон*, схв. *гра̀фика, гра̀фича̄р, гра̀фикон*, слн. gráfika, gráfik «фахівець з графіки», gráfičar «тс.»; — можливо, через посередництво німецької мови (нім. Gráphik «графіка») запозичене з латинської; лат. graphica, graphicē походить від гр. γραφική (τέκνη) «живопис», пов'язаного з γράφω «пишу», спорідненим з дангл. ceorfan «різати, карбувати», свн. kerben «карбувати», псл. *žerbъ, укр. *же́реб* (первісно «покарбований кусок»).— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 162—163; Фасмер I 453; Frisk I 324—326.— Див. ще **же́реб.**

графі́т, *графі́тистий;* — р. болг. *графи́т*, бр. *графі́т*, п. ч. слц. grafit, м. *графит*, схв. *гра̀фит*, слн. grafít; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Graphít (звідки й фр. graphite) є штучним утворенням (1789 р.) від гр. γράφω «пишу».— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 164; Фасмер I 453; Holub—Lyer 182; Bloch 345; Kluge—Mitzka 278.— Див. ще **гра́фіка, же́реб.**

графі́ті «стародавні написи, малюнки, надряпані на скелях, стінах, посудинах»;— р. *граффи́ти*, п. graffiti, схв. *графито;* — через російську мову запозичене з італійської; іт. graffiti (мн. від graffito) «написи або малюнки, видряпані на стіні» пов'язане з graffi(a)re «дряпати», похідного від grafio «гостра паличка для писання у стародавніх греків і римлян», що походить від лат. graphium «тс.», яке зводиться до гр. γράφω «пишу».— СІС 184; Kopaliński 368; Mestica 694.— Див. ще **гра́фіка.**

графома́нія «хворобливий потяг до письменництва», *графома́н;*— р. болг. *графома́ния*, бр. *графама́нія*, п. слц. grafomania, ч. grafomanie, схв. *графома̀нија;* — запозичення з французької мови; фр. graphomanie утворене з основ гр. γράφω «пишу» і μανία «божевілля, потяг, пристрасть, шаленство».— СІС 184; Шанский ЭСРЯ I 4, 164; ССРЛЯ 3, 376; Klein 675.— Див. ще **гра́фіка, ма́нія.**

гра́ція, *граціо́зний;* — р. болг. *гра́ция*, бр. *гра́цыя*, п. gracja, ч. gracie, слц. grácia, вл. gracija, схв. *гра̑ција*, слн. grácija;— запозичення з латинської мови; лат. grātia «краса» пов'язане з ім'ям богинь краси Grātiae «Грації», утвореним від основи прикметника grātus «приємний, привабливий; вдячний», спорідненого з дінд. gr̥ṇā́ti, gr̥ṇīté «співає, хвалить», ав. gar- «хвалити», лит. gìrti «хвалити, славити», лтс. dzir̃tiês «вихвалятися», прус. girtvei «хвалити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 165; Walde—Hofm. I 619—620.

ґра́шпан — див. **гри́шпа́н.**

гре́бати «зневажати», *гре́бувати*, [*ге́рбувати*] «тс.»; — р. [*греба́ть*] «вередувати», [*грёбать, гре́бовать*] «тс.», бр. *гр́эбаваць* «зневажати, гидувати», ч. hřebati «сварити», стсл. огрѣбатися «уникати, утримуватися»; — очевидно, пов'язане з *гребти́* через проміжні значення «скребти, чистити»; пов'язання з лит. gerbti «поважати; хвалити» (Карский РФВ 48—49, 431) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер I 454; Преобр. I 156; Machek ESJČS 147; ЭССЯ 7, 108—109; Bern. I 348.— Див. ще **гребти́.**

[**гребелю́к**] (орн.) «щурик, берегівка, Hirundo riparia», [*гребеню́к*] «тс.»; — пов'язане з *гребти́;* назва зумовлена тим, що щурик вигрібає для гнізд глибокі нори в схилах ярів і берегах річок.— Воїнств.— Кіст. 336.— Див. ще **гребти́.**

[**гребенщи́к**] (бот.) «тамарикс, Tamarix gallica» Я; — р. *гребёнщик* «тс.»; — пов'язане з *гре́бінь;* назва зумовлена, очевидно, формою суцвіття, яке нагадує півнячий гребінь.— Вісюліна—Клоков 184.— Див. ще **гре́бінь.**

[**гребі́ш**] (бот.) «образки болотні, Calla palustris L.»; — п. grzebieniec «тс.»; — очевидно, пов'язане з *гре́бінь* як назва, зумовлена подібністю суцвіття чи листа рослини до півнячого гребеня (пор. бр. [*петушкі, пеу́нікі*] «тс.»).— Див. ще **гре́бінь.**

гребіне́ць (бот.) «гребінчаста целозія, півнячий гребінь, Celosia L.», [*гре-*

бенюшка Ж, *гребішок* Mak] «тс.»; — п. grzebionatka, ч. [kohouti hřeben] «тс.»; — похідне утворення від *гре́бінь;* назва зумовлена подібністю квітів рослини до півнячого гребеня.— Вісюліна — Клоков 149.— Див. ще **гре́бінь.**

гребі́нник (бот.) «мушка, мушиця, смичка, смикавка, Cynosurus cristatus L.»; [гравілат, Geum urbanum L.]», [*гребениця*] «Cynosurus» Mak, [*гребеня́чка*] «тс.» Ж, [*гребенець*] «гравілат» Mak, [*гребенник, гребінь, гребник*] «тс.» Mak; — р. *гребневи́к* «Cynosurus», *гре́бенник*, бр. *грэ́бнік*, п. grzebienica, схв. [*гребеница*] «тс».; — пов'язане з *гре́бінь;* Cynosurus названий так через ґребнеподібну форму приколоскового листочка; відповідає значенню латинської назви (cristatus «гребінчастий»). — Нейштадт 113.

гре́бінь «інструмент для розчісування; прядильний пристрій; наріст на голові деяких птахів; верхня грань чогонебудь; вид орнаменту на крашанці», [*гре́бень*] (хвороба коней) Я, [*гребенни́к*] «майстер, що робить гребінки» Ж, [*гребено*] «гребінь для овечої вовни» ВеЛ, [*гребеня́р*] «майстер, що робить гребінки» Ж, [*гребе́шик*] «гребінка» Я, *гребіне́ць, гребінка, гребінни́к*, [*гребінниця*] «грубе полотно», [*гребінщик*] «той, що виробляє гребінки» Я, [*гребішо́к*] «гребінець» Ж, [*гребена́тий*], *гребени́стий, гребеня́стий, гребінний, гребінча́стий, гребінчатий*, [*гребіня́стий*] Я; — р. *гре́бень*, бр. *грэ́бень*, др. *гребьнь, гребень*, п. grzebień, ч. hřeben, слц. hrebeň, вл. hrjebjeń (у деяких птахів; вершина гори), нл. grjebjeń, полаб. gribin, болг. м. *гре́бен*, схв. *гре̏бен*, слн. grebén, стсл. **гребенъ**; — псл. *greby, род. в. grebene, похідне від grebǫ «гребу».— Трубачев Рем. терминол. 77; Шанский ЭСРЯ I 4, 165; Фасмер I 454; Machek ESJČ 187; Holub—Kop. 134; Schuster-Šewc 347; БЕР I 277; Skok I 599—601; Bezlaj ESSJ I 173; ЭССЯ 7, 112—113; Bern. I 347; Откупщиков 114; Moszyński JP 36/2, 115.— Див. ще **гребти́.**

гре́бля «загата», [*гребля́нка*] «баба, що торгує на греблях» Я, *гребе́льний* «загатний», *гребляни́й* «тс.», *погребе́льне* «мито за проїзд через греблю»; — бр. *грэ́бля* «загата», др. *гре́бля* «рів, вал, окіп», п. grobla «загата», ч. ст. hróbě «купа; підвищення, могила», слц. hrobľa «насип, купа, могила», вл. hrjebja «загата», нл. grobla «рів, канал», схв. *гре̏бља* «викопана або накидана стежка; ярок, борозенка в городі», слн. gróblja «купа каміння», стсл. **гроблıа** «могила, рів»; — псл. *grebja, *grobja, похідне від grebǫ «гребу».— Sławski I 345—346; Schuster-Šewc 346—347; ЭССЯ 7, 109.— Див. ще **гребти́.**

гребти́ «згрібати; веслувати», [*греба́ти*] «копати; гребти, веслувати» Ж, [*гребсти́*] «гребти» Ж, *гребти́ся* «гребти; ритися; [підлещуватися Я]», [*гребе́ниця*] «робітниця, що гребе сіно» Я, *гребе́ць* «веслувальник; згрібальник сіна», [*гребі́жка*] «курка, що гребе» Ж, [*гребі́ля*] «згрібач сіна» Ж, [*гребі́льник*] «тс.» Ж, [*гребі́нка*] «вода на дні ковбані» Я, *гре́бка* «весло; машина для згрібання сіна», [*гребли́ця*] «скребло, скребок», [*гре́блица*] «скребло» ЕЗб 4, [*гребло́*] «скребло; знаряддя на зразок граблів», *гребня́*, [*гребови́ця*] «згрібання сіна; час згрібання сіна», [*гребо́к*] «весло; стерно» Ж, [*гребу́н*] «згрібальник сіна» Ж, [*гре́бчик*] «гребець» Ж, [*гребщи́к*] «тс.» Я, *гріб* «могила; домовина», *гроб* «тс.», *гроба́р, гроба́рик* (ст.) «могильник», *гроба́ч* «гробокопач» Я, *гроби́* «кладовище», *гробки́* «тс.», *гробни́ця*, [*гробове́ць*] «могила», [*гробови́ця*] «тс.» Я, *гробови́ще* «кладовище», *гребни́й*, [*гребови́цький*] «пов'язаний із згрібанням сіна», [*гробкови́й*] «могильний» Ж, [*гро́бний*] «тс.», *гробови́й*, [*гре́бом*] «гребучи(сь)» Я, *ви́гріб, вигрібни́й, згріба́ти*, [*згре́бло*] «скребло», [*зґре́бало*] «скребниця для чищення худоби» Па, [*зґре́бло*] «кінні граблі Па; скребло Ме», *згріба́льник*, [*згріб'я*] «клоччя», *згрібни́й* (про грубе полотно), [*за́греб*] «випечений у попелі хліб» Ж, *загре́ба* «місце, де щось закопане; вид хліба; жадібна людина», *загре́бки* «закінчення збирання врожаю», *загре́бистий* «яким можна добре гребти», *загріба́льник*, [*загріба́чка*] «коцюба», [*загрі́бок*] «невдало випечений хліб», *загребу́щий* «жадібний», *нагро́бок, надгро́бок, надгро́бник, надгро́бний, огре́бки* «залишки сіна, корму», [*огріба́ч*] «коцюба»,

[*óгріби*] «залишки сіна» Ж, *огрéбом* «обома руками», *погребнýтися* «гребнути веслом», *пóгреб* «льох», *погрéб* «похорон», [*погрéбар*] «могильник», *погрéбúця* «надбудова над погребом», *погребúще* «погріб», [*погребнúк*] «надбудова над льохом, передня частина льоху», [*погребня́*], *погрібнúк* «тс.», [*погребóвини*] «поминки», *пóгріб* «льох», [*погрíб*] «похорон», [*погрібáч*] «коцюба», [*погрібня́к*] «надбудова над льохом» (?), *погребáльний*, *погрéбний* «похоронний», *погребóвий* «похоронний; присутній на похоронах», *погрíбнúй* «льоховий; похоронний», *пригрéбúця* «погрібник», [*прогрéбúця*] «передня частина льоху» Дз, *угрóбити*; — р. *грести́*, бр. *грэ́бці*, др. *гребсти*, *грети*, *грести* «гребти, чесати», п. grzebać «ритися, гребтися», ч. ст. hřésti «ховати», слц. hriebsť «копатися, ритися», вл. hrjebać, нл. grěbaś «шаркати; рити; дряпати», болг. *гребá*, схв. *грèпсти*, слн. grêbsti «гребти, розкопувати», стсл. **гребѫ, грети**; — псл. greti < *grebti, grěbati; — споріднене з лит. grė̃bti «обробляти граблями», лтс. grebt «вискоблювати», дшв. græva «копати», алб. kreh «чешу»; іє. *ghrebh- «скребти, копати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 454; Преобр. I 157—158; Sławski I 367—368; Machek ESJČS 142; Holub—Kop. 131; Schuster-Šewc 346; БЕР I 276—277; Skok I 599—602; Bezlaj ESSJ I 172; ЭССЯ 7, 109—110; Bern. I 348; Fraenkel 165—166; Pokorny 455—456.— Пор. **грáбати.**

[**гревéт**] «пісок із щебенем» Дз; — очевидно, походить від фр. grève (*grevette) «грубозернистий пісок, гравій», яке зводиться до гал. *grave «пісок».— Dauzat 374; Bloch I 347.— Пор. **грáвій.**

[**ґреґáрний**] «моторний, спритний», [*ґреґóрний*] «тс.»; — неясне; можливо, запозичене з румунської мови; рум. gregár «стадний» (молд. *грегáр* «тс.»), яке при запозиченні могло набути значення «швидкий, рухливий», походить від лат. gregārius «належний до стада», похідного від grex «стадо, натовп, юрба», спорідненого з гр. дор. ἀ-γρέ-τᾶς «збирач», псл. *gъrtati, укр. *горнýти*, *гóрстка*.— Walde—Hofm. I 622.— Див. ще **гортáти.**

[**грéгати**] «квакати, крякати» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *кректа́ти*, *кря́кати*, *греготíти* «кричати» (про лебедя) (пор.).

ґрéґіт — див. **грéхіт.**

[**греготíти**] «кричати» (про лебедя), [*греготáти*] «шуміти, шипіти» Ж, [*григотáти*] «шуміти» (про вітер) Я; — п. grzechotać, (grzegotać) «тріскотіти, цокотати; кумкати» (про жаб), ч. заст. hřehtati «клекотіти, стукотіти», вл. hrjechtać «квакати; хрюкати»; — давнє звуконаслідувальне утворення.— SW I 932; Sławski I 369.— Пор. **гроготáти.**

[**грéзен**] «виноградне гроно», [*грéзник*] «тс.» ВеУг; — р. [*грезнó*] «гроно», [*грéздень*] «два зрослі плоди горіха; цибулина з зеленими паростами», др. *грезнъ* «гроно, виноградна ягода», *грезно*, *грьзно*, *грьзнъ*, *грьзнь*, *грь* «тс.», болг. [*грéздей*] «пробка, затичка», [*грезд*] «тс.»; — псл. *grьzdьn-, пов'язане чергуванням голосних з основою grozd-.— Фасмер I 455; БЕР I 278; ЭССЯ 7, 114.— Див. ще **грóзно, грóно.**— Пор. **грáнка**[2].

грéйдер «машина для вирівнювання поверхні грунту»; — р. болг. *грéйдер*, бр. *грэ́йдар*, ч. grejdr, grader, слц. grader, схв. *грејдер*, слн. gréder; — запозичення з англійської мови; англ. grader утворене від дієслова grade «нівелювати, вирівнювати, розкладати за рангом», яке походить від лат. gradus «ступінь, крок».— СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 166; Klein 672.— Див. ще **грáдус.**

грéйпфрут «дерево групи цитрусових, помпельмус гроновидний, Citrus paradisi; плід цього дерева»; — р. *грéйпфрут*, бр. *грэйпфрýт*, п. greipfrut, grapefruit, ч. слц. вл. слн. grapefruit, болг. *грейп-фрут*; — через російську мову запозичене з англійської; — англ. grape-fruit складається з іменників grape «виноград, гроно винограду», що походить від дфр. grape, grappe «гак; гроно винограду», пов'язаного з crape, grape «збирати виноград», яке вважають германським запозиченням (пор. двн. krāpfo «гак», франк. *krappo, нвн. Krapfen «тс.»), і fruit «плід, фрукт», що походить від лат. fructus «тс.»; назва зумовлена, мабуть, тим, що цей плід росте гронами, як виноград.— СІС 185; Шан-

ский ЭСРЯ I 4, 166; БСЭ 12, 491; Kopaliński 372; Holub — Lyer 183.— Див. ще **фрукт**.

грек, *грекúня*, [*грéка*] «грецька мова» Ж, *грецúзм*, *гречáнка*, [*гречвá*] «греки», [*гречúзна*] «грецька мова», [*гречинá*] «тс.» Ж, [*гречня́*] «греки» Я, *Грéція*, [*Грéччина*] «Греція» Я, [*грéщина*] «грецька мова» Я, *грéцький*, ст. *грекъ* (XV ст.); — р. *грек*, бр. *грэк*, др. *грькъ*, п. Grek, ч. Řek, ст. Hřěk, слц. Grék, вл. Grek, нл. Grjek — болг. *грък*, *гърк*, м. *грк*, схв. *Гр̏к*, слн. grk, стсл. **грькъ**; — запозичене, очевидно, з латинської мови; лат. graecus «грек» походить від гр. γραικός «житель землі Γραῖα в Беотії», яке пізніше стало загальною назвою греків; походження назви землі невідоме. — Фасмер—Трубачев I 455; Преобр. I 156—157; Brückner 156; БЕР I 288; Skok I 612—613; ЭССЯ 7, 163; Bern. I 359—360; Frisk I 223.

греміти, *гремотáти*, *гремотíти*, *гремýчий* — див. **гриміти**.

[**гремок**] (бот.) «дзвінець, Rhinanthus crista galli L.» Mak, [*гремошник*, *громки*] «тс.» Mak, [*гремуха*] «талабан польовий, Thlaspi arvense L.» Mak; — р. [*гремóк*] «дзвінець», [*гремýшка*, *гремýшник*, *громкú*, *погремóк*] «тс.», [*гремýха*] «талабан польовий», бр. [*грамкí*] «дзвінець»; — пов'язані з *гримíти*, др. *грьмѣти*; назви дзвінця зумовлені тим, що достиглі плоди рослини, які знаходяться в сухій чашечці, при погойдуванні від вітру звучать, як брязкітка; очевидно, за такою ж ознакою названо і талабан польовий, плід якого становить стручок з насінням.— Нейштадт 291—292, 502.— Див. ще **гриміти**.

[**грéмпля**] «ручний гребінь для розчісування вовни» Я, [*ґрéмплі*] «колесо з зубцями для розчісування вовни» Mo, [*ґремплювáти*] «розчісувати вовну» Mo; — п. gręplа «карда, чесалка», gremplа, grępel, ч. krample, слц. krampľa, нл. gramplе «тс.»; — запозичено через польське посередництво з німецької мови; нім. Krémpel «гребінь для вовни; кардочесальна машина», запозичене в літературну мову з нижньонімецької, є зменшеною формою від Krámpe «гак», двн. kramph «тс.», спорідненого з нвн. krumm «кривий», гр. γρυπός «кривий, покручений», очевидно, також псл. grǫbъ, укр. *грýбий*.— Mo 28; Sławski I 345; SW I 906; Sł. wyr. obcych. 260; Kluge—Mitzka 400, 403, 408; Frisk I 329—330.— Див. ще **грýбий**.— Пор. **крамплí**.

грéна «яйця метелика шовкопряда», *гренáж* «заготівля грени»; — р. болг. *грéна*, п. grenа; — очевидно, запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. graine «сім'я, зерно; грена» походить від лат. grānum «зерно».— СІС 185; ССРЛЯ 3, 384—385; Kopaliński 372; Dauzat 371; Bloch 344.— Див. ще **гран**.

гренадéр «солдат добірних частин у багатьох європейських арміях»; — р. *гренадёр*, ст. *гренадир*, *гранадир* (1698), бр. *грэнадзёр*, п. grenadier, ч. grenadýr, слц. granatier, вл. grenaděr, болг. м. *гренадúр*, схв. *гренàдӣр*, слн. grenadír; — через посередництво німецької мови (нім. Grenadíer «гренадер») запозичено з французької; фр. grenadier «гренадер; гранатометник» пов'язане з grenade «граната», яке походить від лат. (malum) granatum (бот.) «гранат». — СІС 195; Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 456; Kopaliński 372—373; Kluge—Mitzka 269; Dauzat 374.— Див. ще **гранáта**.

[**грéний**] (у виразі *грена неділя* «зелена неділя»), [*гря́ний*] «тс.», [*гренýха*] «пісня на клечальну неділю», [*гренýшка* Ж, *гренушкú* Пі] «тс.»; — р. [*гринóй*] ([*греная неделя*] «тиждень перед петрівкою»), [*гренуха*] (старовинне народне свято), бр. [*грянáя* (*нядзеля*)]; — неясне; пов'язувалося з н. grün «зелений» (Шелудько 28; ЭССЯ 7, 117); зіставлялося також з *грáти*, *рóзигри* «перший день петрівки» (Шелудько там же, примітка редактора).

[**грéпнути**] «важко впасти» Ж, [*грéпнутися*] «упасти, ударитися» Я; — очевидно, результат контамінації форм *гéпнути* і *грúмнути* «тс.» (див.).

[**грéхіт**] «сміття, щебінь» Ж, [*ґрéгіт*] «кам'янисте поле; скеляста гора» Ж; — п. [grechot] «узбіччя, покрите гравієм», слц. [hrochoť] «мерзле болото на дорозі», [grochoť, chrochoť] «тс.», болг. *грохотá* «кам'янистий схил», схв. *гр̏хот* «ка-

м'янистий грунт»; — мабуть, запозичене з польської мови, в якій походить від первісного звуконаслідувального кореня *gre(ch)-, паралельного до groch-.— Иллич-Свитыч ИАН ОЛЯ 19/3, 229; SW I 905; БЕР I 285; Skok I 623—624.— Пор. **грохати.**

[**грецило**] «галун», [*грициило*] «тс.» Ж; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі вживаного у Закарпатті виразу *грецький квас* «галун» під впливом назв речовин на -*ило* (*дубило*, *квасило*).

[**грецул**] «шліфувальний брусок (з породи пісковиків) Ко; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з рум. grésie (grézie) «мінерал-пісковик; точильний камінь», яке зіставляється з алб. gëresë.— DLRM 346.

[**грецюватий**] (у виразі *грецювата вівця* «вівця, що хворіє на вертіж, внаслідок чого кружляє в агонії») Я, [*грицюватий*] «тс.» Я; — пов'язане, очевидно, з *грець* «удар, крововилив у мозок, параліч»; назва виникла, мабуть, на тій основі, що вівцю вважали ураженою ударом або паралічем.— Див. ще **грець¹**.

грець¹ «апоплексичний удар, параліч»; — р. [*грец*] (лайл.) «диявол», [*игрец*] «нечистий дух, домовик; параліч; припадок крикливиці; блазень»; — похідне утворення від дієслова *грати;* назва зумовлена мимовільними незвичними рухами чи криками хворих; звукова близькість до болг. *гръч* «спазм», схв. *грч* «тс.», очевидно, випадкова.— Потебня К ист. зв. IV 60.— Див. ще **грати.**

[**грець²**] «ратоборство, сутичка», [*герець*] «тс.»; — фонетичний варіант форми *герць*, утворений, очевидно, під впливом слів *гра*, *грець* «гравець».— Див. ще **герць.**

грець³— див. **грати.**

гречка (бот.) «Fagopyrum Gaerth.», *г. польова* «грицики, Capsella bursa pastoris (L.) Medic.», *г. дика* «щавель, Rumex acetosa L.», [*грецкув'є*] «поле, де росла гречка» Л, [*грецьковка*] Л, *гречанище*, [*гречисько*, *гречище*], *гречківка*, [*гречків'я*] «тс.», *гречаник* «вид хліба», [*гречаниця*] «гречана солома», *гречанка* «тс.», *гречина* «зернина гречки», [*гречух*] «комаха Anisoplia fruticosa; пиріг з гречки; дика гречка» Ж, [*гречуха*] «гречка» Л, [*гречушка*] «млинець з гречки», [*грецький*] «гречаний», *гречаний* «з гречки; (про масть) укритий коричневими крапками», ст. *гречка* (1558); — р. *гречка*, *греча*, *гречиха*, бр. *грэчка*, п. gryka, hreczka (з укр.), слц. [hrečka] (з укр.), болг. *гречиха* (з р.); — пов'язане з *грек*, як назва рослини, що потрапила до східних слов'ян через греків.— Шанский ЭСРЯ I 4, 169; Фасмер—Трубачев I 457; Преобр. I 156—157; Горяев 79; Sławski I 362—363; JP 36/4, 278; Brückner 156, 173; Machek Jm. rostl. 88; Bern. I 359.— Див. ще **грек.**

ґречний «чемний, ввічливий», *гречний*, [*гречий* Ж] «тс.», [*ґреци*] «добре», [*ґрече*, *грече*] «тс.», [*негречи*] «непристойно» Пі, ст. *гречный* «вихований, пристойний» (XVIII ст.); — слц. [grečný] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. grzeczny «тс.» утворилося внаслідок злиття виразу k rzeczy «до речі»; калькою п. grzeczny є укр. *доречний*.— Witkowski SOr 19/2, 209; Brückner 162; Sławski I 369.— Див. ще **к, річ.**

гриб, [*грибар*] «збирач грибів» Ж, *грибниця* «частина гриба», [*грибовик*] «хвороба коней, пухлина» Я, [*грибовиско*] «місце, де ростуть гриби» Ж, *грибовище* «тс.», *грибок*, [*грибша*] «грибниця», [*грибастий*] «грибоподібний», *грибний*, [*підгриб*] (вид грибів) Нед; — р. *гриб* «гриб», [*гриб*, *гриба*] «губа (частина обличчя)», бр. *грыб*, п. grzyb, ч. hřib, слц. hrib, вл. hrib, нл. grib «гриб; пухлина у коней», слн. grîb; — псл. gribъ; — етимологія затемнена, єдиної думки щодо походження немає; виводиться від *glibъ із зміною г > l (Sławski I 373; Moszyński JP 36, 196), яке порівнюється з укр. *глива* «гриб на дереві, губка», лит. gléima «слиз», gliẽti «мазати, ліпити»; пов'язувалось із *skripъ, укр. [*скрип*] «гриб» як позначення тугості (скрипучості) грибів (Machek ESJČ 188), з grebǫ «гребу» як позначення того, що виростає (вигрібається) з землі (Jakobson Word 8, 387), з лит. greĩmas «вершки, сметана, слизистий осад» (Фасмер I 457), griebti «збирати молоко» (про соковиту шапинку) (Brückner 163; Holub—

Кор. 134), з псл. *gъrbъ «горб», норв. korpa (korp) «стара кора», ірл. gerbach «зморшка, складка» (Petersson Vgl. sl. Wortst. 12; Schuster-Šewc 341—342), з п. grzybieć «робитися старим або кривим» (Machek ESJČ 188); лит. grỹbas «гриб», лтс. grîbas «неїстівний гриб» запозичені з слов'янських мов.— Шанский ЭСРЯ I 4, 169—170; Фасмер—Трубачев I 457—458; Филин Образ. яз. 208; Меркулова Очерки 162—166; Этимология 1964, 93—94; Преобр. I 158; ЭССЯ 7, 126—128; Bern. I 352.

грúва «довге волосся на шиї і хребті тварин», [*гривáк*] «сизий голуб, Columba palumbus L.», *гривáнь* «кінь з довгою гривою; довговолоса людина», [*гривáч*] «тс.; дикий голуб», [*грúви*] «бахрома для обшивання плахт» Я, [*грúвиця*] «купка трави, не захоплена при косінні; вузька спокійна смуга води між сильними хвилями Я; грива Ж», [*грúвичка*] «бордюр на клумбі з дерну», [*грúвка*] «пілка плахти; чорна вівця з білою шиєю ВеНЗн», [*грúвна*] «грива» ВеУг, [*гривнáк*] «сизий голуб, Columba palumbus L.» Ж, [*грúвнó*] «грива» Дз Атл II, [*гривнóк*] «сизий голуб», [*гривняк*] (назва русинів з-під Перемишля і Ярослава) Ж, *гривáстий*, *гривáтий*, [*гривкáстий*], *загрúвок*, [*загрúвий*] «білий з чорною шиєю» (про вівцю) Ж; — р. болг. м. *грúва*, бр. *грыва*, др. *грива*, п. grzywa, ч. hřiva, слц. hriva, вл. hriwa, нл. griwa, полаб. grevén (greiven), схв. *грȕва*, слн. gríva, стсл. **грива**; — псл. griva, похідне від того самого іє. *gᵘer- (*gᵘr-) «проковтувати; глотка», до якого зводиться й псл. *gъrdlo, укр. *гóрло;* — споріднене з лтс. grîva «гирло ріки», grîvis «висока трава», дінд. grīvā «шия, потилиця», ав. grīvā- «потилиця», перс. girē, гр. δέρη «тс.»; зв'язок з псл. grǫdь, gręda, gora (Moszyński JP 36, 197) малоймовірний.— Шанский ЭСРЯ I 4, 170; Фасмер—Трубачев I 458; Преобр. I 158; Горяев 79; Sławski I 374; Brückner 163; Machek ESJČ 189; Holub—Kop. 135; Schuster-Šewc 341—342; БЕР I 281; Skok I 620; Bezlaj ESSJ I 177; ЭССЯ 7, 129—130; Bern. I 352—353; Mayrhofer I 353, II 556—557; Mühl.— Endz. I 658; Frisk I 367; Pokorny 474—476.— Пор. **гóрло, грúвня.**

[**грúвий**] «сіро-жовтий, сірий в плямах, гнідий», [*гривкó*] «гривий пес» ВеНЗн; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. griv «сірий в плямах» походить від болг. *грив* «сірий, сивий», спорідненого з двн. gris «сірий», нвн. grau «тс.» (Младенов 110) або пов'язаного з нгр. γρίβος «сиво-білий», спорідненим з тими самими германськими формами (БЕР I 280); запозичення могло бути сприйняте в українській мові як фонетичний варіант власного укр. *глúвий*.— DLRM 348; ЭССЯ 7, 130; Нерознак 208.— Пор. **глúвий.**

грúвно — див. **гримíти.**

грúвня «мідна монета в три або дві з половиною копійки; золота і срібна монета», *грúвна* «металева прикраса на шию; [гривня Ж]», *грúвеник*, [*грúвень*] «п'ять копійок; п'ятнадцять копійок» Мо, [*грúмня*] «гривня» Мо, [*грúвенний*] «трикопієчний», [*рéмня*] «гривня» Нед;— р. *грúвна* «грошова одиниця у вигляді злитка срібла; металева прикраса на шиї», бр. *грыўня*, др. *гривьна* «намисто, каблучка, вага (золота, срібла)», п. grzywna «штраф; монета; вага; нашийна прикраса», ч. ст. hřívna «грошова одиниця», слц. hrivna «одиниця ваги», вл. hriwna «марка», полаб. grêiw(n)ė «гріш», болг. *грúвна* «грошова одиниця; браслет», м. *гривна* «браслет, каблучка», схв. *грȉвна* «тс.», стсл. **гривьна** «намисто; браслет»; — псл. grivьna, похідне від griva «шия, потилиця»; — первісне значення «намисто» доповнилось в окремих мовах значенням «грошова одиниця» внаслідок звичаю робити намисто з монет.— Винник 124—126; Шанский ЭСРЯ I 4, 170—171; Фасмер I 458; Преобр. I 158; Sławski I 374—375; Machek ESJČ 189; Holub—Kop. 135; Holub—Lyer 199; Schuster-Šewc 343—344; БЕР I 281; Skok I 620; ЭССЯ 7, 130—132; Bern. I 352.— Див. ще **грúва.**

Григóрій, *Григóр*, *Грúгір*, [*Гридкó* Я, *Гринáшко* Я], *Гринь*, *Гринькó*, *Грúньо*, [*Гринчýк* Я], *Гриць*, *Грицáй*, [*Грунь*, *Рагíр*, *Ригóр*], ст. *Гриць* (знев.) «вживана шляхтою назва хліборобів-

українців» (XVII ст.); — р. *Григорий*, бр. *Рыгор*, др. *Григории*, п. Grzegorz, ч. Řehoř, слц. Gregor, болг. *Григор*, слн. Gregorij, стсл. **Григории**; — запозичено в східнослов'янські мови через старослов'янську з грецької; гр. Γρηγόριος (Γρηγόρας) утворено від дієслова γρηγορεῖν «не спати, бути пильним», пов'язаного з ἐγείρω «буджу», спорідненим з дінд. jā-gā-ra «не сплю», ав. ǰa-gāra «тс.».—Сл. вл. імен 206; Петровский 91; Frisk I 437—438.

григотати — див. **греготіти.**

гриди, *гридка* — див. **гряда**[2].

гридь (іст.) «нижча верхівка княжої дружини», *гриден* «охоронець князя» Ж, [*гридня*] «приймальна кімната у князівському палаці; казарма; гарнізон Ж; кімната для челяді Я», *гридниця* «приміщення для гриді; приймальна кімната у князівському палаці», [*гридняк*] «гридень Ж; гарнізонний солдат Пі», [*гридняцкий*] Пі, Ж, [*гриднякувати*] «бути гридняком» Пі, Ж, [*гриднячити*] «тс.» Пі, Ж; — р. (іст.) *гридь* «нижча князівська дружина», *гридня* (*гридница*) «приміщення для гриді», бр. (іст.) *грыдзь, грыдніца*, др. *гридь* «воїн», *гридьница, гридьня*, п. hrydnia «приміщення для сушіння зерна та інших предметів», болг. *грид* «князівська дружина», *гридница* «приміщення для варти»; — запозичення з давньоскандінавської мови варягів; дісл. grið «служба у когось, право на притулок» зіставляється з гр. χάρις «ласка, прихильність, вдячність, краса» (Falk—Torp I 346), з гот. griþs «крок», а також з дінд. gṛhaḥ «дім» (Горяев 79).— Фасмер I 158; Преобр. I 159; Brückner 162; Bern. I 352; Mikl. EW 78; Jóhannesson 395.

грижа «хвороба; [журба, туга, турбота МСБГ; сум, терзання]», [*грижа*] «сум, скорбота» Ж, [*грижати*] «годувати, доглядати» МСБГ, [*грижіти*] «тс. МСБГ; здобувати щось із труднощами Ж», [*грижітиси*] «журитися, турбуватися» МСБГ, [*грижуватися*] «тс.» МСБГ, [*згрижа*] «турбота, печаль» Ж, [*згриза*] «тс.» Ж, *нагрижник*, [*розгрижати*] «з труднощами здобувати» Нед, [*розгрижити*] «тс.», [*розрижати*] «роздобути, дістати» Ме; — р. *грыжа* «хвороба; [біль, ломота; рана, нарив]», бр. *грыжа*, др. *грыжь* «хвороба», п. gryża «тс.», болг. м. *грижа* «турбота», схв. *грижа* «різь у животі; понос», слн. gríža «понос», стсл. **грыжа**; — псл. gryža < *gryzja, похідне від gryzti «гризти»; припущення про запозичення з румунської мови (Vincenz 14) малоймовірне; навпаки, рум. grijă «турбота, страх» (молд. *грижэ* «тс.») є запозиченням з болгарської мови (DLRM 347; СДЕЛМ 90).— Шанский ЭСРЯ I 4, 186—187; Фасмер I 466; Преобр. I 163; Brückner 160; Младенов 110; БЕР I 281—282; Bezlaj ESSJ I 178; ЭССЯ 7, 161—162; Bern. I 359; Mikl. EW 80.— Див. ще **гризти.**

[**грижник**] (бот.) «грижниця, остудник, Herniaria glabra L. Ж; родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L. Mak; вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L. Mak; зірочник лісовий, Stellaria holostea L. Mak», [*грижень*] «сухоребрик стиснутий, Sisymbrium strictissimum L.» Mak, *грижниця* «остудник», [*гризник*] «грижниця сіра, Herniaria incana Я; перстач гусячий, Potentilla anserina L. Mak», [*гряжник*] «тс.» Mak; — р. *грыжник* «грижниця» [та ін.], *грыжница* «грижниця; перстач» [та ін.], [*грыжовник*] «грижниця» [та ін.], бр. [*грызнік*] «грижниця»; — похідні утворення від *грижа, гризти;* назви зумовлені застосуванням цих рослин у народі для лікування різних хвороб; назви грижниці, які відповідають латинській назві цієї рослини (лат. herniaria похідне від hernia «грижа»), можуть бути пов'язані з тим, що в деяких місцях напар з цієї рослини п'ють при болях після важкої фізичної праці або підняття великої ваги.— Носаль 97, 167, 203; Лік. росл. 81, 198—200, 224.— Див. ще **грижа, гризти.**

грижпан — див. **гришпан.**

гризти, *гризтися*, [*гриза*] «сварка; сум, скорбота», [*гризанина*] «сварка», [*гризалка*] «жувальні органи» Ж, [*гризало*] «тс.» Ж, [*гризачка*] (бот.) «ріпа, Brassica Rapa; кавун, Cucumis citrullus ВеНЗн», [*гризення*] «докір» Я, [*гризій*] «сварлива людина» Я, *гризня, гризота* «сум, скорбота; сварка», *гризотня, гри-*

зу́н, [гризу́чка] «ріпа», [гризю́ка] «сварлива людина», [гризь] «ломота; ревматизм; пупова грижа», [гризьба́] «сум, печаль» Ж, гризь (вигук для позначення гризіння), [гризли́вий] «сварливий» Я, гризо́тний, гризу́чий, гризьки́й, відгриза́тися «лаятися», [відгризка] «зла лайлива репліка» Ж, [відгри́зок], [згриз] «сум, печаль», [згри́за, згризо́та] «тс.», [на́гризок] «обгризений кусочок» Ж, недо́гризок, [недогризя] «недоїдене сіно» ВеЛ, огриза́тися, [о́гриз] «залишок» Ж, о́гри́зок «тс.», [огри́за] «сум» Ж, [перегризки] «недоїдене сіно» ВеЛ, [угри́за] «сум, скорбота», [угри́зка] «сварка; скорбота» Ж; — р. грызть, бр. грысць, др. грызти, п. gryźć, ч. hrýzti, слц. hrýzť, вл. hryzać, нл. gryzaś, болг. гриза́, м. гризе, схв. гри̏сти, слн. grísti «гризти; жалити, щипати», стсл. **грысти**; — псл. grysti <gryzti; — споріднене з лит. gráužti «гризти», лтс. grauzt «тс.», можливо, також з гр. βρύχω «скрегочу зубами»; іє. *gᵘrūĝh-, *gᵘrēuĝh- «скреготати зубами», пов'язуване (Kuryłowicz Études indo-européennes 13—14; Преобр. 163; Frisk I 410) з іє. *gᵘrau- «молоти, кришити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 187; Фасмер I 466; Горяев 82; Sławski I 364; Brückner 160; Holub—Kop. 134; Schuster-Šewc 354; БЕР I 282; Skok I 619; ЭССЯ 7, 160—161; Bern. I 359; Mikl. EW 80; Fraenkel 164—165; Frisk I 272; Pokorny 485—486.

[**гризу́н**] «мертвонароджена дитина»; — пов'язане з дієсловом гри́зти; первісно стосувалося, мабуть, лише мертвонароджених, які помирали від травм («нагризання»); можливе також пов'язання з [гри́за́] «сум, біль, скорбота».— Див. ще **гри́зти**.

грилья́ж «сорт цукерок з підсмаженими горіхами»;— р. грилья́ж, бр. грылья́ж, п. grylaż, ч. griláž, griliáž, слц. griliáž;— через російську мову запозичене з французької; фр. grillage «смаження, випалювання (руди, цегли і т. п.)» пов'язане з gril (grille) «решітка для смаження; жаровня», дфр. grille (< graïle, greïle) «тс.», що походить від лат. crātīcula «решітка, жаровня», пов'язаного з crātis «плетінка», спорідненим з гот. haúrds «двері», дангл. hyrdel «очеретяний пліт; огорожа», нвн. Hürde «плетена загорожа», гр. κάρταλ(λ)ος «корзина».— СІС 185; ССРЛЯ 3, 401; Шанский ЭСРЯ I 4, 171; Sł. wyr. obcych 261; Holub—Lyer 183; Dauzat 375.

грим, граме́р, гримува́ти; — р.болг. м. грим, бр. грым; — запозичене через посередництво російської мови з французької; фр. grime «актор, що виконує роль смішного старика», походить від фр. grimer «надавати обличчю певного вигляду за допомогою штучних засобів» або від іт. grimo «зморшкуватий»; р. гримирова́ть виводиться також безпосередньо від фр. grimer.— СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 172; Фасмер I 458; Gamillscheg 500; Горяев 80; Unbegaun BSL 50/2, 170; БЕР I 282; Dauzat 375; Bloch 348.

гри́ма́к — див. **грі́ма́к**.

грима́са, грима́сник, гримасува́ти; — р. болг. м. грима́са, бр. грыма́са, п. grymas, ч. слц. вл. grimasa, схв. грима̀са, слн. grimása; — запозичене через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. Grimásse) з французької; фр. grimace «гримаса, зморшка» через посередництво староіспанської (ісп. ст. grimazo «обличчя з гримасою; маска») запозичене з германських мов (пор. дісл. grimo «страховище, привид», дангл. grīma «тс.; маска, шолом»).— Шанский ЭСРЯ I 4, 172; Фасмер I 459; Holub—Lyer 183; Sł. wyr. obcych 261; Kluge—Mitzka 271; Bloch 348; Dauzat 375; Klein 680.

гри́ма́ти — див. **гримі́ти**.

гримі́ти, [гремі́ти, гремота́ти, гремоті́ти], гри́ма́ти «гриміти, кричати; ударяти», гри́матися «лаятися», гримкоті́ти, гри́мнути «накричати на когось; з шумом упасти», гри́мнутися «з шумом упасти», гримота́ти «гуркотіти, гриміти», гримоті́ти, [грі́мати] «гримати», [грімота́ти] «тс.», [громі́чати] «гриміти» Я, [громохті́ти] «сильно гриміти» Ж, [гри́мно] «шлункові гази» Ж, [гри́вно] «тс.» Ж, [гримотня́, гримотня́ва], грім, [грімач] «буркотун» Пі, грімни́ця «блискавка з громом; свічка, яку запалюють під час грому; свято Стрітення», громни́ця «тс.» Г, Ж, Я, Пі, [грі́мот] «стук» ЛексПол, [грімо́та] «гримотіння» Я, [грімотня́], [громі́вка] «яли-

на, вражена громом», [*громовеня́*] «слабкий грім», *громови́к* «громовержець», *громови́на* «блискавка; електрика», *громови́ця* «гроза; громова стріла; белемніт», *гримки́й*, *гримкотли́вий*, *гримли́вий*, *гримотли́вий*, *гриму́чий*, [*грему́чий*], *грімки́й*, *грімни́й*, *громови́й*, *громо́хкий*, *відгримі́лий*, [*згримоті́ти*] «сильно вдарити» Ж, *загри́мати* «застукати; затуркати криками», *загрі́мати* «тс.»; — р. *греме́ть*, бр. *грымéць*, др. *гремѣти*, *грѣмѣти*, п. grzmieć, ч. hřmíti, слц. hrmiet', полаб. gramăt, вл. hrimać, нл. grimaś, болг. *гръмя́*, м. *грми*, схв. *гр̀мети*, слн. grméti, стсл. **грьмѣти**; — псл. grьměti, grimati; — споріднене з лит. gruměti «гриміти», graměti «падати з грюкотом», лтс. gremt «бурмотіти», прус. grumins «далекий грім», гр. χρεμίζω «зчиняю галас; іржу», двн. grim «лютий», gram «тс.»; іє. *ghrem-, *ghrom- звуконаслідувального походження.— Шанский ЭСРЯ I 4, 166—167; Фасмер I 455—456, 460; Преобр. I 157, 160; Горяев 79; Sławski I 372—373; Brückner 158, 162; Machek ESJČ 189; Holub—Kop . 135; Holub—Lyer 199; Schuster-Šewc 342—343, 350; БЕР I 284, 289; Skok I 623; Bezlaj ESSJ I 178—179; ЭССЯ 7, 163—164; Bern. I 360; Mikl. EW 77; Trautmann 97; Топоров II 309—311; Fraenkel 163; Pokorny 458—459.

[**ґри́нда**] «поличка; гряділь; шлагбаум» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. grindă «балка», grindéi «частина воза; горизонтальна перекладина; частина плуга» походить від болг. ст. *гряда* «балка, колода», спорідненого з укр. *гря́да* «жердина».— Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 146; СДЕЛМ 91.— Див. ще **гря́да**[2].

[**ґри́нджа**] «сніг з дощем» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з рум. grindină «град».

гринджо́ли (вимовляється ґ) «прості сани; низькі й широкі сани; маленькі дитячі санки», *гринджоля́та* «маленькі санки», [*дранджо́ли*, *дранджоля́та*, *кринджо́ли* Пі] «тс.», ст. *ґринжола* (XVII ст.), *ґриніоли*, *гринчола* (XVIII ст.); — р. [*крынджо́лы*], п. [grynżoły, gryndże, grenżoły, gręndzioły, hrendżały] «низькі прості сани для соломи» (з укр.); — очевидно, походить від рум. gringioáră, зменшувальної форми від grindă «балка; жердина».— Див. ще **ґри́нда.**

грип[1], *грипо́зний*, *грипува́ти;* — р. *грипп*, бр. *грып*, п. grypa, ч. chřipka, слц. chrípka, вл. gripa, нл. chřipawa, болг. м. *грип*, схв. *гри̏п*, *гри̏па*, слн. grípa; — запозичене, очевидно, з французької мови; фр. grippe «грип» є похідним від дієслова gripper «схоплювати», що зводиться як запозичення до франк. grīpan «хапати», спорідненого з нвн. greifen «тс.»; менш переконливе виведення фр. grippe від р. *хрип* (Schuchardt Slavod. 69; Gamillscheg 492; Фасмер I 459).— Шанский ЭСРЯ I 4, 173; Dauzat 375—376; Kluge—Mitzka 271.

грип[2] — див. **гриф.**

[**гри́па**] «незграбна людина, товста жінка»; — неясне; можливо, результат переосмислення власної назви [*Гри́па*], зменшувальної форми від *Агрипи́на*, під впливом слова [*гергéпа*] «незграбна людина».

[**ґрис**] «грубо змелений овес з ячменем, посипаний сіллю, для годівлі тварин; пшенична крупа Ж; висівки», [*гри́с*] «висівки» Я, [*грися́к*] «вид хліба», [*гриз*] «змішана з дертю і половою сіль, яку дають вівцям»; — п. [grys] «грубо змелене борошно з пшона; грубий пісок», [gryz] «тс.», слц. gris (grisa, griska) «грубе борошно (з манної крупи), манна каша», нл. grěs «манна крупа; пісок», [gris] «пісок; грубо змелена пшениця», [grys] «тс.», болг. *грис* «жито, змелене на крупу; манна каша», м. *гриз* «тс.», схв. *гри̏з* «манна крупа»; — запозичено через посередництво польської мови (в українську) з німецької; нвн. Grieß «манна крупа; грубий пісок, гравій» походить від двн. grioz «грубий пісок», спорідненого з псл. gruda, укр. *гру́да*.— Шелудько 28; Sławski I 363; Brückner 160; БЕР I 282; Kluge—Mitzka 270.— Див. ще **гру́да**.— Пор. **ґру́ця.**

[**ґрит**] «довжина пряжі ниток на ткацькому верстаті» Я; — неясне.

[**гриу**] «сорт пшениці, Triticum vulgare» Пі; — запозичення з румунської або молдавської мови; молд. *гры́у* (рум.

grîu) «пшениця» походить від лат. grānum «зерно».— СДЕЛМ 92; Puşcariu 63; DLRM 348.— Див. ще **гран.**

гриф[1] «фантастична крилата тварина з тулубом лева і головою орла; хижий птах», *грифо́н* «тс.», [*грип*] «хижий птах», [*грипеня́*] «пташеня», ст. *грыфъ* «казковий птах», *гриф* «тс.» (XVII ст.);— р. *гриф*, бр. *грыф*, п. ч. gryf, слц. grif, болг. *грифо́н* «довгошерстий лягавий собака», схв. *гри̏ф*, *гри̏фо̄н*, слн. grif, grifón; — запозичене через посередництво польської мови з латинської; лат. grȳps (grȳp(h)is) «гриф, грифон» походить від гр. γρύψ «тс.», утвореного з γύψ «шуліка» під впливом γρυπός «кривоносий; скривлений»; форма [*грип*] запозичена, очевидно, через посередництво польської мови з середньоверхньонімецької, в якій форма grīf(e) походить від двн. grīf(o) «хижий птах», що зводиться до того самого лат. grȳp.— СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 173; Richhardt 55; SW I 925; Kopaliński 374; Kluge—Mitzka 269; Frisk I 329—330.

гриф[2] «довга вузька частина струнних інструментів, уздовж якої натягнуті струни; (заст.) рукоятка шаблі», [*гри́пик*] «частина скрипки, до якої прив'язані струни», ст. *грифик* зменш. від *грифъ* «зуб підкови»; — р. болг. *гриф*, бр. *грыф*, п. gryf «гриф; ручка; зуб підкови»; — запозичення з німецької мови; нвн. Griff «схоплювання; ручка, рукоятка, гриф» пов'язане з дієсловом greifen «хапати», двн. grifan, спорідненими з дангл. grīpan, гот. greipan, лит. griẽbti «тс.», лтс. gribêt «хотіти».— СІС 185; Шанский ЭСРЯ I 4, 174; Sł. wyr. obcych 261; БЕР I 283; Hüttl-Worth 15; Kluge—Mitzka 269.

гриф[3] «печатка, штемпель із зразком підпису»; — р. *гриф*, бр. *грыф;* — запозичене через посередництво російської мови з французької; фр. griffe «кіготь, захват; печатка, штемпель, факсиміле» пов'язане з дієсловом griffer «хапати кігтями; дряпати», видозміною дієслова gripper «тс.», яке зводиться як запозичення до франк. grīpan «хапати», спорідненого з нвн. greifen «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 4, 174; ССРЛЯ 3, 403; Dauzat 375.— Див. ще **гриф**[2].

гри́фель; — р. *гри́фель*, бр. *гры́фель*, п. gryfel, ч. rafije, слц. grifel'; — запозичення з німецької мови; нвн. Griffel, двн. griffil < graf через посередництво старофранцузької мови (фр. ст. grafe) запозичене з латинської; лат. graphium «металева паличка для писання на восковій дощці» походить від гр. γραφεῖον «інструмент для писання», пов'язаного з дієсловом γράφω «пишу».— Шанский ЭСРЯ I 4, 174; ССРЛЯ 3, 404—405; Kluge—Mitzka 271.— Див. ще **гра́фік.**

грица́рня — див. **глица́рня.**

[**гри́цик**] (орн.) «степовий дерихвіст, Glareola nordmanni Fisch.», [*гриць*] «великий сірий птах» Л; — очевидно, результат перенесення власного імені *Гри́цик*, зменшувальної форми від *Григо́рій*, переосмисленої як наслідування характерного крику цього птаха; пор. іншу його назву *киргик*.— Булаховський Мовозн. 1948, 52; Фасмер I 459.

гри́цики (бот.) «гречка дика, Capsella bursa pastoris; [свербига східна, Bunias orientalis L. Ж; сухоребрик, Sisymbrium pannonicum Ж]», [*гри́цик*] «вид рослини з їстівним стеблом», [*гри́цки*] «осот сивий, Cirsium incanum Tisch.», [*грицьки*] «осот польовий, Cirsium arvense (L.) Scop.» Пі; — очевидно, результат видозміни назви *гре́чка* (дика) «Capsella» через її зближення з власним ім'ям *Гри́цик*, можливо, під впливом форми [*гри́шка*] «гречка», що походить від молд. *хри́шкэ* «тс.»; на інші рослини назва могла бути перенесена за різними ознаками.

грици́ло — див. **греци́ло.**

гриць — див. **гри́цик.**

[**грича́к**] (вид гриба) Ж; — очевидно, фонетичний варіант назви *гірча́к* «боровик неїстівний, лускач, лисичка несправжня».— Див. ще **гірки́й.**

[**гришка**] «гречка» Пі; — зворотне запозичення з молдавської мови; молд. *хри́шкэ* (рум. hrîşcă) «тс.» вважається запозиченням з української мови.— СДЕЛМ 474; DLRM 366.— Див. ще **гре́чка.**

гришпа́к — див. **дрешпа́к.**

[**гри́шпа́н**] «фарба мідянка; мідна іржа» Я, [*ґрі́ншпан*] «зелений наліт на мідному посуді», [*ґра́шпан*] «синій камінь» Ж, [*грижпа́н*] «віл певної масті»,

ст. ґришпанъ «фарба мідянка», ґрышпанъ, гришпанъ «тс.» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. grynszpan «мідна іржа», gryszpan «тс.» походить від нвн. Grünspan «фарба мідянка, оцтово-мідна сіль, або іспанська зелень», яке зводиться до свн. grüenspān (також Spangrün) (букв. «іспанська зелень»), що є калькою слат. viride hīspanicum «іспанська зелень».— Шелудько 30; Тимч. 648; SW I 926; Brückner 160; Sł. wyr. obcych 262; Kluge—Mitzka 275.

гріб — див. **гребти́.**

[**грідушки́**] «передня частина кептаря»; — неясне.

[**грізд**] «пробка, чіп», [*грозд*] «тс.»; — болг. [*грезд*] «чіп у бочці», *гре́здей* «пробка на крані в бочці; втулка; сук на дереві»; — очевидно, пов'язане з псл. *grozd-, укр. *гро́но*, болг. *грозд* (*гро́зде*) «гроно»; розвиток значень міг відбуватись так: «гілка» > «сук» > «дерев'яна втулка».— Фасмер I 460; БЕР I 278; Младенов 111; ЭССЯ 7, 142.— Див. ще **гро́зно, гро́но.**

[**грім**] (бот.) «грижниця гола, Herniaria glabra», [*гро́мик*] «тс.», [*громови́к*] «оносма, Onosma L.; синяк, Echium vulgare L. Mak; синяк червоний, Echium rubrum Jacq. Mak»; — зв'язок назв із прямим значенням слова *грім* зумовлений, очевидно, тим, що рослини починають цвісти в травні, під час перших весняних громів.— Нейштадт 457—458.— Див. ще **гриміти.**— Пор. **грома́шик.**

[**грімá́к**] «шматок льоду для ковзання з гори», [*грома́к*] «тс.; зліплений з коров'яку і заморожений таз для катання Пі», [*гри́ма́к*] «тс. Пі; шматок заліза для ковзання Ж»; — очевидно, результати семантичної і фонетичної (під впливом *грім, гриміти*) видозміни слова [*грома́к*] «баский кінь», що пов'язується з тат. *аргама́к* «скаковий кінь».— Бі 106.— Див. ще **грома́к**[1].

[**грімізьо́нчик**] «ремез, болотяна синиця, Remiz pendulinus» Л; — результат видозміни форми *ре́мез* (пор. форму *ремезьо́к* «тс.»), зближеної з словами *гриміти, грім.*— Див. ще **ре́мез.**

грі́нка[1] «підсмажена скибочка хліба; [невеликий шматок хліба, сиру, кавуна; виграш (у виразі *грінку убити, спіймати*)]», [*гріня*] «підсмажена скибочка хліба» Бі, [*грінчи́ти*] «підсмажувати (хліб)»; — р. *грено́к*, бр. *грэ́нка*, п. grzanka, слц. hrianka;—псл. *grěnъkъ, *grěnъka, похідне від grěti «гріти, жарити»; з української мови запозичено в молдавську (*хри́нкэ*) і румунську (hrínсă).— Москаленко УІЛ 47; Шанский ЭСРЯ I 4, 167; Фасмер I 456; Преобр. I 164; ЭССЯ 7, 118; СДЕЛМ 474; DLRM 366.— Див. ще **горі́ти, грі́ти.**

грі́нка[2] — див. **гро́но.**

[**гріс́виця**] «проміжна смуга між двома рядами насаджень на бахчі»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. *гре́счица* «нерозоране місце на полі», яке в такому разі навряд чи може бути зведене до *греж(д)* «видовжений горб» (БЕР I 278).

грі́ти, *грі́лка, ви́гріви* «час, коли гріє сонце», [*ви́грівки*] «вигрівання (загоряння) на сонці» Ж, [*загрі́ток*] «теплота», [*зогрі́ток*] «притулок», *зігріва́льний, зогріва́льний, нагрі́в, нагріва́льник, нагрівни́к, нагріва́льний, нагрівни́й, недогрі́в, огрівни́й, огрі́йливий, обігрі́в, обігріва́ч, огрівни́к, обігріва́льний, обігрівни́й, пригрі́в* «місце, освітлене сонцем; [місце, що обігрівають]», [*пригрі́вка, пригрівни́к, ро́згрів* Нед], *розігрі́в*, [*угрі́вок*] «місце, де гріє сонце», [*угрі́ва*] «тс.»; — р. *греть*, бр. *грэць*, др. *грѣти*, п. grzać, ч. hřáti, слц. hriat', вл. hrěć, нл. grěś, болг. *гре́я*, м. *грее*, схв. *гре̏јати*, слн. gréti, стсл. **грѣти;** — псл. grěti, пов'язане з gorěti «горіти»; — ту саму звукову форму кореня мають споріднені слова лтс. grēmens «печія, згага», алб. ngroh «грію».— Шанский ЭСРЯ I 4, 168; Фасмер I 456; Sławski I 365; Brückner 160; Machek ESJČ 187; Holub—Kop. 134; Schuster-Šewc 340—341; БЕР I 279—280; ЭССЯ 7, 116—117; Bern. I 351; Mikl. EW 78; Trautmann 79; Persson Beitr. 129, 668; Pokorny 493—495.— Див. ще **горі́ти**[1].

гріх, [*грішйтель*], *грі́шник, гріхо́вний, грі́шний*, [*грі́шничий*] Ж, [*гріхува́тися*] «усвідомлювати провину» Ж, *гріши́ти, безгрі́шшя*, [*взгріх*] «пропущене при оранці місце» Ж, [*загре́х, згрех, зо-*

греех, зріх, ізгре́х, узгре́х, узри́х] «тс.» Л, *о́гріх* «погрішність, помилка; пропущене при оранці місце», *по́гріх, по́грішка,* [*погрі́шник*], *погрі́шність, про́гріх* «промах, помилка», [*розгрішéнє*] «відпущення гріхів» Ж, Пі; — р. *грех*, бр. *грэх*, др. *грѣхъ*, п. grzech, ч. hřích, слц. hriech, вл. hrěch, нл. grěch, полаб. grech, болг. *грях*, м. *грев*, схв. *грȇх*, grȉjeh, слн. gréh, стсл. **грѣхъ**; — псл. grěxъ; — етимологія непрозора; найбільш імовірне пов'язання з лит. graižùs «крутий, викривлений», лтс. grèizs «кривий» (Endzelin BB 27, 190; Ильинский ИОРЯС 20/3, 69; Sławski I 368; Fraenkel KZ 70, 138; Skok I 617) або з *грі́ти* у розумінні «пекти (про сумління)» (Фасмер I 456—457; БЕР I 290); малопереконливі спроби зіставлення з лит. griẽti «знімати пінку, збирати вершки» (Bern. I 350—351; Brückner 161—162), з дінд. bhrésati «хитається, спотикається» (Charpentier AfSlPh 37, 46—48), з гр. χρέος (χρεῖος, χρέως) «борг, вина» (Преобр. I 164; Petr BB 21, 214; Schrader Reallexikon II 597), з лит. rìkti «помилятися» (Machek ESJČ 188—189).— Шанский ЭСРЯ I 4, 168; Schuster-Šewc 341; Bezlaj ESSJ I 174; ЭССЯ 7, 114—116.

гріш (заст.) «півкопійки; гроші», [*гроша́ччя*] «гроші», *грошва́* «тс.», [*грошéво*] «купа грошей» Ж, *грошеня́та, гроши́на* «монета», [*грошиство́*] «багато грошей» Ж, *гро́ші*, [*гро́шник*] «багач» ЕЗб 4, [*ґрош(ч)и́тяр*] «маклер» ЕЗб 30, [*грошия́*] «гроші», *грошéвий, грошови́й, грошови́тий* «багатий», *безгрі́шшя, безгрошéв'я, безгроші́в'я, безгрі́шний, безгрошо́вий*, ст. *грошъ* (XIV ст.); — р. бр. болг. м. *грош*, п. grosz «гріш, гроші», ч. слц. groš, вл. нл. kroš, схв. *гро̏ш*, слн. gròš; — запозичене (можливо, через посередництво польської мови) з старочеської або давньоверхньонімецької; — ч. ст. groš (грошова одиниця), як і двн. grosch(e), походить від слат. grossus (dēnārius) букв. «товстий» (динар), спорідненого з корн. bras «товстий», дірл. bres «тс.».— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 33; Коломієць Мовозн. 1975/6, 85; Москаленко УІЛ 23; Чернов ЛБ VII 31—32; Шанский ЭСРЯ I 4, 179—180; Richhardt 55; Фасмер I 462; Преобр. I 161; Горяев 81; Sławski I 352; Мельников Slavia 1967, 100; Machek ESJČ 152; Holub—Lyer 184; Holub—Kop. 118; БЕР I 286; Младенов 111; Bern. I 354; Mikl. EW 79; Walde—Hofm. I 623.

гроб[1], *гроба́р, гроба́рик, гроба́ч, гроби́, гробки́, гробкови́й, гро́бний, гробни́ця, гробовéць, гробови́й, гробови́ця, гробови́ще* — див. **гребти́**.

[**гроб**[2]] «вид весняної гри» Ж, [*гро́би*] «пара дівчат або хлопців, яка ловить інших під час гри в хрещика» Бі; — результат видозміни деетимологізованих форм [*роб*] «учасник гри в роби», [*ро́би*] «вид гри Г; відокремлена пара учасників гри в хрещика Ж» під впливом фонетично близької форми [*гроб*] «гріб».— Див. ще **роб**.

гроба́к «черв'як; личинка комах», *роба́к* «тс.», *роба́цтво*, [*робачкова́тий*] Нед; — п. grobak, robak, hrobak (з укр.); — результат видозміни форми *хроба́к* під впливом основи *гроб-* з переосмисленням, можливо, як назви могильного черв'яка і з дальшою втратою початкового **г** внаслідок другої деетимологізації.— Див. ще **хроба́к**.

грог «напій з рому або коньяку з цукром і гарячою водою»; — р. бр. болг. *грог*, п. ч. слц. вл. grog, схв. *гро̏г*, слн. gróg; — запозичене через російську мову з англійської; англ. grog походить від Grog(ram), прізвиська англійського адмірала Вернона (XVIII ст.), який уперше наказав розбавляти матроський ром водою; прізвисько Grogram дано за назвою тканини grogram (виготовлюваної з шовку або суміші шовку і мохеру, вовни), з якої був зроблений генеральський плащ; ця назва походить від фр. gros grain, букв. «грубе зерно», що складається з прикметника gros «товстий, грубий», який походить від лат. grosus «товстий», та іменника grain «зерно», що зводиться до лат. grānum «зерно, крупинка».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 175; Kopaliński 373; Holub—Lyer 184; Klein 682; Dauzat 370.— Див. ще **гран, ґрос, зéрно́**.

[**грогота́ти**] «гриміти» Я, [*груготі́ти*] «тс.; бурчати» Пі; — очевидно, результат контамінації форм *гро́хати* і [*грего-*

тáти (*грегомíти*)] чи *гогомáти* (*гуго-тíти*).— Див. ще **гоготáти, греготíти, грóхати.**

гроза́ «дощ із громом і блискавкою; [погроза; громадина]», *грізьбá* «погроза», *грóзьбá* «тс.», *грозовúй*, *грозянúй*, *грозúти*(*ся*), *згрíзна* «грізно», [*згрізнýтися*] «пригрозити», *загрóза*, *загрóзливий*, *загрóжувати*, [*нагрóжуватися*] «погрожувати», [*огрóза*] «загроза», *погрóза*, *погрóзливий*, *погрóжувати*, [*пригрóза*] Ж, *пригрóжувати;* — р. *грозá*, бр. *гразá* «щось грізне, те, що наводить страх», др. *гроза*, п. groza «жах; гроза; суворість», ч. hrůza «жах», слц. hrôza «тс.», вл. hroza, нл. grozyś, grozba, полаб. grüznă «гидка, бридка», болг. [*грозá*] «жах», м. *гроза*, схв. *грȍза*, *грóза*, слн. gróza «тс.», стсл. **гроза**; — псл. groza «жах»; — споріднене з лит. gražóti «погрожувати», лтс. «grezuôt «тс.»; менш переконливі зіставлення з лит. grasà «погроза», grasùs «прикрий; холодний», grę̃sti «погрожувати, відстрашувати, викликати огиду» (Sławski I 353; Потебня РФВ 3, 91; Bern. I 354—355; Brückner 159), з гр. γοργός «страшний» (Boisacq 154; Pokorny 353; ЭССЯ 7, 141—142), з лит. grumsti «погрожувати», псл. grъmětі, gromъ (Pedersen KZ 40, 179).— Шанский ЭСРЯ I 4, 175; Фасмер I 460; Machek ESJČ 186; Schuster-Šewc 352—353; БЕР I 283; Skok I 625; Bezlaj ESSJ I 182; Fraenkel 165; Būga RR II 217; Mühl.— Endz. I 651; Frisk I 322.

грозд[1] — див. **грізд.**

грозд[2] — див. **груздь.**

[**грóзло**] «гроно» Ж; — утворення з суфіксом -ьlо від основи псл. grozd-.— Див. ще **грóно.** — Пор. **грáнка**[2], **грéзен, грóзно.**

[**грóзно**] «виноград; гроно (винограду та ін.)», [*грозня́нка* (бот.) «гронянка місячна, ключ-трава, Botrychium lunaria (L.) Sw.» Ж, [*грознатóк*] «тс.» Mak, [*грознúстий*] «з великим квітучим гроном» Ж, [*гроздовáтий*] «гронистий» Ж;— р. *гроздь*, *грозд* (заст.), др. *гроздъ*, *гроздь*, *грозн҄ъ*, *грозньъ*, п. ст. grozno, ч. hrozen, слц. hrozno, болг. м. *грозд*, схв. *грȍзд*, *грóзд*, слн. grȍzd, стсл. **гроздъ, грознъ**; — псл. *grozdь(n-); — споріднене з лтс. grezns «півнячий гребінь», можливо, також гот. двн. gras «трава», свн. gruse «паросток, пагін», як похідними від іє. *ghrō-, *ghrə- «рости, вистромлятися»; після занепаду **ь** група приголосних **здн** в українській мові закономірно спростилася у **зн.**— Шанский ЭСРЯ I 4, 175—176; Фасмер I 460; Machek ESJČ 185; Holub—Lyer 198; Holub—Kop. 133; БЕР I 283—284; Skok I 608; Bezlaj ESSJ I 182; ЭССЯ 7, 142. — Див. ще **грóно.**— Пор. **грáнка**[2], **грéзен, грóзло.**

громáда «суспільство, група, товариство; великий предмет; купа», *громáддя*, *громáдина*, *громáдище*, [*громадíлка*] «кінські граблі», *громадíльник* «той, хто згрібає сіно», *громáдка* «зграйка», *громáдськість*, *громадя́нин*, *громадя́нство*, [*грíмкий*] «високий, плечистий, дужий» МСБГ, [*громáдно*] «разом», *громáдити* «згрібати», *громáдитися* «згрібатися; збиратися», *нагромáджувати*, *нагромáдження*, [*огрóм*] «громаддя», [*огрóма*] «тс.; величезна кількість» Ж; — р. *громáда* «великий предмет; безліч», бр. *грамáда*, др. *громада* «купа; вогнище», п. gromada «натовп; купа; група, клас», ч. слц. вл. hromada «натовп, купа», нл. gromada, болг. *грамáда* «купа, камінь», схв. *громáда*, слн. gromáda, grmáda, стсл. **грамада** «купа; вогнище»;— псл. gromada, gramada; — споріднене з лит. grãmatas «купа», gramañtas «грудка, купа», grumstas «грудка землі», дінд. grā́maḥ «натовп, товариство», лат. gremium «оберемок», дінд. grā́maḥ «натовп, община»; іє. *grem- < *ger- «згортати, збирати».— Шанский ЭСРЯ I 4, 176—177; Фасмер I 460; Преобр. I 160; Sławski I 347—348; Holub—Kop. 133; Machek ESJČ 185; Holub—Lyer 198; Schuster-Šewc 350—351; БЕР I 272; Skok I 606; ЭССЯ 7, 103—104, 136—137; Bern. I 345; Fraenkel 162—163; Persson Beitr. 99; Frisk I 328; Pokorny 382—383.

[**громáк**[1]] «баский кінь»; — п. ст. hromak; — видозмінене запозичення з тюркських мов; походить, очевидно, від тур. argamak «скаковий кінь» (пор. р. *аргамáк* з тат. *аргамáк* «тс.»), яке зводиться до ар. мн. rimāk, одн. ramaka (з артик-

лем ar ramaka) «поганенька коняка».— Фасмер—Трубачев I 84; Brückner 468; Lokotsch 9; Горяев 5.— Пор. **румáк.**

громáк[2]— див. **грімáк.**

[**громáшик**] (бот.) «печіночниця, Hepatica nobilis Gars.»; — неясне; можливо, пов'язане з *грім*, як назва рослини, що цвіте до першого весняного грому (розцвітає зразу ж, як зійде сніг).— Вісюліна —Клоков 119.— Див. ще **гриміти.**— Пор. **грім, громовúк.**

громúти, *громúло, погрóм, погрóмник,* [*пригромúтися*] «насунутися, зібратися натовпом», *розгрóм;* — р. *громúть,* бр. *грамíць,* п. gromić «громити», ч. ohromiti «вразити», ст. hromiti «вражати», слц. ohromit' «приголомшити», болг. *громя́* (з рос.); — псл. [gromiti]; — пов'язується з gromъ «грім» (Bern. I 353); проте не виключена можливість зв'язку з основою grom- «купа, натовп», збереженою в похідних утвореннях псл. gromada, схв. gromača «тс.», р. [*грóмозд*] «купа непотрібних речей, ворох»; у такому разі первісно могло означати «перетворювати в руїни, в купу уламків».— Пор. **гриміти, громáда, громýшина.**

громовúк — див. **грім.**

[**громоздúти**] Ж, *громíздкий;*—р. *громоздúть,* бр. [*грамаздá*] «купа речей, мотлох», п. gromazdzić «нагромаджувати», ч. hromažditi «нагромаджувати, збирати докупи»; — псл. gromozd- (gromazd-), похідне від тієї самої основи grom-, що й gromada. — Фасмер I 461; ЭССЯ 7, 137.— Див. ще **громáда.**— Пор. **грáмозд.**

[**громотúти**] «громадити» (сіно) Ж; — можливо, давнє похідне від тієї самої основи grom-, що й у словах *громáда, громáдити* (див.).

[**громýшина**] «грунт, усіяний дрібними камінцями»; — очевидно, похідне від *громúти* в первісному значенні «перетворювати в уламки, дробити».— Див. ще **громúти.**

грóно «жмуток, китиця плодів або квітів», *ґрóно, ґрóна* «тс.», [*грíнка*] «гроно горіхів; кошик соняшника», [*гронúтися*] «в'язатися в грона», *гронянка* «Botrychium Sw.; ключ-трава, Botrychium lunaria (L.) Sw. Ж»; — р. [*грóна*] «гроно», [*грóнка*] «гранка горіхів», бр. *грóнка*, п. grono «гроно», каш. [grono] «купа, стадо», болг. *грóнка* «вид грона, щитовидне суцвіття», схв. *гр̏оња (грóња)* «китиця (ягід)»; — псл. grono, похідне від іє. *ghrō-, *ghrə-, *gher- «рости, зеленіти, виступати, вистромлятися»; — спорíднене з двн. grana «вуса», шв. gran «ялинка», укр. *грань;* фонетичний варіант з початковим ґ (укр. *ґрóно*) є, очевидно, полонізмом.— Sławski I 350—351; БЕР I 285; ЭССЯ 7, 139—140; Pokorny 440.— Пор. **грáнка,**[2], **грань**[3], **грéзен, грóзло, грóзно.**

[**грóпа**] «полонина» Ж; — п. [grapa] «балка, гора, скелястий хребет, круча», ч. [grapa] «балка; неродюча земля», слц. [grapa] «неродюча земля», болг. *грóпа* «яма для гасіння вапна», [*грáпа*] «нерівність, вибоїна», схв. gropa «низьке місце, долина»; — запозичення з румунської мови; рум. groápă «яма» походить від алб. gröpa «яма, могила», пов'язаного, очевидно, з псл. grobъ «гріб»; зіставляється також (Machek ESJČ 151) з іт. greppo «обрив, схил» як «праєвропейське».— Шаровольський Зб. заходозн. 53, 58; Sławski I 341; Crânjală 285—286, 444; БЕР I 274, 285; Vrabie Romanoslavica 14, 146; Niţă—Armaş та ін. Romanoslavica 16, 87; СДЕЛМ 91.— Див. ще **гребтú.**

[**ґрос**] «отара кітних овець»; — запозичення з східнороманських мов; в основі запозичення лежить або іменникове значення молд. *грос,* рум. gros «основна частина загальної кількості», або прикметникове значення «вагітний», властиве розмовному вжитку; молд. *грос* (рум. gros) походить від лат. grossus «товстий», спорідненого з дірл. bres, корн. bras «тс.».— Scheludko 131; Шаровольський Зб. заходозн. 53, 55; Niţă—Armaş та ін. Romanoslavica 16, 87; Vrabie Romanoslavica 14, 146; Crânjală 286; СДЕЛМ 91; Puşcariu 63; Walde—Hofm. I 623.

грóсбух «головна книга в бухгалтерії»;— р. *грóссбýх,* бр. *грóсбух;*— запозичення з німецької мови; нім. Grossbuch утворено з прикметника gross «великий, крупний», спорідненого з днн. grōt, дангл. grēat, англ. great «тс.», дісл. grautr

«крупа», нвн. Grütze «тс.», та іменника Buch «книга», спорідненого з англ. book, дангл. bōc, дфриз. bōk, дат. bog «тс.», гот. bōka «літера» і далі, з двн. buohha «бук», нвн. Buche «тс.» у зв'язку з тим, що давні германці писали рунічні письмена на тонких дощечках бука.— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178; Kluge—Mitzka 106, 272; Klein I 159, 186.— Див. ще **бук**.— Пор. **бу́ква, гросме́йстер.**

гросме́йстер (звання шахіста вищої кваліфікації); — р. *гроссме́йстер*, бр. *гросма́йстар*, болг. *гро́сма́йстор;*— через російську мову запозичене з німецької; нім. Gróssmeister утворено з прикметника gross «великий» та іменника Meister «майстер, фахівець».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178; ССРЛЯ 3, 422.— Див. ще **гро́сбух, ма́йстер.**

грот[1] «печера в скелі»; — р. бр. *грот*, п. grota, слц. grotta (архіт.) «штучний грот», схв. *гро̀тло* «ущелина, кратер, жерло, горловина»; — запозичення з французької мови; фр. grotte «грот» походить від іт. grotta «тс.», яке через посередництво нар.-лат. crupta (лат. crypta) «коридор, грот» зводиться як запозичення до гр. κρυπτή «критий хід, склепіння, тайник», похідного від κρύπτω «закриваю, ховаю», спорідненого з лит. kráuti «класти одне на друге», укр. *кри́ти*.— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 178—179; Фасмер I 461; Sł. wyr. obcych 261; Dauzat 377; Mestica 706; Kluge—Mitzka 273; Walde—Hofm. I 297; Frisk II 29—30.— Див. ще **кри́ти.**

[**грот**[2]] «кіш у млині», [*гро́то́, грут*] ДзАтл II; — очевидно, запозичення з чеської або словацької мови; ч. слц. hrot, як і схв. *грôт*, слн. grót «тс.», мабуть, походять від двн. kratto «корзина» (нвн. Krätze «носилки, заплічна корзина»), спорідненого з дангл. cradol «колиска», англ. cradle «тс.», дінд. grathnā́mi «зв'язую».— Дзендзелівський Атл. II 247; Machek ESJČ 185; Kluge—Mitzka 400.

гроте́ск «художній прийом перебільшення; вид друкарського шрифту»;— р. *гроте́ск*, бр. *грат́эск*, п. groteska, (поліrp.) grotesk, ч. слц. вл. groteska, болг. м. *гроте́ска*, схв. *гро̀теска*, слн. grotéska;— через посередництво французької мови (фр. grotesque) запозичене з італійської; іт. grottesca «гротескний живопис» (первісно живопис, малюнки в гроті, печері) пов'язане з grotta «печера; крипта; склеп, грот».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 179; Sł. wyr. obcych 258; Holub—Lyer 184; Dauzat 377; Klein 683, 379.— Див. ще **грот**[1].

[**ґро́фкати**] «рохкати» ВеУг, [*ґрьо́хкати, ґре́хкати*] «тс.» ВеУг; — звуконаслідувальні утворення; можливо, давні варіанти дієслова *ро́хкати* (див.).

гро́хати, *гро́хкати*, [*грохоті́ти*] Ж, [*гро́хнутися*] «грюкнутися, з шумом упасти» Ж, [*гро́хіт*]; — р. *гро́хать*, п. grochot «грюкіт», ч. hrochati «трахкати, ляскати», ст. hrochot «грюкіт», болг. *гро́хам* «грюкаю», м. *гровне* «грюкнеться», схв. *гро̀хнути, грохо̀тати*, слн. gróhati «рохкати; бити», р.-цсл. **грохотъ** «регіт»;— псл. groxati;— очевидно, споріднене з двн. krahhōn «тріщати» (нвн. krachen «тс.»), лит. girgždė́ti «тс.», дінд. gárjati «реве», іє. *ger- звуконаслідувального походження; висловлюється також думка (Uhlenbeck 78; Младенов 111; Machek ESJČ 185; ЭССЯ 7, 134—135) про пізнє власне слов'янське звуконаслідувальне утворення.— Шанский ЭСРЯ I 4, 179; Фасмер I 462; Преобр. I 161; Sławski I 369; БЕР I 285; Skok I 623—624; Bezlaj ESSJ I 180—181; Bern. I 353; Kluge—Mitzka 397.— Пор. **гру́хнути.**

гро́хот «велике решето», *грохо́тник, грохоти́ти;* — очевидно, запозичення з російської мови; — р. *гро́хот* «велике решето» етимологічно неясне.

гру́ба «кімнатна піч», [*гру́бар*] «опалювач» Ж, *гру́бка, гру́бник* «опалювач; пригрубник (?)», [*пригру́бник*] «ніша коло груби», [*пригру́бок*] «виступ біля печі», ст. *груба* «піч у кімнатах» (XVIII ст.); — р. [*гру́ба*] «голландська або кімнатна піч; лежанка на печі; комин», бр. *гру́бка* «голландська піч»; — запозичення з польської мови; п. gruba «велика піч; копальня» походить від нвн. Grúbe (двн. gruoba) «яма» (у т. ч., очевидно, і як місце для вогнища в приміщенні), пов'язаного з graben «копати»

і спорідненого з гот. grōba «яма, діра», псл. grebǫ, укр. *гребу́*; припущення про запозичення з румунської мови (Vincenz 12) необґрунтоване. — Шелудько 28; Фасмер І 462; SW І 916; Kluge—Mitzka 266, 273—274.— Див. ще **гребти́.**

гру́бий, *грубе́зний, грубеле́зний* «дуже товстий», [*грубеле́нний*] «тс.» Ме, [*грубни́й*] «товстий», *грубува́тий*, [*груб-ча́стий*] «товстуватий» Ж, [*груба́*] «вагітна» Ме, Мо, Па, [*гру́бар*] «пузань» Ж, [*груба́рка*] «товстопуза жінка» Ж, *грубизна́* «товщина», *грубина́* «тс.», *гру́бість*, [*гру́бовінь*] «велика товщина» Ж, *гру́бощі*, [*грубство́*] «щось дуже товсте» Ж, [*грубу́ля*] «товстуха», *груби́ти* «говорити грубощі», *грубі́ти*, *грубі́шати*, *гру́бнути*, *гру́бшати*, *згрубі́лий*, *завгру́бшки*, *угру́бшки;*—р. *гру́бый* «недостатньо оброблений; нечемний», бр. *гру́бы* «тс.», *грубы́* «товстий», др. *грубый* «неосвічений, поганий, злий», п. gruby «грубий; товстий», ч. слц. hrubý, вл. hruby «тс.», болг. м. *груб* «грубий», схв. *гру̑б* «грубий, гидкий, брудний», слн. gròb «грубий; великий, гарний; шорсткий», стсл. **грѫбъ** «необроблений, неосвічений»; — псл. grǫbъ, grubъ; — споріднене з лит. grublùs «грубий, необтесаний», grubùs «шорсткий, грудкуватий», grùbti «грубіти», лтс. grum̃ba «зморшка»; зіставляється також з свн. нвн. Krampf «судорога» (Bern. І 355; Фасмер І 462—463) або (очевидно, помилково) з двн. нвн. grob «грубий» (Osthoff Parerga І 353; Trautmann 99—100; Sławski І 356—357); ie. *grumb-, *ghreu-bh.—Шанский ЭСРЯ І 4, 181; Преобр. І 161; Brückner 159; Machek ESJČ 186; БЕР І 286; Skok І 626; Bezlaj ESSJ І 179; ЭССЯ 7, 145—146; Fraenkel 172—173; Pokorny 387.

грубія́н, *грубія́нство, грубія́нити;* — р. болг. *грубиян*, бр. *грубія́н*, п. grubianin, ч. hrubián, grobián, слц. grobián, м. *грубијан*, схв. *грубѝјан̄*, слн. grobiján; — через посередництво польської (і далі, можливо, чеської) мови запозичено з німецької; нім. Grobián «грубіян», ст. grobianus «тс.» є жартівливим латинізованим утворенням від нім. grob «грубий», яке зводиться до двн. g(e)-rob, пов'язаного з (h)riob «шорсткий», (h)ruf «струп», спорідненими з лит. kraupùs «жахливий»; на ґрунті слов'янських мов німецька форма зазнала зближення з hrubý, gruby, *гру́бий*.— Шанский ЭСРЯ І 4, 180; Фасмер—Трубачев І 462; Sławski І 355—356; Jakobson Word 1952, 390; Bern. І 355; Kluge—Mitzka 272.

[**груд**] «пагорбок Г; підвищення на болоті, де косять сіно ЛЖит; сіно з сухого лугу Л», *гру́да* «купа» (з р.), [*груди́*] «сухе місце на болоті» Л, [*грудо́к*] «горбок Ж; острів на річці St. sl. 12», [*грудови́й*] (про сіно) «скошений на мокрому лузі з підвищеннями» Ж, [*згру́док*] «суха підвищена ділянка землі» Ж, [*о́г-ру́док*] «острів на річці» St. sl. 12; — р. [*огру́д*] «купа, ворох; горб; могила», бр. *груд* «горб; сухий луг, суходіл», п. grąd «підвищення на (болотистому) лузі; підвищення, зарослe лісом», ч. (мор.) [hrúd] «піщана дюна, підвищення на рівнині», слц. hruda «клаптик землі»; — псл. [grǫdъ] «підвищення на землі», пов'язане чергуванням голосних з gręda «гряда, грядка»; вважається також пов'язаним з *гру́ди;* можливо, сюди ж належали раніше р. *гру́да* «купа; могила; копиця снопів; натовп», ч. hrouda «земля» (у виразі rodná h.), слц. hruda, схв. *гру̏да* «тс.», слн. grúda (у виразі pod grudo iti «умирати»), які пізніше могли зазнати фонетичного зближення з gruda «грудка».— Дзендзелівський St. sl. 12, 109—110; Фасмер І 466—467; Толстой 122—128; Sławski І 342—343; PF Х 319; Machek ESJČ 186; ЭССЯ 7, 146—147; Топоров ІІ 285—287.— Див. ще **груди́, гряда́.**— Пор. **гру́да.**

гру́да «грудка, кусок; замерзла грудками земля», *грудд́я́* «грудки землі, глини», [*гру́де*] «грудка» Ж, *гру́дка*, [*грудо́лє*] «грудка» Ж, *грудома́ха* «велика грудка», *грудя́* «грудка», *грудко-ви́й* «у грудках; кусковий (про цукор)», *грудкува́тий*, *грудни́й* «грудуватий», [*грудня́стий*] «тс.», *грудува́тий;* — р. [*гру́да*] «грудка, замерзлий кусок землі», бр. *гру́да* «грудка», др. *груда* «купа, громада», п. gruda «грудка; мерзла земля», ч. hrouda «грудка», слц. hruda «тс.», болг. *гру́дка* «бульба, [голова (сиру)]», м. *грутка* «грудка», схв. *гру̏да* «брила, грудка», слн. grúda «тс.», стсл.

гроуда «брила», р.-цсл. грудик «краплі»; —псл. gruda; — споріднене з лит. grústi «товкти», graudùs «крихкий, ламкий», grúdas «зерно», лтс. grûds «тс.», дісл. grautr «крупа, каша», двн. gruzzi, нвн. Grütze «тс.», дангл. griot «пісок», двн. griōz, нвн. Griess «тс.»; іє. *ghreu-, *ghrou-d- «кришити»; питання про належність сюди р. *гру́да* «купа; могила; натовп» потребує дальшого дослідження; можливо, тут відбулося зближення псл. grud- і grǫd-.— Шанский ЭСРЯ I 4, 181; Фасмер I 463; Преобр. I 161—162; Sławski I 359; Brückner 159—160; БЕР I 286; Skok I 626—627; ЭССЯ 7, 146—148; Bern. I 357; Fraenkel 173—174; Trautmann 99; Specht 159—160.— Пор. **груд.**

[**грудашник**] (бот.) «кучеряві калачики, проскурняк, Malva crispa L.» Mak, [*грудништик*] «тс.» Mak; — похідне від *гру́ди;* назва зумовлена тим, що рослина вживається при кашлі, катарах, захриплості.— Носаль 181.— Див. ще **грудь.**

гру́день «останній місяць року; [листопад]», ст. *груденъ* «одинадцятий, пізніше дванадцятий місяць року» (XV ст.); — р. [*гру́день*] «листопад», бр. *гру́дзень* «грудень», др. *грудьнь* «листопад», п. grudzień «грудень», ч. ст. hruden, слц. hrudeň, схв. ст. *грудан*, слн. grúden «тс.», стсл. гроудьнь «листопад»; — псл. grud-ьn-, утворене від gruda «грудка, мерзла земля»; назва мотивується тим, що в цей час земля замерзає.— Кочерган Мовозн. 1967/1, 60—61; Hołyńska-Baranowa 71; Фасмер I 463; Преобр. I 162; Sławski I 359—360; Шаур Этимология 1971, 98; Bern. I 357.— Див. ще **гру́да.**

[**грудни́ця**] (бот.) «собача кропива, сердечник, Leonurus villosa L.; Leonurus cardiaca L.; приворотень, Alchimilla vulgaris L. Mak»; — похідне утворення від *гру́ди;* назви зумовлені, очевидно, тим, що собача кропива застосовується в народній медицині при хворобах серця, а приворотень — при катарах дихальних шляхів.— Носаль 26, 210—212; Нейштадт 472.— Див. ще **грудь.**

[**грудянка**] (бот.) «рутка лікарська, Fumaria officinalis L.» Mak; — пов'язане з *гру́ди;* назва зумовлена, мабуть, тим, що рослина вживається при туберкульозі легенів.— Носаль 55.—Див. ще **гру́ди.**

грудь, *гру́ди,* [*груда́*] «хвороба коней, мокрець» Я, [*груда́й*] «той, хто має великі груди» Я, [*гру́ддя*] «груднина» Я, *груди́на* «грудна кістка; великі груди», *груди́нка,* [*гру́дник*] «грудна клітка; грудинка» Ж, *грудни́на* «груди; грудина; [грудинка Ж]», *грудни́ця* «запалення грудних залоз, мастит; грудина; [грудинка Ж]», [*грудня́к*] «нагрудник» Я, *груда́стий, груди́стий, грудни́й, грудни́стий* «грудастий», [*межигру́дє*] «друге грудне кільце у комах» Ж, *нагру́дник,* [*огру́ддє*] «грудна клітка» Ж, [*огру́дини*] «жіночі груди» Ж, [*огру́дники*] «тс.» Ж, [*передгру́дє*] «нашийник (частина упряжі)» Ж, *підгру́ддя, погру́ддя* «бюст (скульптура); верхня частина тіла; грудна клітка», [*пригрудча́*] «немовля»; — р. *грудь,* бр. *гру́дзі,* др. *грудь,* п. ст. grędzi, ч. слц. hrud', вл. hrudź, болг. *гръд,* м. *гради,* схв. *гру̏ди,* слн. gród; — псл. *grǫdь; — очевидно, споріднене з [*груд*] «пагорбок; підвищення на болоті», лат. grandis «великий, величний», гр. βρένθος «гордість», з іє. *gʷrendh- «надиматися, набухати»; менш переконливі зіставлення з лит. grandìs «ланка в ланцюгу» (Zubatý St. a čl. I 2, 98), з вірм. argand «утроба матері» (Pedersen LP I 1-2), з гр. χόνδρος «хрящ» (Machek ESJČ 186), з лит. krūtìs «груди», лтс. krūts «тс.» (там же; Otrębski Idg. Forsch. 115).— Шанский ЭСРЯ I 4, 182; Фасмер—Трубачев I 463; Преобр. I 162; Sławski I 342—343; Schuster-Šewc 353; БЕР I 288; Skok I 626; Bezlaj ESSJ I 180; ЭССЯ 7, 148—149; Bern. I 356; Топоров II 285—287.— Пор. **груд.**

груз[1] «вантаж», *гружа́вина* «трясовина», [*гружа́ло*] «болото» Ж, *грузи́ло* «рибальська жердина Г; рибальський груз; лот, висок Ж», [*грузи́льчик*] «рибалка, що придавлює невід» Мо, [*грузі́вка*] «вид рибальської вудки» Я, [*грузки́й*] «тс.» Я, [*грузія́*] «багно, болото» Я, *гру́зло* «частина глини для виготовлення однієї посудини» Ж, *грузові́к,* [*грузо́вина*] «болото» Ж, [*грузо́та*], *гру́з-*

чик Г, Я, [*грузявина*], [*грузь*] «трясовина; густа грязюка», [*грюзь*] «грузило з каменів, прив'язаних до невода», [*грузистий*] «важкий» Я, *грузлий, грузний, грузький*, [*гружавіти*] «грузнути», [*гружати*] «розмішувати», [*гружляти*] «втоптувати, вдавлювати», *грузити* «місити» (розм'яклу землю), *грузнути*, *перегрузка, розгрузка;* — р. бр. *груз*, др. *грузитися* «погрузати», п. grąz «багно», grążyć «занурювати», ч. hroužiti, слц. hružiti «тс.», нл. gruzk (іхт.) «пічкур», схв. [gruzȉt] «занурювати», слн. groziti «поринати, занурюватися», стсл. **погрѫзити** «занурити, заглибити»; — псл. *grǫzъ, пов'язане чергуванням голосних з gręz- (укр. *грязь, грязнути*); — найближче споріднене лит. gramzdė́ti «поринати», gramzdùs «глибоко загрузлий». — Шанский ЭСРЯ I 4, 182—183; Фасмер I 463; Преобр. I 162—163; Sławski I 343; Holub — Kop. 133; Schuster-Šewc 347—348; Bezlaj ESSJ I 182—183; ЭССЯ 7, 150—151; Bern. I 356; Trautmann 97—98; Fraenkel 169. — Пор. **грязнути.**

груз² «бита цегла, щебінь», [*грузалок*] «грудка» ЛексПол, [*ґрузло*] «грудка, купа», [*грузлатий*] «залозуватий, із залозами» Ж, ст. *ґрузоль* «залоза» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. gruz «уламки муру, скель, руїни; щебінь», gruzeł «грудка; (ст.) болячка», ст. gruzła «грудка; болячка; гуля», [gruzel] «залоза», як і їх відповідники вл. hruzl «грудка, брила», нл. gruzła, [gruzdla] «тс.», болг. *груза* «грудка (сиру)», походять, можливо, від того самого кореня, що й псл. gruda, укр. *груда*, і найближче споріднені з лит. gráužas «крупний гравій», лтс. gruži (мн.) «груз, гравій», graušļi «груз; руїни», які зводяться до дієслова лит. gráužti «гризти, жерти», лтс. graûzt «тс.», спорідненого з псл. gryzti, укр. *гризти*. — Тимч. 649; Sławski I 361—362; Schuster-Šewc 353; БЕР I 286; ЭССЯ 7, 158; Куркина Этимология 1971, 77; Fraenkel 164. — Див. ще **гризти, груда.**

груздь (гриб) «біляк, Agaricus piperatus», *грузд* Ж, [*груздей* МСБГ, *груздінь, грузіль* Ж, *груждель*] «тс.», [*грозд*] «грузд, Lactarius resimus» Л, ЛЖит, [*груз*] «вовнянка, Agaricus vellereus Fr.» ВеБ, [*ґрудз*] «тс.» ВеБ; — р. *груздь*, бр. *грузд, груздзь;* — можливо, пов'язане з *груда*, через те, що росте на грудках; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 4, 183; РЯШ 1967/6, 56, 128; Откупщиков 146) з лит. gruzdùs «ламкий, хрусткий», спорідненим з псл. gruda, укр. *груда;* менш переконливе зіставлення з лит. gruzdénti «диміти» (Преобр. I 162; ПотебняРФВ 3, 92; Горяев 81) за тією ознакою, що цей гриб і дим гіркі. — Филин Образ. яз. 23, 280; Меркулова Очерки 175—176; Фасмер I 463—464; ЭССЯ 7, 158. — Див. ще **груда.**

грузин, *Грузія;* — р. болг. *грузин*, р. ст. *гурзи* «грузини», бр. *грузін*, п. Gruzin, ч. слц. Gruzín, вл. Gruziniaп, м. *Грузин*(*ец*), схв. *Грузијанац*, слн. Gruzinec; — утворення на основі тюрк. gurdži «грузин», яке, можливо, походить від перс. gurg «вовк». — Абаев Пробл. ист. и диал. 14; Фасмер I 464; Никонов 111.

[**ґруля**] «картопля», [*ґрулина*] «картоплиння», [*ґрулисько*] «місце, де росте картопля», [*ґруляник*] «коржик з тертої картоплі», [*ґрулянка*] «картоплиння», [*ґрульовина*] «тс.»; — п. [grula] «картопля»; — очевидно, походить від слц. grul'a, яке є видозміною форм [grumpla, krumpla] «тс.», що виводяться, як і ч. [krumpl'a, grumbír], схв. *крòмпӣр*, слн. krompír «тс.», з нім. Grundbirne (одна з назв картоплі, букв. «земляна груша»), утвореного з іменників Grund «грунт» і Birne «груша», яке походить від лат. pirus «тс.», що є доіндоєвропейським середземноморським словом. — Sławski I 360; SW I 921; Machek ESJČ 297; Kluge — Mitzka 78—79. — Див. ще **грунт.**

грум «слуга, що супроводжує вершника або екіпаж; хлопець-лакей»; — р. бр. *грум*, п. слн. grum, groom, ч. слц. groom; — запозичене через російську мову з англійської; англ. groom «конюх» придворний; (заст.) слуга», сангл. grom(e) «хлопець» походить від дфр. grome (gromet, groumet, gourmet) «слуга, паж» неясного походження. — СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 184; Kopaliński 373; Holub — Lyer 184; Klein 671, 682; Dauzat 370, 376.

[**груміча́ти**] «сердито бурчати, сварити», [*грумотíти*] «гуркотіти»; — очевидно, результати контамінації форм [*громíчати*] «гриміти», *гримотíти* «гуркотіти» з [*грю́кати*] «грюкати».— Див. ще **гриміти, грюк.**

[**грун**] «пагорбок, гірка», [*грунь*] «вершина, хребет гори», [*ґрунь*] «тс.», [*грýнище*] «скалля» Ж, ст. *грунь* (XIV—XV ст.); — п. [gruń (groń)] «гора, вершина гори; стрімкий схил; поле, гірська поляна», ч. [gruň], слц, gruň; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. grúiu «пагорб, вершина пагорба» походить від лат. grunium «свиняче рило», спорідненого з гр. γρύζω «хрюкаю», двн. нвн. grunzen «хрюкати», пор. паралельну назву болг. *рът* «пагорб, підвищення», схв. *р̂т* «тс.», з псл. гъtъ «морда, рот»; менш переконливе пов'язання з псл. granь (укр. *грань*) (Sławski I 340; Crânjală 137; Karłowicz SGP I 454) або з псл. grǫdь, укр. *грудь* (Фасмер I 464).— Клепикова Карп. диал. и oном. 93—114; Худаш Досл. і мат. V 147; Кобилянський Гуц. гов. 83; Мовозн. 1967/6, 45—46; Gołąb Onomastica 5, 293—294; Machek ESJČ 152; Mikl. EW 423; Vrabie Romanoslavica 14, 146.

[**ґрундаль**] «груба людина», ст. *ґрундалъ* «фахівець грубого ремесла» (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. grundal «землероб, простак; людина високого зросту», [grondal, gruntal] «тс.» походить від нім. ст. Gründel «пічкур; дурень», пов'язаного з Grund «дно, грунт».— Тимч. 649; Brückner 101, 160.— Див. ще **грунт.**

[**грундзюва́ти**] «міцно зв'язувати», [*ґрундзювáти*] «тс.», [*ґрундзювáтий*] «вузлуватий; мудрований», [*ґрундзьóваний*] «тс.»; — очевидно, походить від рум. grunz «грудка» (молд. *грунз* «тс.»), яке пов'язується з алб. grundë «висівки», спорідненим з лит. grė́ndžiu «тру», гр. χόνδρος «крупа, зерно», дангл. grindan «терти, молоти», нвн. Grind «висип, струп».— Schеludko 131; СДЕЛМ 91; DLRM 349; Kluge—Mitzka 271.— Пор. **грунт.**

грунт «верхній шар землі; (заст.) земельний наділ; тверде дно; гірська порода; основа», *ґрунт* «тс.», [*грунтíвка*] «садиба», [*ґрунтíвка*] «тс. Г; жінка або дружина з земельною власністю Ж», [*ґрунтовúк*] «землевласник, поміщик» Ж, [*грунтовúще*] «садиба», [*ґрунтовúще*] «тс.», *грунтóвка* (спец.), *грунтóвний*, *ґрунтóвний*, *грунтувáти* «стверджувати доказами; робити грунтовку», *ґрунтувáти* «тс.», *грунтувáтися* «базуватися, спиратися», *безґрýнтий* «безземельний, який не має садиби», *безгрунтóвний* «безпідставний», *безґрунтóвний* «тс.», *обгрунтувáти* «аргументувати», *підгрýнтя* «шар землі під грунтом», *пригрунтóвий*, ст. *ґрунт*, *грунт* «земля, поле, фундамент» (1322); — р. бр. *грунт*, п. grunt «земля; дно; фундамент», ч. слц. нл. grunt «фундамент; садиба», болг. *грунд* «фон при фарбуванні», *грунт* «тс.», схв. *гру̏нт* «земельний наділ; фон при фарбуванні», слн. grȗnt «земля, маєток»; — можливо, через старочеське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. Grunt «дно; земля; фундамент» споріднене з днн. дангл. grund «дно, прірва; земля, рівнина; глибина, море», гот. afgrundiþa «прірва», нвн. Grind «висип, струп», дангл. grindan «терти», лит. grė́ndžiu «тру», лат. frendere «дробити, молоти», гр. χραίνω «торкаюсь, намазую», χόνδρος «крупа, зерно», можливо, також псл. grǫz-, gręz (укр. *грýзнути*, *гря́знути*).— Гумецкая Пробл. ист. и диал. 113—114; Шелудько 30; Фасмер I 464; Sławski I 360—361; Brückner 160; Kluge—Mitzka 271, 274.— Пор. **груз**[1].

[**ґрунтáля**] «плетений з дерези жгут на верхньому краї загорожі»; — неясне.

грунь — див. **грун.**

[**грýнькати**] «рохкати, хрюкати» ВеУг; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*хрýнькати*], *хрю́кати*, [*кругýнькати*] «тс.» (див.).

грýпа, *групíвщúна*, *групувáти*, *підгрýпа*, *угрупóвання;* — р. *грýппа*, бр. болг. м. *грýпа*, п. ч. заст. слц. grupa, схв. *гру̏па*, слн. grúpa; — запозичення з французької або німецької мови; нім. Grúppe через посередництво французької мови (фр. groupe) запозичене з італійської; іт. gruppo походить від пров.

grop «вузол», gropar «зв'язувати», яке зводиться до галлороманського co-re-pare (пізніше cropparе), що утворилося з лат. co- «з-» (префікс) і основи іменника rēp «канат, мотузка»; менш переконливе пов'язання (Klein 683) з пгерм. *kruppa «кругла брила, маса».— Шанский ЭСРЯ I 4, 185; Фасмер I 464; Sł. wyr. obcych 261; Holub—Lyer 184; Kluge—Mitzka 273; Dauzat 377.

гру́хнути «грюкнути» Ж, ст. *грухнути* «рознестись, почутись, загриміти» (XVI ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. gruchnąć «грюкнутися, брязнути, гепнутися; жбурнути», пов'язане з gruchot «гуркіт», є звуконаслідувальним утворенням, спорідненим з болг. *гру́хам* «стукаю», схв. *гру́хати* «стукати, гриміти», можливо, також з укр. *гро́хати*, *гро́хіт*.—Тимч. 620; ЭССЯ 7, 154.— Пор. **гро́хати.**

[**ґру́ця**] «рід страви з гороху з крупами і салом» Я; — бр. *гру́ца* «товчений ячмінь»; — запозичення з польської мови; п. gruca «каша, крупа, вівсянка» походить від нім. Grütze (< двн. gruzzi) «крупа, каша», спорідненого з лат. rūdus «розбите каміння, щебінь», лит. grúdas «зерно», псл. gruda, укр. *гру́да*.— Sławski I 357, 363; Brückner 159; Kluge—Mitzka 275—276.— Див. ще **гру́да.**— Пор. **ґрис.**

гру́ша (бот.) «Pyrus», [*груша́нка*] «мус із груш, грушевий суп» Ж, [*груше́вина*] «грушеве дерево», *груши́на* «тс.; груша», [*груши́ця*] «груша», *гру́шівка* «грушева наливка; сорт яблук; вид плахти», *гру́шка* «груша», [*груши́й*] «рід візерунка на крашанці» Я, [*гру́шківка*] «сорт яблук» Я, [*груши́к*] «вино з груш» Ж, [*гру́шня*] «грушове дерево» Ва, *грушня́к*, [*груши́я*] (зб.) «дерева і плоди груш», [*грущя́ник*] «пиріг з грушами», [*грущя́нка*] «страва з розтертих груш», [*грущи́на*] «поганенька груша», [*игру́ша* Ж, *йгру́ша* Кур], [*грушкова́тий*] «зарослий дикими грушами» Я, [*грушува́тий*] «тс.» Я, *грушкува́тий* «схожий на грушу», [*грущя́тий*] «тс.» Я; — р. бр. др. *гру́ша*, п. grusza, gruszka, [krusza], (каш.) [kreša], ч. слц. hruška, вл. krušwa, krušey, нл. kruša, kšuška, полаб. grausâi, болг. м. *кру́ша*, схв. *кру̏шка*, слн. hrúška; — псл. gruša (<*grousja) : kruša (< *krousja); очевидно, похідні утворення від псл. grušiti (<*grousiti) «дробити, товкти», krušiti (<*krousiti) «тс.»;— споріднені з лит. kr(i)áušė «груша», лтс. kraûsis «тс.», прус. crausios (мн.) «груші»; менш переконлива думка про балто-слов'янське запозичення з іранських мов; пор. курд. korêši (kurêši) «груша» (Bern. I 358; Trautmann 140).— Критенко Вступ 511, 514; Шанский ЭСРЯ I 4, 186; Фасмер—Трубачев I 465—466; Преобр. I 163; Sławski I 361; Brückner 160; Skok II 215—216; Bezlaj ESSJ I 205; ЭССЯ 7, 156—157; Fraenkel 296.

грушанка (бот.) «всезелень, Pyrola L. (багаторічна трав'яниста рослина)», [*грушинка* Mak, *грушочка* Mak] «тс.», *груша́нкові;* — р. *груша́нка*, п. gruszyczka «тс.»; — похідне утворення від *гру́ша;* назва зумовлена схожістю листя грушанки і груші; літературна назва може бути калькою лат. Pyrola (Pirola), похідного від pyrus «груша». — Нейштадт 428.— Див. ще **гру́ша.**

[**гру́шка**] «обрядова забава над померлим» Я; — похідне від *гру́ша*; назва зумовлена грушоподібною формою лопатки, вживаної в цій грі.— Дудєк ЕЗб 31—32, 266.— Див. ще **гру́ша.**

ґрушпан[1], *ґушпан* — див. **букс.**

[**ґрушпан**[2]] (бот.) «брусниця, Vaccinium Vitis idaea L.» Mak; — результат перенесення назви [*ґрушпан*] «самшит, Buxus sempervirens L.», зумовленого подібністю листочків обох вічнозелених рослин.— Див. ще **букс.**

[**гру́яти**] «каркати» (про крука), [*груї́ти*] «тс.» Ж; —звуконаслідувальне утворення; може розглядатися або як похідне від незасвідченого вигуку **гру-гру*, варіанта *кру-кру*, або як варіант основи від того самого звуконаслідувального кореня, що й др. *граяти* «каркати», укр. *грак*.— Пор. **грак**[1].

грюк (вигук на позначення стуку), *грюк* «стук, гуркіт», [*грю́кава*] «шум, стук, гуркотня; часта стрілянина» Ж, [*грю́калка*] Я, [*грю́кало*] «людина, що сильно грюкає», *грюкани́на*, *грю́кіт*, [*грю́княва*, *грюкотне́ча*], [*грук*] «грюк», [*груку́чий*] «такий, що грюкає», *грю́кати*, *грюкота́ти*, *грюкоті́ти*, [*грюча́ти* Я],

[гру́кати] «сильно стукати» Пі, [грукоті́ти] Бі, [груча́ти] «грюкати», [о́дгрюк] Ж; — р. [грю́кать], бр. гру́кацъ; — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до п. gruchać, gruchnąć «грюкнутися; брязнути», ч. [hrouchati] «тріщати», болг. гру́хам «стукаю, ударяю», схв. гр̏хати «стукати, тріщати, гриміти»; можливо, походить від того самого звуконаслідувального кореня, що й лит. griáuti «гриміти», лтс. graût «звалювати, кидати», лат. ingruo «вриваюся, кидаюся».— Фасмер I 465; Преобр. I 164; Sławski I 357; БЕР I 287; Skok I 623—624; ЭССЯ 7, 154—155; Bern. I 358.

ґрявча́ти, *грянча́ти* — див. **крявча́ти.**

гря́да[1] «грядка; [острів у плавнях; частина острова, не затоплювана водою; місце на річці з високими хвилями (у вузькому руслі)]», *гряда́* «смуга гір», *гря́дка* «ділянка землі для вирощування городніх культур; [острів у плавнях; ряд снопів для молотіння]», [*грядови́на*] «місце під грядки для овочів» Я, [*грядовина́*] «овочі з грядок», [*грядо́шник*] «город» Ж, [*грядкува́ти*] «сапати, полоти город» Ва; — р. *гряда́* «гірське пасмо; смуга хмар; ділянка землі для вирощування городніх культур», бр. *града́* «тс.; смуга лісу», п. grzęda «гряда», ч. hřada «грядка», слц. hriadka, вл. hrjada, нл. grěda, полаб. gręda «тс.», болг. [*греда́*] «видовжений горб», м. *греда*, схв. *гре̏да* «скеля; відмілина», слн. grêda «грядка»; — псл. gręda «підвищення», пов'язане чергуванням голосних з grǫdъ «тс.» (укр. *груд* «пагорбок, підвищення на болоті»); очевидно, через значення «насип», «настил з колод, поміст» пов'язане з gręda «жердина».— Шанский ЭСРЯ I 4, 188—189; Фасмер I 466—467; Толстой Сл. геогр. терм. 122—128; Sławski I 371—372; Machek ESJČ 186—187; Schuster-Šewc 345—346; ЭССЯ 7, 120—122; Moszyński 1956/2, 116; Persson Beitr. 448.— Див. ще **груд.**

[**гря́да**[2]] «жердина в приміщенні для розвішування речей», [*гря́дка*] «тс.», [*грядки́*] «поздовжні перекладини в санях» Я, [*гря́ди*] (мн.) «дерев'яний пристрій над піччю для сушіння» Ж, [*гри́ди*] «тс.» Ж, [*гри́дка*] «жердка» Ж; — р. [*гряда́*] «перекладина», [*гря́дка*] «жердина в приміщенні, у возі і под.», п. grzęda «перекладина для курей», ч. hřad, hřada «тс.», слц. hriadka «жердинка», вл. hrjada «балка», нл. grěda «перекладина для курей», болг. *греда́* «балка», схв. *гре́да*, слн. grêda, р.-цсл. **грѧда**; — псл. grędъ, gręda; — споріднене з лит. grìñdas «дошка в підлозі», grindà «тс.», лтс. grìda «підлога», дісл. grind «огорожа, рама, решітка», лат. grunda «покрівля»; іє. *ghrendh- «балка».— Шанский ЭСРЯ I 4, 188—189; Фасмер I 466—467; Преобр. I 165; Sławski I 371; Machek ESJČ 186; Schuster-Šewc 344—345; БЕР I 277; ЭССЯ 7, 120—122; Persson Beitr. 292—293; Pokorny 459—460.

[**гряди́ло**] «дзеркало» ДзАтл I 28; — результат дисиміляції форми [*гляди́ло*] «тс.», похідної від *гляді́ти* (див.).

гряді́ль «видовжена вперед верхня частина (дишло) плуга», *граді́ль*, [*греді́ль*] НЗ УжДУ 37 «тс.»; — р. *гря́диль*, [*греди́ль*, *гради́ль*], п. grządziel, grądziel «гряділь; виноподібне дишло сохи», ч. hřídel «вал», слц. hriadel' «тс.; гряділь», болг. *греде́л* «гряділь», схв. *гре́дељ*, слн. grédelj «тс.»; — псл. *grędelь, похідне від gręda «перекладина»; — найближче споріднене з двн. grintil, grindil «гряділь, балка», дангл. grindel; з меншою підставою вважається германським запозиченням (Фасмер I 467; Kiparsky GLG 236—237; Bern. I 349); Махек і Трубачов вважають, що германські відповідники є запозиченням із праслов'янської мови.— Дзендзелівський НЗ УжДУ 37, 41—42; Преобр. I 165; Sławski I 365—366; Brückner 156; Machek ESJČ 188; Holub—Kop. 135; БЕР I 278; Skok I 614; Bezlaj ESSJ I 174; ЭССЯ 7, 122—123.— Див. ще **гря́да**[2].

[**гря́знути**] «грузнути» Ж, [*грязни́ти*] «бруднити» Ж, [*грязи́ти*] «тс.», *грязь*, *грязи́во* «грязь», [*грязи́ло*] «болото, трясовина» ВеУг, *гря́зі* (мед.), [*грязови́на*] «болото, трясовина» Ж, [*грязо́та*], *грязю́ка*, [*грязя́*] «грязь», *гря́зний* «брудний», *гря́зький* «брудний Г; [грузький Ж]»,

грязьовий, [*розгрязити*] «розмісити»; — р. *грязнуть*, бр. *гразнуць*, др. *грязнути*, *грязѣти*, *грязь*, п. grzęznąć, ч. ст. zahřaznúti, слц. hriaznuť, нл. greznuś, схв. *грѐзнути*, слн. grézniti, стсл. **погрѧзнѫти**; — псл. gręznǫti, пов'язане чергуванням голосних з grǫzъ «груз»; — споріднене з лит. grimsti «грузнути», лтс. grimt «тс.», можливо, також гот. grammiþa «вологість», лат. grāmiae «гній в оці»; іє. *grem-.— Шанский ЭСРЯ I 4, 189; Фасмер I 467—468; Преобр. I 165; Sławski I 372; Brückner 162; Machek ESJČ 188; Holub—Kop. 134; Schuster-Šewc 246; Skok I 615; Bezlaj ESSJ I 176; ЭССЯ 7, 125; Bern. I 350; Walde—Hofm. I 617; Feist 391; Pokorny 405.— Пор. **груз.**

гряк (вигук для передачі звуку від падіння, удару), [*грак*] «тс.», *грякати* «стукати, грюкати», [*грякотати*] Бі, *догрякатися* «достукатися, досягти»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *грюк* (пор.).

гряний — див. **греный.**

гряннути «гримнути, раптово зазвучати; [ударити, ударитися, упасти]», *нагрянути* «раптово надійти»; — р. *грянуть*, *нагрянуть*; — єдиної етимології не має; пов'язується з псл. *grędnǫti «піти», похідним від grędǫ «іду» (Горяев 82; Bern. I 349—350; Преобр. I 165—166; Фасмер—Трубачев I 468) або з псл. *grьmnǫti «гримнути» (Mikl. EW 77; Соболевский RSl 7, 200—201; Jakobson Word 8, 387; Vaillant MSL 52, 165); можливо, безпрефіксна і префіксальна форми мають різну етимологію, і лише пізніше їх основи фонетично збіглись.— ЭССЯ 7, 123.—Див. ще **гриміти, грясти**[1].

[**грянь**] «зірки садові, татарське мило, Lychnis chalcedonica L.»; — очевидно, запозичення з словацької мови; пор. слц. hrianka «суха квітка», пов'язане з дієсловом hriať «гріти» (давніше, мабуть, «обпалювати, піджарювати, висушувати», пор. hrianka «грінка»); семантика «загоряння» відбита і в іншій назві цієї рослини — [*загара*].— Див. ще **гріти.**

[**гряпнути**] «раптово впасти, бухнути» Ж, [*гряпснути*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне або афективне утворення; можливо, виникло шляхом контамінації форм *грякнути*, *гепнути*, *хряснути*.

[**грясти**[1]] «швидко з шумом бігти, їхати; поважно іти або їхати»; — др. *грясти*, п. ст. gręda (нешвидкий біг коня), болг. [*гре́дам*] «іду», схв. *гре́сти* «іти», слн. grédem «іду»; — псл. gręsti < < *grędti інфіксована форма основи *grid- (> *gri-n-d-); — споріднене з лит. grìdyti «ходити», гот. grid «крок», свн. grit «тс.», лат. gradior «ступаю»; іє. *ghredh-.— Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Фасмер I 467; Преобр. I 166; БЕР I 277—278; Skok I 615; Bezlaj ESSJ I 175; ЭССЯ 7, 123—124; Bern. I 349—350; Trautmann 98; Pokorny 456—457.

грясти[2] «іти, наступати, наставати», *грядущий* «прийдешній»; — р. *грясти*, *грядущий*; — запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. **грѧсти** споріднене з укр. [*грясти*[1]] (див.)

грястиця «метлиця, купчанка, Dactylis glomerata»; — неясне; можливо, пов'язане з [*грясть*] «зміст», [*грястний*] «змістовний, важкий», [*згрястити*] «зібрати, резюмувати»; назва могла бути мотивована тим, що рослина має густу колосовидну волоть із скупченими в гронця колосками.— Див. ще **грясть.**

[**грясть**] «зміст» Ж, [*грястний*] «змістовний, важкий», [*згрястити*] «зібрати, резюмувати» Ж; — не зовсім ясне; очевидно, походить від псл. *grędtь, пов'язаного з grǫdь «груди».— Див. ще **грудь.**— Пор. **огрядний.**

[**гряхнути**] «прозвучати, пролунати» Ж, [*гряхотіти*] «грюкотіти»; — результат контамінації форм *грякнути*, *грюхнути*, *трахнути*.— Див. ще **грюхнути, гряк, трах.**

[**грьопнути**] «впасти» МСБГ;— очевидно, результат контамінації форм [*гре́пнути*] «важко впасти» або *гримнути* «з шумом упасти» і *тьопнути* «бабахнути, ударити» (див.).

гу (оклик; вигук під час співу, вигук для відтворення гудіння вітру); — бр. *гугу* «гомін, галас», п. hu (вигук від переляку, здивування, холоду; вигук для відтворення крику сови), ч. hu, hú (оклик; вигук від холоду; вигук для відтворення гудіння), слц. hu (вигук),

вл. hu «ух», нл. hu (вигук переляку, відрази), схв. hȕ (вигук гніву, від холоду), слн. hú (вигук від страху, несподіванки, холоду); — псл. *hu, звуконаслідувальне утворення і рефлекторний вигук, паралельний до нім. hu (вигук здивування, переляку), шв. hu «тс.», лат. hu (вигук гидливості), рум. hu (вигук від морозу).— Sławski I 430—431; Skok I 692; Kořínek 192; Schwentner 19.— Пор. **гук**[1], **ху.**

гуáно «добриво з пташиного посліду»; — р. бр. болг. *гуáно*, п. guano, ч. слц. guáno, схв. *гỳано*, слн. guáno, gváno; запозичене через російську і польську мови з німецької (нім. Guáno), в яку увійшло з іспанської; ісп. guano «тс.» походить з індіанської мови кечуа (кеч. huano «гній, пташиний послід»).— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Фасмер I 468; Преобр. I 166; Kopaliński 375; Kluge—Mitzka 276; Holub—Lyer 184.

гуáш «вид фарб; живопис такими фарбами»; — р. *гуáшь*, бр. болг. *гуáш*, п. gwasz, guasz, ч. gouache, kvaš, слц. gvaš, болг. *гваш*, схв. *гваш;* — через російську мову запозичено з французької; фр. gouache походить від іт. guazzo «водяна фарба; мокрота, калюжа», яке зводиться до лат. aquātio «добування води; водопій; калюжі», похідного від aqua «вода».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ I 4, 190; Holub—Lyer 276; Dauzat 368; Klein 671.— Див. ще **аквáріум.**

гýбá[1] «край рота; рот» Г, Ж, [*губáль*] «людина з великими губами» ВеНЗн, заст. *губáн*, *губáнь* «тс.», *губеня́та* «губки» (у людини), [*гýби*] «складки хустки» Я, *губúще*, [*губрíй*] «губань», [*губрія́ка*] «тс.», *гýбці* «губки», [*губáстий*] Ж, *губáтий*, *огýблений*, *пригýбити;* — р. бр. *губá*, п. gęba «обличчя, рот», ч. слц. huba «морда, рот», вл. huba «уста, губа», нл. guba, болг. [*гъ́ба*] «тс.», схв. *гȳба* «морда, рило», слн. gôbec «морда»; — псл. gǫba; — загальноприйнятої глибшої етимології не має; очевидно, тотожне з псл. gǫba «гриб» (Brückner 138—139; Sławski I 271—272; БЕР I 298; Trautmann 101; Fraenkel 146—147; Persson Beitr. 81—82); менш переконливо зіставляється з лит. gémbė «цвях, сучок; ст. вістря, виступ», гр. γαμφαί «щелепи» (Pedersen KZ 36, 334; Bern. I 340; Machek ESJČ 189). — Шанский ЭСРЯ I 4, 190—191; Фасмер I 468; Преобр. I 166; Schuster-Šewc 354—355; Skok I 628; Bezlaj ESSJ I 155; ЭССЯ 7, 78—80.— Пор. **гýбá**[2].

[**гýбá**[2]] «губка, гриб» Г, Ж, *гýбка* «гриб на дереві», *гýбка водяна* «Spongia fluviatilis», *гýбка морська* «Spongia officinalis», [*губíйка*] «губка прісноводна, Spongilla» Ж, [*губчакú*] «морська губка» Ж, [*губ'я́к*] «жук-грибоїд, Boletophagus» Ж, [*губ'я́ка*] «гриб на дереві, трут», [*губ'я́кú*] «гриби» Л, [*губ'я́ча*] «тс.» Л, [*губковáтий*] Ж, *гýбчáстий* СУМ, Ж, *гýбчатий;* — р. *губá* «губка, гриб», бр. *гýба* «трут», др. *губа* «губка, гриб», п. gąbka «губка, Spongia», ст. gęba «тс.», huba «гриб на дереві, пеньку» (з укр.), ч. houba «гриб, губка», слц. huba «тс.», вл. hubica «гриб на дереві», нл. gubica «тс.», болг. *гъ̀ба* «гриб, губка», м. *габа* «тс.», схв. *гȳба* «гриб на дереві, губка», слн. góba «гриб, губка», стсл. гѫба «гриб»; — псл. gǫba «губка»; — лит. gum̃bas «гуля, наріст», лтс. gum̃ba «пухлина, підвищення, купа, зморшка», дісл. kumpr «гуля», афг. γumba «тс.», сперс. gumbad «опуклість»; заслуговує на увагу пов'язання (Pedersen MPKJ I 165—166; Machek ESJČ 179) з двн. gwamb «губка», гр. σφόγγος, σπόγγος, лат. fungus «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 4, 192; Меркулова 166—168; Фасмер I 468—469; Преобр. I 166; Sławski I 265; Schuster-Šewc 355; БЕР 297—298; Skok I 628; Bezlaj ESSJ I 154; ЭССЯ 7, 78—80; Bern. I 340; Mikl. EW 71; Trautmann 101; Fraenkel 176.— Пор. **гýбá**[1].

губá[3] «затока»; — запозичення з російської мови; р. *губá*, бр. *губá* «тс.» походить від др. *губа* «затока», що, мабуть, є результатом видозміни значення *губа* «рот, уста» подібно до п. ст. gęba «гирло річки», др. *устье;* пор. лтс. gum̃bs «затока, бухта», пов'язуване з gum̃ba «пухлина, зморшка»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 360; Преобр. I 132, 166; Карский РФВ 47, 166—167; Шанский ЭСРЯ I 4, 191) з р. *губúть*, *сугýбый* з припущенням первіс-

ного значення «складка, вигин».— Фасмер І 469.— Пор. **гу́ба́**[1], **гну́ти.**

[**губа́**[4]] «вид кожуха без рукавів», [*губа́ня*] «тс. Г; одяг у словаків Ж», [*гу́бка*] «кількість прядива, знята з мотовила за один раз Л; міра полотна; кількість ниток в основі, необхідних для цієї міри; пілка вовняної тканини на одну половину запаски»; — слц. guba; — запозичення з угорської мови; уг. guba «кошлатий сіряк» загальноприйнятої етимології не має; тлумачиться як звуконаслідувальне утворення або як результат метатези фінно-угорського кореня bog «вузол». — Machek ESJČ 118; MNTESz І 320—321, 1100.

[**губа́ня** (*жовта*)] (бот.) «зеленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds.» Ж;— похідне утворення від *гу́ба́*[1]; назва мотивується тим, що ця рослина належить до родини губоцвітих.— Вісюліна—Клоков 389—390; БСЭ 16, 620.— Див. ще **гу́ба́**[1].

губерна́тор, *губерна́торство*, *губе́рнія*, *губе́рня*, *губе́рець* «губернський чиновник», ст. *кгубернаторъ* (1497), *губернаторъ* (XVII ст.) «намісник, правитель»; — р. болг. м. *губерна́тор*, бр. *губерна́тар*, п. gubernator, ч. слц. слн. gubernátor, схв. *губѐрнāтор;* — запозичене через польську мову з латинської; лат. gubernātor пов'язане з дієсловом gubernāre «правити», яке походить від гр. κυβερνάω «керую».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ І 4, 191; Фасмер—Трубачев І 469; Kopaliński 375; Walde—Hofm. I 625.— Див. ще **кіберне́тика.**

губи́ти «знищувати, втрачати», *губи́тися* «втрачатися; втрачати самовладання», *губи́тель*, *губи́тельство* Ж, *губи́тельний* Ж, *загу́ба* «загибель», *згу́ба* «загибель, втрата», *згу́бник*, *згу́бли́вий* СУМ, Ж, *згу́бний*, [*изгу́бниця*] Ж, *невигу́бний*, [*обгуби́тися*] «загубити все», [*погу́ба*] «погибель», *погуби́тель*, *погу́бщик* Ж, [*розгу́ба*] «роззява; розгубленість»; — р. *губи́ть*, бр. *губі́ць*, др. *губити*, п. gubić, ч. hubiti, слц. hubiť, вл. hubić, нл. gubiś, болг. *гу́бя* «гублю», м. *губи* «губить», схв. *гу̏бити*, слн. gubíti, стсл. **гоубити**; — псл. gubiti <*goubiti, каузативна форма до *gybnǫti «гинути».— Шанский ЭСРЯ І 4, 192; Преобр. І 166—167; Sławski І 376; Schuster-Šewc 355—356; БЕР І 291—292; Bezlaj ESSJ 185; ЭССЯ 7, 166; Bern. І 360—361.— Див. ще **ги́біти.**

[**губушник**] (бот.) «оман британський, Inula britannica L.» Mak; — неясне.

гуверне́р, *гуверна́нтка;*— р. *гувернёр*, *гуверна́нтка*, заст. *гуверна́нта*, бр. *гувернёр*, *гуверна́нтка*, п. guwerner, guwernantka, ч. guvernant, guvernantka, слц. guvernantka, вл. guwerner, болг. *гуверньо́р*, *гуверна́нтка*, м. *гуверна́нта*, схв. *гувѐрнанта*, *гувернàнта*, *гувернàнтица*, *гувернàнтка*, слн. gouvernánta, заст. guvernantka;— запозичення з французької мови; фр. gouverneur «керуючий; губернатор; гувернер, вихователь», gouvernante «гувернантка, вихователька, економка» пов'язані з дієсловом gouverner «правити, керувати», що походить від лат. gubernāre «правити».— СІС 186; Шанский ЭСРЯ І 4, 192—193; Фасмер І 469; Kopaliński 376; Holub—Lyer 184; Dauzat 370.— Див. ще **губерна́тор, кіберне́тика.**

[**гуґал**] «кегля» ЕЗб 30; — ч. kužel «булава», kuželka «кегля», схв. *ку́гла* «куля, кегля»; — походить від нвн. Kúgel «куля» (пор. снідерл. koghele «палка з кулястим кінцем»).— Machek ESJČ 310; Kluge—Mitzka 410.— Див. ще **ку́ля.**— Пор. **ку́жіль.**

[**ґу́ґель**] «баба Ж; їжа з курятини, квасолі, цибулі та ін. Л», [*ґу́ґаль* Л, *ґу́ґоль* Л] «тс.», *ку́гель* «єврейське солодке тісто» Бі; — р. [*гу́гель*] «єврейські хлібці, булочки», бр. [*гу́гель*, *ку́гель*] «тс.», п. gugiel «єврейське святкове печиво», kugiel «тс.»; — запозичення з мови ідиш; ід. gugel «солодке печиво» походить від нвн. Gúgel «вид бісквіта; капюшон», Gúgel-hupf «баба».— Sławski III 320—321.— Див. ще **ґу́ґля**[1].

[**ґу́ґля**[1]] «гуцульський верхній одяг з капюшоном», [*ґу́ґлі*] «мішок, одягнутий на голову як башлик», [*ґуґо́вник*] «капюшон» Ж; — п. [gugla], болг. м. *гу́гла* «висока селянська шапка», схв. [gugla], слн. [gûgla] «шапка; футляр, покришка»; — запозичення з німецької мо-

ви; ранньо-нвн. gugel «капюшон», kugel «тс.» походить від лат. cucula «тс.», яке вважається запозиченням з галльської мови; спроба виведення української форми від рум. glugă «капюшон» (Кобилянський Гуц. гов. 83; Vincenz 9) або від тюрк. kokola чи нгр. κουκλί (Mikl. EW 80) позбавлена грунту.— БЕР I 292; Paul DWb 261; Walde—Hofm. I 298.

[**ґу́ґля**²] «гуля, наріст», *гу́гля* «тс.», [*ґуґлюва́тий*] «покритий гулями»; — р. [*гу́гля*] «гуля» (з укр. ?), п. [guga] «тс.», слц. [guga] «опух»; — результат видозміни форми *ґу́ля*, можливо, під впливом *ґуґель* «баба, печиво» або п. guga «гудз; опуклість»; недостатньо обгрунтованим є безпосереднє зіставлення (Фасмер I 470 та ін.) з лит. gugà «гуля, горб», gùginti «випинати», gaũgaras «гребінь гори», дісл. kjúka «грудка».— Куркина Этимология 1971, 68.— Див. ще **ґу́ля.**

[**ґу́ґля**³] «жіноча зачіска» Ва, До; — очевидно, пов'язане з [*ґу́ґля*] «гуля» (за формою зачіски).— Пор. **ґу́ґля**², **ґу́ля.**

гугни́ти «розмовляти в ніс», [*гугна́ти* Г, ВеЛ], *гугні́ти*, [*гугнути* ВеЛ], *гугня́вити*, [*гугня́віти* Ж], *гу́няти* Г, Дз, *ву́гнати*, *вугнота́ти*] «тс.», [*гу́гна́вець*] «гугнявий» Г, Ж, *гугня́вка*, [*гу́нька*] «та, що говорить у ніс», [*ву́гна́вець* Г, Ж, *ву́гна́вка* Г, Ж, *вигнавий* ВеЛ, *гу́гна́вий* Г, Ж, *гугни́вий*], *гугня́вий*, [*гуня́вий*, *гунька́вий* Я, *ву́гнавий*, *вугнова́тий*, *вугнота́вий* Ж]; — р. *гугня́вить*, бр. *гугня́віць*, др. *гугнати*, п. gęgać «гугнявити; гоготати», ч. huhňati «гугнявити», слц. huhňat', chuchňat', болг. *гъгна*, м. *ганголи*, схв. hunkati «тс.», слн. gognjáti «заїкатися», стсл. **гѫгънивъ** «гугнявий»; — псл. gǫgъnati; — можливо, споріднене з гр. γογγύζω «бурмочу, мимрю», дінд. gūñjati «бурмоче»; ie. *gou-(n-) «гукати» звуконаслідувального походження.— Фасмер I 470; Преобр. I 167; Sławski I 272; Brückner 139; Machek ESJČ 189—190; БЕР I 298; Skok I 694; Bezlaj ESSJ I 156; ЭССЯ 7, 81—82; Bern. I 341; Walde—Pok. 4, 535; Mayrhofer I 337.— Пор. **гуготі́ти.**

гуготі́ти «одноманітно, глухо звучати», [*гугнати*] «воркувати» ВеЛ, [*гугні́ти*] «глухо звучати; воркувати» Ж, [*гугноті́ти*] «воркувати» ВеНЗн, *гугоні́ти* «гуготіти; [глухо гудіти; воркувати» Ж, Пі]», [*гу́гіт*] «гудіння», [*гу́гон*] «глухий звук» Ж; — звуконаслідувальні утворення, близькі до вигуку *гу.* — Див. ще **гу.** — Пор. **гогота́ти, гугни́ти, гуті́ти.**

[**гугу́р**] (орн.) «великий пугач, Bubo maximus» ВеУг, [*гугуре́ц*] «лісовий пугач, Otus vulgaris» ВеУг; — запозичення з румунської мови; рум. huhuréz «пугач» походить від звуконаслідувального дієслова huhurá «пронизливо кричати»; форма *гугу́р* виникла в результаті зворотного словотвору від *гугуре́ц*, осмисленого як зменшено-суфіксальне.— DLRM 367.

гудж, *гу́джа́*, *гуджга́*, *гудж я́*, *гужа́*, *гуч*, *гучжа́* — див. **гиджга́.**

[**гуджу́**] «вигук, яким відганяють свиней» Мо; — результат видозміни звукової форми *ачу́* «тс.» під впливом *гу́джа́* і под. «гиджга».— Див. ще **ачу́, гиджга́.**

[**ґуджула́й**] «жук-гнояк, Geotrupes stercorarius L.», [*ґуджуле́й*, *ґуджула́йка*, *ґуджуле́я*, *ґуджуле́йка*, *ґуджулі́я* Ко, *ґуджу́лька*, *ґу́жела* ВеУг, *ґу́желиця* ВеУг, *ґужу́ль* ВеНЗн, *ґужу́лька* ВеНЗн, ВеУг, *ґіжелі́ця* ВеНЗн] «тс.»; — запозичення з румунської мови; рум. gujulíe «комашка», очевидно, є варіантом форми gîzulíe «тс.».— Vincenz 7.— Див. ще **гадзу́ля.**

[**ґудз**] «гуля; вузол, потовщення», *ґу́дзик*, *гу́дзик*, [*ґудзо́к*] «невеликий гудз, пухлина» Ж, [*ґудзо́ла*] «картопля», [*ґудзо́лв*] «вузли, гулі» Ж, *ґудзь* «гудз; гудзик», *гудзь*, [*гуз*] «тс.», [*ґуз*] «вузол», [*ґузва*] «гуля», [*ґузу́ля*] «тс.», [*ґу́зє*] «гудзики; гулі» Ж, [*ґу́зик*] «гудзик» Ж, [*ґузь*] «гудзь Ж; гуля Л», [*гу́цик*] «гудзик» Бі, [*гуцо́к*] «тс.» Бі, [*ґу́цьки*] «мала картопля» Ж, [*ґуцьо́к*] «гудзик» Ж, [*ку́зік*] «тс.» Кур, *гудзикува́тий* «схожий на гудзик», [*ґудза́тий*] «вузлуватий» Ж, [*гудзува́тий*] «тс.», [*ґудзува́ти*] «міцно в'язати» Ме, [*уґудзя́ний*] «весь у гудзиках»; — р. [*гу́зик*] «гудзик», [*ку́зик*], бр. *гу́зік* «тс.», п. guz «гудз; великий гудзик», guzik «гудзик»; — псл. guzъ «вузол; гуля, пухлина», очевидно, варіант назалізованої основи gǫzъ «тс.; задня части-

на»; — лит. [gaužė] «голова», gaũžtis «звиватися в клубок», лтс. guza «воло; потилиця; куприк», gũža «сідниця, стегно»; збереження початкового **g** (ґ) в більшості українських форм, як і зміна з в **дз**, зумовлене експресивним характером відповідних слів (подібно до *ґу́ля*); частково ґ могло бути підтримане впливом польської мови, з якої, можливо, слово *ґу́дзик* було запозичене.— Дзендзелівський РКJ ŁTN 15,127; Sławski I 281, 380—381; Фасмер II 402; ЭССЯ 7, 91—92. — Пор. **гуза́.**

ґу́дзатися — див. **ґу́здратися.**

[**ґудзички**] (бот.) «гвоздики садові, Dianthus caryophyllus L.» Mak; — очевидно, результат зближення форми *гвозді́ки* (*гвозді́чки*) з *ґу́дзики* за фонетичною подібністю назв.— Див. ще **гвозди́ка.**

ґудзю́ — див. **ко́ця, коцьо́.**

гу́дина — див. **огу́дина.**

гу́дити «ганити» Г, Ж, [*гу́дкати*] «базікати, плести чутки», [*гудкува́ти*] «тс.» Ж, [*гуди́ло*] «огудник» Ж, [*гу́дяч*] «тс.» Я, [*гудьба́*] «ганьба», *загу́да* «огуда», [*згу́да*] «ганьба, висміювання», *огу́да, огу́дник* Ж, [*огу́дий*] «вартий осуду, поганий» Ж, *погу́дка* «нарікання; [осуд]», *розгу́дити* «розлучити, відвернути наклепами», [*розгу́дець*] «наклепник», [*розгу́дця*] «той, хто викликає розрив угоди наклепами або відраджуванням» Ж; — р. [*гу́дить*] «ганьбити», [*гуди́ть*] «обдурювати», бр. [*гу́дзіць*] «гудити», др. *гудити* «ганьбити, обвинувачувати», стсл. **гоудити** «ганьбити»; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого дієслова *кудити* «гудити, ображати, псувати» і зближення його з дієсловом *гудѣти* «гудіти, грати»; припущення первісного зв'язку з *гуді́ти*, псл. gǫdǫ, gǫsti (Фасмер I 470—471; ЭССЯ 7, 80; Bern. I 340—341) або запозичення з литовської мови (Москаленко УІЛ 31) менш переконливі.— Brückner KZ 46, 233.— Див. ще **гуді́ти, напроку́дити.**

гуді́ти, *густи́, гуд,* [*гуда́*] «музика, гра» ЕЗб 4, [*гуда́к*] «музикант, скрипаль», [*гуда́тарь*] «той, хто гуде» Я, *гуде́ць* «тс.», [*гу́дик*] «нехрущ червневий, Amphimallon solstitialis L.» Ж, [*гуди́м*] «той, хто гуде» Я, [*гуди́мець*] «вовк», [*гуді́й*] «той, хто гуде» Я, *гудо́к,* [*гудьба́*] «музика» Ж, [*згуді́ти*] «почати сильно звучати» Ж; — р. *гуде́ть,* [*густи́*], бр. *гусці́, гусць, гудзе́ць,* др. *густи, гудѣти* «грати на струнних інструментах», п. gędzić «грати», ст. gąść «тс.», ч. housti, слц. húsť', вл. hudźić, болг. [*гъду́вам*] «граю на гуслях, скрипці», [*гудя́*] «тс.», схв. *гу̏дети* «грати на струнних інструментах; гудіти», слн. gósti «грати на скрипці», стсл. **гѫсти**; — псл. gǫdǫ, gǫsti < *gǫdti; — споріднене з лит. gaũsti «шуміти, дзвеніти», лтс. gàudas «плач»; ie. *gu-n-d- інфіксований різновид основи *gou-d-, *gu-d-, похідної від кореня *gou-, *gu-, до якого зводиться й *го́вір.*— Шанский ЭСРЯ I 4, 193—194; Фасмер I 470—471; Преобр. I 167; Sławski I 267; Brückner 137; Machek ESJČ 180; Suchster-Šewc 356—357; БЕР I 299; Младенов 118; Skok I 637; ЭССЯ 7, 80, 85; Bern. I 340—341; Trautmann 80; Būga RR II 352.— Пор. **гу́дити, гу́сла.**

[**гудльовати**] «погано щось робити; бідувати» ВеЛ, [*гу́для*] «плутанина, безладдя; погана робота»; — запозичення з чеської мови; ч. hudlovati «погано працювати; знущатися», hudlař «партач, халтурник» походять від нім. [hudeln] «погано працювати; знущатися», пов'язаного з свн. hadel «лахміття», нвн. Hader «ганчірка, лахміття», спорідненими з лат. centō «жебрацький одяг», дінд. kanthā «залатаний одяг».— Machek ESJČ 189; Kluge—Götze 290; Kluge—Mitzka 279; Matzenauer 177; Walde—Hofm. I 200.

гудро́н, *гудронува́ти;* — р. бр. болг. *гудро́н,* п. gudron, ч. gudron, goudron, слц. слн. gudrón, схв. *гудрон;* — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. goudron «дьоготь, смола» є результатом видозміни форми catram «тс.», яка походить від ар. qaṭrān < qaṭirān.— СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 194; РЧДБЕ 169; Dauzat 369; Gamillscheg 487.— Див. ще **катра́н**[3].

гуж «ремінь для кріплення ґолоблі до хомута; [капиця Л]», [*гужва́*] «розпарена гілка для зв'язування», [*гужи́ще*] «вірьовка для ув'язування снопів на возі» Л, [*гужі́вка*] «тс.; мотузка, канат»,

[*гужевня́*] «частина плуга», [*гужóв*] «розпарена гілка для зв'язування; залізний ланцюг, що з'єднує плуг з колесами», *гужéм* «кіньми, на возах», [*гýжавий*] «сильний; твердий, жилуватий» Я; — р. бр. *гуж* «ремінна петля хомута», п. gążwa (gążew, gążewka) «гнучка лозина; ремінь ціпа», ч. houžev, [houž] «джгут», слц. húžva «тс.», болг. *гъж, гъ́жва* «джгут; чалма», м. *гужва* «кільце, сплетене з соломи, дубців; петля, яка замінює кочет на човні», схв. *гу̏жва* «джгут», слн. góž «гуж, зв'язка»; — псл. *gǫžь, gǫžьva, очевидно, фонетичний варіант основи ǫžь «вуж», подібно до *гýсінь* — *ýсениця;* спроба розірвати обидві основи і пов'язати *gǫžь з дісл. kengr «гак, вигин», сангл. cangle «огорожа» (Фасмер I 471; Holthausen Awn. Wb. 151; Petersson IF 24, 265—266) здається зайвою.— Шанский ЭСРЯ I 4, 194—195; Фасмер—Трубачев I 471; Sławski I 267—268; Brückner 137; Bernard Ез.-етн. изсл. 353—355; Skok I 641; Jakobson Word 8, 388; ЭССЯ 7, 93—94; Bern. I 563; Mikl. EW 56.— Див. ще **вуж.**— Пор. **вужвá.**

гужáк «вуж» ЛЧерк; — фонетичний варіант форми *ужáк, вужáк*, викликаний очевидно, паралелізмом слів типу *гужéвка* — *вужéвка.*— Див. ще **вуж.**— Пор. **вужвá, гуж.**

гузá «корма, задня частина човна; зад», [*гýзер*] «окоренок дерева; нижня частина снопа; місце, де зав'язаний мішок; основа, низ» Ж, [*гýзеро, гузи́рь, гýзір*] «тс.», [*гузи́ця*] «зад Г, Ж; сидіння (стільця) Ж», [*гузíвка*] «зад» Я, [*гузíвник* «закруглена частина гармати», [*гýзірине*] «залишки снопа після обмолоту» Ж, *гýзка* «тупий кінець яйця; задок птаха; нижня частина очіпка», [*гýзли*] «кальсони» Ж, [*гузня́йка*] «зад» Я, *гузни́ця, гýзно* «тс.», *гузня́нка* «пряма кишка», *гузóк* «задня тупа частина» Ж, *гузи́чний* «відхідниковий, анальний», [*гузнáтий*] «товстозадий», [*гузерувáти*] «обрізати під корінь» Ж, [*межигýззя*] «задня частина промежини» Ж, [*óгузка*] «задня частина чого́сь», *огýзок, огýзкуватий,* [*при́гузок*] «зад» Ж, [*узеровúння*] «кінець снопа» ВеЗн; — р. *гуз* «нижня частина снопа; окоренок дерева», *гýзно* «зад», бр. *гуз*, др. *гузно*, п. [guza] «зад, тил», ч. huzo «куприк у птаха», слц. húzrit' sa «неспокійно сидіти, соватись», вл. huzać so «тс.», болг. [*гъз*] «задок воза», *гъ́зер* «зад», м. *газ* «зад», схв. *гу̑з* «зад», *гýза* «тс.», слн. góza, gúza «тс.»; — псл. *gǫzъ (*gǫzrъ) і, можливо, *guzъ; — у разі припущення варіанта псл. *guzъ етимологічно ототожнюється з п. guz, укр. *ґудз* та їх відповідниками в інших мовах; сюди ж лит. [gunžỹs] «воло», прус. gunsix «гуля», можливо, також гр. γόγγρος «наріст на дереві», γογγύλος «круглий», дісл. kokkr «грудка»; деякі дослідники (Zubatý St. a čl. II 38—39; Machek ESJČ 193; Skok I 640) тотожність псл. *gǫzъ і *guzъ заперечують.— Дзендзелівський St. sl. 10/1—2, 76—77; Фасмер—Трубачев I 471—472; Преобр. I 168; Sławski I 380—381; Brückner 164; БЕР I 300; Bezlaj ESSJ I 166; ЭССЯ 7, 91—92; Bern. I 342—343; Mühl.— Endz. I 685; Trautmann 102; Persson Beitr. 114, 465.— Див. ще **гудз.**

[**гýзатися**] «гаятися, зволікати» Ж, [*гузувáти*] «баритися, гаятися», [*гýзкати*] «незграбно плигати» Ж; — р. [*гýзать*] «повільно щось робити», [*гýза*] «нерозторопна людина», п. guzdrać się «повільно робити, марудити», слц. [húzrit' (sa)] «неспокійно сидіти», вл. huzać so «тс.», болг. [*гъзýря се*] «задкую», [*гъзýрча се*] «гаюсь», схв. *огýжати* «марудити», слн. [gúzati se] «повільно йти, лізти»;— псл. gǫzati «соватися», похідне від gǫza «зад»; — споріднене з лит. gúžoti «сидіти або стояти зігнувшись», лтс. gūznêt «сидіти навпочіпки; зволікати час».— Фасмер I 472; Sławski I 381; Brückner 164; БЕР I 293; ЭССЯ 7, 91.— Див. ще **гýза.**

[**гузджениця**] «вуздечка» ВеЛ, [*уздíнниця*] «тс.» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. uździenica, як і ч. uzdenice «тс.», походить від псл. uzda.— Brückner 597.— Див. ще **вуздá.**

[**ґýздратися**] «возитися, не вправлятися» Ж, [*ґýдзатися*] «возитися, тягатися» Я; — запозичення з польської мови; п. guzdrać się «робити занадто повільно, марудити», ст. kustrać się «тс.» споріднене з слц. [húzrit' (sa)] «вертітись, неспокійно сидіти», укр. [*гýзатися*] «гаятися, зволікати» (див.).

[**ґузелець**] «чорна гадюка, Pelias berus»; — похідне утворення від [*ґýзий*] «куций»; назва мотивується розмірами гадюки. — ВеЛ 408. — Див. ще **ґýзий.**

[**ґýзий**] «куций, короткий»; — запозичення з польської мови; п. guzy «тс.» має те саме походження, що й укр. [*гузóк*] (див.).

[**гузнúти**] «казати дурниці, брехати, задаватися» Я; — п. [guzłać] «безпричинно весь час лаяти»; — очевидно, пов'язане з *гýзно.* — Див. ще **гузá.**

[**гузóк**] «невеликий віл з малими рогами»; — р. *кур-гýзый* «куций», п. [guzy] «куций, безвухий, безрогий», болг. [*гуз*] «безхвостий»; — похідне від псл. *guzъ «зад», що було варіантом *gǫzъ «тс.». — Фасмер II 424; Sławski I 383. — Пор. **ґýзий, кýций.**

гузя́, *гудзя́* — див. **гиджгá.**

гук[1] «звук; крик, гомін; грюкіт; водоспад; трубка волинки Г; шкіряна волинка, контрабас Ж», [*гукавщúна*] «сильний крик» Я, [*гукотíя*] «крики», [*гукотня́*] «тс.», [*гучáло*] «місце в річці, де клекоче вода», [*гýчка*] «загонич на полюванні» Ж, [*гучóк*] «тс.; види іграшок; вид мухи, Musca vomitoria», *гучлúвий, гучнúй, гукáти* «кликати, кричати», *гучáти, гучнíти, гучнíшати, вúгук, вíдгук* «відзив; відголос», [*згук*] «звук», [*згучáти*], *перéгук, пóгук;* — р. *гук* «глухий переривчастий звук; [волинка, кобза]», бр. *гук* «стукіт, гуркіт; розмова», п. huk «глухий відголос; гул, крик», ч. houkati «гудіти; гукати», слц. huk «звук», болг. *гýкам* «воркую», м. *гука* «воркує», схв. *гȳк* «воркування», *хук* «галас, грюкіт», слн. gûkati «кричати»; — псл. *gukъ (*hukъ, *xukъ), gukati (*hukati, *xukati) похідне від звуконаслідувального вигуку gu (hu, xu). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195; Фасмер I 472; Преобр. I 168; Sławski I 432—433; Brückner 173; Machek ESJČ 179; БЕР I 293; Младенов 114; Skok I 628; Bezlaj ESSJ I 186; ЭССЯ 7, 169; Bern. I 361. — Див. ще **гу.** — Пор. **гук**[2].

гук[2] (вигук на позначення сильного стуку, гуркоту), [*гýку*] «тс.», *гýкати, гýкнýти, гукóнýти;* — звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане з вигуком *гу* (див.).

[**гук**[3]] (орн.) «бугай, пугач, Botaurus stellaris L.», [*гугýкало* Шарл, *гýкало*] «тс.», [*гукáрня*] (орн.) «пугач, Bubo maximus», [*гýпало*] «водяний бугай», [*гóпкало*] «тс.» Ж, [*гýпко*] «одуд, Upupa (L.)» Ж, [*гучóк*]; — п. hukał, [hukała, hukało] «тс.», схв. hupač; — звуконаслідувальні утворення за характерним криком відповідних птахів, що нагадує звукосполучення *гу.* — Skok I 695. — Пор. **гу.**

гук[4] (ент.) «жук скарабей, Scarabaeus»; — не зовсім ясне; можливо, звуконаслідувальне, але не виключена і можливість давнього зв'язку з основою *жук* (ранньо-псл. *gouk- : *geuk-, Berneker IF 10, 156; Iljinskij AfSlPh 29, 496—497). — Пор. **гу, жук.**

[**гукáти**[1]] «штовхати»; — р. [*гýкнуть*] «ударити», бр. [*гýкацца*] «ударятися»; — очевидно, пов'язане з *гук* «грюкіт» і первісно означало «грюкати, стукотіти». — Див. ще **гук**[1].

[**гукáти**[2]] «запліднювати (свиню)», [*гукáтися*] «паруватися; бути в періоді тічки» Ж, [*гукáр*] «самець свині» ВеУг, [*гук*] «тс.» ВеНЗн, [*гýкля*] «гуляща жінка»; — очевидно, запозичення з польської або чеської мови; п. [hukać się] «спаровуватися», [huczyć się], ч. houkati se, слц. húkať sa «тс.» пов'язуються з п. hukać «кликати», ч. houkati «тс.». — Sławski I 433; Machek ESJČ 179. — Див. ще **гук**[1]. — Пор. **гуртúти.**

[**гýком**] «багато», [*гук*] «тс.; велика кількість; купа» Ж; — п. huk «тс.»; — неясне.

гýку — див. **гук**[2].

гул «гудіння»; — р. бр. *гул;* — загальноприйнятого пояснення не має; зіставляється з дісл. gaul «виття» (Matzenauer LF 7, 204; Bern. I 361); допускається також зв'язок з *гóвір* (Bern. I 361). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195; Фасмер I 472; ЭССЯ 7, 173.

гулáвець, *гýлáвий* — див. **гуль.**

[**гулакú**] «продовгуваті пампушки на олії» Л, [*гулякú*] «великі вареники, начинені маком, грушами чи ягодами» Л, ЛЖит; — неясне; можливо, пов'язане з *гýля* (*ґýля*) у давнішому значенні «грудка (тіста)», [*гулáтий*] «надутий, розпухлий».

[ґу́лати] «бути в силах, бути спроможним»; — неясне.

[гула́тий] «надутий, розпухлий» Ж;— очевидно, пов'язане з *ґу́ля*.— Див. ще **ґуля**. — Пор. **гулаки́**.

[**гули́біда**] (орн.) «малинівка, вільшанка (?), Erithacus rubecula L.» МСБГ, [*гульбі́да*] «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Шарл;— складне утворення з основи дієслова [*гули́ти*] «дурити; заманювати» та іменника *бідá*, паралельне до [*дурибаба*] «волове очко», [*дурисвіт*] «тс.».— Див. ще **дуре́ць**[2].

[**ґу́лий**[1]] «безрогий», *ґу́лий* «тс.; безногий, безрукий До», [*ґу́ла*] (зб.) «молоді телята з гулями замість ріжків» Я, [*ґулі́й*] «людина з відмороженими пальцями на ногах» Я, [*гу́лавий*] «короткорогий» Ж, [*ґу́лавий*] «тс.; з відмороженими пальцями або руками» Я; — р. [*гу́лай*] «однорогий бик» (з укр.?), п. guły «який має плоскі роги (?)»; — очевидно, пов'язане з *гу́ля*, *ґу́ля;* зв'язок із схв. *гу́лити* «обдирати» і вірм. gul «тупий, обрізаний» (Младенов РФВ 68, 383), як і ос. [gulu] «безрогий» (Абаев Пробл. ист. и диал. 13—14), потребує обгрунтування.— Фасмер II 65; Skok I 632.— Див. ще **ґу́ля**.

[**гу́лий**[2]] (орн.) «вільшанка, малинівка, Erithacus rubecula L.»; — неясне.

[**гули́ти**] «гудити, глузувати, дурити», [*ви́гулити*] «видурити» Ж, [*відгу́лити*] «відволікти, відвернути», [*загу́лити*] «завести, заховати», [*нагу́лити*] «навидурювати (чого-небудь у людей); надибати» Ж, [*нагу́ла*] «задирака; простак; йолоп» Ж, [*нагу́лько*] «тс.» Ж, [*нагу́листий* Ж, *нагу́лькуватий* Ж], [*огу́ли́ти*] «обдурити» Г, Ж, [*огули́тися*] «прорахуватися, зазнати втрати» Ж; — др. *гульныи* «чарівний»; — очевидно, пов'язане з [*гуль*] «йолоп, дурень»; під сумнівом залишається пов'язання (Bern. I 362; ЭССЯ 7, 170—171) з р. *жу́лить*.— Див. ще **гуль**.

[**ґуліздзя́**] «коліща»; — очевидно, результат видозміни форми **колісчá* після таких переходів: **колісця́* > **кулісця́* > **ґулісця́* > *ґуліздзя́*.— Німчук Пр. XI діал. н. 154.— Див. ще **ко́лесо**.

гуліка́ти, *гулюкáти*, *гулю́кати*— див. **гуля́кати**.

гу́ля[1] «голуб» (дит.), *гу́лі* «тс. (мн.); вигук, яким кличуть голубів», *гуль* «вигук, яким кличуть голубів», *гуль-гуль, гу́лі-гу́лі* «тс.»; — р. *гу́ля* «голуб», *гуль-гуль*, *гу́ля-гу́ля* «вигук, яким кличуть голубів», бр. *гу́ля*, *гу́лю-гу́лю*, болг. [*гул-гул*] «тс.», [*гу́ля*] «курча»; — мабуть, звуконаслідувальне утворення, паралельне до швейц.-нім. gûl «північний крик», ельзаського gulli, комі gul'u «голуб».— Фасмер I 473.

гу́ля[2] (орн.) «сова яструбина, лелет, Surnia ulula L.»; — звуконаслідувальне утворення за характерним криком цього птаха, близьким до звукосполучення *уль-уль-уль*.— Птицы СССР 362.

[**гу́ля**[3]] «вигук, яким відганяють гусей» ВеЗа; — очевидно, запозичення з польської мови; п. hula «тс.», паралельне до hyla, укр. *ги́ля* «тс.», пояснюється як результат злиття звуків hu і la.— Sławski I 434.—Див. ще **гу**, **ля**. — Пор. **ги́ля**.

ґу́ля «гудз, наріст; [вид зачіски у вигляді закрученої коси Па]», *гу́ля* «гудз», [*ґу́лі*] «дифтерія» Я, Ме, [*ґульома́ха*] «велика гуля» Я, [*гулюма́ха*] «тс.», *ґулюва́тий* «з гулями» Ж, *гулюва́тий*, *гуля́стий*, [*ґу́лястий* Я] «тс.»; — р. діал. бр. *гу́ля* «гудз, наріст», п. gula «наріст, жовно», слц. gul'a «куля, кулька», болг. *гули́я* «капуста (кольрабі)», *вла́шка гули́я* «картопля», схв. [gula] «горб»; — псл. *gulja < *goul-; — ступінь чергування *geul- представлений у схв. *жуљ* «мозоль», слн. žûlj «тс.»; — споріднене з дінд. gōlā «гулька, круглий глек», gōla «куля, кулька», дісл. kūla «гудз», двн. kūle «кулька», нвн. Kaule «тс.», лит. gugà «горб», gùnglė «гуля»; іє. *geu- «схиляти, кривити, робити опуклим»; збереження початкового проривного ґ в говорах зумовлене експресивним забарвленням слова (пор. *ґудз*) і, можливо, підтримане впливом польського відповідника; пов'язання з п. kula, укр. *ку́ля* (Karłowicz SWO 324; Brückner 163), як і з схв. *гу́лити* «здирати шкіру» (Преобр. I 169; Bern. I 362), викликає сумнів.— Фасмер I 473; Преобр. I 169; Sławski I 376; БЕР I 293; ЭССЯ 7, 169—170; Куркина Этимология 1971, 67—68; Ondruš Sl. Wortst. 131.— Пор. **ґу́ґля**[2].

[**гулявни́к**] (бот.) «сухоребрик, Sisymbrium officinale L.» Я, [*гуляви́ця*] «тс.» Я; — р. *гуля́вник*, бр. *гуля́ўнік*, ч. hulevník (з рос.); — неясне; зв'язок з **ґу́ля** (Machek Jm. rostl. 69) малоймовірний.— Меркулова Очерки 82; Machek ESJČ 190.

[**гуля-гуч**] (вигук, яким відганяють гусей); — складне утворення з вигуків *гу́ля*[3] і *гуч*[1] (див.).

[**гуля́кати**] «кричати», [*гулі́ка́ти*] «тюкати, улюлюкати» Ме, [*гулюка́ти*] «тс.» Ме, [*гулю́кати*] «голосно ганьбити» Ж, [*гу́лькнути*] «крикнути, рохнути»; — р. *улюлю́кать*, бр. *улюлю́каць*, ч. hulákati «викрикувати, галасувати», [hulačiti] «тс.», слц. hulakat' «тс.»; — очевидно, похідні утворення від вигуку [*гу́ля*] (**гу́лю*, **гу́лі*), яким відганяють або цькують гусей та ін.; пор. п. ст. hul (вигук, яким відганяють вовка).— Sławski I 434; Machek ESJČ 190.— Див. ще **гу́ля**[3].

[**гуляки́**] «ялові корови, переважно молоді» ЛЖит; — не зовсім ясне; може бути зіставлене і з дієсловом *гуля́ти* і з прикметником *гу́лий*[1] (див.).

гуля́ти «ходити; розважатися, гратися; не працювати; бути в періоді тічки; [танцювати]», *гуля́тися* «гратися», *гу́лі* (дит.) «гуляти», *гуля́тоньки*, *гуля́точки* «тс.», *гу́лі* «гуляння», [*гула́й*] «бродяга, нероба» Я, [*гуля́йко*] «тс.» Ж, *гуля́ка*, [*гуля́льня*] «гульбище», *гу́ля́нка*, [*гуля́тика*] «пиятика», [*гуля́чка*] «неробоча худоба» Я, *гульба́*, [*гу́льби* Я, *гу́льбини*], *гу́льбище*, [*гу́льбощі*, *гу́лька*], *гу́льки* «гуляння», *гульня́*, [*гуляви́й*] (про худобу) Я, *гуля́щий*, *гульли́вий* «розгульний», [*гу́льови́й*] (про худобу, яка перебуває на випасі) Я, Дз, *гульма́* (прислівник при інфінітиві *гуля́ти* як підсилення), *ви́гул*, *ви́гульний*, *відгу́л*, [*ві́дгулень*] «свійська коняка, що відбилася в табун диких коней», *загуля́ти* «почати багато гуляти; заглушити горе, біду», *загу́л*, [*загуля́тися*] «до втоми натанцюватися» Ж, *нагу́лювати* (худобу) «пасти на доброму кормі», *нагуля́ти* «багато прогуляти; погладшати», *нагу́л* «угодованість худоби; привілля», [*обгуля́тися*] «програтися», [*о́дгулень*] «лоша свійської кобили від дикого жеребця» Ж, *перегу́л* «тимчасовий відпочинок (про землю)», *погуля́нка* «гуляння; перебування в гостях», *погуля́ння* «гулянка; полювання; війна; гульба», *пригуля́ти* «придбати гуляючи; прижити» (дитину), [*при́гулень*] «свійська коняка, що відбилася в табун диких коней», *прогу́л*, *прогу́лянка*, [*прогу́лька*] «гулянка?», *прогу́льник*, *прогу́льний*, [*про́гульком*] «то з'являючись, то зникаючи», *розгу́л*, *розгу́лля*, *розгу́ляний*, *розгу́льний*; — р. *гуля́ть* «ходити; забавлятися», бр. *гуля́ць* «бути вільним від праці; прогулюватися; брати участь у якій-небудь грі», п. hulać «гуляти, веселитися» (з укр.), ч. hulati «кричати, викрикувати з радощів», слц. hul'at' «тс.», болг. *гуля́я* «гуляю, пиячу, веселюсь» (з рос.);— єдиного пояснення не має; виводиться (Sławski I 433—434) від вигуку *гу́ля*, а також (Bern. I 361—362; Brückner 173) від основи *гул-*; зіставляється з схв. *гу́лити* «обдирати; пиячити» (Потебня РФВ 3, 163), з цсл. **гѹльнъ** «чарівний» (Соболевский РФВ 70, 78—79; Jakobson Word 8, 387), з лит. gulėti «лежати» (Преобр. I 169), припускається первісне значення «бити в гулю» (тобто в кулю, м'яч, грати в м'яча), звідки «гратися, забавлятися» і т. д. (Львов Этимология 1963, 110—115). — Шанский ЭСРЯ I 4, 195—196; Фасмер—Трубачев I 473—474; ЭССЯ 7, 171—173.

гуля́ш «м'ясна страва»; — р. бр. *гуля́ш*, п. gulasz, ч. слц. guláš, болг. *гула́ш*, м. *гулаш*, схв. *гу̏лаш*; — запозичено, очевидно, через посередництво німецької або французької мови (нім. Gúlasch, фр. goulache) з угорської; уг. gulyás походить від складної назви gulyáshús (букв. «чабанське м'ясо»), утвореної з іменників gulyás «чабан» і етимологічно неясного hús «м'ясо».— Москаленко УІЛ 58; Шанский ЭСРЯ I 4, 196; Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski I 376—377; Słuszkiewicz JP 31, 197; MNTESz II 172.— Див. ще **ґу́ляш**.

[**ґу́ляш**] «чабан» ЕЗб 4, [*ґу́ляшка*] «дружина чабана» ЕЗб 4; — запозичення з угорської мови; уг. gulyás «чабан» є похідним від gulya «стадо», етимологічно не зовсім ясного.— MNTESz I 1105.

[**гуль**] «йолоп, дурень» Ж, [*гула́вий*] «божевільний» Ж, Шух, [*гула́вець*] «тс.» Шух; — п. guɫaj «незграба, нездара»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*гулі́ти*] і успадковане вже з праслов'янської мови; в карпатських говорах могло бути підтримане впливом з боку уг. hülye «дурний; кретин; йолоп», що є похідним від дієслова hül «охолоджуватися, застигати» невідомого походження.— MNTESz II 179, 180.— Пор. **гулі́ти.**

гульві́са «гуляка, нероба, негідник»; — р. [*голове́с, голове́сина*] «гульвіса»; — очевидно, результат видозміни давнішого **головіса* «тс.», утвореного з основ прикметника **голий* і дієслова *-вісити* (пор. [*віса*] «тягар»); щодо значення пор. р. [*висля́й, висля́йка, вислу́ха, висле́на, висля́га*] «ледачий волоцюга, гульвіса; жінка легкої поведінки», [*висляйни́чать*] «в'язнути до когось, зачіпати, безнастанно лащитися, виснути на шиї; гультяювати», а також р. *пове́са* «гульвіса», п. wisus «тс.»; зміна форми відбулася внаслідок зближення з основою дієслова *гуля́ти* (*гуль-ба́, гуль-ня́* тощо).— Див. ще **ві́сіти, го́лий, гуля́ти.**

гу́льден «грошова одиниця в деяких європейських країнах»;— р. *гу́льден*, бр. *гу́льдэн*, п. слц. gulden, болг. *гу́лден*, схв. *гу̏лден*, слн. gúlden;— запозичення з німецької мови; нім. Gúlden виникло на основі словосполучення свн. guldīn pfenninc «золотий пфенінг» (снідерл. gulden florijn «тс.»); форма gulden відповідає нвн. golden «золотий», пов'язаному з Gold «золото», спорідненим з псл. *zolto, укр. *зо́лото*.— СІС 187; Шанский ЭСРЯ І 4, 195; Kopaliński 376; Kluge—Mitzka 276.— Див. ще **зо́лото.**

[**гу́лькати**] «поринати; скакати, плигати» Ж, *гу́лькнути* «пірнути, раптом зникнути, з'явитися; кинутися, ринути (про рідину)», [*гульну́ти*] «тс.» Ж, *гульк* (вигук на позначення несподіваної дії, раптової появи або швидкого руху в якесь середовище); — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до п. gulgotać «булькати» (про кипіння або переливання води, про звуки при полосканні горла), болг. *гул* (*гу́л-гу́л*) (вигук на позначення звуків при виливанні рідини з вузької посудини), *гу́лкам* «булькати»; р. пд. [*гульк*] «миттю, негайно», як і п. [hulknąć, hulnąć], мабуть, є запозиченнями з української мови.—Sɫawski I 377; БЕР І 293.

[**ґу́льний**] «єдиний» Ж, [*ґу́нний*] «тс.» Ж; — неясне.

гультіпа́ка «голодранець; гультяй»;— результат видозміни форми *гольтіпа́ка* під впливом основи *гуляти*.— Див. ще **гольтіпа́.**

гульт́яй, [*гільтя́й, гільтя́йство, гільта́й* Ж, *гільта́єнко* Ж, *гольтя́й, гульта́й, гульта́йство* Бі, ВеБ, *гультя́їще*], *гультя́йство*, [*гультяя́нко*] Я, [*гульта́їти*] «вести розгульний спосіб життя» Ж, Бі, *гультяюва́ти, розгультя́їтися;* — р. бр. [*гульта́й*] «ледар, нероба», п. слц. hultaj (з укр.), п. ст. holtaj «тс.»; — похідне утворення від основи прикметника *го́лий* з пізнішою заміною **о** (**і**) голосним **у** під впливом основи *гуляти;* безпосереднє виведення від *гуля́ти* (Фасмер І 473; Brückner 173) непереконливе.— Соболевский Slavia 5, 448; Sɫawski I 435—436.— Див. ще **го́лий.**

гу́ма, [*ґу́ма*], [*гумія*] «гаряча смола; каучук» Я, *гу́мка, гумови́к, гумува́ти*, ст. *ґу́м* «камедь, глей» (XVI ст.); — бр. болг. м. *гу́ма*, п. ч. слц. вл. guma, нл. gumij, схв. *гу̏ма*, слн. gúma, gúmi; — запозичення з середньолатинської мови; слат. gumma, gummi «камедь, каучук» утворилося від давнішого лат. cummi «камедь», що походить від гр. κόμμι «тс.», яке зводиться до єг. kemai, kemà.— СІС 187; Holub—Lyer 184; Machek ESJČ 152; БЕР І 294; Skok I 632; Walde—Hofm. I 306; Frisk I 909; Schrader Reallexikon I 417.

гуманізм, *гуманіст, гуманісти́чний, гуманіта́рний, гума́нний;* — р. *гумани́зм*, бр. *гуманізм*, п. вл. humanizm, ч. humanismus, слц. humanizmus, болг. *хумани́зъм*, м. *хумани́зам*, схв. *хуманѝзам*, слн. humanízem; — запозичено через російську і через польську мови з німецької; нім. Humanísmus походить від лат. hūmānus «людяний», похідного від homo «людина, чоловік», пов'язаного з humus «земля» (отже, первісне значення — «земний») і спорідненого з гот. guma «людина», дангл. guma, двн.

gomo, лит. ст. žmuõ «тс.», гр. χθόνιος «народжений від богині Землі; тубільний».— СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 196—198; Фасмер I 474; Kopaliński 407; Holub—Lyer 199; Kluge—Mitzka 320; Walde—Hofm. I 655, 665.— Див. ще **гу́мус, земля́.**

гуме́нник (орн.) «польова гуска, Anser fabalis Lath.»; — р. *гуме́нник;* — похідне утворення від *гумно́;* назва зумовлена, очевидно, тим, що птах часто живиться зерном на гумнах.— Див. ще **гумно́.**

гуміара́бік «камедь, що витікає з стовбурів африканських і аравійських акацій; клей»;— р. *гуммиара́бик*, бр. *гуміара́бік*, ч. arabská guma, слц. gummiarabikum, болг. *гу́ми-ара́бикум*, схв. *гуммиара̀бика*, *гумара̀бика*, слн. gúmiarábikum;— запозичено через російську мову з німецької нім. Gummiarábikum «гуміарабік, аравійська камедь», як і англ. gum-arabic, фр. gomme arabique «тс.», походить від лат. gummiarabicum «арабський клей», що складається з іменника gummi(cumi) «деревний клей, камедь» і прикметника arabicum «арабське», похідного від Arabia «Аравія».— СІС 187; Шанский ЭСРЯ I 4, 198; Holub—Lyer 184.— Див. ще **ара́б, гу́ма.**

[**гумкоті́ти**] «мугикати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *мугика́ти* (пор.).

гумно́ «тік з будівлями», [*гуме́нник*] «сторож гумна», *гуме́нний* «[тс.]; (заст.) прикажчик на току поміщика», [*гу́мнище*] «місце, де було гумно» Г, Л, [*загуме́ння, загуме́нок, загумі́нок, пригуме́нок*]; — р. бр. *гумно́*, др. *гумьно*, п. gumno, ч. слц. humno, вл. huno, нл. gumno, полаб. d'aimnĕ, болг. м. *гу́мно*, схв. *гу́мно, гу́вно*, слн. gúmno, стсл. **гоуМЬНО**; — псл. gumьno; — етимологія непрозора; можливо, давнє утворення з коренів *gu- < *gou- (< іє. *g^{u}ou-) (пор. псл. govędo «рогата худоба», укр. [*го́в'єдо*] «тс.» і mьn- (псл. mьnǫ, męti, укр. *мну, м'я́ти*); у такому разі назва пов'язується з первісним способом молотіння за допомогою худоби, що топтала снопи; недостатньо обгрунтована реконструкція (Откупщиков ЭИРЯ V 88—90) псл. *gubьna, похідного, нібито, від gubiti «губити».— Шанский ЭСРЯ I 4, 198—199; Фасмер—Трубачев I 474; Sławski I 377—378; Brückner 163; Machek ESJČ 190—191; Holub—Kop. 136; Schuster-Šewc 360—361; БЕР I 294; Младенов 114; Skok I 633; Bezlaj ESSJ I 186; ЭССЯ 7, 173—175; Bern. I 362; Pokorny 483; Погодин Следы 234.— Див. ще **го́в'єдо, м'я́ти.**

гу́мор, *гумореска, гуморист, гумори́стика, гумора́льний, гумористи́чний*, ст. *гумор* «характер, вдача; соки в організмі» (XVII ст.); — р. *ю́мор*, бр. *гу́мар* «гумор», *гумо́р* «настрій», п. ч. слц. вл. humor, болг. м. *ху́мор*, схв. *ху̑мор*, слн. humór; — запозичено через посередництво польської мови з латинської; лат. hūmor «волога» (в середньовічній медицині також «соки організму, що впливають на настрій») є похідним від дієслова ūmēre (із вторинним h) «бути вологим» (<*ūg^{u}mor), спорідненим з гр. ὑγρός «вологий», вірм. оус «свіжий», дісл. vǫkr «вологий». — СІС 187; Kopaliński 408; Sławski I 436; Brückner 173; Holub—Lyer 199; Walde—Hofm. I 664, II 815.

гу́мус «перегній»; — р. бр. *гу́мус*, п. ч. слц. вл. humus, болг. м. схв. *ху́мус*, слн. húmus; — запозичено через посередництво російської і польської мов з латинської; лат. humus «перегній, земля, грунт» походить з homos, з яким пов'язане і homo «людина», і споріднене з гр. χαμαί «на землі», лит. žẽmė «земля», псл. zemja, укр. *земля́*.— СІС 188; Kopaliński 408; Holub—Lyer 200; Walde—Hofm. I 665; Klein 750.— Див. ще **земля́.**— Пор. **гумані́зм.**

[**гуна́ти**] «відгукатися (про звук), лунати», [*гуни́ти*] «гудіти» Пі, *гуну́ти* «загудіти, крикнути; кинутися», [*гуна́*] «луна», [*гуна́вщина*] «сильний крик»; — очевидно, пов'язане з *гуді́ти*, *густи́* (псл. *gǫd-ti <*gond-); первісною могла бути форма *гуну́ти* з *gǫ(d)nǫti; форми *гуна́ти*, *гуна́* могли виникнути пізніше під впливом *луна́ти*, *луна́*.— Див. ще **гуді́ти.**

[**гунде́р**] «тичка, до якої прив'язують неводи, сіті у воді» Мо, [*гунде́ра, кунде́ра*] «тс.» Дз; — очевидно, походить від тур. gönder «тонка жердина, тичка;

товста і довга палиця з металевим вістрям або гачком».

[**ґу́нджер**] «кучер (волосся)» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kędzior «тс.» походить від псл. *kǫdrь [*kǫderъ], якому відповідає укр. [*ку́дер*]; в українській мові запозичення, мабуть, змінило свою форму під впливом *ку́чер.*— Sławski II 126; Brückner 225, 282.— Див. ще **ку́дер.**

[**гунджю́к**] «один з мотузів, якими підв'язують полотнища сіток морського невода до рами» Дз; — запозичення з турецької мови; тур. güncük «шматок шкіри, в яку загортають парус» є похідним від gön «шкіра», спорідненого з туркм. *гӧн*, аз. каз. ног. *кӧн*, тат. башк. *кӳн*, узб. *кун*, тув. *хӧм* «шкіра», чув. *чӗн* «сирицева шкіра»; зміна значення, мабуть, відбулася вже в українській мові через семантичну ланку «мотузок із шкіри».— Радлов II 1587, 1591; Егоров 323.

[**гундо́сий**] «гугнявий» До, [*гундо́с*] «тс.» Я, [*гундо́сити*] «гугнявити» (Ме); — р. [*гундо́с*] «жебрак, прошак», [*гунда́с*] «гугнявий», [*гундо́ска*] (чол., жін. р.) «гугнявий», [*гундо́сить*] «гугнявити; жебрати, випрохувати»; — неясне; можливо, давніше **гугнено́сий*, утворене з основ дієслова *гугни́ти* або прикметника *гугня́вий* та іменника *ніс;* пор. також п. ст. gęgogłosy «гугнявий, з гусячим голосом», утворене з основ звуконаслідувального дієслова gęgać «гелготати (про гусей); (ст.) гугнявити», спорідненого з псл. *gǫgъnati, укр. *гугня́вий*, та іменника głos, спорідненого з укр. *го́лос.*

[**гуни́ти**] «гудити, ганити» Пі; — очевидно, результат контамінації форм *гу́дити* і *га́нити* (див.).

[**гунт**] (заст.) «собака» Л, [*гу́нство*] «негідництво», [*гу́нственний*] «собачий, негідний», [*гу́нственський*] (*гунственська душа*) Пі; — очевидно, походить від нвн. Hund «тс.», спорідненого з гот. hunds, гр. κύων, лит. šuõ «тс.», укр. *су́ка.*— Фасмер — Трубачев III 798; Kluge—Mitzka 320; Walde—Hofm. I 152—153; Klein 746.— Див. ще **су́ка.**

[**гунцво́т**] «негідник, шельма», [*гунцво́ти*] «волосся, зачесане і завите на скронях (інакше *муци́ки*)» ВеЛ, [*гунцво́л*] «негідник, шельма», [*гунцу́т*] «тс.» ВеЛ, [*гунцво́ство*], [*гу́нцуват*] «бешкетник, брехун» МСБГ, [*гу́нцувот*] «тс.» тж; — бр. [*гунсво́т*] «негідник; ледащо», п. huncwot «гультяй; негідник; ледащо», ч. huncvút, hundsfut «тс.», схв. hȕncut, hȕncvut «ледащо», слн. hȗncvet «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нвн. Húndsfott «негідник, каналія» утворилося з Hund «собака» і невживаного тепер fott (інша, закономірніша форма — fotze) «cunnus», спорідненого з свн. votze, снн. vut, гол. -vot (у hondsvot «негідник»), ісл. fytta «тс.», дінд. pū́yati «гниє, смердить», гр. πύθω «гною», лтс. puter «гнилий, трухлявий»; первісне значення прізвиська було «cunnus canis»; — звукова форма [*гунцу́т*] могла бути запозичена з угорської мови (уг. huncut «пустун; шахрай, шельма» того ж походження).— Шелудько 28; Потебня РФВ 1879 V 263; Sławski I 436—437; Brückner 173; Machek ESJČ 191; Holub—Lyer 200; Skok I 694; Bezlaj ESSJ I 206; MNTESz II 167; Kluge — Götze 332; Vries 145—146; Jóhannesson 566.— Див. ще **гунт.**

гу́ня[1] «верхній сукняний одяг, сіряк; [маска, машкара, личина Бі]», *гу́нька*, [*гунча́*] «гуня» ЕЗб 4, [*гуня́ник*] «одягнений у гуню» Ж; — р. [*гу́ня*] «вид одягу; старий одяг», бр. *гу́нька*, др. *гуня, гуна* «старий одяг», п. gunia ««верхній одяг з грубого сукна; грубе сукно», ч. houně «попона; ворсиста матерія», слц. huňa «тс.», болг. *гу́на* (*гу́ня*) «сільський верхній одяг», м. *гуња* (*гуна*) «вид верхнього одягу; вовняне покривало», схв. *гу̏њ* «тс.», слн. gȗnj «ворсиста матерія»; — псл. gunja, запозичене з невстановленої мови; найімовірніше пов'язання з пізньолат. gunna «кожух» неясного, можливо, кельтського (Holub—Kop. 130; Šachmatov AfSlPh 33, 95) походження; вважається також праєвропейським (Holub—Lyer 196); менш імовірні припущення (Фасмер I 475) про запозичення з дперс. gaunyā «кольорова» від ав. gaona- «волосся; масть, колір» (пор. ос. γun «вовна»), виведення (Фасмер ГСЭ I 51; Machek ESJČ 179—

180) від дінд. gōnī «мішок», пов'язаного з gáuḥ «бик, корова», або зіставлення (Moszyński JP 36/3, 198—200) з лит. gaurаĩ «волосся на тілі».— Фасмер—Трубачев І 475—476; Преобр. І 170; Sławski I 378—379; Brückner 163—164; БЕР І 294; Skok І 634; Bezlaj ESSJ І 187; ЭССЯ 7, 175—177; Bern. І 363.

[**гу́ня**²] (орн.) «різновид малих глухарів, Tetrao urogallus L.» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне; пор. р. [*гуни́ть*] «говорити, мовити»; звуки токування глухарів можуть скидатися на швидку нерозбірливу мову.

[**гу́ньба́**] (бот.) «буркун, Melilotus Adans.» Г, Бі; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*гу́ньба́*] «тс.», можливо, стосувалося спочатку лише буркуну жовтого або лікарського (Melilotus officinalis Desr.) і було пов'язане з [*гу́ньба́*] «дрібна висипка в роті немовлят (пліснявка), чиряки»; ця назва буркуну жовтого мотивується тим, що він застосовується від наривів, чиряків тощо; р. [*гу́ньба́*] «висипка, чиряки» пов'язується з [*гуня́вый*] «лисий, плішивий від колишніх паршів, золотушної висипки», що виводиться від *гу́ня*, *гу́на* «поганий, старий, зношений одяг» (з облізлим хутром), спорідненого з укр. *гу́ня* «сіряк»; зіставляється також (Меркулова Очерки 140—141) з р. [*гу́нить*] «говорити» як назва дитячої хвороби, причина якої зводилась до наговору, злого ока тощо; сумнів (Фасмер І 476) відносно зв'язку р. *гу́нявый* з *гу́ня* необгрунтований.— Bern. І 363.— Див. **гу́ня**¹.

гуп (вигук для передачі глухого звуку від падіння, удару), [*гугу́п*] «тс.» (підсилювальна форма), *гу́пати* «тупати; глухо стукати», [*гупоні́ти*] «глухо звучати» Ж, *гупоті́ти* «швидко тупати; швидко глухо стукати», [*гу́пчити*] «лупцювати кулаками по спині» Ме, [*гупша́нити*] «бити, лупцювати» МСБГ, *гуп* «гупання», *гупо́тня́ва* «тупіт, стукотнява»; — п. hup (вигук при плиганні), ч. слц. hup «тс.»; — звуконаслідувально-зображальний вигук, очевидно, пов'язаний з *гоп;* малоймовірна думка (Brückner 172) про можливість німецького впливу.— Sławski I 428; Machek ESJČ 176.— Пор. **гоп.**

[**гу́палка**] «іграшкова дудка з бузини для стріляння»; — очевидно, результат видозміни форми *пу́калка* «тс.» під впливом звуконаслідувальної основи *гуп.*— Пор. **пук**².

[**гу́пало**] (орн.) «водяний бугай» (інакше: *гук, гу́кало, гугу́кало*), [*го́пкало*] «тс.», [*гупко́*] (орн.) «одуд, Upupa»; — п. [hupało, hupała, hupał] «водяний бугай» (з укр.), схв. hupkač «одуд», слн. hupač «тс.»; — походить від звуконаслідувального вигуку *гу*, очевидно, ще праслов'янського походження; пор. подібні звуконаслідувальні назви птахів в інших індоєвропейських мовах: нвн. (Wiede)-hopf «одуд», [hupphupp], гол. hoppe, лат. upupa, фр. huppe «тс.».— Див. ще **гу, гук**¹, **гук**².

[**гу́пля**] «коловорот, лебідка»; — неясне.

[**гу́пцем**] «юрбою, купою» Я, ст. *гуфецъ* (XVIII ст.— *гуфци*), зменш. від *гуфъ* «громада, купа, відділ» (XVI ст.);— п. hufiec «військовий загін; юрба, купа (людей)», huf «тс.», ч. houfec «купка (людей), невеликий натовп», ст. húf «загін; юрба», слц. húfec «невеликий натовп»; — через польську і чеську мови запозичено з німецької; свн. hūfe «штабель, стіс; група людей (особливо, озброєних)», звідки нвн. Haufen «купа, брила; натовп, зграя», споріднене з двн. hūfo, снн. hūpe, дангл. hēap «тс.», лит. kaũpas «купа», псл. kupa, укр. *ку́па;* неправильне пов'язання (Яворницький 169) з вигуком *гуп.*— Тимч. 634; Sławski I 432; Machek ESJČ 179; Holub—Lyer 196; Kluge—Mitzka 293.— Див. ще **ку́па.**

гур (вигук для передачі гуркоту, стуку), *гур-гур* «тс.», [*гурр-гур*] (вигук для передачі воркування і гуркоту), *гу́ркало* «вид іграшки, що дзижчить; [неспокійна людина, домовик; малий водоспад; гомілкова кістка]», *гу́ркіт, гуркотне́ча, гуркотня́, гурко́тнява,* [*гуркоті́я*] «гуркотня» Я, [*гуркота́*] «стукіт, гуркіт; муркотання», [*гуркоті́й*] «неспокійна людина, що стукотить», [*гуркотли́вець*] (орн.) «лісовий, дикий голуб,

Columba oenas L.», [*гуркотли́вочка*] «яка воркує» (про голубку, також переносно), *гуркітли́вий*, *гуркотли́вий* «який гуркотить; [який воркує]», *гу́ркати* «стукотіти, гуркотіти; [хурчати; воркувати]», *гу́ркнути* «грюкнути; [крикнути басом]», *гуркота́ти* «гуркотіти; воркувати», *гуркоті́ти* «робити гуркіт», [*гурготі́ти*] «тс.», [*гурли́кати*] «воркувати», *гурча́ти* «густи, дзюрчати; воркувати; гарчати»;— р. [*гург*] (вигук для передачі грому), [*гу́ргать*] «стукотіти, гриміти; бурчати», [*гу́ркать*] «звати; говорити», п. hurkot «гуркіт, стукіт», hurkotać «гуркотіти, стукотіти» (можливо, з укр.), hur-hur (вигук для передачі гарчання собаки), (каш.) [gurgœt] «бурчання», ч. (мор.) [hurgat] «воркувати», слц. [hurkat] «тс.», [hurt] «гуркіт», вл. hurkać «воркувати», нл. hurkaś, churkaś, hurkotaś, слн. gurgáti «тс.»; — звуконаслідувальні утворення до об'єктивно різних звуків; подібні (споріднені або паралельні) утворення є також в інших індоєвропейських мовах: лит. gur̃gti «булькотіти; бурчати (про живіт)», лтс. gur̃kstêt «тріскотіти, сичати, скрекотати», нвн gurren «воркувати; мурчати»; близькі значення мають також слова з деякими іншими голосними або початковими приголосними звуками типу *гар*, *гир*, *вуркота́ти*, *туркота́ти*.— Фасмер I 476; Sławski I 437—438.— Пор. **вуркота́ти, гар, гир, ту́ркати.**

[**гу́ра**[1]] «маса, юрба», [*гу́ре*] «багато» МСБГ; — не цілком ясне; зіставляється (Куркина Этимология 1971, 66) з схв. *гу̏ра* «горб, наріст», *гу̏рити се* «стискатися, корчитися», слн. gúra «потовщення з смоли»; можливо, в основі лежить укр. [*гурба́*] «натовп, юрба», що змінило форму під впливом п. góra «гора; купа; натовп, юрба; стіс» (пор. [*гу́ра*] «купа»).

[**гу́ра**[2]] «густа сітка для виловлювання дрібної риби Дз; спосіб ловити рибу неводом Мо», [*гу́рник*] «рибалка, який ловить рибу цим способом» Мо; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. gúră «рот, паща; отвір; гирло» походить від лат. gula «паща, глотка, горло», спорідненого з дінд. gr̥nā́ti «поглинає», двн. këla «горло, шия».— DLRM 350; Papahagi 507; Puşcariu 64; Walde—Hofm. I 625.

[**гурака́**] «піднявши руки вгору» (ловити, напр., м'яч); — суфіксальний прислівник, утворений від іменника *гора́* за зразком прислівників типу *голяка́*, *пішака́* і под.; форма *гурака́* зам. сподіваної *горака́* відбиває, очевидно, діалектну вимову ненаголошеного **о** як **у**.— Див. ще **гора́.**

[**ґура́ль**] «дрючок, ломака, булава; стегно, задня частина туші» Ж; — очевидно, походить від рум. [gurár] «дрючок для провертання вала в ткацькому верстаті» неясного походження; кінцеве **ль** (зам. **р**) виникло або внаслідок дисиміляції, або за аналогією до слів із суфіксом *-аль*.

[**ґура́льня**] «винокурня, горілчаний завод» Ж, *гура́льня*, [*ґуля́рня*] ЛЖит «тс.», *гура́льництво* «винокуріння», *гура́льник* «робітник на гуральні», [*ґора́льня*] Ж, [*ґора́льник*] Ж; — запозичення з польської мови; п. gorzelnia, (ст., діал.) gorzalnia «тс.» пов'язане з *gorzały «горілий» (пор. п. ст. gorzałość «зона; сильна сверблячка»), gorzeć «горіти», спорідненими з укр. *горі́лий*, *горі́ти*; **у** замість **о** в частині форм відбиває укання в ненаголошеній позиції.— Richhardt 117; Sławski I 322.— Див. ще **горі́ти.**— Пор. **горі́лка.**

[**гура́ра**] «великий шкіряний мішок на підводах для збереження товарів від дощу» Я; — неясне.

гу́рба́ «натовп», [*гу́рма́*], *юрба́*, *юрма́* «тс.», *юрби́ще*, *юрми́ще*, [*гу́рмо́м*] (присл.) «юрбою», *юрби́тися*, *юрми́тися*, ст. *гурмъ* «купа, громада, юрба» (XVI ст.);— р. *гурьба́* «натовп, юрба», [*гурма́*], бр. [*гурма́*] «тс.», п. [hurm] «отара; громада; велика кількість; натовп», [hurma] «тс.» (з укр.), hurmem, hurmą «юрбою», ст. hurm «замішання, галас; натовп; загін»; — запозичення з тюркських мов; узб. кумик. *йигирма* «двадцять», уйг. тат. діал. *jiгірмä*, тат. чулим. *jiгірбä*, ног. *джйирма*, тур. yirme, jirmi, кирг. тат. діал. ойр. телеут. jirmä, каз. карач. ккалп. žyjyrma «тс.», як. sürbä «стадо», каз. *джйирма* «невеликі стада худоби, на які поділявся калим, що передавався від нареченого батькам нареченої під час весілля», вважається похід-

ним від основи *žigür (*žigir) «подвоювати»; близька до наведених форма як. ürbä «невелика кількість худоби» виводиться від кореня ür «гнати»; щодо розвитку значення пор. *табу́н* < тюрк. tabun «стадо» < монг. tabun «п'ять»; менш обгрунтовані спроби виведення (Bern. I 379) через польське посередництво від свн. hurm (gehurme) «наступ ворога», пов'язання (Wędkiewicz MRJ 272—273) з рум. úrmă «слід, слід ноги», зближення (Ильинский РФВ 63, 341) з р. *го́вор* або (Фасмер I 476—477; ЭССЯ 7, 177—178) із схв. *гу̏рати* «штовхати».— Мельничук у зб. «Слово і труд» К., 1976, 163—167; Фасмер—Трубачев I 476—477; Karłowicz SWO 219; Räsänen, Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen 79.

[**гурболо́вка**] «колотівка, мішалка; непосида» ВеУг; — неясне.

ґурґули́ця — див. **ґерґели́ця.**

[**ґурґу́ля**] «гуля», [*ґурґу́ла*] «сук; наріст на дереві», [*ґорґо́ля*] «тс.», [*ґорґоля́стий*] «сукуватий»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. gurgúi «сосок; шийка (пляшки і под.); носок (постола); гостроверхий пагорок; верх пагорка або гори», gurguiálă «пухлина на руці» (пор. також аром. gurgul'a «м'яч, куля; грудка, згусток») пов'язуються з лат. gurgulio «горло, глотка», похідним від gurges «безодня, провалля; паща, глотка», спорідненого з лит. gurklỹs «воло», ст. gurklė «горло», прус. gurcle «тс.», гр. βάραθρον «безодня, провалля», псл. *gъrdlo, укр. *го́рло*.— Scheludko 131; DLRM 350; Puşcariu 64; Walde—Hofm. I 627.— Див. ще **го́рло.**

[**гургу́ц**] (вигук для відтворення звуку від падіння); — очевидно, результат злиття вигуків *гур* і *гуц* (див.).

[**гури́ти**] «гудити, ганити, глузувати; морочити обіцянками, спокушати» Ж, [*загу́рити*] «забавити (напр., розмовами), примусити забути попереднє», [*загу́ритися*] «забавитися чимось і забути про потрібне», [*загуря́ти, загуря́тися*], [*загу́ря*] «забавка, розвага» Ж; — р. [*гу́риться*] «винитися» (?) (Даль I 408), схв. *гу̏рити се* «гнутися, горбитися», слн. gúrati «мучити»; — псл. [guriti] (<іє. *ghou-r-), очевидно, пов'язане чергуванням голосних з псл. *žuriti (<іє. *gheu-r-), укр. *жури́ти(ся)*; — споріднене з дінд. ghōráḥ «страшний, жахливий, навальний», гот. gaurs «обурений; зажурений», gaurjan «журити, засмучувати», двн. gōrag «жалюгідний, убогий», ірл. gūre «хворобливий стан»; зіставляється також (Bezlaj ESSJ I 187) з гр. γυρός «викривлений, сутулий; круглий», лит. gaũras «волосся, шерсть»; допустиме зближення (Фасмер I 477, II 68) із схв. *гу̏рати* «штовхати», р. [*огуря́ться*] «відкараскуватися від роботи, бути впертим з лінощів», [*огу́рь, огу́рник*] «упертий», спорідненими з шв. köra «гнати, поспішати» (< пгерм. *kaurjan < іє. *gou-r-), куди, можливо, слід віднести й слн. gúrati «зношувати, зазубрювати, притуплювати, напружувати».— Фасмер II 68; Преобр. I 238.— Пор. **жури́ти.**

Гу́рій, *Гу́рик, Гу́рко,* ст. *Гурій: пр(ис)норавенъ* (1627); — р. *Гу́рий,* бр. *Гу́рый, Гур,* болг. *Гу́ри, Гу́рий,* стсл. **Гоурии**; — через старослов'янську і грецьку мови (гр. Γουρίας) запозичене з гебрайської; пов'язується з гебр. gūr «левеня; маля хижої тварини», спорідненим з ар. ğarw (ğirw, ğurw) «щеня; мала хижа тварина».— Сл. вл. імен 207; Петровский 91; Суперанская 77; Gesenius 151.

гу́рія (мн. *гу́рії* «міфічні вічно юні діви мусульманського раю»);— р. *гу́рия,* заст. *хурии* (1835), бр. *гу́рыя,* п. hurysa, ч. слц. huriska, болг. *гу́рия, ху́рия,* м. *хурија,* схв. *ху́рија,* слн. húrija, huríska;— запозичене, очевидно, з німецької або французької мови; нім. Huri, фр. houri походять від перс. hoûri(hūrī) «тс.», яке зводиться до ар. hoûr (hūr) «чорноокий», спорідненого з гебр. ḥūr «біла тканина».— СІС 188; ССРЛЯ 3, 489; Шанский ЭСРЯ I 4, 199; Kopaliński 408; Holub—Lyer 200; Dauzat 393; Klein 746.

[**гу́рка**[1]] «кров'яна ковбаса» ВеУг; — слц. hurka «ліверна ковбаса»; — запозичення з угорської мови; уг. hurka «велика ковбаса; товста кишка» є похідним від основи іменника húr «кишка» невідомого походження.—MNTESz II 169—170.

[**гу́рка**[2]] «кісточка або зерно горобини» ВеНЗн; — очевидно, результат видозміни давнішої назви плоду **горбька*, утвореної від [*горба*] «горобина» (як *слі́вка* від *слі́ва*, *гру́шка* від *гру́ша*); сучасної звукової форми слово набуло після занепаду **ь** і пов'язаного з цим випадіння **б**; голосний **у** (<**о**) зберігся як діалектна особливість, можливо, завдяки деетимологізації.— Див. ще **горобúна**.

гу́ркати «відразу видавлювати молоко з усього вим'я» (про доїння); — неясне; можливо, пов'язане з *гу́ркати* «стукотіти, хурчати», *гур* (див.).

гурма́н[1]; — р. бр. болг. *гурма́н*, ч. слц. gourmand, м. *гурман*, схв. *гу̏рма̄н*, слн. gurmán; — запозичення з французької мови; фр. gourmand етимологічно неясне; можливо, пов'язане з gourmet «тс.», похідним від фр. ст. gromme, яке означало спочатку слугу, особливо в торговця винами (Dauzat 370); деякі етимологи (Bloch I 342; Klein 671) цей зв'язок заперечують.— СІС 188; Шанский ЭСРЯ I 4, 199.

[**гурма́н**[2]] «топка (невелика форма для набивання в неї солі)», [*гурма́нка*] «тс.; велика грудка овечого сиру» Ж, ВеЗн, [*гурма́нча*] «топка» ВеНЗн, [*герма́ник*] «тс.» ВеБ; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. узб. [*курмача*] «чашка з вушками (для молока)», каз. *кор* «закваска (також — кумисна)», чаг. *курма* «дерев'яна чашка»; назва посудини для сквашування молока могла бути перенесена на виготовлюваний у ній сир певного розміру; ту саму посудину вживали, мабуть, для солі.

[**гурмано́м**] (присл.) «разом, купою, юрбою», [*в-гурма́н*] «тс.»; — очевидно, результат взаємодії слів *гу́рма́* «юрба», *гу́рмо́м* «юрбою» і [*гурма́н*] «топка (невелика форма для набивання в неї солі)»; первісне значення прислівників могло бути «ущерть (солі)»; формальна близькість їх до слів *гу́рма́*, *гу́рмо́м* могла зумовити й зближення значення.— Див. ще **гу́рба́**, **гурма́н**[2].

[**гурма́нча**] (зб.) «котики на дереві» ВеНЗн; — неясне.

[**гурний**] «гордий» ВеЗн; — очевидно, запозичення з польської мови; п. górny «верхній, високий; (перен.) піднесений; (ст., діал.) гордий, чванливий, зарозумілий» є похідним від іменника góra «гора», спорідненого з укр. *гора́* (див.).

[**гуро́чкі**] (бот.) «латаття біле, Nymphaea L.» Л, [*гі́равки*] «тс.» Л; — пов'язане з *огіро́чки* «малі огірки»; перенесення назви зумовлене подібністю пуп'янків латаття до огірків.— Див. ще **огіро́к**.

гурт[1] «група, компанія; натовп; стадо; (присл.) багато», *гуртівни́к* «погонич худоби; оптовий торговець», [*гуртівня́*] «гуртова, оптова торгівля, гуртовий магазин», *гуртківець* «член гуртка», *гуртківщи́на* «збирання в гуртки; відстоювання інтересів гуртка», [*гуртове́*] «сума», [*гуртови́ця*] «спільне користування полем для випасу худоби після збору врожаю» МСБГ, [*гурто́вка*] «кімната для ночівлі приїжджих; гуртова робота в полі» Мо, [*гурто́вник*] «гуртівник» Ж, *гурто́к*, *гуртови́й*, *гуртува́ти*, *гурто́м* «разом; оптом», ст. *гурт* (XVII ст.); — р. [*гурт*] «стадо», бр. *гурт* «група, компанія; натовп; стадо»; — запозичення з польської мови; п. hurt «гуртова торгівля; стадо; [переносна огорожа для худоби в полі]», як і вл. hórdy «плетена огорожа», походить від двн. hurt (нвн. Hürde) «плетена огорожа для овець», спорідненого з гот. haúrds «двері», гр. κάρταλος «кошик», сінд. kaṭa (< *kṛta) «мата», прус. corto «пліт»; непереконливе пов'язання (Mikl. EW 84; Matzenauer 178) з тур. jurt «намет».— Шелудько 28; Richhardt 56; Шанский ЭСРЯ I 4, 199—200; Фасмер I 476; Преобр. I 70; Sławski I 439; Brückner 174; Schuster-Šewc 323; Bern. I 379; Kluge—Mitzka 322.

гурт[2] «ребро монети; виступ на фасаді будівлі», *гу́ртик* «виступ на фасаді будівлі»; — р. *гурт*, *гу́ртик* «тс.», п. gurt «тс.; [пояс]; пояс в упряжі; пояс для перенесення меблів»; — запозичення з німецької мови; нвн. Gurt «пояс; гурт» споріднене з англ. gird «оперізувати», дангл. gyrdan, дісл. girða «тс.», гот. gaírda «пояс», garda «загорожа», двн. garto «сад», псл. *gordъ «город», укр. *горо́д*.— СІС 188; ССРЛЯ 3, 491—492; SJP II 1367—1368; Kluge—Mitzka 233, 277.— Див. ще **го́род**.

[**гуртити**] «бути в статевому збудженні (про свиню), паруватися з кнуром (гурчати за корнозом)» ВеНЗн, [*гурчати*] «паруватися (про свиню)»; — п. [hurtać] «злягатися, паруватися»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*гукати*] «запліднювати», [*гукатися*] «паруватися» (пор.).

[**гусак**[1]] «нутрощі забитої тварини, лівер»; — р. [*гусь, гусак, гусёк*] «тс.»; — пов'язане з *гусь;* назва зумовлена схожістю форми вийнятих нутрощів забитої тварини до форми гусака, що летить.— Фасмер І 477; Горяев 85; Даль І 410.— Див. ще **гусь.**

гусак[2] (заст.) «довга колодка для заковування ніг кількох в'язнів»; — п. husak «колодка для шиї» (з укр.); — пов'язане з *гусь;* назва зумовлена, очевидно, тим, що люди, на яких одягали таку колодку, ходили подібно до гусей.— Див. ще **гусь.**

[**гусак**[3]] «дерев'яний бутель для горілки Мо; чверть відра горілки Я»; — пов'язане з *гусь;* назва, очевидно, виникла за подібністю бутля з довгою шийкою до гусака.— Див. ще **гусь.**— Пор. **геньцюр.**

[**гусак**[4]] «порожниста цеглина»; — пов'язане з *гусь;* можливо, назва є калькою п. gąsior «гусак (назва кожної з черепиць, що охоплюють ребро даху; жолобчаста черепиця; частина черепиці, що виступає)»; польська назва виникла за подібністю черепиці, розташованої вздовж рогу даху, до ключа гусей у небі.— Див. ще **гусь.**

гусар «у царській і деяких іноземних арміях — військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок; вид танцю; дитяча гра (*гусари на коні*)», *гусарин* «гусар; син гусара» Г, Ж, *гусарка* «жінка гусара; куртка гусара; вид теплої кофти», ст. *гусария* «важка кавалерія в Польщі» (XVII ст.); — р. бр. *гусар*, п. husarz «солдат важкої кавалерії в старій Польщі», ч. слц. husar «угорський або по-угорському одягнений кавалерист», болг. *хусар* «гусар», м. *хусар* «солдат легкої кінноти; старовинний кавалерист», схв. *ху̏са̄р* «гусар», hȕsār «легкоозброєний вершник; розбійник»; — запозичено, очевидно, через польську і російську мови з угорської; уг. huszár «солдат легкої кінноти», найвірогідніше, походить від схв. hȕsār (засвідченого вже в XIII ст.), яке через форму*xǫsarь зводиться до гр. (віз.) χονσάριος «грабіжник, розбійник», що виникло з контамінації гр. (віз.) χωσάριος «солдат, висланий у розвідку», пов'язаного через χωσιά «засідка, чати», χῶσις «спорудження валу» з χέω «насипаю землю; ллю», спорідненим з гот. giutan, двн. giezan (нвн. gießen) «лити», дісл. gióta «кидати», і сл. xǫsa «розбій, грабіж; загін ворожого війська», що походить від гот. hansa «група, загін» (<пгерм. *hansō «натовп, зграя; рій», спорідненого з лат. scandula «гонт», дірл. xandred «розпорошення»; можливий також вплив слат. cursarius, сгр. χουρσάριος, χουρσάρης «корсар» (пор. схв. kȕrsar, gȕsār «розбійник; корсар»); пов'язання уг. huszár з уг. húsz «двадцять» (Фасмер І 477; Преобр. І 171) неправильне.— СІС 188; Акуленко 140; Тимч. 630; Шанский ЭСРЯ І 4, 200—201; Фасмер—Трубачев І 477; Sławski І 439—440; Brückner 174; Unbegaun BSL 50/2, 170; Hüttl—Worth 19; Bárczi 129; MNTESz II 174; Boisacq 1057, 1072; Kluge—Mitzka 288.

[**гусаш**] (заст.) «монета сороківець» (двадцять копійок або сорок крейцерів); — запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво румунської (рум. húsăș «монета в двадцять крейцерів»); уг. huszas «тс.» походить від húsz «двадцять», спорідненого з манс. chus, комі удм. *кызь*, морд. (ерз., мокш.) *комсь* «тс.».— DLRM 368; MNTESz II 173—174; Bárczi 128.

гусениця (ент.) «личинка (комах)», [*вузня*] «гусениця ведмедиці, Arctia» Ж, [*усениця*], *гусенічник* «гусеничний їздець, Microgaster» Ж, [*гусельня*] «гусениця» ЛЧерк, [*госельня* ЛЧерк, *осельня* Ме, ЛЧерк, *восельник* ВеБ, *гусельниця*, *гусільниця* СУМ, Ж, *восельниця* ВеБ, *вусільниця*, *усельниця* ВеБ, *усільниця* Ж, *вусельник*, *усілка* Ж, *усіль* Ж] «тс.», *гусінь* (зб.), [*гусень*, *вусень* Ж] «тс.», *гусеничний;* — р. *гусеница*, бр. *вусень*, др. *усѣница*, *гусѣница*, п. gąsienica,

[gąska, gąsionka, wąśûna, wąsianka, wąsiel, wąsielnica], ст. wąsionka, wąsienica, ч. housenka, [housenice], слц. húsenica, [husanica, husenka], вл. husanca, нл. gusenca, полаб. vǫsănaićă, болг. *въсéница*, м. *гасеница*, схв. *гу̏сеница*, gŭsjena, слн. gosénica, стсл. **гѫсѣница**, цсл. **оусѣньць, оусѣница, юсеница**; — псл. gǫsěnica: *ǫsěnica є похідним від *gǫsěna : *ǫsěna, що зводиться до ǫsъ : vǫsъ «вус» як субстантивований прикметник (пор. стсл. **власѣнъ** «волосяний» від **власъ** «волос») з первинним значенням «космата, кудлата» (риса, характерна для багатьох різновидів гусениць); фонетичне явище переходу протетичного v- (u̯-) в g- (через *gu-) спостерігається і в інших словах: пор. псл. *gǫžь : vǫžь, укр. *гуж, гужвá* : *ýжва, вужíвка;* менш переконливе пояснення заміни v-звуком g- впливом з боку стсл. **гоущтерица** «ящірка» (Фасмер I 477; Škok I 635) або псл. gǫsь (Vaillant RÉS 18, 77).— Шанский ЭСРЯ I 4, 201—202; Фасмер—Трубачев I 477; Sławski I 265—266; Brückner 137; Machek ESJČ 180; Schuster-Šewc 363—364; БЕР I 304; Bern. I 341.— Див. ще **вус.**

[**гуси́мець**] (бот.) «різуха шорстка, Arabis hirsuta Scop.», [*гуся́тник*] «тс.» Ж; — п. gęsiówka, ч. husenik, housenik «тс.»; — не цілком ясне; очевидно, пов'язане з *гусь* (рослина, як малоцінна, згодовується гусям); чеські назви вважають створеними за зразком польської і німецьких (нвн. Gänsekraut букв. «гусяче зілля», Gänsekresse букв. «гусячий (крес)-салат»).— Machek ESJČ 191; Jm. rostl. 67—68.— Див. ще **гусь.**

[**гуси́нець**] (бот.) «зірочки низенькі, Gagea pusilla Schult.», [*гуся́тник*] «тс.; зірочки жовті, Gagea lutea»; — р. *гуси́ный лук*, бр. *гусíная цыбýля* «тс.»; — похідне утворення від *гусь;* назва зумовлена тим, що деякі різновиди гусинцю (зокрема Gagea lutea) поїдаються гусьми.— Пі 61; Нейштадт 157.— Див. ще **гусь.**— Пор. **гуся́тник.**

гуси́т «послідовник чеського реформатора і борця за незалежність Чехословаччини Яна Гуса»;— р. *гуси́т*, бр. *гусíт*, п. husyta, слц. husita, вл. нл. husit, болг. *хуси́т*, схв. *хусит*, слн. husít;— запозичення з чеської мови; ч. husita утворено від Hus, власного імені Яна Гуса (XIV—XV ст.).— СІС 188; Шанский ЭСРЯ I 4, 202; ССРЛЯ 3, 494.

[**гу́ски**] (бот.) «латаття, білі водяні лілії, білі глечики, Nymphaea alba L.», [*гу́ска*] «тс.» Mak; — переносна назва, пов'язана з *гусь* і зумовлена схожістю кольору квіток латаття з білим кольором гуски.— Нейштадт 245—246; Меркулова Очерки 32.— Див. ще **гусь.**

гу́сла «старовинний струнний музичний щипковий інструмент, подібний до цимбал; [скрипка]», [*гу́сли*] «гусла» Ж, *гу́слі*, [*гусль*] Ж «тс.», [*гусевни́ця*] «місце, де зберігають гуслі», [*гусéлник*] «скрипаль» ДзАтл I, *гусли́ст* «гравець на гуслях» Я, *гусля́р* «тс.», [*гусля́ш*] «скрипаль» ДзАтл I, [*гу́шлі*] «скрипка» Ж, *гу́сельний, гусля́рний*, [*гусля́ти*] «грати на скрипці» ДзАтл I; — р. *гу́сли* «гуслі», бр. *гу́слі*, др. *гусль, гусли*, п. gęśl «тс.», ч. housle «скрипка», слц. вл. husle, нл. gusle «тс.», болг. *гъ́сла* «гуслі», м. *гусла*, схв. *гу̏сле* «тс.», слн. gósli «скрипка», стсл. **гѫсли** «гуслі»; — псл. gǫsli, gǫslь (<*gǫd-slь) є похідним від дієслова gǫsti (<*gǫd-ti, gǫdǫ) «густи (грати на струнному музичному інструменті)», до якого зводиться укр. *густи́*.— Шанский ЭСРЯ I 4, 202—203; Фасмер I 477; Преобр. I 171; Sławski I 274; Machek ESJČ 180; Holub—Kop. 130; Schuster-Šewc 364—365; БЕР I 296, 304; Bezlaj ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 84; Bern. I 340—341.— Див. ще **гуді́ти.**

гу́сля́нка — див. **густи́й.**

[**ґуст**] «смак (перен.); бажання» Ж, [*ґустóвний*] «зі смаком» Ж; — бр. *густ* «смак (перен.)», п. gust «смак, уподобання», ч. слц. gusto, схв. *гу̏ст*, слн. gústa «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з латинської; лат. gustus «смак» споріднене з дірл. gus (<*gustu) «сила, схильність», гот. kustus «випробування, проба», дангл. costian «куштувати», двн. koston, нвн. kosten «тс.», від якого походить укр. *куштувáти*.— Sławski I 380; Brückner 164; Machek ESJČ 152; Holub—Kop. 118; Sł. wyr. obcych 263; Kluge—Mitzka 396; Walde—Hofm. I 628—629.— Пор. **куштува́ти.**

ґустера́ (іхт.) «ласкир, плоскир, Blicca bjoerkna L.», [*ґустéр*] «дрібна рибка» Мо, [*ґусти́ра*] «вид коропа, Abramis blicca» Ж, *ґусти́рка* «ласкир», [*ґу́стря*] «тс.»;— р. *густерá* «риба з родини коропових, Blicca bjoerkna; селява, тараня, Abramis blicca», бр. *гусцёрка*, п. [guściora, guszczora, guszczer, gościor] «риба з родини осетрових», ч. hustera;— неясне; виводиться (Шелудько 28; Фасмер I 478; Горяев 85) від нвн. Güster «тс.», яке, в свою чергу, вважається запозиченням із слов'янських мов (Берг Сов. этнография 1948/2, 62; Duncker, Die Fische der Nordmark 353); маловірогідне припущення зв'язку з *густи́й* (Даль I 1014); може бути засвоєним слов'янами і германцями доіндоєвропейським субстратним елементом.— Коломиец Общесл. назв. рыб 75—78; Matzenauer 171; SW I 942; Leder 85—87.

густи́ — див. **гуді́ти**.

густи́й, *густа́вий* «досить густий» Ж, *густеле́зний* Я, *густува́тий*, [*гу́слянка*] «солодке молоко, зварене і прокисле», [*густвина́*] «хаща, густий ліс», [*густе́ж*] «хаща» Л, *густина́* «щільність, густота», [*густи́ня*] «густий ліс» Бі, [*густиня́*] «густота», *гу́стість*, *густота́*, [*густя́ж*] «хащі» Л, [*гущ*] «гуща», *гу́ща* «осад, поденки; хащі; [каша, пюре Ж]», [*гу́щава*] «густі хащі», *гуща́вина*, *гуща́вінь* «тс.», *гущавни́к* «густий чагарник», *гуща́к*, [*гущвина* ВеЗа] «тс.», [*гущики́*] «лісова хаща», *гущина́* «хаща; густота» Г, Ж, [*гу́щинь*] «гущавина» Ж, [*гущи́ня* Г, Ж, *гущо́вина*, *гущя́* Л] «тс.», *гу́снути* «робитися густішим», [*густи́ти*] «робити густішим», *густі́ти* «гуснути», *густі́шати* «тс.», *гу́сто*, *згу́слий*, *згу́сток*, *згу́щувач* (тех.), *згу́ста* (присл.), *згу́щувати;* — р. *густо́й*, бр. *густы́*, др. *густый*, п. gęsty, ч. слц. hustý, вл. husty, нл. gusty, полаб. gǫstă (с. р.), болг. *гъст*, м. *густ*, схв. *гу̑ст*, слн. góst, стсл. **гѫстъ**; — псл. gǫstъ є, очевидно, первісним пасивним дієприкметником з суфіксом -to- від основи *gom- > gǫ- (пор. з іншим ступенем вокалізму псл. *žęti, žьmǫ, укр. *жа́ти*, *жму*); з тим самим первинним вокалізмом псл. *gomola «брила, кулька» укр. [*комі́лка*] «круглий сир (з кмином)»; — споріднене з лтс. gùmt, gumstu «набухати», гр. γέμω «я повен», γέμος : γόμος «тягар; корабельний вантаж»; первісне значення «стиснутий, здавлений > > густий»; при цьому можливий також зв'язок з ч. hutný «масивний» (Machek ESJČ 191; Holub—Kop. 136—137; Holub—Lyer 200; Brückner 139); семантично неприйнятне пов'язування з псл. *gǫzъ : guzъ, укр. *гуза́* (Bern. I 341; Trautmann 101—102; Brückner 139), як і з лит. ст. gánstus «багатий», лтс. guosts «велика кількість, стадо» (Specht KZ 55, 20—21; Фасмер I 478) або з лит. grūñzti «стискати; ламати» (Vaillant Gr. comp. II 573).— Шанский ЭСРЯ I 4, 203; Sławski I 272—273; Schuster-Šewc 365—366; БЕР I 305; Bezlaj ESSJ I 164; ЭССЯ 7, 87; Persson Beitr. 933—934.— Див. ще **комі́лка**[2], **жа́ти**[2].

[**гу́стрик**] «дуля» (вульг.); — неясне.

[**гу́ся**] «котик на дереві» ВеНЗн, [*гу́сята*, *гу́сятка*, *гусятки́*] «тс.» ВеНЗн; — переносна назва, пов'язана з [*гу́ся́*] «гусеня», очевидно, за ознакою пухнастості (пор. семантично близьке *ко́тик* «кошеня (з м'якою шерстю); цвіт верби (такий самий м'який на дотик)»).— Див. ще **гусь**.

[**гуся́та**] «шкірна хвороба»; — переносна назва, пов'язана з *гусь*, очевидно, за подібністю хворої шкіри до гусячої; пор. вираз *гусяча шкіра* (про шкіру, шерехату від холоду, збудження) і його відповідники р. *гусиная кожа*, п. gęsia skóra, нвн. Gänsehaut, англ. goose-flesh, в основі яких лежить порівняння із шкірою обпатраної гуски.— Див. ще **гусь**.

[**гуся́тник**] (бот.) «перстач, гусячі лапки, Potentilla anserina L.», [*гуся́тниця* Дз, *гуся́чка*] «тс.»; — р. *гуся́тник*, *гуси́ница* «тс.»; — назви, пов'язані з *гусь*, як гадають, з огляду на те, що рослину охоче їдять гуси; до мотивації назви могло долучитися й уподібнення листя рослини до гусячих лап (пор. нвн. Gänsefingerkraut «тс.», букв. «зілля гусячі пальці»).— Нейштадт 323—324.— Див. ще **гусь**.— Пор. **гуси́нець**.

гусь (жін. р.; частіше мн. *гу́си*), *гуса́к*, *гу́ска*, *гусеня́*, [*гу́сиця*] Я, *гусівни́к* «той, хто розводить гусей», *гусі́й* «пастух гусей», [*гуся́р*] «гусь-гермафродит;

пастух гусей», [*гусір*] «тс.», *гусни́к* «хлів для гусей», [*гу́сочка*] «крендель» Ме, *гу́ся* Г, Ж, *гуся́тина* «м'ясо гуски», *гуся́тник* «пастух гусей; хлів для гусей», *гуся́тниця* «вид каструлі; та, хто пасе гусей», *гуся́чка* «гусячий послід», *гуси́ний*, *гу́сячий*, *гусю́* (вигук для підкликання гусей), *гусь* «тс.»; — р. бр. *гусь*, др. *гусь*, п. gęś, ч. husa, ст. hus, слц. вл. husy, нл. gus, полаб. gǫs, болг. *гъ̀ска*, м. *гуска*, схв. *гу̏ска*, слн. gós;— псл. *gǫsь (<іє. *ĝhans-) замість сподіваного *zǫsь найвірогідніше пояснюється відомим і в інших випадках паралелізмом іє. g і ĝ у відповідних коренях (пор. р. *огоро́д* — [*озоро́д*]), тому немає потреби в поясненні початкового g факультативною дисиміляцією первісних задньоязикових палатальних у велярні перед інтервокальними свистячими приголосними (Meillet Études 178); малоймовірне пояснення аналогією до звуконаслідувального вигуку *ґе-ґе* (Skok I 635—636), впливом з боку германських мов, пор. двн. gans «гусь» (Фасмер I 478; БЕР I 304; Trautmann 365; Pokorny 412) або припущення про запозичення з групи кентум (Kiparsky GLG 103—108); — споріднене з двн. gans «тс.», дінд. haṁsá, гр. χήν, лат. anser, лит. žąsìs, лтс. zoss (zùoss).— Шанский ЭСРЯ I 4, 203; Sławski I 273; Brückner 139; Machek ESJČ 191; Holub—Kop. 136; Holub—Lyer 200; Schuster-Šewc 366—367; Bezlaj ESSJ I 163; ЭССЯ 7, 88—89; Топоров II 152—153; Specht 235.

гу́та «скляний завод; [хата, курінь Ж]», [*гу́тиско*] «місце, де був завод» Ж, [*гу́тисько*], *гути́ще* «тс.», *гутни́к* (заст.) «майстер на скляному заводі», ст. *гута* «скляний або металевий завод» (XVII ст.); — р. *гу́та* (тех. заст.) «навіс, сарай, хата з піччю (для виготовлення скла тощо)», бр. *гу́та* «скляний завод»; — запозичення з польської мови; п. huta «скляний або металургійний завод», як і ч. hut' «металургійний завод», слц. huta «тс.», схв. [huta] «хата», походить від двн. hutte, hutta (свн. hütte) «хата, курінь, халупа; скляний або металургійний завод», нвн. Hütte «тс.», спорідненого з гр. κεύθω «ховаю», можливо, також з псл. *kǫtja, укр. [*ку́ча*] «клітка (для курей); саж; хлів».— Дзендзелівський УЗЛП 45—46; Шелудько 28; Richhardt 56; Фасмер I 479; Sławski I 440—441; Brückner 174; Machek ESJČ 191; Bern. I 379; Kluge—Mitzka 323.— Пор. **ку́ча.**

[**ґу́та**] (бот.) «айва, Cydonia vulgaris Pers.» Дз, [*ґуте́я*] «айвовий кущ» Ж, [*ґуту́ля*] «айва» Мо; — р. [*гуте́й*] «дерево і плід айви»; — очевидно, запозичення з румунської мови; рум. gutúie «айва» пов'язують з лат. cotōneus (malus) «тс.», яке виводять через етруське посередництво від гр. κυδώνιον «айва»; до того ж кінцевого джерела зводиться і слц. kutna, слн. kutina «тс.»; румунська форма, очевидно, зазнала впливу з боку схв. *гду̏ња* «тс.».— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 65; Scheludko 130; Vrabie Romanoslavica 14, 147; DLRM 351; Ernout—Meillet I 147.— Пор. **гду́ля, ду́ля.**

гуталі́н «мазь для чищення взуття»; — р. *гутали́н*, заст. *гуттали́н*, бр. *гуталі́н*, схв. *гутолин;*— не зовсім ясне; розглядається як утворене від лат. gutta «крапля», яке зіставляється з вірм. kat' (kat'n) «тс.», за допомогою суфікса *-(л)ін* (на зразок *вазелі́н, ланолі́н*).— Шанский ЭСРЯ I 4, 204; Meillet BSL 21, 201; Ernout—Meillet 420; Walde—Hofm. I 629.— Пор. **вазелі́н, гутапе́рча.**

гутапе́рча «тягуча речовина з затверділого соку деяких рослин»; — р. бр. болг. *гутапе́рча*, п. gutaperka, ч. слц. gutaperča, вл. gutapercha, м. *гутапе́рка*, схв. *гута̀пе̄рка, гута̀пе̄рча*, слн. gutapȇrča; — запозичено через посередництво російської мови з англійської або німецької; англ. gutta-percha (нім. Guttapérchа) походить з малайської мови, в якій воно складається з gĕtah «сік рослин, деревна смола», що змінило свою форму, очевидно, під впливом лат. gutta «крапля», і pĕrčah «вид дерева, Jonandra gutta Hocker», яке містить у собі сік, що застигає у вигляді смоли; помилкове пов'язання (Brückner 163) з лат. gummi «камедь».— СІС 188; Шанский ЭСРЯ I 4 204; ССРЛЯ 3, 507; Фасмер I 479; Преобр. I 172; Sł. wyr. obcych

263; Machek ESJČ 152; Holub—Lyer 184; Klein 689; Kluge—Mitzka 278; Lokotsch 56.— Пор. **гуталін**.

[**гу́тати**[1]] «гойдати» МСБГ, [*гута́т*] «колихати, бавити дитину» Л, [*гутата́цце*] «гойдатися» Л, [*гута́ться*] «тс.» Л, [*гу́талка*] «гойдалка» Л, До, [*готу́калка* До, *гутате́ля* Л, *гуте́ля* Л] «тс.»; — р. [*гу́тать*] «колисати» (дитину), бр. *гута́ць* «гойдати, заколисувати», *гута́цца* «гойдатися на гойдалці»; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми *гойда́ти* або [*гу́цати*]; через проміжне значення «забавляти, заговорювати» може бути пов'язане також з [*гута́ти*] «затримувати непотрібними справами, переривати».— ЭССЯ 7, 179.— Пор. **гута́ти**[2].

[**гута́ти**[2]] «затримувати непотрібними справами, переривати, гаяти» Ж;— очевидно, похідне від основи *гут-* «говорити, балакати», тієї самої, що і в [*гу́танка*] «розмова, балачка», [*гу́тір*] «розмова», *гу́то́рити*, слц. hutat' «гадати, замислюватися».— Див. ще **гутони́ти, гу́то́рити**.

[**гути́ра**] «великий згусток, грудка, купа» Ж; — болг. *гу́та* «гуля на голові; подагра», *гу́тка* «грудка», *гу́тура* «пухлина від удару», схв. *гу̏та* «наріст, гуля»; — очевидно, похідне від основи gut- (пов'язуваної, як і *гу́ля*, з іє. *gou- «заокруглюватися»), оформлене збільшувальним суфіксом *-ира*.— БЕР I 296.

гуті́ти «шуміти, гудіти, сичати, шипіти; (про тетерука) кричати, токувати», *гуготі́ти* (підсилювальний варіант) «видавати глухий шум»; — р. [*гу́тать*] «кричати по-совиному», ч. [hútati] «трубити в ріг», нл. hutaś «вити, кричати» (про сову); — можливо, похідне від праслов'янського вигуку *gu-; Мошинський (JP 37/5, 368) відносить *гуті́ти* і семантично пов'язані з ним слова слов'янських мов з коренем gut- до іє. кореня *gŏu- «кричати».— Machek ESJČ 192.

[**гутони́ти**] «говорити; згадувати» ЕЗб 4, [*гу́танка*] «розмова, балачка»; — похідні утворення від тієї самої основи *гут-*, що й *гута́ти*[2], *гу́то́рити* (див.).

гу́то́рити «розмовляти», [*гу́тір*] «розмова, бесіда», *гу́тірка* «тс.», [*гу́торний*] «жартівливий, веселий» Бі; — р. [*гуто́рить*, *гута́рить*, *гу́тор*, *гуто́ра*, *гута́рка*], бр. *гу́тарыць*, *гу́тарка*, слц. hútorit', hútor; — праслов'янська форма здебільшого реконструюється у вигляді іменника *gutorъ, що розглядається як складне утворення з основ gu-/gov-, тієї самої, що і в govorъ «говір» та р. *тороторить* (Фасмер I 479; Fraenkel Glotta 4, 33; Bern. I. 364) або як результат контамінації р. *говори́ть* і *тороторить* (Преобр. I 172); більш переконливим є пов'язання з слц. hutat' «гадати, замислюватися» (Ondrus Slovenská reč 1970/6, 332—340), укр. [*гута́ти*] «гаяти», [*гу́танка*] «розмова, балачка»; залишається відкритим питання про зведення основи *гут-* (слц. hút-) до іє. *gou- (того самого, що і в *го́вір*) чи до псл. *gǫt- < *gont-, яке пов'язується з gonjǫ, gъnati і вбачається також у запозиченому уг. gondolni «думати» (Ondrus там же).— ЭССЯ 7, 179—180.

[**гутура́й**] «нежить» ДзАтл II;— запозичення з румунської мови; рум. guturái «тс.» виводиться від лат. *gutturalium «горлове», похідного від guttur «горло», очевидно, спорідненого з нн. Koden «підборіддя; черевце», нвн. [Koder] «підборіддя; воло», дангл. cēod(a) «мішок, торбина», гот. qiþus «шлунок, пузо».— Vrabie Romanoslavica 14, 147; DLRM 351; Walde—Hofm. I 629.

гутю́ (вигук, яким цькують вовка), *тю* «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з р. *ату́* (вигук, яким цькують зайця); зустрічається також із зворотним порядком складів *тюгу́* (пор.).

[**гуфли́нка**] «гачок на ланцюгу» (частина предмета, що називається *готло́ве*, — ланцюга з гачком для тягання колод) Ж; — не цілком ясне; можливо, походить від свн. haftel(în) «застібка, гачок».

гуфна́ль, *гухна́ль* — див. **ухна́ль**.

[**ґу́хнути**] «гавкнути» Я; — звуконаслідувальне утворення.

гуц (вигук при підстрибуванні), [*гуць*, *гу́ца* Ж, *гу́ці* Ж, *гуцюцю́*, *гуць-*

гу́ці] «тс.», [*гу́цанка*] «гойдалка» МСБГ, [*гу́ця*] «колиска» Ж, [*гу́цянка*] О, *гу́цати* «підкидати на руках (дитину)», [*гуци-ґа́ти*] Ж, *гуци́кати*, *гу́цкати* Ж «тс.», [*гу́цатиси*] «гойдатися на гойдалці» МСБГ, [*гуцну́ти*] «упасти на коліна» Я, [*гуцну́тися*] «ударитися» Я, [*гуцу́кати*] «підкидати, гуцати» Ме; — звуконаслідувально-зображальне слово, близьке до *гець*, *ги́цати*, *гоц*, п. huś (вигук при підкиданні вгору), hustać «колисати», мор. hustat' «тс.», рум. húţa (про гойдання).— Пор. **гець**, **ги́цати**, **гоц**, **гу́тати**[1].

гу́цу́л «українець з гірських районів західних областей України», [*го́цул*] «тс.» Ж, [*гуцу́лка*] «жителька Східних Карпат; танок; вид сорочки», *гуцу́лок* «невеликий гуцульський кінь», *гуцуля́к* «тс.; короткий кептарик»; — р. бр. *гуцу́л*, п. Hucuł «гуцул», hucuł «гуцульський кінь», ч. слц. Hucul «гуцул», hucul «гуцульський кінь»;— пов'язувалося з рум. hoţ-ul «злодій, розбійник, опришок» (Гнатюк ЗНТШ 123—124, 14—15, 45; Кобилянський Гуц. гов. 15; Cǎnjalǎ 300), з назвою тюркського племені *уци* (Wahilewič ČČM 1839, 67), з дієсловом *кочува́ти* через форми **кочул*, **гочул*, **гоцул* (Gołębiowski Lud polski 13; Korzeniowski Karpaccy górale, передмова), з дієсловом *гу́цати* (Шух I 25—26, 32) і навіть з гот. guta «гот» (Фасмер I 479 за усним повідомленням Розвадовського); жодне з цих пояснень не може бути визнане переконливим.— Кобилянський Діалект і літ. м. 141—151.

[**гуцю́**] (вигук, яким відганяють свиней) Дз, [*гуйц*] «тс.» Ж; — результат афективної видозміни фонетичної форми [*ацю́*] «тс.».— Див. ще **ачу́**, **цю.**

ґу́цьки, *ґуцьо́к* — див. **гудз.**

гуч[1] (вигук, яким відганяють гусей Г, ВеУг, лошат Дз), *гуча́* (вигук, яким підганяють лошат) Мо, *гуч-гуч* (вигук, яким підкликають лошат, коней) Мо, *гу́чки-гу́чки* «тс.» Мо, [*гуч*] «лоша-сисунець» Мо, [*гу́чик*] «тс.» Дз, Мо; — очевидно, пов'язане з *-гуш* (*агу́ш*); можливо, видозмінене під впливом *лу́ча* (вигук, яким відганяють телят).— Див. ще **агу́**[1].

гуч[2], *гучжа́* — див. **гиджга́.**

[**гуч-кара́**] (вигук, яким відганяють овець) Мо; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане як запозичення з крим.-тат. полов. ičkary (ičkärü) «всередину».

[**ґуш**] «гуля; воло», [*ґу́ша*] «тс.» Scheludko, [*ґу́ші*] «гулі, жовна; дифтерит» Ж, [*ґушува́тий*] «покритий гулями»; — болг. *гу́ша* «воло», схв. *гу̏ша* «тс.; глотка»; — запозичення з румунської мови; рум. gúşǎ «воло; [пухлина]» загальноприйнятого пояснення не має.— Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 128—129; Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 147; БЕР I 297; Bern. I 363; Puşcariu 64; Walde—Hofm. I 596; Ernout—Meillet I 274.

[**гу́шка**] (бот.) «осика, Populus tremula L.» ВеНЗн; — очевидно, виникло з [*гусика*] «тс.» Mak як зменшувальне утворення (пор. подібне співвідношення п. osika — [oska] «тс.»); поява **ш** могла підтримуватися необхідністю уникнення збігу з *гу́ска*.— Див. ще **оси́ка.**

[**гушкі́р**] «чихання, нежить, простуда» Ж, [*гушти́р*] «нежить» ДзАтл II, [*ґу́штір*] (у виразі *ґуштір спав* (*-упав*) «заклало горло») Ме, [*ґущі́р*] «пропасниця від простуди» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. gúşter «язичок; горло; запалення горла, ангіна», в свою чергу, запозичено з слов'янських мов; пор. болг. *гу́щер* «ящірка; круп», схв. *гу̏штēр* «тс.; запалення горла»; псл. guščerъ «ящур» загальноприйнятої етимології не має; очевидно, є результатом контамінації псл. jaščerъ «ящур» і gǫžь «вуж»; як позначення певної хвороби виникло, очевидно, переносно.— Дзендзелівський Атлас II 148; Vincenz 2; Vrabie Romanoslavica 14, 147; СДЕЛМ 93; DLRM 351; БЕР I 297; Skok I 638.

[**гушма́**] «купою, грудою, юрбою» Ж; — очевидно, походить від крим.-тат. *хуш* «разом, в один ряд», до якого додано суфіксальне *-ма* за зразком прислівників типу *дарма́*.

[**гу́шматок**] «позбавлені костриці волокна конопель»; — не зовсім ясне; оче-

видно, пов'язане з етимологічно не з'ясованим схв. *гу̑ше* «найтонші волокна конопель, зв'язані у вузол» (Skok I 638; БЕР I 297).

[**гушни́к**] (бот.) «водопериця, Myriophyllum spicatum L.» Ж; — очевидно, пов'язане з *ґу́ша* «гуля»; назва могла бути зумовлена тим, що восени на стеблах водопериці (водяної рослини) з'являються продовгуваті бруньки, які потім відпадають на дно водойми, а навесні проростають; пор. бр. [*шышачкі*] «водопериця», *шышня́к* «тс.», похідні від *шы́шка* «гуля; шишка».— БСЭ 44, 344; Вісюліна—Клоков 228; Нейштадт 404—405.

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В СЕМИ ТОМАХ

Том 1

А—Г

СОСТАВИТЕЛИ
Ростислав Васильевич Болдырев, Вера Титовна Коломиец, Афанасий Прокофьевич Критенко, Татьяна Борисовна Лукинова, Александр Саввич Мельничук, Геннадий Иванович Никулин, Григорий Петрович Пивторак, Александр Данилович Пономарев, Нина Сергеевна Родзевич, Неонила Петровна Романова, Орест Борисович Ткаченко, Алла Николаевна Шамота

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

Затверджено до друку
вченою радою Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори
В. Є. Дудко, Л. П. Марченко
Оформлення художника
В. М. Флакса
Художній редактор
Л. І. Андрієвський
Технічний редактор
М. А. Притикіна
Коректори
Н. О. Луцька, Л. В. Малюта,
Л. П. Стеценко

Інформ. бланк № 1580.

Здано до набору 31.10.78. Підп. до друку 07.04.82. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 51,35. Ум. фарбо-відб. 54,15. Обл.-вид. арк. 56,63. Тираж 12000 пр. Зам. 8-539. Ціна 3 крб. 90 коп.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Рєпіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе, 310057, Харків, Донець-Захаржевського, 6/8.

ПОМІЧЕНІ ПОМИЛКИ

Сторінка	Колонка	Рядок	Надруковано	Треба
110	права	9 зн.	bēg-	bĕg-
164	права	11 зг.	*бӗ̋кеш*	*бѐ̈кеш*
171	права	8 зг.	*бре̋за*	*брѐ̈за*
198	права	4 зг.	bielic	bielić
214	ліва	9 зг.	bluzgac	bluzgać
—	—	23 зн.	bluz(g)nąc	bluz(g)nąć
242	ліва	11 зг.	bac... bojac	bać... bojać
—	—	21 зг.	bháyatḗ	bháyatē
255	права	27 зг.	*брѝ̈ц̦*	*брѝ̈ц̨*
296	ліва	10 зн.	Kopalinski	Kopaliński
354	ліва	1 зн.	wrjeseno	wrjeśeno
355	права	2 зг.	*вера́я*	*верая́*
358	ліва	20 зн.	vē̃ṛša	vẽrša
432	ліва	2 зг.	wpatrzyc	wpatrzyć
435	ліва	27 зг.	śuder	šuder
447	ліва	16 зн.	r	r

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ